

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 05675

IKUF-ALMANAKH : 1961

*Permanent preservation of this book was made possible
by Ray & Marty Shapero
in honor of
their family*

THE MAX PALEVSKY
YIDDISH LITERATURE COLLECTION

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

איקוף־אלמאנד

1961

איִקוּד־אֶלְמַנַחַד

1961

איִקוּד־אֶלְמַחַד פּאַרלאַג

ניו־יאָרק

צונויפגעשטעלט און רעדאקטירט

דורך

נחמן מייזל

YKUF — ALMANAC

1961

Edited by

NACHMAN MEISEL

שער-בלאט געצייכנט דורך י. זעלדין

Published by

YIDDISHER KULTUR FARBAND (YKUF)

189 Second Avenue

New York 31, N. Y.

1961

Copyright by

YIDDISHER KULTUR FARBAND (YKUF)

Printed by

Grenich Printing Corp.

151 West 25th Street

New York, N. Y.

א י נ ה א ל ט :

זייט	
7	צו די לייענער
13	בער גרין : דאָס יידישע קולטור־שאַפן אין אמעריקע ביז 1900
45	קלמן מרמז : די ערשטע געדרוקטע יידישע צייטונג אין אמעריקע „די פאָסט“, איר אַרויסגעבער און רעדאַקטאָר
60	בער מאָרק : צווישן לעבן און טויט (דאָס יידישע לעבן און די יידישע ליטע־ראַטור אין פּוילן אין די יאָרן 1937-1957)
87	פּראָפ. שמואל אייזענשטאַט : דאָס קולטור־שאַפּערישע לעבן אין ארץ־ישׂראל אין די פּאַראַנגענע 25 יאָר
123	דוד דיאמאנט : די קולטור־געוועלשאַפטלעכע באַוועגונג פונעם יידישן ישוב אין פּראַנקרײך פאַר די יאָרן 1937-1956
164	י. קאַראַ : 25 יאָר יידישע קולטור אין רומעניע
•	
174	נחמן מייזיל : אמעריקע אין די ווערק פון שלום אַש
217	פּראָפּ מאַרקיש : לידער און פּאַעמעס
239	י. ד. בערקאוויטש : אין די ווייטע לענדער (קאַמעדיע אין 3 אַקטן)
307	גיטל מייזיל : „ימי צקלג“ פון ס. יזהר
324	ס. יזהר : פּראַגמענטן פונעם בוך „ימי צקלג“
332	שמעון דובנאָוו : וואָס דאַרף מען טאָן אין המנס צייטן ?
337	נ. מייזיל : ש. פּרוג אין ליכט פון דער יידישער קריטיק
359	נ. בלומענטאַל : דאָס פּראַבלעם ווי די יידן האָבן זיך פאַרהאַלטן אונטער דער דייטשער אַקופּאַציע

זייט

- א. גאָלדבערג: 60 יאָר יידיש קולטור־לעבן אין די פאַראייניקטע שטאַטן — 368
- מ. ירדני: יידישע מוזיק און יידישע מוזיקער אין אַמעריקע — — — — 398
- לואיס לאַזאַוויק: באַרימטער אַמעריקאַנער יידישער קינסטלער סאַלאַמאַן
נונעס קאַרוואַלהאַ — — — — — 421
- דוד מאַטיס: צו דער געשיטע פון יידישע פילמס — — — — — 439
- א. ר. מלאכי: נחום סאַקאַלאָו און די יידישע שפראַך — — — — — 466

- נ. מ—ל: צו דער געשיכטע פונעם אַלִוועלטלעכן יידישן קולטור־קאַנגרעס — 494
- בן־אדיר (א. רֶזֶזין): פאַרטיי־פּאָליטיק און קולטור־אינטערעסן — — — — 532
- ד״ר חיים זשיטלאָוסקי: אַ קעגן־דערקלערונג — — — — — 534
- מ. אַלגין: אויפן ברייטן וועג — — — — — 541
- ז. ווינפער: וועגן די יידישע שרייבער אין אַמעריקע — — — — — 548
- יידישע שרייבער אין אַמעריקע — — — — — 551
- בישטייערער פאַרן איקוף־אַלמאַנאַך — — — — — 563
- רשימה פון אַרויסגעגעבענע ביכער אין איקוף־פאַרלאַג 1939 — 1961 — — 571

צו די לייטנער

מיר האלטן איצט ביים סוף פון 1960. די פארגאנגענע 60 יאר זיינען געווען אויסטערלישע פאר דער וועלט בכלל און פארן יידישן פאלק בפרט. אין לויף פון אַט די זעקס צענדליק יאר האָט זיך אונדזער יידישע וועלט ראַדיקאַל געענדערט. עס איז אפשר נישטאָ אין דער גאַרער וועלט נאָך אַ פּאַלק ווי דאָס יידישע, וואָס האָט פאַר אַט דעם קורצן היסטאָרישן פעריאָד אַדורכגעמאַכט אַזויפיל גרינטלעכע פּראָ-צעסן און ענדערונגען, וועלכע האָבן געבראַכט צו אַזעלכע שטויבענדיקע, נישט-געדאַכטע רעזולטאַטן: מיליאָנען יידן זיינען פאַר דער צייט אומגעבראַכט געוואָרן, — וואָס מאַכט אויס מער ווי אַ דריטל פונעם פּאַלק; גרויסע לאַנג-איינגעפונדעוועטע מיליאָניקע יידישע ישובים זיינען חרוב געוואָרן, און גאַנץ-נייע יידישע ישובים זיינען אין דעם צייט-אַפּשניט אויפגעקומען.

גענוג צו ברענגען אייניקע ציפערן, כדי צו זען, וואָס פאַר אַ קאָלאָסאַלע טיפע פּראָצעסן עס זיינען פאַרגעקומען, וועלכע האָבן געענדערט דעם אויסזען, דעם כאַראַקטער פונעם יידישן פּאַלק.

אין 1900, ערב דעם היינטיקן 20סטן יאָרהונדערט, האָבן מיר פאַרמאַגט יידן אין דער וועלט אַרום עלף (11) מיליאָן. פון דעם האָבן געלעבט אין אייראָפּע — אַ 83 פּראָצ., אין אַמעריקע — עטוואָס איבער 10 פּראָצ., אין אַזיע (אַריינגערעכנט אַרץ-ישראל) — עטוואָס העכער פון 3 פּראָצ.

אין 1939, ערב דעם גרויליקן היטלער-חורבן, האָט די צאָל יידן אין דער וועלט דערגרייכט נאָענט צו 17 מיליאָן, פון זיי — אין אייראָפּע 60 פּראָצ., אין אַמעריקע — 32 פּראָצ. (ווייניקער פון אַ דריטל), אין אַזיע — אַרום 5 פּראָצ. אַרום צען מיליאָן יידן האָבן דאָן געלעבט אין די אייראָפּעאישע לענדער.

איצט, סוף 1960, איז שוין דאָס בילד אַ גאַנץ אַנדערע: זעקס מיליאָן יידן זיינען אויף אַ גרויזאַמען אופן פאַרפייניקט און אומגעבראַכט געוואָרן, די איבער-געבליבענע, די שארית הפליטה, האָבן זיך צעזייט און צעשפרייט אין פאַרשידענע לענדער, און אַ גרויסער טייל איז געקומען און געבראַכט געוואָרן קיין מדינת-ישראל. אין אייראָפּע זיינען פאַרבליבן עטוואָס איבער פיר מיליאָן, אַרום 33 פּראָצ. פונעם יידישן פּאַלק, די צאָל יידן אין צפון-און דרום-אַמעריקע איז אויסגעוואַקסן צו מער ווי זעקס מיליאָן, כמעט אַ העלפט פונעם יידישן פּאַלק. און אין מדינת-ישראל, — וואו אין 1880 האָבן געלעבט 30 טויזנט יידן, סוף 1937 — ביי 400 טויזנט יידן, — האָבן מיר איצט קרוב צו אַ מיליאָן מיט 900 טויזנט, נאָענט צו 15 פּראָצ. פון דער אַלגעמיינער צאָל יידן איבער דער וועלט.

דערצו האָט זיך די גאַנצע סטרוקטור פונעם יידישן פּאַלק פאַרענדערט. מיט צענדליקער יאָרן צוריק זיינען מיר געווען דאָס רוב איינוואוינער פונעם קליינעם שטעטל, איצט לעבן יידן, אין זייער גרעסטן רוב, אין גרויסע שטעט. אין די פאַר-

איניקטע שטאטן לעבן איבער צוויי דריטל יידן אין 5 גרויסע שטעט, דאס זעלבע — אין קאנאדע, דרום-אמעריקע, סאוועטנפארבאנד און אויך — אין מדינת-ישראל.

אויך אין די „נארמאלע“ יארן פון דער יידישער עמיגראציע, זינט 1880 ביז 1939, זיינען מיליאנען יידן ארויסגעריסן און ארויסגעשטויסן געווארן פון זייערע לאנג-באזעסענע ישובים און אין הונדערטער טויזנטער האבן זיי זיך געלאזט אין די נייע לענדער, בעיקר — קיין צפון-אמעריקע, שפעטער — אויך קיין ארגענטינע, קאנאדע, לסוף קיין מדינת ישראל. אין דער זעלביקער צייט איז אויך געגאנגען אן אלץ-שטייגנדיקע וואנדערונג, א בהלה-עמיגראציע, פון די קליינע שטעטלעך אין די גרעסערע שטעט. — פון קאבצאנסק און טונעיאדעווקע, פון מאזעפעווקע און קאסרילעווקע (צו געברויכן די סימבאלישע נעמען פון די קליינשטעטלעך פון מען-דעלע און שלום-עליכם) — קיין גלופסק און יעהופעץ.

דאס אלץ האט געבראכט ראדיקאלע ענדערונגען אין די באשעפטיקונגען פון די מאסן-יידן אין די אלע אלטע און נייע לענדער, ווי אויך אין זייער קולטור-געזעל-שאפטלעכן ארט לעבן. אזא פרט: פארן צווייטן וועלט-קריג האבן אין די געביטן פון דער רוסישער שפראך געוואוינט איבער דריי מיליאן יידן, קרוב צו אזא צאל — אויך אין די געביטן פון דער פוילישער שפראך, און אין די געביטן פון דער ענגלישער שפראך — איבער 5 מיליאן יידן. איצט האט זיך אויך דאס דאזיקע בילד לחלוטין געענדערט. די אנגעהעריקייט און די נאענטקייט פון יידן צו שפראכן און קולטורן — איז איצט א גאנץ אנדערע. עס קומט איצט צו שפאניש, און — העברייאיש (אין מדינת-ישראל).

מיטן פארלאזן דאס קליינע שטעטל, וואו מען האט געפירט אן אלטן, אפטמאל א מיטלאלטערלעכן לעבנס-שטייגער, און מיטן אריבערפארן אין די גרויסע שטעט, אדער אין די נייע לענדער, — האט זיך ממילא שטארק געענדערט דער כאראקטער און אויסזען פון די יידן. אנשטאט די מנהגים, זיטן, טראדיציעס, צוריקגעשטאנענע לעבנס-פארמען, האבן זיך אריינגעריסן אין דער יידישער וועלט, אין די יידישע היימען נייע, וועלטלעכע, מאדערנע פארמען. אויף העברייאיש איז דא דאס ווארט „פושט צורה ולובש צורה“ (מען ווארפט אראפ א פאָרם און מען נעמט אן אן אנדערע פאָרם).

דער פארוועלטלעכונג-פראצעס איז געווען ביי אונדז א האסטיקער. מען האט באדארפט אנראגן יארהונדערטער פון אפגעזונדערטקייט, פון לעבן אין צוריקגע-שטאנענע עקאנאמישע, מאטעריעלע און קולטורעלע אומשטענדן און באדינגונגען. אט-דער פעסטער ראשיקער דראנג און גאנג פון די יידישע פאלקס-מאסן אויפן וועג פון קולטור-פארוועלטלעכונג און פון סאציאל-עקאנאמישער באנייאונג איז געווען פארבונדן מיט געוואלדיקער שאפונגס-ענערגיע. וויפל שווייס און בלוט, וויפל כוח און גבורה האט מען פארברויכט כדי אדורכצומאכן די אלע פיזישע און גייסטיקע איבערגאנגען און איבערוואנדלונגען ביים צופאסן זיך צו די אלץ-נייע אומשטענדן. די טיפע און האסטיקע פראצעסן האבן זיך שארף אפגערופן אויף דער אויסגע-שטאלטיקונג און אויספורעמונג פון דעם יידישן פאלק אין יעדן נייעם לאַנד, וואו ער האט אנגעטראפן א גאר נייע פאר אים שפראך- און קולטור-ספערע, נייע פאר אים סאציאל-ווירטשאפטלעכע לעבנס-באדינגונגען. אבער יידן האבן זיך שנעל איינ-

געוואָרצלט און איינגעברוגערט און איינגעאייגנט אין די אַלע לענדער פון זייער צעשפרייטונג. געוואָרן שנעל פּראָדוקטיווע מיטשאַפּער אין די אַלע לענדער, וואו זיי וואוינען און אויך אָנגענומען די אַרטיקע שפּראַכן און קולטור־אייגנאַר־טיקייטן.

**

ביים פּאַרענדיקן דאָס 60סטע יאָר פונעם היינטיקן צוואַנציקסטן יאָרהונדערט, איז נויטיק אונטערצופירן סך־הכלען, מאַכן אַ חשבון פון דעם אַלעם, וואָס מיר האָבן פאַר דעם וויכטיקן היסטאָרישן צייט־אַפּשניט אַדורכגעלעבט. און כדי קלאָרער און בוילעטער צו מאַכן די איצטיקע לאַגע, איז וויכטיק אויפצונעמען אין רעטראַספּעקט (צוריקבליק) דאָס יידישע קולטור־שעפּערישע לעבן ערב דעם 20סטן יאָרהונדערט. לאַמיר וויסן, וואָס פאַר אַ וועג מיר זיינען אַדורכגעגאַנגען. זאָלן די אָפּהאַנדלונגען וועגן פאַרשיידענע געביטן פון אונדזער יידישן קולטור־לעבן ווייזן אַט דעם גאַנג, זאָלן זיי ווייזן די כּסדרדיקע ענדערונגען אין אונדזער סאָציאַל־געזעלשאַפטלעכן און קולטור־שאַפּערישן לעבן.

לאַמיר גוט געדענקען ווי עס איז געווען די לאַגע, ווי עס זיינען געווען די שטימונגען און די אויסזיכטן אויף שפּעטער צוריק מיט 60 יאָר, ביי די יידישע פּאָלקס־מאַסן און ביי דער אינטעליגענץ ביים שוועל פונעם 20סטן יאָרהונדערט. מיר האָבן דאָן געהאַלטן ערשט דריי יאָר נאָך דעם אויפקום פון ציוניזם און בונדיזם (ביידע געשאַפן אין 1897). עס האָט זיך דאָן ערשט גענומען אויס־קריסטאָליזירן די יידישע פּאָלקיטישע באַוועגונג, וואָס ש. דובנאָוו, דר. ה. זשיט־לאָווסקי און אַנדערע זיינען געווען אירע טעאָרעטיקער און וואַרט־זאָגער. עס האָבן זיך אין יענער צייט גענומען אויסבילדן די כלערליי סאָציאַליסטישע און נאַציאָנאַלע גרופּירונגען און ריכטונגען אין דער יידישער גאַס, וואָס האָבן וואָס־ווייטער פּאַרכאַפט אַלץ־גרעסערע טיילן פון דער יידישער אויפגעוואַכטער יוגנט, דעם פּאָלקס־מענטש און דעם אַרבעטער. עס האָט דאָן זיך צעבליט די יידישע פרעסע, ליטעראַטור, טעאַטער, וואָס יעדעס לאַנד האָט אַרויפגעלייגט אויף זיי אַ באַזונדערן שטעמפל. עס זיינען אויפגעקומען פּאָליטישע פּאַרטייען פון אַלערליי ריכטונגען, אַרבעטער־פּאַראַיינען, פּראָטערנאַלע אַרגאַניזאַציעס, קולטור־געזעלשאַפּטן א.א.וו. אין דער יידישער וועלט, ווי בכלל אין דער גרויסער וועלט, האָט מען אַרויס־באַגלייט דאָס 19טן און באַגעגנט דאָס 20סטע יאָרהונדערט גאַנץ פאַרשיידן. פון איין זייט איז מען געווען פול מיט האַפּענונג און גלויבן, אַז דאָס נייע יאָרהונדערט ברענגט לייזונג און דערלייונג, פּרייהייט און גליכהייט. און פון דער אַנדערער זייט — איז מען געווען געדריקט פון די שווערע רעאַקציאָנערע כּוחות און פון די אַרו־מיקע טרויעריקע לעבנס־באַדינגונגען אין פּיל לענדער.

דער גרויסער יידישער היסטאָריקער שמעון דובנאָוו האָט אויך באַגעגנט דעם היינטיקן צוואַנציקסטן יאָרהונדערט מיט געמישטע געפילן פון האַפּענונג און אומרו. ערב גייער יאָר 1901 האָט ער פאַרנאָטירט אין זיין טאַג־בוך: „מיר טרעטן אַריין אינעם 20סטן יאָרהונדערט. וואָס וועט ער אונדז געבן, דער מענטשהייט און באַ־זונדערס אונדז יידן? אורטיילנדיק לויט דער געשיכטע פון די לעצטע יאָרצענ־דליקער פונעם פּאַרגאַנגענעם 19טן י״ה, קאָן מען מיינען, אַז די מענטשהייט גייט

צו א נייעם מיטלאַלטער, צו קריגס-גרויזאמקייטן און צו נאַציאָנאַלע קאַמפּן און שטרייטן, וואָס צעטרעטן די עטישע פּרינציפּן אין פּאָליטיק און אין פּריוואַטן לעבן. אָבער עס ווילט זיך ניט גלויבן אין אַזאַ פּאַראַלגעמיינערונג. די איצטיקע עקלדיקע רעאַקציע באַדאַרף אַרויסרופן אַ קאַנטר-רעאַקציע. דאָס 18טע יאָרהונדערט איז געווען אַ יאָרהונדערט פון גייסטיקע איבערקערענישן, דאָס 19טע י"ה — אַ יאָר-הונדערט פון פּאָליטישע רעוואַלוציעס און וויסנשאַפּטלעך-טעכנישן פּראַגרעס, דאָס 20טע יאָרהונדערט דאַרף אַרויסרופן אַ מאַראַלישע רעוואַלוציע. עס דאַרף פּאַרקומען אַן עטישע איבערקערעניש אינעם באַוואוסטזיין פון דעם גרעסטן טייל מענטשן, וואָס איז פאַרדאַרבן געוואָרן אַדאַנק דעם וואוקס פון דער מאַטערי-עלער קולטור אויפן חשבון פון דער גייסטיקער."

אינטערעסאַנט, ווי די יידישע וואַכנשריפט, די איינציקע טריבונע אין יידיש אין אַמאָליקן רוסלאַנד, "דער יוד" (די וואַכנשריפט איז דערשינען אין גאַליציע, ווייל אין רוסלאַנד איז געווען פאַרבאַטן אַרויסצוגעבן אַ צייטשריפט אויף יידיש!) האָט באַגעגנט דאָס 20סטע יאָרהונדערט. די וויכטיקסטע יידישע שרייבער האָבן זיך באַטייליקט אין "יוד", און ער איז דאָן געווען דער וואַרט-זאָגער פון דער גאַרער יידישער אינטעליגענץ. עס שרייבט אין דעם לייט-אַרטיקל פון "יוד" דר. יוסף לוריא, איר פאַראַנטוואָרטלעכער רעדאַקטאָר, צווישן אַנדערן: "... אונדזער פּאָלק שטייט איצט ביים אַריינטרעטן אין 20סטן יאָרהונדערט אויך אַזוי איינזאַם ווי מיט 100 יאָר צוריק, די צאָל פון זיינע פּריינט איז נישט גרעסער געוואָרן. די איינהייט, וואָס ס'איז נאָך געווען צווישן די יידן פון פאַרשיידענע לענדער אין אַנהויב פון דעם פאַרגאַנגענעם יאָרהונדערט, איז צעריסן געוואָרן. אין יעדן לאַנד לעבן די יידן פאַר זיך, פאַרפּאָלגט און געהעצט פון די שכנים. די אינטעליגענץ איז אָפּגעטיילט פון דער מאַסע וועלכע האָט נאָך גאַנץ ווייניק גענאָסן פון די פאַרבעסערונגען, וואָס דאָס 19טע יאָרהונדערט האָט אַריינגעטראָגן אין לעבן פון אַלע אַנדערע פעלקער."

און אונטערפירנדיק אַ סך-הכל פונעם פאַרגאַנגענעם 19טן י"ה, זאָגט דר. י. לוריא: "100 יאָר האָבן מיר געפירט אַ לעבן פול מיט אינהאַלט און זיך, פול מיט קאַמף און שטרייט. מיר האָבן באַרייכערט אונדזער לעבן מיט אַ וועלט פון נייע געדאַנקען, מיר האָבן געקעמפט ביי זיך און ביי אַנדערע פעלקער פאַר ליכטיקייט, גלייכהייט און פּרייהייט. קאָנען מיר אָבער זיין שטאַלץ מיט דעם פאַרגאַנגענעם יאָרהונדערט ווי אַנדערע פעלקער? קאָנען מיר אויך אַנווייזן ווי זיי, אַז מיר זיינען גליקלעכער און שטאַרקער געוואָרן?"

אַז אַט די אַנאַליזן וועגן דעם יידישן לעבן אין דער וועלט און די דיאַגנאָז פון שמעון דובנאָוו און ד"ר לוריא זיינען געווען ריכטיקע — דאָס האָבן באַוויזן די טרויעריק-טראַגישע פּאַסירונגען, די גרויליקע געשעענישן אין די ווייטערדיקע יאָרן. עס איז גענוג פאַנאַדערצואוויקלען די מגילה פון אונדזער יידיש לעבן פאַר די פאַרגאַנגענע זעכציק יאָר אין פּיל לענדער פון אונדזער צעזייט-און צעשפּרייט-קייט, כדי צו זען, אַז דער גאַנג, די אַנטוויקלונגען זיינען געווען אויסטערליש-שווערע אין פּיל הינזיכטן. פאַרפּאָלגונגען, פאַגראַמען, רעכטלאָזיקייט, באַרויבונג פון די סאַמע עלעמענטאַרע מענטשלעכע מאַטעריעלע און קולטורעלע רעכט אויף לעבן, און לסוף — די גרויזאמסטע מאַרדן און פּייניקונגען פון מיליאָנען יידישע נפשות

און די פארוויסטונג פון הונדערט און טויזנט-יאריקע יידישע צענטערן. קיין שום ביזע און ווילדע מענטשלעכע פאנטאזיע האט נישט געקאנט פאראויסזען און פאר-אויסאזען דאס, וואס ס'האט געטראפן מיטן יידישן פאלק. און גלייכצייטיק — אין פיל קלענערע מאסן אין פארגלייך מיט די אומגליקן — אויך פאזיטיוו-שאפערישע מא-מענטן, וואס עס זיינען דא צו פארצייכענען אין א ריי לענדער, און לסוף — דער אויפקום פון מדינת ישראל. הקיצור, חורבן און אויפבוי, אומקום און אויפקום, פארוויסטונג און אויפלעבונג האבן כסדר זיך געביטן אין די לעצטע זעקס יאר-צענדליקער.

וועגן דעם אלעמען, וועגן די פארשיידענע דערשיינונגען און געשעענישן אינעם קולטור-געזעלשאפטלעכן לעבן, וועגן די אלע בארג-ארויפן און בארג-אראפן, זאלן איבערגעבן די אפהאנדלונגען, וואס מיר ברענגען אינעם איקה-אלמאנאך. דאס איז אייגנטלעך די אויפגאבע, וואס מיר האבן זיך געשטעלט מיט אט דער נייער אויס-גאבע. לאמיר האפן, אז מיר וועלן נישט בלייבן שטיין ביים ערשטן אלמאנאך, און עס וועלן, אין די פאלגנדיקע יארן, קומען נאך אזעלכע זאמל-ווערק.

*
**

דער איקה-אלמאנאך איז דורך אונדז פארטראכט געווארן מיט איבער פיר יאר צוריק, אנהייב 1956. עס איז געווען אונדזער ווילן ארויסצוגעבן אים צום 20סטן יארטאג פונעם איקה, די אפהאנדלונגען האבן געזאלט באווייזן די טיפע ענדערונגען אינעם יידישן לעבן אין דער גארער וועלט פאר די 20 יאר, 1937 — 1957. צום באדויערן, האבן נישט אלע לענדער זיך אפגערופן, האבן מיר געמוזט אפלייגן די דערשיינונג פונעם אלמאנאך.

איצט ברענגען מיר דעם לאנג-פראיעקטירטן איקה-אלמאנאך אין א געענדער-טער פארם. עס ווערן געבראכט גרעסערע אפהאנדלונגען וועגן דעם יידישן לעבן אין א צאל לענדער, ווי אויך אלגעמיינע אינפארמאטיווע ארטיקלען וועגן דעם יידישן שאפן אויף פארשיידענע געביטן. עס קומען אויך אייניקע שאפונגען פון יידישע שרייבער, ווי אויך — אפהאנדלונגען וועגן יידישע שרייבער.

די צוויי אפהאנדלונגען פון בער מארק און דוד דיאמאנט זיינען געשריבן מיט א 3 יאר צוריק, און זיי באריכטן וועגן דעם קולטור-שאפערישן לעבן ביז 1957. נישט וועגן אלע לענדער האבן מיר אינעם ערשטן אלמאנאך אפהאנדלונגען, זיי וועלן קומען אין די ווייטערדיקע אלמאנאכן, וואס מיר האפן ארויסצוגעבן. לאמיר האפן, אז מיר וועלן נישט בלייבן שטיין ביים ערשטן איקה-אלמאנאך, און אז דער צווייטער וועט קומען נאך אין 1962.

לסוף לאמיר אויסדריקן א הארציקן דאנק די מיטארבעטער פונעם אלמאנאך, ווי אויך די אלע איקה-פריינט, וואס מיט זייערע ביישטייערונגען האבן זיי אונדז געגעבן די מעגלעכקייט ארויסצוגעבן דאס דאזיקע וואגיקע קאלעקטיווע ווערק.

איקה-אלמאנאך

דעצעמבער 1960

יידיש קולטור-שאפן אין אמעריקע ביזן יאר 1900

1.

וואָס איז געווען דער צושטאַנד פונעם יידישן קולטור-שאפן אין אמעריקע מיט זעכציק יאָר צוריק? ווי אזוי האָבן דאָ אונדזער ליטעראַטור און אונדזער יידישער טעאַטער אויסגעזען אין 1900. — ביי דער שוועל פונעם נייעם צוואַנציקסטן יאָרהונדערט?

קודם: ווען דער נייער, 20סטער יאָרהונדערט האָט אָנגעזאָגט זיין אָנקום, האָט ער שוין דאָ געטראָפֿן אַ וויכטיקן, באַדייטנדיקן אָנהייב אין דער אַנטוויקלונג פון אַ מאָדערנער יידישער ליטעראַטור, וואָס איז שפּעטער אַליק מער, ברייטער און טיפּער זיך צעוואַקסן אויף אַלע געביטן און זשאַנרען. דער כאַראַקטער פון אַט-דער ליטעראַטור, דער גייסט און אינהאַלט אירער, איר נשמה, איר אידעאָלאָגיע, — זיינען הויפטזאַכלעך און דער עיקר געווען פּראָלעטאַריש, סאָציאַליסטיש אין עצם — מיטן פנים צו די יידישע אַרבעטער-מאַסן דאָ אין לאַנד, צו די נייגעקומענע אַרבעטער, באַלמעלאַכעס און פּאַלקס-מענטשן פון אייראָפּע, וואָס האָבן זיך דאָ אויפֿן אמעריקאַנער באַדן, אין „קאַלומבוסעס מדינה“, פּראָלעטאַריזירט.

די לעבנס-באַדינגונגען, די אַרבעטס-באַדינגונגען אין די זיבעציקער, אַכציקער און ניינציקער יאָרן פונעם לעצטן יאָרהונדערט — די יאָרן, וועגן וועלכע עס קומט צו רייד אין אַט-דער אָפּהאַנדלונג — זיינען געווען ביז גאָר שוידערלעך. זיי קאַנען כאַראַקטעריזירט ווערן בקיצור: ראַשיקער אויפשטייג פון ברוטאַלן אמעריקאַנער קאַפיטאַליזם, מוראדיקער דלות, ענגשאַפט, שרעקלעכע עקספּלאַטאַציע אין די פּאַבריקן און פּאַבריקלעך, אין די „שוויץ-שעפּער“, הויט-שינדעריי מצד די לענד-לאַרדס, אומגעווינער-לאַנגע אַרבעטס-שטונדן פאַר נישטיקע שכירות, גראַבע באַ-האַנדלונג מצד די „באַסעס“, נויט, אונטערדריקונג, אויסשפּרייטונג פון דער פּראָ-לעטאַרישער קרענק — טובערקוליאַז (שווינדזוכט), ליידן פון הונגער, זלאַגן פון פעריאַדישער אַרבעטסלאָזיקייט.

די מערסטע אמעריקאַנער יידישע שרייבער פון יענער צייט, אַליין פּראָ-לעטאַריער, אַליין זיין פון דער נויט-לידנדיקער אַרבעטער-מאַסע, אַליין קרבנות פון דלות און עקאַנאָמישער פּאַרשלאַפּונג, זיינען געוואָרן די שטייבן פון אַט-דער האַרעפּאַנער עקספּלאַטירטער מאַסע. דורך לידער, דערציילונגען, סקיצן, אַרטיקל-לען האָבן זיי, די אינטעליגענטן-רעוואָלוציאַנערן, געשילדערט די נויט און ליידן פון זייערע ברידער און שוועסטער, וואָס זיינען אויסגעריסן געוואָרן אין די וויסטע שוויץ-שעפּער און אָפּגעפּינצטערט זייערע יאָרן אין חורבות, פּיער-פּאַסטקעס אין אַלטע, אָפּגעלאָזטע טענעמענט-הייזער אין די דלותדיקע „סלאַם“-געגנטן אויף דער ניו-יאָרקער איסט-סייד צי אין אַנדערע אַרעמע שטאָט-טיילן. די מערסטע

יידישע שרייבער פון יענער צייט זיינען געוואָרן רופער און וועקער, מאַנער פון סאַציאַלן יושר.

די יידישע שרייבער אין אַמעריקע פון יענער צייט — די פּיאָנערן, באַדן־צוגרייטער און וועג־אויספלאַסטערער פאַר אונדזער היינטיקער יידישער ליטע־ראַטור — האָבן מיט זיך מיטגעבראַכט פון דער „אַלטער היים“, ווער אַ גרעסערן און ווער אַ קלענערן קולטור־באַגאַזש, באַקאַנטשאַפט און פאַרבינדונג מיטן יידישן ליטעראַרישן שאַפן. ס'איז אָבער קלאַר: זיי זיינען געוואָרן אַמעריקאַניש, פאַר־בונדן מיטן היגן לעבן, אַ טייל פון אַמעריקע. זייער ליטעראַרישן שאַפן איז אַ הי־גער, אַמעריקאַנער פּראָדוקט. ריכטיק האָט דעריבער אָנגעוויזן דער היסטאָריקער און פאַרשער פון דער יידישער פּיאָנער־ליטעראַטור אין אַמעריקע, קלמן מרמל, אין ערשטן פאַראַגראַף פון זיין בוך: „דער אָנהויב פון דער יידישער ליטעראַטור אין אַמעריקע“ (ניו־יאָרק, 1944, „איקוף־פאַרלאַג“), אַז „די יידישע ליטעראַטור אין אַמעריקע איז ניט איבערגעפלאַנצט געוואָרן פון איראַפּע. זי איז אַרויסגעוואַקסן פון די באַדינגונגען פון אַמעריקאַנעם יידישן לעבן. איר סאַמע אָנהייב איז געווען די אַמעריקאַנער צייטונג אין יידיש“.

דאָס באַטאַנט אויך דער ליטעראַטור־קריטיקער ב. ריווקין, אין זיין בוך „גרונט־טענדענצן פון דער יידישער ליטעראַטור אין אַמעריקע“ (ניו־יאָרק, 1948, „איקוף־פאַרלאַג“). אָנווייזנדיק אויף דער השפּעה פונעם איראַפּעאַישן הינטערגרונט, אויף דער געזונטער ווירקונג פון די פּיאָנערן און אָבות — מענדעלע, שלום־עליכם, פּרץ — אויף דער אַמעריקאַנער יידישער ליטעראַטור, דערקלערט ריווקין: „אָבער הגם עס איז ניט צו לייקענען די השפּעה פון איראַפּעאַישן הינטערגרונט, טאָר מען נישט זאָגן, אַז די היגע יידישע ליטעראַטור האָט קיין זעלבסטשטענדיקן אָנהייב נישט געהאַט. אַמעריקע האָט פאַרמאַגט אַ ריי קאַנדידיעס, וואָס זיינען גינסטיק געווען צו דער אַרויסבאַשאַפונג פון אַ זעלבסטשטענדיקער יידישער ליטעראַטור. צום אַלעם ערשטן, האָט זיך דאָ געזאַמלט אַ גרויסער עולם פון פּאַטענציעלע יידישע לייענער. אַפילו ווען זיי וואַלטן ניט געוואַלט, האָבן זיי געמוזט. יידיש איז געווען די איינציקע שפּראַך, וואָס האָט זיי אַריינגעפירט אין נייעם לאַנד“.

אין 1880 זיינען דאָ איבערן גאַנצן לאַנד געווען ניט מער ווי אַרום פּערציק טויזנט יידן פון מזרח־איראַפּע. אָבער געיאַגטע פון די מוראדיקע צאַרישע פּאַ־גראַמען און פּאַגראַם־בהלות פון די אָנהויב־אַכציקער און שפּעטערדיקע יאָרן, און געפלאַגטע פון עקאָנאָמישע צרות, זיינען צו די ברעגן פון אַמעריקע צוגעקומען איין גרויסע יידישע אימיגראַציע־כוואַליע נאָך דער צווייטער, און אין 1890 זיינען שוין אין ניו־יאָרק אַליין געווען אַרום דריי הונדערט טויזנט יידישע נפשות פון רוסלאַנד און פּוילן. אין די יאָרן צווישן 1881 און 1900 זיינען קיין אַמעריקע אָנגע־קומען 580 טויזנט יידן. אַט־דער עולם איז געווען אויסגעוהונגערט נאָך וויסן, נאָך בילדונג, נאָך ליטעראַטור. ער האָט געוואַלט און געדאַרפט ליטעראַטור. ער האָט זיך גענומען „אויסגרינען“, אַמעריקאַניזירן, און האָט געוואַלט, אַז די ליטע־ראַטור זאָל אים „עפענען די אויגן“, אויפקלערן, שילדערן זיין לעבן, זיין נויט, דערמוטיקן אים, געבן אים גייסטיקן כוח אַריבערצוטראַגן די צרות, קעמפן פאַר אַ בעסער לעבן, בויען טרעדי־יוניאָנס.

איז צוערשט געקומען די יידישע צייטונג, און מיט איר — די ליטעראַטור.

און, באַמערקט ב. ריווקין: „אזוי גיך (ווי) די סאָציאַליסטישע פרעסע האָט זיך איינגעשטעלט, האָט זי גלייך געמאַכט פּלאַץ פאַר ליטעראַטור — צוערשט פאַר איבערזעצטער און איבערגעדרוקטער, דערנאָך פאַר אייגענער, דאָ גופא פאַרפאַסטער: פאַר פעליעטאָן, ליד און דערציילונג — אַ ליטעראַטור, וואָס האָט לכתחילה זיך גע-שטעלט ריין-תכליתדיקע פּראָפּאָגאַנדע-צילן... עס איז פון גרויסן באַטייט פאַר דער פּיאָנערישער ליטעראַטור אין אמעריקע, וואָס די ליטעראַטור-איניציאַטיווע האָט געהערט צו דער סאָציאַליסטישער פרעסע. האָט דער ליענער די מענטש-אויפקלערונג און די אונטערהאַלטונג, וואָס ער האָט געזוכט אין ליטעראַטור, באַקומען צוזאַמען מיט אַ לעקציע אין סאָציאַליזם. די לעקציע האָט געשטאַרקט זיין מענטש-באַוואוסטזיין, וואָס דאָס האָט אים געמאַכט נאָך ליטעראַטור-באַ-דערפטיקער.“

אין די אַכציקער יאָרן איז שוין דאָ געווען ברייט-פּאָפּולער די אַרבעטער-דיכטונג פון די פּיאָנערן פון רעוואָלוציאָנערן, פּראָלעטאַרישן יידישן ליד: מאָריס ווינטשעווסקי (1856 — 1932), וועלכער האָט געדרוקט זיינע ערשטע אַרבעטער-לידער אין לאַנדאָנער „אַרבייטער-פּריינד“ און וועלכער האָט זיך באַזעצט אין אַמע-ריקע סוף 1894; מאָריס ראָזענפעלד (1861 — 1923); דוד עדעלשאַט (1866 — 1892), אין די ניינציקער יאָרן האָט אָנגעהויבן ווירקן און שאַפן דער דיכטער יוסף באָוואַווער (1873 — 1915), וועלכער איז געשטאַנען נאָענט צו דער פּאָעזיע פון דוד עדעלשאַט און איז בכלל געווען פאַרבונדן מיט דער פּיאָנערן-פּאָעזיע פון די אַכציקער יאָרן. אַט-די „גרויסע פיר“ — ווינטשעווסקי, עדעלשאַט, באָוואַווער און ראָזענפעלד — זיינען די גרונטלייגער, די „קלאַסיקער“ פונם יידישן אַרבעטער-ליד אין אמעריקע. זיי האָבן געשטעלט זייער ליד צו דינסט די אינטערעסן פון די יידישע אַרבעטער-מאַסן. „זייער ענלעכקייט מיט מענדעלען, שלום-עליכמען און פרצן באַשטייט אין נאָענטקייט צום פאַלק — ווי זיי האָבן עס געפונען אין די פּאַראייניקטע שטאַטן — אין ריידן פאַרן גאַנצן פּאָלקס-קאַלעקטיוו“, האָט אָנגעוויזן מ. אַלגין אין זיין בוך „קולטור און פאַלק“ (ניו-יאָרק, 1949).

צוערשט איז געקומען דאָס ליד (דאָס פּראָלעטאַרישע ליד), און ערשט דערנאָך — די דערציילונג. דאָס איז געווען אַ נאַטירלעכער פּראָצעס. דאָס ליד איז געווען וועק-ליד, רוף-ליד, קאַמף-ליד, אַפּרוף אויף די וויי-געשרייען, נויטן, לידן פון די געפּלאַגטע אַרבעטער. די פּראָלעטאַרישע אידיע, די אידיע פון סאָציאַליזם, האָט געוועקט, באַגייסטערט, אַרויסגעבראַכט דעם פּאָעט, און ער, דער פּאָעט, האָט איר געגעבן דיכטערישן לבוש אין ליד.

פונקט ווי אוקראַינע, פוילן און ליטע זיינען אינעם 19טן און ערב דעם איצ-טיקן יאָרהונדערט געווען אַ צענטער פון דער יידישער ליטעראַטור (מיט א. מ. דיק, ישראל אַקסענפעלד, י. י. לינעצקי, מענדעלע, שלום-עליכם, י. ל. פּרץ, ד. פּרישמאַן, מרדכי ספּעקטאָר, אַברהם רייזען א. אַנד.), אזוי איז די פּאַראייניקטע שטאַטן אין אָנהייב פונעם יאָרהונדערט געוואָרן אַ צווייטער וויכטיקער צענטער פון אַ גרויסער, וואַקסנדיקער יידישער ליטעראַטור מיט איר באַזונדערער אַמעריקאַנישער אייגנאַרט. די מאַדערנע יידישע ליטעראַטור אין איראַפּע האָט געמאַכט איר אָנהייב מיט פּראָזע, דערציילונג, באַשרייבונג, שילדערונג; די יידישע ליטעראַטור אין אַמע-ריקע האָט אָנגעהויבן מיט ליד, מיט פּאָעזיע, וואָס האָט רעאַגירט שנעל און גע-

קראָגן אַ וואַרעמען אָפּקלאַנג אין די הערצער פון די ליינער, די יידישע שאַפֿ-אַרבעטער. ווינטשעווסקיס „אַ בעזים און אַ קער“, עדעלשטאַטס „מיין צוואה“ אָדער „מיין לעצטער וואונטש“, ראָזענפעלדס „מיין ינגעלע“, באַוושאָווערס „הויב־אויף דינע אויגן“, „צו מיין מווע“ אָדער „צו מינע ברידער“ זיינען געוואָרן איינגעבאַקן אין האַרצן פון ברייטע יידישע אַרבעטער־מאַסן. יידישע אַרבעטער האָבן זיי גע־זונגען און דעקלאַמירט. און ניט נאָר דאָ אין לאַנד: אייניקע פון אַט־די לידער, דורכגעדרונגען מיט גליענדיקער רעוואַלוציאַנערער אידייע, זיינען געזונגען גע־וואָרן דורך יידישע אַרבעטער אויף געהיימע פאַרזאַמלונגען, אויף „סכאַדקעס“ אין צאַרישן רוסלאַנד אין קאַמף קעגן דעם פאַגראַם־רעזשים. פיל פון אַט־די לידער זיינען ממש פאַרהייליקט געוואָרן.

די פיר גרויסע פיאָנערן זיינען געווען ענג פאַרבונדן מיט די יידישע אַרבעטער־מאַסן. מיט זייער ליד האָבן זיי געצילט צו ברענגען אויפקלערונג, מוט, אַרויסרופן די פראַטעסט־געפילן פון די אונטערדריקטע, אַרגאַניזירן זייער באַוואוסטזיין, זייער ליד איז געווען אַ וואָפן אין קאַמף. אַט־דאָס פיאָנער־ליד האָט אין די צוואַנציקער יאָרן פונעם איצטיקן יאָרהונדערט געקראָגן אַ באַדייטנדיקן המשך (אויף אַ נייער שטופע אין פרט פון פאַרס און טעכניק) אין די לידער פון די מאַדערנע פראַלע־טאַרישע יידישע דיכטער („פראַלעטפען“). דאָס דאָזיקע ליד האָט אויך אָפּגעקלונגען אין לידער פון די סאָוועטיש־יידישע דיכטער נאָך דער אַקטאָבער־רעוואַלוציע. דער הויפּט־מאַטיוו אין די לידער פון אונזערע ערשטע יידישע אַרבעטער־דיכטער איז געווען אַ סאַציאַלער, אַ סאַציאַל־עטישער, די גרונט־טענדענץ — אַ סאַציאַליסטישע, אַ תכליתדיקע. יענע לידער האָבן געהאַלפן צוגרייטן דעם יידישן מאַסן־ליינער, אַרויסרופן און אַנטוויקלען זיין חוש פאַר ליטעראַטור, זיין ליבשאַפט צום יידישן ליטעראַרישן שאַפן. אין זיי זיינען אויך געווען פאַרזיט די פאַעטישע זוימען פאַר דעם שפּעטערדיקן מער־ראַפּינירטן, ליריש־פּערזענלעכן, עסטעטישן ליד פון די „יונגע“, וואָס האָט זיך אָפּגעזונדערט פונעם סאַציאַלן מאַטיוו, אָפּגעקערט אין אַ זייט פון אַרבעטערס לעבן און איבערלעבונג.

2.

דער גרויסער אָנהויבער פון דער יידישער אַרבעטער־דיכטונג, דער ערשטער יידישער אַרבעטער־פאַעט, איז געווען מאָריס ווינטשעווסקי. ער, דער „זיידע“ פון דער יידישער אַרבעטער־באַוועגונג אין אַמעריקע, איז אויך געווען דער זיידע פון דער יידישער אַרבעטער־ליטעראַטור אין אונזער לאַנד. ווינטשעווסקיס לעבן און שאַפן איז ברייט באַקאַנט. זיין ווירקונג אויף די יידישע דיכטער פון זיין צייט און אויך די שפּעטערדיקע יאָרן איז געווען אומגעהויער גרויס. ברייט איז באַקאַנט זיין פיאָנער־ראַל: שרייבער פון ערשטע סאַציאַליסטישע פעליעטאַנען אין העברייאיש, שאַפער פון העברייאישן סאַציאַליסטישן זשורנאַל „אַסיפת חכמים“, מחבר פון דער ערשטער סאַציאַליסטישער באַראַשור אין יידיש „יהי אור“ (1884), רעדאַקטאָר פון „צוקונפט“ אין משך פון עטלעכע יאָר, אַרויסגעבער און רעדאַקטאָר פונעם וואַכנבאַט „דער אמת“ (באַסטאָן), דיכטער און טוער, פאַעט און פובליציסט, מחבר פון די וואונדערלעכע „צעשלאַגענע געדאַנקען פון אַ משוגענעם פילאָזאָף“, זינגער פון אַרבעטער־לעבן, מאַרקסיסטישער דענקער, איינער פון די גרינדער פון

דער „פרייהייט“ (מאָרגן-פרייהייט) און איינער פון אירע ערשטע מיטאַרבעטער, באַזינגער פון דער אָקטאָבער-רעוואָלוציע. „ער האָט געקאָנט געפינען דעם וועג צו די קעפּ און הערצער פון די פשוטע אַרבעטער“, האָט באלד נאָך ווינטשעוור סקיס טויט (דעם 18טן מערץ, 1932) געשריבן דער „בונדיסט“ א. ליטוואַק (אין זיין בוך „ליטעראַטור און קאָמף“, ניו-יאָרק, 1933, ז' 91).

און דער ליטעראַטור-קריטיקער ש. ניגער דערמאָנט אין זיין בוך „בלעטער געשיכטע פון דער יידישער ליטעראַטור“ (ניו-יאָרק, 1959), אַז דעם 5טן סעפטעמבער, 1926, צו ווינטשעווסקיס 70טן געבורטסטאָג, און דעם 21טן מאַי, 1932, באלד נאָכדעם ווי דער „זיידע“ איז געשטאַרבן, האָט ער געשריבן (אין „טאָג“): „ער (ווינטשעווסקי) איז געווען איינער פון די, וואָס האָבן געלייגט דעם פונדאַמענט פון דער יידישער פרעסע און פון דער יידישער ליטעראַטור אין ענגלאַנד און דערנאָך אין אַמעריקע“... ער „טוט-אויף פאַר יידיש אין די נייע יידישע ישובים עפעס ענלעכע דערצו, וואָס מענדעלע מו"ס האָט געטאָן אין דער אַלטער היים“ (זייטן 358 — 359).

וועגן ווינטשעווסקין און די אַנדערע דריי שיינענדיקע שטערן פון אונדזער יידישער אַרבעטער-דיכטונג — עדעלשטאַט, ראָזענפעלד, באַוושאווער — איז פאַראַן אַ היפשע ליטעראַטור. (זע די ווערק פון קלמן מרמר, זיינע באַזונדערע בענד וועגן ווינטשעווסקין — דעם 1טן באַנד פון ווינטשעווסקיס צען בענדער געזאַמלטע ווערק (1927 — 1928); וועגן עדעלשטאַטן, באַוושאווערן, ווי אויך זיין אויבנדערמאָנט ביכל; נ. ב. מינקאווס דריי בענד „פּיאַנערן פון יידישער פּאָעזיע אין אַמעריקע“ — דאָס סאָציאַלע ליד (ניו-יאָרק, 1956), אויך זיין בוך „יידישע קלאַסיקער פּאָעטן“, וואו ער באַהאַנדלט באַזונדערס די רעוואָלוציאַנערע און אַרבעטער-לידער פון מאָריס ראָזענפעלד און אַברהם ליעסין; נ. ב. י. ביאַלאַסטאַצקיס בוך וועגן עדעלשטאַטן; דעם באַנד בריוו פון מאָריס ראָזענפעלדן; דר. מיכאל קאַהנס אַריינפיר צו באַוו-שאַווערס ווערק; ש. ניגערס „דערציילער און ראַמאַניסטן“ (ניו-יאָרק, 1946); אויך זיין „בלעטער געשיכטע פון דער יידישער ליטעראַטור“ (ניו-יאָרק, 1959); י. חייקנס „יידישע בלעטער אין אַמעריקע“ (ניו-יאָרק, 1946); נ. מיזילס אַנטאַלאָגיע „אַמעריקע אין יידישן וואָרט“ (ניו-יאָרק, 1955); ל. קאַברנס פאַרעדע צו זיינע „געזאַמלטע שריפטן“ (ניו-יאָרק, 1910) און פיל אַנדערע צעוואַרפענע אָפּהאַנדלונגען אין ביכער און זשורנאַלן).

ווייניקער איז באַקאַנט די ראַלע, דער אויפטו, דאָס שאַפן, פון אַ צאָל אַנדערע פאַרשוויגענע אָדער פאַרגעסענע פּיאַנערן פון דער יידישער דיכטונג אין אַמעריקע, וואָס זיינען אויפגעקומען עטוואָס שפעטער (און אייניקע אַפילו אין איין צייט) פון די „גרויסע פיר“, וועגן זיי האָט אויספירלעך, מיט ביאַגראַפישע פּרטים, און וואָרעם אַנאַליטיש געשריבן דער פּריציפּטיק-פאַרשטאַרבענער דיכטער און ליטעראַטור-פאַרשער נ. ב. מינקאו אין זיינע אויבנדערמאָנטע דריי בענד. וועגן זיי האָבן אויך געשריבן ק. מרמר אין זיין פּריער-דערמאָנטן ביכל: „דער אָנהייב פון דער יידישער ליטעראַטור אין אַמעריקע“, און אליהו שולמאַן אין זיין בוך „געשיכטע פון דער יידישער ליטעראַטור אין אַמעריקע“, 1870 — 1900 (ניו-יאָרק, 1943).

צו אַט דער גרופע אָדער פּלעיאָדע דירעקטע נאָכפּאָלגער און פאַרזעצער פון די פיר זיילן פון דער יידישער אַרבעטער-דיכטונג, געהערן פּאָלגנדיקע פּאָעטן:

דוד גאלדשטיין, יצחק ריינגאלד, נחום מ. באבאד, היימאן סטרונסקי, בנימין ראָד־זענבלום, י. ש. פרענאוויץ, אברהם ראָדוצקי, ס. לאָפּוכאוויקאַרמען, יצחק זיילין, חיים אַלעקסאַנדראוו, עוזר סמאַלענסקי, גייטן לעמפּערט, וויליאָם קאַזער, אַנאַ ראָפּאַרט, מאַטוועי ראָם, אפרים-לייב וואָלפּסאָן, יעקב מאַרינאוו, ש. ז. רובין, יוסף יפה.

איידער מיר גייען אַריבער צו די דיכטערישע שאַפונגען פון אַט־דער פּלעיַאָדע פון גיינצן סאַציאַלע פּאַעטן, מוז מען, אפילו אין די ראַמען פון אַט־דער ניט־אויספירלעכער אַרבעט, לכל־הפחות פאַרצייכענען דריי וויכטיקע נעמען — אַ גרופּע פּיאָנערן ערב די „גרויסע פיר“ — דריי פאַרגייער אָדער פאַרלויפּער, וועמענס לידער האָבן איצט אַ קולטור־היסטאָרישן באַדייט.

אַט־די דריי זיינען: יעקב־צבי סאַבעל (1831 — 1913); אליקום צונזער (1836 — 1913) און אַברהם גאַלדפּאַדטן (1840 — 1908), דער „פּאַטער פון יידישן טעאַטער“, וועלכער איז געקומען קיין אַמעריקע אין 1887.

יעקב צבי סאַבעל, אַ געוועזענער רב און משכיל, איז געווען דער מחבר פונעם ערשטן לידער־ביכל אין יידיש אין אַמעריקע (ניו־יאָרק 1877). דאָס ביכל, אין העבריאיִש און יידיש, הייסט: „שיר זהב לכבוד ישראל הזקן“ און „ישראל דער אַלטע“. זיין ערשט ליד „די בינע“ (די בין) איז וועגן דעם גורל פון יידישן שריי־בער; דאָס צווייטע ליד, „ישראל דער אַלטע“, איז אַ געזאַנג צום יידישן פּאַלק („דער אַלטער ר' יודל, איר מוזט אים רעספּעקטירן“); דאָס דריטע און וויכטיקסטע ליד אין אַט־דער זאַמלונג איז „דער פּאַלנישער תלמיד־חכם אין אַמעריקע“ — וועגן די שווערע איבערלעבונגען פונעם פוילישן למדן דאָ אין לאַנד, וועגן זיין פאַרוואַנדלט ווערן אין אַ פעדלער, וועגן די לעבנס־באַדינגונגען פון יידישע פעדלערס אין אַמעריקע אין די זיבעציקער יאָרן פון לעצטן יאָרהונדערט. אַ סאַציאַלער צוגאַנג, רעאַליסטישע בילדער, פון אַ קנאַפּן קינסטלערישן ווערט און מיט אַ דייטשמערישן יידיש. אין זיין ליד רעדט ער מיט שפּאַט וועגן דעם גביר, וואָס באַרימט זיך:

„און מיין מיסים קאָן ווי איין יענקע קוויטשען!
און מיין מיסים פלוידערט אונד רעדט פוילע וויצן!“

[אין יענעם יאָר, 1877, ווען ס'איז אין ניו־יאָרק דערשינען סאַבעלס ערשטע יידישע לידער־זאַמלונג, איז אַרויס דאָ אין לאַנד אויך אַ בעלעטריסטיש ביכל „דאָס לעבן און טויט פון ישוע הנוצרי“ פון א. זילבערשטיין (70 זייטן)].

פון אַ העכערער ליטעראַרישער מדרגה זיינען די לידער פונעם פּאַלקס־זינגער אליקום צונזער, וועלכער איז געקומען קיין אַמעריקע אין 1889 שוין מיט אַ נאַמען פון אַ פּאַלקס־בדחן און דיכטער. אין אַ משכיליש־פּאַלקסטימלעכן טאָן האָט ער דאָ געזונגען וועגן דעם אַרעמען לעבן פון יידישע פעדלערס (אין ליד „צום פעדלער“). גערופן יידישע אימיגראַנטן צו ערד־אַרבעט, געשריבן מיט צאַרן וועגן דעם אויפגעקומענעם נגיד, וואָס „דאָ האָט די גרעסטע דעה, און איז פרע־זידענט אין אַ שול“ (אין ליד „וואָס איז אַמעריקע?“). זיין ליד איז מער מוסר, פרע־דיקעריי ווי פּאַעזיע, עס ווייזט אַבער דעם אַלטן דיכטערס געטריישאַפט צום פּאַלק. אין זיין ליד „צום פעדלער“ רופט ער אויס:

„וואס זינגט איר, פאָעטן, פון בלומען, פון פייגעלעך?
דאָס ליר האָט לאַנג שוין איר צייט אָפגעלעבט!
דאָס פאָסט צום פאַרשלעפערן קינדער אין וויגעלעך,
גיט בעסער דעם קראַנקן זיין היילונגס־רעצעפט!“

ליבשאַפט צום יידישן פאָלק, צו זיין אויסדויער־קראַפט און העלדישקייט, קומט אויך צום אויסדרוק אין די האַרציקע לידער, וואָס ס'האָט געשאַפן דער גרוי־סער יידישער דראַמאַטורג א. גאלדפאָדען, וועלכער האָט אַרויסגעגעבן אַכצן נומערן פון דער צוויי־וועכנטלעכער „ניו־יאָרקער יודישע אילוסטרירטע צייטונג“ (1887 — 1888).

אין 1891 איז קיין אמעריקע געקומען דער פאָלקס־בדחן און דיכטער שלמה שמוּלוּעוויטש (1868 — 1943), וועלכער האָט מיט זיינע רעליגיעז־נאַציאָנאַליסטיש באַפאַרבעטע לידער אַפּעלירט הויפטזעכלעך צו די פרומע אָדער קליינבירגערלעכע שיכטן. באַזונדערס באַרימט איז געווען און געבליבן זיין עמאַציע־אַנגעלאָדן ליד „אַ בריוועלע דער מאַמען“, וואָס איז קרעפטיקער פון זיינע לידער „אַ יידיש קינד“, „דאָס טליתל“, „דאָס תהילמל“ און ענלעכע. באַרימט זיינען אויך זיינע לידער: „עליס איילאַנד“, „דער סקול־באַי“.

אַ וויכטיקער דיכטער, וואָס איז אַרויסגעלאָזט געוואָרן פון מינקאָוס ווערט־פולן 3־בענדיקן ווערק איז אַברהם־מיכל שאַרקאַנטקי (1869 — 1907), וועלכער איז געווען אַקטיוו־שעפּעריש אין די 90־ער יאָרן. זיין הויפט־טעמאַטיק איז געווען: די אַלטע יידישע היים, דאָס קליינע היים־שטעטל אין דער ליטע, בענקשאַפט נאָכן שטעטל, באַציאָונגען צווישן „גרינע“ און „געלע“ אינעם נייעם לאַנד, ביבלישע און היסטאָרישע מאַטיוון, רדיפות אויפן יידישן פאָלק. זיין מוזע באַצייכנט ער אַלס „אַן אַלטע וויסטע קלאַגעריין“. צווישן זיינע לידער, צעוואָרפן דאָ־און־דאָרט: „וואָס איז אַ ייד?“, „צו די פּראַמדין“, „דער שומר ביינאַכט“, „די פּני“, „די אַלטע נעכאַמע“, „דער פאַרוואַגלטער“.

צו יענע יאָרן געהערן אויך לידער פון די „גרויסע פיר“ און פון דער גאַנצער פּלעיַאָדע קעמפּערישע פּראַלעטאַרישע, רעוואָלוציאָנערע דיכטער — לידער פון טיפן מיטלייד מיט די הייליקע היימאַרקעט־מאַרטירער פון שיקאַגאָ, די אומשולדיקע קרבנות פון חוצפהדיקן, אַכזריותדיקן קאַפיטאַליזם. שוין אין נאָוועמבער, 1887, האָט פּראָפ. גענצל זעליקאוויטש (1863 — 1926) אין אַ רירנדיקן ליד „הנהרגים הקדושים“ צערטלעך געזעגנט זיך מיט די מאַרטירער, צו וועמען ער האָט אויס־גערוּפּן:

„אַרע, איר אומשולדיקע לייט!
אייך טויטעט אַ פאַלשעם געריכט,
מיט יושר האָט איר געשטרייט,
איר האָט געטאָן אייער פליכט“.

ג. זעליקאוויץ איז געווען אַ לערער פון געפיטאַלאַגיע אין דער הויכשול אין פּילאַדעלפיע. ער איז געקומען פון רוסלאַנד אין 1887. די אַנטאָלאַגיע „אַמעריקע אין יידישן וואָרט“ עפנט זיך מיט אַ ליד פון יהודה לייב גאַרדאַן (1829 — 1892): „צו דר. ג. זעליקאוויץ“.

ווי מיר האָבן שוין אויבן אונטערשטראַכן, און ווי עס ווייזט אָן נ. ב. מינקאָוו: דאָס כאַראַקטעריסטישע, דאָס עיקרדיקע אינעם יידישן דיכטערישן שאַפן אין דעם באַהאַנדלטן פעריאָד, די לעצטע דריי יאַרצענדליק פונעם לעצטן יאַרהונדערט, איז געווען דער סאָציאַלער מאַטיוו. דעם צענטער, דעם אויבנאָן האָט פאַרנומען דאָס ליד פון אַרבעטער-ליידן, נויט, פּראָטעסט און קאַמף, דאָס ליד מיט וויזיע וועגן אַ סאָציאַליסטישן מאַרגן, וועלכער האַלט אין קומען. אַט-דער סאָציאַלער, אַפּט-סאָציאַליסטישער, מאַטיוו איז שטאַרק קענטיק און קומט צום אויסדרוק — אַמאָל מער און אַמאָל ווייניקער קינסטלעריש, אַמאָל שוואַכער און אַמאָל קרעפטיקער — אין די לידער פון די ניינצן אויבן-אויסגערעכנטע דיכטער, מיטגייער און מיט-זינגער, אַפּט מיטקעמפער, פון די פיר הויפט-שאַפער פון אונדזער יידישער אַרבעטער-דיכטונג. ווי עס דערקלערט נ. ב. מינקאָוו: „דאָס אַרבעטער-ליד און דאָס רעוואַ-לוציאַנערע ליד — זיי זיינען געווען אַ דירעקטער אויסדרוק פון דעם מאַסן-אימי-גראַנטישן לעבן אין די 80-ער און 90-ער יאָרן פון לעצטן יאַרהונדערט... פאַר אַ פּאָעט, וואָס האָט געלעבט אין דער פּראָלעטאַרישער אַטמאָספּערע, איז געווען אוממעגלעך ניט צו שרייבן אין דעם נייעם סאָציאַלן נוסח. ראַשיית — דאָס איז דעמאָלט געווען די הערשנדיקע שטימונג. שנית — דער גרעסטער רוב האָט באמת געהערט די אַנקומענדיקע טריט פון דער סאָציאַלער רעוואַלוציע“.

דעם טאָן האָבן געגעבן: טרערן-לידער, קאַמף-מאַטיוו, שאַרפע סאַטירע (חזוק אויפן הערשנדיקן קלאַס, אויפן רויבערישן קאַפיטאַליזם און זיינע משרתים), לידער פון פּראָטעסט קעגן סאָציאַלן אומיושר. פיל פון יענע לידער האָבן גע-ווירקט מיט זייער עכטיקייט, מיט דער קרבנות-גרייטקייט, מיט דער פּערווענלעכער איבערלעבונג. אַט-דער נייער נוסח איז געווען: סאָציאַלע ליריק, שאַפּליה, רעוואַלוציאַנערע ראַמאַנטיק.

3.

דוד גאַלדשטיין (1868 — 1931), מחבר פונעם בוך „ווינטער-בלומען“ מיט אַ הקדמה פון ל. מאַסייעף, געקומען קיין אַמעריקע אין 1885, נאָכדעם ווי ער האָט עט-לעכע יאָר געהאַרעוועט אין די שוויץ-שעפער אין לאַנדאָן. אין 1889 איז ער געווען אַ דעלעגאַט פון פּילאַדעלפיע צום ערשטן צוזאַמענפאַר פון אַנאַרכיסטן און סאָ-ציאַל-דעמאָקראַטן אין ניו-יאָרק. זיינע ערשטע לידער האָבן זיך געדרוקט אין די ערשטע יידישע אַרבעטער-צייטונגען אין 1887 (ווינטשעווסקיס לידער האָבן זיך צוערשט באַוויון אין לאַנדאָנער „אַרבייטער-פריינד“ אין 1884). צו יענעם פעריאָד געהערן זיינע שאַרף-אויסגעשפּראַכענע סאָציאַלע, אַרבעטער- און רעוואַלוציאַנערע-לידער. דער דיכטער, אין תּוך אַ ליריקער, איז אין משך פון אַ צאַל יאָרן אַנטשוויגן געוואָרן, און ערשט אין 1912 צוריקגעקערט זיך צום שאַפן לידער. צו יענעם, צווייטן פעריאָד (וועלכער גייט ניט אַריין אין די גרענעצן פון אַט-דער אַרבעט) געהערן גאָר אַנדערע לידער: נאַציאָנאַלע, סענטימענטאַלע, היידיש-אינדי-ווידעלע, פּערווענלעכע אינטימע לידער, מאַטיוו פון דער 1טער וועלט-מלחמה. אין זיין ערשטן שאַפונג-פעריאָד (1887 — 1906) האָט ער פאַרעפנטלעכט לידער פון נויט, צאַרן, קאַמף, פרייהייט. צווישן זיי זיינען: „דער רעבעלישער שקלאַף“, „בעיביס טרערן“, „אַלטע יאָרן“, „צו דעם 18טן מערץ“, „פרייהייט-געזאַנגען“, „וועלכטמאַרד“, „פרייהייטס-פּרילינג“. זיינע סאָציאַלע לידער האָבן זיך געדרוקט

אין „ניו-יאָרקער יודישע פּאָלקס-צייטונג“, „פּאָלקס-אָדוואַקאַט“, „פרייע אַרבעטער-שטימע“, „פּאַרווערטס“, „צייט גייסט“.

אַ שטאַרקן אינגדרוק מאַכט זיין ליד „די רעוואָלוציאָן“, געשאַפן אין באַסטאָן אין אָנהייב פון איצטיקן יאָרהונדערט: אַט-דאָס ליד, וואָס דערמאָנט אין יוסף באַוושאָוערס וואַנדערלעכן וואַלקאַניש-שטורמישן ליד „רעוואָלוציאָן“, הויבט זיך אָן מיט די שורות:

„איך קום מיט דעם פייער פון אַלע וואַלקאַנען,
איך קום מיט דעם שטורעם פון אַלע אַוראַנען,
איך קום מיט דעם צאָרן פון קנעכט אַלס כלי-זיין,
אַ וועלט אַ געקעכטעטע קום איך באַפרייען“.

יצחק ריינגאַלד (1873 — 1903) — איינער פון דער גרופע סאַציאַלע דיכטער (עדעלשטאַט, באַוושאָוער, נחום באַבאָד, נעישן לעמפערט, ב. ראָזענבלום און אַנ-דערע), וואָס זיינען פאַרשיטן געוואָרן אין סאַמע בלי פון זייער לעבן און שאַפן. זיין בוך „געקליבענע לידער“ איז דערשינען אין שיקאַגאָ אין 1953 — פופציק יאָר נאָך זיין פרייצייטיקן טויט. זיינע אַרבעטער-לידער זיינען פרייהייט-רופן. ער איז געקומען קיין אמעריקע צוזאַמען מיט זיין פאָטער אין 1890, האָט געשקלאַפט אין די שווייץ-שעפער און איז ווי אַנדערע שאַפ-אַרבעטער פון יענער צייט געוואָרן אַ קרבן פון טובעריקוליאָז. זיין ערשט ליד, „אַן די אַרבעטער“, איז געדרוקט געוואָרן אין 1891. צווישן זיינע רירנדיקע לידער, „לידער פון דעם וויסטן לעבן, פול מיט שמערץ און וויי“, זיינען: „שווייס און טרערן“, „צו דער וועלט“, „צו דער מוזע“, „צו גרויס“, „די מאַשינדעלעך“, „די פרייהייט“, „אַבענדס-צייט“, „מיין טרערן-ליד“. זיין ליד וואַרצלט אין יידישן פּאָלקס-ליד. צער, אומעט, מרה-שחורה זיינען אָפט די גרונט-שטימונגען פון זיין לירישן ליד און אין זיינע באַלאַדן. דער אַרבעטער-דיכטער יצחק ריינגאַלד, וועלכער איז באַצייכנט געוואָרן אַלס „דער גרעסטער דיכטער פון דער וועסט“, איז אויך געווען פאַפולער מיט זיינע סענטימענטאַלע קופלעטן און מיט זיינע טעאַטער-לידער, צווישן זיי: „אויפן יידישן מאַרק“, „צוויי חברים“ (שמואליק, עזריאליק). אין די ניינציקער יאָרן זיינען דערשינען קליינע זאַמלונגען פון זיינע לידער אין פּאָלקס-טאַן: „דער וועלט-זינגער“, „אַ בינטל בלומען“, „ריינגאַלדס פּאָלקס-לידער“, א. אַנד. דאָס וועזנטלעכע אין זיין שאַפן איז געבליבן דאָס אַרבעטער-ליד, געוויקט אין טרערן, פאַרוואַרצלט אין פּאָלקס-ליד.

נחום מ. באַבאָד (1872 — 1903). אויך ער, דער צאַרטער באַגאַבטער אַרבעטער-דיכטער, איז געשטאַרבן יונג — אין עלטער פון 31 יאָר, אַ קרבן פון דער שוידער-לעכער פּראָלעטאַרישער קראַנקהייט. אין תוך אַ ליריקער, אַ ראַמאַנטיקער, איז אויך זיין קאַמף-ליד באַהויכט מיט וואַרעמען ליריזם. זיין קראַנקהייט, וועלכע האָט אים געמאַטערט צען יאָר, האָט אַרויפגעלייגט אַ שטעמפל פון טיפן טרויער אויף אַ סך פון זיינע שטילע, פאַרחלומטע לידער פון לעבנס-דורשט, ליבע, נאַטור, „הערבסט-עלעגיען“, „שניי-געדאַנקען“, „מיין לעצטע בקשה“.

נחום באַבאָד, געבוירן אין אַ בעסאַראַביער שטעטל, איז געקומען קיין אמעריקע אין עלטער פון זיבעצן יאָר. אין 1900 האָט ער דאָ גראַדואירט אַלס דאָקטאָר פון מעדיצין, מיט דריי יאָר שפּעטער איז ער געשטאַרבן אין סאַן-פּראַנציסקאָ. ער האָט

פֿאַרעפנטלעכט לידער אויך אין רוסיש און אין ענגליש. מיט זיין ערשטן אַריגינעלן ליד האָט דער ניינצן־יאָריקער אַרעמער, קראַנקער שאַפֿ־אַרבעטער און אַרבעטער־דיכטער געווענדט זיך צום התלהבותדיקן דוד עדעלשטאַטן, וועלכער איז שוין דאָן געווען אַ לעגענדע און האָט שטאַרק גערעגט די פּאַנטאַזיע פון יונגע יידישע דיכטער. זיין ליד (געדרוקט אין דער „פרייע אַרבעטער־שטימע“, דעצ. 25, 1891) הויבט ער אָן מיט די שורות:

„ווין ניט, איך בעט דיר, אומגליקלעכער ברודער,
וויש־אָפּ דיינע טרערן, פאַרנעס אָן דיין שמערץ!
פילסטו ווי דיינע טרויעריקע לידער
שניידן אויף שטיקער מיין אַרעמעס הערץ?“

צווישן זיינע קאַמף־לידער זיינען: „דער נייער יאָר“, „איך קער ניט“ (וואָס ענדיקט זיך מיט דער האַפנונגפולער שורה: „די ברידער, דאָס פּאַלק וועלן ווערן באַפרייט“).

זיין שאַפונג־פּעריאָד האָט געדויערט אַ פינף יאָר: פון סוף 1891 ביז מיטן 1893, און פון סוף 1896 ביז 1900. דער דיכטער, וואָס האָט געקלאַנגט אויף זיין אייגענעם גורל פון אַ שקלאַף אין אַ שוויץ־פאַבריק און אויפן גורל פון זיינע ברידער־אַרבעטער האָט אין זיין „פּרילינגס־ליד“ גערופן: „קעמפט פאַר אַ פּרילינג, וואו אַלעס איז פריי“. זיין ליד „צום 11טן נאַוועמבער“ (וועגן די העימאַרקעט־מאַרטירער) האָט ער געענדיקט מיט די שורות: „גוט איז דער טויט אין אַ קאַמף, אין אַ הייליקן, פיל בעסער ווי לעבן מיט שאַנדע באַדעקט!...“. די לידער פון אַט־דעם איידעלן סאַציאַל־לירישן דיכטער זיינען אין בוך־פאַרם קיינמאַל נישט דערשינען. אין בוך־פאַרם זיינען בלויז געבליבן: זיין „די געשיכטע פון אַמעריקע“ (96 זײַ) און אַן אַפּהאַנדלונג וועגן היינע.

עודר סמאָלענסקין (1863 — 1937), מחבר פון בוך „געקליבענע לידער“ (פּילאַ־דעלפיע, 1933) מיט אַן אויטאָביאָגראַפישן אַריינפיר: „אַ במקום הקדמה“. ער איז אין 1893 (אין עלטער פון 30 יאָר) געקומען מיט זיין פּאַמיליע קיין אַמעריקע. זיין וועג — פון השכלה צו סאַציאַליזם. זיין ליד איז געשטאַנען אונטערן איינ־פלוס פון ניעקראַסאָוו און לערמאַנטאָוו. זיינע ערשטע לידער אין די ניינציקער יאָרן זיינען געווען וויג־לידער מיט אַרבעטער־מאַטיוון. באַלד קומען זיינע לידער, פול מיט שאַרפער סאַטירע אויף די גבירים („לבני קורח מזמור“), אויף די וואַלן („די וואַלן“); אַפיקורסישע לידער („יום־כיפור“, „רבי מאיר בעל־נס אין חרם“). אין 1897, ווען ער איז געווען אַ שווערער האַרעפּאַשניק אין אַ הורטאַוונע אַפטייק־געשעפט אין פּילאַדעלפיע — נאָך פיר יאָר לערעריי — האָט ער פאַרעפנטלעכט זיין קרעפטיק ליד „דער אַרבעטער צום סאַלאַוויי“, וואָס איז טעמאַטיש ענלעך צו זיינע לידער „איך זאָג ניט קיין שירה“ און „צו מיין מוזע“ (פון 1900). אויף דעם רוף פונעם סאַלאַוויי צו קומען אין וואַלד הערן זיין „הימלישן שיר“, ענטפערט דער אַרבעטער: ווי קאָן ער דאָס טאָן, ווען ער איז „אין שקלאַפֿן־יאָך אייביק געשפּאַנט?!“.

„איך אַרבעט, איך אַרבעט אומענדלעך,
איך האָב שוין קיין קרעפטן, פאַרמוטשעט מיין לייב,

דאָך הונגער איך אָפט, בין געקליידט אַזוי שענדלעך,
פאַרווייט און פאַרושכט די קינדער, דאָס ווייב"...

דאָס ליד פון עוזר סמאַלענסקי, מיט זיין ראַדיקאַלן, רעוואָלוציאַנערן טאָן
ווירקט מיט זיין אויפריכטיקייט, מיט זיין קלאַרקייט און פשוטות. חוץ זיינע אייגענע
סאָציאַלע לידער האָט ער אויך איבערגעזעצט אייניקע סאָציאַלע לידער פון שעלי,
פושקין, פ. וויינבערג.

היימאַן סטרונסקי (1871 — 1942). די שטימונגען פון די יידישע שאַפֿ-אַרבע-
טער פון די ניינציקער יאָרן קריגן אויסדרוק אין די דעמאָליטיקע לידער פון אַט-דעם
אַרבעטער-דיכטער, וואָס האָט אין די שפּעטערדיקע יאָרן געשריבן דערציילונגען
און פיעסן אין ענגליש. סטרונסקי, וועלכער איז אין עלטער פון 15 יאָר געקומען
מיט זיין משפּחה קיין אמעריקע, איז באַלד געוואָרן אַ שאַפֿ-אַרבעטער. אין עלטער
פון 20 יאָר האָט ער אָנגעהויבן דרוקן זיינע לידער, אין וועלכע ער האָט באַזונגען
די פרייהייט און דעם וועג צו פרייהייט. זיין ערשט ליד „אַ פּראָגע“ (1891) איז
נאָכגעפּאָלגט געוואָרן דורך די לידער „מיין פּראָגע“, „דער שלעכטער וועטער“,
„צו דער פרייהייט“, „איך לעב אַמאָל“, „דער פּערטער דזשולאַי“, וואָס איך זע
אַם לעיבאַר-דעי“, אויך סאַטירישע לידער. דאָס זיינען מערסטנס לידער פון אַרבע-
טער-טרערן, זיפּצן און קרעכצן, לידער מיט רעוואָלוציאַנערע בענקשאַפּטן און
מאַטיוון, מיט טרוימען פון „אַ ליכטיקער וועלט, פול מיט ליבע און פרייהייט, אַ
פּראַכטפולן גאַרטן, אַ וואָרן גן-עדן“, גאַרונגען און האַפּענונגען אויף

„אַ צייט ווען די מענטשהייט וועט ווערן דערקוויקט,
אַ צייט ווען די מענטשהייט וועט ווערן באַפרייט“.

בנימין ראָזענבלום (1872 — 1902). אַן אומעט ווייעט פון די ליריש-סאָציאַלע
פּאַרטיפּטע לידער פון אַט-דעם יונג-פאַרשטאַרבענעם אַרבעטער-דיכטער, איבער-
זעצער פון באַיאַנס פּאָעמע „דער געפאַנגענער פון שילאָן“. טרויער הויערט איבער
אַזעלכע לידער זיינע, ווי „אַן אומעטיקעס ליד“ (וועגן דעם אַרבעטערס „תּשעה-באַב
פון לעבן“), „ביי דעם ברעג“ (וועגן דעם זעלבסטמאַרד פון אַן עלנטן יונגמאַן,
וואָס געפינט „אַ קאַלטן, נאָסן טויט אין טיפּן, שטילן גרונט“). מ. ווינטשעווסקי
האָט אין זיין נעקראָלאָג אין „צוקונפּט“ (יולי, 1902) באַצייכנט דעם פּריציטיק-
פאַרשטאַרבענעם דיכטער אַלס „אַרעם פּראַלעטאַריע-קינד“. דער יונגער טאָ-
לאַנטפּולער דיכטער, אַ געבוירענער אין גראַדנע, אַ רבס אַ זון, איז קליינערהייט
געוואָרן אַ יתום — „אַ יתום אין דלות“. קיין אמעריקע איז ער געקומען אין
1891. זיין קורצער לעבנסוועג: אַ שלאָסער, אַ לערנער, אַן אַרבעטער אין די
שוויץ-פאַבריקן, אַ גראַדואירטער פון ראַטגערס קאַלעדזש, אַן אַרבעטער-דיכטער.
שטריכן פון זיין לעבנס-געשיכטע — אין זיין ליד „איך קען ניט זינגען קיין פּריילעכע
לידער“. אַ לעבן פון נויט, פון גוואַלדיקער אַנשטרענגונג. די איינציקע פּרייד —
קאַנטאַקט מיט דער ראַדיקאַלער סביבה. זיין ליד — אייגנאַרטיק, עכט. אין זיין
סאַמע ערשטן ליד „צום ציל“ (1892) רופּט ער:

... פאַרווערטס, ברידער!

פאַלט ניט נידער,

הייבט זיך, שטאַרקט זיך, ווייטער גייט!

דורכאויס אַ סאַציאַלער דיכטער, אַ פרייהייט־טרוימער, זיינען זיינע פראַלעטאַר־
 רישע לידער דורכגענומען מיט אַ לירישער וואַרעמקייט, מיט פאַטאַס, מיט האַר־
 ציקייט. אַ שטאַרקן אינדרוק לאָזן איבער זיינע לידער: „אויפן בית־עולם“ (1892),
 „צום פראַלעטאַריאַט“, „דער שוואַכער כעסן“. אין אייניקע פון זיינע לידער קלינגען
 אויך יידיש־נאַציאָנאַלע טענער „גיב אונדז אַ מלך“ (1892); „על קידוש השם“ (1897).
 אין אַ צאָל פון זיינע לידער זיינען פאַרוועבט סאַטירישע, אויך פאַלקלאָרישע מאָ־
 טיוון. ראַזענבלומס לידער זיינען עדהיום ניט דערשינען אין בוך־פאַרם.
 די געפילן און געדאַנקען פונעם דיכטער לייענען מיר אין זיינעם אַ כאַראַק־
 טעריסטישן ליד „אויפן בית־עולם“:

„ביטראַכט פון פילע פרייהייטס־קעמפער,
 וועלכע ליגן טויט,
 ביזיל די קברים, וועלכע זיינען
 ווייט אַרום פאַרשפרייט.“

יצחק זיילין (1873 — 1941). אַ וויכטיקער צושטייער צו דער פראַלעטאַרישער
 פּאָעזיע פון די ניינציקער יאָרן זיינען די אַרבעטער־ און קאַמף־לידער פונעם פאַר־
 געסענעם פּאָעט י. זיילין, אַ שטאַרק־באַיאַינפלוסטער פון דוד עדעלשטאַטן, וועמען
 ער האָט געווידמעט דריי לידער (1892). דער יונגער רעוואָלוציאָנערער אימיגראַנט־
 סטודענט פון ריגע איז דאָ געוואָרן אַ פאַבריק־אַרבעטער, דיכטער, דאָקטאָר מע־
 דיצין. געדרוקט לידער האָט ער אין משך פון אַנדערהאַלבן יאָר. אין זיין ליד
 „מיין שטרעבן“ דריקט ער אויס זיין טרוים וועגן — „אַ וועלט אָן הערשער, אָן
 קייטן, אָן צוואַנג“. די נעמען פון אייניקע פון זיינע לידער קענען געבן אַ באַגריף
 וועגן זייער סאַציאַלן אינהאַלט און מהות: „צו די פרייע אַרבייטער שטימע“, „דער
 שווייס“, „דער שטערבענדער שקלאַף“, „צום אַרבעטער“, „צום פּרילינג“, „וואַר־
 נונג“ (צו די שונאים פון די אַרבעטער), „אין קאַמף“. פאַראַן אויך קלאַנג און וויי־
 טענער אין אייניקע פון זיינע לידער, פול מיט סאַציאַלער פאַרביטערטקייט. זיין
 בליק אויף דער סאַציאַלער שליחות פונעם אַרבעטער־דיכטער דריקט ער אויס
 אין זיין ליד „דער אַרבעטער־פּאָעט“ (1892). ער ענדיקט אַט־דאָס ליד מיט די
 שורות:

פאַלק! דאָס לעבן איז אים טייער —
 טייערער פיל ביסטו! ...

נעיסן לעמפּערט (1875 — 1899). רירנדיק ביז גאָר זיינען די טעמפּעראַמענט־
 פולע פּאָליטישע לידער און קאַמף־לידער פון אַט־דעם רעוואָלוציאָנערן דיכטער,
 וואָס איז אַוועק פון דער וועלט אין פריען עלטער פון 24 יאָר. פּאָטעטיש זיינען
 זיינע רופן צום קאַמף פאַר פרייהייט:

„אַ, גייט אַרויס פון שאַכט, פון שאַפּ!
 עס רופט אייך דאָך די גויט
 צו שטירצן דיזע ווילדע מאַכט,
 וואָס האָט פאַר שקלאַפן אייך געמאַכט,
 וואָס דריקט אייך ביז צום טויט.“

(פון זיין ליד „מי ההולכים“, 1898).

אַן אַנדער רוף־ און טרייסט־ליד צום אַרבעטס־פּאַלק («נחמו, נחמו!», 1897)
ענדיקט ער מיטן פּערז:

„אַ, מיין פּאַלק, מיין אַרבעטס־פּאַלק,
אַ, פּאַלק פון וויי און צרות!
אַ, הויב זיך אויף — און מאַך אַ סוף
צו גבירים און צו שררות“.

דער באַגאַבטער אַרבעטער־דיכטער האָט זיך אידענטיפּיצירט מיטן אַרבעטער־
קלאַס, האָט זיך געפּילט פאַרבונדן מיט די נויטן און ליידן פון די אַרבעטער. אין
זיין פּרעכטיקן ליד, „מיינע געפּילן“, געווידמעט דעם לייב און ריז פון דער אַרבעטער־
פּאַעזיע, מאַריס ראַזענפעלד, אָנגעשריבן ביים איבערלייענען ראַזענפעלדס „פּרילינג־
געזאַנג“, האָט ער אויסגערופן:

„איך הער ריינע לידער, איך הער אין זיי קלינגען
מיין אייגענעם וויי און מיין אייגענעם שמערץ“.

אַ געבוירענער אין סטאַלצבי, מינסקער גובערניע, איז ער אין 1889, אין עלטער
פון פּערצן יאָר, געקומען קיין אמעריקע. זיין פּאַטער — אַ פּרעסער אין אַ שוויץ־
שאַפּ.

צווישן זיינע ערשטע קאַמף־לידער זיינען: „לאַזט מיך שטאַרבן“, „צום אַר־
בעטער“, „אַן אַרבעטער־מאַרש“; אַ טיפּן רושם לאַזט זיין ליד „אויף דעם טויט
פון מ. שוואַב“ (געווידמעט דעם אַנדענק פונעם העימאַרקעט־מאַרטירער). צווישן
זיינע לעצטע, לירישע לידער זיינען: „הערבסט“, „הערבסט־געדאַנקען“. מאַריס
ראַזענפעלד האָט פיר טעג נאָך נ. לעמפּערטס טויט אָפּגעדרוקט אַ רירנדיק קלאַג־
ליד אין „אַרבייטער־צייטונג“.

ווי בנימין ראַזענבלום, נ. מ. באַבאָד, יצחק ריינגאַלד און אַנדערע פּרי־אומ־
געקומענע קרבנות פון ביטערער נויט און אוממענטשלעכער עקספּלאַזאַציע, וואַלט
נאָך נ. לעמפּערט געקאַנט אַ סך געבן דער יונגער אויפּגייענדיקער אַמעריקאַנער־
יידישער פּאַעזיע.

חיים אַלעקסאַנדראָו (1869 — 1909): דער דיכטער, דערציילער, פּובליציסט,
קריטיקער, פעליעטאַניסט, וועלכער איז געשטאַרבן אין עלטער פון פּערציק יאָר,
האָט זיך באַרימט געמאַכט מיט זיין פּלאַמיק־רעוואָלוציאַנערן ליד „חברים אין
קאַמף“. זיין קינדהייט האָט ער פאַרבראַכט אין זיין געבורט־שטאָט פעטערבורג, וואו
ער האָט זיך געמאַטערט אין שווערער נויט. קיין ניו־יאָרק איז ער אָנגעקומען
אין 1898, נאָכדעם ווי ער איז צוליב זיינע בונטאַרישע טעטיקייטן אויסגעשלאָסן
געוואָרן פונעם ווילנער יידישן לערער־אינסטיטוט און האָט זיך געוואַלגערט אין
צאַרישע תּפּיסות און אויף פאַרשיקונג אין קראַנשטאַט אונטער פּאַליציי־אויפּזיכט.
די שריפטן פון אַט־דעם פּילזייטיקן שרייבער, ערלעכן סאַציאַליסט־ראַדיקאַל, אומ־
קאַמפּראַמיסלעכן אידעאָליסט, זיינען קיינמאַל ניט אַרויסגעגעבן געוואָרן. אַ הויך־
עטישע פּערזענלעכקייט, אַ שטאַרק־באַאיינפלוסטער פונעם רוסישן פּאַלקיזם, איז
ער געבליבן אַן אַרעמאַן ביזן טויט. זיינע „וויג־לידער“, „מאַי־ליד“, „ליד פון די
גבאים“, סאַטירישע לידער וועגן דיכטער־דעקאַדענטן האָבן זיך געדרוקט אין
ערשטן יאַרצענדליק פונעם איצטיקן יאַרהונדערט. זיין מאַרטירער־ליד „חברים אין

קאמף" איז אויסגעקריצט אויף זיין מצבה. ס'איז שוין לאַנג צייט, אָז זיינע שריפטן זאָלן דערשינען אין בוך-פּאַרם.

וויליאַם קאַיטער (1872 — 1940): דער שווערער עול פון פרנסה האָט אַט-דעם באַגאַבטן סאַציאַלן דיכטער אָפּגעריסן פון דער יידישער ליטעראַטור נאָך צען יאָר שפּעטער שער טעטיקייט. אַ געבוירענער אין שאַוועל (קאַוונער גובערניע), איז ער גע- קומען קיין אַמעריקע אין 1893 און האָט דאָ געהאַרעוועט אין אַ שפּייז-געוועלב און ביי אַנדערע מלאכות. אין 1903 איז ער געוואָרן אַן אַפטייקער. די פרנסה און אירע דאגות האָבן פאַרשונגען זיין צייט, זיינע טעג און נעכט. ער איז פאַרגעסן געוואָרן ווי אַ פּאַעט. אין משך פון די צען יאָר פון זיין ליטעראַרישער טעטיקייט איז ער אַ געוויסע צייט געווען שמרס אַ געהילף און אַ מיטאַרבעטער פון „פאַרווערטס". אין 1895 איז אין ניו-יאָרק דערשינען זיינע אַ קליינע זאַמלונג: „לידער און פּאַעזיע". זיין ערשט ליד, „הערבסט", האָט ער אָפּגעדרוקט אין 1893. זיינע מערסטע און וויכטיקסטע לידער זיינען לידער מיט מוט און בטחון, געווענדט צו שאַפּ-אַרבע- טער („דער פּרילינג", „צו מיין פּריינד", „צו ש. פּרוג", „צום „נייעם יאָר", א. אַנד.). זיין גאַנג אין ליד — פון משכילישע צו פּראַלעטאַרישע מאַטיוון; פון פעסימיסטישע צו מונטערע טענער. זיין ליד „צו מיין פּריינד" ענדיקט ער מיטן פּערז:

„זינג-זשע, דיכטער, וועק די שקלאַפּן,
מיט דיין ליבע, מיט דיין ליד,
וועק זיי, ברודער, מיט דיין פּעדער,
מיט דיין זינגען וועק דעם ייד!"

צו אַט דער קאַטעגאָריע מאַטיוון, וועק-און רוף מאַטיוון, געהערן אויך זיינע לידער: „דער פּרייהייטס-פּלאַם", „דער נייער וועג" (ביידע פון 1896). צווישן זיין גרופּע געשטאַלט-לידער זעט זיך שטאַרק אַן זיין ליד „אַ פּינישערין" (1895) — אַ קאַנקרעט, רעאַליסטיש בילד. פּלאַם-פּיערדיק זיינען זיינע לידער: „דער מאַנאַט מערץ" (1897) וועגן דער פּאַריזער קאַמונע (געבענשט זיי, דו הייליקער, בלוטיקער מערץ!) און „וואו נעם איך?"; וואו דער דיכטער זינגט:

„וואו נעם איך אַ רייקע כּוואַליע פון פּיער
אַ רעגן פון פּלאַמען, אַ מבול פון בראַנד? —
צו קענען באַווייזן דער פּינצטערער מאַסע,
ווי גרויס איז איר גבורה, ווי שטאַרק איז איר האַנט".

יעקב מאַרינאָו (געב. 1869). אין די ניינציקער יאָרן האָט ער געזונגען אין כאָר פון די סאַציאַלע דיכטער, געזונגען פון שאַפּ-לעבן, גערופן צו קאַמף פאַר אַ בע- סערן מאַרגן. אין די שפּעטערדיקע פּעריאָדן פון זיין לאַנגיאַריקן שאַפּן האָט מאַ- רינאָו (זאל ער מאַריד ימים זיין!) געשריבן אויטאָביאָגראַפישע לידער, געזונגען ליריש-פּערזענלעכע מאַטיוון, הומאַריסטישע לידער, אויך לידער אויף יידיש-נאַ- ציאַנאַלער טעמאַטיק; רעדאַקטירט הומאַריסטישע זשורנאַלן.

אַ שניידערס אַ זון (געבוירן אין שטעטל סערניק, מינסקער גובערניע), איז ער געווען 5 יאָר אַ שמיד אין אַ דאָרף און 3 יאָר אַ שניידער אין אַדעס; דערנאָך אַ שניידער-אַרבעטער אין לאַנדאָן, וואו ער ווערט שטאַרק באַאיינפלוסט פון

מאָריס ווינטשעווסקיין. זיין ערשט־אַנגעשריבן ליד, „מי ומי ההולכים“, האָט ער אָפּגעדרוקט צוויי יאָר נאָך זיין קומען קיין אמעריקע אין דעם באַסטאַנער „אמת“, רעדאַקטירט דורך ווינטשעווסקיין. פון 1895 ביז 1908 — אין קאַלאָראַדאָ. מיר גייען דאָ ניט אַריין אין די ווייטערדיקע אַנטוויקלונגען פון מאָרינאָוס שאַפן. זיין ערשט געדרוקט ליד איז געווען: „די האַמער־ליד“ (1894). דעם ווינטשעווסקי־איינפלוס שפירט מען אין זיין ליד: „צום זיידן“ (1895). אין יענעם יאָר, 1895, האָט ער אויך פאַרעפנטלעכט זיין כאַראַקטעריסטיש ליד „דער אַרבעטלאָזער“. זיינע מערסטע לידער פון יענעם פּעריאָד זיינען לידער פון צאָרן, מיטלייד — לידער מיט דיכטערדישן פּייער; לידער, וואָס רופן, אַז אין די הערצער פון די אונטערדריקטע זאָל זיך „צעגליען דער קאַמפּלוסט פאַר גלייכהייט און רעכט“. מאָרינאָו איז דער מחבר פון 3 לידער־זאַמלונגען: „שפּיל און קאַמף“, „מיר וועלן זיין“ און „שטאַרק און מונטער“; אין 1912 אַרויסגעגעבן מיט וואָלינערן 3 בענדער „הומאַר און סאַטירע“.

אַנאַ ראַפּאַרט (1870 — ?). געקומען קיין אמעריקע אין 1890, אַ גראַ־דואירטע פון דער גימנאַזיע אין קאָוונע, איר געבורט־שטאָט. אַנגעהויבן דרוקן אירע סאַציאַל־פאַרשאַרפטע לידער אין 1893. אַליין אָן עקספּלאַטירטע אין די שוויץ־שעפּער, האָט זי אין קלאַרע, בולטע בילדער געשילדערט די נויט און דחקות אין איר אייגענעם און אַרומיקן אַרבעטער־לעבן. אירע ערשטע צוויי לידער זיינען: „אַ בילד פון הונגע־נויט אין 1893“ און „אין שאַפּ“. נאָך אַט־דעם ערשטן קורצן פּעריאָד פון איר שאַפן, 1893 — 1894, האָבן זיך דערנאָך באַוווּזן אירע קרעפטיקע לידער — שילדערונגען: „צום נייעם יאָר“, „דער וואָלף אַלס שאַף“ (פאַבל), „איין לעבנסליד“ (שאַפּ־מאָטיוו). איר ליד „צום נייעם יאָר“ שליסט זי מיט די שורות:

„אַ די יאָרן, ווי זיי פליען!
יא, די צייט גייט שנעל פאַרביי,
אַבער אונדזער מוט זאָל בליען
און זאָל בלייבן אייביק ניי“.

אפּריס־לייב וואָלפּטאַן (1867 — 1946): אויך אַט־דער פּראָדוקטיווער דיכ־טער, שאַפּער פון לייכטן הומאַריסטישן פּערז (מחבר פון אַרום צוויי טויזנט קורצע לידער), איז אין די ניינציקער יאָרן געווען באַווירקט פון דער ווינטשעווסקי־עדעלשטאַט־באַוואַזער טראַדיציע. וואָלפּטאַן, אַ געבוירענער אין ריגע, אַ זון פון אַ פּראַלעטאַריער (אַ שטריק־מאַכער), אָן אַנגעשטעלטער אין אַ געשעפּט, איז געקומען קיין אמעריקע אין 1888. דאָ געווען באַשעפּטיקט די ערשטע יאָרן ביי כּלערליי מלאכות. זינט 1912 ביז די לעצטע יאָרן פון זיין לעבן געדרוקט לייכטע פּערזן אין „פּאַרווערטס“. זיינע ערשטע לידער — סאַציאַל, פּראַלעטאַריש. אין לאַנדאַנער „אַרבייטער פּריינד“ האָט ער אין 1896 אָפּגעדרוקט זיינע ערשטע צוויי לידער (איבערזעצונגען): „נויט ברעכט אייזן“ און „פּרילינגס־געדאַנקען“ און זיינע ערשטע אַריגינעלע ריטמישע לידער: „דער צייטגייסט“, „די רויטע פּאַן“, „אין וואָס איך גלויב ניט“. לויט דעם נוסח, לויט דעם ריטם דערמאָנען זיי ווינטשעווסקיין לידער. אַט איז אַ פּערז פון „אין וואָס איך גלויב ניט“:

„איך גלויב ניט אין הערשער,
 אין קהלשע בעל-טובות ;
 איך גלויב ניט אין צעפטער, אין טראָן ;
 איך וויל ניט באַהערשן, באַהערשט אויך ניט ווערן,
 „פרייהייט“ שרייב איך אויף מיין פאָן“.

צווישן זיינע סאָציאלע מאַטיוון זיינען די לידער: „די גאָסן-מיידל“ (1899), „דאגות
 חיונה“ (1899), „אשא עיני אל ההרים“ (1897), „טריאומף“ (1900). צו סאָציאלע
 מאַטיוון קערט ער זיך אום צוריק אויך אין זיין שפעטערדיקן פּערזאָד — אין
 ערשטן יאָרצענדליק פונעם איצטיקן יאָרהונדערט. זיין איבערגאַנג צו „איך-לידער,
 ליבע-מאַטיוון, לוסטיקע לידער קומט שפעטער.

יוסף יפה (1865 — 1938): דער שטילער, לירישער דיכטער יוסף יפה איז
 דער עיקר געווען אַ שאַפּער פון יחידישע, אינדיווידואַליסטישע געזאַנגען — שפּיר
 לעוודיקע לידער וועגן זיין „איך“ און ליבע. פּאָעזיע, איך-פּאָעזיע, אין התבודדות,
 איז געווען זיין לעבן. די לידער, וואָס ער האָט אין די ניינציקער יאָרן געשאַפּן אויף
 סאָציאלער טעמאַטיק, זיינען ניט געווען כאַראַקטעריסטיש פאַר זיין דיכטונג. זיי
 זיינען, קענטיק, געווען אָנגעווייעט פון דרויסן, פון דער עפּאָכע און סביבה.

יפה, אַ געבוירענער אין סאַלאַנט, ליטע, אַ בן-הרב, האָט זיך יונגערהייט גע-
 לערנט די מלאכה פון אַ גראַווירער. אַט-די מלאכה האָט ער געטאָן אויך אין
 אַמעריקע, וואוהין ער איז געקומען אין 1891, און האָט זי אָנגעהאַלטן כמעט ביזן סוף
 פון זיין לעבן. ער האָט אָנגעהויבן שרייבן און דרוקן לידער אין 1894 אַדאַנק דער
 מיטהילף פון זיין פריינט, דעם דיכטער טעאָדאָר לאַפּוכאָו-קאַרמען (קרעמען).
 אין 1914 איז דערשינען זיין ערשטע לידער-זאַמלונג: „לידער“, מיט אַ פּאַרוואָרט
 פון דוד פינסקי, זיין דערמוטיקער און רעדאַקטאָר; אין 1936 — זיין בוך „גע-
 זאַנגען“ מיט אַן אַריינפיר פון א. ליעסין און הקדמה פון ד. פינסקי. זיין באַגער
 איז געווען: זיין „פּנסק אָנפילן אינגאַנצן מיט געזאַנג“.

די צייט, די אַטמאָספּער, די דיכטונג פון די ניינציקער יאָרן איז געווען סאָציאַל-
 געלאָדן. דער דאָמינרנדיקער מאַטיוו — דער סאָציאַלער, דער פּראַלעטאַרישער.
 דאָס איז געווען דער געבאַט פון ליינדיקן כלל. אויך דער אָנפאַנגער-דיכטער יפה,
 כאַטש אין תּוך אַ קאַנצענטרירטער אין זיך, אַ זינגער פון פּערזענלעכן ליד,
 אַ פּאַרגייער פון דער שפעטערדיקער דיכטער-ריכטונג „יונגע“, האָט אין אָנהויב
 אויך געשאַפּן לידער אויף געזעלשאַפּטלעכע טעמעס. צווישן יענע לידער זיינען:
 „קאַנטראַסטן“ (1894), „צוויי תּפילות“, „הוליע קבצן“ (1897-1898), „דעם אינגלס
 אינגלס אינגעלע“ (1898). זיין כאַראַקטעריסטיש געזאַנג איז אָבער געווען און
 געבליבן: אַ ליד צום ליד!

ס. לאַפּוכאָו-קאַרמען (1868 — 1943): אין 1892 האָט ער אין דער „פּרייע
 אַרבעטער-שטימע“ אָפּגעדרוקט זיין ערשט ליד, „פון מיין טאַגע-בוך“ — אויטאָ-
 ביאָגראַפּיש, סאָציאַל. ער דערציילט:

„א בלוטיקער וועג איז מיין לעבן געווען,
 געקײלט זיך, געבײלט זיך, געליטן פון נויט“.

ער באַדויערט :

„נור שאַדע איז מיר, וואָס איך וועל ניט דערלעבן
צו זען, ווי עס קראַכט און פאַלט דעספּאַטיי“.

אַ געבוירענער אין זשאַלודעק, ליטע, איז ער געקומען קיין אמעריקע אין 1888, אַ באַווירקטער פון דער פּאַלקיסטישער רוסישער פּאַעזיע, אַ קראַנקער אויף שווינדזוכט, וואָס ער האָט אָפּגעשפּאַרט אין מיליטער-דינסט אין רוסלאַנד. אַרום צען פון זיינע סאַציאַלע לידער האָט ער אָפּגעדרוקט ביו סוף אַפּריל, 1894. דערנאָך האָט ער געשוויגן ביזן יאָר 1915. צו זיינע ערשטע, סאַציאַלע לידער געהערן: „הונגערס אָפּפּער“, „צוויי בילדער“ (אַ פּאַראַלעל), „אַמאַל און איצט“, „צוויי טייכן“, „צו מיין קינדס געבורטס-טאָג“, „די יונגע פּעדלערקע“ — אַלע דורכגע-דרונגען מיט רעוואָלוציאַנערע שטימונגען. צו זיין צווייטן שאַפּונג-פּעריאָד זינט 1915 געהערן מערסטנס לירישע, פּערזענלעכע, נאַציאָנאַל-יידישע, אַלעגאָרישע מאַטיוון.

י. ש. פּרענאַוויץ (1871 — 1938): אויך ער האָט אָנגעהויבן אַלס אַ סאַציאַלער פּאַעט אין די ניינציקער יאָרן און איז שפּעטער אַוועק מיטן וועג פון יחידישן ליד. פּרענאַוויץ, אַ געבוירענער אין ליטווישן שטעטל אַלעקסאַט, איז געקומען קיין אמעריקע אין עלטער פון זיבעצן יאָר. אין 1892, אין עלטער פון 21 יאָר, האָט ער אָפּגעדרוקט זיין ערשט (סאַציאַל) ליד „צו אַ בעיבי“. ער איז דער מחבר פון צוויי לידער-ביכער: „געדיכטע“ (1910) און „לידער“ (1921) און פון אַ בוך זכרונות „פון לעבן“ (1921). אין תּוֹך אַ סענטימענטאַלער ליריקער, זיינען זיינע לידער פון די ניינציקער יאָרן סאַציאַל, קעמפּעריש, רעוואָלוציאַנער; פּאַראַן צווישן זיי אויך אַנטי-רעליגיעזע מאַטיוון. צווישן זיי זיינען: „אַ מאַנאַלאָג פון די פּרייהייט“, „צום אַרבייטער פּריינד“, „אונזער ציל“, „צום יאָרצייט פון ד. עדעל-שטאַט“ (אַלע פון 1893) און „עמין הענרי“ (1894). אַט-די לידער זיינען שטאַרק באַאיינפלוסט פון ווינטשעווסקין און עדעלשטאַטן.

אין זיין ליד „אַ מאַנאַלאָג פון די פּרייהייט“ רופט דער דיכטער:

„קיינ געטער, קיינ טראַנען,
קיינ שווערדן, קאנאנען —
די קערקערס מיליאנען
פאַרוויסטעט, צעברעכט!“

אַברהם ראַדזק'י (1873 — 1928): אַ טרוימער, אַ ראַמאַנטיקער. אַן עכטער דיכטער. ער האָט געשטאַמט פון רושישטשעוו, קיעווער גובערניע. געווען אַ שלאַ-סער-אַרבעטער, אַ פּאַפּיראַסן-אַרבעטער אין קיעוו. אין עלטער פון 17 יאָר — אין גלאַנגאָ, שאַטלאַנד, אַן אַרבעטער אין אַ פּאַפּיראַסן-פאַבריק; ווערט אַן אַרבעטער-אַרגאַניזאַטאָר און סטרייק-פירער. האָט געדרוקט זיינע ערשטע לידער אין לאַנדאָנער „אַרבעטער-פּריינד“ — אַלע אויף סאַציאַלע מאַטיוון. צווישן זיי זיינען: „די געלט-זעק“, „צו דער מוזע“, „געדאַנקען“, „העלפט פּאַריאַגן דעם דלות“, „דאָס קעמפּנדע מיידל“. זיינע לידער שלאַנג-אַן אַ פּאַלקס-טאָן. זיין ליד „דער פּאַלקס-זינגער“ הויבט זיך אָן מיטן פּערז:

„איד בין א קינד פון פראסטן-פאלק,
איד זינג מיר פראסטע לידער ;
און זיינען זיי פארפאסט אן טאלק,
באשולדיקט מיר ניט, ברידער“.

קיין אַמעריקע איז ער געקומען אין 1906.

מאָטוועי ראָם (1858 — ?) : אַ זון פון דער אַלמנה דבורה ראָם, אייגנטימערין פון דער באַרימטער ווילנער ראָם-דרוקעריי, מחבר פון אַ בוך לידער „דאָס לעבן“, אַרויסגעגעבן אין יענער דרוקעריי. איינצלהייט פון זיין לעבן — אומבאַקאַנט. אין 1893 געדרוקט רוסישע, און אין 1894 — געדרוקט יידישע לידער אין די ניו-יאָרקער צייטונגען. די לידער — אינדיווידוואַליסטישע, פּערזענלעכע : וועגן ליבע, היים-בענקשאַפט, מוטער-בענקשאַפט, ליידן-לידער, זעלבסט-רחמנות, „איד“-מאַטיוון — אַ זעלטנהייט אין די ניינציקער יאָרן. בלויז אַ צוויי-דריי לידער מיט טענער פון סאַציאַלער אָדער רעוואָלוציאָנערער ראַמאַנטיק.

ש. ז. רובין (געב. 1879) : געקומען קיין אַמעריקע אין 1893, אין עלטער פון פּערצן יאָר. זיין ליד האָט זיך אָנגעהויבן שוין צום סאַמע סוף פון לעצטן יאָר-הונדערט. זיין ערשט אַריגינעל ליד „מיינע געפילן“ האָט זיך געדרוקט אין 1899. זיין ווייטערדיקער דיכטערישער גאַנג איז אַ קאַפיטל פונעם נייעם יאָרהונדערט, וואָס גייט ניט אַריין אין די ראַמען פון אַט-דער אַרבעט.

4.

אין די ראַמען פון אַט-דער אַרבעט גייט אויך ניט אַריין דער גרויסער צו-שטייער פון דער גרויסער דיכטערישער פּערזענלעכקייט א. ליעסין (1872 — 1938), וואָס איז אָנגעקומען קיין אַמעריקע אין 1897, אָבער וואָס זיינע לידער זיינען געדרוקט געוואָרן אין אַמעריקאַנער יידישע צייטשריפטן זינט 1894. אין יענעם פּעריאָד זיינען שוין געווען באַקאַנט אייניקע פון זיינע פּלאַמיקע רעוואָלוציאָנערע און אַרבעטער-לידער. ליעסין (וואַלט) איז שוין דאָן געוואָרן באַוואוסט ווי אַן אַריגינעלער דיכטער סיי אין אייראָפּע (באַזונדערס אין מינסק, וואו ער איז געווען אַן אַנפירער פון אַ סאַציאַליסטישער גרופּע), סיי אין אַמעריקע. זיינע לידער פון יענעם פּעריאָד „בינדן זיך“ (כאַטש בלויז טיילווייז — צוליב זייער נאַציאָנאַלן גייסט) מיט דעם הויפּט-טאָן, מיט די גרונט-מאַטיוון פון יענע יאָרן פון שטורעם און דראַנג, הגם זיין דיכטערישע געשטאַלט האָט זיך אויסגעפורעמט און האָט זיך אַנטפּלעקט אין איר פולער אַנטוויקלונג ערשט אין די שפּעטערדיקע יאָרן. צו יענעם פּעריאָד געהערן ליעסינס לידער, געווידמעט די יידישע מסירת-נפשדיקע פּרייהייט-קעמפּער : „צום קעמפּער“, „דער לאַטוטניק“ (ביידע פון 1897). אין יענעם פּראָדוקטיוון יאָר זיינעם האָט ער אויך געשאַפן די פּאַעמע אין 3 טיילן : „די סטאַטוע פון פּרייהייט“, די הערשנדיקע מאַטיוון אין זיינע לידער : פּאַרהער-לעכונג פון רעוואָלוציאָנערע און נאַציאָנאַלע יידישע העלדן, יראת-הכבוד פאַר יידישן מאַרטירערטום. אין דעם פּעריאָד, זינט זיין קומען אין דעם נייעם לאַנד ביז 1900 — די גרענעץ-ליניע פאַר אַט-דער אָפּהאַנדלונג — האָט ער געשריבן אויף דירעקטע, קאַנקרעטע טעמעס פון אַמעריקאַנער אַרבעטער-לעבן : אַזוינע לידער ווי „ניוס

באָי, „די עגונה“, „דאָס שאַפּ-מיידל“, „אַ געוויינטלעכע געשיכטע“ (אַלע — פון 1897), „דער צאַרן“ (1898), „דער אַמבולאַנס“ (1899). אַט-די לידער זיינען אָבער בלויז אַ פרט און ניט קיין כלל פאַר זיינע רעוואָלוציאַנער-נאַציאָנאַלע לידער, פאַר זיינע לידער פון טראַדיציאָנעלער ירושהדיקייט פון דורות, וואָס זיינען דער תּוך פון זיין פּאָעזיע. ריכטיק האָט באַמערקט ש. ניגער אין זיין אַרטיקל „א. לייעסינג ערשטע לידער“:

„סוף 80ער יאָרן פון פאַריקן יאָרהונדערט, ווען ער (ליעסין) האָט אָנגעהויבן שרייבן לידער, איז ער געווען שוין דער סאַציאַליסטיש-נאַציאָנאַליסטיש-אינדי-ווידואַליסטישער פּאָעט, וואָס ער איז געווען סוף 30ער יאָרן פון איצטיקן יאָרהונדערט, ווען דער פּאָדעם פון זיין לעבן און שאַפן איז צו 66 יאָר אין רעכטן מיטן איבער-געריסן געוואָרן“ („יידישער יאָרבוך“, 1948-1949, ניו-יאָרק).

אויך די גרויסע דיכטערישע קונסט פונעם באַדייטנדיקן אינטעלעקטועלן, ראַפּינירטן פּאָעט יהואש גייט ניט אַריין אין די ראַמען פון אַט-דער אַרבעט. יהואש, דער שפּעטערדיקער תּנך-איבערזעצער, האָט שוין סוף פון די אַכציקער יאָרן אָפּגעדרוקט זיינע ערשטע לידער אין איראָפּע. קיין אַמעריקע איז ער געקומען אין 1890, אָבער האָט געשוויגן אין משך פון עטלעכע יאָר. זיין בלאַט געשיכטע אין דער אַמעריקאַנער יידישער פּאָעזיע הויבט זיך אָן שוין אויף דער זייט פונעם יאָרהונ-דערט.

מיר זעען אַזוי אַרום, ווי די אַכציקער יאָרן האָבן „געאַרבעט“ און צוגעגרייט דעם באַדן (פון זשורנאַליזם, ליד, דערציילונג, ראַמאַן) פאַר די ניינציקער יאָרן, ווען ס'איז פאַרגעקומען אַן אויפשטאָונג און פּאַנאָדערבלי אין דער יידישער אַמע-ריקאַנער פּאָעזיע, און ווי די ניינציקער יאָרן זיינען אויך געווען פּיאַנעריש, האָבן שווער געאַרבעט און אויסגעפלאַסטערט דעם וועג פאַר נייע אַנטוויקלונגען, פאַר אַ נייעם אויפבלי פון אונדזער דיכטונג, פאַר נייע ריכטונגען, שולן און פאַרמען, פאַר נייע ריטמען און אייגנשאַפּטן.

מיט דאַנקבאַרטייט און פאַרערונג דאַרפן מיר קוקן צו די פּריערדיקע פּיאַ-נערישע דיכטער-דורות, וואָס האָבן צעאַקערט דעם באַדן און פאַרווייט די זריעה פאַר נייע שפּעדיקע ליטעראַטור-גערעטענישן.

דער סאַציאַלער, אַפט סאַציאַליסטישער טאַן, וואָס איז געווען דער עיקר-טאַן אין אונדזער דיכטונג אין די אַכציקער און ניינציקער יאָרן, איז אויך געווען דער הויפּט-טאַן אין דער פּראָזע — אין דער דערציילונג און סקיצע, אין דער פּובלי-ציסטיק, אין דער ליטעראַטור-קריטיק, און אין דער דראַמאַטורגיע פון יענער צייט. אָבער איידער מיר רירן-אָן אַט-די געביטן, נאָך עטוואָס וועגן די דיכטער:

מיר האָבן אונטערשטראַכן די פּירנדיקע ראַלע פון די „גרויסע פּיר“ און פון דער פּלעיאַדע קלענערע שטערן אַרום זיי. מיר דערמאַנען: דער אָנהויב פון דער יידישער אַרבעטער-דיכטונג ציט זיך פון 1884, ווען מאַריס ווינטשעווסקי האָט אָנגעהויבן דרוקן זיינע ערשטע רעוואָלוציאַנערע לידער אין לאַנדאָן (אין „פּוילישן אידל“). דאָ אין אַמעריקע האָט זיך דאָס יידישע אַרבעטער-ליד אָנגעהויבן מיטן גרויסן און עכטן זינגער, דעם שניידער בן-שניידער, מאַריס ראָזענפעלד, סוף 1886 (מיט זיינע פּראָלעטאַרישע לידער אין דער „ניו-יאָרקער יידישע פּאַלקס-צייטונג“), וועגן אים האָט ב. ריווקין באַמערקט, אַז ער איז געווען „דער ערשטער צו דער-

הויבן דאס תכלית-ליד צום פאָעטישן ליד". דוד עדעלשטאַטס ערשטע לידער זיינען צוערשט דערשינען אין 1889. יוסף באַוואַשווערס לידער זיינען דערשינען אין 1892 — אינעם יאָר, ווען דער מאַרטירער-פּאָעט עדעלשטאַט איז אויסגעגאַנגען ווי אַ ליכט אין עלטער פון 26 יאָר.

חזן אַט-די פיר הויפט-פּיאַנערן און די אַנדערע, וואָס מיר האָבן אויסגעערעכנט, דאַרף מען נאָך דערמאָנען די פּאָלגנדיקע: דוד גרינבערג (ג. בני-ישי) פון סיניסי-נעטי (דוד זאָהיק, מחבר פון אַ משכילישער פּיעסע), געצל זעליקאוויטש, בערטאָ נאַגלע פון פּילאָדעלפּיע — זיי זיינען אַלע געווען אַקטיוו און שעפּעריש ווי דיכ-טער אין די אַכציקער יאָרן. מען דאַרף אויך דערמאָנען אייניקע סאַציאַליסטישע און אַנאַרכיסטישע טוער, וואָס האָבן געשריבן יידישע אַרבעטער-לידער דאָ אין לאַנד נאָך פאַר ראַזענפעלדן, צווישן זיי זיינען: ס. שוור, דר. הלל זאָלאַטאַראָף (אונטערן פּען-נאָמען "עקס. וואַי. זי.), טשאַרלט ראַיעווסקי (אונטערן פּסעוודאָנים "עקס. דאָבליו. אַר."), דר. י. א. מעריטאַן (אַנאַרכיסטישער טעאַרעטיקער), מ. היל-קאוויץ — מאַרס הילקוויט (אונטערן פּסעוודאָנים "המנגן"), ז. זאַסלאַווסקי (פון סיניסינעטי), ס. קאַהן (באַסטאָן), היימאַן הערשמאַן (סיראַקיוז), מ. הערדער (קאַר-מעל, ניו-יאָרק), ש. פּירמאַן (לאַנקעסטער, פענ.), א. אַנד. אַט-די פאַרפאַסער פון אַרבעטער-לידער האָבן אָנגעהויבן שאַפן אין די אַכציקער יאָרן.

ק. מרמר ווייטאַן: "פון די אומגעפער זיבעציק יידישע שרייבער פון די אַכציקער יאָרן האָבן פולע צוויי דריטל מער-ווייניקער בייגעטראָגן צו דער בוי-אונג און שאַפונג פון דער יידישער ליטעראַטור אין אַמעריקע. זיי האָבן זיך אַלע אין יענער צייט גרופּירט אַרום דער פּראַגרעסיווער אַדער אַרבעטער-פרעסע... זייער ווייניק פון די בויער און שאַפער פון דער נייער יידישער ליטעראַטור האָבן זיך באַטייליקט אין דער קאָנסערוואַטיווער פרעסע".

5.

דאָס איז געווען ריכטיק וועגן די דיכטער און אויך וועגן די פּראָזע-שרייבער. די אָנגעזעענסטע, וויכטיקסטע, פּראָדוקטיווסטע בעלעטריסטן פונעם פעריאָד, וועלכן מיר באַהאַנדלען, זיינען געווען: יעקב גאַרדין, ז. ליבין, לעאַן קאַברין, ב. גאַרין, ז. לעווין און אַב. קאַהאַן. זיי זיינען דעמאָלט אַלע געווען בויער, מיטאַרבעטער פון דער סאַציאַליסטישער פרעסע, וואו זיי האָבן געדרוקט דערציילונגען, סקיצן, נאָ-וועלן, מערסטנס פון אַמעריקאַניש-יידישן לעבן, אָבער אויך פון דער אַלטער היים. אַן אויסנאָם איז געווען י. זעווין (תּשר"ק 1872 — 1926), וועלכער האָט געדרוקט זיינע בעלעטריסטישע זאַכן אין דער באַלעבאַטישער פרעסע. אויך אַט-די אויבן-אויסגערעכנטע דערציילער האָבן געטאַן פּיאַנערן-אַרבעט. זיי האָבן געהאַלפן שאַפן די יידישע קינסטלערישע פּראָזע דאָ אין לאַנד.

צו זיי דאַרף מען צורעכענען אויך די גרויסע פיר פּיאַנערן-דיכטער, וועלכע האָבן געשאַפן אויך דערציילונגען און סקיצן (מיט ראַדיקאַל-סאַציאַליסטישע טענדענצן). מען דאַרף אויך דערמאָנען דעם סאַמע ערשטן דערציילער פון יידישן אַרבעטער-לעבן דאָ אין לאַנד, משה זייפּערט (1845 — 1922), שילדערער פון שניידער-אַרבעטער-נויט אין די אַכציקער יאָרן (אויך 1טער אַמעריקאַנער-יידישער ראַמאַניסט); אויך די פּיאַנערן-דערציילער: יעקב בן דוד, דוד גרינבערג (זאָהיק), טויבע סענאַל

צאן-דאקטאר טאטיאנא סעגאל, דוד אפאטעקער, דוד משה הערמאלין, דר. הלל זעלצטארטא, אבנר טענענבוים (מיטארבעטער פון פראגרעסיווע און רעוואלוציאנערע אויסגאבעס). שוין אין די אכציקער יארן, זעען מיר, איז געשאפן געווארן די פראלעטארישע אָדער האלב-פראלעטארישע דערציילונג.

אין די פארגאנגענע זעקס צענדליק יאר איז זיך אונזער בעלעטריסטיק אויפן אמעריקאנער באַדן שטארק צעוואַקסן. דעם יסוד פאַר אַט-דעם וואוקס האָבן ביזן אָנהייב פונעם יאָרהונדערט פאַרלייגט די אויבנדערמאָנטע פּיאָנערן. די באַדייטנ-דיקסטע צווישן זיי: ז. ליבין, ל. קאַברין. דער הויפּט-מעטאָד, די הויפּט-ריכטונג אין דער בעלעטריסטיק — רעאַליזם, געטריישאַפט צום לעבן, צו דער ווירקלעכקייט.

דער פּראָצעס איז געווען אַזאַ: די פּראָלעטאָרישע פּאַעזיע איז נאָכגעפּאָלט געוואָרן דורך דער פּראָלעטאָרישער דערציילונג. ז. ליבין (1872 — 1956), וועלכער האָט אין פּרט פון קולטור ניט דערגרייכט די שטופּע פון אַ גאַרדין, קאַברין אָדער גאַרין, איז פּאַקטיש געווען איינער פון די טאַלאַנטפולסטע דערציילער פון שאַפ-לעבן. אַליין אַ שאַפ-אַרבעטער, וואָס האָט פון אייגענער ביטערער דערפאַרונג גע-קענט דאָס שאַפ-לעבן, די ליידן פון די יידישע אַרבעטער, האָט ער, דער אַרבעטער-שרייבער, אויף אַ קרעפטיקן, קינסטלערישן אופן אַרויסגעבראַכט אין זיינע שאַפ-דערציילונגען די אַטמאָספּער פון די שוויץ-שעפּער, וואו מען האָט געשקלאַפט אַכצן שעה אַ טאָג פאַר אַ הונגער-לויזן. ער, דער שרייבער, וואָס האָט שווער געהאַרעזעט ווי אַ היטלמאַכער און צייטונג-פאַרקויפּער, האָט מיט טיפּער פאַרשטענדעניש, מיט ליבשאַפט צום אַרעמאָן, צום אַרבעטער, צום צייטונגס-פּעדלער, דערציילט וועגן די רדיפות, וואָס די אַרבעטער האָבן אויסצושטיין פון די באַסעס, פאַרלייט און לענד-לאַרדס. ער, אַליין אַ סאַציאַליסט, האָט געשריבן מיט האַס צו אַט-די שונאים פון די עקספּלואַטירטע. ער האָט געשילדערט דאָס טיף-מענטשלעכע אין די באַעוולה-טע און באַליידיקטע יידישע שאַפ-אַרבעטער. זיינע דערציילונגען — האַרציק, עכט, אמתדיק, מיט פּאַלקסטימלעך לשון, ראַיעל — האָבן גערעדט צו די מוחות און הער-צער פון די אַרבעטער-לייענער, האָבן פאַרשאַרפט זייער קלאַסן-באַוואוסטזיין, האָבן אַרגאַניזירט זייערע פּראָטעסט-געפילן.

זיינע דערציילונגען (אין דער „אַרבייטער-צייטונג“ אונטער דער רעדאַקציע פון פּיליפּ קראַנץ) האָט ער אָנגעהויבן דרוקן אין 1892. ער האָט פאַרעפנטלעכט ממש הונדערטער דערציילונגען פון יידישן אימיגראַנטן-לעבן. די יידישע אַרבעטער האָבן הנאה געהאַט פון זיינע דערציילונגען, ווייל זיי האָבן זיך דאַרט דערזען — זייער לעבן, זייער געשטאַלט, זייערע פּראָבלעמען, דאָס פנים פון זייער צייט און סביבה. דער שרייבער ליבין, אַליין אַ פּאַלקס-מענטש, נאָר מיט אַן אויג פאַר מענטשן, מיט אַן אויער פאַר פּאַלקס-לשון, האָט זיי אָפּגעפאַרטערטלט ווי זיי שטייען און גייען, ווי זיי טראַכטן און רעדן. און נאָך מער: ער לערנט זיי, קלערט זיי אויף און דערציט זיי. און זיינע דערציילונגען פאַרמאָגן אינהאַלט (סוזשעט), לייענען זיך מיט אינטערעס, לייגן זיך אויפן שכל, זיינען שטאַף פאַר אַריינטראַכטן זיך, נאָכטראַכטן. דער נאַמען פון זיין ערשטער סקיצע, „אַ זיפּץ פון אַן אַרבעטערס ברוסט“, פאַסט זיך פאַר די מערסטע פון זיינע סקיצן און דערציילונגען. צווישן זיינע ערשטע דערציילונגען זיינען: „אַ מאַמע“ (אין שייכות מיטן האַמסעד-סטרייק), „דאָס שטילע פאַרפּאָלק“, „אַ פאַרשאַפּענער גור-דין“, „אַ פּיקניק“, „ווער?“, „אַפרופן“,

„די ירושה“, „די יידישע קעניגין ליר“, „מאָריסעס טויט“, „דער נאַכט-שליסל“, „דער מעמבער און זיין פרוי“, „מאיר דעם ביגלערס באַנדל“, „פרייע איינוואַנדערער“, „איבער אַ נאָדל“. די נעמען פון די דערציילונגען גיבן טיילווייז אַ באַגריף וועגן זייער טעמאַטיק: שאַפּ, היים, פאַמיליע-לעבן, טראַגיק פון אַרעמען לעבן, דאגות-פרנסה, די פּראָזע פון לעבן. איבער די בילדער מיטן אומעט פון שווערן שאַפּ-לעבן שוועבט דעם שרייבער וואַרעמער הומאָר.

6.

ברייטערע אויפגאַבן האָט זיך געשטעלט דער צווייטער באַדייטנדיקסטער פּיאַנער-דערציילער לעאַן קאַברין (1872 — 1946), גרונטלייגער פון יידיש-אַמע-ריקאַנישן ראַמאַן, שפּעטערדיקער וויכטיקער דראַמאַטורג, זייל און בויער פונעם יידישן ליטעראַרישן טעאַטער. אַט-דער רוסיפּיצירטער יידישער אינטעלעקטואַל פון וויטעבסק, אַ באַאיינפלוסטער פון טשעכאַוו און קאַראַלענקאַן, אַ באַהאַונטער אין דער קאַנסטרוקציע פון דער רוסישער רעאַליסטישער דערציילונג, האָט זיך פאַרמאַסטן אויף אַ ברייטערער קאַנווע. שוין אין דער אַלטער היים האָט ער געפרואווט שרייבן דערציילונגען אין רוסיש. זיין טאַלאַנט פון אַ דערציילער און ראַמאַניסט האָט זיך פּרעכטיק פאַנאַנדערגעבליט אין דער נייער היים, וואו ער האָט אַנגעהויבן פאַר-עפנטלעכן זיינע ערשטע יידישע דערציילונגען (מער פאַרוויקלטע, קאַמפּליצירטע ווי ליבינס) אין 1894. צו זיין ליטעראַרישער טעטיקייט איז ער צוגעטראָטן מיט אַ גואַלדיקן שאַפּונגס-דראַנג, מיט דרך-אַרץ פאַר יידיש, מיט סימפּאַטיעס צו דער ראַדיקאַלער יידישער אַרבעטער-באַוועגונג. זיין סאַמע ערשטע דערציילונג (אין „פּילאַדעלפיער שטאַט-צייטונג“) הייסט: „אַ מערדער אויס ליבע“ — אַ פאַעמע אין פּראָזע. דער טאָן — ראַמאַניש; דער „סוזשעט“; אַ בלום אויפן פעלד איז „דערמאַרדעט“ געוואָרן. ביסלעכווייז, שטופּנווייז גייט דער מחבר אַריבער צו רעאַ-ליסטישער שילדערונג, צו לעבנס-בילדער. עס קומען די דערציילונגען „אויפן דאַך“ (זומער ביינאַכט אויפן דאַך פון אַ טענעמענט-הויז אויף דער איסט-סאַיד), 1894; „איך בין דאָן אַלט געווען 17 יאָר“ (אויטאַביאָגראַפּיש; 1897); „רחלע די שטומע“, „חיה נעבעך“ (1897), „ווער איז שולדיק?“ (1898), „עני נעבעך“ (1898), „די פּידל“ (1897), „דער ערשטער מאַי פון 50טן יאָר (1898), „אַ יאָר נאָך דער חתונה“ (1896), „קאַרל מאַרקס“, „באַקונין“, „וואָס איז ער?“ (1897) און אַנדערע, איינגעשלאָסן זיין קינסטלערישע נאַוועלע „יאַנקל בוילע“ (1898). ברייטע פאַנאַראַמעס פון יידישן אַרבעטער-לעבן, פון קלאַסן-קאַמף, רעאַליסטיש-נאַטוראַ-ליסטישע שילדערונגען פון אַרעמקייט, פון עלנט, נויט, אומגליקן; בילדער פון ליבע, געשלעכט-לעבן, ברויזנדיקע ליידישאַפטן, פון באַעוואַהטע דורך דער נאַטור אָדער דורך עקספּלאַטאַטאַרס. די מערסטע העלדן אין די דערציילונגען — אַרבע-טער; דער צוגאַנג — אַ הומאַניסטישער, מיט טיפּער סימפּאַטיע צו די אומגליק-לעכע, מיט אַ פּראַוו צו באַליכטן די סאַציאַלע פּראָבלעמען פון די יידישע אימי-גראַנטן פון יענעם פּעריאָד. מיר שטעלן זיך דאָ אָפּ ביי קאַבריןען ערב 1900. זיין ווייטערדיקע אַנטוויקלונג אַלס קינסטלער-דערציילער, דראַמאַטורג, ראַמאַניסט און זכרונות-שרייבער איז אַ גרויס, באַזונדער קאַפיטל פאַר זיך.

ס'איז קלאַר: די געטריישאַפט צום יידישן אַרבעטער-קלאַס, די געטריישאַפט

צו דער סאָציאַליסטישער אידייע, האָט געהאַלפן דער גרופע יונגע יידישע רעאַליסטישע בעלעטריסטן צו פאַרשנעלערן דעם פּראָצעס פון זייער רייפונג אַלס קינסטלער, כדי צו קענען בעסער דינען דעם פּאָלק.

סאָציאַלער, הומאַניסטישער צוגאַנג איז אויך פאַראַן אין די דערציילונגען פונעם פּיאַנער־בעלעטריסט ב. גאַרין (יצחק גוידאָ, 1868 — 1925), וואָס ער האָט דאָ פאַרעפנטלעכט זינט זיין קומען קיין אַמעריקע אין 1894. גאַרין, ליטעראַטור־קריטיקער, שרייבער פון דער געשיכטע פון יידישן טעאַטער, האָט אין יענע דער־ציילונגען אין די נייציקער יאָרן געגעבן פרימיטיוו־רעאַליסטישע בילדער פון יידישן לעבן אין אַמעריקע און נאָך מער פון דער אַלטער היים, וואו ער האָט שוין פריער געדרוקט יידישע דערציילונגען (אין ווילנע אין 1893 און 1894). „דער זומפּ“, „ביידע גליקלעך“, „די געשמסענע“, „חיימקע מזיק“ זיינען אייניקע פון זיינע דערציילונגען פון די נייציקער יאָרן. זיינע דערציילונגען זיינען דערשינען אין 2 בענד „פאַרגעסענע ניגונים“ (ניו־יאָרק, 1913) און אין 3 בענד „געזאַמלטע שריפטן“ (ניו־יאָרק, 1927).

דער שפּעטערדיקער גרויסער יידישער דראַמאַטורג יעקב גאַרדין (1853 — 1909), בויער פון יידישן טעאַטער, האָט אויך, זינט זיין קומען קיין אַמעריקע אין 1891, באַרייכערט די יונגע אַמעריקאַנער־יידישע פּראָזע מיט זיינע דערציילונגען און סקיצן, וואָס זיינען אַפט געווען לעקציעס, אויפקלערונגען, באַלערנדיקער מוסר־השכל אין בעלעטריסטישער פּאַרם. זיין ראַדיקאַלע אידייע און טענדענץ זיינען קלאָר און אויסגעשפּראַכן אין די מערסטע פון זיינע דערציילונגען: מיט האָס צו גבירים־עקספּלואַטאַטאָרס, מיט ליבשאַפט און רחמים צו אַרעמע מענטשן. אייניקע פון זיינע דערציילונגען פון יענער צייט שילדערן דעם ברוטאַלן טעראָר־און תּפיסה־רעזשים פונעם אַנטיסעמיטישן צאָריום; אַנדערע שילדערן יידיש פּאָלקס־לעבן אין אַמעריקע („דער ים ברענט“, „אַן אַ פעס“), רירנדיק זיינען זיינע דערציילונגען: „איינ טרער“, „בני אָדם“, „פון דער קינדער־וועלט“ און אַנדערע. אין זיינע דערציילונגען (ווי אין זיינע דראַמען פון שפּעטער) דערשפּירט דער ליינער דעם אַטעם פון אַ לערער־דערציער, פון אַ הויך־קולטורעלער, הויך־עטישער, אידעאַליסטישער פּערזענלעכקייט, וואָס איז מיט זיין דערציילונג עפעס אויסן.

פון זיינע ערשטע דערציילונגען זיינען: „די שווימענדיקע טרונע“ (אין 1טן נומער „די צוקונפט“, יאָנ. 1892), „דער גלגול“ („די צוקונפט“, מערק, 1892). אין זיין בוך „דערציילער און ראַמאַניסטן“ שרייבט ש. ניגער וועגן גאַרדינען: „ער איז געוואָרן אַ פּרעדיקער, אַ פּראָפּאַגאַנדיסט, אַ פּאָלקס־דערציער נישט דערפּאַר, וואָס די צייט און אָרט־אומשטענדן האָבן עס פון אים פאַרלאַנגט, נאָר ווייל דאָס האָט געשטימט מיט זיין כאַראַקטער, מיט זיינע פעאיקייטן, מיט זיין אינעווייניקסטן איך... ער האָט הנאה געהאַט פון דעם טענדענציעזן מין שרייבן — און דווקא פון אַט־דעם מין שרייבן... ער איז אויסן די אידייע, ניט דעם עפּיוואַד, אים אינ־טערעסירט די מאַראַל פון דער געשיכטע, ניט די געשיכטע...“

ס'איז אויך נויטיק צו דערמאַנען די פּראָזע־שרייבער פון יענע יאָרן: י. קאַז פּעלאָוו (געב. אין 1858, געקומען קיין אַמעריקע אין 1882, געשט. אין), מחבר פון „אַמאַל אין אַמעריקע“; י. א. קאַצאָוויטש (1859 — 1934), געקומען קיין אַמע־

ריקע אין 1881, מחבר פונעם בוך „זעכציק יאָר לעבן“, — זייערע ווערק זיינען בייטראָגן צו דער זכרונות-ליטעראַטור וועגן אַמעריקע. די יידישע ראַדיקאַלע פּרעסע אין אַמעריקע האָט מיט אירע לידער, דערציילונגען, סקיצן (שפּעטער — ראַמאַנען) פון טאַלענטפולע, ערנסטע, פּאַלקס-געטרייע דיכטער און דערציילער געהאַלפן בויען און אַנטוויקלען די יידישע מאָדערנע ליטעראַטור און גלייכצייטיק דערציען, לערנען דעם לייענער, אַנטוויקלען זיין אינטימע צו גוטער, עכטער ליטעראַטור, שאַפן אַן אינטימע פאַרבינדונג צווישן די לייענער און די שרייבער.

7.

אַ גרויסן בייטראָג צו דער שאַפונג און אַנטוויקלונג פון דער יידישער פּרעסע און ליטעראַטור אין יענעם פּעריאָד האָבן געמאַכט די סאַציאַליסטישע פּובליציסטן און ליטעראַטור-קריטיקער. זיי האָבן געשאַפן אַ באַדייטנדיקע פּאַפּולער-וויסנשאַפּטלעכע ליטעראַטור, איינקלענדיק מיט די לייענער וועגן סאַציאַלע וויסנשאַפּטן (דער עיקר וועגן וויסנשאַפּטלעכן סאַציאַליזם — מאַרקסיזם), וועגן גע-שיכטע, נאַטור-וויסנשאַפּט, ליטעראַטור, היגיענע, קולטור-געשיכטע, לעבנס-באַ-שרייבונגען פון גרויסע פּערזענלעכקייטן, פּאַליטישע עקאָנאָמיע, עטיק — דורך אַריגינעלע ווערק, און נאָך מער: דורך איבערזעצונגען אַדער באַאַרבעטונגען. אַ וויכטיק אַרט אין יענער אויפקלערונג-אַרבעט האָט פאַרנומען דער קאַמף קעגן רעליגיע און אַבערגלויבנס.

צווישן די פּירנדיקע סאַציאַליסטישע פּובליציסטן זיינען געווען: פּיליפּ קראַנץ (1858 — 1922), געוועזענער רעדאַקטאָר פון לאַנדאַנער „אַרבעטער-פּריינד“ און ערשטער רעדאַקטאָר פון דער ניו-יאָרקער יידישער סאַציאַליסטישער „אַרבעטער-צייטונג“, און בנימין פּייגענבוים (1860 — 1932), איינער פון די אַקטיווסטע קעמפּער קעגן רעליגיע. זיי זיינען געווען די אויסדריקער פון דער סאַציאַל-דעמאָ-קראַטישער אידעאָלאָגיע. צו יענער גרופּע פּובליציסטן האָבן אויך געהערט: אַב. קאַהאַן (1860 — 1951); מ. זאַמעטקין (1859 — 1935); לואי מילער (1866 — 1927); ש. פּעסקין (1871 — 1939); יעקב מילך (1866 — 1945); מ. באַראַנאָוו (1864 — 1924).

צווישן די פּובליציסטן-טעאַרעטיקער און וואַרטזאָגער, וואָס האָבן פּאַפּולער געמאַכט די אידעיען פון אַנאַרכיזם, זיינען געווען: דר. הלל זאַלאַטאַראַף (1865 — 1921), ש. יאַנאָוסקי (1864 — 1939), מ. לעאַנטיעף (1872 — 194); י. א. מעריסאָן (1866 — 1941); א. פּרומקין (1873 — 1940); משה קאַטץ (1864 — 1941); דער באַליב-טער דיכטער דוד עדעלשטאַט; אויך: יוסף יאַפּפּאַ (שרייבער אויך פון דערציילונגען און ראַמאַנען), רעדאַקטאָר פון „וואַרהייט“ (1889), פונעם ניו-יאָרקער „הויז-פּריינד“ (1889) און פונעם הומאַריסטישן וואַכנבלאַט „ליטוואַקל“ (1890).

דער ליטעראַטור-קריטיקער לעאַנטיעף איז געווען איינער פון די אַנגעזעענסטע אינוועניערן און בריקן-בויער אין אַמעריקע.

גרויסע פאַרדינסטן פאַר דער יידישער פּרעסע און ליטעראַטור האָט געהאַט ש. יאַ-נאָוסקי, וועלכער איז געקומען קיין אַמעריקע אין 1885 אין עלטער פון 21 יאָר, און האָט זיך באַטייליקט אין דער ערשטער אַנאַרכיסטישער „וואַרהייט“ (1889).

א שרייבער מיט א שארפן, סאטירישן סטיל. ער האָט רעדאָקטירט די באַנייטע „פרייע אַרבעטער־שטימע“ אין ניו־יאָרק פון 1899 ביז 1919. אַ וויכטיקע ראָל האָבן אין יענעם פעריאָד געשפילט די ראַדיקאַלע ליטראַטור־פאַרשער און קריטיקערס, מערסטנס באַווירקטע פון דער רוסישער פּאָליטישער, פּראַגרעסיווער ליטעראַטור־קריטיק.

די סאָציאַליסטישע יידישע קריטיקער אין די ראַדיקאַלע צייטונגען און זשורנאַלן האָבן געהאַלפן אַריענטירן די קינסטלערישע ליטעראַטור אין דער ריכטונג פון רעאַליזם, פון סאָציאַלן צוגאַנג, פון אידיאָאָישקייט. זיי זיינען געשטאַנען אויף אַ באַדייטנדיקער הויך ווי אַנפירער און וועגווייזער. צווישן די אַנגעזעענסטע ליטעראַטור־קריטיקער, וואָס האָבן באַטאַנט די פּראַגרעסיווע אידיע און באַקעמפט רעאַקציאָנערע טענדענצן און שונד אין דער ליטעראַטור, זיינען געווען: מ. לעאַנג־טיעף, ל. בודיאָנאָוו, ב. גאַרין, משה קאַטן, מאָריס ווינטשעווסקי, עדעלשטאַט, באַוואָזער, אויך: ל. קאַברין, חיים אַלעקסאַנדראָוו (פּרעדיקער פון עטיש־סאַציאַלן צוגאַנג), יעקב מילך, יעקב גאַרדין, מאַקס בעער, א. אַנד. זיי האָבן גערופן די דיכטער צו ברענגען דערמוטיקונג צו די אונטערדריקטע מאַסן. זייער ליטעראַטור־פּראַגראַם אָדער פּילאָזאָפיע איז געווען: העלפן מיט דיכטערישן וואָרט די אַרעמע אַרבעטער־מאַסן אין זייער נויט, אין זייער קאַמף פאַר אַ בעסער לעבן, פאַר סאָציאַליזם. ווען ער איז אַ דיכטער, שרייבט ווינטשעווסקי „משוגענער פּילאָזאָף“ וואָלט ער „פאַרזיסט דאָס לעבן פון די פאַרביטערטע און וואָלט אויפֿ־געמונטערט די מוטלאָזע“ „צעשלאַגענע געדאַנקען“, „די צוקונפֿט“, אויג. 1897). ב. גאַרין האָט גערופן צו אַ ליטעראַטור, וואָס זאָל געבן אויפקלערונג דעם פּאָלק, נאָר וואָס זאָל שטרעבן צו דערגרייכן אַ העכערע קונסט־מדרגה. חיים אַלעקסאַנדראָוו האָט גערעדט וועגן „גוטע ליטעראַטור, און דער עיקר ריינע ליטעראַטור“, מיט אַן אויג אויף „אינהאַלט, סטיל און דורכפירונג פון הויפֿט־געדאַנק“.

די צאָל אמעריקאַנער יידישע שרייבער האָט געהאַלטן אין שטייגן. אין 1899 איז אין ניו־יאָרק געגרינדעט געוואָרן אַ יידישער שרייבער־פאַראיין. איינע פון די פּלאַנן, קעגן וועלכע די פּראַגרעסיווע, סאָציאַליסטישע קריטיקער פון יענער צייט האָבן געקעמפט, איז דער שונד־ראַמאַן. טשיקאָווע איז, אַז מיט פּראָדוצירן שונד־ראַמאַנען, ווי אויך אַזוי־גערופענע פאַרוויילונג־ראַמאַנען, וואָס די בירגערלעכע צייטונגען האָבן געדרוקט, האָבן זיך אָפגעגעבן מערסטנס די קליינ־בירגערלעכע עלעמענטן אָדער אַפּשטאַמלער צי פאַרשטייער פונעם קליינבירגערטום. צווישן די צושטעלער פון יענעם סאַרט ראַמאַנען זיינען געווען: מ. מ. דאָליצקי, א. טאַנענבוים, יצחק ראַבינאָוויטש, מ. זיפערט, געצל זעליקאָוויטש, י. יאַפּפּאַ, י. פּאַלי. מ. ביקאַנסקי, א. וואַגמאַן, א. אַנד.

**

זאָל דאָ אויך דערמאַנט ווערן דער צושטייער פונעם יידיש־פאַרשער, פּי־לאָלאַג, רעדאַקטאָר, פּובליציסט און איבערזעצער אַלעקסאַנדער האַרקאָווי (1863 — 1939), וועלכער האָט אין 1886 — פיר יאָר נאָך זיין קומען קיין אמעריקע — אַרויסגעגעבן אַ ביכל „די יידיש־דייטשע שפּראַך (וועגן דעם באַדייט פון יידיש) און וועלכער איז געווען דער מחבר פון יידיש־ענגלישע לערן־ביכער און ווערטער־

ביכער. א. האַרקאווי, אַ מיטאַרבעטער אין גאַלדפּאָדענס „אידישע אילוסטרירטע צייטונג“ (1887 — 1888) האָט אין יענע יאָרן געשריבן אויך לידער, פּובליציסטישע פּערזן, ווי דאָס האָבן דאָן געטאָן די זשורנאַליסטן פּ. וויערניק, הערמאַלין, הילקוויט, מעריסאָן, פּאַליי, ראַיעווסקי. א. אַנד.).

אין די ניינציקער יאָרן האָט ער אַרויסגעגעבן: „ענגליש אין אַמעריקע“, „דער אַמעריקאַנער לערער“, „ענגלישער בריפּושטעלער“, „אַמעריקאַנישער בריפּושטעלער“, א. האַרקאוויס יידיש-אַמעריקאַנישע שולע. אין די יאָרן 1897 — 1898 איז ער געווען רעדאַקטאָר פון דער חודש-שריפט „דער נייער גייסט“. אין 1900 האָט ער אַרויסגעגעבן דעם זאַמלבוך „דער צוואַנציקסטער יאָרהונדערט“.

מען דאַרף אויך דערמאַנען די וויכטיקע אויפטוען פון איינעם פון די ערשטע יידישע פּילאַלאָגן (אין ענגליש), פּראָפּ. לעאָ ווינער (1862 — 1939), וועלכער האָט אין די ניינציקער יאָרן אָפּגעדרוקט ווערטפּולע אָפּהאַנדלונגען וועגן יידישן פּאַלק-לאָר און וועגן דער גראַמאַטיק פון דער יידישער שפּראַך. אין 1899 איז אין ניו-יאָרק דערשינען זיין וויכטיק בוך: „דהי היסטאָרי אָוו יידיש ליטעראַטשור אין דהי נאַציאָניסטיש סענטשור“ (די געשיכטע פון דער יידישער ליטעראַטור אין ניינצנטן יאָרהונדערט), וואָס שליסט-אין אויך צוויי קאַפיטלען וועגן דער אַמעריקאַנער יידישער ליטעראַטור אין די אַכציקער און ניינציקער יאָרן. אַט-דער פּיאַנער פון יידישער פּאַלקלאָר-פּאַרשונג אין אַמעריקע האָט באַרימט געמאַכט מאַריס ראָזענפּעלדן, דעם פּיאַנער-פּאַעט, וועלכער „האַט געהאַלטן הויך די פּאַן פון דיכטונג“ (מ. אַלגיין), אין דער ברייטער ליטעראַרישער וועלט (דורך אָפּהאַנדלונגען וועגן אים אין דער ענגלישער פּרעסע) און ער האָט אין 1898 פּאַרעפּנטלעכט ראָזענפּעלדס לידער אין אַן ענגלישער איבערזעצונג: „סאָנגס פּראָם דהי געטאָ“.

פּראָפּ. ווינער איז אויך געווען באַקאַנט ווי אַן איבערזעצער פון רוסישע קלאַסיקער אויף ענגליש.

8.

שוין אין אָנהייב פון די אַכציקער יאָרן האָבן אין ניו-יאָרק אָנגעהויבן צו פּונקציאָנירן יידישע טעאַטערס (די מערסטע פון זיי דעמאַלט — אויף דער באַווערי). די טעאַטערס — קאַמערציאַליזירט, אָפּטמאַל ביליקע שונד-פּיעסן אָדער „היסטאָ-רישע“ אָפּערעטעס. די הערשנדיקע דראַמאַטורגן אין יענעם פּעריאָד: יוסף לאַטיינער און משה הורוויטש. לאַטיינערס „קרחס אוצרות“, „בת-שבע“, „בלימעלע“ און „אַלכסנדר“ האָבן געקערט וועלטן. אויסגענומען ביים עולם האָבן אויך הורווי-טשעס „בת כהן“, „די עקדה“, „יפת-תּאר“. גאַלדפּאָדענס ערשטע אָפּערעטעס („שמענדריק“, „כישופּמאַכעריין“, „ניי-בע ני-מע“) זיינען לכתחילה געווען „צו-ראַפּינירט“ פאַר דעם דעמאַליטיקן יידישן טעאַטער-באַזוכער. שפּעטער האָבן זיינע עלעמענטן פון קאָמיוז און געזאַנג און טאַנץ אָנגעהויבן געפּעלן ווערן דעם עולם און די שווישפּילער.

ווען גאַלדפּאָדן, דער פּאַטער פון יידישן טעאַטער, איז אין 1887 געקומען קיין אַמעריקע, האָט ער דאָ געטראָפּן אַן אומפאַריינטלעכן קבלת-פנים מצד זיינע געוועזענע תּלמידים — די אַקטיאָרן.

ב. גאַרין דערציילט אין 2טן באַנד פון זיין „געשיכטע פון יידישן טעאַטער“ (1918), אַז „די צוויי אויטאָרן לאַטיינער און הורוויטש האָבן אין אים (גאַלדפּאָדענען)

דערזען אַ געפערלעכן קאָנקורענט און זיי האָבן געטאָן אַלץ וואָס זיי האָבן געהאַט בכוח צו פאַרצאַמען פאַר אים דעם וועג צום טעאַטער. נאָר אויך ניט פריינדלעכער האָבן זיך געוויזן צו אים די אַקטיאָרן. נאָכדעם ווי גאַלדפּאַדען האָט געזען, אָו ער האָט דאָ ניט קיין מערכה ביי דער יידישער בינע, האָט ער אָנגעהויבן אַרויסגעבן „די אילוסטריטע צייטונג“ (אַ וואַכנבלאַט), וועלכע איז אונטערגעגאַנגען אין אַ קנאַפן יאָר אַרום. אַן אַנטוישטער האָט ער זיך אָפּגעזעגנט מיט אַמעריקע. צוריק־געקומען איז ער מיט יאָרן שפּעטער (אַנהייב פונעם איצטיקן יאָרהונדערט) „שוין מיטן געדאַנק אויסצולעבן זיינע לעצטע טעג אין דער נייער היים פון דעם יידישן טעאַטער“ (ב. גאַרין, באַנד 2, ז' 182).

וועגן דעם כאַראַקטער פון לאַטייניער־הערוויטשעס טעאַטער־שטיק גיט ב. גאַרין אַזאַ אָפּשאַצונג: „... די מייסטע פון יענע סאַרט שטיקער זיינען אויסגעגאַסן פון איין פּורעם, איר זעט, אָו די מענטשן אויף דער בינע זיינען קיין מענטשן ניט, די ווערטער קלעפּן זיך ניט איינס צום אַנדערן, די האַנדלונגען ... האָבן קיין שייכות ניט איינע מיט די אַנדערע“ ... (באַנד 2, ז"ו 84-85).

צווישן די אַנדערע צושטעלער פון שונד און גלאַט ביליקע פּיעסן זיינען דאַן אויך געווען: שמ"ר — נ. מ. שייקעוויטש (1850 — 1905, געקומען קיין אַמע־ריקע אין 1889), וועמענס בוך „יודקע שמערקעס פאַרט נאָך אַמעריקע!“ איז דערשינען אין ניו־יאָרק אין 1917; די דיכטער משה זיפּערט (1845 — 1922), מחבר פונעם בוך „ניו־יאָרק, ווי עס לאַכט און וויינט“; אַברהם־מיכל שאַרקאַנסקי, מחבר פון די פּיעסן „כל נדרי“, „ונתנה תוקף“, „רחל אַדער דגל מחנה יהודה“, „חבצלת השרון“ און „איוב“.

דער אינטעליגענטער יידישער עולם האָט דאַן אויסגעמיטן צו קומען אין יידישן טעאַטער. די סאַציאַליסטישע פרעסע האָט געהאַמערט מיט פּאַדערונגען פאַר בעסערן, ערנסטן, ווירדיקן טעאַטער. דער יידישער טעאַטער איז דאָ אויפ־געריכט געוואָרן אין 1890 מיטן אָנקומען פונעם באַדייטנדיקן דראַמאַטורג, יעקב גאַרדין (1853 — 1909), רעפּאַרמאַטאָר פון דער יידישער בינע, שאַפּער פון דער בעסערער דראַמע, פאַרשטייער פון דער מאַראַל־דראַמע. גאַרדין, מחבר פון צענד־ליקער דראַמען (אייגענע, און נאָך מער — באַארבעטע, אַדער אַדאַפּטירטע פון דער וועלט־דראַמע), האָט געשאַפּן ביים עולם טעאַטער־גייער און ביי די שוישפּיל־לער אַ באַציאָנונג פון דר־ראַך צו דער בינע און צום יידישן לשון. אַ פּרעדיקער, אַ דערצייער, אַ ראַדיקאַל, האָט ער דורך זיינע דראַמען געבראַכט אויפקלערונג, פאַרקערפּערט זיינע ראַדיקאַלע אידייען דורך געשטאַלטן. אין זיינע פּיעסן האָט אויך ניט געפּעלט קיין מעלאַדראַמע אַדער דער עלעמענט פון קאָמיום צי געזאַנג און טאַנץ. זיי האָבן פאַראַינטריגירט די שוישפּילער און דעם ברייטן עולם. געבראַכט די יידישע אינטעליגענץ אין טעאַטער. „ער האָט באַוויזן — שרייבט נ. בוכוואַלד אין זיין בוך „טעאַטער“ (ניו־יאָרק, 1943) — „צו דראַמאַטיזירן גראַד יענע אַספּעקטן פון סאַציאַלן לעבן, וואָס זיינען בלוטיק נוגע געווען דער יידישער אוידיטאָריע פון זיין צייט, ספּעציעל אין אַמעריקע“. די פּראַבלעמען, וואָס ער האָט אָנגערירט אין זיינע דראַמען, האָבן אינטערעסירט דעם ברייטן עולם.

גאַרדינס ערשטע דראַמע, „סיביריאַ“, איז אויפגעפירט געוואָרן אין 1891. זינט דאַן האָט זיך אָנגעהויבן אַ כסדרדיקע אַנטוויקלונג אין זיין דראַמאַטורגישן

טאלאנט, אין זיין באהערשן די בינע. צווישן זיינע פיעסן, וואָס זיינען אויפגעפירט געוואָרן ביז 1900, זיינען: „פאָגראַם“ (פאַר אַט-דער פיעסע האָט ער געקראָגן די „ריוזיקע“ סומע פון זעכציק דאָלאַר און ער האָט אין איר געשפילט די ראַלע פון אַ פריסטאָר), די דערפאָלגרייכסטע פון זיינע ערשטע פיעסן: „דער יידישער קיניג ליר“ (1892), „דער ווילדער מענטש“ (1893), „די געברידער לוריע“ (1894), „דער רוסישער ייד אין אַמעריקע“ (1895), „מעדעאַ“ (אַדאַפּטירטע פיעסע, 1898), די באַרימטע „מירעלע אפרת“ (1898), „די שחיטה“ (1899), „גאַט, מענטש און טייוול“ (1900), „סאַפּאַ“ (1900), אַגב, דער וואונדערלעכער דיכטער יוסף באָוור שאָווער האָט געווידמעט גאַרדינען אַ ליד צו דער אויפפירונג פון זיין מייסטער-ווערק „דער יידישער קיניג ליר“.

אייניקע פון גאַרדינס פיעסן האָבן אַ באַדייטנדיקן קינסטלערישן, ליטעראַרישן און דראַמאַטישן ווערט. זיי זיינען אין יעדן פּרט געווען אַ גוואַלדיקער שריט-פאַראַויס אין פאַרגלייך מיטן בינדעמאָלטיקן יידישן טעאַטער.

ב. גאַרין וויזט-אַן: „שוין די ערשטע שטיק זיינע, „סיביריאַ“, צייכנט זיך אויס מיט אַזאַ איינפאַכקייט, וואָס מען האָט ניט געזען אויף דער יידישער בינע זינט יידישער טעאַטער איז פאַרבאָטן געוואָרן אין רוסלאַנד ... די סצענעס האָבן אַ שייכות מיטן לעבן און זיי זיינען ניט די פּרוכט פון אַ וויסטער פאַנטאַזיע ... אין טעאַטער דערהערט מען ווידער ריינעם מאַמע-לשון, ניט קיין יידיש מיט פּתחין, ניט קיין דייטשמעריש, נאָר אמתן „יידישן יידיש“.

געוויקט שטאַרק האָט סיי די גאַרדין-דראַמע, סיי די גאַרדין-פּערזענלעכקייט. „יעקב גאַרדין — וויזט-אַן ב. גאַרין מיט רעכט — איז געשטאַנען מיט צוואַנציק קעפּ העכער פון אַלע יענע, וואָס האָבן ביז אים געשאַפן די דראַמע אין אַמעריקע — סיי אין טאַלאַנט, סיי אין בילדונג, סיי אין וועלט-אַנשוואַונג, סיי אין מענטשן-קענטשאַפט, סיי אין ווילנסקראַפט, און דאָס האָט זיך אַרויסגעוויזן אין זיינע פיעסן און דאָס האָט געהאַט אַ ווירקונג אויף דער אַנטוויקלונג פון דער בינע.“

ער האָט פאַרוואַנדלט די ביליקע בינע אין אמתן טעאַטער. זיין פּאַזיציע איז געשטיגן פון פיעסע צו פיעסע. זיינע דראַמען האָבן אַרויסגערופן ברייטע דיס-קוסיסעס, וויכוחים, דער גאַרדין-גייסט האָט פאַרכאַפט די בעסערע שוישפילער. ב. גאַרין דערציילט: „אין גאַרדינס שטיקער האָבן די אַקטיאָרן דערווען מענטשלעכע ראַלן און די געלעגנהייט אַרויסצוברענגען אַ מענטשלעכע געשטאַלט אויף דער בינע.“

גאַרדין, דער פּאַלקס-פירער, לערער און אויפקלערער, דער מאַנער פון סאָ-ציאַלן יושר, דער מאַראַליסט אין זיינע דערציילונגען, איז געווען דאָס זעלבע אין זיינע מערסטע דראַמען, לערנענדיק זיך אַליין צו אַנטוויקלען די קונסט פון טעאַטער און לערנענדיק די אַקטיאָרן צו שפילן בעסער. טעאַטער האָט ער באַטראַכט פאַר אַן ערנסטער דערציאָונג-אינסטיטוציע מיט קינסטלערישע טעאַטראַלע מיטלען. אין זיינע רעדעס פלעגט גאַרדין אַנווייזן (דערציילט ל. קאַברין אין זיינע זכרונות), אַז טעאַטער איז „אַ שול, וואו דאָס אַנגענעמע און דאָס ניצלעכע זיינען די לערער און דערציער“. ש. נייגער ברענגט אַרויס דעם געדאַנק (אין זיין בוך „דערציילער און ראַמאַניסט“), אַז דאָס עיקרדיקע אין גאַרדינען איז געווען דאָס, וואָס „ער איז געווען אַן אַקטיווער, רוישנדיקער און ברוינדיקער דראַמאַטישער כאַראַקטער“;

אז „גארדין איז אין זיין ווירקן געווען גרעסער, ווי אין זיינע ווערק“, אז „זיינע אויפטואונגען האָבן זיך גענומען מער פון זיין כאַראַקטער, ווי פון זיין טאַלאַנט“. אַזוי צי אַזוי, יעקב גאַרדין און זיינע ווערק, זיין מאַראַליסטישער רעפערטואַר, האָבן געהאַלפן שאַפן דעם בעסערן יידישן טעאַטער, אַנרעגן נייע יונגע ערנסטע טאַ-לאַנטן צו פאַרבעסערן און באַרייכערן די יידישע דראַמאַטורגיע. פיל פון גאַרדינס דראַמען לעבן נאָך איצט מיט זייער אמת און קראַפט.

ווען מען רעדט וועגן דער „גאַלדענער עפאַכע“ פונעם אַמעריקאַנער יידישן טעאַטער, האָט מען אינווייניגן יעקב גאַרדינען און — לעאַן קאַברינען, דעם שאַפער פון אַ צאָל וויכטיקע דראַמען, וועלכע האָבן אַ סך בייגעטראָגן צו דער מאַדערנער יידישער בינע. אַט-די דראַמען געהערן אָבער צו אַ ווייטערדיקן פעריאָד — נאָך 1900. קאַברינס ערשטע פיעסע „מינע“ (1898) איז געווען אַן אַנזאָג, אַז דער שילדערער פון קרעפטיקע עמאַציעס און בריוונדיקע ליידישאַפטן וואַקסט אַ באַ-דייטנדיקער דראַמאַטורג. זיינע פיעסן האָבן זיך אויסגעצייכנט מיט זייער טעאַטראַ-לישקייט, מיט זייער לעבעדיקער שילדערונג פון יידיש-אַמעריקאַנישן לעבן. גע-ווען איז אים באַשערט — ווייזט-אַן נ. בוכוואַלד — „פאַראויסצופירן די גאַרדין-טראַדיציע און צו באַרייכערן זי מיט לעבעדיקע, פולבלוטקע געשטאַלטן, מיט טעמפעראַמענט, מיט רעאַליסטישער מיליע פון די יידישע אימיגראַנטן אין זייער נייער היים“.

דער יידישער טעאַטער אין אמעריקע האָט זינט 1900 אויפגעפירט (חזן די ווערק פון גאַלדפּאַדען, גאַרדין, קאַבריין) אויך די דראַמען פון שלום-עליכם, י. ל. פּרץ, שלום אַש, פּרץ הירשביין ה. ליוויק, ז. ליבין, ה. סעקלער, אַסיפ דימאָוו, ש. אַנסקי, א. ווייטער, דוד פינסקי, פ. בימקאָ, כאַווער-פּאַווער און אַנדערע — אָבער דאָס איז אַ קאַפיטל, וואָס גייט ניט אַריין אין אַט-דער אַרבעט.

דאָ דאַרף מען יאָ דערמאַנען: די פיעסע פונעם שריפטשטעלער משה קאַטץ: „דער יידישער דאָן-קיכאַט“ (1898), וועלכע איז דורכגעפאַלן; די היסטאָרישע פיעסע „לעצטער כהן גדול“ פון מאָריס ראָזענפעלד (וועלכע האָט געהאַט דעם זעלבן מזל); די שפיל אין פּערוז „דער שטן מקטרג“ (1895) פון מאָריס ווינ-טשעווסקי (וועלכער האָט געשריבן דראַמען נאָך אין זיין לאַנדאַנער פעריאָד, אין די ערשטע אַכציקער יאָרן, און איז געווען דער מחבר פון אַ צאָל דראַמען אינעם ערשטן פּערטל פונעם איצטיקן יאָרהונדערט). ווערטפּולע מאַטעריאַלן וועגן דער געשיכ-טע פונעם יידישן טעאַטער אין אמעריקע וועט דער לייענער געפינען אויך אין זלמן זילבערצווייג-יעקב מעסטלס „יידישן טעאַטער-לעקסיקאָן“, אין בוכוואַלדס „טעאַטער“, אין יעקב מעסטלס „אונדזער טעאַטער“ און „70 יאָר יידישער טעאַטער-רעפערטואַר“, אין דעם „גאַלדפּאַדען-בוך“ (ניו-יאָרק, 1926), „אַרטעף“ אַלמאַנאַך, 1937, ל. קאַברינס „ערינערונגען פון אַ יידישן דראַמאַטורג“ (ניו-יאָרק, 1925), און אַנדערע.

9.

ניט דאָ איז דאָס פּלאַץ צו געבן אַן אַפּשאַצונג וועגן די פאַרשיידענע אַנטאַלאַגיעס פון יידישן שאַפן אין אמעריקע. אין 1917 זיינען אין ניו-יאָרק דערשינען צוויי בענד פון דער אַנטאַלאַגיע „פינף הונדערט יאָר יידישע פּאַעזיע“, צוזאַמענגעשטעלט דורך מ. באַטין. אַט-די אַנטאַלאַגיע האָט אַריינגענומען אויך אַ צאָל לידער און

- פאָעמען, געשאַפן אין אמעריקע אין דעם באַהאַנדלטן פּעריאָד (ביז 1900).
- דערנאָך זיינען געקומען די אַנטאָלאָגיעס פון אַמעריקאַנער יידישער ליטעראַטור (דער עיקר פּאָעזיע):
- 1) „ניו־יאָרק אין פּערון“, צוזאַמענגעשטעלט דורך מאַני לייב (אין זעם זאַמל־בוך „אינזל“, 1918);
- 2) „די יידישע דיכטונג אין אמעריקע ביזן יאָר 1919“, צוזאַמענגעשטעלט דורך יושאָ לאַנדוי, נ. י., 1919;
- 3) „יונג שיקאַגאַ“, 1922, פאַרלאַג „יונג שיקאַגאַ“;
- 4) „דאָס יידישע ליד אין אמעריקע“, 1923, צוזאַמענגעשטעלט דורך אַנאַ מאַרגאַלין;
- 5) „יידיש אמעריקע“, זאַמלבוך, רעדאַקטירט פון נח שטיינבערג, ניו־יאָרק, 1929;
- 6) „די יידישע פּאָעזיע פון מי־וועסט און מערב ביז די לעצטע טעג פון משה לייב האַלפּערין“, פאַרלאַג מ. צעשינסקי, שיקאַגאַ, 1933;
- 7) „רעוואָלוציאַנערער דעקלאַמאַטאָר“ — זאַמלונג פון לידער, פּאָעמעס, דער־ציילונגען, איינאַקטערס, צוזאַמענגעשטעלט און רעדאַקטירט דורך וויליאַם אייבראַמס און קלמן מרמז, אַרויסגעגעבן פון אינטערנאַציאָנאַלן אַרבעטער־אַרדן, נ. י., 1933;
- 8) „אַמעריקאַנער יידישע פּאָעזיע“, געזאַמלט און צונויפגעשטעלט פון מ. באַסיג, ניו־יאָרק, 1940, (העכער 600 זייטן);
- 9) „המשך־אַנטאָלאָגיע פון אַמעריקאַנער יידישער דיכטונג“, 1918 — 1943, צוזאַמענגעשטעלט פון משה שטאַרקמאַן; פאַרלאַג „המשך“, ניו־יאָרק, 1945 (שאַ פּונגען פון 50 יידישע דיכטער, מיט ביאַגראַפיעס און ביבליאָגראַפיעס, מיט אויס־צוגן פון רעצענזיעס און קריטיק־אַרופּן וועגן די ווערק פון יעדן דיכטער — אַ וויכ־טיקער צושטייער צו דער פּאַרשונג פון יידישער פּאָעזיע אין אמעריקע אין די 25 יאָר צווישן 1918 און 1943).
- י. א. ראַנטש דערציילט אין זיין בוך „אַמעריקע אין דער יידישער ליטעראַטור“ (נ. י., 1945) וועגן אַן אַנטאָלאָגיע „אַמעריקע אין דער יידישער ליטעראַטור“ (אונטער זיין רעדאַקציע), וואָס איז פאַרטיק געוואָרן ביים פעדעראַלן שרייבער־פּראַיעקט אין ניו־יאָרק (די אַרבעט פון דער יידישער שרייבער־גרופּע) און וואָס האָט שוין געהאַלטן ביים אַרויסגיין, נאָר איז אַ דאַנק מסירות אָפּגעשטעלט גע־וואָרן“ (זייט 128).
- די סאַמע וויכטיקסטע, ווערטפּולסטע, רעפרעזענטאַטיווסטע, וואָגיכסטע אַנטאָלאָגיע פון יידיש שאַפן אין אמעריקע (אין יידיש) איז דערשינען אין 1955 אין ניו־יאָרק אין פאַרלאַג „איקוף“. אַט־די אַנטאָלאָגיע — אַ גרויס, מאַנומענטאַל ווערק געקליבן, צוזאַמענגעשטעלט און רעדאַקטירט דורך נחמן מיזיל, מיט זיינעם אָן אויספירלעכען, פאַרטיפּטן אַרײַנפיר — נעמט־אַרײַן די שאַפונגען פון 210 דיכ־טער און דערציילער.
- פיר פון זיי זיינען געבוירן געוואָרן אין די יאָרן 1829 — 1850; זיבן — אין די יאָרן 1851 — 1860; איין און צוואַנציק — אין די יאָרן 1861 — 1870; פיר־אויבן צוואַנציק — אין די יאָרן 1871 — 1880; ניין־אויבן־פּופציק פון די שרייבער זיינען געבוירן געוואָרן אין די יאָרן 1881 — 1890; זעקס־אויבן־זעכציק — אין די יאָרן

1891 — 1900, און אזוי ווייטער — ביז שרייבער געבוירן אין די יאָרן 1911 — 1940. אַט־די אַנטאָלאָגיע (896 זייטן גרויס פאַרמאָט), באַצירט מיט פּאַטאַגראַפֿיעס, בילדער און רעפּראָדוקציעס פון קונסט־בילדער פון 22 קינסטלער, פאַרדינט באמת איר נאָמען: „אַמעריקע אין יידישן וואָרט“.

צום ערשטן מָאָל אין דער געשיכטע פון יידן אין אַמעריקע האָבן מיר דערלעבט צו האָבן אַן אַנטאָלאָגיע פון אַזאַ גרויסן פאַרנעם און באַדייט, וואָס גיט באמת אַ שפּיגל פון אַמעריקע אין יידישן קינסטלערישן וואָרט. די אַנטאָלאָגיע שליסט־אין העכער טויזנט לידער און געזאַנגען, שילדערונגען און באַשרייבונגען — און אַלץ פון און וועגן אַמעריקע.

אין זיין אַריינפיר־וואָרט „צו די לייענער“ דערקלערט נחמן מייזל:

„אין דער אַנטאָלאָגיע זיינען געבראַכט לידער און פּאַעמעס, דערציילונגען און קאַפיטלען פון פּראָזע־ווערק, וואָס זיינען געשאַפן געוואָרן אין לויף פון דריי־פערטל יאָרהונדערט דורך איבער צוויי הונדערט יידישע דיכטער־דערציילער פון די עלטסטע ביז די יינגסטע, — אַנגעהויבן פון שרייבער, וואָס זיינען געבוירן צוריק מיט 126 יאָר (אין 1829) און פאַרענדיקט מיט אַ שרייבער, וואָס איז געבוירן מיט 15 יאָר צוריק (אין 1940), — אַ צייט־מהלך פון אַ 110 יאָר.

... אונדזער בפירושע כוונה איז געווען — צו געבן וואָס־מער מוסטערן פון דער היגער יידישער ליטעראַטור, פון אירע פאַרשיידענע פאַרמען און אויסדרוקן, געשאַפן אין פאַרשיידענע צייטן און פּעריאָדן, דורך וועלכע עס ווערט וואָס־פולער אָפּגעשפּיגלט דאָס יידישע און אַלגעמיינע אַמעריקאַנער לעבן פאַר כלל און פרט, מיט די אַלע פיזישע און גייסטיקע מאַטערנישן און געראַנגלענישן, שאַפונגען און אָפּגאַנגען, וואָס די יידישע שרייבער, די שליחי־ציבור פון די פּאָלקס־און אַרבעטער־מאַסן, האָבן דאָ אַדורכגעמאַכט, און מיט לייב־און־לעבן אַדורכגעווייטיקט און אַדורכגעפיבערט אַל די יאָרן ביז דער לעצטער צייט“.

דאָס אַריינפיר־וואָרט ווייזט־אָן, אַז „די היגע (יידישע) ליטעראַטור, דאָס דיכ־טערישע און קינסטלערישע וואָרט, איז אַפט געווען פאַרן אימיגראַנט אַ לערער, דערציער, וועגווייזער“.

די אַנטאָלאָגיע נעמט־אַריין, „דיכטערישע און פּראָזע־שאַפונגען, וואָס זיינען פאַרפאַסט געוואָרן אין משך פון אַ 80 יאָר, און פון שרייבער, וועלכע זיינען געבוירן געוואָרן אין אַ צייט־אַפּשניט פון הונדערט צען יאָר“.

כמעט אַלע דיכטער און דערציילער, וואָס האָבן געוויקט און געשאַפן אין אַמעריקע אין דעם באַהאַנדלטן פּעריאָד (ביזן יאָר 1900) זיינען פאַרטראַטן אין אַט־דער אַנטאָלאָגיע — ס׳איז אַ ווערק צום לייענען, לערנען, פאַרשן, שטודירן.

*
*
*

די סאַציאַליסטישע טראַדיציע אין אונדזער ליטעראַטור פון די אַכציקער און ניינציקער יאָרן ווערט — מיט נייע טענער, מאַטיוון און קונסט־מיטלען — פאַר־געוועזט אויך אין אונדזער צייט. זי ווערט גיט איבערגעריסן, זי ווערט פאַרויס־געטראָגן דורך די היינטיקע פּראָגרעסיווע אַמעריקאַנער יידישע שרייבער, וועלכע באַקעמפן די רעאַקציאָנערע, דעקאַדענטישע, אַנטי־פּאָליקישע שטרעמונגען און „קונסט לשם קונסט“־טעאָריעס.

אין 1907 האָט אַנגעהויבן ווירקן און שאַפן די ליטעראַרישע גרופע „יונגע“ —

א גרופע אן א פאזיטיווער געזעלשאפטלעכער אידיע, אבער אויך מיט אויפטוען אין געביט פון פערזן-טעכניק, פאָרם, שפראך-לייטערונג. עס איז געקומען דער „אינזיכיום“, וועלכער איז מיט זיין קינסטלעכקייט געבליבן פרעמד דעם יידישן לייענער.

דער 20סטער יאָרהונדערט איז געקומען מיט אן אונטערשטרייכונג פון קינסט-לערישקייט, פאָרם-זוכעניש, עסטעטיק, עס זיינען צוגעקומען פיל נייע טאלאנטן פון אייראָפּע, נייע ליטעראַרישע דורות, נייע טענדענצן, ריכטונגען און שולן. עס איז אויסגעוואַקסן אַ גרויסע פאַרצווייגטע מאַדערנע אַמעריקאַניש-יידישע ליטעראַטור, וואָס פאַרנעמט אַ גאַר חשוב אַרט, אַ צענטראַל אַרט, אין דער אַלוועלטלעכער יידישער ליטעראַטור.

דער הויפט-ציל פון אַט-דער אַרבעט איז: „למען יזכרו“ — אַז געדענקען זאָל מען די אַרבעט, דעם אויפטו, די געטריישאַפט, די בייטראַגן פון אונדזערע פריערדיקע ליטעראַרישע ראַדיקאַלע דורות, וואָס האָבן דאָ אויפן אַמעריקאַנער באַדן איינגעשטעלט די סאַציאַליסטישע טראַדיציע און וואָס האָבן צוגעגרייט דעם פרוכטבאַרן באַדן פאַר אונדז, פאַר אונדזער היינטיקער יידישער ליטעראַטור, וואָס דאַרף דינען דעם פאַלק ווי ליטעראַטור אין דעם פולן, טיפן, הויך-קינסטלע-רישן זין פון וואָרט.

די ערשטע געדרוקטע יידישע צייטונג אין אמעריקע,
 „די פאסט“, איר ארויסגעבער און רעדאקטאָר *

1.

יידיש־רעדנדיקע אימיגראַנטן האָבן זיך געפונען אין אמעריקע שוין אין די 40ער יאָרן פונעם 19טן יאָרהונדערט.

די ערשטע יידיש־רעדנדיקע אימיגראַנטן זיינען געקומען פון פוילן. דאָס רוב זיינען עס געווען יונגעלייט, וואָס זיינען אַנטלאָפֿן פון צאַרישן פּריזיוו.

אין יאָר 1843 האָט די צאַרישע רעגירונג אָפגעשאַפט דעם אונטערשייד אין מיליטער־דינסט צווישן די יידן אין רוסלאַנד און פוילן. לויטן נייעם געזעץ האָבן די פוילישע יידן געמוזט גיין דינען אין סאָלדאַטן אַנשטאָט צו צאָלן, ווי פריער, רעקרטינג־שטייער. די איינציקע אויסנאַמע פאַר די פוילישע יידן איז געווען, וואָס מ'האָט ביי זיי ניט גענומען קיין קאַנטאַניסטן און ניט איינגעפירט די קינדער־כאַפּעריי, ווי צווישן די יידן אין רוסלאַנד. אין פוילן האָט די צאַרישע רעגירונג גענומען פאַר סאָלדאַטן בלוז מענער צווישן 21 און 25 יאָר. נאָר די פוילישע יידן האָבן עס באַטראַכט פאַר אַ שרעקלעכער גזירה. זיינען אַ סך יידישע יונגעלייט אַריבער די גרענעץ און זיך באַזעצט אין עסטרייך, פרייסן און רומעניע. ווען דאָרט איז ניט געווען מעגלעך צו פאַרבלייבן, האָבן זיי אויסגעוואַנדערט קיין ענגלאַנד. אַנדערע האָבן אפילו זיך געלאָזט אין דער גאָר ווייטער אומבאַקאַנטער אמעריקע. דער הונגער פון יאָר 1846 האָט צוגעגעבן צו זייערע רייען אויך יידישע עמיגראַנטן פון וויסרוסלאַנד און ליטע.

דאָס רוב יידיש־רעדנדיקע אימיגראַנטן פון יענער צייט זיינען באַשטאַנען פון אומוויסנדיקע לייט. זייער איינציקער גייטיקער אינטערעס איז געווען די רעליגיע פון טויט: „יאָרצייט“, „קדיש“, „יזכור“ א. ד. גל. די ערשטע אינסטיטוציעס, וואָס אָט די יידן האָבן געגרינדעט אין אמעריקע, זיינען געווען די אַרטאָ־דאָקסישע קהלות (קאָנגרעגיישאַנס). אין ניו־יאָרק האָבן די יידיש־רעדנדיקע אימיגראַנטן שוין געהאַט אַזאַ אינסטיטוציע אין 1852.

די באַפרייאַונג פון די פויערים און דער פוילישער אויפשטאַנד פון 1863 האָט שטאַרק פאַרערגערט די לאַגע פון אַ גרויסער צאָל יידן. אַ סך הענדלער, קרעמער און באַלמעלאַכעס, וואָס האָבן געלעבט אַרום פריין, האָבן פאַרלאָרן

(* די אָפּהאַנדלונג פון קלמן מרמר (1876-1956) איז צונויפגעשטעלט פון עטלעכע אַרטיקלען, וואָס זיינען פאַרעפנטלעכט געוואָרן אין ק. מרמרס בוך „דער אָנהייב פון דער יידישער ליטעראַטור טור אין אמעריקע“, ניו־יאָרק, „איקוּף־פאַרלאַג, 1944 און אַנדערע אַרטיקלען. — רעו.

זייערע פריערדיקע פרנסות. טויזנטער יונגע יידן וואַנדערן דעמאָלט אויס פון מערב־רוסלאַנד און פאַרמערן די יידישע ישובים אין אַמעריקע.

אַ גרויסן אימפעט קריגט די עמיגראַציע פון מערב־רוסלאַנד נאָך אַמעריקע אינעם יאָר 1869. אין יענעם יאָר ווערט די פּראָגע וועגן דער עמיגראַציע פון רוסישע יידן נאָך אַמעריקע דיסקוטירט ניט בלויז אין רוסלאַנד, נאָר אויך אין אַמעריקע. די פּאָליטישע רעאַקציע און דער רעגירונג־אַנטיסעמיטיזם אין רוסלאַנד, וואָס האָבן זינט 1866 כּסדר געהאַלטן אין שטייגן, דער דורכפּאַל פון דער יידישער קאָלאָניזאַציע אין דרום־רוסלאַנד און פון דער עמיגראַציע פון יידישע באַלמעלאַכעס פון מערב־רוסלאַנד נאָך „טיף ראַסייע“ האָט שטאַרק דער־מוטיקט די יידישע עמיגראַציע נאָך אַמעריקע. די יידישע עמיגראַציע־פּראָגע איז נאָך פאַרשאַרפט געוואָרן דורך דעם הונגער פון יאָר 1868, וואָס האָט פאַר־אורזאָכט גרויס גויט ביי די יידישע מאַסן פון מערב־רוסלאַנד אויך אין יאָר 1869. אין סעפטעמבער, 1869, איז אָפּגעהאַלטן געוואָרן אַ גרויסע יידישע פאַר־זאַמלונג אינעם „בני־ברית“־האַל פון סאַן־פּראַנציסקאָ, מיט דעם צוועק צו גרינדן אַ געזעלשאַפט, וואָס זאָל העלפן אַרעמע רוסישע יידן קומען נאָך אַמעריקע. באַלד נאַכדעם טרעט אַרויס לייב שטרויס אין דער ניו־יאָרקער „דזשוואַיש טיימס“ מיט אַ פּלאַן „ווי צו געבן אַ דויערנדיקע הילף צו די ליידנדיקע יידן אין מערב־רוסלאַנד“. ער שלאָגט פאַר צו קויפן פאַר 300,000 דאָלער לאַנד און גרינדן אויף דעם אַ קאָלאָניע פאַר דריי הונדערט פּאַמיליעס. יעדע פּאַמיליע זאָל אויסצאָלן איר פאַרם אינעם לויף פון פינף יאָר. דער יאַהודימשער אָרדן „בני־ברית“ האָט געזוכט צו פאַרענטפּערן די פּראָגע פון דער יידישער אַרעמקייט אין מערב־רוס־לאַנד דורך שתדלנות. די „בני־ברית“־קאָנפּערענץ אין וואַשינגטאָן (נאַוועמבער 30, 1869) האָט זיך געווענדט מיט אַן אָפּיל צום פּרעזידענט גרענט. ער זאָל בעטן דעם רוסישן צאָר זיין גוט צו אידן... גרענט האָט באַלד איבערגעשיקט דעם אָפּיל צום רוסישן אַמבאַסאַדאָר, און אויך צוגעזאָגט צו שרייבן אַן אייגנאַנטיקן בריוו צום צאָר...

די שתדלנות ביים פּרעזידענט גרענט האָט די יידישע לאַגע אין רוסלאַנד ניט פאַרבעסערט. די יידישע עמיגראַציע פון וויסרוסלאַנד, ליטע און פּוילן הויבט זיך אָן שטאַרק פּילן אין אַמעריקע. אַ טייל פון אַט דער עמיגראַציע ווערט רע־גולירט פון דער פאַריזער „אַליאַנס איוראַעליט“, דורך איר קעניגסבערגער קאָ־מיטעט. ס'ווערן אזוי אַריבערגעשיקט נאָך אַמעריקע אַרום 400 רוסיש־יידישע עמיגראַנטן אַ יאָר.

דער אַנקום פון מאַסן פּויליש־יידישע יידן אין אַמעריקע איז פון אַ היפּשן טייל פּריערדיקע יידישע עמיגראַנטן, דייטשע יאַהודים, אויפּגענומען געוואָרן ניט גאָר פּריינטלעך. איין יאַהודימשע צייטונג האָט אָנהויב 1870 געשריבן, אַן פרומע יידן פאַרלאָזן ניט רוסלאַנד. עס עמיגרירן בלויז הפּקר־יונגען... אַנדערע יאַהודימשע צייטונגען („דזשוואַיש מעסענדזשער“ און „היברו לידיער“) האָבן גע־זוכט אָפּצוהאַלטן די רוסיש־יידישע עמיגראַציע דורך אָפּשרעקנדיקע מעשיות פון „ברויטלאָזע שניידער“, וועלכע דער „המגיד“, אַ האַלב אַרטאַדאָקסישע, העבריי־אישע צייטונג אין פּרייסן, ביים גרענעץ פון רוסלאַנד, האָט פאַרשפּרייט צווישן רוסישע יידן.

צבי גרשוני (הענרי גערסאָני), דער ערשטער רעדאקטאר פון דער ערשטער צייטונג אין יידיש געדרוקט אין אמעריקע, איז אין האַרבסט 1870 אַרויסגעטראָטן קעגן אַט די מעשיות. ער האָט דערקלערט, אַז פאַרלויפיק פּאָדערט נאָך אמעריקע נייע אַרבעטער-הענט און די נאָכפּראָגע איז גרעסער ווי דער אַנבאַט; אַז אין אמעריקע קאָן קריגן גענוג אַרבעט אפילו „אַ מיידל, וואָס קאָן נייען“ (המליץ, אָקטאָבער 19, 1870). ער ציטירט אויך די „ניו-יאָרק העראַלד“, „די סאָן“, די „אילינאָיער שטאַטס-צייטונג“, און די „דזשואיש טיימס“, וועלכע זיינען פאַר דער עמיגראַציע פון רוסישע יידן. דערביי וויל גרשוני כלל ניט דערמוטיקן די יידישע מאַסן אויסצואוואַנדערן פון רוסלאַנד נאָך אמעריקע. פאַרקערט, גרשוני הייסט זיי זיך צוערשט גוט באַדענקען. ערשטנס, נעמען אין אַכט די בענקשאַפט אַהיים. צווייטנס, דאָס מוזן ווערן אויס פרומאַקעס. דריטנס, אויב שוין יאָ אויס-וואַנדערן, פאַרוואָס ניט פאַרן אין די אינעווייניקסטע גובערניעס פון רוסלאַנד? נאָר אויב ס'איז ניטאָ קיין אַנדער אויסוועג, טאָ פאַרט קיין אמעריקע און רעכנט זיך ניט מיט די מעשיות און ליגנס אין „המגיד“ וועגן די צרות אין אמעריקע. (גרשוני דערמאָנט אויך, אַז זיין פריינט בערנשטיין האָט דאָס זעלבע געשריבן אין די צייטונגען „הלבנון“ און „המגיד“).

2.

די יידישע עמיגראַנטן, וועלכע גרשוני האָט געטראָפן אין אמעריקע, אָנ-קומענדיק אין ניו-יאָרק, דעם 27טן יולי, 1869, האָבן אים ווייניק באַגייסטערט. זייערע גייסטיקע פּאָדערונגען זיינען אָן ספק געווען גרעסער, ווי די ביי עמי-גראַנטן פון די 40ער און 50ער יאָרן, אַרום וועלכע ס'איז געווען גאַנץ אוממעגלעך פאַר אַ למדן אַדער משכיל צו קריגן אַ גייסטיקע באַשעפטיקונג. די לאַגע איז געווען אַ סך בעסער אינעם סוף פון זעכציקער יאָרן. דאָך זעט נאָך גרשוני צווישן די יידישע פּעדלער פון יענער צייט: אומוויסנהייט, פאַרגרעכטיקייט, עגאָאיזם, שווינדל... זייער יוגנט דעמאָראַליזירט... זי שלאָעט זיך אַרום אין די „קאָנערס“ (גאָס-ראַגן)... באַשווינדלט די ניי-אַנגעקומענע אימיגראַנטן... (המליץ, נאָוועמבער 17, 1869).

ניט קיין סך העכערן קולטורעלן מצב האָט געפונען ביי די יידישע פּעדלער אין אמעריקע אינעם מיטן פון די זעכציקער יאָרן דער משכיל יעקב צבי סאַבעל, דער פאַרפאַסער פון דעם ערשטן ביכל יידישע לידער אין אמעריקע, „ישראל דער אַלטע“ (ניו-יאָרק, 1877).

נאָר אויך אין די זעכציקער און זיבעציקער יאָרן זיינען ניט אַלע יידישע אי-מיגראַנטן אין אמעריקע געווען פּעדלער. עס זיינען שוין דעמאָלט געווען אַ סך יידישע שניידער און אַ גאַנצע ריי אַנדערע יידישע אַרבעטער, וואָס האָבן טאָג און נאַכט געשקלאַפט אין שוויץ-שאַפּ פאַר זייער אַרעם שטיקל ברויט. יידישע „קעפּמייקערס“ (קירושנער) האָבן שוין געסטרייקט אין די זעכציקער יאָרן, און געהאַט אַ יוניאָן און אָנגעפירט אַ גענעראַל-סטרייק אינעם אָנהויב פון די זיבע-ציקער יאָרן. עס האָבן זיך אויך געפונען יידישע אַרבעטער אין די דייטשע און ענגלישע יוניאָנס פון יענער צייט. נאָר די העגעמאָניע איבער די יידישע מאַסן

האָט דעמאָלט געהאַט דער פּעדלער, וואָס האָט זיך דערוואָרבן אַ ביסל געלט און זיך גענומען רעכענען צווישן די „דזשענטל לייט“.

דער יידישער פּעדלער, וואָס איז אין דער „פּראָספּעריטי“-עפּאָכע, אין די „גוטע יאָרן“ פון דעם אַמעריקאַנעם קאָפיטאַליזם, נאָכן בירגער־קריג, אַרויפגע־אַרבעט געוואָרן צו אַן „אַלרייטניק“ אָדער צו אַ „יענקי“, ווי ס'האָט דעמאָלט גע־הייסן, האָט זיך אָנגעהויבן קהלן. ער האָט געגרינדעט „קאָנגרעגיישאַנס“, געבויט גאָט־היזער און דערציאונגס־אַנשטאַלטן. די נאָכפּראָגע אויף אַ נייעם מין כלי־קודש שאַפט אין אַמעריקע מעגלעכקייטן פאַר יענעם טיפּ משכילים, וואָס פאַר־איניקן אין זיך אמונה און השכלה. אָט די משכילים זיינען דאָס רוב געוועזענע וואויל־לערנער, „זיידענע“ יונגעלייט, אידימס אויף קעסט, וואָס האָבן פאַרלאָרן זייער נדן, באַנקראַטירט אָדער אַנטלאָפן פון פּריוויו. די מערסטע פון זיי קומען פון סוואוואַלקער גובערניע ביי דער פּרייסישער גרענעץ. זיי רעדן „קאלוואַריער דייטש“ און קאָנען זיך גוט צופאַסן צו אַזוינע קהלות, וואו עס געפינען זיך „פּאַלען אונד דייטשען ביא זאַממען“. זיי זיינען ניט קיין פּרינציפיעלע קעגנער פון יידיש, ווי שפּעטערדיקע ציוניסטן און העברייאָיסטן, דאָך פּאַלט זיי ניט איין צו רעדן יידיש צו די יידישע מאַסן. אפילו דער פּראָגרעסיווער גרשוני, אַליין אַ ווילנער און אַ פאַרערער פון אייזיק מאיר דיק, האָט געמיינט, אַז יידישע דערציילונגען ווערן געשריבן בלויז פאַר פּרויען. דאָס רוב משכילים האָבן דערפאַר אויך אין אַמעריקע זיך פאַרנומען מיט העברייאָישע חקירות און מליצות, וואָס זיי האָבן געשיקט אין דער העברייאָישער פּרעסע אין אייראָפּע.

צו אָט דעם טיפּ משכילים האָט אויך געהערט צבי הירש בערנשטיין, וואָס האָט אין יאָר 1870 איינגעוואַנדערט אין אַמעריקע פון סוואוואַלקער גובערניע. אַ פאַר יאָר פריער וואָלט אַזאַ משכיל ווי בערנשטיין געוואָרן אַ כלי־קודש אָדער זיך אומגעקערט צוריק נאָך אייראָפּע, ווי דאָס האָט געטאָן שרהזאָהן, דער שפּע־טערדיקער אַרויסגעבער פון די „גאַזעטן“, ווען ער איז צום ערשטן מאָל געקומען אין אַמעריקע, אין יאָר 1866. נאָר אין יולי, 1870, האָט אויסגעבראַכן דער פּריי־סיש־פּראָנציוזישער קריג, און דער געשעפטסמעסיקער בערנשטיין האָט גלייך איינגעזען די מעגלעכקייט אַרויסצוגעבן אין ניו־יאָרק אַ צייטונג אין יידיש. בערנשטיין האָט געוואוסט, אַז אין מלחמה־נייעס זיינען פאַראַינטערעסירט ניט בלויז די יידן פון דייטשלאַנד, נאָר אויך די פון אירע שכנים אין מזרח־אייראָפּע. בערנשטיין האָט וואַרשיינלעך געוואוסט, אַז דורך אַזאַ געלעגנהייט האָט זיך אויך געגרינדעט דער „המגיד“ ביי דער גרענעץ פון רוסלאַנד.

3.

צבי הירש בערנשטיין (1846—1907), דער ערשטער אַרויסגעבער און רע־דאַקטאָר פון אַ יידישער צייטונג אין אַמעריקע, איז געבאָרן געוואָרן דעם 23טן מערץ (כ"ה אדר), 1846, אין ניישטאָט־שירווינט, סוואוואַלקער גובערניע. זיינע פאַרמעגלעכע עלטערן האָבן אים געגעבן אַ גוטע דערציאונג פאַר יענער צייט. אויסער די געוויינלעכע לימודים האָט דער יונגער בערנשטיין אויך גע־לערנט העברייאָיש און קדוק.

בערנשטיין האָט אָנגעהויבן שרייבן יונג. ער האָט געשריבן אין אַלע דע-
מאָליטיקע העברייאישע צייטשריפטן: „הכרמל“, „הלבנון“, „המגיד“ א. א. וו.
נאָך זיין חתונה, צו 20 יאָר, מיט דער טאָכטער פון קאלואַריער רב, איז בערנשטיין
געוואָרן אַ געשעפטסמאַן. נאָר זיין ליטעראַרישע טעטיקייט אין די העברייאישע
זשורנאַלן האָט ער צוליב דעם ניט אויפגעגעבן. ער האָט אויך אַרויסגעלאָזן אַ
בראַשורע קעגן דעם ווערק איבער דער אָפּשטאַמונג פון דער העברייאישער שריפט
(„ספר יהוים לכתב אשורית“), פון ר' יעקב באַכראַך, און צוזאַמענגעשטעלט אַ מאַ-
טעמאַטישע טאַבעלע פאַר געשעפטסלייט. אין יענער צייט איז ער אויך געוואָרן
פּערזענלעך באַפריינדעט מיט פּרץ סמאַלענסקיין און אַנדערע באַרימטע העבריי-
אישע שרייבער פון יענער צייט.

ווערנדיק באַשווינדלט פון אַ שותף און פאַרלירנדיק דעם גרעסטן טייל פון
זיין פאַרמעגן, האָט דער 24-יעריקער בערנשטיין אויסגעוואַנדערט קיין אמעריקע.
ווען ער איז אָנגעקומען קיין ניו-יאָרק, אין יאָר 1870, האָבן זיך שוין דאָרט גע-
פונען, ווי ער דערציילט, אַרום 80,000 יידישע נפשות. נאָר ניט קוקנדיק אויף דער
צאָל יידישע משכילים, וואָס האָבן אויפגענומען בערנשטיינען זייער פריינטלעך,
איז דאָס יידישע גייסטיקע לעבן געשטאַנען זייער נידעריק. אין גאַנץ ניו-יאָרק
איז דעמאַלט געווען איין איינציקע יידישע בוכהאַנדלונג (די פון חיים סאַקאַלסקי,
53 דיוויזשאַן סטריט) און קיין איין צייטונג אין יידיש אָדער העברייאיש. די דריי
ענגליש-יידישע צייטשריפטן („דזשואיש מעסענדזשער“, רעדאַקטירט פון אברהם
ס. אייוויקס, „היברו לידער“, פון יאַנאַס באַנדי, און „דזשואיש טיימס“ פון מאָריס
עלינדזשער) זיינען די יידישע מאָסן געווען פּרעמד. ער איז דערפאַר, זאָגט
בערנשטיין, געקומען צום געדאַנק אַרויסצוגעבן אַ צייטונג פאַר די יידישע מאָסן
אין זייער אייגענעם יידיש לשון. נאָר דאָ האָבן זיך אָנגעהויבן טעכנישע שווערי-
קייטן. אין גאַנץ ניו-יאָרק איז געווען נאָר איין איינציקע יידישע דרוקעריי פון
יוסף חיים (הענרי) פראַנק, וועלכער האָט אין יאָר 1850 אַרויסגעלאָזט דאָס ערשטע
בוך אין יידיש-דייטש (מער דייטש ווי יידיש) די איבערזעצונג פון „בן סירא“,
און ס'איז אויך ניט געווען קיין איין זעצער אין יידיש.

דער יונגער בערנשטיין האָט זיך אָבער ניט אָפּגעשראַקן פאַר קיינע שווערי-
קייטן. ער האָט אויסגעשריבן יידישע בוכשטאַבן פון ווילנע און ווין און זיי גע-
געבן אויסגיסן ביי אַן אמעריקאַנער פירמע. זיך דערוויסנדיק, אַז דער געלערנטער
העברייאיש-ענגלישער שריפטשטעלער צבי גרשוני (הענרי גערסאַני) קאָן די
מלאכה פון זעצן, האָט בערנשטיין מיט אים געשלאָסן שותפות און זיי זיינען ביידע
געוואָרן די אַרויסגעבער און רעדאַקטאָרן פון דער ערשטער יידישער צייטונג אין
דער ניו-יער וועלט — „די פּאַסט“.

דער ערשטער נומער „די פּאַסט“ איז אַרויס אין אויגוסט 1870. דער מאַטע-
ריעלער דערפאַלג איז געווען זייער גרויס. אין פאַרלויף פון די ערשטע זעקס
חדשים האָט זי געקראָגן אַ סך אַבאַנענטן, קויפער און אַדווערטייזער, ניט בלויז
אין ניו-יאָרק, נאָר אויך אין באַסטאָן און אַנדערע שטעט. ווייניקער דערפאַלגרייך
איז געווען די רעדאַקציע. דער טאַלאַנטפולער הענרי גערסאַני האָט גיך פאַרלאָזן
„די פּאַסט“, „נאָך פיר וואָכן מיטאַרבעטערשאַפט“, ווען בערנשטיין האָט אַריינ-

געקראגן א זעצער פון ווילנע און איז ניט געווען מער אפהענגיק פון זיין שותפס ארבעט. דאך האט „די פאסט“ געהאט פאר זיך א גרויסע צוקונפט, נאך בערנשטיין האט זי אליין אומגעבראכט צוליב פאלגנדיקער אורזאך:

איינער א יעקב קאהן האט בערנשטיינען פארגעשלאגן א פלאן אויפצוגעבן „די פאסט“ און אנטשטאט איר ארויסגעבן מיט אים, קאהנען, בשותפות א גרויסע פיר-שראכיקע פאליטישע צייטונג אין יידיש, העברייאיש, דייטש און ענגליש. יעקב קאהן האט אויך צוגעזאגט צוצושטעלן דרייסיק טויזנט דאלער (א גרויסע סומע אין יענע צייטן אפילו פאר פאליטישע צוועקן) אויף אן אייגענער דרוקעריי. זיי האבן אפגעדונגען א הויז לעבן סיטי האל אין שכנות פון די גרויסע ענגלישע צייטונגען, און בערנשטיין האט אהין אריבערגעפירט זיין זאץ און אלע אנדערע נויטיקע זאכן. ער האט דאן אומדערמידלעך געארבעט צוויי חדשים נאכאנאנד און געמאכט אלץ גרייט צום ארויסגעבן די נייע צייטונג — „היברו ניוס“ (יידישע נייעס).

ערב פסח, 1871, איז ארויס דער ערשטער נומער פון די „היברו ניוס“ אין א גרויסן פארמאט, 32 זייטן. נאך דער צייטונג איז ניט געווען באשערט לאנג צו עקזיסטירן. דער „גרינער“ בערנשטיין האט הפנים ניט גאנץ קלאר באגריפן די אמעריקאנער פאליטיק, אים האט דערפאר אויסגעזען זיין שותף ווי א פשוטער חסר-דעה, האט ער געוואלט זיך פון אים באפרייען. נאך ווען ער, בערנשטיין, איז געקומען אוועקנעמן זיין זאץ און אנדערע זאכן, האט ער געפונען פארשלאסענע טירן. ער האט זיך געווענדט אין געריכט און נאכדעם ווי ער האט קוים ארויס געקראגן זיינע אלע זאכן, איז ער שוין געווען זאט מיט דער יידישער צייטונגס-ארויסגעבעריי. ער האט דערפאר באשלאסן ארויסגעבן א העברייאישן ארגאן, און דעם 10טן יוני, 1871, איז ארויס דער ערשטער נומער פון דעם ערשטן העברייאישן זשורנאל אין אמעריקע — דער „הצופה בארץ החדשה“.

פינף יאר האט זיך בערנשטיין געמאטערט אנהאלטן זיין העברייאישן זשורנאל. גלייכצייטיק האט ער אויך מיטגעארבעט אלס אמעריקאנער קארעספאנדענט אין פארשיידענע העברייאישע צייטשריפטן פון אייראפע. אין יאר 1876, ניט קאנענדיק מער אנהאלטן זיין „הצופה בארץ החדשה“, האט ער אויפגעגעבן זיין צייטונגס-קארירערע און האט זיך גענומען צום באנק-געשעפט. ער איז געווען דערפאלגרייך און איז געווארן א גביר. נאך טיף אין הארצן האבן געטליעט זיינע גייסטיקע שטרעבונגען און אמביציעס. ער האט זיך דערפאר געלאזט לייכט אי-בעררעדן פון א גרופע יידישע שוישפילער און איז געווארן דער אייגנטימער פון דאס „רומעניען אפערעא הויז“. דער סוף איז געווען, אז ער האט דערביי פארלארן זיין גאנצן פארמעגן און געמוזט אנהויבן צוריק פון אנהויב. ער האט זיך ווידער גענומען צו באנק-געשעפטן. ער האט אויך געהאנדלט מיט ריעל-עסטייט (קויפן און פארקויפן הייזער און באדן) און ס'האט אים ווידער אפגעגליקט.

יארן שפעטער האט בערנשטיין געמאכט אן אומגעלונגענעם פארזוך צו שרייבן זיינע זכרונות (אין „ילקוט מערבי“, ניו-יארק, 1904). ליידער האט ער ניט דער-פילט זיין צוואג פארצוועצן זיינע זכרונות, און קיינער פון די עלטסטע אמעריקא-נער יידישע שרייבער ווייסט גאר ניט מער פון דער עקזיסטענץ פון בערנשטיין גערסאניס „די פאסט“.

צבי הירש בערנשטיין האָט די לעצטע יאָרן געליטן פון אַסטמע און גע-
וואוינט אויף די בערג. דאָרט, אין טענערסוויל, איז ער אויך געשטאָרבן, צו זיין
16טן יאָר, 1טן אויגוסט, 1907.

4.

ווער איז געווען דער שותף פון צבי הירש בערנשטיין, דער פאָקטישער רע-
דאָקטאָר פון דער ערשטער יידישער צייטונג אין אמעריקע, צבי (הירש) גרשוני
(הענרי גערסאָני)?

צבי (הירש) גרשוני איז געבאָרן געוואָרן אין ווילנע, אין 1844. זיין פאָטער
האָט אים געגעבן אַ שטרענג-רעליגיעזע דערציאונג און געהאַפט אים צו מאַכן
פאָר אַ רב, ווי די אַנדערע דריי פון זיינע ברידער. אינעם עלטער פון 16 יאָר
ווערט אָבער גרשוני באַווירקט פון דער השכלה-ליטעראַטור, אין העברייאיש, און
באַשליסט צו שטודירן וועלטלעכע לימודים. די פרומע עלטערן זיינען געווען
קעגן זיין באַשלוס. פאַרלאָזט דער יונגער גרשוני זייער הויז און טרעט אַריין קעגן
זייער ווילן אין דער ווילנער ראַבינער-שול. ער ווערט דאָרט באַלד אַריינגענומען
אינעם פערטן קלאַס, וואו ער ווערט איינער פון די בעסטע שילער. באַזונדער
ווייזט ער אַרויס גרויסע פעאָיקייטן צו שפראַכן. ער ווערט איינער פון די געציילטע
העברייאישע סטיליסטן.

צוויי יאָר שפעטער, אין 1864, ענדיקט גרשוני די ראַבינער-שול פאַר לערער-
פעדאָגאָג, און טרעט אַריין אין דעם פילאָסאָפישן אָפּנאָיל פון דעם פעטערבורגער
(איצט לענינגראַדער) אוניווערזיטעט. פראָפּעסאָר כוואַלסאָן, אַ געטויפטער ייד,
רעקאָמענדירט גרשונין אוראָקן אין קריסטלעכע הייזער. האָט זיך דאָרט גרשוני
פאַרליבט אין זיינער אַ שילערין, די איינציקע טאָכטער פון גראַף אוואַראָוה,
אַן אַנגעזעענער הויכער ביוראָקראַט. ווי פיל אַנדערע אין יענער צייט, טויפט
זיך גרשוני, כדי צו קאָנען בעטן די האַנט פון דער פרוי, וואָס ער האָט געליבט.
נאָר איידער עס געלינגט אים צו געווינען דאָס האַרץ פון דער געליבטער, באַפאַלט
גרשוני אַ טיפע חרטה אויף זיין שמד.

צעפּרעסן פון זיין חרטה און געוויסנביסן, האָט דער 22-יעריקער סטודענט
פאַרלאָזן די צאַרישע הויפּשטאָט מיטן באַשלוס אויסצואוואַנדערן אין אַ לאַנד,
וואו ער זאָל קאָנען אָפּוואַשן פון זיך דעם מיאָסן פּלעק פון שמד.

מיט גרויס מי האָט גרשוני זיך דערשלעפט קיין בערלין. נאָר ער קאָן דאָרט
לאַנג ניט פאַרבלייבן אָן אַ פּאַס. פאַרט ער אָפּ (אין סעפטעמבער 1866) קיין לאַנד-
דאָן, וואו ער פאַלט אַריין, צוליב זיין „גרינקייט“, אין דער נעץ פון די מיסיאָנערן.
ער צאַפּלט זיך דאָרט איבער אַ יאָר צייט און ווייס ניט ווי אַזוי זיך צו באַפרייען.
ער לערנט זיך דערווייל אויס די ענגלישע שפראַך, ווי אויך אַ פאַר מלאכות:
זייגערמאַכעריי און שריפטזעצעריי. נאָר זיין געדאַנק איז כסדר פאַרנומען מיט
פלענער ווי אַזוי זיך אַרויסצודרייען פון די מיסיאָנערסקע הענט.

צופעליק האָט גרשוני איינמאָל באַגעגנט אין גאָס זיין ווילנער לאַנדסמאַן, דעם
משכיל חיים זלמן עליאָשעוויץ (חואַ"ל). יענער מאַכט פון אים חוזק. ער זאָגט:
אויב דו ווילסט זיין אַ קריסט, טאָ קער זיך אום צוריק קיין רוסלאַנד, וואו מיט

דיין וויסן און מיט דייע פּעאיקייטן קאַנסטו דערגרייכן צו אַ הויכער שטופּע. גרשוני באַשליסט דאָן גלייך צו האַנדלען. ער ווענדט זיך צום לאַנדאָנער אויבער-ראַבינער דר. נתן אַדלער, און דערציילט אים אַלצדינג. יענער ראַט אים צו פאַר-לאַזן תּיכּף ענגלאַנד, וואו די מיסיאָנערן וועלן אים ניט מער צורו לאַזן. דר. אַדלער רעקאָמענדירט אים צו חשובע יידן אין פאַריז, אים צו העלפּן שטודירן אין דער סאַרבאַן. נאָר די מיסיאָנערן אינטריגירן קעגן אים און זוכן אונטערצוגראַבן זיין פּרעסטיזש. באַשליסט גרשוני איינמאַל פאַר אַלע מאָל דערציילן עפּנטלעך זיין טראַגעדיע און דערמיט אַוועקגענומען ביי די פאַרלוימדער זייער גיפּט. ער טוט דאָס אין אַן אַרטיקל, „ומודה ועוזב ירוחם“, אין דריי נומערן פון „המגיד“ (ספּע-טעמבער-אַקטאָבער 1868). ער דערציילט פון זיין שמד און חרטה, וואַנדערן און ליידן, פאַרפּירטקייט (פון די מיסיאָנערן) און רעטונג. ער ענדיקט זיין בריוו מיט די ווערטער:

„זאָל אויף מיר עדות זאָגן דער געלערטער משכּיל ה' חזא"ל, אויב איך בין ניט אַוועק פון לאַנדאָן אין אויסערסטער נויט, און געלאָזן הינטער זיך הויכע-שטעלטע פּערזאָנען, קריסטן, וועלכע האָבן געוואַלט, און געקאַנט, טאָן מיט מיר גוט, אויב איך וואַלט נאָר איינגעווייליקט צו פאַרבלייבן ביי זיי.
„קומט און זאָגט עדות אויף מיר, יעדער מענטש, וואָס ווייס אַלץ גענוי וועגן מיין לעבן אין לאַנדאָן — — — אויב איך האָב ניט געזוכט כּסדר דעם וועג צוריק צו מיין פּאַלק.“

„זאָלן אויף מיר עדות זאָגן אויך די מענטשן, וועלכע האָבן מיך דאָ דער-קענט: אויב שוין ניט דריי חדשים ווי איך וואַלגער זיך דאָ אַרום אין עלנט און נויט, אויב דאָס זיינען ניט מייע ווערטער: „בעסער שטאַרבן פון הונגער און באַגראַבן ווערן צווישן יידן, איידער צו לעבן אין פאַרגעניגן צווישן די מיסיאָנערן.“
„הלוואי ווערט מקוים מיין וואונטש, אַז מיין אויפריכטיקע תּשובה זאָל ווערן באַקאַנט צווישן עולם, וועלן ווערן געטרייסט מייע פּאַמליע-אַנגעהעריקע, וועמעס פּנימער איך האָב באַדעקט מיט שאַנד דורך מייע שלעכטע מעשים, און צו וועמען מיין האַרץ האָט געלעכצט ווידערצוקערן זייער פאַרלאָרענע ערע.“
צום סוף דריקט גרשוני אויס דעם וואונטש, אַז יונגעלייט אין זיינע יאָרן זאָלן זיך נעמען פון אים אַ ביישפּיל, און באַגרייפן דעם שרעקלעכן צושטאַנד פון איינעם, וואָס האָט געזינדיקט ווי ער. זיין לעצט וואָרט איז אַן אפּיל צום יידישן עולם:
„פאַרשטויסט מיך ניט פון אייער געזעלשאַפּט!“

5.

גרשוניס ווידוי איז געווען באַגלייט מיט אַ נאַכוואָרט פון שניאור זאַקש. דער דעמאָלט פּאַפּולערער העברייאישער שריפּטשטעלער האָט עדות געזאָגט, אַז גרשוני איז אויפריכטיק מיט זיין חרטה אויף דער פאַרגאַנגענהייט און מיט זיין ליבע צום יידישן פּאַלק. זאַקש שילדערט אויך די גלענצנדיקע פּיאיקייטן, שפּראַכן-קענטשאַפּט און געלערזאַמקייט פון דעם 24-יעריקן גרשוני, און אפּעלירט מען זאָל אים ניט לאַזן „אויסגיין פאַר הונגער חלילה“...
אין גרשוניס ווידוי ווערט ניט דערמאַנט אין וועלכער שטאַט און אין וועלכן

לאנד ער האָט זיך געטויפט. דערביי ווערט שוין אויך אויסגעלאָזן דער גאַנצער עפּיזאָד פון גרשוניס ליבע — דער הויפט־מאַטיוו פאַר זיין שמד. נאָר אַזאָ וואָרט ווי ליבע האָט זיך ניט אַריינגעפאַסט אין לומדישן „המגיד“. אַלץ וואָס האָט אַ שייכות מיט רוסלאַנד האָט קענטיק געמוזט ווערן אויסגעלאָזן, כדי דער „המגיד“, וואָס האָט זיך געדרוקט אין פּרייסן, זאָל ניט ווערן פאַרבאַטן פון רוסישן צענזאָר*.) צבי גרשוניס האָפּענונג, אָבער, אַז נאָך זיין ווידוי וועט ער שוין קאָנען פאַר־בלייבן רואיק אין פאַריו, איז ניט מקוים געוואָרן. ס'איז דעריבער ניט ריכטיק וואָס ש. ל. ציטראָן דערציילט, אין זיין בוך „משומדים“, אַז נאָך דעם דאָזיקן ווידוי האָבן פאַריווער יידישע גדולים געעפנט פאַר גרשונין אַלע טירן, נאָר ער האָט ניט געוואלט בלייבן דאָרט, האָט זייער חברה „כל ישראל חברים“ (די „אַליאַנס“) אים געגעבן די ריזיגע־קאַסטן קיין אמעריקע. צווישן גרשוניס מאָנסקריפטן אין מיין רשות געפינט זיך אַ קאָפּיע פון זיינעם אַ בריוו צו פּרץ סמאָלענסקי, דעם רעדאַקטאָר פון „השחר“, וואו ער דערציילט וועגן דעם אַזוי :

„אויסער דעם פאַרשער שניאור זאַקש האָט מיר קיינער ניט געהאַלפן אין מיין נויט. אומזיסט האָב איך זיך געווענדט צו א. כ. [אַלבערט קאַהן]. מיר צו געבן אַ וועלכע עס איז שמעלע, איך זאָל מיך קאָנען דערנערן. אומזיסט האָב איך זיך געווענדט צו די, וואָס האָבן געקאַנט לינדערן מיין נויט, נאָר קיינער האָט מיר ניט געהאַלפן. וואָלט איך געוואוסט, אַז זיי געטרויען מיר ניט דערפאַר, וואָס איך האָבן זיך אַליין באַשולדיקט : „איך האָב פאַרראָטן מיין פאַלק און מיין גאָט“, וואָלט איך געשוויגן. נאָר ווען איך האָב איינגעזען, אַז אַ סך פאַראַכטן מיך דערפאַר, וואָס איך בין אַ געבאַרענער פון ליטע (אויך אין דעם האָב איך זיך אַליין אַרויסגעגעבן, ווייל רעדענדיק גוט דייטש האָב איך געקאַנט זאָגן, אַז איך בין אַ דייטשער), און אַ סך פון די וואָס האָבן געהאַלפן אַזוינע זינדער, וואָס האָבן ניט תשובה געטאָן, זיינען גלייכגילטיק צו מיר, בין איך געוואָרן פאַרביטערט און באַשלאָסן צו פאַר־לאָזן פאַריו.

„מיין ערשטער פלאַן איז געווען צו גיין נאָך ווין, נאָר די פאַלשקייט פון א. כ. האָט מיר דאָס געשטערט. נאָכדעם ווי ער האָט מיר צוועזאָגט צו געבן די

* פאַראַן נאָך אַ נוסח וועגן גרשוניס זינד און תשובות. לויט יענעם נוסח, וואָס ווערט דאָ דערציילט מינדלעך, האָט גרשוני זיך געשמדט ניט אויס ליבע, נאָר אויס אָפּיקורסות. נאָכן חרטה האָבן איז ער ניט אַוועק קיין בערלין, נאָר געווען דריי יאָר אַ פּרוש אין לאַמוזשע, פּוילן. ווען זיין ווילנער יידישע געליבטע האָט ניט געוואלט פון אים מער וויסן, איז ער אָפּגעפאַרן קיין ברעסלוי שטודירן אויף ראַבינער. זיין לערער, דער יידישער היסטאָריקער, פּראָפּעסאָר גרעץ, האָט אים געראָטן פאַרן נאָך ענגלאַנד א. א. ז. ו. די אַלע מעשיות זיינען וואַרשיינלעך אויסגע־שפּונען געוואָרן פון זיין ענגלישער דערציילונג „דער גלגול פון אַ ליטווישן יינגל“, וואו עס איז נאָטיירלעך פאַראַן מער דיכטונג ווי וואַרהייט, ווי אין זיין בוך „סקעטשעס און דזשואיש לייף ענד היסטאָרי“ (ניו־יאָרק, 1873). ניט ריכטיק איז אויך די באַהויפטונג פון הערמאַן עליאַסאָף, אין זיין קורצער ביאָגראַפּיע פון גרשונין (אין „רעפּאָרם אַדוואָקאַט“, מאַי 1901), אַז גרשוני האָט זיך קיינמאָל ניט געשמדט, נאָר ער האָט געמוזט פאַרלאָזן רוסלאַנד צוליב פּאָליטישע מאַטיוון. גרשוניס אייגענער ווידוי לייקנט דאָס אָפּ.

רייזע-קאסטן, האָט ער חרטה געהאַט. בין איך געוואָרן אויף אים אין כעס און אים געשריבן ביטער אין אַ בריוו: "Chi non one', vuoi non merite." און מער וועל איך פון איך קיין זאך ניט אָננעמען". האָב איך באַשלאָסן פאַרן קיין אַמעריקע. בין איך געקומען קיין לאַנדאָן און אַלצדינג דערציילט דעם פּראָפּעסאָר מאַרקס. האָט ער מיר געשיקט אַהער און מיר געגעבן גוטע רעקאָמענדאַציעס. אַ דאַנק גאַט, האָב איך דאָ געקראָגן אַרבעט ביי אַן אַרויסגעבער פון אַן ענגלישער צייטונג און בין אויך געוואָרן אַ לערער אין אַ שולע און איך האָב אויף חיונה. איך האָב אויך אָפּגעשיקט דעם פּראָפּעסאָר מאַרקס אַלץ וואָס ער האָט מיר געליען.

פּראָפּעסאָר מאַרקס האָט גרשונין מיטגעגעבן אַ רעקאָמענדאַציע-בריוו צו אַ ניו-יאָרקער ראַבאי, דר. שמואל אַדלער. נאָר אין אַיילעניש האָט דער פּראָפּעסאָר פאַרגעסן אונטערצושרייבן זיין נאָמען. גרשוני האָט דאָס אַנטדעקט ערשט ווען ער איז שוין געווען אין אַמעריקע. האָט ער זיך צוליב דעם ניט באַנוצט מיט דער רעקאָמענדאַציע, נאָר איז אַוועק זוכן אַרבעט אין אַן ענגליש-יידישן וואַכנבלאַט. ער האָט זיך פאַרגעשטעלט אַלס שרייבער אין פיר שפּראַכן: ענגליש, דייטש, פּראַנצויזיש און העברייאיש. די פינפטע שפּראַך, יידיש, האָט ער נאָטירלעך ניט געטאַרט דערמאָנען פאַר דעם משכילישן רעדאַקטאָר. מעגלעך, אַז אויך גרשוני אַליין האָט דעמאָלט נאָך ניט געהאַלטן פון דער מעגלעכקייט צו שרייבן אין יידיש, כאַטש ער האָט אין עלטער פון 16 אָדער 17 יאָר אָנגעשריבן אַ יידיש ליד, "דער צימבל", צו וועלכן הירש ניסן גאַלאַמב האָט פאַרפאַסט מוזיק.

דער רעדאַקטאָר פון דער ענגליש-יידישער צייטשריפט האָט באַשטעלט ביי גרשוני אַ דערציילונג פון יידישן לעבן און זיך באַדונגען מיט אים 5 דאָלער אַ קאָלום. נאָר נאָכדעם ווי דער רעדאַקטאָר האָט אָפּגעדרוקט אַכט קאָלומס, האָט ער דעם "גרינעם" יונגנמאַן געגעבן בלויו זעקס דאָלער. ווען גרשוני איז געקומען מאַנען דאָס איבעריקע, האָט אים דער רעדאַקטאָר אָנשטאַט געלט געגעבן אַ רע-קאָמענדאַציע צום משכיל ווידאַווער, פּרעדיקער פון טעמפל "בני ישורון". דער משכיל אַ "קאָלוואַריער דייטש", האָט ניט געפונען פאַר דעם הויך-אינטעליגענטן גרשונין קיין בעסערע שטעלע, ווי אים רעקאָמענדירן פאַר אַ "וואַטשמאַן" (שומר) אין הויז פון זיינעם, ווידאַווערס, אַ פּריינט, וואָס האָט געזאָלט אָפּפאַרן קיין אויס-לאַנד. נאָר גרשוני האָט ניט געהאַט ביי זיך קיין סענט מיט וואָס צוצופאַרן צו יענעם פּלאַץ. האָט אים דער משכיל געשענקט 25 סענט.

צו גרשוניס גליק האָט פּראָפּעסאָר מאַרקס געשריבן אַ בריוו צו דר. שמואל אַדלער אין ניו-יאָרק און געפּרעגט אויף אים. האָט יענער אויפגעזוכט גרשוני און זיך דערוואוסט פאַר וואָס דער פּיינפילנדיקער גרינער יונגערמאַן האָט אים ניט באַזוכט. דר. אַדלער האָט באַלד רעקאָמענדירט גרשונין פאַר אַ לערער אין טעמפל עמנואל און אים אויך פאַרשאַפט פּריוואַטע אוראַקן. קיין גרויסע גליקן האָט גרשוני ניט געמאַכט פון זיין לערעריי, נאָר די טעג פון אויסערסטער גוים זיינען שוין פאַר אים געווען פאַריבער. בפרט, אַז ער האָט פון צייט צו צייט אויך עפעס וואָס פאַרדינט פון זיין זשורנאַליסטישער טעטיקייט אין ענגליש.

.6

דער גלענצנדיקער פובליציסט גרשוני (אויף וועמען זיינער אַ רעדאַקטאָר, דזש. פ. סאַלאַמאַנס, האָט געזאָגט: „ער נעמט אַ גן־עֶדן־פֿעדער, טונקט אין אין גאַל, און שרייבט“) האָט נאָך אין איראַפּע פּאַטאַזירט אַרויסצוגעבן אַ צייטונג פֿאַר די יידישע מאַסן. אין אַ בריוו פון 5טן אויגוסט, 1867, צום דייטש־יידישן מי־סיאַנער דר. שוואַרץ, שרייבט גרשוני, אַז דער בעסטער וועג אויפצוקלערן די יידישע מאַסן זיינען צייטונגען. נאָר גרשוניס פּאַדערונג פון אַ צייטונג, זי זאָל זיין אַ וואָפּן פון אויפֿקלערונג, איז פון די העברייאישע רעדאַקטאָרן פון יענער צייט ניט דערפֿילט געוואָרן.

צווישן גרשוניס מאַנסקריפטן געפינט זיך אַ בריוו, אויף פיר זייטן, געשריבן קענטיק אַלס ענטפּער אויף אַן איינלאָדונג מיטצואַרבעטן אין אַרטאָדאָקסישן „הלבנון“. דער פרומער רעדאַקטאָר האָט געשריבן גרשוני, אַז דער „הלבנון“ „וויל ניט וויסן און לאָזן וויסן“, „וואָס עס קומט פֿאַר צווישן אונדזערע ברידער“, נאָר ער וויל האָבן פֿאַר זיינע לעזער „פּאַרוואַנדערדיקע פּאַסירונגען [סענסאַציעס], וואָס זאָלן אָנפֿילן זייערע אויערן“.

גרשוני לאַכט ביטער אויס אַזאַ מין „צייטונג“. ער מאַכט חוּזק פון „הלבנוס“ פרומקייט און ערד־פרעמדשאַפט. ער זאָגט זיך אָפּ צו שרייבן פֿאַר אים. ער ראַט אים אויסצושרייבן די טעגלעכע צייטונגען פון אמעריקע, די „דעילי ניוס“ [אַ סענ־סאַציאַנעלע געלע צייטונג פון יענער צייט] א. ד. גל. „און פון זיי וועסטו איבערזעצן פֿאַר דינע לעזער אין דער הייליקער שפּראַך — — — אַלע סענסאַציעס, וואָס דו וועסט נאָר קריגן“.

דערביי רעכנט גרשוני אויס אַ שרעקלעכן צעטל פון פּאַרברעכנס און אויסגע־לאַסנקייטן, מיט וועלכע די אמעריקאַנער געלע פרעסע איז אָנגעפיקעוועט. גלייכ־צייטיק רייסט גרשוני אַרונטער די מאַסקע פון צביעות פון דער אַרטאָדאָקסישער העברייאישער צייטונג, וואָס זוכט צו שפּייזן אירע לעזער מיט אַזאַ שמוץ. גרשוני מוסרט אויס דעם אַרטאָדאָקסישן רעדאַקטאָר פון „הלבנון“, ווי אַ צעלאָזן נאַריש יינגל, און באַמערקט צום סוף:

„נאָר איינס בעט איך דיך איצט, דו זאָלסט ניט דערמאַנען מיין נאָמען אין צייטונג, סיידן צו שאַנד, אויף וויפל דו קאַנסט און ווי עס וועט איינפאַלן עמעצן פון די „וואַונדער־באַשרייבער, ווייל אויב דער „לבנון“ וועט מיך לויבן, וועל איך זיך שעמען“.

ניט צופרידן איז גרשוני געווען אויך פון האַלב־אַרטאָדאָקסישן „המגיד“, און אפילו דער משכילישער „המליץ“ האָט אים ניט גאַנץ צופרידנגעשטעלט. אין זיין פריער־דערמאַנטן בריוו צו פּרץ סמאַלענסקי, וועלכער האָט אין סעפטעמבער 1868 אָנגעהויבן אַרויסגעבן דעם חודש־זשורנאַל „השחר“, שרייבט גרשוני:

„הרש"ו (שניאור זאָקש), וואָס איז סימפּאַטיש צום „המליץ“, האָט מיך געבעטן צו ווערן זיינער אַ קאַרעספּאַנדענט. פון „המגיד“ האָט מיר אָפּגעקעלט, ווייל ער איז אַ צבועק, ער דרייט זיך אַהער און אַהין, כדי צו געפינען חן אין די אויגן פון די פינצטערלינגס, וואָס זייער גאַנצער וועזן איז פּאַנאַטיזם און אַבערגלויבן.“

„נאָר ניט אַלע מיינע געדאַנקען קאָן איך אויסדריקן אויך אין „המליץ“ — אין אַ צייטונג, וואָס גייט אַרויס אין רוסלאַנד, וואו די האַנט פון צענזאָר קאָן אָפֿ- האַקן די פּלאַנצן פון פּרייען וואַרט. דערצו זיצט ער צווישן דערנער, צווישן פּרו- מאַקעס און צבוועקעס, וואָס דאָס לאַזט אים ניט פּאַרווירקלעכן זיין גוטע אַבזיכט, צו רעדן וועגן יעדער פּרייער און נייער זאָך אין יידישן לאַגער, טאַמער וועט דאָס אים שאַדן“.

באַוועגט פון פּראַגרעסיווע געדאַנקען איבערן יידישן זשורנאַליזם און איבער דער יידישער שפּראַך, איז דער באַגאַבטער זשורנאַליסט און געלערטער צבי גרשוני געווען די פּאַסיקסטע פּערזאָן פאַר דער ערשטער לעגיטימער אַמעריקאַנער ציי- טונג אין יידיש. נאָר גרשוניס אַלע גרויסע מעלות וואַלטן ניט געווען גענוג, אַז בערנשטיין זאָל אים אַריינעמען פאַר אַ שותף און רעדאַקטאָר, ווען ער וואַלט ניט געקאַנט די מלאכה פון אַ זעצער.

גרשוניס הויכע זשורנאַליסטישע פּאַדערונגען זיינען פון געשעפטס־שטאַנד־ פּונקט געווען אַ חסרון. דערצו איז ער נאָך געווען צעקריגט מיט אַ היפשער צאָל ניו־יאָרקער משכילישע ראַבאָיס און פּרעדיקער.

אין אַ ניט־געענדיקטן בריוו פון יענער צייט צום רעדאַקטאָר פון „המגיד“, שרייבט גרשוני אויספירלעך וועגן זיינע שונאים, מיר דערוויסן זיך דאָרט, אַז גרשוני האָט באַטראַכט אַ געוויסן ראַבאָי, ח. ג. ווידאַווער, פאַר ניט קיין פּיינעם מענטשן, און געהאַלפּן אים דעמאַסקירן אין „הלבנון“. האָבן יענעם פּריינט זיך נוקם געווען אַן גרשונין און אַריינגעשריבן קעגן אים אַ פּאַסקוויל אין „המגיד“, וועמעס רעדאַקטאָר, א. ל. זילבערמאַן, איז געווען אַ פּריינט פון ווידאַווערן.

אין זיין בריוו צו זילבערמאַנען רעדט גרשוני מיט פּאַראַכטונג קעגן אַט די משכילים, און פּאַראַקטעריזירט יעדן איינעם באַזונדער. ער שאַנעוועט אויך ניט זילבערמאַנען גופּא, און באַשולדיקט אים אין דרוקן ליגנס באַוואוסזיניק, גלייכ־ צייטיק, אין אויגוסט 1870, שרייבט אויך גרשוני צו שניאור זאַקש אין פּאַריז, און ראַט אים זיך ניט אַנצונעמען ראַבאָי ווידאַווערס כבוד, ווייל עס זיינען דאָ גענוג פּאַקטן צו באַשטעטיקן אַלץ, וואָס מ'האַט וועגן אים געשריבן. דערביי דריקט אויס גרשוני זיין צופּרידנקייט, וואָס ער איז געקומען קיין אַמעריקע, ווייל ער דערנערט זיך פון דער אַרבעט פון זיינע אייגענע הענט און קאָן אויסנוצן זיינע פּייאקייטן. „און אויב איך וואַלט אפילו געקומען קיין ניו־יאָרק בלויז אויפצו- דעקן די פּאַלשקייט פון די, וואָס באַנוצן זיך מיטן שטריימל און צו וואַרענען די וועלט קעגן זיי, וואַלט מיר אויך געווען גענוג“.

אַנהויבן אַ נייע צייטונג מיט אַזאַ רעדאַקטאָר, וועלכן איינפלוסרייכע קעגנער רופן אַן „משומד“ און „מיסאַנער“, איז באמת געווען ניט אַנגענעם. נאָר דער אַרויסגעבער, צבי הירש בערנשטיין, האָט זיך ניט געקאַנט העלפּן. גרשוני איז געווען דער איינציקער יידישער זעצער, וועלכן בערנשטיין האָט געקאַנט קריגן. בפרט אַז גרשוני איז געווען אַ פּייאקער זשורנאַליסט און איז, אונטערן נאָמען הענרי גערסאַני, שוין געווען באַקאַנט אויך אין דער ענגלישער פּרעסע.

מיט גרשונין פאַר אַ שותף און רעדאַקטאָר זיינען שוין די פּאַרבאַרייטונגען פאַר דער נייער צייטונג צוגעאַנגען שנעל. און ווי געזאַגט שוין, איז אין אויגוסט 1870, ווען די פּרייסיש־פּראַנצויזישע מלחמה איז געווען אין רעכטן ברען, אַרויס

דער ערשטער נומער פון דער ערשטער אמעריקאנער צייטונג אין יידיש — „די פאסט“.

7.

צבי גרשוני האט רעדאקטירט „די פאסט“ בלויז פיר-פינף וואכן. גענוי פארוואס גרשוני האט זי פארלאזן, דערציילט ניט בערנשטיין. דער פאקט, אז צבי גרשוני, אין זיין פריער-דערמאנטן בריוו אין „המליץ“ פון אקטאבער, 1870, דאס הייסט נאך דעם, ווי ער האט פארלאזן „די פאסט“, רופט אן בערנשטיינען „מיין פריינט“, באווייזט, אז זיי זיינען זיך פאנאנדערעגאנגען אויף א פרידלעכן וועג. מעגלעך, אז די אנוועזנהייט פון גרשוני, וואס האט זיך געטויפט אין דער יוגנט, אלס סטודענט אין פעטערבורג, איז געווען א שטער פאר דעם דערפאלג פון דער צייטונג. האט דער פיינפילנדיקער גרשוני זיך צוריקגעצויגן אזוי שנעל ווי „די פאסט“ האט געקראגן אן אנדער זעצער.

בערנשטיין דערמאנט ניט, ווער עס איז געווען רעדאקטאר פון דער „פאסט“, נאך דעם ווי גרשוני האט זי פארלאזן. מעגלעך, אז דאס איז געווען מרדכי יהלמשטיין, וואס האט עטלעכע יאר שפעטער רעדאקטירט די „יידישע גאזעטן“ און דעם „ניו-יארקער איראעליט“. יהלמשטיין איז אויך שפעטער געווען א שותף אין בערנשטיינס העברייאישער צייטשריפט און זיך אויך אויסגעלערנט די שריפטזעצעריי.

אורטיילנדיק לויט דער העברייאישער צייטונג „הצופה בארץ החדשה“, וואס בערנשטיין האט אנגעהויבן ארויסגעבן א קנאפן יאר שפעטער (יוני 11, 1871), איז קלאר, אז צווישן אים און גרשוני איז געווען אן אפגורנט. גרשוני איז געווען איינער פון די פראגרעסיווע קעמפערישע משכילים, בעת בערנשטיין איז געווען קאנסערוואטיוו און קאמפראמיסלעך. גרשוני איז געווען קודם-כל א ליטעראט און א וויסנשאפטסמאן, בעת בערנשטיין איז צום אלעם ערשטן געווען א געשעפטס-מאן. גרשוני האט געשריבן אין עטלעכע שפראכן אויסער פובליציסטישע אר-טיקלען אויך בעלעטריסטיק, ליטעראטור-קריטיק און אריענטאליסטיק. ער האט אויך איבערגעזעצט דערציילונגען פון רוסיש און העברייאיש אין ענגליש, און ענגלישע לידער אין העברייאיש. בערנשטיין האט זיך אפגעגעבן מיט דאס „יידישע ווארט“ און מיט דער „הייליקער שפראך“ הויפטזאכלעך צוליב פראפיט. ווען דאס האט זיך ניט באצאלט, איז ער אריבער צו מער בעסערע געשעפטן, באנקירעריי און ריעל-עסטייט. עס איז דערפאר קיין חידוש ניט, וואס אין בערנשטיינס „הצופה“ רעכענען זיך צווישן די סאמע חשובסטע לייט אין אמעריקע אזוינע פערזאנען, פון וועלכע גרשוני רעדט אין זיינע בריוו מיט פאראכטונג. בערנשטיינס מערסטע מיטארבעטער אין „הצופה“ ווייזן ניט ארויס קיין אינטער-רעס פאר די נויטן פון די ברייטע יידישע מאסן. זיי פארנעמען זיך ניט מיט לעבנס-פראגן, נאר שפילן זיך ארום מיט העברייאישע מליצות, אדער פלפולען זיך איבער רעליגיעזע ענינים. גרשוני דערווייטערט זיך פון זיי. ער האט זיך נאך פריער אפגעזאגט מיטצוארבעטן אינעם ארטאדאקסישן „הלבנון“ און אין האלב-ארטאדאקסישן „המגיד“...

עס איז דערפאר א גרויסער שאדן, וואס ביז איצט איז ניט געפונען געווארן קיין עקזעמפלאר פון דער „פאסט“ און באזונדער פון דער צייט, וואס גרשוני

איז געווען איר רעדאקטאָר. עס איז אפילו ניט באַקאַנט קיין גענויע באַשרייבונג פון איר אויסזען. איר אינהאַלט נאָכדעם ווי גרשוני איז פון איר אַוועק, האָט זי זיך וואַרשיינלעך ווייניק אונטערשיידט פון די יידישע צייטונגען, וואָס זיינען אַרויס אַ פּאַר יאָר שפּעטער. איר שפּראַך איז געווען פאַרדייטשט אויך אונטער גרשוניס רעדאַקציע.

גרשוניס לעבן נאָכדעם ווי ער האָט פאַרלאָזט „די פּאַסט“ איז נאָך ניט גענוי אויסגעפאַרשט געוואָרן. באַזונדער איז ניט באַקאַנט זיין שפּעטערער שרייבן אין דער יידישער פרעסע. יחזקאל סאַראַזאַן פון די „גאַזעטן“ און „טאַגעבלאַט“ האָט דעם שרייבער פון אָט די שורות פאַרזיכערט, אַז גרשוני האָט אין זיי מיטגע-אַרבעט אַ סך יאָרן נאָכאַנאַנד. צי ער האָט דאָרט געשריבן אין יידיש, אָדער בלויז אין דער העברייאישער אָפטיילונג פון די „גאַזעטן“ און אין דער ענגלישער פון „טאַגעבלאַט“, און צי ער האָט דאָרט געשריבן אונטער זיין אייגענעם נאָמען, דאַרף נאָך אונטערזוכט ווערן, אויך איצט, ביים סוף יאָר 1943.

מער באַקאַנט איז וועגן זיין ליטעראַרישער טעטיקייט אין העברייאיש, ענגליש און דייטש. מיט דער העברייאישער פרעסע איז גרשוני געווען פאַרבונדן אַרום דרייסיק יאָר אַלס שרייבער, און אַמאָל אויך אַלס אַגענט (אין מאַי 1871 איז געווען אַנאַנסירט אין די „דזשואיש טיימס“, אַז מ'קאָן קריגן דעם „המליץ“ ביי ה. גערסאַני אויף דעם אָדרעס פון אָט דער ענגליש-יידישער צייטונג אין ניו-יאָרק). ער איז אויך געווען דער גרינדער פון דער חברה „חובבי שפת עבר“ (ליבהאַבער פון העברייאיש). ער האָט מיטגעאַרבעט אין אַ סך העברייאישע ציי-טונגען און אויך אינעם זשורנאַל „השלח“, אונטער דער רעדאַקציע פון אחד העם, וואו ער, גרשוני, האָט אויפגעדעקט די עקאָנאָמישע מאַטיוון פונעם רעפּאָרם-ייִדנטום. אין זיינע אַרטיקלען אין די אַמעריקאַנער העברייאישע אויסגאַבעס האָט גרשוני אויך געשריבן וועגן דער „העכערע ביבל-קריטיק“. ער האָט עס אויך פאַר-עפנטלעכט אין באַזונדערע בראַשורן (ניו-יאָרק, 1895).

די מערסטע פון זיין ליטעראַרישער און זשורנאַליסטישער אַרבעט איז גע-שריבן אין ענגליש. ער האָט מיטגעאַרבעט אין דער „ניו-יאָרק סאַן“, „דהי אינ-דעפענדענט“ און אַנדערע דעמאָלט הויך-אַנגעזעענע אויסגאַבעס. דאָרט האָט ער אויך פאַרעפנטלעכט זיין סעריע אַרטיקלען איבער „יידישער רענעסאַנס“ און איבער ליליענטאַלן, וועלכן ער האָט שאַרף קריטיקירט פאַר זיין שטעלונג צו די רוסישע יידן און פאַר זיין קאַרעריזם אין אַמעריקע. וועגן דער ניט-פריינטלעכער שטע-לונג פון געוויסע יאָהודים צו די יידישע אימיגראַנטן פון מזרח-איראָפּע האָט גרשוני אויך פאַרעפנטלעכט אין ענגליש אַ בראַשור מיטן נאָמען „ייד קעגן ייד“. אָנהויב 1871 איבערזעצט גרשוני לאַנגפעלאַס ליד „עקסעלזיאַר“ אין העברייאיש. לאַנגפעלאַ שיקט אים צו אַ דאַנק-בריוו און די „לאַנגפעלאַ ליטעראַרי סאַסייעטי“ דערוויילט אים, גרשוני, פאַר אַן ערן-מיטגליד.

אין 1873 פאַרעפנטלעכט גרשוני זיין פריער דערמאָנטן באַנד דערציילונגען: „סקעטשעס אָוו דזשואיש לייף ענד היסטאָרי“ (סקיצן פון יידישן לעבן און גע-שיכטע). דאָס בוך האָט די מאַטאַ: „כ'זוך ניט רייכקייט און באַרימטקייט, מיין ציל איז נאָר צו זיין ניצלעך“. די ערשטע צוויי דערציילונגען זיינען פונעם יידישן לעבן אין ליטע. איינע, „דעם משוררס נקמה“, איז אַ נאָכמאַכונג פון מרדכי אהרן

גינצבורגס "תקון לבן הארמי", די צווייטע: "דער גלגול פון א ליטווישן יינגל" (די לענגסטע דערציילונג אינעם בוך) שילדערט אין אן אויטאביאגראפישער פארם דאס לעבן פון א יידישן בחור פון דער ישיבה ביו צום אוניווערזיטעט. אן ספק האט דאָרט גרשוני אַריינגעשפונען אויך מאַמענטן פון זיין אייגענעם לעבן. די איבעריקע דערציילונגען זיינען היסטאָרישע: "רבי אלחנן", די לעגענדע פון אַ יידישן יינגל, וואָס איז געוואָרן אַ פויפסט און נאָכדעם זיך צוריק מגייר געווען. פריי באַארבעט נאָך קאָמפערט: "דער פּאַל פון ביתר [בעטער] און די צען היי-ליקע מאָרטירער"; "דער גר-צדק", די לעגענדע פון גראַף פּאַטאַצקי, וואָס האָט זיך מגייר געווען און איז דערפאַר פאַרברענט געוואָרן אויף אַש דורך דער קאַ-טוילישער קירך אין ווילנע.

פון זיינע איבערזעצונגען פון רוסישער פּאַעזיע און פּראָזע אין ענגליש איז אַרויס אין בוך-פּאַרם טורגעניעווס צוויי דערציילונגען "אן אומגליקלעכע פּרוי" און "אַסיאַ" (ניו-יאָרק, 1886).

צבי גרשוני האָט אויך אַליין אַרויסגעגעבן צוויי צייטשריפטן: אַ וואַכנבלאַט "דהי דזשואיש אַדווענס", אין ענגליש און דייטש, שיקאַגע (1878—1881) און אַ חודש-זשורנאַל "דהי מאַקאַביען" (דאָרט 1882). אין זיינע אַרטיקלען איבער אַר-בעטער-פּראָגן אין זיין אייגענעם זשורנאַל דערקלערט גרשוני, אַז דער מיטל-קלאַס וועט פאַרשווינדן. ס'וועלן בלייבן נאָר די גבירים און זייערע אַרעמע שקלאַפּן. ער ווייזט אָן, אַז אַלץ ווערט אַפּגעקויפט פונעם "עם האַרץ" פאַר געלט; אַז איינ-פלוסרייכע זשורנאַלן האָבן מורא צו שרייבן קעגן זייערע "אַדווערטייזער" (אַנאָנסן-געבער); אַז די רייכע פירמעס קאָנטראָלירן די פרעסע. גרשוני דערקלערט, אַז רייכקייט קאָנטראָלירט ניט בלויז די פיזישע אַרבעטער, נאָר אויך די גייסטיקע. ער שרייבט אַזוי: "דער ערלעכער ליטעראַרישער אַרבעטער מוז פּאַקטיש זיך מקריב זיין פאַר זיין אידעאַל פון מענטשן-ליבע און פּראָגרעס".

אין דעם "מאַקאַביען" געפינען זיך אויך פון גרשוני אַרטיקלען איבער לי-טעראַטור, יידישע געשיכטע, דאָרווין, סאַלוואַדאָר (יידישער נאַציאָנאַלער דענקער אין פּראַנקרייך), רענאַן א. א.

אַ געוויסע צייט האָט גרשוני פאַרנומען ראַבינערי-שטעלעס אין דער סאַוט (מייקאָן און אַטלאַנטאַ) און אין שיקאַגע. אין 1878 איבערצייגט זיך גרשוני, אַז ער איז ניט גענוג גלויביקער צו זיין אַ ראַבאַי און אַז ער איז אַ קעגנער פון דער קירך בכלל, גיט ער זיך אָפּ פון דעמאָלט אַן בלויז מיט זיין ליטעראַרישער אַרבעט. אַ געוויסע צייט פלעגט ער נאָך אַמאַל האַלטן רעדעס אין ענגליש אין רעפּאָרם-טעמפלען, כאָטש ער איז געווען אַ קעגנער פון רעפּאָרמיזם און איז אַרויסגע-טראָטן קעגן זייער גאַנצער פּילאָסאָפּיע פונעם יידנטום. שפּעטער, ווען ער בייט זיין דירה אין ניו-יאָרק, פאַרבייט אויך גרשוני, אין דער דירעקטאָרי, זיין באַציי-כענונג פון "רעווערענד" אויף זשורנאַליסט.

אין די לעצטע יאָרן פון זיין קורצן לעבן איז ער געווען קראַנק און אַרעם. ער שטאַרבט אין עלטער פון 54 יאָר, דעם 17טן יוני, 1897. זיין פּרוי, אַ געוועזענע "פּאַבליק-סקול"-לערערין, אַ טאַכטער פון אַ דייטש-יידישער משפּחה, מאַרקס, איז געשטאַרבן אַרום צען יאָר שפּעטער. קיין קינדער האָבן זיי ניט איבערגעלאָזן.

צווישן לעבן און טויט

דאָס יידישע לעבן און די יידישע ליטעראַטור אין פּוילן
אין די יאָרן 1937 — 1957 *

1.

דער צוואַנציק־יעריקער פּעריאָד 1937-1957 אין דער געשיכטע פון די יידן און פון דער יידישער ליטעראַטור אין פּוילן טיילט זיך אויף דריי גרונטיקע צייט־אַפּשניטן: 1937-1939, 1939-1944 און 1945-1955. די דאָזיקע דריי צייט־אַפּשניטן זיינען פּאַקטיש דריי באַזונדערע תקופות, בדרך כלל אָן אַ נאָרמאַלער און נאַטירלע־כער קאָנטינואַציע, ווייל צווישן דעם ערשטן און דעם צווייטן שטייט ווי אַ גרענעץ־סלופּ די דייטשישע אַגרעסיע אין פּוילן, וועלכע האָט אין רעזולטאַט געבראַכט צו דער גרעסטער קאַטאַסטראָפּע אין אונדזער געשיכטע זינט דעם חורבן בית שני, און צווישן דעם צווייטן און דריטן אַפּשניט ליגט דער טיפּער תּהום פון דעם טאַטאַלן אומקום פון פּוילישן יידנטום. אוודאי איז די ליטעראַרישע שאַפּונג פון די געטאַס און לאַגערן אין אַ געוויסן, אָבער זייער קליינעם זין, אַ המשך פון אַ ריי מאַטיוון, וואָס זיינען אויפגעקומען אין די ערב־חורבן־יאָרן, און אוודאי שטייט די שאַפּונג פון דעם נאַכמלחמה־פּעריאָד אינעם שאַטן און אונטערן ווייטיקדיקן אינדרוק פון די טראַג־גישע געשעענישן פון די יאָרן 1940-1943. און נאָר אין דער הינזיכט קאָן זיין אַ רייד וועגן אַ געוויסן המשך. אָבער בכלל זיינען די דריי אַנגעוויזענע צייט־אַפּשניטן אינ־גאַנצן אַנדערש איינער פונעם צווייטן. אַנדערע זיינען געווען די אויסערלעכע אומ־שטענדן, אַנדערש האָט אויסגעזען דאָס פּאָלק, און לחלוטין אַנדערע געמיטער האָבן געהערשט ביי די קולטור־שעפּער און קולטור־קאַנסומענטן.

די שאַפּונג פונעם ערשטן צייט־אַפּשניט איז אַ שאַפּונג פון אַן עקזיסטירנדיקן פּאָלק, פון אַ גרויסן אין צאָל און אין חשיבות יידישן ישוב, אַ שאַפּונג פון אַ פּאָלק, וואָס קאָן זיין אייגענע ווערט און קעמפט פאַר זיין זיכערהייט, רעכט, צוקונפט; דער יידישער שרייבער אין פּוילן פון יענער צייט האָט נאָך געקאַנט מיט פּוילן רעכט

* די דאָזיקע אַרבעט איז אַ פּרוּואַו פון אַ סינטעזע. וואָרעם עס איז נאָך פּריציפּטיק צו אויסשעפּ־לעכקייט. די נעמען, וואָס ווערן דאָ געבראַכט, זיינען בלויז לשם ביישפּיל, און בשום אופן נישט קיין עלעמענטן פון אַ סיסטעמאַטישער געשיכטע און אוודאי נישט קיין רעגיסטער. איך מאַך די באַוואַרעניש, כדי אויסצומיידן אַ פּאָלעמיק וועגן נעמען אָדער וועגן דער צאָל שורות, געוויימעט דעם אָדער יענעם שרייבער. — ב. מ.

די אַפהאַנדלונג איז געשריבן סוף 1957. אין לויף פון די לעצטע 3 יאָר זיינען אין פּוילן פּאַר־געקומען געוויסע ענדערונגען, און אַ צאָל שרייבער האָבן פּאַרלאָזט דאָס לאַנד. — רעד

זאָגן וועגן זיך: בתוך עמי אני יושב, הגם די וואָרנונג „מנא מנא תקל ופרסיך“ האָט שוין געשוועבט איבערן קיום פון פּאָלק און זיין גייסטיקער יצירה. אין די יאָרן 1940-1943 איז דאָס שוין געווען אַ שאַפונג אונטערן צייכן פון טויט, אַ שאַפונג פון אַסירים, פאַרשפּאַרטע אין אַ ריזיקער שטייג פון געטאָ אָדער לאַגער, אַ שאַפונג אַן אונטערערדישע, אַ נערוועזע, אַבער אַ הערצאישע, אַ שאַפונג שוין נישט פאַרן היינט, נאָר פאַרן מאָרגן, פאַר די, וואָס וועלן איבערלעבן, פאַרן מוסר-השכל פון דער געשיכטע, פאַרן געוויסן פון דער וועלט, פאַר דעם טריבונאַל פון די פעלקער.

אינעם דריטן צייט-אַפּשניט איז שוין קודם כל געווען טראַגיש רעדוצירט די צאָל שעפּער. דאָס איז שוין געווען אַ שאַפונג פון אַ שארית הפליטה, אַ שאַפונג, וואָס איז געווענדט מיטן פנים צום גרויליקן נעכטן, הגם דאָ און דאָרטן האָט אויך אויפגעבליצט די האַפּענונג אויף אַ בעסערן מאָרגן, צי זי איז געווען פאַרבונדן מיט דעם אידעאַל פון ציון, צי מיטן גלויבן אין דערלייוונג פון דער וועלט און פון ווידער-אויפשטעלן אויף די חורבות אַ באַנייט יידיש לעבן, צי מיט אַ סינטעז פון ביידע אידייען.

2.

אין דעם איבער-צוואַנציג-יעריקן פּעריאָד, וואָס ליגט צווישן די צוויי וועלט-מלחמות, האָבן די יידן אין פּוילן געהאַט זייער ווייניק ליכטיקע, גליקלעכע צייטן. די גאַנצע געשיכטע פון אומאַפהענגיקן פּוילן, זינט דעם יאָר 1918 ביזן 1טן סעפּטעמבער 1939, ווען עס זיינען אַראָפּ די ערשטע נאַצישע באַמבעס אויף וואַרשע, איז פאַר דער יידישער באַפעלקערונג געווען אויסגעפילט מיט איין לאַנגן געראַנגל פאַר איר עקאָנאָמישער, קולטורעלער און אויך עצם-ביאַלאָגישער עקזיסטענץ. די געשיכטע פונעם צווייטן אומאַפהענגיקן פּוילן עפּענען אַזעלכע טרויעריקע קאַ-פּיטלעך, ווי דער פּאַגראַם אין לעמבערג, דער קאַנצלאַגער פאַר יידישע מיליטער-לייט אין יאַבלאָנע, די רדיפות אויף דער יידישער קולטור, און עס שליסן זי אָפּ די פּאַגראַמען אין פּשיטיק, בריסק, טשענסטאַכאָוו, מינסק-מאַזאָוועצק, די סטודענטן-אומרוען, די „לינקע“ בענק אין די הויכשולן, די שחיטה-וואַקאַבאַנאַליע, די גירוש-פּאַליטיק, די עקאָנאָמישע עקסטערמינאַציע; און אין צווישן — אַזעלכע געשפּענ-סטער ווי דער שטייגער-פּראַצעס, גראַבסקיס „עגלה“, דיסקרימינאַציע פון יידישער פיזישער און אינטעלעקטועלער אַרבעט און פּאַקטישע רעכטלאָזיקייט פון יידישער שפּראַך און קולטור.

וואָס מער מיר דערנענטערן זיך צו דער צווייטער וועלט-מלחמה אַלץ מער ווערט די לאַגע פון די יידן אין פּוילן שווערער און טראַגישער. לגבי די לעצטע עטלעכע יאָר פאַרן קאַטאַסטראַפּאַלן סעפטעמבער 1939 קאָן מען טאַקע אָננעמען דעם טיטל, וואָס יעקב לעשטשינסקי האָט גענומען פאַר זיינעם אַ בוך פון יענער צייט: „ערב חורבן“. איידער עס איז געקומען דער אַבסאָלוטער חורבן, איז געווען אַ טרויעריקער ערב, און אין די יאָרן 1937-1939 האָבן באַוואוסטזיניקע מענטשן בפירוש געפילט, ווי עס דערנענטערט זיך צום פּוילישן יידנטום די קאַטאַסטראַפּע, אַן ענלעכער גורל ווי דער, וואָס האָט געטראַפּן די 600 טויזנט יידן פון דייטשלאַנד. אין די דאָזיקע יאָרן האָט זיך דער גיפטיקער איינפלוס פון דער נאַצישער „אידע-

אַלאַגיע" איינגעשניטן זייער טיף אין די מוחות פון די פוילישע אַנטיסעמיטישע קרייזן, און די טראַדיציע פון „היימישן", פוילישן אַנטיסעמיטיזם האָט דאָך געהאַט הינטער זיך אַן אייגענע דורותדיקע פאַרגאַנגענהייט, אַ גאַנץ באַדייטנדיקן „יחוס". זוכנדיק אַן אַנלעזן פאַר זיך אַליין, האָט דער הערשנדיקער גאַנץ-פּילסודסקי-לאַגער, וועלכער האָט ביי זיינע ערשטע שריט געזוכט אַ וועג אויך צו די בירגערלעכע און קאַנסערוואַטיווע שיכטן פון דער יידישער געזעלשאַפֿט, איצט גענומען אַפֿן און ציניש שטרעבן אַריבערצואוואַרפֿן אַ בריק צווישן זיך און דער „ענדעציע"; די בשות-פּותדיקע פּלאַטפּאָרם פון די צוויי לאַגערן פון דער פוילישער רעאַקציע האָט גע-דאַרפט זיין און איז צום טייל ווירקלעך געוואָרן דער יידן-האַס, די ווירטשאַפֿטלעכע, פּאָליטישע, קולטורעלע און אין אַ געוויסער מאָס — אויך ביאָלאָגישע אויסראַטונג פון דער יידישער באַפעלקערונג.

שוואַרץ זיינען אין די יאָרן 1937-1939 געווען די הימלען פונעם יידישן ישוב אין פּוילן, אויפֿן ביוראָטיש פון דער סקלאַדקאָוסקי-רעגירונג איז שוין געלעגן צום אונטערחתמענען דער פּראַיעקט פון איינפירן אין לאַנד די נירענבערגער גע-זעצן. אויף דער אוידיענץ מיט די יידישע סיים-דעפּוטאַטן, ווילנלאָזע חסידים פון דער רעגירונג, האָט דער מלוכה-פּרעזידענט פּראָפֿ אינגאַצי מאַשטשיצקי דער-קלערט: „עס קומען אַן פאַר אייך, יידן, זייער שווערע צייטן". ער האָט די ווערטער אַרויסגעזאָגט מיט קלאַמפּערשטן באַדויער, אָבער פּאָליטיק איז פּאָליטיק ... און אַ מערקווירדיקע זאַך: דווקא אין דער דאָזיקער אויסזיכטלאָזער ערב-חורבן-צייט האָט די יידישע ליטעראַטור אין פּוילן דורכגעמאַכט אַן אויפּבלי, ממש אַ רענעסאַנס. די שאַפּונגס-ענערגיע פון יידישע שרייבער האָט באַקומען אַ נייע יוגנט-קראַפֿט. און אויף אַלע געביטן, אין דער עפיק ווי אין דער ליריק, אין פּראָזע און פּאָעזיע, דראַמאַטורגיע און עסייאַסטיק, אומעטום אין דער דעמאָלטיקער יידישער גייסטיקער שאַפּונג אין פאַרכמאַרעטן פוילישן לאַנד האָט זיך געפּילט דער הייסער אַטעם פון דער צייט; די ליטעראַטור האָט זיך געשטעלט מיטן פנים צום פּאָלק, זיך אַרויסגערוקט אין זיינע פּאָדערשטע רייען, אויפגענומען דרייסט די נאַציאָנאַלע און סאַציאַלע פּראָבלעמען פונעם אַקטועלן יידישן לעבן, זיך איינגע-טוליעט אין יידישער פּאָלקסטימלעכקייט, אויפגענומען טעמעס פון דער דורותדיקער יידישער געשיכטע. איז דאָס געווען בלויז אַ לעצטער לעבן-און באַוואוסטזיין-אויפּבליץ פון אַ שטערבלעך קראַנקן, פון אַ גוסס, ווי דאָס מיינען איינע, אָדער אַ בוילעטער סימן פון דעם געזונטן אינסטינקט פון אונדזער ליטעראַטור, וועלכע איז אויסגעהאָדעוועט געוואָרן אויפֿן ברוסט פון פּאָלק און האָט, ווי אַן איידעלער באַראַ-מעטער, אַלאַרמירט וועגן אַן אַנקומענדיקער געפאַר? אַלע סימנים ווייזן, אַז דאָס איז געווען גיכער דאָס צווייטע. די ליטעראַטור איז נישט בלויז געוואָרן מער שע-פּעריש ווי פּריער. זי האָט אויך אַרויסגעוויזן אַ בפּירושע טענדענץ צו קאַנסאַלידירן די רייען. נאָך קיינמאַל האָט, למשל, אין דער אַנפירונג פונעם יידישן ליטעראַטן-און זשורנאַליסטן-פּאַרטיין נישט געהערשט אַזאַ אייניקייט ווי אין יענע לעצטע צוויי יאָר*).

(* פּאַרזיצער פונעם ליטעראַטן-פּאַרטיין איז דאָן געווען ב. שעפּער, וויצע-פּאַרזיצער איז ביז אַ געוויסער צייט — ד. ספּאָרד. פון צווישן די פּאַרנאָלעטונגס-מיטגלידער געדענקט זיך: ד"ר י. קרוק, מ. קיפּניס, נ. בוקסבוימ, א. קאַצינע און דער מחבר פון די דאָזיקע שורות.

דאס אלץ צוזאמען האָט געווירקט היילנדיק און סטימולירנדיק אויף שרייבער פון פאַרשיידענע קרייזן. נאָר אונטערן איינפלוס פון דער צייט האָט געקאָנט קומען דער באַקאַנטער חשוב־הנפשדיקער פראַצעס ביי אַזאַ שרייבער ווי יהושע פערלע, וועלכער האָט אין דעם באַהאַנדלטן פּעריאָד געפונען דעם וועג צוריק צו זיך, צוריק צו זיין קינסטלערישן שורש. די צייט מיט אירע ברענענדיקע פראַבלעמען האָט אַרויסגעפירט דעם נאָוועליסט מיכאל בורשטין אויפן שלאַך פון זיינע שאַ-פונגען, די אַנגעלאָדענע מיט שטאָף פון קעגנ־וואַרטן ייִדישן לעבן. אין דעם דאָ-זיקן פּעריאָד האָט זיך נאָך מער פאַרטיפט די פּילאָזאָפישע ליריק פון דעם מתבודד (פאַראיינזאַמטן) ישראל שטערן. אויף אַן אַנדער אופן, אַן עסייאַטישן, האָט אינעם באַהאַנדלטן פּעריאָד פאַרטיפט דעם דענקערישן עלעמענט אין זיינע ווערק י. י. טרונק. דעמאָלט איז משה בראַדערזאָן געקומען צוריק פון זיינע פיינע סטיליזירטע און בליציק-גראַמיקע פאַלקס-מאַטיוון צו די פראַבלעמען פונעם אויסווער און חשיבות פון ייִדישן פאַלק אין אַנבליק פון דעם נאַצישן פאַרטיליקונג-אַטענטאַט און האָט אַנגעשריבן זיין איינדרוקספולע פאַעמע „ייד“.

אַלץ שטאַרקער האָבן אין אַט די יאָרן נאַציאָנאַלע און סאַציאַלע מאַטיוון גענו-מען אַרויסשטויסן דעם סענטימענטאַליזם פון ז. סעגאַלאַוויטשעס לידער און סקיצן. עס געדענקט זיך נאָך גוט דער ברייטער אַפּקלאַנג פון חיים גראַדעס, אברהם סוצי-קעווערס און אלחנן וואַגלערס אויפטרעטן אין וואַרשע, די אויפטרעטן, וואָס האָבן עדות געזאָגט אויף דעם שטורמישן אימפעט און דער פאַעטישער פאַרטיפונג ביי די פאַרשטייער פון דער גרופע „יונג ווילנע“. ת. גראַדעס לייַדנשאַפטלעכער, פאַטע-טישער, טיף-גרייכנדיקער טאָן, א. סוצקעווערס צויבערדיקער פּערז פון ריינער פאַעזיע, א. וואַגלערס האַרמאָנישער צוזאַמענגוס פון סאַציאַלן אויפברוי מיטן רירנדיקן געפיל פאַר נאַטור האָבן אַריינגעבראַכט אַ דערפרישנדיקן אַטעם אין דער ייִדישער דיכטונג. לאַמיר נאָך צוגעבן דעם נאַמען לייזער וואַלף, וועלכער האָט פון די אַלטע ווילנער געסלעך ממש פאַרבלפט גאַנץ ייִדיש פוילן מיט זיינע אַריגינעלע דיכטערישע איינפאַלן, וועלכע האָבן פון טיפער פויליש-ליטוויש-ייִדישער פאַלקס-טימלעכקייט אַרויסגעבראַכט פּערל פון פאַעזיע. אין יענע יאָרן האָט זיך ווידער אַקטיוויזירט אין דער דיכטונג דער דיכטער-מאַלער יוסף רובינשטיין, זיין פריער-דיקער פאַרמעלער וואַרשעווער אורבאַניזם האָט איצט אַנגענומען אַ סאַציאַלן אינ-האַלט, אויסדריקנדיק דעם שטומען טראַגישן וויי פון אַ פאַרגייענדיקער אַלטער וועלט. די גאַליצישע גרופע בראש מיט ישראל אשענדאָרף, נחום באַמזע, דוד קעניגסבערג, יעקב שודריך האָט אַריינגעבראַכט אין דער ייִדישער ליטעראַטור נייע מאַטיוון פון אַלטער ייִדישער געשיכטע און אַלץ דרייסטערע טענער פון אַנטי-פאַסיסטישן קאַמף, באַרייכערנדיק איינציטיק אונדזער ייִדיש-ליטעראַרישן אוצר מיט פּערלען פון דער וועלט-ליטעראַטור. זייער לאַנדסמאַן בער שנאפּער, וועלכער האָט זיך באַזעצט אין וואַרשע, האָט אין די זעלביקע יאָרן פאַרטיפט זיין רעפּליק-סיווע ליריק און איז געוואָרן אַלץ-רייפער אַלס דיכטער-דענקער. אפילו ש. י. אימבער האָט איבערגעריסן זיין לאַנגיעריקן שווייגן און איז אַרויס מיט אינהאַלט-אַנגעלאָדענער עסייאַטיק אין קאַמף קעגן דעם אַנגרייפנדיקן און רכילות-טרייבנדיקן אַנטיסעמיטיזם.

די ייִדישע ליטעראַטור האָט אינעם ערב־חורבן-פּעריאָד אויפגעשטראַלט מיט

נייע שטאַרקע ווערק, אין וועלכע דאָס רעכט אויף לעבן און המשך און דער באַ-
וואוסטיין פון דורותדיקער פאַרוואַרצלטיקייט, פון נאַציאָנאַלן גורל, פון אייגענער
נאַציאָנאַלער ווערטיקייט און פון וואַכזאַמקייט לגבי אַנציענדיקע געפאַרן האָט די-
רעקט אָדער אומדירעקט אַרויסגעשריגן פון יעדער שורה.

די יידישע ליטעראַטור האָט זיך אַנטוויקלט נישט בלויז אין אירע גרויסע
צענטערס, אין וואַרשע, ווילנע, לעמבערג, לאָדזש, וואו אַרום דעם דיכטער בראַ-
דערזאָן עס האָבן זיך גרופירט אַזעלכע שרייבער ווי ח. ל. פוקס, אַקרוטני, סמאַלאַוו,
י. שפיגעל, טראַיאָנאָוו, גוטערמאַן און אַנדערע און וואו עס האָט געלעבט און גע-
שאַפן דער אַריגינעלער פראָזאַאיקער ישראל ראַבאָן, נאָר אויך אין קראַקע,
פשעמישל, ביאַליסטאָק, וואַלאַלאָוועק, אין די שטעט פון די א. ג. מזרח-קרעסן
און אויך אין אַ ריי שטעטלעך. אין די באַהאַנדלטע יאָרן האָט דער יידישער פּאָלקס-
דיכטער מרדכי געבירטיג אָנגעשריבן זיין באַרימט איינדרוקפול אַליאַרם-ליד —
„עס ברענט“, וואָס איז געוואָרן איינע פון די פּאָפּולערסטע לייט-מאַטיוון אין די
שפּעטערדיקע געטאָס. פון פּשעמישל האָט די קרעפטיקע דיכטערין רחל קאַרן,
וועלכע האָט דאָרטן געהאַט אויסצושטיין צרות מצד דער פּוילישער פּאָליציי, גע-
שיקט אין דער וועלט אירע וואונדערבאַרע לידער, וואו ליידנשאַפטלעכע צוגע-
בונדנקייט צו נאַטור האָט זיך צונויפגעגאַסן אין איין האַרמאָניע מיטן ברען פון
נאַציאָנאַלער און סאָציאַלער צילגעווענדיקייט און מיט אינדיווידועלע איבערלע-
בונגען פון דער פרוי. פון דער טיפער פּוילישער פראָווינץ איז געקומען קיין וואַרשע
אַן אָנגעפילטע מיט ריינער און זאַפטיקער פּאָעזיע רייזל זשיכלינסקי, וועלכע
האַט דער דיכטונג פון שטאַרקער עקספרעסיע קעגננעשטעלט אַ „קול דממה דקה“
און אַ צאַרטקייט פון שטיל פּאָלנדיקע בלעטער. אין וואַלאַלאָוועק האָט אַן פּרע-
טעניועס געשאַפן זיינע מעשיות דער ביז היינט נאָך נישט דערשאַצטער י. ס. ראַ-
וויצקי. אַ באַגאַבטע ליטעראַרישע גרופע האָט געווירקט אין ביאַליסטאָק: נעבן
די פאַרשטייער פון עלטערן און מיטעלן דור, פּסח קאַפּלאָן, י. ל. שאַצקי, מ. גאַלד-
מאַן, בערעזינסקי און אַנדערע, זיינען דאָ אויפגעשטאַנען יונגע און גאַר יונגע,
ווי נחמן ראַפ, פּסח בינעצקי, משה בורשטיין, יעקב גאַרדאָן, וועלכע האָבן אַריי-
געגאַסן אַ היפש ביסל טראַפנס איינגאַרטיק און פריש בלוט אין די אָדערן פון דער
יידישער ליטעראַטור. אין יענער צייט האָט אין דער שטיל געוועבט ווייטער אירע
אַריגינעלע תּפּיסה-און קאַמף-לידער די איינגאַרטיקע דיכטערין הדסה רובין.

לאַמיר נישט אַרויסלאָזן פון אויג אַ אינטערעסאַנטע גרופע דיכטער, וועלכע
האַט אין די דאָזיקע יאָרן דורכגעמאַכט אַן ערנסטן פראָצעס פון אויסשליסלעכער
רעליגיאָזיטעט צו פּילאָזאָפּישע, נאַציאָנאַלע און אפילו סאָציאַלע מאַטיוון, פון
טיפער ישיבה-טראַדיציע און אַלט-יידישקייט-אַפּאָלאָגעטיק צו שפּינאָזאַ-מאַטיוון
און אינדיווידועלער ליריק; דאָס זיינען: חיים סעמיאַטיצקי, ישראל עמיאַט און
דער לאָדזשער י. שאַעוויטש. דער ערשטער האָט אין דער שפּעטערדיקער וועלט-
לעכער פּאָעזיע זיינער אַריינגעבראַכט דעם תּפּילה-רעטישטאַטיוו פון אַלט-יידיש-
קייט, דער צווייטער האָט געשענקט דער יידישער דיכטונג אין פּוילן אַזעלכע
געשיכטלעך-ראַמאַנטישע און רעפּלעקסיווע ליריק ווי זיינע עלעגישע פּאָעמען וועגן
אַלט-לובלין און אַזאַ מיניאַטור-פּערל ווי „מיין רבי ר' שמעון“; דער דריטער גע-

הערט בעיקר צו דער שפעטערדיקער געטאָ-פּאַעזיע. אַן אַנדער חבלי-לידה-פּראָ-
צעס איז אינעם ערב-חורבן-פּעריאָד דורכגעגאַנגען דער פּראָזאַאיקער משה גראַס-
מאַן, וועלכער האָט נאָך געוויסע אידיאישע וואַנדלונגען און נאָך איבערשאַצן גע-
וויסע פּרערדיקע אידיאישע ווערטן גענומען זיך דערנענטערן צום ציון אידעאַל.
אַן ענלעכע ריכטונג האָט אַנגענומען די אידיאישע אַנטוויקלונג פון דעם ביו איצט
נישט דערשאַצטן שמואל זאַראַמב, וועלכער האָט נאָך יאָרן פון אידיאישע סטי-
ליסטישע זוכענישן, נאָך בלאַנקענישן צווישן אימפּרעסיאָניזם, דעקאַדאַנס און
נפּילים-העראַיאַק פּאַרוואַרפן דעם אידיאישן אַנקער אין דער מחנה פון דער
חלוצישער יוגנט, און עס האָט זיך געדוכט, אַז דאָ האָט ער זיין תּיקון און זיין גע-
מיט-גלייכגעוויכט געפונען. דאָס זעלבע קאָן געזאָגט ווערן וועגן דעם מייסטער
פון ריינסטן געזאַנג יחיאל לערער. די קיבוּצישע יוגנט האָט געהאַט אירע שרייבער,
אַ שטייגער מרדכי האַלטער און צום טייל דעם דעמאָלט נישט באַמערקטן פּרין
אַפּאַטשינסקי.

אין אַ לגמרי אַנדער אידיאישער סביבה האָבן געשאַפן די דיכטער און פּראָ-
זאַאיקער לייב אַליצקי און זיין ברודער ברוך (אויך דער מיזינעק פון דער משפּחה,
מאַטעס, האָט אין דער צייט גענומען שרייבן לידער), מרים אוליאַנאָווער, זישע
באָגיש, ברוך געלמאַן, קלמן ליס, דוד מיצמאַכער, י. ל. קאַהן, מ. ל. קנאַפּהייס.
ביים רוב פון די אַקאַרשט אויסגערעכנטע דריקט זיך אויס דער באַהאַלטענער פּע-
ריאָד אין אַ ענערגישן שאַפן, אין אַ נייגונג צו עפיק, אין אַ זוכן פון נייע פּאַרמען
(למשל, די באַלאַדע), אין אַ דרייסטן אויפנעם פון די ברענענדיקע פּראָבלעמען
פון דער אומרואיקער יידישער קעגנוואַרט, אין אַ פּאַרטיפּן זיך אין דעם לעבן-
שטייגער און געדאַנקען-וועלט פון דעם יידישן פּאַלקס-מענטש. אין יענער צייט
האָט זיך דוד מיצמאַכער גענומען ערנסט באַפרייען פון די צייטווייליקע ראַמאַנען
פון לייכטן זשאַנר און אַנגעשריבן זיין פּרעכטיקע פּאַלקס-דערציילונג „די קאַ-
פעליע“. ש. בערלינסקי טאַלאַנט איז אין די דאָזיקע יאָרן רייפער, מענערשער
און אינהאַלטפולער געוואָרן. ירחמיאל גרין האָט אַרויסגעוויזן אַ דראַג צו אַ
ברייטן לייזונג, צו עפיק פון יידישן לעבן.

די צייט און אירע פּראָבלעמען האָבן ביי אַלטער קאַציונע אַרויסגערופן דעם
דורשט נאָך הייסן, באַלדיקן פּובליציסטישן רעאַגירן אויף די דערשיינונגען פונעם
טאַג. ער האָט ממשיך געווען זיין עסיאיסטיק פון „מיין ריינדיקן פּילם“, זייענדיק
געצוואונגען אַפּטמאַל צו לייגן די פּאַרבאַטענע כתבים אין שופּלאַד אַריין. די פּרוכט
פון זיין קינסטלערישן רעאַגירן אויפן היטלעריסטישן פּאַגראַם איז געווען די דראַמע
„דעם יידנס אַפּמאַך“, וואו דער געשיכטלעך-טראַגישער שטאַף פון דער שפּאַנישער
אינקוויזיציע איז אַקטואַליזירט געוואָרן מיט דער גיפטיקער „אידעאַלאָגיע“ פון
ראַזענבערג און געבעלס.

די צייט האָט אַריינגעפירט דעם פליסיקן שמעון האַראַנטשיק פשוט אין אַ
משוגענעם געיעג פון אומאיבערריסלעכער שעפּערישקייט, וואָס אין איר צענטער
איז געשטאַנען דער געזונטער יידישער פּאַלקס-מענטש.

די צייט האָט איר איינפלוס אויסגעאיבט אויף דעם מייסטער פון דער יידישער
נאָוועלע אפרים קאַגאַנאָוסקי; מען האָט געפילט, ווי ער הייבט אַן זיך באַפרייען

פון דעם קריזיס, פון דער שעפערישער אָפהענטטיקייט, וואָס האָט אים באַהערשט במשך אַ ריי יאָרן. אַן ענלעכער פּראָצעס לאַזט זיך אין יענער צייט אָבסערווירן ביים דיכטער אברהם זאק, וועלכער טוט זיך אַ ווענד צו נאַציאָנאַלע מאַטיוון, צו צייט־מאַטיוון, צום פּאָלקס־צער און צאָרן.

די צייט איז משפיע געווען און האָט אַריינגעשלעפט אין אירע רעדער אָפילו אַזעלכע, וואָס האָבן יאָרנלאַנג פּאַרטאַכלעוועט זייער טאַלאַנט אויף זשורנאַליסטישע קלייניקייטן. עס האָט זיך, למשל, אַרויסגעוויזן, אַז דער פעליעטאַניסט פון עלטערן דור ליפע קעסטין איז גאַרנישט אַזאַ אַלטפּרענקישער סתם־שרייבער; דער מענטש האָט גענומען צוריק אויפבלען ביים נייעם באַריר מיטן סכנותפולן לעבן. אין דער זעלביקער צייט איז מיטאַמאַל צוריק „אַנטדעקט געוואָרן“ אַזאַ נאָוועליסט ווי יעקב רייזפּעדער. אויך י. י. פּראָפּוס, וואָס איז אין פּאַרלויף פון לאַנגע יאָרן „געבליבן זיצן אויף זיינע לאַרן“, האָט זיך גענומען אויסטשוּכען און איז פּלוצים אַרויס מיט עטלעכע ליריש־רעפּלעקסיווע מיניאַטורן און אינטערעסאַנטע זכרונות.

אין דער ערב־חורבן־צייט איז אַ היפש ביסל בלוט אויסגערוּנען פון דעם ציבורדיקן יידישן ליטעראַרישן אַרגאַניזם אין פּוילן. נאָכן פּאַרלאָן פּוילן, אינעם פּריערדיקן פּעריאָד, דורך מ. ראָוויטש, י. י. זינגער און אַנדערע, זיינען אַצינד אַוועק קיין אַמעריקע דיכטער ווי אהרן צייטלין און קאַדיע מאַלאַדאָוסקי. קיין אַמעריקע איז אַוועק דער אַריגינעלער דערציילער י. באַשעוויס. קיין פּראַנקרייך האָבן עמיגרירט די וויכטיקסטע רעוואָלוציאָנערע דיכטער בינעם העלער און משה שול־שטיין (דער ערשטער האָט זיך צוריקגעקערט האָרט פּאַרן מלחמה־אויסברוך). דער פּראָזאַיקער הערץ בערגער איז אָפּגעפּאַרן קיין אויסטראַליע, און כלאַונע קאגאַן קיין פּאַריז. דער ליטעראַטור־קריטיקער און פּאַרשער און לאַנגיאַריגער רעדאַקטאָר פון „די ליטעראַרישע בלעטער“ נחמן מייזיל, דער היסטאָריקער רפאל מאַהלער, דער מחבר פון חסידיש־פּאָלקלאָר־מאַטיוון מנשה אונגער, דער ראַמאַניסט און איבערזעצער ווי ריימאַנטס „פּויערים“ שלמה ראָזע־בערג, זיינען אויך אַוועק קיין אַמעריקע.

עס זיינען אָבער אויפגעקומען פּרישע, אפשר ניט קיין אָפיצערן, נאָר סאַלדאַטן, האַרעפּאַשיקעס פון דער ליטעראַטור. עס איז צוגעקומען דער נאָמען ב. ראשקין, עס איז אַדאַנק אים געעפנט געוואָרן אַ ניי פענצטער צו דער פּאַנאָראַמע פון יידישן שטעטל. עס האָט זיך נאָך אַ לאַנגער און שווערער קראַנקהייט אַקטיוויזירט שעפּעריש טשיבוּצקי מיט זיין זאַכקענערישן אַריינבליק אין דער מיליע פון דער יידישער אַרעמקייט. עס האָט אַדורכגעמאַכט אַ בפּירושן קינסטלערישן וואַוקס ז. סקאַלאָוו. מיט אַן אינטערעסאַנטער ליטעראַטור־זאַמלונג האָט זיך באַוווּזן משה וואַלדמאַן. די ליטעראַטור האָט באַגריסט נאָך איין פּרישן און צוואַנגנדיקן טאַלאַנט, רוסקאָ־לענקער, וועלכער האָט אַריינגעבראַכט אַן אַטעם פון ביבלישער געשיכטלעכקייט. עס האָט זיך געיאָוועט אַ נייער פּראָזע־שרייבער, הגם נאָך אַן אומבאַהאַלפּענער, יהודה פעלד (פעלדוואַרם). מיט היסטאָרישע ראַמאַנען זיינען אַרויסגעטראָטן שלמה ראָזענבערג (דער דערמאַנטער איבערזעצער פון ריימאַנטס „פּויערים“) און דער אַנגעפּראָפּטער מיט יידישן וויסן יהודה יפת.

די יידישע ליטעראַטור אין פּוילן איז דווקא אין די לעצטע פּאַרמלחמה־יאָרן

געוואָרן אַ נאַרמאַלע דערשיינונג, מיט אַן ערנסטן נאַכוואַקס מיט אַן אַנטוויקלטער עפיק און מיט אַן אויסגעברייטערטער לייגענער־באַזע, טראָץ די דערפאַלגן פונעם „נאַש־פּשעגלאַנדיגן“. צו די עקזיסטירנדיקע ליטעראַרישע זשורנאַלן קומען צו אַ וואַגיקע חודש־שריפט א. נ. „שריפטן“, די „ליטעראַרישע בלעטער“ זיינען אַרויף אויפן ברייטן שליאַך פון קולטור־פּראָגנאָ.

און דאָס אַלץ צוזאַמען האָט געווירקט אויפן אויספיינען און באַרייכער־פּראָצעס פון די ליטעראַרישע ביילאַגעס צו דער טאַג־פּרעסע און קודם־כל אויף דער אַנטוויקלונג פון נייע ערנסטע פּאַרלאַגן, וועלכע האָבן פאַרנומען דעם כּסא הכבוד פון די דעמאָלט שוין אָפּגעשוואַכטע, הגם אין דער פאַרגאַנגענהייט פאַר־דינסטפולע פּאַרלאַגן פון ב. קלעצקי, „קולטור־ליגע“, פון חיים בושאַזא מאַרק ראַקאָווסקי, ש. יאַטשקאָווסקי און אַנדערע.

אין דעם באַהאַנדלען פּעריאָד האָט זיך אַרויסגערוקט אויפן סאַמע מזרח־וואַנט פון יידישער ביכער־פּראָדוקציע דער פּאַרלאַג „טאַמאַר“, וועלכער וואָלט זיכער — ווען נישט די מלחמה — פאַרנומען דאָס קרוין־אַרט אין דער געשיכטע פון יידיש־פּאַרלעגעריי. צום ערשטן מאַל אין אונדזער מאַדערנער קולטור־געשיכטע איז אַן אימפּאַזאַנטער און געוויסנהאַפטיקער יידישער פּאַרלאַג, מיט אַ גענוי באַאַרבעטן פּלאַן און גרויסע אַספּיראַציעס, געשאַפן לכּתחילה דורך יוסף קאַמערמאַכער און אויפגעהאַלטן געוואָרן דערנאָך דורך אַ יידישן אַרבעטער. דאָס איז געווען לייב שור, אַ זעצער פון די אַמאָליקע בונדישע קרייזן, וועלכער האָט זיך געשטעלט פאַר אַ לעבן־ציל אויפצובויען מיט זיינע אָפּגעשפּאַרטע שווער פאַרפּראַצעוועטע גילדנס אַ גרויסן יידישן פּאַרלאַג. טריי זיין אידעאַל, איז ער שפּעטער אומגעקומען אין געטאָ אויף די בערג ביכער, געראַטעוועטע דורך דער אייגענער מי. שורן האָט געהאַלפן זיין חבר און פּריינד, אויך אַ יידישער זעצער, דער האַרציקער מענטש מאַכליס.

אַ ביסל אַן ענלעכע ראָל, הגם מיט מער אייגן־פּערזענלעכע ליטעראַרישע אַספּיראַציעס, האָט געשפּילט דער פּאַרלאַג פון שלמה שיינבערג (געשטאַרבן אין ראַטנ־פּאַרבאַנד אין די מלחמה־יאָרן). ער איז געווען אַ שרייבער, איבערזעצער, דרוקער און פּאַרלעגער, ער האָט אַ סך אויפגעטאָן פאַר דער יידישער בוך־פּראָדוקציע.

דער ביכער־פּאַרלאַג ביי די „ליטעראַרישע בלעטער“ האָט ביז די סאַמע לעצטע יאָרן אַרויסגעבראַכט אויף דער ליכטיקער שיינ אַ סך ווערק פון יידישע פּראָזאַאיקער און פּאַעטן און אויך איבערזעצונגען. נישט איין אָנפאַנגער אָדער אומבאַהאַלפּענער שרייבער האָט אַ דאַנק דעם דאָזיקן פּאַרלאַג דערגרייכט מיט זיין וואָרט צו דער ברייטער לייגענערשאַפט. זאָל דאָ דערמאַנט ווערן צום גוטן דער נאַמען פון דעם פּאַרלאַג־לייטער יעקב מיזיל, יינגערער ברודער פון נחמן מיזיל, — טראַגיש אומגעקומען מיט זיין פּרוי יהודית און זייערע צוויי זין — לייבעלע און מולינקע.

דער פּאַרלאַג „ביכער־וועלט“ (פון דער אַמאָליקער „קולטור־ליגע“, בושאַזא א.א.א.), אונטער דער אָנפירונג פון אַזעלכע געניטע יידישע קולטור־טוער ווי חיים וואַסער און, דוכט זיך, אויך דער פּעדאַגאָג און שרייבער ח. ש. קאַזשאַן, האָט פאַר־געזעצט די נוצלעכע טעטיקייט פון די פּריערדיקע יאָרן.

דער פּאַרלאַג פון ייוואָ האָט ביי אַלע פינאַנציעלע שוועריקייטן ממשיך געווען זיין אַרבעט. אַזאַ פּאַרלאַג ווי „קינדער־פּריינד“ (אַרויסגעגעבן דורכן שרייבער

טייכמאַן) האָט געהאַט פאַרדינסטן ווי כמעט אַן איינציק־אַרטיקע דערשיינונג אין דער דעמאָליטיקער יידישער קולטור־וועלט. דער פאַרלאַג פון מאַרק ראַקאָווסקי און די „קליינע ביבליאָטעק“, וועלכע ער האָט אַרויסגעגעבן צוזאַמען מיטן מחבר פון די דאָזיקע שורות, איז שוין אין דעם באַהאַנדלטן פּעריאָד געווען געשלאָסן דורך דער צענזור, און מ. ראַקאָווסקי איז פאַרשיקט געוואָרן קיין קאַרטו־בערעזע.

די אַלע שעפּערישע כוחות צוזאַמען גענומען האָבן דערפאַלגרייך באַקעמפט דעם שונד, וואָס האָט זיך געשפּאַרט און געריסן דורך טיר און טויער.

אַ סימן פון דער צייט איז געווען אויך דאָס, וואָס געוויסע פּויליש־שרייבנדיקע יידישע שרייבער האָבן אָנגעהויבן בהדרגהדיק אַריבערגיין אויף יידיש. אַ בוילעטן ביישפּיל אין דער הינזיכט שטעלט מיט זיך פאַר דער דיכטער משה שימעל. איינ־צייטיק באַפּרייט ער זיך פונעם סענטימענטאַליזם און שלאַגט אָן אין טענער פון נאַציאָנאַלער ליריק.

דאָס בילד פונעם אויפשוואונג פון דער יידישער ליטעראַרישער שאַפונג אין דעם פּעריאָד פון טראַגישן מאַמענטאָ וועט נישט זיין גאַנץ, אויב עס וועט נישט דערמאָנט ווערן דער דראַנג צו שעפּערישן שטייגן אויך אינעם שטח פון ליטעראַטור־קריטיק און ליטעראַטור־געשיכטע. טאַקע אינעם דאָזיקן פּעריאָד זיינען אויפגע־קומען געוואָנטע פּלענער. עס געדענקט זיך, אַז לעאָ פינקעלשטיין איז דעמאָלט צו־געטראַטן צום שרייבן אַ געשיכטע פון דער יידישער ליטראַטור; דער מחבר פון די דאָזיקע שורות איז נאָך זוכה געווען צו הערן די ערשטע קאַפיטלעך. יצחק בערנשטיין, דער שפּעטערדיקער ליטעראַטור־קריטיקער פון „היינט“, וועלכער האָט אַרויסגע־רוקט דעם פּאַסטולאַט פון אַ נאַציאָנאַל־אידיאישער ליטעראַטור, האָט געפּלאַנט אַ גרעסערע סינטעטישע אַרבעט אויף דער דאָזיקער טעמע. נאָך אַ ריי אומרואַיקע יאָרן איז טאַקע אין דער באַהאַנדלטער צייט צוריקגעקומען צו זיך נח פּרילוצקי, וועלכער האָט זיך ווידער אַקטיוויזירט אין דער קריטיק, שפּראַך־פּאַרשונג און עסייאַטיק. מיט אינטערעסאַנטע ליטעראַרישע אַרטיקלען פּלעגן אַרויסטרעטן דער שטילער באַשיידענער מ. קיטאַי, די יידיש־שרייבערין רחל אויערבאַך און די קריטיקער י. ראַפּפּאַרט, אהרן מאַרק (געשטאַרבן אין יאָר 1938), נ. האַניג, ד. ספּאַרד, ד. רויכל, שאַפּראַן א. א. זאַל אויך דערמאָנט ווערן די ערנסטע עסייאַס־טישע און פעליעטאַניסטישע פּובליציסטיק, וועלכע האָט זיך מאַביליזירט צום קאַמף פאַר די יידישע רעכט און האָט אָפט פּאַסטולירט אַ גרויסע יידישע קולטור אַדער געגעבן אַ סאַטירישע אויפפאַסונג פון דער טאַג־טעגלעכער ווירקלעכקייט. אַזעלכע נעמען ווי ב. שעפּנער פון „פּאַלקס־צייטונג“, אהרן איינהאַרן, י. מ. ניימאַן און מ. קיפּניס פון „היינט“, זלמן רייזען פון „ווילנער טאַג“, הלל צייטלין און ש. י. סטופ־ביצקי פון „מאַמענט“, פּסח קאַפּלאַן פון ביאַליסטאַקער „דאָס נייע לעבן“, ד. ספּאַרד פון „פּריינד“, אלהנן צייטלין פון „אונזער עקספּרעס“ גייען אַריין אין דער געשיכטע פון יידישן שריפטום, מיט אַ באַזונדערן צושטייער אינעם ערב־חורבן־פּעריאָד — איטלעכער, נאַטירלעך, אין זיין סביבה, מיט זיינע אידיען, זיין אייגענעם פנים און זיין אייגנאַרטיקן סטיל און נוסח.

איז דאָס אַלץ? איז דער דאָזיקער גרויסער אויפשטייג געווען געבויט אויף זאַמד? עס וואַלט געווען אַבסאָלוט פּאַלש אַזוי צו טראַכטן. דער אויפשטייג איז

געווען אַ וואקס אויף אַ באַדן פון אַן איבער־דריי־מיליאָניק פּאַלק. דער אויפשטייג איז געווען אַ רינג אין אַ קייט פון אַ לאַנגער אַנטוויקלונג. דער אויפשטייג איז אויך געווען אַ נאַטירלעכע זעלבסטשוץ קעגן קולטור־באַרבאָרום, קעגן דעם פּראַגראַם פון „מייַן קאַמף“, קעגן פּשיטיק, און אויפן אייגענעם אינערלעכן פּראַנט — קעגן אַסימילאַציע און שונדישער דעגענעראַציע און אינצייטיק קעגן די צוריק־אין־געטאַ־לאַזונגען, וואָס האָבן אַהער פּאַרבלאַנדזשעט פון ערגעץ וואו, פון מערב. דער בור־שטינישער „ביי די טייכן פון מאַזאַויע“, דער באַדערזאָנישער „ייד“, די פּאַר־יידישונג פון לי־טאַי־פע (באַמזעס) און „פּאַן טאַדעאָוש“ (דוד קעניגסבערג) — אַט אַזעלכע ביישפּילן זיינען די הויפּט־סימנים פון דער ריכטונג פון דער יידישער ליטעראַטור־שאַפונג אין יענער צייט: זעלבסטשוץ, יידישער נאַציאָנאַלער באַ־וואוסטזיין און שטאַלץ און דראַנג צוצואייגענען זיך אויך גרויסע קולטור־ווערטן פון אַנדערע פעלקער.

מיר האָבן אָנגעהייבן אונדזער שילדערונג פונעם יידישן לעבן אין דעמאָליטיקן פּוילן מיט זייער אומעטיקע טענער. באַגרענעצן זיך בלויז מיט אַט דעם אין תּוך גע־נמען ריכטיקן שוואַרצן בילד, וואָלט אַבער געווען צו איינזייטיק. וואָרעם אפילו אינעם ערב־חרוב־דיקן יידיש־פּוילישן לעבן זיינען אויך געווען אַ סך מאַמענטן פון פּרייד און ליכט. שוין דער אויבן־אָנגעצייכנטער אויפשטייג פון יידיש־ליטעראַרישן שאַפן האָט אַריינגעאַסן אין אַ באַדייטנדיקער מאַס געהייבענע שטימונג אין די צעמיטער פון די קולטור־גיריקע יידישע מאַסן. אַן ענלעכער פּראַצעס ווי אין דער ליטע־ראַטור, הגם אין אַנדערע טעמפן, איז פּאַרגעקומען אינצייטיק אין אַנדערע געביטן, קודם כל, אינעם יידישן טעאַטער, אין וועלכן עס האָבן געווירקט מיט אַ נישט איינ־געלאַשענער ענערגיע אברהם מאַרעווסקי און די טורקאָוס (זיגמונט און יאַנאַס) און אידאָ קאַמינסקאָ און א. סאַמבערג און די פּאַרבלייבענע פון דער „ווילנער טרופּע“ און דער „יונג־טעאַטער“ און די פּיאַנערן און מיטשעפּער פון „אַראַראַט“ און אַנדערע קליין־קונסט־טעאַטערס. עס האָט ווידער אויפגעלעבט דער ערנסטער יידישער טעאַטער, וועלכער האָט זיך אַ קער געטאַן צו ראַמאַנטיש־געשיכטלעכער טעמאַטיק, צום טיפן יידישן פּאַלקסטום און אינצייטיק אַרויפגעפירט אויף די ברעטער פון דער יידישער בינע איראַפּיאישע קלאַסיק מיט אַקטועלע אַנטי־באַרבאָרישע, אַנטיהיטלעריסטישע און אַנטיפעאַדאַלע אַקצענטן (א. גאַלדפּאַדענס „שולמית“, שעקספּירס „שטורעם“, לאַפע דע וועאַס „שעפּסן־קוואַל“, די דראַמאַ־טורגיע פון יעקב פּרעגער א. א. וו.).

דער יידישער טעאַטער אין פּוילן איז נאָך אויך דעמאָלט געווען אַ מקום מקלט פאַר גרויסע יידישע שוישפּילער, פּליטים פון „דריטן רייך“, און פון דער צווייטער זייט — אַ דאַנקבאַרער באַדן פאַר גאַסטראַלן פון באַקאַנטע אַרטיסטן מעבר ליב. אין דעם באַהאַנדלטן פּעריאָד איז פּוילן געווען אַ צענטער פון אַ צאָלרייכער גרופּע יידישע פּלאַסטיקער קינסטלער, וועלכע האָבן זיך גרופּירט אין וואַרשע, לאַדזש, ווילנע, קראַקע, לעמבערג און זיך אַלץ מער אויסגעלעבט אין פּאַלקס־מאַטיוון.

אויך אויפן פעלד פון יידישער היסטאָריאַגראַפּיע האָט זיך די השפּעה פון דער צייט אויסגעדריקט אין אַ דראַנג צו געשטיגענער שעפּערישקייט און אין אַ שטרעבונג

צו שאַפן מאַנומענטאַלע ווערק. ד"ר יצחק שיפער האָט אַרויסגעלאָזט זיין גרויס ווערק „די געשיכטע פון יידישן מסחר אין פוילן“ און זיך געקליבן צו שרייבן אַ ניי ווערק וועגן די „וועדים“ (וואַאָדים), פון פוילישן יידנטום און וועגן די כוורים. ד"ר ע. רינגעלבלום האָט זיך געטראָגן מיט ברייטע פּלענער פון נייע אַרבעטן צו דער געשיכטע פון פוילישן יידנטום. מתתיהו מיזעס האָט געשריבן היסטאָרישע ווערק, וואָס האָבן דעמאָסטרירט די היטלערישע ראַסן־טעאָריע און די „היימישע“ אַנטי־סעמיטישע לעגענדעס וועגן יידישער פּחדנות. פּראָפ' מאיר באַלאַבאַן האָט זיך דורך זיינע וועכנטלעכע אַרטיקלען פאַרבונדן דירעקט מיטן יידישן מאַסן־לייענער. אין לאַדזש האָט געווירקט דער היסטאָריקער פּיליפּ פּרידמאַן, און אין ווילנע — פּנחס קאַן. עס איז אויפגעקומען אַ פּלעיאַדע יונגע היסטאָריקער און עקאָנאָמיסטן מיט אַספּיראַציעס און שוואַונג, און מיט נייע וויסנשאַפטלעכע מאַסשטאַבן (י. טרונק, י. וואַרשאַוסקי, א. אייזענבאַך, מ. לינדער).

נישט קיין קליינעס פאַרדינסט ביי דער דאָזיקער גרויסער קולטור־אַקטיוויאַציע האָט געהאַט דער יידישער קולטור־פּראָגראַם, וועלכער איז אויפגעקומען אַ דאַנק דעם פאַרזייער קולטור־קאָנגרעס פון 1937; די אידייע פונעם קולטור־קאָנגרעס זיינען געווען זייער פּאָפּולער אין פוילן און זיי האָבן באַווירקט דעם יידיש־פוילישן קולטור־פּראָגראַם, וועלכער האָט דורכגעפירט באַדייטנדיקע מאַסן־אַקציעס און פּייע־רונגען. נחמן מייזל, ע. רינגעלבלום, ד"ר ר. מאהלער, דוד ספּאַרד, א. קאַציונע, י. גיטערמאַן און אַנדערע האָבן אַ באַדייטנדיקן צושטייער ביים דערפאַלג פון די אונטערנעמונגען פונעם קולטור־פּראָגראַם, קעגן וועלכן עס האָט זיך אַוועקגעשטעלט דער שוואַרצער „פּראָגראַם“ פון דער פּאָליציי און אַדמיניסטראַטיווער מלוכהשער מאַכט. אַ וויכטיקע טריבונע פאַרן יידישן וואָרט און פאַרן געאייניקטן אַנטיפּאַשיסטישן קאַמף איז געוואָרן אין די דערמאָנטע יאָרן דער יידישער ליטעראַטור־און זשורנאַליסטן־פאַראיין. אונטער דער אינהייטלעכער אַנפירונג פון די ליטעראַטן פון די יידישע אַרבעטער־ריכטונגען איז פאַרטריבן געוואָרן פונעם פאַראייניגטן לאַקאַל דער גייסט פון קאַרטן און סתם קיביצעריי.

טלאַמאַצקע 13 איז פאַרואַנדלט געוואָרן אין אַ צענטראַלער פּאָליציע פון אַנטי־פּאַשיזם און פון יידישער קולטור. (דאָס איבערטראַגן דעם פאַראיין אויף גראַניטשע איז געווען אַן ערנסטער קלאַפּ פאַר דער אַפּאָליציע). אויך די יידישע פּראָפּעסיאָ־נעלע פאַראיינען פון אַלע שאַטירונגען האָבן זייערע טריבונעס גערן און אַפט אַפּגעגעבן פאַר קולטור־אונטערנעמונגען. אין דעם אַלגעמיינעם פּאָליטישן חושך זיינען דאָס געווען דערמוטיקנדיקע פּייערלעך. אַן ענלעכע ראַל, הגם אין אַ פאַר־מאַכטן קרייז, האָבן אַפּגעשפּילט די קיבוצים פון דער חלוצישער און „השומר הצעיר“־יוגנט אין די שטעט און שטעטלעך פון פוילן.

צו די ליכטיקע מאַמענטן פון דער מאַמענטאַ־צייט דאַרפן פאַרעכנט ווערן די זעלבסטשויך־קאַמפן פון די יידישע מאַסן, די שטרייקן פון דער יידישער באַפעלקער־רונג, די רעזולטאַטן פון די לעצטע וואַלן צום וואַרשעווער שטאַט־ראַט, די סאָליאַר־ריטעט־דערשיינונגען פון פּראָגרעסיווע פּוילישע עלעמענטן מיט דער יידישער זעלבסטשויך־באַוועגונג, די שטימען פון די מער דרייסטע פאַרשטייער פון דער פּוילישער ליטעראַטור. דאָס אַלץ צוזאַמען האָט געשאַפן די צווייטע זייט פון דער מטבע.

דאס אלץ האָט סטימולירט דעם יידישער שרייבער. און אין אזא לאַגע און שטימונג פון האַפענונג און שרעק איז געקומען די קאטאסטראָפּע פון סעפטעמבער 1939. דאָס אלץ, וואָס ווערט דאָ גאַנץ אייליק געשילדערט, נעמט נישט אַרום, ווי עס איז צו זען, די איבערלעכע אידייאישע שטרייטיקייטן, וועלכע האָבן געהאַט אַן אָרט אין דעם ערב-חורבן-פּערִיאָד, הגם אין אַ פּיל קלענערער מאָס ווי אין די פּריערדיקע צייטן. דער עיקר-שטרייט איז געגאַנגען אַרום דער באַציאונג און שטעלונג צום געדאַנק פון דעם אַלגעמיינען יידישן קולטור-קאַנגרעס. עס זיינען אויך פאַרגעקומען הייסע דיסקוסיעס אַרום ריין ליטעראַרישע פּראָבלעמען, אַרום דער באַציאונג צו שלום אָשן, פ. שניאורסאָן, איציק מאַנגערס חומש-מאַטיוו, צו דער יידיש-סאָוועטי-שער ליטעראַטור, צו ל. פּויכטוואַנגערן, צום רעאַליזם, וכדומה, אָבער די שאַרפע פּראָבלעמען פון דער צייט האָבן מילדער געמאַכט די קעגנזייטיקע אַנטאַגאַניזמען און חלוקי-דעות. די יידישע קולטור-וועלט אין פּוילן האָט געפּילט, אַז איינזייטיג איז דער געבאַט פון דער סכּנהדיקער שעה.

3.

די דייטשישע ווילדע אַגרעסיע אויף פּוילן, די מוראדיקע אַקופאַציע פון לאַנד דורך די ווערמאַכט-חיילות און עס-עס-אַפּטיילונגען האָט געמאַכט אַ סוף צו דער ביז-איצטיקער טעריטאָריעלער איינהייטלעכקייט פון דער יידיש-פּוילישער קולטור, וועלכע איז געוואָרן דאַפּלט צעריסן. איין טייל פון די קולטור-שעפּער איז געבליבן אונטער דער דייטשישער אַקופאַציע, אַ צווייטער איז אַריינגעטראָטן אין גייע, אומ-באַקאַנטע פאַר אים באַדינגונגען פון סאָוועטישער הערשאַפּט (ווילנע, לעמבערג, ביאַליסטאָק). אָבער אויך די יידישע קולטור, וואָס איז געבליבן אונטער דער ממשלה פון האַקנקרייך, איז געווען צעריסן אויף אייניקע לחלוטין איזאָלירטע צענטערס, וואָס יעדער איינער פון זיי איז געוואָרן הערמעטיש פאַרמאַכט און אַרומ-גערינגלט מיט הויכע געטאַ-מויערן. הגם דער גורל פון די אַלע קיבוצים איז געווען דער זעלביקער, האָבן דאָך די קאַנקרעטע באַדינגונגען פון די פאַרשיידענע געטאַס (פּלוס די שפּעטערדיקע געטאַס אין די מערב-סאָוועטישע געביטן) געשטאַלטיקט אויף פאַרשיידענע אופנים דאָס דערווייליקע לעבן פון די יידן און משפּיע געווען די קאַנקרעטע פאַרמען און אינהאַלטן פון די דאַרטיקע ליטעראַרישע שאַפּונגען. די ווערק, וואָס זיינען געשאַפּן געוואָרן אין די יאָרן 1940-1943 אין די געטאַס און לאַגערן, בילדן אַן איינציקאַרטיקע דערשיינונג אין דער געשיכטע פון דער וועלט-ליטעראַטור. נישט איין ווערק פון פאַרשיידענע ליטעראַטורן איז פאַר-טראַכט און אַנגעשריבן געוואָרן אין געצוואונגענער ווייטאַנגלעכער התבודדות, אין קלויסטער-צימערלעך, אינקוויזיציע-קעלערס און טויט-קאַמערן פון תּפּיסות, דורך שרייבער צוגעשמידטע צום טויט-בעט, אָבער קיין איינס פון זיי איז נישט געבוירן געוואָרן אין אזא טראַגישער איזאָלאַציע און אינעם שאַטן פון טויט פון אַ גאַנץ פּאָלק, ווי די באַדינגונגען פון געטאַ און קאַנצלאַגער.

אין די יאָרן 1940-1943 איז אויפגעקומען אין יידיש אַ ליטעראַטור, וועלכע עס האָט זיך נישט געקאַנט פאַרשטעלן דער געוואַגסטער אומרואַקסטער גייסט, דער סאַמע פאַראויסזעענדיקער פּראַגנאַז-דענקער, אַ ליטעראַטור פון הונגער-טויט.

פון אומשלאַג-פלאַץ, פון פאַרלענדונג פון גאַנצע קהילות און פון אַ גאַנץ פּאַלק, אַ ליטעראַטור, וואָס זיינע געשטאַלטן זיינען שוין געוואָרן נישט מער ווי אַ חלום. אַקעגן אַזעלכע מאַטיוון ווערט בלאַס דער קינה-טאַן פון די כראַניקער פון דעם יידישן חורבן בעת די קרייץ-צוגן. אין באַדינגונגען פון הונגער און מגיפות, ביי די טויטע גופים פון זייערע נאַענטסטע, ביים איינציקן ווילן און טרוים פון אַ שטיקל ברויט, ווען דאָס האַרץ האָט פאַרפלייצט אַ מבולדיקער געוויין, און דער מח איז געווען צעשרויפט פון העכסטער נערוועישקייט — איז אויסגעקומען דעם געטאַ-שרייבער אויסצוגיסן זיינע געפילן אויף פאַפיר. אַזוי אַרום איז שוין דאָס סאַמע שרייבן אין אַזעלכע אומשטענדן געווען אַן אַקט פון אַ געוויסן מין העראַאָיזם. דאָס שאַפן ליטעראַטור איז געווען פאַרבאַטן און עס איז געווען אַן אומלעגאַלע טעטיקייט.

מיט קליינע אויסנאַמען איז די ליטעראַרישע שאַפונג אין די געטאַס און לאַגערן געווען אַ דערשיינונג פון דער יידישער ווידערשטאַנד-באַוועגונג. ווידעראַמאַל האָט די יידישע ליטעראַטור אויסגעהאַלטן דעם עקזאַמען פון נאַציאָנאַלער טריישאַפט. דער גרעסטער טייל פון די שעפער האָט זיך אָפגעגעבן דעם דיין-יחשוב, אַז דער פערזענלעכער גורל איז געחתמעט און אַז דאָס, וואָס ווערט געשאַפן, אויב דאָס וועט איבערלעבן (נישט ווי "אותיות פורחות", נאָר אין געהיימע אַרכיוו-קעסטלעך אונטער דער ערד), וועט עס דיגען דעם פּאַלק. כמעט איבער אַלע שאַפונגען פון דער געטאַ-ליטעראַטור שוועבט דער רוף פון דער צוואה פון דער געטאַ-מאַלערין געלע סעקשטיין: "יידיש פּאַלק, דערלאַז נישט מער צו אַזעלכע אומגליקן!"

קודם-כל איז די געטאַ-ליטעראַטור אַ טרייע אָפּשפיגלונג פון דער גרויליקער צייט און פון דעם גורל פון פּאַלק. דאָס איז אַ ליטעראַטור אַ דאַקומענט און אַ ליטעראַטור אַ מאַנומענט. און דעריבער — נעמענדיק אין אַכט אי די גרויליק-אויס-נאַמיקע באַדינגונגען, אי דעם כראַקטער און ציל פון דער ליטעראַטור צווישן פּאַלנדיקע ווענט — טאָר מען נישט צוגיין צו איר אָפּשאַצונג מיט די אָנגענומענע אין דער ליטעראַטור-ויסנשאַפט מעטאָדן און קריטעריעס. לאַמיר נישט זוכן אין די דאָזיקע ווערק קיין קינסטלערישע שלימות, עפישע רואיקייט, ברייטאַטעמדיקייט, אויסגעטאַקטקייט פון סטיל און געשליפּנקייט פון וואָרט. און לאַמיר אויך געדענקען, אַז נישט אַלץ איז אַריינגעפאַלן אין די טרייע און פאַרויכטיקע הענט פון עמנואל רינגעלבלום און זיין קאַנספּיראַטיוון אַרכיוו, פון מרדכי טענענבוים-טאַמאַראַף און זיינע חברים פון "דרור", פון די אַרכיוו-שמורים פון ווילנע, לאַדזש און פון אַנדערע צופעליקע פאַרהיטער און באַשירעמער. אפילו נישט אַלץ פון דעם, וואָס איז טיף באַגראַבן געוואָרן, האָט דערגרייכט צו די יורשים, צום היינטיקן דור. עס זיינען פאַרשוואַנדן נישט בלויז די געטאַ-לידער פון ישראל שטערן און נישט בלויז אַ געטאַ-ראַמאַן פון יהושע פּערלע, נישט בלויז די גרויסע פּאַעמע "יזכור" פון יצחק קאַצענעלסאָן און די דעמאַלטיצייטיקע ראַמאַנען פון מיכל בורשטיין, נאָר אויך די ווערטפולע פּאַלקלאַר-זאַמלונגען פון שמואל לעהמאַן, די געטאַ-פאַרשוונגען פון מנחם לינדער, די נייע אין געטאַ געשריבענע היסטאָרישע ווערק פון ד"ר יצחק שיפער און אומגעהייער וויכטיקע טאַגביכער פון מרדכי אַנליעוויטש און יוסף קאַפּלאַן, פון מ. לינדער און איזיק רעמבאַ, פונעם וואַרשעווער יודענראַט-פרעזעס

אדאס טשערניאקאוו און אנדערע, וועלכע וואלטן זיכער, לויט די קארגע ידיעות, וואס מיר פארמאגן, בארייכערט אונדזער וויסן וועגן די לעצטע צאפֿלענישן פון פוילישן יידנטום און דערגאנצט די ידיעות פונעם אַנטפלעקטן רינגעלבלום-אַרכיוו און פון די שפּליטער-אַרכיוו פון ביאליסטאָקער, לאַדזשער, ווילנער און אנדערע געטאָס.

אַזוי אַרום קאָן אפילו די סאַמע געוויסנהאַפטיקע אַרבעט וועגן דער געטאָ, לאַגערי-און וואַלד-ליטעראַטור נישט געבן קיין פּול, אַלזייטיק און לחלוטין ריכטיק בילד. אויב לגבי די ווערק, וואָס זיינען ניצול געוואָרן, איז מען בכה צו געבן אַ געוויסן אַנאַליז, קאָן מען וועגן די אַנדערע נישט-קלאַרע קאַפּיטלען ברענגען בלויז לויזע ידיעות, און דאָס קודם-כל אַ דאַנק די דריי וויכטיקסטע מקורים: רינגעל-בלום נאַטיצן, דער אַרבעט פון רחל אויערבאַך, וועלכע האָט אין קאָנספּיראַציע אויף דער „אַרישער“ זייט מיט בלוט פון איר האַרץ, אונטערן פּרישן איינדרוק פון די אייטערנדיקע וואונדן אַנגעשריבן איר זכרונות-עסי „צוזאַמען מיטן פּאַלק“, און אויך דעם בריוו, געחתמעט דורך ע. רינגעלבלום און א. בערמאַן, וואָס איז אין יאָר 1944 אַריבערגעשיקט געוואָרן פון דער וואַרשעווער יידישער אונטערערד צו די יידישע קולטור-טוער פון אַמעריקע.

די גרויליקע געטאָ-באַדינגונגען האָבן געווירקט אין אַ פאַרשיידענעם אויפן אויף די שרייבער. ווען ביי איין טייל האָט די טראַגישע ווירקלעכקייט אַרויסגערופן אַ געוואַלטיקן צופּלוס פון שעפּערישער ענערגיע, איז אַ צווייטער טייל געבליבן צעטומלט, דערשלאָגן און אַפּאַטיש. אַ סך גרעסער אין צאָל איז געווען די ערשטע קאַטעגאָריע, און דאָס זאָגט ווידעראַמאַל עדות אויף דער טראַץ-אַלעמדיקער וויטאַ-ליטעט און פּאַלקס-טריישאַפט פון דער יידישער ליטעראַטור. נישט ווייניק האָט דערביי מיטגעווירקט די סטימולירנדיקע און אַרגאַניזאַטאָרישע איניציאַטיוו פון דעם אונטערערדישן געטאָ-אַרכיוו מיט רינגעלבלומען בראש. נישט ווייניק האָט דערביי געהאַלפן דער פּאַנאָדערוואָקס פון דער אונטערערדישער געטאָ-פּרעסע; די אומלעגאַלע ביבולקע-צייטשריפטן פון „בונד“, „דרור“, „השומר הצעיר“ און די קאַמוניסטן זיינען געשטאַנען אָפּן פאַרן יידישן שרייבער. עס האָבן אין זיי געדרוקט נאַטירלעך אונטער פּסעוודאַנימען, יחיאל לערער, יהושע פּערלע, יצחק קאַצענעלסאָן, יוסף קירמאַן, יהודה פּעלד, און — להבדיל בן המתים ובין החיים — רחל אויערבאַך. עס זיינען אויפגעקומען אויף די באַשיידענע פּרעסע-שפּאַלטן יונגע טאַלענטן, יצחק צוקערמאַן, מרדכי טענענבוים-טאַמאַראַף, שמואל ברעסלאַוו. נישט ווייניק האָט אויך בייגעווירקט ביים דערהאַלטן דעם שרייבער די אַרגאַניזאַציאָנעלע ענערגיע פון מנחם קיפּניס, רחל אויערבאַך, מ. אַפּעלבוים, יהודה פּעלד און אנדערע אַרגאַ-ניזאַטאָרן פון דער ליטעראַרישער געזעלשאַפט און פּאַלקס-קיכן פאַר דער אינ-טעליגענץ.

פונקט ווי אין פּריערדיקן צייט-אַפּשניט, אַזוי האָט אויך איצט דער טראַגישער גורל פון פּאַלק משפּיע געווען אויף געוויסע לאַנג-שווייגנדיקע שרייבער אין דער ריכטונג פון שעפּערישער אַקטיוויזאַציע; דער בוילעטסטער ביישפּיל — יוסף קירמאַן, וועלכער האָט ביזן יאָר 1939 לאַנג געשוויגן און איז אין געטאָ דערשינען ווי דער מחבר פון רירנדיקע קינדער-מאַטיוון, פון לירישע סקיצן און פון צוויי אויפטרײסלענדיקע לידער פון אומשלאַג-פּלאַץ.

אַזא נחבא אל הכלים (א באהאַלטענער אין זיך) פון די פריערדיקע יאָרן. דער אין שאַטן פאַררוקטער פּרץ אָפּאַטשינסקי איבערראַשט ממש. אינעם געטאָ-פּעריאָד, מיט זיין שרייבערישער אומדערמידלעכקייט און איינפאַלערשישקייט, מיטן שפע פון זיינע מאַטיוון און טיפן אַקערן אין זין פון שפּראַך.

און דאָס סאַמע מערקווירדיקסטע: דער העברייער יצחק קאַצענגעלסאָן פאַר-וואַנדלט זיך אין געטאָ אין דעם סאַמע פּרוכטבאַרסטן יידיש-דיכטער, און קודם כל אין דעם גרויסן עפיקער פון דער געטאָ-אומקום-און ווידערשטאַנד-טראַגיק. אַבער נישט בלויז די אַנערקענטע שרייבער פּיבערן מיטן ווילן צו פאַרפיקסירן וואָס מער גרויליקן לעבן-אַמת אין זייערע ווערק. די געטאָ-און קאַלך-אויבן-תּקופּה איז כאַראַקטעריסטיש צווישן אַנדערע מיט דער דערשיינונג פון "הכל כותבים" (אַלע שרייבן): הונדערטער און הונדערטער פשוטע יידן, אינטעליגענץ, אַרבעטער, סוחרים, רעליגיעזע מענטשן האָבן געשריבן און פאַרשריבן. מען האָט געשריבן טאַגביכער, זכרונות, איינדרוקן, מען האָט עס איבערגעגעבן אין די קאַנספּיראַטיווע אַרכיוון, אַליין באַגראַבן, אַריבערגעוואַרפן אויף דער "אַרישער" זייט, פאַרשטעקט אין לעכער פון תּפּיסה-קאַמערן, געהאַלטן ווי הייליקטימער מיט זיך. די דאָזיקע דאַקומענטן פון דער מערקווירדיקער פאַרשרייב-און זכור (געדענק)-אַקציע פון פּאַלק זיינען נאָך אַלץ אין אַ באַדייטנדיקער מאַס צעוואַרפן איבער דערפּער און לאַגער-שטחים, פון צייט צו צייט געלינגט אויסצוגראַבן אַ פּאַר אַזעלכע פאַרגעלבטע בלעטלעך, ווי, למשל, די אַנאַנימע כּראַניק פון אוישוויץ, אַדער אויסצוקויפן ביי אַ פּויער, ווי אַ שטייגער דער טאַגבוך פון בנימין באַביץ, אַדער צופּעליק צו גע-פּינען צווישן די געטאָ-חורבות. אַ ריזיקער טייל פון אַט דער פּאַלקס-ליטעראַטור איז געאַנגען לאיבד. אַבער אפילו דאָס, וואָס איז געוואָרן אַפּגעראַטעוועט, פאַר-מאַגט אַ קאַלאַסאַלן ווערט.

פאַראַלעל מיט דער דערשיינונג האָט זיך אַנטוויקלט דאָס נייע פּאַלקס-ליד פון געטאָ. לאַגער און וואַלד, טייל איז געבליבן פאַרשריבן אין אַריגינאַל, טייל האָט צוגעוואַנדערט צו אונדז דורכן מויל פון פאַרבלעבענע, געווען געטאָס, וואָס זייערע ליטעראַרישע שאַפּונגען זיינען באַשטאַנען בלויז פון פּאַלקס-מאַטיוון, צום טייל מיט באַקאַנטע אויטאָרן, צום טייל אַנאַנימע. למשל, די שאַפּונגען פון ריגער און אין אַ גרויסער מאַס פון קאָווער און ביאַליסטאַקער געטאָ. צענדליקער פאַר-טיזאַנער פן די ליטווישע און ווייסרוסישע וועלדער, פשוטע יידישע בחורים און מיידלעך, ס'רוב פון קליינע שטעטלעך, האָבן אין אַ בין-השמשות-שעה, ביים אַפרו צווישן איין שלאַכט און אַ צווייטער, אויסגעגאַסן אין זאַפּטיקע יידישע האַלב-פּרימיטיווע פּערזן זייער נשמה-צושטאַנד, זייער בענקשאַפּט, ווי, קאַמף-גרייטיקייט און האַפּענונג. אַ באַזונדער קאַפּיטל זיינען די בעל-פה- (מינדלעכע)-שאַפּונגען פון די לאַגערן. עס וועט נאָך לאַנג דויערן ביז די אַלע צעזייטע און צעשפּרייטע פּערעלעך פון אונדזער טראַגישער פּאַלקס-ליטעראַטור וועלן צוניפּעגזאַמלט ווערן אין איין גרויסן אוצר.

אויב עס גייט אין עכט-ליטעראַרישע שאַפּונגען זיינען די וויכטיקסטע צענטערס געווען די געטאָס פון וואַרשע, ווילנע, לאַדזש, אין אַ קלענערן פּאַנעם — די געטאָס פון קראַקע, לעמבערג (יאַנאווער לאַגער) און ביאַליסטאַק. דער וויכטיקסטער

צענטער איז פונקט ווי פריער פארבליבן ווארשע. דאָ האָט יצחק קאַצענעלסאָן אַנ־געשריבן זיינע אויפטרייסלענדיקע עפישע פּאָעמעס וועגן דער גייסטיקער גבורה פון יידישע פּאַלקס־מענטשן, וועגן דער פּאַרלענדונג פון יידישע שטעט און שטעט־לעך, וועגן זיין פּערזענלעכע אומגליק, וועלכער גיסט זיך צונויף מיט דער גרויסער נאַציאָנאַלער קאַטאַסטראָפּע, וועגן איוב און זיינע איבערלעבענישן, וועלכע רופן זיך איבער מיט דער צייט פון געטאָ. דאָ האָט ז. סקאַלאָו אָנגעשריבן זיין געטאָ־ראָמאַן „האַק אָן קרייץ“, אַ דאַקומענט פון דער צייט אויף אַ קינסטלערישן ניוואָ. דאָ האָט פּעלד געשאַפן זיינע סאַטירעס און רירנדיקע שילדערונגען און אַפּאַטישנסקי — זיין „יידישן בריוונטרגעזע“, „מגילת פּאַראָווקע“, „טראַגעדיע פון אַ הויז־קאַמיטעט“ און דעם פּאַקטן־אַנגעזעטיקטן טאַגבוך פון וואַרשעווער געטאָ. יוסף קירמאַן האָט דאָ געשריבן זיינע דערמאָנטע קינדער־מאַטיוון, זיינע לירישע אימפרעסיעס און די אומשלאַג־פּלאַץ־לידער. קלמן ליס האָט דאָ געשאַפן די לידער וועגן גריטקייט צום קאַמף און דעם פּאַעטישן טרוים פון אַ פּרייער וועלט מיט אַ באַפּרייטן שטאַלצן ייד אויפן באַרג־שפיץ פון איר קולטור. ישראל שטערן האָט געוועבט אַ טרוים פון אַן אַנטלאַפּענעם פונעם געטאָ־גיהנם ייד, אָבער ס'איז קוים געבליבן נאָך זיין שאַפונג אַ קליינער שפור. דאָס זעלביקע קאַן געזאַגט ווערן וועגן שלמה גילבערט, וועלכער האָט זיך פּאַרמאַסטן אויף דראַמאַטישער שאַפונג. יצחק בערנשטיין טרייסלט אויף מיט זיינע הונגער־וויזיעס און ל. גאַלדין מיט זיין אַריגינעלן הונגער־רעפּאַר־טאַזש. יחיאל לערער האָט אין ברייטע עפישע שורות, דורכגענומענע מיט האַר־ציקער ליריק, באַזונגען דעם צער פון איינזאַמע מאַמעס, דעם צער פון אַ צעפּליקט און פּאַריתומט פּאַלק. דאָ, אין וואַרשעווער געטאָ, האָט זיינע לעצטע צו אונדז נישט דערגאַנגענע ווערק געשאַפן הלל צייטליך. דאָ האָט זיין טיף־אינטעליגענטן טאַגבוך געשריבן אברהם לעווין, דאָ האָט געשריבן זיינע ווערק און זכרונות עמנואל רינגעלבלום, דאָ האָבן זייערע איינדרוקן פאַרצייכנט שמואל ווינטער, ח. מ. קאַפּלאַן, מ. שוואַרצבאַרד, שיינקינדער, גורני. דאָ איז אויפגעקומען די אויפטרייסלענדיקע כראַניק „חורבן וואַרשע“ פון יהושע פּערלע און זיין סאַרקאַסטיש־סאַטירישער רע־פּאַרטאַזש פן די שאַפן. דאָ האָט זיין טאַגבוך, אַ באַהויכטן מיט מיסטיק, געשריבן אין פּויליש יאַנוש קאַרטשאַק, דאָ האָט אָנגעשריבן, אויך אין פּוילישן, זיינע געטאָ־און קאַמף־מאַטיוון וולאַדיסלאָו שלענגעל. אין וואַרשעווער געטאָ איז אויפגעקומען אויך אַ סאַטירישע ליטעראַטור, מען האָט געשריבן ליטעראַטור־קריטיק, היסטאָרישע ווערק (למשל שמעון הובערבאַנד), געזאַמלט פּאַלקלאָר. אויך די קינסטלער־פּלאַס־טיקער האָבן זיך באַמיט איבערצוגעבן אין אייל און גראַפיק דאָס גרויליק־נייע (פּעליקס פּרידמאַן, געלע סעקשטיין, שלמה נוסבוים א. א.). אין לאַדזשער געטאָ זיינען געווען שפּעטריש יצחק בריוינער א. א.) עס איז שווער דאָס זעלביקע פּעסט־צושטעלן בנוגע דעם טעאַטער.

אין וואַרשעווער געטאָ איז אויפגעקומען אַ קולטור־באַוועגונג, אַן אונטער־ערדישע און האַלב־לעגאַלע. די מאַסן־מאַניפעסטאַציעס לכבוד מענדעלע מו"ס, שלום עליכם, פּרץ, וויסנבערג, אברהם רייזען, די ליטעראַרישע פּרימאַרגנס, די ליטעראַרישע מוצאיי־שבת־מסיבות, די ליטעראַרישע לעקציעס און די שמועסן, די רעפּעראַטן וועגן פ. מאַרקיש, א. קושניראָו, ה. לייזוויק, ח. נ. ביאַליק, דאָס אַלץ איז געווען אַ סימן, אַז באַדייטנדיקע טיילן פון די געטאָ־אסורים קלאַמערט זיך אין

דער יידישער קולטור ווי אין אַ גייסטיקער רעטונגס-ברעטע, ווי אין אַ פאַרם פון פּסי-
כישער זעלבסטשוין. אַזעלכע נעמען ווי יצחק גיטערמאַן, שמואל ווינטער, מ. מ. קאַן,
שמואל קאַגאַן, ראָזאַ סימכאַוויטש זיינען ענג און אַרגאַניש פאַרבונדן מיט דער דאָ-
זיקער באַוועגונג. אין געוויסע מאַמענטן האָט אפילו געדראָט די געפאַר, אַז די
דערפאַלגן פון דער קולטור-טעטיקייט זאָלן נישט פאַרשטעלן דעם געדאַנק פון
באַוואַפנטן ווידערשטאַנד; „עונג שבת“ (דער קריפטאַנים פון אונטערערדישן געטאַ-
אַרכיוו) — האָט אין אַ געוויסן מאַמענט געזאַגט שמואל ווינטער — איז וויכטיקער
ווי קאַמף. אָבער דער זעלביקער קולטור-טוער האָט נאָכן יאַנואַר-ווידערשטאַנד
אַנערקענט זיין טעות. ביידע שטראַמען — אַקטיווע יידישע קולטור און אַקטיווער
קאַמף — האָבן געמוזט גיין צוזאַמען, פאַראַלעל, ווי די צוויי עיקרדיקע סימנים פון
נאַציאָנאַלער וויטאַליטעט.

די ביידע סימנים זיינען געווען אַקטועל אויך אין ווילנער געטאַ, און ביידע,
דאָ נאָך מער אַקצענטירט ווי אין וואַרשע, הגם אין הינזיכט פון ליטעראַריש-
שעפּערישן פאַרנעם מוז ווילנער געטאַ בכלל גענומען אַפּטרעטן דאָס ערשטע אַרט
דעם וואַרשעווער. די ליטעראַרישע און בכלל קולטור-סביבה פון ווילנער געטאַ איז
באַוויקט געוואָרן פון צוויי פאַקטאָרן: פון איין זייט — די גרויסע טראַדיציע פון יידיש
און יידישער קולטור, פון ייוואַ און יונג-ווילנע, דער מעכטיקער פאַרנעם פון לעבעדיקן
יידישן לשון, און פון דער צווייטער — די נאַענטקייט פון פאַרטיאָנישן וואַלד, די
ערשטע אין די אַקופּירטע געביטן פאַרווירקלעכונג פונעם געדאַנק פון געאייניקטן
פראַנט אין קאַמף קעגן דעם נאַצי-רעזשים, דער איינגעבוירענער אַרגאַניזיר-
אינסטיטוט פון ווילנער יידנטום, דער היכער נאַציאָנאַלער און דעמאָקראַטיש-אַנטי-
פאַשיסטישער באַוואוסטזיין.

אין ערגעץ האָט די קולטור-באַוועגונג נישט אַנגענומען אַזאַ ברייטן און
אַרגאַניזירטן פאַרנעם ווי אין ווילנער געטאַ. אָבער דאָס דאָזיקע געטאַ איז אויך
געווען דאָס ערשטע צו ווייזן אַ וועג פון נאַציאָנאַל-אַנטיפאַשיסטישער קאַמפּס-איינ-
הייט, וואָס האָט געהאַט איר אַרגאַניזאַציעלען אויסדרוק אין דער פ. פ. א. (פאַר-
אייניקטער פאַרטיאָנער-אַרגאַניזאַציע), וועלכע האָט אַרומגענומען דעם ברייטסטן
פעכער פון ריכטונגען, ברייטער ווי ערגעץ אַנדערש וואו, וואַרעם פון קאַמניסטן,
בונדיסטן, השומר הצעירניקעס ביז רעוויזיאָניסטן איינגעשלאָסן (די פון גלאַזמאַנט
שניט). די ביידע אַטמאָספּערעס, פון פיבערדיקער טראַץ-אַלעמדיקער קולטור-
טעטיקייט און פון ענערגישער ווידערשטאַנד-קאַנסעלידאַציע, האָבן אויסגעאיבט
אַ בוילעטן חותם אויף דעם כאַראַקטער פון דער דאָרטיקער ליטעראַרישער שאַפונג.
עס האָבן דאָ געקאַנט דראַען צוויי עקסטרעמע סכנות: פון איין זייט — פון קולטור-
לשם-קולטור ביזן פאַרגעסן רעטונג און ווידערשטאַנד, און פון דער צווייטער — פון
פאַרלאָזן דאָס געטאַ-שלאַכט-פעלד מיט דער ריכטונג צום וואַלד אָן אַ העכערן
גייסטיקן אינהאַלט ביז באַגרענעצן זיך בלויז צו פיזישער רעטונג. די פאַרביבענע
מאַנמענטן פון דער ליטעראַרישער שאַפונג נוסח ווילנע ווייזן אַרויס אַ סינטעז
פון ביידע אַטמאָספּערעס. אין ווילנער געטאַ האָט אויפגעשפראַצט אַ האַרטנעקיקע
קולטור-טעטיקייט, וואָס איז שוין מיט זיך אַליין אָן אַרגאַנישער טייל פון פאַסיוון
ווידערשטאַנד, און אין דעם זעלביקן געטאַ איז אויפגעקומען הירש גליקס „זאָג ניט

קיינמאל" און א. טוצקעווערס ווי פון מעטאל אויסגעגאסענע לידער פון דער אויסער-געוויינלעכער העראיאק און נאציאנאלער טראגעדיע, די באהארצטע פאנאר-מאטיוון פון שמערקע קאטשערגינסקי און די גרויסע צאל מער און ווייניקער וואגיקע פא-עטישע שאפונגען פון באקאנטע און אומבאקאנטע מחברים. אויפן סאמע מזרח-ארט פון דער גאנצער געטא-ליטעראטור רוקט זיך ארויס די שאפונג פון אברהם סוצ-קעווער, וועלכער פארמאגט נישט בלויז א גרויסע אָנגעזעטיקטייט פון אינהאלט, נאָר אויך — און דאָס איז אַן עיקר-שטריך אין פאַרגלייך מיט אַנדערע אָנגעזעענע געטא-ווערק — אַן אויסגעצייכנטע פאַרם, דעם צמצום און קאָנדענסירונג פון אויס-דרוק, אַ הויכן קינסטלערישן ניוואַ און די קראַפט פון פּלאַמיקן סוגעסטיוון דיכ-טערישן וואָרט.

אין זין פון אַלגעמיינער היסטאָריאָזאָפּישער אויפפאַסונג פון דער געטא-ווירקלעכקייט און גורל-אויסבליק איז פאַראַן אַ טיפּער און פּרינציפּיעלער אונטער-שייד צווישן דעם רעפרעזענטאַטיוון טאַגבוך פון ווילנער געטאָ, וועלכן עס האָט אָנגעשריבן דער געלערנטער זעליג קאַלמאַנאָוויטש, און די טאַגביכער פון וואָר-שעווער געטאָ. עס האַנדלט זיך נישט בלויז אין סטיל-פּראָגן, זי קאַלמאַנאָוויטש איז אַ היבש ביסל מיסטיש, בעת ביי די וואַרשעווער מחברים דאַמינירט אויסשליסלעך דער טראַגיש-רעאַליסטישער טאָן. עס גייט אין דער באַצייאונג צום עצם-פּראַבלעם פון געטאָ, צו אַזעלכע דערשיינונגען ווי יודענראַט און ווידערשטאַנד, צום היסטאָרישן געבאַט פון די אויטאָריטעטן פון מיטלאַלטער און בעיקר פון רמב"ם וועגן דעם, אַז מער טאָר נישט אַרויסגעבן קיין איין נפש פון ישראל (פון די יידן), כדי פאַר דעם פּרייז צו ראַטעווען אַ צווייטן יידן. זי קאַלמאַנאָוויטש האָט געזען אין דעם ווילנער יודענראַט-אַנפירער גענאָ אַ שטיקל גואל, בעת רינגעלבלום, לעווין, ווינטער, פּערלע, קאַצענעלסאָן, ליכטענשטיין, שוואַרצבאָרד, אַפּאַטשינסקי, פּעלד און אַלע אַנדערע כראַניקער פון וואַרשעווער געטאָ און די גאַנצע דאָרטיקע אונטערערדישע פרעסע האָבן געזען אין דעם יודענראַט (וועלכער איז, אגב, אין וואַרשע געווען מילדער ווי אין ווילנע, לאַדזש, בענדין) אַביעקטיוו אַ כלי-זין (געווער) פונעם שונא און אַ פּאַלקספּיינטלעכן פּאַקטאָר. די טאַגביכער פון וואַרשעווער געטאָ אַנטהאַלטן אַ ביטערן באַשולדיקונגס-אַקט אויפן אַדרעס פון דער "היימישער" געטא-פּאַליציי און, וואו אָפּן, וואו דיסקרעט, אַ גרויסע סימפּאַטיע און פאַרערונג פאַר די פּיאַנערן פון דער אונטערערדישער ווידערשטאַנדס-באַוועגונג. עס איז קלאָר, אַז די וואַרשעווער פּנקסים און טאַג-ביכער זיינען אַ סך טרייער צו דער ווירקלעכקייט. די טאַג-ביכער און כראַניקעס פון ביאַליסטאַקער און לאַדזשער געטאָ געפינען זיך בדרך כלל אויף אַ צווישן-פּונקט, צווישן נוסח קאַלמאַנאָוויטש און נוסח וואַרשע. פּסח קאַפּלאַנס ביאַליסטאַקער צוויי פּנקסים און זעלמאַנאָוויטשעס גרויסע כראַניק פון דער לאַדזשער רומקאָווסקי-מלוכה פאַרמאָגן אַ ריי עלעמענטן פון ביידע עקסטרעמע שיטות, פון ווילנער און וואַרשעווער. אַ יוצא מין הכלל זיינען טענענבוים-טאַמאַראַפּס און צפּורה בירמאַנס פאַרצייכענונגען פון ביאַליסטאַקער געטאָ; זיי געהערן צום זעלביקן טיפּ, וואָס די וואַרשעווער טאַגביכער. אויך דער קלאַסישער טאַגבוך פון קראַקעווער געטאָ, געשריבן דורך דער יונגער "עקיבאַ"-טוערין דרעזנער ("יוסטינע") געהערט צו די ווידערשטאַנד-כראַניקעס; יוסטינעס טאַגבוך איז אין דער הינזיכט נאָך שאַרפּער ווי די וואַרשעווער.

אזוי אַרום טויכן אויף אין דער טאַגביכער-ליטעראַטור צוויי גרונטיקע שיטות : אַ מיסטישע און אַ רעאַליסטישע. צו דער לעצטער געהערט דער רוב פון דער כראַניק-ליטעראַטור. די קינסטלערישע געטאַ-שאַפונג איז אינגאַנצן ווייט פונעם קאַלאַנאַטיוויטש-נוסח. סיי די שאַפונג פון וואַרשעווער געטאַ, סיי פון ווילנער, פון קראַקעווער (מרדכי געבירטיגס טראַגיש-רעאַליסטישע לידער פון די יאָרן 1941-1942), פון ביאַליסטאָקער און אויך פון לאַדזשער זיינען מער אַדער ווייניקער ענלעך אין די סאַמע גרונטיקע שטריכן צו נוסח וואַרשע. פון דער נישט קליינער צאַל ווערק, וואָס זיינען געשריבן געוואָרן אין לאַדזשער געטאַ איז כדאי צום שטאַרקסטן אַקצענטירן די גרויסע און שטאַרקע פאַעמע "לך לך" פון שאַיעוויטש, די קינדער-מאַטיוון און טיף-פּסיכאָלאָגישע נאַוועלן פון ישעיה שפיגל, און ווייטער די שאַפונגען פון ירחמיאל בריקס און די לידער פון אַנדערע מחברים, וואָס זייערע חיבורים זיינען אַוועק מיטן פייער פון אומקום.

ווער ווייסט וואָס פאַר אַ ווערק עס זיינען אויפגעקומען אין די טויט-לאַגערן. ביים גיהנומדיקן מאַרש צו די קאַלך-אויונס, אין בונקערס און וואַלד-לעכער. בלויז איינצלע זאַכן זיינען דורך טרייע מיילער פון שרידים דערטראַגן געוואָרן צום פאַלק, ווי, למשל, דאָס טיף-מענטשלעכע און טיף-ביטערע ליד פון הינדע ניימאַן "לאַמיר טרינקען מיטן טויט אַ לחיים", געשאַפן אינעם יאַנאווער לאַגער. אַן אַנגעהייבן אין דעם זעלביקן לאַגער ווערק פון איר מאַן, דעם ראַמאַניסט ירחמיאל גרין, איז אַוועק מיטן רוי, פונקט ווי געוויסע שאַפונגען פונעם לעמבערגער דיכטער יעקב שודרי, וועלכער איז געפאַלן מיט אַ העלדין-טויט אין אומגלייכן געראַנגל מיטן שונא.

דער חורבן-פאַרשער ד"ר נחמן בלומענטאַל (איצט אין ישראל) האָט געהאַט האַרט נאָך דער מלחמה צונויפגעקליבן שפורן און ברעקלעך פון וואַלד-לידער, געשאַפענע און געוונגענע דרך יידישע פאַרטיזאַנער. מיר הערן דאָרט וועגן דעם ווי אין וואַלד האָט מען געהויבן די קעפּ. אַבער מערווירקדיק: עס איז כמעט נישטאַ קיין קינסטלערישע דירעקט-פאַרטיזאַנישע ליטעראַטור, ד. ה. אַ יידישע ליטעראַטור אַ געשאַפענע אין וואַלד גופא. ערשט שפעטער, נאָך דער באַפרייאונג, אין באַקוועמערע באַדינגונגען האָט אַ יידיש-סאָוועטישער שרייבער דאָבין גענומען בעלעטריסטיש באַאַרבעטן זיין אייגן-דורכגעלעבטן פאַרטיזאַנישן שטאַף; נאָך די שטורמישע געשעענישן האָט אויך אַ יידישער פאַרטיזאַן הערש סמאַליאַר אַנגעשריבן, אויפן סמך פון אייגענע איבערלעבונגען און אַבסערוואַציעס, זיין ציקל "יידן אָן געלע לאַטעס"; דעמאָלט האָט אויך אַ ווילנער יידישער קינסטלער אַלעקסאַנדער באַגען (אַצינד אין ישראל) אויסגעפאַרטיקט זיינע פאַרטיזאַנישע סקיצן פון וואַלד. אַבער בעתן סאַמע פלאַקער פון אומרויאַקן וואַלד-לעבן האָט נאָך געפּלט פּערספעקטיוו און קינסטלערישע געדולד, כדי אויף דער הייסער מינוט צו שאַפן גאַנצקייטן. אַנדערש איז געווען אין געטאַ, וואו עס איז נאָך, ווי ניט איז, געווען אַ שטיקל דאָך איבערן קאַפּ און אַ שטיקל המשך פון פּריערדיקן נאַרמאַלן לעבן, הגם דאָס איז שוין אין אַ באַדייטנדיקער מאָס געווען אילוזיע, און אויך אַ גאַס מיט יידן, הגם עס האָט שוין איבער זיי געהאַנגען די דאַמאָקלעס-שווערד פון פאַרטיליקונג. אין אונגענטשלעכע יסורים איז אומגעקומען די יידישע ליטעראַטור פון די געטאַס און לאַגערן, פאַרשניטן געוואָרן אינאיינעם מיטן גאַנצן פאַלק.

דא און דארטן זיינען געבליבן פארשטעקט די לעצטע שמות, די לעצטע שטומע עדות פון א ליטעראטור.

פון בונקערס און וועלדער, פון „ארישע“ זייטן און קאנצללאגערן האבן זיך נאך דער פארטיליקנדיקן מבול צוריקגעקערט די לעצטע שרידים (פארבליבענע): רחל אויערבאך, די איין און איינציקע פון דעם גאנצן ווארשעווער צענטער, ישעיהו שפיגל און ריווע קוויאטקאווסקי און נאך עטלעכע פונעם לאדזשער (ער פון א ווייטן דייטשישן לאגער, זי פון שטוטהאף דורך א שפיטאל הינטער מאסקווע), אברהם סוצקעווער און שמערקע קאטשערגינסקי פון דער גאנצער ליטערארישער משפחה אין ווילנע (ביידע דורכן פארטיוואנישן וואלד און מאסקווע), נחמן בליץ פון לעמבערג (דורך דער „ארישער“ זייט אין ווארשע), א פויליש-שרייבנדיקער יידישער ליטעראט מיכאל בארוויטש פון גאליציע, און צוויי יונגע לייב ראכמאן און יהודה עלבערג פון ווארשע. און דאס איז אלץ, דאס גאנצע טראגישע רעשטל פון א גרויסער יידישער ליטעראטור. פונקט ווי פון דער גרויסער טעאטער-משפחה זיינען געבליבן יאנאס טורקאו און דיאנא בלומענפעלד, צוויי בייער פון א גאנצן בליענדיקן וואלד. נאך דער יידישער פלאסטישער קונסט זיינען פארבליבן בלויז פאריתומטע בילדער, וועלכע עס האט אין דער צאל פון קנאפע טויזנט אפגעראטעוועט דורך נישטערן און זוכן דער יידישער היסטארישער אינסטיטוט, און בפרט זיין אמאליקער מיטארבעטער יוסף סאנדעל, און איין לאדזשער קינסטלערין גליקסמאן און דער דערמאנטער באגען פון ווילנע און יונה שטארק פון קראקע. איינצלנע לעבעדיקע עקספאנאטן נאך דער תקופה פון די קאלך-אויונס.

4.

עס זיינען אבער לעבנגעבליבן נאך אנדערע מיטשעפער פון דער יידישער קולטור אין פוילן, א קליינער טייל פון פאלק איז אינעם טראגישן חודש סעפטעמבער 1939 אוועק אויף מזרח. איין חלק פון זיי האט דורך ווילנע און ראטנפארבאנד דערגרייכט קיין כינע און יאפאן און צום סוף קיין ישראל אדער אמעריקע. אדער אויסטראליע. מיט אט דעם וועג האבן זיך צווישן אנדערע געראטעוועט יהושע ראפאפארט, ז. סעגאלאוויטש, י. מ. גיימאן (א. פויגעל), ח. ש. קאזשדאן, ב. יוסטמאן-יאושאן (איטשעלע), מ. צאנין, י. ב. ראזען, ראזע (שושנה) קאהאן און א צאל זשורנאליסטן. א גרעסערער טייל האט זיך פאראייניקט מיט די ליטערארישע גרופעס פון לעמבערג, ביאליסטאק, ווילנע, שפעטער אויך קאוונע, און נאכן 22טן יוני 1941 — נאך פארשיידענע וואגלענישן — מיט דער צאלרייכער משפחה פון דער יידיש-סאָוועטישער ליטעראטור, וואס איר רוב איז אין די מלחמה-יאָרן אויך געווען נע ונה, אויף עוואקואציע אין טיף רוסלאַנד און צענטראַל-אַזיע. אזוי איז אויך געווען מיט א באדייטנדיקן טייל פון יידיש-פוילישן טעאטער בראש מיט אידא קאמינסקי, אברהם מאָרעווסקי, דושיגאן און שומאכער און אנדערע שעפער פון יידישער טעאטער-קונסט, וועלכע האבן נייע געצעלטן אויפגעשטעלט אויף פארשיידענע שטחים פון סאָוועטפארבאנד. אזוי איז אויך געווען מיט א קליינעם טייל יידישע פלאסטיקער, בתוכם דער שפעטערדיקער שעפער פונעם דענקמאל פון די געטא-אויפשטענדלעך נתן ראפאפארט, דער מאַלער בן-ציון צוקערמאן, וועלכער איז דארטן געשטארבן, דער מעטאל-פלאסטיקער חיים האַנפט א.א.

הגם אונדזער אַרבעט איז נישט קיין הספד-אַרטיקל, מוזן פֿאַרט דערמאָנט ווערן די אין ראַטנפֿאַרבאַנד, וואָס זיינען בעת דער מלחמה אַוועק פֿון אונדז אויף אייביק: שלמה שיינבערג, מ. קיטאי, דער היסטאָריקער פֿראַפֿ' מ. שאַר און דער גייסטרייכער פעליעטאַניסט ד"ר יהושע גאַטליב (ביידע געשטאַרבן אין תּפּיסה), און די צוויי פּובליציסטן, פּירער פֿון „בונד“ ה. ערליך און וו. אַלטער, וועלכע זיינען אומגעבראַכט געוואָרן דורך די אַגענטן פֿון דעם פֿאַרברעכער בעריאַ. אין פֿאַר-שיקונג איז אויסגעגאַנגען דער לינקער אַרבעטער-און קולטור-טוער אברהם ראָזענפעלד. דאָ און דאָרטן זיינען געשטאַרבן נאָך אַנדערע מיטגלידער פֿון דער יידיש-פּוילישער שרייבער-משפּחה. אין דער האַסטיקייט און אומרויאיקייט פֿון די מלחמה-געשעענישן האָט מען אַפּילו לכתחילה נישט באַמערקט, אַז זיי זיינען פֿאַרשוואַנדן פֿון לעבן. אַ ריי שרייבער זיינען אין גענויער אומבאַשטימטע אומ-שטענדן אומגעקומען אין די אַקופּירטע געביטן. עד היום ווייסט מען נישט, וואו עס איז אַהינגעקומען דער געביין פֿון דוד מיצמאַכער (ערגעץ אויפֿן שטח צווישן ליטע און ווייסרוסלאַנד), פֿון שמואל זאַראַמב, ש. וואַלמאַן, צינאַמאַן (ערגעץ אין ווייסרוסישע שטעטלעך), דער משונהדיקער אַנפֿאַנגער פֿאַליוואַ, דוד ריכטער (מען זאָגט אַז בעתן פֿאַגראַם אין סלאָנים), א. ל. טאַף, דער העבריאישער דיכטער און מאַיאַקאָוסקי-איבערזעצער פֿאַמעראַנץ, דער מאַלער אברהם גוטערמאַן און אַנ-דערע. פֿונקט אַזוי איז נישט באַוואוסט דער ענדגילטיקער גורל פֿון דוד רויכל, וועלכער איז נאָך דער מלחמה געבליבן שטעקן איינער אַליין אויף אַ סטאַנציע פֿון די הינטער-מאַסקווער באַן-ליניעס.

דער גרונטיקער טייל פֿון די שרייבער-און שוישפּילער-פּליטים, וועלכע האָבן געשטאַמט פֿון וואַרשע, ווילנע, לעמבערג לאַדווש, ביאַליסטאָק האָט זיך דערנענטערט מיט דער יידיש-סאָוועטישער ליטעראַרישער משפּחה, אָבער אַרגאַניש נישט אַרייַן-געוואַקסן אין איר, נאָר געטראָגן מיט זיך אַן אייגענעם יידיש-פּוילישן טאָן, אַ ספּעציפּישן וויי מיט שטאַרק-נאַציאָנאַלע אַקצענטן און אויך אַ המשך פֿון דער אַלטער פֿאַרם, הגם ביי דעם און ביי יענעם זיינען אַרויסגעבראַכט געוואָרן אויך נייע, סאָוועטישע מאַטיוון.

דער סאָוועטישער פּעריאָד אין דער יידיש-פּוילישער ליטעראַטור האָט גע-בראַכט — זייט ביי זייט מיט אַ ריי איבערגייענדיקע, לאַקרייז-זיסע און באַמבאַס-טישע שאַפּונגען — אויך די צער-און צאַרן-פֿאַעמעס פֿון חיים גראַדע מיט זייער טיפּער דערמאָנונג פֿון פֿאַרשניטענע אַלטע דעמבעס פֿון אַמאַליקן יידישן לעבן, מיט אַ געוואַלדיקער בענקשאַפט נאָך דעם דאָזיקן אויסגעוואַרצלטן לעבן; די אויפֿטרייסלענדיקע נאַציאָנאַלע מאַטיוון פֿון בינעם העלער מיט זייער אַנבינדונג פֿון אַן עלנטן ייד אויף אַן עלנטער באַנק אין אַלמאַ-אַטאַ צו דער אַלטער ביבלישער טראַדיציע, צו עקידת יצחק, און צו דער ווייטאַגפּולער פּעסטשטעלונג פֿון אַן איראַפּע אַן יידן; פֿון דער ווייטער מיטל-אַזיע האָט זיך געהערט די מעטאַלענע שטים פֿון רחל קאַרן, איר קאַכעדיקער קול וועגן פּויליש-יידישן פֿאַרטיזאַנישן קאַמף און וועגן וואַגלענישן פֿון פּליטים פֿון אַ פֿאַלק איבער פעלדער און שטחים פֿון אַ מלחמה-פּירנדיקן לאַנד; אין זיינע אייגנאַרטיקע סאַנעטן און טריאַלעטן האָט משה

בראָדערזאָן, ערגעץ פון קאראָ-קאָלפּאָקישער רעפּובליק, געמאַלדן דער וועלט, אז ער איז דאָ און ער שאַפט, אז ער שטורעמט קעגן דער וועלט פון באַרבאַריי און מלחמה; אין אַנבליק פון דער גערעכטיקער באַפרייאַונגס-מלחמה קעגן דער מלכות הרשעה פון „דריטן רייך“ האָבן מאַביליזירט זייערע לידער, נאָוועלן און סקיצן. לייב אַליצקי, ישראל עמיאָט, יצחק יאַנאַסאָוויטש, מ. ל. קנאַפּהיים, דוד ספּאַרד און אַנדערע. דער באַגער פון אַלעמען, חוץ יחידים, איז אָבער געווען זיך אומצוקערן צוריק נאָך דער מלחמה אין די אַלטע היים-ערטער און פאַרזעצן דאַרטן די יידישע קולטור-טעטיקייט, וועלכע איז פאַרטליקט געוואָרן אָדער איז געווען צוליב די מלחמה-זאַווערוכעס צעזייט און צעשפרייט איבער לענדער און קאָנטינענטן.

און אַט, אַחוץ דריי (מ. בראָדערזאָן, י. עמיאָט און מאַרק ראַקאָוסקי, וועלכער איז אין יאָר 1943 אומשולדיק אַריינגעפאַלן אין תּפּיסה), קומען אַלע צוריק אין פּוילן, צוערשט אין דעם צייטווייליקן צענטער אין לאַדזש, דערנאָך אין וואַרשע, צום טייל אין וואַלאָוו. זיי שפּאַנען איבער דער ערד, אויף וועלכער עס איז אויסגעפירט געוואָרן דער גרעסטער מאָרד אין דער געשיכטע, זיי באַקוקן די לעצטע שפורן, און דאָס האַרץ באַגיסט זיך זיי מיט בלוט, זיי זעען אַ בוים און דערבליקן מיטן דמיון דעם געהאַנגענעם ייד, זיי באַמערקן אַ גרוב און תּיכּף וואַקסט פאַר זיי אויס אַ מאַסן-קבר פון די נאָענטסטע און טייערסטע, זיי גייען מיטן וועג קיין טרעב-לינקע און מיטן וועג פון די געטאָ-קעמפּער, און ס'איז לגמרי פאַרשטענדלעך, אז זיי ערשטע קינסטלערישע רעאַגירונג איז אַ הספּד נאָך די אומגעקומענע, אַ וויזיע פון טויט-מאַרשן און פון „קרבן עולה“, אַ קלה אויף די קעפּ פון די פעלקער-מערדער און אַ קדיש נאָך די נאָענטסטע. די הויפט-פאַרמען זיינען עלעגיע, באַלאַדע, לירישע פּאָעמע, אַפילו פּראָוו פון דראַמע, אָבער צו עפיק איז נאָך ווייט, עס פעלט נאָך פּערספעקטיוו און דער קרבן איז צו לייבלעך-נאָענט. דער דריטער צייט-אַפּשניט הייבט זיך אָן נישט בלויז מיט דעם אַקאַרשט דערמאָנטן. ער הייבט זיך אָן אויך מיט גרויסע, חשבון-הנפשדיקע אידיאישע דיסקוסיעס.

דער סך-הכל פון דער חורבן-תּקופה איז קלאַר. אָבער וואָס ווייטער? פון איין זייט לאַקן די נייע מעגלעכקייטן, וועלכע עס עפנט די פּאַלקס-דעמאָקראַטישע מאַכט, די פּערספעקטיוו פון אַ סאָציאַליסטישער געזעלשאַפט, דער רוף צו בויען אויפּפּניי אויף די חורבות. אָבער מיט אַן אומגעריכטער אכזריותדיקער קראַפט קומט דער קלאַפּ פון קעלצער פּאַגראַם. פון דער צווייטער זייט וואַקסט אויס אַ מעכטיקע שטרעבונג צו ארץ ישראל, צו אייגענער מלוכהשאַפט, צו פאַרויכערטער נאַציאָנאַלער אויסלעבונג קאָנטראַ אַסימילאַציע, עס קומט די אַנטשטייאונג פון מדינת ישראל ביי דער אַקטיווער אונטערשטיצונג אויך פון ראַטנפאַרבאַנד, פּוילן און טשעכאָסלאָוואַקיע. און די גרויסע, נישט-אָדער ווייניק-געליטענע יידישע מאַסן-ישובים אויפן מערב און מעבר לים לאַקן אויך. איינצייטיק ווירקט אָבער אין דער ריכטונג פון צושמידן צום אַרט אויך דער פּאַקט, וואָס אין ראַטנפאַרבאַנד עקזיסטירט (אין די יאָרן 1945-1948) אַ יידישע ליטעראַטור, אַ יידיש טעאַטער, אַ יידיש-געזעלשאַפטלעכע אַראַגניזאַציע — דער יידישער אַנטיפּאַשיסטישער קאַמיטעט.

אין אַט דעם שטרייט האָט דעצידירט די שטעלונג פון די יידישע מאַסן, זייער רוב שטראַמט אָפּ אויף מערב און גייט פון דאָרטן דער עיקר קיין ישראל. אַ דע- צידירטע און צום טייל וואַקלדיקע מינדערהייט בלייבט אין פּוילן. און אַזוי געשעט עס אויך מיט דער ליטעראַטור. זי צעגייט זיך ווידער אין צוויי שטראַמען: איינער גייט אַוועק אויף מערב, דער צווייטער שטרעבט זיך צו פאַרוואַרצלען אויפן אָרט. בלויז איינציקע פונעם ערשטן שטראַם זענען אַוועק קיין ישראל (רחל אויערבאַך, א. סוצקעווער, מ. גראַסמאַן, י. האַפער, י. שפּיגעל, נ. בלומענטאַל, לייב ראַכמאַן, און די זשורנאַליסטן וואַלף יאַסני און שעדלעצקי). די מערהייט האָט זיך צעשפּרייט איבער די פאַראייניקטע שטאַטן, אַרגענטינע, פראַנקרייך. אַט אַזוי איז אַ גרויסער טייל פון דער שארית-הפליטה-ליטעראַטור צעזיט און צעשפּרייט געוואָרן, טראַגנ- דיק מיט זיך דאָ און דאָרטן אַ ניצוץ פון דער אַמאָליקער גרויסער יידיש-פּוילישער קולטור, אָבער בדרך כלל איז אַט דער טייל צעפלאַסן געוואָרן אין דעם ים פון פאַרשיידענע לאַקאַלע ישובים און זייערע קולטור-ספּערן.

די גרופע, וואָס איז פאַרבליבן אין פּוילן, איז אַרויסגעטראָטן ווי אַן אַרגאַני- זירטע קערפערשאַפט הן אין דער ליטעראַטור, הן אין טעאַטער. איר צען-ייעריקע טעטיקייט, פון לערך 1947 ביז 1957, טראַגט אויף זיך אַ ספּעציפישן חותם, אין וועלכן פּאָזיטיווע שטריכן מישן זיך דייטלעך אויס מיט נעגאַטיווע.

דער באַשיידענער אין צאָל, אָבער ענערגישער אין שעפּערישער אַקטיווקייט יידישער ישוב אין פּוילן האָט אין דעם דערמאָנטן צען-ייעריקן פּעריאָד צוגעטראָגן אַן אייגנאַרטיקן, ספּעציפישן ביישטייער צו דער יידישער קולטור. די אויפטוען פונעם סטאַבילן פאַרלאַג „יידיש בוך“ מיט אַ ברייטער אַבאַנענטן-באַזע, פונעם יידישן היסטאָרישן אינסטיטוט, פון יידישן מלוכה-טעאַטער, פון יידישן שול-וועזן, דאָס אַריינציען טויזנטער יידישע מענער און פרויען, עלטערע און יוגנט, אין זעלבסט-טעטיקע קרייזן, דאָס עפענען יידישע קלובן, דראַמאָרייזן, כאָרן. די גרויסע צאָל קולטור-מאַניפעסטאַציעס און פאַראַנשטאַלטונגען — דאָס אַלץ זיינען בדרך כלל וויכטיקע פּאָזיציעס פון אַ באַדייטנדיקן פּאָזיטיוון ווערט. די קליינע שרייבער גרופע אין פּוילן פאַרמאַגט אַ צאָל טאַלאַנטן מיט אַ באַדייטנדיקן שרייבערישן באַגאַוש ווי בינעם העלער, לייב אַליצקי, הדסה רובין, דוד ספּאָרד, לייב מאַרגנטוי, הערש סמאָליאַר, גוטערמאַן, יצחק גרודבערג-טורקאָוו, מ. מירסקי. עס האָבן זיך געפונען אויך אַזעלכע, וואָס האָבן ערשט אין די נייע באַדינגונגען גענומען צע- שפּרייטן די פּליגל (מ. זאַלצמאַן, קלמן סעגאַל, מ. שקליאַר, י. רייזמאַן, ל. קופּערשמיט, קאַנץ, י. זאַנשיין, ה. וו. איוואַן) און באַקומען מעגלעכקייטן צו דרוקן און אַרויס- געבן ביכער. אַזעלכע ווערק ווי אַ גרויסע ריי העלערס לירישע לידער און פּאַעמעס, ווי אַליצקי'ס ראַמאַנען-ציקל „דאָדיע קאַוואַל“, ווי הדסה רובינס רעפּלעקטיווע ליריק, ווי י. גרודבערג-טורקאָוו'ס ביאָגראַפישער ראַמאַן וועגן אסתר-רחל קאַמינסקי און די דערציילונג וועגן די פורים-שפּילער, ווי די קינדער-מאַטיוון פון לייב מאַרגנטוי, ווי אַ ריי דערציילונגען פון גוטערמאַן און לידער פון די יינגערע פּאַעטן, טאַרן ביי קיין שום רעוויזיע און ווערטן-איבערשאַצונג נישט ווערן באַגאַטעלעזירט און באַצווייפלט. אַ גאַנצע ריי אויפפירונגען פון יידישן טעאַטער זיינען געשעענישן פון ערשטראַנגיקן באַדייט. לאַמיר צוגעבן, אַז די דעמאָלטידיקע מעגלעכקייטן

פון יידישן טעאטער אין פוילן זיינען געוואָרן אַ צוויי־קראַפט פאַר אַנגעזעענע יידישע בינע־מייסטער פון אויסלאַנד, למשל, דאָס קומען פון אַ רעזשיסער פון אַזאַ מדרגה, ווי יעקב ראַטבוים, וועלכער האָט באַרייכערט אונדזער קולטור־לעבן מיט פרישע לעבעדיקע פאַרבן. די דאָקומענטן־זאַמלונגען און געוויסע אַרבעטן פון יידישן היסטאָרישן אינסטיטוט זיינען כמעט איינציקאַרטיק אין דער היינטיקער יידישער היסטאָריאָגראַפיע, בפרט אויפן אַפּשניט פון דער חורבן־און ווידערשטאַנד־טעמאַ־טיק, דער עצם פון אַן אַנגעזעענעם קולטור־שעפּערישן אויפשוואַנג ביי אַזעלכע בצמצומדיקע כוחות, מיט אַפּטמאַל אַ נייעם אין דער יידישער קולטור־געשיכטע אינהאַלט איז שוין פאַר זיך גופא אַ דערשיינונג, וואָס דאַרף אַריינגיין ווי אַ גרונטיקע פּאָזיטיווע פּאָזיציע אין דער פּיללענדישער יידישער קולטור.

אַבער צוזאַמען מיט אַט דער בפּירושער פּאָזיטיווער ליניע האָט זיך במשך די צען יאָר דורכגעשלענגלט פּאַראַלעל אַ נעגאַטיווע ליניע, אַ שעדלעכע און אַ געפּאַרפולע. די דאָזיקע צווייטע ליניע בינדט זיך קודם כל מיט אַ פּראָבלעם, וואָס איז באַזונדערס אַקטועל פאַר קליינצאָליקע ישובים, אויסגעשטעלטע דערצו נאָך אויף די כּסדרדיקע סכּנות פון פּאַרצוקנדיקער אַסימילאַציע, און דאָס איז דער פּראָבלעם פון איזאָלירונג און אַליין־איזאָלירונג. צי קאָן זיך נאָרמאַל אַנט־וויקלען אַ קולטור פון אַ קליינעם יידישן ישוב אין אַפּגעריסנקייט און פּאַרפרעמדקייט פון דער גאַנצער, גרויסער, פּיללענדישער און פּילפּאַרביקער יידישער קולטור־וועלט? דער פּאַטאַלער פעלער פון דער יידישער קולטור־טעטיקייט אין דעם דערמאָנטן צען־יעריקן אַפּשניט ביי די יידן אין פוילן איז געווען די אַליין־איזאָלאַציע, די אַפּגעריסנקייט פון דער ברייטער יידישער וועלט, טראָץ די פּאַרשיידענע אידיי־אישע און קולטורעלע ווידעראַנאַנדן אין דער לעצטער. די לאַגע איז געוואָרן נאָך מער געפּערלעך צוליב דעם קאַטאַסטראַפּאַלן פּאַקט פון פּלוצימדיקן געצוואונגענעם שטום ווערן פון דעם גרויסן יידישן ישוב אין ראַטנפּאַראַבאַנד סוף יאָר 1948. אַפּגע־שטויסן, צוליב אַ פעלערהאַפּטער פּאַליטיק און מחמת באַשטימטע באַדינגונגען פון אַביעקטיוון כאַראַקטער, פון די גרויסע יידישע און העברעאישע קולטור־באַוועגונגען אין אַמעריקע, ישראל און צום טייל אויך אין מערב־אייראָפּע, און מיט אַ פּוסטן קולטור־חלל אויף מזרח, איז די יידישע קולטור־באַוועגונג אין פוילן געבליבן שטיין ביים סוף פון דעם באַהאַנדלטן פּעריאָד פאַר אַן ערנסטן קריזיס און פאַר אַ שטאַרק פּאַרוואַלקנטער פּערספּעקטיוו. ווען מיר וועלן נאָך צוגעבן צו דעם אַ געוויסע פּאַלשע פּאַליטיק בנוגע די יידישע שולן אין די יאָרן 1952-1955, דעם סעקטאַנטישן צוגאַנג צום רעפּערטואַר־אַפּקלייב אינעם יידישן טעאטער, אַ נישט־ריכטיקע ליטעראַטור־פּאַליטיק פון שטויסן די שרייבער צו איינזייטיקער טעמאַטיק און צו אַקטואַליזירטער טענדענציעזיקייט אין די אַרבעטן פון יידישן היסטאָרישן אינסטיטוט, וועט דאָס בילד ווערן פול.

אַבער דעם גרעסטן קלאַפּ האָט די יידישע קולטור אין איצטיקן פוילן באַקומען, פּונקט ווי אין די ערשטע נאָכמלחמה־יאָרן מצד די יידישע מאַסן גופא. דער אומגע־ריכטער (פאַר געוויסע מענטשן) אויסברוך פון אַנטיסעמיטישע ליידנשאַפטן אין יאָר 1956, דער אויסברוך, וואָס איז באַגינסטיקט געוואָרן דורך געוויסע סעקטאַנ־טישע עלעמענטן פון באַשטימטע געזעלשאַפטלעכע קרייזן אין לאַנד, האָט אַרויסגע־

רופן אַ שטרעבונג צו פאַרלאָזן פוילן און זיך צו באַזעצן אין ישראל און (אין אַ פיל קלענערער מאָס) אויך אין אַנדערע לענדער. נישט ווייניק האָט מיטגעוויקט צו אַט דער דערשיינונג דער שווערער גורל פון דער יידישער קולטור אין סאַ-וועטנפאַרבאַנד.

אַזוי אַרום איז אין משך פון לעצטן יאָר פונעם דריטן צייט־אַפּשניט פון דעם דורך אונדז באַהאַנדלטן צוואַנציק־יעריקן פּעריאָד אין אַ באַדייטנדיקער מאָס פאַר־שמעלערט געוואָרן די אָפּנעמער־באַזע פון דער יידישער קולטור אין פוילן. עס זיינען אויך אַרעמער געוואָרן די שעפּערישע קאַדרען. דאָס אַלץ האָט פּאַסירט, נישט געקוקט דערויף, וואָס די אַרטיקע יידישע קולטור־און געזעלשאַפּטלעכע טוער זיינען צוגעטראָטן צו רעוויזירן און מתקן זיין אַ ריי פון די אַקאַרשט אויסגערעכנטע פעלערן פון די פּרעזדיקע יאָרן. די דאָזיקע שטרעבונג האָט באַקומען איר בוילעטן און סינטעטישן אויסדרוק אויפן פּלענום פון קולטור־געזעלשאַפּטלעכן פאַרבאַנד אין דעצעמבער 1956.

אַבער אין דער זעלביקער צייט האָט אַ פּלייץ געטאַן קיין פוילן אויף דער כוואַליע פון דער פּוילישער רעפּאַטריאַציע פון ראַטנפאַרבאַנד אויך אַ שטראַם פון פּוילישע יידן, וועלכע זיינען דאַרטן פּריער פאַרבליבן צוליב די אַדער יענע סיבות. צווישן די טויזנטער ניי־אַנגעקומענע יידן איז פאַראַן אַ צאָלרייכער קולטור־גיריקער עלעמענט, אַן עלעמענט, וואָס איז אויסגעוהנגערט נאָכן יידישן וואָרט און וויל זיך אויסלעבן נאַציאָנאַל. צווישן די דאָזיקע יידן זיינען פאַראַן אויך באַגאַבטע קאַדרען פאַרן יידישן טעאַטער, פאַר דער יידישער פּרעסע, פאַר דער יידישער היסטאָריאָגראַפיע, פאַרן יידישן שול־וועזן און דרוק־וועזן, פאַרן געזעלשאַפּטלעכן אַקטיוו. בעיקר צייכענען זיך אויס אין דעם געביט די יידן, וואָס קומען פון ווילנע, פון אַמאָליקן ירושלים דליטא.

אַדאַנק דער דאָזיקער מענטשן־אַפּפּרישונג איז באַנייט געקומען אַן אויפלעבונג אין די יידישע קולטור־קרייזן פון פוילן.

עס איז שווער ביים היינטיקן טאַג, ווען דער קאַמפּליצירטער און פון פאַר־שיידענע פאַקטאָרן און אומשטענדן אָפּהענגיקער פּראַצעס פון דעם איצטיקן קליי־נעם יידישן ישוב אין פוילן איז נאָך ווייט נישט פאַרענדיקט, צו זאָגן נביאות און שטעלן פּראָגנאָזן, אין וועלכער ריכטונג עס וועט גיין די אנטוויקלונג. עס איז אַ פאַקט, אַז די היגע ליטעראַרישע משפּחה איז שטאַרק פאַראַרעמט געוואָרן. עס איז אַ פאַקט, אַז פון די אַלטע קאַדרען פונעם טעאַטער זיינען געבליבן יחידים, אַבער עס זיינען צוגעקומען נייע כוחות פון ראַטנפאַרבאַנד, אַ שטייגער — אברהם מאָרעווסקי, שרה ראַטבוים, יוליאַ פּלאָום און די טאַכטער פון אידע קאַמינסקי, און נאָך אייניקע. עס איז אַ פאַקט, אַז די יידישע קולטור־אימפּרעזעס ווערן נאָך אַלץ צאָלרייך באַזוכט, פאַרשטייט זיך — אַדאַנק די יידיש־אויסגעוהנגערטע ניי־אַנגעקומענע יידן פון מזרח. אַבער ביי די לעצטע זיינען די שטימונגען נאָך אויך נישט קיין סטאַבילע. מענטשן ווילן זיך פאַראייניקן מיט ווייט־וואוינענדיקע משפּחות, מענטשן זיינען פאַרקוקט אין מרחקים. קאָן מען דעריבער נאָך ניט שטעלן, ווי געזאַגט, קיין ענדגילטיקע דיאַגנאָזן וועגן דער צוקונפט פון דער יידישער קולטור אין פוילן. קאָן מען נאָך נישט אָנשרייבן די אונטערשטע פאַר סך־הכולדיקע שורה צום לעצטן פּראָגמענט פון דער דאָזיקער סינטעטישער אַרבעט.

, אן אומבאשטימטקייט — אָט איז דאָס איינציקע וואָרט, מיט וועלכן מען איז מסוגל צו שליסן די אויספירן.

אַבער אין דער דאָזיקער ניט־סטאַבילער לאַגע פון אומבאשטימטקייט טוט זיך ווייטער אָן אַרבעט, מען גיט אַרויס די „יידישע שריפטן“, מען פירט פאַרשונגען אין די ראַמען פון אינסטיטוט, מען גרייט נייע פּיעסן אין טעאַטער, טראַץ די אַב־יעקטיווע שוועריקייטן, וועלכע זיינען נישט זעלטן אויך פון טעכנישן כאַראַקטער, אַבער וועלכע שטאַמען דער עיקר פון פּסיכאָלאָגישע און אידיאָישע סיבות, ווייל דער מצב פון דער יידישער קולטור אין ראַטנפאַרבאַנד איז דער יענער מאַמענט, וואָס לאַסטעט אויפן געמיט פון יעדן היגן קולטור־שעפּער מיט דער גרעסטער דערדריקנדיקער משא.

איין זאך פילט אָן, טראַץ דער לאַגע, מיט צופרידנקייט: די יידישע קולטור־אַרבעט פון דעם ביז־אייצטיקן צען־יעריקן אָפּשניט איז נישט אַוועק לאַיבד. אונז דווערע יידן, וואָס פאַרן אין די מרחקים, טראַגן אין זיך אַ יידישע קולטור־וואַרעמקייט, אַ טראַדיציע, וואָס האָט נישט אויפּגעהערט צו לעבן במשך די צען פאַרשיידנאַרטיקע יאָרן, אָן ענערגיע פון בויען יידישע קולטור. דאָס באַמערקן אין ישראל אויך די דאָרטיקע טוער, און דאָס וועקט דרך ארץ פאַר דער יידישער קולטור, אַכטונג פאַרן פּוילישן ייד, אַנערקענונג פאַר די פּאָליטישע דערגרייכונגען פון דער יידישער קולטור־באַוועגונג אין היינטיקן פּוילן.

זאָל אויך דאָס זיין אונדזער סאַטיספאַקציע און טימול. און דאָס איז אַ סימן, אַז יידישע קולטור, אַלאַאיינס וואו זי ווערט געבויט, ווערט זי אַ קנין פון גאַנצן פּאָלק.

עס איז זייער אינטערעסאַנט, ווי עס האָט זיך געענדערט די אינטערעסן־רייכ־טונג פון די קולטור־גיריקע יידן אין פּוילן במשך פון סאַמע לעצטע צוויי יאָר. די סאַמע גאַנגבאַרטע טעמעס, וועלכע רופן אַרויס דעם גרעסטן אינטערעס זיינען די, וועלכע באַרירן די אַלטע דורותדיקע יידישע קולטור, די היינטיקע קולטור פון ישראל, די אַלטע געשיכטע פון יידן אין פּוילן און די שאַפונג פון די אומגעקומענע יידיש־סאָוועטישע שרייבער. די היינטיקע אַדער נישט לאַנג פאַרשטאַרבענע קאַריפּיען פון דער יידישער ליטעראַטור, וועגן וועלכע מען האָט אַמאָל ווייניק אַדער לחלוטין נישט גערעדט, און דער גורל פון דער יידישער קולטור און יידישן נאַציאָנאַלן לעבן אין ראַטנפאַרבאַנד. אויך אין דער טעמאַטיק און פּראָבלעמאַטיק פון די שרייבער האָט זיך אַ סך געענדערט. די חשבון־הנפשדיקע און נשמה־אומ־רואיקע מאַטיוון פון הדסה רובינס ליריק, אַ ריי דערציילונגען וועגן דעם היינטיק־טיקן אַנטיסעמיטיזם אין פּוילן, פון לייב אַליצקי, די נייע חשבון־הנפשדיקע לידער פון דוד ספּארד, די ליריק פון י. זאַנשיין, די גרויסע צאָל איבערזעצונגען פון דער העברייאישער ליטעראַטור. די ליטעראַרישע אַרטיקלען וועגן אויסלענדישע יידישע שרייבער, וועגן וועלכע מ'האָט אין די פּריערדיקע יאָרן ניט געשריבן — אָט די פּאַקטן זאַגן עדות אויף די טיפּע ענדערונגען, וועלכע קומען אויף אינעם באַוואוסטזיין און אין דער שאַפונג פון דעם הייפּל יידישע שרייבער, וואָס געפינען זיך היינט אין פּוילן.

ווי שטענדיק און אומעטום זיינען אויך אין דער הינזיכט פאַראַן אַפּטימיסטן

און פעסימיסטן. און עס איז קלאַר, אַז וואָס מער עס וועט סטאַביליזירט ווערן דער שלום אויף דער וועלט, וואָס שטאַרקער עס וועלן זיין די קעגנזייטיקע פאַר-בינדונגען פון דעם ווידער-רעדוצירטן יידישן ישוב אין פּוילן מיט די גרויסע יידישע ישובים אויף דער וועלט און זייערע קולטור-באוועגונגען. אַלץ גרעסער זיינען די שאַנסן איינצוהאַלטן דעם ניצוץ פון דער יידישער קולטור אין פּוילן.

אַ גרונטיקער אַפטימיסטישער פאַקטאָר, וואָס פילט אַן טראַץ אַלעמען מיט אַ געוויסער רו די הערצער פון דעם ענערגישן הייפל יידישע קולטור-שעפער אין פּוילן, איז די ריכטיקע נאַציאָנאַליטעטן-פּאָליטיק, וואָס עס פירט די רעגירונג פון דער פּוילישער פּאָלקס-רעפּובליק. די דאָזיקע פּאָליטיק גאַראַנטירט די אַנט-וויקלונג פון די קולטורן פון די נאַציאָנאַל-מינדערהייטן אין היינטיקן פּוילן. זי גיט פולע מעגלעכקייט פאַר כלערלייאַיקער יידישער קולטור און וויסנשאַפט-שאַפונג. זי שטיצט מאַראַליש און מאַטעריעל די יידישע קולטור-אינסטיטוציעס, נישט שטעלנדיק דערביי קיין שום באַדינגונגען. זי באַגינסטיקט אויך דאָס איבערזעצן יידישע קולטור-ווערטן אויף פּויליש. די ווערק פון שלום-עליכם און פּרץ, פון בערגעלסאַן און קאגאַנאָוסקי דערשיינען אין ביידע שפּראַכן — אין יידיש און פּויליש. געוויסע פּאַרלאַגן מאַכן צוגרייטונגען אַרויסצוגעבן פּוילישע איבערזעצונגען פון אַש און אַפּאַטאַשו, אין אַ געוויסן פּוילישן טעאַטער גרייט מען זיך אויפצופירן אַ היינטיגייטיקן העברייאישן ישראַל-דראַמאַטורג. אין אידאָ קאַמינסקיס טעאַטער קומט אַפּט אַ צאָלרייכער פּוילישער עולם. די מלוכה אַרגאַניזירט אַפּטע קורסן פאַר די לערער פון יידיש און יידישער געשיכטע פון די יידישע שולן. אין דער היינטיקט קאַן מען זיין פולשטענדיק צופרידן. הלואי זאָל דער ביישפּיל פון אַט דעם נוסח פּוילן משפּיע זיין אויף אַנדערע. דער אונטערשייד צווישן אַמאַליקן און היינ-טיקן פּוילן איז אין דער היינטיקט אַ גרונטיקער.

וואַרשע, אַקטאָבער-נאַוועמבער 1957

דאָס קולטור-שאַפּערישע לעבן אין ארץ-ישראל אין די פאַרנאַנגענע 25 יאָר

אָ ר י י נ פ י ר

עס איז אַ שווערע און פאַראַנטוואָרטלעכע אויפגאַבע צו געבן אין דער באַגרע-
נעצטער ראַם פון אַן אַרטיקל אַן איבערויכט איבער דעם קולטור-לעבן און קולטור-
שאַפּן אין ארץ-ישראל און אין ישראל אין משך פון איינער פון די פּראָדוקטיווסטע
תּקופות פון זייער וואַקסן און אַנטוויקלונג.

די אויפגאַבע איז שווער שוין צוליב דעם, וואָס דאָס לעבן און שאַפּן פאַר דער
דאָזיקער צייט איז געווען צום גרעסטן טייל דעצענטראַליזירט, און די נויטיקע
מאַטעריאַלן — צעשפּליטערט און צום טייל בכלל ניט פאַרעפּנטלעכט. צוליב
דעם האָט זיך ניט אין אַלע ערטער איינגעגעבן צו באַהאַנדלען אַלץ מיט דער
נויטיקער פּולקייט און פּראָפּאַציאַנעלקייט. צום טייל איז אויסגעקומען זיך באַגנו-
גענען מיט בלוז אַלגעמיינע שטריוון, דערהויפּט אין די קולטור-געביטן, וואו דער
מחבר איז נישט גענוג באַקאַנט.

דאָס שווערסטע איז געווען צו געבן אַ בילד וועגן דעם פאַרנעם פון קולטור-
שאַפּן אויסמיינדיק זיין עקאָנאָמישן, פּאָליטישן און פאַרטייאישן הינטערגרונט,
ניט צוצוגיין צו אים מיטן שאַרפּן מעסער פון סאַציאַלער קריטיק. דער מחבר
ווייס גוט, אַז ניט שטענדיק דעצידירט די כּמות און דער פאַרנעם פון דער קול-
טור-אַרבעט, און אַז עס איז נויטיק אַפּצושטעלן זיך אויף איר ריכטונג, אויף איר
איכות און אויף איר פאַרבינדונג מיט די פּאַקטאַרן פון דער עקאָנאָמישער און פּאָ-
ליטישער אַנטוויקלונג. אָבער דאָס וואָלט געמאַכט נאָך שווערער איינצושרומפּן זיך
אין די ראַמען פון אַן אַרטיקל. דאָס וואָלט געפּאָדערט אַנצושרייבן אַ גאַנצן בוך.
ס'איז גלייכער דעריבער דאָס מאָל געבן דעם לעזער אַן אַלגעמיינ בילד פונעם קול-
טור-לעבן און קולטור-שאַפּן און לאָזן אים אַליין פאַנאַדערצוקלייבן זיך אין די
פּאַקטן, צו שטעלן זיינע פּראָגן און צו מאַכן אויספירן און אַפּשאַצונגען.

דער מחבר האָלט זיין אַרבעט אַלס אַ באַזונדער פאַראַנטוואָרטלעכע. ער ווייס,
אַז זי איז באַרעכנט פאַר ברייטע שיכטן פון דער פּראָגרעסיווער יידישער אינטעלי-
גענץ, פּאָלקס-מאַסן אין גאָר דער וועלט און אַז, געבנדיק די קאַנווע פון ישראלדיקן
קולטור-שאַפּן, גיט ער דעם לעזער מאַטעריאַלן, וואָס זאָלן אים דערמעגלעכן צו
נעמען אַ שטעלונג צו באַשטימטע פּראָגן און דערשיינונגען.

א. אַלגעמיינע קולטור-מענדענצן

די געשילדערטע תקופה פון קולטור-לעבן אין ארץ-ישראל (1936 — 1947)
און דערנאָך אין ישראל (1948 — 1960) צייכנט זיך אויס מיט דעם שנעלן וואַקסן
פון די קולטור-גיטער און פון די שאַפּונגס-פּראָצעסן הן אין פאַרנעם און הן אין

אינהאַלט. האַבנדיק איבערגעקומען דעם האַרבן יידיש-אַראַבישן קאָנפליקט, וואָס האָט זיך פאַרשאַרפט אין דער אָנהייב-צייט פון אונדזער תקופה, איז פאַר דער יידישער געזעלשאַפטלעכקייט אין לאַנד, דערהויפּט דער אַרבעטערשאַפט און יוגנט, געשטאַנען די לעבנסנויטיקע אויפגאַבע צו צעברעכן די אַכזריותדיקע באַריערן, וועלכע די בריטישע קאָלאָניאַל-רעגירונג האָט געשטעלט פאַר דער יידישער איינוואַנדערונג און אויפצונעמען גרעסערע קאָדרען אומלעגאַלע און לעגאַלע איינ-וואַנדערער פון מיטל-אייראָפּע, וועלכע האָבן דערנאָך געשפילט אַ באַדייטנדיקע ראָלע אין דער עקאָנאָמישער, פּאָליטישער און קולטורעלער אַנטוויקלונג פון לאַנד, ברענגענדיק מיט זיך פיל קולטור-כוחות מיט אַ הויכער גייסטיקער און פּראָפּע-סיאָנעלער קוואַליפיקאַציע. דער ישוב איז אויף אַזאַ אופן ניט נאָר געוואָרן שטאַרקער אין מענטשן-קראַפט, נאָר אויך רייכער אין פּראָקטישע וויסנשאַפטן, שפּראַכן, קולטור און טעכניק און רייפער געוואָרן פאַר די אויפגאַבן פון מלוכהשן פאַרנעם, וועלכע ער איז באַרופן געוואָרן צו דערפילן בשעת דער גרינדונג פון דער ישראל-מדינה.

דאָס יידישע קולטור-לעבן און שאַפן אין ישראל האָט זיין טיפּע אייגנאַרטיקייט און לאַזט זיך ניט פאַרגלייכן מיטן קולטור-מצב פון די יידישע מאַסן אין אַנדערע לענדער.

די אַלע יאָרן האָט דאָ דער ישוב באַמיט זיך צו פאַרוואַרצלען זיך אין ערד-אַרבעט, מלאכה און אינדוסטריע, טראַגנדיק דעם באַוואוסטזיין פון היימישקייט און מלוכהשקייט, ביו ער האָט אין פּראָצעס פון אינעווייניקסטער אַנטוויקלונג און פּאָליטישן געראַנגל דערגרייכט צו דעם מצב פון אַן אייגענער מדינה, אין וועלכער אויך דאָס קולטור-לעבן האָט אָנגענומען מלוכהשע פאַרמען.

קולטור-פּראָבלעמען פון גרויסן פאַרנעם, וואָס באַשעפטיקן אין אונדזער צייט די יידישע מאַסן און זייערע קולטור-געזעלשאַפטלעכע טוער אין דער וועלט, און קודם-כל, דאָס עצם פּראָבלעם פון נאַציאָנאַלן קיום, האָבן דאָ באַקומען אַן אַנדער פנים און כאַראַקטער. ניט קוקנדיק אויף פילע אָפּנייגונגען און אויסווייניקסטע השפּעות, האָט זיך דאָ געשאַפן און האַלט זיך אין טאַג-טעגלעכן שאַפן אַ פעסטער עקאָנאָמישער באַדן, אויף וועלכן עס בילדעט זיך און פאַרמירט זיך אַ זעלבסטשטענ-דיקע און אייגנאַרטיקע קולטור. די דאָזיקע קולטור שפּראַצט אַרויס פון איר שאַ-פונגס-צענטער און קאָנטאַקטירט זיך מיט די קולטורן פון אַנדערע פעלקער און לענדער אויף די יסודות פון קעגנזייטיקייט. דער דאָזיקער קולטור שטייט פאַר אויף אַ נאַטירלעכן אופן דורכצומאַכן אַלע שטופן פון אַנטוויקלונג, וואָס זיינען געמיינזאַם פאַר אַלע קולטור-לענדער פון אונדזער צייט, שטופן, וועלכע זיינען סאַציאַלע לויט זייער אינהאַלט און נאַציאָנאַלע לויט זייער פאַרם.

דער דאָזיקער פּראָצעס ווערט אַבער פּאַרלויפיק געשטערט און קאָמפּליצירט אַדאַנק דעם פּאַקט, וואָס די יידישע מאַסן פון לאַנד האָבן איינגעוואַנדערט פון לענד-דער, וואו זיי האָבן עקסיסטירט אַלס אַ נאַציאָנאַלע מינדערהייט און אַלס צוגאַב צו אַ פרעמדער מלוכהשער מערהייט. דער רעליגיעזער לבוש, וועלכן עס האָבן אין משך פון יאָרהונדערטער געטראַגן די היסטאָרישע קולטור-ווערטן פון אונדזער פּאַלק און דער עצם פּאַקט, אַז אין דעם רוב לענדער, וואו יידן האָבן געלעבט אַלס אַ מינדערהייט האָבן זיי געמוזט זיך אַרגאַניזירן אַלס אַ רעליגיעזע געמיינדע. —

דריקן עד־היום און וועלן אַ געוויסע צייט נאָך דריקן אויף דער ישׂראלדיקער ווירקלעכקייט. די אַרטאָדאָקסישע קרייזן פון ישוב זיינען ניט אין שטאַנד אָפּצוטיילן דעם באַגריף ייִדישקייט פונעם באַגריף רעליגיע און פאַרשטיין די נאַציאָנאַלע זעלבסט־באַשטימונג אָן איר טיפּן בונד מיט די רעליגיעזע ווערטן.

די דאָזיקע איינשטעלונג ווערט קאָנסערווירט און שטאַרק פּראָפּאַגאַנדירט ניט נאָר דורך אמת פּרומע קרייזן אין ישוב, נאָר אויך דורך מלוכהשע פּאַקטאַרן, דורך דער מלוכהשער פאַרשפּרייטונג פון קולטור אין ענג־אַרטאָדאָקסישער פאַרבונג, זוי עס טוען פאַרשיידענע מלוכה־אַרגאַנען בכלל און דער מלוכהשער ראַדיאָ אין זיין פּראָגראַם פאַר תּנך און תּלמוד בפרט.

דאָס אָפּטיילן די רעליגיעזע פּונקציעס פון די מלוכהשע איז נאָך ניט דורכגעפירט געוואָרן אין ישׂראלדיקן לעבן, און דאָס רעליגיאָנס־מיניסטעריום האַלט נאָך אין זיין רשות־רייך־וועלטלעכע ענינים און בירגערלעכע פּונקציעס, ווי אַ שטיי־גער חתונות, גטן, ירושות און קבורה־ענינים, וואָס זיינען רייך־בירגערלעכע פּונקציעס.

דער ראַבינאַט האָט באַקומען אַ פּרישן צופּלוס פון כוחות זינט דער גרינדונג פון דער מדינה, ער האָט זיך בעסער אָרגאַניזירט מיט דער הילף פון דעם מיניסטרעריום פאַר רעליגיעס. אַנשטאַט 110 אָנערקענטע רבנים, וואָס זיינען געווען בשעת דער אַנטשטייאונג פון דער מדינה, זיינען איצט דאָ 325, אַחוץ די ספּעציעלע מי־ליטערישע רבנים.

מיט דער הילף פון אַן ענגליש־ייִדישן מעצענאַט האָט דער הויפּט־ראַבינאַט אין ירושלים אויסגעבויט מיט צוויי יאָר צוריק אַ פּרעכטיקן צענטראַלן בנין, דעם „היכל שלמה“, וואו עס געפינען זיך די געריכטס־זאַלן פון העכסטן רבנישן געריכט, די אַרבעטס־ביראָען, אַ מוזיי פון רעליגיעזע חפּצים און אַנטיקן און אַ צענטראַלע לומדישע ביבליאָטעק, וועלכע האַלט אין וואַקסן.

אונטער דער ווירקונג פון ראַבינאַט און די אַרטאָדאָקסישע קרייזן האָט די רעגירונג אָפּגעוואָרפּן דעם פאַרגעלייגטן ליבעראַלן צוגאַנג צו די קינדער פון ניט אָנערקענטע געמישטע חתונות, וועלכע זיינען איצט געוואָרן — ניט קוקנדיק אויפן פאַרבאַט — אַן אָפּטע דערשיינונג אין ישׂראל.

די ישׂראל־רעגירונג טאָלערירט די אויפמישונג פון בירגערלעכע און רעליגיעזע ענינים אויך ביי די פעלקער־מינדערהייטן אין לאַנד — ביי די מוסולמענישע און קריסטלעכע אַראַבער, ביי די דרוזן און ביי די שומרונים. זי לאַזט אויך ווייטער די מחיצה צווישן יידן און קאַראַאימער, וועלכע לעבן אין לאַנד אַלס אַן אָפּגעשפּאַל־טענער שבט פון ייִדישן פּאַלק.

בשעת מען רעדט אַביעקטיוו וועגן קולטור־שאַפּן אין ישׂראל מוז מען האַבן אָבער אין זינען אויך די רעליגיעזע קולטור, וועלכע האָט דאָ באַוויזן אַ באַנייטע שאַפּונגס־קראַפט. דערביי דאַרף מען ניט נאָר אַריינרעכענען די פאַרשונג פון נאַציאָנאַל־היסטאָרישע קולטור־גייטער, וועלכע ווערט געגעבן אין אַן אַרטאָדאָקסיש־רעליגיעזער באַלייכטונג, נאָר אויך דעם היסטאָרישן המשך פון רעליגיאָנס־פּילאָ־סאָפּישן דענקען, וועלכער געפינט זיין אויסדרוק אין די אַרויסזאָגונגען פון רעליגיעזע שרייבער און רעדנער, אין דעם לעבנס־שטייגער פון רעליגיעזע געמיינדעס און אין דעם דערציאונגס־פּראָגראַם פון רעליגיעזע שולן.

עס איז שטארק אויסגעוואַקסן די חסידישע באַוועגונג אין לאַנד, וועלכע האָט זיך געשטאַרקט מיטן אַריבערפאַרן פון פיל רביים-פירער קיין ישראל און דורך דער-נענטערונג פון אירע אָנהענגער צום ישראלדיקן לעבן מיט זיינע רעאַלע באַדער-פענישן.

רעליגיעזע שטימונגען דרינגען אַריין אויך אין די קיבוצים און אין קלענערע טיילן פון דער סאַציאַל-אַנטוישטער אינטעליגענץ און אַרבעטערשאַפט אין די שטעט. אין תל-אביב האָלט זיך אַפילו אין אַרגאַניזירן אַ רעפּאַרמירטע געמיינדע פון ישראלדיקן שניט, וואָס זוכט צו געפינען אַ פּשרה צווישן אמונה און וועלטלעכער קולטור.

די מאַסן-עליה פון די לעצטע יאָרן האָט געבראַכט אין דאָרף, דערהויפּט אין די מושבי-עובדים (די אַרבעטער-זידלונגען) אַ גרעסערע צאַל רעליגיעזע שיכטן, עס האָבן זיך געגרינדעט ריין-רעליגיעזע מושבים, און דעם צענטער פון דער מושבים-באַוועגונג קומט אויס צו זאָרגן אין אַ ברייטערן פאַרנעם פאַר זייערע רעליגיעזע באַדערפענישן. צושושטעלן זיי תפילין, טליתים, מזוזות און רעליגיעזע ליי-טעראַטור. דורך דעם מושבים-צענטער זיינען געשיקט געוואָרן פאַרן לעצטן יאָר אין די מושבים 47 האַנט-ביבליאָטעקן פון רעליגיעזער ליטעראַטור און 85 ספר-תורות. אין 16 מושבים זיינען אויסגעבויט געוואָרן סינאַגאָגעס און עס האָלטן זיך אין בויען ווייטערדיקע. רבנים און לומדים האָלטן אין די רעליגיעזע מושבים לומדישע פאַרלעזונגען פאַר דערוואַקסענע און פאַר דער יוגנט. אין 20 מושבים פונקציאָנירן קרייזן פאַר זעלבשטענדיקע תורה-לימודים אין רעליגיעזער באַלייכטונג.

דאָס אַלץ בייט ניט דעם אַלגעמיינעם וועלטלעכן קאַלאַריט און די וועלטלעכע טענדענצען פון דער גרויסער מערהייט פון דער ישראלשער באַפעלקערונג, וועלכע איז ניט רעליגיעז און שיקט אירע קינדער אין די שולן פון דער וועלטלעכער ריכטונג. דאָס געזעלשאַפטלעכע און פריוואַטע לעבן פון דער מערהייט טראַגט אַ נאַציאָנאַל-וועלטלעכן כאַראַקטער און דאָס יידישע באַוואוסטזיין, וועלכן מען האָלט אין איין זוכן אין באַשטימטע קרייזן. עס דריקט זיך אויס ביי דער מערהייט ניט אין קאַטעגאָריעס פון גלויבן נאָר אין דעם עצם פאַקט פון היסטאָרישער פאַרוואַרצל-ט-קייט, אין דער שפראַך און אין דעם לעבנס-שטייגער, וואָס פורעמט זיך, און אין דעם באַנייט קאַלעקטיוון עקאָנאָמישן און קולטורעלן שאַפן, אין פראַצעס פון וועלכן עס שמעלצן זיך אויף און עס דערנעענטערן זיך מענטשן פון פאַרשיידענע לענדער, קלימאַטן, קולטור-סטאַנדאַרטן און ניט זעלטן אויך פון פאַרשיידענע אַפּשטאַמונג. ישראל איז ניט מער אַן אַפּגעשלאַסענער רעליגיעזער קאַלעקטיוו, נאָר זי איז געוואָרן און ווערט מיט יעדן טאָג אַ פּאַליטיש-טעריטאָריאַלע נאַציע און די דאָזיקע ווענדונג אין דער געזעלשאַפטלעכער אַנטוויקלונג וועלן קיינע קינסטלעכע אַדער צוואַנג-מיטלען ניט זיין אין שטאַנד אַפּצושטעלן.

דער יסוד, צו וועלכן עס שטרעבן אין איצטיקן מאַמענט די באַוואוסטזיניקע טיילן פון דער ישראלשער געזעלשאַפטלעכקייט, איז די פרייהייט פון גלויבן און די עקענומיטיקע טאַלעראַנץ פון די גלויביקע און ניש-גלויביקע. ליידער ווערט די דאָזיקע טאַלעראַנץ מצד די גלויביקע אַפּט און שאַרף גע-שטערט, עס קומט צו קולטור-שטרייטן, וועלכע ווערן פון טאָג צו טאָג אַקטועלער

מיטן וואָקסן פון דער מדינה און מיט איר סאָציאַל־עקאָנאָמישן אויפשטייג. די שטרייטן פירן זיך דערהויפּט אַרום פּאַלגנדיקע 4 ברען־פּונקטן: (1) די טראַדיציאָנעלע פּאַרמען פון שבת און יום־טובּ רױ; (2) מלוכהשע ענדערונגען אין די אַלטע געזעצן פון דער תורה און תלמוד, דערהויפּט אויפן געביט פון פּאַמיליען־רעכט און אויך בנוגע דעם געזעלשאַפּטלעכן מצב פון דער פּרוי; (3) מיליטערי־דינסט פאַר מיידלעך, וועלכע איז איינגעפירט געוואָרן זינט דער גרינדונג פון דער מדינה און (4) די באַ־ציאונג צו פיזישער קולטור און פּלאַסטישער קונסט. די קעגנערשאַפּט פון די אַרטאָדאָקסישע קרייזן אין ירושלים, די אַזוי גערופענע „נטורי־קרתא“, צו דער אייניכטונג פון באַד־באַסיינען פאַר מענער און פרויען און צו דער גרינדונג פון אַ געזעלשאַפּטלעכן גאַרטן מיט קינסטלערישע סקולפּטור־ווערק האָט די לעצטע צייט געבראַכט ניט איין מאָל צו שאַרפע צוזאַמענשטויסן.

די צייט וועט זיכער ברענגען צו פאַרשטענדעניש און צו קאַנסאַלידירונג אויך אין די דאָזיקע שטרייטיקייטן, ווי זי האָט געבראַכט בנוגע צו אַן אַנדער פּראָגע, וואָס איז געווען אין איר צייט ניט ווייניקער האַרב: דאָס איז געווען די שפּראַך־פּראָגע. דער האַרבער קאַמף, וועלכן עס האָט געפירט דער אַלטער ישובּ ביז צום ערשטן וועלט־קריג קעגן דער אויפלעבונג פון דער העברעאישער שפּראַך און וועלכער איז געווען באַגלייט מיט אַנפּאַלן, זלוולים און חרמות קעגן אליעזר בן־יהודה, דעם פּיאָנער פון לעבעדיקן העברעאיש*, און די עצם אויפפאַסונג פון דעם העברעאיש רעדן אַלס אַ פאַרשוועכונג פון דער הייליקער שפּראַך, — האָט זיך שוין אָפּגעשטעלט. דער גרעסטער טייל פון די רעליגיעזע אַרגאַניזאַציעס און אַנשטאַלטן באַנוצט זיך מיט העברעאיש ניט נאָר אין קאַרעספּאַנדענץ, נאָר אויך אין רעדן, לערנען, געזעלשאַפּטלעכע און פּאַליטישע אַרויסטרעטונגען. אין די שולן און ישיבות ווערן די לימודים און די דערקלערונגען פון תנך און תלמוד געפירט אין העברעאיש און נאָר אין די געטאַ־שכונות פון אַלטן ישובּ לערנט מען נאָך תורה און גמרא אין איבערזעצונג אויף יידיש און שפּאַניאַליש.

עס מוז באַטאָנט ווערן, אַז אין די קרייזן פון שטאַרק־אויסגעוואַקסענעם וועלט־לעבן ישובּ עקסיסטירט ניט קיין אַרגאַניזאַציע אַדער גרופּע, וואָס זאל זיך פאַר־נעמען מיט אַנטי־רעליגיעזער פּראָפּאַגאַנדע. עס דאַרף אפשר דאָ נאָר דערמאַנט ווערן די אַזוי־גערופענע „כנענישע“ טענדענצן, וועלכע אַנטוויקלען זיך לעצטנס צווישן דער היגער אין ישׂראל געבוירענער יוגנט, טענדענצן, וואָס זיינען אויך געווענדט קעגן די רעליגיעזע גיטער, וועלכע האָבן זיך געבילדעט אין משך פון יאַרהונדערטער אויסער די גרענעצן פון ארץ־ישׂראל, ווי אויך קעגן די פּעסטע קאַנטאַקטן, וועלכע עס ווילן אָנהאַלטן די פּראָגרעסיווע טיילן פון לאַנד מיט די יידישע קאַלעקטיוון אין גאָר דער וועלט. די אָנהענגער פון די דאָזיקע טענדענצן ווילן אויסמעקן פון דער יידישער געשיכטע די וואָגיקע בלעטער פון די לעצטע צוויי טויזנט יאָר און באַטראַכטן זיך אַלס די דירעקטע פאַרזעצער פון דער ווייטער ביבלישער תקופה אין אונזער געשיכטע.

* דאָס גערעדטע העברעאיש פלעגן זיינע געשוואַרענע קעגנער אַנרופן מיט אַ שפּאַט „בן יהודי קעס לשון“.

ב. דאָס לעבעדיקע העברעאיש אַלם קולטור־באַזע

דאָס גערעדטע העברעאיש האָט אין משך פון דער אָנגערופענער תקופה דער־פּאָלגרייך אויסגעפילט אַ גרויסן טייל פון זיינע בלויזן און זיך שטאַרק באַרייכערט הן אין סטיל און הן אין טערמינאָלאָגיש־טעכנישער שפּראַך־מעגלעכקייט. די וואַקסנדיקע לעבנס־שיכטן אין לאַנדווירטשאַפט, אַרבעט און אינדוסטריע, אין דער טעטיקייט פון דעם אויפגעקומענעם מלוכה־אַפּאַראַט און אין פאַרברייטערטן ביר־גערלעכן לעבן האָבן געגאַלטן אַלס טרייב־קראַפט צום שפּראַך־שאַפּן, און דער העברעאישער שפּראַך־קאָמיטעט (ועד הלשון העברית) האָט זיך מאַביליזירט צו דער דערגעזונגס־אַרבעט פון דער שפּראַך אויף פאַרשיידענע געביטן. עס זיינען צו הילף געקומען פּאַלקס־לערער און פּאַכלייט פון פאַרשיידענע וויסנשאַפטלעכע און פּראַקטישע דיסציפּלינען, ווי אויך שרייבער און זשורנאַליסטן. די וויסנשאַפט־לעכע פּונקציאָנערן פון דער ישראלישער אַרמיי (דער „חיל־מדע“, אָפּגעקירצט חמ"ד) האָט זינט דער גרינדונג פון דער אַרמיי, און נאָך פריער אין דער סטאַדיע פון זעלבסטשוין (הגנה), געהאַלפּן דעם העברייאישן שפּראַך־קאָמיטעט אויסצואַרבעטן די נויטיקע טערמינאָלאָגיע פאַר דעה מיליטערישער טעכניק און ווירטשאַפט. אַדאָנק דעם צופּלוס פון קאָמפּליצירטע פּאַכלייט און פּראַפּעסאָרן פאַר פאַרשיידענע פּראַק־טישע וויסנשאַפטן האָט זיך געשאַפּן פאַרן העברעאישן שפּראַך־קאָמיטעט די מעגלעכקייט צו פאַרברייטערן די טעטיקייט פון די פּאַך־קאָמיטעט און צו קאָנ־סולטירן קאָמפּליצירטע פּראָגן. כדי צו אויספילן די בלויזן פון דער גערעדטער שפּראַך איז אויסגעקומען אַרויסצוגעבן פּאָפּולערע פּאַלקס־ווערטערביכער און רשימות פון ווערטער, בראַשורן מיטן נאָמען „לשונונו לעם“ (אונדזער שפּראַך פאַרן פּאַלקס). עס האָט זיך אויך שטאַרק פאַרברייטערט דער אַרבעטס־קאָנטאַקט צווישן דעם שפּראַך־קאָמיטעט און דעם ירושלימער אַוניווערזיטעט און דעם חיפה'ער טעכניקום. פון די ווערטערביכער און ווערטער־רשימות, איז כּדאי צו דערמאָנען די ווער־טערביכער פאַר קיך און שטוב־ווירטשאַפט, לאַנדווירטשאַפט, לעלקטרישע אינסטאַ־לאַציע, טעכניק, וועבעריי, אַנאַטאָמיע, פּסיכאָלאָגיע, מוזיק און אַנדערע.

אין יאָר 1953 האָט די ישראלי־רעגירונג געשענקט דעם העברעאישן שפּראַך־קאָמיטעט די מלוכהשע אָנערקענונג און דערהויבן אים צו דער מדרגה פון אַן אַקאַדעמיע פון דער העברעאישער שפּראַך, וואָס די באַשטימונגען זיינען אַבלי־גאַטאַריש פאַר דער ישראלישער באַפעלקערונג.

דער טויט האָט אַוועקגערויבט ביים שפּראַך־קאָמיטעט זיינע פּיאָנערישע גע־לערנטע מיטגלידער, ווי פּראָפּ' דוד ילין, פּראָפּ' משה דוד קאָסוטא, פּראָפּ' יעקב נחום ענפּשטיין, פּראָפּ' יוסף קלויזנער, פּראָפּ' שמואל קליין, פּראָפּ' יחיאל גרינפּעלד, שמואל בעלבלאַצקי, די שרייבער אשר באַראַש, צבי ווייסלאַווסקי, און דוד שמעוני און אַנדערע.

ג. פּאַלקס־בילדונג און דערציאָונג

ביו צו דער גרינדונג פון דער מדינה האָט זיך די קולטור־ און בילדונגס־אַרבעט אין לאַנד געפירט אויף אַ דעצענטראַליזירטן אופן דורך נאַציאָנאַלע, גע־זעלשאַפטלעכע, בריטיש־קאָלאָניאַלע און פּילאַנטראָפּישע אַנשאַטאַלן, ווי אויך דורך פריוואַטע פּערוואַנען.

די נעץ פון קינדער־גארטנס און פּאַלקס־שולן האָט זיך קאַנצענטרירט אין רשות פּונעם דערציאונגס־קאָמיטעט (ועד החינוך) וואָס ביים יידישן נאַציאָנאַל־ראַט (ועד לאומי), און, הגם עס זיינען געקומען צום אויסדרוק צוויי קעגנזעצלעכע ריכטונגען אין דער שול־בילדונג און דערציאונג, אַ רעליגיעזע און אַ וועלטלעכע, האָט מען זיך געמיט צו פאַראייניקן די גרונט־שולן אונטער איין נאַציאָנאַלער פירונג, צוצור געבן זיי אַן אינהייטלעכע אַרגאַניזאַציעלען כאַראַקטער און דורכצופירן אין זיי נאַציאָנאַל־מלוכהשע טענדענצן, קיין געזעץ וועגן אַבליגאַטאָרישער בילדונג איז נאָך ניט געווען אין לאַנד, אָבער דאָס רוב עלטערן האָבן געזאָרגט מיטן אייגענעם ווילן וועגן דער שול־בילדונג פון זייערע קינדער, פאַר די קינדער פון אַרעמע פּאַלקס־שיכטן האָבן געזאָרגט פילאַנטראָפישע אַרגאַניזאַציעס, אויסער דער גרונט־נעץ פון די פּאַלקס־שולן זיינען אויפגעקומען חדרים, תלמוד־תורות און ישיבות פון די עקסטרעמע רעליגיעזע קרייזן און פון זייערע ספעציעלע אַרגאַניזאַציעס, ווי „בית יעקב“ און אַנדערע, די מוניציפאַלע אַנשטאַלטן אין די יידישע שטעט און קאָלאָניעס האָבן מיטגעאַרבעט מיטן דערציאונגס־קאָמיטעט אין ירושלים, אַ נייעם פּראָלעטאַרישן און סאָציאַליסטישן קאָלאָריט אין דער בילדונגס־אַרבעט האָבן אַריינגעטראָגן די קולטור־קאָמיסיעס פון דער אַלגעמיינער אַרבעטער אַרגאַ־ניזאַציע (הסתדרות העובדים הכללית) אין צענטער און אויף די ערטער און אויך די קולטור־אַנשטאַלטן פון די קיבוצים, וועלכע האָבן געשאַפן זייערע שול־געצן פאַר דער אַרבעטער־ייִגנט אין שטאָט און אין דאָרף מיט דער אונטערשטיצונג פון די נאַציאָ־נאַלע אַרגאַנען און צום טייל מיט דער הילף פון אויסלענדישע אַרגאַניזאַציעס.

די בילדונגס־אַפטיילונגען פון דער בריטישער קאָלאָניאַל־רעגירונג האָבן זיך ווייניק אינטערעסירט מיט דער יידישער בילדונגס־אַרבעט אין לאַנד און האָבן אין דער קנאַפסטער מאָס פינאַנסירט די יידישע שולן פון דער מלוכה־קאַסע, זיי האָבן זיך באַגנוגט מיטן טעכנישן קאַנטראָל און מיט דער רעגיסטראַציע פון די אַנשטאַלטן, פאַר די שולן פון דער אַראַבישער באַפעלקערונג, וועלכע האָט דעמאָלט געבילדעט אַ מערהייט אין לאַנד, האָט די בריטישע רעגירונג געזאָרגט טיילווייז מער ווי פאַר די יידישע און זיך באַמיט זיי צו אַנגליזירן און צו אינאַלירן פון די יידישע, אויסצומיידן אַראַביש־יידישע קאַנטאַקטן, די רעגירונגס־אַרגאַנען האָבן אויך געזאָרגט פאַר אַ געהעריקער מאָס פון לימודים פון ענגליש אין די יידישע מיטלשולן, — די איינציקע בילדונגס־אַנשטאַלטן, וואָס זיינען אויסגעהאַלטן געוואָרן דורך דער רעגירונג זיינען געווען די יוריסטישע קורסן אין ירושלים („לאָ קלאַסעס“), וואָס זיינען געגרינדעט געוואָרן אין 1927 און האָבן עקזיסטירט ביזן סוף פון דער מאַנדאַט־הערשאַפט, זיי האָבן געהאַט צוויי פאַראַלעלע סעקציעס, אַ יידישע און אַן אַראַבישע, און געהאַט די אויפגאַבע צוצוגרייטן אַדוואָקאַטן און רעגירונגס־באַאַמטע פאַרן לאַנד.

עס האָבן עקזיסטירט אין לאַנד אין דער מאַנדאַט־תּקופה אויך אַ ריי ספעציעלע שולן, האַנטווערקער שולן און לאַנדווירטשאַפטלעכע שולן, וועלכע זיינען געשטיצט געוואָרן מצד פאַרשיידענע יידישע אַרגאַניזאַציעס אין אויסלאַנד, שולן אין די שטעט און די עלטסטע לאַנדווירטשאַפטלעכע פירמע אין „מקוה ישראל“ (געגרינדעט אין 1870 דורך קאַרל נעמער) זיינען אויסגעהאַלטן געוואָרן דורך דער געזעלשאַפט „כל ישראל חברים“ אין פאַריז, דער נעבן־צוועק איז, אַגב, געווען צו פאַרשפּרייטן

צווישן די שילער די פראנצויזישע שפראך און קולטור. די הויפט-קוועלע פאר דער עקסיסטענץ פון אלע שולן איז געווען דער שווארץ-לימוד, וואס די עלטערן פלעגן צאלן פאר זייערע קינדער.

די גימנאזיעס אין די שטעט, דער העברייאישער אוניווערסיטעט אין ירושלים (אוניברסיטה עברית) און דער העברייאישער טעכניקום אין חיפה (הטכניון העברי) האבן פונקציאנירט אלס אויטאנאמע נאציאנאלע בילדונגס-אנשטאלטן, וועלכע זיינען מער גייסטיק ווי ארגאניזאטאריש געווען געבונדן מיטן דערציאונגס-קאמיטעט אין ירושלים.

א סיסטעמאטישע הילף פאר דעם אויפקום און אנטוויקלונג פון דער פאלקס-בילדונג האבן, זינט דער גרינדונג פון דער לערער-ארגאניזאציע (הסתדרות המורים) אין יאר 1904, געגעבן די לערער, וואס די קאדערען זיינען פון יאר צו יאר פארפילט געווארן דורך נייע רעזערוון פון גראדואאנטן פון די עקזיסטירנדיקע לערער-סעמינאריעס.

זינט 1912 פירט זיך די בילדונגס-ארבעט אין לאנד אין די שולן פון אלע קאטעגאריעס אויסשליסלעך אויף העברעאיש.

מיטן וואוקס פון דער באפעלקערונג, וואס האט זיך פאר דער פארלאפענער תקופה כמעט פארדרייפאכט (זי באטרעפט איצט 2,110,000, פון דעם — 1,880 יידן און 230 טויזנט אראבער *). און מיט דער גרינדונג פון דער ישראל-מדינה זיינען פראפארציאנעל שטארק אויסגעוואקסן אין צאל און פארפולשטענדיקט אין זייער אינהאלט די שולן פון אלע שטופעס און ארטן. עס האבן זיך אויסגעפארמירט דריי טיפן שולן, וואס הארמאנירן מיט די דריי פארשיידענע שיכטן פון דער ישראל-באפעלקערונג: שטרענג רעליגיעזע שולן, בירגערלעכע שולן מיט א ליבעראל-וועלט-לעכער ריכטונג, און פראלעטארישע שולן. אלע שולן, וואס נעמען אן דאס מיני-מאלע מינימום פראגראם פון דער ישראל-רעגירונג, ווערן אויפגענומען אין דער

* אינטערעסאנט זיינען די פאלגנדיקע ציפערן:

אין 1922 איז די יידישע באפעלקערונג פון לאנד באשטאנען פון 84 טויזנט נפשות, צום סוף פון דער מאנדאט-תקופה — פון 650 טויזנט נפשות. פון מאי 1948 ביז צום סוף פון יאר 1951 זיינען צוגעקומען 687 טויזנט נפשות.

לויט דעם פראפעסיאנעלן צוזאמענשטעל האט זיך די יידישע באפעלקערונג אין יאר 1955 איינגעטיילט:

מיט לאנדווירטשאפט האבן זיך פארנומען — — — 18%
 מיט מלאכה און האנטווערק — — — — — 21%
 מיט האנדל, פארמיטלעריי און באנקירעריי — — — 14%
 מיט פרייע פראפעסיעס און אנטעשטעלטע — — — — 29%

לויטן נאציאנאלן צוזאמענשטעל איז די באפעלקערונג אין זעלבן יאר 1955 באשטאנען פון:

1.590.600	יידן
136.200	מוסולמענישע אראבער
45.300	קריסטלעכע אראבער
19.000	דרוון און אנדערע

שול־נעץ פון ישראל. אויך אין אַלע רעליגיעזע שולן, אחוץ אייניקע, וואָס גייען ניט אַרײַן אין דער שול־נעץ, ווערן אַלע לימודים געלערנט אויף העברייאיש. אין 1953 האָט דער ישראל־פּאַרלאַמענט אָנגענומען דעם געזעץ וועגן אַבלי־גאַטאַרישער אומזיסטער בילדונג פאַר אַלע יידישע, אַראַבישע און אַנדערע קינ־דער פון לאַנד אין עלטער פון 5 ביז 14 יאָר.

לויט דער רעגירונגס־סטאַטיסטיק האָבן באַזוכט אין יאָר 1957-1958 די קינדער־גאַרטנס פון לאַנד 77.500 יידישע און 4.000 אַראַבישע און דרוזישע קינדער און די פּאַלקס־שולן 347.600 יידישע און 26.450 אַראַבישע און דרוזישע קינדער. צו דערציען זייערע קינדער אין מלוכה־שולן פון דער רעליגיעזער ריכטונג האָבן אויסגעוויילט 25,3 פּראָצענט פון די עלטערן. אין אַלע שולן פון לאַנד זיינען געווען דעם לעצטן לערן־יאָר 17.500 לערער און לערערײַנס. 4086 שילער פון די סעמי־נאַרן פאַר לערער און קינדער־גערטנערײַנס זיינען אין דעם לערן־יאָר צוגעגרייט געוואָרן אַלס נייע רעזערוון פאַר די שולן. עס זיינען אויך געגרינדעט געוואָרן צייט־ווייליקע לערער־קורסן, וואָס דערגאַנצן די טעטיקייט פון די עקסיסטירנדיקע לערער־סעמינאַרן ווי אויך פון דעם צענטראַלן סעמינאַר פון דער קיבושישער באַ־וועגונג.

אויסער די רעגולערע קינדער־גאַרטנס און פּאַלקס־שולן האָבן באַזוכט אין משך פון לעצטן יאָר 17.622 שילער און שילערײַנס פּראָפעסיאָנעלע שולן און ספּע־ציעלע שולן פאַר דער אַרבעטער־יונגט און 5789 שילער און שילערײַנס — לאַנד־ווירטשאַפּטלעכע שולן. אחוץ דעם עקסיסטירן ביי די אַנדערע שולן פון לאַנד איבער 70 לאַנדווירטשאַפּטלעכע קלובן און קרייזן.

באַזונדערע אָפּטיילונגען ביי די שולן און צום טייל אויך זעלבסטשטענדיקע שולן עקסיסטירן פאַר בלינדע ווי אויך פאַר דעפעקטיווע און שווער־דערציבאַרע קינדער.

אַ וויכטיקע קולטור־פונקציע פירט אויס די יוגנט־עליה (עליית־הנוער) ביי דער יידישער אָגענץ, וועלכע גיט זיך אָפּ שוין אין משך פון 26 יאָר מיט דער זאָרג פאַר היימלאָזע און פאַריתומטע יידישע קינדער אין גאַר דער וועלט און מיט זייער איינאַרדענונג אין לאַנד.

ביז צום יאָר 1955 האָט זיך די אָנפירונג פון דער יוגנט־עליה פּאַרנומען מיטן איינאַרדענען 71.191 קינדער און געטראָגן די זאָרג פאַר זייער דערציאונג און פּראָפעסיאָנעלער אויסבילדונג. ביז צו דער אָנגערופענער צייט זיינען 24.492 פון די דאָזיקע קינדער אויפגענומען געוואָרן אין 150 קיבוצים אין לאַנד.

די יוגנט האָט זיך פּאַרנומען ביז צום יאָר 1957 מיט 82 טויזנט קינדער און מער ווי 40 טויזנט פון זיי איינגעאַרדנט אויף איר חשבון אין קיבוצים, וואו זיי לערנען אַ האַלבן טאַג און אַרבעטן די צווייטע העלפט.

אחוץ די מלוכהשע פּאַלקס־שולן פאַר דער אַראַבישער און דרוזישער מינ־דערהייט עקסיסטירן אין לאַנד בערך 50 שולן פון אַראַבישע רעליגיעזע געזעל־שאַפטן און געמיינדעס, וואָס ווערן געשטיצט דורך דער רעגירונג, וואָס עס לערנען קרוב צו 10 טויזנט קינדער. אין 55 יידישע פּאַלקס־שולן ווערט אַראַביש געלערנט אַלס שפּראַך.

דער פּאַרנעם פון די יידישע קענטענישן, וואָס עס פּאַרמאַגט די ישראלשע

יוגנט, אפילו די וועלכע באזוכט מיטל-שולן, איז אבער נאך אלעמען גענוג אַרעם. דערויף זאגט עדות אן אנקעטע, וואָס איז ניט לאַנג צוריק געמאַכט געוואָרן אין ישראל צווישן 270 יוגנטלעכע, דאָס רוב שילער פון מיטל-שולן אין עלטער פון 15-16 יאָר. עס האָט זיך דערביי אַרויסגעשטעלט, אַז 36 פּראָצענט פון די אַנגע-פּרעגטע האָבן גאַרנישט ניט געוואוסט וועגן די קאַנצענטראַציע-לאַגערן, 41 פּראָ-צענט האָבן ניט געהאַט קיין השגה, וואָס באַטייט די געלע לאַטע, 46 פּראָצענט האָבן ניט געהערט דעם נאָמען פון מרדכי אַנילעוויטש און גאַנצע 64 פּראָצענט האָבן ניט געהאַט געלייענט קיין איין איינציקן בוך וועגן דעם חורבן פון אייראָפּעאישן יידנטום.

מיט פּסיכאָ-היגיינישע פּאַרשונגען פון קינדער האָט זיך פּאַרנומען זינט 1937 דער פּרי-פּאַרשטאַרבּענער פּראָפּ' פּיטל שניאָרסאָן. ער האָט אַנגעווענדט די מאָדערנע מעטאָדן פון פּסיכאָ-היגיינישער דערציאונג אין אַ ריי אַנשטאַלטן, וועלכע זיינען אונטער זיין השגחה געגרינדעט געוואָרן דורך דער תל-אביבער שטאָט-פּאַרוואַלטונג. היינטיקן טאָג עקסיסטירן אין תל-אביב אין רשות פון דער מוניציפּאַליטעט, אויסער די באַרמאַלע מלוכהשע שולן און אַנשטאַלטן; (1) אַ באַ-ראַטונגס-סטאַנציע פאַר דער פּסיכאָ-היגיינע פון קינדער, וועלכע אונטערזוכט און באַהאַנדלט נערוועזע קינדער פון די שטאָטישע שולן; (2) אַ פּסיכאָלאָגישע און פּעדאַגאָגיש-מעדיצינישע פּאַרשונגס-קאַמיטע, וואָס אונטערזוכט די אָפּגעשטאַנענע קינדער וועלכע דאַרפן לויט דער רעקאַמענדאַציע פון די לערער איבערגעפירט ווערן אין ספּעציעלע שולן; (3) אַ דערציעריש-מעדיצינישער קלוב, וואו עס ווערן באַהאַנדלט און אַבסערווירט ביז 40 נערוועזע קינדער; (4) דערציעריש-מעדיצינישע אַנשטאַלטן אין וועלכע עס ווערן באַהאַנדלט 63 דעפּעקטיווע קינדער; (5) 2 גיין-קלאַסיקע ספּעציעלע שולן און גיין ספּעציעלע קלאַסן, אין וועלכע עס ווערן דער-צויגן קרוב צו 1800 אָפּגעשטאַנענע קינדער; (6) אַן אַרבעטס-וואַרשטאַט פאַר דער פּעקטיווע יינגלעך.

כדי אַנצופירן די קאַמפּליצירטע דערציאונגס-אַרבעט פון די אָפּגעשטאַנענע און דעפּעקטיווע קינדער פּונקציאָנירט ביי דער דערציאונגס-אַפּטיילונג פון דער תל-אביבער מוניציפּאַליטעט אַ פּאַרשונגס-סעמינאַר פאַר פּסיכאָלאָגיע און מעדי-ציניש-סאַציאַלער פּעדאַגאָגיע ווי אויך אַ סעמינאַרישע באַראַטונג פאַר ספּעציעלער דערציאונג.

אַ באַזונדער אָפּטיילונג ביים ישראלשן בילדונגס-מיניסטעריום גייט זיך אָפּ די לעצטע צייט מיט פּאַרשפּרייטן לומדישע קענטנישן, תנך, תלמוד און מיטל-אַלטערלעכע ליטעראַטור, דאָס רוב אין אַ שטאַרק-רעליגיעזער פּאַרבונג. עס ווערן געגרינדעט קרייזן און קורסן אויף לערנען תנך און תלמוד.

אַ באַזונדערן אָרט אין דעם דערציאונגס-סיסטעם פון ישראל פּאַרנעמט די פיזישע דערציאונג פון דער יוגנט. פאַרן יאָר 1958 האָבן 300 אַלגעמיינע לערערינס באַקומען אַ ספּעציעלע צוגרייטונג צו פיזישער דערציאונג און עס זיינען אויפּסניי צוגעגרייט געוואָרן 100 ספּעציעלע ספּאַרט-לערער און אינסטרוקטאָרן. איבער 50 טויזנט שילער פון די פּאַלקס-שולן זיינען דורכגעאַנגען ספּעציעלע ספּאַרט-עקזאַמענעס. 7,000 קינדער זיינען דורכגעאַנגען שוויס-קורסן, ספּאַרט-קרייזן ווערן אַרגאַניזירט אין די פּאַרשיידענע ישובים און ספּאַרט-פייערונגען ווערן אָפּ-

גערײכט ביי פאַרשיידענע געלעגנהייטן. דער אַרבעטער־ספּאָרט אין אַלע זײנע צווייגן ווערט אין לאַנד דערפאַלגרייך אַנטוויקלט דורך דער מאַסנהאַפּטער ספּאָרט־אַרגאַניזאַציע „הפּועל“ און דער בירגערלעכער ספּאָרט הויפּטזעכלעך דורך דער ספּאָרט־אַרגאַניזאַציע „המכבי“. די אויסדערוויילטע מאַנשאַפּטן פון ביידע און פון אַנדערע ספּאָרט־אַרגאַניזאַציעס זײנען פאַראַימיקט אין דער נאַציאָנאַלער ליגע. די ישראלישע ספּאָרטלייט באַטייליקן זיך אין אינטערנאַציאָנאַלע ספּאָרט־פאַרמעסטונגען אין לאַנד און אין אויסלאַנד. דער אינטערעס פון די ברייטע ישראלי־מאַסן צום ספּאָרט איז אַזוי שטאַרק געשטיגן, אַז די טורנירן אויפן גיאָנטישן ספּאָרט־פּלאַץ אין רמת־גן ביי תל־אביב ציען לעצטנס צו ביז 45-50 טויזנט צושויער.

ד. שפּראַך און בילדונג פאַר דערוואַקסענע

ביז דער גרינדונג פון דער מדינה האָט זיך די פאַרשפּרייטונג פון גערעדטן העברייאיש צווישן די דערוואַקסענע, דערהויפּט צווישן די נייע איינוואַנדערער, געפירט דורך געזעלשאַפּטלעכע אַרגאַניזאַציעס און דורך פּריוואַטער איניציאַטיוו. כדי צו דערפילן די מאַסן־הצטרות פון די נייע איינוואַנדערער איינצוגלידערן זיך אין היגן לעבן און צו באַהערשן דאָס גערעדטע העברייאיש, האָט דאָס ישראלי־שע בילדונגס־ און קולטור־מיניסטעריום געגרינדעט אַ ספּעציעלע אַפּטיילונג צו לערנען די שפּראַך אין אַ מאַסנהאַפּטן פאַרנעם און מיט דער הילף פון געניטע לע־רער אויסגעאַרבעט נייע מעטאָדן און נייע לערן־ביכער, וואָס האָבן פאַרלייכטערט דעם פּראָצעס פון לערנען דאָס טאַג־טעגלעכע גערעדטע העברייאיש. די טעטיקייט פון דער ספּעציעלער אַפּטיילונג האָט אין יאָר 1958 אַרומגענומען 230 באַזעצטע פּונקטן אין לאַנד. די צאָל פון די לערער, וועלכע האָבן אָנגעפירט מיט די שפּראַך־לימודים פאַר דערוואַקסענע אויף די פּאָלקס־קורסן, די אַזוי גערופּענע „אולפנים“ האָט אין 1958 באַטראַפּן 811. די צאָל פון אַזעלכע קורסן האָט דערגרייכט אין אָב־גערוּפּענעם יאָר ביז 1125.

אַחוץ די באַצאָלטע לערער האָבן זיך אין פאַרשיידענע ערטער געמעלדעט צענדליקער וואָלונטירן פון צווישן דער לערערשאַפּט, סטודענטן און סתם אינטע־ליגענץ, וואָס האָבן אויך זיך איבערגענומען צו פירן אָן באַצאָלט גרופּעס־לימודים פון העברייאיש מיט נייע איינוואַנדערער.

אין משך פון 1958 האָבן דערוואַרבן עלעמענטאַרע קענטנישן פון גערעדטן העברייאיש 35 טויזנט דערוואַקסענע, פון זיי זײנען 8 טויזנט דורכגעאַנגען אַ מער־גרינטלעכן קורס פון דער שפּראַך.

אַדאַנק דער אַרגאַניזירטער קולטור־אַרבעט מצד דער רעגירונג און געזעלשאַפּט־לעכע אַרגאַניזאַציעס איז דער אַנאַלאַפּעטיזם, וואָס איז שטאַרק פאַרשפּרייט צווישן די איינוואַנדערער פון די אַראַבישע לענדער, צום גרויסן טייל ליקוידירט גע־וואָרן און ווערט סיסטעמאַטיש ליקוידירט מיט יעדן טאַג.

די מאַסן־עליה פון צענטראַל־איראָפּע, וואָס האָט זיך אָנגעהויבן זײנט דער היטלער־אינוואַזיע, האָט געבראַכט אין לאַנד ברייטע קאַנטניגענטן פון פּראָפּעסיאַ־נעלער אינטעליגענץ און קענער פון איראָפּעאישע שפּראַכן, באַזונדערס דייטש, רו־סיש, פּויליש, ענגליש און פּראַנצויזיש, וועלכע האָבן זיך איינגעגלידערט אין ישוב.

אדאָנק דער איינוואַנדערונג פון יידישע פּאָלקס-מענטשן פון בולגאַריע, גריכנ-לאַנד, טערקיי און פון די דרום-אַמעריקאַנישע לענדער איז שטאַרק געשטיגן אין ישראל אויך די צאָל שפּאַניאַליש רייזנדיקע יידן.

ה. די יידישע שפּראַך אין ישראל

באַזונדער ערנסט און דרינגענדיק איז אין לאַנד געוואָרן דאָס פּראָבלעם פון דער יידישער שפּראַך און די באַצייאונג צו איר מצד דער רעגירונג און באַשטימטע געזעלשאַפטלעכע קרייזן.

יידיש איז איינגוטלעך די גערעדטע מאַסן-שפּראַך אין לאַנד. עס רייזן יידיש אַלטגעזעסענע בירגער און איינוואַנדערער פון די לעצטע יאָרן. אין די באַנקען, קלייטן, מלוכה-אַנשטאַלן ווערט דאָס רוב גערעדט יידיש לעבן העברייאיש. יידיש איז צום גרויסן טייל די פּאַרבינדונגס-שפּראַך צווישן דער ישראל-באַפעלקערונג און צווישן די טויזנטער קרובים און טוריסטן, וואָס קומען פון אַלע לענדער צו באַזוכן דאָס לאַנד. דער פּראָצענט פון יידיש-ריידער, וואָס איז געווען שטענדיק גענוג גרויס, איז נאָך מער געשטיגן מיט דער איינוואַנדערונג פון פּוילישע און רומענישע יידן פאַר די לעצטע יאָרן. און בעת מיט 15 יאָר צוריק האָט זיך געקאַנט דאַכטן, אַז די גרענעצן פון יידיש ווי אַ גערעדטע שפּראַך שמעלערן זיך פון טאַג צו טאַג, און אַז די שפּראַך פאַרלירט איר מעמד אַלס באַדייטנדיקער נאַציאָנאַל-געזעלשאַפט-לעכער פאַקטאָר, האָבן זיך, זינט דער אַנטשטייאונג פון דער מדינה די פּאָליציעס פון יידיש אין אַ גרויסער מאַס פאַרשטאַרקט, און דער אַפּענער, אַפּט-שניידנדיקער אַנטאַגאַניזם און צוואַמענשטויס צווישן עקסטרעמע העברייאסטן און דעם יידיש-ריידנדיקן ישוב האָט זיך לחלוטין אַפּגעשטעלט. עס האָט זיך איינגעפונדעוועט אַ טעגלעכע יידישע צייטונג, עס גייען אַרויס וואַכנבלעטער פון כלערליי פּאָליטישע און געזעלשאַפטלעכע ריכטונגען. עס איז שטאַרק אויסגעוואַקסן דער באַדאַרף אין יידישע ביכער. עס איז אַרגאַניזירט געוואָרן דער אַריינפיר פון יידישע ביכער פון פּוילן און אַמעריקע און עס האָבן זיך לעצטנס אָנגעהויבן צו אַנטוויקלען אויך היגע יידישע פּאַרלאַגן, ווי דער פּאַרלאַג פון דער פּרעזידענט, פּאַרלאַג „מנורה“ און אַנדערע. עס שפּילן יידישע טעאַטערס, היגע און אָנגעקומענע. עס טרעטן אַרויס מיט דערפּאָלג יידישע זינגער און דעקלאַמאַטאָרן. דאָס יידישע פּראָ-גראַם פון ראַדיאָ, „קול ישראל“, ציט צו גרויסע מאַסן צוהערער און פּאַרבינדט ישראל מיט יידיש-ריידנדיקע יידן אין גאַר דער וועלט.

אַלס אויסגעצייכנטע פּראָבע פאַר דער לעבנס-קראַפט פון יידיש אין ישראל און פאַר דעם גוטן געשמאַק פון ישראל-פּובליקום קאָן דינען דער אויסערגעוויינ-לעך הויכער באַזוך בשעת די אַרויסטרעטונגען פון וואַרשעווער מלוכהשן יידישן טעאַטער בראש מיט אידאָ קאַמינסקאָ פאַריקן יאָר און די גרויסע יובל-אַקאַדעמיע צום 100טן געבוירטאָג פון שלום-עליכם, וועלכע איז פּאַרגעקומען ביי אַ פּול-געפּאַקטן זאָל פון דעם גרויסן „קולטור-טעמפל“ (היכל התרבות) אין תּל-אַביב לויט דער פּאַראַנשטאַלטונג פון יידישן שרייבער-פּאַראַיין. מיט אויסערגעוויינלעכן דערפּאָלג איז לעצטנס אַריבער מאַריס שוואַרצס פּאַרשטעלונג פון י. י. זינגערס „יאָשע קאַלב“. דער פּלוצלונגער טויט פון דעם גרויסן יידישן קינסטלער האָט אַרויסגערוּפּן אַ טיפּן צער אין די ברייטע קרייזן פון לאַנד.

ניט קוקנדיק אָבער אויף די גרויסע דערפֿאלגן פֿון ייִדיש אין לאַנד, הערט די שפּראַך ניט אויף באַהאַנדלט צו ווערן ווי אַ שטיף־קינד אין קולטור־לעבן פֿון לאַנד. און בלייבט צוריקגעשטעלט אין מלוכהשן און געזעלשאַפטלעכן לעבן. זי ווערט אויך אַפֿט קוואַליפֿיצירט אַלס פּרעמדע שפּראַך. די ייִדישע טעאַטערס לעבן זיך שווער איין אין לאַנד, געניסן ניט פֿון די אַלע פּריווילעגיעס, וועלכע ווערן געגעבן די העברייאישע טעאַטערס און באַקומען ניט קיין מלוכה־סובסידיעס.

באַזונדער שלעכט איז די לאַגע פֿון ייִדיש אין די בילדונגס־אַנשטאַלטן פֿון לאַנד. זי ווערט ניט געלערנט ניט אין די פֿאַלקס־שולן און ניט אין די מיטל־שולן, אַפֿילו ניט אַלס פּריוויליקע שפּראַך לויט דעם אויסוואַל פֿון די עלטערן, ווי דאָס איז איינגעפֿירט צו אייניקע אויסלענדישע שפּראַכן, בעת די פּראַגראַמען פֿון לערנען ענגליש און פּראַנצויזיש ווערן אַלץ מער פּאַרברייטערט. עס ווערט באַוואוסטזיניק געשטרעבט צו דעם, אַז דער נייער דור זאל ניט קענען לעזן און שרייבן ייִדיש, און אַז די שפּראַך, אויף וועלכער עס רייזן אַ גרויסער טייל פֿון די עלטערן און זיידעס, זאל מיט דער צייט פּאַרגעסן ווערן. עס ווערט ניט גענומען אין באַטראַכט, אַז די קענטעניש פֿון דער ייִדישער שפּראַך און ליטעראַטור איז אַ קוואַל פֿון נאַציאָנאַלע עמאַציעס און אַן איינציקאַרטיקער שליסל צו די אוצרות פֿון ייִדישן לעבן און שאַפֿן אין משך פֿון דורות, אַן וועלכע עס קאָן ניט געמאַלט זיין דער פּראָדוקטיווער המשך פֿון פֿאַלקס־שאַפֿן. דעריבער זעען מיר טאַקע, ווי די נייִ־אויפֿקומענדיקע יוגנט אין לאַנד ווערט אַפּגעריסן פֿון דעם גייסטיקן לעבן פֿון זייערע עלטערן און ווייזט אַרויס עס־האַרצות בנוגע צו די שאַפּונגען פֿון וועלט־ייִדנטום.

דאָס איינציקע אַרט, וואו ייִדיש ווערט וויסנשאַפטלעך שטודירט און אַקאַדע־מיש געפּאַרשט איז דער העברייאישער אוניווערסיטעט אין ירושלים, וועלכער האַלט אויס אַ ספּעציעלן לערן־שטול פֿאַר ייִדישער פּילאָלאָגיע און ברענגט איר ביי־שטייער דער ייִדישער שפּראַך־וויסנשאַפט.

דאָס איינציקע אַרט אין לאַנד, וואו ייִדיש ווערט געלערנט קינדער לויט דעם פּריוויליקן פּאַרלאַנג פֿון די עלטערן איז די ייִדישע נאַכמיטאַג־שול אין דעם פּראַנץ קורסקי־הויז אין תּל־אביב.

די פּריינט פֿון ייִדיש אין ישׂראל הערן ניט אויף צו פּאַרלאַנגען די גלייכ־שטעלונג פֿון ייִדיש אַלס פֿאַלקס־שפּראַך און איר איינפֿירונג אין די מלוכהשע שולן.

אויך דער ייִדישער פּאַלקלאַר רופֿט אַרויס אַ פּאַרשטאַרקטן אינטערעס אין ישׂראל, אין רעזולטאַט פֿון דער מאַסן־עליה. ער פּאַרנעמט אַן אַלץ מער בכבודיקן אַרט אין די פּאַלקלאַר־זאַמלונגען און פּאַרשונגען פֿון דער ישׂראלשער געזעל־שאַפט פֿאַר עטנאָגראַפֿיע און פּאַלקלאַר „ידע־עם“.

אַ גוטע טעטיקייט אַנטוויקלען אין לאַנד אויך די „פּריינט פֿון ייִדישן וויסנ־שאַפטלעכן אינסטיטוט“ (ייוואַ), וועלכע האָבן אַרגאַניזירט אין דער פּרין־ביבליאָטעק אין תּל־אביב אַ אויסשטעלונג פֿון די ייוואַ־אויסגאַבן.

אין פּאַריזן יאָר איז אין ישׂראל פּייערלעך אַפּגעריכט געוואָרן דער 100סטער יאַרטאַג פֿון שלום עליכם. עס איז פּובליקירט געוואָרן אַ ספּעציעלע פּאַסט־מאַרקע מיט דעם בילד פֿון נאַציאָנאַלן דיכטער. אָבער דער יוביליי איז זיך ניט באַגאַנגען

אַן רייבונגען צווישן דעם פאַרבאַנד פון העברייאישע און פון יידישע שרייבער. אין דעם ראַט, וואָס האָט אַרגאַניזירט די פּייערלעכע ערשטע אַקאַדעמיע אין תל-אביב, וואָס האָט זיך געפירט נאָר אין העברייאיש און איז פאַרגעקומען אין זאַל פון דער „הבימה“ טעאַטער אין מערץ 1959, זיינען גיט איינגעלאָדן געוואָרן קיין פאַרטערטער פון יידישן שרייבער-פאַראיין. מיט אַ קורצער צייט שפּעטער איז דעם יידישן שרייבער-פאַראיין אויסגעקומען צו אַרגאַניזירן אין „קולטור-טעמפל“ (היכל התרבות) אַ באַזונדערע שלום עליכם-אַקאַדעמיע אויף יידיש, עס זיינען איינגעאַרדנט געוואָרן שלום עליכם אַוונטן אויך אין נאַמען פון פאַרשיידענע געזעלשאַפטלעכע אַרגאַניזאַציעס אין תל-אביב, אין ירושלים, אין חיפה און אין אַנדערע ערטער אין לאַנד. עס זיינען אַרויסגעטראָטן אַרטיסטן און דעקלאַמאַטן. די שלום-עליכם-פאַרשטעלונגען זיינען געשטעלט געוואָרן אין יידיש און אין העברייאיש. די ישראל-ראַדיאָ האָט טראַנסמיטירט די פאַרשיידענע שלום-עליכם-פאַראַנשטאַלטונגען. אין קלוב „אַחוזה“ איז איינגעאַרדנט געוואָרן אַן אויסשטעלונג פון תנחום קאַפלאַנס בילדער צו שלום עליכס „פאַרכישופטן שניידער“. אין סאַקאַלאָר-היוז איז אַרגאַניזירט געוואָרן אַן אויסשטעלונג פון דוד לאַבקאָוסקיס 40 בילדער און צייכענונגען „שלום עליכם און זיינע העלדן“. עס זיינען איינגעאַרדנט געוואָרן אין תל-אביב און אין חיפה ווי אויך אין די קיבוצים קינדער-אַוונטן, אויף וועלכע עס זיינען געלייענט און פאַרגעשטעלט געוואָרן שלום עליכס שאַפונגען אויף העברייאיש און יידיש. דער טעאַטער „הבימה“ האָט געשפּילט 41 מאָל שלום עליכס „טוביה דער מילכיכער“ און 32 מאָל „אויפן פּייל“. צוליב מאַטעריעלע טעמים איז דער „הבימה“ און די אַנדערע טעאַטערס גיט אויסגעקומען צו שטעלן אַנדערע שלום עליכס פּיעסעס.

דער ישראלשער קאַמיטעט פון דער וועלט-באַוועגונג פאַר שלום, וואָס לויט איר אינציאַטיוו זיינען פאַראַנשטאַלטעט געוואָרן די שלום-עליכם פּייערונגען אין גאָר דער וועלט, האָט איינגעאַרדנט אַ באַזונדער פּייערלעכע שלום-עליכם פאַר-זאַמלונג. אויף די דאָזיקע פאַרזאַמלונגען זיינען געקומען פאַרטערטער פון דער סאָוועטישער, פּוילישער, בולגאַרישער, רומענישער, טשעכאָסלאָוואַקישער, אונגאַר-רישער און יוגאָסלאָווישער געזאַנדשאַפטן אין ישראל, כדי צו ערן אין נאַמען פון זייערע רעגירונגען און פּעלקער דעם אַנדענק פון גרויסן יידישן פּאַלקס-שרייבער. דער פאַרלאַג „דביר“ האָט אויפּסניי אַרויסגעגעבן די 15-בענדיקע זאַמלונג פון שלום עליכס ווערק אין דער העברעאישער איבערזעצונג פון שלום עליכס איידעם, י. ד. בערקאָוויטש.

פּראָפּ' דוב סדן (שטאַק), וואָס פאַרנעמט די קאַטעדער פאַר יידישער שפּראַך אין דער ירושלימער אוניווערסיטעט, האָט אַריינגעטראָגן דעם שלום-עליכם-ראַט, וואָס ביים ישראלשן בילדונגס-מיניסטעריום אַ פאַרשלאַג, אַז עס זאָל אַרויסגעגעבן ווערן לכּבוד דעם יובל אַן אַקאַדעמישע אויסגאַבן פון שלום-עליכס כתבּים. דער פאַרשלאַג איז אַפּגעוואָרפן געוואָרן.

ו. די ראַדיאָ אַלם קולטור-אינסטרומענט און אַנדערע קולטור-אונטערנעמונגען

אין דער תקופה פון ענגלישן מאַנדאַט האָט שוין די ראַדיאָ געדינט אין אַ געוויסער מאָס אַלם קולטור-פּאַקטאָר אין לאַנד. די רעגירונג האָט געפירט איר גע-

וויינלעכע פאליטיק פון אינזאלירן די יידישע און אַראַבישע באַפעלקערונג און געבן די אויבערערשאַפט דעם ענגלישן קולטור־עלעמענט, אָבער אַרום דער קנאַפער דריטל, וואָס איז אָפּגעגעבן געווען דער העברייאישער סעקציע האָבן זיך געמיט אויפצושליסן צו אַ שותפותדיקער אַרבעט די באַוואוסטזיגיקע עלעמענטן פון דער ארץ־ישראלדיקער געזעלשאַפטלעכקייט.

זינט דער גרינדונג פון דער מדינה האָט זיך דער „קול ישראל“ (די שטימע פון ישראל) אין ירושלים פאַרוואַנדלט אין אַן ערשטקלאַסיקן קולטור־פאַקטאָר, וועלכער דינט די קולטור־אינטערעסן פון יידישן פאָלק און פון ישראלדיקן ישוב. דער „קול ישראל“ פאַרברייטערט פון יאָר צו יאָר זיין געץ און פאַרשטאַרקט די קראַפט פון זענדונגס־סטאַנציעס סיי אין העברייאיש און סיי אין אַנדערע שפּראַכן. דעם ראַדיאָ־פּראָגראַם אויף יידיש, וועלכער ציט צו דעם אינטערעס פון די ברייט־סטע קרייזן און דעהוּיפט די נייע איינוואַנדערער, ווערט אָפּגעגעבן סך־הכל אין האַלבט שעה אין מעת־לעת. עס ווערט אָבער אָפּגעגעבן אַ בכבודיקער אַרט די זענדונגען אויף ענגליש און פראַנצויזיש, וועלכע זיינען באַרעכנט אויף די ניט־יידישע טיילן פון דער ישראל־באַפעלקערונג, אויף דער דינער שיכט איינוואַנ־דערער און טוריסטן פון די אַנגלאַ־זאַקסישע לענדער און נאָך מער אויף אויס־לאַנד. אַ גרויסער פּלאַץ ווערט אָפּגעגעבן דעם פּראָגראַם אין אַראַביש וואָס איז באַרעכנט אויף דער אַראַבישער באַפעלקערונג פון ישראל און נאָך מער אויף די שכנותדיקע לענדער.

די ישראלשע ראַדיאָ־שפּילט אַ באַדייטנדיקע ראָל אין פאַרשפּרייטן יידישע און ישראלשע פּאָלקס־מוזיק, אין פאַרשפּרייטן דאָס גערעדטע העברייאיש, און אין דער אויפֿקלערונג פון אַלגעמיינע און יידישע קולטור־פּראָגן, וועלכע ליידט אָבער אַפט פון ענגער פאַרטייאישקייט.

דאָס פּובליקום אין ישראל באַדינט זיך אין אַ שטאַרק וואַקסנדיקער מאָס מיט די ראַדיאָ־אַפּאַראַטן אַלס קוועלע פון פאַרווילונג, לערנען און אינפּאָרמאַציע און די צאָל ראַדיאָ־אַפּאַראַטן, וועלכע איז נאָך אין יאָר 1949 געווען 121 טויזנט איז גע־שטיגן אין יאָר 1958 ביז 360 טויזנט און האַלט אַלץ אין שטאַרקן שטייגן. כדי צו הויבן דעם קולטור־ניוואָ פון דער באַפעלקערונג פאַראַנשטאַלטעט דאָס בילדונגס־און קולטור־מיניסטעריום פון ישראל פון צייט צו צייט אויך קאָלעק־טיווע אויפֿקלערט־ישע שפּאַצירן איבערן לאַנד, כדי צו באַקענען דאָס פּאָלק, דער־הויפט די נייע איינוואַנדערער, מיט דער נאַטור, געשיכטע און געאָגראַפיע פון ישראל.

זינט דער גרינדונג פון דער מדינה ווערן יעדעס יאָר אין דעם טאַג פון זעלבס־שטענדיקייט פאַרטיילט פרעמיעס פאַר פאַרשווגען אויף די פאַרשיידענע געביטן פון וויסנשאַפט, ליטעראַטור און קונסט. אויך ווערן פאַרטיילט שוין אין משך פון יאָרן פרעמיעס פון פאַרשיידענע פּאָנזן און אַנשטאַלטן ווי די פרעמיעס אויפֿן נאָ־מען פון ח. נ. ביאָליק, ש. טשערניכאָוסקי, חיים וויצמאַן, אַרטור רובין, דוד יעלין, אָשר באַראש און אַנדערע. דער ישראלשער קאָמיטעט פאַר „אונעסקאָ“ (אינטערנאַציאָנאַלע פאַראייניקונג פאַר בילדונג, וויסנשאַפט און קולטור) האַלט אונטער פאַרביןדונגען מיט וויסנשאַפטלעכע און קולטור־אַנשטאַלטן אין פאַרשיידענע לענדער און באַטייליקט זיך דורך זיינע פאַרטרעטער אין אינטערנאַציאָנאַלע באַ־ראַטונגען און קאָנפּערענצן.

ז. פאַרשפּרייטונג פון האַנטווערק און מלאכה

אין אַלע צייטן האָט דער ישוב געזאָרגט פאַר דער פאַרשפּרייטונג פון האַנט-ווערק און מלאכה צווישן דער פּאָלקס-יונגט. ביי היינטיקן טאָג פאַרמאָגט דאָס לאַנד גוט צוגעגרייטע קאָנטינגענטן פון פאַכמענישע בוי-אַרבעטער און פאַבריק-אַרבעטער און פאַר די פאַרשיידענע צווייגן פון מאַדערנעם האַנטווערק.

זינט דער אַנטשטייאונג פון דער ישראלשער מדינה ווערט מיט מער סיסטע-מאַטישקייט געזאָרגט אויך פאַר דער צוגרייטונג פון ווייטערדיקע רעזערוון פאַר דער אינטענסיוו וואַקסנדיקער בוי-אַרבעט פון אינדוסטריע. אויסער דער פאַבריי-טערונג פון פינאַנציעלער אונטערשטיצונג פון די פריער עקסיסטרנדיקע האַנט-ווערקער-שולן האָט די ישראל-רעגירונג איינגעפירט ביז צום יאָר 1958 אין 50 פּאָלקס-שולן ספעציעלע לימודים פון האַנטווערק און מלאכה. צום ערשטן מאל זיינען געגרינדעט געוואָרן אָפּטיילונגען פאַר האַנטווערק און מלאכה אויך ביי די אַראַבישע פּאָלקס-שולן.

אַלס גרויסער און חשובער נאַציאָנאַלער פּאַקטאָר אין דער פאַרשפּרייטונג פון מאַדערנער האַנטווערק-בילדונג אין ישראל גילט די לעצטע יאָרן די יידישע גע-זעלשאַפט פאַר האַנטווערק און מלאכה „אַרט“. זי האָט איבערגענומען אויף זיך די אינסטרוקטירונג און מאַטעריעלע שטיצע פון עקסיסטרנדיקע האַנטווערקער-שולן און האָט געגרינדעט אַ גרעסערע צאַל נייע. פון די 48 האַנטווערקער-שולן און קורסן אין לאַנד ווערן איצט 31 אינסטרוקטירט און אויסגעהאַלטן דורכן „אַרט“. פון זיי: 2 טעכנישע שולן, 9 פיר-יאָריקע מיטלשולן, 11 צוויי-דריי-יאָריקע פּראָ-פעסיאָנעלע מיטלשולן, 6 פּראָפעסיאָנעלע צוגרייטונגס-שולן, 2 פאַרזעצונגס-קלאַסן ביי אַלגעמיינע שולן און אַ סעמינאַר פאַר מאַדע-לע-רערינס. אַחוץ דעם האַלט אויס דער „אַרט“ אַ רייע פּראָפעסיאָנעלע אַוונט-קורסן פאַר דערוואַקסענע און פאַר לערן-יינגלעך.

לויט דער רעגירונגס-סטאַטיסטיק האָט די אויסבילדונג און צוגרייטונג פון פּאַבלייט אין לאַנד אַרומגענומען פאַר די 12 יאָר וואָס זיינען אַריבער זינט דער גרינדונג פון דער מדינה איבער 100 טויזנט בחורים און מיידלעך. אַ העלפט פון זיי זיינען דורכגעגאַנגען אַ פולע פּראָפעסיאָנעלע שול, און די אַנדערע העלפט האָט זיך פאַרפולשטענדיקט אין פאַכן, וועלכע זיי האָבן געוואוסט פריער. ביז 7000 יינגלעך האָבן באַקומען אַ טעאַרעטישע אויסבילדונג אויף אַוונט-קורסן.

די סאַלדאַטן פון דער ישראלשער אַרמיי, וועלכע האָבן ניט געהאַט פאַרענדיקט די גרונט-שול אין לאַנד אָדער וואָס האָבן געהאַט געענדיקט אַ גרונט-שול נאָר אין אויסלאַנד, ווערן פאַרפליכטעט צו דערגענצן אין דער צייט פון מיליטער-דינסט זייער גרונט-בילדונג לויט אַ באַשטימטן פּראָגראַם און אויסהאַלטן די נויטיקע עקזאַמענן אין יידישע און אַלגעמיינע לימודים.

עס פונקציאָנירן אין ישראלשן מיליטער אויך קרייזן פאַר פּראָפעסיאָנעלער אויסבילדונג אין פאַרשיידענע פאַכן ווי אויך אין שפּראַכן, מוזיק און קונסט. ביים מיליטער עקזיסטירן געשולטע כאַרן פאַר געזאַנג ווי אויך מיליטער-אַרקעס-טערס. — לעצטנס ווערן אויסגעאַרבעט פלענער פאַר אַבליגאַטאָרישער פּראָפּע-סיאָנעלער אויסבילדונג פון סאַלדאַטן אין דער תקופה פון זייער מיליטער-דינסט.

כדי זיי זאלן לייכטער קאָנען איינגלידערן זיך דערנאָך אין עקאָנאָמישן לעבן פון לאַנד, אין לאַנדווירטשאַפּט, אינדוסטריע און אין פּאַרשיידענע פּרייע פּראָפּעסיס.

ה. די תנך פאַרמעסטונגען און רעטענישן

אַלס אַן אינטערעסאַנטע קולטור־דערשיינונג גילטן די לעצטע יאָרן אין ישׂראל די אַזוי גערופּענע תנך־פּאַרמעסטונגען און תנך־רעטענישן (חידון־תנך), אַרגאַניזירט דורך די רעגירונגס־אינסטאַנצן אין אַ לאַנד־מאַסשאַטאָב און אַפילו אין אַן אינטער־נאַציאָנאַלן מאַסשאַטאָב און אין וועלכע עס האָבן זיך באַטייליקט פּאַרשטייער פון 13 מדינות פון 4 קאָנטיענטן.

עס קומען פאַר פון צייט צו צייט אין לאַנד גלייכצייטיקע קלענערע לאַקאַלע תנך־פּאַרמעסטונגען פון דער שול־יונגט און מיליטער. דער ערנסטערער טייל פון תנך־לערנער גיט זיך איצט מער אַפּ מיט שטודירן די געשיכטע פון דער תנך־תּקופּה און שענקט פיל אינטערעס די אויסגראַבונגען, וואָס פירן זיך די לעצטע צייט דורך ישׂראלשע אַרכעאָלאָגן און גיבן צו דעם לערנען אַ רעאַלן עטנאָגראַפּישן און היסטאָרישן באַזיס.

ט. די הויכשול־בילדונג

פאַר דער אָנגערופּענער תקופּה האָט זיך אין לאַנד שטאַרק אַנטוויקלט אויך די הויך־שול־בילדונג, אַלס המשך פון דער פּאַלקס־שול און מיטל־שול.

דער העברייאישער אוניווערזיטעט אין ירושלים (האוניברסיטה העברית), וואָס איז געגרינדעט געוואָרן אין אַפּריל 1925, האָט זיך באַזונדערס שטאַרק פּאַרצווייגט זינט דער גרינדונג פון דער מדינה, וועלכע דעקט אויך אַ גרויסן טייל פונעם פּאַרגרעסערטן ביודזשעט. עס האָט זיך פּאַרגרעסערט די צאָל פּאַקולטעטן, וועלכע זיינען איצט זעקס, און עס זיינען אויסער דעם געגרינדעט געוואָרן אַ ריי ספּעציעלע פּאַרשונגס־אינסטיטוטן. דערפילנדיק איצט טעאַרעטישע און פּראַקטישע מלוכה־פּונקציעס. זי האָט צו דעם צוועק געגרינדעט און אַקאַדעמיש אויסגעבויט די מעדיצינישע און יוריסטישע פּאַקולטעטן, באַזאָרגט זיי מיט די נויטיקע ביבליאָטעקן. בנינים און טעכניק. זי האָט פּאַרוואַנדלט דעם אַגראַנאָמישן אינסטיטוט, געשאַפּן זינט 1940, אין אַ רעגולערן לאַנדווירטשאַפּטלעכן פּאַקולטעט. ביי איר עקסיס־טירט אַ באַזונדער הויך־שול פאַר עקאָנאָמיק אויפן נאָמען פון פּאַרשטאַרבענעם פּינאַנץ־מיניסטער אליעזר קפלן, און אין פּאַריקן יאָר איז נאָך לאַנגע אונטער־האַנדלונגען אַדאַפּטירט געוואָרן דורך דעם ירושלימער אוניווערסיטעט און פּאַר־וואַנדלט אין זיינער אַן אויטאָנאָמער אַפּטיילונג די תל־אביבער הויך־שול פאַר יוריספרודענץ און עקאָנאָמיק.

די דאָזיקע הויך־שול פאַר יוריספרודענץ און עקאָנאָמיק אין תל־אביב מיט אירע דריי פּאַקולטעטן — די יוריסטישע, עקאָנאָמישע, פאַר מלוכה־וויסנשאַפּטן און דעם אינסטיטוט פאַר אויסבילדונג פון אוידיטאָרס — איז געגרינדעט געוואָרן אין 1935 דורך אַ גרופּע פּינאַנץ־וויסנשאַפּטלער און איז געווען די ערשטע אינסטי־טוציע פון דער אַרט אין לאַנד בכלל און די ערשטע הויך־שול אין תל־אביב. אירע גרינדער האָבן געלייגט אַ באַזונדער געוויכט אויף דער צוגרייטונג פון געבילדעטע יוריסטן און עקאָנאָמיסטן, וואָס זאלן אַלס באַזיס פאַר זייער בילדונג

נעמען דאָס אייגענע אין לויף פון דער געשיכטע אויסגעפורעמטע יידישע רעכט און די סאָציאַל-עקאָנאָמישע ווירקלעכקייט פון לאַנד, וואָס שטרעבט צו נאַציאָנאַלער זעלבשטענדיקייט. אין דער דאָזיקער הויך־שול איז אויך דאָס דאָטירט געוואָרן צום ערשטן מאל אין העברייאיש דאָס סאָציאַליסטישע רעכט (רעכט פון ראַטן-פאַר-באַנד און פון די פּאַלקס-דעמאָקראַטישע מדינות), דאָס אַראַבישע און ענגליש-אַמעריקאַנישע רעכט. די הויך־שול האָט עקסיסטירט 25 יאָר, ביז איר פאַרשמעלצונג מיט דעם ירושלימער אוניווערסיטעט און אירע הונדערטער גראַדואירטע פאַר-נעמען אַקטועלע פּאַסטנס אין דער מדינה אַלס אַדוואַקאַטן, ריכטער און פונקציאָנערן פון דער ישראלישער רעגירונג.

ביי דעם אוניווערסיטעט אין ירושלים עקסיסטירט אויך, בשותפות מיטן ביל-דונג-מיניסטעריום, אַ פּעדאַגאָגישער אינסטיטוט.

אין צוזאַמענהאַנג מיט זיין פאַרצווייגטער ביבליאָטעק-אַרבעט האָט דער אוני-ווערסיטעט אויך געגרינדעט אַ ספּעציעלע שול פאַר ביבליאָטעקעריי.

אַ גרויסער פּערסאָנאַל פון געלערנטע און פאַרשער אויף די פאַרשיידענע גע-ביטן דערפילט זיינע אַקאַדעמישע פונקציעס אין דעם ירושלימער אוניווערסיטעט. עס זיינען צוגעצויגן געוואָרן פּאַכלייט פון פאַרשיידענע לענדער און זיי זיינען שפּראַכלעך צוגעגרייט געוואָרן פאַר זייערע אויפגאַבן. דער אַקאַדעמישער פּער-סאָנאַל, וועלכער האָט באַטראַפּן ביז דער גרינדונג פון דער מדינה 208 פּערזאָן, איז געשטיגן ביז קרוב צו 800. די צאָל סטודענטן דערגייט איצט, צוזאַמען מיט דער אַנגעשלאָסענער תל-אביבער הויך־שול פאַר יוריספרודענץ און עקאָנאָמיק, ביז 6000.

דער פּאַקולטעט פאַר נאַטור-וויסנשאַפּט פון דעם אוניווערסיטעט אַנטוויקלט לעצטנס אַ פאַרשטאַרקטע פּראַקטישע אַרבעט אויפן געביט פון פיזיק, כעמיע און ביאָלאָגיע, כדי צו דערפילן לעבנסנויטיקע באַדערפענישן פון דער מדינה.

דער ירושלימער אוניווערסיטעט האָלט אונטער קאָנטאַקטן מיט די צענטרען פון דער וועלט-וויסנשאַפּט, די פאַרטרעטער פון דעם אוניווערסיטעט באַטייליקן זיך אין אינטערנאַציאָנאַלע קאָנגרעסן און קאָנפּערענצן, בעיקר אין תּחום פון נאַ-טור-וויסנשאַפּט, פיזיק, מעדיצין און טעכניק, און דורך דער פאַרמיטלונג פון אירע אינסטיטוטן און פּאַכלייט גיט דער אוניווערסיטעט פּראַקטישע הילף דער היגער לאַנדווירטשאַפּט און אינדוסטריע.

לעצטנס איז ביי דעם ירושלימער אוניווערסיטעט געגרינדעט געוואָרן אַ ספּעציעלער אינסטיטוט פאַר מאַדערנער יידישער געשיכטע.

אין די יאָרן 1955 און 1957 זיינען דורכן אוניווערסיטעט אַרגאַניזירט און פּראָדוקטיוו דורכגעפירט געוואָרן צוויי קאָנגרעסן פאַר יידישע וויסנשאַפּטן אין וועלכע עס האָבן זיך באַטייליקט יידישע געלערנטע און פאַרשער אויך פון אַנדערע לענדער. אין דעם צווייטן קאָנגרעס, וועלכער האָט זיך געעפנט אין ירושלים דעם 28טן יולי 1957, האָט זיך צווישן אַנדערע באַטייליקט אויך פּראָפּ' בער מאַרק, דער דירעקטאָר פון יידישן היסטאָרישן אינסטיטוט אין וואַרשע.

אין צוזאַמענהאַנג מיט דעם אויסגעוואַקסענעם פאַרנעם פון דער פּעדאַגאָגישער און פאַרשערישער אַרבעט און צוליב דעם וואָס די בנינים פון דעם אוניווערסיטעט אויפן הר הצופים (דעם סקאפּוס-באַרג) געפינען זיך אין דער מיליטערישער זאָנע און זיינען פאַרלויפיק ניט צוגעגלעך, האָט דער אוניווערסיטעט געמוזט אויס-

בויען אין דער נייער אוניווערסיטעט פאַרשטאַט (קרית־האוניברסיטה) אַ גרויסע צאָל נייע און מאָדערנע בנינים, און דער אויפבויען דויערט אויך ווייטער. אויסער דער שטרענג אַקאַדעמישער אַרבעט ווייזט דער ירושלימער אוניווערסיטעט אַרויס די לעצטע 15 יאָר אַן אינטערעס פאַר פּאַלקס־בילדונג און אַנט־וויקלט אַ פאַרצווייגטע אַרבעט אין שותפות מיט די מוניציפּאַליטעטן און מיט דעם קולטור־צענטער פון דער אַלגעמיינער אַרבעטער־אַרגאַניזאַציע. אין ראַמען פון דער אַרבעט איז געגרינדעט געוואָרן אין תל־אביב אַן אינסטיטוט פאַר אויסביל־דונג און שפּראַך־פאַרבעסערונג (מכון להשתלמות ולשיפור הלשון), אַ הויך־שול פאַר אַרבעטער און אַ הויך־שול פאַר געזעלשאַפטלעכע וויסנשאַפטן. די לעצטע יאָרן דערגייט די צאָל באַזוכער פון די פּאַפּולערע קורסן ביז צו פינף טויזנט פּערזאָן. אין צענטער פון אַלע ביבליאָטעקן שטייט די נאַציאָנאַלע און אוניווערזיטעט־ביבליאָטעק (בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי) אין ירושלים, איינע פון די עלט־סטע קולטור־אינסטיטוציעס פון לאַנד, זי איז געגרינדעט געוואָרן לויט דער איני־ציאַטיוו פון ד״ר יוסף חזאָוויטש פון ביאַליסטאָק אין יאָר 1892. זינט דער גרינד־דונג פון דעם אוניווערסיטעט אין ירושלים אין יאָר 1925 גילט זי אויך אַלס אוניווערסיטעט־ביבליאָטעק און זינט דער אַנטשטייאונג פון דער מדינה אין 1948 אויך אַלס מלוכה־ביבליאָטעק פון ישראל.

פאַר די יאָרן, וואָס זיינען אַריבער זינט דעם באַפרייאונג־קריג, האָבן זיך אַנגעזאַמלט נאָך איבער אַ האַלבער מיליאָן ביכער, וועלכע געפינען זיך אין צייט־ווייליקע מאַגאַזינען און וועלן אין דער נאַענטסטער צייט אַריבערגעפירט ווערן אין דעם נייעם ביבליאָטעק־בנין אין דער אוניווערסיטעט־פאַרשטאַט ביי ירושלים. צווישן די זאַמלונגען פון די לעצטע 12 יאָר פאַרנעמט אַ באַזונדער אַרט די קאָ־לעקציע פון איבער הונדערט טויזנט ביכער און ספרים, וואָס זיינען אַרויסגעראַטע־וועט געוואָרן פון די חרוב געמאַכטע געזעלשאַפטלעכע און פּריוואַטע יידישע ביבליאָ־טעקן אין אייראָפּע.

איינע פון די זעלטענע זאַמלונגען איז די רייכע אויטאָגראַפֿן־זאַמלונג, וואָס זיין גאַנצן לעבן לאַנג האָט געזאַמלט ד״ר אברהם שוואַדראַן (שרון) און וועלכע ער האָט איבערגעגעבן דער ביבליאָטעק.

זינט דעם יאָר 1953 פונקציאָנירט אין בני־ברק ניט ווייט פון תל־אביב אַ רעליגיעזער אוניווערסיטעט אויפן שטייגער פון דעם ישיבה־אוניווערסיטעט אין ניו־יאָרק, וועלכע טראָגט דעם נאָמען פון הרב בר־אילן (רבי מאיר בערלין). ער שטרעבט צו פאַראייניקן דעם אונטערריכט פון יידישע העכערע לימודים אין רע־ליגיעזער באַלייכטונג מיט די אַלגעמיינע אוניווערסיטעט־לימודים אויפן געביט פון נאַטור־וויסנשאַפט, מאַטעמאַטיק, געזעלשאַפטלעכע וויסנשאַפטן, שפּראַכן און ליטעראַטור. דער אוניווערסיטעט באַזיצט 9 מאָדערנע בנינים און האָט אַ 300 סטודענטן. — עס עקסיסטירט אין לאַנד אויך אַ גרויסע צאָל ישיבות פון אַלטן און פון מער מאָדערנעם שטייגער.

די זאָרג פאַר טעכנישער הויך־שול־בילדונג אין לאַנד האָט זיך אַנגעהויבן מיט 52 יאָר צוריק מיט דער גרינדונג פון דעם העברייאישן טעכניקום (הטכניון העברי) אין חיפה, אין וועלכן אַלע לימודים ווערן זינט דעם יאָר 1912 געפירט אין העברייאיש. די גרינדונג פון דער מדינה האָט שטאַרק פאַרשנעלערט די אַנט־

וויקלונגס-טעמפּאָ פון דעם אַנשטאַלט, פאַרברייטערט זיינע פונקציעס און געשאַפן אומשטענדן, ביי וועלכע עס איז אים מעגלעך געוואָרן צו באַזאָרגן זיך מיט אַ מאַ- דערנער אויסשטאַטונג און מיט אַ שטאַרק פאַרגרעסערטן פּערסאָנאַל פון פּראָפּ- סאַרן, דאַצענטן און אַסיסטענטן, ווי עס פּאַסט פאַר דער איינציקער הויך-שול אין לאַנד, וועלכע גרייט אינזשיניערן, אַרכיטעקטן און טעכנאָלאָגן פאַרן לאַנד. — דער אַקאַדעמישער פּערסאָנאַל פון טעכניקום באַשטייט איצט פון אַ 450 פּראָפּעסאָרן און דאַצענטן. די צאָל פון סטודענטן איז קרוב צו 2500, אויסער קרוב צו 1000 שילער פון דער טעכנישער מיטל-שול ביים טעכניקום.

זינט דעם יאָר 1953 ווערן די אינסטיטוטן פון טעכניקום, די לאַבאָראַטאָריעס, ווערקשטאַטן און אוידיטאָריעס סיסטעמאַטיש איבערגעטראָגן פון די ענג גע- וואָרענע הויפן אין הר הכרמל אין דער געראַמע מאַדערנע-אויסגעשטאַטע טעכ- ניקום-פאַרשטאַט (קריית הטכניון) אויף די הויכענישן פון כרמל-באַרג.

אין יאָר 1949 איז געגרינדעט געוואָרן אין רחובות דער ווייצמאַן-אינסטיטוט פאַר וויסנשאַפּט (מכון ווייצמאַן למדע) אַלס צענטער פאַר טעאָרעטישער און פּראַקטי- שער פאַרשונגס-אַרבעט אויפן געביט פון די גענויע וויסנשאַפּטן. אין משך פון די יאָרן האָט זיך דער אינסטיטוט שטאַרק פאַרברייטערט, ביי היינטיקן טאַג באַ- שטייט דער פּערסאָנאַל פון אינסטיטוט פון 200 וויסנשאַפּטלער און פון 400 טעכ- נישע מיטאַרבעטער. זיינע בנינים, וואָס זיינען אויסגעבויט אין מאַדערנעם סטיל, פאַרנעמען אַ שטח פון 100 דונאַם און זיי זיינען אויסגעבויט און אויסגעשטאַטעט די מאַדערנסטע אַפּטיילונגען פאַר מאַטעמאַטישע און פיזיקאַלישע וויסנשאַפּטן. צווישן זיי אַ סעקציע פאַר קען-פיזיק, פאַר עלעקטראָניק און פּאַטאַכעמישע און ספּעק- טראַסקאָפּישע לאַבאָראַטאָריעס, אַן אַפּטיילונג פאַר אויספאַרשונג פון איזאָטאָפּן און אַפּטיילונגען פאַר כעמישע און פאַר ביאָלאָגישע וויסנשאַפּטן. — דער אינסטיטוט פירט אַן אויספאַרשונגס-אַרבעט אין אינטערנאַציאָנאַלן פאַרנעם. ער ווערט באַ- זוכט דורך געלערנטע פון פאַרשיידענע לענדער, האַלט אונטער וויסנשאַפּטלעכע קאָנטאַקטן מיט סאָוועטישע, ענגלישע און אַמעריקאַנישע וויסנשאַפּטלעכע אינסטי- טוציעס און זיינע וויסנשאַפּטלעכע מיטאַרבעטער באַטייליקן זיך אין אינטערנאַ- ציאָנאַלע קאָנגרעסן און קאָנפּערענצן.

דער סעמינאַר פון קיבוצים (סעמינאַר הקיבוצים) אין קיבוץ אין ארנים און אין תל-אביב איז אַ צענטראַלע הויך-שול פון דער קיבוצישער באַוועגונג, וועלכע האָט זיך לכתחילה געשטעלט דעם צוועק צו אַריינפירן די חברים פון די קיבוצים אין דער וועלט פון סאַציאַלע און נאַטור-וויסנשאַפּטן, באַלייכטן זיי אין וועלטלעכן און סאַציאַליסטישן גייסט. מיט דער צייט האָט זיך דער סעמינאַר פאַרברייטערט און באַקומען מער דעם כאַראַקטער פון אַן אַלגעמיינער פּראָגרעסיווער הויך-שול. וואו עס באַגעגנט זיך די שטאַטישע און די קיבוצישע יוגנט.

מען דאַרף אַריינרעכענען די חשובע לערן-אַנשטאַלטן וואָס פאַרנעמען זיך אוי- סער אַלגעמיינע לימודים באַזונדער מיט פּאָליטיש-פּאַרטייאישער אויסבילדונג. דאָס לערן-הויז אויפן נאַמען פון בערל קאַצענעלסטאַן (בית מדרש על שם ב. כצנלסון) אין כפר סבא און דעם העכערן פּאַרטיי-סעמינאַר פון דעם לאַנד-קיבוץ „השומר הצעיר“ אין גבעת-תביבה.

צו דער דאָזיקער קאַטעגאָריע פון הויך-שולן אַדער הויך-שול-קורסן האָבן

אויך געהערט צוויי חשובע אַנשטאַלטן, געגרינדעט געוואָרן לויט דער איניציאַטיוו פון דער פרי־פאַרשטאַרבנער ראָזאַ אייזענשטאַדט, זיי האָבן פונקציאָנירט מיט דערפאַלג און זיינען שפּעטער אָפּגעשטעלט געוואָרן צוליב ריין מאַטעריעלע טעמים: די סאַציאַליסטישע אַניווערסיטעט־קורסן (שעורים אַניברסיטאיים סוציאליסטיים) אין חיפה אין יאָר 1950, וואו אַ גרופּע פון 40 לערער און אַרבעטער זיינען דורכגע־גאַנגען אַ קורס פון פאַרלעזונגען איבער יידישער געשיכטע אין מאַרקסיסטישער באַלייכטונג און דאָס תל־אביבער הויז פאַר וויסנשאַפט און קולטור (בית מדע ותרבות) אויפן נאָמען פון יוסף אייזענשטאַדט, וואו עס זיינען אין יאָר 1952 געהאַלטן געוואָרן סיסטעמאַטישע פאַרלעזונגען איבער סאַציאַליסטישע רעכט און איבער אַנדערע סאַ־ציאַלע דיסציפלינען.

י. קולטור־נעזעלשאַפטלעכע פאַקטאָרן : 1) די אַלגעמיינע אַרבעטער־אָרגאַניזאַציע (הסתדרות העובדים הכללית)

אַ חשובן פּלאַץ אין דער קולטור־אַרבעט פון לאַנד פאַרנעמט דער קולטור־און דערציאונג־צענטער פון דער אַלגעמיינער אַרבעטער־אָרגאַניזאַציע, דער הסתדרות (מרכז לתרבות ולחינוך), וועלכער איז אויסגעוואַקסן און פאַרצווייגט זיין קולטור־אַרבעט מיטן וואַקס פון דער הסתדרות. דער קולטור־און דערציאונג־צענטער פירט אָן זיין אַרבעט אין די שטעט דורך דער פאַרמיטלונג פון די אַרבעטער־אַטן און אין די דערפער און קיבוצים. ער שטייט אין אַן אַרבעטס־קאָנטאַקט מיטן בילדונגס־און דערציאונגס־מיניסטעריום, מיט די מוניציפאַליטעטן, מיט דער לערער־אָרגאַניזאַציע, וועלכע האָט זיך איינגעגלידערט אין דער הסתדרות, און מיט דער אַפטיילונג פאַר פּאַלקס־בילדונג פון דעם ירושלימער אַניווערסיטעט.

מיר וועלן זיך אָפּשטעלן אויף די וויכטיקסטע:

1. אויפקלערונגס־סעמינאַרן פאַר די פאַרגעשריטענערע און אַקטועלע טיילן פון די נייע איינוואַנדערער. די דאָזיקע סעמינאַרן ווערן געפירט אויף די גערעדטע שפּראַכן פון די איינוואַנדערער.

2. אויפקלער־סעמינאַרן פאַר אינדוסטריעלע אַרבעטער און אַרבעטער־נס, פאַר די סעקרעטאַרן פון די פאַרשיידענע פּראָפעסיאָנעלע פאַראיינען און פאַר די אינסטרוקטאָרן פון דער אַרבעטער־יונגט.

3. וואַנדער־אויסשטעלונגען, דורך וועלכע עס ווערן אויפגעקלערט און באַ־לויכטן אין ברייטערע מאַסן דערשיינונגען פון לעבן און שאַפן אין לאַנד.

4. מוזיקאַלישע אויסבילדונג. די אַפטיילונג פאַר מוזיק פירט אָן צוויי־יאָריקע קורסן פאַר מוזיק, האַלט אויס און אַנטוויקלט די צענטראַלע מוזיקאַלישע ביבליאָטעק, וועלכע פאַרשפּרייט מוזיקאַלישע ליטעראַטור און גיט אויך אַרויס נאָטן פאַר פּאַלקס־מוזיק. אויך אָרגאַניזירט די מוזיק־אַפטיילונג אין לאַנד אַרבעטער־כאָרן און אַר־קעסטערס.

5. קלובן. דער קולטור־און דערציאונגס־צענטער האַלט אויס און אינסטרוק־טירט 27 קלובן, אין וועלכע עס ווערן געפירט קורסן און קרייזן און ביי וועלכע עס באַשטייען ביבליאָטעקן און לעזע־וואַלן.

6. פּעדאַגאָגיק. די פּעדאַגאָגישע אַפטיילונג פון קולטור־צענטער גיט אַרויס

א פּעדאָגאָגישן זשורנאַל „אורים“ (ליכטער) פאַר די לערער פון די אַרבעטער-שולן און אויך אַ באַזונדער זשורנאַל פאַר עלטערן און פאַר פּראָגן פון קינדער-דערציאונג אין דער פּאַמיליע.

י"א. געזעלשאַפּטלעכע פּאַקטאַרן : 2) די קיבוצים און מושבים

אַן אויטאָנאָמע קולטור-און דערציאונגס-אַרבעט ווערט געפירט אין די קיבוצים, אין די קאָלעקטיווע ווירטשאַפּטן אין ישראל. ניט אייניק זיינען די גרופירונגען פון דער קיבוצישער באַוועגונג בנוגע צום אידעאָלאָגישן צוגאַנג צו דער קולטור און דערציאונג און בנוגע צו די איינצלהייטן פון איר פּראַקטישער פּאַרווירקלעכונג. די קיבוצים באַמיען זיך אַנטוויקלען אַן אינעווייניקסטע גאַנצקייט צווישן די אַלגעמיינע און יידישע לימודים, וועלכע טראָגן — אַחוץ אין די ווירטשאַפּטן פון דעם רעליגיעזן קיבוץ (הקיבוץ הדתי) — אַ פּראָגרעסיוון און וועלטלעכן כאַראַקטער. די קינדער ווערן פון דער פּריער קינדערהייט דערצויגן צו אַן אַרבעטס-לעבן. די לערער און עלטערן זיינען פאַר זיי אַ לעבעדיקער מוסטער. זיי וואַקסן ניט אין די ענגע ראַמען פון דער פּאַמיליע. ניט פאַרלירנדיק דעם קאָנטאַקט מיט די עלטערן בילדן זיי אין קיבוץ אַ באַזונדערע קינדער-געזעלשאַפּט (חברת ילדים), אין וועלכער די פּראָצעסן פון דערציאונג און אַרבעט זיינען ענג פּאַרבונדן מיטאַנאַדער. זיי לעבן אין באַזונדערע קינדער-היזער, האָבן זייערע שול-און שפּיל-לאַקאַלן און זייערע ווירטשאַפּטן. עס ווערט איצט טעאָרעטיש און פּראַקטיש באַהאַנדלט די פּראָגע וועגן דער מאַס פון טעגלעכער באַרירונג צווישן די עלטערן און קינדער און עס ווערט ערנסט געפרעגט, צי עס איז פּעדאָגאָגיש און סאָציאַל ריכטיק, אָז אויסער די טעגלעכע באַזוכן ביי די עלטערן און אויסער דעם וואָס די עלטערן קומען לייגן שלאָפן אין קינדער-היזן זייערע גאַנץ קליינע קינדער זאָל אויך דערלויבט ווערן די עלטערן געמען די קינדער צום נעכטיקן אין זייערע צימערן און דירות אין קיבוץ.

אַ גרויסער טייל פון די קינדער, וואָס זיינען אין משך פון די לעצטע 26 יאָר געבראַכט געוואָרן אין לאַנד דורך דער קינדער-איינוואַנדערונג (עליית-נוער) פון דער יידישער אַגענץ, האָבן געקראָגן זייער אויסבילדונג און דערציאונג אין די קיבוצים. אויך קומען צו דעם גלייכן צוועק אין די קיבוצים יינגלעך און מיידלעך פון דער שטאַטישער אַרבעטער-יוגנט און בלייבן דערנאָך אין די קיבוצים אָדער קאָלאָניזירן זיך מיט דער צייט אין נייע קיבוצים. עס קומען פון צייט צו צייט אויך גרופן פון יידישער יוגנט פון אויסלאַנד כדי אויסצולעבן זיך צייטווייליק אין דער קיבוצישער סביבה און צוצוגרייטן זיך צו אַן אַרבעטס-לעבן.

ווייניקער אינטענסיוון און ווייניקער סאָציאַל-פּאַליטיש לויט איר אינהאַלט איז די קולטור אַרבעט אין די 217 אַרבעטער-זידלונגען (מושבֵי עובדים) מיט זייערע אינדיווידועלע ווירטשאַפּטן. דאָ איז דער אַרבעטס-מענטש פּאַרטאָן אין זיין אייגענער ווירטשאַפּט, און דער מאַנגל פון עקאָנאָמישן קאָלעקטיוויזם ווירקט אויך שלעכט אויף דער קאָלעקטיווקייט פון דעם אַלגעמיינעם קולטור-לעבן.

י"ב. די העברייאישע און יידישע ליטעראַטור אין ישׂראל.
פאַרלאַג און פּרעסע.

מיט דעם אויפקומען און אויסברייטערונג פון העברייאיש אַלס לעבעדיקע שפּראַך האָט זיך אויך אַנטוויקלט אין ארץ־ישׂראל אַ נייע העברייאישע ליטעראַטור. דער באַפרייאַנגס־קריג און די גבורה, וועלכע עס האָט אַרויסגעוויזן די יוגנט פון לאַנד, האָט פיל באַפּרוכפּערט די יונגע ליטעראַטור, האָט אַרויסגעפירט שרייבער און דיכטער פון דעם ענגן תּחום פון אינדיווידוּאַליסטישע שטימונגען און מאַטיוון און געשאַפּן אַ רייכן אוצר פון „פּלמ"ח"־פּאַלקלאָר און פון אימפּראָוויזירטער צייט־דיכטונג. צווישן די געפּאַלענע יונגע קעמפּער גופא זיינען געווען באַגאַבטע דיכטער און דערציילער, וואָס זייער וואַקס איז איבערגעריסן געוואָרן אין סאַמע אַנהייב און וואָס זייערע שאַפּונגען זיינען מיט ערע און ליבע אויפגעזאַמלט און פאַרעפּנט־לעכט געוואָרן אין דעם גרויסן זאַמלבוך „גויל־אש" (פּיערדיקע פאַרמעזן).

אויף דער גרענעץ פון יונג און אַלט שטייען נאָך יהודה בורלא, דער פּרוכט־באַרער און אָפט אויך שפּאַנענדער דערציילער פון לעבן פון די ספּרדיש־יידישע געמיינדעס אין ארץ ישׂראל און אַנדערע מזרח־לענדער (ער דעביטירט איצט צום ערשטן מאַל מיט אַ היסטאָרישן ראַמאַן „ואלה מסעי יהודה הלוי" פון לעבן פון גרויסן מיטלאַלטערלעכן דיכטער), דער באַקאַנטער ירושלימער דערציילער דוב קמחי און דער דיכטער יוסף ליכטנבוים, וואָס האָט זיך אויך אַרויסגעוויזן אַלס פּרוכטבאַרער ליטעראַטור־קריטיקער פון דער גרופּע, צו וועלכער עס געהערן אויך צווישן אַנדערע די פּרוכטבאַרע קריטיקער עזריאל אַכמני, מ. הרטגור און ק. קורצוויל. די העברייאישע ליטעראַטור האָט געפונען אירע ערנסטע און פליסיקע היסטאָ־ריקער. אויסער די פיל אויספירלעכע מאַנאַגראַפּיעס וועגן איינצלע עפּאַכן אין דער געשיכטע פון דער העברייאישער ליטעראַטור און וויסנשאַפּט, איז דערשינען די גרויסע פילבענדיקע אַרבעט פון פאַרשטאַרבענעם פּראַפּ' יוסף קלויזנער „תּולדות הספרות העברית החדשה" (די געשיכטע פון דער „ניי־העברייאישער ליטעראַטור"), אויך דאָס ווערק מיטן זעלבן נאַמען פון באַקאַנטן ליטעראַטור־קריטיקער פ. לחובר (לאַכאווער). ניט לאַנג איז דערשינען אַ האַנטבוך פאַר דער העברייאישער ליטעראַטור־געשיכטע, באַרעכנט פאַר די מיטל־שולן, פאַרפאַסט פון א. בן־אור (אורינאָוסקי).

עס לאָזט זיך לחלוטין ניט אַרומנעמען די פילזייטיקע און אייגנאַרטיקע ביי־כער־פּראָדוקציע פון די 9 געזעלשאַפּטלעכע און 49 פריוואַטע פאַרלאַגן און פון די הונדערטער דרוקערייען, וואָס זיינען צום גרעסטן טייל אויסגעשטאַטעט מיט דער מאַדערנסטער דרוק־טעכניק.

די יידישע ליטעראַטור אין ישׂראל האַלט זיך נאָך אייגנטלעך אין פאַרמירן און זי טראַגט אַ שטאַרק דינאַמישן כאַראַקטער. דאָס רוב שרייבער גרופירן זיך אַרום די היגע אַרבעטער־פאַרטייען און אַרום זייערע צייטונגען און זשורנאַלן. אַלס אכסניאַ פאַר אַ טייל פון די דאָזיקע שרייבער דינט דער הסתדרותישער חודש־בלאַט „די גאַלדענע קייט" און דער פאַרלאַג פון דער פּרץ־ביבליאָטעק. צום גרעסטן טייל זיינען די שרייבער ניי אַנגעקומענע און זיינען פאַרזעצער פון זייער שאַפּן אין זייערע פּיערדיקע היימען, עס זיינען צווישן זיי אויך דאָ גאַנץ יונגע, וואָס האָבן זיך ערשט דאָ באַהעפּט צו דער יידישער ליטעראַטור. מיט וועלכער זיי זיינען פאַרבונדן דורך זייער מוטער־שפּראַך און דער פּאַלקסטימלעכקייט פון

זייער דענקען און פילן. אַהערצו געהערן יידישע דיכטער, דערציילער, מעמואַריסטן, עסיאיסטן און ליטעראַטור-היסטאָריקער. די יונגקייט און פּאָלקסטימלעכקייט פון זייער שאַפן מאַכט זיי פיל נעענטער און היימישער איינע מיט די אַנדערע, ווי עס איז דער פּאָל ביי די העברייאישע שרייבער. מיר נעמען זיך ניט אָן פול-שטענדיק אויסצוטיילן די רשימה פון די יידישע שרייבער, ווי מיר האָבן דאָס ניט געקאָנט טאָן אויך בנוגע די העברעאישע. מיר ברענגען דאָ בעיקר די רשימה פון די עלטערע און יינגערע שרייבער, וואָס האָבן שוין געגרייכט ווייניקסטנס טיילווייז צו פאַרעפנטלעכן זייערע ווערק אין ישראל; אַהערצו געהערן: שמחה אייזן, רבקה באַסמאַן, פנחס בינעצקי, גיטל מיזיל, יאָסל בירשטיין, דער פאַרשטאַרבענער ש. בערלינסקי, פּרץ גראַניטשטיין, מ. גראַס-צימערמאַן, יחיאל האַפער, בינעס העלער, ש. וואַראַגער, שפרה ווערבער, ד. זאָקאַליק, דער אַלטער עסקן און פובליציסט יעקב זרובבל, ל. חיינ-שמעוני, אברהם ליס, דניאל לייבל, הערש מענדל, א. סוצקעווער, ישראל עמיאָט, י. פאַפערניקאָו און לוי פאַפערניקאָו (אַ פאַרט-אַרבעטער אין חיפה), יצחק פערלאָו, א. מ. פּוקס, ד"ר מ. דוואַזשעצקי, מ. צאַנין, א. קאַרפּינאָוויטש, דער באַקאַנטער עסיאיסט און קריטיקער לעאַ קעניג, רבקה רוס, א. ריוועס, יצחק שאַרגעל, דער דיכטער אַריה שמרי און ישעיה שפּיגעל. דאָ האָט זיך אויך גייסטיק אויסגעלעבט אַ לענגערע צייט דער ניט לאַנג פאַרשטאַרבענער שרייבער דוד פּינסקי.

ביז די לעצטע יאָרן איז דאָס יידישע בוך דאָ געווען כמעט אויסשליסלעך אָן אימפּאַרט אַרטיקל פון דרויסן. די לעצטע יאָרן האָט זיך, אמת, שטאַרק פאַרלייכ-טערט דאָס אַריינפירן פון יידישע ביכער פון פוילן און אַמעריקע און אין דער ניט לאַנג פאַראַנטוואַלטערע אויסשטעלונג פון פוילישן בוך האָט דאָס פויליש-יידישע בוך פאַרנומען אַ בכבודיקן פּלאַץ, אָבער מיטן גרויסן צופלוס פון יידיש-רייזנדיקע איינוואַנדערער איז סטיכיש אויסגעוואַקסן די הצטרכות אויך אין אַ היגן יידישן בוך. די דאָזיקע באַדערפעניש ווערט פאַרלויפיק טיילווייז באַפרידיקט דורך דעם „פאַרלאַג פון דער פּרץ-ביבליאָטעק“ אין תל-אביב, וועלכער האָט פאַרברייטערט זיין טעטיקייט און אַרויסגעגעבן 42 ביכער אויף יידיש און נאָר 8 אויף העברייאיש, צווישן זיי זכרונות פון י. זרובבל, נחום ניר-ראַפאַלקעס, יצחק לעוו, מלך נוי, יחיאל האַפער, הערש מענדל, יצחק פּאָנער (וועגן שלום אַש) און לידער פון ה. לייזויק, ש. בערלינסקי, י. פאַפערניקאָו און יצחק שאַרגעל און אַנדערע. צווישן די וויי-ניקע העברייאישע אויסגאַבן פון פאַרלאַג פאַרנעמט דעם צענטראַלן פּלאַץ די העב-רייאישע איבערזעצונג פון יעקב לעשטשינסקיס גרעסערן ווערק, וואָס הייסט אין העברייאיש „הדמות הלאומית של יהדות הגולה“ (די נאַציאָנאַלע געשטאַלט פון דעם דיאָספּארא-יידינטום).

י"ג. די העברייאישע און יידישע שרייבער אין ישראל

און זייערע אַרגאַניזאַציעס.

ניט קוקנדיק אויף דער אויסגעברייטערטקייט פון דער העברייאישער ליטע-ראַטור אין ישראל האָט זיך ניט איינגעגעבן דעם ישראלדיקן שרייבער צו דעהייבן זיך צו דעם מצב פון אַ גייסטיקער געשלאַסנקייט. צו דער ראַל פון אַ דענקער-און שאַפער-קאַלעקטיוו, וואָס זאָל אַנצייכענען דרייסטע וועגן פאַר דער ליטעראַטור

און פּראָגרעסיווער געזעלשאַפטלעכקייט, מוזיקן, פּאַראַיניקן, באַפּרוּכטן די אַרבעט פון די איינצלנע שרייבער. יעדער שרייבער גייט איינזאַם און דאָס רוב אידיענלאַז זיין וועג, ראַנגלט זיך לויט זיין אייגענער מעגלעכקייט און אַפט לויט זיין צופאַסונגס־פּיאַקייט צו די הערשנדיקע אומשטענדן.

דער חודש־זשורנאַל פון פּאַראַיין „מאזנים“ (די וואָג) איז אַ מעכאַנישער צו־זאַמענשטעל פון פּאַרשיידענע און פּאַרשיידנאַרטיקע, צום טייל טאַלענטירטע, צום טייל זייער שוואַכע שאַפּונגען, אין וועלכע עס פילט זיך כלל ניט קיין אַפּטימיזם פון בויער און קיין גייסטיקער פּראָגרעס, ווי עס האָבן זיך אָפּ געהאַט דערקלערט די שרייבער יהודה בורלא, ב. מיכלי און פּראָפּ' שמעון האַלקין אויפן 19טן שרייבער־צוזאַמענפאַר דעם פּאַריקן פּסח. אין דער פּאַעזיע הערשן טיפע אינדיווידוואַליסטישע און דעקאַדענטישע אַפּנייגונגען. זיי שרייבן אַפט אין אַ שווער פּאַרשטענדלעכן סטיל, טראַכטן אויס נייע ווערטער און דערמיט פּאַרטיפּן זיי נאָך מער דעם תהום וואָס שטייט צווישן זיי און צווישן דעם פּאַלק, וואָס האָט זיך נאָך בכלל ווייניק איינגעלעבט אין דער העברייאישער ליטעראַטור. נאָר גאַנץ ווייניקע שרייבער פון דער יונגער פּלעיַאָדע האָבן זיך געשטעלט אַנטשידן אויף רעאַליסטישע וועגן און זוכן זיך צו פּאַראַנקערן אין דער נייער ישראלשער ווירקלעכקייט ווי זי איז.

דער אויסגעוואַקסענער און וואַקסנדיקער צאל יידישע שרייבער אין ישראל איז ניט געגעבן געוואָרן די מעגלעכקייט צו באַטייליקן זיך אַלס קאַלעקטיוו אין לעצטן שרייבער־צוזאַמענפאַר. יידישע און אַראַבישע שרייבער ווערן ניט אויפ־גענומען אַלס חברים אין העברייאישן שרייבער־פּאַראַיין און מוזן בילדן זייערע באַזונדערע אַרגאַניזאַציעס. אויפן לעצטן צוזאַמענפאַר האָט קיינער ניט געהאַט דעם מוט פּאַרצולייגן ערנסט די גלייכשטעלונג פון די יידישע שרייבער, וועלכע קומען אין לאַנד אַנגעזאַפטע מיט וואַגיקע עמאַציעס פון יידישן פּאַלקס־לעבן, און עס האָט זיך אַפילו געהערט אין די שרייבער־קרייזן אַ רוף צו די יידישע שרייבער, זיי זאָלן אין נאָמען פון דער גייסטיקער אייניקייט ברענגען אַ נאַציאָנאַלן קרבן און אַפּזאָגן זיך אין גאַנצן פון שרייבן יידיש און אַנשטאַט דעם מיטן זיך איינצושאַלטן זיך אין דער העברייאישער ליטעראַטור.

כאַראַקטעריסטיש פאַר דער אידייאישער גלייכגילטיקייט איז, וואָס עס איז פאַרשטומט געוואָרן די לעבעדיקע און אַפט ליידנשאַפטלעכע פּאַלעמיק, וואָס פּלעגט זיך אַמאָל פירן צווישן דער יינגערער און דער עלטערער ריכטונג אין דער ליטעראַטור. עס זיינען אַפּגעווישט געוואָרן די גרענעצן און דיפּערענצן, וואָס האָבן זיך אַזוי בוילעט אַרויסגעוויזן אין די פּריערדיקע יאָרן.

אינטערעסאַנט איז אויך דער פּאַקט, אַז אַ טייל פון די אַנגעזעענסטע און פּאַפּולערסטע שרייבער, ווי ש. י. עגנון, אורי צבי גרינבערג, חיים הזו, לאה גאַלדבערג, נתן אַלטערמאַן, גרשון שאַפּמאַן און אליעזר שטיינמאַן האָבן אויסגע־מיטן צו באַטייליקן זיך אין לעצטן צוזאַמענפאַר.

דער פאַרבאַנד אַרגאַניזירט לעצטנס די אויסגאַבע פון אַ גרויסן זאַמלבוך, אין וועלכן עס וועט זיך באַטייליקן אַ גרעסערע צאל שרייבער. ער גיט אַרויס אַ קליינע ביבליאָטעק פון אַריגינעלע שאַפּונגען, ווי ער רופט זיי אָן — „ספּריה מקורית.“ עס האָט זיך ביים פאַרבאַנד אַרגאַניזירט אַ ספּעציעלע סעקציע פון איבער־זעצער, די צאל פון וועלכע עס איז שטאַרק אויסגעוואַקסן מיט דער אַנטוויקלונג פון העברייאישן ביכער־מאַרק.

דער פאַרבאַנד פירט אַ קאַמף קעגן דעם איבערטריבענעם אַריינפיר פון אויס־ לענדישער פרעמדער ליטעראַטור פון גייסטיק גידעריקער ארט, וועלכע שעדיקט מאַראַליש דעם ישראלישן לעזער און גראַבט אונטער די יסודות פון העברייאישן ביכער־מאַרק. קיין קענטטיקע דערפאַלגן אין דעם דאָזיקן קאַמף זיינען נאָך ניט דערגרייכט געוואָרן.

דער העברייאישער שרייבער־פאַרבאַנד אַרגאַניזירט אַלע יאָר דעם אַפרו פון זיינע חברים צו מעסיקע פרייזן אין די באַקוועמע סאַנאַטאָריעס פון דעם פאַרבאַנד— אין דעם „בית דניאל“ אין זכרון יעקב און לעצטנס אויך אין דעם „בית דבורה בארון“ אין דער לכיש־געגנט.

פאַראַלעל מיט דער עקזיסטענץ פון דעם העברייאישן שרייבער־פאַרבאַנד עקזיסטירט און פירט זיין אַרבעט אין לאַנד

דער יידישער שרייבער־ און זשורנאַליסט־פאַראיין אין תל־אביב, וועלכער גילט אַלס צענטער פאַר יידישע שרייבער, דיכטער, קינסטלער, פובליציסטן און זשורנאַליסטן אין ישראל, וועלכע שטייען אויף דער וואַך פון דער ליטעראַרישער שאַפונג אויף יידיש. דער פאַראיין ציילט ביים היינטיקן טאַג קרוב צו 150 מיט־ גלידער און די איינוואַנדערונג פון די יידישע וועלט־צענטערן ברענגט אים אַפּט אַ צופלוס פון פרישע חברים. עס וואַקסן אונטער און אַנטוויקלען זיך אין לאַנד גופא. ניט קוקנדיק אויף דעם באַעוולהטן מעמד פון יידיש, אויך יינגערע ליטעראַרישע כוחות. יידיש דיכטער אין די קיבוצים גיבן אויף אַ געלונגענעם אופן צו אַן אַרטיקן קאַלאַריט זייער יידישער דיכטערישער שאַפונג. דער פאַראיין האָט זיין שטענדיקן לאַקאַל, וואו ער אַרדנט איין יעדע וואַך עפנטלעכע פאַרלעזונגען אויף ליטעראַרישע און קולטור־געזעלשאַפטלעכע טעמעס, לעזונגען פון ליטעראַרישע ווערק און באַגעגענישן מיט יידישע שרייבער, וואָס קומען אַלס געסט קיין ישראל. די פאַר־ זאַמלונגען פון יידישן שרייבער־פאַראיין ווערן מאַסנהאַפט באַזוכט. דער יידישער שרייבער־פאַראיין שטייט אין קאַמף פאַר זיין אַנערקענונג מצד די העברייאישע שרייבער אין לאַנד און מצד זייער פאַראיין און פאַר אַ גלייכשטעלונג פון דער יידישער שפראַך אַלס פולבאַרעכטיקטע שפראַך פון די יידישע מאַסן.

י"ד. קולטור־געזעלשאַפטלעכע אַרגאַניזאַציעס און אַנשטאַלען

מיר ווילן דאָ ווייטער ברענגען אַ רשימה פון אייניקע חשובע קולטור־גע־ זעלשאַפטלעכע אַרגאַניזאַציעס און אַנשטאַלען, וועלכע עקזיסטירן אויטאָנאָם און זיינען ניט איינגעשלאָסן אין דער טעטיקייט פון די אינסטיטוציעס, וועלכע מיר האָבן ביז אַהער דערמאָנט. אויך וועלן מיר דערמאָנען די וויכטיקסטע געזעלשאַפט־ לעכע אַרכיוון, ביבליאָטעקן און מוזייען, וואָס דערפילן קולטור־פונקציעס אין ישראל.

אַלס ספעציעלע געדענק־אינסטיטוציע פאַר די קרבנות פון דער יידישער מאַסן־ פאַרגיכטונג דורך די נאַציסטן און פאַשיסטן און אַלס דאָקומענטירונג־צענטער פון דעם אומקום פונקציאָנירט די געזעלשאַפט „יד ושם“, וועלכע איז געגרינדעט געוואָרן אין יאָר 1953 לויט אַ רעגלאַמענטירטן ישראלישן ספעציעלן געזעץ.

מיטן אַריינפאַלן פון דעם יידישן מאַסן־מערדער אַדאַלף אייכמאַן אין די הענט פון דער ישראל־רעגירונג ליפערן די אַרכיוון פון „יד ושם“ חשובע דאָקומענטאַרישע

מאָטעריאַלן וועגן דער טעטיקייט פון דעם פאַרברעכער פאַר דער פאַרשונגס־קאַמיסיע, וואָס גרייט צו דעם פּראָצעס. „יד ושם“ סאַלידאַריזירט זיך אין זיין אינעווייניק־סטער אַרבעט מיט די געדענק־אַנשטאַלטן פון די קיבוצים „יד מרדכי“ (אויפן נאָמען פון מרדכי אַנילעוויטש) און „לוחמי הגיטאות“, וועלכע פאַרנעמען זיך מיטן זאַמלען און פאַרשן די מאָטעריאַלן וועגן דעם העראַאישן געראַנגל פון די געטאָ־קעמפּער. אויך שטייט דער „יד ושם“ אין קאָנטאַקט מיט דער ספּעציעלער „אינ־סטיטוט“ פאַר פאַרשונג פון דעם חורבן פון אייראָפּעאישן יידנטום“ און מיטן אינסטיטוט פאַר דאָקומענטאַציע פון די נאַצישע פאַרברעכנס, וואָס ווערט אָנגעפירט דורך טוביה פּרידמאַן.

די געזעלשאַפּט „ידע עם“ (געזעלשאַפּט פאַר פּאַלקלאָר) איז געגרינדעט גע־וואָרן אין יאָר 1946 און האָט זיך געשטעלט אַלס צוועק צו זאַמלען און פאַרשן מאָטעריאַלן איבער יידישן פּאַלקלאָר און עטנאָלאָגיע פון אַלע יידישע שבטים און געמיינדעס אין ישראל און אין גאַר דער וועלט. די געזעלשאַפּט גיט זיך אַפּ צו זאַמלען אין איר מוזיי וועלטלעכע און רעליגיעזע דענקמעלער, פּאַלקס־לידער און ניגונים, מנהגים און שפּריכווערטער. אין סעפטעמבער 1959 האָט זיך לויט דער איניציאַטיוו פון דער געזעלשאַפּט פאַרזאַמלט אין תל־אביב דער ערשטער וועלט־קאָנגרעס פון יידישע פּאַלקלאָר־פאַרשער, וועלכער האָט אויך אָפּגעמערקט דעם טויזנט יאַריקן געבוירן־טאָג פון דעם באַרימטן יידישן פּאַלקס־מנהיג רבי גרשום מאור הגולה. — פון צייט צו צייט אַרגאַניזירט די געזעלשאַפּט פאַרלעזונגען אויף פּאַלקלאָריסטישע טעמעס און אָוונטן פון יידישן פּאַלקלאָר.

די פאַרשונג פון יידישער געשיכטע האָט געפונען אירע פּיאָנערן אין ירושלים מיט דער גרינדונג פון דער געזעלשאַפּט פאַר געשיכטע און עטנאָגראַפיע (חברה להיסטוריה ולאתנוגרפיה). די גרינדער און איניציאַטאָרן פּראָפּ' בנציון דינור (דינאבורג), פּראָפּ' יצחק בער, פּראָפּ' ישראל האלפּערין און דער פאַרשטאַרבּענער פּראָפּ' שמחה אסך האָבן רעדאַקטירט און אַרויסגעגעבן וואָגיקע זאַמליכער און אַ פּערטיליאַר־שריפט מיטן נאָמען „ציון“.

אַן אייגנאַרטיקער און חשובער זאַמל־און פאַרשונגס־צענטער איז דער אינ־סטיטוט פאַר נאַטור און לאַנדווירטשאַפּט, וואָס טראָגט דעם נאָמען פון דענקער, נאָ־טוראַליסט און פעלד־אַרבעטער אהרון דוד גאַרדאַן, דער „בית גורדון“ (דאָס גאַרדאַן־הויז) אין קיבוץ דגניה א' אין גליל, אויפן ברעג פון ים כינרת. דער אינסטיטוט איז געגרינדעט געוואָרן אין יאָר 1935 און האָט זיך געשטעלט די אויפגאַבע, צו דינען אַלס שטודיר־ציער און לערן־הויז פאַר די וואָס פאַרנעמען זיך אָדער גרייטן זיך צו פאַרנעמען טעאָרעטיש און פּראַקטיש מיט לאַנדווירטשאַפּטלעכע פּאַכן ווי אויך פאַר די, וואָס האָבן אַן אַלגעמיינעם אינטערעס צו נאַטור־וויסנשאַפּטן.

די הסתדרותישע פּרויען־אַרגאַניזאַציע, וואָס פאַרנעמט זיך מיט קולטור־אַרבעט אין לאַנד איז דער „אַרגון אמהות עובדות“ (דער פאַרבאַנד פון אַרבעטנדיקע מוטערס), וועלכע פירט זיין אַרבעט אין פולן קאָנטאַקט מיט די מועצות פועלות (ראַטן פון אַרבעטערנים) וואָס ביי די אַרטיקע הסתדרותישע אַרבעטער־ראַטן. די אַרבעט פון דעם פאַרבאַנד איז קאָנצענטרירט בעיקר אין תל־אביב, וואו ער האָט זיינע 27 אָפּטיילונגען אין די פאַרשטעט און אין די אַרבעטער־שיכונים.

אין די לערן־אַנשטאַלטן, וועלכע ווערן אויסגעהאַלטן פון פאַרבאַנד פון די

אַרבעטנדיקע מוטערס אין תל-אביב. לערנען קרוב צו 2000 קינדער, פון זיי 400 געשיקטע פון דער סאציאלער אָפטיילונג פון דער מוניציפאליטעט. די קלובן באַ-זוכן 600 קינדער. די צאָל פאַרלעזונגען, וואָס זיינען געהאַלטן געוואָרן אין משך פון לעצטן יאָר אין די פאַרשידענע אָפטיילונגען פון פאַרבאַנד, איז געווען בערך 500. די געזעלשאַפט פאַר פראַגרעסיווער קולטור-אַרבעט „תרבות לעם“ (קולטור פאַרן פאַלק) איז געגרינדעט געוואָרן אין תל-אביב דורך אַ גרופע פון פראַגרעסיווע אַרבעטער און אינטעליגענץ אין יאָר 1942 און זי האָט זיך לאַנגזאַם אַנטוויקלט און צוגעצויגן ברייטערע קרייזן. אין אָנהויב איז דאָס געווען בעיקר אַ טרעה-פונקט פאַר אַרבעטער און פאַלקס-מענטשן, אַ ביבליאָטעק און אַ לעזע-זאַל. אַ באַ-שטימטע צייט האָט ביי דער געזעלשאַפט פונקציאָנירט אַ ליבהאַבער-קרייז, וועלכער האָט געשטעלט איינאַקטערס פון היגע און אויסלענדישע פראַגרעסיווע מחברים.

זינט דער גרינדונג פון דער מדינה און דעם פאַרשטאַרקטן צופולוס פון נייע איינוואַנדערער האָט זיך שטאַרק פאַרברייטערט אויך די טעטיקייט פון „תרבות לעם“ אויפן קולטור-געזעלשאַפטלעכן געביט. אין יאָר 1948 האָט די געזעלשאַפט געגרינדעט און גיט אַרויס מיט דערפאַלג איר וואַכנבלאַט אויף יידיש „פריי-ישראל“.

לויט דער איניציאַטיוו פון „תרבות לעם“ און מיט דער אַקטיווער הילף פון ראובן בריינין קאָמיטעט אין ניו-יאָרק האָט זיך אַיינגעגעבן אויסצובויען און צו עפענען אין סעפטעמבער 1958 אין איינער פון די אַרעמסטע געגנטן פון יפו די קינדער-קליניק אויפן נאַמען פון ראובן בריינין. די קליניק האָט זיך געשטעלט דעם צוועק אויפצופאַסן אויף דעם געזונט פון די קינדער אין די אַרעמע קוואַרטאַלן פון יפו און טאָן וואָס מעגלעך פאַר זייער געזונטער פיזישער דערציאונג. ביז איצט האָבן באַקומען זייער מעדיצינישע באַהאַנדלונג אין דער קליניק איבער 8000 קינדער און עופהלעך. מיט אייניקע חדשים צוריק איז ביי דער קליניק געעפנט געוואָרן אַ געניקאַלאָגישע אָפטיילונג און אַ באַראַטונג-שטעל פאַר שוואַנגערקע פרויען.

געזעלשאַפטן פאַר פריינטשאַפט און קולטור-דערנענטערונג. די חשובסטע פון די דאָזיקע געזעלשאַפטן איז די באַוועגונג פאַר פריינטשאַפט צווישן ישראל און דעם ראַטנפאַרבאַנד (תנועת ידידות ישראל-ברית המועצות). די באַוועגונג האָט זיך געגרינדעט אין די יאָרן פון צווייטן וועלט-קריג און האָט ביזן יאָר 1953 גע-טראָגן דעם נאַמען „ליגע פאַר פריינטשאַפט מיטן ראַטנפאַרבאַנד“. די באַוועגונג, וואָס האָט אַ גרויסע צאָל מיטגלידער און סימפאַטיקער אין לאַנד, פירט אַ מאַסן-אַרבעט צו אויפקלערן די דערגרייכונגען פון דער סאָוועטישער קולטור און וויסנ-שאַפט און ווייזט אַרויס אַ גרויסע אַקטיווקייט אויף אויפשטעלן קולטור-קאָנטאַקטן צווישן ישראל און דעם ראַטנפאַרבאַנד. די באַוועגונג פאַרמאַגט „פריינטשאַפט-הייער“ (בתי ידידות) אין תל-אביב, יפו, ירושלים, חיפה און נתניה און „פריינט-שאַפט-ווינקלעך“ (פינות-ידידות) אין פיל אַנדערע ערטער, וועלכע זיינען אויס-געשטאַטעט מיט לעזע-זאַלן און ביבליאָטעקן, מיט פילם-זאַלן, וואו עס ווערן גע-שטעלט סאָוועטישע פילמען.

אַן ענלעכן כאַראַקטער טראָגן די פריינטשאַפט-ליגעס צווישן ישראל און טשעכאָ-סלאַוואַקיע, פּוילן, בולגאַריע און רומעניע. הגם זיי זיינען טעטיק אין אַ פיל קלענערן פאַרנעם.

לעצטנס האָבן זיך לויט דער איניציאַטיוו פון די רעגירונגס־קרייזן געגרינדעט אויך געזעלשאַפטן פאַר פריינטשאַפט צווישן ישׂראל און אַמעריקע און צווישן ישׂראל און פראַנקרייך, וועלכע טראָגן אַ גאַנץ אַנדער כאַראַקטער.

די שלום־באַוועגונג אין דער וועלט האָט געפונען אַ שטאַרקן אָפּקלאַנג אין ישׂראל, וואו דאָס פּאָלק און זיין אויפבו־אַרבעט פּאָדערן אַ סטאַבילן און זיכערן וועלט־שלום. די באַוועגונג האָט דערוואָרבן צאָלרייכע אָנהענגער און אַקטיוויסטן, און אין יאָר 1948 איז געגרינדעט געוואָרן די מאַסנהאַסטע ישׂראלשע לאַנד־אַרגאַנטזאַציע פון דער באַוועגונג (חנות השלום בישראל), וואָס האָט זיך אָנגעשלאָסן אָן דער וועלט־באַוועגונג פאַר שלום.

די יוגנט־אַרגאַניזאַציעס פון אַלע פּאָליטישע פּאַרטייען אין לאַנד פירן אָן אַ קולטור־אַרבעט אין די קרייזן פון זייערע חברים און פירן זי אין גייסט פון זייער פּראָגראַם. זיי אָרגאַניזירן שטודיר־גרופּן און סעמינאַרן פאַר פּאַרשיידענע לימודים, פאַר העברייאיש לערנען, פאַר געשיכטע און ליטעראַטור. זיי אָרדענען איין מוזי־קאַלישע אַוונטן און אַרויסטרעטונגען פון ליבהאַבער־שוישפּילער.

די דעמאָקראַטישע פּרויען־אַרגאַניזאַציע (איגוד נשים דימוקראטיות) פירט אָן די אַלע יאָרן אַן אַקטיווע פּראָגרעסיווע קולטור־אַרבעט אין לאַנד. זי איז די איניציאַקע פּרויען־אַרגאַניזאַציע אין וועלכער עס באַטייליקן זיך אויף יסודות פון גלייכבאַרעכטיקטער חברשאַפט יידישע און אַראַבישע פּרויען.

די פּאַראייניקונג פון פּרויען פאַר גלייכבאַרעכטיקונג (התאחדות נשים לשוויון זכויות) איז אַ בירגערלעכע פּרויען־אַרגאַניזאַציע, וועלכע פירט אָן אין משך פון פילע יאָרן אָן אויפקלערונגס־אַרבעט וועגן דעם רעכט פון דער פרוי בכלל און פון דער יידישער פרוי אין לאַנד בפרט. זי אָרגאַניזירט די פּאַרטיידיקונג פון באַ־עוולטהע פּרויען פאַרן משפט פון רבנישן געריכט און באַטייליקט זיך דורך אירע פּאַרטערטערינס אין דער אַרבעט פון אינטערנאַציאָנאַלע פּרויען־קאָנגרעסן.

אויך די ציוניסטישע פּרויען־אַרגאַניזאַציע „וויצא“ פירט די אַלע יאָרן אַ באַשטימטע קולטור־אַרבעט אין לאַנד. זי האַלט אויס היימען פאַר איינגעוואַנדערטע פּרויען און מיידלעך, אָרגאַניזירט לימודים פון העברייאיש און תנך, קאָנצערטן פון יידישער פּאָלקס־מוזיק און קורסן פאַר האַנט־אַרבעט.

אין יאָר 1950 איז געגרינדעט געוואָרן אין ישׂראל אַ פּאַרבאַנד פון דעמאָקראַטישע יוריסטן (ארגון משפטים מתקדמים), וואָס האָט זיך אָנגעשלאָסן אָן דער אינ־טערנאַציאָנאַלער אַסאָציאַציע פון די דעמאָקראַטישע יוריסטן און זיך באַטייליקט דורך זיינע דעלעגאַטן אין די קאָנגרעסן פון דער אַסאָציאַציע.

מ"ו. געזעלשאַפטלעכע ביבליאָמעקן, אַרכיוון און מוזייען.

דער אינסטיטוט פאַר העברייאישע מאַנוסקריפטן (מכון לכתב־יד עבריים) פונקציאָנירט אַלס אַ זעלבסטשטענדיקע וויסנשאַפטלעכע זאַמלאַנג־שטאַלט אין דער ראַם פון קולטור־מיניסטעריום. ער פאַרנעמט זיך מיט זאַמלען חשובע, אַפּטמאַל זעלטענע העברייאישע מאַנוסקריפטן, וואָס זיינען צעזיט איבער דער גאַנצער וועלט און געפינען זיך סיי אין רשות פון מלוכה־ביבליאָמעקן און סיי אין רשות פון פּרי־וואַטע מענטשן אָדער בוקיניסטן. די צענטראַלע פּעדאַגאָגישע ביבליאָטעק (ספריה פדגוגית מרכזית) איז געגרינדעט געוואָרן דורכן בילדונגס־מיניסטעריום אין

ירושלים און אין חיפה. אין תל-אביב באַטייליקט זיך דאָס בילדונגס-מיניסטעריום אין דער אַנטוויקלונג פון דעם פעדאָגאָגישן מוזיי וואָס ביי דער קולטור-צענטראַלע פון דער הסתדרות.

דער אַלגעמיינער אַרכיוו פאַר יידישער געשיכטע (הארכיון הכללי לתולדות ישראל) איז געגרינדעט געוואָרן אין ירושלים אין יאָר 1940 און איז איבערגעגאַנגען אין יאָר 1945 אין רשות פון דער ארץ-ישראלדיקער היסטאָרישער געזעלשאַפט. דער אַרכיוו און מחיי פון דער אַרבעטער-באַוועגונג (ארכיון ומוזיאון של תנועת העבודה) איז געגרינדעט געוואָרן אין תל-אביב אין יאָר 1935 אַלס אַ פּיאָנערישער אַנשטאַלט, וואָס האָט זיך געשטעלט דעם צוועק צו זאַמלען, באַאַרבעטן און פאַרשן מאַטעריאַלן צו דער געשיכטע פון דער יידישער אַרבעטער-באַוועגונג אין דער וועלט און אין ארץ-ישראל ווי אויך די באַטייליקונג פון יידן אין דער אינטער-נאַציאָנאַלער אַרבעטער-באַוועגונג.

„בית ביאליק“ (דאָס ביאליק-הויז) גילט אַלס גייסטיקער מאַנומענט דעם גרויסן נאַציאָנאַלן דיכטער היים נחמן ביאליק און געפינט זיך אין דעם הויז, וואו עס האָט געלעבט און געשאַפן דער דיכטער. די אַנשטאַלט איז געגרינדעט געוואָרן אין יאָר 1938, דריי יאָר נאָך ביאליקס טויט און געפינט זיך אין רשות פון דער תל-אביבער מוניציפאַלער פאַרוואַלטונג. די אויפגאַבע פון דעם „ביאליק-הויז“ איז צו היטן, זאַמלען און אַרדענען די שאַפונגען פון דעם דיכטער.

די צענטראַלע שטאַטישע ביבליאָטעק „שער ציון“ אין תל-אביב איז געגרינדעט געוואָרן אין יפו אין יאָר 1891, נאָך איידער עס האָט עקזיסטירט די שטאַט תל-אביב און איז ערשט אין יאָר 1913 איבערגעפירט געוואָרן אין תל-אביב. זי פונקציאָנירט אַלס פּאָלקס-ביבליאָטעק און וויסנשאַפטלעכע ביבליאָטעק. זי פאַר-מאַגט ביי היינטיקן טאָג קרוב צו 150 טויזנט ביכער און איבער 5000 איינגעבונדענע זשורנאַלן און אַנדערע פּעריאָדישע אויסגאַבן.

אויסער דער צענטראַלער שטאַט-ביבליאָטעק „שער ציון“ און דער ביבליאָטעק אין „בית ביאליק“ פונקציאָנירן נאָך אין תל-אביב אַלס מוניציפאַלע וויסנשאַפטלעכע ביבליאָטעקן:

„בית אחד העם“ (דאָס אחד-העם-הויז), וואָס געפינט זיך אין דעם הויז, וואו עס האָט געלעבט זיינע לעצטע יאָרן דער יידישער דענקער און העברייאישער פובליציסט אחד-העם (אשר גינצבורג), אַלס באַזיס פאַר דער ביבליאָטעק האָט געדינט די פּריוואַטע ביבליאָטעק פון אחד-העם.

„ספריה על שם הרמבם“ (ביבליאָטעק אויפן נאָמען פון דעם רמבם). זי איז געגרינדעט געוואָרן אין יאָר 1935, בעת עס איז געוואָרן 800 יאָר זינט דעם געבוירן-טאָג פון דעם גרויסן יידישן דענקער, פּילאָזאָף און יוריסט רבי משה בן מיימון. די ביבליאָטעק איז געגרינדעט געוואָרן דורך דער יידישער קהילה פון יפו-תל-אביב און בעת די קהילה האָט זיך פאַראייניקט מיט דער שטאַט-פאַר-וואַלטונג איז אויך די ביבליאָטעק אַריבער אין רשות פון דער שטאַט.

די ביבליאָטעק אויפן נאָמען פון יצחק לייבוש פּרץ אין תל-אביב איז געגרינדעט געוואָרן אין יאָר 1928 דורך די לינקע „פּועלי-ציון“ מיט דעם צוועק צו פאַרשפּרייטן דעם העברעאישן און באַזונדער דעם יידישן בוך אין די ברייטע פּאָלקס-און אַרבע-טער-קרייזן און זי איז געווען די ערשטע ביבליאָטעק פון דעם אַרט אין לאַנד.

צווישן די ביבליאָטעקן און מוזייען הייבט אָן צו פאַרנעמען אַ גאָר קענטליכן אָרט דער ליטעראַטור־היסטאָרישער אַרכיוו „גנוזים“ (זאַמלונגען), וועלכער איז געגרינדעט געוואָרן דורכן העברייאישן שרייבער־פאַראיין און וועלכער טראַגט דעם נאָמען פון דעם פאַרשטאַרבענעם העברייאישן שרייבער אשר באראש.

אַ מוזיאישן כאַראַקטער האָט געקראָגן נאָכן טויט פון שלום אַש דאָס שלום אַש הויז אין בתי־ים ניט ווייט פון תל־אביב.

צום אַנדענק פון דעם פאַרשטאַרבענעם ערשטן פּרעזידענט פון דער מדינה איז געגרינדעט געוואָרן אין רחובות, וואו עס פונקציאָנירט אויך דער וויצמאַן־אינסטיטוט, אַ ספּעציעלער וויצמאַן־אַרכיוו, וואו עס זיינען קאָנצענטרירט קרוב צו 10.000 זיינע בריוו און אַ גרויסע צאָל בריוו פון פאַרשיידענע פּערזענלעכקייטן און אַנשטאַלטן צו אים.

דער אַרכיוו פון דער „השומר הצעיר“־באַוועגונג געפינט זיך אין קיבוץ מרחביה, וואו ער איז געגרינדעט געוואָרן אין יאָר 1937, און זיין אויפגאַבע, וועלכע ער האָט שוין אין אַ באַדייטנדיקער מאָס אויסגעפירט, איז צו זאַמלען און אָפהיטן געשריבענע און געדרוקטע מאַטעריאַלן צו דער געשיכטע פון דער באַוועגונג אין לאַנד און אין אויסלאַנד און צו דער געשיכטע פון דעם לאַנד־קיבוץ „השומר הצעיר“ און די איינצלנע פונקטן פון דער קיבוצישער קאָלאַ־ניזאַציע.

אין יאָר 1934 איז געגרינדעט געוואָרן אין תל־אביב אַ ספּעציעלער זשאַבאַ־טינסקי־אינסטיטוט, וועלכער פאַרנעמט זיך די גאַנצע יאָרן מיט דער זאַמלונג פון מאַטעריאַלן וועגן דער פּערזענלעכקייט פון זאב זשאַבאַטינסקי און וועגן זיין געזעלשאַפטלעכער און ליטעראַרישער טעטיקייט.

אין דעם קיבוץ גבעת ברנר עקזיסטירט אַ מחיי אַרכיוו און ביבליאָטעק אויפן נאָמען פון דעם געפּאָלענעם ביי די נאַציס קולטור־טוער און חבר פון קיבוץ חיים (אנטשא) טערעני. די ביבליאָטעק פאַרמאַגט 20 טויזנט ביכער.

די ביבליאָטעקאַרן פון לאַנד זיינען אַרגאַניזירט אין אַ ספּעציעלן ביבליאָטע־קאָרד־פאַרבאַנד, וועלכער גיט אַרויס בלעטער פאַר ביבליאָגראַפיע מיטן טיטל „יד לקורא“ (א האַנט דעם לעזער).

די ביבליאָטעק און קולטור־הויז אויפן נאָמען פון פּראַנק קורסקי איז געגרינדעט געוואָרן אין תל־אביב אין יאָר 1951 דורך אַ גרופּע אַלטע עסקנים פון „בונד“, וואָס האָבן זיך פאַראייניקט אין אַ פאַראיין „ברית־עבודה“ אויפן שטייגער פון דעם אַמעריקאַנישן יידישן „אַרבעטער־רינג“. דער צוועק פון דעם פאַראיין איז צו פאַר־שפּרייטן אין ישׂראל די יידישע שפּראַך, ליטעראַטור און קולטור און אַנטוויקלען אַ טעטיקייט פאַר איר אַנערקענונג און גלייכשטעלונג. די ביבליאָטעק פון דעם קורסקי־הויז אַנטהאַלט בערך 15 טויזנט ביכער, פון זיי 12 טויזנט אויף יידיש.

גרויסע געזעלשאַפטלעכע ביבליאָטעקן אין חיפה זיינען דאָ: (1) די שטאַטישע ביבליאָטעק פון פּענחנער־הויז (בית פּנחנר), מיט אירע 50 טויזנט ביכער אין הע־ברייאיש און אין אַנדערע שפּראַכן און מיט איר פּיליאַל אין דעם ערדשטיין־הויז אויף דער פּרץ־גאַס, וועלכע באַדינט בעיקר די אַקאַדעמישע אַנשטאַלטן און קורסן, וואָס פונקציאָנירן אין דאָזיקן שטאַטישן קולטור־צענטער. (2) די הסתדרות־ביבליאָ־טעק אין דעם באַראַכאָו־הויז (בית ברוכוב) מיט אירע 25 טויזנט ביכער — אויך

געפינט זיך אין חיפה אין דעם „פריינדשאפט־הויז“ (בית ידידות) פון דער דארטיקער אָפטיילונג פון דער ישראל-סאָוועטישער פריינדשאפט-באָוועגונג אַ ביבליאָטעק און לעזע־זאַל פון העברייאישע, יידישע און רוסישע ביכער, ווי אויך פון ביכער אין די שפראַכן פון די פּאָלקס־דעמאָקראַטישע לענדער.

דער ספּעציעלער הסתדרותישער ביכער־לאַגער „ספּרי“ (מיין בוך), וואָס איז פאַרבונדן מיט אַלע פאַרלאַנגן פון לאַנד, ליפּערט די אויסגאַבן פון ישראלשן ביכער־מאַרק אין 60 ביבליאָטעקן פון קיבוצים און אַנדערע אַרבעטער־זידלונגען.

זאָלן דאָ אויך דערמאָנט ווערן די אָפיציעלע ציוניסטישע און מלוכהשע אַר־כיוון:

דער צענטראַלער ציוניסטישער אַרכיוו (האַרכיוו הַציוני הַמרכזי), וואָס איז רשות פון דער יידישער אַגענץ, איז דער אָפיציעלער אַרכיוו פון דער ציוניסטישער וועלט־אַרגאַניזאַציע. ער איז געגרינדעט געוואָרן אין בערלין אין 1933 און איז דערנאָך איבערגעפירט געוואָרן קיין ירושלים.

אַלס אָפיציעלער אַרכיוו פון דער ישראל־געגירונג פונקציאָנירט זינט 1949 ביים ביראָ פון פרעמיער דער גנור־המדינה (דער מלוכה־אַרכיוו), וועלכן עס איז דורך אַ ספּעציעלן געזעץ פון 17טן יאַנואַר 1955 געגעבן געוואָרן אַ פּריווילעגירטער מעמד אין לאַנד. אין אים זיינען קאַנצענטרירט מלוכהשע דאָקומענטן פון דער מאַנדאַט־תּקופּה, פּאַפּירן פון העכסטן געריכט פון יענער צייט, דאָקומענטן פון די יידישע נאַציאָנאַלע אַנשטאַלטן פאַר דער מאַנדאַט־תּקופּה. ער באַקומט פּליכט־עקזעמפּלאַרן פון אַלע ביכער, וואָס דערשיינען אין לאַנד, און פאַרמאַגט אַ זאַמלונג פון איבער 15 טויזנט ביכער און צייטשריפטן.

אויך ביים הויפּט־שטאַב פון ישראלשן מיליטער פונקציאָנירט זינט 1948 אַ ספּעציעלער אַרכיוו און מוזיי פון מיליטערישער געשיכטע, וויסנשאַפט און קונסט, וואו עס ווערן סיסטעמאַטיש געזאַמלט און געאַרדנט געשיכטלעכע דאָקומענטן וועגן יידישן ווידערשטאַנד און פאַרטיידיקונג, דער אַנטוויקלונג פון דער הגנה־באַ־וועגונג און דער אַנטשטייאונג און אַנטוויקלונג פון ישראלשן מיליטער. עס ווערן אויך עקספּאַרטירט כלערליי מינים פון וואָפּן און אַמוניציע. ביים מוזיי פונק־ציאָנירט אַ ספּעציעלע ביבליאָטעק, וואָס פאַרמאַגט איבער 10 טויזנט ביכער און דינט אַלס פאַרשוונגס־און אַרבעטס־צענטער פאַר די ישראלשע אָפיצערן און פאַר די שילער פון די מיליטערישע שולן.

ט"ז. טעאַטער, מוזיק און גראַפישע קונסט אין ישראל.

די טעאַטער־קונסט איז תמיד געווען באַליבט ביי די אייראָפּעאישע יידן און זינט דעם אָנהייב פון דער איינוואַנדערונג אין לאַנד האָבן די קרייזן פון דער אַרבעטערשאַפט און פון שטאַטישן מיטלשטאַנד אָנגעהויבן גרינדן אין ארץ־ישראל דראַמאַטישע קרייזן און ליבהאַבער־טעאַטערס, פון וועלכע עס האָט זיך מיט דער צייט אַנטוויקלט דער מאַדערנער ישראלשער טעאַטער.

דעם חשובסטן אַרט צווישן די העברייאישע טעאַטערס אין לאַנד אין משך פון די לעצטע צענדליקער יאָרן פאַרנעמט דער טעאַטער „הבימה“ אין תל־אביב. ער איז געגרינדעט געוואָרן אין מאַסקווע אין יאָר 1918 אַלס דער ערשטער העב־רייאישער קונסט־טעאַטער, וועלכער האָט פאַרפלאַנצט צווישן זיינע ערשטע שוין

שפילער־פּיאָנערן די בעסטע טראַדיציעס פון סטאַניסלאָווסקיס שולע. אין 1926 איז די „הבימה“ אַריבערגעפאָרן קיין ארץ־ישראל, וואו זי האָט געפונען אַ ברייטער־רע און נאַטירלעכע אַרענע פּאַר איר קינסטלערישן שאַפן. דער טעאַטער האָט זיך אויך דאָ באַדינט די ערשטע צייט מיט רעזשיסערן, וועלכע זיינען אַהער געקומען פון ראַטנפּאַרבאַנד.

פּאַראַלעל צו דער „הבימה“ האָט זיך אין תּל־אביב געגרינדעט אונטער דער רעזשי פון סטאַניסלאָווסקיס אַ תּלמיד משה הלוי אין יאָר 1927 דער טעאַטער „אהל־געצעלט“, וועלכער איז אין דער ערשטער תקופה פון זיין עקזיסטענץ באַרעכנט צו זיין אַן אַרבעטער־טעאַטער און גענאָסן די שטיצע פון דער אַלגעמיינער אַר־בעטער־אַרגאַניזאַציע. אויך זיינע ערשטע שוישפילער האָבן זיך רעקרוטירט פון די ארץ־ישראלדיקע אַרבעטער־קרייזן.

די לעצטע יאָרן איז אויפגעקומען פון די קרייזן פון דער יונג־ישראלדיקער אינטעליגענץ און זיך שנעל קינסטלעריש אַנטוויקלט דער קאַמער־טעאַטער (תיאטרון קאַמרי).

עס זיינען דאָ אין לאַנד אויך קלענערע, דאָס רוב מיניאַטור־ און אינאַקטער־טעאַטערס.

דער רעפערטואַר פון די דריי גרעסערע טעאַטערס איז פילפאַרביק און זייערע פאַרשטעלונגען, וועלכע קומען פאַר אַפט צענדליקער מאָל און אין די פאַרשיידענע ערטער אין לאַנד ווערן גוט באַזוכט. עס ווערן געשטעלט פאַרשטעלונגען אויף סאַציאַלע און היסטאָרישע סיוזשעטן, עס ווערט דראַמאַטיש באַאַרבעט דער ארץ־ישראלדיקער לעבנס־שטייגער. עס ווערן איבערזעצט און קינסטלעריש באַאַרבעט דער ארץ־ישראלדיקער לעבנס־שטייגער. עס ווערן איבערזעצט און קינסטלעריש באַאַרבעט דורך געשולטע רעזשיסערן אַקטועלע דראַמאַטישע ווערק פון דער מאָד־דערנער וועלט־בינע.

די טעאַטערס זיינען פון צייט צו צייט אַרויסגעפאָרן אויף גאַסטרעאָלן קיין אויס־לאַנד, וואו זיי האָבן געשפילט מיט דערפּאָלג און גאַסטפּריינדלעך אויפגענומען געוואָרן פון יידישן און נייט־יידישן עולם.

אין אומאויפהערלעכן שטייגן און קינסטלערישער אַנטוויקלונג געפינט זיך די ישראלשע אַפּערע (אפּיריה ישראלית) אונטער דער רעזשי פון עדיס דע פּיליפּ. עס ווערן געשפילט און געזונגען אין העברייאיש קלאַסישע און מאַדערנע אַפּערעס. אויך דאָס מוזיקאַלישע לעבן אין ישראל איז שטאַרק אַנטוויקלט. די קאַנצערטן און פעסטיוואַלס פון היגע און אויסלענדישע מוזיקער און זינגער קומען פאַר שטענדיק ביי פול געפאַקטע זאַלן. אין ירושלים גילט אַלס מוזיקאַלישער צענטער דער פרעכטיק אויסגעבויטער פּאַלאַק, וועלכער האָט געהערט צו דער קריסטלעכער יוגנט־געזעלשאַפּט. אין תּל־אביב קאַנצענטרירט זיך דאָס מוזיקאַלישע לעבן אין דעם נייעם פיין אויפגעבויטן „קולטור־טעמפל“ (היכל התרבות), אין דעם זאַל פון „אהל־שם“ און אין הויז פון די אַמעריקאַנער ציוניסטן (בית ציוני־אַמריקה).

דער ישראלשער פּילהאַרמאָנישער אַרקעסטער איז גוט באַקאַנט אין לאַנד און אין דער וועלט, און ער פאַרט אַרויס פון צייט צו צייט אויף גאַסטרעאָלן אין אַנדערע לענדער. אַלס דיריגענטן צייכענען זיך אויס געאַרג זינגער און האַנס פּרוידענטאַל. אויך ביים ישראלשן ראַדיאָ עקזיסטירט אַ שטענדיקער אַרקעסטער. די

מוזיקאלישע ראדיאָ-פּראָגראַמען זיינען רייך מיט זענדונגען פון קלאַסישער און מאָדערנער מוזיק ווי אויך מיט שאַפּונגען פון ישראלשע קאָמפּאָזיטאָרן, מיט גע- זאָנג פון יידישע און אַרץ-ישראלדיקע פּאָלקס-לידער און אויך מיט חזנות, וועלכע ווערט גערן געהערט. ספּעציעלע מוזיק-פּראָגראַמען ווערן טראַנסמיטירט, באַזונדער אין די זונטיקס, פאַר ניט-יידישע בירגער און איינוואוינער פון לאַנד. די אַראַבישע ראַדיאָ-זענדונגען אַנטהאַלטן אויך אַראַבישע פּאָלקס-מוזיק.

עס זיינען אויפגעקומען אין לאַנד קאָמפּאָזיטאָרן, וועלכע געפינען אייגנאַרטיקע מאַטיוון אין דער ישראלשער מוזיק. באַזונדער צייכנט זיך אויס מיט זיינע מוזיקאַ-לישע שאַפּונגען דער קאָמפּאָזיטאָר פּאָל בן-חיים, וועלכער האָט דערוואָרבן פּאָפּ-לערקייט אויך אויסער די גרענעצן פון לאַנד, ווי אויך דער קאָמפּאָזיטאָר מאַקס לאַוויר, און אַנדערע.

מוזיק ווערט געלערנט אין לאַנד אין ספּעציעלע מוזיק-שולן, אויף מוזיק-קורסן און קאָנסערוואַטאָריעס און מוזיקאלישע אַקאַדעמיעס.

די ליבע און נייגונג צו שטודירן און הערן מוזיק זיינען שטאַרק פאַרשפּרייט אין ישראל ווי ביי יידן פון אַנדערע לענדער און אַפילו אין מיטן פון די שלאַכטן. אין דער צייט פון דעם באַפּרייאונגס-קריג פלעגן די אויסלענדישע פליער-וואָלונ-טירן (נח"ל) אין די פּאָזעס צווישן שלאַכט און שלאַכט צונויפקומען זיך אין נאַענטן פּרוואַט-הויז צו הערן קלאַסישע מוזיק, וועלכע איז פאַר זיי געשפּילט געוואָרן דורך די בעסטע מוזיקער פון לאַנד.

אַוונט נאָך אַוונט קומען פאַר אין די שטעט קאָנצערטן ביי פּולע זאָלן; ליידער, אָבער זיינען די איינטריט-פּרייזן זייער הויכע, ווייניק צוגענגלעכע פאַר די ברייטע פּאָלקס-מאַסן פון לאַנד.

אין משך פון די יאָרן האָט זיך ביי אונדז פאַרווירקלעכט איינע פון די צילן, צו וועלכע עס שטרעבן אַלע קולטור-פעלקער אין דער וועלט: עס זיינען אין קולטור-לעבן צעשטערט געוואָרן די מחיצות צווישן שטאַט און דאַרף. די טעאַטערס, די זינגער און די פּילהאַרמאָנישע אַרקעסטערס. די אייגענע קינסטלער און די אַנגעקומענע אויסלענדישע געסט טרעטן אַרויס ניט נאָר אין די שטעט, נאָר אַרגאַניזירן זייערע אַרויסטרעטונגען אויך אין די גרעסערע קיבוצים און קאָלאָניעס, וואו זיי ווערן באַזוכט דורך גרויסע מאַסן-צוהערער פון אַ געהעריקן קולטור-ניוואָ. אַחוץ דעם אַנטוויקלען די קולטור-קאָמיסיעס פון דער הסתדרות און פון די קיבוצישע צענטערן פּילזייטיקע קולטור-אונטערנעמונגען אויף די ערטער. אויסער די פאַר-לעזונגען, וועלכע זיינען געווען פריער די עיקרדיקע און אָפט אויך די איינציקע קולטור-שפיטן אויף די ערטער, ווערן אין די קיבוצים און צום טייל אויך אין אַנדערע יודלונגען אין דער פּראָווינץ איינגעאַרדנט מיט אייגענע און מיט דער הילף פון איינגעלאַדענע קינסטלערישע כוחות כלערליי קולטורעלע אונטערנעמונגען, עס ווערן געוווּן פּילמען, עס ווערן אַרגאַניזירט פעסטיוואַלן פאַר געזאַנג, טאַנץ, פּאָלקס-מוזיק און פּאָלקלאָר, וועלכע ציען צו אויך הונדערטער און אַמאָל אויך טויזנטער געסט פון דרויסן. צו דעם צוועק זיינען אין פּילע קיבוצים אויסגעבויט ספּעציעלע אַמפּיטעאַטערס אויפן מוסטער פון די אַמפּיטעאַטערס, וועלכע האָבן דאָ עקוויטירט אין אַמאָליקע צייטן און וועלכע זיינען צוגעפּאַסט פאַר גרויסע מאַסן באַזוכער. אַ באַזונדער נאָמען מיט אַ צוציאונגס-קראַפט האָבן דערוואָרבן די יאַריקע פעסטיוואַלן פאַר טאַנץ און מוזיק אין דעם קיבוץ עין-גב אין ירדן-טאַל.

די רייכע און פילפארביקע נאַטור פון לאַנד, מיט וועלכער דער יידישער מענטש האָט זיך געמיט צו באַהעפטן זינט דער התחלה־צייט פון דער איינוואַנדערונג און די אַריגינעלקייט פון די טיפן פון דעם אַלטן ישוב און פון די מזרח־געמיינדעס, האָבן גערופן און געוועקט צו קינסטלערישן שאַפן. האַנט ביי האַנט מיט דער אַב־סטראַקטער קונסט, וועלכע איז כאַראַקטעריסטיש פאַר מאַלער פון עלטערן דור, האָט אָנגעהויבן צו וואַקסן און פרוכטבאַר צו אַנטוויקלען זיך אַ היימישע קונסט, וואָס שעפט פון די רעאַלע אוצרות, וואָס שילדערט דעם היגן מענטש און די היגע נאַטור. עס איז אויסגעוואַקסן און זיך אַנטוויקלט די פּלאַסטישע קונסט, די סקולפּטור, וועלכע איז געווען כמעט פּרעמד דעם יידישן אַבסטראַקטן דענקען און זיינען פאַר־פאַלגט געוואָרן דורך דער יידישער אמונה.

די ערשטע שולע פאַר קונסט און קונסט־אַרבעט (טעפּיכער, סעראַמיק, מעטאַל־אַרבעט, דערהויפט פון אַריענטאַלישן יעמעניטישן סטיל) איז געגרינדעט געוואָרן צוערשט אין ירושלים אין יאָר 1906 דורך דעם מאַלער און סקולפּטאָר פּראָפּ' באַריס שאַץ און עס איז איר געגעבן געוואָרן דער נאָמען פון פאַרצייטיקן ביבלישן קינסט־לער „בצלאל“.

אַלס איינער פון די ערשטע לערער פאַר קונסט האָט דאָ געווירקט דער מאַלער משה אפרים ליליען און נאָך אים — שמואל הירשענבערג, דער מחבר פון דעם גרויסן מאַסן־בילד „גלות“. נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט דאָ פליסיק גע־אַרבעט אַלס לערער דער מאַלער אַבעל פּאַן. עס איז אויפגעקומען מיט דער צייט אַ פּלעיַאָדע זיער באַגאַבטע ארץ־ישראלידיקע קינסטלער, מאַלער און סקולפּ־טאָרן, וועלכע פאַרטרעטן פאַרשיידענע קונסט־ריכטונגען און זשאַנרען. פילע פון זיי האָבן זיך אָפּגעניגט פון דער אַבסטראַקטער קונסט, וועלכע איז אין אָנהויב געווען די הערשנדיקע, און האָבן זיך מער אַדער ווייניקער פאַרוואַרצלט אין דער רייכער נאַטור און אין דעם פילפארביקן פאַלקס־שטייגער פון די היגע יידישע און ניט־יידישע געמיינדעס מיט זייערע אויסטערלישע טיפן.

עס איז שווער — בפרט פאַרן מחבר פון די דאָזיקע שורות, וועלכער איז ווייט פון צו זיין אַ קונסט־קריטיקער — אַנצואוואַרפן אַ פולערע רשימה פון די היינט־צייטיקע ישראלישע קינסטלער, מאַלער און סקולפּטאָרן, און בפרט נאָך איינצוטיילן זיי נאָך די קאַטעגאָריעס פון זייערע שאַפונגס־דערגרייכונגען. עס דאַרפן אָבער אַן שום ספּק אַוועקגעשטעלט ווערן אין דער שפיץ פון דער ליסטע, אַחוץ די אויבן־דערמאָנטע פּיאַנערישע מאַלער און לערער פון קונסט, פאַלקנדיקע נעמען. די דאָזיקע רשימה איז זיכער ניט קיין פולע: מרדכי ארדא אבני, מרדכי אבניאל, ב. אפריים, אביגדור אריא, ראובן גליקסבערג, נחום גוטמאַן, אהרון גלעדי, יהושע גראַטבאַרד, זאריצקי, אַנאַ טיכאַ, אהרון כהנא, מרדכי לבנון, פסח ליטווינאָוסקי, משה מוקאדי, אביגדור סטיינמאַצקי, מיראַן טימאַ, גרשון קאַניספּאַל, ראובן רובין, לואיס און זהרה שאַץ, די קינדער פון דעם „בצלאל“־גרינדער פּראָפּ' באַריס שאַץ, יעקב שטיינהאַרדט, רות שלאס און מנחם שמי.

אין משך פון דער צייט האָט זיך די איניציאַטיוו־אונטערנעמונג פון פּראָפּ' באַריס שאַץ אַנטוויקלט אין צוויי פאַראַלעלע ריכטונגען: „בצלאל“ איז געוואָרן פאַראיינס אַ קונסט־שולע און אַ רייכער מוזיי פאַר יידישער און אוניווערסאַלער קונסט. ביידע אַנטשטאַלטן עקזיסטירן אויף אויטאָנאָמע זעלבשטענדיקע יסודות.

אין די ווייטערדיקע יאָרן איז לויט דער איניציאַטיוו פון דעם שטאַט־גרינדער

און איר ערשטן בירגערמייסטער מאיר דיוזענגאף, געגרינדעט געוואָרן דער קונסט-
מוזיי פון תל-אביב (מוזיאון תל-אביב), וואָס האָט זיך אַנטוויקלט און איז אָנגעפירט
געוואָרן דורך געניטע און פּיאיקע קינסטלער און קונסט-קריטיקער.

לעצטנס האָט זיך געעפנט אין תל-אביב אַ לאַנד-מוזיי (מוזיאון-הארץ), וואָס
איז פאַראייגט אַ קונסט-מוזיי און אַ מוזיי פאַר אַלטערטימער, וועלכע ווערן אין אַ
רייכער צאָל און פון באַדייטנדיקן קונסט-היסטאָרישן אינהאַלט געפונען די לעצטע
יאָרן בשעת די אויסגראַבונגען אין אַלע עקן לאַנד און אויך אין דער געגנט פון
תל-אביב (אויפן תל-קאסילא) וועלכע שטעלט זיך אַרויס אַלס אַ געגנט מיט אַ ריי-
כער היסטאָרישער און פּרעהיסטאָרישער פאַרגאַנגענהייט.

אין איינעם פון די עלטערע גרויסע קיבוצים, דעם קיבוץ „עין חרוד“ אין
עמק יזרעאל, איז געגרינדעט געוואָרן מיט 20 יאָר צוריק אַ היים פאַר קונסט
(משכן האמנות) אַ דאַנק דער איניציאַטיוו און דער ליבעפולער און אָנגעשטרענגטער
באַמיאונג פון דעם קיבוץישן קינסטלער חיים אַפּטעקאַר (אתר), וועלכער האָט זיך
איבערגעגעבן דער אידיע אינצוגלידערן די קונסט אין דער קיבוץישער סביבה און
אין דער לאַנדווירטשאַפטלעכער סביבה בכלל. עס איז אין רעזולטאַט פון זיין
געשמאַקפולער און סיסטעמאַטישער זאַמלאַרבעט אויסגעוואַקסן אַ רייכע בילדער-
און סקולפּטורן-גאַלעריע, וועלכע איז אַ גרויסע קולטור-לייסטונג און וועלכע ציט
צו די אויפּמערקזאַמקייט פון דער קינסטלער-וועלט. זי וואַקסט און אַנטוויקלט
זיך ווייטער אויך נאָך דעם טויט פון איר גרינדער, וועמעס נאָמען זי טראָגט צום
גוטן אַנדענק פון זיין איניציאַטיוו.

פאַר דעם מוזיי האָט דער איקוף מיט אַ 10 יאָר צוריק אויפגעזאַמלט אַ רייכע
קאַלעקציע פון איבער 100 בילדער פון אַמעריקאַנער קינסטלער, וועלכע פאַרנעמען
אַ חשובן אַרט אין דעם „משכן האמנות“.

אינטערעסאַנט און כמעט עקזאַטיש איז די גרינדונג פון דעם ספעציעלן קינסט-
לער-דאָרף „עין חרוד“ (קוואַל פון פּראַכט) אין אַ קאַלירפולן טאַל צופוסנס פון דעם
כרמל באַרג. דער איניציאַטאָר און אַרגאַניזירער פון דעם דאָרף איז דער קינסט-
לער מאַרסעל יאַנא, וועלכער איז צוגעטראָטן צו דער אַרבעט אין יאָר 1953. דער
דאָרף שטעלט מיט זיך פאַר אַ קאַאַפּעראַטיוו פון קינסטלער, מאַלער, סקולפּטאָרן,
מוזיקער, שוישפילער און שרייבער, וואָס ווילן זיך אויסלעבן גייסטיק און שאַפן
אין שוים פון דער נאַטור. דאָ זיינען אויסגעבויט ביז איצט צימערן-סטודיעס, אַ
דרוקעריי און אַנדערע הילף-אַנשטאַלטן. דאָ ווערן געפירט סעמינאַר-פאַרלעזונגען
פאַר פאַרשיידענע קונסט-פּראָגן, דאָ קומען פאַר אויסשטעלונגען, ווערן אַרגאַניזירט
קונסט-באַזאַרן, וועלכע ווערן גוט באַזוכט דורך היגע און אויסלענדישע געסט. דער
קאַלעקטיוו פון „עין חרוד“ האָט זיך געשטעלט פאַר אַ ציל צו גרינדן דאָ אין משך
פון דער צייט אַ יידישע קונסט-אַקאַדעמיע, וועגן וועלכער עס האָט אין זיין צייט
געטרוימט פּראָפּ' באַריס שאַץ.

די קולטור-געזעלשאפטלעכע באוועגונג פונעם יידישן ישוב אין פראנקרייך פאר די יארן 1937-1957

אונדזער דאזיקע אפהאנדלונג וועגן דער קולטור-געזעלשאפטלעכער באווע-
גונג פונעם יידישן ישוב אין פראנקרייך נעמט ארום די יארן 1937-1957.
1937 איז דאס יאר פונעם אלוועלטלעכן יידישן קולטור-קאנגרעס. אבער כדי צו
געבן אן איבערבליק און אונטערציען א סך-הכל פון די אויסערגעוויינלעך שטור-
מישע יארן, מוזן מיר מאכן א באווארעניש: טראץ דעם, וואס דער קולטור-קאנ-
גרעס איז א וויכטיקע היסטארישע דאטע אינעם יידישן קולטור-געזעלשאפטלעכן
לעבן אין פראנקרייך און ער איז אן ארויסגאנג-פונקט פון דער דאזיקער ארבעט,
זיינען אבער די לעצטע צוואנציק יאר נישט קיין אפגעשלאסן קאפיטל. ביז דעם
קאנגרעס האט שוין די יידישע געזעלשאפטלעכקייט געהאט דערגרייכט א בכבודיקע
מדרגה פון אנטוויקלונג, און עס איז פאראן א המשך אין דער גרויסער אפגעטוענער
ארבעט, און דער יידישער ישוב אין פראנקרייך ווייזט ארויס גענוג שוואונג און
דינאמיזם אינעם אלגעמיינעם גאנג פון דער געזעלשאפטלעכער באוועגונג.

מיר וועלן איינטיילן אונדזער אפהאנדלונג אין דריי פעריאדן:

- (1) די יידישע קולטור-געזעלשאפטלעכע ארבעט ביזן צווייטן וועלט-קריג.
- (2) בעת דער מלחמה און דער דייטשער אקופאציע.
- (3) דער ווידעראויפבוי פון געזעלשאפטלעכן לעבן אין פראנקרייך נאך דער
באפרייאונג.

א יידיש-געזעלשאפטלעך לעבן, דאס הייסט פון איינגעוואנדערטע, יידיש-
רעדנדיקע, האט זיך אנגעהויבן מער ווי מיט הונדערט יאר צוריק, ווען אין 1850
איז געגרינדעט געווארן די ערשטע יידישע סאסיעטע (געזעלשאפט, חברה*).
די דאזיקע דאטע האט א געוויסע באדייטונג, ווייל עס איז געווען די ערשטע פאָרם
פון געזעלשאפטלעכער טעטיקייט, וועלכע האט געפירט צום אויפקום פון א גרוי-
סער צאל סאסיעטעס סיי צווישן ביידע וועלט-מלחמות און אויך נאך דעם צווייטן
וועלט-קריג.

אין 1879 איז געגרינדעט געווארן דער ערשטער פראפעסיאנעלער פאראיין

דוד דיאמאנט איז דער לייטער פון דאקומענטאציע-צענטער ביים „יוניאן“ אין
פאריז.

* דער אויסדרוק סאסיעטע אין אריין אין יידישן ווערטעראוצר פון חברות, לאנדסמאנ-
שאפטן און פאר געזעלשאפטן פון קעגנזייטיקער הילף.

(סינדיקאט) פון די קאסקעטער (היטל-מאכער) אויך פון איינגעוואנדערטע. דאָס איז אויך געווען אַן אנהויב פון פראַפעסיאָנעלער באַוועגונג צווישן יידישע אַר-בעטער, און עס האָט גיכער געטראָגן דעם כאַראַקטער פון אַ סאָסיעטע. אין 1896 האָבן עטלעכע באַוואוסטזיניקע לויין-אַרבעטער גענומען די איניציאַטיוו צו גרינדן אַן אַרבעטער-סינדיקאַט, באַזירט אויף די פרינציפן פון קלאַסן-קאַמף. דאָס איז אַ וויכטיקע דאַטע אין אונדזערע ווייטערדיקע באַטראַכטונגען, ווען די אַרבעטער-באַוועגונג איז אויסגעוואקסן צו אַ דעצידירנדיקן כוח אין דער שפּעטערדיקער קולטור-געזעלשאַפטלעכער אַנטוויקלונג אין פראַנקרייך.

אין 1901 איז אַנטשטאַנען אַ בילדונגס-געזעלשאַפט, געגרינדעט דורך אייניקע אַרבעטער-טוער און אינטעליגענטן איינגעוואנדערטע פון רוסלאַנד. זיי האָבן אויף 50 רי פראַן-בורזשוא געהאַט אַ ביבליאָטעק און אַ לייען-זאַל. עס זיינען דאָרט געהאַלטן געוואָרן רעפּעראַטן, וואָס זייער ציל איז געווען צו דערציען מאַרקסיס-טישע קאַדרען פאַר דער יידישער רעוואָלוציאָנערער אַרבעטער-באַוועגונג.

אין די 90-ער יאָרן פון פאַריקן יאַרהונדערט האָט אברהם גאַלדפּאָדן געמאַכט אייניקע פּרואוון צו גרינדן אַ יידיש טעאַטער. סוף 1895 איז געגרינדעט געוואָרן אַ טעאַטער-גרופּע, וועלכע האָט אַפט געשפּילט גאַלדפּאָדנס פּיעסן.

אין 1902 זענען געמאַכט געוואָרן די ערשטע פּרואוון פון גרינדן אַן אַרבעטער-טעאַטער, טאַקע דורך דער אַרבעטער בילדונגס-געזעלשאַפט. ביזן ערשטן וועלט-קריג איז די קולטור-געזעלשאַפטלעכע אַנטוויקלונג פאַרבונדן מיט די עמיגראַנטן, וואָס זיינען אַנטלאָפן פון פאַגראַמען און רדיפות, ווי אויך די פאַרפאַלגטע רעוואָ-לוציאָנערן פון צאַרישן רוסלאַנד. עס וואַקסט די סינדיקאַלע באַוועגונג, וואו עס שפּילט אַן אָנפירנדיקע ראָל דער באַרימטער סינדיקאַלער פירער און שפּעטער סאָוועטישער מלוכה-מאַן דוד לאַזאַווסקי. עס ווערט געפירט אַ סיסטעמאַטישע קולטור-אַרבעט צווישן די יידישע אַרבעטער, מען גיט אויך אַרויס די ערשטע אַרבעטער-ציטינג, מען אַראָנזשירט אַוונטן מיט געזאַנג און דעקלאַמאַציעס פון באַוואוסטע אַרבעטער-דיכטער און מען אַראָנזשירט טעאַטער-פאַרשטעלונגען פון יידישע דראַמאַטורגן.

די וויכטיקע איניציאַטיוו צו גרינדן דאָס פּרין-טעאַטער געהערט צו איסאַק ריראַכאַווסקי (י. פּאַנין), שפּעטער מיטאַרבעטער פון דער „נייע פּרעסע“. בעת דער ערשטער וועלט-מלחמה איז דאָס געזעלשאַפטלעכע לעבן שטאַרק פאַרמינערט געוואָרן. אין די יאָרן 1918-1922 ווערן געמאַכט פאַרשיידענע פּרואוון צו אַרגאַניזירן קולטור-אַרגאַניזאַציעס: „אידישע אַרבעטער אַרגאַניזאַציע“, „האַרפע“, „קולטור-פאַראיין“ א' אַנד.

אין אויגוסט 1922 ווערט געגרינדעט די „קולטור-ליגע“. די דאָזיקע אַרגאַני-זאַציע, זינט איר אויפקום ביז צו דער צווייטער וועלט-מלחמה, האָט דורכגעמאַכט אַ וואונדערבאַרן וועג און געהאַט אַ שטאַרקע ווירקונג אויף דער ווייטערדיקער קולטור-געזעלשאַפטלעכער אַנטוויקלונג.

די יידישע אַרבעטער-באַוועגונג, וואָס האָט שפּעטער געשפּילט אַ דעצידי-רנדיקע ראָל צו טראַנספּאָרמירן די יידישע געזעלשאַפטלעכקייט אין פראַנקרייך, האָט צו איר דיספּאָזיציע געהאַט צווישן פּיל אַנדערע די „קולטור-ליגע“.

לאַמיר זיך דעריבער אָפּשטעלן עטוואָס ברייטער וועגן דער דאָזיקער אַר-
גאַניזאַציע.

די „קולטור־ליגע“, ווי די מערהייט סאָסיעטעס אין יענער צייט, האָט זיך געפונען אין אַ קאָפּע אויף רי פראַן בורשווא, געצייילט אינגאַנצן אַ 50 מיטגלידער. אינגיכן (1926) ציט זי זיך איבער אויף 10 רי לאַנקריי. דאָס דאָזיקע הויז האָט גע- שפּילט אַ גרויסע ראָלע אינעם געזעלשאַפּטלעכן לעבן, ווייל ניט בלויז די „קולטור- ליגע“ איז דאָרט געבליבן ביז 1936. אויך האָבן זיך דאָרט פאַרזאַמלט צענדליקער אַנדערע געזעלשאַפּטן.

אין די ערשטע חדשים פון איר עקזיסטענץ האָט די „קולטור־ליגע“ פאַר- דרייפאַכט איר צאָל מיטגלידער, די הויפּט־טעטיקייט איז געווען — רעפּעראַטן אויף ליטעראַרישע טעמעס.

אַט זענען אייניקע פון זיי: די נייע יידישע דיכטונג. די עסטעטיק פון קאַמף (געהאַלטן פון פּרץ מאַרקיש), אַ רעפּעראַט וועגן י. ל. פּרץ (ה. ד. נאַמבערג), יידישע אַרטאָגראַפּיע (ח. דאָרן), לעבן און טויט ביי מעטערלינק, „פּאַאָסט“ פון געטע (ח' בראַדאָטי), מאַראַל און קונסט, חסידים אין 18-טן יאָרהונדערט, דער קאַמף פאַר דער עקזיסטענץ (דוד ראַפּאַפּאַרט), יידן אין דער פראַנצויזישער לי- טעראַטור (מ. יארבלום), היסטאָרישער מאַטעריאַליזם (ח' שמוּלעוויטש).

אין דער אַרגאַניזאַציע האָבן זיך געפונען בונדיסטן, פּאַליקיסטן, פּועלי- ציוניסטן און קאַמוניסטן, בעיקר — אינטעליגענץ, דער אַרבעטער־עלעמענט איז געווען אַ שוואַכער. זינט 1923 האָט זיך אין דער „קולטור־ליגע“ אַרגאַניזירט אַ „רויטע פראַקציע“, וועלכע האָט געקעמפט פאַר אַ גרעסערן אַנטייל פון די אַרבע- טער־מאַסן. זי איז אויך גישט געווען צופרידן מיטן פראַגראַם פון דער קולטור- טעטיקייט און געפאַדערט אַ ברייטערע אויפקלער־אַרבעט אין די אינטערעסן פון די אַרבעטער.

האַרבסט 1925, אויף אַ שטורמישער פאַרזאַמלונג, האָט די „רויטע פראַקציע“ באַקומען אַ מערהייט און איבערגענומען די אַנפירונג פון דער „קולטור־ליגע“. די בונדיסטן און פּועלי־ציוניסטן האָבן פאַרלאָזט די אַרגאַניזאַציע. די נייע אַנ- פירונג האָט געהאַט פאַר זיך גרויסע שוועריקייטן.

כדי צו געבן אַ באַגריף וועגן דער געזעלשאַפּטלעכער סטרוקטור אין די לעצטע יאָרן פאַרן צווייטן וועלט־קריג, וועלן מיר כאַפּן אַ בליק אויף אַנדערע טיילן פון דער יידיש־רעדנדיקער געזעלשאַפּט.

נאָכן ערשטן וועלט־קריג האָט פראַנקרייך, כדי אויפצובויען איר חרוב־גע- וואַרענע ווירטשאַפּט, גערופן אַרבעטער פון פאַרשיידענע לענדער פאַר איר אינ- דוסטריע און לאַנדווירשאַפּט. עס האָבן אויך אַנגעהויבן קומען יידישע אַרבעטער. אַ גרויסער שטראָם אימיגראַנטן איז אַנגעקומען בעת דער פּויליש־סאָוועטישער מלחמה אין 1920. זייער צאָל האָט געהאַלטן אין איין וואַקסן. אַן אַ שפראַך, אַן יורידישע רעכט זיך צו פאַרטיידיקן, זיינען זיי שטאַרק עקספּלאַטירט געוואָרן פון גיריקע פאַטרעאַגען, וועלכע האָבן געזען אַ מעגלעכקייט זיך שנעל אַרויפצו- אַרבעטן.

די איינציקע, וועלכע האָבן זיי אויפגענומען ווי קלאַסן־ברידער, זיינען געווען

די לינקע פראפעסיאנעלע פאראיינען פון אוניטארער קאנפעדעראציע פון ארבעטן (C.G.T.U.), און כדי צו פארטיידיקן די יידישע ארבעטער זיינען געשאפן געווארן פראפאגאנדע-קאמיסיעס פאר יעדן פאך. אין דער שפיץ פון די דאזיקע קאמיסיעס איז געשטאנען די „יידישע אינטערסינדיקאלע קאמיסיע“, וואס האט געפירט איר ארבעט אין דער שפראך פון די איינגעוואנדערטע. די אינטערסינדיקאלע קאמיסיע האט ארגאניזירט פארזאמלונגען און לוינ-אקציעס, זי האט ארויסגעגעבן אויפן אויף יידיש און גערופן די ארבעטער צו באטראכטן דעם פראנצויז ווי אן אייגענעם ברודער.

אין 1925 האט די אינטערסינדיקאלע קאמיסיע גערופן אן אלגעמיינעם שטרייק ביי די דאמען-קאנפעקציע ארבעטער, וועלכער האט ארומגענומען די אימפאזאנטע צאל פון דריי טויזנט שטרייקנדיקע. די דאזיקע קאמף-אקציע איז געווען א רע-וועלאציע אזוי גוט פאר די פראנצויזישע ארבעטער ווי פאר די יידישע ארבעטער גופא. די גרעסטע דערשטוינונג האט זי ארויסגערופן ביי די פאטראנען-עקספלו-אטאטארן, אז רעכטלאזע אויסלענדער זאלן ארויסווייזן אזא מוט. דער שטרייק איז געוואונען געווארן און געהאט א געוואלדיקע ווירקונג אויף דער ווייטערדיקער אנטוויקלונג פון דער ארבעטער-באוועגונג.

אין רעזולטאט פון אנטיסעמיטיזם און יידן-רדיפות אין פוילן און אנדערע לענדער פון צענטראל-איראפע און פון די באלטישע לענדער, ווי אויך די פאר-פאלגונגען פון ארבעטער-טורע, קומען צו קיין פאריז אלץ נייע שטרעמען אימי-גראנטן אין די יארן 1926-1928, ווי אויך שפעטער אין 1931-1932.

עס וואקסט די סינדיקאלע באוועגונג און עס ארגאניזירן זיך נייע פאכן אונ-טער דער אָנפירונג פון דער אינטערסינדיקאלער קאמיסיע.

אין 1932 קומט פאר א גרויסער שטרייק פון די לעדער-מאנטל-ארבעטער, אין 1933 א גרויסער שטרייק צווישן די בעקער-ארבעטער. עס ארגאניזירן זיך די נייע סעקציעס, — שיד-ארבעטער, רעסטאראן-קעלנער, קליידער-נייטערינס, הענטשקע-מאכערס א.א.וו.

פאראלעל מיט זייער פראפעסיאנעלער טעטיקייט, פירן די סינדיקאטן א שטענדיקע קולטור-ארבעט צווישן די מיטגלידער. סיי דורכן באטייליקן זיך אין די אימפרעזעס פון דער „קולטור-ליגע“, ווי רעפעראטן, עקסקורסיעס, טעאטער-פארשטעלונגען, שיקן שילער אינעם ארבעטער-אוינווערויטעט ביי דער „קול-טור-ליגע“, סיי אויך ארגאניזירנדיק רעפעראטן, לעקציעס און עקסקורסיעס פאר די מיטגלידער פון די באזונדערע פראפעסיאנעלע פאראיינען.

אין פאריז האט זיך די צאל לאַנדסמאָנשאַפֿטן און געזעלשאַפֿטן פֿאַר קעגנ-זייטיקער הילף אלץ פארמערט. די מיטגלידער פון די סאָסיעטעס זענען געווען סיי ארבעטס-מענטשן (ארבעטער, האנטווערקער, הענדלער) און אויך פאטראנען, וועמען עס האט מערסטנס פאראייניקט דער אפשטאם פון שטעטל אָדער געגנט (פריינט פון ברעסט-ליטאָווסק, זשעלעכאווער סאָסיעטע, בעסאראבער געזעל-שאַפֿט, וואַלינער סאָסיעטע) אָדער אויך די שכנהשאַפֿט פון וואוינארט אין פאריז („די ארבעטער-הומאניטע פון 11-טן“, „די פאמיליע זיכערקייט“, „ברידערלעכע הילף“ א. א. וו.).

אין וואָס איז באַשטאַנען די טעטיקייט פון אַזעלכע סאָסיעטעס? אין די סטאַ-
טוטן פון איינער אַ סאָסיעטע לייענען מיר: „זי שטעלט זיך אַ ציל צו באַזאָרגן
אירע מיטגלידער מיט פּאַלגנדע זאַכן:

א. מעדיצינישע הילף,

ב. געלט הילף,

ג. הילף ביי לוויה־קאַסטן,

ד. געלט־הילף דער אלמנה.

די סאָסיעטעס האָבן אַלס הויפּט־טעטיקייט געהאַט צו שאַפן אַ געמיינזאַמען
„קאַוואַ“, דאָס הייסט אַ פאַמיליע־קבר צו באַערדיקן די געשטאַרבענע מיטגלידער.
קײן שום קולטור־אַרבעט איז דאָרט נישט געפירט געוואָרן, אָדער אין זעלטענע
פאַלן זייער אַ שוואַכע.

אין 1923 איז געגרינדעט געוואָרן „די פעדעראַציע פון די יידישע געזעל־
שאַפטן“, וואָס האָט פּרעטענדירט אַרומצונעמען וואָס־מער סאָסיעטעס, אָבער
אפילו דעמאָלט, ווען די לינקע אַרבעטער־אַנטוויקלונג האָבן נאָך נישט געהאַט
דערגרייכט קײן גרויסע שטופע פון אַנטוויקלונג, האָט די „פעדעראַציע“, ווי מען
רופט זי אין פאַרזי, קיינמאָל נישט אַרומגענומען מער ווי אַ קליינעם טייל פון
אַלע געזעלשאַפטן.

אין יענער צייט האָט געהערשט אַ טיפּער אָפּגרונט צווישן די אַרבעטער־אַר־
גאַניזאַציעס און די סאָסיעטעס. פאַר די לינקע אַרגאַניזאַציעס איז אַ „סאָסיעטע־
ייד“ געווען דער סינאָנים פון אָפּגעשטאַנענקייט און אומוויסנקייט. מען פלעגט
דערציילן וועגן סקאַנדאַלן און פעטש ביים אויסוויילן אַ נייעם פּרעזידענט. יידישע
לוי־אַרבעטער פון די סאָסיעטעס זיינען נישט געווען אַרגאַניזירט אין קלאַסן־
פאַראייניגע, זיי האָבן פאַרבאָכט אין קאַפּע־הייזער ביי קאָרטן, אַ זייער ליידשאַפּט־
לעכע שפּיל איז געווען „פּערדלעך“ דאָס הייסט געוועטן אין די פּערד־געיעגן.
דאָס האָט געפירט צו דעמאָראַליזאַציע און נויט. לוי־אַרבעטער האָבן זונטיק
פאַרשפּילט זייער גאַנצן וואָך פאַרדינסט. עס האָט נאָך געדאַרפּט גענוג וואָסער
אָפּפליסן און אפּשר אויך בלוט, ביז די סאָסיעטעס זאָלן אַרויפגיין אויפן וועג פון
קולטור און פּראַגרעס. מיר וועלן זיך צו דעם אומקערן. עס איז אָבער אַ באַ־
וואוסטע זאַך, אַז דאָס האָט געקאַנט דערגרייכט ווערן אַדאַנק דער צילבאַוואוסטער,
לאַנגער, געדולדיקער אַרבעט פון דער לינקער באַוועגונג, וואָס מיר רופן אויך
אָפּט די פּראַגרעסיווע באַוועגונג.

פאַראַלעל מיט די סאָסיעטעס איז אויפגעקומען אַן אַנדער מין לאַנדסמאַן־
שאַפטן פון אַ לינקן כאַראַקטער מיט אַן אַנדער סטרוקטור און אַנדערע צילן.
ווען עס זיינען אַנגעקומען אין לאַנד פּאַליטישע אימיגראַנטן פון פּוילן אָדער
פון צענטראַל־אײראָפּע, אָדער אַרויסגעשיקטע פאַר קאַמוניסטישער טעטיקייט
פון בעלגיע, לוקסעמבורג, פלעגט זיך מיט זיי פאַרנעמען די יידישע סעקציע פון
דער „רויטער הילף“. זי האָט געזאָרגט אַז זיי זאָלן באַקומען אַ טעגלעכע שטיצע
צו קאַנען לעבן ביז מען האָט פאַר זיי געפונען אַרבעט אָדער אויסגעלערנט זיי אַ ניי
פאַסיקע פאַך; מען האָט זיי אויך געהאַלפן געפינען אַ וואוינונג, לעגאַליזירן זיך
אין לאַנד און קריגן פאַפּירן א.א.וו.

די "רויטע הילף" האט רעקרוטירט מיטגלידער צווישן די דאזיקע פאליטישע אימיגראנטן און איז אויסגעוואקסן אין אַ גרויסער באדייטנדיקער אַרגאַניזאַציע.

ווען דער אימיגראַנט האָט זיך שוין געהאַלטן פאַר אַ תּוּשׁבּ, איז נאָך ביי אים געבליבן אַ סענטימענט צו זיינע חברים, וועלן האָבן געשמאַכט אין די תּפּיסות פון זיין היימ־שטאַט. האָט מען געגרינדעט פאַטראָנאַטן פאַר הילף די פּאָליטישע אַרעסטירטע. אַזעלכע פאַטראָנאַטן האָבן זיך שפּעטער שטאַרק אַנטוויקלט ביז 22. יעדערער האָט געטראָגן דעם נאָמען פון זיין היימ־שטאַט אָדער לאַנד. (טשענסטאַ-כאַווער, לובלינער, וואַרשעווער אָדער ליטווישער, פּאַלעסטינער פאַטראָנאַט א.א.וו.). דער ערשטער פאַטראָנאַט איז געווען דער ראַדאַמער.

די יידישע סעקציע פון דער "רויטער הילף" און די פאַטראָנאַטן האָבן געפירט אַ קולטור־טעטיקייט ענלעך ווי די סינדיקאַטן. אַ חוץ דעם פּלעגן זיי אַר־גאַנזירן בעלער, און פון דער הכנסה געשטיצט די נויטבאַדערפטיקע. אויף די דאָזיקע אונטערנעמונגען איז געווען אַ קולטור־פּראָגראַם מיט כּאַראַל געזאַנג, רעפּעראַט, טעאַטער־פּאַרשטעלונג.

זינט 1926 האָט עקזיסטירט אין פאַריז די טאַג־צייטונג "פאַריזער היינט", געגרינדעט דורך ש. י. יאַצקאָן. דער "פאַריזער היינט" האָט נישט געשפּילט קיין פּאָליטישע ראָל אינעם יידישן לעבן אין פּראָנקרייך. ער האָט געפירט אַ קאַמף קעגן אַלץ, וואָס איז פּראָגרעסיוו. מיט דער מאַס ווי עס האָט זיך פאַרשאַרפט דער קלאַסן־קאַמף אין דער יידישער סביבה, איז דער "פאַריזער היינט" אַלץ־מער געווען אויף דער זייט פון פּאַטראַן, פון עקספּלאַטאַטאָר און קעגן די אינטערעסן פון די אַרבעטנדיקע. דער "פאַריזער היינט" האָט אפילו גערופן די יידן צו שטימען פאַר אַ קאַנדידאַט צום פּאַרלאַמענט. אַ מיטגליד פון עקסטרעם־רעכטע פּאַשיסטישע קרואַדע פּע פון דע לאַראַק.

די יידישע לינקע באַוועגונג האָט אַרויסגעגעבן פּעריאָדישע אויסגאַבעס וועכנטלעכע, אָפּטמאַל — צוויי און דריי מאַל אין וואָך. צוליב די כּסדרדיקע פּאַר־פּאַלגונגען מוז מען טוישן די נעמען: "פּונק", "עמעס", "רויטע פּאַן", "אונזער פּאַן", "פּראַלעטאַרישע קאַמפּשריפטן", "דער מאַרגן". ענדלעך, אין יאַנואַר 1934 הויבט אַן דערשיינען די טעגלעכע "נייע פּרעסע", וועלכע שפּילט אַ גרויסע ראָל אין דער קולטור־געזעלשאַפּטלעכער אַנטוויקלונג פונעם יידישן ישוב אין פּראַנק־רייך ביז היינטיקן טאַג.

**

איידער מיר גייען איבער צום לעצטן פּעריאָד, וואָס אינטערעסירט אונדז צום שטאַרקסטן ד. ה. די יאַרן פון פּאַלקס־פּראָנט ביזן אויסברוך פון קריג, איז נויטיק אין קורצע שטריכן איבערצוגעבן די אַלגעמיינע געשעענישן אין לאַנד. עס איז נויטיק, ווייל די געשיכטע פון דער יידישער געזעלשאַפּט איז פון איין זייט די געשיכטע פון פּראָנקרייך און פון דער אַנדערער זייט — אַ צאַפּליק בעלטל פונעם לעבנס־בוך פון דער יידישער באַפּעלקערונג.

דער עקאָנאָמישער קריזיס אין וועלט־מאַסשטאַב האָט דערמוטיקט די דייטשע בורזשואַזיע אָפּצושאַפּן די דעמאָקראַטישע פּרייהייט און איינצושטעלן

א פאַשיסטישע דיקטאַטור. היטלער איז געקומען צו דער מאַכט אין 1933. זיינע פאַרפאַלגונגען קעגן דעם אַרבעטער-קלאַס, די פאַגראַמען און רדיפות קעגן די יידן האָבן געבראַכט דערצו, אַז אין פראַנקרײך זאָלן אויפשטיין פאַשיסטיש-אַנטי-סעמיטישע באַנדעס. אונטערן אויסרייד פון אַן אויפגעדעקטער ריזיקער פינאַנץ-אַפערע פון אַ געוויסן סטאוויסקי, וואו עס זענען געווען פאַרמישט בורזשואַזע דעפוטאַטן, האָבן זיך די באַנדעס פון די פייערקרייצלער («קרווא דע פע»), ראַיאַ-ליסטן, «פאַטריאַטישע יוגנט» זיך געלאָזט צום פאַרלאַמענט דעם 6טן פעברואַר 1934 אַרויסגערופן שריפות אין פלאַט-מיניסטעריום, איבערגעקערט אויטאָבוסן, אַרויסגעריןן רושטאָוואַניעס פון טראַטואַרן, און אונטער די לאַזונגען «נידער מיט די קאַרופטירטע פאַרלאַמענטאַריער! נידער מיט די גנבים!» האָבן זיי מיט געוואַלד פרובירט צעשטערן דעם פאַרלאַמענטאַרישע רעזשים. אַנטקעגן דער דאָזיקער צעיושעטער פאַשיסטישער העצע זענען אַרויס אין אַ קעגן-מאַני-פעסטאַציע 25 טויזנט פאַריזער אַרבעטער, וועלכע האָבן געשטעלט אַ ווידערשטאַנד און מאַניפעסטירט אונטער די לאַזונגען: «נידער מיטן פאַשיום!» דער פאַשיום וועט נישט דורכגיין!

מיט דריי טעג שפעטער, דעם 9טן פעברואַר, רופט די קאָמוניסטישע פאַרטיי צו מאַניפעסטירן קעגן פאַשיום ביי פלאַס דע לא רעפובליק, 50 טויזנט פאַריזער אַרבעטער האָבן אַ גאַנצע נאַכט געקעמפט מיט דער ברוטאַלער פּאַליציי פון פלאַס דע לא רעפובליק ביו גאר דע לעסט (מזרח-וואַקואַל). אינעם דאָזיקן קאַמף האָבן זיך באַטייליקט אַ סך סאָציאַליסטן טראַץ דעם, וואָס זייערע פירער האָבן זיי באַ-פּוילן צו זיצן אין די לאַקאַלן, דאָס פאַרגאַסענע בלוט פון די דערמאַרדעטע אַר-בעטער און פון די פאַרוואונדעטע, האָבן מער אויפגעטאַן צו צעמענטירן די אַר-בעטער-אַייניקייט ווי לאַנגע יאָרן פראַפאַגאַנדע. די דאָזיקע מאַניפעסטאַציע האָט געבראַכט אַ נאָך מעכטיקערע, — דעם 12טן פעברואַר איז פאַרגעקומען אַן אַל-געמיינער שטרייק און פיר מיט אַ האַלבן מיליאָן אַרבעטער האָבן פאַרלאָזט די אַרבעט. אַ גרויסער טייל האָט אָפּגעהאַלטן אַ ריזן-מיטינג אין נאַענטן וואַלד קור דע ווענסען, וואו עס האָט געקלונגען דער לאַזונג ווי אַ פולווער אויפרייס: «אַקציע-אַיינהייט!» «אַקציע-אַיינהייט!» אין די אַלע קאַמפן האָבן די יידישע אַרבעטער און פראַגערעסיווע כוחות גענומען אַן אַקטיוון אַנטייל.

דעם 27טן יולי 1934 איז געמאַכט געוואָרן אַ וויכטיקער שריט צו דער אַר-בעטער-אַייניקייט צווישן דער קאָמוניסטישער און סאָציאַליסטישער פאַרטיי. די קאָמוניסטן ברענגען אַרויס קאָנקרעט דעם לאַזונג פון אַ פּאַלקס-פראַגט פון די אַר-בעטער מיטן קליינבירגערטום אין קאַמף קעגן פאַשיום, פון סאָציאַליסטן, קאָמוניסטן און ראַדיקאַלן צו פאַרצווימען דעם וועג דעם פאַשיום, וואָס איז דער שונא פונעם פאַלק און וויל צעשטערן די דעמאָקראַטישע פרייהייטן.

טראַץ די אומגעהויערע שוועריקייטן איז אין האַרבסט דער פּאַלקס-פראַגט געשאַפן געוואָרן. דעם 3טן מאַי, 1936, בעת די פאַרלאַמענט-וואַלן, באַקומען די פּאַלקס-פראַגט קאַנדידאַטן אַן אַבסאָלוטע מערהייט. סאָציאַליסטן, קאָמוניסטן און ראַדיקאַלן האָבן אויפן פאַרלאַמענטאַרישן וועג געגעבן אַ מעכטיקן קלאַפּ דעם פאַשיום. אַ גרויסע האַפענונג האָט אָנגעפילט אַלע הערצער, אָבער די לאַגע פון די אַר-

בעטער איז דערוויל געווען אַ גענוג שווערע. עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ שטרייק באַוועגונג. די אַרבעטער האָבן פאַרכאַפּט די פאַבריקן, זיי האָבן גאַרנישט צעבראַכן, גאַרנישט צעשטערט נאָר, פאַרקערט, געהיט דאָס אייגנטום פון פּאַלק, אָבער געפּאַ- דערט אַ גערעכטע פאַרבעסערונג פון זייער שווערער לאַגע.

עס ווערט געשאַפּן אַ פּאַלקס-פּראָנט רעגירונג מיט לעאַן בלום אין דער שפיץ. די שטרייקנדיקע אַרבעטער דעראַבערן העכערע לוינען, אַ 40-שעהדיקע אַרבעטס- וואַך און אַ ריי סאָציאַלע דעראַבערונגען. דער פּאַלקס-פּראָנט האָט געזיגט. אויף דער מיליאַניקער מאַניפעסטאַציע האָט מען געשוואוירן צו פאַרברייבן פאַראייניקט כדי צו אַנטוואַפּענען און פּאַנאַדערצולאַזן די פּאַשיסטישע ליגעס, צו פאַרטיידיקן און אויסברייטערן די דעמאָקראַטישע פּרייהייטן און צו פאַרויכערן אַ מענטשלעכן פּרידן. די דאָזיקע געשעענישן, וועלכע האָבן געהאַט אַ וועלט-היסטאָרישע באַדיי- טונג, האָבן אוודאי געווירקט אין לאַנד גופּא.

דער איינפלוס אויף דער יידישער געזעלשאַפּט איז געווען אַן אויסערגעוויינ- לעכער. די יידישע קאָמוניסטן האָבן אומדערמידלעך געאַרבעט ביים פאַראייניקן! ווער נאָך ווי די יידישע אַרבעטער און פּאַלקס-מענטשן האָבן אַזוי געפילט די העס- לעכקייט פון פּאַשיזם. די ידיעות פון היטלער-דייטשלאַנד, פון פּוילן און פון אַנ- דערע לענדער מיט זייערע רדיפות אויף יידן האָבן דערמוטיקט די אומדערמידלעכע אַרבעטער פון דער פּראַגרעסיווער באַוועגונג.

בעת דער מאַניפעסטאַציע פון 6טן פעברואַר און די שלאַכטן פון 9טן פעברואַר האָבן זיך יידן אַקטיוו באַטייליקט אין בויען באַריקאַדן און קעמפּן קעגן דער פּאַליציי. אויך אין די אַלגעמיינע שטרייקן האָבן זיך באַטייליקט טויזנטער און אפשר צענ- דליקער טויזנטער, אָבער אַלץ מער און מער האָבן די פּראַגרעסיווע כוחות זיך באַמיט אויפצובויען די אייניקייט אין דער יידישער סביבה אויפן פּאַליטישן, סאָציאַלן און קולטור-געביט. עס זיינען רעאַליזירט געוואָרן די דריי גרויסע וויכטיקע איינ- הייט-אַרגאַניזמען :

(1) דער קאָאָרדיניר-קאָמיטעט פון די דריי אַרבעטער ריכטונגען — קאָמוניסטן, סאָציאַליסטישער מעדעם פאַרבאַנד און לינקע פּועלי-ציון.

(2) אַ פּאַלקס-פּראָנט-באַוועגונג אויף דער יידישער גאַס, געגרינדעט אין יולי 1934 מיט סעקציעס אין אַלע פאַריזער „אראנדיסמאנען“, וואו עס האָבן געוואוינט יידן, ווי אויך אין די שטעטלעך אַרום פאַריז. דער יידישער פּאַלקס-פּראָנט האָט אַרומגענומען אַ 160 קלענערע און גרעסערע אַרגאַניזאַציעס. די וויכטיקסטע אויפ- גאַבן פון דער דאָזיקער באַוועגונג איז געווען קאַמף קעגן אַנטיסעמיטיזם, ער האָט זיך באַטייליקט אין קאַמף פאַר אַ יורידישן סטאַטוס פאַר אויסלענדער און איז גע- שטאַנען אין דער שפיץ פון אַלע פאַרטיידיקונגס-קאַמפּאַניעס לטובת די יידישע מאַסן.

(3) דער יידישער קולטור-פּראָנט איז געגרינדעט געוואָרן אין 1936 אונטער דעם פאַרזיץ פון באַוואוסטן סקולפּטאָר נחום אַראַנסאָן.

ביז דאָן זענען די יידישע אינטעלעקטועלע געווען צעשפליטערט. דאָס מאַל האָט דער קולטור-פּראָנט אונטער דעם לאַזונג פון אייניקייט גרופירט אַרום זיך דעם גרעסטן טייל יידישע שרייבער, זשורנאַליסטן, אַדוואָקאַטן, דאַקטוירים און קינסטלער, וועלכע זיינען געווען ווייט פון די נויטן פון די יידישע מאַסן, און

נאָך ווייטער — צו פאַראינטערעסירן זיי מיט זייער קונסט. דער קולטור-פראַגט, צו זאָמענגעשטעלט פון פאַרשיידענע ריכטונגען און פערזענלעכקייטן, האָט צווישן אַנדערן באַשלאָסן צו רופן אַן אַלוועלטלעכן יידישן קולטור-קאָנגרעס, וועלכער איז טאַקע צושטאַנד געקומען אין פאַריז אין סעפטעמבער 1937.

עס וואָלט אורדאי געווען אינטערעסאַנט צו רעדן וועגן דער קולטור-געזעל-שאַפטלעכער אַנטוויקלונג אין אַלע זיינע עטאַפּן. ס'איז אָבער אין די ראַמען פון דעם אָרט, וואָס מיר האָבן, אוממעגלעך. וועלן מיר דעריבער בקיצור דערציילן ווי עס האָט אויסגעזען די יידישע באַפעלקערונג מיט אירע שאַטירונגען, אַראַגאַני-זאַציעס און אינסטיטוציעס.

וועגן דער צאָל יידן אין פראַנקרײַך איז שווער צו רעדן מיט אַ גענויער פינקט-לעכקייט. די באַגריפּן פון נאַציאָנאַליטעט און בירגערשאַפט פאַלן זיך צוואַמען, אויסלענדער זיינען נישט רעגיסטרירט געוואָרן לויט דער רעליגיע אָדער אַפּשטאַם, נאָר לויט דער בירגערשאַפט פון לאַנד.

עס זיינען פאַראַן אַפּשאַצונגען פון אַ 350 אָדער 360 טויזנט יידן, אַ העלפט פון זיי זיינען פראַנצויזן (פראַנצויזישע בירגער פון פראַנצויזישער נאַציאָנאַלי-טעט און יידישער רעליגיע) די אַנדערע העלפט — פון אויסלענדער. דער גרעסטער טייל פון די דאָזיקע איינגעוואַנדערטע האָט געשאַמט פון פּוילן, רוסלאַנד, די באַל-טישע לענדער און בעסאַראַביע. עס איז אויך געווען אַ צאָל ספרדישע יידן פון די באַלאַקאַנישע לענדער און אַ צאָל פון צפון-אַפריקע (אַלוזיר, מאַראַקע, טוניס), אין פאַריז גופא האָבן געוואוינט ביי 170 טויזנט יידן.

די וויכטיקסטע רעליגיעזע אינסטיטוציע אין יענער צייט איז געווען די קאַנ-סיסטאריע. זי האָט זיך הויפטזעכלעך באַשעפטיקט מיט באַפרידיקן די רעליגיעזע הצטרכותן פון דער באַפעלקערונג. אַחוץ דעם זיינען געווען ניין רעליגיעזע שולן און בתי-מדרשים. זיי האָבן נישט געהאַט קיין שום איינפלוס אין דער קולטור-גע-זעלשאַפטלעכער אַנטוויקלונג פון דער יידישער באַפעלקערונג. דאָס זעלבע קאָן מען זאָגן וועגן די ספרדים, וועמענס געזעלשאַפטלעכע טעטיקייט האָט זיך באַ-גרענעצט מיט רעליגיעזער צוואַמענטרעפן און אַ זייער שוואַכער טעטיקייט אויפן געביט פון קעגנזייטיקער הילף.

די יידן פון אַלטער פראַנצויזישער אַפּשאַמונג האָבן ווי יחידים געשפילט אַ פאַרהעלטנישמעסיק גרויסע ראָלע אין דעם אַלגעמיינעם לעבן פון דער פראַנ-צויזישער קולטור. באַדייטנדיקע יידישע פערזענלעכקייטן געפינען מיר אויף אַלע צווייגן פון פראַנצויזישן קולטור-און שאַפן אויפן געביט פון וויסנשאַפט, טעאַטער, קינאָ, מוזיק, מאַלעריי און סקולפּטור. געוויסע פון זיי האָבן אַ וועלט-נאַמען. די יידישע קינסטלער האָבן דאָס רוב געלעבט אַפּגעזונדערט פון די יידישע פאַלקס-מאַסן, און ערשט אַדאַנק דעם קולטור-פראַגט און דעם קולטור-קאָנגרעס איז געלונגען זיי צו דערנענטערן צו די יידישע מאַסן.

פאַריז איז פאַרן צווייטן וועלט-קריג געווען דאָס אָרט פון די גרויסע יידישע וועלט-אַראַגאַניזאַציעס: היצעם — אַ פאַראייניקונג פון „היאס“, „יקאָ“ און „עמיג-דירעקט“. צו העלפן עמיגראַנטן, דער „אַרט“ — צו פאַרשפרייטן אַרבעט צווישן יידן, און „אזע“ — צו שיצן דאָס געזונט פון דער יידישער באַפעלקערונג. די יידישע „ענ-

ציקלאָפּעדיע", וועלכע איז, זינט היטלערס קומען צו דער מאַכט, אַריבער קיין פּאַ-
ריז און די "פריינט פון ייוואָ", פון וועלכע ווייניקע וויסנשאַפּטלעך אונטער דער
אַנפירונג פון א. טשעריקאָווער האָבן גענומען צוגרייטן די צוויי בענדער "יידן אין
פּראַנקרייך", וועלכע זיינען דערשינען בעתן קריג אין ניו-יאָרק.
די סאַמע דעצידירנדיקע ראָל אין דער קולטור-געזעלשאַפּטלעכער אַנטוויק-
לונג פונעם יידישן ישוב אין פּראַנקרייך האָבן זיכער געשפּילט די פּראַגרעסיווע
אַרבעטער און קולטור-אַרגאַניזאַציעס.

די יידישע אינטערסינדיקאַלע קאַמיסיע האָט אין די יאָרן פון פּאַלקס-פּראַנט
אַנטוויקלט אַן אויסערגעוויינלעכע טעטיקייט. אין משך פון אַ קורצער צייט איז די
צאָל אַרגאַניזירטע אַרבעטער אין די סינדיקאַטן געווען פון 3 ביז 15 טויזנט אַר-
בעטער. די אינטערסינדיקאַלע קאַמיסיע האָט אַרומגענומען מענער-שניידער,
דאַמען-שניידער, שטריקער, בעקער, שיד-אַרבעטער, לעדער-אַרבעטער (מאַנטלען
און הענטשקעס) פליישער, מעבל-סטאַליער, דרוקער, קינדער-קליידונג, קליידער-
נייערינס, היטלמאַכערס און דאַמען-טאַשן.

די אַלע סעקציעס האָבן געפירט אַ קולטור-אַרבעט סיי זעלבסטענדיק סיי
אונטער דער אַנפירונג פון דער "קולטור-ליגע" און אירע סעקציעס (אויף אַן עקס-
קורסיע אין אַ מוזיי צ. ב. ש. ביז 500 באַטייליקטע).

דער "צענטראַלער קולטור-ראַט" (צ.ק.ר.) האָט אָנגעפירט מיט דער פּאַלקס-
ביבליאָטעק א. נ. פון שלום עליכם, וואָס פאַרמאַגט קנאַפע פיר טויזנט בענדער;
מיטן פּאַלקס-כאַר, מיטן פּאַלקס-אוניווערזיטעט א. א.וו.

די פּאַלקס-ביבליאָטעק איז געווען די גרעסטע יידישע ביבליאָטעק אין פּאַריז.
ביכער אויף יידיש און אַ קליינע צאָל אין פּראַנצויזיש. עס האָבן אויך עקזיסטירט
פּאַלגנדיקע ביבליאָטעקן: "ביבליאָטעק פון מעדעם-פּאַרבאַנד" מיט יידישע ביכער
און די ביבליאָטעק פון דער "פעדעראַציע" מיט יידישע, העברעאישע און פּראַנצויז-
ישע ביכער. די אַלגעמיינע צאָל ליענער פון אַלע ביבליאָטעקן איז געשאַצט געווען
ביז אַ טויזנט.

די ערשטע יאָרן איז געווען ביי דער "קולטור-ליגע" אַ קליינער געזאַנג-קרייז,
אַבער אין די יאָרן, וואָס מיר באַהאַנדלען, איז דער אַרבעטער-כאַר, וואָס איז פּאַר-
וואַנדלט געוואָרן אין אַ פּאַלקס-כאַר, אויסגעוואַקסן צו אַ גרויסער קולטור-אינסטי-
טוציע, צונויפגעשטעלט פון אַרבעטער-און פּאַלקס-מענטשן, וואָס קומען רעפּעטירן
נאָך אַ טאַג-אַרבעט. ער איז געווען די פּאַפּולערסטע קולטור-אינסטיטוציע אין משך
פונעם פּאַר מלחמה-פּעריאָד, און איז באַשטאַנען פון עטלעכע און אַכציק זינגער.
העכער הונדערט פּאַלקסטימלעכע, רעוואָלוציאָנערע און אַרבעטער-לידער זיינען
געווען אין זיין פּראַגראַם. דער אַרויסטריט פונעם פּאַלקס-כאַר איז שטענדיק געווען
אַ קולטור-געשעעניש. אין די יאָרן פון פּאַלקס-פּראַנט, האָט דער פּאַלקס-כאַר אַר-
גאַניזירט געמיינזאַמע דערפּאַלגרייכע אַרויסטריטן צוזאַמען מיטן באַשיידענעם כאַר
ביי די לינקע פּועלי-ציון. בעת די באַרימטע שטרייקן פון 1936, ווען יידישע אַרבע-
טער האָבן ווי זייערע פּראַנצויזישע חברים באַזעצט די וואַרשטאַטן, און פּאַבריקן,
זענען גרופּעס כאַריסטן געגאַנגען אין די באַזעצטע אַטעליעס, כדי מיט זייער גע-
זאַנג אונטערצוהאַלטן די מאַראַל פון די שטרייקנדיקע.

פון דעם קליינעם דראַמקרייז ביי דער „קולטור־ליגע“ איז אויסגעוואקסן דער „פאַריזער יידישער אַרבעטער־טעאַטער“ („פּיאַט“), שפּעטער „פאַריזער יידישער אַוואַנגאַרד טעאַטער“. דער „פּיאַט“ האָט אין קעגנזאַץ צום פּראַפּעסיאָנעלן טעאַטער, וואָס האָט געשפּילט לייכטע אַמעריקאַנער שלאַגערס, זיך פאַרנומען צו בויען אַן ערנסטן יידישן טעאַטער, באַהויכט מיט אַ רעוואַלוציאָנערן אידעאָליזם און מיט טיפּער צוגעבונדנקייט צו פּאַלקס־אַספּיראַציעס. דער „פּיאַט“ האָט פאַרשריבן אַ הערלעך בלעטל קולטור־שאַפּונג אין פּראַנקרײך.

עס איז גענוג צו כאַפּן אַ בליק אויף דעם רעפּערטואַר פון זיינע פינף יאָר עק־זיסטענץ ביזן אויסברוך פון קריג: שלום עליכם: „די גאַלדגרעבער“, „דאָס פאַר־כישופּט שניידערל“, „מזל־טובּ“; י. ל. פּרץ: „אין פּאָליש אויף דער קייט“; מענ־דעלע מוכר ספרים: „אויפן גלופּסקער מאַרק“; ד. בערגעלסאָן: „מידת־הדין“, „די ברויט־מיל“ (דער טויבער); ה. ליוויק: „די אַרעמע מלוכה“ און „קייטן“; מ. קולבאַק: „בויתרע“; י. אַקסנפּעלד: „רעקרוטן“; לאַנגע: „פּעריפּעריע“; אויך „דער סוד“ פון סענדער, „דאָס פרעמדע קינד“ פון שקוואַרין; ביל־בעלאַ־צערקאווסקי: „דאָס לעבן רופּט“, אַ חוץ מאַנאַלאָגן, רעציטאַציעס און סקעטשן, וועלכע פּלעגן זייער אויסנעמען ביים עולם אויף פאַרשיידענע אימפּרעזעס.

דער „צענטראַלער קולטור־אַמט“ האָט אָנגעפּירט מיט אַ ברייט פאַרצווייגטן פּאַלקס־אוניווערזיטעט, וואָס האָט עקזיסטירט זינט 1934 ביי דער „קולטור־ליגע“. הונדערטער און הונדערטער אַרבעטער זייגען געקומען לערנען אין פּאַלקס־אונ־ווערזיטעט יידיש, פּראַנצויזיש, יידישע און אַלגעמיינע געשיכטע, פּאָפּולערע מע־דיצין, געשיכטע פון דער אַרבעטער־באַוועגונג, סינידיקאַליזם, מאַרקסיסטישע פּילאַ־זאָפּיע, היסטאָרישער מאַטעריאַליזם, יידישע ליטעראַטור א.א.וו.

עס האָבן נאָך עקזיסטירט אַ גאַנצע ריי ספּעציפּישע פּראַגרעסיווע אַרגאַניזאַ־ציעס ווי דער „געזערד“, די פאַרזעצונג פון די „פּריינט פּונעם ראַטנפאַרבאַנד“, „די פּרויען־באַוועגונג קעגן קריג און פאַשיום“ און אייניקע פּראַגרעסיווע יוגנט־אַרגאַניזאַציעס ווי יידישער אַרבעטער ספּאַרט־קלוב „יאַסק“, אַרבעטער יוגנט־קלוב (א.י.ק.) דער „בעלווילער אַרבעטער־קלוב“ (באק) און אַנדערע פינף קלובן אויף די באַזונדערע פאַריזער אַרגאַנדיסמאַנען (באַצירקן).

דער „פאַריזער היינט“ האָט געקעמפּט קעגן פּאַלקס־פּראַגמאט און קעגן דער פּאַלקס־באַוועגונג אין דער יידישער סביבה. די אַלע יאָרן האָט די אַרבעטער־פּרעסע זיך געאַנגלט סיי מיט מאַטעריעלע שוועריקייטן, סיי קעגן פּאָליצייאַישן ווילקיר. זינט יאָנאַר 1934 האָט די „נייע פּרעסע“, אויסגעהאַלטן און אונטערשטיצט פון די ברייטסטע אַרבעטער און פּאַלקס־מאַסן, געהאַלפּן בויען און אַנטוויקלען דאָס יידישע געזעלשאַפּטלעכע לעבן אין פּראַנקרײך. כדי צו שטיצן די צייטונג איז גע־גרינדעט געוואָרן אַן אַרגאַניזאַציע „פּריינט פון דער נייע פּרעסע“, וועלכע פּלעגט איינאַרדענען קולטורעלע אונטערנעמונגען און אויספּלוגן. די אויספּלוגן אין די וועלדער פּלעגן צוציען ביז צוועלף טויזנט אַנטיילנעמער און אין פאַריזער זאַלן — ביז פיר טויזנט מאַן.

די „פּריינט פון יידישן קינד“ האָבן אָנגעפּירט מיט צען צוגאַב־שולן, וואָס האָבן פּונקציאָנירט דאָנערשטיק און זונטיק. די „פּעדעראַציע“, דער „סאַציאַליס־

טישער מעדעם פארבאנד" און די "קאלאני סקאלער" האָבן פארמאָגט צו איין צור-
גאַב-שול יעדערער.

אין פאָרזי האָבן געלעבט און געשאַפן אַ געוויסע צאל יידישע שרייבער.
לכתחילה זיינען בלויז די לינקע שרייבער געווען אַרגאַניזירט אַלס אַ יידישע סעקציע
ביים פראַנצויזישן "פאַרבאַנד פון רעוואָלוציאַנערע שרייבער און אַרטיסטן". זיי
האָבן פאַרעפנטלעכט זייערע שאַפונגען און נאָכדעם אין 1935 אָנגעהויבן אַרויס-
צוגעבן דעם "פאַריזער זשורנאַל", געווידמעט ליטעראַטור, קולטור און קונסט-
קריטיק.

אַנהויב 1937 איז אַדאַנק דעם קולטור-פראַנט אַנטשטאַנען אַן אַלגעמיינער
יידישער שרייבער-און זשורנאַליסטן-פאַראיין, וועלכער האָט גרופירט אַלע שרייבער
און זשורנאַליסטן אַן אונטערשייד פון פאַליטישער איבערצייגונג.

ביי דער "נייע פרעסע" האָט עקזיסטירט אַ פאַרקויף-שטעלע פון יידישע ביכער
פון פּוילן און ראַטנפאַרבאַנד. דאָס פאַרלאַג-וועזן איז נישט געווען אַרגאַניזירט,
דאָך קען מען פאַרצייכענען פאַלגנדיקע ביכער, וואָס זיינען דערשינען אין יענער
צייט אין פאַריז: מ. דזשאַלאָוסקי: "אַ ברויט מיט אַ מעסער" (פּאַעזיע), ב. שלעווין:
"גראַע פראַפּילן", אברהם בערן: "דימיטראָוו", מ. ראַלניק: "איבער גרענעצן",
וו. וועווירקע: "פון מזרח ביו מערב", י. קאַרנהענדלער: "אַ קול אין מדבר",
ח. א. אַיאַלי: "טרויערן אין קייטן", ש. פרידמאַן: "עטיודן צו דער געשיכטע
פון דעם איינגעוואַנדערטן יידישן ישוב אין פראַנקרייך", יאַסל צוקער האָט פאַר-
עפנטלעכט אַ ביכל דערצייילונגען אין וואַרשע: "אַ פרעמד לעבן", וועלכע זיינען
אַלע געווען אַן אַפּשפּייגלונג פונעם פאַריזער אימיגראַציע-לעבן און זיינען פריער
געווען פאַרעפנטלעכט אין היגע פובליקאַציעס. דוד פליסקין — צוויי ביכלעך פאַר-
עזיע פאַר קינדער: "אין אַ קינדערשער מלוכה" און "וואונדערלאַנד".

אַ חוץ די גרויסע צענטראַלע אונטערנעמונגען, פלעגן פאַרקומען ליטעראַרישע
און קולטורעלע אונטערנעמונגען אין די דערמאַנטע קלובן.

אין די קאַפּע-הייזער פלעגן זונטיק נאָכמיטאָג אַרגאַניזירט ווערן די אַווי-גע-
רופענע "גאַגעטן", וואו יידישע אַרבעטער פלעגן קומען ליענען זייערע ווערק,
כאַריסטן זינגען לידער און איין אָדער צוויי "פּיאַטלער" גיבן אַ רעציטאַציע, אַ
סקעטש, אָן איינאַקטער אָדער גאַר ליענען די קלאַסיקער (הויפטזעכלעך שלום-
עליכם).

דער אַלוועלטלעכער יידישער קולטור-קאַנגרעס

עס איז געווען אַ נאַטירלעכע דערשיינונג, אַז די יידישע פראַגרעסיווע באַוועגונג,
זאָל אויף זיך נעמען די איניציאַטיוו צונויפּרופּן אַן אַלוועלטלעכן יידישן קולטור-
קאַנגרעס.

פון איין זייט זיינען אין פּוילן, רומעניע, באַלטישע און אַנדערע לענדער מיט
אַ פאַשיסטישן רעזשים פאַרגעקומען רדיפות אויף יידיש און אויף יידישע קולטור-
אינסטיטוציעס. דער היטלעריזם האָט באַאיינפלוסט די רעאַקציאָנערע טיילן פון די
דאָזיקע לענדער, און עס האָבן זיך אָנגעהויבן רדיפות, פאַגראַמען און עקאָנאָמישער
באַקאָט. פון דער אַנדער זייט איז פראַנקרייך פון פאַלקס-פראַנט מיט זיינע דער-

גרייכונגען און איינפלוס אויף אנדערע לענדער צו שטעלן א צוים דעם פאשיזם, געווען גאר גרויס.

די אינטערנאציאנאלע אויסשטעלונג, וואס איז דעמאלט ארגאניזירט געווארן אין פאריז, האט אויך פארלייכטערט דאס ארגאניזירן אזא יידישן קולטור-קאנגרעס. אין אלע לענדער, וואו ס'האבן געלעבט און געוויקט יידישן מאסן, האבן שרייבער און קינסטלער זיך זייער גינסטיק אפגערופן. עס האבן אויך נישט געפעלט קיין קעגנער. אין „פאריזער היינט“ האט א געוויסער עססעראוויץ מיטן נאמען איוואן איוואנאוויטש, געשריבן ארטיקלען קעגן קולטור-קאנגרעס. עס האט זיך באקומען די פיינלעכע איראניע, אז אין אנבליק פון דער דראמאטישער לאגע אין דער יידישער וועלט האבן פון 23 לענדער די אנגעזעענסטע שרייבער און קולטור-טוער זיך ארויסגעזאגט פאזיטיוו, אז דער יידישער פען-קלוב אין ווארשע, אז י. אפאטאשו, ה. ליוויק, ד"ר א. מוקדוני, נחום אראנסאן, בן-אדיר, ד"ר חיים זשיטלאווסקי, נחמן מיזיל, ז. וויינפער, י. טשערניכאוו זיינען געווען פארן קולטור-קאנגרעס אבער איוואן איוואנאוויטש איז געווען קעגן...

דער „סאציאליסטישער מעדעם פארבאנד“ וואלט אפשר געווען זיך באטייליקט אינעם קאנגרעס. ער האט דאך שטענדיק פרעטענדרט צו זיין דער פארטידיקער פון דער יידישער קולטור, אבער די „צענטראלע יידישע שול-ארגאניזאציע“ (צישא) פון ווארשע און דער „ארבעטער רינג“ פון אמעריקע זיינען געווען קעגן, דעריבער איז אויך דער פאריזער „בונד“ נישט געגאנגען צום קולטור-קאנגרעס. מעגלעך, אז ער וואלט סיי-ווי גענומען א געגאטיווע באציאונג, ווייל אויב ער איז געגאנגען אינעם קאארדיניר-קאמיטעט פון די ארבעטער-פארטייען, איז ער אבער געווען קעגן פאלקס-פראנט אין דער יידישער סביבה, באטראכטנדיק, אז דאס הייסט כלל-ישראל. אויב יא פאלקס-פראנט, זאלן די יידישע מיטלברירער אננעמען די באזע פון א סאציאליסטישן פראגראם. דאקעגן זיינען בירגערלעכע און פאלקס-אינטעליגענטן, קולטור-טוער פון דער „פעדעראציע“ און סאציאליסטן אינדיוידועל געגאנגען מיטן קולטור-קאנגרעס.

דעם 17-טן סעפטעמבער 1937 איז ביי אן אויסערגעוויינלעכן ענטווארען גע-עפנט געווארן דער קולטור-קאנגרעס אין גרויסן זאל „וואגראם“. פיר טויזנט פאריזער האבן זיך באטייליקט אין דער גראנדיעזער דערעפענונג פונעם קאנגרעס. ס'איז איצט נישט אינדזער אויפגאבע אפצוגעבן א באריכט פון דער דאזיקער היסטארישער געשעעניש. ס'איז דאך ארויסגעגעבן געווארן א סטענאגראפישער באריכט. דער, וואס איז בייגעווען אויף דער דאזיקער פיערלעכקייט, וועט עס קיינמאל נישט פארגעסן. יעדער געזעלשאפטלעכער און קולטור-טוער, יעדער אקטיוויסט פון די ארבעטער-און פאלקס-ארגאניזאציעס האט געהאט א געפיל, אז די קליינע שטרעמעלעך פון זיינע טאג-טעגלעכע אנטערענונגען האבן זיך דא צוזאמענגעגאסן צו בילדן א הערלעכע סימפאניע, וועמענס אפקלאנג און אויסוירקונג זיינען פון גרויסן היסטארישן באדייט.

ערב דעם וועלט-קאנגרעס איז פארגעקומען א פראנצויזישע לאנד-קאנפערענץ, וואו עס זיינען אנגעצייכנט געווארן די הויפט-שטריכן נישט נאר פאר אינדזער קאנגרעס, נאר בכלל פאר ווייטערדיקער פאראייניקונג אויף אלע געביטן פון קולטור-

שאפן, כדי צו אנטוויקלען דאס שול-וועזן, גרינדן א פארלאג פאר די פאריזער שרייבער, שאפן א פאנד צו דערמוטיקן די יונגע טאלאנטן, וואס וואוינען אין פאריז. אין דאזיקן זין איז אויך באהאנדלט געווארן דער ענין טעאטער, יידישע מוזיק, ביבליאטעק-וועזן א. א. וו.

בעת דער לאנד-קולטור-קאנפערענץ זיינען פארגעקומען צוויי אויסשטעלונגען, וועלכע האבן מיט זייער אריגינעלקייט און ספעציפישן נייעם כאראקטער אין דער יידישער קולטור-געשיכטע אריינגעבראכט עפעס נייעס אויפצוהויבן די חשיבות פון דעם מאדערנעם ייד און זיין קולטור.

דער יידישער פאוויליאן האט פארנומען 300 קוואדראט מעטער. אין צענטער איז געווען א וועלט-קארטע פון יידיש-לאנד מיט 16 מיליאן איינוואוינער. ס'איז דארט געווען אן אפטיילונג פון שול-וועזן מיט קינדער-ארבעטן פון דער "צישא" פון פוילן, יידיש טעאטער, שאגאלס צייכענונגען פארן מאסקווער יידישן טעאטער, דער פאריזער טעאטער "פיאט".

א באזונדער ארט איז אין דעם "יידישן קולטור-פאוויליאן" געווען רעזערווירט פאר יידישע קונסט-שאפונגען פון פאלגנדיקע קינסטלער: בארווין, באקסט, בען, גאלדבערג, ליכטנשטיין, סלאדקי, פאלק, מאנע קאץ, קאלניק, ריבאק, שאגאל, שאפירא און אנדערע.

אין יענער צייט האט פאריז און אירע פראגרעסיווע ארגאניזאציעס געשאפן א צווייטן צענטער, וואו עס האט זיך געפירט א קולטור-ארבעט ביי גאר ספעציפישע באדינונגען. דאס זיינען געווען די פראנטן פון שפאניע.

זינט דעם אויסברוך פון קריג אין יולי 1936 זיינען בלויז פון פאריז ביז זומער 1937 אריבערגעפארן העכער טויזנט יוגנטלעכע און דערוואקסענע פרייוויליקע קעמפער. אויך אלע אנדערע טויזנטער יידישע קעמפער אין שפאניע זיינען געווען געצוואונגען צו פארן דורך פאריז. די פאריזער געזעלשאפטלעכע און קולטור-טוער זיינען געשטאנען אין פארבינדונג מיטן פראנט, און געהאלפן זיי מיט שרייב-מאשינען און אנדערע מאטעריאלן, ווי ביכער, צייטונגען, זשורנאלן א.א.

די יידישע קעמפער אין שפאניע האבן צוערשט ארויסגעגעבן וואנט-צייטונגען, דערנאך א פאליקאפירטן ארגאן: "דער פרייהייט קעמפער" און שפעטער, ווען ס'איז געגרינדעט געווארן די יידישע באטוויין-קאמפאניע (דעצעמבער 1937) — דעם פרעסע-ארגאן "באטוויין", וואס איז דערשינען אין 5 נומערן.

די יידישע מיליציאנערן האבן אויף די פראנטן און אין הינטערלאנד אויף רעזערוו אדער אין די שפיטעלער איינגעארדנט אימפרעזעס מיט יידישע לידער. א חוץ דעם איז געווען א יידישער כאר, א דראמאטישער קרייז, א פוטבאל-מאנשאפט א. א. וו.

אזוי ווי די יידישע פראגרעסיווע באוועגונג האט פראיעקטירט צו ארגאניזירן א מוזיי פונעם יידישן קעמפער אין שפאניע א. נ. פון אלבערט נאכומי (וויין), איז די דאזיקע אויסשטעלונג געעפנט געווארן לכבוד דעם אלוועלטלעכן יידישן קולטור-קאנגרעס אין די זאלן פון דער קולטור-ליגע אויף רי זשיל פערי.

די דעלעגאטן פון די 23 לענדער זיינען געווען באגייסטערט פונעם יידישן אנטיי-

פאַשיסטישן באַוואַפנטן קאַמף און נישט אומזיסט האָט מאַרק שאַגאַל אין יענער צײַט געשריבן צו אַ קעמפער: „אײערע נעמען וועלן לײכטן אין דער געשיכטע!“

די באַשלוסן פון דער פאַרזער קולטור־קאַנפערענץ און די באַשלוסן פון אַלועלטלעכן קולטור־קאַנגרעס האָבן געדאַרפט אַרײַן אין לעבן. ס'איז געשאַפן געוואָרן דער „אַלועלטלעכער ײִדישער קולטור־פאַרבאַנד“ (איקוף). דעם 9טן יאַנואַר 1938, איז געשאַפן געוואָרן די פראַנצויזישע סעקציע פון איקוף.

אין דער אַנוועזנהײט פון 120 דעלעגאַטן, פאַרשטייער פון 35 קולטור־אַרגאַני־זאַציעס און קולטור־קאַמיסיעס, זײַנען אין אַ פײערלעכער און אַרבעטסזאַמער אַט־מאַספער באַטראַכט געוואָרן פאַרשײדענע פראַבלעמען פון קולטור־בױ אין פראַנקרײך. עס האָבן זיך באַטייליקט אין דער דיסקוסיע: בן־אדיר, ד״ר ח. סלאָוועס, ד״ר א. סינגאַלאָוסקי, י. ספעראַ, ח. ווינאַגוראַ, א. טשעריקאָווער, הענעך קאַן, דניאל טשאַרני און אַנדערע. אין מערץ 1938 איז געגרינדעט געוואָרן דער „פאַרבאַנד פון די ײִדישע געזעלשאַפטן“, וועלכער האָט אין זײַן פראַגראַם אַ חוץ סאַציאַלע טעטיקייט באַשלאָסן „צו הײבן דעם קולטור־ניוואַ פון ײִדישן ישוב, צו שאַפן נײע קולטור־אינסטיטוציעס, העלפן דעם ײִדישן טעאַטער, עפענען נײע צוגאַב־שולן“... „צו פאַרנעמען זיך מיטן יונגן שרײבער און קינסטלער, וועלכע לײדן טײלמאַל נױט...“ דער פאַרבאַנד פון די ײִדישע געזעלשאַפטן האָט דעמאַלט אַרומגענומען עטלעכע און דרייסיק לאַנדסמאַנשאַפטן.

די פראַגרעסיווע אַרגאַניזאַציעס האָבן זיך אײבערגערופירט און געשאַפן די „צענטראַלע פון די אַרבעטער און פאַלקס־אַרגאַניזאַציעס“ (צאַפאַ), וועלכע האָט אַרומגענומען צוועלף סאַציאַלע און קולטורעלע אַרגאַניזאַציעס.

די דריי ײִדישע אַרבעטער־ריכטונגען: קאַמוניסטן, בונדיסטן און פועלי־ציוניסטן האָבן אַרגאַניזירט אַ געמײנזאַמע זאַמל־אַקציע לטובת דער „באַטוויך קאַמפאַניע“. דאָס זעלבע האָבן געטאָן די אַנטשפּרעכנדע יוגנט־אַרגאַניזאַציעס. די „קאַמוניסטישע פאַרטראַנאַטן“ האָבן זיך פאַראײניקט מיט זײערע אַנט־שפּרעכנדיקע לאַנדסמאַנשאַפטן. זײ האָבן באַקומען אַן אַקטיוון און דינאַמישן עלעמענט פאַר זײער טעטיקייט.

עס האָט זיך געפאָדערט אַ געוויסע צײַט, אַז די אײנהײט אויפן קולטור־געביט זאָל רײף ווערן און באַוויזן די נוצלעכקייט פאַר אַלע אירע אַנטיילנעמער.

עס האָבן זיך אָבער אַנגערקוט שוואַרצע וואַלקנס אויפן וועלט־הימל. די פראַנצויזישע בורזשואַזיע האָט זיך דערשראַקן פאַר דעם אויפשטייגנדיקן אַרבעטער־קלאַס און האָט אָפן דערקלערט אין אירע פּרעסע־אַרגאַנען: „בעסער היטלער, אײדער דער פאַלקס־פראַנט“. די פראַנצויזישע און ענגלישע בורזשואַזיע האָבן אין מינען פאַרראַטן זײער פאַרבינדטע טשעכאַסלאַוואַקיע. דער פאַרברעכערישער לאַזונג פון לעאַן בלום, פון „נישט אינטערווענץ“, האָט געהאַלפן דעם אינטער־נאַציאָנאַלן פאַשיום דערשטיקן די רעפּובליקאַנישע שפּאַניע. דער דערמוטיקטער אינטערנאַציאָנאַלער פאַשיום האָט אויפגעהויבן דעם קאַפּ און מיט שנעלע טריט האָט זיך די וועלט דערנענטערט צום גרעסטן קאַטאַקליזם אין דער וועלט־געשיכטע, צו דעם צוײטן וועלט־קריג.

דאָס פראַנצויזישע ײִדנטום איז געשטעלט געוואָרן פאַר נײע נסיונות. די

קולטור-געזעלשאַפֿטלעכע אַרבעט האָט אין דראַמאטישע און טראַגיש-העראַאישע באַדינגונגען ווייטער פאַרגעזעצט דעם קאַמף ביי אומשטענדן, וואָס מען האָט פֿריער בכלל נישט געקענט פאַראויסזען...

דער טראַגיש-העראַאישער פֿעריאָד אונטער דייטשער אַקופאַציע 1940 - 1944

סעפטעמבער 1939 איז אויסגעבראָכן די מלחמה. אין דעם גאַנצן פאַרמלחמהדיקן פֿעריאָד האָט אין פֿראַנקרייך געאַרבעט אַ פינפטע קאַלאַנע לטובת היטלערן. ביי די יידישע מאַסן האָט געברויזט אַ ווילן צו קעמפֿן קעגן היטלעריזם, דעם גרעסטן שונא פֿון יידישן פֿאַלק און פֿון דער מענטשהייט. פֿערציק טויזנט אינגעוואַנדערטע יידן, ד. ה. כמעט די גאַנצע מיליטער-פֿעאיקע יידישע באַפעלקערונג האָט זיך אַנגאַזשירט אין דער פֿראַנצויזישער אַרמיי, אינעם אַנטי-היטלערישן קאַמף. די פֿראַנצויזישע בורזשואַזיע האָט געהאַט אַנדערע זאָרגן. אין משך פֿון צען מאַנאַטן האָבן די פֿראַנצויזישע מיליטערישע פֿירער און פֿאַליטיקער געלאָזט כמעט אַ רואיקן פֿראַנט, אין דער צייט וואָס היטלער איז געווען אַפגעשוואַכט פֿון דער אינוואַזיע פֿון פּוילן. אין משך פֿון דער צייט האָבן פֿראַנצויזישע סאַלאַדאַטן געשפּילט אין פּוטבאָל און קאַרטן, און די פֿראַנצויזישע רעגירונג האָט געזוכט אַן אַנטי-סאָוועטישן קריג. מען האָט געליפערט קאַנאַנען און געווער צו פינלאַנד, מען האָט איינגעשטעלט באַזעס אין סיריע, כדי לייכטער צו קאַנן באַמבאַרדירן און פֿאַרניכטן די פֿעטראָל-פעלדער אין סיריע, זי האָט זיך געשטעלט פֿאַר אַן אויפגאַבע צו צעשמעטערן די לינקע אַנטי-היטלערישע אַרבעטער-באַוועגונג. די קאַמוניסטישע פֿאַרטיי, אַלע לינק-דעמאָקראַטישע אַרגאַניזאַציעס, פֿאַר וועלכע די פּיל-מיליאָניקע סינדיקאַטן זיינען געוואָרן פֿאַרמאַכט, צווישן זיי אויך אַלע יידישע פֿראַגרעסיווע סאָציאַל און קולטור-אַרגאַניזאַציעס, ווי אויך די „נייע פרעסע“ זיינען ליקווידירט געוואָרן, און די מענער זיינען געשיקט געוואָרן אין דער אַרמיי און אויף די פֿראַנטן. דער „פֿאַריווער היינט“ האָט דעמאָלט געפֿירט אַ העצע קעגן אַלץ, וואָס איז פֿראַגרעסיוו.

די סאָציאַליסטן פֿונעם מעדעם-פֿאַרבאַנד, וועלכע האָבן נישט געהאַט דעם מינדסטן איינפֿלוס צווישן די יידישע סינדיקירטע אַרבעטער, האָבן איצט געהאַט אַן אייגענעם וועכנטלעכן פרעסע-אַרגאַן „אונזער שטימע“, וואו זיי האָבן געפֿאַדערט, אַז די יידישע אַרבעטער זאָלן זיך אָפּזאָגן פֿון די אומלעגאַלע סינדיקאַטן און זיך אַנשליסן אין פֿראַפעסיאָנעלע פֿאַראיינען אונטער דער אַנפֿירונג פֿון בעלען און דעמולען, שפּעטערדיקע אָפּענע אַגענטן פֿון היטלערן. ס'איז אַנגעגאַנגען אַ ווילד געיעג אויף קאַמוניסטן, און דער סאָציאַליסטישער דעפּוטאַט סעראַל האָט געפֿאַ-דערט די האַרבסטע שטראָף פֿאַר יעדן, וואָס מ'קאַן חוּד זיין אין קאַמוניזם.

ביי די דאָזיקע שווערע באַדינגונגען האָט די לינק-פֿראַגרעסיווע באַוועגונג דאָך געהאַט גענוג מוט אַרויסצוגעבן די „נייע פרעסע“ אומלעגאַל. די יידישע פֿאַלקס-מאַסע אין איר גרויסער מערהייט איז געבליבן געטריי די אידעאַלן פֿון יושר און פֿראַגרעס.

צו דער פֿרייד פֿון דייטשן אימפּעריאַליזם איז די פֿאַטריאַטישע אייניקייט

פון פראַנצויזישן פּאַלק געווען צעשמעטערט. די סאַלדאַטן אויפן פראַנט און די ציווילע באַפעלקערונג אין הינטערלאַנד האָבן געזען, אַז מען פאַראַט פראַנקרײך. אין אַלע אַמטן און אפילו ביזן מיניסטעריום גופא האָט געשוויבלט און געגריבלט מיט שפּיאַנען.

מאַי 1940 האָט זיך דער פראַנט איינגעבראַכן. דעם 14טן מאַי האָבן די נאַצישע שטיוול מיט אַראַגאַנץ געטראַטן אויפן פאַריזער ברוק. די פאַריזער גאַסן, וועמענס יעדער שטיין וואַלט געקאַנט דערציילן פון רומפולע אַרבעטער־קאַמפּן, די רעוואַלוציעס און פאַריזער קאַמונע ביז די רומפולע טעג פון אַנטיפאַשיסטישע קאַמפּן אין פעריאַד פון פּאַלקס־פראַנט, איז איצט צוליב נאַציאָנאַלן פאַראַט פון דער בורזשואַזיע, ווי אַמאַל דורך די ווערסאַילער, איצט געוואָרן פאַרשוועכט דורך די מערדער־נאַציס.

אַלע יידישע פאַרטייען און אַראַנזיאַציעס האָבן קאַפיטולירט, די בירגערלעכע עסקנים זיינען זיך צעלאָפּן, זיך באַהאַלטן אין דער דרום־זאָנע, אין דער שווייץ און אַנדערשוואו. די יידישע קאַמוניסטן, די טוער פון די יידישע פראַגרעסיווע אַרגאַניזאַציעס האָבן זינט די ערשטע וואָכן פון דער דייטשער אַקופאַציע אָנגעהויבן, צו־זאַמען מיט די בעסטע טיילן פון פראַנצויזישן פּאַלק, צו אַראַנזירן דעם ווידער־שטאַנד קעגן נאַצישן שונא.

זינט אויגוסט־סעפטעמבער 1940 האָט אָנגעהויבן צו דערשיינען די „נייע פרעסע“ אונטערן נאָמען „אונזער וואַרט“, זי פלעגט דערשיינען אין פינף ביז אַכט טויזנט עקזעמפּליאַרן. שפעטער האָט זי אָנגעהויבן אויך אַרויסגיין אויף פראַנצויזיש אונטערן נאָמען: „נאַטור וואַז“, „נאַטור פאַראַל“. די אומלעגאַלע „נייע פרעסע“ פון דער יידישער לינקער באַוועגונג האָט דורכגעמאַכט אַ רומפולן וועג. זי איז אַרויס אין מיליאָנען עקזעמפּליאַרן אין משך פון די פיר אַקופאַציע־יאָרן און געשפילט אַן ערשטאַנגיקע ראַל צו הויבן די מאַראַל ביי דער גערודפּטער יידישער באַפעלקערונג, זיי צו וואַרענען קעגן די געפאַרן, זיי צונויפזאַמלען כדי זיי צו פירן אין די וועגן פון אַנטינאַצישן ווידערשטאַנד־קאַמפּ, און אין באַוואַפּנטן קאַמפּ פאַרן עצם לעבן פון די יידישע מענער, פרויען און קינדער.

סעפטעמבער 1940 איז דורך די געוועזענע טוער פון די פראַגרעסיווע אַרגאַניזאַציעס און די רעדאַקטאָרן פון דער „נייער פרעסע“ געגרינדעט געוואָרן די ערשטע גרויסע יידישע רעזיסטאַנס־אַרגאַניזאַציע: „סאַלידאַריטעט“. די „סאַלידאַריטעט“ האָט זיך פאַרנומען נישט בלויז צו לינדערן די נויט פון די קרבנות פון דער היט־לעריסטישער אַקופאַציע, נאָר זי איז אויך געווען אַן אמתע שלאַכט־אַרגאַניזאַציע אין דער ווידערשטאַנד־סאַוועגונג.

אייניקע יידישע שרייבער זיינען אַוועק אין מיליטער און אין געפאַנגענשאַפּט, די געבליבענע לינקע שרייבער האָבן זיך גרופירט צוזאַמען, אָפּגעהאַלטן געהיימע זיצונגען. אהרן בעקערמאַן האָט געשריבן אַ גרויסן טאַג־בוך ביזן טאַג פון זיין דעפּאַרטאַציע.

די געציילטע מיטגלידער פון כאָר זיינען נאָך זיך צוזאַמענגעקומען און רע־פעטירט יידישע פּאַלקס־לידער. ס'האַט אויסגעזען ווי מאַראַנען קומען זיך צונויף אין געהיים צו זינגען „כל נדריי“. עס זיינען אָנגעקומען גרויזאַמע טעג און אויך דער פּאַלקס־כאַר איז פאַרשוואַנדן.

איז מעגלעך צו באגרייפן, ווי ביים אויסערגעוויינלעכן טערראר, ביי טעגלעכע אַבלאָועס און אַרעסטן האָט מען געפירט אַ קולטור-אַרבעט?
 דעם 14-טן מאי 1941 האָט די אַקופאַציע-מאַכט, מיט דער הילף פון דער ווישי-פּאָליציי, אַרעסטירט אַ פינף טויזנט אויסלענדישע יידן און זיי אינטערנירט אין די לאַגערן פּטווייע און באַן-לאַראַלאַנד. צוויי נייע נעמען זיינען צוגעקומען צו דער מאַרטירער-געשיכטע. זינט די ערשטע טעג האָט די רעזיסטאַנס אַראַגאַניזאַציע „סאַלידאַריטעט“ דעלעגירט אירע פּאַרשטייער, וועלכע האָבן איינגעשטעלט קאַנ-טאַקט און אַראַגאַניזירט, אַדאַנק אירע אינטערנירטע טוער, אַן אינעווייניקסטע רע-זיסטאַנס-אַראַגאַניזאַציע, וועלכע האָט געאַרבעט אין שטענדיקן קאַנטאַקט מיט דער אַנפירונג פון פּאַריז.

די „סאַלידאַריטעט“ האָט אַראַגאַניזירט פּרויען-מאַניפעסטאַציעס פאַר די דאָזיקע לאַגערן מיט די פּאָדערונגען פאַר בעסערער באַשפּיזונג און באַהייערונג, פאַר צולאַזן פעקלעך, וויזטן און אורלויבן, פאַר באַפּרייען געוויסע קאַטעגאָריעס א.א.וו.

דעם 22-טן יוני 1941 איז די היטלערישע ווערמאַכט באַפאַלן דעם ראַטנפאַר-באַנד. די רדיפות אויף יידן האָבן זיך פאַרשטאַרקט, עס איז אויפגעשטעלט געוואָרן אַ „קאַמיסאַריאַט פאַר יידן פּראַגע“ צו באַרויבן דאָס יידישע אייגנטום. דעם 21-טן אויגוסט איז פאַרגעקומען אַ ריזן-אַבלאָוע וואו מען האָט פון 11-טן אראנדיסמאן אין פאַריז אַרויסגעשלעפט פון די בעטן זיבן טויזנט יידן, אויסלענדער און פּראַנ-צויזישע בירגער און זיי אַריינגעזעצט אין „דראַנסי“. דער קאַנצענטראַציע-לאַגער אין דראַנסי איז געוואָרן דאָס שוידער-וואָרט אין פּראַנקרייך. די אינטערנירטע זיינען אויסגעשטאַנען שוידערלעכע פּיין, הונגער און עפידעמיעס.

די „סאַלידאַריטעט“ האָט אַראַגאַניזירט מאַניפעסטאַציעס פון יידישע פּרויען צום לאַגער. זי האָט אַלאַרמירט די פּראַנצויזישע עפנטלעכע מיינונג, אַראַגאַניזירט דע-לעגאַציעס אין מעריס (מוניציפּאַליטעטן) פון די פּאַריזער אראנדיסמאנען, צום „רויטן קרייץ“ און צום „הויז פון פּראַנצויזישן קריגס-געפאַנגענעס“. זי האָט פּו-נאַנדערגעשיקט צענדליקער טויזנטער בריוו צו פּראַנצויזישע לערערס, אַדוואָ-קאַטן און גייסטלעכע, אַז דאָס פאַרברעכן אין דראַנסי זאָל נישט פאַרשוויגן ווערן. די אומלעגאַלע „הומאַניטע“ — אַראַגאַן פון דער פּראַנצויזישער קאַמוניסטישער פּאַרטיי איז געווען די איינציקע פּראַנצויזישע צייטונג אויפצודעקן די פאַרברעכנס פון דראַנסי. אין משך פון די ערשטע צוויי יאָר האָט די פּראַנצויזישע קאַמוניסטישע פּאַרטיי אַרויסגעגעבן בלעטלעך, אויפּרופן און באַשרון קעגן אַנטיסעמיטיזם און נאַצישן טערראָר. זייער טיראַזש איז אַפּטמאַל דעראַנגען ביז 75.000.

די לינק-פּראַגראַעסיווע יוגנט, וועלכע איז אַרויס פון די יידישע צוגאַב-שולן און פון די לינקע ספּאַרטיווע און קולטור-אַראַגאַניזאַציעס, האָט אויפגעבויט אַן אומלעגאַלע יוגנט-אַראַגאַניזאַציע, אַרויסגעגעבן און פאַרשפּרייט אַן אומלעגאַלע פּרעסע, זי האָט געקלעפט אויף די ווענט אַנטי-היטלערישע פּלאַקאַטן, אונטערגע-צונדן סטראַטעגישע פּונקטן און גאַראַזשן פון דייטשע אויטאָס. אַ סך פון זיי האָבן זיך אַנגאַזשירט אין די פּריישיסער און פּאַרטיזאַנען.

דעם 11-טן נאָוועמבער איז דער פּראַנצויזישער יום-טוב ווען די דייטשע אַרמיי איז באַזיגט געוואָרן אין 1918. די „סאַלידאַריטעט“ און די יידישע קאַמוניסטן האָבן

ארגאניזירט א פאטריאטישע אַנטי־נאַצישע מאַניפעסטאַציע אויף די לאַ ראַקעט, וואו עס געפינט זיך אַ מאַנומענט פון די יידישע פּרייוויליקע פון ערשטן וועלט־קריג. וויפל מוט און דרייטקייט האָט מען געדאַרפט האָבן כדי צו אַרגאַניזירן ביי די דאָזיקע באַדינגונגען אַ מאַניפעסטאַציע פון צוויי טויזנט יידן, צו לייגן בלומען אויפן קבר פון אומבאַקאַנטן יידישן סאַלדאַט! אויף דער דאָזיקער מאַניפעסטאַציע זיינען אויך געווען די ערשטע יידישע פאַרטיזאַנען, כדי צו שיצן די מאַניפעסטאַנטן מיט געווער אין האַנט אין פאַל פון אַ נויטווענדיקייט.

שווער זיינען געווען די ערשטע שריט פונעם יידישן פאַרטיזאַן. אין האַרבסט 1941 ווערט געגרינדעט די אַזוי־גערופענע "2־טע אַפטיילונג" פון געוועזענע קעמפער אין שפּאַניע. זי איז באַשטאַנען פון יידיש־רעדענדיקע. אָנהויבנדיק מיט סאַבאַטאַזש פון דער דייטשער אינדוסטריע, גייען זיי אַריבער צו די העכסטע פאַר־מען פון פאַרטיזאַנען־קאַמף: אונטערצינדן גאַראַזשן, אויפרייסן בריקן און באַן־טונעלן, ביז אויפרייסן צוגן מיט דייטשן, וועלכע זיינען געפאַרן צום מזרח־פּראַנט. צו די רומפּולסטע אַקציעס געהערן די אַטאַקעס אויף דייטשע מאַרשירנדיקע אַפטיילונגען, אַרגאַניזירט דורך יוסף עפשטיין, אַ זאַמאַשטשער פון י. ל. פּרץ־משפּחה, און די אַטאַקעס אויף דעם "ר ריטער, וואָס האָט דעפּאַרטירט אַ האַלבן מיליאָן פּראַנציוון אַלס שקלאַפֿן־אַרבעטער ווי אויך דאָס עקזעקוטירן דעם גענעראַל פּאַן שאוּמבערג, דער "מיליטער בעפעלסהאַבער פּאַן גראַס פּאַריז". אין די דאָזיקע צוויי אַקציעס האָט אַנטייל גענומען דער וואַרשעווער יוגנטלעכער מאַרסעל ריימאַן, וועל־כער האָט אין די פאַרטיזאַנען־קרייזן געקראָגן דעם צונאַמען "טשאַפּאַיעווי".

די פאַרטיזאַנען־קאַמפּן האָבן זיך אין פּראַנקרייך אַלץ מער פאַרשטאַרקט. די אַקופאַציע־מאַכט האָט באַשלאָסן דורך מאַסן־דערשיסונגען אַפּצושטעלן דעם פאַר־טיזאַנען־קאַמף.

אין אַקטאָבער 1941 זענען דערשאָסן געוואָרן פּופּציק ערובניקעס, פון זיי — דרייצן יידן. דעם 15־טן דעצעמבער 1941 זיינען דערשאָסן געוואָרן 95 ערובניקעס, פון זיי — 53 יידן. די יידישע רעזיסטאַנס־באַוועגונג, סאַלידאַריטעט, יוגנט און אומלעגאַלע סינדיקאַלע (פּראַפּאַריינישע) גרופּן, האָט דעמאָלט אַרגאַניזירט אַ פּראַטעסט־מיטינג. אין פיר הונדערט הייזער זיינען פאַרגעקומען קליינע פאַרזאַמל־לונגען פון פינף ביז צוואַנציק מאַן, וועלכע האָבן אַרומגענומען די אימפּאַזאַנטע צאָל פון פיר טויזנט פּערזאָן.

נאָך אימפּאַזאַנטער זיינען געווען די טרויער־פאַרזאַמלונגען אין די באַראַקן פון די לאַגערן פּיטיוויע און באַן־לאַ־ראַלאַנד. פינף טויזנט יידן האָבן אונטערן אויסרייך פון באַגעגענען דאָס נייע יאָר 1942, זיך דעמאָלט פאַרזאַמלט. אין פּאַריז און אומגעגנט און שפעטער אויך אין די לאַגערן פּיטיוויע און באַן איז געלייגט גע־וואָרן די באַזע פון אַ "נאַציאָנאַלן פּאַנד צו שטיצן די יתומים און אלמנות פון די מאַרטירער" און עס זיינען געזאַמלט געוואָרן פּאַנדן איינצוקויפן געווער פאַר דער יונגער יידישער פאַרטיזאַנען־באַוועגונג.

אין פּיטיוויע און באַן לאַ ראַלאַנד זיינען אַ חוץ דער אומלעגאַלער רעזיסטאַנץ־טעטיקייט געפירט געוואָרן אַ האַלב־לעגאַלע קולטור־אַרבעט. עס זיינען אַרגאַניזירט געוואָרן ביבליאָטעקן און די "פּאַריזער פּאַלקס־ביבליאָ־

טעק ביי דער קולטור-ליגע" (צענטראלער קולטור-ראט) האט אריינגעשיקט יידישע ביכער פון איר געראטעוועטער ביבליאטעק, וועלכע מען האט באהאלטן אויף ביי-דימער ווארטנדיק אויף בעסערע צייטן...

אין פיטיווע און באָן לאַ ראלאנד האָבן עקזיסטירט אמתע פּאַלקס-אוינווערוי-טעטן. מען האָט געלערנט יידיש, פּראַנצויזיש, ענגליש, יידישע ליטעראַטור, מען האָט געהאַלטן רעפּעראַטן אויף פּאַליטישע, ליטעראַרישע און וויסנשאַפּטלעכע טעמעס.

עס זענען אין די לאַגען אַרגאַניזירט געוואָרן כאָרן און דראַמאַטישע קרייזן, אַרגאַניזירט קאַנצערטן פון יידישע פּאַלקס-לידער און קלאַסישער מוזיק. מען האָט געשפּילט נ. ל. פּרצעס "ביים גוסס צוקאַפּנס", דער "קעניג פון די שנאַרער" לויט י. זאַנגויל, אַן אייגן-געשאַפּענע פּיעסע "מנחם מענדל אין פּטיווע", און "די רע-פּאַרם" אין באָן-לאַ-ראַלאַנד פּונעם "פּיאַט-אַרטיסט מ. קינמאַן. אין ביידע פּאַלן זיינען עס געוועזן אַקטיווע כאַריסטן פּונעם פּאַרמלחמהדיקן פּאַלקס-כאַר און פון דעם "פּיאַט"-טעאַטער.

אין פיטיווע זיינען געווען אינטערנירט דריי יידישע שרייבער: צענדאָרף, יאַסל צוקער און כלאוונע קאגאן, זיי האָבן פּאַרגעזעצט צו שאַפּן. צענדאָרף האָט אַנגעשריבן אַ ליד, וואָס איז געוואָרן דער הימן פּונעם לאַגען: "אונדזער מוט איז נישט געבראַכן", צו וועלכן דער בונדיסט זעמעלמאַן, אַ קאַמפּאַזיטאָר, האָט צוגע-פּאַסט נאָטן. דאָס ליד איז פיל מאָל פּאַרעפּנטלעכט געוואָרן, ס'איז אָפּט געזונגען געוואָרן אינעם אוישוויץ-גיהנום און ס'ווערט נאָך היינט געזונגען ביי די צוזאַמען-טרעפּן פון געוועזענע דעפּאַרטירטע.

אין באָן-לאַ-ראַלאַנד איז אויך געווען דער קינסטלער זבער. ער האָט דאָרט געצייכנט סצענעס פּונעם לאַגען-לעבן. אין פיטיווע און באָן זיינען דורך דער קולטור-קאָמיסיע אַרגאַניזירט געוואָרן מיט גרויס דערפּאַלג דריי אויסשטעלונגען. אין די לאַגען זיינען אַרויסגעאַנגען אומלעגאַלע רעזיסטאַנס-צייטונגען. אין באָן — "אונדזער לאַגען" און אין פיטיווע — "פיטיווער קאַנצ-לאַגען צייטונג". דערשינען רעגולער יעדן חודש, איבערגעשריבן מיט דער האַנט אין צענד-ליקער עקזעמפּלאַרן. פּערצן נומערן זענען אַרויס. אַ חוץ אויפּרופּן ביי ספּעציעלע געשעענישן, אַלע צייטונגען אַטעמען מיט קאַמפּס-גייסט און גלויבן אין ענדגיל-טיקן זיג איבערן היטלעריזם. פון דער רייכער קאַלעקציע דאַקומענטן: צייטונגען, אויפּרופּן, פּלאַקאַטן א. א. וו., וואָס איז אונדז געלונגען אַפּצוראַטעווען, זיינען אַלע געשריבן אויף יידיש, נאָר איינער — אויף פּראַנצויזיש.

דער סוף פון פיטיווע און באָן-לאַ-ראַלאַנד איז געווען אַ טראַגישער. העכער 12.000 מענער און פרויען זענען דעפּאַרטירט געוואָרן (צווישן זיי פינף טויזנט קינדער).

אַבער נישט נאָר אין באָן און פיטיווע נאָר אפילו אין דראַנסי-גיהנום איז גע-פּירט געוואָרן יידישע קולטור-אַרבעט. אין די פינצטערע נעכט פון וויי און פיין פלעגן די כאַריסטן פּונעם פּאַלקס-כאַר, וואָס זיינען דאָרט געווען אינטערנירט, זיך באַמיען אונטערצוהאַלטן דעם מאַראַל פון די פּאַרפּייניקטע, מיט "הוליעט, הוליעט ביזע ווינטן", אַדער אַרבעטער-און פּאַלקס-לידער.

יידישע קולטור־בויער האָבן אפילו אַרום די גאַז־קאַמערן און קרעמאַטאָריעס מיטגענומען מיט זיך דעם הייליקן פּלאַם פון אויסדויער און קאַמף. אַ גרופע יידישע חברטעס פון פאַריז איז אַריינגעפאַלן אינעם פינצטערן בלאַק 10 אין אוישוויץ, וואו מען האָט דורכגעפירט עקספּערעמענטן איבער דעפּאַר־טירטע. עוואַ גאַלדגעוויכט, גינאַ גאַלדשטיין און רבקה גרינבערג האָבן געזונגען פאַר די אינטערנירטע אַלטע לידער פון פאַריז און נײַ־געשאַפענע פון אוישוויץ. די „פּיאַט־אַרטיסטקע רבקה גאַמער האָט פאַרפאַסט סקעטשן און מאַנאַלאָגן איבער די אוישוויצער פאַראַנדקעס ווי די „זופּן־טיילער“, „די אַרדענונג־מאַכערס“, „די קלאַנגען פאַרשפּרייטערס“. צוזאַמען מיט הדסה, אַ לערערין פון די צוגאַב־שולן, פּלעגן זיי צוגרייטן „קינסטלערישע אָונטן“...

עס איז געווען נאָך עפּעס... און דאָס איז זיכער דער שוואַרצסטער פּלעק אויף דער יידישער געזעלשאַפטלעכקייט אין פראַנקרייך.

לויטן געזעץ פונעם 29־טן נאָוועמבער 1941 האָט די נאַצי־מאַכט געשאַפן דעם פראַנצויזישן יודענראַט אונטערן נאָמען: „אוינאַן זשענעראַל דעז איזראַעליט דע פראַנס“ פאַרקירצט: „אוזשיף“. דאָס פּאַלק האָט זיי אַ נאָמען געגעבן „די ברוינע יידעלעך“. דער ראַט פון „אוזשיף“ איז באַשטאַנען פון 18 מיטגלידער פון די ביר־גערלעכע געזעלשאַפטן, ער האָט אַרומגענומען די „אַנטרײַד פראַנסעז איזראַעליט“, דעם „אַרט“, „אַזע“, די סקוויטן אַרגאַניזאַציע „עקלערער איזראַעליט“, דעם קאַמי־טעט צוהילף די פּליטים, די „פעדעראַציע פון די יידישע געזעלשאַפטן“, די „קאַמיסיע פאַר די לאַגערן“, „היצעם“, „אַליאַנס איזראַעליט“ און אפילו די קיכן פון „בונד“ און „פועלי ציון“. דער „אוזשיף“ איז דורך דער יידישער לינקער באַוועגונג גע־שטעמפלט געוואָרן אַלס פאַררעטערישע אַרגאַניזאַציע, און איז שאַרף באַקעמפט געוואָרן ווי אַ באַשעפּעניש פון דער געשטאַפּאַ.

דער „אוזשיף“ האָט אַרומגענומען העכער זיבעציק סאַציאַלע אַרגאַניזאַציעס און אַפּגעטאַן אַ שעדלעכע אַרבעט, העלפּנדיק דעם אַקופאַנט דעפּאַרטירן טויזנטער קינדער און דערוואַקסענע און באַרויבן יידישע פאַרמעגנס.

אויב די קאַמוניסטן האָבן שאַרף באַקעמפט די פאַררעטער פון „אוזשיף“, האָבן זיי זיך באַמיט אַבער צו האָבן קאַנטאַקטן מיט געוויסע פון אירע מיטאַרבעטער און אַנגעשטעלטע. די קאַמוניסטן האָבן זיי געוואָרנט, אַז האָבן צוטרוי צום אַקור־פאַנט, האָבן אילוזיעס וועגן אַ מעגלעכקייט פון לעגאַלער טעטיקייט אונטער די פּליגל פון געשטאַפּאַ. דאָס איז זעלבסטמאַרד, דאָס מיינט אויסליפּערן די פאַרפירטע און לייכטגלויביקע מענטשן. דעריבער איז דער איינציקער וועג איבערגיין אין אומלעגאַליטעט. חוץ דעם האָבן די קאַמוניסטן פאַרגעלייגט אַן איינהייט־סאַמי־טעט צו קאָאָרדינירן די אומלעגאַלע טעטיקייט. עס האָט געדאַרפט גענוג בלוט אַפּפליסן ביז אַזאַ זאַך זאָל רעאַליזירט ווערן.

אונטערן דעקאַמאַנטל פון סאַציאַלער הילף פאַר די נויטבאַדערפטיקע יידן האָט דער פראַנצויזישער יודענראַט („אוזשיף“) אין מיטאַרבעט מיט דער געשטאַפּאַ און מיט דער ווישי־פּאַליציי, צענטראַליזירט אַ קאַרטאַטעקע פון אַלע יידן, וואָס האָבן געוואוינט אין אַלע ווינקעלעך פונעם לאַנד. די דאָזיקע קאַרטאַטעקע האָט אויף אַ ווירקזאַמען אופן געדינט דער געשטאַפּאַ אויפצוזוכן צענדליקער טויזנטער יידן כדי זיי צו דעפּאַרטירן.

דער „אוזשיף“ האט געפריידיקט לעגאלקייט און געהארקזאם זיך אונטער-ווארפן דעם נאצי-אקופאנט. דער „אוזשיף“ האט רעקרוטירט טויזנטער יידן צו גיין ארבעטן פאר די דייטשן אין דעם דעפארטמענט ארדען, פון וואגען אלע זענען אוועקגעפירט געווארן קיין אוישוויץ.

בעת די דערשיסונגען פון די אומשולדיקע ערובניקעס, צווישן זיי פאטערס פון דריי, פיר און זעקס קינדער, זיינען אומגעגאנגען קלאנגען, אז דער „אוזשיף“ שטעלט צו די ליסטעס פון יידן צו דערשיסן. די „סאלידאריטעט“ האט דאן ארגאניזירט א פרויען-מאניפעסטאציע מיטן אנטיל פון די אלמנות פון די דערשאסענע, כדי צו פאדערן רעכענונג ביי די יידישע קאלאבאראנטן, וועלכע האבן געהאט דערקלערט, אז „מען דערשיסט נישט קיין יידן, נאר קאמוניסטן“. דאס איז געווען א מין רעפליק פונעם בארימטן ווארט פון א דייטשן עס-עס אפיציר, וועלכער האט פארן דערשיסן א פראנצויזישן פאטריאט אויסגעשריגן: „קאמוניסט פא פראנסע“, א קאמוניסט איז נישט קיין פראנצויז!

אויך אינעם נאך מלחמהדיקן פעריאד האבן די דאזיקע לייט נישט נאר זיך בא-מיט צו רעהאביליטירן דעם „אוזשיף“ און זיינע פירער, נאר אויך געפרוואווט אויפ-לעבן דעם גייסט פון „אוזשיף“, אים אריינצופירן אינעם געזעלשאפטלעכן לעבן.

אבער דאס שענדלעכע קאפיטל פון דער „אוזשיף“-טעטיקייט איז געווען נאר אריינצונארן יידישע קינדער אין אירע היימען, פון וועלכע אלע זיינען דעפארטירט געווארן. מען שאצט אפ די צאל דעפארטירטע קינדער אויף 25.000 (פינף און צוואנ-ציק טויזנט), וועלכע זענען אלע אומגעבראכט געווארן.

**

זינט דעם 7-טן יוני 1942 איז פאר די יידן פון דער צפון-זאנע געווארן אבלי-גאטאריש צו טראגן די געלע לאטע אלס צייכן פון שאנד און שפאט. דער דאזיקער פאקט האט ארויסגערופן די גרעסטע געפילן פון סימאפטיע מצד דער פראנצויזישער באפעלקערונג. פיל פראנצויזן האבן זיך אנגעטאן א געלע לאטע אויס סאלידארי-טעט און אויף פארשיידענע אופנים זיך באמיט אויסצודריקן זייער מיטגעפיל.

ביי דער יידישער באפעלקערונג האט די דאזיקע געשעעניש ארויסגערופן א טאפלט געפיל פון שטאלץ און אומרו. יידישע מענער און פרויען האבן זיך אן-געטאן אין די שענסטע קליידער, וואס זיי האבן פארמאגט און מיט דער געלער לאטע זיך געלאזט שפאצירן אויף די גרויסע בולווארן.

דעמאלט האבן די יידישע קאמוניסטן ארויסגעלאזט אן אויפרוף, אז „די געלע לאטע איז א פארגאם-פראוואקאציע אויף צו שפאלטן די איינהייט פון די פאלקס-מאסן“, און אז דער „ענטפער אויף דער געלער לאטע מוז זיין סאבאטאזש פון דער דייטשער פראדוקציע אין אלע צווייגן, וואו איר זייט באשעפטיקט“.

די לינקע יידישע שרייבער, וועלכע האבן געלעבט אין פאריז, האבן באשלאסן ארויסצוגעבן אן אומלעגאלן ליטערארישן זשורנאל, וועלכער זאל דורך דערציין-לונגען, פאעמען און רעפארטאזשן אפשפילגען די שטורמישע טעג. דער דאזיקער זשורנאל האט געדארפט הייסן „די געלע לאטע“.

די יידישע ווידערשטאַנד-באַוועגונג האָט מאַביליזירט אַלע אירע קאָדערען און אַקטיוויסטן צו גיין פון גאַס צו גאַס, פון שטוב צו שטוב כדי צו וואַרענען די יידן וועגן דער אויסערגעוויינלעכער געפאַר, וואָס עס באַדראָט זיי.

דער אויפרוף, וואָס די יידישע קאָמוניסטן האָבן דעמאָלט אַרויסגעגעבן האָט געמאַכט אַן אויסערגעוויינלעכן איינדרוק אויף דער יידישער באַפעלקערונג. מען האָט דאָרט געלייענט:

„... די היטלער-באַנדיטן זיינען גרייט אויף אַלע פאַרברעכנס. פאַרמאַכן די אויגן אויף דער טראַגישער ווירקלעכקייט איז גלייך צו זעלבסטמאָרד, עפענען די אויגן, דערקענען די געפאַר, פירט צו רעטונג, צו ווידערשטאַנד, צום לעבן. „נישט וואַרטן אין שטוב אויף די באַנדיטן, אָננעמען אַלע מיטלען זיך אויסצובאַהאַלטן און קודם-כל די קינדער מיט דער הילף פון דער סימפאַטישער פראַנצויזישער באַפעלקערונג.

„האַבנדיק גאַראַנטירט די אייגענע פרייהייט, זיך איינשליסן אין אַ פאַטריאַ-טישער קאַמף-אַרגאַניזאַציע, כדי צו שלאָגן דעם בלוטיקן שונא און נעמען נקמה פאַר זיינע פאַרברעכנס.

„קיין איין ייד טאָר נישט פאַלן קיין קרבן פון דער בלוט-גיריקער היטלער-חיה. יעדער פרייער און לעבעדיקער ייד איז אַ זיג איבער אונדזער שונא“.

דאָנערשטיק דעם 16-טן יולי 1942 איז דאָס אומגליק געשען. אין משך פון דער נאַכט און די ווייטערדיקע טעג זענען אַרויסגעשלעפט געוואָרן פון די בעטן 30.000 מענער, פרויען און קינדער, אַלטע לייט, קראַנקע, פאַראַליזירטע און אַפילו נאָר וואָס געשטאַרבנע, וועלכע מען האָט נישט באַוויזן מקבר צו זיין.

אינעם ספאַרט-רוים, דעם „ווינטער וועלאַדראַם“ זענען אַלע אַריינגע-פאַקט געוואָרן אַן עסן, אַן וואַסער, אַן „טואַלעט“, אַן מעגלעכקייט זיך צו רירן פונעם אָרט. די אורין און די צואה איז גערונען פון די אויבערשטע טרעפּ. אַן אומבאַשרייבלעכע אַטמאָספער פון פיין און וואַנזין האָט אַרומגעכאַפט די אינטער-נירטע. פיל זיינען משוגע געוואָרן, אַנדערע זיינען באַגאַנגען זעלבסטמאָרד, אַ מאַמע האָט מיט אַ פלאַש צעשמעטערט דעם קאַפּ פון איר אייגן עופּהלע און זיך אַראַפּגעוואָרפן אינעם חלל...

דעם 16-טן יולי איז געווען דער אָנהויב פון דער טאָטאַלער פאַרניכטונג. זינט דעמאָלט האָט זיך אָנגעהויבן אַ יאָג אויף יידן ווי אויף ווילדע חיות. עס זיינען אַפּגעשיקט געוואָרן רעגולער צוגן צו טויזנט מענער, פרויען און קינדער אין דער ריכטונג פון די טויט-לאַגערן, גאַז-קאַמערן און קרעמאַטאָריעס...

**

אין דער צייט וואָס אין פאַריז און אין דער צפון זאָנע איז די ווידערשטאַנד-באַוועגונג געאַנגען כסדר פאַראויס, איז אין דער דרום-זאָנע אונטער דער ווישי-הערשאַפט געווען גאַר אַנדערש.

בעת די היטלערישע חילות זיינען אַריין אין די צפון און מזרח-פראַווינצן און לסוף אַקופירט פאַריז, האָבן מיליאָנען מענטשן פאַרלאָזן זייערע הימען און אַנטלאָפן וואו די אויגן האָבן זיי געטראָגן. צווישן זיי אויך צענדליקער טויזנטער

יידן, שפעטער האָט אַ גאַנץ קליינער טייל זיך אומגעקערט קיין פאַריז און די וויכ-טיקע שטעט און שטעטלעך זיינען געוואָרן דאָס זיץ-אַרט פון אַ גרויסער צאָל יידן. די כסדרדיקע אַבלאוועס, אינטערנירונגען אין די לאַגערן פון פיטיווע, באַן-לאַ-ראַלאַנד, דראַנסי, טורעל און דער שוידערלעכער לאַגער קאמפיען האָבן דעם אורזאַכט אַ ווייטערדיק אַנטלויפן אין דרום-זאָנע. פאַר און דער עיקר נאָך דעם „16-טן יולי“ האָבן מאַסנווייז יידן זיך איינגעשטעלט דאָס לעבן און געלאָפן אין דער דרום-זאָנע.

די פאַריזער אָנפירונג פון דער יידישער ווידערשטאַנד-באַוועגונג האָט אַרײַ-בערגעשיקט אייניקע טוער פון דער „סאַלידאַריטעט-אַרגאַניזאַציע“ אויפצושטעלן אַ ווידערשטאַנד-אַרבעט אין דער דרום-זאָנע. דאָס וואָס די „סאַלידאַריטעט“ איז געווען אין דער צפון-זאָנע, איז די „פּאַלקס-הילף“ געווען אין דער דרום-זאָנע. זינט דעם 16-טן יולי האָבן ביידע אַרגאַניזאַציעס אונטער איין צענטראַלער אָנ-פירונג זיך גענומען צו ראַטעווען יידישע קינדער פון דער געפאַר פון דעפּאָר-טאַציע, און זיי האָבן טאַקע אָפּגעראַטעוועט טויזנטער קינדער פון אַ זיכערן טויט.

אין יולי 1942, ווען די רעפּרעסיעס אין פאַריז האָבן דערגרייכט זייער העכסטן פונקט און די יידישע פאַרטיזאַנען-מחנה איז אַלץ מער געוואַקסן, האָבן לינקע יידישע טוער אַרגאַניזירט די ערשטע פאַרטיזאַנען איינהייט אין ליאָן, איז אויס-געוואַקסן אַ באַייטנדיקער כוח. אויך די סינדיקאַלע באַוועגונג מיט אירע סאַבאַ-טאַזש-אַקטן און פּראָפּאַגאַנדע צווישן די יידישע אַרבעטער.

לאַמיר זיך באַקענען מיט דער אַנטוויקלונג פונעם יידישן אַנטייל אינעם ווידערשטאַנד. מיר וועלן מאַכן אַ קווערשניט איבערן געזעלשאַפטלעכן צושטאַנד אין 1943.

ערב פּרילינג 1943 איז די לינקע ווידערשטאַנד-באַוועגונג, טראָץ די כסדר-דיקע קלעפּ און אַרעסטן זיך אַזוי פונאַנדערגעוואַקסן אַז עס איז באַשלאָסן גע-וואָרן צו שאַפן אַ צונויפזאַמלונג פון אַלע אַרגאַניזאַציעס. דאָס איז פאַרגעקומען אין סוף אַפּריל 1943 אין פאַריז, ווען פאַרשטייער פון פאַריז און דרום-זאָנע האָבן געגרינדעט דעם „פאַרבאַנד פון ווידערשטאַנד און קעגנזייטיקער הילף“ („אוניאָן“) אין וועלכע עס זענען אָנגעשלאָסן געוואָרן די פרויען-באַוועגונג, דער פאַרבאַנד פון דער יידישער יוגנט, די סינדיקאַלע סאַבאַטאַזש-גרופּן, די קאַמפּס-גרופּעס א.א.וו.

די גרינדונג פון „אוניאָן“ איז פאַרגעקומען באַלד נאָכן זיג פון סטאַ-לינגראַד. בעת דער פאַרזאַמלונג וואו די „אוניאָן“ איז געגרינדעט געוואָרן, זיינען קיין פאַריז אָנגעקומען די ערשטע ידיעות פון יידישן סטאַלינגראַד — דעם רומפולן אויפשטאַנד אין וואַרשעווער געטאָ. די דאָזיקע געשעענישן האָבן געהאַט אַ גרויסע ווירקונג אויף דער אַנטוויקלונג פון דער רעזיסטאַנץ-באַוועגונג.

אין פאַריז האָבן אָפּערירט דער 1-טער אַטריאַד פון פריישיסער און פאַרטי-זאַנען, וואָס איז באַשטאַנען פון ניינציק פּראָצענט יידן פון בעסאַראַביע, רומעניע, און אונגאַרן, דער „2-טער אַטריאַד“, וואָס איז באַשטאַנען פון בלוזי יידיש-רע-דענדיקע. ער האָט איצט געטראָגן דעם נאָמען „סטאַלינגראַד“, אַ דריטע אָפּטיי-לונג „עליטע-אַטריאַד“ מיטן אַנטייל פון אַ גרויסער צאָל יידן, אָנגעפירט פון מאַר-

סעל ריימאָן. די דאָזיקע פריישיסער און פאַרטיזאַנען זײַנען אָנגעפירט געוואָרן דורך מיסאַק מאַנזשיאַן, אַן אַרמענישער פּאָעט, יוסף באַטשאַוו, אַ רומענישער יידישער אינזשיניער און מאַרסעל ריימאָן, אַ וואַרשעווער יידישער שטריקער-אַרבעטער. זײַערע העלדנטאַטן זענען ווייניק באַקאַנט דער עפנטלעכקייט.

ליאַן, וואָס איז געוואָרן די צווייטע הויפטשטאַט פון דער פראַנצויזישער רע-זיסטאַנץ, איז צוליב די אויבנדערמאָנטע באַדינגונגען געוואָרן די ערשטע הויפט-שטאַט פון דער יידישער ווידערשטאַנד-באַוועגונג.

דאָ האָבן אָפּערירט צאָלרייכע יידישע פאַרטיזאַנען אין דער רומפולער איינ-הייט "קאַרמאַניאַל", וועלכע האָבן אָנגענומען אַזאַ פראַפּאַרץ, וואָס האָט ווייט איבערגעשטיגן די אָפּטימיסטישע פאַראויסזעאונגען.

אין גרענאַבל האָט אָפּערירט די גלאַררייכע פאַרטיזאַנען-אָפּטיילונג "פריי-הייט" (ליבערטע), וועלכע האָט אַריינגעשריבן רומפולע בלעטלעך אין דעם אַנ-טינאַצישן קאַמף.

אין טולוז — דער באַטאַליאַן "מאַרסעל לאַנגער" אויפן נאַמען פון איר העלדישן גרינדער מענדל לאַנגער, אַ לאַנגיעריקער אַנטיפאַשיסטישער קעמפער, געבוירן געוואָרן אין אַשווענטשים (פּוילן).

דער "פאַרבאַנד פאַר ווידערשטאַנד און קעגנזייטיקער הילף" ("אוינאַן") האָט אַ חוץ איר וויכטיקער סאַציאַלער און סאָלידאַריטעט-אַרבעט, וואו זי האָט אַרויס-געגעבן פערציק טויזנט אומלעגאַלע קאַרטן פאַר יידן, און באַהאַלטן אין די דער-פער צוויי טויזנט קינדער, האָט זי נאָך געגרינדעט די "יידישע קאַמף-גרופּן", וועלכע האָבן אָנגעהויבן מיט באַשיידענע מיטלען, זיך אַנטוויקלט צו אַ גרויסער מיליטערישער אַרגאַניזאַציע, וועלכע האָבן געקעמפט סיי זעלבסטשטענדיק און אונטער דער אָנפירונג פון "אוינאַן" און די פ.ט.פ. סיי אין בשותפותדיקע אַקציעס מיט די פריישיסער און פאַרטיזאַנען. יידישע קאַמפּס-גרופּן ביים "אוינאַן" זענען געווען אין מערערע שטעט פון דרום-זאָנע, וועלכע האָבן מיט געווער אין האַנט געראַטעוועט יידן פון דעפּאַרטאַציע, אַרויסגעריסן יידישע קינדער פון די נעגל פון "אוזשיף" און צעשטערט דייטשע סטראַטעגישע אָביעקטיוון אין פאַריז. נאָך די גרויסע קלעפּ, וואָס די יידישע פאַרטיזאַנען האָבן באַקומען, האָט זיך דאָס לעצטע יאָר פון דער אַקופאַציע די אַרבעט פאַרמערט אונטער דער אָנפירונג פון "אוינאַן", די יידישע פאַטריאַטישע מיליץ.

אויך אין דער "אַמלאַ" (אַזוי איז דער נאַמען פון דער אינסטיטוציע) האָט טעטיקייט-אינסטיטוציעס, אָנגעשלאָסן אין "אוזשיף". דער יודענראַט האָט אַלץ געטאַן צו שיקאַנירן די געפייניקטע יידן און האָט אָפּגעזאַגט הילף די פּרנסהלאָזע יידן, אויב זיי האָבן נישט געטראָגן די געלע לאַטע און נישט געהאַט אויף זייערע פאַפירן דעם שטעמפל "ייד".

אויך אין דער "אַמלאַ" (אַזוי איז דער נאַמען פון דער אינסטיטוציע) האָט דוד ראַפּאַפּאַרט, אַ יידישער אינטעלעקטועלער פון די בירגערלעכע קרייזן אַנדערש פאַרשטאַנען זיין חוב. ער האָט אין דער אַמלאַ אַרגאַניזירט אַ געהיימען קאַמיטעט, וואָס איז געקומען צוהילף נויטבאַדערפטיקע באַהאַלטענע יידן. דוד ראַפּאַפּאַרט איז געשטאַנען אין געהיימער פאַרבינדונג מיט אַ פאַרשטייער פון די יידישע קא-

מוניסטן, וועלכע האבן אים צוגעשטעלט בלויז אַרבעטס־קליידונג פאַר באַהאַל־טענע יידן, ווי אויך שפייז־און קליידונגס־טיקעטן, וואָס האָבן געשטאַמט פון פאַר־טיילונגס־צענטערס, וועלכע פאַרטיזאַנען פלעגן איבערפאַלן. די לינקע טוער האָבן געוואָרנט דוד ראַפּאַפּאַרט וועגן דער געפאַר, וואָס עס דראָט זיין קאַמיטעט זיך צו געפּינען אינעם וואַלפּס פּיסק און אים געראַטן איבערצוגיין אויף אינגאַנצן אומלעגאַלער אַרבעט, צו וואָס די „אוינאַן־טוער“ זיינען גרייט געווען צו העלפן אים מיט פּאַלשע פּאַפּירן, געהיימע דירות, פאַרבינדונגען א.א.וו. דער אידעאָליסטישער טרוימערישער דוד ראַפּאַפּאַרט, וואָס איז דורך אַלעמען געשעצט געוואָרן פאַר זיין ערלעכער און איבערגעגעבענער טעטיקייט, איז דורך דער געשטאַפּט אַרעס־טירט געוואָרן און דעפּאַרטירט געוואָרן קיין אוישוויץ. דאָרט האָט ער זיך גע־טראָפּן מיט די יידישע קאַמוניסטן, וועלכע האָבן אַלץ געטאַן אים צו דערהאַלטן ביים לעבן. אַן עלטערער מענטש, האָט ער נישט אויסגעהאַלטן די שוידערלעכע באַדינגונגען אינעם טויטן־לאַגער.

אינעם לעצטן פעריאָד האָט די געשטאַפּט איינגעזען, אַז דער „אוישיף“ האָט שוין זיין שוידערלעכע פאַר די יידן טעטיקייט אָפּגעטאַן און זי האָט אָנגעהויבן אַרעסטירן דעם פּערסאָנאַל צוזאַמען מיט געוויסע טוער. צווישן פּערסאָנאַל זענען אַרונטערגעפאַלן אַ סך ערלעכע מענטשן, וועלכע האָבן נאָר געאַרבעט אין „אוישיף“ מיט דער האַפענונג אויסצומיידן דעפּאַרטאַציע.

די אַלע נישט־לינקע אַרגאַניזאַציעס האָבן פאַרשטאַנען, אַז דער איינציקער וועג, די איינציקע לייזונג איז — איבערצוגיין צו אומלעגאַלער טעטיקייט.

די אומלעגאַלע טעטיקייט איז הויפטזעכלעך באשטאַנען אין סאַציאַלער הילף צו גערודפּטע און באַהאַלטענע יידן און צו ראַטעווען קינדער. דער קליינער אויס־נאַם איז געווען אַ פּערמע פון „אוישיף“, וואו עס האָבן געלעבט לעגאַל די סקויטן פון „עקלערער איראָעליט“; זיי האָבן אָנגעזאַמלט געווער און אַנטייל גענומען אין קאַמף ביים סוף פון אַקופאַציע, ווען די אַליאירטע האָבן פאַרנומען פּראַנקרייך. זיי האָבן אָבער אינגאַרירט די עקזיסטירנדיקע יידישע פאַרטיזאַנען־באַוועגונג. די יידישע קאַמוניסטן האָבן אין אַפּריל 1944 אַרויסגעגעבן אַן אויפּרוף: „אַנערקענונג און הילף פאַרן יידישן פאַרטיזאַן“.

גלייכצייטיק האָט די לינקע באַוועגונג נישט אויפּגעהערט צו קעמפן פאַר אַן איינהייטלעכער רעפּרעזענטאַנץ פון אַלע יידן אין פּראַנקרייך. זיי האָבן אויפּגע־וויזן זייער לאַיאַלע צוזאַמענאַרבעט אינעם קאָאָרדיניר־קאַמיטעט פון די דריי אַרבעטער פאַרטייען אין 1933, זייער צוזאַמענאַרבעט אין דער יידישער פּאַלקס־פּראָנט־באַוועגונג אין 1935, אין זייער איניציאַטיוו צו רופן אַן איינהייטלעכע קול־טור־קאַנגרעס אין 1937. פּאַרוואָס זאָל מען איצט זיך נישט פאַראייניקן ווען דער נאַצישער חלף ליגט אויפן האַלדז?

עס איז אַנטשטאַנען דער „איינהייט־קאַמיטעט“* גיין וועלכן עס האָבן מיט־געאַרבעט די יידישע קאַמוניסטן, דער „פאַרבאַנד פאַר ווידערשטאַנד און קעגנזיי־טיקער הילף“ („אוינאַן“) די ציוניסטישע אַרגאַניזאַציע, די „פעדעראַציע פון די

* אויף פּראַנצויזיש און יידיש האָט מען אים אָנגעהויבן צו רופן סע.זשע.דע. געקירצט פּונעם פּראַנצויזישן נאַמען פון פאַרבאַנד.

יידישע געזעלשאַפטן, פועל־ציון־התאחדות, לינקע פועל־ציון און דער „בונד“. די צילן פון „אינהייטס־קאָמיטעט“ קען מען רעזומירן אויף פאַלגנדיקן אופן: אַרגאַניזירן די פאַרטיידיקונג פון די יידן, אַלאַרמירן די עפנטלעכע פראַנצויזישע מיינונג, אַרגאַניזירן דאָס באַהאַלטן יידן און יידישע קינדער, שאַפן זעלבסטשוץ גרופן, רופן די יידן צום אַקטיוון ווידערשטאַנד־קאַמף, אַרגאַניזירן און קאָאָרדינירן די הילפס־טעטיקייט, זיך שטעלן אין פאַרבינדונג און רופן צו הילף אַלע פראַנצויזישע רעזיסטאַנץ־אַרגאַניזאַציעס און שאַפן רעגיאַלע און לאַקאַלע קאָמיטעטן.

די אייניקייט האָט אַרומגענומען די גאַנצע באַפעלקערונג פון איינגעוואַנדערטע יידן. דער איינהייטס־קאָמיטעט האָט אַנגעהויבן אַרויסגעבן אַ פרעסע־אַרגאַן מיטן נאָמען „אונדזער קאַמף“ אויף יידיש און „נאַטר קאַמבאַ“ אויף פראַנצויזיש.

די דאָזיקע אייניקייט האָט געשאַפן דעם „רעפּרעזענטאַטיוון ראַט פון פראַנצויזישן יידנטום“ („קריף“) וואָס נעמט אַרום אַלע יידישע אַרגאַניזאַציעס פון איינגעוואַנדערטע און פראַנצויזישע יידן. דער „קריף“ עקזיסטירט ביז היינטיקן טאָג. און עס זענען אין אים פאַרטראָטן אַלע ריכטונגען פון דער יידישער געזעלשאַפט־לעכקייט. עס איז אויך דעמאָלט אַנטשטאַנען די אייניקייט פון דער יידישער יוגנט אונטער דער אַקופאַציע, וואָס האָט גרופירט דעם לינקן „פאַרבאַנד פון דער יידי־שער יוגנט“, די סאָציאַליסטישע און די ציוניסטישע יוגנט, אויף אַן ענלעכן פראַג־גראַם ווי דער „איינהייט קאָמיטעט“, אָבער צוגעפאַסט צו דער אַרבעט צווישן דער יוגנט.

דער קאָמיטעט האָט אויסגעצאָלט אַ מאַנאַטלעכע שטיצע פון פיר מיליאָן פראַנק פאַר באַהאַלטענע פאַמיליעס און קינדער, ער האָט געהאַלפן אַריבער־שמוגלען קינדער איבער די גרענעצן פון פראַנקרײך. בעת זיין עקזיסטענץ אונטער דער אַקופאַציע האָט ער אויסגעצאָלט אַ מיליאָן פראַנק צו שטיצן די יידישע פריישיסער און פאַרטיאָנען. אויך נאָך דער באַפרייאַונג פון פראַנקרײך האָט דער איינהייט־קאָמיטעט, כל־זמן ער האָט עקזיסטירט, געהאַט צו פאַרצייענען וויכ־טיקע סאָציאַלע אויפטוען.

*
**

נאָך פופציק חדשים דייטשער אַקופאַציע מיטן מאַרטירערטום און הערצ־איום, האָט דאָס פאַרזוער פאַלק אַרגאַניזירט זיין באַוואַפנטן באַפרייערישן אויפ־שטאַנד. אין דער יידישער פאַטריאַטישער מיליץ האָבן אין פאַרזי געקעמפט 35 גרופעס, וואָס האָבן זיך אויסגעצייכנט מיט זייער מוט און העלדישקייט. אייניקע פון זיינע איינהייטן זענען באַפאַלן די לאַקאַלן פון „אוזשיף“ און זיי פאַרנומען כדי זיי איבערצוגעבן אין רשות פונעם איינהייט־קאָמיטעט. אין ליאָן, גרענאַבל, טולוז, מאַרסעיל, לימאָזש, און פיל אַנדערע שטעט האָבן זיך הונדערטער יידן גע־פונען אין קאַמף פאַר דער באַפרייאַונג פון זייערע שטעט.

בעת פאַרזי איז נאָך געווען באַדעקט מיט הונדערטער באַריקאַדן און די דונערן פון די קאַנאָנען און מיטראַלען האָבן נאָך נישט אויפגעהערט. איז דער לעצטער נומער פון דער אומלעגאַלער פראַגרעסיווער פרעסע דערשינען מיטן

פאָלגנדיקן טיטל: „אונדזער וואָרט“ נומער 90 — „נייע פרעסע“ נומער 1, „נייע סעריע“. דאָס פּראָגרעסיווע יידישע געדרוקטע וואָרט, וואָס האָט קיינמאָל נישט אויפגעהערט, איז איצט באַנייט געוואָרן.

די קליינע צאל יידן, וואָס האָבן אין משך פון דער אַקופאַציע אַזויפיל גע- ליטן, האָבן ענדלעך דערלעבט די מפלה פון דער „הערן-ראַסע“. ווער עס האָט דעמאָלט געקאָנט מיט אייגענע אויגן זען דעם נעבעכדיקן צושטאַנד און דאָס פּחדנותדיקע אַנטלויפן פון דער שטאַלצער ווערמאַכט אונטער די קלעפּ פון פּראַנציוזישער און יידישער פּאַטריאַטישער מיליך, וועט עס אויף אייביק געדענקען. אַ געפיל פון האַפענונג און גלויבן האָט אָנגעפילט די הערצער פון די יידן, וואָס האָבן איבערגעלעבט דעם טראַגישן קאַשמאַר, אַ ניי קאַפיטל יידיש לעבן האָט זיך אָנגעהויבן אין באַפּרייטן פּראַנקרייך.

די יידישע קולטור-געזעלשאַפטלעכע אַרבעט אינעם באַפּרייטן פּראַנקרייך (1945-1957)

די יידישע באַפעלקערונג איז די ערשטע צייט נאָך דעם צווייטן וועלט-קריג אַרויס אַן אויסגעמוטשעטע, דערשעפטע, אַ פּאַרמינערטע, אַ פּאַראַרעמטע. אָבער דער גייסט פון רעזיסטאַנץ איז געבליבן לעבעדיק אין אַלע הערצער און האָט געהאַט און האָט נאָך ביז היינטיקן טאָג זיין גייסטיקע אויסוירקונג.

כדי צו באַנעמען דעם מהות פון דער ווייטערדיקער געזעלשאַפטלעכער אַנט- וויקלונג, איז נויטיק צו מאַכן אַ קורצן איבערבליק וועגן די דעמאָגראַפישע ענ- דערונגען.

פון די 350 טויזנט יידן אין פּראַנקרייך ערב דער מלחמה, האָט שוין אין דער ערשטער צייט פון דער אַקופאַציע געלעבט בלויז 225 טויזנט, אַ טייל זענען אַנט- לאָפן, אַנדערע זענען אַריינגעפאַלן אין קריגס-געפאַנגענשאַפט.

פון פּראַנקרייך זענען דעפּאָרטירט געוואָרן 120 טויזנט יידן, פון זיי — 25 טויזנט קינדער. פון דעפּאָרטאַציע זענען בלויז דריי טויזנט יידן צוריקגעקומען. אין פאַרזי איז ערב דער באַפּרייאונג — פון די 170 טויזנט יידן געבליבן נאָר 15 טויזנט. נאָכן קריג האָט זיך די יידישע באַפעלקערונג דעריבער פאַרקלענערט אויף 150 טויזנט נפשות. צוליב דעפּאָרטאַציע, טיילווייזער עמיגראַציע און שטערב- לעכקייט, איז דער יידישער ישוב כמעט געוואָרן פאַרקלענערט אויף אַ העלפט. די יידישע באַפעלקערונג איז איצט געשטאַנען פאַר נייע עקאָנאָמישע, יורידישע און קולטור-געזעלשאַפטלעכע פּראַבלעמען. די יידן האָבן געמוזט פירן אַ ביטערן קאַמף צוריקצודעראַבערן זייערע עקאָנאָמישע פּאָזיציעס. די אַקופאַציע-מאַכט האָט אויפגעשטעלט אַ נייעם שיכט פאַראַויטן און קאַלאַבאָראַטאָרן, וועלכע האָבן זיך באַרייכערט אויפן חשבון פון די יידן, צורויבנדיק זייערע געשעפטן און וואָר- שטאַטן. אַ באַזונדער אָנגעווייטיקט פּראַבלעם איז געווען צוריק צו באַקומען די דירות, וואָס זיינען פאַרנומען געוואָרן סיי דורך קאַלאַבאָראַטאָרישע אויסנו- צערס, סיי דורך אומשולדיקע פּראַנציוזישע היימלאָזע צוליב די באַמבאָדירונגען. עס איז אויך פאַרגעקומען אַ גוואַלדיקער איבערברוך אין די באַציאונגען פון די פּראַנציוזישע יידן לגבי די אויסלענדישע. די ערשטע האָבן אויפגעהערט צו

קוקן אויף די אויסלענדער, וואָס מען דאַרף שטיצן דורך פּילאַנטראָפּיע און וואויל-טעטיקייט. זיי האָבן זיך איבערצייגט אינעם דינאַמיזם, צוגעבונדנקייט צו פראַנק-רייך, געזעלשאַפטלעכן חוש און שלאַכט-פעאיקייט פון די „פּאַליאַקס“. די קאַנ-סיסטאַריע, די גרויסע פאַרמלחמהדיקע אַרגאַניזאַציע פונעם אַלטן פראַנצויזישן יידנטום, האָט אַ סך פאַרלוירן פון איר איינפלוס. אויב פאַרן קריג האָט זי גע-ציילט 6000 (זעקס טויזנט) מיטגלידער, האָט זי אין 1948 מער נישט געהאַט ווי 1.600 מיטגלידער.

די איינגעוואַנדערטע האָבן מיט זייער קאַמף פאַר אייניקייט זיך שטאַרק דער-געענטערט צום פראַנצויזישן יידנטום. זיי האָבן אַדאַנק זייער באַוואַפנטן קאַמף אויף די שלאַכט-פעלדער פון צפון-פראַנקרייך און נאַרמאַנדיע, און אין דער רע-זיסטאַנץ, באַוווּזן זייער צוגעבונדנקייט צום דעמאָקראַטישן פראַנקרייך. אויב אין אַנהויב האָט מען זיי באַטראַכט אַלס פראַנצויזן דע פאַקטאַ, זענען זיי עס שנעל אויך געוואָרן דע יורע. אין די ערשטע יאָרן נאָך דער באַפרייאַונג, ווען די קאַמו-ניסטן זענען געווען אין דער רעגירונג און דער מיניסטער פאַר דער באַפעלקערונג איז געווען אַ קאַמוניסט, איז געווען זייער לייכט זיך צו נאַטוראַליזירן. נאָכן קריג האָבן מינדסטנס הונדערט טויזנט יידישע איינגעוואַנדערטע באַקומען די פראַנ-צויזישע בירגערשאַפט. דאָס האָט דערלוויבט די איינגעוואַנדערטע, נישט נאָר עקאָנאָמיש זיך צו באַפעסטיקן, נישט נאָר צו בויען זייערע געזעלשאַפטלעכע און קולטורעלע אַרגאַניזאַציעס, נאָר אויך צו נעמען אַן אַקטיוון אַנטייל אינעם פאַ-ליטישן לעבן פונעם לאַנד.

**

ווען די יידן האָבן פרייער געקאַנט אַפּאַטעמען, האָבן זיי זיך אַרומגעזען, אַז זיי זיינען אַן אַ היים, אַן אַ דאָך איבערן קאַפּ. דאָס עקאָנאָמישע לעבן, די פראַנצויזישע ווירטשאַפט איז אינגאַנצן געווען צעשטערט. טיף ביי זיך אין האַרצן האָט זיך יעדער ייד געפרעגט, צי נאָך אַזאַ שוידערלעכן חורבן, האָבן איך נאָך רעכט צו לעבן? מיט וואָס בין איך בעסער פאַר מיין טאַטע-מאַמע, פאַר מיינע שוועסטער און ברידער, אַדער קינדער, וואָס זיינען אויף אַזאַ שוידערלעכן אופן פאַרניכטעט געוואָרן דורך דעם נאַצישן מלאַך-המות? צי האָבן איך אויך רעכט אַ שמיכל צו טאָן, ווען מיינע טייערסטע זענען פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַש אין די קרעמאַטאַריעס פון אוישוויץ און מיידאַנעק?

אין יענעם מאָמענט האָט די פראַגרעסיווע באַוועגונג געענטפערט: יאָ! מיר דאַרפן לעבן און מוזן לעבן! פאַר דעם האָבן מיר געקעמפט און דאָס איז אויך געווען דער ווילן פון אונדזערע הייליקע מאַרטירער און העלדן.

דעם 31-טן דעצעמבער 1944 האָט די „נייע פרעסע“ איינגעאַרדנט דעם ערשטן נייע-יאָר-באַל נאָך דער באַפרייאַונג. עלף מיטגלידער פון פאַלקס-כאַר, וואָס זענען געבליבן לעבן, האָבן דאָן געזונגען פאַר אַ באַגייסטערטן עולם. דער „פּיאַט“ האָט געשפּילט „מזל-טוב“ פון שלום עליכם.

זעקס טויזנט זענען געקומען פון באַהעלטענישן און אינטערנירונגס-לאַגערן, די יוגנט וועלכע האָט געקעמפט אין די „מאַקיס“ אין די בערג און אין די וועל-דער, די געזעלשאַפטלעכע און קולטור-טוער, וואָס האָבן אונטער דער אַקופאַציע

זייערע כוחות אוועקגעגעבן צו ראַטעווען יידישע לעבנס. האָבן געפילט, אַז אויף זיי ליגט אַ גרויסע מיסיע: צו בלייבן געטריי דעם אַנדענק פון די קדושים און מאַרטירער, צו בלייבן געטריי די אידייען פון דער רעזיסטאַנץ. פאַר וועלכע די יידישע קעמפער זענען העלדיש געפאלן.

מען האָט אָנגעהויבן צו מאַכן דעם חשבון פון די פאַרלוסטן.

די לינקע באַוועגונג האָט פאַרלאָרן העכער זעקס הונדערט פון אירע מוטיקע טוער און העלדישע קעמפער.

די יידישע אינטעליגענץ האָט געהאַט זייער גרויסע פאַרלוסטן. אַט איז אַ ליסטע פון יידישע שרייבער, קינסטלער, וויסנשאַפטלער און קולטור־טוער, וועלכע זענען געפאלן אין קאַמף קעגן שונא. די דאָזיקע ליסטע נעמט אַרום אַלע אומגעקומענע אָן אונטערשייד פון פאַרטיי אָדער ריכטונג. מיר וועלן נישט אָנ־ווייזן צו וועלכער פאַרטיי די דאָזיקע אינטעלעקטועלע האָבן געהערט, ווייל דער היטלערישער שונא האָט זיי נישט געפּרעגט קיין פאַרטייקאַרטע ביים אומברענגען.

געפאלן אין קאַמף קעגן שונא אין פראַנקרײך

אסתר ריכטער (איקא), ד"ר יוסף בורשטיין, משה (ישראל) בורשטיין, אדוו. לעאָ גלעזער, אינזש. גמך, מוניע נאָדלער (גאַליצין), אדוו. משה ראלניקאס (לירא).

געשמאָרבן אין פראַנקרײך און אין אויסלאַנד

נחום אַראַנסאָן, לעאָ בראַמסאָן, אליהו טשערקאָווער, חיים סוטיץ, נחום פראַנק, אברהם ראזין (בן־אדיר), ד"ר אוגעניוס ראָזענגאַרט.

דערמאָרדעט געוואָרן אין די מוזײן־לאַגערן:

שרייבער און זשורנאַליסטן:

אהרן בעקערמאַן, דערטשאַנסקי, מאיר דזשאלאווסקי, נ. הערמאַן, ברוך ווי־נאגורא, וו. וועוויאַרקע, עוזר וואַרשאַווסקי, מענדל טערקלטיוב, דוד פליסקין, אינזש. יעקב פעסקין, יאַסל צוקער, י. ש. צענדאָרף, דוד קוטנער (אהרן סקראבעק), אהרן קרעמער, ט. עלסקי (לייבל טראַיאַנאווסקי), דוד ראַפּאַפּאַרט, יאַנקל שפּאן און ריכאראַווסקי (י. פּאניץ).

קינסטלער:

בראַנשטיין, גראַנאווסקי, ווייסבערג, ווינגאַרט, וויינרויב, זאָרודיאַנסקי, זבער (זילבערבערג) מאַנדעלבוים, מאַנטשיק, סלאַדקי, עפּשטיין, פעדער, מישעל פינק, ציטרינאוויטש, קאַגאַן, חנה קאַוואַלסקי, ראָזנבוים, רימער, שייכעל.

שווישפּילער:

אסתר גאַמעראַוו, געדולה, הערמאַן (ראָזענפאַרב), טאַנקעל, אַנאַ ליפּונסקאַ, ישראל מאַרכעוואַ, ענדען, ח. פרידמאַן, זשילבער פינקע, בערנאַרד צימליך, לאה צימליך.

וויפּנשאַפּטלער, לערער, קולטור־טוער:

ד"ר באַנטשעווסקי, ד"ר גרוניע דאָבין, מרדכי דאָבין, פּאַלאַ דאַרעמבוס.

וואָלף קאַראַפּיאל, טאבאקסבלאט, יהודית טאפטשע, ליפסקי, דוד פרידמאַן (גאריץ), ד"ר באַריס קיוועליאוויטש, יוסף שטארק.

*

ביים ווידעראויפבויע פונעם נייעם יידישן לעבן האָט געהאַט אַ גרויסע באַדיי-טונג די ברידערלעכע הילף פון די אַמעריקאַנער יידן סיי דורך צענטראַלע הילף-אַרגאַניזאַציעס, סיי דירעקט דורך אַנטשפּרעכנדיקע אַרגאַניזאַציעס, לאַנדסמאַן-שאַפטן און קרובים.

דאָס יידישע פאַריו האָט אָנגעהויבן היילן זיינע וואונדן. די „צענטראַלע קינדער-קאַמיסיע“ ביים „אוינאַן“ האָט געהאַט אַ גוואַלדיקע אויפגאַבע — נישט נאָר זיך צו פאַרנעמען מיט די צוויי טויזנט קינדער, וואָס אירע טוער און אַקטי-וויסטן האָבן אַרויסגעראַטעוועט פון די נאַצישע נעגל, נאָר אויך מיט אַנדערע טויזנטער קינדער.

אַזוי האָט די „צענטראַלע קינדער-קאַמיסיע“ ביים „אוינאַן“ שוין אין 1947 געהאַט זיבן הייזער צו דערציען די קינדער פון די דעפּאָרטירטע און עקזעקוטירטע עלטערן. זי האָט אָנגעפירט מיט צען צוגאַב-שולן, וועלכע האָבן פונקציאָנירט דאָנערשטיק און זונטיק און וואו מען האָט געלערנט יידיש. עס איז אַרגאַניזירט געוואָרן אַ קינדער-באַוועגונג, זומער-אַפרו-קאָלאָניעס און אַנדערע פאַרמען פון הילף פאַר די קינדער. די „צענטראַלע קינדער-קאַמיסיע“ האָט אַרומגענומען העכער פינף טויזנט קינדער.

דער „פאַרבאַנד פאַר ווידערשטאַנד און קעגנזייטיקער הילף“ („אוינאַן“ האָט רעאַרגאַניזירט דעם צענטראַלן קולטור-ראַט, אַנצופירן מיטן כּאָר, מיט דער גע-ראַטעוועטער ביבליאָטעק, מיטן טעאַטער, מיטן אַרגאַניזירן קולטור-אונטערנע-מונגען און עקסקורסיעס. ער האָט אַרגאַניזירט דעם „דאָקומענטאַציע-צענטער“ ביים „אוינאַן“, וואָס האָט ביז היינטיקן טאָג אַפּגעטאַן אַ פּיאַנערן-אַרבעט אויפן געביט פון צונויפזאַמלען די דאָקומענטן פון דער רעזיסטאַנץ.

דער „דאָקומענטאַציע-צענטער“ האָט אַרגאַניזירט גרויסע אויסשטעלונגען וועגן לעבן און קאַמף אין די פּוילישע געטאָס (אין 1946), אַן אַנדער אויסשטעלונג וועגן יידישן אַנטייל אין דער ווידערשטאַנד-באַוועגונג אין פראַנקרייך, וואו עס האָבן אַנטיילגענומען „אוינאַן“, קאַמפּס-גרופּעס ביים „אוינאַן“, „אַרט“ און „אַזע“ (אין 1947). ווי אויך אַן אויסשטעלונג פון יידישן קולטור-לעבן אין פראַנקרייך לכּבּוד דער אייראָפּיאישער קולטור-קאַנפּערענץ אין 1948.

די ערשטע חדשים נאָך דער אַקופּאַציע האָט נאָך געלעבט דער גייסט פון אייניקייט, וואָס איז אויסגעשמידט געוואָרן אונטער דער געפאַר פון נאַצישער מאָרד-פּאָליטיק, אויפן געביט פון קולטור-בויען איז אין יאַנואַר 1945 אַנטשטאַ-נען דער „פאַרבאַנד פון יידישע קולטור-געזעלשאַפטן“, וועלכער האָט אַרומגע-נומען אַלע ריכטונגען. ער האָט אַרויסגעגעבן אַ פּעריאָדישע אויסגאַבע „פאַרי-זער שריפטן“, וועלכע זענען דערשינען פון אַקטאָבער 1945 ביז סעפטעמבער 1946. אינעם „קולטור-פאַרבאַנד“ זענען געווען אָנגעשלאָסן: דער „צענטראַלער קולטור-ראַט“, די „פּעדעראַציע פון די יידישע געזעלשאַפטן“, „אַרבעטער רינג“,

געזעלשאַפט „קינדער קאלאָניע“, „פּאַלקס-פּאַרבאַנד“, „אַרבעטער-היים“ (לינקע פּוּעלי-ציון), „פּאַרבאַנד פּאַר ווידערשטאַנד און קעגנזייטיקער הילף“ („אָוויאַן“), „פּאַרבאַנד פּון יידישע קינסטלער אין פּראַנקרייך“, קאַלעקטיוו און געזעלשאַפט „פּריינט פּון פּיאט“, געזעלשאַפט „אַרט“.

דער „קולטור-פּאַרבאַנד“ האָט געהאַט צו פּאַרצייכענען גרויסע דערפּאָלגן, ער האָט אַרגאַניזירט אַ קולטור-יום-טוב מיט דריי טויזנט אַנטיילנעמער, פּראַקלאַ-מירט אַ קולטור-חודש צו מאַביליזירן פּאַרן ווידעראויפּבוי פּון דער יידישער קולטור, אַ קונסט-אויסשטעלונג מיטן אַנטייל פּון פּופּציק יידישע קינסטלער, אַקאַדעמיעס לכּבּוד י. ל. פּרץ און שלום עליכם, געמאַכט פּיערלעכע אויפּנאַמעס פּאַר מאַרק שאַגאַל און נחמן מייזל.

עס איז געגרינדעט געוואָרן אַן איינהייטלעכער שרייבער און זשורנאַליסטן פּאַראַיין. דער טעאַטער „ייקוט“ (יידישער קונסט טעאַטער) האָט געהאַט די אונ-טערשטיצונג פּון דער גאַנצער יידישער געזעלשאַפטלעכקייט.

דאָס ערשט יאָר האָט דער „ייקוט“-קאַלעקטיוו געשפּילט: „פּישקע דער קרומער“ לויט מענדעלע מו"ס, געשפּילט פּאַר זעקס טויזנט צושיער, שפּעטער אַ קליינקונסט-רעווי „דווקא“, נאָכדעם — „המנס מפּלה“ פּון ח. סלאָוועס, וועלכע האָט געהאַט אַ גוואַלדיקן דערפּאָלג.

די אייניקייט האָט נישט לאַנג אַנגעהאַלטן. מיר וועלן זיך נאָך אומקערן צו דעם ענין. דער „אָוויאַן“ האָט מיט זיינע באַשיידענע מעגלעכקייטן ווייטער אויס-געהאַלטן דעם „ייקוט“, וועלכער האָט אין די ווייטערדיקע יאָרן אויפּגעפּירט פּאַלגנדיקע פּיעסן: „דאָס גרויסע געווינס“, אַ קליינקונסט-פּאַרשטעלונג, „אַ גאַלדפּאַדן-חלום“, „שייקע ליץ“, „טביהס טעכטער“, „אונדזער ערד“, „נקמה נעמער“, „טיפּע וואַרצלען“, „דעם שמידס טעכטער“, „דער בלוטיקער שפּאַס“, „גרינע פעלדער“, „פּון אַלץ צו ביסלעך“, „טביה דער מילכיקער“. די דאָזיקע פּרוכטבאַרע טעטיקייט האָט באַוויזן, אַז עס איז דאָ אַן אַרט פּאַר אַ יידיש טעאַטער, עס איז דאָ דער אָפּנעמער, וואָס טראַץ דעם, וואָס מיר לעבן אין אַ לאַנד מיט אַ הויכער קולטור, וואו עס שפּילן הויכקונסטלערישע טעאַטערס, האָט נאָך אַ יידיש קונסט-טעאַטער זיין בירגער-רעכט. געשען איז אָבער אַנדערש. צוליב די אויס-שליסלעכע מאַטעריעלע שוועריקייטן און צוליב מאַנגל פּון אייניקייט אויפּן קול-טור-געביט, איז דער „ייקוט“ אונטערגעגאַנגען.

דער פּראַגרעסיווער „פּאַרבאַנד פּון די יידישע געזעלשאַפטן“ האָט אין 1944-1950 שוין אַרומגענומען 58 סאַסיעטעס (לאַנדסמאַנשאַפטן). דער „פּאַר-באַנד“ האָט אָפּגעטאָן אַ וויכטיקע היסטאָרישע אַרבעט ביים ווידעראויפּבוי פּונעם יידישן לעבן אין פּראַנקרייך. זינט דער באַפּרייאונג פּאַרנעמט ער אַן אַלץ מער און חשוב אַרט אין זיין טעטיקייט אויפּן געביט פּון קולטור-אַרבעט.

אין יולי 1948 איז אויף דער איניציאַטיוו פּון די פּאַריזער פּראַגרעסיווע קולטור-אינסטאַנצן גערופן געוואָרן די קאַנפּערענץ פּון די אייראָפּיאישע יידישע ישובים צו פּאַרטיידיקן און באַנייען דעם אויפּבוי פּון דער יידישער קולטור. גלייך דערויף איז אַלס ענטפּער, מיט גאַנץ אַנדערע מיטלען און מעגלעכקייטן, געגרינדעט געוואָרן אַ קאַנקורענץ-קאַנגרעס, פּון וואַנען עס איז געבוירן געוואָרן

דער „ציקאַ“. דער „קאַלטער קריג“ און דער אַלגעמיינער אינטערנאַציאָנאַלער קאָנטעקסט, האָבן נישט דערלויבט, אַז די פּאַריזער קולטור־קאָנפּערענץ פון 1948 זאָל האָבן די געהעריקע אויסוירקונג.

דאָס ייִדישע לעבן אין פּראַנקרייך האָט זיך צוריק אויפגעבויט עקאָנאָמיש, סאָציאַל און קולטורעל ביי נייע באַדינגונגען און מיט די מאַטעריעלע און גייסטיקע מיטלען, וועלכע עס באַזיצט. דאָס פּונאַנדערלאָזן די פּליטים־לאַגערן אין דייטש־לאַנד און די אינטענסיווע עמיגראַציע פון פּוילן צוליב די אַנטיסעמיטישע פּאַ־גראַמען נאָכן קריג (קעלץ א.א.), האָבן געברענגט אַ נייעם שטראָם עמיגראַנטן. אין די ערשטע נאָכמלחמה־יאָרן זיינען אַריינגעקומען ביי 60-70 טויזנט יידן פון פּוילן און ראַטנפּאַרבאַנד. אַ געוויסער טייל פון זיי איז געבליבן אין פּראַנקרייך און האָט זיך איינגעגלידערט אין עקאָנאָמישן און געזעלשאַפטלעכן לעבן.

די אַנטשטייאונג פון מדינת ישראל האָט געהאַט אַ באַזונדערן איינפלוס. די ייִדישע באַפעלקערונג אין פּראַנקרייך איז סימפּאַטיש געשטימט צום פּאַלק פון ישראל.

עס האָבן זיך אין דעם באַפרייטן פּראַנקרייך איינגעשטעלט נייע ייִדישע טראַדיציעס, נייע געזעלשאַפטלעכע מנהגים. אויף די ווענט פון פּאַריז זיינען איינ־געמויערט געוואָרן אַנדענק־טאָוולען מיט די נעמען פון ייִדישע קעמפּער, וואָס זיינען געפאַלן אין דער רעזיסטאַנץ.

אויפן בית־עולם פּער־לאַשעז, אַנטקעגן דער קאָמונאַרן־וואַנט זיינען אויפגע־שטעלט געוואָרן דענקמעלער פאַר די מאַרטירער פון אוישוויץ און אַנדערע טויט־לאַגערן ווי אויך אינדיווידועלע מצבות פון פּראַנצויזישע און ייִדישע ווידער־שטאַנד־העלדן. אויפן בית־עולם פון איוורי געפינען זיך קברים פון די מערסטע ייִדישע פּאַרטיזאַנען, דערשאַסענע דורך די דייטשן. אויף דעם בית־עולם באַניע, געפינט זיך דער אימפּאַזאַנטער דענקמאַל לכבוד דעם ייִדישן פּרייוויליקן קעמפּער אין דער פּראַנצויזישער אַרמיי. דאָרט געפינען זיך אויך פיל דענקמעלער פון די באַזונדערע לאַנדסמאַנשאַפטן, אויף וועלכע עס זענען אויסגעקריצט די צאָל מאַר־טירער פון זייער היימשאַפט און די נעמען פון די פּאַריזער וואָס זיינען אומגעקומען אין קאַמף אָדער אויף דעפּאַרטאַציע.

עס איז געוואָרן אַ טראַדיציע יעדעס יאָר צו פייערן פּאַלגנדיקע געדענק־טעג: דער יאָרטאָג פון אויפשטאַנד אין וואַרשעווער געטאָ, דעם 15־טן דעצעמבער, ווען עס זיינען דערשאַסן געוואָרן 53 יידן. פריער ביים לאַגער דראַנסי, די לעצטע יאָרן אויפן בית־עולם פּער־לאַשעז, דעם 16־טן יולי פאַרן מאַרמאַר־טאָוול אויף דער וואַנט פון וועלאַדראם ד'היווער, וואו די געשעעניש ווערט דערמאַנט, אַ יער־לעכער צוזאַמענקום פאַרן מאָנומענט פון ייִדישן קאַמבאַטאַנט און אַ נייע טראַ־דיציע, וואָס דער פּראַגרעסיווער פּאַרבאַנד פון די ייִדישע געזעלשאַפטן האָט איינגעפירט דעם זונטיק צווישן ראש השנה און יום־כיפור אויף קבר אבות אויף דעם בית־עולם אין באַניע, וואו נאָך דער צענטראַלער צערעמאָניע גייען זיך פּו־באַנדער די סאָסיעטעס פאַר זייערע לאַנדסמאַנשאַפט־מאַנומענטן.

ביי געוויסע פּאַליטישע געשעענישן פלעגן די ערשטע יאָרן אין דער „רומ־פולער וואַך“ פון באַפרייאונגס־אויפשטאַנד, אַרגאַניזירט ווערן בלומען־לייגן פאַר

די טאוולען פון די יידישע העלדן, וואָס זענען געפאלן אינעם ווידערשטאַנדס־קאַמף קעגן היטלעריזם. זינט היינטיקס יאָר (1958) האָבן די פּאַמיליעס פון די דער־שאַסענע באַשלאָסן צו אַרגאַניזירן יעדעס יאָר אין יאַנואַר אָן אַנדענק־אָונט. די גרויסע צענטראַלע אַנדענק־טעג ציען צו אַ דריי־פיר טויזנט מענטשן אין פאַרמאַכטע זאַלן און אַרום צען טויזנט אויף די בית־עלמינס. זינט אַקטאַבער 1956 איז אויפגעבויט געוואָרן דאָס הויז און דער מאָנומענט פונעם יידישן מאָרטי־רער. דאָס איז אַרגאַניזירט געוואָרן דורכן „היינטיקן יידישן דאָקומענטאַציע צענטער“. דאָס אָרט איז אויך אַ טרעף־פונקט צום אַנדענק פונעם יידישן מאָרטי־רער, הויפטזעכלעך צום יאַרטאָג פון וואַרשעווער געטא־אויפשטאַנד.

**

די נאָכמלחהדיקע יידישע געזעלשאַפט געפינט זיך ווידער אונטערן צייכן פון קאַמף צווישן פּראָגרעס און רעאַקציע. די „פעדעראַציע פון די יידישע געזעלשאַפטן“ האָט אויפגעהערט צו שפילן אַ ראַל צווישן די לאַנדסמאַנשאַפטן און איז געוואָרן אַ מין פאַרבאַנד פון ציוניסטישע אַרגאַניזאַציעס אונטער דער אויסשליסלעכער אַנפירונג פון פּועלי־ציון, הסתדרות (אָדער בעסער געזאָגט אַלס אַפטייל פון ישראלדיקן מפא"י). האָבן זיי פאַר אַ ציל צו קעמפן קעגן אַלץ, וואָס איז פּראָגרעסיוו און פאַרגעשריטן. זיי האָבן צו זייער דיספּאָזיציע די טאַג־צייטונג „אונדזער וואָרט“, — פירט זי דעם קאַמף קעגן די פּראָ־גרעסיווע כוחות ווי אַמאָל דער „פאַריזער היינט“.

כדי צו איזאָלירן די פּראָגרעסיווע כוחות פונעם יידישן ישוב האָבן זיי אין דער אַטמאָספּער פון „קאַלטן קריג“ און מאַרשאַליזאַציע־פלאַן, אויפגעשטעלט אַ פאַר־אייניקטן סאַציאַלן פּאַנד (*) געגרינדעט אויף אַ ביוראָקראַטישן סיסטעם כדי אויס־צושליסן די פּראָגרעסיווע באַוועגונג פון יעדער פינאַנציעלער שטיצע. זיי האָבן אויס־געאיבט אַ גוואַלדיקן דרוק אויפן „דזשאַינט“ אַפצושניידן די פאַרקירצטע סובסי־דיעס פאַר די יידישע יתומים פון דערשאַסענע און דעפּאַרטירטע, דאָס וואָס זי האָט פולשטענדיק דערגרייכט. זעענדיק, אַז אַרגאַניזאַציעאַנעל איז אוממעגלעך צו ברעכן די פּראָגרעסיווע באַוועגונג, האָבן זיי „דערפונדן“ די „קהילה“, אין אַן אַטמאָספּער פון אַ יריד האָבן פאַרשיידענע פאַרטייען געוויילט אַ קהילה. דאָס האָט אָבער אויף אַ האָר נישט אַוואַנסירט דעם אַווי־גערופענעם „נאַציאָנאַלן לאַגער“ ווייל „פע־דעראַציע“, „קהילה“ און אַנדערע דאָס זענען אַלץ די זעלבע מענטשן ד. ה. אַ גרופע ציוניסטישע אַרגאַניזאַציעס. דעמאָלט האָט מען זיך גענומען שפאַלטן די עקזיסטירנדיקע אַרגאַניזאַציעס אַפרייסנדיק דאָ אַ צענדליק, דאָרט אַ פאַר צענ־דליק מעטגלידער שאַפנדיק „אַ פרייע“ באַוועגונג, אַ „פרייען־פאַרבאַנד פון דע־פאַרטירטע, „פרייע“ קאמבאַטאַנען־אַרגאַניזאַציע, „פרייע“ סאַסיעטעס. דער אַווי־גערופענער „נאַציאָנאַלער לאַגער“, די ציוניסטישע אַרגאַניזאַציעס פירן קאַמפּאַ־ניעס, אָדער בעסער געזאָגט קעגן־קאַמפּאַניעס קעגן אַלץ וואָס עס טוט די פּראָ־גרעסיווע באַוועגונג, קעגן די יידישע צוגאַב־שולן און ענלעכע.

די פראַגרעסיווע באַוועגונג זעצט פאַר דעם קאַמף זינט דריי צענדליק יאָר און כדי אויסצוהאַלטן די טאָג־צייטונג און אַלע אינסטיטוציעס ביישטייערן זיך פרייוויליק טויזנטער יידישע פאַמיליעס מיט אומגעווערע סומעס, טראָץ די שטייגנדיקע עקאָנאָמישע שוועריקייטן אינעם לאַנד.

די „נייע פרעסע“ זאַמלט יערלעך ביז פופצן מיליאָן פראַנק, די „צענטראַלע קינדער־קאַמיסיע“ אַרגאַניזירט יאָר־יערלעך אַ קערמעס וואו טויזנטער יידישע פאַבריקאַנטן און סוחרים באַשטייערן זיך מיט סחורה אויפן ווערט פון פופציק טויזנט פראַנק, און כדי אַרויסצושיקן יעדעס יאָר צוויי ביז דריטהאַלבן טויזנט קינדער אויף זומער־קאַלאַניעס, ווערט אַן ענלעכע סומע געזאַמלט.

דער יידישער ישוב אין פראַנקרײך איז אין תוך פראַגרעסיוו און ביישטייערט זיך פרייוויליק לטובת זיינע סאָציאַלע און קולטורעלע אַרגאַניזאַציעס מיט אַ פופציק מיליאָן פראַנק יערלעך אַן שום אויסערלעכע הילף ווי פריער נאָכן קריג. דאָס איז דערפאַר, ווייל די פראַגרעסיווע באַוועגונג פירט דעם זעלבן קאַמף קעגן די זעלבע כוחות אין דער קאַמפאַניע קעגן מלחמה (געזאַמלט 75 טויזנט יידישע אונטערשריפטן אויפן אפיל פון שטאַקהאַלם), קעגן אַנטיסעמיטיזם, קעגן באַפרייען די קריגס־פאַרברעכער און קאַלאַבאָראַטאָרן. אַ גרויסן אַפּקלאַנג געהאַט האָט דער קאַמף קעגן באַפרייען פון קסאוויע וואלא, פאַראַנטוואָרטלעך פאַרן דע־פאַרטירן 120 טויזנט יידן. דער סקאַנדאַל איז נאָך געווען גרעסער, וואָס ער איז באַפרייט געוואָרן דורכן יידישן מיניסטער רענע מעיער (פון ראַטשילדס קרייז). די פראַגרעסיווע באַוועגונג פירט אַ קאַמף קעגן דער ווידערבאַוואַפּענונג פון דייטש־לאַנד (אין 1951 געזאַמלט 80 טויזנט אונטערשריפטן) און אויך פאַר דער שוץ פון יידישן קינד, פאַר דער פאַרטיידיקונג פון דער יידישער קולטור.

די „צענטראַלע קינדער־קאַמיסיע“ האָט זינט 1945 ביז 1957 אַרויסגעשיקט 24.100 קינדער אין 24 קינדער־קאַלאַניעס אין פראַנקרײך און אין אַנדערע לענד־דער. די קינדער האָבן גענאָסן פון 24.500 חדשים וואַקאַציעס.

זי האָט געגרינדעט אַ געזעלשאַפט פון דערוואַקסענע יוגנטלעכע, וואָס זיינען דערצויגן געוואָרן אין אירע קינדער־היימען, זיי פירן אַ קולטורעלע אַרבעט.

די יוגנט־אַרגאַניזאַציע, צונויפגעשטעלט פון קינדער דערצויגן אין די צו־גאַב־שולן, פירט אַ פערמאַנענטע קולטור־אַרבעט, דיסקוסיעס אויף ליטעראַרישע און פאַליטישע טעמעס, טעאַטער, קינא און אויספלוגן צוזאַמען מיט דער עלטסטער ספּאָרטיווער אַרגאַניזאַציע „יאסק“ (יידישער אַרבעטער ספּאָרט־קלוב).

די „צענטראַלע קינדער־קאַמיסיע אַרגאַניזירט יערלעך אַ ספּעקטאַקל וואו עס נעמען אַנטייל דריי הונדערט און פופציק אַדער פיר הונדערט קינדער (אויף דער סצענע).

פון זיבן קינדער־היימען האָבן ביז 1958 פאַרלאָזן די הייזער 700 קינדער, וואו יעדער האָט באַקומען אַ פאַך לויט זיינע פעאַיקייטן און געשמאַק. 83 פראַצענט זענען געוואָרן אַרבעטער און האַנטווערקער, 15 פראַצענט — ליבעראַלע פראַפע־סיעס, 2 פראַצענט אין האַנדל.

אין די יידישע צוגאַב־שולן (זיבן ביז היינטיקן טאָג. 350 קינדער) זענען די קינדער מערסטנטייל פון עלטערן פון דער צווייטער און דריטער גענעראַציע איינגעוואַנדערטע. לעצטנס באַמערקט זיך אַ גאַר אינטערעסאַנטע דערשיינונג.

די גאָר נייסטע איינגעוואַנדערטע פון צפון־אַפריקע (אַלזשיר, טוניס, מאַראַקאָ), וועלכע מען שאַצט אויף מינדנסטנס פופציק טויזנט פּערזאָן, שיקן זייערע קינדער אין די יידישע פּראַגרעסיווע צוגאַב־שולן. די עלטערן פאַרשטייען נישט קיין וואָרט יידיש, אָבער זיי זענען צופרידן פון זייערע קינדערס דערציאונג.

זינט 1951 האָבן די שרייבער פונעם אַזוי־גערופענעם „נאַציאָנאַלן לאַגער“ זיך געלאָזט באַאיינפלוסן פון די געלט־געבער די רעאַקציאָנערע אַרגאַניזאַציעס און אויסגעשלאָסן אַלע פּראַגרעסיווע שרייבער און זשורנאַליסטן. וואָס איז געוואָרן דערפון? זייער שרייבער־פאַראיין איז געבליבן אַ נעבעכדיק באַשעפּעניש, וועל־כער בעטלט פון די דייטשע „קליימס־געלטער אַרויסצוגעבן אַ יידיש בוך, אָבער די דעה־זאָגער איבער די „קליימס־געלטער זענען די אַנדערע (זייער פאַרבי־טערטקייט קומט שטאַרק צום אויסדרוק אין זייער אייגענער פרעסע).

די יידישע פּראַגרעסיווע שרייבער גרופירן זיך אַרום דער „פאַריזער צייט־שריפט“, פּערטליאַר שריפט פאַר ליטעראַטור, קונסט און קולטור־פּראַבלעמען. זינט 1953 דערשיינט זי רעגולער. דער זשורנאַל אַרגאַניזירט ליטעראַרישע פאַר־אַנשטאַלונגען אָבער קיין שום זאַמל־אַקציעס. ער האַלט זיך אויס פון די שטענ־דיקע געטרייע אַבאַנענטן און אָפּנעמער. די „פאַריזער צייטשריפט“ האָט אַ גע־זונטע פינאַנציעלע באַזע און די מיטאַרבעטער פילן זייער השיבות, אַז זייער גע־דרוקט וואָרט האָט אַ שטענדיקן געטרייען אָפּנעמער.

„פאַריזער צייטשריפט“ איז זינט יאָרן די איין און איינציקע ליטעראַרישע צייטשריפט אין פּראַנקרייך.

אויפן געביט פון פאַרלאַג־און בוך־וועזן, איז עס ביי די „נאַציאָנאַלע“ אויך נישט פּריילעך. זיי קלאַגן זיך, אַז עס דערשיינט שוין זייערס אַ בוך, וויל עס קיינער נישט פאַרשפּרייטן. „איר ווילט איך זאָל פאַרקויפן אייערע ביכער, ווער וועט פאַר־קויפן מיין סחורה?“

דער פּראַגרעסיווער פאַרלאַג „אויפּסניי“, טראָץ זיינע אויסערגעוויינלעכע שוועריקייטן, האָט ביז היינטיקן טאַג אַרויסגעגעבן 53 (דריי און פופציק) ביכער פון וועלכע 31 (איין און דרייסיק) זענען ראַמאַנען, פּאַעזיע, דערציילונגען פון פאַריזער יידישער שרייבער, די אַנדערע זיינען יוביליי־אויסגאַבעס, יזכור־ביכער, געשיכטע פון ווידערשטאַנד און פּאַליטישע און געזעלשאַפּטלעכע טעמעס.

דער פאַרקויף פון ביכער ווערט דורכגעפירט סיי אויף ספּעציעלע אַרגאַני־זירטע אַוונטן לכבוד דאָס דערשיינען פון אַ בוך, אויף אַ צענטראַלן אַוונט און באַ־זונדערע אין די סאַסיעטעס און קלובן ווי אויך אויף אַלע אַנדערע קולטור־אונ־טערנעמונגען ווערט געמאַכט אַן איבעררייס כדי צו פאַרקויפן יידישע ביכער.

עס איז געוואָרן אַ טראַדיציע, אַז אויף די קערמעסן, וואָס די „צענטראַלע קינדער־קאַמיסיע“ אַרדנט איין, פאַרקויפט מען ביכער אין פאַרלויף פון 5 טעג, יידישע און פּראַנצויזישע ביכער.

יידישע ביכער זענען פאַרקויפט געוואָרן אויף די דאָזיקע קערמעסן:

אין 1954 פאַר 130.000 פּראַנק

אין 1955 פאַר 250.000 פּראַנק

אין 1957 פאַר 250.000 פּראַנק

אויפן יערלעכן קולטור-חודש, וואָס דער „אוינאַן“ אַרגאַניזירט, ווערן דורכ-געפירט די לעצטע יאָרן פון 40 ביז 64 אונטערנעמונגען. עס איז אפשר אינטער-רעסאַנט צו מאַכן אַ פאַרגלייך פון די קולטור-אונטערנעמונגען, וואָס זענען דורכ-געפירט געוואָרן דורך פאַרשיידענע שאַטירונגען, פון אַפּריל 1954 ביז סעפטעמ-בער 1957 זענען דורך פאַרשיידענע סאַסיעטעס אומאַפהענגיקע ווי אויך פריוואַטע קונסט-פאַראַנטשאַלטונגען דורכגעפירט 16.

דער אַזוי-גערופענער „נאַציאָנאַלער לאַגער“ וואו עס גייען אַריין די „פעדע-ראַציע“, „ידישער וועלט-קאָנגרעס“, דער „שרייבער פאַראיין“, דער „בונד“, און די לינקע פּוּעלי-ציון, האָט פאַר דעם זעלביקן פּעריאָד דורכגעפירט 23 אונ-טערנעמונגען.

דער „אוינאַן“ און דער „פאַרבאַנד פון די יידישע געזעלשאַפטן“, האָט פאַר דער זעלביקער צייט געהאַט 262 קולטור-פאַראַנטשאַלטונגען.

ווען די פראַגרעסיווע באַוועגונג אַרגאַניזירט אַ צענטראַלע באַוועגונג קומען דריי טויזנט מאַן און ווען דער „נאַציאָנאַלער לאַגער“ צוזאַמען מיטן „בונד“, קומען אַזש פינף און דרייסיק אַרגאַניזאַציעס, ציען זיי אָן דריי אָדער פיר הונדערט מענטשן (געטאַ-אויפשטאַנד און ענלעכע).

אַט צו וואָס עס דערפירט צעשפּליטערטקייט!

עס עקזיסטירן אַ גרויסע יידישע ביבליאָטעק ביים „בונד“, אַ גרויסע יידישע ביבליאָטעק ביים „אוינאַן“ און אַ יידיש-העברעאישע ביבליאָטעק ביי דער „פע-דעראַציע“. חוץ דעם עקזיסטירט אַ פריוואַטע שטודיר-ביבליאָטעק די אַזוי-גע-רופענע „קוליש-ביבליאָטעק“, וועלכע דער פאַטער האָט געגרינדעט כדי צו פאַר-אייביקן דעם נאָמען פון זיין זון אַ מאַרטירער.

ביים „אַרט“ איז אַרגאַניזירט געוואָרן אַ „מוזיי פאַר יידישער פאַלקס-קונסט“, וועלכער אַרדנט איין פּעריאָדישע אינטערעסאַנטע אויסשטעלונגען און רעפּעראַטן. פאַריז איז געווען דער איניציאַטאָר און דאָס אַרט פון פאַלגנדיקע וויכטיקע קאַנפּערענצן און קאָנגרעסן פון אַ ברייטער איראָפּיאישן אָדער אינטערנאַציאָנאַלן כאַראַקטער.

אין דעצעמבער 1954 קומט פאַר די יידישע איראָפּיאישע קאַנפּערענץ קעגן דער ווידערבאַוואַפענונג פון דייטשלאַנד מיטן אַנטייל פון: פראַנקרײך, ענגלאַנד, בעלגיע, רומעניע, דייטשלאַנד, פּוילן, ישראל. עס זענען דעמאָלט געזאַמלט גע-וואָרן 80.000 אונטערשריפטן קעגן דער נייער ווערמאַכט.

אין 1955 קומט פאַר אַ ברייטערע יידישע וועלט-קאַנפּערענץ קעגן דער דייטשער ווידערבאַוואַפענונג מיט פאַרשטייער פון די אויבנדערמאַנטע לענדער און מעבר לים: אויסטראַליע, קאַנאַדע, אַרגענטינע, בראַזיל א. א. אַנד. די דאָזיקע קאַנפּערענץ האָט געהאַט אַן אויסערגעוויינלעכע באַדייטונג, ווייל עס האָבן אין איר אַנטיילגענומען פאַרטייען און אַרגאַניזאַציעס פון די פאַרשיידנסטע שאַטי-רונגען און געהאַט אַ פּאָזיטיווע אויסוירקונג אינעם קאָמף פאַר שלום אין דער יידישער סביבה סיי אין פראַנקרײך סיי אין די באַטייליקטע לענדער.

דעם 30-טן אָקטאָבער 1956 איז פאַרגעקומען די אַנטהילונג פונעם מאַנומענט פון אומבאַקאַנטן מאַרטירער אין דער אַנוועזנהייט פון יידישע דעלעגאַציעס פון

24 לענדער, פון אלע יידישע ארגאניזאציעס אין פראנקרייך און אויך פון די אמ"ב באַסדאָרן פון ישראל, פוילן, יוגאָסלאַוויע, בעלגיע, האַלאַנד, אויסטראַליע און פאַרשטייער פון דער סאָוועטישער און אַמעריקאַנער אַמבאַסאַדעס. אין דער סאַ-וועטישער דעלעגאַציע האָט זיך געפונען דער מאַסקווער רב שליפער, גענעראַל דראַגונסקי און דער שרייבער טשאַקאווסקי. אויף מאַרגן נאָך דער אַנטהילונג פונעם מאַנומענט, האָט דער „אוניאָן“ איינגעאַרדנט אַן עפנטלעכע אויפנאַמע פאַר די אויסלענדישע פאַרשטייער פון פאַריו, ראַטנפאַרבאַנד, פוילן, ישראל, בולגאַריע, רומעניע, ענגלאַנד.

פון 4-טן ביזן 14-טן נאָוועמבער 1956 איז פאַרגעקומען אַן אַנדער וויכטיקער אינטערנאַציאָנאַלער צוזאַמענטרעף, דאָס איז געווען דער ערשטער אינטערנאַצי-אָנאַלער קאָנגרעס איבער יידישער מוזיק. די אויפגאַבן: קאָנפראַנטירן די מיי-נונגען איבער די כאַראַקטעריסטישע אייגנשאַפטן פון דער יידישער מוזיק, אַרויס-געבן אַ פולע זאַמלונג פון די יידישע מוזיקאַלישע טראַדיציעס: אשכנזישע, ספרדישע, סינאַגאָגאַלע ווי אויך פּאָלקס-מוזיק אין יידיש (אונדזער היימיש-לשון), יידיש-שפּאַניש (לאַדינאַ), יידיש-אַראַביש, העלפן רעגיסטרירן אויף דיקסן (רע-קאָרדס) יידישע מוזיק און סיסטעמאַטיזירן די פאַרשונג פון דער טעאָריע און די עסטעטיק פון דער מוזיק ביי יידן.

בעת דעם קאָנגרעס זענען פאַרגעקומען דריי עפנטלעכע קאָנצערטן וואו עס איז אַרויסגעבראַכט געוואָרן רעליגיעזע מוזיק און פּאָלקלאָר-לידער אין יידיש, העברעאיש (פון ישראל), שפּאַניאַליש א.א.וו. דער קאָנגרעס האָט זיך פאַרענדיקט מיט דער גרינדונג פון אַן אינטערנאַציאָנאַלער געזעלשאַפט פון יידישער מוזיק, וועמענס זיך-אַרט איז אין פאַריו.

אין פאַריו לעבן און ווירקן בערך 300 יידישע מאַלער און סקולפּטאָרן. די „פריינט פון די יידישע קינסטלער“ אַרדענען אײן פון צײט צו צײט רעפּעראַטן אויף טעמעס פון קונסט.

זײַנט דער באַפרייאונג האָט דער צענטראַלער קולטור-ראַט ביים „אוניאָן“ איינגעפירט אַ טראַדיציע צו אַרגאַניזירן אַ ספּעציעלע אויסשטעלונג פון יידישע קינסטלער אין פּאָלקס-הויז אויף רי דע פּאַראַדי. ווי ביי אַנדערע אונטערנעמונגען פון דער פּראַגרעסיווער באַוועגונג, טוט דער אַזוי-גערופענער „נאַציאָנאַלער לאַ-גער“ אויסאיבן אַ גוואַלדיקן דרוק מיט אַלע מיטלען, אַז די יידישע קינסטלער זאָלן זיך נישט באַטייליקן. טראַץ דעם זײַנען שוין פאַרגעקומען 15 אַזעלכע אויס-שטעלונגען אין וועלכע עס באַטייליקן זיך שטענדיק איבער 80 קינסטלער, וועל-כע זײַנען דאָס רוב אַפּאָליטיש.

די קינסטלער זענען צופרידן פון די רעזולטאַטן. אַ סך פאַרקויפן זײַערע ווערק פאַר מזומן אַדער לײט אַ טראַק-סיסטעם מיט סוחרים און האַנטווערקער. לעצטנס האָט דאָס „סערקל (קרייז) פון די שטריקער פאַבריקאַנטן“ אַנגעהויבן אַרגאַניזירן אַן ענלעכע אויסשטעלונג, וואו ס'האַבן אַנטיילגענומען פופציק קינסטלער.

**

די ידיעות וועגן גורל פון די יידישע שרייבער אין ראַטנפאַרבאַנד, וואָס זענען געפאַלן אַלס מאַרטירער פון אַ פיינטלעכער האַנט, פון שונאים פון סאַציאַליזם.

האַבן אַרויסגערופן ביי דער יידישער געזעלשאַפט אַ טיפן ווייטיק. יעדער אויפ־ריכטיקער מענטש האָט אויפגענומען די ידיעה מיט פיין, די רעאַקציאָנערע קרייזן האָבן געהאַט אַ גוטע געלעגנהייט צו זייען צעטומלונג אין די רייען פֿון דער יידי־שער אינטעליגענץ און פֿאַלקס־מאַסן.

דאָס יידישע וואָרט איז חשובּ ביים יידיש־רעדנדיקן עולם. דאָס איז צו זען נישט נאָר אין טעגלעכן פריוואַטן און געזעלשאַפטלעכן לעבן נאָר דער עיקר בעת גרויסע מאַניפעסטאַציעס וואו עס קומט אַרויס די שיינקייט פֿון יידישן שאַפֿן. (גאַסטראָלן פֿון וואַרשעווער טעאַטער מיט אידאָ קאַמינסקאַ, די עטלעכע ספּעק־טאַקלען פֿון די אַרטיסטינס פֿון אַרגענטינער „איפּט“, פֿון שרה ראָטבוים, צום דערשיינען פֿון אַ יידישן בוך, צום ווייזן אַ יידיש־רעדנדיקן פּילם א.א.וו.).

מיר טאָרן אָבער נישט פֿאַרמאַכן די אויגן אויף דער ווירקלעכקייט. מיר לעבן אין אַ לאַנד פֿון אַ הויך־אַנטוויקלטער קולטור און די יידישע שרייבער, זשורנאַל־ליסטן און קולטור־טוער האָבן פֿאַר זיך אַן אויפגאַבע די איינגעפלאַנצטע ליבע צו אַלץ וואָס איז פֿראַגרעסיוו ווייטער צו פֿלעגן; מיר דאַרפֿן זיין גרייט אויף ווייטער־דיקע אַנשטרענגונגען.

די חשיבות פֿון דער יידישער קולטור הייבט אָן איבערצושטייגן די גרענעצן פֿון דער יידיש־רעדנדיקער באַפעלקערונג. די לעצטע יאָרן שעפֿן פֿראַנצויזישע וויסנשאַפטלער און היסטאָריקער פֿון יידישע מקורים. עס דערשיינען פֿון צייט צו צייט איבערזעצונגען פֿון יידיש, דער חודש־זשורנאַל פֿון דער פֿראַנצויזישער געזעלשאַפט לאַרוס (ספּעציאַליזירט אין אַרויסגעבן ענציקלאָפּעדיעס און ווער־טער־ביכער) האָט פֿאַרעפנטלעכט אַן אינטערעסאַנטן אַרטיקל וועגן דער חשיבות פֿון יידיש, דער ליטעראַרישער פֿראַגרעסיווער זשורנאַל „איראַפּ“ האָט פֿאַר־עפנטלעכט איבערזעצונגען פֿון יידישע שאַפֿונגען.

שוין לאַנג ווי עס איז פֿאַר די פֿראַגרעסיווע קולטור־טוער אַוועקגעשטעלט געוואָרן די פֿראַגע וועגן איבערזעצונגען פֿון דער יידישער ליטעראַטור, כדי צו באַקענען דעם יונגן דור, וועלכער לייענט נישט קיין יידיש און אויך די פֿראַנצויזישע קרייזן. און אַט האָט דער „פֿאַרבאַנד פֿון די יידישע געזעלשאַפטן“ גע־נומען די איניציאַטיוו אַרויסצוגעבן אַ מין „פֿאַריזער צייטשריפֿט“ אויף פֿראַנצויזיש, וואו עס זאָלן זיך געפינען גוטע איבערזעצונגען פֿון דער יידישער ליטע־ראַטור—דאָמען יידיש“. דער ערשטער נומער פֿון דעם דאָזיקן פֿערטליאַר־שריפֿט פֿאַרמאַגט איבערגעזעצטע שאַפֿונגען פֿון: מענדעלע מוכר ספרים, שלום עליכם, י. ל. פֿרץ, דוד בערגעלסאָן, שלום אַש, פֿרץ מאַרקיש און אַנדערע, און האָט אַרויס־גערופֿן אַ גרויסן אינטערעס ביי די יונגע און דערוואַקסענע וועמען די יידישע שפּראַך איז אומבאַקאַנט.

**

פֿון דעם ביו איצט געזאָגטן שאַפט זיך אַ בילד פֿון אַ זייער אינטענסיווער געזעלשאַפטלעכער און קולטור־אַרבעט. עס שטעלט זיך די פֿראַגע: וואוהין גייען מיר? וועלכע זענען די מעגלעכקייטן? וואָס דאַרף מען טאָן? ווען מען באַטראַכט טיפּער די געזעלשאַפטלעכע באַדינגונגען אין פֿראַנקרייך, ווייזט עס, אַז די איבער־וועגנדיקע מערהייט פֿון היגן יידישן ישובּ איז דורכגעדרונגען מיט די טיפּסטע

געפילן פאר שלום און פראגרעס, עס הערשט א גרויסע סימפאטיע ביי די יידן צו מדינת ישראל. עס לעבן אין די הערצער פון די יידן אין פראנקרייך געפילן פון דאנקבארקייט און צוטרוי צום ראטנפארבאנד. און אלס פועל-יוצא פון די אלע פאקטארן, עקזיסטירט א מעגלעכקייט פון אייניקייט אויפן געביט פון יידישער קולטור. אין דער געשיכטע פון די לעצטע 20-25 יאר, האט דאס פראנצויזישע יידנטום פארשטאנען אין געוויסע מאמענטן זיך צו פאראייניקן. אין אונדזערע טעג זענען פאראן גענוג מאטיוון, אז יידישע פארטייען און ארגאניזאציעס זאלן זיך פאראייניקן אויף א מינימום-פראגראם: קאמף קעגן אויפשטייגנדיקן אנטיסע-מיטיזם, דער קאמף פאר שלום, דער קאמף פאר די רעכט פון די ניי-איינגעוואגן-דערטע און נאטוראליזירטע, די שלאכט פאר איינהאלטן און פארשטארקן די פא-זיציעס פון דער יידישער קולטור — זענען גענוגדיקע טרייב-כוחות אזא איי-ניקייט צו פארווירקלעכן.

עס זענען דא גענוגדיקע באווייזן וועגן דעם אייניקייטס-ווילן פון די יידן אין פראנקרייך און דער סאמע כאראקטעריסטישער איז אפשר דער פאקט, וואס אזא פערזענלעכקייט ווי אנדערע בלומעל, א סאציאליסט, געוועזענער קאבינעט-שעף פון לעאן בלומס מיניסטעריום און היינטיקער פרעזידענט פון דער ציוניסטי-שער פעדעראציע, איז אין משך פון יארן אן אקטיווער מיטקעמפער פארן שלום און פאר פריינטשאפט מיטן ראטנפארבאנד.

מיר האבן דאך געזען ווי גרויסע פראנצויזיש-יידישע אינטעלעקטואלן גייען האנט ביי האנט מיט פראגרעסיווע כוחות, און פראנצויזיש-יידישע אנגעזעענע שרייבער און דיכטער פארטראגן דעם „דאמען יידיש“.

און פונקט ווי בעת דעם קולטור-קאנגרעס אין 1937 האבן זיך צוזאמענגע-טרופן קולטור-שאפער און קולטור-בויער, און דערביי זיך נישט אפגעזאגט פון זייער פארטיי אדער אידעאלאגיע, אזוי איז היינט נאך די טראגישע דערפארונגען, נאך דעם איבערגעלעבטן קאטאקליזם, נאך מער מעגלעך צו שאפן א נייעם קול-טור-און געזעלשאפטלעכן פראנט צו פארפעסטיקן און אויסצוברייטערן די דער-אבערטע פאזיציעס. דאס איז דער אויפריכטיקער וואונטש פון יעדן פראנצויזישן ייד, וועמען עס איז טייער די יידישע קולטור.

פאריז, מערץ 1958

ביבליאגראפיע און מקורים

1. צען יאר קולטור-ליגע. פאריז 1935.
2. אין קאמף פאר פרייהייט. פאריז 1948.
3. יידיש האנטבוך — פאריז, ארויסגעגעבן פון דער „נייע פרעסע“. פאריז 1937.
4. סטאטוטן פון דער סאסיעטע פון קעגנזייטיקער הילף „די ארבעטער הומא-ניטע“.
5. א. טשעריקאווער — יידן אין פראנקרייך. ניו-יארק 1942.
6. דוד דיאמאנט און מ. באהעלפער — „20 יאר נייע פרעסע“. 1934-1954, פאריז 1954.
7. Léon Berman "Histoire des Juifs de France," Paris, 1937

8. 20 יאָר פאַלקס־כאַר אין פאַריז. פאַריז 1951.
9. פאַריזער שריפטן — אַרגאַן פון פאַרבאַנד פון די יידישע קולטור־געזעל־שאַפטן פון 1 ביז 4, 1945-1946.
10. צען יאָר פאַרבאַנד פון יידישע געזעלשאַפטן. פאַריז 1948.
11. ערשטער אַלוועלטלעכער יידישער קולטור־קאָנגרעס. פאַריז 17-21 סעפּטעמבער 1937 (פאַריז, אָן אַ דאַטע).
12. אהרן בעקערמאַן — אין צייט פון אומזין — מיין טאַג־בוך פון צווייטן וועלט־קריג (אין מאָנוסקריפט).
13. יזכור־בוך נאָך 14 אומגעקומענע פאַריזער יידישע שרייבער. פאַריז 1946.
14. דוד דיאמאַנט און אנרי בולאָוקא — אַזוי האָט זיך עס אָנגעהויבן — פּטי־וויע און באַן־לאַר־אַראַלאַנד. פאַריז 1951.
15. דוד דיאמאַנט — די געשיכטע פון די ערשטע יידן־לאַגערן (... פּיטיוויע און באַן־לאַר־אַראַלאַנד אין דער „נייע פרעסע“. מאַי־אויגוסט 1957.
16. „פאַריזער צייטשריפט“ נומ. 3 און 4, 1953 און 1954, אונדזער אַרבעט וועגן שפּאַניע.
17. דאָס וואָרט פון ווידערשטאַנד און זיג. פאַריז 1949.
18. אַרכיוון פון אייראַפּיאישן קולטור־קאָנגרעס אין פאַריז 1948.
19. “Pas d’armes a nos bourreaux.” Comite Juif contre le rearmement allemand. Paris 1953.
20. Congress International de la Musique Juive
21. 15 יאָר פאַרבאַנד פאַר ווידערשטאַנד און קעגנזייטיקער הילף „אוינאַן“. פאַריז 1958 (אין מאָנוסקריפט).
22. באַריכט צום קאָנגרעס 1951. Union des Juifs pour le resistance et l’entr’side.
23. קאַלעקציע פון „פאַריזער צייטשריפט“ פון נומ. 1 ביז נומ. 18.
24. קאַלעקציע פון „נייע פרעסע“, 1934-1939.
25. קאַלעקציע פון „נייע פרעסע“, 1944-1957.
26. „יידישע קולטור“ נומ. 1, „ניו־יאָרק, נאָוועמבער 1938.
27. קאַלעקציע פון „אונדזער שטימע. 1939-1940.

י. קאראָ (איציק שוואַרץ)

פינה און צוואַנציק יאָר יידישע קולטור אין רומעניע

די אַנוואַקסנדיקע כוואַליע פּאַשיום, וואָס היטלערס איבערנעמען די מאַכט האָט אַרויסגערופן אין מזרח-אייראָפּע (חוץ סאָוועטן-פּאַרבאַנד), האָט געבראַכט שווערע שאַדנס דער יידישער באַפעלקערונג פון רומעניע בכלל (זי האָט דעמאָלט געציילט איבער 750.000 נפשות) און דער יידישער קולטור-אַרבעט, דער עיקר — איר פּראָ-גרעסיוון פּליגל, בפרט. גלייכצייטיק האָבן זיך אַנטוויקלט די אַנטי-פּאַשיסטישע כוחות אין לאַנד, און דאָס האָט זיך גינסטיק אָפּגערוּפּן אויך אויף דער יידישער גאַס. די רדיפות און פּאַרבאַטן אויף די סיי-ווי האַלב-לעגאַלע קולטור-קרייזן און אַרגאַ-ניזאַציעס, זיינען טיילווייז באַלאַנסירט געוואָרן פון די אַנטי-פּאַשיסטישע שטרע-בונגען; די האַפענונג אויף אַ זיג פון די פּאַלקס-כוחות, ווי למשל, אין דעם קאַמף פאַר שפּאַניעס פּרייהייט (ווי עס האָבן זיך באַטייליקט אויך פּרייוויליקע פון רומעניע, צווישן זיי — נישט ווייניק יידן) האָט געוואַרעמט די הערצער און מוחות פון די קולטור-טוער און דערמעגלעכט פּאַרצוועצן די קולטור-אַרבעט אונטער יעדע באַ-דינגונגען. אין די יאָרן 1935-1940 ווערט רייף אַ ליטעראַרישע שפּע.

שרייבער, וואָס האָבן ביז איצט פּאַרעפּנטלעכט זייערע אַרבעטן אין דער טאַג-און וואַכן-פּרעסע, פילן שטאַרקער דאָס באַדערפעניש פון אַן אייגענער ליטעראַרי-שער טריבונע און פון אַרויסגעבן אין בוך-פּאַרם זייערע ווערק. דער סיגעטער זשורנאַל „אויפגאַנג“ איז עקלעקטיש און ווייניק איבערקלייבעריש; „יידיש“ איז אַ ספּאַראַדיש זשורנאַל, „די וואַך“ באַפּרידיקט נישט די בעסטע פון אירע מיט-אַרבעטער. וויכטיק איז דער זשורנאַל „שויבן“ (1936-1937), וואָס ווערט אָנגעפירט פון די טאַלענטירטסטע, וואַגיקסטע יידישע שרייבער פון רומעניע. חוץ לידער און פּראָזע ווערן אין אים פּאַרעפּנטלעכט אַ ריי עסייען און קריטישע אַרבעטן. די אַל-געמיינע אַריענטאַציע פונעם זשורנאַל איז אַ ראַדיקאַלע, קעמפּערישע, דער ליטע-ראַרישער פּרצוף — אַריגינעל און ווערטפול. ער זאַמלט אַרום זיך אַ גרופּע מיט אַ קלאַרער פיזיאָנאָמיע, וועלכע שטייט אידעאָלאָגיש נאָענט צו דער רעוואָלוציאָנערער אַרבעטער-באַוועגונג; זי איז פּאַרוואַרצלט אין דער דורותדיקער יידישער קולטור, פּאַרבונדן מיטן יידישן מאַסן-לעבן און שאַפן און זוכט מאַדערנע אויסרוקס-מיט-לען פאַר אירע איבערלעבענישן, שטימונגען און געדאַנקען. די סאָוועטישע ליטע-ראַטור איז זייער אָנגעזען אין די אויגן פון דער גרופּע. אַ גרויסע פּאַרערונג הערשט לגבי אליעזר שטיינבאַרג, וועמעס משלים און מעשהלעך האָבן ביז היינט אַ גרויסע ווירקונג אויפן יידישן (און, טיילווייז, אויך נישט-יידישן) לייענער פון רומעניע. די „שויבן“ זיינען געוואָרן דאָס וויזיט-קאַרטל פונעם דעמאָליקן יידיש-שעפּערישן רומעניע.

אין יאָר 1935 איז דערשינען אין פּאַרלאַג „די וואַך“ יעקב שטערנבערג „שטאַט

אין פראַפּיל", (ליד און גראַטעסק), אַ דיקער באַנד דיכטונג, וואו דער מחבר זאָמלט — ווי ער זאָגט, — דאָס כאַראַקטעריסטישע פאַר אַלע פּעריאָדן פון מיי 20-יאָר יאָרן שאַפן לידער אין רומעניע."

יעקב שטערנבערג, וואָס האָט אין מאַי 1960 געפּייערט אין מאַסקווע זיין 70-יע־ריקן יוביליי, איז איינער פון די צענטראַלע געשטאַלטן אין ייִדישן קולטור־לעבן פון רומעניע צווישן ביידע וועלט־מלחמות. אָן אַריגינעלער, אָפּט־מאָדערניסטישער דיכטער, אַ טיפּויניקער ראַפּינירטער עסיאיסט, אַ ביז גאָר אינטערעסאַנטער לעק־טאָר און קולטור־טוער, ליגט אָבער דער טראַפּ פון זיין טעטיקייט אויפן געביט פון טעאַטער ווי אַ דראַמאַטיזאַטאָר, רעזשיסער און אָנפירער פון טעאַטער־קאָלעקטיוון.

זיין טעאַטער־אַרבעט הויבט זיך אָן אין 1917 מיט רעוויז־ספּעקטאַקלען, אַ זשאַנר, וואָס ער האָט אַריינגעפירט אין היגן טעאַטער־לעבן (פון ציגעניו־מיגעניו 1917, ביז ראַזשינקעס מיט מאַנדלען, 1938). אין יאָר 1930 גרינדעט ער די עקס־פּערימענטאַלע בוקאַרעשטער ייִדישע טעאַטער־שטודיע ("ביסט"), וואו ער פירט אויף שלום עליכמס "פאַרכישופּטער שניידער", י. ל. פּרצעס "ביינאַכט אויפן אַלטן מאַרק" און אַנדערע. יאַרנלאַנג ראַנגלט זיך שטיינבערג מיט די שוועריקייטן, וואָס שטייען דעמאָלט אין וועג פון אַ ייִדישן קונסט־טעאַטער. שפּעטער־צו פירט ער אויף "כאַשע פון קאַראַטשיקראַק" (לויט יעקב גאַרדין), "די גאַלדגרעבער" (לויט שלום־עליכמס "אויצר"), "דער געלער שאַטן" (לויט ל. מלאך). י. שטערנבערגס טעאַטער־אַרבעט האָט געפונען אָנערקענונג אויך אין די רומענישע טעאַטער־קרייזן. ביז היינט ווערט זי פאַררעכנט אַלס אַ קערנדיקער לויטן אינהאַלט און אַ נאָואַטאַרישע לויט איר (אגב, נאָענט צום עקספּרעסיאַניסטישן) סטיל.

אַ צווייטע וויכטיקע קולטור־שעפּערישע פּערזענלעכקייט פון דער דערמאַנטער תקופה איז דער פּראָזאַיקער משה אַלטמאַן, וועלכער פּייערט איצט אין טשערנאָוויץ זיין 70סטן געבוירנטאָג. ער שטאַמט פון דעם זעלבן בעסאַראַבישן שטעטל ליפּקאַן, וואו עס זיינען געבוירן געוואָרן יהודה שטיינבערג, אליעזר שטיינבאַרג און יעקב שטערנבערג. זיין ערשטער באַנד דערציילונגען "בלענדעניש" (1926) געפינט אַ פּאַרזעצונג אין דעם באַנד — "די ווינער קאַרעטע" (1935). אַלטמאַן טראַגט אין זיך דעם קלוגן סקעפּטישן שמייכל פון אַנאַטאָל פּראָנס. זיין אַריגינעלער דערציילערי־שער נוסח וואַרצלט אָבער אין דעם היימישן זאַפּטיקן מאַמע־לשון פון דער שטעטל־דיקער רוי־ערד. די אויסערלעכע פּשטות ווערט דערגרייכט דורך זייערע ראַפּינירטע דרכים, פול מיט הומאָר און פּיקחות, אָבער אויך מיט ליבע און דורך פּיינעם פּסי־כאַלאַגישן אַנאַליז.

דער ראַמאַן "מדרש פּנחס" (1936), וואָס די אַקציע שפּילט זיך אָפּ צווישן בע־סאַראַבישע פּליטים אין גאַליציע בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה, איז דורכגע־דרונגען מיט שטימונג און אַנונגען. די דערציילערישקייט איז פּאַרוועבט מיט אַ סך אַטמאָספּערע. דער פּסיכאָלאָגישער אַנאַליז פּאַרנעמט דעם איבנאַן. דער אויפבו־פון דעם ראַמאַן דערמאַנט אין דזשאַן דאָס פּאַסאַס, אַדער אין יעקב וואַסערמאַנס "עצל אַנדערגאַסט".

אַלטמאַן האָט פּאַרעפּנטלעכט אייניקע טיפּויניקע פּאַעמעס און האָט מיטגעאַר־בעט אין י. שטערנבערגס טעאַטער־אַרבעט נאָך 1935.

אונטער י. שטערנבערגס איינפלוס האָט זיך אַנטוויקלט די דיכטונג פון מאָטל סאַקציער. זיין לידער-ביכל „דערפאַר“ טראַגט דעם לייוויקישן חותם פון עטיש-סאַציאלע ראַנגלענישן. אין דער ליריק פון הערץ ריווקין פילט מען דאָס נישט צופאַסן זיך צום טומלדיקן שטאַטישן לעבן, דאָס בענקעניש נאָכן „היימישן דאַרף“ (ווי ער רופט אָן זיין לידער-זאַמלונג). צו דער גרופע „שויבן“ האָבן נאָך געהערט יחיאל שרייבמאַן, יאַנקל יאַקיר א.אַ.

אַ שאַרפער סאַציאַל-פּאָליטישער טאָן קלינגט אָפּ אין די געציילטע לידער פון דעם פּריציטיק-פּאַרשטאַרבענעם קובי וואַהל. „אינערלעכע דינאַמישקייט, געפרעס-טער דיכטערישער אַטעם, געשטייגערטע נאַכט-געשפענסטיקע ווייזע, צעשוּיבערטע סאַציאַלע סטיכיע“, — כאַראַקטעריזירט אים אַ קריטיקער.

לידער פון סאַציאַלער נויט אין היימישן מאָלאַדאווישן שטעטל האָט געשריבן ישראל ברוינשטיין (אומגעקומען בעת דער מלחמה). י. טראַכנבערג האָט פאַרעפנט-לעכט אַ פּאַעמע „אויף בעסאַראַבער ערד“.

אין דער שפיץ פון דער יונגער יידישער פּראָזע פון רומעניע אין די דרייסיקער יאָרן שטייט הערשט לייב קאָזשבער (געשטאַרבן 1942 אין סאַמאַרקאַנד). אין זיין ביכל סקיצן „קאַזאַנע גימנאַזיע“ האָט ער נישט באַוווּן צו אַנטפּלעקן די גאַנצע מאָס פון זיין טאַלענט. צווישן זיין שטורמישן טעמפּאַראַמענט און דוד בערגלסאַנס איינפלוס האָט זיך דורכגעשלאָגן שאַרפּקייט, בייסיקייט. אַ געוויסן אינטערעס פאַרמאַגט דאָס סקיצן-ביכל „פונעם סופליאַר-קאַסטן“. ווי אַ סופליאַר האָט דער מחבר, לייב דרוקער, גוט געקענט די יידישע טעאַטער-וועלט פון רומעניע.

ס'איז, אַגב, אינטערעסאַנט צו באַמערקן, אַז דאָס יידישע טעאַטער האָט צוגע-צויגן כמעט אַלע יידישע שרייבער פון רומעניע. אַזוי האָט, למשל, יאַסל לערנער חוץ זיין לידער-ביכל „געזאַנג פון הינטערגאַס“, אַ סך געשאַפן פאַרן טעאַטער, ליי-דער-סצענקעס אד"גל. זיין אַרבעט האָט ער מיט מסירת נפש פאַרגעזעצט אויך בעת דער דעפּאַרטאַציע קיין טראַנסניסטריע, אין מאַהילעוו אויפן דניעסטער. אויך די דיכטערין רעלי בליי, וועלכע האָט זיך אַנטוויקלט ערשט נאָך דער מלחמה, האָט גע-שאַפן טעאַטער-טעקסטן. דעפּאַרטירטע יידישע אַקטיאָרן, צווישן זיי די באַליבטע אַקטריסע סעוילאַ פּאַסטאַר, האָבן געשפילט טעאַטער אין די שוידערלעכסטע באַ-דינגונגען פון ערב אומקום. אויך אין דעם וואַפּניאַרקאַ-לאַגער האָט ל. וויגדער און אַנדערע צעבלאַזן דעם פונק פון יידישן טעאַטער.

אַ צווייטער אַלגעמיינער שטריך פון יידישער קולטור אין רומעניע איז די בדחניש-פּאַלקסזינגערישע טראַדיציע, וואָס ציט זיך פון וועלוול זבאַרזשער און היילי סיגעטער דורך שמשון פערשט און לוצע ענגלבערג ביז זעליג באַרדיטשעווער (פּריציטיק געשטאַרבן סוף 1932). באַרדיטשעווערס לידער זיינען ביז היינט זייער פּאַפּולער אין רומעניע אַדאַנק זייער סאַציאַל-פאַרגעשריטענעם טאָן און זייער קלוג-פּאַלקסטימלעכן נוסח. זיי זיינען דערשינען אין אַ קליין ביכל (וואָס איז איבערגע-דרוקט געוואָרן 1942 אין מאַנטעווידיעאַ) אַדאַנק די באַמיאַונגען פונעם מאַטעמאַטיקער הערש טעגאַל, אַ פיינער קענער, ליבהאַבער און פאַרשפּרייטער פון יידישער דיכטונג. סוף מלחמה, האָט הערש סעגאַל צונויפגעזאַמלט פּאַלקלאַר פון די דעפּאַרטאַציע-יאָרן. פּריער האָט ער אַרויסגעגעבן גראַפישע זאַמלונגען פון די מאַלער איזו שערף און משה קריניץ.

אינטערעסאַנט איז די גרופע שרייבער, וואָס האָט זיך אַרויסגעשילט אין מאַראַמורעש (צפון־זיבנברגען). די דאָרטיקע יידן, ס'רוב אַרעמע האַרעפּאַשניקעס־פּאַסטוכער, פּויערים, קליינהענדלער — זיינען געווען פּרום־פּאַנאַטיש און מגושמדיק חסידיש, אַפּגעשטאַנען מיט אַ גאַנצן יאָרהונדערט פון דער אַלגעמיינער אַנטוויקלונג פונעם ייִדישן לעבן. אונטערן איינפלוס פון דער רעוואָלוציאַנערער באַוועגונג האָט אַ טייל פון דער יוגנט געמאַכט דעם שפּרונג פון גמרא ביז... לענין. יונגעלייט פון די ישיבות, טראַגנדיק קאַפּאַטעס, האָבן אַנטדעקט די השכלה, דעם סאַציאַליזם, די וועלטלעכקייט. פון אַט אַזאָ סביבה שטאַמט דער דיכטער בערל שנאַבל. זיין ערשט לידער־ביכל „מילנער־גאַס“ שפּיגלט אַפּ די שרעקלעכע נויט פונעם ייִדישן הינטערגעסל אין מאַראַמורעש. „ישיבה־לידער“ (דערשינען 1942, אין סאַמע ברען פון ראַסיזם און אומקום) איז אַן עכאַ פון די שוידערלעכע איבערלעבענישן.

דער פּראָזאַאיקער וואָלף טאַמבור האָט שוין אין זיינע ביכעלעך „ביי דער טיר“ (1938) און „אין מיין היים“ (1941) געמאַלן די פּראַסטע היימישע פּויערים, פּאַסטור־כער און „שווערצער“. זיין ראַמאַן „פּרילינג אַן אַ זון“ (1947) וויל שילדערן די פּראַוואַן וואָס אַ ייִדיש מיידל, אַ צוריקגעקומענע פון אוישוויץ, מאַכט כדי זיך ווידער צוצופאַסן צום לעבן.

דער וואַקסנדיקער פּאַשיוז און נאַציזם האָט דערנענטערט צו די ייִדישע קולטור־קרייזן אַ ריי רומענישע שרייבער פון ייִדישן אַפּשטאַם. אייניקע פון זיי האָבן אַפּגעשפּיגלט דאָס ייִדישע פּאַלקס־לעבן אין די בעסטע ווערק זייערע. יאַ קאַלוגאַרו שפּיגלט אַפּ אין זיינע ראַמאַנען „די קינדער־יאָרן פון אַ לאַ יצח“ און „פּרילינגס־ליכט“, דאָס לעבן פון דער ייִדישער אַרעמשאַפט אין צפון־מאַדאַווע. דאָס לעבן פון בוקאַרעשטער ייִדישן מאַסן־מענטש, שילדערט א. פּעלץ אין זיין ראַמאַן „קאַלעאַ וואַקאַרעשט“ (אַזוי הייסט דער הויפּט־ייִדישער קוואַרטאַל פון פּאַרמלחמהדיקן בר־קאַרעשט). אורי בן הדור האָט געשילדערט די איבערלעבענישן פון דער ייִדישער גרויסשטאַטישער אינטעליגענץ אין זיין „געטאַ 20סטן יאָר“.

אויפן געביט פון ייִדישער געשיכטע, קריטיק און פּובליציסטיק זאָלן דערמאַנט ווערן די שרייבער א. מ. הלוי, י. קאַראַ (איציק שוואַרץ), מ. ש״ס־ראַמאַן, ש. א. סופּר, ב. טוטשינסקי, מ. סורקיס (אַ מיטאַרבעטער פון דעם קליינקונסט־אַנסאַמבל „קאַ־מעלעאַן“), מ. סורקיס.

מען דאַרף זיך פּאַרשטעלן די לאַגע פון די דעלעגאַטן, וואָס זיינען צוריקגעקומען פונעם פּאַריזער קולטור־קאָנגרעס האַרבסט 1937, מיר זיינען געווען באַגייסטערט פון דער פּאַלקס־פּראַנט־שטימונג, געהאַפּט אַז דער פּרייהייט־קאַמף אין שפּאַניע (וואו עס האָבן געקעמפט, ווי געזאַגט, אויך פּרייוויליגיקע פון רומעניע, צווישן זיי, נישט ווייניק יידן) וועט זיין אַן אַנזאַג פון אַפּענסיווע קעגן פּאַשיוז. אין רומעניע האָבן זיך אַנגעהויבן שיטן גזירות, רדיפות מכל המינים, וועלכע האָבן געמאַכט כמעט אוממעגלעך יעדע לעגאַלע קולטור־אַרבעט. מען האָט זיך באַגענגט אין קליינע הייִ־מישע קרייזלעך און געשטיצט דאָס ייִדישע טעאַטער, וואָס האָט העלדיש געקעמפט פאַר זיין קיום. אין בוקאַרעשט איז אויפגעקומען אַן אַפּווער־אַרגאַניזאַציע, וועלכע האָט געשטיצט די ייִדישע קולטור־אַרבעט, באַקעמפט דעם יאוש און די אַפּהענטי־קייט, וואָס האָט אַנגעהויבן פּרעסן אַ טייל פון דער ייִדישער באַפּעלקערונג.

און אַט איז די תקופה יוני 1940 — אויגוסט 1944, דאָס שוואַרצסטע און גרוי־ליקסטע בלאַט אין דער געשיכטע פון יידישע מאַסן אין רומעניע — דער פּאַשיסטיש־ראַסיסטישער „אַנטאַנעסקו־רעזשים—האַט פּאַרפירט דאָס לאַנד אין אַ פּאַרברעכעריי־שער אַנטי־סאָוועטישער מלחמה. די ראַסיסטישע דיווערסיע איז געווען אַ געוואונטשן מיטל צו פּאַרטשאַדען די מוחות פונעם רומענישן פּאַלק. די ראַסיסטישע געזעצגעבונג, די פּאַגראַמען (דאָראַ האַי 1940, בוקאַרעשט, יאָס 1941 און אַ סך אַנדערע), די מאַסן־דעפּאַרטאַציעס קיין טראַנסניסטריע (דאָס געביט צווישן דניעסטער און בוג), וואו עס זיינען אומגעקומען הונדערטער טויזנטער יידן, די לאַגערן פון צוואַנגס־אַרבעט האָבן געזאָלט צוגרייטן די טאַטאַלע פּאַרניכטונג פון דער יידישער באַפעלקערונג דאָ אין לאַנד.

אונטערן איינפלוס פון דער אונטערערדישער אַרבעטער־באַוועגונג האָבן די מער־באַוואוסטזיניקע קולטור־טוער (י. דובאַויס, ש. לאַקס און אַנדערע) געפרוואווט אויפצוהאַלטן אַ געוויסע קולטור־טעטיקייט. עס זיינען אַרגאַניזירט געוואָרן אין בתי־מדרשים יידישע קולטור־אַרויסטריטן אונטערן אויסרייד פון יאַרצייטן (שלום־עליכם, י. ל. פּרץ, ש. אַנסקי, א. גאַלדפּאַדן און אַנדערע). דאָס האָט געהאַלפן וועקן בטחון, מוט און גלויבן אין דעם זיג איבערן פּאַשיזם. נאָכן היסטאָרישן זיג פון סטאַלינגראַד, איז די לאַגע געוואָרן אַביסל לייכטער. אין יאָס איז (אונטער אַ פּאַלשן דרוק־אַרט און דאַטע) דערשינען אַ יידיש לערנביכל.

און ווידער איז דער פּאַזיטיווסטער יידישער קולטור־פּאַסטן אין רומעניע דאָס טעאַטער. די ראַסיסטישע געזעצגעבונג האָט פּאַרטריבן פון דער רומענישער בינע אַ ריי טאַלענטירטע שוישפּילער, רעזיסערן, מאַלער, מוזיקער און טעאַטער־טוער, יידן. זיי האָבן געבילדעט אַ קאַלעקטיוו, וואָס האָט געשפּילט אין בוקאַרעשטער טע־אַטער־זאַל „באַראַשעום“, אויף רומעניש (יידיש איז געווען פּאַרבאַטן אויף עפנט־לעכע אַרויסטריטן). אָבער אין אַ גרויסער מאַס יידישע פּיעסן (ווי, למשל, שלום־עליכם „200.000“, אַנסקיס „דיבוק“, דימאַווס „זינגער פון זיין טרויער“ און אַנדערע). זייער טעטיקייט האָט מיטגעהאַלפן וועקן אַפטימיזם און צוטרוי אין די הערצער פון דער אונטערדריקטער יידישער באַפעלקערונג.

**

דער 23סטער אויגוסט 1944 איז דער טאָג פון דער גרויסער ווענדונג אין דער היינצטייקער געשיכטע פון רומעניע. אונטערן דרוק פון דעם באַוואַפנטן אויפ־שטאַנד און אַדאַנק דעם זיגרייכן פּאַראַויסמאַרש פון דער רויטער אַרמיי, איז גע־שלאָסן געוואָרן דער וואַפּנשטילשטאַנד מיטן סאָוועטן־פּאַרבאַנד. די רומענישע אַרמיי האָט מיטגעהאַלפן פּאַרטרייבן פונעם לאַנד די היטלעריסטישע חיילות און זיי אונטערייאָגן ביז בערלין. אין לאַנד האָט זיך אָנגעהויבן אַ תקופה פון דעמאָקראַ־טיזאַציע (דער עיקר נאָכן 6טן מערץ 1946), וועלכע האָט געעפנט דעם וועג פאַר דער סאַציאַלער אַנטוויקלונג.

פאַר דער יידישער באַפעלקערונג האָט די באַפרייאַונג באַטייט, ערשטנס, אַ פאַרזיכערונג פון זייער פיזישן קיום. עס זיינען אַפּגערופן געוואָרן די ראַסיסטישע

געזעצן און מען האָט אָנגעהויבן פאַרגיטיקן די שאַדנס. עס האָט אָנגעהויבן בליען אַ ניי יידיש קולטור־לעבן.

דער איבערגאַנג פון קנעכטשאַפט צו פרייהייט איז נישט פאַרגעקומען אָן אַ געוויסער צעטומלטקייט, בלאַנדזשענישן און זוכענישן אין די רייען פון דער יידישער באַפעלקערונג. דאָס פראַקלאַמירן די רעפּובליק, דעם 30סטן דעצעמבער 1947, און די גרויסע סאַציאַלע אויפטוען פון 1948 — נאַציאָנאַליזאַציע פון די הויפט פראַקציע דוציר־מיטלען, לייזונג פון פרויען־פראַגע, רעפּאַרם פון אונטערריכט־ און קולטור־וועזן, האָבן געשאַפן די באַדינגונגען פון אַ קולטור־רעוואַלוציע, פאַר אַ ריזיקער אַנטוויקלונג פון פּאַלקס־קולטור. דאָס האָט זיך, זעלבסטפאַרשטענדלעך, אָפגערופן אויך אין יידישן לעבן דאָ אין לאַנד.

אין צענטער פון קולטור־אַרבעט אין די יאָרן 1944-1948 איז געשאַטאַנען דער „איקוף“ מיט אַפטיילונגען אין די גרעסערע און קלענערע יידישע ישובים פונעם לאַנד. אין בוקאַרעשט האָט דער „איקוף“ אַרגאַניזירט אַ פּאַלקס־כאַר, אין בוקאַרעשט און יאַס האָט ער געשטיצט די טעאַטער־גרופעס, פון וועלכער עס זיינען אַרויסגע־וואַקסן די צוויי יידישע מלוכה־טעאַטערס פון רומעניע. די וועלטלעכע „איקוף־בלעטער“ (הויפט־טוער: י. דובאַוויס, ל. וויגדער, י. בערקאַוויטש) האָבן חוץ פּוב־ליציסטישע מאַטעריאַלן, געדרוקט אַרבעטן פונעם עלטערן און נייערן דור יידי־שע שרייבער.

צווישן די אינציאַטאַרן פון אַנדערע קרייזן באַדאַרף מען פאַרצייכענען די אַנ־טאַלאַגיע, „נייע יידישע דיכטונג“ (1946), וואָס איז צונויפגעשטעלט לויטן מוסטער פון דער גלייכנאַמיקער אַנטאַלאַגיע, וואָס מיר האָבן אַרויסגעגעבן אין 1934 אין טשערנאַוויץ, אייניקע יידישע לערנבליעך און דער „בוקאַרעשטער אַלמאַנאַך“ פון 1942, וואו עס הערשט נאָך אַ היפש ביסל אידעאָלאָגישע בלאַנדזשענישן. עס זיינען דערשינען דריי ביכלעך לידער מיט נאַטן, אַ לערן „העפט פאַר יידישער גראַמאַטיק“ (י. קאַראַ) און אַ בראַשור „30 יאָר יידישע ליטעראַטור אין רומעניע“ (י. קאַראַ).

אויף רומעניש זיינען אָפגעדרוקט געוואָרן איבערזעצונגען פון מענדעלע מוכר ספרים („פישקע דער קרומער“), שלום עליכם („מאַטל פייסי דעם חזנס“), דאָס גרויסע געווינס“), ש. אַנסקי („טאַג און נאַכט“), י. ל. פּרץ, י. אָפּאַטאַשו און אַן אַר־בעט פון דוד רובין איבער יידישן פּאַלקסליד.

אַ גרינטלעכע ווענדונג פאַר דער קולטור־אַרבעט קומט פאַר אין 1948, ווען די מלוכה נעמט איבער די פאַרזאָרגונג פונעם גאַנצן קולטור־לעבן. די יידישע שולן און דער יידישער לימוד אין די אַלגעמיינע שולן ווערן אויסגעאַלטן פון דער מלוכה, אַזוי ווי די רומענישע שולן און די שולן פון די נאַציאָנאַלע מינדערהייטן. דער בוקאַרעשטער „מלוכה־פאַרלאַג פאַר פעדאַגאָגישער און דידיאַטישער ליטעראַטור“ האָט ביז איצט אַרויסגעגעבן איבער 50 לערנביכער פאַר און אויף יידיש.

די אַרבעטן פון יידישע שרייבער זיינען פאַרעפנטלעכט געוואָרן נישט נאָר אין דעם חודשלעכן זשורנאַל „קולטור־וועגווייזער“, נאָר אויך אין בוכפאַרם. דער יידי־שער סעקטאָר פון דעם „מלוכה־פאַרלאַג פאַר ליטעראַטור און קונסט“ (אַ געוויסע צייט אָנגעפירט פון מ. ריספלער) האָט אָפגעדרוקט אַ ריי ביכער אין פראַנצז און

פערזן. פון דער יידישער קלאסיק זיינען אַרויסגעגעבן געוואָרן געקליבענע ווערק פון מענדעלע מוכר ספרים, שלום-עליכם, י. ל. פרק, די דריטע אויפלאַגע פון אליעזר שטיינבאָרג „משלים“, די צווייטע אויפלאַגע פון זיינע וואונדערבאַרע „מעשהלעך“. מיט די ביז גאָר געראַטענע אילוסטראַציעס פון אַרטור קאַלניק, ס'איז אַרויס דוד רובינס דערציילונג „לעבן דער ברעטער-זעג“ (1951), וואָס שילדערט דאָס יידישע לעבן אין אַ בוקאווינער ישוב ערב דער צווייטער וועלט-מלחמה. די „לידער“ פונעם עלטערן יידישן שרייבער יודל וויינפעלד ברענגען טעמאַטיק פון „אַמאַל און היינט“ (טיטל פון אַ ציקל אין דעם ביכל). קינדער-לידער און איבערזעצונגען.

דאָס דיכטער-פאַר אַפריס און רעלי בליי שפיגלט אָפּ אין זייער ליריק די טראַג-גישע איבערלעבענישן פון די מלחמה-יאָרן און דאָס היינטיקע קאַכיקע לעבן, דעם שוואונג פון סאַציאַליסטישער בויאונג אין אונדזער היימלאַנד. קינדער-לידער און איבערזעצונגען פאַרנעמען אַ וויכטיקן פּלאַץ אין זייער לידער-זאַמלונג „מיט פשוטע ווערטער“ (1957). מיר ווילן דאָ נישט אויסרעכענען אַלע ביכלעך לידער און פּראָזע, וואָס דער „מלוכה-פאַרלאַג“ האָט אַרויסגעגעבן. מיר מוזן זיך אָבער אָפּ-שטעלן אויף די אַרבעטן פון י. ל. ברוקשטיין. זיין פיעסע „די משפחה גרינוואַלד“ איז אַפגעדוקט געוואָרן אויף יידיש און רומעניש (1957).

„די משפחה גרינוואַלד“ איז דאָס מיטלסטע בילד פון אַ טרילאָגיע, אין וועלכער דער דראַמאַטורג באַרירט די עיקר-פּראָבלעמען פונעם היגן יידישן לעבן אין די לעצטע 20 יאָר. די פיעסע מאַלט דעם איבערגאַנג פון אינדיוידועלער קליין-פּראַ-דוקציע צו קאָאָפּעראַציע. אין דעם גורל פון דעם יידישן שוסטער משה גרינוואַלד און זיינע קינדער, שפיגלט זיך אָפּ דער קאַמף צווישן אַלט און ני, דער זיג פון דעם נייעם וועלט-באַנעם איבער די מיאוסע גענג פון דער אַלטער צעפּוילטער קאַפיטאַ-ליסטישער „מאַראַל“.

דער מחבר האָט אַלס יינגל מיטגעמאַכט די דעפּאַרטאַציע קיין אוישוויץ. אין זיין ערשטער פיעסע „נאַכט שיכט“ מאַלט ער מאַמענטן פון ווידערשטאַנד און אויפשטאַנד אין אַ פאַרניכטונגס-לאַגער.

דער וואוקס פון דעם נייעם סאַציאַליסטישן באַוואוסטזיין, פון דער נייער עטיק, ווערט געשילדערט אין זיין פיעסע „דור המדבר“, זיין הויפט-העלד — דער אַלטער באַלעגאַלע אברהם אַרנפעלד, וואַרפט אַ בריק צווישן דער מאַראַל פון די עשרת-הדברות און די נייע עטישע אימפעראַטיוון. אין דער פיעסע, ווי אין לעבן, זיגט די זאָרג פאַרן קאַלעקטיוון פאַרמעגן איבער די אַלטע, נעבעכדיקע, קליינלעכע הפּקר-געפילן פון כאַפּ-לאַפּ.

אין אַנדערע פיעסן און איינאַקטערס זיינע, וואָס זיינען געשפּילט געוואָרן אויך אין די רומענישע און מאַדיאַרישע טעאַטערס, באַרירט ברוקשטיין פּראָבלעמען פון עטיק. זיינע פיעסן ווערן מיט אַ סך אינטערעס אויפגענומען פון די צושויער.

צו די נייערע אויסגאַבעס פונעם „מלוכה-פאַרלאַג“ געהערן די איבערזעצונגען פון אַסטראַווסקיס פיעסע „שטורעם“ און פון אַנאַ פּראַנקס „טאַג-בוך“ (איבערזעצער: ש. רובינגער). די פיעסע, וואָס די אַמעריקאַנער שרייבער גודריטש און העקעט האָבן אַנגעשריבן לויטן טאַג-בוך, איז געאַנאַנען מיט גרויס דערפאַל אין בוקאַרעשטער יידישן מלוכה-טעאַטער און אין אַנדערע טעאַטערס פונעם לאַנד. זי ווערט געגרייט

פאַרן קומענדיקן סעזאָן פונעם יאָסער יידישן מלוכה-טעאַטער „אַברהם גאַלדפּאָדן“ אַ באַזונדערן אינטערעס דערוועקט דער באַנד „יידישע פּאַלקס-לידער“ (דערשי-נען סוף 1959), געזאַמלט, רעדאַגירט און פאַרזען מיט אַן אויספירלעכן מוזיקאַ-לאַגישן אַרײַנפיר פונעם פּאַלקאַריסט און קאַמפּאָזיטאָר עמיל סעקולעץ. נישט גע-קוקט דערויף, וואָס יידישער פּאַלקלאָר איז פאַרעפנטלעכט געוואָרן אין פּאַרשיי-דענע אויסגאַבעס און צייטשריפטן (צ. א. אויך דורך מיר) איז סעקולעצס אַרבעט די ערשטע, וואָס דערשיינט אין בוך-פאַרם און מיט נאָטן. ע. סעקולעץ ברענגט 145 לידער מיט וואַריאַנטן, פּאַלקלאָרישע און פּאַלקלאָריזירטע, טיילווייז מאַטערי-אַלן פונעם נייערן, אומפאַרעפנטלעכטן פּאַלקלאָר. דער „מלוכה-פאַרלאַג“ פאַר מוזיק פאַרדינט אַ דאַנק פאַר דער שיינער, ווערטפולער אויסגאַבע.

ליטעראַרישע און היסטאָרישע מאַטעריאַלן דרוקט לעצטנס די חודש-צייט-שריפט, וואָס די „פעדעראַציע יידישע קהלות פון דער ר.פ.ר.“ גיט אַרויס אויף יידיש און רומעניש.

דעם אויבנאָן אין היגן יידישן קולטור-לעבן פאַרנעמען אַבער בלי ספק די צוויי יידישע מלוכה-טעאַטערס פון יאַס און בוקאַרעשט. זיי באַדינען אין משך פון יאָר אַ גרויסע צאָל צושויער, וואָס איז נישט קלענער פון דער צאָל יידיש-קענער פון רומעניע (איבער 120.000). זינט זייער גרינדונג (בוקאַרעשט, זומער 1948, יאַס, נאָוועמבער 1949) האָבן זיי געשטעלט 110 פרעמיערעס.

זייער רעפערטואַר איז אַ פּילזייטיקער אין יעדן פרט: טעמאַטיק, זשאַנר, אור-שפּרונג, עפאַכע, לאַנד.

פון דער יידישער קלאַסיק פאַרנעמט דעם אויבנאָן שלום-עליכם מיט 5 פיעסן (צוויי פון זיי דראַמאַטיזירט דורך בענאָ פּאַפּליקער, איינע דורך י. קאַראַג, און 2 ספּעקטאַקלען איינאַקטערס) און אברהם גאַלדפּאָדן, מענדעלע מו״ס (אין אַ דראַמאַ-טיזאַציע פון י. בערקאוויטש און יוליאַן שוואַרץ). י. ל. פּרין, יעקב גאַרדין ווערן גע-בראַכט צוגלייך מיט ווערק פון דער וועלט-קלאַסיק: מאַליער, גאַלדאַני, א. נ. אַס-טראַווסקי און אַנדערע.

אַ באַזונדערן אינטערעס דערוועקן די פיעסן, וואָס זיינען פאַרבונדן מיטן היינט-צייטיקן לעבן, מיט די שטרעבונגען פון די מענטשן, וואָס בויען אַ ניי לעבן. די פיעסן פון סאָוועטישער, נייער רומענישער און פּראַגערעסיטישער דראַמאַטורגיע פון גאַר דער וועלט און קליינענסט-ספּעקטאַקלען זיינען גיט ווייניקער באַליבט.

איינער פון די וויכטיקסטע טעאַטער-טוערס דאָ אין לאַנד איז איזאַ שאַפּיראַ, דער דירעקטאָר און הויפּט-רעזשיסער פונעם יאַסער יידישן מלוכה-טעאַטער. זיין טעאַטער-אויסבילדונג האָט ער באַקומען אין בערלין, וואו ער האָט מיטגעאַרבעט אין יידישע טעאַטער-גרופּעס ווי, למשל, די „יידישע פּאַלקס-בינע“, מיט וועלכער דוד בערגלאַסאָן האָט זיך זייער אינטערעסירט. נאָך היטלערס פאַרכאַפן די מאַכט איז שאַפּיראַ אַריבערגעפאַרן קיין פּאַריז, וואו ער האָט פאַרגעזעצט זיין טעאַטער-אַרבעט אין „פּיאַט“. ער קעמפט אַלס פּרייוויליקער אין שפּאַניע און ווערט פאַר-שיקט קיין צפון-אַפריקע אַלס קריגס-געפאַנגענער. אפילו אונטער די זייער שווערע לאַגער-באַדינגונגען גיט ער נישט אויף זיין טעאַטער-טעטיקייט. דעם סוף מלחמה באַגעגנט ער אַלס פאַרטיזאַן אין די רומענישן קאַרפּאַטן.

אין בוקאַרעשט האָט ער געאַרבעט אַלס שווישפּילער און רעזשיסער פונעם

דאָרטיקן יידישן טעאָטער ביז נאָוועמבער 1949, ווען ער האָט איבערגענומען די אָנפירונג פונעם יאָסער יידישן מלוכה-טעאָטער.

אַלס רעזשיסער צייכנט ער זיך אויס מיט אַ רייכער פּאַנטאַזיע, וואָס ווערט אָנגעפירט דורך אַן אויספירלעכער טעאָטער-קולטור און אַ גרויסע בינע-פּראַקטיק. אַ דאַנק זיינע באַזונדערע פעדאָגאָגישע פּיאַיקייטן און זיין שאַרף מענטשן-קענטעניש איז אים געלונגען אויסצופורעמען אַ געשלאָסענעם קאַלעקטיוו מיט אַן אייגענעם פּרעזענטאָן. אינאָם שאַפּיראַ שטרעבט צו אַנטוויקלען אַן מאָדערנע פּאַרמען דעם איינאַרטיקן יידישן טעאָטער-סטיל, וואָס איז געבויט אויפן נוסח פון פּאַלקלאָרישן טעאָטער, וויטער אַנטוויקלט לויטן שניט פון סאַציאַליסטישן רעאַליזם. ער שטרעבט צו גיבן אַ מאַקסימום אויסדרוק דורך קנאַפע מיטלען. ביי אים פלעכטן זיך איבער אינטעלעקט און טעמפּעראַמענט, ספּאַנאַטישקייט און אויסגעווענענע טעאַטיקייט; שטייגע-רישע עלעמענטן דינען פאַר קינסטלערישע פּאַראַלעלע מינונגען רייך אין אינהאַלט און אויסדרוק.

דער שווישפּילער און רעזשיסער פונעם בוקאַרעשטער יידישן מלוכה-טעאָטער מאָרזי טעקלער, האָט אויך באַקומען זיין טעאָטראַלע אויסבילודנג אין בערלין. חוץ זיינע אויפטוען אין יידישן טעאָטער איז אים צו פּאַרדאַנקען דאָס באַקענען דעם היגן רומענישן צושויער מיט בערטהאַלד ברעכטס פּיעסן, וואָס ער האָט געשטעלט אין דעם יאָסער רומענישן „נאַציאָנאַל טעאָטער“ און אין דעם דייטשן מלוכה-טעאָטער פון זיבנבירגען.

צום סוף איז וויכטיק זיך אַפּצושטעלן אויף צוויי וויכטיקע קולטור-געשעענישן פון די לעצטע פינף יאָר: דער 80-יעריקער יובל פונעם יידישן טעאָטער (1956) און די פּייערונגען פון שלום-עליכמס הונדערטסטן געבוירנטאָג (1959).

סוף 1956 איז אין אַ ברייטן פּאַרנעם געפּייערט געוואָרן 80 יאָר יידיש טעאָטער אין רומעניע. די פּייערונג אין בוקאַרעשט און יאָס זיינען אַראַגאָניזירט געוואָרן דורכן קולטור-מיניסטער און עס זיינען בייגעווען געסט פון אַרגענטינע, בולגאַריע, פּוילן, פּראַנקרייך און פון די קונסט-אינסטיטוציעס פון אונדזער לאַנד. די פּרעסע און די ראַדיאָ האָבן געבראַכט ידיעות און מאַטעריאַלן. איבערן טעאָטער אין בוקאַרעשט איז דערשינען, אויף יידיש און רומעניש, אַ רייך אילוסטרירטער יובל-בוך מיט אַ סך מאַטעריאַלן איבער דער פּאַראַנגענהייט און קעגנוואָרט פונעם יידישן טעאָטער. י. קארע האָט אָפּגעדרוקט אין די וואַרשעווער „בלעטער פאַר געשיכטע“ אַן אַרבעט איבער דער געשיכטע פונעם יידישן טעאָטער אין רומעניע.

אין פּאַרבינדונג מיט דער פּייערונג האָט דאָס יאָסער טעאָטער באַקומען דעם נאַמען „אברהם גאַלדפּאַדן“. דער טעאָטער-גאַרטן „פּאַמול ווערדע“, דאָס וויגעלע פונעם יידישן טעאָטער, איז באַנייט געוואָרן און באַשיינט מיט אַ בראַנזענעם ביוסט א. גאַלדפּאַדנס. אַ ריי יידישע טעאָטער-מענטשן זיינען באַלוינט געוואָרן מיט מע-דאַלן, אַרדנס און ערנסטיטלען. די יוביליי-פּייערונגען האָבן באַוויזן און פּאַרשטאַרקט די נאַענטע באַציאָנונגען פונעם טעאָטער מיט זיינע צושויער.

דער שלום-עליכמס-יובל איז געפּייערט געוואָרן איבערן גאַנצן לאַנד. די פּאַסט-פּאַרוואַלטונג האָט אַרויסגעלאָזט אַ ספּעציעלע בריוו-מאַרקע מיט שלום-עליכמס

בילד. די פרעסע האָט געבראַכט ידיעות, אָפּהאַנדלונגען, איבערזעצונגען, אָפּשאַ-צונגען איבער אונדזער גרויסן פּאַלקס־שרייבער. (די ראַדיאָ האָט טראַנסמיטירט אויף רומעניש „200.000“ איבערגעזעצט פון י. לודאַ). עס איז דערשינען די צווייטע אויפלאַגע אויסגעוויילטע ווערק אויף רומעניש און באַנד 2 אויף יידיש. די יידישע טעאַטערס האָבן געשטעלט ספּעציעלע ספּעקטאַקלען. עס זיינען אָפּגעהאַלטן גע-וואָרן איבערן לאַנד אַ ריי לעקציעס איבער שלום-עליכם. דער מאַלער איזו שערף האָט אויסגעשטעלט אין יאַס און בוקאַרעשט זיין גראַפיק־סעריע: „שלום-עליכם-געשטאַלטן“. די שלום-עליכם-פיייערונגען האָבן געהעכערט דעם פרעסטיזש פון דער יידישער קולטור סיי קלפּי חוץ, סיי אין די אייגענע אויגן. די געשיכטע פון די לעצטע 15 יאָר וויזט אונדז, וואָס פאַר אַ מעגלעכקייטן די מאַסן האָבן צו אַנטוויקלען זייער קולטור אויף מאַמע-לשון, אַ קולטור, וואָס זאָל העלפן אויפבויען אַ וועלט פון יושר און שלום.

יולי 1960.

אמעריקע אין די ווערק פון שלום אש

(קאפיטלען פון א גרעסערער ארבעט)

1.

היינאר איז געווארן 80 יאר ווי שלום אש איז געבוירן געווארן. עס איז אויך געווארן 50 יאר, ווי שלום אש האט צום ערשטן מאל באטראטן די אמעריקאנער ערד, וואו ער האט געלעבט, מיט קלענערע און גרעסערע הפסקות, צענדליקער יארן און וואו ער האט געשאפן א גרויסע צאל ווערק, — דערציילונגען, ראמאנען און דראמאטישע שאפונגען, — אין וועלכע ער האט אויפגענומען און ארויסגעבראכט דאס רייכע, פארשיידנארטיקע און קאלירפולע יידישע לעבן אין אמעריקע. שלום אש איז אין א געוויסן זינען געוואקסן מיטן היגן יידישן ישוב, ער האט מיט געמאכט מיט די יידישע פאלקס־און ארבעטער־מאסן זייערע פרייד און לייד, זייערע שוועריקייטן און זארגן, זייערע געבורט־און איבערוואנדלונג־ווייען. די אלע ליכט און שאטן, די גוטע און זאטע און די גויט און הונגער־יאָרן פון די יידישע עמיגראנטן, וואָס זיינען פאָרוואַגלט געוואָרן אָהער פון זייערע שטעט און שטעטלעך, זיינען אויף פאָרשיידענע אופנים געקומען צום אויסדרוק אין שלום אש'ס שאפן. דורך די פיל ווערק, דורך די הונדערטער געשטאלטן און טיפן, וואָס ער האָט געמאַלט אין זיינע שאפונגען, האָט שלום אש געטריי און רירנדיק געשילדערט דעם יידישן מענטש, יונג און אלט, ווי זיי וואָרצלען זיך פאַמעלעך און בהדרגה איין, סיי פיזיש, מאַטעריעל און סיי קולטורעל־גייסטיק אין דעם היגן באַדן, וואָס איז זיי אפריער לחלוטין אומהיימלעך און פרעמד, און וואָס ווערט פאַר זיי צוביסלעך אלץ־געענטער און אייגענער. שלום אש'ס ווערק וועגן דער יידישער אמעריקע זיינען נישט נאָר וויכטיקע דאַטעס אין זיין שאפן, נאָר זיי זיינען גלייכצייטיק אויך וויכטיקע וועג־און קען־צייכנס אין דער געשיכטע פון יידן אין אמעריקע. אָנגעהויבן מיט די ערשטע קלענערע דערציילונגען, וואו אש שילדערט דעם אומ־באַהאַלפּענעם און דערשלאָגענעם יידישן עמיגראַנט, וועלכער האָט אויסצושטיין גויט, דחקות און פאַרפּרעמדקייט, גייט שלום אש אַריבער אין זיינע ווייטערדיקע דערציילונגען צו מאַלן די איינגעוואַרצלטע, אַרויפגעאַרבעטע יידן און ער ברענגט דערנאָך אַרויס יידן פון די „העכערע“ סביבות, שיכטן און קרייזן.

עס איז נישט איבעריק פאַרבייגייענדיק צו באַמערקן, אַז אמעריקע פאַרנעמט צווישן דער גרויסער צאל ווערק פון שלום אש בלויז א טייל. ווי באַוואוסט, האָט שלום אש, אין זיין פאַרשיידנארטיקן און פילקאלירנדיקן שאפן, גענומען שטאַף, פאַרווענדט מאַטעריאַל פון פאַרשיידענע באַדנס, ווי אויך פון פאַרשיידענע תקופות און פּעריאָדן פון דער רייכער נאָענטער און ווייטער יידישער ווירקלעכקייט

און געשיכטע. געבוירן און אויפגעהאָדעוועט אין פּוילן, האָט ער אין זיינע ערשטע ווערק, קלענערע ווי גרעסערע, לכתחילה געשעפט פון די יידיש-פּוילישע קוועלן-קוואַל, אַרויסגעבראַכט טיפּן און געשטאַלטן פון זיינע אייגענע, נאָענטע שטעטלעך און דערפער, וואו ער האָט אויך באַזונגען די פּוילישע נאַטור און דעם פּוילישן טיך, די ווייסל, וואָס ער האָט אויף אַ ספּעציפּישן אַשישן אופן געמאַלט. מיטן ערשטן באַזוך, אין 1907, אין ארץ ישראל, ברענגט אַש אַרויס טיף-אַריגינעלע און עכט-יידישלעכע בילדער און איינדרוקן, גענומען פון דער ארץ-ישראל-וואָר און פון די פאַרצייטיקע ביבלישע צייטן, בעיקר — אין זיינע דראַמאַטישע ווערק. די באַגע-גענישן מיט דער יידישער אינטעליגענץ און זיינע באַזוכן אין פעטערבורג און בערלין ביי דער יידישער בורזשואַזיע, רעגן אים אָן צו שרייבן זיין „מעריי“ און „דער וועג צו זיך“. די שווערע איבערלעבענישן פון יידישע פאַלקס-מאַסן בעתן ערשטן וועלט-קריג רופן ביי אים אַרויס די ווערק „חורבן פּוילן“ און „שנירל פּערל“. די רעוואַלוציע אין רוסלאַנד אין 1917-1919 און די פאַגראַמען אין אוק-ראַינע האָבן געפונען אַן אַפּקלאַנג אין „קידוש השם“ און „כישופּמאַכערין פון קאַסטיילע“, און מיט אַ פאַר יאָר שפּעטער — אין דער גרויסער טרילאַגיע „פאַרן מבול“ (פּעטערבורג, „וואַרשע“, „מאַסקווע“). די מאַטעריעלע קאַטאַס-טראַפע און די גייסטיקע דעמאַראַליזאַציע אין דייטשלאַנד ברענגען שלום אַשן צו שרייבן דעם אינטערעסאַנטן ראַמאַן „ביים אַפּגרונט“ א. א. ז. און זיין לאַנג-יאַריקער אינטערעס און אַריינלעבן זיך אין דער קריסטוס-תּקופּה און אין דער קריסטוס-געשטאַלט פּירט אים צו די דריי קריסטוס-ווערק „דער מאַן פון נצרת“, „אַפּאַסטאַל“ און „מעריי“.

הקיצור, אַמעריקע איז בלויז איין טייל פון די רייכע וועלטן, וואָס אַשס פעדער האָט אַרויסגעבראַכט.

אַבער אין דער דאָזיקער אָפּהאַנדלונג ווילן מיר רעדן בלויז וועגן אַמעריקע, ווי זי ווערט געשילדערט אין די ווערק פון שלום אַש. שלום אַש אין אַמעריקע — איז אַ רייכע טעמע, וואָס פּאַדערט אַ ברייטע און אַלזייטיקע פאַרש-אַרבעט*.) זאָלן די געבראַכטע מאַטעריאַלן דינען ווי אַ ציגל פאַר דעם שפּעטערדיקן גרויסן בנין.

שלום אַש איז געקומען קיין אַמעריקע סוף 1909. אַבער עטלעכע יאָר איידער ער איז אַהער געקומען, איז ער און זיינע ווערק שוין געווען גוט באַקאַנט דאָ דעם היגן יידישן לייענער. זיינע קלענערע און גרעסערע דערציילונגען האָבן זיך גע-

(*) אויף וויפּל עס זיינען ווייניק באַקאַנט אַשס ווערק, וואָס ער האָט געשריבן וועגן אַמעריקע, איז גענוג צו ברענגען אַ וואָרט פון יואל ענטין פון זיין אינטערעסאַנטער אַפּ-האַנדלונג „שלום אַש, פון 1938 ביז 1948“ („יידישער קעמפּער“, ראש-השנה, תש"ט), וואו ער זאָגט, אַז „אָש האָט בכלל ניט צופּיל געשריבן פון אַמעריקאַנער יידישן לעבן“ (ז' 92). אָנב, די אָפּהאַנדלונג איז געשריבן מיט פּיל פאַרערונג פאַר שלום אַשן און מיט ווידערווילן און פאַראַכטונג צו די בייזוויליקע אַש-קריטיקער מכל המינים. — ג. מ.

נומען דרוקן אין „פארווערטס“ זינט 1906, און אפשר אויך פריער אין אנדערע יידישע צייטונגען. הויך דעם איז מיט עטלעכע יאָר פאַר זיין באַטרעטן דעם אַמע־ריקאַנער באַדן, אַנגעגאַנגען אַ העפטיקער געראַנגל און הייסע לייַדנשאַפטלעכע דעבאַטן אַרום אים אין דער היגער פרעסע און אין דער דעמאָלסטיקער יידישער עפנטלעכקייט. מ'דאַרף אַרויסגעפינען גענויע פּרטים וועגן דעם אין דער יידישער פרעסע פון צוריק מיט אַ 55-58 יאָר.

אינעם זשורנאַל „דאָס פּאַלק“ (ניו־יאָרק, פונעם 15טן נאָוועמבער 1907, ז' 1) לייענען מיר אַזעלכע שורות: „... שלום אַשס דראַמע גאַט פון נקמה האָט אין אונדזער ליטעראַרישער וועלט באַשאַפן וועגן זיך, קאָן מען זאָגן, אַ קליינע ליטעראַטור. לכתחילה האָט זיך אין דער פרעסע צעפלאַקערט אַ קאַמף איבער דער פּראַגע: 'ציי מעג מען שפּילן, אויפפירן, הייסט עס, אַשס ווערק, אַדער ניט?' דאָס 'טאַגעבלאַט' און 'מאַרגן־זשורנאַל' האָבן געפאַדערט אין נאַמען פון יידיש־קייט, פון דער הייליקער מאַראַל, די דראַמע תּיכּף ומיד אַרונטערצונעמען פון 'סטעיַדזש', דער 'אַמעריקאַן היברו' האָט זיך מיט דעם ניט באַגנונגט און גע־פאַדערט פון דער פּאַליציי, דאָס זי זאָל זיך אַרייַנמישן אין דער הייליקער מלחמה. דער 'פאָרווערטס' האָט מתיר געווען די דראַמע און האָט געבראַכט הכשרים פון ציוניסטן און אפילו פון ווילהעלם דעם צווייטן, קייזער פון דייטשער אימפעריע... די 'וואַרהייט' האָט געמאַכט אַ פּשרה: די דראַמע איז טאַקע גוט, נאָר שפּילן דאַרף מען דאָס ניט...“ „איצט — ווערט ווייטער געזאָגט אין דער נאַטיץ — איז שוין אפילו דער קאַמף שטיל געוואָרן, די צדדים האָבן זיך באַרואיקט, דאָך הערן די קריטיקן איבער דער דראַמע ניט אויף, קריטיקן, וועלכע האָבן אַ שייכות מער צו איינצלנע מאַמענטן פון דער דראַמע, צו איר טעכנישן אויפבו, איידער צו דער דראַמע אַלס קונסט־ווערק.“

אין 'יידישער קעמפער' האָט דער באַוואוסטער יידישער שרייבער מ. לאַזאַרסאָן (מ. בן אליעזר) פאַרטיידיקט שלום אַשן און געזאָגט, אַז „אונדזער ליטעראַטור וועט ווערן גרויס, ווען מען וועט זיך פאַרנעמען מיט דאָס מענטשלעכע אין דעם יידן, צופיל פאַריידישן מיר אַלע געפילן און געדאַנקען, און דערפאַר אַליין קומט אַשן אַ דאַנק, וואָס ער מאַכט זיינע העלדן פאַר מענטשן...“

איידער שלום אַש איז געקומען קיין אַמעריקע זיינען אויך אַנגעגאַנגען הייסע ויכוחים אַרום זיין דערציילונג „אין אַ קאַראַנאָוואַל־נאַכט“, וואָס ד"ר חיים זשיט־לאַווסקי האָט זי, נאָך פיל איבערלייגן זיך און טראַכטענישן, געדרוקט אין זיין זשורנאַל „דאָס נייע לעבן“ צוזאַמען מיט אַ צווייטער „נישט־כשרער“ דערציילונג, „דער צלם“, פון ל. שאַפּיראַ. דערנאָך האָט ת. זשיטלאַווסקי פאַרעפנטלעכט זיין אינטערעסאַנטן אַרטיקל איבער די צוויי דערציילונגען, וואָס האָט אַרויסגערופן אַ שאַרפן ענטפער פון ש. אַנסקיין און אנדערע.

ווען שלום אַש איז געקומען קיין אַמעריקע סוף 1909, האָט ד"ר ת. זשיט־לאַווסקי פאַרעפנטלעכט אַן אַרטיקל אין זיין „דאָס נייע לעבן“ אונטערן נאַמען: „שלום אַש אין אַמעריקע“. צווישן אנדערן זאָגט ד"ר זשיטלאַווסקי: „שלום אַש איז איינער פון אונדזערע גדולים [שלום אַש איז נאָך דאָן קיין פולע 30 יאָר נישט אַלט געווען — נ. מ.]. זיין נאַמען האָט אַ רעכט דערמאַנט צו ווערן אינאיינעם מיט די נעמען פון מענדעלע מוכר ספרים, שלום עליכם און י. ל. פּרץ, אַבער זיין

באדייטונג פאַר דער איצטיקער לאַגע פון דער יידישער ליטעראַטור איז אַ סך אַ גרעסערע אידער די באדייטונג פון זיינע באַרימטע פאַרגייער.

און ד"ר ת. זשיטלאָווסקי זאָגט ווייטער: "... ביז צו שלום אַשן האָט די יידישע ליטעראַטור געהאַט נאָר אַ הימישן געברויך-ווערט און אַן אייגענע נאַצי-אַנאַלע וואָג. שלום אַש איז דער ערשטער יידישער קינסטלער, וואָס האָט אַריבער-געוואַקסן דעם צוים פון יידישן תּחום. ער איז דאָס ערשטע צווייגעלע, וואָס פלעכט זיך אַריין אין דעם אַלגעמיינעם געוויקס פון דעם איראָפּיאישן גייסט.. די ביל-דער און געפילן, וואָס שלום אַש האָט באַשאַפן, פלאַטערן אַריין אין די מוחות און אין די הערצער פון דעם אַלגעמיינ-געבילדעטן פּובליקום פון דער גאַנצער געבילדעטער מענטשהייט..." (דער אַרטיקל איז איבערגעדרוקט אין ד"ר חיים זשיטלאָווסקיס בוך "וויזיע און געדאַנק", איקוף-פאַרלאַג, ניו-יאָרק, 1951, ז"ו 152-153).

2.

שלום אַש איז אַ שרייבער, וואָס נעמט אויף זייער שנעל, אייליק איינדרוקן, בילדער, צוזאַמענשטויסן, און ער לאַדט זיי שנעל, האַסטיק אויס.

באַלד ווי ער איז געקומען קיין אַמעריקע, האָט ער גענומען פאַרעפנטלעכן בילדער, איינדרוקן, דערציילונגען פונעם היגן יידישן לעבן, ווי אויך האָט ער פאַרפאַסט אַ קאַמעדיע פונעם אַמעריקאַנער יידישן לעבן "דער לאַנדסמאַן", וואָס איז אויפגעפירט געוואָרן אין אַמעריקע און אין אַנדערע לענדער. ער שרייבט אַן זיין גרעסערע דערציילונג "קיין אַמעריקע" (אַדער "אַמעריקע"), און פאַרעפנט-לעכט קלענערע שילדערונגען פונעם עמיגראַנטישן יידישן לעבן אין אַמעריקע. אין שלום אַשס ערשטע ווערק וועגן אַמעריקע פילט מען די שרעק, וואָס דאָס ווייטע אומבאַקאַנטע לאַנד האָט אַרויסגערופן ביי זיינע שטעטלידיקע מענטשן. מ'האַט נאָך דאָן אין די פאַרוואַרפענע קליינע שטעטעלך זייער ווייניק געוואוסט וועגן אַמעריקע. עס איז געווען אַן אַנדערע וועלט, און מ'האַט געהאַט וועגן דעם דאָרטיקן לעבן אַ מאַדנע פאַרשטעלונג. אפילו די רייזע אַהין האָט זיך אויסגע-וויזן אַ מוראדיקע. ווען מאירל, דער ייד דער למדן, פון לענשנע, באַשליסט צו פאַרלאָזן זיין היים, זיין ווייב און קינדער און זיך לאָזן אין דער ווייטער אומבאַ-קאַנטער אַמעריקע, קומט צו גיין זיין קרענקלעכע שוועגערין און וואַרפט אַן אַ טויט-שרעק אויף אים און אויף זיין משפּחה.

— „אוי, מאירל, און דו האָסט גאָר קיין מורא ניט פאַרן וואַסער? מען זאָגט, אַז ווען מען ווערט קראַנק אויפן וואַסער, נעמען זיי און בינדן אַן אַ ברעט און וואַרפן אַריין אין וואַסער!..." (1' 10).

עס הערשט אין שטוב אַ מוראדיקע דערדריקטייט. חנה לאה, מאירס ווייב, איז צעבראַכן, זי האַלט אין איין קלאַנג און וויינען, ווי זי וואַלט אַרויסבאַגלייט איר מאַן אויפן בית-עולם.

עס פילט זיך אין דער דערציילונג, ווי שלום אַש גופא איז, אינאיינעם מיט זיינע מענטשן, וואָס ער פירט אַרויס אין זיין בוך, דערשלאַגן און פאַרלוירן. ער גייט נאָך, ער פאַרט-מיט מיט מאירלען קיין אַמעריקע און לעבט-מיט מיט אים

דערנאך אלע שוועריקייטן אין דעם גרויסן פרעמדן ניו-יאָרק, וואו מאירל פילט זיך שטאַרק איינזאַם.

נאָך דעם ערשטן קאַפּיטל, וואו שלום אָש מאַלט, מיט טיפן טרויער און רירנדיקן מיטלייד, ווי מאירל געזעגנט זיך אָפּ און ווי זיין אָפּפאַר מאַכט אַ דער-דריקנדיקן איינדרוק אויף זיינע באַענטע, קומט דער צווייטער קאַפּיטל „אַליין אין דער פרעמד“, וואָס הייבט זיך אָן אַזוי: „אַזוי ווי אָן איינזאַמער אין אַ וויסטע איז מאיר געזעסן אויף דעם דריטן שטאַק אין איינעם פון די טענעמענט-הייזער אויף עסעקס סטריט אין ניו-יאָרק, וואָס איז ביים ברעג אויף יענער זייט אַקעאַן — צווישן אַ פינף-מיליאָניקער באַפעלקערונג און צווישן ניין הונדערט טויזנט זיינע אייגענע גלויבנס-גענאַסן. צו קיין חברה, צו קיין סאַסייעטי, סיי ציווילנע אָדער רעליגיעזע קאָנגרעגיישאַנס האָט ער נישט געהערט, און האָט זיך מיט קיינעם נישט געמישט“... (ז' 18).

און ס'איז, ווי שלום אָש גופא וואַלט מיטגעפאַרן מיט זיינע קליינשטעטלדיקע יידן אין דער פרעמדער פאַר זיי אַמעריקע, און זיך געפילט איינזאַם, אין דער פרעמד. און ס'איז פאַרשטענדלעך זיין אומרו, זיין זאָרג, זיין איינזאַמקייט, עס איז דאָך אויך אָשס ערשטער אַרויספאַר פונעם פּוילישן קליינשטעטל מיט מאירלען, ר' יאַסעלע סאַכאַטשעווערס, וואָס „די שטאַט האָט געקלונגען מיט זיין לערנען, אַ גערער חסיד, און דאָ דאַרף ער גאָר ווערן אַ העמדל-נייער“. מאירל פּראוואַט זיך טרייסטן: „מען זאָגט, אַמעריקע איז אַ לאַנד, וואו מען קאָן נישט אָפּהיטן דאָס יידישקייט ווי מען דאַרף. עס איז אַבער נישט אַזוי. דער וואָס וויל אָפּהיטן דאָס יידישקייט, קאָן עס אומעטום אָפּהיטן“ (ז' 19).

שלום אָש האָט זיינע ערשטע יידן געפירט קיין אַמעריקע מיט אַ זייער שווערן געמיט, די איבערוואַנדערונג האָט אים גופא געשראַקן. דאָס פילט זיך אין דער דערציילונג „קיין אַמעריקע“. די מורא האַלט אין וואַקסן פון קאַפּיטל צו קאַפּיטל, און אַזוי אין אלע 14 קאַפּיטלען פון דער דערציילונג, וואָס האַלט אַ 115 זייטן. סאַר אַ טיפער טרויער און טראַגישעם עס גייט אויף פון פאַרשיידענע סצענעס און עפּיזאָדן. דאָס גנבענען די גרענעץ, די שרעק, וואָס האָט באַהערשט אַלעמען, די אומבאַהאַלפּיקייט און אויסזיכטלאָזיקייט. שלום אָש שרייבט וועגן די יידן און יידענעס, וועלכע גנבענען די גרענעצן צוזאַמען מיט זייערע צעשראַקענע קינד-דערלעך: „דער עולם האָט אויסגעזען ווי שאַטנס, ווי דורכגייענדיקע, ווי אייביקע וואַנדלערס, וואָס קומען פון אַ פרעמדער וועלט און וואַנדלען ערגעץ דורך נעכט, דורך טעג, אין אַ פרעמדער וועלט אַריין. אויף זייערע פּנימער איז געלעגן דאָס געהיימיניש-טרויער פון אייביקן גלות... — — — זיי האָבן אויסגעזען ווי אַרויס-געטריבענע פון אָן איינגענומענער שטאַט, ווי נעכטן וואַלט ערשט דאָס בית-המקדש חרוב געוואָרן, און אַט ערשט קומען זיי אָן פון וועג פון ירושלים, און נבוראָדן גייט מיט זיי נאָך; און אַט זיינען זיי דאָס אויף דעם וועג צו דעם לאַנגן-לאַנגן גלות“ (ז"ז 47-48).

אין אַזאַ „הויכער טעמפּעראַטור“ זיינען געשריבן פיל בלעטלעך אין דער ערשטער אַמעריקאַנער דערציילונג פון דעם יונגן שלום אָש.

3.

עס איז אינטערעסאַנט צו מאַכן פאַרגלייכן צווישן די אַלע דערציילונגען, וואָס שלום אַש האָט געשריבן מיט אַ יאָר-צוויי פריער פון זיין רייזע קיין ארץ ישראל, און די שילדערונגען-איינדרוקן פון זיין רייזע און ערשטן באַזוך אין אַמעריקע. קיין ארץ ישראל איז שלום אַש געפאַרן און מיטגעבראַכט אַהין זיינע געפילן, שטיי-מונגען, זיינע חומש-און חדר-טראַכטענישן, און אין ארץ-ישראל האָט ער געזען בעיקר דעם ארץ ישראל פון אַמאָל, פון די ביבלישע און לעגענדאַרישע צייטן. אַנדערש איז זיין קומען, זיין לעבן אין אַמעריקע. דאָ איז ער איינער פונעם פּאָלק, פון די יידישע פּאָלקס-מענטשן, וואָס ווערן אַרויסגעריסן מיט זייערע וואַרצלען פון היימבאָדן און באַדאַרפן זיך אַריבערפלאַנצן אויף אַ ווייטערדיק לעבן און ליידן און מאַטערן זיך אין דעם נייעם לאַנד. שלום אַש פילט, אַז יידישע פּאָלקס-מענטשן ווערן איצט איבערגעוואַנדלט אין אַ נייעם גלגול. עס איז אַ המשך, אַ דירעקטער המשך. אין איינער זיינער אַ שילדערונג שרייבט שלום אַש אַזוי: "... וועלכעס הייז האָט ניט איינעם אין אַמעריקע? ווער האָט ניט קיין פּאַטער, קיין ברודער, קיין מאַמע, קיין שוועסטער אין אַמעריקע? עס ליגט דער ים צווישן אונדז — נאָר אפילו די ברויזנדיקע וועלן פון ים אוקינוס קאַנען דאָך אונדזערע ברידער נישט אויס ברידער מאַכן" (ש. אַש — "דערציילונגען", ניו-יאָרק, 1917, ז' 172). ס'איז אינטערעסאַנט צו דערגיין, ווען די דאָזיקע שורות זיינען געשריבן.

און שלום אַש ברענגט אַרויס אין דער דאָזיקער שילדערונג, וואָס ער האָט געפילט אויף דער שיף, וועלכע האָט אים געפירט קיין אַמעריקע. ווי אַנדערש, לחלוטין אַנדערש איז זיין איצטיקער געמיט-צושטאַנד פון דעם, וואָס ער האָט געפילט צוריק מיט צוויי יאָר, ווען ער איז געפאַרן קיין ארץ ישראל. הערט נאָר ווערטער:

"אויף די ימים שווימען שיפן — קניט אַנידער. נעמט אַראָפּ דעם הוט פאַר די שיפן. אין זייערע צווישנדיקען רייזט אַן אייביק פּאָלק פון איין ברעג צום צווייטן — דאָס פירט דער ים אַ גרויסן, גרויסן גייסט, אַן אייביקייט איבער פון איין ברעג צום צווייטן. ניט קיין מענטשן רייזן דאָ אין די צווישנדיקען אויף די שיפן — אַ פּאָלק, אַ פּאָלק, ווי עס וואַלט זיין היימאַט-ערד, די בערג און די טאַלן, די וועלדער און די פעלדער פון זיין לאַנד מיט זיך אויף די שיפן מיטגעפירט קיין אַמעריקע..." אַזוי פּאַסט אויף שלום אַש די ענגע פאַרבונדנקייט צווישן דער אַלטער און נייער היים.

און אַט ווי שלום אַש מאַלט זיינע יידן אויף דער שיף, וואָס פירט זיי קיין אַמעריקע. ס'איז געווען חנוכה, און די יידן, ערשט דערשראָקענע, דערשלאַגענע, פאַרלוירענע, הייבן זיך אָן טוליען איינער צום אַנדערן. מען האָט אַנגעצונדן חנוכה-ליכטלעך, ס'האָט זיך באַוויזן דער קעלצער חזן, אַ פרוי האָט אַרויסגענומען גריוון, און יידן האָבן מיטאַמאָל אַראַפּגעוואַרפן אַלע זאָרגן, איבערטראַכטענישן. "אין אַ פאַר מינוט אַרום — שרייבט שלום אַש — זיינען שוין געזעסן די יידן פון פאַרשיידענע געגנטן און לענדער, וועלכע האָבן זיך נאָך נעכטן נישט געקענט. מיט זייערע קינדער אַרום איין טיש, האָבן געזעסן פון איין טעלער, האָבן זיך געטיילט די ביסנס און האָבן זיך געפילט צווישן זיך ווי מיטגלידער פון איין משפּחה, ווי

אלטע, אלטע פריינט פון אמאליקע, אמאליקע צייטן, וועלכע האבן זיך געטרעפן נאך דאן, ווען דאס בית-המקדש איז געשטאנען, זיינען אינאיינעם אין די פריער-דיקע גלותן געווען, און באגעגענען זיך ווידער דא, אויף דעם גלות קיין אמעריקע... שלום אש, דער נאציאנאלער פוילישער ייד, האט אזוי אויפגענומען די וואג-דערונג פון זיינע יידן קיין אמעריקע אין זיין ערשטן ווערק.

דער כוס פון די מוראדיקע יסורים ביי דער ארעמע יידישער פוילישער משפחה, ביי מאירל און חנה לאה פון לעשנע, איז נאך נישט געווען פול. ביים קומען קיין אמעריקע מיט די פיר קינדערלעך געפינט מען אויפן קעפל פונעם יינגעלע יאסעלע, וואס שלום אש מאלט אים פון דעם ערשטן בלעטל מיט טיפער סענטימענטאלער באהארצטקייט און רירנדיקער ליבשאפט, א רצאל אויפן קעפל, און מען שיקט אים אפ צוריק קיין פוילן. עס פארט-מיט מיט אים זיין עלטערע שוועס-טערל. און ס'איז א גאטס רחמנות אויף די צוויי יידישע קינדערלעך, וואס ווערן אפגעריסן פון זייערע עלטערן און ברידערלעך. און שלום אש דערציילט ווי אויף דער שיף, צוריק אהיים, קיין פוילן, פילן זיי זיך לכתחילה דערשראקענע, אבער די מיטפארנדיקע יידן דערוויסן זיך און מען ווייזט ארויס פיל צערטלעכקייט די צוויי איינזאמע קינדערלעך. ביי די יידן „האט זיך געגעבן א דערוועק דער רחמנות, א געפיל, וואס קאן נאר האבן א פאלק, וואס לעבט שוין אזוי לאנג, וואס איז שוין אזוי משפחהדיק צווישן זיך, וואס האט שוין אזעלכע צרות דורכגעלעבט“... (ו' 81).

שווער איז געווען דאס אפפארן פון מאירן פון זיין היים, וואו ער האט איבער-געלאזט זיין פרוי חנה לאה, מיט די קינדערלעך און באזונדערס — זיין מוזיניקל יאסעלע. שווער איז געווען זיין לעבן איינער אליין אין דער פרעמד, אין דעם גרויסן ניו-יארק, ביטער איז געווען דער משפחה זייער אין קליינשטעטל, וואו חנה לאה האט זיך געמאטערט מיט אירע פיר „לעבעדיקע יתומימלעך“. און אן אמתער „קריעת ים-סוף“ איז געווען, ווען מאירס משפחה איז שוין, אין א גליק-לעכער שעה, געפארן קיין אמעריקע, צום פאטער, וועלכער האט זיך דארט גע-ראנגלט פאר זיין קיום און זיך געצאפלט ווי א פיש אויף דער טריקעניש. ווען מען האט זיך שוין דערשלאגן צו די אמעריקאנער ברעגן, ווערט די ארעמע משפחהלע צעריסן אויף צווייען, און דא, אין דער „גליקלעכער“ אמעריקע הייבט זיך ערשט אן פאר די פרומע מאיר און חנה לאה דער אמתער גיהינום.

„ווי נאר — דערציילט שלום אש — די געקומענע [די צוויי יינגעלעך] האבן די אמעריקאנער לופט דערשפירט, זיינען זיי ווי מיט דער האנט פארענדערט געווארן, און מאיר איז ווי א פרעמדער צווישן זיינע ארומגעגאנגען“ (ו' 87)... „מאיר — זאגט ווייטער שלום אש — האט זיך באלד איבערצייגט, אז אמעריקע איז ניט לעשנע. אין לעשנע האט ער געקאנט זיין א געוועלטליקער איבער זיינע קינדער, אבער אין אמעריקע איז אן אנדער מאדע“ (ו' 88).

שלום אש פילט מיט זיינע מענטשן, פארשטייט זייער שווער געמיט, ווען זיי קאנען זיך נישט צופאסן צום נייעם, אנדערשיקן לעבן. און ס'איז ווי סימבאליש, וואס יאסעלע, דאס פיל-געליבטע יינגעלע, וועלכעס איז ענדלעך געקומען מיט נסי נסים קיין אמעריקע, קאן זיך נישט איינלעבן, און ער איז ווי אן אויסגעווארצלטע פלאנץ. די לערערין עליזאבעט איז טיף גערירט

פון דעם יינגעלע, און אַש שרייבט: „זי האָט לאַנג באַטראַכט יאָסעלעס קעפעלע און האָט אין דעם ראַץ [וואָס צוליב דעם האָט מען אים גיט אַריינגעלאָזט קיין אַמע-ריקע — נ. מ.] געזען דאָס גאַנצע אַרעמקייט פון יידישן פּאָלק, ווי עס וואָלט אַ סימבאָל געווען איבער דעם אומגליק פון יידישן לעבן“ (ז' 108).

און כדי טיפער צו באַטאַנען דעם טראַגיום פון יידישע פּאָלקס-מענטשן, וואָס וואַרצלען זיך אויס פון זייער אַרעמען און בידעם, אָבער היימישן באַדן און פּאָלן אַריין אין אַ לחלוטין-פרעמדער סביבה, פאַרענדיקט שלום אַש זיין ערשטע דער-ציילונג זייער טרויעריק: יאָסעלע שטאַרבט, און חנה לאה, די יידישע מאַמע, ווערט צוגעבונדן צו דעם אַמעריקאַנער באַדן: „איר האָט זיך געדאַכט — פאַר-ענדיקט שלום אַש דאָס בוך — אַז זי מוז שוין דאָ פאַרבלייבן אויף דער ערד, — זי האָט שוין דאָ אַ קבר“... (ז' 118).

דער קבר האָט זי פעסטער צוגעבונדן צו אַמעריקע, ווי דאָס לעבעדיקע לעבן?

4

אין דער אויסגאַבע פון „פאַרווערטס“ (געדרוקט אין 1917 אין ניו-יאָרק) קומען אין איין בוך „אַ שטעטל“ און „קיין אַמעריקע“, — און ווי אַנדערשדיק און פאַרשיידנאַרטיק עס זיינען די צוויי אַש-ווערק, און ווי פאַרשיידן זיי ווערן פאַר-ענדיקט („אַ שטעטל“ איז געשריבן אין 1903):

„אַ שטעטל“ ווערט פאַרענדיקט — פריילעך, מיט דריי חופות: ר' יחזקאל, דער גביר פון שטעטל, מאַכט חתונה זיין יינגסטע טאָכטער לאהלע. נאַטע, ר' יחזקאלס פערד-יונג, פירט אונטער דער חופה יחזקאלס קעכין יענטע; און דער בלינדער עקיבא פראַוועט אַ יום-טוב, ער גיט אַריין אַ ספר-תורה אין חברה תהלים. „דאָס גאַנצע שטעטל איז פול מיט מחותנים און מחותנתעס, מען ראַמפלט אַרום אויף שליטנס, וועלכע קלינגען מיט די גלעקלעך אין אַלע גאַסן... פידלען שפילן חסידישע, לאַנגע אויסגעצויגענע ניגונים... טרומיטערס האָבן אויסגע-שאַלט אַ וועג אין שטעטל פאַרן צוג פון „חברה-תהלים“...“

און „קיין אַמעריקע“ ענדיקט זיך, ריכטיקער — גייט אויס מיט יאָסעלעס טויט, מיט זיין לוייה...“

טרויעריק און טראַגיש איז שלום אַשס אַריינפאַר אין אַמעריקע צוריק מיט פופציק יאָר, און אַזוי האָט אויסגעזען זיין ערשט קינסטלעריש ווערק איבער דעם לעבן פון די אַרעמע אומבאַהאַלפענע יידישע איינוואַנדערער!

אין די ווייטערדיקע דערציילונגען און שילדערונגען, וואָס שלום אַש האָט פאַרעפנטלעכט אין אַמעריקע איבער אַמעריקע, האָבן מיר די שטאַט ניו-יאָרק אין פאַרשיידענע צייטן פון יאָר און אויך אין פאַרשיידענע שעה'ן פון טאָג. עס ווערט אויסגעברייטערט דער קרייז מענטשן און אינטערעסן. מיר האָבן דעם שאַפ און די פאַרשיידענע עלטערע און יינגערע אַרבעטער, מענער און פרויען (דאָס רוב מיידלעך), עס קומען שוין אַרויס אַרויפגעאַרבעטע באַלעבאַטים, וואָס אַש מאַלט זייער טרעפלעך, זיי מיט זייערע גראַבקיטן. מיר האָבן מיידלעך, און דער שאַפ האָט זיי פאַרעלטערט פאַר דער צייט, אויסגעזויגן ביי זיי דאָס חיות, דעם חן, וואָס זיי האָבן פאַרמאַגט. עס הייבט אָן אַנוואַקסן אַ קלאַסן-קאַמף.

וועלכער נעמט אן לכתחילה אפט קאמישע פארמען (די דערציילונגען „דאָס נייע לעבן“, „נאַטשהינג באַט ביזנעס“, „אַ פאַרשוואַונדענער מאַן“, „לייבל אין דער היים — לייבל אין אַמעריקע“ א. א. א. א. א.).

אַט האָבן מיר אַ הומאַרעסקע „אַ יוניאַן פאַר שבת“ (פאַרעפנטלעכט אין דעם באַנד דערציילונגען פון שלום אַש „יונגע יאַרן“, 1918), וואו שלום אַש ברענגט אַרויס משה אהרן לייב דעם מלמד, פאַר וועמען נאָטע קיקריקי, דער פעלצן-פליקער, דערציילט וועגן אַמעריקע. ס'איז „שבת ביים דאַוונען, אין דער חברה „אנשי אמת“ דק”ק באַראַסאָוויטש, וואָס האָט זיך געפונען אויף דילענסי סטריט“ אין ניו-יאָרק, אויף דער איסט סאיד. „משה אהרן לייב מלמד — דערציילט שלום אַש — איז ערשט נאַרוואָס געקומען פון באַראַסאָוויטש קיין אַמעריקע און מיטגעבראַכט זיינע לאַנדסלייט אַ גרוס פון דער היים. אין דער היים איז ער געווען אַ פרומער ייד, אַ גערער חסיד, און ער האָט מורא געהאַט פאַר אַמעריקע מיט זיין יידישקייט ווי פאַר פייער“. און אַט דעם משה אהרן לייב מלמד „האַט אַ לאַנדסמאַן געפירט אויף אַ „פלעיס“ אין ברוקלין צו אַ פרומען יידן, וואו בלויז פרומע יידן אַרבעטן ביי „שירטס“ (העמדער), טאַקע זיי פאַרדינען ווייניק, זיבן-אַכט דאַלער אַ וואָך, אָבער דערפאַר איז דער באַלעבאַס אַ פרומער ייד, אַ יודע ספר, און מנחה דאַוונט מען מיט מנין, דער גאַנצער שאַפ, און מען זאָגט קדושה“...

און שלום אַש, וואָס האָט שטענדיק אַ באַזונדערן נחת-רוח און ליבשאַפט צו מאַלן פאַלקס-יידן, דערציילט, אַז משה אהרן לייב מלמד האָט „מיט דער זעלבער התמדה, וואָס ער האָט אין דער היים איבער דער גמרא זיך געשאַקלט, האָט זיך דאָ געשאַקלט איבער אַ ווייבעריש העמד. אין דער ערשטער צייט איז עס אים אַזוי פריקע אויסגעקומען צו נעמען אין האַנט. אַזאַ ייד ווי משה אהרן לייב מלמד, וואָס דער קאַפ איז אים פול מיט רש”י, תוספות, מיט די דברי-חכמים, און דאָ הייסט מען אים גאַר נייען העמדער!... פלעגט ער זיצן איבער אַ העמד און דער-מאַנען זיך אַ משנה, אַן אגדתא פון דער גמרא, אַ דין פון שולחן ערוך און דאָס איבערחזרן זיך אין קאַפ“...

אָבער דער פרומער באַלעבאַס „מענטשלט זיך“ אויס, ער „מאַדערניזירט“ צוביסלעך זיין שאַפ, — „וואָס לענגער זיינע פרומע יידן האָבן ביי אים געאַרבעט, אַלץ קירצער איז זיין בערדל און זיינע קליידער געוואָרן“... ער נעמט שוין אַריין מיידלעך, יידישע און קריסטלעכע, צו זיינע ניי-מאַשינען. און ווען אין איינעם אַ פאַרנאַכט האָבן זיך די פרומע יידן געשטעלט מנחה דאַוונען, איז דער באַלעבאַס אַריינגעקומבען מיט אַ ברוגו און וואַרונג, אַז „זיין שאַפ איז נישט קיין בית-המדרש“... און נאָך שפעטער, ווען דער שאַפ האַלט אין איין וואַקסן, האָט שוין דער באַס, דער אַמאַל פרומער ר’ ברכיה, געמאַלדן, אַז ווי אַלע „מאַדערנע פעקטאָריס“ וועט מען אויך ביי אים אַרבעטן שבת און רוען זונטיק... עס ברעכט אויס אַ שטרייק פון די פרומע אַרבעטער, און משה אהרן לייב מלמד, מיט דער הילף פון זיינע צוויי פלימעניקעס, נאָך צוויי וואַכן פון פאַרביסענעם שטרייק, קעמפן אויס די באַ-דינגונגען, וואָס די יוניאַן האָט געשטעלט דעם באַלעבאַס: „אַפהיטן שבת, מנחה דאַוונען מיט אַ מנין, געהעכערטע ווייזשעס און יוניאַן-שטונדן“.

און ווי שלום אַש איז צופרידן און גליקלעך פון זיין משה אהרן לייב מלמד,

וועלכער איז געוואָרן דער געטרייסטער יוניאָן-מאַן. „עס איז דאָך אַ גרויסער תיקון-עולם, די יוניאָן“ — זאָגט שלום אַש אין נאָמען פון משה לייב אהרן מלמד... שלום אַש ברענגט אַרויס אין די פאַרשיידענע דערציילונגען די יידישע עמי-גראַנטן, פשוטע יידן, אָפּטמאַל — קליינשטעטלידיקע מיוחסים, לערנער, טאַטנס-קינדער, וואָס קאָנען אַזוי לייכט נישט אָפּזאָגן זיך פון זייערע פירעכצן, שוואַכ-קייטן, געוואוינהייטן פון דער אַלטער היים, ראַנגלען זיי זיך, פראוון שטעלן אַ ווידערשטאַנד, קעמפן אין זייערע היימען, אָבער לסוף, באין ברירה, גיבן זיי זיך אונטער. דאָס היגע לעבן איז שטאַרקער פון זיי. אַנדערע ווידער פאַסן זיך שנעלער צו צום נייעם לעבנס-שטייגער, פילן זיך גוט און ווערן אַריינגעצויגן אינעם אַמע-ריקאַנעם שטראָם.

5.

מיר האָבן אויך שילדערונגען, באַשרייבונגען אונטער דעם פרישן איינדרוק פון אַ ריזע איבער אַמעריקע, — ניאָגאַראַ פאַלס, שיקאַגע, נירמעקסיקע, אַריוואַנאַ, גרענד-קעניאַן און דורכן מדבר ביז לאַס-אַנדזשלעס.

די באַשרייבונגען-שילדערונגען זיינען באַזונדערס אינטערעסאַנט, זיי אַנט-פלעקן פאַר אונדז שלום אַשן פון יענער צייט און זיי ווייזן אונדז ווי דער קינסט-לער און דיכטער — (אין די ריזע-באַשרייבונגען זעען מיר ביידן — דעם קינסט-לער און דיכטער) נעמט אויף די נאַטור, די לאַנדשאַפטן און די מענטשן, וואָס ער באַגעגנט אויף זיין וועג, בעת זיינע קורצע, אייליקע באַזוכן.

אין די אַרויסגעבראַכטע שילדערונגען רופט זיך דער קינסטלער איבער מיט די בילדער פון זיין היימלאַנד פוילן, און ערטערווייז — אויך מיט בילדער פון ארץ-ישראל, וואו שלום אַש איז געווען איידער ער איז געקומען קיין אַמעריקע. שטייענדיק ביים ברעג טייך מיסיסיפי, דערמאָנט ער זיך „אַן דעם וואַסער פון פוילישן טייך ווייסל, און זיינע זומפיקע הויכע ברעגעס דערמאָנען אים די פוילישע ברעגעס פון ווייסל. נאָר קיין פלוימען-סעדער שטייען נישט איבער זיינע ברעגעס. דערפאַר רוט אין טאַל אויפן ברעג פון מיסיסיפי, צווישן די שטעט סט. פּאָול און מינעאַפּאָליס אַ קליין פויליש-יידיש שטעטל... — אַן אמת יידיש-פויליש שטעטל. די יידן האָבן אַריבערגעפירט דעם סטיל פון זייערע הייט-לעך מיט די גאַניקלעך, די לאַדנס, וועלכע מען פאַרמאַכט ביינאַכט, און די קליינע געוועלבלעך באַלויכט מען נאָך מיטן קעראַסין“ ... „עס האָט זיך מיר אויסגעדאַכט — שרייבט שלום אַש — אַז איך בין פאַרבלאַנדזשעט געוואָרן אין אַ קליין יידיש-פויליש שטעטל אין דער היים, ווען איך האָב זיך אין דער שטילער נאַכט אַרומ-געדרייט איבער די קרומע שייך-באַגלאַנצטע געסלעך, וועלכע זיינען איצט אין דער ווייס-באַשנייטער נאַכט באַלויכטן געוואָרן מיטן ליכט פון דער היימישער לבנה. אַ, די לבנה דאָ, אין דעם טאַל, שיינט גאָר אַנדערש, ווי זי וואַלט געבענטשט און געהייליקט געוואָרן מיט די ברכות, וואָס יידן בענטשן זיי.“ (ז"ו 279-280).

שלום אַש טרעפט זיך מיט פאַרשיידענע יידן. אַט באַגעגנט ער „אַ וואַרשעווער יידענע, וואָס האָט מלחמה געהאַלטן מיט אַמעריקע... די מלחמה איז אַנגעגאַנגען מיט אַמעריקע צוליב שבת און יידישקייט. אַמעריקע האָט געוואַלט ביי דער

יידענע אַוועקרויבן דעם שבת און דאָס יידישקייט, און די יידענע האָט ניט געלאָזט" ... (ו' 282).

און באַזוכנדיק "גרענד קעניאַן" און שטייענדיק אַזוי "ביים גרויסן נאַטור-וואונדער", דערמאָנט זיך שלום אַש "דעם שפּיל פון ליכט אויף זאַמדיקע ווענט — דאָס איז אין ארץ-ישראל, אין מדבר פון יהודה, ווען איר פאַרט פון ירושלים נאָך יריחו טאַל אַראָפּ, טאַל אַראָפּ, אויף טויזנטער פוס טיף, דערזעט איר מיטאַמאַל, ווי די זון פאַלט אויף די זאַמדיקע ווענט פון די בערג, און באַגיסט זיי מיט איר היימישן ליכט", און "עס דאַכט זיך איין, אַז די ברעג ווערן באַקליידט אין שימע" רירנדיקע זיידנס... אַ מורא נעמט איין אַן פאַר דעם ליכט, וואָס באַזויזט זיך פאַר אייערע אויגן, אַרום און אַרום איז שטיל. אַ מוראדיקע שטילקייט. הויכע שטומע בערג רינגלען איין אַרום, און די בערג זעען אויס ווי הימל-בערג, ווי געפאַלענע שטיקער הימלען ליגן איינס אויפן אַנדערן... (ו' 300).

דערנאָך קומען שילדערונגען פון קאַליפּאָרניע, פון לאָס-אַנדזשעלעס, און אַזוי נעמט שוין שלום אַשס אויג אַרום אַלץ-ברייטערע שטחים און קרייזן פון אַמעריקע. ער קוקט שוין מער נישט אויפן לאַנד ווי אַ פרעמדער, אַ זייטיקער, נאָר שוין פון אינעווייניק אַרויס — פרייט זיך מיט די שיינקייטן פונעם לאַנד, שטויסט זיך אַן אויף ווידערשפרוכן און ווידעראַנאַנדן — און ער רעאַגירט שוין ווי אַן אייגענער מענטש, ווי אַ בירגער פונעם לאַנד.

די דערציילונגען, וואָס שלום אַש האָט געדרוקט אין זיינע ביכער "אַמעריקע" (וואַרשע 1924), און "צוויי וועלטן" (וואַרשע 1925), און אַנדערע, זיינען אַפריער געדרוקט געוואָרן אין "פאַרווערטס", אָבער עס איז, ליידער, נישט אָנגעגעבן, ווען שלום אַש האָט זיי געשריבן. ס'איז שווער דעריבער צו ווייזן דעם גענויעם גאַנג פון שלום אַשס באַקענען און באַהעפטן זיך מיט אַמעריקע. אייניקע דערציילונגען זיינען איבערגעדרוקט (פון פריערדיקע מאַטריצן) פון דער אַלטער "פאַר-ווערטס"-אויסגאַבע פון 1917-1918. עס זיינען, הייסט עס, פון די פרייאַקע אַש-שילדערונגען וועגן אַמעריקע. בלויז וועגן די גרעסערע ווערק קאָן מען אַנווייזן די צייט, ווען זיי זיינען געשריבן. וועגן די קלענערע — איז שווער צו וויסן. דער שלום אַש-פאַרשער וועט מוזן איבערבלעטערן די נומערן פאַר אַלע יאָר, זינט שלום אַש האָט אָנגעהויבן זיך צו דרוקן אין די היגע צייטונגען, און בעיקר — אין "פאַרווערטס".

שלום אַש מאַכט כסדר פאַרגלייכן ווי זיינער אַ פאַרשוין, אַ מענטש, אַ משפּחה האָט אויסגעזען אין דער אַלטער היים, און ווי זיי זעען אויס, ווי זיי ענדערן זיך, און ווי זיי ווערן איבערגעוואַנדלט אין אַמעריקע. אַט די שטענדיקע ענדערונגען, צום גוטן און צום שלעכטן, ווערן דורך אַשן שטענדיק באַטאָנט. ער שטעלט זיך אַפּ דערויף ביי יעדער געלעגנהייט און סיטואַציע.

אין דעם זינען איז אינטערעסאַנט די גרעסערע דערציילונג "לייבל אין דער היים — לייבל אין אַמעריקע". ס'איז געשריבן און געמאַלט לויטן באַקאַנטן מע-טאָד — שוואַרץ און ווייס. אין דער היים איז לייבל ווילד, ברוטאַל, הפּקרדיק, ער רעכנט זיך מיט קיינעם נישט, איז אַן אַכזר צו זיין ווייב, צו זיין מאַמע, צו אַלעמען אין שטעטל. ער איז אַ פאַרדאַרבענער מענטש, וואָס טוט אַלץ, שטעלט זיך פאַר קיין זאָך נישט אַפּ. און ווען זיינע ווילדע מעשים דערפירן אים צו באַנ-

קראַט און ער קומט קיין אַמעריקע, מוז ער זיך ענדערן. לכתחילה שטעלט ער זיך אַנטקעגן, אָבער זיין חוצפה, זיין גדלות ווערט אַרבעט געבראַכן. אויס מיט יענעם לייבל, יענער לייבל איז טויט, און אַ נייער לייבל ווערט אויסגעפורעמט, אויס-געקנאַטן אין אַמעריקע.

און אין דער דערציילונג (וואָס האַלט 57 זייטן), האָבן מיר שוין נישט נאָר אַ יחיד, נאָר אַ גאַנץ שטעטל, וואָס ווערט אַרבערגעוואַרפן, ווערט מגולגל פון קרושנעוויץ קיין ניו-יאָרק. אַלע אַרבעטן אין אַ העמדער-שאַפּ ביי אַ לאַנדסמאַן מאַטל אכלאָף, וואָס איז פאַרשטייט זיך, אויך דער פּרעזידענט אין דער קאַנ-גרעגיישאַן אַנשי קרושנעוויץ. שלום אַש דערציילט אויף זיין יידישעלעך שטייגער: „ביי אכלאָפּן אין שאַפּ האָט זיך געפונען גאַנץ קרושנעוויץ, יעדעס מאָל האָט זיך באַוווּן אַ נייער באַלעבאַס פון קרושנעוויץ, וואָס איז אין דער היים געווען אַ סוחר, אַ געשעפטסמאַן, אַ נגיד, אַ דאָאַר, אַן אַנגעזענער מענטש. איינציקוויי זיינען זיי אַרויפגעקומען ווי אויפגעטאַרעטע גייסטער צו אכלאָפּן אין שאַפּ און גענייט העמדער. די גאַנצע מזרח-וואַנט פון קרושנעוויצער שול געפינט זיך שוין אין שאַפּ...“ (ז' 242).

און שלום אַש זאָגט וועגן לייבלען, אַז „טיילמאַל, ווען ער זיצט אַזוי ביי דער אַרבעט און ער דערמאַנט זיך אַן דער אַלטער היים, וואָס ער איז געווען אין דער אַלטער היים און וואָס עס איז געוואָרן דאָ פון אים, רופט ער זיך אַפּ צום ברודער הענעך: ווייסטו, הענעך, מיר דאַכט זיך, אַז איך בין געשטאַרבן און ווידער אויפסניי געבוירן געוואָרן... — — — און איר אַלע דאָ גאַנץ קרושנעוויץ, זיינען אַפּגעשטאַרבן און ווידער געבוירן געוואָרן אין אַמעריקע ביי אכלאָפּן אין שאַפּ...“ (ז' 245).

6.

ווי עס איז שוין גוט באַקאַנט מיט גרויסע קינסטלער-מאַלער, אַז איידער זיי טרעטן צו צו שאַפּן אַ גרויס, מאַנומענטאַל בילד, מאַלן זיי און צייכענען אַפּריער עטיוודן, עסקיזן, און ערשט דערנאָך נעמען זיי זיך צום גרויסן לייונט, אויף וועלכן זיי שליסן איין די פּריערדיקע עטיוודן, פּראַגמענטן, — אַזוי אויך איז ביי שלום אַשן אין פאַרשיידענע פּעריאָדן פון זיין שטורמישן לאַנגיאַריקן שאַפּן: פּריער שרייבט ער אַן קליינע דערציילונגען, קורצע סקיצעס, מאַמענטאַלע בילדער, און ערשט דערנאָך וואַקסט אַרויס אַ גאַנץ גרויס ווערק. אַזוי איז אויך געווען ביי שלום אַשן מיט דעם שטאַף, מיט די איינדרוקן, און באַגעגענישן, וואָס ער האָט זיך אַנגעטראָפּן אין אַמעריקע. די אַלע קלענערע און גרעסערע דערציילונגען, אַפּטמאַל רויע, אייליקע — זיינען געווען ווי פּראַוווּן, ווי פּען-אַנזאָארפּן פאַר דעם גרויסן, וואַגיקן ווערק, וואָס שלום אַש האָט אַנגעשריבן אין 1916-1917 (ס'איז אַרויס פון דרוק אין 1918 אין ניו-יאָרק). — דאָס איז „אַנקל מאַזעס“.

אין דעם ראַמאַן האָבן מיר מענטשן, מאַטיוון, געראַנגלענישן און קאַנפּליקטן, וואָס אַש האָט אַרויסגעבראַכט לאַחדים אין זיינע פאַרשיידענע פּריערדיקע אַמע-ריקאַניש-יידישע דערציילונגען און שילדערונגען, און אויפגעזאַמלט זיי אינאַיי-נעם, קאַנצענטרירט און פאַרבונדן מיט נאָך פּאַסירונגען, אַנטוויקלונגען און שטרייטן, קומען זיי דעריבער אַרויס בוילעטער און שטאַרקער.

פאר די עטלעכע יאר, וואָס שלום אָש האָט זיך געענטער באַקאַנט מיטן אַמעריקאַנער און אַמעריקאַנער־יידישן לעבן, איז פאַרשוואַונדן די שרעק, די פרעמדקייט און פאַרלוירנקייט, וועלכע איז געווען ביי אים און ביי זיינע מענטשן אין די ערשטע ווערק. זיינע מענטשן וואַרצלען זיך איין אינעם היגן באַדן, זיי באַפעסטיקן זיך מאַטעריעל און גייסטיק, זיי ווערן פון גרים — תושבים, זיי בייסן זיך איין אין דער ווירקלעכקייט און ווערן פיזיש קרעפטיקער. פון „לייבל אין דער היים און לייבל אין אַמעריקע“, און אוודאי פון זיין ערשטן ייד מאַדיל פון לענשנע און אַזוי אויך פון די אַלע אַנדערע „גרינע“, וואָס טרעטן אויפן היגן באַדן אומזיכערע, פאַרצווייפלטע, ביז אַנקל מאַזעס — איז אַ גאַנץ פיינער מהלך. אייניקע שטריכן פון דעם ענערגישן, אונטערנעמערישן בעל־גוף אַנקל מאַזעס זיינען שוין געווען אין „נאַטהינג באַט ביזנעס“ (געדרוקט צוערשט אין „צוקונפט“ 1915). אויב יענער האָט זיך איזאָלירט, נישט געהאַט אַרום זיך קיין ברייטע סביבה, קיין מענטשן, זיך מיט קיינעם ניט אַנגעקערט, — איז אַנקל מאַזעס אַלץ אַ קוזמינער, ער האָט זיך אַרומגערינגלט מיט זיינע לאַנדסלייט, און וויפל ער באַמיט זיך נישט אַרויסוואַקסן פון זיי און זיי אַריבערוואַקסן, איז ער אַלץ און שפעטער אַלצמער געקניפט און געבונדן מיט זיי. און ווי אין אַ צאל אַנדערע אַש־דערציִי־לונגען פון דעם אַמעריקאַנער יידישן לעבן, אַזוי לעבט דאָ כסדר די אַלטע היים, דאָס שטעטל, די שטעטליקע יידן מיט זייערע פירעכצן. מען האָט אַריבערגע־בראַכט קוזמין האַק און פאַק קיין ניו־יאָרק, אויף דער באַוערי גאַס אין אַנקל מאַזעסעס שאַפּ.

אַנקל מאַזעס האָט זיינע אויסרעכענונגען, ווען ער ברענגט אַריבער אויף זיין חשבון די קרובים, פריינט און באַקאַנטע פון קוזמין, ער האָט אין זיך עפעס פאַטריאַרכאַליש אין זיין באַציאונג צו זיינע לאַנדסלייט, צו זיין פאַרצווייגטער משפחה. אַבער דערווייל ברענגט אַריין ביליקע „הענט“ אין זיין שאַפּ און ער נוצט זיי גאַנץ גוט אויס. בכלל איז אַנקל מאַזעס אַ מענטש מיט ווידערשפרעכנדיקע כאַראַקטער־שטריכן, — אַט איז ער ברוטאַל, האַרט, אַ שטרענגער באַס, און אַט דערוועקן זיך אין אים סענטימענטאַלע געפילן, היימישע נייגונגען און גוטברור־דערשישע באַציאונגען צו זיינע לאַנדסלייט. אַט זיינען זיי ביי אים שקלאַפן און אַט — מיטגלידער פון איין משפחה. אַט די סתירות אין זיין כאַראַקטער שאַפן אינעם ראַמאַן די קאַנפליקטן, וואָס פירן צו צוזאַמענשטויסן. ערגעץ־וואו האָט ער אין זיך אויך שטריכן, עלעמענטן פון אַ יאַנקל שאַפּשאַוויטש, וואָס זנות און, להבדיל, תורה מישן זיך ביי אים צוזאַמען און איינס קאָן ניט גובר זיין דאָס צווייטע... פאַראַן אַן אינטערעסאַנטער, שפּאַנענדיקער סיפור־המעשה, וואָס דרייט זיך די גאַנצע צייט צווישן דעם עלטערן אַנקל מאַזעס מיט דער יונגער וואַקסנדיקער מאַשא. פון קאַפיטל צו קאַפיטל וואַקסט אַן די אַקציע, צוזאַמען מיטן וואַקס פון דער שיינער, חנוועדיקער און צוציענדיקער אַרעם מיידל, — דאָס קינד פון די אַרעמע, דערשלאַגענע קרובים פון אַנקל מאַזעס. דאָס ווערט דערנאָך די אַקס, אַרום וועלכער עס דרייט זיך די גאַרע האַנדלונג פון דעם שפּאַנענדיקן ראַמאַן.

7.

קומין און ניו-יאָרק, די לעבנס-באַדינגונגען פון דאָרט און דאָ, די שווערע מאַטעריעלע און גייסטיקע איבערוואַנדלונגען פון יעדן איינעם, — פון מאַן, פרוי, קינד — דאָס אַלץ געפינען מיר כמעט אויף יעדן בלעטל פון דעם פּוּבליקאָטיקן, קרעפטיקן, לעבנס-אַנגעלאָדענעם ראַמאַן. שלום אַש האָט דאָ אויסגענוצט און פאַרװענדט אַלע זיינע כוחות, אַלע זיינע קינסטלערישע מיטלען און מעגלעכקייטן ווי ברייטער, ווי טיפער צו מאַלן דעם כלל און דעם יחיד, די אַלגעמיינע סביבה און די איינצלנע משפחות. שלום אַש האָט זיך אייגן און אינטים אַריינגעלעבט אין די צענדליקער מענטשן, וואָס ער ברענגט אַרויס, און ער גיט זיי אין פאַר-שיידענע מאַמענטן, סיטואַציעס, געמיט-צושטאַנדן.

ס'איז אינטערעסאַנט, וואָס אַמעריקע מאַכט מיט מענטשן, ווי פאַרשיידן די נייע אומשטענדן ווירקן און באַווירקן אַנדערש די פאַרשיידענע טיפן. אַט אַ פאַר פאַלק, — בערל און גענדל. אַ מאַן מיט אַ ווייב, — און אַש דערציילט און שפע-טער באַשטעטיקט ער עס אין גאַנג פון דעם ראַמאַן: „אַזוי ווי אַמעריקע האָט געהאַט אַ פאַרניכטנדיקן עפעקט אויף איר מאַן בערל, געמאַכט אויס אים אין אַ גאַנץ קורצער צייט אַן אַלטן יידן, מיט אַן איינגעהויקערטן רוקן, אַזוי האָט אַמע-ריקע געווירקט אויף גענדלען, זיין ווייב, גאַר פאַרקערט. גענדל איז אין אַמע-ריקע יינגער געוואָרן... אַנשטאַט דעם „צאיגה וראינה“, וועלכעס איז געווען איר גייסטיקע שפייז אין דער היים, — האָט זי דאָ געלעזען יידישע צייטונגען... די קינדער האָבן זי אַפט מיטגענומען אין יידישן טעאַטער... דעם מאַנס לערנען און פרומקייט, וואָס איז געווען איר שטאַלץ און איר גליק אין דער היים, האָט דאָ ביי איר ווייניק ווערט געהאַט“... (ו' 22).

און בערל חזרט איבער די ווערטער פון לייבל („לייבל אין דער היים, לייבל אין אַמעריקע“): „קוקסט מיך אָן, דערקענסט מיך ניט, — יענער בערל איז גע-שטאַרבן. דאָ בין איך נאָך אַמאָל געבוירן געוואָרן... דאָ איז ער אַ גאַנץ אַנ-דערער!“ (ו' 25).

און ווי אין פיל הייזער, אַזוי אויך ביי בערל און גענדל אין הויז, האָבן זיך גע-שאַפן „צוויי פאַרטייען. איין פאַרטיי איז געווען דער פאַטער מיט די עלטסטע צוויי טעכטער... די אַנדערע פאַרטיי, די מאַמע מיט די יינגערע צוויי קינדער“ (ו' 27). „די צוועלף יאָר, וואָס ער איז אין אַמעריקע, האָט ער געלעבט איינזאַם, אַליין, אין מיטן קרייז פון זיין פאַמיליע... ניט נאָר זיינען זיינע קינדער דערווייטערט געוואָרן פון זיינע אויגן, נאָר (אויך) זיין אייגן ווייב“... (ו' 28).

פרעכטיק מאַלט שלום אַש, ווי דאָס שטעטל קומין איז פאַרכאַפט געוואָרן פון אַמעריקע. אייגנטלעך „וואָס אַזעלכעס איז אַמעריקע האָט מען נאָך נישט גאַנץ גוט געוואוסט אין שטעטל, און אַלץ האָט געהייסן דענסטמאָל אַמעריקע — פון יענער זייטן גרענעץ אָן. האָט זיך אויסגעוויזן, איז איין-איין גרויסע שטאַט, און די שטאַט הייסט אַמעריקע“ (ו' 31).

און „קיינער האָט אין אַנפאַנג ניט באַמערקט, ווי דאָס שטעטל ווערט ביס-לעכווייז, ביסלעכווייז שיטערער און שיטערער. די אַלטע גייען אויפן בית-עולם, און די יונגע ווערן פאַרשוואונדן אין 'אַמעריקע'“... (ו' 33).

אָנקל מאָזעס וואַקסט ביי אַשן פאַמעלעך פון די סאַמע יינגסטע יאַרן, ווען ער האָט נאָך געשלעפט פעקלעך פון מאַרק פאַר באַלעבאַסטעס, געלאָפן אין שלאַכט-הויז צו קוילן אַ הון, שפּעטער זיך באַקענט מיט קצבים-יונגען און דערנאָך אַוועק, געגנבעט די גרענעץ און זיך געשלעפט מיט אַן אַקסן-שיף און זיך דערשלאָגן קיין אַמעריקע מיט צוויי רוסישע רובל... און „היינט איז ער מאָזעס מעלניק, דער מאָנאָפּעקטשורער פון דער באַוערי גאַס, פרעזידענט פון דער קאַנגרעגיישאַן אנשי קומין, באַשעפטיקט האַלב קומין ביי דער אַרבעט. די שענסטע יידן פון זיין שטאַט זיינען ביי אים פרעסערס, אַפּרייטאַרס... אַ באַלעבאַס פון טענעמענט-היזער, אין וועלכע די קומינער לאַנדסלייט וואוינען ביי זייער לעבן; אַ פאַר בעטלעך טראָגן זיין נאָמען אין האַספיטאַל ביקור-חולים... און „מאָזעס מעלניק“ פינקלט מיט גאַלדענע בוכשטאַבן איבער דעם טויער „שער רחמים“ פון דער סעמעטערי, אויף וועלכער די קומינער רוען נאָך זייער טויט“ (ז' 45).

די יידן, וואָס זיינען אַוועק פון קומין קיין ניו-יאָרק, לעבן נאָך אַליץ מער מיט קומין ווי מיט דער נייער שטאַט. „קומין וויל נאָך נישט שטאַרבן, ביי אָנקל מאָזעס ביי דער נאָדל לעבט ווידער דאָס אַלטע קומין אויף מיט אַלע אירע מערק-ווירדיקייטן. יעדער אַלטער שטיין, יעדעס אַלטע הויז און ווינקל ווערט מיט ליבע און בענקשאַפט דערמאַנט פון די געטרייע קינדער פון אַלטן קומין, וועלכע זיצן מיט די הויזן אין זייערע הענט און בענקען נאָך איר, און וואו נישט וואו פאַלט אַ טרער, לאָזט זיך הערן אַ קרעכץ פון אַן אַלטן איינוואוינער פון קומין, וואָס האָט זיך דערמאַנט אין איר שיינקייט...“ (ז' 52).

צוזאַמען מיט די קומינער ברענגט שלום אַש אַרויס אין זיין זכרון בילדער און סצענעס פון דער אַמאָליקער היים, און ווי דער שטייגער איז, זעט מען איצט און מען פילט בלוז דאָס שיינע און דערהויבענע. מיר האָבן אין בוך קלאַנגען און ווידערקלאַנגען, סענטימענטאַלע און ראַמאַנטישע מאַטיוון פון אַשׁ „שטעטל“. „קומין אַליין — שרייבט שלום אַש — איז געלעגן ביים ברעג פון דער ווייסל און איינגעטונקט צווישן פלוימען-ביימער און גרינסן...“ (ז' 67). און די קומינער לאַנדסלייט, ווען זיי זיינען זיך צונויפגעקומען, „האָט מען גענומען קומין אויפן טיש אַרויף, ווארום קיין אַנדער לעבן האָבן זיי [דאָ, אין ניו-יאָרק] נישט געהאַט, נאָר דאָס לעבן, וואָס זיי האָבן הינטער זיך איבערגעלאָזט אין דער אַלטער היים“ (ז' 68).

8.

אַזוי איז געווען אין דער ערשטער צייט, אין די ערשטע פאַר יאָר פון זייער לעבן אין ניו-יאָרק, און אַזוי האָט אויך שלום אַש דאָן אויפגעפאַסט דאָס היגע אַמעריקאַנער יידיש לעבן.

אַבער פאַרפאַלן, אַמעריקע טוט אירס. דער פראָצעס פון אַמעריקאַניזירן זיך גייט האַסטיק, איבערהויפט ביי די וואַקסנדיקע קינדער. און דער תהום צווישן עלטערן און קינדער וואַקסט שנעל. שלום אַש ווייזט עס ביי יעדער געלעגנהייט און באַטאַנט עס כסדר...

בערל, דער ייד דער למדן, וואָס איז אין ניו-יאָרק נאָך פרומער געוואָרן, באַשליסט אַוועקצופאַרן צוריק, עס איז דורך אַשן אַרויסגעבראַכט אַ גלעצנצדע

סצענע, ווי די משפחה, די לאַנדסלייט באַגלייטן בערלען צו דער שיף. „ביי דער שיף — שרייבט ש. אַש — האָט עס אויסגעזען ווי אַן אמתע לווייה. די קינדער האָבן געוויינט, געפאלן דעם פאָטער אויפן האַלדו און געבעטן מחילה“... (ו' 75). „אַז ס'איז געקומען זיך צו געזעגענען מיט די קינדער האָט דאָס פאַרפאַלק ערשט פאַרשטאַנען, וואָס אַמעריקע איז געווען פאַר זיי. אַראַפגעבראַכט האָבן זיי קיין אַמעריקע זייערע קינדער. די קינדער האָט אַמעריקע צוגענומען. און זיי שפייט אַמעריקע אויס“... (ו' 76).

און דאָס לעבן גייט האַסטיק פאַראויס. עס וואַקסן אונטער די קינדער. און עס הייבן זיך אָן פון זיי אויסצוגעשטאַלטיקן מענטשן מיט כאַראַקטערן, מיט אַ גאַנג אין לעבן, טשאַרלי, מאַשא און די אַנדערע. און באַזונדערס — טשאַרלי, — ער פילט שוין זיך פעסט, ער האָט שוין זיין אייגענעם געשטעלטן בליק אויף אַמע-ריקע. ער בייסט זיך שוין אַריין אינעם אַרומיקן פאַליטישן, ווירטשאַפּטלעכן לעבן. און ס'איז אינטערעסאַנט, ווי אויך אין דעם אַרומיקן צוריקגעשטאַנענעם יידישן לעבן פון די קוזמינער מיט זייער שאַפּ, מיט זייער בית-המדּרש, מיט זיין קאָנגרע-גיישאַן, מיט אַנקל מאָזעס דעם באַלעבאַס און פּרעזידענט, רייסט זיך אַריין דאָס אַמעריקאַנער שטאַטישע לעבן.

ווי אַ קעגנזאַץ צו דעם אַלעמען פירט אַרויס שלום אַש קוני איילאַנד — אין די צוויי פּרעכטיקע קאַפיטלען, וואָס זיינען געמאַלט מיט הרחבה, מיט פאַרנעם, מיט גבורה און טעמפּעראַמענט. שלום אַש, פאַרכאַפט פון דעם אַלעמען, פאַרענ-דיקט די אַדע, דעם לויב-געזאַנג צו די ראַשיקע סצענעס, וואָס ער רופט אָן „טויזנט און איין נאַכט“ מיט אַזעלכע ווערטער: „ . . . און זיי האָבן אויסגעזען ווי קופּאַלן און טורעמס פון הייליקע געטלעכע טעמפלען, וועלכע זיינען פון הימל אַראַפּגעפאַלן. עס האָבן אויסגעזען די רעדער און די ברענענדיקע גאַסן אין דער לופטן און די ברענענדיקע שפיצן פון די טורעמס, ווי טעמפלען געטלעכע, ווי אַ מעקאַ, ווי אַ ירושלים, און זיי האָבן געצויגן צו זיך מיט זייער מאַיעסטעטישן וואונדערלעכן הייליקן גלאַנץ, און יעדער איינער האָט אין האַרצן געבענטשט און געדאַנקט די הייליקע וואונדער-שטאַט קוני איילאַנד, וואָס ברענגט פּרייד, זעליקייט און שפּילעריי צו מיליאָנען“... (ו' 138).

און זיינען עס דען נישט די ווערטער פונעם יונגן ענטוואַסטישן טשאַרלי מעלניק (דער זון פונעם פרומען בערל, דער פלימעניק פון אהרן מעלניק און דער קווין פון מאַשא, וואָס אַנקל מאָזעס קויפט זי אַפּ און פאַנגט זי אין זיינע נעצן), די רייד פון שלום אַש, וועלכער האָט זיך גענומען איינוואַרצלען אין דעם אַמע-ריקאַנער באַדן און ער פילט שוין צו איר דאַנקבאַרְקייט. לאַמיר פון די עטלעכע זייטלעך אַרויסנעמען אייניקע זאַצן: „ . . . כ'האַב ליב די ניו-יאַרקער מאַסע! אַז מען זעט אַ ניו-יאַרקער מאַסע, זעט מען די גאַנצע וועלט פאַר זיך. אין אַלעמענס אויגן ליגט אַ בענקשאַפט פון אַ יוגנט, פון אַ קינדהייט, וואָס זיי האָבן ערגעץ אַנדערש וואו, אין אַן אַנדער לאַנד איבערגעלעבט“...

און ווייטער זאָגט שלום אַש דורך דעם יונגן אַמעריקאַנער-יידישן בחורל טשאַרלי: „אַ, מיר זיינען זייער פיל שולדיק אַמעריקע, און מיר דאַרפן איר פיל געבן... פיל זיינען מיר שולדיק אַמעריקע פאַר דער פּרייהייט... און מיר וועלן

איר געבן דאָס, וואָס די יידן האָבן געגעבן רוסלאַנד — אונדזער רעוואָלוציאָנערן גייסט, אונדזער אייביקן פּראָטעסט, אונדזער אומצופרידנקייט... (ז"ו 130-131), אינעם בוך איז אַרויסגעבראַכט דער שאַפּ אין פאַרשיידענע צייטן פון יאָר, ביי פאַרשיידענע געלעגנהייטן און סיטואַציעס. מיר האָבן דאָ בלעטלעך, וואָס זיינען אַ צוגאַב צו מ. ראָזענפעלדס באַרימטע שאַפּלידער. מיר האָבן דאָ שאַפּ-מענטשן, וואָס זיינען ווי שקלאַפּן, ווי אומבאַהאַלפענע שאַף, וועלכע טוליען זיך איינער צום צווייטן בעת אַ געפאַר. ס'איז אינטערעסאַנט ווי שלום אַש מאַלט דעם שאַפּ ווי אַן אויפשטורעמדיקן ים. ס'איז דער שטרייק פון די קוזמינער לאַנדסלייט, וואָס נאָך פיל אומגעלונגענע פּראַווין, איז ענדלעך געלונגען דער שניידער-יוניאָן צו אַרגאַניזירן אַנקל מאָזעס' שאַפּ. שלום אַש ברענגט אַרויס אינטערעסאַנטע מאַמענטן, ער באַווייזט, ווי די שטילע גאַטספאַרטיקע יידן ווערן פאַרוואַנדלט אין פאַנאַטישע קעמפּער. עס זיינען אינטערעסאַנט געשילדערט דער צופלוס פון רעוואָלוציאָנערן מוט און דערנאָך אויך דער אַפּפלוס.

דאָס אַלץ איז אייגנטלעך דער הינטערגרונט, דער פּאַן, אויף וועלכן עס קומט פאַר דער אויפשטייג פון אַנקל מאָזעס, זיין באַרג אַרויף, זיין קאַמף צו באַזיגן און צו באַהערשן דאָס יונגע מיידל מאַשא, און זיינע פאַרשיידענע וועגן-אומוועגן און לסוף — זיין פאַלן, זיין דערקייקלען זיך אַן אומגליקלעכער, צעבראַכענער, אויס-געשעפטער צו דעם קבר, וואָס האָט געוואַרט אויף אים. און שלום אַש פאַרענדיקט אַזוי דאָס קרעפטיקע בוך, וואָס מאַלט דאָס שטורמישע לעבן פון אַנקל מאָזעס: „ער האָט זיך געיאָגט, געהאַנדלט, געקויפט ליבע, אונטערטעניק געמאַכט לעבנס אונטער זיין ווילן — און דאָ איז אין דער שטיל געלעגן אַ קבר און גע-וואַרט אויף אים. און אים האָט זיך אויסגעדוכט, אַז ער פאַרשטייט שוין פאַרוואַס זיין לעבן, וואָס ער האָט געבויט, איז איינגעבראַכן. ער האָט געבויט אויף אַן אַפּענעם קבר. און עס האָט ניט לאַנג געדויערט און ער האָט פאַרנומען דאָס אַפּע-נע קבר, וועלכעס איז געשטאַנען די גאַנצע צייט און געוואַרט נעבן זיין פאַרגע-סענעם לעבן“... (ז' 224).

מיטן בוך „אַנקל מאָזעס“ האָט שלום אַש אונטערגעפירט אַ קינסטלערישן סך-הכל צו די איבערלעבענישן און געפילן, טראַכטענישן און פּלאַגן, וואָס די קליינשטעטליקע יידן, וועלכע ער האָט געבראַכט פון זייערע פּוילישע שטעט-לעך קיין אַמעריקע, קיין ניו-יאָרק, האָבן אַדורכגעמאַכט אין זייערע ערשטע „גרינע“ יאָרן ביז זיי האָבן באַוויזן פעסטער איינוואַרצלען זיך און ענגער זיך אריינלעבן אין דעם אַמעריקאַנער באַדן, אין די אַמעריקאַנער לעבנס-באַדינגונגען. ס'איז אַ וויכטיקער און ווירדיקער קינסטלערישער אַפּשלוס פון דעם ערשטן פעריאָד, פון די יאָרן 1910-1917, פון די קעגנזייטיקע באַציאונגען פון דער יידישער אַמעריקע מיטן קינסטלער שלום אַש.

איידער מיר גייען ווייטער און וועלן זיך אַפּשטעלן אויף די ווערק וועגן דער יידישער און אַלגעמיינער אַמעריקע, וואָס שלום אַש האָט געשריבן אין די שפּע-טערדיקע יאָרן, אין וועלכער מען זעט, ווי ער וואַקסט און ווערט אַלץ רייפער און

גלייכצייטיק, ווי ער וואקסט זיך אריין אלצמער אין דעם אַמעריקטער לעבן און שלאָגט אַלץ־טיפּערע וואַרצלען אינעם באָדן — וועלן מיר ברענגען אייניקע אויס־צוגן פון שלום אַשס אָן אַרטיקל וועגן דזשייקאַב שיף (פאַרעפנטלעכט אין „צור־קונפּט“, מערץ 1916*). אין דעם אַרטיקל, וואָס הייסט ביי אים „אַ באַראַקטעריס־טיק“, זעען מין שוין אַ נייעם שלום אַש, — אַ מענטש, וואָס קאָן שוין אַרויס־שטעלן אַזעלכע שאַרפע פּאָדערונגען צו אַ פּאָפּולערער אַמעריקאַנער־יידישער פּערזענלעכקייט און וואָס גיט גלייכצייטיק אַ טרעפלעכע באַראַקטעריסטיק און אַפּשאַצונג פון אַ מאָן, וואָס פּרעטענדירט צו פאַרנעמען, צוליב זיינע מיליאָנען, אַן אַנגעזעענעם אַרט אינעם אַמעריקאַנער יידישן לעבן.

דערביי איז אינטערעסאַנט, דער צוגאַנג פון דעם יונגן שלום אַש, — ער איז דאָן אַלט געווען אַ 35 יאָר. — עס זיינען באַזונדערס אינטערעסאַנט די פּאַרגלייכן וואָס שלום אַש מאַכט צווישן די יידישע גבירים, די „פּאַלקס־העלדן“, וואָס די יידישע מאַסן האָבן זיי „באַקרוינט מיט אַזעלכע טיטולן און זיי אויפגענומען אין זייער פּאַנטאַזיע אַריין“.

שלום אַש, דער אמתער יידישער פּאַלקס־קינד און פּאַלקס־שרייבער, וואָס איז אויפגעוואַקסן אין דער סאַמע געדיכטעניש פון דעם יידישן מאַסן־לעבן, הייבט אָן זיין אַרטיקל אַזוי: „אין די אַלע בתי־מדרשים הינטער די אויוונס, וואו עס וועבן זיך די פּאַלקס־לעגענדן, האָט מען אויך אין די לעצטע צענדליקער יאָרן צוזאַמען מיט די מעשיות וועגן אליהו הנביא, וועגן די ל״ו צדיקים און אַנדערע גוטע יידן, אַנגעהויבן צו פאַרהערלכן גרויסע עשירים. עס האָבן זיך אַנגעהויבן צו וועבן ביים פּאַלק מעשיות וועגן אַ מאַנטעפּיאָרע, אַ ראַטשילד, וועגן אַ באַראַן הירש“... „אין די לעצטע יאָרן — שרייבט ווייטער שלום אַש — צייט מען האָט אַנגעהויבן צו הערן פון אַמעריקע — ווילן אונדז די אַמעריקאַנער יידן באַגליקן מיט נאָך אַ נגידישן העלד, איז דאָס יעקב שיף“.

און באַטאַנענדיק, אַז יעקב שיף האָט קיין שום וויכטיקע יידישע אינסטי־טוציעס נישט געשאַפן און בכלל ווייניק־וואָס אויפגעטאָן פאַר יידן, זאָגט שלום אַש, אַז „אייגנטלעך איז זיין „באַרימטקייט“ נישט קיין יידישע, נאָר אַן עכט אַמעריקאַנישע“.

און ער מאַכט אַזאַ פּאַרגלייך צווישן רוסלאַנד און אַמעריקע:

„אין דעם פינצטערן רוסלאַנד אינטערעסירט זיך די עפנטלעכע מיינונג און די פּרעסע מיטן לעבן, דענקען און טאָן פון אירע שריפטשטעלער, קינסטלער, גרויסע כלל־טוער. אין דער ליכטיקער אַמעריקע אינטערעסירט זיך די עפנט־לעכע מיינונג און דורך איר די צייטונגען מיט דעם עסן און שלאָפן פון אירע נגידיים. ביי טאַלסטאָיס לעבן פלעגן די צייטונגען איבערגעבן יעדן געדאַנק, וואָס ער האָט אַרויסגעזאָגט, יעדעס וואָרט, וואָס ער האָט געלאָזט הערן וועגן אַ טאָג־פּראַגע. די צייטונגען האָבן איבערגעגעבן זיין פילן זיך, די שלאַפּלאַזע נעכט, וואָס ער האָט פאַרבאַכט. און דאָס זעלבע איז היינט מיט קאַראַלענאָאָ. מיט אַ גאַרקי, אַנדדעיעוו. אונדז אינטערעסירט ניט וואָס מאַראָזאָוו דענקט וועגן די יידן,

(* איבערגעדורקט אין „יידישע קולטור“, נ' 6, 1960.

אָדער אַן אַנדערער רוסישער נגיד. דאָ ווייסן אַלע אַמעריקאַנער, וויפל קרעקערס ראקעפעלער אָדער וויפל סטייקס מאָרגאַן עסט אויף צום פרישטיק אָדער צום מיטאַג... די פּאַלקס-העלדן זיינען די מאָגנאַטן פון די גרויסע טראַסטס, זיי פאַר-נעמען דעם וויכטיקסטן פּלאַץ אין דער פּאַלקס-פּאַנטאַזיע פון אַמעריקע.

און איבערגייענדיק צו יעקב שיף, צו זיינע פאַרשיידענע פּילאַנטראַפּישע טעטיקייטן און צו זיינע גאַר-קליינע נישטיקע השגות, ווען ס'קומט צו יידישע ענינים און ווייטער — צו דער ראַלע, וואָס ער וויל שפּילן ביי יידן ווי אַ כלומר-שטער יידן-פאַרזאָרגער און ווי אַ דעה-זאָגער — ווענדט זיך צו אים שלום אַש, דער „גרינער“ ייד: „מר. שיף, די מערסטע מאַסן יידן אין אַמעריקע זיינען אַר-בעטער, וועלכע העלפן בויען די גרויסע אַמעריקאַנער אינדוסטריע, זיי זיינען אַ גרויסע שעפּערישע קראַפט אין לאַנד און פאַרדינען שווער און ערלעך זייער שטיקל ברויט. און ניט די גרויסע אַרבעטער-מאַסן לעבן אין דעם זכות פון די יעקב שיפּס, נאָר פאַרקערט, די שיפּס לעבן אין דעם זכות פון די יידישע אַרבע-טער. נאָר דערפאַר וואָס דאָ זיינען דאָ אַזעלכע גרויסע יידישע מאַסן, וועלכע זיינען פּראָדוקטיוו פאַר דעם לאַנד, נאָר דערפאַר קאָנט איר דאָ לעבן מיט אייער צינן-האַנדל...“

אין יענער צייט האָט דזשייקאַב שיף געשטערט צונויפרופן אַ צוזאַמענפאַר, וואו מ'זאָל באַטראַכטן די יידישע לאַגע, ווייל „ער האָט מורא געהאַט פאַר אַמע-ריקע“ און „ער האָט געסטראַשעט מיט אַמעריקע“. דערויף זאָגט צו אים שלום אַש מיט שטאַלץ: „... ווען עס האָט ווער מורא צו האָבן פאַר דער ברייטער עפנטלעכער מיינונג פון אַמעריקע, זיינען עס ניט די ברייטע יידישע מאַסן, וועלכע זיינען פּראָדוקטיוו, נאָר דער אומפּראָדוקטיווער עלעמענט פון יידישן פּאַלק, וועלכע זיינען שפּייז פאַר דעם פּייער פון אַנטיסעמיטיזם אין יעדן לאַנד...“

אַזוי האָט גערעדט שלום אַש, דער פּוילישער ייד, וועלכער האָט שוין געפּילט יך פעסט און ווירדיק אויף דער אַמעריקאַנער ערד און וועלכער האָט שוין באַ-גריפן דעם כוח פון די יידישע אַרבעטנדיקע פּאַלקס-מאַסן אין אַמעריקע!

10.

דער ראַמאַן „אַנקל מאָזעס“ ווי מיר האָבן געזען, האָט צו טאָן דורכאויס מיט יידן (און מיט יידישע יידן) אין אַמעריקע. אויך די קאַפיטלען, וואו ער מאַלט דאָס לעבן פון זיינע מענטשן אין קוזמין, האָט עס אויך אַ שטאַרקע שייכות צו אַמעריקע. אַבער שפּעטער געפינט זיך שוין שלום אַש אין אַנדערע וועלטן, אין אַנדערע און ווייטערע תקופות פונעם יידישן לעבן. אונטער דעם איינדרוק און זוירקונג פון די פּאַגראַמען און שחיתות אין אוקראַינע, וואַנדלט ער איבער צו אַ צייט, ווען די זעלבע יידישע אוקראַינע האָט איבערגעלעבט די גוירות ת"ח און ת"ט, די כמעלניצקי-צייטן. ער פאַרעפנטלעכט אין 1919-1920 דעם האַלב-היסטאָרישן און האַלב-ראַמאַנטישן ראַמאַן „קידוש השם“ (דערשינען אין בוכפאַרם אין ניו-יאָרק 1920) און דעם צווייטן ראַמאַן פונעם יידישן מאַרטירער-לעבן אין 16טן יאָר-הונדערט „די כישופמאַכערין פון קאַסטיליען“ (1921). דערנאָך קומט דאָס ווערק „מאַראַנען (1922), וואָס האָט אויך צו טאָן מיט פאַרצייטיקן שטאַף, וואָס שלום אַש

האַט אַ מעגלעכקייט דורך דעם אויסצולאָדן זיינע ראַמאַנטישע, אַלטערטימלעכע מאַטיוון און געפילן.

מיר וועלן אין דער איצטיקער אָפּהאַנדלונג זיי אויסלאָזן. מיר וועלן ווידער גיין צו די ווערק, וואָס שלום אַש מאַלט דאָס אַמעריקאַנער יידישע לעבן.

ווי אַ שרייבער, וואָס איז דורכאויס פאַרבונדן מיטן רעאַלן יידישן לעבן, האָט שלום אַש נאָך דעם, ווי ער האָט זיך אַוועקגעלאָזט אין דער נאַענטער און ווייטער פאַרגאַנגענהייט, אַלעמאַל זיך אומגעקערט צוריק צום רעאַלן יידישן לעבן און אויפגענומען שטיקער ווירקלעכקייט, ווי אויך די איבערוואַנדלונגען, וואָס זיינען פאַרגעקומען אין דער יידישער שטאַט און אין דעם יידישן שטעטל, וועלכע האָבן געהאַלטן אין איין ענדערן זיך. אָפּטמאַל האָבן מיר דאָס געפיל, ווי שלום אַש האָט גאָר געהאַט לכתחילה בדעה צו שילדערן דאָס לעבן אין דער אַלטער היים מיט אַלע פאַרשוויגען, אָבער ער ווערט מיטגעריסן מיט דער וואַנדער־סטיכע, וואָס קומט דאָרטן פאַר און מאַכט אַ תל פון דער געפלאַנטער „אידיילע“.

דאָס זעען מיר אויך אין זיין ראַמאַן „די מוטער“ (וואָס ער האָט געדרוקט אין „פאַרווערטס“ אין 1923 און אַרויסגעגעבן דערנאָך אין בוכפאַרם אין וואַרשע אין 1925).

שלום אַש האָט אין יענער צייט געלעבט אין וואַרשע און איך בין געווען אַן עדות, ווי ער איז געווען פאַרכאַפט מיט דעם ווערק, וואָס ער האָט געהאַלטן, אַז עס איז זיין בעסט און געראַטנסט בוך. דאָס בוך „די מוטער“ באַשטייט פון 407 זייטן, עס איז געטיילט אין 3 טיילן (דער דריטער איז דער גרעסטער, האַלט איבער 170 זייטן). הייבן מיר אָן לייענען דאָס ערשטע קאַפיטל, „דער טאַטע, די מאַמע און די גאַנצע משפּחה“, מיינען מיר, אַז דאָס וועט זיין אַ ראַמאַן פון דעם יידישן מאַסע־לעבן אין פּוילן. שלום אַש פאַרנעמט זיך גאָר ברייט צו דערציילן וועגן אַנשל זלאַטניק, וועגן זיין ווייב שרה רבקה, וועגן זייערע קינדער, וועגן די קרובים אין שטעטל, וועגן דעם יום־טוב פורים, וועגן דער שול, וואו אַנשל איז אַ גאָר וואַזש־נער בעל־קורא, וועגן אַ ציג, וואָס אַנשל זאָגט צו זיין פרוי אין אַ מינוט, ווען ער איז שטאַרק אויפגעלייגט און פול מיט בטחון א. א. וו.

אָבער עס העלפט גאַרנישט. דאָס לעבן, די ווירקלעכקייט איז שטאַרקער פון דעם שרייבערס ווילן. שוין דער צווייטער קאַפיטל (אויף ז' 21) הייסט „אַמע־ריקע“. מען האָט קוים מיט צרות אַריינגעבראַכט דעם פסח אין שטוב אַריין, און מען מיינט, אַז עס קומט שוין אַ דערלייזונג פאַר דער משפּחה. אָבער ... און עס שרייבט שלום אַש: „איז דער פסח אַנגעקומען אַזוי פריילעך און יום־טובדיק, האָט ער זיך אָבער געענדיקט טרויעריק“. אַז עס איז געקומען דער ערשטער טאַג חול־המועד, האָט זיך שלמה חיים, דער בכור, — דער גאַנצער פרנסה־געבער אין דעם אַרעמען הויז — געזאָגט צו טאַטע־מאַמע: „איך גיי אַראָפּפאַרן קיין אַמע־ריקע“. און דער פאַטער אַנשל, וואָס שלום אַש מאַלט אים פרעכטיק איבערן גאַנצן ווערק, מאַכט לכתחילה חוזק פון זיין זון. ער זאָגט צו אים: „נו, מיינ זון, ווען לייזטו אונדז שוין אויס פון גלות? און ווען ער הערט דערנאָך, אַז ס'איז גאַנץ ערנסט, אַז דער זון האָט טאַקע באַשטימט צו פאַרן, זאָגט ער צו אים: ער וועט פאַרן קיין אַמעריקע! וואָס מיינסטו, אַמעריקע איז אַ שפּילעכל. אַמעריקע איז קרושנעוויץ? קוק מיר אָן מיינע מענטשן, וואָס גייען פאַרן קיין אַמעריקע!“

שלום אש מאלט אנשלען, דעם „וועלט-מענטש“, וואס כאפט אפט א קוק אין דער „הצפירה“, וואס קומט אן אין שטעטל צום דרדקי מלמד. אנשל האט גענומען אויסדערציילן פאר זיין זון וועגן דער ריזע קיין אמעריקע, פונקט ווי ער אליין וואלט דארטן געווען: „מיין נישט אמעריקע איז א קלייניקייט. מען פארט איבער א גרויסן ים, איבער דעם גרויסן אוקינוס, און דייטשלאנד איז אויך נישט קיין קלייניקייט. פארשטייסט?... און אז מען קומט שוין אראפ קיין אמעריקע, און מען פאלט אריין אין קעסל-גארטן...“

מערקווירדיק מאלט שלום אש, ווי אמעריקע דרינגט אלצמער אריין אין די מוחות און הערצער פון די קליינשטעטליקע יידן, און ווי זי הייבט אן צו לעבן אין זייער פאנטאזיע, ווי זי האט געשראקן און אין דער זעלביקער צייט — גע-וועקט אויסטערלישע טרוימען. אנשל לערנט ווייטער זיין זון, דעם בעל-מלאכה: „און אז גאט וועט דיר העלפן, אז דו וועסט דורכקומען דעם גרויסן ים, און דו וועסט שוין אנקומען קיין אמעריקע, אין „קעסל-גארטן“, און די אמעריקאנער וועלן דיר פּרעגן: 'נאך וואס זינד זי געקאמען נאך אמעריקע?' זאלסטו ענטפערן: 'איך בין געקאמען ארבייטען מיט מיינע הענדע!...' די אמעריקאנער זיינען פיינע לייטע, און זיינען רייך, אז מען קומט אראפ צו זיי, נאך דערצו א ייד, נעמען זיי גאר אויף מיט ביידע ארעמעס...“ (ז"ו 27-28).

און ווייטער, קאפיטל נאך קאפיטל, וויקלט זיך אלצמער פאנאנדער און עס וויקלט זיך אריין אמעריקע אין דעם לעבן פון דער משפחה: אפריער דורך די האפנונגען, וואס מען לייגט אויפן זון, דערנאך אויף די בריוו, שפעטער אויף די דאלארן, וואס ער שיקט, און לסוף — דאס צענטע קאפיטל פונעם ערשטן טייל הייסט שוין „מען פאקט זיך אין וועג“. אנשל, זיין ווייב שרה רבקה, די מוטער, און זייערע קינדער לאזן זיך אין וועג. „א האלב שטעטל — שרייבט שלום אש — איז זיי ארויסגעגאנגען באגלייטן, און די געשרייען און די גוואלדן, וואס זיינען דארט געווען ביים געזעגענען זיך, זיינען אויפגעגאנגען צום הארץ פון הימל“ (ז' 102).

און ווען שלום אש נעמט דערציילן וועגן דער ריזע פון זיינע מענטשן, גייט ער אריבער אין א ביבלישן טאן. אש שרייבט: אנשל מיט זיין הויזגעזינד האט פאר-לאזן „די אלטע היים, וואו ער און זיינע עלטערן און זיינע עלטערנס עלטערן זיינען געזעסן פון דורות און דורות...“ „אויסצואוואנדערן אין א ווייטער און פרעם-דער מדינה, וואס ליגט איבער וועלדער און ימים, וואו זיין זון איז פאראויסגע-גאנגען פאר אים אויסצושפירן, אויב עס איז דא אין יענעם לאנד ברויט און עסן, ווארום אין זיין לאנד איז געווען א הונגער“...

דער ערשטער קאפיטל פונעם צווייטן טייל טראגט דעם נאמען: „יידן גייען איבער דעם ים-סוף“. און דער דריטער קאפיטל הייבט זיך אן אזוי: „מיט אכט נפשות האט אנשל אראפגענידערט קיין אמעריקע“ (ז' 11). און באלד האט דער זון, וואס איז שוין א שטיקל אמעריקאנער, געזאגט צום פאטער: „טאטע, דא איז נישט ווי אין דער היים. אמעריקע איז אן אנדער וועלט!“ אבער מען פארשפארט עס צו זאגן, מען הייבט אן גלייך פילן אט די אנדערשקייט. דאס ווייזט שלום אש אין די ווייטערדיקע בלעטער און קאפיטלען פונעם ראמאן, ווי יעדער איינער פון

דער פאמיליע ענדערט זיך, ווי ער נעמט אויף דאָס נייע, אַנדערשדיקע, וואָס ער טרעפט דאָ, אין לאַנד, אויף שריט און טריט.

אַנשל דער וואָזשנער בעל-קורא פון שטעטל, גייט אין שאַפּ אַריין און ווערט אַ העמדל-נייער. „אין אַמעריקע — זאָגט ער מיט אַ ביבלישן טאָן, מיט דעם טראַפּ פון דער תּורה — מיט דעם שווייס פון דיין פנים, וועסטו עסן דיין ברויט!“ (ו' 122). אין די ווייטערדיקע קאָפיטלען פאַרנעמט זיך שלום אַש צו דערציילן אויס-פירלעך, און מיט פיל מיטגעפיל און מיטלייד, וועגן די איבערלעבענישן פון יעדן איינעם פון דער פאמיליע. מיר זעען, ווי אַמעריקע שניידט זיך אַריין אין זייער גייסט און קערפּער. און דבורה'לע, שפעטער — דבורה, די געראַטענע טאכטער פון דער משפּחה, — ווערט וואָס-ווייטער אַלצמער דער צענטער פון ראַמאַן. אויף זייטל 132 זאָגט וועגן איר שלום אַש: „פיר חדשים זיינען פאַרביי ווי דבורה גע-פינט זיך אין דער פרעמדער, גרויסער שטאָט, אַרומגערינגלט מיט מיליאָנען מענטשן. ווי אַ פּלאַנץ, וואָס איז אויסגעריסן געוואָרן פון אַ ישוב און איז פאַר-טראָגן געוואָרן אין אַ וויסטן מדבר.“ דאָס איז אין די ערשטע חדשים, אָבער שפע-טער האָבן מיר פאַר זיך אַ גאַר אַנדערע דבורה.

שלום אַש פירט זי אַדורך דורך פאַרשיידענע איבערוואַנדלונגען, ביז ער ברענגט זי אין אַ קרייז פון יידישע שרייבער, קינסטלער, באהעמעלייט. שלום אַש האָט די מעגלעכקייט צו מאַלן פאַר אונדז אויסטערלישע געשטאַלטן פון דער יידישער קונסט-וועלט, וואָס קומט זיך לכתחילה צונויף אין הויז פון דער משפּחה זאלקינד. מיר האָבן דאָ גאַנץ-טישאַווע פאַרשווינען. מעגלעך, אַז אַש האָט זיי געמאַלט פון דער „נאַטור“, געהאַט פאַר זיך „מאָדעלן“, און דערווייל ברענגט אַרויס פאַר אונדז שלום אַש ניר-אַרק, באַנקס, די רייזע איבער באַנען און סאָב-וועיס, און די שטאָט אין די פאַרשיידענע צייטן פון יאָר: זומער, האַרבסט, ווינט-טער און פּרילינג. צווישן די אַלע רוקט זיך אַרויס די אינטערעסאַנטע געשטאַלט פון סקולפּטאַר כאַצקל בוכהאַלץ, וואָס וואַקסט אַרויס ביי אַשן ווי אַ גרויסער טאָ-לענט. דבורה מאַכט אַדורך מיט אים און אין זיין סביבה אַ האַסטיקן באַרג אַרויף, פאַרבינדט זיך מיט אים, סטימולירט אים, שלעפט אים אַרויס פון זיין פינצטערער לאַך אין דער ברייטער און דערהויבענער קונסט-וועלט... מיר האָבן דאָ אויך אייניקע אינטערעסאַנטע געשטאַלטן, ווי די לערערין איזאַבעל, וועלכע מאַכט אויך אַדורך ביי אַשן שנעלע האַסטיקע גלגולים.

הקיצור, דאָס ווערק „די מוטער“, וואָס הייבט זיך אָן אין דעם פאַרוואָרפן יידיש-פוילישן קליינשטעטל, מיט אַנשל און שרה רבקה אין צענטער, און דער-נאָך — אין איסט סאַיד, גייט מיט שנעלע טריט צו אַן אַנדער וועלט אין דער יידי-שער אַמעריקע מיט גאַר אַנדערע מענטשן, וואָס ווייזן זיך אין דעם צווייטן העלפט פון בוך.

מיר האָבן איצט נישט בדעה זיך אַפּצושטעלן אויף דער אַנטוויקלונג פון דער אַקציע אין בוך, און אויך נישט אַנאַליזירן די איינצלע געשטאַלטן ווי זיי קומען אַרויס ביי אַשן, און אויך נישט באַרירן די אַלערליי פאַסירונגען, שמועסן און אַרויס-זאָגונגען, וואָס ווערן געבראַכט אין בוך. מיר וועלן זיך אויך נישט אַפּשטעלן אויף אייניקע שאַרפע בלויוזן. אין בוך זיינען דאָ גלענצנדיקע שטעלן, אינטערעסאַנטע בילדער און סצענעס (די קעגנזייטיקע באַציאונגען פון דעם פּאָטער אַנשל מיט

דער מוטער און די פארשיידענע כאראקטערן פון זייערע קינדער, די אויסגעצייכנטע שילדערונגען פון שרה רבקה, איר מאמעשקייט און מוטערלעכקייט, וואס אש באַ- שרייבט מיט אַ זעלטענער רירנדיקייט א. א. וו.).

אין אונזער דאָזיקער אָפּהאַנדלונג ווילן מיר בעיקר ווייזן, ווי אַמעריקע שפּיגלט זיך אָפּ אין די ווערק פון שלום אש, און ווי דאָס אַמעריקאַנער יידישע לעבן מיט זיינע געשטאַלטן, האַלטן זיך אין ענדערן אין משך פון די אַלע יאָרן, אין די ווערק, וואָס שלום אש האָט געשריבן זינט 1909 און ווייטער.

אין לויף פון די ווייטערדיקע יאָרן ווערט שלום אש אַלצמער איינגעוואַרצלט אינעם אַמעריקאַנער לעבן. ער האָט שוין נישט צו טאָן, ער פאַרקערט שוין נישט, ער קוקט זיך נישט צו, נאָר בלויז צו זיינע קליינשטעטלדיקע יידן, וואָס האָבן אין זיך נאָך אַלצמער זיטן, טראַדיציעס, געפילן, פירעכצן פון לענשנע, קומין, קרוש- נעוויץ, ווי פון ניר-יאָרק, שלום אש זעט שוין אַנדערע יידן, וואָס זיינען שוין אַמעריקאַניזירט, וועלכע האָבן שוין אַראָפּגעוואָרפן פון זיך דאָס אַלטהיימישע, און זיי האָבן שוין אָנגענומען, יעדנפאַלס אויסערלעך, די אַלגעמיין- אַמעריקאַנישע לעבנס-פאַרמען.

11.

עס גייט אַזוי ווייט, אַז שלום אש האָט נאָך דער „מוטער“ אָנגעשריבן אַ ראַמאַן פונעם אַלגעמיינעם אַמעריקאַנער לעבן, און די סביבה, וואָס ער ברענגט אַרויס און שילדערט זי מייסטערש, איז שוין כלל און גאָר נישט קיין יידישע. דער באַב- קיר סטאָן, דער הויפט-העלד פון „טויט-אורטייל“ (אין „פאַרווערטס“, וואו ס'איז געגאַנגען אין המשכים אין 1924 האָט דער ראַמאַן געהייסן „עלעקטריק טשעיר“), איז טאַקע אַ ייד, אָבער ער איז דורכאויס אַמעריקאַנער, און מיט יידן און מיט יידיש לעבן האָט ער קיין שום שייכות נישט. די אַלע פאַסירונגען, די קאַנפליקטן, די מענטשן און די קעגנזייטיקע באַציאונגען צווישן זיי זיינען דורכאויס אַמערי- קאַנער. עס זיינען אַריינגעפלאַכטן שטיקער כראַניק, שטיקער געשעענישן, וואָס האָבן פאַסירט אין דער אַמעריקאַנער בורזשואַזער אַדער גרויס-בורזשואַזער סביבה. דער אָנגעזעענער, בכבודיקער באַנקיר באַגייט אַ שווערן קרימינעלן פאַרברעכן, ער דערשטיקט אַן עלטערן מאַן. די אמת-שולדיקע אינעם פאַרברעכן זיינען זיינע אַרומיקע, וואָס שטויסן אים, דעם פאַקטישן מערדער, צום מאַרד. אָבער עס באַ- קומט די שטראַף פאַרן באַגאַנגענעם פאַרברעכן מר. סטאָן, הגם „ער האָט גע- האַלטן די גאַנצע געשעעניש פונעם 8טן אויגוסט פאַר אַן אומגליק, אָבער נישט פאַר קיין פאַרברעכן“... מר. סטאָן איז אַ קרבן פון דער סביבה, פון די אַמעריקאַ- נער לעבנס-באַדינגונגען. זיצנדיק אין סינג-סינג, מאַכט ער אַ חשבון-הגנפּש פון זיין לעבן און ער הייבט אָן צו פאַרשטיין, אַז עס איז געווען אַ פאַרדאַרבן, אויסגע- לאַסן לעבן, וואָס האָט געמוזט פירן צו אַזאַ גרויליקן סוף, שלום אש האָט גלייכ- צייטיק אין דער פערזאָן פון מר. סטאָן געשילדערט די געזעלשאַפטלעכע סביבה, וועלכע האָט געפירט און דערפירט אַזאַ „לייטישן“ מענטשן צו מאַרד, וואָס האָט אים געבראַכט צום טויט-אורטייל. און דער אויספיר איז, אַז עס זיינען דאָ נאָך שול- דיקע, וואָס האָבן אויסגעמיטן דעם משפט, דעם אורטייל.

וואָס מער שלום אש קוקט זיך צו צו די אַמעריקאַניזירטע יידן, וואָס האָבן

באוויזן אַרויסרייסן זיך פון דעם יידישן „איסט סייד“ און אַריבערגעקליבן זיך אין די רייכערע גאַסן און געגנטן פון דעם גרויסן ניו-יאָרק, אַלצמער פילט ער אַ ווילן טיפער אַריינבליקן אין זייער לעבנס-שטייגער. ער באַגנוגט זיך נישט מיט דרויסנדיקע שילדערונגען, נאָר ער באַמיט זיך דערגיין צו די קאַנפליקטן, צו די שטרייטן און פּראָבלעמען, וואָס וואַקסן אַרויס דאָרטן. נישט אַלץ איז גאַלד, וואָס גלאַנצט. אין די געפּוצטע הייזער און אין די פּרעכטיק-מעבלירטע היימען הערשט אַפט טרויער, פּוסטיקייט, טראַגעדיע.

דאָס האָט שלום אַש באַוויזן אין די עטלעכע ווערק, וואָס ער האָט געשריבן אין די יאָרן 1924-1927, — אַפריער אין אַ דערציילערישער פּאַרם, און דערנאָך באַווייזט ער עס אין זיין דראַמאַטישער שאַפּונג „רעווענד ד׳ר סילווער“.

סוף 1926 האָט שלום אַש פּאַרגעלייענט אין וואַרשע (אין הויז פון דעם „היינט“-אַרויסגעבער נחמיה פינקעלשטיין) פאַר אַ 12-15 שרייבער זיינע אַ נייע דראַמע פונעם אַמעריקאַנער לעבן. עס געדענקט זיך גוט דער שטאַרקער איינדרוק, וואָס די דראַמע, וועלכע ברענגט אַרויס אַ שטיק לעבן פון אַמעריקאַנער „יאַהודים“, האָט אויף אונדז געמאַכט. עס זיינען פאַר אונדז, איראָפּיאיש-יידישע שרייבער, געווען ניי די סביבה, די אַרויסגעבראַכטע געשטאַלטן, ווי דער רעווערענד, זיין פּרוי קלאַראַ, זיין מוטער רעבעקאַ סילווער, און די יידיש-אַמעריקאַנער באַלע-באַטים פון זיין טעמפל. ס׳איז געווען פאַר אונדז באַזונדערס אינטערעסאַנט צו זען אַ נייעם שלום אַש, וואָס זוכט און נישטערט אַלץ נייעם שטאַף און מאַטעריאַל, אַלץ נייע מענטשן און פּראָבלעמען פאַר זיין שאַפּן. מיר האָבן באַגרייטט שלום אַש, וואָס ער ברענגט אין זיינע ווערק נייע מענטשן, מיט נייע סביבות און נייע מענטש-לעכע געראַנגלענישן, וואָס די יידישע ליטעראַטור האָט וועגן זיי ווייניק געוואוסט און ווייניק אַרויסגעבראַכט. אין דער דראַמע איז אַרויסגעבראַכט דער טעמפל, וואו דער רעווערענד פּרעדיקט טהרת-משפּחה, און ער ווייסט נישט, אַז אין זיין הויז, וואָס איז אין שכנות מיט דער שול, קומט פאַר אַזוינס, וואָס איז אין קעגנזאַץ מיט זיינע טיפע דרשות. אַ שטאַרקע געשטאַלט איז די מוטער, רעבעקאַ, וואָס האַלט הויך די „פּאָן“ פון דער דורות-ירושא, פון דעם „כסא הרבנות“, וואָס איז איבערגעגעבן געוואָרן בירושה צום זון, דעם רעווערענד, פון דעם פּאַטער, אַ יידיש-דייטשער ראַבי-נער. עס גייט אָן אין די דריי אַקטן אַ העפטיקער געראַנגל, אַ שטרייט צווישן דאָגמע און געפיל, צווישן ליבע און פאַרראַט, צווישן זינד און ריינקייט. ביים הערן לייענען די פּיעסע און דערנאָך ביי דער אויפפירונג (אין וואַרשע, סעפטעמבער 1931) האָט מען געפילט, ווי שלום אַש האָט זיך געמאַטערט און קיין עצה זיך נישט געקאָנט געבן מיט דער שפּראַך, אין וועלכער זיינע מענטשן, די פּערוואַנען פון דער „יאַהודים“-דראַמע, רעדן. אָבער דאָס איז שוין אַ פּראָבלעם אָן אַנדערע, וואָס האָט בכלל צו טאָן מיט ווערק, געשריבן אין אַ שפּראַך, אין וועלכער די אַרויסגעבראַכטע מענטשן רעדן נישט ...

עס איז אָבער געווען אינטערעסאַנט צוצוקוקן זיך ווי אינטעליגענטע איראַ-פּיאיש-יידישע שוישפילער האָבן זיך באַמיט אַריינצולעבן זיך אין פּרעמדע פאַר זיי אַסימילירטע, אַמעריקאַניזירטע יידן און זיי פאַרקערפערן אין לעבעדיקע גע-שטאַלטן אויף אַ יידישער בינע. און עס איז שלום אַשס פאַרדינסט, וואָס ער האָט אַריינגעצויגן אַזעלכע פאַרפּרעמדטע יידן אין דער יידישער ליטעראַטור. שלום אַשס

מענטשן-גאלעריע איז שטארק פארברייטערט און בארייכערט געווארן. און דאס איז דאך איינער פון זיינע גרויסע פארדינסטן פאר דער יידישער ליטעראטור, וואס ער האט פאנאנדערגערוקט די ענגע גרענעצן און ראמען, און אלע מאל אריינגעבראכט א נייע טעמאטיק און נייע יידישע און נישטיידישע מענטשן און זייערע פראבלעמען.

.12

נאך „די מוטער“, „טויט-אורטייל“, די דראמע „רעוורענד דאקטאר סילווער“, פארעפנטלעכט שלום אש א ווערק „חיים לעדערערס צוריקקומען“ (דערשינען אין ווארשע 1927, געווען אפריער געדרוקט אין „פארווערטס“).

עס איז ווידער א ווייטערדיקער שטאפל אין שלום אש׳ס שילדערונגען פונעם יידישן לעבן אין אמעריקע. עס איז א נייער יידיש-אמעריקאנער מאנופעקטור-רער, וואס האט שוין באוויזן אריינצודרינגען אין די „העכערע“ יידיש-אמעריקאנער קרייזן.

„חיים לעדערערס צוריקקומען“ איז א גרעסערע דערציילונג, געשריבן אג-דערש ווי שלום אש׳ האט געוויינלעך געשריבן. נישטא דער אשישער אימפעט, נישטא די ספעציעלע לירישע שטעלן און אפנייגן, ווי מיר זיינען געוואוינט צו טרעפן ביי אש׳ן. ס׳איז א שטרענג-רעאליסטישע דערציילונג פונעם יידישן לעבן אין אמעריקע. אין צענטער — א ייד, וואס האט זיך ארויפגעארבעט פון א פשוטן העמדער-נייער צו א גרויסן שאפ-אייגנטימער מיט הונדערטער ארבעטער. חיים לעדערער איז שוין נישט קיין אַנקל מאָזעס. ער איז לכתחילה געווען א יונגעראַן מיט אינטערעס פאר ביכלעך, פאר אידייען, פאר „פילאָזאָפיע“ און מיט אַן עטיש-מאָראַלישן הינטערגרונט. ער קומט אַריבער פון אַ קליין שטעטל, וואו ער איז אויסגעוואקסן אין אַרעמקייט, אין שטענדיקער זאָרג פאַר מאָרגנדיקן טאָג. ער האָט אַ פרוי, דריי קינדער, — צוויי זין און איין טאכטער. אין די ערשטע עלטלעכע יאָר בידעוועט ער זיך שטאַרק אָן, אַרבעט שווער און ביטער, לכתחילה אין אַ שוויץ-שאַפ, דערנאָך — ביי זיך אין דער היים, צוזאַמען מיט דער פרוי, טעג און אָונטן, ער פאַרגעסט אַלץ אין דער וועלט, ער ווערט אַריינגעצויגן אין די ביזנעס, עס טרייבט אים כסדר און ער ווערט אַ שקלאָף פון זיין אַלצמער שטייגן אויפן לייטער פון מאַ-טעריעלן דערפאַלג. אין דעם געיעג צו ווערן רייכער, פאַרלירט ער אייגנטלעך אַלץ וואָס ער האָט פאַרמאָגט אין זיך עפעס גוטס און וויכטיקס.

דאָס בוך הויבט זיך אָן „צומאַרגנס, נאָך דעם גרויסן יום-טוב, וואָס איז געפיי-ערט געוואָרן לכבוד דעם 60-יאָריקן געבורטס-טאָג פון חיים לעדערער“ און... „דער אַלטער לעדערער האָט ניט געהאַט וואָס צו טאָן“. עס הויבט זיך אָן אַ שווערע צייט סיי פאַר חיים לעדערער, וועלכער האָט אַלעמאַל אַרויסגעקוקט אויף דער צייט, ווען ער וועט זיך באַפרייען פון דעם עול און ער וועט קאָנען פרייער אַפאַטעמען און ער וועט קאָנען זיך אַפגעבן מיט די ביכלעך, וואָס ער האָט אַמאַל אַזוי ליב געהאַט און צוליב די ביזנעס פאַרוואָרפן. אָבער נישט נאָר פאַר חיים לעדערער ווערט שווער, עס ווערט שווער אויך פאַר דער פאַמיליע, פאַר דער פרוי, פאַר זיין זון מאָריס, וואָס נעמט איבער די פירונג פון דער גרויסער פאַבריק „לעדע-רער ענד סאָן“, פאַר זיין נישט-אויסגעגעבענער טאכטער, וואָס האַלט אין איין

זוכן אַ פּאַסיק לייטישן שידוך. עס הויבן זיך אָן שווערע טעג און נעכט פאַר חיים לעדערער, פאַר דער פרוי, וואָס באַגרייפט לחלוטין נישט, וואָס עס קומט פאַר מיט איר מאַן. חיים לעדערער פאַלט אַריין אין אַ פּלאַנטער, פון וועלכן ער קאָן זיך באַין אויפן ניט אַרויספּלאַנטערן. ער איז געווען אַ מענטש מיט אַ קלאַרן ווילן און ציל, און איצט, ווען ער איז באַפרייט געוואָרן פון דער טאַג־טעגלעכער רוטין, בלייבט ער אומבאַהאַלפן, ווערט אַלצמער צערייזט, און ווייסט נישט וואָס צו טאָן מיט זיך.

די קאַפיטלען אין דעם בוך הייסן: חיים לעדערערס קאַריערע, שלאַפּלאַזע נעכט, אַ צעשטערטער אַנבייסק, „רוקנס“, דער וואָלף און זיין הויט, אַ ביסל חשבון הנפש, אַן אומאנגענעמער וויזיט, אומגעוואָרפן דעם טאַפּ, מוסר פון אַ קינד, בענק־שאַפט נאָכן געוועזענעם לעבן, די געבורט פון אַן אידייע, די נייע פרייד, ווידוי פון אַן אַלטן מאַן, שאַפ־קראַנקהייט.

אין די נעמען פון די 14 קאַפיטלען ליגט דער גאַנצער סיפור־המעשה, דער אינ־האַלט און די סכּעמע פון דער דערציילונג.

שלום אַש האָט דאָ די געלעגנהייט צו דערציילן און צו מאַלן דעם בהדרגהדיקן גאַנג פון דעם פשוטן יידישן אַרבעטער אין איסט סייד, זיין שטייגן צוביסלעך אויף די שטאַפּלען פון דערפאַלג ביז ער האָט מיט דעם שווייס פון זיין פנים און מיט מסירת נפש, זיך אַרויפגעאַרבעט און געשאַפן די דערפאַלגרייכע פירמע, וואָס איז שוין אויף בראַדוועי און וועלכע ווערט דורך זיין זון מאַריס אַלצמער מאַדערניזירט. אַש ווייזט, ווי די פרוי, דאָס הויז, דאָס מעבל — אַלץ אין שטוב ענדערט זיך און נעמט אַן אַנדערע, נייע פאַרמען. אַש פירט אויך אַדורך די דריי קינדער — די צוויי זין און טאָכטער, ווי זיי וואַרפן אַראָפּ פון זיך, באַפרייען זיך אינגאַנצן פון דער אַלטער חיים, פון דער איסט סייד און ווערן אַמעריקאַניזירט.

מאַריס באַקענט זיך מיט אַ טאָכטער פון דייטשע יידן, האָט מיט איר חתונה. ער נעמט איבער די פירעכצן פון אַט די טעמפל־יידן. ער ווייכט פון זיין פאַטער, דעם „גיהיליט“, וואָס טראַגט נאָך אַלץ אין זיך די זיטן, די פירעכצן, די אייגנ־שאַפטן, פון דעם אַמאַליקן ראַדיקאַלן יידישן אַרבעטער און פאַלקס־מענטשן.

אין דעם געראַנגל, וואָס חיים לעדערער פירט מיט זיך, מיט זיינע אַרומיקע, דער געראַנגל, וואָס איז אַבער אַ מין „טאַפן אין דער פינצטער“, אַ מין שלאַנגן זיך מיטן קאַפּ אין וואַנט, האָבן מיר דעם אומבאַוואוסטן ווילן זיך אַרויסרייסן פונעם קלעם, אַרויס אויף דער פריי, אַבער חיים לעדערער, סיי זיין כאַראַקטער, סיי זיין אינטעליגענץ, העלפן אים נישט צו געפינען דעם ריכטיקן וועג, דעם אויסגאַנג. דערווייל ווערט אים און די אַרומיקע אַלץ ערגער, שווערער. מען פרואווט זוכן עצות פאַר אים ווי צו „באַשעפטיקן“ אים, ווי צו היילן אים א. א. וו. אַבער אין אים קומט אויף אַ מין רעטונג־פייערל, — דאָס איז די „בענקשאַפט נאָכן געוועזע־נעם לעבן“, ווען ער איז געווען אַן איינפאַכער אַרבעטער ... אַבער אַט די תרופה, וואָס מיינט פאַר אים אַן אויסלייזונג, — אַט די תרופה זעט אויס ביי די קינדער, ביי די אַרומיקע ווי אַ שגעון, אַן אומזין ... ס'קומען פאַר אויסברוכן, שווערע פאַמיליע־סצענעס. חיים ווערט באַשולדיקט, אַז ער גייט צעשטערן דאָס גליק פון די קינדער, זייער גוטן נאָמען, און דעם פרעסטיזש פון דער פירמע, וואָס ער גופא האָט אויפגע־

בויט... און דער סוף איז אַ מערקווירדיקער: ווי לעוו טאַלסטאַי, אַנטלויפט חיים פון דער היים, פון דער וואַרעמער היים, און ער ווערט פאַרפאַלן... מ'זוכט אים, מ'קאַן אים נישט געפינען, און מ'פאַרגעסט אָן אים...

עס איז אינטערעסאַנט צו מאַכן ווייט-גייענדיקע פאַרגלייכן צווישן אַנקל מאָזעס און חיים לעדערער, זייער באַרג-אַרויף, זייער פאַלן און דער טרויעריקער סוף, דער פינאַל פון זייער רושיק-ראַשיקן לעבן. ביי ביידן ענדיקט זיך זייער שטורמיש לעבן טראַגיש, זיי צינדן אַליין אונטער די בריקן צו זייער אייגענעם לעבן, וואָס זיי האָבן אַזוי פליסיק און עקשנותדיק געבויט... דער טראַגישער סוף פון אַ לעבן אָן זינען, אָן אידעאַלן, אָן אַ איבערלעכן אינהאַלט.

עס איז נישט ווי אין פסוק שטייט: „הזורעים בדמעה, ברינה יקצורו“ — די, וואָס זייען מיט טרערן, שניידן דערנאָך מיט פרייד, מיט געזאַנג...

עס איז דער סוף, וואָס מיר זעען, למשל, אויך ביי מאַקסיס גאַרקיס מענטשן, די קרעפטיקע „קופצעס“, די סוחרים. אַפגעאַרבעט שווער אַ לעבן, אַנגעקליבן רייכע קאַפיטאַלן, אַבער אין דער יאָגעניש נאָך געלט. האָבן זיי פאַרלוירן זייער איי-גענע נשמה, דעם טעם, דעם עיקר אין לעבן.

13.

אין יענער צייט, אין 1928 איז דערשינען שלום אַשס אַ דראַמע אין 4 אַקטן „קוילן“ (וואַרשע 1928, 109 זײַ), וואָס איין העלפט איז רעאַליסטיש, און די צווייטע העלפט — סימבאָליש, אַלעגאָריש. אַזוי אויך די פערזאָנען: העלפט רעאַלע מענטשן, און העלפט — פאַנטאַסטישע פיגורן, — עלעמענטן, נאַטור-כוחות. אין די ערשטע צוויי אַקטן פיגורירן און עס פירן די אַקציע, די האַנדלונג קוילן-גרע-בער און מולן-היטער. זיי שטאַמען פון פאַרשיידענע פעלקער — אַ רוסישער פויער, אַ פּאָליאַק, אַן איטאַליענער, אַ גריך, טערק, יאַפאַנער. פאַראַן דאַרט אויך אַ ייד, יחזקאל, אַ פעדלער. דער רוסישער פויער, פאַטער סעווערין, האָט אַ פרוי, צוויי טעכטער און אַן איידעם. די שפּיל, די האַנדלונג, קומט פאַר אין מדבר אַריזאָנאַ, אַמעריקע, די צייט — פאַר דער וועלט-מלחמה. שלום אַש ברענגט לכתחילה סצענעס און עפּיזאָדן רעאַלע, ווירקלעכע, אין וועלכע יעדער איינער פון די אַרבעטער, פון די קוילן-גרעבער קומט אַרויס מיט אייגנאַרטיקע, אייגנטימ-לעכע שטריכן, וואָס זיינען כאַראַקטעריסטיש פאַר יעדן איינעם פון די פעלקער-„פאַרשטייער“. יעדן בענקט זיך נאָך זיין היימיש לעבן, נאָך דעם, מיט וואָס עס צייכנט זיך ספעציעל און באַזונדערס אויס זיין היימלאַנד.

דער ערשטער אַקט קומט פאַר אין אַ צימער פון אַן אַרבעטער אין דער קוילן-מינע טאַמקינסוויל. מיר האָבן דאָ אַ רעקוויזיט פון אַ געוויינלעכן אַרבעטער-צי-מער, מיט טיש, בענקלעך, מיט פאַרהענגלעך און אַ הייליק בילד. עס איז פאַר-נאַכט. איין שיפט אַרבעטער גייט אַהיים, אַ צווייטער — גייט צו דער אַרבעט. דער צווייטער אַקט שפּילט זיך אַפּ אין אַ קוילן-שאַכט... דער קוילן באַלקן איז אונטערגעשפאַרט מיט דינע בעלקעס. פאַטער סעווערין און אַנטאָן, זיין איידעם, זיצן ביי דער קוילן-וואַנט און עגבערן אין איר מיט געפרעסטע לופט-עגבערס...

דאָס זיינען אַלץ רעאַלע ממשותדיקע בילדער און פּאַסירונגען, וואָס זיינען פּאַסיק און גילטיק אין קוילן-מינעס.

אַבער אינמיטן דעם צווייטן אַקט, ווען עס טרעפט אַן אומגליק, און עס ווערט פּאַרהאַקט דער אַרויסגאַנג און גאַז הויבט אָן זיך דורכרייסן פון צווישן די קוילן-ווענט, ווערט די דראַמע פּאַרוואַנדלט אין אַ סימבאָליש ווערק, און די פּריערדיקע רעאַלע מענטשן ווערן אויך פּאַרוואַנדלט אין סימבאָלן.

אין דריטן אַקט טרעטן אַרויס „נאַכט-שאַטנס פון אומגעזעענע ריזן-גע-שטאַלטן“, זיי קומען אַרויס ווי אין אַ בונט קעגן דעם מענטש, וואָס האָט זיי פּאַר-שקלאַפּט. באַזיגט און איינגעשפּאַנט צו דינען אים און זיינע הצטרות. עס הערן זיך די פּראַטעסטירנדיקע שטימען פון די נאַטור-כוחות, פון די עלעמענטן, וועלכע רופן צו באַפרייען זיך פונעם מענטשנס יאָך. מיר האָבן דאָ אנטראַציט, קאַק-קויל, טאַרף, אַסיד, גריפּל, דימענט-קויל, עלעקטרישע קראַפט, אומדערפּאַרשטע קראַפט. יעדער איינער, לויט זיין כאַראַקטער און וועזן, דערציילט, ווי ער איז אַריינגענאַרט און פּאַרנאַרט געוואָרן דורך דעם מענטש, ווי ער ווערט אויסגענוצט פּאַרן מענטשנס וואוילייזן, און ווי ער ווערט אָן אַזוי אַרום זיין גבורה, זיין גייסט, זיין מהות. אַבער ס'איז גאַרנישט אַזוי פשוט און לייכט צו פּאַראַייניקן זיך מיט דער קאַק-קויל און מיט דער דימענט-קויל און מיטן טאַרף, וואָס דער מענטש האָט זיי אינ-גאַנצן באַזיגט און זיי זיינען גאַר צופרידן צו דינען דעם מענטש.

עס זיינען אין דעם אַקט פּאַראַן אינטערעסאַנטע געדאַנקען, שאַרפע אַרויס-זאַגונגען, דרייסטע פּראַטעסט-ווערטער. אַבער דער גאַנצער אויפשאַנד, דער בונט איז דאָך אַ זייטיקער מאַמענט און איז אַרגאַניש און נאַטירלעך נישט גע-בונדן און אַרויסגעוואקסן פון דער עצם דראַמע. די דראַמע „קוילן“ לייזט פון דעם, — די צוויי טיילן זיינען יעדער פּאַר זיך באַזונדערע טעמעס, און אַזוי אויך די „פּערזאָנען“ פון די ערשטע צוויי אַקטן, זיינען אַ דראַמע, אַ טראַגעדיע פּאַר זיך, און די פּאַנאָסטישע פיגורן זיינען ווידער אַ וועלט פּאַר זיך ... און דעריבער איז דער פּערטער אַקט, וואָס דאַרף זיין דער המשך פונעם צווייטן, מיט די זעלבע קוילן-גרעבער, אַ צוגעטראַכטער, ער שוועבט אין דער לופטן, עס איז שוין הוילע סימבאָליק, וואָס ווערט אָן די ממשותדיקייט, רעאַליקייט, קאַנקרעטקייט.

מיר וועלן נישט אַריינגיין אין באַטראַכטן, פּאַרטיישן שלום אַשס כוונות. מיר ווילן נאָר דערציילן, ווי אין זיין גאַנג צו מאַלן, שילדערן, באַנעמען און באַ-זינען דאָס אַמעריקאַנער לעבן, איז שלום אַש אויך דערגאַנגען צו די קוילן-גרובנס אין אַריזאָנאַ, געזען דאָרטן לעבנס און קאַנפּליקטן, מענטשן און זייערע לייזן און זייערע לעבנס-טראַגעדיעס.

אַ טיף-מענטשלעכער און רירנדיקער דאַקומענט, וואָס ווייזט ווי שלום אַש האָט אין סאַמע ברען פונעם צווייטן וועלט-קריג געפילט צו אַמעריקע, איז זיין „אַ בריוו פון אַ פּאַטער צו אַ זון“, געשריבן צו זיין אייגענעם זון יוחנן, ווען ער איז מאַביליזירט געוואָרן אין דער אַמעריקאַנער אַרמיי. דאָס איז געווען שוין דער צווייטער זון פון שלום אַשן, וואָס איז געווען אין דינסט אין דער אַמעריקאַנער

אַרמיי (פאַרעפנטלעכט אין בוך פון ש. אַש „דער ברענענדיקער דאָרן“, איקוף־פאַרלאַג, ניו־יאָרק 1946).

שלום אַש שרייבט: „זינט איך בין געקומען קיין אַמעריקע, האָב איך געזוכט אַ געלעגנהייט אויסצודריקן מיין דאַנק און מיין ליבע פאַר אַלץ, וואָס איך זע אין אַמעריקע. איך האָב נישט געהאַט די זכיה צו באַצאָלן מיין חוב דורך דינען דעם לאַנד פּיזש“...

ער דערמאָנט זיך אין דער צייט, ווען דער זון, אַלס אַ קינד פון פינף יאָר, איז אָנגעקומען קיין אַמעריקע. און ווי זיינע „קליינע טונקעלע אויגן האָבן גע־שיינט אַזוי ליכטיק“, ווען ער האָט „אין מורא און אין וואונדער געקוקט אויף די הימל־קראַצערס און אויף דער פרייהייט־סטאַטוע“. און אַש זאָגט צו זיין זון יוחנן: „אַמעריקע האָט פאַר דער צייט דיר געגעבן אַלץ, וואָס דו פאַרמאָגסט איצט. זי האָט ניט נאָר אויסגעבילדעט דיין שכל, נאָר האָט דיך אויך אַריבערגעפלאַנצט אין אַ נייעם באַדן, אין וועלכן דו ביסט איצט געוואָרן אַזוי טיף פאַרוואַרצלט. פון דיינע פריע קינדער־יאָרן אָן האָסטו זיך גענערט אויף די גרויסע גייסטיקע ווערטן, וואָס דאָס לאַנד אַמעריקע האָט געוואונען פאַר זיך מיטן טייערן פרייז פון דעם בלוט און לייזן פון אירע באַליבטע קינדער... זי האָט דיך געמאַכט פאַר אַ געזעצלעכן יורש פון איר פאַרמעגן. זי האָט דיר געגעבן געשיכטע און עלטער־זיידעס, חכמים און הייליקע. דיין ליבע פאַר יושר, דיין איבערגעגעבנקייט צו דעם, וואָס איז רעכט, דיין פאַרשטיין אַנדערע מענטשן, דיין ליבע פאַר שיינקייט, דיין צוגעבונדנקייט צו דער נאַטור — אַלץ וואָס דו פאַרמאָגסט, האָט עס אַמעריקע דיר באַוויליקט“...

„אין דער איצטיקער מלחמה — זאָגט ש. אַש — נעמען מיר, יידן, אַנטויל ניט נאָר מחמת אונדזער שנאה צום פיינט, וואָס איז אויפגעשטאַנען אונדז צו פאַרטיליקן, נאָר [אויך] פון ליבע צו אונדזער אַמעריקע און פאַר אַלץ, וואָס איז אַמעריקאַניש“ (ז' 173).

אַש דער ראַמאַנטיקער, אַש דער סענטימענטאַלער מענטש זעט זיך אַרויס אין די ווערטער, וואָס ער ווענדט זיך מיט זיי צו זיין זון. מיר פילן דאָ ש. אַשס טרייע באַציאונג צו דער דערהויבענער אַמעריקע, וועלכע ער האָט מיט דער צייט אויפריכטיק ליב באַקומען.

און איצט לאַמיר צוגיין צו שלום אַשס גרעסטע און וואַגיקסטע ווערק, וואָס ער האָט געשריבן וועגן דער יידישער אַמעריקע, צו זיין „איסט ריווער“. עס לוינט זיך אַפּשטעלן דערויף לענגער און רעדן וועגן דעם אויספירלעכער. עס איז אַ ווייטערער העכערער שטאַפל אין שלום אַשס שטייגן.

דער ראַמאַן „איסט ריווער“ (וואָס איז אַרויס אין יאָר 1946) איז אַ נייער קער פון שלום אַשן צוריק צום יידישן לעבן אין אַמעריקע, און אַ זייער וויכטיקער און פיל־באַדייטנדיקער. ווען מיר פאַרגלייכן דאָס איצטיקע, איבער 500־זייטיקע ווערק (אין געוויינלעכע דרוק־זייטן איז עס איבער 700 זייטן!) מיט די אַלע פרי־ערדיקע שלום אַשס ווערק וועגן דער יידישער אַמעריקע, זעט עס אויס ווי מען שטעלט אַוועק מאַדעלן־מוסטערן פון אויטאָמאָבילן פון אַ דריי־פיר צענדליק יאָר צוריק מיט די מוסטער־מאָדעלן פון די לעצטע יאָרן. ס'אַר אַ פרימיטיווע, אומ־

מיטלבאַרע, איינפאַכע ווערק עס זיינען די פריערדיקע אין פאַרגלייך מיט דער מייסטערשער אויסאַרבעטונג פון דעם לעצטן מאָדעל.

איך האָב נאָך אַמאָל איבערגעלייענט די אַמאָליקע אַש-ווערק וועגן דער יידישער אַמעריקע, באַטראַכט דעם אופן פון שרייבן, זיך צוגעקוקט צום פאַרנעם, צו די געשטאַלטן, צו זייער קרייז איינדרוקן און איבערלעבענישן, האָב איך ערשט פאַרנומען דאָס נייע אינטערעסאַנטע און רייכע, וואָס עס פאַרמאָגט „איסט ריווער“, אין לויף פון די לעצטע יאַרצענדליקער, איז דאָס יידישע לעבן אין אַמעריקע געוואָרן אַלצמער באַרייכערט, פאַרטיפט, קאָמפליצירטער און רייפער. אָבער אויך שלום אַש איז שטאַרק אויסגעוואַקסן און פאַרטיפט געוואָרן, זיין האַריזאָנט און צוגאַנג און זיין אופן פון שרייבן, זיין אויפנעמען דאָס לעבן און אַרויסברענגען עס — איז געוואָרן אינטערעסאַנטער און טיפער און מייסטערשער.

מיר האָבן גערעכטע טענות צו שלום אַש'ס שפראַך און סטיל, וואָס צוליבן אימפעט און געברויז האָט ער אָפט קיין צייט און קיין כוח נישט איינצוהאַמעווען און אויסצומייסטערעווען זיי. אָבער וואָס פאַר אַן אַנטוויקלונגס-גאַנג און עשירות און פיל-קאָלירטקייט עס איז דאָ אין דעם בוך אין פאַרגלייך מיט די פריערדיקע ווערק איבער דער יידישער אַמעריקע. פריער זיינען די ווערק געווען יוגנטלעך-סענטימענטאַלע, דערנאָך דערוואַקסלינג-צוזאַגנדיקע, ביז די שפעטערדיקע ווערק, וואָס זיינען דערפאַרונג-אַנגעזאַפטע, און לסוף ציל-געווענדטע און גאַר-רייפֿע. עס איז אַן ענין פאַר אַ לענגערער שטודיע צו פאַרגלייכן די פאַרשיידענע שטעלן אין אַש'ס אַמעריקאַנער יידישע דערציילונגען און ראַמאַנען און צו באַווייזן, ווי שלום אַש איז געוואָרן אַלץ ברייטער און פילזייטיקער. איך וואָלט דאָ געקאַנט ברענגען אויסצוגן, גאַנצע זייטן פון שילדערונגען פון די פאַרשיידענע יאַרן, כדי צו ווייזן ווי שלום אַש, ווי אַ קינסטלער און פסיכאָלאָג און מאַלער, איז גע-וואַקסן. אָבער דאָס איז אַן ענין פאַר זיך, וואָס גייט אַרויס פון די ראַמען פון אונדזער איצטיקער אָפּהאַנדלונג.

15.

אין פאַרגלייך מיטן גרויסן ראַמאַן „איסט ריווער“ זיינען די אַלע פריערדיקע זאַכן ווי ציגל, איינצלנע שטאַק, פאַר דעם גרויסן פיל-שטאַקיקן בנין. שטריכן און עסקיזן פאַר דעם אַלעמען, וואָס שלום אַש פירט אַרויס אין זיין איצטיקן בוך, זיינען פאַראַן דאָ און דאָרטן אין זיינע פריערדיקע ווערק. מיר האָבן שוין פריער געוואָגט, אַז עס האָט געטראָפן פיל מאָל ביי אַש, ער זאָל פריער מאַלן איינצלנע פראַגמענטן, וואָס ער פאַרברויכט דערנאָך אויף אַ ברייטערן אופן אין זיינע גרויסע ווערק. אַזוי איז געשען מיט זיינע איינצלנע שטעטלידיקע בילדער, וואָס זיינען דערנאָך פאַרגאַנצט געוואָרן אין זיין „שטעטל“ און „ר' שלמה נגיד“. אַזוי איז געווען מיט אַ פראַגמענט פאַר זיין „גאָט פון נקמה“ (די שיינע מאַרי) א. א. וו. שלום אַש „איסט ריווער“ איז אַ ברייטער און אַ טיפער טייך. עס זיינען דאָרט דאָ איבער 120 טיפן און געשטאַלטן, פאַזיטיווע און נעגאַטיווע פאַרשוינען, יידן און נישט-יידן, אַלט און יונג, רייך און אַרעם, וואָס ברענגען צום אויסדרוק אויף פאַרשיידענע אופנים דאָס פריידיקע און טרויעריקע לעבן, די משפּחהדיקע און

צווישן-נאַציאָנאַלע, די סאַציאַלע און שטייגערישע קאַמפן און געראַנגלענישן, וואָס זיינען פאַרגעקומען מיט עטלעכע צענדליק יאָר צוריק אין דער גרויסער שטאַט ניו-יאָרק צווישן די גאַסן אַרום איסט ריווער.

די אַקציע פירט זיך אַרום דער משפּחה ר' משה וואָלף דאָוידאַווסקי, זיין פּרוי דבורה, זייערע צוויי זין נתן (נייטן) און אוירווינג, און נאָך עטלעכע פּאַמיליעס — זייערע נאָענטע שכנים — הערי גרינשטאַק מיט זיינע קינדער, זייער שכן מעקאַרטי און זיין טאַכטער מערי, אברהם כיימאָוויטש (דער ראָדיקאַל פון בלאַק), חיים מעלאַמעד (דער קראַנקער פרעסער), יאַסל שמולעוויטש פון דער „טשיקן“ קראַם. עס ווערן אַרויסגעבראַכט נאָך און נאָך מענטשן, מיט וועלכע די הויפּט-געשטאַלטן קומען אין באַריר, אין קאָנטאַקט, אין פּריינטשאַפט און אין קאַמף. פון דעם אַלעמען וואַקסט אַרויס דאָס אַלגעמיינע בילד פונעם יידישן לעבן פון אַ 25-30 יאָר צוריק מיט זיין ליכט און שאַטן, מיט די דערשיינונגען און געשעענישן, וואָס האָבן זיך געלייגט אויפן געמיט פון די פאַרשיידענע איינוואוינער, מיט זייערע אייגן-שאַפטן, מנהגים, שוואַכקייטן, עקאָנאָמישע און נאַציאָנאַלע און רעליגיעזע שטרייטן, וואָס אַט נעמט עס אָן אַ שאַרפן כאַראַקטער און עס קומט צו צוזאַמענשטויסן, און אַט — שטעלט זיך איין אַ מער-פּרידלעך און האַרמאָניש לעבן, וואָס פאַראייניקט און פאַראייגנט זיי און בילדעט אַ מין גאַנצע עדה.

שלום אַש פירט אַרויס אַ זייער גרויסע צאַל מענטשן, מיט באַזונדערע כאַ-ראַקטערן, פּראָסטע און אינטעליגענטן, האַרעפּאַשניקעס און שווערע אַרבעטער, אַרויפגעאַרבעטע און רייכע, יידן בעלי-תורה און גראַבע-יונגען, גוטע און שלעכטע, מאַן און פּרוי, ייד און נישט-ייד. עס שפּילן זיך אַפּ טראַגעדיעס און קאָנפּליקטן וואָס זיינען נאַטירלעך צווישן אַזאַ פאַרשיידנאַרטיקער מאַסע, וואָס דאָס לעבן האַט זיי אויפגעזאַמלט אינאיינעם, אַט באַפּריינדן זיי זיך און אַט קומען פאַר צווישן זיי סכּסוכים און צוזאַמענשטויסן.

דאָס בוך באַשטייט פון צוויי טיילן, 47 קאַפיטלען, און יעדער קאַפיטל האַט עטלעכע סוב-קאַפיטלעך, — אַרום און אַרום אַ 200-250. יעדער קאַפיטל ברענגט אַרויס נייע סיטואַציעס, נייע מענטשן, אַרום די הויפּט-געשטאַלטן, — האָבן מיר אַ וועלט מיט וועלטלעך, וואָס שפּיגלען אַפּ דאָס לעבן פון די „העלדן“ און פון די אַלע מיטבאַגלייטער, וואָס גיבן צו דעם ווערק קאַליר, כאַראַקטער, שטייגער, אַקציע און שפּאַנונג. פאַראַן דאָ געזונטע, נאַטירלעכע, שיינע ליבעס, אויך — אומ-נאַרמאַלע און פאַרקריפּלע. פאַראַן פּאַטערלעכע פּאַנאַטישע איבערגעגעבנקייט און טרייקייט צום זון (ר' משה דוד צו דעם קראַנקן נייטן), און אויך ליידנשאַפטלעכע ליבע. עס זיינען אַרויסגעבראַכט מיספאַרשטייענישן, קאָנפּליקטן, האַס און שנאה, ברוטאַלקייט, עקספּלאָאָציע און אויסנוצעריי, און אויך טיפּער אידעאָלאָזם, עקשנותדיקער קאַמף, אויסגעהאַלטנקייט, שיינע מידות און פאַרדאַרבענע זיטן, וואָס שלום אַש טיילט איין אין פולער מאָס די פאַרשיידענע געשטאַלטן פון די אַלערליי פעלקער, וואָס וואוינען בשכּנות איינער אַרום אַנדערן, לעבן זיך איין און אַפט צע-גיט מען זיך צוליב אַלטער ירושהדיקער און ניי-פאַרשפּרייטער שנאה.

אויסער דעם אַלגעמיינעם לעבן, וואָס פליסט אין זיינע ברעגעס, ווי דער איסט ריווער, וואָס גאַרטלט אַרום די געשילדערטע גאַסן און זייערע איינוואוינער, איז פאַראַן אַן אַקס, וואָס אַרום איר דרייט זיך בעיקר די האַנדלונג. די פּאַסירונגען

וואקסן און נעמען אַן אַפט אַ ריכטונג לויט דעם ווילן און פאַרלאַנג פון דעם מחבר שלום אַש. אין צענטער פון ווערק איז נייטן דאָוידאַווסקי, וואָס ווערט יינגלווייז קראַנק אויף קינדער-פאַראַליז. די מוראדיקע קרענק שמידט אים צו צום בעט. שלום אַש פירט אים אַדורך דורך שווערע יסורים, לייזן, אויסלייטערונגען, באַרג-אַראַפֿן און באַרג-אַרויפן. עס איז אַרויסגעבראַכט דער ברודער — אוירווינג, — וואָס ווערט אין דער יוגנט אַ פעדלער, דערנאָך — אַ דערפאַלגרייכער פעקטאַרי-מאַן. און צוויי מיידלעך — איינע די שיינע יידישע טאַכטער ראַשעל, און די צווייטע — די נישט-יידישע חנעוודיקע מערי, און זייערע באַציאונגען צו די צוויי ברידער, און באַזונדערס צו אוירווינג, לכתחילה דער חתן פון ראַשעל, וואָס האָט אָבער התונה פאַר דער קריסטלעכער מערי. די התונה ברענגט אַריין צוזאַמענשטויסן, קריגערייען און קאַנפליקטן צווישן די משפחות און צווישן די שכנים פון די גאַסן אַרום דעם איסט-ריווער.

דאָס אַלץ איז די קאַנווע, וואָס אויף איר האָט שלום אַש אַרויסגעבראַכט שטיקער רייכע און פאַרשיידנאַרטיקע לעבנס, אין הויז, אין גאַס, אין בית-המדרש, אין דער קירד, פון וואָך און יום-טוב, פרייד און טרויער, ליבע און אייפערזוכט, געבורט און טויט. אייגענע, פערזענלעכע איבערלעבענישן מישן זיך כסדר מיט מאַסן-געשעענישן; סטרייקן און אַרבעטער-פאַרזאַמלונגען, יידישע און כללישע קאַ-טאַסטראַפעס און אומגליקן, פאַרווילונגען און גאַטעס-דינסט, — אַלץ, וואָס דאָס לעבן איז פול מיט דעם און וואָס שלום אַש האָט מיט דער פולער האַנט — און אַפטמאַל מיט אַן איבערגעפולטער האַנט — אַריינגעגעבן אין דעם בוך.

.16

שלום אַש איז אין פיל ערטער נישט בלויז אַ קינסטלער, וואָס מאַלט דאָס לעבן; ער שטייט אַפט ביי דעם געשעענעם און באַטאַנט עס און „שיט צו אַביסל זאַלץ“, גיט צו אַליין, אַדער דורך זיינע העלדן, „געווייץ“. ער פירט-צו מיט אַ כיוון צו אַ געוואונטשענעם פונקט, ער שילדערט פסיכאלאָגישע אַדער עטישע כוחות און פאַקטאָרן, וואָס גיבן-צו אַ זין, אַן אינהאַלט, אַן אַנהאַלט פאַר דעם געפלאַגטן, פאַר דעם ליינדדיקן. אַפט לייגט אַריין שלום אַש רייד אין מויל פון נייטן, פונעם פאַטער ר' משה וואַלף, פונעם ראַדיקאַל אברהם כיימאַוויטש, פון דר. ברוך כאַזאַנאוויטש, אַדער די אַנדערע, וואָס טראַגן אין זיך, אין זייער גייסט גוטע אַדער שלעכטע גע-וואוינהייטן, ליבע אַדער שנאה צום צווייטן, האָס אַדער פאַרגעבונג, מיטלייד אַדער נקמה. אַט די ווידערשרעקנדיקע כוחות ברענגען אַפט צו צוזאַמענשטויסן, אַדער צו האַרמאַניע, צו פרידן צווישן די קעמפנדיקע געטער און מענטשן. אַט דאָס פראַבלעם — געטער און מענטשן — וואָס שלום אַש איז אַפט ווי אין געפּענגעניש ביי דעם. אַפטמאַל באַטאַנט עס שלום אַש צו-שטאַרק און באַמיט זיך צו אַריינפלאַנג-טערן זיינע פשוטע מענטשן אין אַט דעם אַלטן און אייביקן געפלאַנטער און געראַנגל. נייטן און אוירווינג דאָוידאַווסקי, ווי זייער פאַטער ר' משה, דער „סטאַר-קיפער“ אויף איינער פון די גאַסן אַרום איסט-ריווער, און די צענדליקער אַנדערע יידישע און נישט-יידישע פאַרשויגען פון די איבער צוויי הונדערט אַנגעזעטיקטע און פולסירנדיקע קאַפּיטלען אינעם בוך, מאַכן אַדורך פאַר אונדזערע אויגן אַן אינ-

טערעסאנטן אנטוויקלונגס-גאנג באזונדער און אין באַריר און אין קאָנטאַקט און אונטער דער קעגנזייטיקער ווירקונג. יעדער איינער ווערט אונז פון דער „ערשטער באַקאַנטשאַפט“ גאַענט און היימיש און מיר ווערן אַריינגעצויגן אין דעם געווייבל פון די געשעענישן און ווערן מיטגעריסן פון דער האַנדלונג. אין דעם ליגט דער כוח, דער איבערצייגנדיקער כוח פון שלום אַשן, וואָס מיר שפירן אין דעם בוך.

ס'איז נאָר אַן עוולה, וואָס שלום איז אין פיל קאַפיטלען נישט שפאַרעוודיק אויף פרטים, נישט בצמצומדיק אין זיינע שילדערונגען. ער איז אַפּטמאַל צו-באַ-רעדעוודיק און חזרט זיך אויך איבער אין פאַרשטעלן פאַר אונדז מענטשן און סצענעס. ס'איז אוממעגלעך זיך אַפּשטעלן גענויער אויף יעדן איינעם פון די געשטאַלטן און דערציילן וועגן די פּרעכטיקע שילדערונגען, וואָס זיינען געבראַכט מיט דער פולער האַנט פון שלום אַשן. ווי אין זיינע פאַרשיידענע אַנדערע ווערק, אַזוי איז אויך אין „איסט ריווער“ דאָ אַן איבערפליסנדיקע שפּע, וואָס ווייזט ווי ש. אַש גופא איז פאַרכאַפט פון דעם דערציילטן און געשילדערטן. מיט עטלעכע יאָר צו-ריק, בעת מיינעם אַ באַזוך אין סטעמפּאַרד, אין שלום אַשס הויז, בין איך געווען אַן עדות ווי דער קינסטלער איז געווען פאַרטאָן אין דער וועלט, וואָס ער האָט געהאַלטן אין אַרויסברענגען, און ווי ער אַליין איז מיטגעטראָגן געוואָרן פון דעם שטראָם געשעענישן אינעם ווערק, וואָס ער האָט געהאַלטן אין פאַרענדיקן.

שלום אַש האָט אין „איסט ריווער“ דערגרייכט פולע רייפּקייט, נייע מייס-טערשאַפט און קאַלירפולקייט. ער האָט אַרויסאַנטפּלעקט אין זיין איצטיקער רייפּ-קייט דאָס אַמאָליקע לעבן פּילזייטיקער, טיפּער, ברייטער און קאַמפּליצירטער. ווי ווייזט זיך עס אַרויס ?

עס איז ווייניק צו מאַלן און שילדערן פיל מענטשן און פאַרשיידענע געשטאַלטן אויף אַ ברייטן לייזונט און דערמיט זיך באַגנוגענען. דאָס איז בעיקר מעשה-פאַ-טאַגראַף. אַרומגיין מיט אַזאַ מין פאַטאַגראַפישן אַפּאַראַט, אַנשטעלן עס אויף רעכטס און לינקס און אַ קלאַפּ טאָן מיט דעם קנעפל און — פאַרטיק אַ בילד, אַ בילדל. דאָס איז נאָך ווייט נישט קיין קונסט. דער אמתער קינסטלער דאַרף די אַלע ווירקנ-דיקע טיפן און פאַרשויענע ברענגען צו העפטיקע געראַנגלענישן און קאַנפּליקטן, אין וועלכע יעדער איינער ברענגט אַרויס זיינע ליכטיקע און טונקעלע זיטן און גע-וואוינהייטן, זיינע אייגענעוואַרצלטע אַדער אויפגעכאַפטע שנאה און ווידערווילן, די גוטע עלעמענטן, די פאַרבאַרגענע מידות און עטישע רעגעלן. דער קינסטלער, וואָס זעט נישט און באַגרייפט נישט קיין שטרייטן, געראַנגלענישן, קיין סתירות אין שטוב, אין דער פאַמיליע, צווישן שכנים און צווישן פעלקער, — דער קינסטלער זעט און באַגרייפט גאַרנישט, און אין סך-הכל, ווי שיין און גלאַטיק ער זאָל נישט דיכטן אַדער שרייבן, — איז זיין שרייבן גאַרנישט ווערט.

שלום אַש — און דאָס איז זיין כוח, זיין סטיכיע, און דאָס איז זיין טרייב-קראַפט — איז פון די קינסטלער, וואָס איז שטענדיק אין אומרו, שטענדיק אין גע-וויכער. אַמאָל האָט ער געשריבן „אידיליש“, אַרויסגעבראַכט דאָס יום-טובדיקע שטעטל, אַבער אפילו דאָן, אין די ערשטע יאָרן, איז געווען רעוואַלט, בונט, געראַנגל אין זיינע סענטימענטאַלע און לירישע דערציילונגען. ער האָט אין זיינע „פאַטרי-אַרכאַלישע“ שילדערונגען אַרויסגעפירט די יונגען פון קוילער-געסל, וואָס האָבן זיך

קעגנשטעלט דער „יאטישער טאכטער“, די שיינע יידן, די בית-המדרש-גע-
שטאלטן, דער קאנווענציאנעלער יידישקייט.

עס איז די לעצטע עטלעכע יאר אריין אין דער מאדע אין „יענע“ קרייזן, ביי
די אלע, וואָס האַלטן זיך ביים „פאַרווערטס“ און „טאַג“ צו שיטן פעך און שוועבל
אויף שלום אַשן, אונטערצואוואַרפן ביי יעדער געלעגנהייט אַ „ממזר“ דעם קינסט-
לער שלום אַש, פאַרשרייען יעדעס נייע ווערק פון דעם גרויסן יידישן שרייבער,
וואָס מיט זיין אַקסל איז ער העכער פון פיל, פיל יידישע שרייבער. און באמת,
וואָס האָט מען די לעצטע עטלעכע יאר נישט אַנגערעדט און אַנגעשריבן אויף שלום
אַשן! אויך דער „איסט ריווער“ האָט אַרויסגערופן אַזאַ מין „מאַקולאַטור“-קריטיק,
וואָס האָט געהאַט דעם צוועק צו פאַרמיאוסן פאַרן לייענער שלום אַשן.

דאַרף מען מיט גאַר דער קאַטעגאָרישקייט זאָגן, אַז די אלע אויסטראַכטענישן
און פאַרקריפלונגען, וואָס זיינען מיט אַ צייט צוריק אַזוי ברייט פאַנאָדערנעלייגט
געוואָרן אין די „געוויסע צייטונגען“, זיינען פרוכט פון אַ קראַנקער פאַנטאַזיע,
אַ פראָדוקט פון פאַרקרימטע מוחות און פון אמתע היפאָקריטן.

שלום אַש האָט אין זיין ניי ווערק „איסט ריווער“ אַרויסגעבראַכט שטיקער
יידיש לעבן פון דעם יידישן ניו-יאַרק מיט צענדליקער יאַרן צוריק דורך די פאַר-
שיידנסטע טיפן און געשטאַלטן, מיט אלע זייערע ליכט- און שאַטן-זייטן, אין די
פאַרשיידענע קאַפיטלען, וואו ס'ווערן אַרויסגעבראַכט סצענעס, סיטואַציעס, שטרייטן,
האַט ער אַריינגעלייגט נשמה, האַרץ, ליבשאַפט, מיטליד און סאַציאַל-עטישע
עלעמענטן און מאַמענטן, וואָס צעמענטירן דאָס ווערק, גיבן אים צו כאַראַקטער,
בינדן צונויף די מענטשן אין פרידן און אין שטרייטן, אויסער דעם פילפאַרביקן
רייכן לעבן, וואָס שלום אַש שילדערט, פאַרנעמט זיך דאָס ווערק מיט פראַבלעמען,
מיט האַרבע פראַבלעמען, וואָס נישט די „קראַנקע“ פאַנטאַזיע פון דעם מחבר שאַפט
אַזעלכע מיני אויסטערלישע „סענסאַציאָנעלע“ סיטואַציעס, וואָס ברענגען צו די
פאַרשיידענע קאָנפליקטן צווישן מענטש און מענטש, פאַלק און פאַלק, נאָר דאָס
לעבן גופא.

.17

מען האָט טענות צו שלום אַש, הלמאי ער ברענגט אַרויס אין זיין ווערק אַ
געמישטע חתונה, פאַרוואָס ער שילדערט נעגאַטיווע יידן, הלמאי פירט ער אַרויס
אַ יידן אַן עקספּלאַטאַטאָר, אַ געלט-גייציקן א. א. א. וו. אויף אַזאַ אופן וואָלט מען די
גאַנצע יידישע ליטעראַטור (ווי די ליטעראַטורן פון אלע אַנדערע פעלקער) געקאַנט
באַשולדיקן אין אַזעלכע זינד, אין אַזעלכע פאַרברעכנס! די אמתדיקע ליטעראַטור,
די ערלעכע, די אויפריכטיקע, די סאַציאַל- און נאַציאָנאַל-אַנגעזעטיקטע און ציל-
געווענדטע איז אַ ליטעראַטור אַ שטראַפּערישע, און אַפּטמאַל אַ שטרענגע, אַ בייזע,
אַ צאַרנדיקע. זינד די נביאים און דורך אלע, אלע דורות, האָט דאָס אמתדיקע,
דורות-האַפטיקע שאַפן געצאַרנט קעגן עוולות, אַרויסגעשטעלט די חסרונות, די
שוואַכע פונקטן פון דעם אייגענעם פאַלק, ש. אַש איז גראַד אַ מליץ-יושר, אַ באַ-
זינגער פון יידן און יידישקייט. ער איז אַ ראַמאַנטיקער, פיל מער פאַרטיידיקער
פון יידן און יידישקייט אין פאַרגלייך מיט אַנדערע פריערדיקע און היינטייטיקע
שרייבער. און עס איז בפירוש פאַלש, ווען מען זאָגט, אַז אַמאַל, איז עס שלום אַש

יא געווען, אָבער לעצטנס האָט זיך פון אים אָפגעטאָן אהבת-ישראל. דאָס איז לחלוטין פאַלש!

אין „איסט ריווער“, וואָס מען וויל פאַרשרייען פאַר אַן אַנטי־יידיש ווערק, האָט שלום אַש אַרויסגעבראַכט האַרציקע און פּרעכטיקע יידן. פיל בלעטער און קאַפּיטלען צייכענען זיך אויס מיט זייער ספּעציעלער פאַרהערלעכונג פון יידן און יידישקייט און מיט זייערע שילדערונגען פון דעם יידישן מענטש, וואָס פאַרמאָגט די נשמה־יתירה. איך בין חושד די אַלע, וואָס האָבן פון דער לייכטער האַנט „אַפֿ-געזאָגט יידישקייט“ דעם „איסט ריווער“, אַז זיי האָבן נישט געלייענט דאָס לעצטע קאַפּיטל פון בוך (די זייטן 499-514) וועגן די לעצטע פאַר טעג, וועגן דעם לעצטן שבת פון ר' משה וואָלף דאָוידאָוסקי.

שלום אַשס משה וואָלף קאָן מען אין פיל מאַמענטן פאַרגלייכן מיט דעם קאַנאַ-ניזירטן שלום-עליכמשן טביה דער מילכיקער. זאָל דער לייענער ערנסט אַדורכ־לייענען די אַלע ערטער, וואו שלום אַש מאַלט מיט אַזאַ פאַרהערלעכונג משה וואָלף, און ער וועט געפינען אַט די באַריר־פּונקטן. משה וואָלף איז אַ יידישער פּאָלקס־מענטש, מיט זיין טיפּער חכמה, און מיט דער רייכער, יידישקייט־אַנגעזעטיקטער וועלט. ער מאַכט אַדורך, ווי פיל יידן פון זיין דור, וואָס זיינען געקומען אַהער פון זייערע טיף־טראַדיציאָנעלע היימען, שווערע איבערלעבענישן אין גאַס און אין הויז, און בעיקר — צווישן ברידער־יידן, וואָס זאָגן זיך שנעל אָפּ פון די אַנגעזאַמלטע אַוצרות און טראַדיציעס.

איניס פון די הויפט־פּראָבלעמען, וואָס שלום אַש באַשעפּטיקט זיך דערמיט פיל אינעם ראַמאַן, איז דאָס פּראָבלעם פון געמישטע חתונות. די פּאַסקוויל־שריי־בער קעגן שלום אַשן האָבן אים באַשולדיקט, אַז ער פּרעדיקט, באַרעכטיקט און רעדט־אָן צו געמישטע חתונות. איז עס דורכאויס פאַלש! שלום אַש האָט ניט אויסגעטראַכט און ער דערמוטיקט נישט צו אַזעלכע חתונות און מאַלט נישט דערביי קיין „אידיליע“. דאָס פּראָבלעם פון געמישטע חתונות איז גענוג אַלט ביי יידן. מיר וועלן נישט גיין אין די ווייטע פאַרגאַנגענהייטן, אַזש ביז צום תנ"ך. עס איז גענוג צו זאָגן (און ס'איז גאָר קיין סוד ניט!), אַז די נאַציאָנאַלע דיכטער שמעון פּרוג און שאול טשערניכאָוסקי זיינען אַליין „געפּרוואוט“ געוואָרן מיט אַט דעם פּראָבלעם. עס האָבן זיך אויך אַנגעשטויסן (אין זייערע היימען) מיט דעם פּראָבלעם די גרויסע יידן אחד העם און שמעון דובנאָוו (עס איז גוט באַקאַנט פון זייערע בריוו, וואָס זיינען פאַרעפנטלעכט געוואָרן). און וואָס פאַר אַ יידישער שרייבער האָט זיך נישט פאַרנומען מיט אַט דעם פּראָבלעם? י. ל. פּרץ און שלום־עליכם און ל. קאַברין און פּרץ הירשביין (אין זיין ראַמאַן „בבל“, וואו גראַד די נישט־יידישע פּרויען זיינען זייער סימפּאַטיש און זיי ווערן מיט ליבשאַפט אַרויסגעבראַכט). קומען און מאַכן געוואָלדן, אַז שלום אַש איז „קריסטלעך“, אַז ער רופט צו געמישטע חתונות און גיט זיין פולע ברכה דערויף — איז אַ בפירושער באַוואוסטזיניקער ליגן. עס איז אַ מיאוסע פּאַרלוימדונג קעגן אַשן. גראַד באַטאַנט שלום אַש די שוועריקייטן, סכּסוכים, די ברוגזן און די טיפּע קאַנפּליקטן, וואָס עס ברענגט די געמישטע חתונה ביי ביידע צדדים, און זיי זיינען ביי אַשן אין בוך פּיל־פּיל מער ווי מיר זיינען עס געוואוינט צו זען און צו טרעפּן אין דער ווירקלעכקייט. מען האָט דערביי געבראַכט צוגעטראַכטע שטעלן, געפּעלשטע ציטאַטן. מיט עטלעכע יאָר צוריק האָט דער

זעלבער „קריטיקער“ עס געטאָן כדי צו שטעמפלען דעם שענסטן ייד פון אונדזער תקופה, דר. חיים זשיטלאָווסקי, אַלס אַ אַנטיסעמיט. עס איז דער זעלבער „שוואַרצער יונגעראַנטשיק“, וואָס האָט די זעלבע יעזואיטישע כוונות צו פאַרמיאָסן איינעם פון די גרעסטע יידישע קינסטלער, וואָס זיין באַטייט פאַר דער חשיבות פון דער יידישער ליטעראַטור איז גאַרנישט אָפּצושאַצן.

.18

און נאָך אַ וויכטיקע פּראָבלעם ווערט אַרויסגעבראַכט דורך שלום אַשן און זי גייט אַדורך ווי אַ רויטער שנור אין דעם בוך — דאָס איז דער שווערער פּראָצעס פון אויסאַרבעטן פאַרמען און איינשטעלן ראַמען פאַר דעם יידישן לעבן און אויס- לעבן זיך אין די נייע אַמעריקאַנער באַדינגונגען. שלום אַש שטעלט זיך דערויף אָפּ אין פּיל ערטער. עס טוט אים שטאַרק וויי און ער אונטערשטרייכט עס פּיל מאַל, ווי יידן וואַרפן פון זיך צו גיך אַראָפּ דעם עול פון יידישקייט, וואָס זיי האָבן געטראָגן אין דער היים אַזוי לאַנג. דאָ ווערט אַלץ הפּקר.

און נאָך אַ זאָך, וואָס ווערט אַרויסגערוקט ביי שלום אַשן אין „איסט ריווער“ — דאָס איז דאָס צוזאַמענלעבן פון די יידישע און קריסטלעכע שכנים. אויך אַט דאָס פּראָבלעם האָבן די יידישע שרייבער אויפגעוויבן אויף פאַרשיידענע אופנים אין זייערע ווערק. שלום אַש איז ווערט אַ לויב, וואָס ער ווייזט אַרויס טיפּע פאַר- שטענדעניש פאַר אַט דעם פּראָבלעם, וואָס ער ברענגט יידישע און נישט-יידישע טיפּן, מענטשן פון פאַרשיידענעם גראַד, און ער שטרעבט צו שאַפן צווישן זיי פריינטשאַפט, ברידערלעכקייט. עס זיינען פאַראַן נאָך, צום גרויסן באַדויער און ווייטיק, גענוג היינצייטיקע סיבות, אַלס צוגאַב צו דער בירושה איבערגענומענער שנאה, וואָס צעשטערן דאָס פרידלעכע צוזאַמענלעבן. איז עס אַן עוולה פון דעם קינסטלער, צו וועלן זען אַ בעסערע וועלט, אַ מער-האַרמאָנישע, אַ מער-פרידלעכע? שלום אַש שילדערט ריכטיק און אויפריכטיק ביידע זייטן פון דער מבע. ער זעט גוטע שטריכן צווישן נישט-יידן און ער באַהאַלט נישט קיין חסרונות ביי יידן, ווי ער פאַרהוילט נישט די שלעכטע זייטן און טועכצן פון מעקאַרטי. דאַרף מען דערפאַר מחרים זיין שלום אַשן און באַשמוצן אים אַזוי, אַז פשוטע מענטשן, וואָס האָבן דאָס בוך נישט געלייענט, זאָלן טאַקע מיינען, אַז שלום אַש איז אַ שונאַ-ישראל? שלום אַש פירט אַרויס אין זיין בוך דעם אויפקום און פאַנאַנדערוואַקס פון דער יידישער בורזשואַזיע אין די פאַרשיידענע צווייגן פון דער יידישער עקאָנאָמיק און ווירטשאַפט. ער ברענגט אַרויס אייניקע יידישע „פעקטאָרי-לייט, פאַברי- קאַנטן, וואָס אַלע קענען זיי און וויסן וועגן זיי. ער שילדערט די שווערע באַדיני- גונגען, אין וועלכע מען האָט געאַרבעט אין די שוויץ-שעפּער, די עקספּלאָאָטאַציע, די אויפגעבראַכטקייט פון די אַרבעטער-מאַסן, די קאַנפּליקטן און די שטרייטן. דערביי מאַלט שלום אַש פאַרשיידענע געשעענישן, ווי דעם „טרייענגל-פייער, מיט אַ שטאַרקער, איבערצייגנדיקער קינסטלערישער קראַפט. ער ברענגט צונויף נישט איין מאַל די אַלע עלעמענטן אויך ביי פרידלעכע צונויפקומס. עס פעלן זיכער אייניקע באַקאַנטע געשטאַלטן און פּערזענלעכקייטן פון דעם יידישן ניו-יאָרק, אָבער שלום אַש האָט דאָך נישט געשריבן קיין אויסשעפּנדיקע געשיכטע פון די

אַרבעטער און געזעלשאַפטלעכע שטרייטן און קאַמפּן פאַר די לעצטע פאַר צענד-ליק יאָר. אָבער אומעטום איז שלום אַש דורכאויס אויף דער זייט פון די אַרבעטער, פון די אונטערדריקטע, פון די באַעוולהטע. דאָס יידישע אַרבעטער־לעבן, די מאַט־טערנישן און שטרייטן ביים אויסבעסערן די לאַגע, די שווערע קאַמפּן, וואָס זיי האָבן געהאַט אויסצושטיין קעגן די גענגסטער און קעגן דער פּאַליציי, וואָס האָט מיטגע־האַלפּן אין יענער צייט די אַרבעטס־געבער — איז אַ גוט־באַוואוסטע זאַך, און יידישע אַרבעטער ווייסן עס און האָבן עס אַליין איבערגעלעבט. באַשולדיקן שלום אַשן, אַז ער ברענגט אַרויס די יידן ווי „בלוט־זויגער“, ווי עקספּלאַטאַטאַרס — איז אַן אומזין. נישט שלום אַש האָט זיי אַרויסגעבראַכט, אַזוי איז געווען דער גאַנג פונעם היגן יידישן לעבן. עס איז אַן אַפּן בוך פאַר אַלעמען.

און טאַקע וועגן דעם „טרייענגל־פּייער. צווישן די פאַרשיידענע שילדערונגען וועגן אַט דער גרויזאַמער געשעעניש איז שלום אַשס שילדערונג זיכער איינע פון די שטאַרקסטע, קאַלירפּולסטע און דערשיטערנדיקסטע.

שלום אַש רוקט אַרויס צו־אַפּט און צו־שאַרף ביי פאַרשיידענע געלעגנהייטן דאָס רעליגיעזע פּראָבלעם, און ביי דער געלעגנהייט ברענגט ער ווידעראַמאַל אַרויס דורך פּאַסירונגען און צוזאַמענשטויסן, דורך איבערלעבענישן און קאַנפּליקטן דעם „יעזוס־קאַמפּלעקס. שלום אַש איז דאָ טריי צו זיך, צו זיין באַקאַנטער איינ־שטעלונג, אַז מיר דאַרפן נישט מיד ווערן צו טייטלען און באַטאַנען, אַז יעזוס שטאַמט פון יידן און אַז ער איז אַרויסגעוואַקסן פונעם אַמאַליקן לעבן און אַז ער און זיין לערע, אין גרונט יידישע, זיינען מיט דער צייט פאַרקריפּלט געוואָרן...

דאָס ווערק „איסט ריווער“ — מאַכט מען פאַרוואָרפן — פאַרמאַגט נאָך אַ גרויסן „חסרון“; עס ווערט געשילדערט דורך שלום אַשן ליבע צווישן פאַרשיידענע מענטשן, ליבע פון מאַן און פּרוי, יינגל און מיידל. יא, דער פאַרוואָרף איז אַ ריכ־טיקער; אָבער ווער קאָן זיך ביי אונדז אין דער יידישער ליטעראַטור פאַרמעסטן מיט שלום אַשן אין דעם פרט פון מאַלן ליבע־איבערלעבענישן? אין „איסט ריווער“ האָבן מיר טאַקע גלענצנדיקע בלעטער, וואו די ליבע ווערט געמאַלט מיט די שטאַר־קע פאַרבן און מיט דעם כוח, מיט וואָס דער גרויסער קינסטלער שלום אַש צייכנט זיך אויס אַלע זיינע יאָרן. אויך אין דעם פרט שטייט דאָס בוך „איסט ריווער“ נישט אַפּ פון פּיל אַנדערע שלום אַש ווערק, וואָס ער האָט געשריבן אין פאַרשיי־דענע צייטן.

מיט זיין „איסט ריווער“ האָט שלום אַש נישט נאָר באַרייכערט זיין אייגענעם שאַפּונגס־אוצר, נאָר ער האָט געבראַכט דער יידישער ליטעראַטור בכלל און דער יידישער ליטעראַטור אין אַמעריקע בפרט אַ פּילפאַרביק און אינטערעסאַנט ווערק מיט די קאַלירן און חנען, זאַפט און קראַפט, וואָס שלום אַש — דער גרויסער יידישער קינסטלער, פאַרמאַגט אַזאַ שפע.

עס איז פּיל מער ווי אַ ברייטע שילדערונג פונעם יידישן לעבן אין ניו־יאָרק מיט אַ 4-5 צענדליק יאָר צוריק, עס זיינען אַנגעמערקט און אַנגעדייט, באַוויזן כוחות, די שאַפּערישע און נאָך מער — די צעשטערערישע עלעמענטן אין דער און באַטאַנט די וועגן און בעיקר די אומוועגן, די פּאַזיטיווע און שטאַרק־נעגאַטיווע היגער יידישער וועלט, וואָס דעם אומגינסטיקן רעזולטאַט, דעם שעדלעכן פּועל־

יצא זעען מיר איצט קלאַר און באַשיינפערלעך. ס'איז אַ ווערק וועגן דער יידישער אַמעריקע, — אַ ווערק, וואָס פירט אַרויף אויף ערנסטע און אָפט אויף גאַנץ־טרוי־עריקע געדאַנקען וועגן דער צוקונפט פונעם היגן יידישן לעבן.

.19

נאָך „איסט ריווער“, וואָס איז דערשינען אין 1947, האָט שלום אַש פאַרעפנט־לעכט זיין גרויס און וואָגיק ווערק „משה“ (1951, 491 גרויסע זייטן) און אַ בוך „דער נביא“ (אין ענגליש 1955, אין יידיש — שפעטער). אינצווישן האָט ער זיך ווידער גענומען צו אַמעריקע און אַנגעשריבן אַ ראַמאַן, „גראַסמאַן און זיין זון“ (ניו־יאָרק, 1954, 386 זײַ). דער דאָזיקער ראַמאַן איז פון אַ גאַר אַנדערן שניט און כאַראַקטער. ש. אַש איז צוגעטראָטן צום ווערק מיט נייע כוונות און אויפגאַבן. נישט בלויז געבן שילדערונגען פונעם יידישן לעבן אין אַמעריקע, נאָר ער האָט אַרויסגעבראַכט אַ יידן, וואָס איז אין זיין יוגנט באַגאַנגען אַ פאַרברעך, און אַט די טאַט פאַלגט אים נאָך אַלע יאָרן און אויף דער עלטער פאַרפאַלגט עס אים און טרייבט אים ביי האַלצוינאַציעס און כמעט ביז צו משוגעת. אייזיק גראַסמאַן איז די צענט־טראַלע פיגור פון דעם ווערק, וואָס פון די ערשטע בלעטלעך זעען מיר אים אַלץ מער אַן אויפגערגעטן און צערייצטן. טאַג און נאַכט ווערט ער געמאַטערט און געפייניקט דורך אַ געדאַנק, אַז ער מוז אויפזוכן די פערזאָן, איינעם אַ פאַליאַק מיטן נאָמען קאַוואַלסקי, ביי וועמען ער האָט אַמאָל, אין 1904, ווען ער איז געווען אַ שיק־ינגל אין אַ ביליקן קליידער־געשעפט, אַרויסגענומען אַ בייטל מיט אַ 25 דאָלער, כדי צו ראַטעווען זיין קראַנקן פאַטער און זיין פאַראַרעמטע פאַמיליע. עס איז גאַר אַן אַנדערער פאַרברעך און שטראַף, ווי עס האָט געמאַלט דער גרוי־סער און „ווילדער“ פ. דאָסטאַיעווסקי. ביי אַשן איז עס אַ פאַרברעך, וואָס נעמט פייניקן אייזיק גראַסמאַנען אין די עלטערע יאָרן, ווען ער איז שטיין־רייך, און בעיקר — ווען ער ווערט פרייער פון זיינע ריזיקע געשעפטן, פון דעם שטענדיקן הוהאַ און שטייגן און קלעטערן אַלץ העכער און העכער אין זיין ביזנעס־קאַריערע.

דאָס בוך הייבט זיך טאַקע אָן מיט די ווערטער: „אַלץ האָט זיך אַנגעהויבן מיט דער וואַקאַציע, וואָס אייזיק גראַסמאַן, הויפט־אַנפירער פון דער קייט האַט טעלן און דער ריעל־עסטעיט־פירמע, באַקאַנט אונטערן נאָמען „גראַסמאַן און גראַסמאַן“, האָט פאַרבראַכט אויפן ים־ברעג אין פלאָרידע, אין זיין פרעכטיקן, ווינטער גן־עדן, וואָס די פירמע האָט דענסטמאַל געהאַט איבערגענומען אין איר באַזיק“.

עס דערמאַנט אַביסל אַן חיים לעדערער, וועלכער האָט אויך זיך גענומען פילן איבעריק און אומגליקלעך, ווען ער האָט „ריטייערט“. ערשט ווען חיים לע־דערער איז געבליבן אַליין מיט זיך, האָט ער גענומען פילן, ווי זיין לעבן איז אַוועק אָן אַ זינען, אָן אַ תכלית. ביי אייזיק גראַסמאַן איז גאַר עפעס אַנדערש. די וואונד איז געבליבן ביי אים אין האַרצן, אין מוח, אַבער איצט האָט זי גענומען אייטערן און זי לאָזט אים נישט צו רו. זיין טרייע סעקרעטאַרי, ראָזע ראָזענבערג, וואָס קען אים אַ לאַנגע צייט און וואָס באַגלייט אים די לעצטע יאָרן זינט דעם טויט פון זיין פרוי קלאַרע, באַמערקט זיין טיפן טרויער און שטענדיקע פאַרקלערטקייט.

זי פרעגט אים, וואָס איז מיט אים געשען. ער כאַפט זיך אַרויס, אָז ער איז פאַר-
זאָרגט און פאַרדאָגהט צוליב קאָוואַלסקין... און דאָ הייבט זיך אָן פאַנאַנדערוויקלען
דער סיפור-המעשה, וואָס נעמט ראַשיק וואַקסן און פאַרכאַפט וואָס-ווייטער אַלץ
מער גראַסמאַנען גופא און באַלד — אַלע זיינע אַרומיקע. דאָס איז די אַקס, אַרום
וועלכער עס דרייען זיך אין ראַמאַן די אַלע פאַסירונגען, וואָס ציען אַריין אַלץ מער
גראַסמאַנען, די פאַמיליע און זיינע נאָענטע. די משונהדיקע, אויסטערלישע מעשה-
קאָוואַלסקי, וואָס אָט זעט זי אויס רעאַל, וואָר, און אָט זעט זי אויס ביי די אַרומיקע
ווי עפעס אַ ווילדער שגעון, אָן אויסטראַכטעניש, גיט שלום אַשן די מעגלעכקייט
אַרויסצוברענגען די פאַרשיידנעליי געגנטן, מענטשן. עס שפּילן זיך אָפּ אין
בוך צוזאַמענשטויסן, העפטיקע קאַמפּן צווישן דעם פאַטער און זון און זיין פאַ-
מיליע, און עס ווערן אַריינגעצויגן אין דער „אַקציע“ כלערליי יידן און נישט-יידן.
אייזיק גראַסמאַן איז געבוירן אין ניו-יאָרק, אויף עסעקס סטריט, ביי אַרעמע
פאַטער און מוטער, וועלכע האָבן מיט זיך מיטגעבראַכט פון דער אַלטער היים
צוויי יינגלעך, און דאָ זיינען געבוירן געוואָרן אַ זון אייזיק און צוויי מיידלעך. דורך
די נעכט, וואָס אייזיק גראַסמאַן קאָן איצט נישט שלאָפן, גיען אַדורך אין זיין צע-
היצטן און צעשרויפטן מוח זיינע עלטערן, זיין קינדהייט, זיינען יוגנט-יאָרן, טרוי-
עריקע פאַסירונגען, ווען צוליב דער ביטערער אַרעמקייט האָט דאָס יינגל זיך
געלאָזט גנבענען פון פושקאַרטס, פון אַרעמע געוועלבלעך, ביז ער איז לסוף דער-
גאַנגען צו דער גנבה, וואָס לאָזט אים איצט, אויף דער עלטער, נישט רוען, און
וואָס ער האָט איצט באַשלאָסן צו פאַרגיטיקן מיט גרויסע געלט-סומעס.
נאָך אַנקל מאַזעס, היים לעדערער, משה וואַלף דאָוידאָווסקי — די הויפט-
געשטאַלטן פון די פריערדיקע ווערק, איז אייזיק גראַסמאַן אַ ווייטערדיקער שטאַפל
אין דעם לייטער פון דעם יידישן לעבן אין אַמעריקע. מיר האָבן אין דעם דאָזיקן
בוך פיר דורות יידן אין אַמעריקע — אייזיקס פאַטער, אייזיק, זיין זון לאָזאַר און
דאָס אייניקל ראַבערט. פיר דורות, אָבער נישט פיר צוואַואַת, ווי ביי פּרצן, נאָר פיר
דורות און פיר פאַרשיידענע וועלטן, וואָס זיינען ווייטערדיקע גלגולים, ווייטער-
דיקע איבערוואַנדלונגען פון דעם יידישן לעבן, פון די סביבות, אין וועלכע יידן
לעבן זיך אויס. אין דעם לעצטן בוך האָבן מיר שוין אויך די צווייטע וועלט-
מלחמה, און די שטימונגען און פאַסירונגען אַרום דעם צווייטן וועלט-קריג און
אויך נאָך אים... „איסט ריווער“ איז אַ ברייטער שטראַמיקער טייך פון יידישן
לעבנס-שטייגער מיט איבער 120 כלערליי טיפן, פאַרשויען פון יידן און נישט-
יידן, מיט פאַרשיידנעליי מענטשן, צענטראַלע און זייטיקע, פון כלערליי שטאַנדן
און קרייזן, אַ גאַנצע עדה מיט פאַרשיידענע לעבנס-אינטערעסן און שטייגערס.
„גראַסמאַן און זיין זון“ איז דורך שלום אַש פון די ערשטע בלעטלעך און אַזוי דאָס
גאַנצע בוך קאַנצענטרירט אַרום אייזיק גראַסמאַן, זיין משפּחה, און ווען אפילו עס
ווערן אַריינגעצויגן אין דעם גאַנג פון דער האַנדלונג אַנדערע מענטשן, האָט עס
אַ דירעקטע שייכות צו דער „אידיע פיקס“, צו דער „קליפה“, צו דער קאָוואַלסקי-
געשיכטע, וואָס לאָזט נישט אָפּ אייזיק גראַסמאַנען און וואָס ברענגט אים ביזנע-
חלומות, בעתן שלאָף, און צעשטערט אינגאַנצן זיין רוח, זיין גליק און דעם געוויינ-
לעכן לעבנס-גאַנג און דעם גאַרן לעבנס-שטייגער פון דער רייכער גראַסמאַן-
פאַמיליע.

שלום אש מאַלט אויף אַ ברייטן אופן און פאַרנעם מיאַמי, אין די צייטן פון איר וואוקס און בראַך, פון פּראָספּעריטי און בעת דעם קראַך און די באַנקראַטן. גראַסמאַן גייט אַבער אַדורך אַ זיגער דורך די אַלע שטאַפּלען, ער דרייט זיך אַלע-מאַל אַרויס און ער שטייגט אַלץ העכער און העכער. פון זיינע יינגערע יאָרן הייבט אים אַן צו גיין דורך טיר און טויער. ער האָט חתונה אין אַן אַמעריקאַניש שטעטל, הייבט אַן דרייען לכתחילה קליין און דערנאָך וואַקסט ער ראַשיק און האַסטיק באַגלייך מיט די אַלע עכט-אַמעריקאַנער ביזנעסלייט. זיין פרוי קלאַראַ בויט אַן אַמעריקאַנער היים, זייער איינציקער זון, לאַזאַר, האָט חתונה מיט אַ קריסטלעך-אַמעריקאַנער מיידל, קעטרין עווענס. די גראַסמאַנס וואוינען אין ניו-ראַשעל, צווישן אַריסטאָקראַטן יידן, צווישן יאַהודים. ער גופא, אייזיק גראַסמאַן, פילט זיך נישט אינגאַנצן פריי אין דער נייער סביבה, אַבער די גרויסע געשעפטן, דאָס עשירות העלפן מיט, אַז ער ווערט אַריינגעצויגן אין דער נייער פאַר אים אַטמאָספּעראַ און ער דערגרייכט מיט זיין ענערגיע צו אַלץ-נייע גרויסע אונטערנעמונגען. אינטערעסאַנט: גראַד זיין נישט-יידישע שונר, קעטרין, און דערנאָך איר זון, ראַבערט, ציען זיך צו יידן און צו רעפּאַרמירטער יידישקייט. אַזוי אויך זיין אייניקל לואיזע, די שוועסטער פון ראַבערט, דערנענטערט זיך צום יידישן מקור, זי פאַרבינדט זיך מיט אַ בחורל, פון אַ דייטש-יידישער באַוואוסטער פּאַמיליע האַנאווער...

.20

שלום אש באַנגונגט זיך נישט בלויז מיט זיין אַ באַאָכטער און שילדערער. אומעטום רוקט ער אַרויס די אידייען פון „נצח ישראל לא ישקר“ (יידישקייט גייט קיינמאַל נישט אונטער). אגב אורחא דערווייזט ער, אַז די מוראדיקע היטלער-געשעענישן האָבן צוריקגעקערט יידישער קינדער צו זייער שטאַם. שלום אש שרייבט: „לאַזאַר גראַסמאַן [איינציקער זון פון אייזיק גראַסמאַן, וואָס האָט גע-נומען אַ קריסטלעכע פרוי — נ. מ.], ווי פיל אַנדערע זיינס גלייכן איז, אונטער דעם קלאַפּ פון דער היטלער-קאָסטראַפּע, אויך געוואָרן אַ 'להכעיס-ייד'... ער האָט אַנגעהויבן אינטערעסירן זיך מיט יידישע ענינים. אַ מיטגליד אין דעם טעמפל אין לאַנג איילענד איז ער שוין לאַנג. איצט האָט ער זיך אַנגעשלאָסן אַן צו ניו-יאָרקער גרויסן טעמפל. 'ווען היטלער וועט קומען, זאָל ער וויסן וואו מיך צו געפינען, האָט ער געזאָגט... ער איז אַרומגעפאַרן איבערן לאַנד פון יידישן רעליף-קאָמיטעט און מיט אויפריכטיק-וואַרעמע רעדעס געוועקט דעם געוויסן פון אַמעריקאַנער יידן...“ (ז' 111). דער זעלבער לאַזאַר, מיט קעטרינס הסכמה, האָט איבערגעגעבן זיין זון אין רשות פון דר' גליקסמאַן, ראַבינער פון לאַנג-אייל-לענדער טעמפל, אַז „דער ראַבינער זאָל אים מדרוך זיין פאַר דער בר-מצוה, וועלכע וועט געפייערט ווערן אין דעם טעמפל“ (ז' 116). און אייזיק גראַסמאַן, וואָס האָט זיך געלאָזט, ווי אַ סך פון זיינס גלייכן, אויפן וועג פון לייכטן ווידערשטאַנד און אַלץ אויפגעגעבן, איז „איבערגליקלעך געווען“. ער האָט געזען אין דעם, וואָס „זיין אייניקל איז געוואָרן אַ ייד, אַ נס פון גאָט, אָדער זיין פאָטער אין גן עדן, ווי די מאַמע פלעגט אים זאָגן, האָט אים מוחל געווען זיינע זינד, און ער גייט אויף אַן אייזערנער בריק...“ און שלום אש דערציילט: „עס האָט אים, ראַבערטן, געצויגן

דווקא צו דעם זיידנס שול... און דער אלטער גראַסמאַן, צוזעענדיק זיין אייניקל, ווי ער איז געשטאַנען לעבן אים מיט אַ טליתל, ווי מיט אַ שאַליק אַרום האַלדו, האָט געפילט גלייך ווי דער ריס איז נישט פאַרגעקומען אין זיין לעבן, נאָר דער לאַנגער פּאָדים ציט זיך פון זיין פּאָטער און אפילו פון זיין פּאָטערס פּאָטער צו זיין אייניקל. דאָס אייניקל וועט ממשיך זיין דעם פּאָדים". און שלום אַש ווייזט טאַקע ביי פאַרשידענע סיטואַציעס, ווען מיטן זיידן האַלט גאָר שמאַל, און ראַבערט, דאָס אייניקל, ברענגט אים דערלייכטערונג, לייזונג און באַפרייאַונג.

שלום אַש שיקט דעם יונגן ראַבערט קיין אויסלאַנד, וואו ער דינט אין דער אַמעריקאַנער אַרמיי ווי אַ געהילף ביי אַ יידישן ראַבאָי, אַ "טשאַפּלעין". אין בוך ווערט געבראַכט אַ לאַנגער בריוו, וואָס דער יונגער ראַבערט שיקט פון דייטשלאַנד צו זיין פּאָטער. אַ אינטערעסאַנטער בריוו פון אַ יונגן אַמעריקאַנער יידישן בחור. מיר ווייסן וועגן אַ סך אַזעלכע און ענלעכע בריוו, וואָס יונגע לייט, פרעמד פון יידן און יידישקייט, האָבן אין יענע גרויליקע היטלער-צייטן, מיט אַ 17-16 יאָר צוריק, געשריבן צו זייערע עלטערן קיין אַמעריקע. מיר האָבן דאָן געמיינט, אַז עס קומט פאַר אַ טיפּער און ערנסטער איבערבראָך אין דעם פילן און דענקען פון אונדזער היגער יידישער יונגט. מיר האָבן געלייגט האַפענונגען (און אפילו געבויט "שלעסער") אויף אַט דעם איבערבראָך, וואָס זיינען, ליידער, נישט דערפילט גע- וואָרן... אָבער לאַמיר גיין צוריק צום בריוו פון ראַבערט. מיר האָבן נישט קיין מעגלעכקייט צו ציטירן דעם גאַנצן בריוו (ער האַלט צוויי זייטן אין בוך), וועלן מיר ברענגען אַ פאַר אויסצוגן, און אַפּשיקן דעם לייענער צום בוך גופא. ראַבערט שרייבט צו זיין פּאָטער לאַזאַר: "פּאָטער טייערער, איך בין נאָך זייער אַ יונגער מענטש, איך הייב ערשט אָן צו לעבן, אָבער אין די צוויי וואָכן צייט, וואָס איך פאַר דאָ אַרום מיט דער קאָמיסיע פאַר אונטערזוכן די קאַנצענטראַציע-לאַגערן, וואו היטלער האָט געהאַלטן אונדזערע ברידער פון אייראָפּע, בין איר, דאָכט זיך, זייער אַלט געוואָרן. איך האָב געזען די פּלעצער, די קרעמאַטאָריעס, די גאַז-קאַמערן און זיך אַנגעהערט אַזוי פיל" (ז' 128).

און ווייטער שרייבט ראַבערט, דער זון פון דעם געמישטן הייראַט: "איך טראַכט פון מיין אייגענער משפּחה. איך האָב נישט געקענט דעם זיידנס פּאָטער, מיין עלטער-זיידן, נאָר פון דעם, וואָס איך האָב געהערט, ווייס איך, אַז ער האָט גע- אַרבעט אין אַ שאַפּ, אין אַ פרומען אַרטאָדאָקסישן שאַפּ אונטער דער שווייץ-סיס- טעם, וואו ער האָט געקראָגן שווינדזוכט. די אַרבעט איז אָבער ניט געווען זיין לעבן. ער האָט געאַרבעט, כדי צו קאַנען די פאַר פרייע שעה, וואָס זיינען אים פאַרבליבן, לערנען תלמוד, דאַוונען און לויבן גאָט. זיין אַרבעט איז געווען נאָר אַ מוזיאָך, אַ הילף-מיטל פאַר זיין גייסטיקן לעבן. אָבער דער זיידע און דו (זיי מיר מוחל מיין חוצפּה), איר האָט געמאַכט די אַרבעט פאַר אייער גייסטיק לעבן, אייער אמונה, אייער עבודה פאַר גאָט" (ז' 129).

און ער האָט גערעכטע טענות צום פּאָטער און צום זיידן: "וואָס איז עס פאַר אַ וועלט, וואָס איר, דער עלטערער דור, האָט אונדז איבערגעגעבן? " און ראַבערט פאַרענדיקט זיין האַרצרייסנדיקן בריוו: "איך באַדאַרף אַ גאָט, וואָס איך זאָל קאָ- נען גלויבן אין אים" (ז' 130).

אבער די אַלע שילדערונגען פון די מענטשן אין בוך, וואָס ווערן געגעבן ווי דער שטייגער ביי שלום אַשן, מיט דער פולער האַנט, מיט גאַנצע צעמערס, זיינען ווי געזאַגט, בלויז אַ זייטיקע זאַך, אַ מין טפל. דער עיקר איז שלום אַש, פונקט ווי זיין הויפט-העלד אין בוך, אייזיק גראַסמאַן, דורכאויס און אינגאַנצן פאַרנומען מיט דער מעשה קאָוואַלסקי, מיט כסדרדיקע זוכענישן און נאַכשפּירענישן נאָך דעם פּאַליאַק, וואָס דער יונגער אייזיק האָט ביי אים אַמאַל אַרויסגעגנבעט דעם בייטל מיט געלט, און וואָס איצט קאָן ער זיך נישט באַפרייען פון דעם שולד-קאַמ-פלעקס. ס'איז אַ מין דיבוק, אַ מאַנקאַליע, וואָס שלום אַש ווידמעט זיי צענד-ליקער און צענדליקער זייטן. אַ גרויסער טייל פונעם בוך איז פאַרנומען מיט אַט דער טרויעריקער אויסטערלישער געשיכטע, וואָס וואַקסט אויס אין אַ מאַנסטער און צערודערט דאָס לעבן, דאָס געמיט, דעם פאַרשטאַנד פון אייזיק און עס ציט אויך אַריין אַלעמען אין אַ מין ווילדן געווירבל. די ערטער זיינען ביי אַשן זייער לאַנג, צו לאַנג, זיי חזרן זיך איבער ווידעראַמאַל און אַבעראַמאַל אין פאַרשיידענע ניואַנסן און וואַריאַנטן. דאָס איז די שוואַכע זייט פון בוך, הגם אויך אין די אַלע שטעלן, בלעטער, קאַפיטלען זיינען דאָ גאַנץ-טשיקאווע אַרויסזאָגונגען, שילדע-רונגען און אינטערעסאַנטע פּסיכאָלאָגישע באַשרייבונגען.

און דערווייל האָט שלום אַש די געלעגענהייט אַרויסצופירן פאַרשיידנערליי סיטואַציעס, עפּיזאָדן, סצענעס און געראַנגלענישן, אין וועלכע עס ווערן אַריינגע-צויגן און אַרויסגעבראַכט אַדוואַקאַטן, דאַקטורים, ראַבינערס, גלחים, יידן און נישט-יידן, שטעט און שטעטלעך. צווישן די אַלערליי געשטאַלטן איז דאָ איינער אַ זייער טשיקאווער און אַריגינעלער טיפּ, משה זילבערשטיין, אַדער ווי קריסטן רופן אים „פאַפּ מאַזעס“, וואָס ווערט אויך אַריינגעדרייט אין דעם קאַראַהאַד פון זוכן און געפֿינען קאָוואַלסקין. ער קעמפט פאַר דעם אַלטן אייזיק גראַסמאַן, וואָס די פאַמיליע, דער זון דערקלערן אים פאַר אַ גייסטיק-קראַנקן.

קאַפיטלעך און בלעטלעך פון אַט דעם געיעג, אין וועלכן עס זיינען אַריינגע-צויגן און אַריינגעפלאַכטן פאַרשיידנערליי מענטשן, דערמאַנען אַן געוויסע קאַ-פיטלעך און בלעטלעך פון דאָסטאַיעווסקי, וואָס ער שלעפט אַפט קינד און קייט אַריין אין דעם געפלאַנטער, אין דעם לאַבירינט פון פאַסירונגען און געשעענישן. אויסער די צענדליקער און צענדליקער זייטן, וואו אַש פאַרנעמט זיך צוזאַמען מיט אייזיק, צו זוכן די שפורן פון קאָוואַלסקין, האָבן מיר אין דעם בוך פּרעכטיקע קאַפיטלען מיט טרעפלעך-געשילדערטע טיפּן, סביבות, סצענעס פון דעם אַמערי-קאַנער יידישן לעבן פאַר די לעצטע צוויי-דריי צענדליק יאָר, און דאָס רוב — יידן פון ספּערעס און שיכטן, וואָס זיינען זעלטן געשילדערט געוואָרן ביי אונדז, אין דער יידישער ליטעראַטור. אויך אין דעם בוך האָט שלום אַש מיט אַ ברייטער האַנט, מיט אַ שאַרף אויג און מיט אַ קינסטלערישער פּעדער געמאַלט שטיקער יידיש לעבן פון דער קאַלירפולער יידישער אַמעריקע, וואָס האַלט זיך אין ענדערן. „גראַסמאַן און זיין זון“, מיט זיינע אַלע פעלערן, איז אַ ווייטערדיק רינג אין דער גאַלדענער קייט פון שלום אַשס שאַפונגען, אין וועלכע ער האָט געגעבן אַ קינסטלערישן תּיקון דעם אַמעריקאַנער יידישן לעבן.

**

דערמיט ווערט אָפּגעשלאָסן דאָס רייכע קאַפּיטל אין שלום אַשס שאַפּן — אַמע-
ריקע אין זיינע ווערק.

מיר האָבן געפרוּאוּט ווייזן דעם גאַנג פון שלום אַש איבער דער אַמעריקאַ-
נער ערד און איבער דעם אַמעריקאַנעם יידישן ישוב, און אויך ווי דער אַמעריקאַ-
נער יידישער עולם האָט זיך אָפּגעשפּיגלט אין די ווערק פון שלום אַש. איצט קאָן
מען שטעלן אַ פּראָגע, צי האָט שלום אַש באַוווּזן צו „דעקן“ דאָס גאַנצע יידישע
לעבן אין אַלע זיינע ריכטונגען, שאַטירונגען, די קלאַסן און שיכטן אין דער פּולער
מאָס? און צי האָט ער נישט פּאַרזען וויכטיקע געשעענישן, שטרייטן און גע-
ראַנגלענישן, וואָס זיינען פּאַרגעקומען אין דעם אַלגעמיינעם יידישן כלל-לעבן,
ווי אויך ביי די פּאַרשיידענע יחידים, פּאַרשטייער פון אַלערליי יידישע גרופּע-
רונגען? זיכער קאָן מען, ביים שטאַרקן זוכן, געפינען בלויוזן. און וועגן דעם
לאַזט זיך רעדן און מען דאַרף עס טאָן.

עס בעט זיך דערביי אויך מאַכן ווייט-גייענדיקע פּאַרגלייכן פון שלום אַש
און זיינע אַמעריקאַנער ווערק מיט די אַנדערע יידישע שרייבער, וואָס האָבן אין
זייערע פּאַרשיידענע ווערק אַרויסגעבראַכט שטיקער יידיש לעבן, אַנגעהויבן פון
די אַכציקער יאָרן פונעם 19טן י"ה ביז די לעצטע צענדליקער יאָרן. מיר האָבן
אינזינען די שרייבער ז. ליבין, לעאַן קאַברין, דוד פינסקי, מ. י. חיימאָוויטש, א.
ראַבאָי, יוסף אַפּאַטאַשו, פּרץ הירשביין, דוד אינגאַטאַוו, לאַמעד שאַפּיראַ, ברוך
גלאַזמאַן, ש. מילער, כאַווער פּאַווער א.א. עס איז אַ אינטערעסאַנטע פּאַרש-אַר-
בעט, וואָס וואַרט אויף איר פּלייסיקן פּאַרשער. הלוואי האָבן מיר גוטע סעמינאַרן,
וואָס זאָלן זיך וועלן פּאַרנעמען מיט אַזעלכע פּאַרש-אַרבעטן. עס איז אַ וויכטיקע
און דאַנקבאַרע טעמע. אין משך פון עטלעכע צענדליק יאָר איז דאָך אויפגעקומען
אַ יידישער ישוב פון קנאַפע זעקס מיליאָן, און וואָס פּאַראַ אינטערעסאַנטע פּראַ-
צעסן, וואָס פּאַראַ שטוינענדיקע סאַציאַלע און גייסטיקע איבערוואַנדלונגען דער
יידישער אַמעריקאַנער ישוב האָט אַדורכגעמאַכט. אדרבא, זאָלן קומען ליטעראַטור-
פּאַרשער און פּאַרנעמען זיך אויף אַ ברייטן אופן מיט אַט די אַלע וויכטיקע פּראַב-
לעמען.

לידער און פאעמעס

(פון דער ליטעראַרישער ירושה)

•

ווידערשפעניקונג

ניין, ניין, — ס'איז ניט געווען פון גורל קיין באַצוואונג,
אַן אויסוואַל ס'איז געווען דורכאויס אַ פרייער,
דאָס, וואָס צו פייער צוגערירט האָט זיך צוערשט דיין צונג,
צו גאַלד — נאַכהער, נאָך אין דעם חושך פון מצרים!

צו פייער האָט געפירט דיין אומרואיק געמיט
ביים טראַגן שטיין און זאַמד פאַר פיראַמידן,
אַן זאַלסט, אין קייטן זייענדיק געשמידט,
אַ שווערד אויף ווידערשפעניקן זיך קאַנען שמידן.

און ביסט דערפאַר געבענטשט געווען מיט דעם,
וואָס דאָס געשליפן שטיינדל פון דיין פאַסטוך
האַט, אונטערשניידנדיק דעם גליתדיקן דעמב,
אין דעם באַגינען זינגעוודיק אַריינגעפאַסט זיך.

לעבעדיקע און טויטע

באַרואיקט האָט זיך טומאה פון דער וועלט, —
די טויטע — אויסגעציילט, די לעבעדיקע — אויפגערופן,
אַ קרעכץ אַ צביעותדיקן ניט פאַרפעלט
אַרויסקוועטשן ביים ערשטן בעסטן צופאַל
און — אויפדאַסניי צו איר טאַג-טעגלעך ברויט, —
זויפל פראַפּיט, וויפל פאַרלוסט ס'האַט איר געגעבן !!
— עס דוכט זיך נאָר, אַז טויטע זיינען טויט,
אַ לעבעדיקע — לעבן...

איז מאַלע וואָס דער מערדער מער צו מאַרד,
ווי צו די מוזעס איז אין גייסט באַרופּן?
איז מאַלע וואָס ער האָט דאָרט זייף געקאַכט
פון מענטשנלייב אין זיינע פאַרשנדיקע פּראַוואַן?
נאָר אויוונס האָט ער דאָך ערשטקלאַסיקע געבויט,
איז עפעס קאָן מען אים, געוויס, פאַרגעבן!
— עס דוכט זיך נאָר, אַז טויטע זיינען טויט,
אַז לעבעדיקע — לעבן...

באַרואיקט האָט זי זיך, די טומאה פון דער וועלט.
זי אַרדנט פּערד־געיעג איין שוין איבער קברים,
די ערד זאָל זיך ניט וויגן איבער די, וואָס — וועל נאָך וועל —
זיינען באַגראָבן לעבעדיקערהייט געוואָרן;
נאָר יעדן מת זי קאַלקולירט — אין גאָז, אין שרויט,
צי קאָן זיך עס ניט ביליקער אויף ווייטער געבן?
— עס דוכט זיך נאָר, אַז טויטע זיינען טויט,
אַז לעבעדיקע — לעבן...

איז מאַלע וואָס זי האָט געליפּערט העק
אויף האַקן קעפּ — פאַר זיך ניט וועלן בויגן!
איז מאַלע וואָס געשריגן האָט אַ קינד פון שרעק:
— וואָס שיט מען זאַמד מיר אין די אויגן?
געשעפט איז דאָך געשעפט! מע איז גענויט!
און פּרייזן שפּרייטן פאַרן בליק זיך, ווי אַ געבל...
— עס דוכט זיך נאָר, אַז טויטע זיינען טויט,
אַז לעבעדיקע — לעבן...

באַרואיקט האָט זי זיך, די טומאה פון דער וועלט,
און אָפּגעווישט די הענט זי האָט זיך, ווי פּילאַטוס;
זי גייט אויף גאַט־געבעט אין קירך און ליכט זי שטעלט,
און בעט פאַרעפנטלעכן אין דער בלאַט עס, —
זי וועט אפשר אַ קונה זיין גאָר אויף דער קרויט,
וואָס איז אויף בלוט געוואַקסן זעטיקער און גרעבער;
— עס דוכט זיך נאָר, אַז טויטע זיינען טויט,
אַז לעבעדיקע — לעבן...

הא לחמא

1.

מ'האָט אים אינגאַנצן ניט באַדאַרפט, דעם קאָנטראַבאַס,
מע האָט געוויס געקאָנט באַגיין זיך אָן אים, —
נאָר ס'גייט אַ גאַנצע שטאָט, אַ גאַס יאָגט אָן אַ גאַס,
צום אומגליק לאָזן אַלע זיך, ווי מחותנים.

און רוישן מיט די בערד דורך פאַרמעטענער הויט,
און שטעלן שטאַלץ זיך ביי דעם קברדיקן ראָוו אויס:
הא לחמא! — אַט־אַ דאָס־אַ ברויט
האָבן דורך שטערן אונדז פאַרוואָגט אונדזערע אַבות?

ניטאָ אין שטאָט קיין איינציקער, וואָס פאַסט,
צום קבר, ווי צום טיש! די אויגן — קלאַרע.
איז אין אַ טלית אָנגעטאָן דעם קאָנטראַבאַס
און אים פאַרדעקט דעם קאַפּ מיט אַן עטרה.

— הייב, מלאך המות, אָן! ס'איז דיר די פינצטערניש פאַרטרויט!
נאָר צו דעם הימלדיקן ליכט ניטאָ קיין סוף איז;
— הא לחמא! — דאָס איז עס אַט דאָס ברויט,
וואָס ס'האָבן דורך די שטערן אונדז פאַרוואָגט די אַבות?

2.

אַ רויטער גליטש, די ערד איז גלאַנציק נאָס.
דער מלאך המות גליטשט זיך אַלע וויילע אויס די טריט דאָ.
עס שפילט אָפּ זיך אַליין ביינאַכט דער קאָנטראַבאַס
אַ קברדיק באַזעצנס פאַר אַ שטאָט מיט יידן.

אין חתונות דערמאָנט ער זיי פאַרפלויהגענע געשווינד,
אין מאַלצייטן אין אַרעמע מיט זיבן טעמ'ען
עס פאַלט אין גרוב אַ דורכגעשטאַכן קינד,
און ס'שטרעקט צום לעצטן מאָל די הענט אַ מאַמע. —

זי האָט אַזוי געשטרעקט די הענט ביים ליכטבענטשן, אין נויט,
זי האָט אַזוי געשטרעקט די הענט אין פיבער פון געבוירן.
— הא לחמא! — אַט־אַ דאָס־אַ ברויט
האָבן די אַבות אונדז פאַרשפּראַכן, ווי דעם גורל?

אַצינד וועט אונדזער טרוקן ברויט זיין — האָס!
און ליכט פון שווערד וועט יעדער קבר איצטער מאַנען;
מ'האָט אים אינגאַנצן ניט באַדאַרפט, דעם קאָנטראַבאַס,
מע האָט געוויס געקאָנט באַגיין זיך אָן אים!

ט ר ו י ע ר

ניט דורך קיין טהרה טוען מיר אין וויי אָפּ רעכט
דעם ריינעם לייב פון כלות אונדזערע און שוועסטער,
וואָס איז דורך אויגן מערדערשע פאַרשוועכט,
וואָס איז דורך טמא הענט געלעסטערט . . .

ניטאָ איז אין די וואַלקנס אַזאַ וויסער שניי,
קיין טוי אַזאַ ניטאָ איז אויף קיין בלימל ;
דער מאַרגנשטערן איז ניט זויבערער פון זיי
און הייליקער פון זיי איז ניט דער הימל.

ניט דורך באַוויינען טוען מיר אין וויי אָפּ רעכט
די קינדער אונדזערע, פאַרשניטענע אין וויגל,
ווי עס באַוויינט אַן אַדלערקע אויף שפיצן בערג
די פעדערן פון אירע קינדערס פליגל...

קיין לייבן-האַרץ האָט ניט אַזאַ געברום
און ס'האַבן קיין געהויל אַזאַ די ימען-כוואַליעס
אויף צו באַוויינען און באַקלאַגן אומעטום,
צעבראַקטע שוועסטער אונדזערע און כלות ...

ס'פאַרלאַזט זיי ניט די שעמעווידיקייט אויך נאָכן פאַרשוועך,
זיי קוקן אַלץ נאָך מיט אַראַפגעלאַזטע אויגן ...
ניט דורך קיין טהרה וועלן מיר זיי אַפּטאָן רעכט,
ניטאָ צו וואָס, באַגינען-ווינטעלעך, נאָך טוי גיין! ...

א ו י פ נ א נ ג

ניט שווער איז אפשר בלויז צעפלעטן זיך די קעפּ,
ניט שווער איז אפשר בלויז אַראַפּ פון זינען ;
נאָר וואַלקנס טראַגן זיך, ווי מירמל-ווייסע טרעפּ
צום גינגאַלדענעם פאַלאַץ פון באַגינען.

— גייט אויף, מיינע דערהרגעטע, דורך טרעפּ פון וויי,
דער אָפהילך זאָל פון אייער גאַנג אין רוים זיך הערן ;
אויף וואַלקנס שטעמפלט אייער בלוט זיך, ווי אויף שניי,
טרינקט אַן מיט אייער פיין דעם מאַרגנשטערן —

אַראַפלייכטן ער זאָל מיט בראַטנדיקן גלי
און זיין דער וויי, וואָס ס'האַט די וועלט פאַרבאַרגן ;
— הייבט אויף זיך, שוועסטער, כלות, אין באַגין, —
איך וועל נאָך טריט נאָך אייערע, אַ שטימער, נאָכגיין !

פּוקסן-טריט ביים ריוו

די דינע פּוקסן-טריט — צעזייטע אויפן שניי
דערציילן אויסווייניק ביים ריוו פון נאַכטישע באַזוכן;
נאָר אינדערפרי פאַרמעקט זיי דער זאָווי,
קוין סימן לאַזט פון זיי די זאָווערוכע.

דער וואַלד פאַררייסט אינדר'הויך דעם קאַפּ אין וויי,
אַליין ער שמייסט זיך מיטן ווינט, — ניט זען די סעודה,
ווען פּוקסן גליטשן זיך ווי געלע פייערן איבערן שניי
מיט אַ גנבישן זיגזאַגיקן גערודער.

און שלאָגן מיט די מאַרדעס מיט די וואַרעמע דעם פּראַסט,
און שליסן מיט די ציין דעם ריוו פאַנאַנדער, ווי מיט שליסל,
ביז אונטער זיי אַ פינצטערקייט דער שניי פון זיך צעלאַזט,
ביז איבער זיי די פעל נעמט דער קאַיאָר מיט געלס באַגיסן.

און ווען זיי טראָגן, אַנגעפרעסענע, צוריק זיך פונעם ריוו,
נאָך דער פאַרטאַגיקער געהיימער סעודה,
קוקט, אַ פאַרוואונדעטע, זיי נאָך די ווייסע טיף
מיט אַן אַרויסגעגראַבענעם פאַרפרוירן-פלאַפּלדיקן פלודער.

בייטאַג איז שטיל. די זון איז מילד און גרויס,
די וואַלד-שאַטנס איבערן שניי, גלייך ווי אבלים בלאַנקען,
און ס'קוקט פון ריוו די ווייסע אייביקייט אַרויס
מיט לעכער, דורכגעהריזעט ווי פאַלאַנקעס...

אונטער וועגנס

ביים סאַמע האַריזאָנט איז נאָך דער הימל ראָז,
נאָר ליכטיק איז בלוין אים אַליין אין די אַרומען;
דער טוי שוין בעט זיך אַ געלעגער אויפן גראַז,
ס'פאַרמאַכן אויף ביינאַכט זיך שוין די בלומען.

און איד בין אונטערוועגנס... נאָך אַזוי ווייט,
דער דעמער שפּרייט פון מיינע אַקסלען זיך, ווי פליגל;
— וועל איד באַווייזן קומען צו דער צייט?
די אויגן גיבן אויך זיך אויף ביינאַכט שוין אַ פאַרזיגל.

ניט נאך קיין רו איך אייל זיך אין דער נאכט,
 עס קאן די נאכט ניט ברענגען מיר קיין רו מער;
 — איך האב נאך עפעס פונעם פריילינג ניט דערבראכט
 און ס'גייט אַוועק שוין אָן אַ „זיי־געזונט“ דער זומער.

מיט טרויער אַנגעלייגט די אַקסלען זיינען שווער,
 ס'רייסט אים אַראָפּקלאַפּן אַ האַגלדיקער ווינט זיך;
 — אַ, עפנט, בלומען, אויף אַ ווייל זיך פאַר אַ טרער,
 זאל זי אַראָפּוויינען פון אייך כאַטש אין דער פינצטער!

וועל איך ניט בלייבן ערגעץ דאָ אינמיטן וועג,
 ווי ס'איז מיין אור־מאַמע געבליבן אויף געוויינען ?
 דער ראָזער ראַנד האָט שוין געטאָן זיך אַ פאַרדעק,
 אַ בלאַסער אָפּשיין בלויז דערברענט אויף אים אַליין נאָר ...

אויסוואַל

דאָך, ניט דער גיפט איז איבערוועגנד ביי דער בין,
 ביים סאַלאַוויי איז דאָך דער כישוף ניט אין טרויער;
 דער וועג איז אָפּן — אין פאַרגאַנג און אין באַגין
 און ביידע גלייך — געשפענסטיק זיך פאַרטרויען, —

אַריבערשטייגנדיק דעם באַרג פון פיין,
 וועלן מיר, דאַרשטיקע, זיך לאָזן אין באַגינען,
 און קומענדיקע זין און טעכטער וועלן זיין
 דאָס ליד פון סאַלאַוויי, די חכמה פון די בינען.

איז — אין אַ גוטער שעה! און ווער — וואוהין!
 צו ביז וועלן אין ערגעץ אונדז די וועגן ניט דערמאַנען;
 דאָך, ניט דער גיפט איז איבערוועגנד אין דער בין,
 צום בינשטאַק פירט זי דאָך פון בלום דער האַניק!

דער וועג אין געטאָ

1.

אַ וויגל אָן אַ קינד. אַ לייכטער אָן אַ ליכט.
 אָן אוראַלטע מצבה מיט פאַרמעקטע נעמען.
 די שוועל איז נידעריק און אָפּן איז די טיר, —
 ווער סע פאַרלאַנגט — דער קאָן עס קומען נעמען ...

א קלומעק ביי דער זייט. א שטעקן פאַר דעם וועג.
און אין דער הויך — א שטערן, ווי א שטילער יאַרצייט פלעמלט.
ס'איז אויסגעצייילט ביו לעצט דער אַרעמער פאַרמעג. —
ווער סע פאַרלאַנגט — דער קאַן עס קומען נעמען ...

פון ווייטע גענג — א ניט-געשטילטער רעש.
און טרויער ליכטיקער פון וועלן אַלץ באַנעמען.
ס'איז אַלץ אין וויי פון טליענדיקן אַש. —
ווער סע פאַרלאַנגט — דער קאַן עס קומען נעמען ...

אַן אויפגעוויגטער קאַפּ. אַן אויסגעשטרעקטער האַלדז.
א טרוימענדיקער בליק אונטער פאַרוויינטע ברעמען.
מער גאַרניט איז פאַראַן. אַט דאָס איז אַלץ.
ווער סע פאַרלאַנגט — דער קאַן עס קומען נעמען ...

.2

אַ ווינט גיט אַלע ווייל פון ווייטן אַ פאַרוויי —
פון קיינעם ניט געשיקט און ניט געווענדט צו קיינעם;
— האַסט ניט געזען אין וועג אינעם פאַרשאַטענעם מיט שניי
צו ביימער הוילע — צוגעשפאַרטע זקנים ?

די וועלדער האַבן זיי געוואַלט פאַרשטעלן פון דער קעלט,
די טייכן האַבן זיי געוואַלט פון ביז פאַרהיטן;
עס יאָגט זיי, ווי אַ היצל, נאָך דער אַפּוואַרף פון דער וועלט.
אַ שלייף ער אומעטום אויף זיי פאַרציט דאָרט.

און זיי באַמיען זיך נאָך אַלץ דאָרט אַנצוינדן אַ ליכט.
דער שיין, ווי זייער שווערד, ביו לעצטנס — ניט פאַראַטן;
עס פאַלט אַ שניי, ער גיט, ווי אַ דערמאַנונג זיי אַ ריר
און איז זיי לעבעדיקערהייט מטהר אַקוראַט דאָרט.

די פנימער צו דר'ערד — אַראַפגעלאַזט פאַר וויי,
געשמידט פון פראַסט, געפענטעט זייער טראַט איז;
— האַסט ניט געזען אין וועג — ווי שאַטנס אויפן שניי —
צעזייטע שטעקנס, היטלען און קאַפּאַטעס ?

.3

עס לייגט אַ יעדער קרעכץ זיך אויף אַ גרויסער וואַג,
כאַטש יעדן טראַט דער ווינט פאַרווייעט און פאַרגלעט דאָ;
זי האַט זיי אויסגעשפירט, די האַק, און זיי דעריאָגט —
אַ לאַנגער וועג נאָך פון סעויליע און טאַלעדאָ.

די ביימער האָבן זיך צו זיי פון ווייט געגריסט,
ווי מעסערס האָבן זיך פאַר זיי געלייגט די ראַננדן;
געגאַנגען זיינען זיי דורך ביאַליסטאַק און בריסק,
זיך אונטערלענען ס'האַרץ אויף ווייטערדיקן וואַנדער.

אַנטלאָפּן זיינען הימלען ערגעץ ווייט —
דער רוף צו זיי זאָל ניט דערגיין און זאָל זיך ניט דערהערן
און, ווי צווישן געבראָך פון קריג, זיך פאַרטייט
האַבן די ווייטע אומפאַרשעמטע שטערן.

נאָר ניט פאַרהאַלטן האָט אין ערגעץ זיך דער ווינט,
געלאָפּן איז ער, וואַיענדיק, ניט וויסנדיק וואוהין גאָר;
און אויפן שניי ז'געבליבן זיצן אַ פאַרפרוירן קינד
מיט הענטלעך אויסגעשטרעקטע צום באַגינען...

4.

ער יאָגט, דער ווינט — צו קיינעם ניט געווענדט,
ער פאַלט, דער שניי — אויף ווערסטן און אויף מיילן;
— אַ חיות וואָלט געווען דערוואַרעמען די הענט
כאָטש מיטן לעצטן אַטעם פון פאַרקילטע מיילער!...

אַרום דער גאַנצער ערד, ווי רונד אַרום אַ נײַט־געדעקטן טיש...
נאָר ס'ברענט קיין לאַמפּ ניט איבער זיי און ס'לעשן זיך די שטערן;
אַ פינצטערניש אַזאַ, האָסט ניט צו מאָל איבערגעמישט
אַ בלאַט פון ספר אַ פאַרזויגענע מיט טרערן?

ס'איז ווייט, ס'איז ווייט, ס'איז ווייט נאָך ביז באַגין,
אַ חיות וואָלט געווען אַ פייער איצט צעלייגן;
דער פויגל און דער בוים און דאָס פאַרפרוירן קינד, —
זיי זיינען קיינמאָל ניט געווען נאָך אַזוי נאָנט און אייגן.

נאָר איינער קאָן צום צווייטן ניט דערגיין,
און איינער קומט דעם צווייטן ניט אַנטקעגן;
— האָסט אפשר עמעצן באַזאָרגט צוקאַפּנס מיט אַ שטיין,
צי עמעצן אין וועג האָסט מיט אַ שטיין באַגעגנט?

5.

אַ זקן בלינד געוואָרן איז אין וועג —
ער האָט, ווי פאַרן שלאָף באַוויזן קריאת־שמע אַפּצוואַנגן;
די ראייה האָט זיך אַפּגעטאָן פון אים און איז אַוועק,
נאָר שטאַרבן וויל ער נײַט, דער בלינדער זקן.

ער איז נאָך ניט דערגאָן דעם גאַנצן גאַנג.
 ער וויל נאָך בלינדערהייט דערשלעפּן זיך די שטרעקע;
 עס גאַרט זיין האַרץ ניט אָפּ דער רופּנדיקער קלאַנג.
 ווי ס'נאַרט די פּיס זיינע ניט אָפּ דער אויסגעפרואוּטער שטעקן.

און אַז סע קומט דער טויט צו אים צוגיין,
 איז שרייט ער אויף אים אָן: — שוין ווידער גאַט? וואָס וויל ער?
 זאָל ער אַהער זיך איצט מטריח זיין אַליין,
 איך זע דאָך ניט דעם וועג צו אים אַפּילו —

און זאָל ער קומען מיט אַ טעפעלע געקעכץ,
 סע מעג אים אַנשטיין אויך אַפּילו מיט אַ קעסל!
 דער בלינדער קאַפּ גיט אַ דריי זיך מיט אַ קרעכץ:
 — און זאָל ער אויך אַ זעלצערל מיט זאָליך דאָרט ניט פאַרגעסן!

.6

דערנאָך פאַרגייט ער זיך, דער זקן, ביז צום סוף,
 ס'שוועבט עפעס דורך פאַרביי די בלינדע זיינע אויגן
 און פיבערדיק גיט ער אַ כאַפּ זיך אויף, ווי פונעם שלאָף:
 — ער שפּייזט דאָך, זאָגט ער, — אי אַ וואַרעם, אי אַ פּויגל!

איז האָט ער שוין דעם וואַרעם אַנגעשפּייזט צו זעט,
 עס ברעכט שוין אויס, זאָג אים, צוריק, דער וואַרעם!
 — וואָס וויל ער? שטאַרבן — דאָרף מען לייגן זיך צו בעט,
 — באַגראָבן ווערן — דאָרף מען האָבן קברים!

— פאַרנעם זיך! — גיט אַ טאַפּ די ערד דעם בלינדנס טראַט,
 די פינצטערניש ער לאָזט זיך מיט די פּויסטן קנעטן
 און טרייבט דעם טויט: — שוין ווידער גאַט?
 איז זאָג אים, זאָל ער זיך מטריח זיין אַהער, אין געטאָ!

מע האָט דאָ אויסגעהייצט אַ הרובקעלע. נאָר ס'האַליך איז נאַס.
 ווי אין אַ שופּר בלאָזט אין דעם אַ האַלבע וועלט מיט יידן...
 ער וועט אפשר רחמנות האָבן! ... ס'אַזאַ פּייער אויפן גאַס,
 און אפשר וועט אַ ביסל אַקרעפּ כשרע פאַרוידן?!

.7

אַז ס'איז, ניט דאָ געדאַכט, אַזאַ מין קעלט,
 אַ פּראַסט, אַ שניי, וואָס שיט אַ יעדע שעה מער:
 איז שיקט זיך, אַז רחמנות האָט דעם אויבערשטן פאַרפעלט,
 וואָס ער האָט דיך אַצינד געשיקט ביי יידן נעמען די נשמה?

מע לאַזט אַ הונט אַפילו דען אַצינדערט ערגעץ גיין?
 דער וועג אַליין איז, ווי אַ מעסער דאָך אַן אויסגעשטרעקטער;
 גיי זאָג אים, אויב ער וויל, איז לאַז ער גיין אַליין,
 ער קאָן דעם וועג אַהער ביי קינד און קייט אַ פּרעג טאָן?

דער חזן און די קלעזמער און דער רב, —
 מיר ליגן אַלע דאָ, אַ דאַנקען גאַט, צוזאַמען, —
 כלי־קודש און פּראַסטאַקעס, און יאַרידניקעס — לרוב, —
 און ס'איז אַ פּראַסט, גיט דאָ געדאַכט, אַ ביטערער אַזא מין ...

און ס'גענעצט זיך אַ טאָג אַ קויטיקער אַריין אַהער:
 — אדוני לקח, אדוני נתן! ...
 אַט ליגט אַ קירזשנער מיטן פנים צו דער ערד,
 ווי ער וואָלט זיך באַמיט אַראָפּגעמען אַ מאַס איר.

.8

ווי ער וואָלט אויף דער אמתן באַדאַרפט איר אויפנייען אַ הוט,
 ווי ער וואָלט ווירקלעך אַפּגעשפּאַרט פאַר איר אַ ביסל יתור,
 און מאַכן וויל ער עס איר זייער גוט,
 נאָר ס'גייט איבער די הענט אים דורך אַזא מין ציטער.

אַ קינד, — דאָס סאַמע יינגסטע קינד האָט אים פאַרפעלט.
 ער גיט זיך אַלע וויל אַ וואָרף, ווי אין אַ וויכער;
 אַט קריכט אַ שוסטער אין דער ערד און שעלט,
 ווי אויפשטעלן אויף שבת דאַרף ער אַ פאַר שיד איר.

זי זאָל זיך אויפהויבן און זאָל אַוועק,
 אַוועק זי זאָל ערגעץ אַזוי ווייט פון דאַנען ...
 פאַרפרוירן איז זיין אַלטע מאַמע אים אין וועג
 און איז ערגעץ אַליין פון אַלע אַפּגעשטאַנען ...

איז זאָל זי גיין, די ערד, וואוהיין זי וויל
 און זוכן זאָל זי זיי אין אַלע עקן, —
 און ס'פּרעגט דער בלינדער גע ונד זיי זייער שטיל:
 — צי וואָלט זי גיט געוואָלט אין וועג אַריין דעם שטעקן?

.9

עס בראַט זיך אויפן הרובקעלע אַ שטיקל ברויט
 און קעפּ אַרום דעם הרובקעלע זיינען אַראָפּגעבויגן, —
 און ס'רייסט דער זקן אַפּ זיך פונעם טויט:
 — גיי זאָג דעם אויבערשטן, אַז אַפּגעגעבן האָב איך אים די אויגן.

און וועל אים אפגעבן דעם שטעקן אויך.
איך האב מיט אים א האלבע וועלט אדורכגעגראבלט, —
איז לאז ער קומען ביז מ'האט די נשמה אויסגעהויכט,
די געטא וועט אים אפגעבן ברוך הבא!

און ס'לייגט דער זקן אוועק זיך אויף דר'ערד,
ער וואלט אונטערגעלייגט צוקאפנס כאטש א שטיין זיך,
ער וואלט עפעס געזאגט. מע וואלט אפשר געהערט,
נאך ס'שיט א שניי און סע פארשיט דאס אפן מויל דאס איינזאמס.

און ס'גיט שוין פארן האלדז א נעם דער לעצטער גרויל אים,
אין מוח גיט א וואלגער זיך דער לעצטער טראכט:
ווען איך וואלט געווען דער בורא עולם,
וואס וואלט איך געמאכט?! ...

10.

נאך דעם געדאנק אים רייסן איבער וויינענדיקע טריט
מיט א געוואוי אזא, וואס פירט אראפ פון זינען;
געיאנטע — האבן זיי נאך אלץ די קעפ געדרייט צוריק,
זיי האבן זיך צעשיידן ניט געוואלט מיט די רואינען ...

פון שרפות האבן זיי געקושט דאס אש,
צום שטויב פון נעסטן חרובע געשטרעקט די הענט דארט;
האט מען דערפאר די פינגער זיי געהאקט מיט אזא רעש,
די פיס מ'האט זיי דערפאר געבונדן און געפענטעט.

ס'האט זיך זיי חלומען אפילו ניט געטארט קיין היים,
פאר אזא טרוים — פארבאטן איז געווען די מינדסטע מי דאך;
ס'קאן זייער לייב, ווי אין מצרים בלויז פארקנאטן זיין מיט ליים
פאר שטיינערנע פאר הויכע פיראמידן!

אויב נאך אמאל — מצרים איצט באשערט איז זיי,
אויב, ווי א לייבן גרוב — די ערד פאר זיי פונסניי איז,
איז וואויזשע איז דער נביא, וואס אויף אויסשרייען דעם וויי
האט ער זיין צונג געגליט אויף קוילן און אין פייער?

א גוטע וואָך דיר, מאמע

1.

— דו וועסט ביים שייטער אָנצינדן, מאַגעגע, דייעע ליכטער! —
געיאַגט האָבן זי מערדערישע קולות דורך דער נאַכט;
זי האָט געשאַקלט מיטן קאַפּ: — אויף עפעס אַנדערש זיך געריכט דען?
אויף אַ „גוט־שבת“ פון די מערדער דען געוואַרט?

דער שבת האָט זיך דורכגעשלייכט אין שטעטל, ווי אַ שאַטן,
דורך הינטערגעסלעך — געטוליעט ביי די ווענט;
עס האָבן פייערלעך פון פענצטער אויפן גאַס זיך ניט צעשאַטן,
נאָר זי האָט אָנגעצונדן ליכט. פאַרדעקט די אויגן מיט די הענט.

און מיט אַמאַל — אַ בראַך אין טיר. פון ביקסן — אָנגעשטעלטע רערן.
איז מיט פאַרדעקטע אויגן זי דערזען האָט איר מאַרשרוט...
אין ווינקל האָט אַ קינד געשפּילט זיך מיט אַ שטערן
פון אַ פאַרגעסענער, אַ רויטאַרמייערישער הוט.

זי איז אַרויס. אַזאַ מין רעש. אַזאַ מין פינצטערער געטופע.
מ'האַט צו איר בראַך־שויס צוגעבונדן מיט אַ שטריק דאַס קינד;
דורך אַט די געסעלעך געפירט מע האָט אַמאַל זי צו דער חופּה,
דורך אַט די געסעלעך — צום שייטער „ליכט־בענטשן“ — אַצינד...

2.

ביים שייטער האָבן דייטשן פריי געלאָזט די הענט איר,
ס'זאָל ווי פון אַ מנורה גיין דער פּלאַם — צעצווייגט און גראָם;
אַ שטערן אין דער הויך געזוכט דערנאָך האָט די פאַרברענטע:
— ס'איז אפשר צייט שוין זאָגן „גאַט פון אברהם“? ...

ס'איז אויך געוועזן אין אַ שטאַל, ווי אויף די וועגן קיין בית־לחם,
אונטער די סטריכעס האָט אַ זשאַלעב זיך געטונקלט וויסט;
אַרויפגעקוקט האָט די פאַרברענטע מיט די אויגן־לעכער,
עס האָבן נאָך אין אַש געטליעט אירע פיס.

דאַס קינד האָט זי געדריקט צו זיך, די פינגער אויסגעבויגן,
שוין אַ פאַרברענטס האָט זי פון מערדער עס פאַרשטעלט נאָך אַלץ,
גלייך ווי געהאַלטן וואַלט זי עס אינמיטן זויגן,
געלאָזט פאַרוויקלען זיך פון קינד דעם האַלדו.

— אַצינדערט, גיי! ביסט פריי אַצינד פאַר אַלע ווינטן! —
 צו וויסן איר געטאָן אַ טויבער סקריפּ האָט פון דער טיר;
 און, ווי אַ וואַנדער־שטאַק, אַן אומגעפּאַלענער אויף הינטן,
 געלעגן איז איר שאַטן, וואַרטנדיק אויף איר ...

3.

ניט אויסגעקויפט איר שייטער האָט די לייד,
 וואָס, ווי די שטערן אינעם הימל זייער צאָל איז;
 וועט — פונעם ווינט געפירט און פונעם ווינט באַגלייט —
 דאָס אַש אירס ווידער לאָזן זיך אין גלות.

און איינגעהילט אין רויך, ווי אין אַלטער שאַל,
 דאָס קינד פון איר געביין ניט אַפצורייסן, —
 האָט זי זיך אויפגעשטעלט, אַרויס פון שטאַל
 און מיט די ברענענדיקע פיס געלאָזט זיך שפרייזן.

געוואַלגערט האָט אַ בוים זיך אויפן מיטן וועג,
 אַ טייך האָט זיך געוויגט מיט מעסער־גלאַנץ מיט קאַלטן;
 — צו וועמען קלאַפט מען אָן? און וועמען טאָן אַ וועק?
 דאָס קינד זאָל זי כאַטש קאַנען ערגעץ־וואו באַהאַלטן! ..

אַ בויג געטאָן האָבן געלענקען זיך פון אירע קני,
 איבערן טייך געשלאָפן איז דער האַלבנאַכטיקער הימל,
 האָט זי אים אויפגעוועקט... נאָר ניט געווען עס איז דער ביל,
 וואו לאָזן קאָן דאָס קינד זיך אין אַ קוישל ערגעץ שווימען...

4.

אויך איצט איז זי, די היימלאָוע, פאַרפאַלגט געווען נאָך,
 קיין קבר — ניט צו לעצט, פונקט ווי קיין דאָך — ניט פריי;
 פון די נאַסידעס ערגעץ ווייט געקרייעט האָבן הענער,
 און הענקער האָבן, טומלדיק, געטרונקען ביר.

איבערגעלייגט אין קאַפּ די לעבעדיקע רענטע
 פון טויטע שטעטעלעך, בית־עלמינס און פון שטעט,
 און גולמדיק געכאַפט אַ קוק אויף דער פאַרברענטער, —
 זיי האָט געדוכט, אַז אַלץ — פאַרברענטערהייט, זי זעט...

זי זעט, ווי די חלוקה גייט ביי זיי מיט פינצטערן געהיקע,
 זי זעט, ווי ס'שטאַפן זיך ביי זיי די פאַזעכעס און זעק,
 און שטעכט זיי דורך מיט אירע אויסגעברענטע בליקן
 און בויגט זיי אויס די קעפּ מיט שמייסנדיקער שרעק.

א קעבלל האָט געוויינט, באַשמעקנדיק דעם רויב אין זשאַלעב, די ווענט אונטער די סטריכעס פון דער שטאַל האַבן באַגינט, — און אויפן גאַנצן וועג — מיט פינצטערניש פאַרשוואַלן, אַ שטערן האָט געזוכט די מאַמע מיטן קינד ...

5.

פון אירע ברענענדיקע פיס — דאָס העלע ליכט — האָט, ווי אַ וויקל־שנור איבערן חושך זיך געצויגן: — ס'וועט אפשר פון אַ נעסט אַ חרובער — צו איר זיך דורכרייסן געהיים אַ בלאַנדזשענדיקער פּויגל?

איבערן וועג פון אַש און פון פאַרבראַכענעם געוויקס, אַן אַנגעלענטע אויף איר שאַטן, האָט זי פאַרגעזעצט איר שפּרייזן: — ס'וועט אפשר פון אַ נאַנטן וואַלד — געאַרעמט מיט אַ ביקס אַ הייליקער נקמה־נעמער זיך באַווייזן?

אַראַפּגענידערט אויף איר פנים האָט דער רויב, פונקט ווי ביי ליכט־בענטשן — דאָס שבתדיקע טיכל: — אַ שטערן וועט אפשר צו איר אַ וואונק טאָן פון דער הויך מיט אַ שינעל — צעכראַסטעט, ווי אַ וויכער?

און אַלע וועלן זיך אַ שטעל טאָן אַרום איר, און אַלע וועלן אויסשרייען: — אַ גוטע וואָך דיר, מאַמע !! עס האָט איר שאַטן זי באַגלייט, עס האָט דער שטערן זי געפירט און ערגעץ האָט באַגינט פון אירע ליכט־געבענע שטע פלאַמען ...

קבר ישראל

1.

— זאָל זיין, אַז אַט דאָס שטיקל זיף איז איר קינד! — אַ ריס געטאָן האָט זיך אַ מאַמע געשווינד

פון וויי, ווי פון קייטן, — צו קיינעם געווענדט, פאַרוואַרפן דעם קאַפּ און פאַרבראַכן די הענט,

און מיט אַזאָ קול, ווי מע שרייט אָפּ אַ מת, — די אויגן פאַרשטיינערט, די ליפן פאַרפרעסט,

און מיט אַ צעריסענעם בליק אויף אַרויף, — האָט זי ביי דעם נאַמען געטאָן עס אַ רוף

זי וועט עס מקבר זיין. שטעלן אַ שטיין,
זאל זיין כאַטש אַ קבר. אַ קבר אַליין! ...

2.

זי האָט עס געפונען. ס'איז שוין אירס, אירס אַליין.
וואוהין וועט זי ווייטער אַצינד מיט דעם גיין ?

די אויגן פאַרלאַשן. די ליפן פאַרשמאַכט.
זי גייט שוין אַ טאָג און גייט שוין אַ נאַכט.

זי רייסט פון איר „קינד“ אויף אַ ווייל אָפּ דעם בליק
און גיט מיט די אויגן אַ וואָרף זיך צוריק —

אַ קוק אויפן הימל, אַ קוק אויף דער ערד,
צום שטיינערנעם בליק קאָן ניט צוגיין קיין טרער,

ס'פאַרשלאָסענע מויל לאַזט ניט דורך קיין געוויין,
— וועט אפשר אַרויסרייסן ס'האַרץ זיך אַליין ?

די גאַנצענע וועלט דאַרף זי דורכגיין אַצינד, —
— יאָ-יאָ, — אַט-אַ דאָס שטיקל זיף איז איר קינד ?

3.

די גאַנצענע וועלט דאַרף זי דורכגיין מיט דעם,
— און אפשר ניט אירס ? וועמעס איז עס, איז נעם !

ס'איז אפשר דעם הימלס ? ס'איז אפשר דער ערדס ?
ניטאָ מער קיין טרער און ניטאָ מער קיין קרעכץ.

ניטאָ איז קיין הימל. ניטאָ איז קיין ערד.
פאַראַן איז די פרייז. און די וואַג. און די ווערט.

זי האָט עס געפונען. און אַהיים עס געבראַכט.
אויף דר'ערד זיך געזעצט און געזעסן אַ נאַכט.

אַ ריר מיטן בליק. און אַ ריר מיט דער האַנט.
אַט דאָ איז דער סוף פון דער וועלט און איר ראַנד,

נאָר ס'קוקט פונעם ווינקל דאָס וויגעלע — בלינד :
— זאל זיין, אַז אַט דאָס שטיקל זיף איז איר קינד ?

4

דאָס וויגעלע שלאַפּט און דער ווייטאַק איז וואָך.
זי זעצט זיך אויף דר'ערד און זי זיצט אָפּ אַ נאַכט.

דער בליק שניידט די פינצטערניש דורך, ווי אַ פּייל,
און ווען זי די אויגן פאַרמאַכט אויף אַ ווייל,

דערזעט זי דערנעבן די שיכעלעך שטיין:
— מע וועט זיי ניט אַנטאָן? מע דאַרף זיי ניט, ניין?

דאָס וויגעלע שלאַפּט און דער ווייטאַק איז וואָך.
— וואָס נאָך עפעס פעלט איר? וואָס נאָך פאַר אַ זאָך?

דער קאפּער. דאָס מענטעלע. וויי! ס'אַראַ שרעק!
איר דוכט, אַז עס גיבן זיך הענטלעך אַ שטרעק, —

זי עפנט די אויגן און — אַלעס פאַרשווינדט:
יא, יא, — אַט-אַ דאָס שטיקל זייה איז איר קינד?

צי ס'דוכט זיך איר אויס, צי ס'קומט ערגעץ פאַר?
זי וואַקלט זיך ערגעץ — פון חלום צו וואָר...

נאָך נאַכט? צי שוין טאָג? אויף די אויגן אַ פרעס.
זי גייט. זי דאַרף דורכגיין די וועלט מיט איר מת!

ס'איז אפשר דעם הימלס, ס'איז אפשר דער ערדס, —
ניטאָ מער קיין טרער און ניטאָ מער קיין קרעכץ!

זי וועט עס מקבר זיין. שטעלן אַ שטיין, —
זאָל זיין כאַטש אַ קבר. אַ קבר אַליין...

די מיטה — אויף אַקסל. די אַקסל — ביי דר'ערד.
ווער איז עס געשטאַרבן? — קיין ענטפּער מע הערט!

נאָר ס'טראַגט זיך אין רוימען דער וויי און דער ווינד:
— זאָל זיין, אַז אַט דאָס שטיקל זייה איז איר קינד?

ת ח י ת - ה מ ת י ם

.1

אַ לייכטער זיך וואָלגערט ביים ראַנד פון אַ ריוו,
אין ליים און אין אַש — אַ פאַרזונקענער טיף, —

ער ליגט ווי אַ טוטל — פאַרבראַכן און פרעמד,
דער אָפשיין פון מעש אויף דער בלאַטע דערברענט,

און ס'דוכט, אַז עס טוליעט צו אים זיך דער ריוו,
אַזוי ווי אַ מויל מיט געהויל און געטריף,

און שפילט צו הרוגים, און וועקט מיט גערוף;
— שטייט אויף פון די קברים! פון גריבער שטייט אויף!

אין אייערע היימען שוין צינדן זיך ליכט,
ס'באַגינט איבער מערדער דער טאַג פון געריכט!

אַ הייב גיט פון ריוו זיך — אי זקן, אי קינד —
און גיין זיך מע לאָזט אין דער זייט פון באַגיין.

.2

פאַרברענטע, מיט לאַטעס, אין ווירבל, אין רעש, —
פון אונטער די שייטערס, פון אונטער דעם אַש.

פון אונטער דעם גיהנום, פון איבער דעם בראַך, —
זיי רייסן זיך דורך אומעטום, ווי דאָס וואָרט,

ס'פאַרהאַלט זיי קיין וואַך ניט, די גרענעצן — פריי,
אַ קוק אויף די לאַטעס, אַ וואונק, און — פאַרביי!

עס האָט דער געראַנגל באַלוינט זיי מיט רעכט
אויף אויך נאָכן טויט — אַ שפאַציר דורך דער ערד!

.3

און ס'גיט מיט פינפּקאַנטיקן בלענד אַ פאַרשטעל
דעם וועג זיי — אַ שטערן — באַפליגלט און העל:

— רוט אָפּ זיך אָן אויגנבליק, היימלאָזע געסט,
און עפעס פון דעם, וואָס געווען איז — פאַרגעסט!

אַ נעסט — זי צעשטערט מען. אַ וואַלד האַקט מען אויס.
נאָר ערד — כאַטש אַ שטיקל — אַ קליינס, צי אַ גרויס,

איז אייביק פון אייביק און ווערט ניט צעשטערט,
— וואו איז ערגעץ, היימלאָזע געסט, אייער ערד?

— ס'איז דאָרט אונדזער ערד, וואו פון אונדזער באַמי
באַפּרוכפערט זי ווערט מיט געבורט און מיט בלי, —

און ס'האַט אונדזער מי זיך געפאַסט אומעטום —
אי — גראַד, אי — אום!

4.

— וואָרט אויס! — גיט דער שטערן זיי ווידער אַ פענט
מיט שיינ און מיט שניט פון פינפקאַנטיקן בלענד:

— פאַרוואָס אומעטום עפעס, היימלאָזע געסט?
אַ טייך האַט זיין פלוס־בעט, אַ פויגל — זיין נעסט,

די נעסט האַט אַ בוים און דער בוים האַט אַ שטאַם.
דער שטאַם האַט אַ באַדן, דער טייך האַט אַ ים. —

ס'האַט יעדער זיין וויג און ס'האַט יעדער זיין וועג
און אויב אַ פאַרפלייץ, איז פון אייגענעם ברעג?!

די שיינ פונעם שטערן זיך מינערט און פאַלט
און ס'גיט זיך די עדה אַ וויג ווי אַ וואַלד:

— צו זיין אומעטום אויף דער ערד — איז אַ נויט,
נאָר אייגנס איז — אַליץ, וואָס אַליין נאָר מע בוים!

5.

דער טייך ריכט אַליין אויס זיין פלוס־בעט צום ים,
אין וועג וואָס ער טרעפט — גייט אַריין אין זיין שטאַם —

ער גיט זיך אין ערגעץ פאַר קיינעם אַ רוק,
אויף פליסן בשכנות, — ער ליידיט ניט קיין דרוק.

און אויב ער נעמט דאָך זיך אַ שכן אַריין,
איז עסט ער אים אויף. איז שלינגט ער אים איין!

און דאָך מיט די טייכן מיר פליסן דורכאויס, —
וואו — וואָר, וואו — ניט וואָר, וואו — מיר דוכטן זיך בלויז.

אַזוי ווי די שטערן אין שפיגל פון טייך, —
באַזונדער — אינדר'הויך און פון אונטן — באַגלייך.

און קערן זיך אָן מיט דער ערד — אין באַריר,
אַזוי ווי עס קער זיך דער זאָם אָן מיט איר...

.6

ניט בלויז אַ געלעגער מיט רו און פאַרטרוי
איז ס'גאַלדענע האַרץ פון דער בלום פאַרן טוי!

און ניט פאַר זיין היימלאָזן זיין אין דער לופט
צעעפנט פאַר אים זיך דער צוויט מיט זיין דופט.

זיי טרינקען זיך דאָרשטיק און הייס מיט אים אָן,
זיי יעדערער דאָרף און זיי יעדערער קאָן, —

פאַרמערן דעם וואַקס אין דער ברייט, אין דער גרויס
און שטרעקן די הערצער אויפסניי פאַר אים אויס, —

זיי וואַרטן אויף אים פון באַגיין ביז באַגיין,
זיי ס'וואַרט אינעם בינשטאַק די צעל אויף דער בין.

איז רעכנט אין בליאונג דען אויס זיך גענוי —
די פרייז פון דער בלום און די ווערט פונעם טוי?

.7

— אַ רענדל אַרויף און אַ רענדל אַראָפּ, —
מיר גיבן דאָס האַרץ פאַר אַ דאָך אויפן קאָפּ!

נאַר ס'טוט זיך דערנאָך מער שוין קיינמאַל ניט אָפּ
דער היימלעכער דאָך פונעם היימלאָזן קאַפּ...

— אַ רענדל אַראָפּ און אַ רענדל אַרויף, —
מיר ליפערן חכמה פאַר רעכט אויף דער לופט!

נאַר אָפּטיילן קאָן שוין נאַכהער ניט קיין שווערד
די לויטערע חכמה פון לופטיקע רעכט...

— אַ רענדל אַהין און אַ רענדל אַהער, —
מיר לייגן פאַר ליבע פאַר אומפאַל צו דר'ערד!

נאַר ס'לאָזט אומעטום אונדזער ליבע אַ שפור —
געקניפט און געבונדן מיט וויי פון געבורט.

.8

מיר זיינען געגאַן, ווי אַ רעגן אויף דר'ערד —
מיט קראַפט פון געפרוכפער, מיט רעכט און מיט ווערט

באַטרינקען דעם טאַל און דעם באַרג — אָן אַ צאַם —
פון בערג צו די טייכן, פון טייכן צום ים.

צוריק אין דער הויך זיך געגעבן אַ הויב
און ווידער געפאַלן, און — ווידער אין שטויב...

נאַר ס'דאַרף אונדז דער בוים און עס דאַרף אונדז די בלום,
עס דאַרף אונדז דאָס ליכט און דער רוים פון אַרום, —

אונדז דאַרף די נאַטור אונדזער אייביקע היים,
איר נאָך ניט באַשיידט און אַנטפלעקטער געהיים;

מיר קומען צו גיין, ווי געליבטע צו איר —
דורך טויט, דורך געפאַר, דורך פאַרבאַרגענער טיר!

.9

— ברוכים הבאים אייך, מתים, — וואהין?
— פון קרייץ און פון שייטער צום רייכס יום-הדין!

אונדז אויפגעוועקט האָט פון דעם אַש, פון דעם וויי —
מיט טריט מיט משיחס — די רויטע אַרמיי!

מיר ווילן ניט בייזויין ביי מערדערס פאַרהער, —
אַדורכמעסטן וועלן מיר בלויז זייער ערד

און מיט — מי בחרב! — זיי תתמענען בלויז, —
מע משפט קיין פעסט ניט! די פעסט שניידט מען אויס!

מיט שווערד און מיט פייער אויף מיידן געפאַר
און ניט מיט קיין ווערטער, — ניט — קעגן, ניט — פאַר!

די ערד האָט באַשוואוירן די טעכטער און זין,
ס'זאַל זיין יום־המיתה, ניט נאָר יום־הדין!

.10

מיר זיינען קיין עדות! קיין איינציקן שפרוך!
מיר זיינען דער גורל! מיר וועלן אַדורד!

אַריבער די גרענעץ, אַריבער דעם ראַנד
פון מערדער־מדינה מיט פייער און בראַנד:

איין מאָל אין דער ברייט און איין מאָל אין דער לענג, —
אַט ווערט אין די וואַלקנס דעם דונער שוין ענג —

איין מאָל אין דער לענג און איין מאָל אין דער ברייט, —
דער תוהו ובוהו — אויף עדות איז גרייט!

אַ פויגל! — צי בעט קיין גענאָד ניט זיין פאָך?
זאַל דאָרט זיך דערוואַרגן דאָס גראַז מיטן שאַרף!

צעשפאַרן די פינצטערניש זאַל דאָרט איר טראַכט,
ווי פאַר דעם באַשאַף אין דער אורערשטער נאַכט!

.11

מיר זיינען קיין עדות! קיין דיבור־הקל!
די ערד און דער הימל! פון דונער דער קנאל!

דורך קרייץ און דורך שייטער, דורך תליה און שלייה, —
מיר גייען — מגולגל אין אש און אין זיף!

נאַר ס'פאַלט פון אונדז ליכט מיט שווערדיקן בלאַנק, —
מיר גייען שוין לאַנג! ... אַזוי לאַנג! ... אוי ווי לאַנג! ...

און ס'טוט זיך דאָס פייער ניט אָפּ אויף קיין ווייל, —
מיר שלינגען די שטרעקעס מיט ווערסט און מיט מייל,

דורך פייער געפירט און דורך פייער באַגלייט, —
מיר גייען דורך לענדער מיט קינד און מיט קייט,

מיר גייען בייטאָג און ביינאַכט דורך באַגין.
ס'זאַל זיין יום־המיתה, ניט נאַר יום־הדין!

וועגן י. ד. בערקאוויטשעס „אין די ווייטע לענדער“

די דראַמע אין 4 אַקטן „אין די ווייטע לענדער“ ווערט איצט צום ערשטן מאל געדרוקט פון אַ מאַגוסקריפט, וואָס דער חשובער מחבר האָט אונדז געגעבן. די דראַמע האָט אַ לאַנגע געשיכטע. נאָך אין 1921 איז אונטערן נאָמען „לאַנדסלייט“ געדרוקט געווען אַן איינאַקטער (אין „צוקונפֿט“, ניו־יאָרק). ווי אַן איינאַקטער איז עס געשפּילט געוואָרן מיט דערפּאָלג אויף פּאַרשיידענע בינעס, אין אַמעריקע און אין אַנדערע לענדער. דעם 24טן נאָוועמבער 1921 האָט מאָריס שוואַרץ, אין זיין ערשט געגרינדעטן „ידישן קונסט טעאַטער“ געגעבן די פּרעמיערע פון די ערשטע דריי אַקטן אונטערן נאָמען „לאַנדסלייט“. די הויפּט־ראַלן האָבן געשפּילט: — די ראַלע פון דעם אוקראַינער אימיגראַנט אַנטאָן קרויאָרליקין — מאָריס שוואַרץ, און די ראַלע פון דעם יידן, דעם פּאַטער פון דער פּאַמיליע, נפתלי טשערניאַק האָט געשפּילט מוני וויזענפּריינד (פּאָול מוני). די פּיעסע, וואָס פּירט אַרויס אויף שאַרף־רעאַליסטישן אופן אַ שטיק יידיש לעבן פון יידישע אימיגראַנטן אין אַמעריקע מיט אַ 45-40 יאָר צוריק און ברענגט בוילעט אַרויס מאַן און ווייב, עלטערן און יידישע קינדער און שכנים פון דער איסט סייד, האָט אין זיין צייט אַרויסגערוּפּן ביים ברייטן יידישן עולם אַ לעבעדיקן אינטערעס. די דראַמע איז אויך געשפּילט געוואָרן אין אַנדערע לענדער.

י. ד. בערקאוויטש איז געבוירן געוואָרן דעם 15טן אַקטאָבער 1885 אין סלוצק, וויסרוסלאַנד. ער האָט גאַר יונג גענומען שרייבן. אין 1903 איז ער געקומען קיין לאַדזש, זיך באַפּריינדט מיטן דיכטער יצחק קאַצענעלסאָן, און אין דעם זעלבן יאָר, אַ בחור פון קוים 18 יאָר, האָט ער באַקומען די ערשטע פּרעמיע אין אַ קאַנקורס פון דער העברייאישער צייטונג אין וואַרשע „הצופּה“ פאַר זיין דערציילונג „משהלי חויר“ (אין דער זשורי זיינען צווישן אַנדערע געווען אויך י. ל. פּרץ און ד׳ר קלויזנער). דאָס פּרעמירן די דערציילונג האָט געשאַפּן דעם יונגן בערקאוויטש אַ נאָמען פון אַ טאַלענטפולן דערציילער. ער ווערט דער געהילף־רעדאַקטאָר פונעם העברייאישן „הזמן“ אין 1905, אין ווילנע, וואו ער באַקאַנט זיך מיט שלום־עליכמס עלטערער טאַכטער ערנעסטינע, און זיי האָבן חתונה. זינט דאָן איז י. ד. בערקאוויטש ענג פאַרבונדן מיט דער שלום־עליכמס פּאַמיליע. ער הויבט אַן איבערזעצן (ריכטיקער — איבערגיסן אין העברייאיש) שלום־עליכמס ווערק, וואָס ווערט זינט דאָן, איבער 50 יאָר, כּסדר פאַרעפנטלעכט אין ארץ־ישׂראל. ער האָט אויך דראַמאַטיזירט אַ צאָל ווערק פון שלום־עליכמס, וואָס זיינען געוואָרן פון די פּאַפּו־לערסטע און באַליבטסטע פּיעסעס אויף דער יידישער און העברייאישער בינעס.

פון די ערשטע ליטעראַרישע שריט האָט זיך י. ד. בערקאוויטש אויסגעצייכנט מיט זיין גע־זונטן, קרעפטיקן און גלייכצייטיק — הומאָרפולן רעאַליזם. צו זיין ערשטער דערציילונג אין יידיש („רבקה“ אָדער „אוגערקעס“) האָט שלום־עליכמס אָנגעשריבן אַ פּאַררעדע (אַפּריל 1906), וואו ער האָט צווישן אַנדערן געזאָגט וועגן אים, אַז ער איז בכלל „אַ ליכטיקע דערשיינונג אין אונדזער יונגער ליטעראַטור“. און שלום־עליכמס גיט צו: „איך האָב געבראַכט דאָס וואָרט ליכטיקע“ מיט אַ כּיוון, ווייל אין אונדזער יונגער אַרעמער פּאַלקס־ליטעראַטור האָבן די לעצטע צייט אייגענשאַנדערט, גאָט ווייסט פון וואַנען, אַזעלכע שרייבער, צומייסטן יונגע (אין העב־רייאיש רופן זיי זיך „צעירימ“), מיט אַ גאַנץ נייעם שניט פון דעקאָדאַנס, אָדער פון „שטימונג“.

ווי זיי רופן דאָס ... — שטימונג — דאָס איז אַ חולאת געוואָרן, אַ מין קרענק רחמנא ליצלן, וואָס עס וואָלט געווען אַ יושר, אַז אונדזערע קריטיקער זאָלן זיך אויף דעם אַרומקוקן ... גליקלעכערווייז האָט די דאָזיקע שטימונגס-קרענק בערקאָוויטשן נישט אָנגערירט, און מיר זעען פאַר זיך אַ טאַלאַנט אַ געוונטן, אַ פרישן, וואָס לעבט, וואָס צאַפּלט, וואָס שילדערט, וואָס מאַלט אונדז טיפּן און בילדער פונעם אַלטעגלעכן יידיש-מענטשלעכן לעבן, יאָגט זיך נישט נאָך קיין עפעקטן פון שטאַרקע ווערטער, באַנוצט זיך נישט מיט קיין פינטלעך, זוכט נישט קיין שטימונג. שטימונג קומט אַליין, במילא, נאָכדעם ... “ (שלום-עליכם-בוך, ז"ו 76-77)

און שלום-עליכם פירט אויס: „דאָכט זיך, וואָס קאָן זיין ערלעכער און פשוטער און גע-זינטער און געווענדיקער, ווי אַז מע רעדט פשוט, ווי מענטשן רעדן? ... און אַט אַזוי רעדן ביי בערקאָוויטשן זייגע העלדן, און אַט אַזוי רעדט דער מחבר אַליין ...“ פשוט, ערלעך און געוונט רעדן אויך די העלדן פון דער דראַמע פון י. ד. בערקאָוויטש, וואָס מיר ברענגען איצט פאַרן יידישן ליינער.

י. ד. בערקאָוויטש האָט געלעבט לענגערע יאָרן אין אַמעריקע, אין ניו-יאָרק. זיין ערשט ביכל אין יידיש „אוגערקעס“ איז דערשינען אין ניו-יאָרק אין 1909. זיין צווייט בוך „געזאַמלטע שריפטן“, איז געדרוקט געווען אין „צוקונפט“ אין 1925, און אונטערן נאָמען „מאַשקעלע חזיר“ איז עס געשפילט געוואָרן דורך מאַריס שוואַרצ „קונסט טעאַטער“ (די פרעמיערע איז געגעבן געוואָרן דעם 29טן סעפטעמבער 1924). נאָך אַ דראַמע אין 3 אַקטן „פון יענער העלט“ איז פאַר-עפנטלעכט געוואָרן אין „צוקונפט“ אין 1930. „מאַשקעלע חזיר“ אונטערן נאָמען „אותו ואת בנו“ איז אין 1934 אויפגעפירט געוואָרן דורך דער „הבימה“ אין תל-אביב.

י. ד. בערקאָוויטש וואוינט זינט 1928 אין ארץ-ישראל, וואו ער פאַרנעמט איינעם פון די חשובסטע ערטער אין דער דאָרטיקער טעאַטראַלער און ליטעראַרישער וועלט. און ער זעצט פאַר זייער פליסיק זיין פראַדוקטיון שאַפן אין העברייאיש און אין יידיש.

אין 1928, צום 10טן יאָרצייט פון שלום-עליכם האָט י. ד. בערקאָוויטש אַרויסגעגעבן דאָס רייכע „שלום-עליכם-בוך“ (אויטאָביאָגראַפישע פאַרצייכענונגען פון ש"ע, ביאָ-און ביבליאָגראַ-פישע באַמערקונגען און מאַטעריאַלן, זייגע בריוו א.א.וו.) מיט מאַנאָגראַפישע שטודיעס, אַריי-פיר-ווערטער און באַמערקונגען. דאָס שלום-עליכם בוך איז דערשינען אין אַ נייער אויפלאַגע אין 1958 אינעם איקו-פאַרלאַג, ניו-יאָרק.

מיט באַזונדערע באַפרידיקונגס-געפילן פאַרעפנטלעכן מיר די דראַמע פון י. ד. בערקאָוויטש צו זיין 75טן געבוירנטאָג, וואָס ווערט איצט געפיערט אין מדינת ישראל און אויך אין אַנדערע לענדער. מיר ווינטשן אים — לאַנגע, געוונטע שאַפערישע יאָרן.

אין די ווייטע לענדער

א קאָמעדיע אין דריי אַקטן

די פּאַרשוינען:

נפתלי טשערניאָק, אַ פעדלער

היענע-מלכה, זיין ווייב

זייערע קינדער	}	בעסי
		פייזל
		היימי
		סידוי

רייטשל, בעסיס חברטע

אַנטאָן קרוואַרילקין, אַ דאַרפס-יונג

אַ מענטש פון „הכנסת-אורחים“

די סצענעס קומען-פאַר אין ניו-יאָרק, אין אַ יידישער סביבה. דער ערשטער אַקט — זומער, 1914. דער צווייטער און דריטער אַקט. איינער נאָכן אַנדערן, — ווינטער, אָנהויב 1917.

ערשטער אַקט

אַ קיך. די ווענט געפאַרבט געלבלעך. דריי טירן: איינע רעכטס, אין ווינקל, אָפן צו אַ שמאַלן קאַרידאָר, דינט אַלס אַריינגאַנג פון דרויסן; איינע אָנפאַסט, אויך אָפן, מיט באַרדאָ-קאַלירטע פאַרהענגלעך, פון וועל-כער עס זעט זיך אַן אויפגערוימט פראַנט-צימער; און איינע לינקס, פירט אין אַ שלאַף-צימער. רעכטס פון דער פראַנט-צימער-טיר — אַ בופעט, איבערן בופעט — אַן אַלטער שפּיגל. לינקס — אַ האַנט-וואַג, אַ וועט-קאַסטן, אַ גאַז-אויון, אַ קעסל פאַר הייס וואַסער, גרין געפאַרבט. איבערן וועט-קאַסטן, אַ וואַנט-שראַנק מיט גלעזערנע טירלעך. לינקס, נעבן טיר פון שלאַף-צימער, אַן אייז-קאַסטן, אַ צו-נויפגעלייגט בעט. אין מיטן — אַ טיש מיט בענקלעך. איבערן צו-מער — אַ גאַז-רער. אויף די ווענט — ביליקע בילדער אַן רעמלעך, גאַז-קוויטאַנציעס אָנגעשטאַכן אויף אַ דראַט, אַ וואַנט-קאַלענדאַר, פאַליצעס מיט טעפּלעך, פענדלעך און געפעס. — ס'איז זומער פאַרנאַכט.

איבערדרוקן אָדער אויפפירן אָן דעם וויסן פונעם מחבר איז ניט דערלויבט.

חיענע-מלכה (מיט פארקאשערטע אַרבל, פֿאַרעט זיך ביים אויוון אין דער האַלב־פֿינצטערניש, גרייט וועטשערע): אַ היץ — אויף צו חלשן. מע זאָל גאָר באַהיט און באַוואַרנט ווערן! (ווישט זיך דעם שווייס מיטן פֿאַרטוך).
היימי (אַ באַרוועסער, אַ פֿאַרשמירטער, שלעפט די מוטער פֿון הינטן ביים קליידל): מאַ!

חיענע-מלכה: וואַלט אַרויס אַ ביסל אויפן סטופּ, אַטחיהן די נשמה — איז ער ניטאָ. וואו ווערט מען דאָס פֿאַרפֿאַלן אַזוי שפעט?
היימי (העכער): מאַ! מאַ! ...

חיענע-מלכה: מאַ! מאַ! ... וועסט ניט אַוועק פֿון דאַנען, קליינער סאַמאַ-וואַליעץ דו? גיי רוף דעם טאַטן. זאָג — שוין פֿאַרטיק סאַפּער. זיך פֿאַררעדט דאָרטן. די גרויסע ביזנעס, מ'שטיינס געזאַגט. שטייט אַ גאַנצן טאָג אַ פֿאַרטריקנטער ...
היימי: גיב אַ פעני!

חיענע-מלכה: פעניס וועל איך די געבן? האַסט טאַקע ביי מיר פֿאַרדינט?
סיידי (שפּילט זיך אויף דער ערד מיט אַן אַפּגעריבן פּערדל אויף דריי פּיס, פּלעכט אים אַ צאַפּ): דער פֿאַ האַט אים שוין געגעבן אַ פעני היינט, און נעכטן פּיליפּ.
היימי (טוט אַ בליץ אויפן שוועסטערל מיט די אויגעלעך): דו, דו... קראַאי-בייבי... שאַראַפּ! (שלעפט די מוטער פֿאַרן פֿאַרטוך): גיב אַ פעני!

חיענע-מלכה: וועסט זיך אַפּטשעפען, צי ניט, דו קליינער באַמער דו! ביי לייטן אַזאַ באַמישקיל ווי דו טראַגט שוין אַריין אין שטוב, און ער ווייסט נאָר איין זאַך — שלעפּן פעניס! גיי רוף דעם טאַטן — זאָג איך דיר!
סיידי: ער וויל קויפּן אייז־קרים, שוין איינמאַל געקויפט היינט.

חיענע-מלכה: איך וועל אים געבן אייז־קרים! דער טאַטע שטייט אַ גאַנצן טאָג אַ פֿאַרטריקנטער, און אַזאַ טרפּהנעם האַלדו ליגט גאָר אין קאַפּ אייז־קרים!
למאָי ווילט זיך סיידעלען ניט קיין אייז־קרים? זי איז דאָך יינגער פֿון דיר!
סיידי: איך בעט ניט קיין פעני. איכ'ל בעסער וואַרטן, דו זאָלסט מיר אַליין געבן... מאַ! איכ'ל גיין רופן דעם פֿאַפּאַ.

חיענע-מלכה: אַט אַ טייער קינד, ניט ווי אַט דער סאַמאַוואַליעץ! גיי, טאַכ־טער מיינע. נאָר פֿאַוואַליע ווי דו גייסט (סיידי גייט צו דער טיר).
היימי (טוט זיך אַ לאַז צו סיידין מיט אַ גזלניש פּנים, רייסט ביי איר אַרויס דאָס פּערדל פֿון די הענט): ס'איז מיין האַרט!
סיידי (מאַכט אַ געוואַלד): מאַ-אַ! ...

חיענע-מלכה: (צענעמט זיי, טוט אַ וואַרף דאָס פּערדל אין ווינקל): אַה, ניט געדאַכט זאָלסט דו ווערן! ס'איז עפעס גאָר קיין קינד ניט! אַזאַ סאַמאַוואַליעץ! ... גיי, סיידעלע, גיי, דער טאַטע וועט זיך שוין מיט אים אַפּרעכענען!
היימי: וועל איך אויך גיין!

סיידי (פֿאַרקוקט דער מוטער אין פּנים אַריין): אַבער אַ פעני וועט די מאַ מיר געבן! ... (די קינדער גייען אַרויס. חיענע-מלכה פֿאַרעט זיך ביי די טעפלעך. — מע קלאַפּט אין טיר. פֿון קאָרידאָר דערהערן זיך שווערע טריט).
היימי (קומט־אָריין צוריק): מאַ! איינער אַ מאַן עפעס... מיט אַן אַפּיסער...

ווייזט הינטער זיך. — אין אריינגאנג באווייזט זיך אַ מענטש פון „הכנסת-אורחים“ אין אַ אונײַפּאַרט. הינטער אים שטייט נאָך עמעצער.

דער מענטש פון „הכנסת-אורחים“: דאָ וואוינט איינער אַ מיטער טשער-קאַס, צי טשערמאַק?

חיענע-מלכה: (קאָטשעט-אַראָפּ די אַרבל, טוט אַ שאַר די האָר אַהינטער די אויערן מיט ביידע הענט): איר מיינט אוודאי טשערניאַק? דאָ.

דער מענטש פון „הכנסת-אורחים“: אוף! קוים דערפּרעגט זיך. וואו איז ער? **חיענע-מלכה:** ווער? מײַן מאַן? ער קומט באַלד אַרײַן. וואָס איז דען? וואָס איז געשען? (קוקט אומרואיק אויף זײַן אונײַפּאַרט).

דער מענטש פון „הכנסת-אורחים“: שרעקט אייך ניט, מיסעס לעבען. מיר קומען נאָר מיט גוטע בשורות אין ידישע הייזער. איך האָב אייך געבראַכט צו פירן אַ גאַסט, אַ לאַנדסמאַן אייערן. צינדט-אַן פייער, וועט מען כאַטש קאַנען זען אַ גראַשן אין די אויגן.

חיענע-מלכה: טאַקע? אַ לאַנדסמאַן? (כאַפט געשווינד אַנצינדן די גאַז-רער). **דער מענטש פון „הכנסת-אורחים“:** (דרייט-אויס דעם קאַפּ צו דעם, וואָס שטייט הינטער אים): סטופּאי סיודאָ, טשאַלאָוויטשע. (צו חיענע-מלכה): **כײַהאַב** אייך געבראַכט אַן אורח אויף שבת. וועדליג ער דערציילט, זײַט איר מיט אים גאַר לײבלעכע קרובים (רעדנדיק טרעט ער אַפּ אַן אַ זײַט און שטופּט-אַרויס פון פּאַרנט אַנטאַן קרויזאַרליקין. יענער — אַ הויכער, אַ ברייטבייניקער יונג, יוסטובדיק אויס-געפּוצט, אין אַ שוואַרץ היטל מיט אַ גלאַנציקן דאַשעק, היימישע שטיוול מיט גע-קנייטשטע כאַלעוועס, אַ ווייס העמד מיט רויטע קווייטן. צו דער פלייצע איז אים צוגעבונדן אַ גרויסער שווערער פּאַק, געמאַכט פון ווייטן גראַב, שוין פּאַרשמוצטן לייוונט).

אַנטאָן (נעמט-אַראָפּ דאָס היטל, שטייט אין גרויס פאַרלעגענהייט, זשמורקעט מיט די קליינע ווייסע אויגן, שמייכלט שעמעוודיק פון אונטער זיינע וואַנצעס קעגן דער באַלעבאַסטע, שוויצט): זאַל דאָס זײַן, הייסט עס, פּאַנטוליכאַ טאַקע?... **חיענע-מלכה** (קוקט אים אַן מאַדנע פאַרוואונדערט): **יא, דאָס בין איר. אַנטאָן:** און מיר זײנען פון קאָזלאָוו! (טוט זיך אַ בוק פאַר איר, אַוועקלייגענדיק די רעכטע האַנט אויפן בויד).

חיענע-מלכה (דערשטוינט): פון קאָזלאָוו?

אַנטאָן (שמייכלט): עהע! וואָס הינטער מוראַוואַנקע. וואָס ביי דער הרעבליע. געווען, הייסט עס, אַמאַל שכנים.

חיענע-מלכה (באַטראַכט אים מיט שטייגנדיקער דערשטוינונג): ווער זשע ביסטו אַליין?

אַנטאָן: אַליין רעכענען מיר זיך, הייסט עס, פּראַקאַפּס אַ זינדל, קרויזאַרליקינס הייסט עס.

חיענע-מלכה: פּראַקאַפּס? און די מאַמע דײנע איז ניט אַהאַפּאַ?

אַנטאָן (מיט אַ גליקלעך-שוויצנדיק פנים): געוויס, אַהאַפּאַ! ריכטיק! דער

באַטקא, הייסט עס, פּראַקאַפּ, די מאַטקאַ אַהאַפּאַ...

חיענע-מלכה (אינגאַנצן אויפגעשײנט): וואָס איך הער?! שאַ, וואַרט נאָר

אַ וויילע... צי ביסטו ניט אַמאַל אַנטאַשקאַ?

אַנטאָן (קוקט אויף איר, קוועלט): אַנטאַשקאַ, טייערינקע, געוויס אַנטאַשקאַ...
אַנטאָן הייסט עס. ער אַליין טאַקע! הע־הע!...

היענע־מלכה (טוט אַ פליעסק מיט די הענט): אוי, איך וועל דאָס ניט אויס־
האַלטן! ... ווי אזוי זשע קומסט דו אַהער?

אַנטאָן: מיטן שיף געקומען. אַליין געפאַרן — אי מיט דער באַן, אי איבער
דער גרענעץ, אי אויפן ים. אַלין אַליין!...

דער מענטש פון „הכנסת־אורחים“ (וואָס איז געשטאַנען אַן דער זייט מיט אַ
גוטמוטיק שמיכל פון אַ זייטיקן צושויער, וואָס פאַרגינט פרעמדע מענטשן זייער
גליק): נו, אַנטאָן, אַדער האַלימאַן, ווי דו הייסט דאַרטן! איך זע אַרויס, אַז דאָס
איז פונקט די מומע, צו וועלכער דו האָסט באַדאַרפט. וועסט שוין דאָ, וויזט אויס,
ניט פאַרפאַלן ווערן. קאָן איך שוין גיין.

אַנטאָן (דרייט זיך אויס מיטן פנים צום מענטשן און מיטן זאָק צו היענע־מלכה,
טוט זיך צו אים אַ בוק מיט דער האַנט אויפן בויך): פרעמנאַהאַ בלאַהאַדאַרני, באַרין,
ביז אין קבר אַריין, יעי באַהו... .

דער מענטש פון „הכנסת־אורחים“: האָסט מיר ניט וואָס צו דאַנקען. דו
דאַנק בעסער גאָט, טשאַלאַוויטשע, וואָס דו ביסט אַריינגעפאַלן אין יידישע הענט...
(טוט אים אַ פאַטש אויפן אַקסל): נו, זיי געזונט, האַלימאַן. געדענק זשע — ביסט
אין אַמעריקע. ערלעך אַרבעטן, ניט גנבענען, ניט שיכורן... אַניט — וואַרפט מען
דאָ אין ים אַריין!

אַנטאָן (מיט אַ איבערגעשראַקן פנים): אַני — ני, באַרין! גאָט באַהיט! מיר
זיינען ניט אַזעלכע, וואַשע בלאַהאַראַדיע!...

דער מענטש פון „הכנסת־אורחים“: געדענק זשע! גוד באַי, מיסעס. גאָט
ליב איך מיט אייער גאַסט! (גיט אַוועק).

היענע־מלכה: גוד באַי, גוד באַי. גייט געזונט. (באַטראַכט אַלץ אַנטאַנען
מיט אַן אויפגעפלאַמט פנים): אזוי גאָר? ביסטו, הייסט עס, אַנטאַש פראַקאַפּס?
אַנטאָן: הע־הע!... (שטייט נאָך אַלץ נאָענט ביים אַריינגאַנג מיטן זאָק אויף
די פלייצעס, באַטראַכט מיט אַן אַפן מויל, פון וועלכן מע זעט־אַרויס אַלע געזונטע
צייג, דאָס צימער, די ווענט, די סטעליע, בייט אומגעלומפערט די פיס, דרייט דאָס
היטל אויף די הענט).

היענע־מלכה: וואָס זשע מאַכן די אַלטע דיינע? געזונט?

אַנטאָן (זיך אַ בוק געטאָן): פרעמנאַהאַ בלאַהאַדאַרני. זייער געהייסן שטאַרק
גריסן, אי דיר, אי דעם מוזשיק דיינעם, אי די קינדערלעך... .

היענע־מלכה: טאַקע? זיי געדענקען אונדז נאָך?

אַנטאָן: אַהאָ! נאָך ווי! ווי איז דאָס מעגלעך ניט צו געדענקען? די מאַטקאַ
האַט געשיקט אַ גאַסטינעץ דיר. אַ מעסטל הרעטשקע. דו פאַרסט, זאָגט זי, זונעניו,
אין די ווייטע לענדער אַריין — נעם, זאָגט זי, מעסט־אַפּ אַ זעקל הרעטשקע. וועסט
דאַרט אַריין, זאָגט זי, צו אונדזער פאַנטוליקען. געווען אַ גוטע זעל, זאָגט זי, די
בעסטע שכנה מיינע. יאָרן־לאַנג געוואוינט, זאָגט זי, צוזאַמען — אַ טיר קעגן אַ טיר,
אַ פענצטער קעגן אַ פענצטער. וועסט דו איר אַפגעבן, זאָגט זי, אַ מתנה פון מיר...
און אַליין וויינט זי, די מאַטקאַ הייסט עס, באַגיסט זיך מיט טרערן. (מיט אַ געבראַכן

קול): גאט ווייסט, זאגט זי, זונעניו, צי מיר וועלן זיך שוין זען אמאל... (בויגט זיך אָ, רייבט מיטן קולאַק די אויגן).

היענע-מלכה (גערייט): וואָס דו רעדסט?! געדענקט זי מיך נאָך, די מאַטקאַ דיינע? זאָל איר טאַקע גאָט געבן געזונט דערפאַר!... וואָס זשע שטייסטו דאָ אַזוי, אַנטאַשאַסערדצע? קום אַריין נעענטער, בינד־אַפּ דעם זאַק, וועסט זיך אַפרוען, טרינקען אַ גלעזל טיי. ביסט דאָך עפעס געקומען צו אייגענע מענטשן... היימעלע? לויף־אַרויס, מיין קינד, רוף דעם טאַטן. זאָג, ער זאָל שוין קומען!

היימי (האַט זיך די גאַנצע צייט אַרומגעדרייט אַרום דעם מאַדנע אומבאַקאַנטן פאַרשוין, געטאַפט דעם זאַק פון הינטן, נישט געקאַנט באַגרייפן ווער דאָס איז): טאָ גיב אַ פעני!

היענע-מלכה (שטעקט-אַריין די האַנט אין קעשענע פון פאַרטוך): נאָ! נאָ דיר שוין אַ פעני, סאַמאַוואָליעץ דו! אָבער לויף פריער צום טאַטן, דערנאָך וועסטו דיר קויפן אייז־קרים!...

היימי (לאָזט זיך צו דער טיר מיט אַ שמחה): איך לויף שוין! (לויפט־אַרויס). **היענע-מלכה** (שטעלט דעם שטייניק אויפן אוויון): אַזוי? געדענקט זי מיך נאָך, אַהאַפּאָ? ... נו, און דער באַטקאַ דיינער ווי אַזוי? טרינקט נאָך אַלץ?

אַנטאַן (האַט אַפּגעבונדן פון זיך דעם זאַק, זיך אויסגעגלייכט די ביינער, באַ־טראַכט פון ווייטן נייגעריק דעם אוויון): טרינקט צו־ביסלעך. ניט אינגאַנצן אָן זינד... די מאַטקאַ אָבער וואַיעוועט מיט אים. דערטאַפט זי ביי אים אַ פּלעשל בראַנפן — אַזוי מאַכט זי געוואָלדן! לויפט באַלד צום פאַפּ קלאָגן זיך... אַ באַבאָ איז זי ביי אונדז אַ שטרענגע, גיב איר גאָט געזונט!... נו, און דיין מוזשיק וואָס? פּאַנטולי הייסט עס? געוואָרן, זאָגט מען, רייך? (קוקט אויף די ווענט מיט דרן־אַרץ).

היענע-מלכה: רייך? נפתלי מיינער? ניט מער זאָל דאָס פאַרמאַגן ווייס איך ווער!... ער קומט באַלד אַריין. וועסט אים ניט דערקענען. אַלט געוואָרן, גרוי געוואָרן — פון צרות, פון פּראַצע... זיך, אַנטאַש.

אַנטאַן (וועצט זיך אַוועק אויף אַ בענקל, עטוואָס אַפּגערוקט פון טיש, צעשטעלט ברייט די פיס, מיט אַ שמייכל אין די קליינע אויגן): געווען ביי דיר אַמאַל, געדענק איך, אַ דאָס... אַ בחורל אַזאָ... אַ שוואַרצינקער, אַ ספּריטנער... צוזאַמען מיט מיר געלאָפן אין וועלדל רייסן באַרלעך, געשלעפט האַלץ פון דער הרעבליע... געווען יינגלעך ביידע... איך עלטער, ער יינגער...

היענע-מלכה: מיינסט אודהאי, פייוול מיינער? **אַנטאַן** (דערפרייט): אמת, כווייוועל, כווייוועל! זיך דערמאַנט — טאַקע כווייוועל!... נו, ער לעבט נאָך?

היענע-מלכה: געזונט און שטאַרק זאָל ער מיר זיין! וואָס הייסט, ער לעבט נאָך, נאַרישער קאַפּ וואָס דו ביסט, ער איז דאָך אַזאָ בחור, ווי דו!... אַהאָ, פייוול מיינער וועט שוין דווקא זיין אַ לייט! ער קוקט־אַרויף גאָר הויך!... ער לערנט זיך אין אַ שקאַלע אַזאָ. בייטאַג אַרבעט ער, ביינאַכט לערנט ער... פּרעגט ער גאָר, צי ער לעבט נאָך!... טפו, טפו, טפו!...

אַנטאַן (אַנטציקט): אַזוי גאָר?... אַיי, געווען אַ בחורל אַ כוואַט!... אַ קלייניטשקער, אַ שוואַרצינקער אַזאָ... און אַ גוטע זעל!... מיר געגעבן אייני-

מאל א דאס ... אזא וויסע, א קיילעכיקע ... (באוויזט מיט די הענט): וואָס מע עסט ביי איך אויף פּאַסכאָ ...

חיענע-מלכה (שמייכלט): מיינסט מסתמא א מצה?

אַנמאַן: ריכטיק! מאַצאָ! ... אַרויסגעשלעפט פון פעסל און געבראַכט מיר צו טראָגן אונטער דער פּאַלע ... אַי, אַ בחורל! ...

חיענע-מלכה (שיינט פון גליק): וועסט אים באלד זען. אַ גאַלדן קינד, גע-זונט און שטאַרק זאַל ער מיר זיין! (גיסט-אַן אַ גלאַז טיי, שטעלט אויפן טיש): נאָ אַנטאַש, טרינק טיי. קומסט דאָך פון אַ ווייטן לאַנד ... אַט איז צוקער.

אַנמאַן (קוקט אויפן טיי מיט גרויס דרן-אַרץ): פּרעמנאַהאַ בלאַהאַדאַרני. דאָס מעג מען. טיי טרינקען איז אַ מענטשלעכע זאַך ... (פאַרשפּילעט זיך אויף אַלע קנעפלעך, גלעט-אויס די וואַנסעס, איז זיך מכין צו טרינקען טיי. נעמט פאַרזיכטיק אַ שטיקל צוקער אין האַנט, באַטראַכט דאָס, לייגט דאָס אַוועק נעבן זיך. גיסט-אַן פונעם גלאַז אין טעצל, צעשטעלט ברייט די פיס, נעמט דאָס טעצל אויף אַלע פּינף פּינגער פון דער רעכטער האַנט, נעמט דאָס שטיקל צוקער מיט צוויי פּינגער פון דער לינקער האַנט, באַטראַכט דאָס פון אַלע זייטן, ווי ער וואַלט זיך מיישב געווען, ווי אַזוי מע שטייט-צו צו דעם, בייסט-אַפּ פּאַוואַליע אַ שטיקל, מעסט-אַפּ מיטן אויג דאָס איבערגעבליבענע, בלאַזט אין טעצל, זופּט הויך, מיטן אַן אַפּשטעל, מיט פּאַר-געניגן, שוויצט שטאַרק).

חיענע-מלכה (האַט זיך צוגעזעצט ביים אויוון, קוקט אויפן גאַסט פאַרטראַכט): אַזוי, אַנטאַש ... ביסטו, הייסט עס, געקומען קיין אַמעריקע גאַר! ... און פּרעג ביי מיר — ווילט זיך מיר נאָך אַלץ צוריק קיין קאַזלאָוו. אַ שווער לעבן דאָ, אַ זאַיאַלע. מע פּראַצעוועט, מע פּינצטערט-אַפּ די יאַרן. מע זעט ניט אַן קיין ליכט, קיין פּיצל זון, קיין ווינטעלע קיין פּרייעס ... מען ווערט דערשטיקט פון היץ ... (ווישט זיך דעם שווייס): הערסטו, אַנטאַש-סערדצע? אַז איך דערמאן מיך אַמאָל אַן קאַזלאָוו ...

אַנמאַן (אויסגעזופּט איין טעצל, גיסט-אַן אַ צווייטעס, סמאַטשקעט מיט די ליפּ): רעדסט אַלץ, טייערינקע, פון קאַזלאָוו — און קאַזלאָוו איז שוין נישט! חיענע-מלכה: וואָס הייסט נישט?

אַנמאַן: ס'איז אין דעם אַ גאַנצע מעשה ... קאַזלאָוו, הייסט עס, האָט אַפּ-געברענט! (קוקט אויף איר, מיטן טעצל אין האַנט, צו זען, וואָס פאַר אַן איינדרוק דאָס האָט אויף איר געמאַכט).

חיענע-מלכה (איבעראַשט): וואָס הייסט אַפּגעברענט? קאַזלאָוו האָט אַפּ-געברענט?

אַנמאַן (שמייכלט טרויעריק-טריאומפּירנדיק): אַט ווי דו זעסט. אַלץ אַוועק מיטן פּייער!

חיענע-מלכה: וואָס איך הער?!! (ברעכט די הענט, שאַקלט מיטן קאַפּ): וואָס-זשע שווייגסטו? מע רעדט די גאַנצע צייט — קאַזלאָוו, קאַזלאָוו ... וואָס-זשע האָסטו באלד נישט דערציילט?

אַנמאַן: דאָס האָב איך, הייסט עס, די גאַנצע צייט טאַקע געקליבן זיך צו דערציילן מיט אַ טאַלק, ווי עס באַדאַרף צו זיין ... ס'איז אַ לאַנגע מעשה ... מען

קאָן אין צוויי ווערטער ניט אַרויסזאָגן... (קוקט אויפן טעצל וואָס ביי אים אויף דער האַנט, ווי ער וואַלט זיך געישובט, צי זאָל ער טרינקען ווייטער, צי זאָל ער דערציילן. — עס עפנט זיך די טיר און עס באַווייזט זיך אינעם אַריינגאַנג נפתלי. פון הינטן גייען אים נאָך די קינדער, היימי און סידי).

נפתלי (אַ דאָרער ייד, מיט אַ שיטער גרוילעך בערדל און מיט שמייכלענדיקע קנייטשן אויפן אָפגעברענטן רירעוודיקן פנים): **שוין פאַרטיק ביי דיר דער מיל-כיקער סאַפער, חיענע-מלכה? און איך האָב דערווייל אַריינגעכאַפט איין מאָל פאַר אַ נאָווינע אַ ברכו מיט אַ מנין... וואָס שלעפסטו מיך פאַרן אַרבל, דו קליינער וואַרעם? (בויגט זיך אָן צו היימי).**

היימי (קוקט גנביש, מיט איין אויגל, צו דער זייט פון דער מוטער. שטיל):
אַ פעני...

נפתלי (אויך שטיל, מאַכט אים נאָך, קוקט מיט איין אויג, כלומרשט בגנבה, אויפן ווייב): **אַ פעני? אויף אייז-קרים? נאָ דיר אַ פעני!... חיענע-מלכה (אויפגעשטאַנען): גיב אים ניט, גיב אים ניט, דעם סאַמאַוואָ-ליעץ! אַט-ערשט ביי מיר אויסגעמאַנטשעט אַ פעני!**

נפתלי: איך גיב דען מיין געלט? סיי-ווי איז עס ראַקעפעלערס. סיידי: און מיר? און מיר?... (האַלט ביים צעוויינען זיך).

נפתלי: דיר אויך? איר ווילט מיך ביידע בדיל-הדל שטעלן? נאָ דיר אויך! איצט לויפט! (די קינדער לויפן-אַרויס. — נפתלי קומט-צו נענטער צום טיש, דערזעט פלוצעם דעם נייעם פאַרשוין, בלייבט שטיין אין אַ פּרעגנדיקער פאַזע, קוקט דאָ אויפן ווייב, דאָ אויפן גאַסט).

אַנטאָן (דערזען דעם בעל-הבית, לידיקט ער אויס מיט איין זוף דאָס טעצל, שטעלט זיך אויף, ציט זיך אויס, ווי אַ סאָלדאַט, קוקט אויף נפתלין מיט די שמאַלע וואַסערדיקע אויגן שמייכלענדיק-שעמעוודיק, מעשה כּוואַט, גלייך ווי ער וואַלט דאָ אָפּגעטאָן מי יודע וואָס פאַר אַ שמד-שטיק).

חיענע-מלכה (שטאַרק צופּרידן מיט דער איבערראַגונג, וואָס זי גרייט דאָ פאַרן מאָן): **דו זעסט, נפתלי, וואָס פאַר אַ גאַסט מיר האָבן? נפתלי: איך זע.**

חיענע-מלכה: איך וואַלט געמעגט שווערן, אָן דו דערקענסט אים ניט! **נפתלי**: דו פאַרשפּאַרסט צו שווערן, איך הויב אים ניט אָן צו דערקענען! (קוקט אויף אַנטאָנען פון אויבן אַראָפּ, קוועטשט מיט די פלייצעס).

חיענע-מלכה: טרעף-זשע כאַטש, פון וואַנען ער קומט? **נפתלי**: איך ווייס? (מיט איין אויג אויף אַנטאָנען): וועדליג די שטייול זיינע שמעקן, דאָרף ער שטאַמען גאָר פון געהויבענעם יחוס — איך האָב מורא, אויב ניט פון אנדערע קאָזלאָווער מחותנים אַליין... ווער-זשע איז ער אַבער פאַרט? זאָג שוין, נו, צי ניט די עצמות!

חיענע-מלכה: זאָלסט זיין מיט אַכצן קעפּ, וועסטו ניט גלויבן! דאָס איז דאָך אַנטאָש אַהאַפקעס, דער שכנטעס זינדעלע... געדענקסט אים?

נפתלי (שטאַרק איבערראַשט, טוט אַ פאַטש מיט די הענט): ווער? אַב-טאַשקאָ? פּראַקאַפּס? וואָס איך הער!... אַט דאָס איז אַנטאַשקאָ?! געווען, דאַכט זיך, דאָ ניט לאַנג אַזאַ שנעק... (ווייזט מיט דער האַנט צו דער ערד).

אָנמאַן (מיטן טעצל אין איין האַנט און מיטן שטיקל צוקער אין דער אַנדערער, קוקט אויף נפתלין מיט פאַרזשמורקעטע לאַכנדיקע אויגן, קוועלט-אַן שטום):
הע-הע! ...

נפתלי (מיט אַ גליקלעך-שיינענדיק פנים): **אַליין געקומען קיין אַמעריקע?**
 וואָס זאָסטו צו אים?! **מאַלאַדיעץ, ברודער!** (גיט אים די האַנט, דערלאַנגט אים מיט דער אַנדערער אַ פאַטש איבערן אַקסל).

אָנמאַן (שטעלט-אַוועק דאָס טעצל, ווישט-אַפּ די האַנט אַן די הויזן, דער-לאַנגט זי נפתלין): **הע-הע! ...**

נפתלי (נעמט אים אַן פאַר ביידע הענט, שלעפט אים אין מיטן צימער, דרייט אים אויף אַלע זייטן, קאָן זיך אין אים זאָט ניט אַנקוקן): **איי-איי, סאַראַ גאַסט! ערשט פון דאָרף! ... זע נאָר, ווי ער איז אויסגעוואַקסן, קיין עין-הרע — אין דער לענג און אין דער ברייט! ...** (פאַטשט אים אין פלייצע): **איי-איי, ווער סע פאַרט היינטיקע צייטן קיין אַמעריקע! ... קאַזלאָוער בעל-הגופס, פּראַקאַפּ שיכורס אַ קדיש! ...** (האַלט אים פאַר אַ האַנט): **הערסטו, היענע-מלכה, וואָס איך וועל דיר זאָגן? איך האָב מורא, ס'איז משיחס צייטן! דו האָסט זיך געריכט, אַשטייגער, מיט דרייצן יאָר צוריק, ניט היינט געדאַכט, בעת מע האָט אונדז משלח געווען פונעם ישוב, און דער אָבי זיינער, דער טרינקער, האָט פאַר אַ האַלבן עמער ייִש דער ערשטער געלייגט זיין יד אויפן כתב, — האָסטו זיך דעמאַלט גע-ריכט, אָו סע וועט קומען זאָ צייט? ...** (דרייט זיך אויס צום גאַסט, טוט אים ווידער אַ פאַטש אין פלייצע): **עך טי, אַנטאַשקאַ! ...** (קוקט אים אַן אַנטציקט): **וואָס-זשע שטייסטו אַזוי און שווייגסט, ווי אַ באַלוואַן? דערצייל עפעס פון דער היים! וואָס מאַכט דער באַטקאַ דיינער? און די מאַטקאַ וואָס מאַכט?**

אָנמאַן (געשטאַנען מיט אַ פאַרגליווערט שמיכל אויפן פאַרשוויצטן פנים און זיך צוגעהערט מיט אַן אַפן מויל צום אומבאַקאַנטן געשפּרעך, טוט זיך אַ בוק מיט אַ שעמעוודיקער מינע פאַר נפתלין): **פּרעמנאַהאַ בלאַהאַדאַרני, זייער געהייסן שטאַרק גריסן, אי דיר, אי דער בעלעבאַסטע דיינער, אי די קינדערלעך ...**

היענע-מלכה (מיט אַ שיינענדיק פנים): **וועסט גלויבן, צי ניין? די מוקלאַ זיינע האָט דאָך מיר געשיקט אַ מתנה דורך אים, אַ גאַסטינעץ. וועסט ניט טרעפן וואָס — אַ זעקל גרויפן, הרעטשקע ...**

אָנמאַן (שטויסט זיך וועגן וואָס מע רעדט): **די מאַטקאַ געשיקט. פינף טעפּ אַפגעמאַסטן, פאַרסט דאָך, זאָגט זי, זונעניו, אין די ווייטע לענדער אַריין — וועסטו ברענגען, זאָגט זי, פאַנטולליכען אַ מתנה ...** האָט מען דאָס ביי מיר פון דער האַנט אַוועקגעלעפט. אַ יידל, דער וואָס האָט מיך געפירט איבער דער גרענעץ. גיב, זאָגט ער, איך וועל דאָס דיר נאַכדעם צושיקן קיין האַמברוך. אַניט, זאָגט ער, וועט מען דיר שישן, ניט אַפגעשיקט קיין האַמברוך! פאַרפאַלן, ווי אין וואַסער אַריין! ... (מיט טיפן פאַרדראָס און מיט באַהאַלטענער רציחה אין די אויגן): **סוואַ-לאַטש! ...** ניכאַי-בי וואַלט ער אַפגעגעבן דעם זאַק! אַ נייער זאַק געווען, אַ ווייסער, אַה, שעלמאַ, טראַסצאַ יעהאַ מאַטערי! ...

היענע-מלכה (אַ ביסל אַנטוישט): **הייסט עס, איז אויס הרעטשקע? אַבי איך האָב זיך אומזיסט געפרייט ...**

אנטאָן (וויל פֿאַרגיטיקן דעם שאַדן): די מאַטקאַ האָט נאָך געוואַלט שיקן דער באַלעבאַסטע עטלעכע צענדליק אייער אויך. האָט דער באַטקאַ נישט דערלאָזט. אַ שאַד, זאָגט ער, די אייער. טאַמער, זאָגט ער, נישט דאָס באַך, דאָס שייף גייט אונטער ... אָדער, זאָגט ער, פֿאַרנדיק צעקוועטשט מען זיי ... נפתלי (כאַפט זיך ביי די זייטן): כאַ-כאַ-כאַ! אוי, קאַזלאָוו, קאַזלאָוו! ... אַן עבירה כ'לעבן, וואָס די קינדער זיינען נאָך נישטאַ — זיי וואַלטן דאָס געהאַט אַ ביסל „פֿאַניע“ מיט די אייער! ... כאַ-כאַ-כאַ! ...

היענע-מלכה (מיט אַ שמייכל): מעגסט דיר לאַכן וויפל דו ווילסט, נאָר ביי מיר איז דאָס דווקא שטאַרק אַנגעלייגט. פונדעסטוועגן איז דאָס אַ גוטסקייט פון אַן ערלטע צו דערמאנען זיך אין דרייצן יאָר אַרום. פֿאַרט געווען אַמאַל אַ שכנטע! וואָס-זשע, דייע אַמעריקאַנער נעקסדאַריקע וואַלטן זיך אפשר באַגאַנגען אַזוי מיט אַ מענטשן? ...

נפתלי: נאָ, געפעלט איר שוין ווידער נישט אַמעריקע! ווייסט גאָר וואָס? דו קאַנסט נאָך חרטה האָבן. נעם און פֿאַר דיר צוריק קיין קאַזלאָוו, וועסטו דאָרט האָבן גענוג איי אייער, אי הרעטשקע ...

היענע-מלכה (מיט אַ טרויעריק פנים): נישטאָ שוין, ברוך השם, וואוהין צו פֿאַרן. קאַזלאָוו האָט אַפּגעברענט.

נפתלי (הערט באַגד אויף לאַכן, קערט זיך אום מיטן פנים צום גאַסט, שטעלט-אַן אויף אים אַ פֿאַר גרויסע אויגן): וואָס? וואָס זאָגט זי? קאַזלאָוו האָט אַפּגעברענט? טאַקע אויף אַן אמת?

אנטאָן (שאַקלענדיק מיטן קאַפּ): אַפּגעברענט. אַלץ אַוועק מיטן פייער. נישט געבליבן אין דאָרף קיין איין בערווענע אַ גאַנצע ... (אַלע דריי שטייען אַ ווילע שטיל און פֿאַרטרויערט. נפתלי לייגט-צונויף די הענט אויפן האַרצן, פֿאַרבייט אַ ליפּ און שאַקלט שטום מיט קאַפּ. אַנטאָן קוקט אויף אים מיט אַן אומעטיק שמייכל אין די אויגן — אַפנים, צופרידן, וואָס די בשורה האָט אַזוי טיף גערירט דעם בעל-הבית).

נפתלי: אַזוי, אַזוי! טצאַ-טצאַ-טצאַ! ... הערט אַ מעשה! קאַזלאָוו האָט גאָר אַפּגעברענט! אַזאַ דאָרף! אַזעלכע איינגעפונדעוועטע פויערים! ... (זעצט זיך צום טיש, ווי דערשלאַגן, קליינע פויזע): פון וואַנען-זשע האָט זיך גענומען דער אומגליק? זיך, אַנטאַש, וואָס שטייטו?

אנטאָן: פון אַ ליולקע ... (זעצט זיך אַפּגערוקט פון טיש אויף אַ בענקל, צעשטעלט ברייט די פֿיס, דערציילט זיין מעשה פֿאַוואַליע, מיט אַ ניגון און מיט אַן אַפּשטעל, ווי ער וואַלט דאָס פֿריער גוט אויסגעלערנט אויף אויסנווייניק, האַלט דערביי אַן אויף אויף די באַלעבאַטיס, צו זען, וואָס פֿאַר אַן איינדרוק זיינע רייד מאַכן אויף זיי): פון אַ ליולקע האָט זיך עס גענומען ... דער אַלטער דאַנילאַ האָט זיך צעקרייגט מיט דער שנוור, דער סאַלדאַטקע, אַלץ צוליב די כלאַפּצעס. איך וויל נישט, זאָגט ער, דו הולטייקע איינע, זאַלסט זיך אַרומבלאַקיען גאַנצע נעכט מיט פרעמדע כלאַפּצעס, אין דער צייט, וואָס מיין זון, אַקים הייסט עס, דינט גע-טריי דעם קייסער ... נו, איז ער אַוועק אין שייער שלאַפּן מיט דער ליולקע. אין מיטן נאַכט הערן מיר אַ טומל, אַ געשריי. מיר כאַפּן זיך אויף, איך און דער באַטקאַ, לויפן אַרויס אין דרויסן — עהע! דאָס דאָרף ברענט! פויערימלעך

לויפן-אום מיט העק, מיט עמער וואסער. מע טרייבט דעם סקאט אין פעלד אריין. ווייבער רעווען... מיר לאזן זיך לויפן, איך און דער באטקא הייסט עס, צום שטעלכל — קודי?! שוין שפעט! עס שלאגט אַ פייער גלייך אין פנים אריין! קוים אַרויסגעראטעוועט די פעריסטע קו, שוין מיט אַן אַפגעסמאליעטן עק. אַלץ אַוועק מיטן פייער. אי די וויסע קאַבילע, אי דער זשערעבעץ, און די שוואַרצע קו די מעלקנדיקע, און דריי קעלבלעך געווען — צוויי קעלבלעך, איינס אַ ביקל... (בעת ער דערציילט שטייט חיענע-מלכה בייס האַנטוואַג מיט אַ דערקאטש אין האַנט, הערט זיך איין מיט אַ טרויעריק-פרום פנים. נפּתלי, וואָס איז אויפגעשטאַנען פון טיש, צעשטעלט ברייט די פיס, האַלט זיך בייס בערדל, שאַקלט פאַמעלעך מיטן קאַפּ).

נפּתלי: אַ-זוי!... הייסט עס!... (גיט אַ קוק מיט איין אויג אויפן ווייב): נו-אַ, עס איז אַ רעדל, פאַרשטייטו מיך, וואָס סע דרייט זיך. וועמען מענטשן טרייבן קיין אַמעריקע, וועמען גאַט הייסט פאַרן!... (צו אַנטאַנען): שוין לאַנג, אַז דאָס האָט פאַסירט?

אַנטאַן: פאַראַיאַרן נאָך מיקאַלע. אַ גאַנץ יאָר זיך געמוטשעט, געמוטשעט — ניט געקאַנט קומען צו קיין טאַלק! אַ הייזל ווי עס איז צונויפגעקלאַפט. קאַזנאַ האָט געגעבן וואַלד. נאָר ווייטער איז גאַרנישט ניטאַ. ניט קיין שטאַל, ניט קיין פערד, ניט קיין פלאַקן, ניט קיין הויף. און דאָ איז געקומען צופאַרן סטיאַפּקאַ מאַקאַרס, געבראַכט צופירן צוועלף הונדערטערס איינגענייט אין העמד, זאָגט צו מיר דער באַטקא: קיין סאַלדאַט, זונעניו, ביסטו ניט — פאַר אויך קיין אַמעריצע. אויף אַ בילעט, זאָגט ער, וועט לייען דער פאַפּ, דער פאַטערל מיכאַאיל הייסט עס. און דאַרטן, זאָגט ער, וועסטו זיך דערפרעגן, וואו וואוינט ערגעץ פאַנטולי, דער אַמאַליקער שכן אונדזערער. אַ מענטש, זאָגט ער, איז ער אַ גוטער, אַ דערבאַ-רעמדיקער...

נפּתלי (צעוואַרעמט פון אַזאַ קאַמפּלימענט, לעבעדיק, מיט אַ האַרציקער מינע): זייער גוט געטאַן, וואָס דו ביסט געקומען צו מיר! זייער גוט געטאַן!... הכלל, וואָס איז דאָ פאַראַן וואָס צו רעדן? אַוודאי וועלן מיר דיר דאָ העלפן, ווי ווייט מיר קאַנען. איך פאַרגעס ניט מיינע אַמאַליקע שכנים! עפעס אַ קלייניקייט? דריי און דרייסיק יאָר אַפגעוואוינט מיט דיין באַטקא אַ טיר קעגן אַ טיר, געבאַרן גע-וואָרן אין איין דאַרף! וואָס הייסט, ווי-זשע דען? מיר זיינען דאָך עפעס מענטשן, מיט אַ אינטערעס, מיט... מיט... סלאַוואַם — איך אַליין גיי-אַרויס מאַרגן פרי זוכן פאַר דיר אַ דזשאַב!

חיענע-מלכה: זע נאָר, ווי ער האָט זיך עס צעשאַקלט אַ ביסל, דער דזשאַב-זוכער מיינער! עס וואַלגערן זיך ביי אים דזשאַבס! אַליין שטייט דאָס, מ'שטיינס געזאָגט, ביים פושקאַרט אַ גאַנצן טאַג אויף די היצן מיט עפל און פענענעס, און פאַר יענעם וועלן אים פאַלן דזשאַבס פון הימל! איך האָב פיינט, אַז מע באַרימט זיך, ובפרט פאַר אַן ערל!...

נפּתלי (אַ ביסל אַראַפגעפּאַלן, קוקט-אַן דאָס ווייב האַלב שמיכלענדיק, האַלב ברוגז): ביסטו דאָך טאַקע אַ בהמה, האָב קיין פאַראיבל ניט! וואָס גלייכסטו מיך צו אַט דעם אַ? אַ שיינער פאַרגלייך! איך בין אַ ייד, און ער איז, להבדיל,

א גוי. דאָס, וואָס ער וועט טאָן, קאָן איך ניט טאָן! ... דו גיב נאָר אויף טשיקאַ-וועס אַ קוק אויף זיינע פלייצעס! (נעמט־אַן דעם גאַסט פון הינטן מיט ביידע הענט פאַר די פלייצעס, דרייט אים אויס מיטן קאַרק צום ווייב): ביסט עפעס אַ מבין אויף אַזעלכע פלייצעס? נאַרעלע, פאַר אזאַ פאַר פלייצעס צאָלט אַמעריקע גאָלד... (טוט אַנטאַנען אַ רעכטן פּאַטש אין פלייצע): וועסט גיין גראָבן סאַבווייס, אַנטאַן! אַנטאַן (צופרידן פונעם פריינטלעכן פּאַטש): טשאַהאַ? ... (קוקט אויף נפתלי מיטן אַן 19 מויל).

נפתלי: דו וועסט דאָ, זאָג איך, גראָבן סאַבווייס... אַה, דו וויסט דאָך גאַרניט וואָס דאָס איז! נו, מאָרגן גייען מיר ביידע אַנקוקן אַמעריקע! אַיי, האָב איך דיר דאָ צו באַווייזן זאַכן, ברודער! ... וואונדער אויף וואונדער! ...
חיענע־מלכה (קוקט־אַן דעם מאַן איראַניש): פאַר אים ווי פאַר אים — נאָר פאַר זיך האָסטו שוין ווי איך זע, געפונען אַ דזשאַב...

נפתלי (אין כעס): אַיי, רעד ניט ווי אַ קינד, חיענע־מלכה! איך וועל דאָך ניט איבערלאָזן אַט אַזאַ נפש, און נאָך אַ גרינעם דערצו, גלאַט אַזוי אויף הפקר! ... (נעמט אַן אַנטאַנען פאַר די אַקסלען, טרייסלט אים): נאָר ניט געזאַרגט, ברודער, אַנטאַש, וועסט מאַכן אַ לעבן אין אַמעריקע! איין זאַך נאָר וועט דיר דאָ זיין אַ ביסל שווערלעך: דאָ, פאַרשטייטו מיך, דאַרף מען זיין געלערנט אין דעם היגן לשון, און דאָס, ברודער, האָב איך מוראַ, איז ניט פאַר דיין פויערשן קאַפּ...

אַנטאַן (ווי דערשטאַקן): איבערלייענען אַ קוויטל — דאָס קאַנען מיר. שרייבן — אויך אַ ביסל. דאָס האָבן מיר זיך אויסגעלערנט ביים דיאַטשאַק, ביים פאַטערל טימאַפּיי הייסט עס...

נפתלי (מיט פאַראַכטונג): וואָס האָסטו געלערנט ביים דיאַטשאַק? וואָס קאַנסטו? דו קאַנסט אוודאי רוס? אייער לשון? אַ גרויסע תורה! ... דאָ, ברוך דער, האַלט מען ניט פון רוס, דאָ מוז מען רעדן דעם היגן לשון, פאַ־אַינגעלשקו... יעס סער! ... נאָר גאַרנישט. שרעקן זיך פונדעסטוועגן דאַרפסטו ניט... (צו חיענע־מלכה): נו, מיסעס? וועסט אפשר גאָר גרייטן צום טיש? (ברייטלעך, אויפגעליגט): וויסטו, וואָס איך וועל דיר זאָגן? דו קוילע דאַרטן אויף טשיי־קאַוועס אַ הערינג, און נעם טאַקע אַרויס פאַר אַ נאַווינע, לכבוד אונדזער אורח, דעם שבתדיקן גראַפּין מיטן רויטן געטראַנק, זאָל אונדזער שכנס ילד אויך הנאה האָבן פון קאַלומבוסן!

חיענע־מלכה (אַ ביסל צעמישט): נאָ דיר גאָר אין מיטן דרינען! ... וואָס? דו וועסט זיך אַוועקזעצן אַכלען מיטן ערל? ...

נפתלי (ווי באַליידיקט): וואָס הייסט אַכלען? איך וועל דען אַכלען? אַכלען וועט ער, איך וועל עס! ...

חיענע־מלכה: אַבער ... איך מיין, הייסט עס... ביי איין טיש מיט אים?... נפתלי (אַ מאַך מיט דער האַנט): עט, נאַרישקייטן! אין אַמעריקע קוקט מען ניט אויף די זאַכן, דאָ זיינען אַלע גלייכע יחסנים ביי גאַט. מעגסט זיין אַ נעגער, אַ טאַליענער, אַ סטריט־קלינער, צי אפילו, להבדיל, אַ ייד...

חיענע־מלכה: נאָ, האָסטו ביי מיר אויך געפועלט! אַז דיר איז ליב, איז מיר ניהאַ... (דעקט אַ האַלבן טיש מיט אַ געל סערוועטל, שטעלט ברויט מיט

זאלן, הערינג, מילכיקס, צוויי טעלער באַרשט, נעמט־אַרויס פון איי־קאָסטן אַ קיילעכיקן גראַפֿין מיט רויטן בראַנפֿן און צוויי קעלישקעס).

אַנטאָן (דערזען, אַז מע גרייט צום טיש, שטעלט ער זיך אָוועק אַן דער זייט אין פֿאַרלעגענהייט, בייט די פֿיס, קוקט מיט גרויס ניגערקייט אויף די אַלע הכנות).
נפתלי (ברייטלעך-האַרציק): נו, אַנטאָש? ווילסט דאָך מסתמא קייען? זען דיר אָוועק אַט דאָ צום טיש, וועט מען דיר געבן פֿאַרווכן אַמעריקאַנער כאַרטש. וואָס קוקסטו מיך אָן, ווי אַ קעלבל? גיי צום טיש. וואָשן זיך צום עסן דאַרפסטו דאָך נעבעך ניט — פֿון דעם האָט דיר גאַט אויסגעזעהט... (גייט צום קראַג, גיסט־אָן אַ קווערטל וואַסער, וואַשט די הענט).

אַנטאָן (פֿאַרנייגט זיך): פֿרעמנאַהאַ בלאַהאַדאַרני! (דרייט זיך אויס אומגע־לומפערט, זעצט זיך אָוועק ביים ווינקל פֿון טיש, לייגט־אַנידער די הענט אויבנ־אויף, שמיכלט סטאַטעטשונע, קוקט מיט פֿאַרבאַרגענער לוסט און מיט אַפּענעט דוך־אַרץ אויפֿן ברויט און אויפֿן פֿלעשל בראַנפֿן).

נפתלי (צוגעגאַנגען צום טיש, אַנגעשניטן ברויט, ווינקט צו אַנטאָנען): נו־האַ! (מאַכט הומוציאַ): וואָס זיצסטו, ווי אַ מהותן אויף קרעסטינעס? נעם און קיי! האָב קיין מורא ניט, וואָס ס'איז ווייס־ברויט. דאָס האָט מען אָוועקגעלייגט אויף צו עסן... אין אַמעריקע, ברודער, עסן מיר אַלע ווייס־ברויט! ס'איז, פֿאַר־שטייטו מיך, אַ פֿריי לאַנד פֿאַר אַלעמען, פֿאַר אַרעם און פֿאַר רייך...

אַנטאָן (צלמט זיך איבער פֿרום, נעמט פֿאַוואַלע אַ שטיקל ברויט, ווי מע נעמט אַ טייערע כלי, באַטראַכט דאָס פֿריער און טראַגט דאָס צו צום מויל, בייסט פֿון שטיק).

חיענע־מלכה (באַמערקט פֿון דער ווייטן, ווי אַנטאָן האָט זיך איבערגע־צלמט — אַ זאַך, וואָס זי האָט שוין יאָרן־לאַנג ניט געזען, — בלייבט זי אַ ווילע גע־פֿלעפט, קוועטשט מיט די פֿלייצעס): וואָס אים פֿאַלט־איין!...

נפתלי (נעמט זיך צום גראַפֿין): אויף דעם ביסטו דאָך געוויס אַ בעלן, אַנ־טאַש, האָ? ... (גיסט־אָן די קעלישקעס): נו, גיב גאַט געזונט! (שטרעקט אים אויס אַ האַנט).

אַנטאָן: פֿאַר דיין געזונט, בעל־הבית! (האַלט אַ ווילע דעם קעלישאַק קעגן ליכט, קערט אים איבער, הערט זיך צו מיט פֿאַרמאַכטע אויגן, טוט אַ קרעכץ פֿון פֿאַרגעניגן): אַבער שטאַרק, טראַסצאַ יעהאַ מאַטערי!...

נפתלי (קוקט אים אָן מיט אַ שיינענדיק פֿנים): אַהאַ? גוט דערלאַנגט אין ביין אַריין? אַן אַמעריקאַנער ביסל בראַנפֿן! אין אַמעריקע, ברודער, איז אַלץ מיט אַ גרונט! ... נו, איצט נעם פֿאַרבייס מיט אַ שטיקל הערינג, טאַקע פֿונעם היגן ים... (נעמען צו שטיקלעך הערינג): הערסטו, ברודער אַנטאָש? ס'איז אַ פֿריי לאַנד און אַ טייער לאַנד! וואָס קריגסטו דאָ ניט פֿאַר געלט? אַלצדינג! ... דו זעסט אַט די רויטע פֿרי? טאַמייטעס הייסט דאָס דאָ. אַ זעלטענע פֿרי! נעם פֿאַרווך. שרעק זיך ניט, ס'איז ניט קיין סם... טו וואָס איך טו... (עסט): אַ שאַד, יעי באַהו, וואָס דיין באַטקאַ מיט דיין מאַטקאַ זענען ניט געקומען אַהער. איך וואַלט אַ בעלן געווען זיי באַווייזן אַמעריקע! ... (גיסט־אָן אַ צווייטן מאַל די קעלישקעס).

חיענע־מלכה (פֿונעם אויוון): וואָס פֿלאַפלט ער דאַרטן? דערטאַפט אַ לע־

קישעוואטן ערל פון דער היים, דברט דאָס מיט אים גלאַט אין דער וועלט אַרײַן!
טאַמײטעס! אַ טײערע מציאה!... מער פעלט אים נישט, אַז נאָר אַראָפּברענגען
אַהער, איבעם גאַלדענעם לאַנד, די אַבות זײנע!...

נפתלי (צעווייקט פונעם ברעאַנפן): וואָס אַרט דײך, נאַרעלע, אַז אײך רעד? ...
(גיסט-אַן אַ דריטן מאָל די קעלישקעס, טוט שעלמיש אַ וואונק צו אַנטאַנען, טרינקען-
אויס, עסן. — עס עפנט זיך די טיר און עס קומען-אַרײַן בעסי און פייול.
זי — אַ שוואַרצחנעוודיק מיידל, עטוואָס פאַרעלטערט, זעט-אויס מיד, אין די
אויגן אַ נײטגעשטילטער גלאַנץ. ער — אויך מיט שוואַרצע האַר, האַלט זיך איראַ-
ניש, פון דער ווייטן, ווי איינער, וואָס באַלאַנגט ערגעץ אַנדערשוואו; נאָר אַז ער
פאַרגעסט זיך, שפּראַצט-אַרויס אַ האַרציקע מינע. — אַרײַנגעקומען, טוען ביידע
אַ זאָג „גוד אײווינג“ און לאָזן זיך גײן גלייך צו דער טיר פונעם פּראַנט-צימער).
חיענע-מלכה: אַה, אַט זײנען די קינדער. זיך גוט אויסגעהונגערט? (נעמט
זיך צום אױון).

נפתלי (דרייט זיך אויס אויפן בענקל): אַה, האַלאַ, האַלאַ! (צו אַנטאַנען):
זעסט, ווער דאָס איז? דאָס איז דאָך מיין עלטערער זון, פייול. געדענקסט אים?
דאָ הייסט ער פּיליפּ. כמעט דאָס אייגענע, וואָס ביי אײך אין דאַרף פּיליפּ...
אַנטאָן (הויבט זיך אויף ווי דערשראַקט, שטייט מיט פולע באַקן, ווייט נישט
וואָס צו טאָן — קײען ווייטער, צי נישט?).

נפתלי (אויפגעשטאַנען, אַ ביסל צענומען פונעם ברעאַנפן): קום אַהער, פייול.
זעסט? מיר האָבן דאָ אַ גאַסט. אַ לאַנדסמאַן פון אונדזער דאַרף טאַקע. אַ קאַז-
לאָווער פּויער, אַ פאַרמער הייסט עס...

פייול (גײט-צו צום טיש, קוקט-אַן פאַרוואנדערט דעם מאַדנעם פאַרשוין,
שמייכלט טרוקן): ווי קומט ער אַהער? און וואָס טוט ער דאָ?
נפתלי: וואָס הייסט — וואָס טוט ער דאָ? ערשט פון שיף אַראָפּ, איז ער
געקומען געוואָר ווערן די אַמאָליקע שכנים זײנע. גיב-זשע אים די האַנט, פייול,
ער שטייט דאָך און וואָרט...

פייול: וואָס טויג אים מיין האַנט? (גיט אים די האַנט, ווי אויף קאַטאַוועס):
נע פאַנמאַיעש פאַ רושקו פאַניע... (צעלאַכט זיך).
אַנטאָן (אַראָפּגעשטלונגען דעם ביסן, ווישט-אַפּ די הענט אָן די הויז, שאַקלט
פייולען שטאַרק די האַנט, קוקט אויף אים מיט אַ שײנענדיק פנים): זאָל דאָס זײן,
הייסט עס, כווייוועל? ...

חיענע-מלכה (צוגעגאַנגען פונעם אױון): האַסט אים דערקענט?
אַנטאָן: אַני-ני!... נישט צו גלויבן גאַר! געווען, דאַכט זיך, אַט אַזאָ קליי-
ניטשקער, אַ שוואַרצינקער... (ווייזט מיט דער האַנט צו דער ערד).
נפתלי (לאַכט): וואָס-זשע האַסטו געוואָלט, ער זאָל נישט וואַקסן? ער וועט
שוין באַלד ווערן אַ אינדזשיניער!...

אַנטאָן (קוקט אויף פייולען מיט אַ באַגײטערט פנים): עי, כווייוועל!...
צוזאַמען געשלעפט האַלץ פון דער הרעבליע... מיר איינמאַל געגעבן אַ דאָס...
אַ קיילעכיקע אַזאַ, אַ ווייסע... (באַווייזט מיט די הענט).
חיענע-מלכה (קוועלט-אַן): אַ מזה.

אַנטאָן: ריכטיק, מאַצאַ! ... פון פעסל אַרויסגעשלעפט ... הע־הע! ...
נפתלי (קוקט אויף אַנטאָנען מיט אַ גליקלעכע שמייכל): וואָס זאָגסטו צו אים?
ער האָט דאָך אַ גוטן זכרון צו דער אכילה! ... (צום ווין): דאָס דערציילט ער,
ווי אזוי איר האָט אַמאָל ביידע צוזאַמען פאַרבראַכט די יונגע יאָרן ... נו, פייוול,

וואָס־זשע שטייסטו צו אים עפעס אזוי?

פייוול: ווי אזוי דען, ווילסטו, זאָל איך צו אים שטיין?

נפתלי: איך ווייס? אַ ביסל פריינטלעכער ... פאַרט געווען אַ שכן ...
פייוול (כלומרשט פּרעגנדיק): זאָל איך זיך מיט אים אפשר אַרומנעמען?
בעסי (געשטאַנען די גאַנצע צייט פון ווייטן מיט אַ מידן שמייכל): ניין, פּיליפּ.
האַסט זיך באַדאַרפט מיט אים צעקושן! (הויב־טאָן צו לאַכן): כוויי־בעל! ...
פייוול (צו אַנטאָנען, צענעמט די הענט, איראַניש): סאַררי! ... נע פאַנמאַיעש
פאַ רושקו פאַניע ...

אַנטאָן (פאַרלעגן): הע־הע! ...

בעסי: מאַמע! דאָס האָסטו אים אַריינגענומען פאַר אַ שטענדיקן באַרדער?
חיענע־מלכה: ווייס איך וואָס, קינד! אַ מענטש קומט פון אַ ווייטן לאַנד —
קאָן מען דאָך אים ניט אַרויסטרייבן!

נפתלי (באַליידיקט): וואָס איז דאָס פאַר אַ שפּראַך — אַרויסטרייבן? איך
האַט נאָך קיין מענטשן פון מיין שטוב קיינמאָל נישט אַרויסגעטריבן!
פייוול: נו, געוויס! טאַמער איז קאַרג שמוץ — ברענגט מען נאָך אַן אַהער
אַלערליי ווילדע אינדיאַנער! ... (דרייט זיך אויס, גייט־אַפּ אין פּראָנט־צימער.
בעסי — נאָך אים. חיענע־מלכה גייט זיי נאָך פון הינטן).

נפתלי (שטאַרק צערודערט פון דער לעצטער סצענע, שטייט אַ ווילע און
קוקט־נאָך די קינדער. טוט אַ מאַך מיט דער האַנט): מנאָ! ... זעץ זיך, אַנטאַש,
וועלן מיר פאַרענדיקן דאָס עסן. (זעצט־זיך, עסט אָן חשק. קוקט אויף אַנטאָנען פאַר
שענדיק, וויל דערגיין, צי יענער האָט דאָ ניט דערפילט קיין באַליידיקונג): די
צרה איז, אַנטאַש־ברודער, וואָס דו פאַרשטייסט ניט זיין שפּראַך, ער פאַרשטייט
ניט דיין שפּראַך. אזוי איז ער דווקא אַ וואוילער, פייוול מיינער ...

אַנטאָן (קוקט צו דער טיר פון פּראָנט־צימער): אַהאַ! אַ פאַניטש אזאַ! ...
וואָס טוט ער? אַלץ אויפן געלערנטן שטייגער?

נפתלי (מיט גדלות): ווער? פייוול? וועט באַלד ווערן אַ אינדזשיניער,
וועט שרייבן פּלאַנען פאַר דער סאַבוויי ... (שיינט פּלוצעם אויף מיט אַ שמייכל):
וואַרט־נאָר! אַז דו וועסט ווערט זיין ביי גאַט, וועט איר נאָך ווידער זיין צוזאַמען
ביידע. ער וועט שרייבן פּלאַנען, דו וועסט גראַבן ...

אַנטאָן (קוקט אים אָן): טשאַהאַ? ... (חיענע־מלכה קומט־אַרויס פון פּראָנט־
צימער, קוקט צום טיש אין פאַרלעגענהייט).

בעסי (באַווייזט זיך אין טיר פון פּראָנט־צימער מיט אַ קרומער מינע, קוקט
אויך צום טיש): מאַמע! וואָס־זשע וועט זיין? מיר וועלן היינט עסן אַמאָל? ...
גיב אונדז שוין סאַפּער אַהער, אין פּראָנט־רום!

חיענע־מלכה: נו, אַלערייט, אַלערייט. איך גיב שוין! (בעסי גייט־אַפּ
צוריק).

נפתלי (קוקט אָן דאָס ווייב פּרעגנדיק): וואָס איז? עס שטייט זיי ניט אָן מיט אונדז צוזאַמען?
 היענע-מלכה: אַלערייט, אַלערייט! דו מאַך נאָר נישט קיין געפילדער! ...
 נפתלי (אַ מאַך מיט דער האַנט): עה! און נאָך כלומרשט ציוניסטן ... לויפן אויף די מיטינגען ... (היימי און סייד קומען-אַריין מיט אַן אימפעט, לאָזן זיך גלייך אין פּראַנט-צימער).

היימי (אין טיר פון פּראַנט-צימער): פּיליפּ, אַ פעני!
 סייד: מיר אויך! מיר אויך!

היענע-מלכה (טראַגט עסן די קינדער): גיב זיי ניט קיין פעניס, פייוול, גיב זיי ניט, די סאַמאָואַלצעס! אַ גאַנצן טאַג נאָר מע טוט און מע זשלאַקעט אייז-קרים! זיי וועלן נאָך פּונעם שיינעם אייז-קרים קראַנק ווערן, מיינע שונאים! ... (טרייבט-אַרויס די קינדער פון פּראַנט-צימער): שלאָפן גייט, טייוואַלים! אין בעד-רום וועט איר היינט שלאָפן! (היימי און סייד שטעלן זיך אַוועק אָן אַ זייט, ניט ווייט פון טיש, קוקן אויפן גאַסט, קנייפן זיך איינס דאָס אַנדערע און שטיקן זיך פון געלעכטער).

נפתלי (שמייכלט, מאַכט צו זיי מיט אַ פינגער): שטיל זאָל זיך, ווערעם!
 אַנטאָן (קיינדיק, קוקט אויף די קינדער, קוועלט): אַזעלכע שוואַרצינקען! ...
 נפתלי: פּאַלנע אַמעריקאַנצעס! גייען ביידע אין שקאַלע. אַט דער קליינער חברה-מאַן לייענט און שרייבט אַזוי גיך, אַז דיין פּאַטערל טימאַפּיי וועט אים ניט אַניאַגן מיט די בעסטע פּאַר פּערד! אַלבעטשע! ... אין אַמעריקע, ברודער, איז גאָר אַן אַנדער פּאַליטיקע! ... (נעמט בענטשן). אַנטאָן, אויף אים קוקנדיק, נעמט זיך צלמען).

היענע-מלכה (אַריינגעקומען פון פּראַנט-צימער, צו די קינדער): אירט שוין גיין אַמאָל שלאָפן, ווי מיר ניט געשען?! (טרייבט זיי אַריין אין שלאַף-צי-מער, קומט באַלד אַרויס).

נפתלי (אפגעבענטשט, נעמט-אַרויס אַ פעקל פּאַפּיראַס): רויכערסט, אַנטאָן אַנטאָן (נעמט-אַרויס פון קעשענע אַ בייטעלע מיט טאַבאַק און אַ שטיקל ציי-טונגס-פּאַפּיר): ווי-זשע דען? מיר באַלעווען זיך צו-ביסלעך. אויף אונדער פּויערשן שטייגער. מיט קאַרעשקעס.

נפתלי (נעמט ביי אים דאָס בייטעלע): זע נאָר, טאַקע קאַרעשקעס! היימישע קאַרעשקעס! אַיי-אַיי-אַיי! ... (האַט באַלד חרטה אויף זיין התפעלות, שטופט אים דאָס בייטעלע צוריק): נאָ! מעגסט עס שוין אַרויסוואַרפן! ... נאָ דיר בעסער אַן אַמעריקאַנער ציגאַרקע. פּאַרוז, וועסטו פילן אַ טעם! (ביידע פּאַר-רויכערן): נו? בעסער פון דייע קאַרעשקעס?

אַנטאָן (רויכערט, באַטראַכט דעם פּאַפּיראַס): אַ פּריצישע ציגאַרקע!
 נפתלי: וועסט נאָר פּאַרדינען דעם ערשטן טאַלער, וועסטו ערשט דעמאָלט דערפילן וואָס פּאַר אַ לאַנד דאָס איז! ... (שטייט אַ וויילע, קוקט צום פּראַנט-צימער, שלאָגט זיך עפעס מיט דער דעה, רופט ווייך): פייוול?

פייוול (באַווייזט זיך אויף דער שוועל, עסנדיק): וואָס איז, טאַטע?
 נפתלי (גייט-צו צו אים, נעמט אים פּאַר דער האַנט): קום אַ וויילע אַהער, פייוול. איך וויל ביי די פּרעגן אַן עצה. דו זעסט אונדזער גרינעם גאַסט? כמעט מיט דיר

צוזאמען זיך אויסגעהאָדעוועט ... ווי מיינסטו, ער וועט קריגן אַ דזשאַב ביים סאַבוויי ?

פּייוול (שמייכלט): וואָס עפעס ביים סאַבוויי ?

נפתלי: וואָס־זשע דען? שאלות וועט ער דאָ פּסקענען? דו גיב נאָר אַ קוק אויף זיינע פּלייצעס! ... קום אַהער, אַנטאָן! (נעמט־אַן אַנטאָנען און דרייט אים אויס מיטן רוקן צום זון): זעסט אַ פּאַר פּלייצעס? (אַנטאָן קוקט־אַן ביידן פרעגן־דיק, שמייכלט).

פּייוול: וועלל, פּאַר וואָס ניט פּסקענען שאלות? מיט אַזעלכע פּלייצעס קאָן ער דאָ זייער לייכט קריגן אַ דזשאַב פּון אַ רעוורענד! ... (לאַכט, גייט צוריק אין פּראַנט־צימער).

בעסי (אַרויסגעקוקט פּון טיר): כאַ־כאַ־כאַ!

נפתלי (אויפּגעבראַכט, שרייט זיי נאָך): איר זייט דאָך גאָר קיין מענטשן ניט! היענע־מלכה: שאַ, וואָס איז?

נפתלי: איר זייט דאָך גאָר קיין מענטשן ניט! ... עס קומט צו פּאַרן פּון דער היים אַ גרינער, אַן עלנטער, אַ שטומער, פּאַרשטייט די שפּראַך ניט ...

היענע־מלכה: שאַ, שאַ! זע נאָר, ווי ער ליאַרעמט דאָס אַ ביסל! וואָס ווילסטו האָבן פּון זיי? די קינדער זיינען געקומען פּון דער אַרבעט אויסגעמאַטערטע, הונגעריקע — דרייט ער זיי אַ מוח מיטן סאַבוויי! ... לאָז זיי עסן, לאָז זיי!

נפתלי (שוין ווייכער): זאָלן זיי זיך עסן געזונטערהייט! ווער לאָזט זיי ניט? אַבער מענטשן דאַרף מען דאָך זיין! ... (שטייט אַ ווילע איינגעהויקערט, שטאַרק גענערגערט): קום, אַנטאַש, וועלן מיר זיך בעסער גאָר דורכגיין!

היענע־מלכה: וואוהיין שלעפּסטו אים ביינאַכט?

נפתלי: אין סטריט! וואָס וועלן מיר דאָ זיצן צווישן אַזעלכע ... אַזעלכע ... אַנטיסעמיטן?!

אַנטאָן (גענומען דאָס היטל, טוט זיך אַ בוק פּאַר היענע־מלכה): אַ דאַנק פּאַנטוליכען פּאַרן ברויט און זאַלץ, אַ גרויסן דאַנק! (נעמט זיך צום זאַק, קוקט פרעגנדיק אויף נפתלין. נפתלי ווייזט אים מיט אַ וואונק, אַז דער זאַק קען דאָ בלייבן). היענע־מלכה: צו געזונט, אַנטאַש. קום צוריק, וועסטו דאָ שלאָפּן. (נפתלי און אַנטאָן גייען־אַרויס).

בעסי (קומט־אַריין. נאָך איר — פּייוול, מיט אַ צייטונג אין דער האַנט): ער וועט דאָ שלאָפּן, מאַמע? (מאַכט אַ קרומע העויה).

היענע־מלכה: וואָס־זשע? מע קען דאָך אַ מענטשן ניט לאָזן נעכטיקן אין דרויסן!

בעסי: צוגעשיקט גאַט אַ באַרדער! זע נאָר, ווי ער האָט זיך דאָ צעלייגט מיטן זאַק! ... (טוט אַ שטופּ מיטן פּוס אַנטאָנס זאַק): פע, אינדיאַנער! ... (גייט־צו צום טיש, קוקט פּינצטער): בראַנפּן געטרונקען, געמאַכט אַ גאַנצע פּאַרטי ... (לאָזט זיך אַראָפּ אויף אַ בענקל).

היענע־מלכה (קוקט אויף איר פּאַרזאָרגט): וואָס איז מיט דיר, טאַכטער? וואָס ביסטו אַזוי ניט צופּרידן?

בעסי: איך בין מיד! ... אַ גאַנצן טאַג געווייקט זיך אין שאַפּ ... (היענע־מלכה זיפצט, שאַקלט מיטן קאַפּ. עס הערט זיך אַ קלאַפּ אין טיר).

היענע-מלכה: קאם אין! (עס קומט אריין רייטש ל. אַ בלאַנד מיידל, אַ אַנגעפאַרבטע, מיט פּריזירטע פּאָטלעך).

ריימשל: גוד איוונינג, מיסעס טשערניאק! בעסי, וועסט אַרויסגיין נעמען אַ וואָק? אוי, סאַראַ היץ דאָ איז ביי אײך! (גיט צום בופעט, וואו פּייוול האָט זיך אַוועקגעשטעלט ליינענן די צייטונג): גוד איוונינג, מיסטער טשערניאק! אײך איז גאַר ניט הייס צו ליינען פּיפּערס? ... (יענער מאַכט זיך ניט הערנדיק): מיסטער טשערניאק, גוד איוונינג! ... (פייוול גייט אַוועק שווייגנדיק צום טיש, זעצט זיך, קוקט אַריין אין דער צייטונג, רייטשל קוקט אים אַ ווילע אָן): פּאַנני! ... (בויגט זיך אָן צום שפּיגל, מאַכט צו-דעכט די פּאָטלעך): בעסי, ווער איז דאָס דער באַי, וואָס איז אַרויס אין סטריט מיט דיין פּאַפּאַ?

בעסי: דאָס האָט די מאַמע אַריינגענומען אַ באַרדער.

ריימשל: אַ באַרדער? איז דהאַט סאַ?

היענע-מלכה (רוימט אַראָפּ פּון טיש): ווייס איך — וואָס זי וועט דיר דער-צײלן! ס'איז אונדזער אַ לאַנדסמאַן. ערשט היינט אַראָפּ פּון שיף.

ריימשל: אַ גרינער? (צעלאַכט זיך פּלוצעם): אַ פּאַנני פעללאָו! איך האָב אויף אים נאָר אַ קוק געטאָן, און ער — באַץ אויפן סיידוואָק!

היענע-מלכה: וואָס הייסט?

ריימשל (לאַכט): ער האָט זיך פּאַרטשעפעט אָן אַ שאַלעכץ פּון אַ באַנאַנע און זיך אויסגעצויגן ...

היענע-מלכה: וואָס רעדסטו?! ער איז נעבעך געפאַלן? אײ-אײ-אײ! ... (צו די קינדער): וואָס זשע? אַז ער גייט מיט אײער משוגענעם טאַטן, קאָן שוין זיין גוטס? יענער זעט דען וואו ער גייט? לויפט ווי אַ משוגענער, פּאַריסן דעם האַלדו! ...

פייוול (שמייכלט): וואָס איז דאָ שולדיק דער טאַטע, אַז דער גוי איז געפאַלן?

היענע-מלכה: געוויס איז ער שולדיק. יענער איז דאָך נעבעך אַ פּרעמדער ...

בעסי (צו רייטשלעך, נאָך אַלץ מיט אַ מידער מינע): ער איז אַ קריסט.

ריימשל (פּאַראַינטערעסירט): אַ קריסט? איז דהאַט סאַ?

היענע-מלכה: ווייס איך — וואָס פאַר אַ קריסט איז ער? אַ פּראַסטער גוי! ריימשל: ער איז אַבער אַ שיינער.

בעסי: אַ שיינער? ווען האָסטו דאָס צייט געהאַט צו דערזען? ביינאַכט?

ריימשל (קוקט אויף די נעגל, פּוצט זיי אָן קליידל): איך דערזע אפילו אין דער פינצטער.

פייוול (קוקט אין צייטונג): עספעשעללי — אַ מאַנסביל ...

ריימשל (טוט אויף אים אַ גלאַנץ מיט די אויגן): שור! אַבי ער איז נאָר

אַ שיינער. און דער איז אַ ביוטי! אַ הויכער, אַ שטאַרקער אַזאַ ...

בעסי (ווי פּאַרוואונדערט): איך האָב גאַרנישט באַמערקט. . .

ריימשל: קוק זיך צו בעסער ... (רייצט זיך מיט פייוולען): און ניט קיין

שוואַרצער — ער איז אַ בלאַנדין!

היענע-מלכה (ניט צופרידן פונעם געשפּרעך): וואָס נאָך וועסטו אויסטראַכטן?

נאָ דיר גאַר אַ בלאַנדין! אַ דאַרפישער שייגעץ! ...

רײַמישל: איר פֿאַרשטייט ניט אין אַזעלכע זאַכן, מיסעס טשערניאַק ... (קוקט אין שפּיגל).

חיענע-מלכה: אַבי דו פֿאַרשטייסט ... וואָס קוקסטו אַזוי שטאַרק אין שפּיגל אַקעגן נאַכט? וואָס האָסטו דאָרט ניט געזען?
פּייוול (קוקט אין צייטונג): ניטאָ וואָס צו זען, אַחוץ פּעינט.

רײַמישל (דרייט זיך אויס צו פּייוולען): פּעינט, פּעינט ... מיינד יור אַאון ביזנעס! (פּייוול שטייט-אויף, נעמט דעם הוט, לאָזט זיך צו דער טיר): סעי, מיס-טער טשערניאַק, וואוהין לויפט איר? וואָרט, אַט גייען מיר מיט אייך, וועט איר אונדז טריטן מיט אייז-קרים.

פּייוול (ביי דער טיר): איר ווילט אייז-קרים? קאָן איר דאָ לאָזן צען סענט. רײַמישל: פּע! איר זייט גאַר ניט קיין דזשענטלמאַן! (פּייוול גייט-אַרויס).

זע נאָר, אַ גאַנצער קנאַקער! וואָס איז ער אַזוי פֿאַרריסן?
חיענע-מלכה: וואָס-זשע, ער איז אפשר דיין גלייכן?
בעסי: פֿאַר וואָס איז ער ניט איר גלייכן? דערפֿאַר וואָס ער איז אַ ציוניסט?
חיענע-מלכה (מיט גדלות): אַ ציוניסט בין איר דיר מוחל. פּייוול וועט, אם ירצה השם, זיין אַ הינדזשיניער!

רײַמישל (מאַכט אַ גרימאַסט): איז דהאַט סאָ? אַ אינדזשיניער? יו דאַנט סעי סאָ! ... אַ טייערע מציאה! אַ דעזיניער פֿאַרדינט דריי מאָל אַזוי פּיל, ווי אַ אינדזשיניער!

חיענע-מלכה (באַליידיקט): טאָ גיי זוך דיר אַ דעזיניער אויף צו קאַרמענען דיך מיט אייז-קרים!

רײַמישל: וועל איר טאַקע זוכן ... (דרייט זיך אַרום איבערן צימער): ער וועט דאָ ביי איר לאָנג פֿאַרבלייבן?
בעסי: ווער?

רײַמישל: דער בלאַנדין ... דער קריסט.
בעסי: איר ווייס? דעם טאַטן מיט דער מאַמען איז ער אַזוי געפּעלן, אַז זיי ווילן אים גאַרניט אָפּלאָזן!

רײַמישל: ביסטו ניט צופּרידן? ... הלואי קומט צו אונדז אַ יונגער לאַנדס-מאַן! ... אַזאַ טענעמענט-הויז — און נישטאָ איין באַי עפעס אַ רעכטער ... קום אַ ביסל פֿאַר אַ וואָק. מע קאָן דאָך דאָ דערשטיקט ווערן!

בעסי (הויבט זיך אויף פֿון בענקל אַן חשק): איר בין אַזוי מיד!
רײַמישל (כאַפט אַ קוק אין שפּיגל): גוד נאַיט, מיסעס טשערניאַק, זייט ניט אין כּעס.

חיענע-מלכה: אין כּעס? אויף וועמען איז דאָ פֿאַראַן צו זיין אין כּעס, מישטיינס געזאַגט? ... (נעמט אַרײַנדרייען די גאַז, מאַכט אַ קליין פּייערל): איר וועל איר אַרויס אַ ביסל אויפֿן סטופּ. מע פּרעגלט זיך, ברוך השם, אַ גאַנצן טאַג ביים אויוון ...

רײַמישל (ביי דער טיר): דו גלייכסט ניט קיין בלאַנדין? ... (גייען ביידע אַרויס. חיענע-מלכה גייט נאָך זיי, אַ מאַמענט בלייבט די סצענע ליידיק און האַלב-פּינצטער. דורכן פּראַנט-צימער הערט זיך דאָס גערויש פֿון דער גאַס).
נפתלי (קומט-אַרײַן ווידער אויפֿגעלעבט. נאָך אים גייט-נאָך, ווי אַ באַרויש-

טער, אַנטאָג, און הינטער זיי — חיענע-מלכה): וועסט ניט גלויבן, חיענע-מלכה, וויפל ער וועגט. הונדערט ביינציק פונט! אין דראַג-סטאַר האָבן זיי זיך גאַרניט געקאַנט אַפּהידושן אַלע! ...

חיענע-מלכה: צוליב וואָס האָסטו אים באַדראַפּט אַפּוועגן? וואָס איז דאָס — אַ גאַנג, וואָס סע גייט אויפן וואָג?

נפתלי: זיין ניט קיין גרינע! ער איז דאָך עפעס געקומען קיין אַמעריקע — זאל ער זען, וואָס פאַר אַ לאַנד דאָס איז! מע וואַרפט-אַריין אַ פעני — וועגט דיך דאָס אָפּ! ... קוים מיט צרות אים אַרויפגעשטופט אויפן וואָג — ער האָט ניט גע-וואַלט, כאַטש הרגע אים! ... מיינסט, נאָר דאָס אַליין? כּהאַב אים מכבד געווען מיט אייז-קרים אויך!

חיענע-מלכה: משוגע מיינע שונאים! אַבי אויסגעגעבן געלט! ... (גייט אין שלאָף-צימער).

נפתלי: אַהאָ, אַנטאַש, ס'איז אַבער געווען זיס? ... אַנטאָן (באַלעקט זיך): עהע, ווי האַניק!

נפתלי: אַמעריקע, ברודער! ... (שטעלט זיך אויף אַ בענקל אַרויסצודרייען די גאַז, גיט זיך אַ קלאַפּ אין שטערן, רופט-צו אַנטאַנען מיט אַ פינגער): זעסט, וואָס פאַר אַ לאַמפּן דאָ זיינען? (דרייט דאָס פייער הין און צוריק): אַט איז ליכטיק, אַט איז פינצטער, און אַט איז ווידער ליכטיק! ... (אַנטאָן קוקט אים נאָך נייגעריק). נו, און פון וואַנען מע באַקומט דאָ וואַסער — ווייסטו דאָך נאָך אויך ניט? (שלעפט אַנטאַנען צום האַנטוואַש, דרייט דעם קראַן הין און צוריק): ווי יענער קריגט התפעלות: עס קאָן דיר אַזוי גיסן און גיסן! ... (קוקט אויף אַנטאַנען, ווי יענער קריגט התפעלות): נו, זעסטו שוין? ... (קוקט זיך אַרום אויף די ווענט, עפנט דעם וואַש-קאָסטל, ווי ער וואַלט געזוכט נאָך עפעס אויסערגעוויינלעכעס): נו, וואָס ווייזט מען דיר נאָך? ... חיענע-מלכה (אַרויס פון שלאָף-צימער מיט בעט-געוואַנט, שטופט פון דאָרטן אַ צונויפגעלייגט בעט): גענוג דיר שוין צו דרשענען! וועסט שלאָפן מיט אים אין קיטשן. די קינדער שלאָפן היינט מיט מיר.

נפתלי: אַלל-ראַיט, מעם! ...

חיענע-מלכה (שטייט אַ ווילע אין טיר, קוקט אויף אַנטאַנען): ער האָט זיך כאַטש ניט אַפּגעקלאַפּט?

נפתלי: ווער? ... האָ אויפן סיידוואַק מיינסטו? ווייס איך וואָס! עס האָט ביי אים אַ זנאַטשעניע! ...

חיענע-מלכה (קוקט אַלץ אויף אַנטאַנען, צעלאַכט זיך פּלוצעם).

נפתלי: וואָס לאַכסטו?

חיענע-מלכה: איך לאַך ... כּהאַב זיך דערמאַנט — דאָ איז פריער געווען אַט די שלעפּערקע, די נעקסטדאָריקע רייטשל. פאַלט איר איין צו זאָגן אויף אים, אַז ער איז אַ ... אַ בלאַנדין! (לאַכט שטאַרקער).

נפתלי: וואָס-זשע איז דאָ פאַראַן וואָס צו לאַכן? (קוקט אויף אַנטאַנען מיט אַ שמייכל): ער קאָן נאָך דאָ ווערן מיט דער צייט אַ בלאַנדין אויך! אין אַמעריקע איז אַלץ מעגלעך, אַבי געלט ... האָ, אַנטאַש, ווילסט דאָ ווערן אַ בלאַנדין? אַנטאָן (קוקט אויף זיי ביידן): טשאַהאָ? ...

נפתלי (פאטנט אים אין פלייצע): ס'איז אַלל־ראַיט! מיר וועלן דיך דאָ מאַכן פאַר אַ לייט! ... (חיענע־מלכה גייט צוריק אין שלאָף־צימער לאַכנדיק): גייען מיר, הייסט עס, דערווייל שלאָפן. (נעמט די בעטן, שטעטל זיי אויס אין מיטן קיך איינס נעבן אַנדערן): אַמעריקאַנער בעטן, אַנטאַש, אַלץ מיט אַ שכל! ... (יענער קוקט אים נאָך, חידוש זיך): אַ גרויסער קאַפ־מענטש געווען קאַלומבוס! ... וואָס זאָסטו עפעס אויף קאַלומבוס, אַנטאַש?

אַנטאָן: טשאַהאַ?

נפתלי: וואָס טשאַהאַקעסטו? אַ מענטש האָט נאָר איין וואָרט — „טשאַהאַ“! ... אין אַמעריקע, ברודער, וועסטו מיט „טשאַהאַ“ אַליין ניט אויסקומען! דאָ דאַרף מען רעדן ווערטער, בלאָפן ...

אַנטאָן: טשאַהאַ?

נפתלי: ווידער אַ מאַל „טשאַהאַ“? ... איך פרעג דיך, ווי געפעלט דיר עפעס אַמעריקע? האָסט דאָך שוין איצט געזען אַ ביסל אין דרויסן ... אַנטאָן: אַ טשוודנע שטאַט! ביינאַכט — און ליכטיק אַזוי. און די גאַס איז אַזוי גלאַט, ווי אויף אַ גליטש. און מע שטופט זיך אַלץ. נאָר יידעלעך כסדר ...

נפתלי (מאַכט דעם געלעגער): וואָס־זשע? דאָ זיינען אַלע יידן. אַלע אונדזערע. ניטאָ איינער פון אייערע. ס'איז דיר ניט רוסלאַנד — נאָ סער, ברודער! ... אַמע־ריקע, פאַרשטייטו מיך, איז אַ יידיש לאַנד. דער סודיאַ אַ ייד, דער פאַליסמאַן, דער סטראַזשניק הייסט עס, אויך אַ ייד ... אומעטום יידן! אויפן מאַרק יידן, אין די שענקען יידן, אין די דערפער יידן ... דאָ טרייבט מען ניט קיין יידן פון דער־פער ... נאָ סער! ... פאַרקערט — דאָ, אַז יידן זאָלן נאָר וועלן, קאַנען זיי אַרויס־טרייבן אַנדערע פון די דערפער ... נאָר מיר ווילן דאָס ניט. צו וואָס טויג דאָס אונדז? וואָס אַרט אונדז, אַז יענער וועט אויך לעבן? ...

אַנטאָן (האַלט זיך ביים אויסטאַג, גאַפט פון נפתליס רייד): נו, און דער צאַר ווער איז דאָ?

נפתלי (אין עקסטאַז): אויך אַ ייד! ... ניט קיין צאַר, נאָר אַ פּרעזדענט ... דאָס הייסט, נאָר אינגאַנצן קיין ייד איז ער ניט, נאָר פון אייערע איז ער געוויס ניט! ער איז זיך אַזוי ... ני טאָ ני סיאַ ... פון יידן האַלט ער אָבער זייער שטאַרק, ער גייט כמעט אַלע שבת אין די יידישע שולן, וואָס אויף דער פינפטער עוועניו, און זאָגט אָפן פאַר אַלעמען, אַז ער האָט אויף זיין לעבן אַזעלכע ערלעכע מענטשן, ווי יידן, אין ערגעץ ניט געזען. מיר שיכורן ניט, מיר בויאַנעווען ניט, מיר הרגענען ניט קיין מענטשן ...

אַנטאָן: דאָס איז אמת! יידעלעך זיינען אַלע שטילע ... ניכטערע אויך ... אַ סמירנע פאַלק!

נפתלי: אַבי דו ביסט מסכים, איז שוין גוט! ...!

אַנטאָן: און ניטאָ ביי אייך קיין גנבים — דאָס איז אויך אמת. סיידן, וועלן מיר זאָגן, וואָס גנבענען פּערד ... אויך די וואָס ביי דער גרענעץ. אַט דאָס זיינען זשוליקעס! ... פון דער האַנט שלעפּן זיי דיר אַוועק! ... (מיט טיפּן פאַרדאָס): ניכאַיבי וואַלט ער אַפּגעגעבן דעם זאַק צוריק — אַ נייער זאַק געווען, אַ וויסער ... די מאַטקא האָט אויפגענייט ...

נפתלי: דאָס רעדסטו אַלץ פונעם זעקל הרעטשקע? קאָנסט דאָס גאַרניט פאַרגעסן?

אַנטאָן: אַה, שעלמאַ, טראַסצאַ יעהאַ מאַטערי! ...

נפתלי (נאָך אַ פּוּז): נו, לייגן מיר זיך, הייסט עס, שלאָפֿן דערווייל! (טוט זיך אויס, נעמט ליינען קריאת־שמע. אַנטאָן טוט אים נאָך, שעפטשענט עפענט, צלמט זיך. נפתלי דרייט־אַריין די גאַז, מאַכט אַ קליין פּייערל, זעצט זיך אויפֿן בעט, זיצט אַ וויילע פּאַרטראַכט, רעדט דערנאָך ווי צו זיך אַליין): יאַיאָ, ס'איז אַ רעדל, און סע דרייט זיך! ... האָט קאָזלאָוו, הייסט עס, אָפּגעברענט ... אַ שאַד! גע-וואַלט כאַטש נאָך איין מאָל אַ קוק טאָן אויפֿן דאַרף. עפעס אַ קלייניקייט? מיין זיידע האָט נאָך דאַרטן געוואוינט, אויך געהאַלטן די קרעטשמע ... געווען אַ גור־טער מענטש, אַ גאַלדענער ... פּלעגט ברענגען פון שטאַט מתנות — צוקערלעקעך, ראַזשינקעס, ניסלעך ... איינמאַל האָט ער געבראַכט צו פירן אַן אָפּעלצין, איז דאָס געווען אַ וואונדער! ... דאָ הייסט עס אַרענדזש און סע וואַלגערט זיך אויף די גאַסן ... ווי מיינסטו, אַנטאַש, וואו איז בעסער — אין אַמעריקע, צי אין קאָזלאָוו? ... האַ, אַנטאַש?

אַנטאָן (האַט זיך פּאַרטראַכט): טשאַהאַ?

נפתלי: איך זאָג: אַ גוטער אָרט אַמעריקע. מעגסט דאָ אַלץ טאָן. קיינער טשעפעט דיך ניט, קיינער טרייבט דיך ניט. נאָר די פּאַויעטרע איז דאָ אַ שווערע, ניט ווי ביי אונדז אין דאַרף. הייס, ניטאַ קיין לופט! ... און די קינדער זיינען דאָ אויך מאַדנע, גאָר קיין קינדער ניט. מע איז ביי זיך גרויס, האַנאַריסטע, ניטאַ ניט קיין באַטקאַ, ניט קיין מאַטקאַ ... אמת, זיי זיינען טאַקע געלערנט — ס'איז גאָר אַן אַנדער פּאַליטיקע! ... נו, דעריבער איז וואָס? דאַרף מען שוין ניט הערן וואָס דער באַטקאַ זאָגט? פונקט ווי אַ הונט בילט? ... (פּאַרטראַכט זיך אַ וויילע): איך געדענק, מיר זיינען אויך אַמאָל געווען קינדער ... אז מיין פּאַטער פּלעגט אַראַפֿ-נעמען דעם פּאַסעך, פּלעגן מיר בלייבן טויטע! ... מיינסט, ער האָט זיך געשלאָגן? ער האָט נאָר געסטראַשעט! אויך געווען אַ גוטער, אַ גאַלדענער מענטש ... פּלעגט מיך שטענדיק מיטנעמען אין הויף אַריין, צום קאָזלאָווער פּריץ הייסט עס ... אַ הויף איז דאַרטן געווען אַ גרויסער, אַ ברייטער, מיט בויער פון ביידע זייטן, מיט שייערן ... אָפּענע פעלדער מיט קאַרן ... זומער־לעב — דער זאַמד ווייך און וואַרעם ... באַרג־אַראַפֿ — דער טייך, קליינע כלאַפּעס באַדן זיך, פּליעסקען זיך אין וואַסער ... וויסע לייונט טריקנט זיך אויף דער זון ... עס בלאַזט אַ מחידיק ווינטל ... (זיפּצט): אַיי־אַיי־אַיי! ... (ווערט אַנטשווירג).

אַנטאָן (אין דער האַלב־פּינצטערניש, זיצט אויפֿן בעט מיט די שטיווול אין די הענט, זיפּצט): אַך, האַספּאַדי פּאַמילוי! ... (נאָך אַ לאַנגן שטילשווירג): כאַטש גיכער קאָנען פּאַרן צוריק אַהיים ... די מאַטקאַ דאַרט בענקט, בענקט ... דו פּאַרסט, זאָגט זי, זונעניו, אין די ווייטע לענדער אַריין — גאַט ווייסט, זאָגט זי, צי מיר וועלן זיך שוין זען אַמאָל ... (שאַקלט וויימוטיק מיטן קאָפּ, שווייגט אַ וויילע, דערנאָך כאַפּט ער אַ קוק, ווי פּאַרגנבעט, אין נפתלי'ס זייט): פּאַראַן אויך אַ ווייבל אַן אייגנס, אַ יוגנט הייסט עס ... אויך אַ בחורל, אייגן פּלייש און בלוט ... נפתלי (שלעפּעריק): וואָס בעלעבעטשעסטו דאַרטן? לייג זיך שלאָפֿן. **אַנטאָן:** איך רעד פון דער מאַטקאַ, הייסט עס ... אַך, האַספּאַדי פּאַמילוי! ...

(זיצט פארטרעאכט. אַ וויילע איז שטיל. פלוצעם עפנט זיך די טיר און עס לאָזן זיך הערן פון קאַרדזאַר אַ שטיל געפּטשען און אַ פאַרשטיקט געלעכטער. אין קיך קומען־אַריין בעסי און רייטשל).

בעסי: רייטשל, דאָנט בי קרייזי... מע שלאָפט דאָך שוין... ששאַ...
רייטשל: מע שלאָפט שוין? (קוקט זיך איין): נין, אַט זיצט ער, דאָכט זיך...
 איך וויל נאָר איין קוק טאָן... (פאַרגנבעט זיך, ווי אַ קאַץ, צו אַנטאַנס בעט, בויגט זיך אָן, קוקט זיך איין אין אים. יענער, אַ דערשראָקענער, הויבט זיך אויף מיט די שטיוול אין די הענט, ציט זיך אויס. רייטשל לאָזט זיך צוריק, לויפט־אַרויס מיט אַ קוויטשיק געלעכטער).

בעסי: משועזע מויד!... (לאָזט זיך גיין פאַמעלעך, קווענקלט זיך, שטעלט זיך אָפּ ביי אַנטאַנס בעט, קוקט אים אָן אַ וויילע, ווי ער שטייט נאָך אַלץ מיט די שטיוול אין די הענט): פאַרדאָן מי... זוויניטיע...
נפתלי (כאַפט זיך אויף): האַ?
בעסי: דאָס בין איך, טאַטע! (גליטשט זיך דורך צום פראַנט־צימער).

פ א ר א נ ג

•

צווייטער אַקט

אַ פראַנט־צימער, ציכטיק צוגעקליבן. צוויי טירן: איינע אַנפאַט, אַפּן צו דער קיך, מיט באַרדאַ־קאַלירטע פאַרהענגלעך, דינט אַלס אַריינגאַנג, און איינע רעכטס, פירט צו פּיוולס צימער. רעכטס — אַן אַלמער מיט ביכער, אַ קאַמאָד מיט אַ שפיגל. לינקס — אַ פּענצ־טער, אַ ניי־מאַשינ, אַ ציראַטענע קאַנאַפּע. אין מיטן — אַ קיילעכיקער טיש מיט שטולען. אַ וויג־שטול. אויף די ווענט זענען אויסגעהאַנגען פאַמיליענבילדער, אַ שול־גרופּע, אַ שול־דיפּלאָם, אַ דרייעקעכיקע געווענטענע פּאָן מיט אַן אויפּשריפט אין ענגליש: קופּער יוניאַן. — אַ ווינטערדיקער זונטיק, נאַכמיטאַג.

נפתלי אַנגעטאַן אין אַ סוועטער, זיצט ביים טיש אין בריקל, לייענע אַ יידישע צייטונג, טייטלט מיט די פינגער, באַוועגט פאַמעלעך מיט די ליפּן.

זיענע־מלכה און היימי זיצן ביידע איינס אַקעגן אַנדערן אויף צוויי שטולן. היימי האַלט אויף ביידע הענט אַ פאַסמע וואַל, און זיענע־מלכה וויקלט פון איר אַ קנויל.

זיענע־מלכה: זע נאָר, ווי דאָס קאַן גאָר ניט איינזיצן אפילו אַ מינוט ניט!
 וואָס דרייסטו זיך, וואָס?

היימי: אַז די הענט טוען מיר וויי! (דרייט זיך מיט די אַקסלען).
 זיענע־מלכה: נעבעך! די הענטעלעך טוען אים וויי!... למאי טוען דיר

די הענט ניט וויי אויף צו שלעפן ביי מיר ניקלס אלע זונטיקס?
 נפתלי (פון דער צייטונג): איי, כאפט ער דארטן קלעפ! ...
 היימי (פאָרקרימט זיך, בלאַזט מיט דער אונטערשטער ליפ אַרויף צו דער נאָז):
 פפו! פפו!

היענע-מלכה: וואָס איז דאָס פאַר אַ תנועות? וואָס בלאַזטו, וואָס?
 היימי: אַז סע בייסט מיר אין נאָז! ... (בלאָזט): פפו! פפו!
 היענע-מלכה: נו? סע בייסט אים שוין גאָר אין נאָז, בייסט אים! דווקא
 איצט געפונען אַ צייט, סע זאָל אים בייסן אין נאָז! ...
 נפתלי (אין התפעלות): איי, קריגט ער דאָרטן געבראַכן די ביינער! ...
 (הויבט-אויף די ברילן אויפן ווייב): וואָס מוטשעסטו אַ קינד, וואָלט איך וועלן
 וויסן? (פאַרטיפט זיך אין דער צייטונג).

היענע-מלכה (מיטן איין אויג אויפן מאָן): נאָ דיר! זיך אַפגעזוכט אַ בעל-
 רחמים! (וויקלט): דאָכט זיך, דאָס מאַכט מען זאָקן פאַר דיר, ניט פאַר קיין אַנדערן?
 נפתלי (מיט די אויגן אין דער צייטונג): ווער בעט דיך מאַכן זאָקן אין אַמע-
 ריקע? מע גייט-אַרויס צום פושקאַרט, מע באַצאָלט אַ קוואַדער — האָט מען זאָקן!
 היענע-מלכה: אַזוי? שיינע זאָקן וועט דיר אַמעריקע פאַרקויפן פאַר אַ קוואַ-
 דער! ס'איז דען זאָקן דאָ? גאָר אַ האַרצווייטיק, ניט קיין זאָקן! ...
 נפתלי: נו, מאַך דיר זאָקן מאַך. אַבער לאָז לייענען דעם פייפער! (לייענט
 אַ וויילע, הויבט-אויף דעם קאַפּ, דורך שיינענדיקע ברילן): ווי געפעלט דיר בעסער,
 ווי ער כאַפט דאָרטן פעטש גאָר אָן אַן אַפּשטעל! ...

היענע-מלכה: ווער?

נפתלי: דער מחותן אונדזערער.

היענע-מלכה: וואָסער מחותן?

נפתלי: איוואָן.

היענע-מלכה: וואָסער איוואָן?

נפתלי: וואָסער איוואָן? אונדזער איוואָן!

היענע-מלכה: איך פאַרשטיי ניט וואָס דו רעדסט דאָרטן פאַרשטעלט ...

נפתלי: איך רעד פון דער מלחמה רעד איך. וועדליק ווי דער שרייבער
 פונעם פייפער דערציילט דאָ, איז טאַקע גאָר חידושים!

היענע-מלכה: וואָס איז שוין ווידער? ... (צו היימי): הער זיך אויף צו
 דרייען, ווי אַן אוגערקע אין ראָסל!

נפתלי: ס'אָ סברה, אַז וועלעלם איז שוין ניט ווייט פון קאָזלאָוו ... איי,
 וועט דאָס זיין שייך, ווען קאָזלאָוו ווערט אַ דייטשע מדינה! כ'לעבן, איך וואָלט אַ
 בעלן געווען זיך דורכפאַרן אַ הינצו אַ קוק טאָן! ...

היענע-מלכה (וויקלט): מער פעלט אים ניט איצט, אַז נאָר פאַרן קיין קאָזלאָוו
 נפתלי: וואָס-זשע מיינסטו? איך זאָל איצט דאָרטן זיין, וואָלט מען מיך
 אויך גערופן טאַנצן ... (שטייט-אויף, גייט-צו צום ווייב): וואָס איז? אפשר אַ
 שלעכטער יוון וואָלט איך געווען? ... (צייט זיך אויס, מענטש סאָלדאַט): נאָך אַ מיין
 טאַנצן! ... אַז פאַניע האָט געקאַנט צונעמען אין סאָלדאַטן פראַקאַפּ קריוואַרילקין,
 אַזאָ אַלטן שיכור ... מיט מיר, להבדיל, אין איינע יאָרן ...

חיענע-מלכה: א רחמנות נעבעך אויפן שייגעץ. זינט ס'איז אים אָנגעקומען דער לעטער, גייט אים נישט איין אַמעריקע. ער האָט זיך פֿאַר מיר געקלאָגט, אַז סע ציט אים אַהיים.

נפתלי: ווער? אַנטאָש? נו, אוודאי! ס'איז אים דאָ גאָר שלעכט! פֿאַרדינט אַכצן טאַלער וואָך אין וואָך. אויף אַלע יידן געזאַגט געוואָרן! ...

היימי (כאַפט זיך אויף): סע בייסט! ... (טראַגט צו ביידע הענט מיט דער פֿאַסטע וואָל צום פֿנים, רייבט די נאָז מיט אַ ווילדער גרימאַסט).

חיענע-מלכה: אוי, זע נאָר, וואָס דער משומד האָט מיר דאָ אָנגעמאַכט! אינגאַנצן פֿאַרפֿלאַנטעט! אַזאַ סאַמאַוואָליעץ! ... (רייסט ביי אים אַרונטער די פֿאַסטע פֿון די הענט): פֿון דאַנען אַהין וויל דאָס ניט העלפֿן!

נפתלי: וואָס באַדערסטו דאָס קינד? ס'איז דאָך זונטיק, זיין טאַג. לאַז אים אָפּ, זאָל ער בעסער גיין אין די מואווינג פיקטשעס, וועט זיין מער מצווה... האָ, רעב חיים? (היימי קוקט אויפֿן טאַטן מיט דאַנקבאַרע אויגן).

חיענע-מלכה: אַט האָסטו דיר! מואווינג פיקטשעס! ... אַבער ווי ער שטעלט זיך דאָס איין פֿאַר אַ מליץ-יושר! אַ שיינער טאַטע! שייך האַדעוועט ער קינדער! ...

נפתלי: ס'איז אַמעריקע, מאַי דיר סער. אַיי קען העלף אַיט. אין אַמעריקע דאַרף מען וויסן וואו איין און וואו אויס... (נעמט די צייטונג, זעצט זיך אויפֿן וויג-שטול, שאַקלט זיך).

חיענע-מלכה: ער ווייסט וואו איין און וואו אויס! (צו היימי): וואָס-זשע ביסטו אַוועק? גיי זען זיך אַנידער! (היימי רייבט זיך די נאָז, מאַכט אַ באַוועגונג אויף ניין): אַ שיינע שטוב ביי מיר! ... (גייט צו דער קיך-טיר): סיידעלע? וואו איז סיידי?

היימי (קוקט-אַריין אין קיך): אַרויס אין סטריט.

חיענע-מלכה: אין אַזאַ קעלט? וועט נאָך כאַפֿן אַ פֿאַרקילונג, מיינע שונאים. גיי רוף זי אַריין! (היימי רירט זיך ניט. חיענע-מלכה שטייט מיט דער פֿאַסטע אויף די הענט): וואָס-זשע וועט זיין מיט די וואָל? נפתלי, אפשר וועסטו זיך מטריח זיין? גייסט סיי-ווי אַרום ליידיק אַ גאַנצן זונטיק... (נפתלי שאַקלט זיך איבער דער צייטונג, ענטפֿערט): נו, וואָס האָסטו זיך אַוועקגעזעצט שאַקלען, ווי אַ דאַר-פישער מלמד איבער זויערמילך?

נפתלי: זעסט דאָך. איך לייען דעם פייפֿער.

חיענע-מלכה: דער פייפֿער קאַן וואַרטן. נישקשה, עס מעג דיר אַנשטיין. ס'איז דינע זאַקן, (טוט אים אַן די פֿאַסטע אויף די הענט, פֿירט אים צום שטול).

נפתלי: ווער בעט ביי דיר זאַקן, ווער? (זעצט זיך אויפֿן שטול): אַן אומגליק מיט די זאַקן! געפֿונען אַ דזשאַב אין אַמעריקע! ...

חיענע-מלכה (וויקלט): דו דריי זיך נאָר ניט! ... אַפֿנים, בעסער די פֿיס זאָלן פֿירן ביים פושקאַרט? ... (צו היימי): וואָס-זשע שטייסטו? גיי זוך-אויף

סיידעלען — זאַגט מען דאָך דיר!

היימי: גיב אַ ניקל.

חיענע-מלכה: אַה?! איך האָב אַבער געוואוסט, אַז ער וועט בעטן אַ ניקל!

היימי: האסט דאך מיר אליין צוגעזאגט.
 חיענע-מלכה: ניטא ביי מיר קיין ניקלס פאר אַזעלכע סאַמאָואַלצעס.
 נפתלי: וואָס דינגסטו זיך מיט אים? עס שלאָגט צו דער גאַל, כ'לעבן! (צו
 היימי): קום אַהער, חברה-מאַן, אָט וועל איך דיר געבן. (ציט זיך מיט די גע-
 פענטעטע הענט צו דער קעשענטע).

חיענע-מלכה: וואָרט, וואָרט! כאָפּ ניט אַזוי! וועסט מיר אַנמאַכן ווידער
 אַ צרה! ... (נעמט זיך צום פאַרטוך): נאָ דיר אַ ניקל, נאָ! טרפהנער האַלדז! ...
 קום אַבער צוריק מיט סיידעלעך, וועסטו זי אויך נעמען אין די מאַווינג פיקטשעס.
 דו הערסט? אַניט, וועט זי מיר פאַרוויינען דעם קאַפּ! (היימי גייט אַרויס).
 נפתלי (דרייט זיך מיט די הענט): געפונען אַ דושאַב אין אַמעריקע! אַ חרפה
 און אַ בושה, כ'לעבן! ... (פּויוזע): גלויבסטו טאַקע, הייסט עס, אַז ער וויל פאַרן
 אַהיים, אַנטאַש?

חיענע-מלכה: נו, און אַז ער וויל פאַרן, וועסטו זיך אַוועקזעצן וויינען?
 נפתלי: וואָס-זשע מיינסטו? ס'וועט טאַקע זיין אומעטיקלעך. כ'האַב זיך
 שוין צו אים צוגעוואוינט. עפעס היימלעכער מיט אים דאָ. אַ וואוילער שייגעץ, גאַר-
 ניט געראַטן אין דעם טאַטן זיינעם ...

חיענע-מלכה: אַ נייעס, נו! ער איז דאָך אינגאַנצן זי, די מוקלאַ זיינע.
 אַהאַפּאָ — אויך געווען אַ וואוילע גויע, אַ באַהאַרצטע ...

נפתלי: אַ שאַד אַרויסצולאָזן אַזאַ פון אַמעריקע! ... ווייס איך וואָס! ווער'ט
 אים לאָזן פאַרן? איך בין גאַר אַ בעלן צו גיין מיט אים אין ביזנעס ...
 חיענע-מלכה: אין ביזנעס וועט ער גיין ... דו מאַך נאָר ניט מיט די הענט
 איידער וואָס-ווען! ... אַ ביזנעסמאַן ביי מיר! ...

נפתלי: נאַרעלע. מיט געלט קאָן איך נאָך ווערן דער ערשטער ביזנעסמאַן אין
 אַמעריקע! פון וואַנען, מיינסטו, איז דאָס דזשייקאַב שיף געוואָרן אַזאַ מזיק, ווען
 ניט זיין געלט?

חיענע-מלכה: דאַרף מען דאָך פריער האָבן דזשייקל שיפס געלט!
 נפתלי: אַנטאַן האָט! דאָס ווייסטו, אַז אַנטאַן איז איצט ווערט, נאָך מיין
 חשבון, אַ טאַלער אַכט הונדערט, אויב ניט די גאַנצע טויזנט!

חיענע-מלכה: איז דיר וואָרעם! און נאָך מיין פראַסטן שכל קומט-אויס ...
 איך וועל דיר זאָגן דעם אמת: אַזוי האָב איך צו אים גאַרניט ... אדרבה ... נאָר
 פונדעסטוועגן וואָלט איך מער געווען צופרידן, ווען ער פאַרט טאַקע אַוועק.

נפתלי (קוקט זי אָן פאַרוואַנדערט): וואָס איז דען?
 חיענע-מלכה (רעדט שטיילער): עס געפעלט מיר עפעס ניט, וואָס אונדזער
 בעסי איז מיט אים די לעצטע צייט געוואָרן צופיל מחותן ...

נפתלי (ווי פריער): וואָס רעדסטו נאַרישקייטן?
 חיענע-מלכה: איך ווייס וואָס איך רעד! ... פריער, אַז ער איז געקומען פון
 דאַרף, האָט זי זיך, דאַכט זיך, געקרימט, ניט געוואָלט ליידן וואָס ער גייט אַהער.
 אַבער זינט ער האָט זיך אויסגעגריינט און אַנגעהויבן פאַרדינען געלט אין רעסטאָ-
 ראַן, איז גאַר געוואָרן אַנדערע דבורים ...

נפתלי: דהיינו? וואָס פאַר אַ דבורים?

חיענע-מלכה: איך ווייס? אָט האָבן זיי גאָר איינגעפירט אַ מאָדע, זי און נעקסדאָריקע רייטשל, צו שלעפּן זיך מיט אים זונטיק אין די מאַווינג פּיקטשעס... נפתלי (מיט אַ געלעכטער): סך הכל? און מער קיין חטא האָסטו אויף זיי ניט געפונען? (מאַכט מיט די הענט): נו, וואָס-זשע האָסטו זיך אַזוי דערשראָקן, אַז זיי גייען אין די מאַווינג פּיקטשעס? רבנים גייען אויך אַהין! ס'איז דאָך אַמעריקע!... חיענע-מלכה: דריי ניט מיט די הענט!... וואָס פאַר אַ מחותן איז זי מיט אים צו גיין אין די מאַווינג פּיקטשעס?

נפתלי: רעדסטו דאָך טאַקע ווי אַ יידענע, האָב קיין פאַראַיבל ניט!... זיי גייען מיט אים אין די מאַווינג פּיקטשעס — מסתמא ווילן זיי זיך אַנדזשאַיען, האָבן פון אים אַ ביסל „פאַניע“... .

חיענע-מלכה: שיינע „פאַניע“, אַז אַך און אַז וויי!... און טאַמער איז נאָך קאַרג — איז מען אַנומעלטן אַריין זאַלבעדריט אין דראַג-סטאַר, און אַנטאָן האָט זיי מכבד געווען אין מיטן ווינטער מיט אייז-קרים... סיידעלע האָט אַליין געזען... נפתלי (נתפעלט): ווער? אַנטאָן האָט געטריט די מיידלעך מיט אייז-קרים?! טאַקע באמת?... איי, אַנטאַשאַ! ער ווערט דאָך אַ לייט אין אַמעריקע, בנאמנות!... (טוט זיך אַ פאַטש אויף דער קני): איך גיי מיט אים אין ביזנעס, חיענע-מלכה!... חיענע-מלכה: פאַוואַליע מיט די הענט!... זע נאָר, ס'אַראַ גדולה אויף אים! נפתלי: איי, קאַזלאָוו!

חיענע-מלכה: מער פון אַלץ געפעלט מיר ניט, וואָס זי איז דאָ אינמיטן, אָט די שלעפּערקע, די רייטשל... נפתלי: וואָס איז דען?

חיענע-מלכה: אַזוי. איך האָב פיינט אַן אויסוואַרף... אַ צו פרייע נשמה... ס'אָ סברה, אַז זי דרייט זיך גאָר אַרום מיט אַ טאַליענער עפעס. אַלע נעקסדאָריקע טייטן אויף איר מיט די פינגער... .

נפתלי: ווייס איך — דיינע נעקסדאָריקע דאַרטן! זיי האָבן ליידיקע פינגער, טייטן זיי... .

חיענע-מלכה: אַ רחמנות אויף דער מאַמען אירער. נעבעך אַן אלמנה... מע זאָל גאָר באַהיט ווערן... גאַט ווייסט, וואוהין זי וועט נאָך פאַרשלעפּן אונדזער בעסעלען!

נפתלי: נאַרישקייטן!

חיענע-מלכה: ביי דיר איז אַלץ נאַרישקייטן! וואָס-זשע, עס אַרט דיך עפעס, וואָס אַ קינד האָט אַפגעפינצטערט איר יוגנט — און צום סוף האָט זי אפילו ניט מיט וועמען צו אויסגיין?... עס ווערט דאָך איר שוין אָט פאַר-פסח, איך האָב מורא, אויב ניט פיר-און-צוואַנציק יאָר... .

נפתלי: דאַרפסט גאָר ניט מורא האָבן — ניט פיר-און-צוואַנציק, נאָר טאַקע די גאַנצע זעקס-און-צוואַנציק.

חיענע-מלכה (קוקט אים אַן ביז): ווער בעט דיך ציילן?

נפתלי: איך צייל גאָר ניט. איך געדענק אויסווייניק... צוויי יאָר, נאַרעלע, גייען ניט באַרוועס ביי אַ מענטשן היינטיקע צייטן... חיענע-מלכה (לייגט-אָוועק דעם קנויל אויפן שויס, פאַרברעכט די הענט):

נו? מיר טריקנט דער מאַרד, איד שלאָף קיין געכט ניט, און ער חכמה זיך גאַר! ... (נעמט ווידער וויקלען): וואָלסט כאָטש אַ טראַכט געטאָן אַמאָל, ווי ביי לייט אַ טאַטע, וואָס וועט זיין דער תכלית? אַ דערוואַקסן מיידל, אָן עין־הרע, און ניט אַ פעני נדן...

נפתלי: אין אַמעריקע דאַרף מען ניט קיין נדן. ס'איז אַ דומאַקראַטיש לאַנד, פאַרשטייטו מיך!

חיענע־מלכה: וואָס טויג מיר דיין „דומאַקראַטיש“, אַז אַ ליאָדע שניידערל אָדער אַן אַפרייטערל איז דאָ דער גרעסטער יחסן? אָן פינפהונדערט טאַלער טאַר מען זיך צו זיי גאַר ניט צושטעקן! ...

נפתלי: וואָרט אויס. אַט וועט פייוול באַלד ווערן אַ אינדזשיניער, וועט שוין דעמאָלט זיין די אמתע דומאַקראַטיע!

חיענע־מלכה: ששאַ! ... (קוקט צו פייוולס צימער, רעדט שטילער): דו קוקסט נאָר אַרויס אויף יענעס! אַז פייוול זאָל געזונט זיין וועט מיט גאַטס הילף זיך שטעלן אויף די פיס — דאַרף ער פריער פון אַלץ האָבן אין זינען זיך.

נפתלי: וואָס עפעס באַלד זיך? האָט דען בעסי ניט געאַרבעט די גאַנצע צייט כמעט פאַר אים, אַוועקגעגעבן אים דאָס לעצטע, ביז אַ פעני? ...

חיענע־מלכה (דערשראָקן): ששאַ! ... ער גייט, דאַכט זיך ... דו דאַרפסט נאָר רעדן! ... (עס קומט־אַרויס פון זיין צימער פייוול, אַנגעטאָן אין אַ סוועטער, אַ צעשוויבערטער, מיט אַ ברוגז פאַרשלאָפן פנים).

פייוול (קאַרטשעט זיך): ביי אייך איז דאָ וואַרעם, אַ מחיה! ... וועגן וואָס רעדט מען דאָס דאָ אזוי געשמאַק?

חיענע־מלכה: גאַרנישט. גלאַט, מע פלאַפלט.

נפתלי: זעסט דאָך (באַווייזט מיט די הענט): האָט מיך אַוועקגעזעצט אַט אזוי און מעלקט מיך! ...

חיענע־מלכה: כאָטש אויסגעשלאָפן זיך אַ ביסל?

פייוול: ווער קאָן דאַרטן שלאָפן אין אַזאַ חורבה? (גייט צו דער קיך, שטענקט־אַרויס די הענט צום אויוון).

נפתלי: אַט דאָס טענה איד מיט דער מאַמען דיניער שוין לאַנג, אַז מע וואָלט באַדאַרפט אַריבערמופן אויף וואַל־סטריט, צי אין די בראַנקס, וואָלט מען כאָטש געהאַט סטים־היט אַלע זונטיק ...

חיענע־מלכה: שטים־היט ... דו זע בעסער, עס זאָל ניט פעלן קיין קוילן אין שטוב! (הויבט זיך אויף): גוט, וואָס דו האָסט מיך דערמאַנט. אפשר וועסטו גאַר גיין אַרויפ־טראָגן קוילן, נפתלי? גייסט דאָך במילא אַרום שלינג־און שלאַנג...

נפתלי (הויבט זיך אויף אויף): שוין? אַ נייער דזשאַב? אַט בין איד דיר אַ זאַקנאַכער, און אַט — אַ קוילנברעגער! לאַז מיך פריער זיך איינטרייען אין איין דזשאַב! (נעמט אַרונטער פון די הענט די פאַסמע וואָל): אַט וועט באַלד קומען אַנטאָן, וועט ער דיר אַרויפ־טראָגן קוילן אויף אַ גאַנצער וואָך. (צו פייוולען): דו וויסט,

פייוול, וואָס ביי מיר איז געבליבן: איד גיי דאָך מיט אַנטאַנען אין ביזנעס!

פייוול (ברוגזלעך): אזוי גאַר? וואָס פאַר אַ ביזנעס?

נפתלי: אַנטאָן ווערט אַ לייט אין אַמעריקע! ער גייט שוין אויס מיט מיידלעך אין די מאַווינג פיקטשעס און טריט זיי מיט אייז־קרים אויפן ברענענדיקן פראַסט...

פיוול: ווער זיינען די מיידלעך? און וואָס האָט דאָס צו טאָן מיט ביזנעס?
נפתלי: ביזנעס איז זיך סעפרעט... און די מיידלעך זיינען טאָקע באַקאַנטע
מיידלעך — אונדזער בעסי מיט דער נעקסדאָריקער רייטשל.

פיוול (קוקט דערשטוינט אויפן פּאַטער און מוטער): בעסי גייט מיטן פויער
אין די מאַווינג פיקטורס? און צוזאַמען מיט רייטשלעך?...?

היענע-מלכה: ווייס איך — וואָס ער וועט דיר דערציילן!
נפתלי: איך דערצייל? דאָס דערציילסט דו דאָך!... (היענע-מלכה גיט
אויף אים אַ קוק, טוט אַ קוועטש מיט די פלייצעס, למאי ער רעדט איבעריקע רייד).
פיוול: ווייסט, טאַטע, וואָס איך וועל דיר זאָגן? עס וואָלט שוין צייט געווען,
דו זאלסט זיך אַמאָל צעשיידן מיט דיין אַנטאַנען. זינט ער איז געקומען פון דאָרף
שוין העכער צוויי יאָר, הערט מען דאָ אין שטוב נאָר אַנטאַן און אַנטאַן! עס קריכט
שוין פון האַלדז!

היענע-מלכה: מיינע ווערטער!...

נפתלי (קוקט אויף זיי מיט אַ פאַרלעגענעם שמייכל): אַוודאי פאַרשטייט איר
ביידע! אַ טייערער שייגעץ אַנטאַן!... (פיוול טוט אַ מאַך מיט דער האַנט, זעצט זיך
אויפן וויג-שטול).

היענע-מלכה: זיך פאַרליבט אינעם גוי! (גיט-אַרויס אין קיך).

נפתלי (גיט צום טיש): וואָס זאַגסטו בעסער, פיוול, אויפן פייפער? ווי גע-
פעלט דיר, ווי ער גיט דאָס קלעפּ?

פיוול(ברוגז): ווער? דער פייפער?

נפתלי: ניין, וועלהעלם... (זעצט זיך צו דער צייטונג. — מען קלאַפּט אין
קיך-טיר. עס לאַזט זיך הערן רייטשלס קול).

רייטשל (שטעקט-אַריין דעם קאַפּ): האַלאַ! מע מעג אַריין? (גיט-אַריין, אַנ-
געטאָן אין אַ פּראַנטישן סוועטער): אוי, ס'אַראַ וואַרעמקייט דאָ איז ביי אייך!...
האַלאַ, מיסטער טשערניאַק!

נפתלי: האַלאַ דיר אויך. מיר זיינען נאָטור וואַרעמע מענטשן, פאַרשטייסטו
מיך... (קוקט אויף איר דורך שמייכלענדיקע ברילן, נעמט זיך צו דער צייטונג).
רייטשל: וואו איז בעסי?

היענע-מלכה (קומט-אַריין פון קיך, מיט אַ ברוגזער מינט): בעסי איז ניטאָ.
ערגעץ אַוועקגעגאַנגען.

רייטשל (גיט צום שפּיגל): אַנטאַן נאָך ניט געווען?

היענע-מלכה (קוקט זיך איבער מיטן מאַן): וואָס עפעס אַנטאַן?

רייטשל (דרייט זיך פאַרן שפּיגל): ער קומט, דאַכט זיך, אַלע זונטיק.

פיוול: אויף וואָס דאַרפט איר אַנטאַנען? איר פאַרשטייט דאָך אפילו ניט
וואָס ער רעדט!

רייטשל (דרייט-אויס דעם קאַפּ פונעם שפּיגל): אַה, האַלאַ, פיליפּ! כ'האַב
געמיינט, איר שלאָפּט... אויף וואָס איך דאַרף אים? דזשאָסט פאַר פּאַן. איך
פאַרשטיי וואָס ער רעדט — ער רעדט דאָך שוין ענגליש! (מאַכט-נאָך אַנטאַנען):
נעוורימיין! קאַמאַנטשילדרי!... (צעלאַכט זיך).

פיוול (בורטשעט פאַר זיך): ער איז דאָך אַבער ניט קיין איטאַליענער...!

רייטשל: איז דהאט סאָ? ...! (אַ שטילשווייגן. צו נפתלין): וואָרעמע מענטשן? (מאַכט אַ גרימאַסט): און די פנימער אַזעלכע קאַלטע, ברוגזע ... פּאַנני! (גייט צו צו פייוולט): וואָס קוקט איר אויף מיר אַזוי בייז, פיליפּ? און וואָס זייט איר אַזוי צעקאַשמעט? געשלאָפּן טאַקע? ... פע, איר זייט אַ עגאַאיסט! דאָס גאַנצע טע-נעמענט-הויז מיט מיידלעך קוקן-אַרויס זונטיק אויף באַיעס, און איר לייגט זיך גאַר שלאָפּינקען ...

חיענע-מלכה: אירע ביזנעס!

נפתלי (צו רייטשלען, שמייכלט): וואָרט נאָר, אַט ווערט ער באַלד אַן אינ-דושיניער, וועט זיך פאַר אייך עפענען אַ ליכטיקע וועלט. וואָרט נאָר אויס אַ ווילע... רייטשל: ווער? איר זאָל וואָרטן? נאָ סער, איר האָב קיין צייט ניט צו וואָרטן, כאַ-כאַ-כאַ! ... (גייט צו דער טיר): אַה, געקומען בעסי! (גייט-אַרויס אין קיך).

חיענע-מלכה: אַ פריילעכע נשמה!

נפתלי: זי איז אין אַמעריקע, איז איר פריילעך ... פייוול (צום פּאַטער): און דו, ווי נאָר עפעס — איז באַלד „אינדושיניער“! (שטייט-אויף אַ ברוגזער, גייט-אַוועק צו זיך אין צימער).

נפתלי (קוקט אים נאָך מיט אַ באַליידיקט שמייכל): אַ חרפה, אַז מע איז אַ אינדושיניער? הלואי אויף מיר געזאַגט געוואָרן כאַטש האַלב! ... (בעסי און רייטשל קומען-אַרײַן).

רייטשל: אַליין גענומען אַ וואָק?

בעסי: מיט וועמען דען זאָל איר נעמען?

נפתלי: אין אַמעריקע נעמט מען אַלץ אַליין. העלפּ יור סעלף! ... (נעמט די צייטונג פון טיש, וויל אַרויסגיין).

חיענע-מלכה (קרימט אים נאָך): „העלפּ יור סעלף“! ... העלף מיר בעסער פינדעשען די וואָל, וואָס כאַפּסטו זיך צום פייפער? (נעמט די פּאַסטע וואָל, טוט אים אַן אויף די הענט, פירט אים אין קיך).

נפתלי (מיט ביידע הענט צו רייטשלען): אַ שיינער דזשאַב פאַר קאַלומבוסען, האָ? ... (גייט מיטן ווייב אין קיך).

רייטשל (קוקט אים נאָך מיט אַ געלעכטער): אַ פּאַנני פעללאָו דיין פּאַפּאַ! ער געפעלט מיר בעסער פון דיין ברודער פיליפּ. יענער קוקט מיט אַזעלכע אויגן, אַז מע קאָן שטאַרבן! ... ער מיינט, אַז ער איז אַ סאַשעליסט, איז שוין אויס וועלט! ... בעסי (ביים שפּיגל): ער איז ניט קיין סאַשעליסט — ער איז אַ זייאַניסט.

רייטשל (קוקט אויך צו איר אין שפּיגל): נאָ דיפרענץ! ... כּהאַב פיינט אַט די זייאַניסטן, וואָס האַלטן אין איין שלאָפּן אַ גאַנצן זונטיק ... עגאַאיסטן! (שטעלט זיך אַקעגן פייוולט טיר, מאַכט מיטן קולאַק): אַיי הייט דהעם! ...

בעסי (ווינקט צו איר, זי זאָל אַוועקגיין פון טיר): איר האָט זיך שוין ווידער צעקריגט?

רייטשל: נאָ! איר האָב דאָ נאָר געפרעגט אויף אַנטאַנען — האַסטו באַדאַרפט זען, וואָס פאַר אויגן ער האָט אויף מיר אַנגעשטעלט (קרימט אים נאָך).

בעסי: וואָס האַסטו עפעס געפרעגט אויף אַנטאַנען?

רייטשל (לאַכט): גאַרנישט. איר האָב מיך פאַרבענקט נאָך אים ...

בעסי: דו בענקסט שוין נאך אנטאנען אויך? נו, און דזשוועפע? ...
 רייטשל: דזשוועפע וועט פון מיר סייווי ניט אנטלויפן.
 בעסי (קוקט זי אַ ווילע אַ): דו דאַרפסט האָבן צוויי? ...
 רייטשל (לאַכט): פאַרוואָס ניט צוויי? ... ביסט דזשעלאָס?
 בעסי: ווער? איך? (דרייט זיך אויס צו איר פונעם שפיגל, מאַכט אַ גרימאַסע):
 אויף וואָס טויגן מיר שקציה? (האַקט איבער אינמיטן. פייוול גייט-דורך אין קיך,
 אַ אַ רעקל, מיט אַ האַנטוך און מיט זיין).
 רייטשל: וואָס-זשע דען? דו וועסט וואַרטן ביז וואַנען די זייאַניסטן וועלן
 זיך אויסשלאָפן? ... (ווייזט מיט דער האַנט אַהיך, וואוהיין פייוול איז אַוועק).
 בעסי (וואַרט-אַפּ אַ ווילע, רעדט שטילער): און איך זאָג דיר, רייטשל: שוין
 צייט דו זאָלסט סטאַפן דיינע ביזנעס מיטן איטאַליענער. וועסט נאָך ברענגען אויף
 זיך אַן אומגליק.
 רייטשל: ביסט אַ נאַר! וואָס הייסט, איך זאָל סטאַפן? מיינסט, ס'איז ביי
 מיר אַ שפּאַס? ס'איז אַן ערנסטע זאַך! ...
 בעסי: אַלע טענענטס רעדן פון דיר ...
 רייטשל: זאָלן זיי רעדן צעזעצטערהייט! ווער פּרעגט ביי זיי עצות? ... דו
 מיינסט, איך בין זאָ אַזאַ נאַר, ווי דו? איך וועל זיצן, ווי מייך מאַמע זאָגט, ביזן גרויען
 צאַפּ און אַרויסקוקן אויף אַ יידישן באַי? נאָ מעם! די יידישע באַיעס, די זייאַניסטן
 און די סאַשעליסטן, זיינען שטענדיק פאַרנומען מיט זייערע מיטינגס און מיט זייערע
 סטרייקס ... איך גלייך ניט אַזעלכע עגאַאיסטן! איך וויל אויך לעבן!
 בעסי (קוקט אויף איר צערודערט): אָבער ... מיט אַ שייגעץ?
 רייטשל: נעווער מיינד אַ שייגעץ! ער פאַרדינט מער פון אַ יידישן באַי, און
 האָט מיך ליב, ווי צען יידישע באַיעס צוזאַמען קאַנען אַזוי ניט ליב האָבן! ...
 בעסי: ער איז דאָך אָבער אַ קריסט ... און ... ווי אַזוי קאַנסטו טאָן אַזאַ
 זאַך דייך מאַמען?
 רייטשל: דזשוועפע זאָגט, אויב די מאַמע וועט זיך איינשפאַרן, קאָן ער צוליב
 מיר ... האָו דו יו קאָל איט? זיך רעדזשיסטרירן פאַר אַ יידן ...
 בעסי: מגייר זיין זיך?
 רייטשל: דהאַטס ראיט, מגייר זיין. שוין געווען אַזעלכע קייסעס ביי זיינע
 לאַנדסלייט וויפל מאָל ... פאַר אים איז דאָס, זאָגט ער, אַ נאַטינג ... (לאַכט):
 וועסט נאָך זען, ווי איך וועל קאָכן געפילטע פיש ... ער גלייכט זייער געפילטע פיש ...
 בעסי (לאַכט אויך): און ער וועט דיך האַדעווען מיט לאַקשן ... (פייוול, אַן
 איינגעוואַשענער, גייט-צוריק צו זיך אין צימער, וואַרפט אַ פאַרדאַכטלעכן בליק אויף
 די חברטעס. בעסי און רייטשל קוקן אים נאָך אַ ווילע, זעצן זיך ביידע שווייגנדיק
 אויף דער קאַנאַפּע).
 רייטשל (רעדט שטיל, שמייכלט, ווי פאַרגנבהט): און איך וואָלט דיר גע-
 זאָגט, בעסי ... ווען דו ביסט ניט קיין נאַר ... ווען איך בין אויף דייך אַרט ...
 איך בין דיר אַ גוטער פריינט ...
 בעסי (קוקט אויף איר אומרויך): וואָס מיינסטו?
 רייטשל: איך מייך טאַקע וועגן אַנטאָנען! ווען דו ביסט ניט קיין נאַר ...

בעסי: אײ, סטאָפּ אײט!! וואָס ווילסטו פון מיר האָבן? איך האָב דיר שוין וויפל מאָל געזאָגט ...

רייטשיל: און איך האָב דיר אויך געזאָגט! ... זײ ניט קײן שקלאַף בײ דיין ברודער! ... ער איז אַ שײנער באַי, און אַ גוטער אַזאָ, און פאַרדינט אויך ... שפּעטער וועט ער פאַרדינען נאָך מער ... זײן באַס גײט אײם רעײזן, ער וועט אײם מאַכן פאַר אַ רעגעלן וועיטער ...

בעסי (פאַרוואַנדערט): פון וואַנען ווײסטו דאָס?

רייטשיל: איך בין נעכטן אין אַוונט געווען בײ אײם אין רעסטאָראַן, האָט ער מיר דערציילט.

בעסי: דו גײסט צו אײם אין רעסטאָראַן? וואָס האָסטו צו טאָן דאָרטן? ... רײטשיל (קוקט אויף אײר פון אונטערן שטערן, לאַכט): בײסט דזשעלאַס?

האַ? ...

בעסי (צעמישט): נײן ... אָבער ... ער איז דאָך מײן ... ער איז דאָך אונדזער לאַנדסמאַן ... וואָס האָסטו צו גײן צו אײם?

רייטשיל: איך האָב דאָרטן געהאַט סאַפּער מיט מײן באַי. אַנטאָן האָט אונדז דערלאַנגט צום טיש, ווי אַ רעגעלער וועיטער ... דזשוועפע האָט אײם געגעבן אַ פײנעם טײפּ ...

בעסי (מיט אַ לײכטערן געמיט): אַה, מיט דזשוועפען? ...

רייטשיל: יעס ... (קוקט אויף אײר לאַנג, מיט אַ באַהאַלטן שמײכל): פאַלג מײך, זײ קײן נאָר ניט ... און וואָס פּרײער — איז בעסער, וואָרום די יאָרן שטײען ניט ... בעסי: אײ, סטאָפּ אײט, פּלײז ...

רייטשיל: וועלל, סײז דײנע ביזנעס. ווי דו ווילסט ... (שטײט־אויף): מיר האָבן אָפּגערעדט צו גײן הײנט אין אַוונט אין די מואוויס אַלע זאַלבעפּערט, מיט דזשור־זעפען. איך וועל שפּעטער אַרײנקומען. וועסט דאָך גײן?

בעסי: וואוהין גײן?

רייטשיל: אין די מואוויס.

בעסי: נײן ... איך ווײס ניט ... אַלל־ראײט, איך וועל אפּשר גײן.

רייטשיל: וועל איך אַרײנקומען נאָך אײך. זײ ניט אַזױ עקסײטעד! ... (גײט אַרױס. בעסי שטײט־אויף פון דער קאַנאַפּע מיט אַ פאַרפלאַמט פּנים, גײט זיך דורך אײבערן צימער אין דער קרום, ווי אַ שײכורע, בלײבט שטײן מאַשינאַל בײם שפּיגל. אין דער צײט קומט פּײזל אַרױס אַ פאַרקעמטער, שטײט אַ ווײלע אין טײר, קוקט אויף דער שוועסטער. גײט־צו צום אַלמער, נעמט כלומרשט אַ בוך אין האַנט, גײט צו בעסײן מיט אַ זײט).

פּײזל (מיט אַ פּײנצומערער מײנע): בעסי, מיר געפּעלט דאָס ניט.

בעסי: וואָס געפּעלט דיר ניט?

פּײזל: מיר געפּעלט דאָס ניט. אַט די סודות מיט רײטשילען געפּעלן מיר ניט!

בעסי: וואָס גײען דיר אָן רײטשילס סודות?

פּײזל: אויב דו מײנסט, אַז דײנע ביזנעס מיט אַט דער ... מיט אַט דער אויס־

געלאַסענער מײד וועלן דיר פאַרשאַפּן כבוד — האָסטו אַ טעות!

בעסי: וואָס טשעפּעסטו זיך? דו ... דו דאַרפסט נאָך אויך רעדן? וואַלסט

בעסער שוויגן!

פיוול (פינטלט מיט די אויגן): פאר וואס דארף איך עפעס שווייגן?
 בעסי (היסטעריש): וואס ווילסטו? וואס ווילסטו פון מיינע יארן? איך בין
 ניט דיינער קיין שקלאף! ... גענוג! לאז מיך אויך לעבן א ביסל! ... (מיט טרערן):
 נא, נא זע ... (צעוואַרפט זיך די האַר אויפן קאַפּ): שוין גרויע האַר ... נא זע! די
 בעסטע יארן ... (חיענע־מלכה קומט־אַרײַן אַ דערשראָקענע. נאָך איר — נפתלי
 מיט דער צייטונג אין האַנט).

חיענע־מלכה: שאַ, וואָס איז שוין דאָ?

**נפתלי: וואָס קאָנט איר זיך ניט צעטיילן מיט מיין ירושה? (בעסי לויפ־אַרויס
 אין קיך. נאָך איר — חיענע־מלכה. פיוול, אַ צערודערטער, טוט אַ מאַך מיט דער
 האַנט, גייט צו זיך אין צימער. נפתלי קוקט אים נאָך, טוט אַ קוועטש מיט די פלייצעס,
 לאַזט זיך צוריק אין קיך, דערזעט אַנטאַנען אַנקומענדיק, בלייבט שטיין אין טיר):
 אַה, אַט איז אַנטאַן אויך דאָ! מע זאָל דערמאַנען משיחן! ... וואָס עפעס אַזוי
 שפעט היינט?**

**אַנטאַן (אויסערלעך אינגאַנצן זיך איבערגעביטן, אָנגעטאַן אַמעריקאַניש, די
 האַר געשוירן און פאַרקעמט אַמעריקאַניש, דאָס געזיכט ריין געגאַלט, נאָר די באַווע־
 גונגען און דאָס רעדן זיינען כמעט די זעלבע, וואָס פריער): האַלאַ, מיסטער פאַנטול!
 (גיט אים די האַנט, טוט־אויס דעם מאַנטל, לייגט אים פאַרזיכטיק און אַקוראַטנע
 אַנדער אויף אַ שטול): טאַקע שפעטלעך. זיך אַלץ געטויטשעט ביים באַרבער (נעמט
 אַרויס דעם זייגער).**

**נפתלי: אַפּגעסקראַכעט די מאַרדע לכבוד זונטיק? וואו האַלט דיין גאַלדענער
 זייגער?**

**אַנטאַן (שמייכלט): דערווייל, הייסט עס, אַ זילבערנער. שוין באַלד פיר.
 (שאַקלט מיטן קאַפּ): צוויי שעה זיך געטויטשעט ביים באַרבער!**

**נפתלי: פאַר די צוויי שעה וואַלסטו שוין געקאַנט צעברעכן צוויי טויז טעלער
 אין רעסטאָראַן.**

**אַנטאַן (קוקט אויף אים, לאַכט): ניין, מיסטער פאַנטול, דאָס מאַכסטו אַ מיס־
 טייק. איך ברעך שוין ניט מער קיין טעלער, קיין דישיעס הייסט עס. אַני־ני! נעווער! ..
 (היימי און טייד, רויטע פון קעלט, לויפ־אַרײַן פון דרויסן).**

היימי: אַנטאַן, אַ ניקל!

טייד: מיר אויך! מיר אויך! פּליז, אַנטאַן!

נפתלי: אַט האַסטו דיר אויף אַ פּולער וואָך. אַוועק, ווערים!

**אַנטאַן: ריכטיק, טשילדרי, ריכטיק! (נעמט זיך צו דער קעשענע): לאַז זיי,
 מיסטער פאַנטול. ביידן געבן צו ניקלס. אים אַ ניקל, איר אַ ניקל. זיי צוגעזאָגט
 ביידן געבן אַ האַב ... האַב ... (אַ שאַקל מיטן קאַפּ): פאַרגעסן ווי מע רופט דאָס!
 היימי (פריילעך): חנוכה־געלט!**

**אַנטאַן: ריכטיק, ריכטיק! אַ האַנקע־געלט, זיי צוגעזאָגט ביידן געבן אַ האַנקע־
 געלט. אַלע זונטיק אַ האַנקע־געלט! ... (גיט זיי צו מטבעות. די קינדער באַדאַנקען
 און לויפ־אַרויס מיט אַ שמחה).**

**נפתלי: אַלע זונטיק חנוכה־געלט? עס וועט דאָך דיר ניט קלעקן שיפס
 מאַיאַנטקעס! ...**

אָנמאַן : נעוורימיין! דער באַס וועט מיר געבן אַ רעיו. ערשט נעכטן גערעדט מיט מיר. ביסט אַלעראיט, זאָגט ער, אַנטאַן. וועסט ביי מיר ווערן, זאָגט ער, גאַר אין גיכן אַ רעגעלער וועיטער. דו, זאָגט ער, לערן זיך נאָר אויס אַ ביסל יידיש און מער איינגעלש ...

נפתלי : נאָך מער איינגעלש? קאַרג איינגעלש קאַנסטו? אויף מיר געזאָגט געוואָרן כאַטש האַלב! ... (גייט צו אים צו, שטעלט אויף אים אָן אַ פּאַר אויגן) : ע? וואָס איז דאָס פאַר אַ נייעס? אַ נייער סוט, אַנטאַן? (טאַפט אים ביים אַרבל).

אָנמאַן (שמייכלט באַשיידן־באַרימערש) : עהע!
נפתלי (דרייט אים אויף אַלע זייטן) : זע נאָר, ס'אַראַ פיינער סוט! וויפל האַסטו באַצאָלט?

אָנמאַן (מיט גדלות) : דריי און צוואַנציק טאַלער.
נפתלי : דריי און צוואַנציק פאַר איין סוט? וואָס זאָנסטו צו קאָזלאָוו? ! דו ווערסט דאָך אַ ספּאַרט, אַנטאַשקאַ! ... (צו דער קיך) : חיענע־מלכה, דו זעסט וואָס דאָ טוט זיך? ... (חיענע־מלכה און בעסי קומען־אַריין).

חיענע־מלכה : וואָס איז?

נפתלי (דרייט אַנטאַנען) : דו זעסט אַמעריקע? ... געקויפט זיך אַ נייעם סוט!
חיענע־מלכה (צום מאַן, אומצופרידן) : אַ נייעם סוט? נו, צערייס געזונט! ... בעסי (פּאַררויטלט) : האַלאַ, אַנטאַן! ... (רירט אים אָן ביים אַרבל) : אַ נייער סוט? זייער אַ שיינער ... (זעצט זיך אויף דער קאַנאַפּע, וואַרפט בגנבה בליקן אויף אַנטאַנען).

נפתלי : דריי און צוואַנציק טאַלער באַצאָלט! (טוט אים אַ פּאַטש אין פלייצע) : איך גיי מיט דיר אין ביזנעס, אַנטאַן!

חיענע־מלכה : זע נאָר, ס'אַראַ גדולה! (צו אַנטאַנען) : דיין באַטקאַ פּראַקאַפּ איז געגאַנגען לייגן דעם קאַפּ אויף דער מלחמה, און דו קויפסט זיך דאָ נייע שמאַטעס! שייין, האָ? ...

אָנמאַן (שטאַרק פּאַרשעמט, ווערט מיט אַ מאַל טרויעריק) : דאָס ביסטו טאַקע גערעכט, פּאַנטוליקאַ ... (שטייט פּאַרווירט, טוט אַ שאַקל מיטן קאַפּ) : ניט געהאַט קיין שכל אַ טראַכט צו טאָן! ... דאָס ביסטו גערעכט, טייערינקע ... אַליץ צוליב אונדזער נאַרישקייט, האָב קיין פּאַראַיבל ניט ...

נפתלי (צום ווייב) : צו וואָס זאָנסטו אים מוסר? וואָס באַדאַרף מען אַ מענטשן אַפּעסן דאָס האַרץ? ...

אָנמאַן : ניין, מיסטער פּאַנטוליקאַ, דאָס האַט זי געזאָגט ריכטיק, פּאַנטוליקאַ דיינע, גיב איר גאָט געזונט דערפאַר ... (שאַקלט מיטן קאַפּ) : ניט געהאַט קיין שכל אַ טראַכט צו טאָן! ...

נפתלי : עט, נאַרישקייטן! (צו חיענע־מלכה) : ער האַט געקויפט אַ סוט, ווייל דער באַס גייט אים געבן אַ רעיו ... וועט ווערן אַ רעגעלער וועיטער ... פאַר־שטייסטו שוין?

חיענע־מלכה : ביסטו גליקלעך! (אָן אַ זייט) : טאַמער וואַלסטו אים בעסער געדברט מכוח אַרויפטראַגן פונעם קעלער די שוואַרצע, וואָס ברענען?
נפתלי : דבר דו, וואָס עפּעס איך? זעסט דאָך — ער טראַגט אַ נייעם סוט! ...

חיענע-מלכה : אלעראיט, וועט היינט ניט זיין קיין סאפער! (גייט-אוועק אַ ברוגע אין קיך).

בעמי (שטייט-אויף פון קאנאפע, קווענקלט זיך, גייט-צו שטיל צו אַנטאַנען, טוט אים אַ טאָפּ ביים אַרבל): זייער אַ שיינער סוט, אַנטאַן... טראָג געזונט! (באַ- מערקט דעם פאַטערס בליק אויף זיך, פאַרשעמט זיך, רוקט זיך אַרויס פאַמעלעך פון צימער).

נפתלי (קוקט איר נאָך אַ ווילע ווי פאַרלעגן, טוט אַ קנייטש מיט די פלייצעס): מילא, נו!... (קערט זיך אום צו אַנטאַנען): הכלל, ברודער אַנטאַש, איך גיי מיט דיר אין ביזנעס!

אַנטאַן (שטייט נאָך אַלץ פאַראומערט).

נפתלי: וואָס האָסטו אַזוי אַראָפּגעלאָזט די נאָז?

אַנטאַן (שאַקלט מיטן קאָפּ): ניט געהאַט קיין שכל אַ טראַכט צו טאָן!...

נפתלי: נו, וועסטו אַ צווייטן מאָל מער שכל האָבן... זעץ זיך אַוועק, וואָס שטייסטו? האָסט מורא צעקנייטשן דעם נייעם סוט? ... (זעצן זיך ביידע צום טיש): איך וויל מיט דיר גיין, זאָג איך, אין ביזנעס...

אַנטאַן: וואָסערע ביזנעס מיינסטו, מיסטער פאַנטולי?

נפתלי: איך ווייס וואָסערע? עני ביזנעס! קויפן אַ סטאַרקע אינצווייען, צי אַ סטענד ערגעץ ניט ווייט אויף אַ קאַרנער, צי גאָר עפענען אַ קליינעם רעסטאָראַן, אַ מילכיגן... .

אַנטאַן: אויף וואָס דאַרף איך דאָס?

נפתלי: וואָס הייסט — אויף וואָס דאַרפסטו דאָס? נאָר איינער, דו מיט דיין געלט און איך מיט מיין שכל — קאַנען מיר דאָך איבערקערן וועלטן!... (קוקט אויף אים מיט אַ מאַדנע שמייכל, פון וועלכן ס'איז שווער צו דערקענען, צי טרייבט ער קאַטאַוועס, צי מיינט ער עס ערנסט).

אַנטאַן: גיין, מיסטער פאַנטולי, איך וויל ניט גיין אין ביזנעס. איך וויל גאָר צוריק, פאַרן אַהיים הייסט עס.

נפתלי: נאָ די גאָר אַהיים! וואו האָסטו איצט אַ היים? האָסט ניט געהערט וואָס דער פייפער שרייבט?

אַנטאַן (דערשראָקן): געהערט. ווי זשע דען? געלייענט אויך אַ ביסל, ווי ווייט מיר קאַנען... (פאַרטראַכט זיך): דאָס ביסטו טאַקע גערעכט, מיסטער פאַנטולי. גאָט ווייסט וואָס עס טוט זיך איצט אין דער היים!

נפתלי: בקיצור, וואָס טויג אונדז פאַליטיקע? פאַלג מיר, איך בין דיר דער בעסטער פריינט. נאָך דיין טאַטנס אַ פריינט געווען... דו שלאָג דיר אַרויס פון קאַפּ די אַלע נאַרישקייטן, באַזעץ זיך דאָ אין אַמעריקע ביי אַ ביזנעס, זוך דיר אויס ערגעץ אַ מיידל פון אייערע, האָב מיט איר חתונה און זיי אַ מענטש!

אַנטאַן (דערשראָקן): ווי אַזוי חתונה האָבן? וואָס רעדסטו? גאָט באַהיט!...

נפתלי: וואָס-זשע? וועסט אייביק זיצן אַ בחור?...

אַנטאַן (לאַזט-אַראָפּ די אויגן, ווערט מאַדנע רויט): וועגן דעם, מיסטער פאַנטולי, איז גאָר ניטאָ, הייסט עס, וואָס צו רעדן... דאָס איז, וועלן מיר זאָגן, ניט מעגלעך פאַר אונדז... אימפּאַסיבל הייסט עס... .

נפתלי: אימפּאַסיבל גאָר? וואָס איז? האָסט געלאָזט אַ כלה אין דער היים?

אָנמאַן (צעמישט): האָ? ניין... דאָס הייסט, ניט קיין כלה... (ווערט פּלוצעם אָנטשוויגן).

נפתלי: וואָס-זשע? גלאַט אזוי אַ שכנס אַ מיידל? ... (אָנטאָן שוויגט): איז דאָך אַוודאי רעכט! וואָס הערסטו זי איצט? דו ביסט אין אַמעריקע, און זי איז — ווייס איד, ערגעץ אין קאָזלאָוו! ניט היינט מאָרגן קומט אַהין דער דייטש! ...

אָנמאַן (קוקט אויף אים מיט שרעק): דער דייטש קומט קיין קאָזלאָוו? נפתלי: וואָס-זשע דען, ער וועט וואַרטן ביז וואָנען מע וועט אים רופן? דער דייטש ווייסט ניט קיין חכמות, וועלעלם הייסט אים גיין — גייט ער. נאָ זע וואָס דער פּיפּער שרייבט!

אָנמאַן (פאַרברעכט די הענט): אַך, האָספּאַדי באַזשע מאַי! ... גייט קיין קאָזלאָוו! ... (קוקט אָן נפתלי אין גרויס פאַרצווייפּלונג): נו, זאָג אַליין, מיסטער פּאַנטולי, איז ער ניט ווערט, מע זאָל אים פּערטלען? נפתלי: ווער? דער דייטש?

אָנמאַן: ניין, אונדזערע טאַקע, דער צאַר הייסט עס. נפתלי: פון מיינעטוועגן האָסטו געפּוועלט.

אָנמאַן: זאָג אַליין, ביסט דאָך אַ קלוגער מענטש. גענומען זאָל לאַנד מיט אזוי פּיל שטעט און דערפּער און עס איבערגעגעבן דעם טייוול אין די הענט אַריין! ... טרייבט אַלטע לייט אין שלאַכט-הויז... געמאַכט פון אַלץ אַ תּל... טפו טי, האָספּאַדי, פּראַסטי! ... (שטייט-אויף און גייט זיך דורך איבערן צימער אין אויפּרעגונג). נפתלי: מילא, וואָס טויגן די טענות? קאַנסט אים שטעלן אַ פּייג פון אַמעריקע? — שטעל! ...

אָנמאַן: נו, באַטראַכט זיך נאָר אַליין — ער קריכט צום טערקו וואוהין קריכסטו, טייוול משוגענער? אויף וואָס דאַרפן מיר פּויערים און אַרבעטער, דעם טערקס ערד? ווייניק ערד פּוסטעוועט ביי אונדז? ...

נפתלי (קוקט אויף אים, קוועלט): וואו האָסטו זיך דאָס אויסגעלערנט אַזעלכע ווערטער? אַלץ ביי די סאַצעליסטן אויף די מיטינגען?

אָנמאַן: שור, ביי זיי. אַט דאָס זיינען אמתע מענטשן! אַט וואו דער אמת גע-פּינט זיך! ... (קוקט אַ וויילע אין פּענצטער, קערט זיך אום צום טיש): דאָס ווייסטו, מיסטער פּאַנטולי, וויפּיל ווייזשעס אַט דער דאַרמאַיעדניק באַקומט? נפתלי: וואָסער דאַרמאַיעדניק?

אָנמאַן: טאַקע ער אַליין, דער צאַר הייסט עס.

נפתלי: פון וואָנען זאָל איך וויסן? איך האָב זיין פּיידע ניט געציילט.

אָנמאַן: דריי מיליאָן אַ יאָר — און ס'איז אים נאָך ווייניק!

נפתלי: וואָס-זשע איז דאָ דער חידוש? אונדזער פּרעזדענט באַקומט דאָ ביי אונדז צען מאָל אזוי פּיל! ...

אָנמאַן: נאָ סער, מיסטער פּאַנטולי! דאָס מאַכסטו שוין אַ מיסטייק!

נפתלי: ווער? איך מאַך אַ מיסטייק? גוטע יאָרן! אין אַמעריקאַנער ביזנעס,

ברודער, בין איך מער געניט פון דיר...

אָנמאַן: אַלבעטשע אַז דו מאַכסט אַ מיסטייק! ניטאָ קיין גרעסערער פּונעם

צאַר. אַ סאַמאָדערזשעץ, הייסט עס...

נפתלי: וואָס טויג מיר סאַמאָדערזשעץ? אַט וועלן מיר פּרעגן פּייוועלען. ער ווייט דאָך שוין געוויס! אַ אינדזשיניער!... (גייט צו קלאַפּט פּאַוואַליע פּייוועלען אין טיר): פּייוועל, דו שלאָפּסט?

פּייוועל (באַווייזט זיך אין הוט און מאַנטל): וואָס איז דאָרטן? אַה, אַנטאָן איז שוין דאָ!...

אַנטאָן (פּאַרנייגט זיך): האַלאָ, כּווייוועל!
נפתלי: פּייוועל, דו ווייט דאָך מסתמא... וויפל, כּדומה למשל, באַקומט דאָ דער פּרעזדענט ווייזשעס אַ יאָר?
אַנטאָן: ווער, הייסט עס, באַקומט מער. דער צאַר, צי דער פּרעזידענט?
פּייוועל (קוקט זיי אָן): ווער פון אייך ביידן וויל דאָס לויפן פאַר פּרעזידענט?
נפתלי: מירץ, אַם ירצה השם ביידע לויפן... (פּייוועל מאַכט אַן אומגעדולדיקע באַוועגונג, לאַזט זיך גיין צו דער קיך): אַבער דערווייל זע איך גאַר אַז דו לויפּסט...
פּייוועל (שטעלט זיך אָפּ): איך לויף ניט. איך גיי וואוהין איך דאַרף.
אַנטאָן (שאַקלט מיטן קאָפּ): עי, כּווייוועל, כּווייוועל! ביסט אַ בורזשוי! יעי באַהו, אַ בורזשוי!...

פּייוועל (צום פּאַטער): וואָס וויל ער?
נפתלי: דאָס מוסרט ער דיך, למאי דו היטסט ניט אָפּ קיין כּיבוד־אַב... (פּייוועל טוט אַ מאַך מיט דער האַנט, גייט־אַוועק, נפתלי קוקט אים אַ וויילע נאָך. צו אַנטאָן־נען): אַט האַסטו דיר: ציוניסטן, סאַצעליסטן — ווייס איך — אַלץ אין שוואַרץ יאָר!...
חיענע־מלכה (קומט־אַריין מיט אַ קוישל און מיט אַ שליסל): נו? איך וועל זיך היינט אַמאָל דערבעטן אַ ביסל קוילן, צי גיין? (גייט צו אַנטאָנען): אַנטאָן גאַלובטשיק, טו אַ טובה. זיי זיך מטריח אין קעלער אַריין... זעסט דאָך — אַ שטוב ביי מיר פון סאַמע פּויליאַקעס...
אַנטאָן: אַה, קוילן אַריינבראַנגן? מיט אונדזער גרעסטן פּלעזשור. דאַרפסט מיך ניט בעטן אזוי שטאַרק, מיסעס פּאַנטוליקאַ. מיט אונדזער גרעסטן פּלעזשור! (נעמט ביי איר דאָס קוישל מיטן שליסל).

נפתלי: וואָס־זשע? אַנטאַנען דאַרף מען אַ סך בעטן?...
בעסי (קומט־אַריין פון קיך): איר שיקט אים שלעפּן קוילן פון סעלער? ער גייט דאָך אין אַ נייעם סוט!

חיענע־מלכה (בייז): וואָס אַרט דיך אזוי פאַר זיין סוט?
אַנטאָן (קוקט אויף בעסין און אויף זיין אַנצוג): אויך דאָס איז ריכטיק. דריי און צוואַנציק טאַלער באַצאַלט. גאַרניט אַ טראַכט געטאַן...
נפתלי: שאַ, פאַראַן אַן עצה! וואו תורה, דאַרט איז חכמה. (צום ווייב): טו אויס דעם פאַרטוך!

חיענע־מלכה: וואָס הייסט?
נפתלי: טו־אויס דעם פאַרטוך, וועט ער אַנטאַן.
חיענע־מלכה: מיינ פאַרטוך?
נפתלי: דיין הייליקן פאַרטוך! נישקשה, עס מעג אַנשטיין דיין פאַרטוך צו רייבן זיך אַרום אַ דריי־און־צוואַנציק־טאַלערדיקן סוט...
חיענע־מלכה: אַ מאַדנע השגה ביי דיר!... (טוט־אויס אומצופּרידן דעם פאַרטוך).

נפתלי (בינדט-אָן אַנטאַגען דעם פּאַרטן אונטער די פּאַכוועס): אַט אַזוי ביסטו אינשורט... (גייט-אַפּ אַ פּאַר טריט, באַטראַכט אים, קוועלט). אַ רעגעלער טשאַלע טשאַפלען!... (אַלע לאַכן). אַנטאַן שמייכלט, לאַזט זיך גיין מיטן קוישל).
 בעסי: איך גיי אויך מיט דיר, אַנטאַן! (פּאַרכאַפט זיך): איך וועל דיר ווייזן וואו דער סעלער איז...
 אַנטאַן: גיין, מע דאַרף ניט, מיסעס. מיר ווייסן אַליין דעם וועג. מירן טרעפּן... (גייט-אַרויס. בעסי בלייבט ווי אַפהענטיק).

היענע-מלכה: איך וואָלט וועלן וויסן, טאַכטער מיינע, וואָס אַרט דיך אַזוי פאַר אַנטאַנס סוט?

בעסי: און איך וואָלט וועלן וויסן, וואָס איז ער ביי איך — אַ נוגער, צי אַ שקלאַף, וואָס איר שיקט אים שלעפּן קוילן?
 היענע-מלכה: זע נאָר, ווי זי שטעלט זיך דאָס איין פאַר אים! (אַ קוק אויפן מאַן): נו?...
 נפתלי: ווייס איך!... (צו בעסי): דאַרפסט זיך ניט אַפּעסן אַזוי דאָס האַרק, בעסעלע. ביי זיין טאַטן פּראַקאַפּ איז ער געוואוינט געוואָרן צו ערגערע זאַכן...
 זעסט דאָך, אַז ער איז געגאַנגען אין קעלער, ווי צום טאַנץ...
 בעסי: אַוודאי איז ער געגאַנגען, וואָרום ער איז אַ דזשענטלמאַן!
 היענע-מלכה: אַנטאַן איז שוין ביי איר געוואָרן אַ דזשענטלמאַן אויך צו די צרות!...

בעסי (מיט פייער): ער איז מער דזשענטלמאַן פאַר איך אַלעמען!
 נפתלי (שמייכלט): מיינע ווערטער!... (סיידי קומט-אַריין אַ פּאַרוויינטע).
 היענע-מלכה: וואָס איז שוין? וואָס עפעס אַליין? וואָס ווינסטו?
 סידי (וויינט): מע האָט מיך ניט אַריינגעלאָזט אין די מוא-וועס!...
 היענע-מלכה: און וואו איז דער סאַמאַוואַליעץ?
 סידי: אים האָט גענומען אַ מאַאַן...
 היענע-מלכה: פאַר וואָס-זשע האָט דער מאַן דיך ניט גענומען?
 סידי (וויינט מיט ביטערע טרערן): ער'ט ניט געוואָלט. ער'געזאַגט: גיי אַהיים צו דיין מאַמאַ, דו ביסט נאָך אַ ביי-איי-בי!...

היענע-מלכה: אַ פּאַסקודניאַק קען! זיין קאַפּוויטיק, וואָס זי איז אַ בייבי!...
 נפתלי: וואָס-זשע שילסטו אַ פרעמדן מענטשן? דו קענסט אים דען? טאַמער איז דאָס גאָר אַ רעווענד?
 היענע-מלכה (ווישט סיידן אַפּ די טרערן): שאַ, וויין ניט, מיין קינד, וואַרט-צו אַ וויילע, וועט מיט דיר אַנטאַן גיין אין די מואווינג פיקטשעס.
 בעסי (אויפגעבראַכט): וואָס? מיט איר וועט שוין גאָר אַנטאַן גיין?...
 היענע-מלכה: וואָס-זשע — מיט דיר?

בעסי: מיט מיר! מיט מיר!... מע האָט זיך אַנגעזעצט אויף אַנטאַנען!
 אַלץ אַנטאַן!... (מיט כעס צו סיידן, טרייבט זי אין קיך): אַוועק, דו פאַרוויינטע נשמה! (לויפט אַרויס אין קיך, קומט צוריק מיטן הוט און מאַנטל, כאַפט זיך אַנטאַן ביים שפּיגל).

היענע-מלכה: וואוהין איז? אין קעלער?

בעמי: און אז איז אין קעלער — איז וואָס? ... (לויפט-אַרויס, טוט אַ קלאַפּ מיט דער טיר).

חיענע-מלכה (קוקט אַ ווילע שטום אויף נפתלין): נו? ...
נפתלי: וואָס גוקעסטו?

חיענע-מלכה: האָסט דאָך געהערט! זיי גייען אין די מאוואנינג פיקטשעס!
נפתלי: זאלן זיי גיין געזונטערהייט! וואָס וועט ער פון איר אָפבייסן?
חיענע-מלכה: נפתלי! דו הערסט וואָס דו רעדסט?
נפתלי: איך הער, איך הער וואָס איך רעד.

חיענע-מלכה: ס'איז דאָך אַמעריקע, וויי מיר ניט געשען!
נפתלי: דעריבער איז וואָס? איך ווער דערפון ניט נתפעל. אַדרבה, ווייל
ס'איז אַמעריקע. און אז זי זיצט אין שאַפ צווישן צוואַנציק טאַליענער, איז בעסער?
חיענע-מלכה: וואָס-זשע מיינסטו? ציטערט טאַקע אויף מיר די הויט!
נפתלי: שרעק זיך ניט. מע כאַפט דאָ ניט קיין יידישע מיידלעך. ס'איז ניט
הפקר. ס'איז אַמעריקע, פאַרשטייסטו מיך. דערויף איז דאָ אַ קאַרט, מיט בריטש
אויף פראַמעס, מיט אַ קאַנסטיטושען ...

חיענע-מלכה: וואָס טויג מיר דיין קאַנסטיטושען, אז אַ מיידל האָט ניט
אפילו מיט וועמען צו אויסגיין, און דאָ דרייט זיך אַקוראַט פאַר די אויגן אַנטאָן? ...
נפתלי: שאַ, ער וועט זיך שוין דאָ לאַנג ניט דרייען! ער וועט מסתמא שוין
פאַרן אַהיים. סך-הכל האָט ער גאַר איבערגעלאָזט אין קאַזלאָוו אַ כלה, צי אַ פאַ-
ליובאַוויצע ...

חיענע-מלכה: ווער? אַנטאָן? פון וואַנען ווייסטו דאָס?
נפתלי: ער האָט מיר אַט-ערשט אַליין דערציילט.
חיענע-מלכה (ווערט פריילעך): טאַקע? נו, אויב אזוי, איז עפעס אַנדערש...
נפתלי: דאַנקען גאָט! ... נאַ, מע דאַרף גאַר אַראַפגיין קויפן אַ זונטיקדיקע
"עקסטערע", זען וואו האַלטן מיר אין דער וועלט ... אַה, אַט איז אַנטאָן מיטן פאַרטוך!
אַנטאָן (באַווייזט זיך אין טיר מיטן קוישל): אַט האָסטו, מיסעס פאַנטוליכאַ,
אַ פולן בעסקעט.

חיענע-מלכה (מיט אַ ליכטיק פנים): זע נאַר, פול ווי אַן אויג!
אַנטאָן: מיר האָבן געטרייט אונדזער בעסט! ... (קומט-אַריין מיט פאַרקאַ-
שערטע אַרבל).

חיענע-מלכה: אַ דאַנק, גאַלובטשיק! וואָס-זשע! איך זאָג שטענדיק: ווען
ניט אַנטאָן ... (שלעפט-אָוועק דאָס קוישל אין קיך).

נפתלי (פאַטשט אַנטאַנען אויפן אַקסל): ביסט אַ דזשענטלמאַן, אַנטאָן?
אַנטאָן (שמייכלט): טשזאַה?

נפתלי: דער ערשטער דזשענטלמאַן אין לאַנד! ... נו, איצט וואַש-אַפּ די
הענט און טראַג די דעם פאַרטוך. מיין מיסעס האָט שוין געמיינט, אַז דו ביסט
מיט איר פאַרטוך אַנטלאָפן קיין קאַזלאָוו!

אַנטאָן (טוט-אויס דעם פאַרטוך, מיט אַן אומעטיק שמייכל): אוי, מיסטער
פאַנטולי, ווילט זיך לויפן אַהין! ... דאַרטן אין קעלער זיך טאַקע ערשט, הייסט עס,
דערמאנט אַן קאַזלאָוו. דערזען אין ווינקל אַ הורבע האַליץ — האָט עס אַ צי געטאַן

ביים האַרצן אַהיים... שטאַרק אַ צי געטאָן!... (זעצט זיך אויף דער קאַנאַפּע, לאַזט-אַראָפּ די הענט, שוויגט אַ וויילע געדריקט): מע וועט דאַרפן שרייבן אַ לעטער אַהיים. וועט זיך ביי דיר ניט געפינען, מיסטער פּאַנטולי, אַ ביסל טינט ?

נפתלי: טינט ? כאַטש אַ גאַנצע פּלאַש ! (גיט צו פּייוולען אין צימער, טראַגט אַרויס שרייבעצייג און פּאַפּיר. אין דער צייט וואָשט אַנטאָן די הענט אין קיך).

אַנטאָן (קומט-אַריין מיטן האַנטוך, ווישט זיך די הענט, שאַקלט מיטן קאַפּ): דערזען אַ הורבע האַלץ, אַזוי האַט עס אַ צי געטאָן...

נפתלי: נאַ, אַט האַסטו דאָס גאַנצע קלאַפּערגעצייג. זען זיך און שרייב. אַט וועל איך דיר מאַכן ליכטיק, (צינדט-אַן די גאַז. גייט-אַרויס אין קיך, קומט צוריק אין מאַנטל): און איך וועל דערווייל אַרויסגיין זען אַן „עקסטרע“.

חיענע-מלכה (אין טיר, אויך אַנגעטאַן): אַט גיי איך אויך מיט דיר, נפתלי. כּוועל אַריין אין גראַסערי.

נפתלי: ווילסט מיט מיר, הייסט עס, אויסגיין ? אַך, אַבי ביידע צוזאַמען!... חיענע-מלכה: אַז אויסגיין זאָל שוין ווייס איך ווער!... נאָר ער ווערטלט זיך! (גייען ביידע אַרויס).

נפתלי (קערט זיך אום, דורך דער טיר): גריס פון מיינעטוועגן דער כּלה דיינער ! (ווינקט מיט איין אויגל, ווערט פאַרשוואונדן).

אַנטאָן: טשאַהאַ? ... (קוקט אים נאָך פאַרווירט, דערנאָך נעמט ער זיך צום שרייבן: ציט-אַרויס פון בוזעם-קעשענע אַ בויגעלע פּאַפּיר, גלעט דאָס אויס אויפן טיש, באַטראַכט גוט די פעגל, טונקט זי איין אין טינטער און פּראוואוט פּריער שרייבן אויפן נאָגל פונעם גראַבן פינגער. שפּאַרט-אונטער מיטן קולאַק דאָס פּנים, פאַר-טראַכט זיך אויף אַ היפשער וויילע און הויבט-אַן צו שרייבן פאַמעלעך, שווער, מיט איין האַלב פּנים צום פּאַפּיר, מאַכנדיק מיטן קאַפּ ביי יעדן שטריך. אַפּגעשריבן אַ שורה, נעמט ער דאָס פּאַפּיר מיט ביידע הענט, האַלט דאָס קעגן ליכט, שאַקלט מיטן קאַפּ, האַלב באַוואונדערנדיק, האַלב באַדויערנדיק זיין אַרבעט).

סיידי (קומט-אַריין ווי פאַרגנבהט, שטעלט זיך אַוועק קעגן אַנטאַנען, קוקט אויף אים מיט אַ געבעט): אַנטאָן, וועסט גיין מיט מיר אין די מאַוויס ? די מאַמע מיר געזאָגט ...

אַנטאָן (הויבט-אויף דעם קאַפּ): הע ?

סיידי: די מאַמע מיר געזאָגט, וועסט מיר נעמען אין די מאַוויס ... היינט

אַ דאָבל-פּיטשור ... אַלל-ראַיט, אַנטאָן ?

אַנטאָן (פאַרטראַגן אין שרייבן): אַלעראַיט.

סיידי: געלט האָב איך אייגענע, אַ דאָים ... (ווייזט אים דאָס געלט).

אַנטאָן (ווייז): אַלעראַיט. ניט באַדער, טייערינקע, זעסט דאָך, אַ לעטער.

סיידי (זעצט זיך אַוועק ביים טיש פון דער זייט, זיצט אַ וויילע שטיל, באַטראַכט

טשיקאווע אַנטאַנען, ווי ער שרייבט): דאָס איז אַ לעטער אין ראַשע, אַנטאָן ?

אַנטאָן: יעס מעם, טייערינקע, ניט באַדער. (פאַרטראַכט זיך אַ וויילע איבערן

פּאַפּיר, הויבט-אויף דעם קאַפּ צו טיידן): יעס מעם, טייערינקע, אַ לעטער צו מיין

מאַטקאַ... איך האָב אויך אַ מאַטקאַ, ווי דו, אַ מאַטער הייסט עס... אַ מאַטער

ענד אַ פּאַטער... ווייט-ווייט... (שרייבט אַ וויילע, הויבט-אויף דעם קאַפּ, קוקט

אויפן קינד, די אויגן פינטלען פון טרערן): די מאַטער מיינע זייער אַ גוטע ... אַז איך בין אַוועקגעפאַרן, האָט זי אַזוי געוויינט, טייעריקע מיינע ... דו פאַרסט, זאָגט זי, זונעניו, אין די ווייטע לענדער אַריין — גאַט וויסט, זאָגט זי, צי מיר וועלן זיך שוין זען אַמאַל ... (שמייכלט מאַדנע, ווישט די אויגן מיטן קולאַק): זייער אַ גוטע מאַטער ... (סיידי קוקט אים אָן נייגעריק): אַלעראַיט, איכיל שפעטער גיין מיר דיר. (טוט זי אַ גלעט): איך גלייך אַ בייבי, אַ קליין ברעקעלע ... (ווערט אַנט-שוויג, לאַזט דערנאָך אַרויס אַ טיפן זיפּץ): אַך, האַספּאַדי באַזשע מאַי! ... (בעסי קומט-אַריין פון דרויסן אַ פאַררויטלטע מיט אַ קליין שאַכטל שאַקאַלאַד אין האַנט. זי טוט-אויס הוט און מאַנטל, שטייט און קוקט פאַרוואַנדערט אויף דער סצענע וואָס פאַר איר).

בעסי: קיינער ניטא אין שטוב?

סיידי: די מאַמע אַוועק אין גראַסערי.

בעסי (גייט צו צום טיט): דאָס שרייבסטו אַ לעטער, אַנטאָן?

אַנטאָן (שרייבט): יעס מעם.

בעסי (קווענקלט זיך אַ וויילע, די אויגן באַקומען אַ מאַדנע גלאַנק, ווענדט זיך פּלוצעם צו סיידין): סיידעלע, גיי-אַרויס פון דאַנען ... דו ... דו שטערסט אַנטאָנען שרייבן דעם לעטער ...

סיידי (דערשראָק): אַנטאָן געזאָגט, ער'ט גיין מיט מיר אין די מואוויס ...

בעסי (אויפּגערגוט): ווידער מואוויס? גיי-אַרויס פון דאַנען, זאָגט מען דיר!

דו האָסט דאָ ניט וואָס צו טאָן! (סיידי וויל אַנהויבן וויינען).

אַנטאָן: ניט טשעפע זי, מוטערל. לאַז זי זיצן. אַ בייבי.

בעסי: וואָס האָט זי דאָ צו טאָן? (צו סיידי, חנפּענדיק): גיי-אַרויס, סיידעלע.

פּליז ... נאָ, נאָ דיר קענדי. (גיט איר פונעם שאַכטל): גיי ... גיי-אַריין אין בעד-רום ...

סיידי (שטייט-אויף, קוקט אויף איר מיט פאַרדאַכט): פאַרוואָס אין בעד-רום?

בעסי: גיי שוין, זאָגט מען דיר! געט אַאוט היר! אַט אַן איינגעגעסענע

בריאַה! ... (נעמט זי אָן פאַר אַ האַנט, פירט זי אַרויס, קומט צוריק).

אַנטאָן: צו וואָס, מוטערל, האַסטו זי אַרויסגעטריבן? אַ רחמנות. אַ בייבי.

בעסי: זי האָט דאָ ניט וואָס צו וואַרטן אויף דיר. דו גייסט דאָך היינט מיט אונדז אין די מואוויס?

אַנטאָן: מע וועט דאַרפן, הייסט עס, גיין ... געווען ביי מיר נעכטן אַט די

רעטש ... רעלטש ... (שאַקל מיטן קאַפּ): שווער אַרויסצוואַגן איר נאַמען!

בעסי: רייטשל?

אַנטאָן: ריכטיק! זי אַליין. האַבן מיר אַזוי, הייסט עס, אַפּגערעדט. (שמייכלט):

אַ פּריילעכע שטוקע אַט די רעטשליאַ, אַ לאַכנדיקע. אַ שעלמאַ אַזאַ! ... און דער

שוואַרצינקער — זאָל דאָס זיין איר התן, הייסט עס?

בעסי (ביים שפּיגל): יעס, אַנטאָן, אַ חתן ... ווי געפעלט ער דיר?

אַנטאָן: זעט-אויס ווי אַ זשוק אַקוראַט ... מע האָט געזאָגט בודטאַ, ער זאָל

זיין, הייסט עס, אַ כריסטיאַנין?

בעסי: וואָס?

אַנטאָן: אַ קריסטשען, הייסט עס, ניט פון אייערע.

בעסי: ער איז אַ איטאַליענער.
 אַנמאַן: ווי קומט עס? וואָס־זשע שלעפט ער זיך מיט איר אַרום?
 בעסי: אין אַמעריקע זיינען אַ סך אַזעלכע... אין אַמעריקע, אַנמאַן, איז
 אַנדערש...
 אַנמאַן: אזוי גאַר? און איך האָב ניט געוואוסט פון דעם... (שאַקלט מיטן קאָפּ):
 אַ פריילעכע שטוקע, אַ לאַכנדיקע אַזאַ!...
 בעסי (גייט צו צום טיש, קוקט אויף אים פאַרשנדיק): דו גלייכסט זי?
 אַנמאַן: ניין! אָבער אַ שעלמאַ אַזאַ!...
 בעסי (נאָך אַ פּויז): נעם קענדי, אַנמאַן.
 אַנמאַן: דאָס מעג מען. (נעמט אַ שאַקאַלאַד): טהענקס.
 בעסי (שטעלט זיך ביי דער זייט פון זיין שטול): דאָס שרייבסטו קיין קאַזאַוו?
 מע מעג אַ קוק טאָן? (נעמט דעם בריוו): אַ מאַדנע שרייבעכץ אין רוסיש — גרויסע
 קרומע אותיות!...
 אַנמאַן: מיר שרייבן ווי מיר קאַנען. קיין סך, הייסט עס, האָט מען אונדו ניט
 געלערנט.
 בעסי: ווילסט, אַנמאַן, וועל איך דיר אויסלערנען שרייבן ענגליש?
 אַנמאַן: צו וואָס, מיסעס? מיר וועלן סיי־ווי פאַרן אַהיים.
 בעסי (דערשרעקט זיך): אַהיים? ... וואָס עפעס אַהיים?
 אַנמאַן: זיך פאַרבענקט, הייסט עס.
 בעסי: דיר איז דאָ אומעטיק?
 אַנמאַן (הויבט־אויף צו איר די אויגן): אומעטיק, טייערינקע...
 בעסי: איך האָב אזוי ליב, אַז דו זאָגסט „טייערינקע“... (צערטלעך): פאַרוואָס
 איז דיר דאָ אומעטיק, אַנמאַן? אַלע גלייכן דיך... דער טאַטע גלייכט דיך... און...
 און... ביסט דאָך אַ מאַן!... דו גלייכסט ניט קיין מיידלעך, אַנמאַן? ... דו פאַר־
 שטייט, אַז איך רעד צו דיר יידיש?
 אַנמאַן: שור, פאַרשטייען מיר. אין רעסטאָראַן זיך אויסגעלערנט אַ ביסל.
 בעסי: דו גלייכסט ניט קיין מיידלעך?
 אַנמאַן (שמייכלט, ווערט וואָס ווייטער אַלץ מער צעמישט): וואָס הייסט? ...
 ווי אזוי איז דאָס מעגלעך? ... ס'איז אַ מענטשלעכע זאַך, מיידלעך הייסט עס...
 נאָר... נאָר מיר האַלטן ניט דערביי. ס'איז הייסט עס, אימפּאַסיבל פאַר אונדו...
 בעסי (נעמט אַ שטול, זעצט זיך אַוועק נאָענט צו אים): פאַרוואָס עפעס אימ־
 פּאַסיבל? ... (טוט אים, ווי ניט מיינענדיק, אַ גלעט איבערן אַרבל): פאַר וואָס עפעס
 אימפּאַסיבל, אַנמאַן?
 אַנמאַן: אזוי... (וויל זיך אויפהויבן, נאָר זעצט זיך צוריק).
 בעסי: דיך ציט מסתמא צו די קאַזאַווער מיידלעך? ... ווי אזוי זיינען זיי אין
 דאַרף — בלאַנדע, צי שוואַרצע?
 אַנמאַן: דאָס מאַכסטו אַ מיסטיק... און וועגן די מיידלעך — איז פאַראַן,
 הייסט עס, ביי אונדו אַלערליי. ווייסע, און אויך אַזעלכע וואָס זיינען שוואַרצע...
 בעסי: און וועלכע גלייכסטו מער — ווייסע, צי שוואַרצע?
 אַנמאַן (שמייכלט פאַרלעגן): ווי אזוי זאָל איך דיר זאָגן? ... קיינמאַל ניט אַ
 טראַכט געטאָן דערפון... אַפּנים, אַלץ איינס...

בעסי: און מיך געדענקסטו ניט פון קאזלאָוו, אז איך בין געווען אַ קלייניטשקע? אַנטאָן (טוט אויף איר אַ קוק): דיך? ניין, מיסעס. ניט אויסגעקומען צו זען... דיין ברודער כווייוועל — דעם געדענק איך. צוזאַמען געריסן באַרלעך אין וואַלד. געווען בחור־מלעך ביידע... (קוקט אַ וויילע אויף בעסין מיט אַ גלאַנץ אין די אויגן): ניין, דיך געדענק איך ניט. געווען, אַפּנים, נאָך אין די קליינע יאָרן...

בעסי (פּלוצעם, מיט אַן אַנגעצונדן פּנים): און אז איך וואַלט ניט אַוועקגעפּאַרן פון דאַרף? ... (הויבט זיך אויף, שטעלט זיך אַוועק הינטער אַנטאַנס שטול): אַז איך וואַלט דאַרטן געווען, וואַלסטו... מיך געגליכן? ... (גלעט אים פּאַוואַליע איבער דער פּלייצע): בלייב דאָ, אַנטאָן, פּאַר ניט אַוועק, פּליז...

אַנטאָן: האָ? ... (שטייט־אויף): ניין, דאָס איז ניט מעגלעך... ס'איז אימפּאַסיבל, הייסט עס... (גייט דורך דאָס צימער, בלייבט שטיין ביים פענצטער): ס'איז אימפּאַסיבל...

בעסי (גייט אים נאָך, בלייבט שטיין אין מיטן צימער, רעדט מיט אַ ציטער־דיקער שטימע): פּאַר וואָס אימפּאַסיבל? אין אַמעריקע איז אַנדערש... אין אַמעריקע...

אַנטאָן (טוט זיך מיט אַ מאַל אַ קער צו איר, כאַפט זי אַן פון הינטן ביי ביידע אַקסלען ווילד, פּויערע, דרייט זי אויס מיטן פּנים צו זיך, נעמט זי שטאַרק אַרום): אַך דו, מיידל! מיידל!...

בעסי (לאַזט־אַרויס אַן אַפּגעהאַקטן געשריי, בלייבט אַ וויילע אין זיינע הענט ווי פּאַרחלעט, כאַפט זיך אויף, רייסט זיך אַרויס פון אים, לויפט צו דער טיר): עמעצער גייט, דאַכט זיך...

אַנטאָן (שטייט אַ פּאַרזינד־קטער): פּאַנטולי? ...

בעסי (גייט צוריק): ניין, קיינער ניט, דאַכט זיך... (גייט צו אים צו).

אַנטאָן (רוקט זיך אַפּ פון איר): ניט גוט געטאָן... אַ זינד, יעי באַהו, אַ זינד... (בעסי קוקט אויף אים מיט דערשראָקענע אויגן): ניט גוט געטאָן, מיסעס, ניט גוט געטאָן!... (שאַקלט מיטן קאָפּ. אין טיר באַווייזט זיך חיענע־מלכה, מיט אַ ברויט און מיט שקאַרמיצלעך אין די הענט).

חיענע־מלכה: בעסי, דו ביסט דאָ אליין? פּאַר וואָס האָסטו ניט צוגעשטעלט דעם טשייניק? דער אויוון איז דאָך שוין הייס.

בעסי (אַ צעטומלעט, עפּנט אַ שופּלאַד פּונעם קאַמאַד, זוכט כלומרשט דאַרטן): האָ? דער אויוון? איך וויל ניט קיין... קיין טיי...

חיענע־מלכה: טאַמער וויל אַנטאָן טיי?

בעסי: האָ? אַנטאָן? אַנטאָן, דאַכט זיך, וויל אויך ניט קיין טיי...

חיענע־מלכה: וואָס ביסטו עפּעס אַזוי צעטראָגן?... (קוקט זי אָן. עס הערט זיך אַ קלאַפּ אין דרויסן־טיר. עס קומט־אַריין רייטשל, אַן אויסגעפּוצטע).

רייטשל: אַנטאָן איז שוין דאָ? בעסי, טו זיך אָן, מע וואַרט אויף אונדז אונטן. האַררי אָפּ! האַלאַ, מיסטער קריוואַוילק! איר גייט דאָך?

אַנטאָן (געקומען אַ ביסל צו זיך, טוט זיך אַ קראַץ אין פּאַטילניצע): מע וועט דאַרפּן, הייסט עס, גיין... (טוט אַ קוק אויפן טיש): ניט אַנגעשריבן דעם לעטער... (שאַקלט מיטן קאָפּ): אַ זינד, יעי באַהו!... (לייגט־אַריין דעם בריוו אין קעשענע, טוט־אָן דעם מאַנטל. בעסי גייט אין קיך מיט איר הוט און מאַנטל. חיענע־מלכה

קוקט-צן רייטשלען מיט אַ קרומער מינע, טוט אַ קוועטש מיט די פלייצעס און גייט-אַרויס).

רייטשל (צו אַנטאַנען): אַ ביזע שוויגער! ...
אַנטאַן (פאַר זיך, שאַקלט מיטן קאַפּ): ניט גוט געטאַן! ... (בעסי קומט-אַריין אַן אַנגעטאַנענע. נאָך איר גייט נאָך טייד).

סיידי: איכיל אויך גיין! אַנטאַן מיר צוגעזאַגט! ...
בעסי: שאַראַפּ! (טיידי וויינט. עס קומען-אַן נפתלי און פייוול).
נפתלי (מיט אַ צייטונג אין דער האַנט, רעדט אַריינקומענדיק צו פייוולען): דו האַסט דען אַ פּאַניאַטיע, וואָס הייסט קאַזלאָוו ביי די דייטשן? ... (צו אַנטאַנען): אַיי, גיט מען אים דאָ קניידלעך עסן, דעם דאַרמאַיעדניק דיינעם! ... (ווייזט אויף דער צייטונג).

פייוול (קוקט-אַן שטרענג די מיידלעך מיט אַנטאַנען): וואוהין קלייבט מען זיך דאָס?
רייטשל: אויף אַ מיטינג.

נפתלי: מסתמא צו טשאַלע טשאַפלען אין געסט, וואָס פאַרשטייסטו דאָ ניט? (צו טיידן): וואָס וויינסטו אזוי געשמאַק?
היענע-מלכה (קומט-אַריין): וואָס-זשע? אַז דאָס קינד וויל גיין איין מאָל אין וואָך אין די מאוואוינג פיקטשעס — טרייבט מען זי אַוועק ... אַנטאַן גאַלוב-טשיק, זיי לאַסקאַווע, נעם דו דאָס קינד מיט זיך!

אַנטאַן: מע קאַן נעמען. פאַר וואָס זאָל מען ניט קאַנען?
פייוול (פלוצעט, ווי ער וואַלט עפעס צוגעטראַכט): גיין, אַנטאַן וועט היינט ניט גיין אין די מאוואויס — ער פאַרט מיט מיר אין צירק! (נעמט אַנטאַנען פאַר אַ האַנט): וואָס האַט אַנטאַן צו גיין אין די מאוואויס מיט יידישע מיידלעך? ...
רייטשל (שטעלט זיך אים אין וועג): און וואָס האַט איר זיך צו מישן אין פרעמדע ביזנעס? גייט בעסער שלאָפן! ...

פייוול (קוקט אויף איר ניט): קום, פּאַניע פּאַנמאַיעש! ...
אַנטאַן: האָב קיין פאַראיבל ניט, כווייוועל. ניט אונדזער שולד, יעי באָהו ...
רייטשל: מיסטער קריוואוילק, מיר האָבן דאָך אַפּגערעדט! אַ שיינער דזשענטלמאַן! ...

פייוול (שלעפט אַנטאַנען פאַרן אַרבל): קום, אַנטאַן, וועל איך דיר ווייזן אַ קאַזלאָווער העלפּאַנט! ...

אַנטאַן (גייט אים נאָך, שמייכלט פאַרלעג, צו רייטשלען): ניט אונדזער שולד, מיסעס ... (גייט-אַוועק מיט פייוולען. אַלע קוקן זיי נאָך אין שטילשווייגן).
היענע-מלכה (שפּאַרט-אונטער מיט דער לינקער האַנט די באַג, קוקט טרי-אומפירנדיק אויפן מאָן): נו? איז מיין פייוול ניט קיין חכם? שלמה המלך, געזונט און שטאַרק זאָל ער מיר זיין ... (צו דער טאַכטער): וואָס-זשע שטייסטו אזוי פאַר-צאַרנט, בעסי? דער הימל איז דיר געפּאַלן צו דער ערד? ...

בעסי (קוקט שטום אויף דער מוטער, כאַפט זיך פאַרן קאַפּ, מיט טרערן): אַבער טשעפעט זיך אַפּ פון מיר! טשעפעט זיך אַלע אַפּ! ... (לאַזט זיך צו דער קאַנאַפע, פּאַלט-צו מיטן פנים אויף די הענט).

ד ר י ט ע ר א ק ט

די דעקאראציע איז ווי אינעם צווייטן אָקט. אויף מאַרגן. היימי און
סיידי זיצן פון ביידע זייטן טיש, מאַכן זייערע שול-לעקציעס. ס'איז
אָנהויב אָונט. איבערן טיש ברענט די גאַז-לאַמפּ.

סיידי: היימי! ווי ספעלט מען Receive — פריער דעם „איי“, נאָכדעם
„אי“, צי פאַרקערט?

היימי: שאַראַפּ! דאָנט באַדער מי!

סיידי (מיט אַ רחמנות-פניס): היימי! ...

היימי (קאָלטבלוטיק): וואַט'ס מעדדער?

סיידי: ווי שרייבט מען — פריער דעם „איי“?

היימי (גיט אויף איר שעלמיש אַ קוק): שור, פריער דעם „איי“! (סיידי שרייבט,
מאַכט בשעת מעשה מיט דער צונג. היימי שטייט-אויף, גייט-צו מיט אַ זייטל צו
סיידי, די הענט אין די קעשענעס, קוקט צו איר אַריין אין העפט מיט אַ כּיטרע
שמייכל, קרימט איר נאָך מיט דער צונג).

סיידי (טוט אויף אים אַ קוק פאַרדאָטלעך, לייגט-אָוועק די פען, מיט אַ פאַר-
זאָרגט פניס): באַט מיר דאָכט זיך — פריער דער „אי“... (מיט אַ געבעט): היימי
דיער, זאָג דעם אמת! ...

היימי: גיב מיר דיין דאָים, וועל איך דיר זאָגן דעם אמת.

סיידי: אַזוי? ביסט געכטן געווען אַליין אין די מואוויס — זאָל איך דיר נאָך
געבן מיין דאָים? נאָ סער! ... (נעמט ווייטער שרייבן).

היימי: ווילסט ניט געבן — דאָרף מען ניט! (גיט איר אַ שטופּ די האַנט אַזוי,
אַז די פען טוט אַ קרייך איבערן פאַפּיר).

סיידי: מאַ! ...

היימי: זי מיינט, אַז איך קער פאַר איר דאָים! איכיל גיין פאַרקויפן פייפערס,
וועל איך מאַכן צוויי דאָלער אַ וואַך!

סיידי: און איך דאָרף ניט קיין פייפערס. איכיל אַזוי מאַכן געלט.

היימי: ווי אַזוי וועסטו מאַכן געלט?

סיידי: איכיל מאַכן פון אַנטאָנען ...

היימי: פון אַנטאָנען? יו מין — חנוכה-געלט? אַנטאָן וועט דיר שוין מער
קיין חנוכה-געלט ניט געבן. ער פאַרט אַוועק קיין ראַשע.

סיידי: נאָ סער, ער'ט ניט פאַרן.

היימי: יעס סער, ער'ט פאַרן. אַלבעטשי ניקל!

סיידי (פעסט): ער'ט ניט פאַרן! איך ווייס אַ זאָך ...

היימי: וואַס ווייסטו?

סיידי: איך ווייס ... איך ווייס, אַז ער גייט חתונה האָבן מיט בעסין.

היימי (שטרענג): ווהאַט דו יו מין — ער גייט חתונה האָבן?

סיידי: אַיי מין — ער'ט זיין בעסיס האַזבאַנד ...

היימי (קוקט זי אַ וויילע אָ): יור עי פול! ...

סיידי (מיט אַ וויינענדיק קול): ווהאַי?

היימי: ביקאז דו ביסט א ... א קעבל.
 סידי: דו אליין ביסט א קעבל! פאר וואס בין איך א קעבל?
 היימי: ביקאז ... ס'איז אימפאסיבל.
 סידי: וואאי אימפאסיבל?
 היימי: ביקאז ער איז א שייגעץ.
 סידי: וואאט דו יו מין א שייגעץ?
 היימי: דאנט יו נאָ וואָס אַ שייגעץ איז? ניט קיין יידישער באַי.
 סידי: און איך האָב געזען נעכטן ... אַנטאָן האָט גענומען בעסין מיט די הענט אַט אַזוי ... דזשאַסט לייק אין די מאַוויס!
 היימי: דו האָסט געזען?
 סידי: שור, האָב איך געזען!
 היימי (קוקט זי אָן פאַרוואַונדערט): יור לייאנג! ...
 סידי (מיט אַ וויינענדיק קול): נאָ! כ'האָב אליין געזען! ...
 היימי אין כעס): יור לייאנג! יור עי פול! שאַראַפּ! ... (גיט איר אַ קלאַפּ).
 סידי (מאַכט אַ גוואַלד): מאַאַ! ...
 חיענע-מלכה (קומט אַריין פֿון קיך מיט פאַרקאַשרטע אַרבל): אַהא, שוין לאַנג שטיל געווען! וואָס איז שוין דאָ? וואָס „מאַקעסט“ דו?
 סידי: ער שלאָגט זיך.
 היימי: זאָל זי ניט זאָגן קיין ליגן!
 סידי: ס'איז ניט קיין ליגן.
 חיענע-מלכה: וואָס ליגן? ווער ליגן? וואָס קאָנט איר זיך דאָ ניט צעטיילן, צו אַלדי גוטע יאָר?
 היימי: זי זאָגט, אַז ... זי האָט געזען ... (פאַרהאַקט זיך און שטייט אַ מטושטשער).
 סידי (דערשראָק): איך האָב גאַרנישט געזען ..
 היימי: אַט-ערשט האָט זי געזאָגט, אַז זי האָט אליין געזען ...
 חיענע-מלכה: וואָס געזען? ווער געזען? וואָס פּלאַפּלט איר דאָ?
 היימי (שיסט-אויס): זי זאָגט, אַז זי האָט געזען ... אַז אַנטאָן גייט חתונה האָבן מיט בעסין ...
 חיענע-מלכה (קוקט זיי ביידן אַ): האָ? ...? וואָס? ...? וואָס איז דאָס פאַר אַ ווערטער? ...!
 סידי (נאָך מער דערשראָק): איך האָב גאַרנישט געזען ...
 חיענע-מלכה: וואָס האָסטו ניט געזען? ... (פּאַלט פּלוצעם אַן אויף סידי, נעמט זי טרייסלען): זאָג, וואָס האָסטו געזען, הילטיקע דו? ...
 סידי (וויינט): איך האָב גאַרנישט געזען נעכטן ... ביקאז איך בין ניט געווען אין פּראַנט-רום ... בעסי מיך אַרויסגעטריבן אין בעד-רום! ...
 חיענע-מלכה: האָ? בעסי האָט דיך אַרויסגעטריבן אין בעד-רום? ... פאַר וואָס האָט זי דיך אַרויסגעטריבן? ... פאַרפינצטערט בין איך געוואָרן! ... (שטייט אין מיטן שטוב מיט פאַרבאַכטענע הענט. סידי קוקט אויף איר אַ דערשראָקענע, וויינט שטילערהייט. חיענע-מלכה טוט זיך אַ לאַז צו איר): אַוועק, אַוועק פֿון דאַנען, משומדתטע! ... (סידי לויפט-אָרויס מיט אַ יאָמערלעך געוויי).

היימי : און מיר האָט זי אַליין געזאָגט ...

חיענע-מלכה (וואָרפט זיך צו אים) : אַוועק! אַוועק, דו באַמער! אַוועקט פון מיינע אויגן! אַזעלכע אויסוואַרפן קינדער! ... (היימי לויפט אַרויס, חיענע-מלכה לאַזט זיך אַראָפּ אויף אַ שטול אַ נידערגעשלאַגענע, מע קלאַפט אין טיר, דורך דער קיך קומט אַריין רייטשל).

רייטשל : גוד איוונינג, מיסעס טשערניאַק, בעסי נאָך ניטאָ?
חיענע-מלכה : ניטאָ!

רייטשל : אַזוי שפעט? זי אַרבעט אַווערטיים? (דרייט זיך אַקעגן שפיגל, זינגט עפעס אונטער דער נאָז) : ווי געפעלט אייך מיין העט, מיסעס טשערניאַק? איר זעט, אַ נייע העט געקויפט, טרעפט, וויפל קאַסט זי? (גייט צו חיענע-מלכה). יענע שוויגט) : וואָס זיצט איר עפעס אַזוי פאַרזאָרגט, מיסעס טשערניאַק? וואָס איז מיט אייך? (חיענע-מלכה ענטפערט ניט) : איר ווילט מיר ניט ענטפערן, מיסעס טשערניאַק? (באַטראַכט די פון דער זייט, טוט אַ קנייטש מיט די אַקסלען) : הם ... מאַדנע מענטשן! ... פּאַנני! ...

חיענע-מלכה : אויב דיר איז „פּאַניע“, וואָלסטו בעסער ניט געגאַנגען אַהער!
וואָלט געווען געזינטער, פאַר מיר אוודאי ...

רייטשל (שטעלט זיך אין אַ פּאַזע: איין האַנט פּאַדבאַקאַמ, דער קאַפּ אויף אַ זייט) : איז דאָס סאָ? ... איר ווילט ניט, איר זאָל גיין צו אייך? — איז ניט! איר מיינט, סע גייט מיר טאַקע אין לעבן? אַיי שוד וואָרי! איר קאַן באַשטיין מיין שטעטל אַן אייך! אַיי שוד וואָרי! ... אַז בעסי וועט דאַרפן, קאַן זי קומען צו מיר! ... (דרייט זיך אויס אויפן קאַרעק, וויל אַוועקגיין) : פּאַנני! ...

חיענע-מלכה (שטייט פּלוצעם אויף, געבראַכן) : רייטשל, פאַרוואָס ... פאַר-וואָס קומט דאָס מיר? פאַרוואָס זאָלסטו ברענגען אַ כּמאַרע אויף מיין שטוב?
רייטשל (ווי פאַרוואַונדערט) : וואָסער כּמאַרע?

חיענע-מלכה (שאַקלט מיטן קאַפּ) : דו פירסט אַרויף מיין בעסין אויף אַ גליטש...
רייטשל : וואָסער גליטש? רעדט פליין, איך פאַרשטיי ניט אַזעלכע ווער-טער.

חיענע-מלכה : נעבעך! זי פאַרשטייט גאַרניט! (בייז) : איך רעד פון דעם שייגען, רעד איך.

רייטשל : פון וועלכן שייגען? ... אַה, פון אַנטאַנען? (צעלאַכט זיך) : ער איז דאָך אייער שייגען, ניט מיינער — וואָס זשע ווילט איר פון מיר? ...
חיענע-מלכה : זע נאָר, ווי זי האָט זיך עס צעליאַכעט! ... גענוג אַלע האַלטן דיך אין די מיילער מיטן טאַליענער, טפו זאָלסטו זיין מיט אים אינאיינעם, — ווילסטו נאָך אומגליקלעך מאַכן מיין טאַכטער אויך? ...

רייטשל (הערט אַויף צו לאַכן) : דאָס, וואָס אַלע האַלטן מיך אין די מיילער, מעג זיך זיי שטעלן דאָס מויל — האָ דו יו קאַל איט? — פּאַפּעריק ... איך האָב זיי אין דער ערד! ... ענד וועגן אייער בעסין — איז זי ניט קיין פּיצל קינד ... זי האָט שוין, גאַט צו דאַנקען, גרויע האָר אין קאַפּ, ענד זי קאַן גיין אויף אַ גליטש אַן מיר אויך ... (וואָס ווייטער, אַלץ מיט מער היץ) : ענד ליסן טו מי : איך פרעג ביי מיין מאַמען קיין עצות ניט, וועל איך ביי אייך אוודאי ניט פרעגן! ... פּאַנני! ... (לאַזט זיך גיין, טרעפט זיך אין טיר מיט בעטיק).

בעסי (קומט-אריין פון דרויסן): וואָס איז? וואָס קאַכסטו זיך דאָ אַזוי, רייטשל? וואָס לויפסטו אַוועק? (האַלט זי צו פאַר אַ האַנט, קוקט פאַרדאַכטלעך אויף דער מוטער): וואָס איז, מאַמע? וועגן וואָס האָט איר דאָ גערעדט? (חיענע-מלכה טוט אַ מאַך מיט דער האַנט, גייט-אַרויס אָן ווערטער): וואָס איז דאָ פאַרגעקומען, רייטשל? איר האָט זיך געקריגט?

רייטשל (טוט זיך אַ דריי-אויס צום שפּיגל): פּאַנני! ... (גייט-צו צו בעסין): ווי געפעלט דיר דיין מאַמע? זי זאָגט מיר גאַר דעות וועגן מיינע פּרייוועט ביזנעס מיטן איטאַליענער! ... זי וויל ניט, איך זאָל גיין צו אייך אין שטוב — אַלל-ראַיט, וועל איך ניט גיין! אַיי שוד וואָרי! ... וועמען האָב איך דאָ ניט געזען? דיין ברודער, דעם פאַרשלאָפּענעם סאַשעליסט? ... (מיטן פנים צו דער קיך-טיר): אַבער מישן זיך אין מיינע פּרייוועט ביזנעס — נאָ מעם! ניט ביי אַזעלכע גרינהאַרנס וועל איך גיין פּרעגן עצות! ... פּאַנני! ...

בעסי (שטאַרק אומרואַיק): אַבער וועגן וואָס קאַכסטו זיך? וואָס האָט איר דאָ גערעדט? (שטיי): עפעס וועגן אַנטאַנען? ...

רייטשל (אויך שטייל, נאָר העפטיק): און דיר זאָג איך, בעסי, אַט וואָס. ליסן טו מי: ווילסט פאַרפּוילט ווערן אָן אַלטע מויד — טאָ פּאַלג וואָס זיי וועלן דיר זאָגן! ... (ווייזט מיט דער האַנט אויף דער קיך-טיר): ענד דהאַטס אַלל! ... (וויל גיין).

בעסי (צערודערט): וואָרט אַ וויילע, וואָס לויפסטו? ... וואָס איז דאָ געשען? ... אַלל-ראַיט, גיי — איך קום באַלד אַריין צו דיר.

רייטשל: קום טאַקע בעסער צו מיר, ביקאַז איך בין זייער עקסייטעד ... (לזאָט זיך גיין, קערט זיך אום): האָסט געזען די העט?

בעסי: אַה, אַ נייע העט?

רייטשל (דרייט זיך אַקעגן איר): ביוטיפול, איז'נט איט?

בעסי: האָ? יעס, אַ שיינע העט.

רייטשל: טרעף, וויפל קאַסט זי?

בעסי: איך ווייס ניט. וויפל האָסטו באַצאַלט?

רייטשל: איך האָב באַצאַלט? עמעצער האָט שוין באַצאַלט פאַר מיר! ...

בעסי: דזשוועפע?

רייטשל(מיט אַ טריאומפּירנדיק שמיכל): שור! ... גיין דאַלער!

בעסי: גיין דאַלער? יעס, אַ שיינע העט ...

רייטשל (דרייט זיך אַ וויילע, שפּיגלט זיך אינעם הוט): וועלל, קום באַלד צו גיין. איך וואָרט אויף דיר (גייט-אַרויס).

בעסי (שטייט אַ וויילע איינגעהויקערט, מיט אַ פּינלעכן אויסדרוק אויפן גע-זיכט): מאַמע! (חיענע-מלכה באַווייזט זיך אין טיר): וואָס איז דאָ געשען?

חיענע-מלכה: וואָס זאָל דאָ געשען? גאַרנישט איז געשען!

בעסי: דו האָסט זיך געקריגט מיט רייטשלען?

חיענע-מלכה: געקריגט? וואָס איז זי — מיין גלייכן, איך זאָל זיך מיט איר קריגן?

בעסי: אַז זי איז ניט דיין גלייכן, וואָס-זשע מישסטו זיך אין אירע ביזנעס?

היענע-מלכה: איך מיש זיך אין אירע ביזנעס? פון מיינעטוועגן מעג זיי גיין קאפעקאל כאַטש היינטיקן טאָג מיט איר טאַליענער! לאַז זי אַבער ניט קומען מיר שיטן זאַלץ אויף די וואונדן! ...

בעסי: וואָסערע וואונדן? וואו האָסטו וואונדן?

היענע-מלכה: וואו איך האָב וואונדן? (קוקט אויף איר ווימוטיק, שאַקלט מיטן קאָפּ): פאַרוויסט און פאַרפינצערט בין איך געוואָרן! ...

בעסי (שרייט): וואָס ווילט איר האָבן פון מיר? וואָס האָט איר זיך אָנגע-זעצט אויף מיינע יאָרן? ... איך וויל אויך לעבן! (מיט ביידע פויסטן קעגן דער מוטער): איך וויל אויך לעבן אויף מיין וועלט! ...

היענע-מלכה (טרעט-אַפּ פון איר דערשראָקן): גאָט איז מיט דיר, טאַכטער מיינע! ...

בעסי: איך וויל אויך לעבן! איך וועל דאָ ביי אייך ניט פאַרפּוילט ווערן אַן אַלטע מויד! ... (כאַפט זיך ביים קאָפּ, לאַזט זיך לויפן, באַגעגנט זיך אין טיר מיט פּייוולען).

פּייוול (קומט אַריין מיט אַן ענגלישער צייטונג אין דער האַנט): גוד איז-נינג! דער טאַטע איז שוין געקומען? איך האָב פאַר אים גייס. (ווייזט אויף דער צייטונג): ס'איז דאָ אַ גרוס פון קאָלאָוו ... (דערזעט די שוועסטער אַ צעפלאַמטע, קוקט זי אַן פאַרוואונדערט. יענע דרייט זיך אויס און לויפּט-אַרויס פון שטוב. פּייוול ווענדט זיך צו דער מוטער, באַמערקט איר פאַרצאָרנטקייט): וואָס איז מאַמע? היענע-מלכה (האַט זיך אַראָפּגעלאָזט אויף אַ שטול ביים טיש. מיט אַ גע-בראַכן קול): גאַרנישט, מיין זון.

פּייוול: איך זע, עפעס איז דאָ פאַרגעקומען צווישן דיר מיט בעסין?

היענע-מלכה (קוקט אויף אַ וויילע שטום, פאַרברעכט די הענט, די ליפן ציטערן): פּייוולע, קינד מיינס, גיב דו אַן עצה ... וואָס טוט מען? וואָס טוט מען צו אַזאַ-נ-אומגליק? ...

פּייוול (דערשראָקן): וואָסער אומגליק? וואָס האָט פאַסירט?

היענע-מלכה: אוי, מיין זון, איך קאָן דיר דאָס גאַרניט אַרויסגעבן! ... עס גייט אַ כמאַרע אויף מיין שטוב ... (באַהאַלט דאָס פנים אין די הענט, צע-וויינט זיך).

פּייוול (שטייט הינטער איר שטול אַ צערודערטער, ווייטט ניט וואָס צו טאָן): איך פאַרשטיי ניט, מאַמע ... וואָס האָט דאָ פאַסירט? ... וויין גיט, מאַמע ... (רירט זי אַן ביי דער פלייצע).

היענע-מלכה (ווישט די אויגן מיטן פאַרטוך): וואָס-זשע זאַל איך טאָן? איך שטיק זיך, איך עס זיך אויף אַ לעבעדיקע ... אַז איך בין איינע אַליין אין אַמעריקע ... מ'שטיינס געזאַגט, אַ דאָרפישע יידענע ...

פּייוול: וואָס אַבער האָט דאָ פאַסירט? בעסי? ... בעסי האָט דיר עפעס געזאַגט?

היענע-מלכה: זי דאַרף מיר זאָגן? איך זע אַליין ניט?

פּייוול: האָסט עפעס געזען?

היענע-מלכה: זאַל גאָט היטן! געזען האָב איך גאַרנישט. איך זע נאָר, אַז זי גייט אויף אַ גליטש ...

פיינול: דו מיינסט ... מיט אים? מיט אַנטאַנען?
 חיענע-מלכה (ברעכט די הענט): גאַט ווייסט, גאַט ווייסט, צו וואָס דאָס קאַן
 פירן! אַז איך גיי-אַרום שוין צוויי טעג אָן אַ קאַפּ! ...
 פיינול (פאַרטראַכט זיך אַ ווילט): ננאָ, ס'איז גאַרנישט מיט גאַרנישט!
 חיענע-מלכה: וואָס הייסט, מייך קינד, גאַרנישט מיט גאַרנישט? דו האָסט
 באַדאַרפט הערן, וואָס פאַר אַ ווערטער זי האָט דאָ גערעדט! זי וויל, זאָגט זי,
 אויך וויסן פון אַ לעבן. זי וויל דאָ, זאָגט זי, ניט פאַרפּוילט ווערן אָן אַלטע מויד ...
 פיינול (פאַרכמורעט זיך): ס'איז גאַרנישט מיט גאַרנישט! ... אַנטאַן פאַרט
 צוריק קיין קאַזלאָוו. נאָך היינטיגע וואָך גיי איך מיט אים אין באַנק אַריין קויפן
 אַ שיפּסקאַרטע.
 חיענע-מלכה (שיינט פּלוצעם-אויף): וואָס איך הער? טאַקע? דער טאַטע
 האָט אָבער געזאָגט נעכטן ...
 פיינול: דער טאַטע זאָגט, און איך טו ... ביי מיר וועט ער שוין אַוועק-
 פאַרן! כ'האַב אים בכיוון נעכטן אַוועקגענומען אין טעאַטער, דערנאָך אַריינגע-
 שלעפּט אים אין אַ רעסטאָראַן ... ווייס איך וואָס! יענער רייסט זיך שוין לאַנג
 אַהיים, נאָר דער טאַטע פאַרטומלט אים אַ קאַפּ מיט אַמעריקע ...
 חיענע-מלכה: דער משוגענער טאַטע דיינער! האָט זיך אַריינגענומען
 אַ געדאַנק: ער'ט מיט אים גיין אין ביזנעס! ...
 פיינול (שמייכלט): ער האָט זיך פאַר מיר אַזוי צעוויינט נעכטן, אַז דער
 גאַנצער רעסטאָראַן האָט אויף אים געקוקט ... ער האָט דאָרטן, אַפּנים, אַ כּלה,
 צי וואָס, נאָר ער שעמט זיך נעבעך אויסזאָגן ...
 חיענע-מלכה (מיט ליכטיקע אויגן): איז דאָס טאַקע אמת? ... ניין, אַזוי
 איז ער אַ וואוילער שייגעץ. האָט אַ ווייך האַרץ, ביי אים בלייב עס ...
 פיינול: וועלל, היינטיקע וואָך גיי איך אים קויפן אַ שיפּסקאַרטע.
 חיענע-מלכה: פאַרדריסט מיך שוין טאַקע, וואָס איך האָב בעסעלען אומ-
 זיסט אָפּגעגעסן דאָס האַרץ ... מיינסט, קאַרג געזונט קאַסט דאָס מיר? ס'איז
 איר אויך ניט זיס ... אַ מיידל ביי היינטיקע יאָרן ...
 פיינול (שפּאַנט-אום עטלעכע מאָל איבערן צימער מיט אַ פאַרכמורעט פּנים):
 ננאָ! נאָ דיר גאָר אָן אַנטאַן! ... גייט-אַוועק צו זיך. חיענע-מלכה זיצט נאָך פאַר-
 טראַכט, מיט אַ שטיל וויימוטיקן אויסדרוק אין די אויגן. דערנאָך הויבט זי זיך
 פּאַמעלעך אויף מיט אַ טיפּן זיפּן. אין דער צייט עפנט זיך די טיר פון דרויסן
 און עס דערהערט זיך נפתלים קול).
 נפתלי (פון קיך, מאַדנע פּריילעך און אין איין אימפעט): חיענע-מלכה, דו
 ביסט דאָ! (באַווייזט זיך מיט אַ יידישער צייטונג אין האַנט): חיענע-מלכה, דו זיצסט
 גאָר אין שטוב? ... מזל טוב אונדז, חיענע-מלכה! וואו זיינען די קינדער?
 עס קומט אונדז אַלעמען אַ מזל טוב! ...
 חיענע-מלכה: וואָס פאַר אַ מזל טוב אין מיטן וואָך?
 נפתלי: מזל טוב! משיח איז געקומען! ... (לויפּט-אַרויס): וואו זיינען
 די קינדער? וואו איז פיינול? וואו איז אַנטאַן? אַנטאַן איז דאָ נאָך ניט געווען? ...
 חיענע-מלכה: אויף וואָס דאַרפסטו אַנטאַנען? וואָס איז דאָס פאַר אַ
 משוגעת?

נפתלי (שטעלט זיך קעגן ווייב): איך זאג דאך דיר — משיח איז געקומען!
גיי ארויס אין סטריט, וועסטו הערן! ...

היענע-מלכה: דו ביסט פון זינען? צי האסטו ערגעץ געכאפט א כוסה? ...
נפתלי: א כוסה וועלן מיר באַלד כאַפן, און טאַקע אַ גרויסע! ... היענע-
מלכה, אין רוסלאַנד איז אַ רעוואָלוציע! דו הערסט, וואָס מע דערציילט דיר?
אין קאַזלאָוו איז אויסגעבראַכן אַ רעוואָלוציע! ...

היענע-מלכה: אַ וואָס איז אויסגעבראַכן אין קאַזלאָוו?
נפתלי: דו הערסט דאָך — אַ רעוואָלוציע!
היענע-מלכה: שוין לאַנג שטיל געווען... וואָס איז דאָס פאַר אַ מין
שלאַק?

נפתלי: אַ רעוואָלוציע! אַ רעפּובליק! מע האָט אַראַפּגעוואַרפן דעם קיי-
סער, אַרויסגעלאָזט אַלע אַרעסטאַנטן! ...

היענע-מלכה: אַט דאָס איז גאָר? טפּו זאַלסטו ווערן, איך האָב געמיינט
ווער ווייסט וואָס! וואָס-זשע איז מיט די ר אַזוי די שמחה? ...

נפתלי (קעגן ווייב, מאַכט מיט די הענט): געוואָלד, היענע-מלכה, ביז
וואַנען וועסטו זיין אַ גרינע? ... דו האָסט דען אַ פּאַניאַטיע וואָס דאָ טוט זיך?
אויס קייסער אין רוסלאַנד! אויס אַקציוניק! אויס נאַטשאַלסטווע! אויס מלחמה! ...
אַ רעפּובליק! אַ רעגעלע אַמעריקע ... אַנטאַן וועט קלייבן אַ פרעזדענט! און
וואָס עפעס אַנטאַן — וואו בין איך? ... גיי זע, וואָס סע טוט זיך אין סטריט!
גאַנץ אַמעריקע איז אויף! ... יידן קושן זיך אין די גאַסן, זינגען לידער, שרייען
הורריי... אַלע פעדלערס האָבן אַוועקגעוואַרפן די פּושקאַרטס ...

היענע-מלכה (קוועטשט מיט די פלייצעס): מיינע צרות אויף זייערע קעפּ!
נפתלי (קוקט זי אָן אַ וויילע אויפגעבראַכט): וואו איז פייוול? (עפנט-אויף
פייוולס טיר): פייוול, דו ביסט דאָ?

פייוול (גייט-ארויס מיט דער צייטונג אין האַנט, שמייכלט): וואָס ביסטו
אָזוי צעפלאַקערט, טאַטע?

נפתלי: וואָס רעדסטו, מענטש איינער... וואָס, דו ווייסט שוין?

פייוול: געוויס ווייס איך.

נפתלי: פון די איינגעלשע פייפערס?

פייוול: פון די ענגלישע פייפערס.

נפתלי (גליקלעך): נו, אויב אָזוי — איז דאָך ניטאָ וואָס צו רעדן? אויב די
איינגעלשע פייפערס שרייבן וועגן דעם, איז דאָך דאָס געוויס אמת! ... (לאַזט
זיך אין אימפעט צו דער טיר, קערט זיך אום צוריק): אַבער... אַבער וואָס
זאָנסטו עפעס צו דעם, פייוול?

פייוול: וואָס זאָל איך זאָגן? ס'איז אַלל-ראַיט!

נפתלי: נאָך אַ מין אַלל-ראַיט! אַזאָ אַלל-ראַיט טרעפט איין מאָל אין
טויזנט יאָר! ... (לאַזט זיך צו דער טיר).

היענע-מלכה: וואוהין לויפסטו, משוגענער?

נפתלי (ווייזט מיט דער האַנט צו דער גאַס): צו אים, צו אַנטאַנען... צום
בעל-שמחה! ... (לויפט-ארויס).

חיענע-מלכה: נו? איז ער ניט משוגע, דער טאטע דיינער?
 פייוול: קאָזלאָוו. עפעס אַ קלייניקייט? ... (זעצט זיך צום טיש לייענען די
 צייטונג. חיענע-מלכה גייט־ארויס אין קיך. אין אַ ווילע אַרום קומט־אריין בעסי,
 גייט גלייך צו דער קאַנאַפע, זעצט זיך אָוועק, ניט אויסגעטאָן דעם הוט און מאַנטל.
 דאָס פנים אויפגערעגט, די אויגן רויטלעך).

חיענע-מלכה (אין טיר, מיט אַ פאַרשולדיקט פנים): בעסעלע? דו מוזט
 דאָך אוודאי זיין הונגעריק... (בעסי טוט אויף איר אַ קוק מיט איין אויג): און
 דו, פייוול, האָסט דאָך נאָך אויך ניט געגעסן? אַז דער קאַפּ, מ'שטיינס געזאָגט,
 איז פאַרדרייט... אַט גיי איך שוין אַנוואַרעמען דעם סאַפער... מאַכן אַ שטיקל
 הערינג, בעסי

בעסי: איך וויל ניט עסן.
 חיענע-מלכה: וואָס הייסט? ... (קוקט אויף איר פאַרזאָרגט): מיינסט
 טאַקע, אַז מע רעדט זיך אַמאָל אויס אַ וואָרט... מע מיינט דען חלילה עפעס?...
 פאַר וואָס זיצסטו אין מאַנטל? וועסט נאָך דערשוויצט ווערן!
 בעסי: אַיי, לאַז מיך צורו! (חיענע-מלכה שטייט נאָך אַ ווילע, זיפצט־אָפּ
 און גייט אין קיך).

פייוול (אויפגעהויבן איין אויג פון דער צייטונג): וואָס ביסטו אַזוי אַנגע־
 בלאָזן? די היינטיקע ניס שלעכט געווירקט?
 בעסי (קוקט אויף אים ניט): וועלכע ניס?
 פייוול: ווייסט גאָר ניט? (ווייזט אויף דער צייטונג): ס'איז דאָ אַ טעלעגראַמע
 פון קאָזלאָוו, אַז אַנטאָן זאָל באַלד קומען...
 בעסי: עס קריכן מיר ניט דיינע חכמות.

פייוול: ס'איז ניט קיין חכמות — ס'אַ פאַקט. למען השם. ער זאָל באַלד
 קומען. מע האָט דאָרט אַראָפּגעזעצט דעם צאַר, וויל מען אויף זיין אָרט אַרויפ־
 זעצן אַנטאָנען...
 בעסי (שפּרינגט־אויף): הער זיך אויף צו חכמהנען, דו נאַר! ... (מאַכט

עטלעכע טריט, רעדט שטילער): וואָס שטעכט איר מיך אַלע היינט? וואָס דער־
 גייט איר מיר די יאַרן?... (גייט־צו האָרט צום טיש, רעדט נאָך שטילער, מאַכט
 מיטן פּינגער): דו הערסט, פיליפ? דו... דו האָסט באַדאַרפט שווינגן! דו
 ווייסט אַליין, פאַרוואָס... מיינע בעסטע יאַרן האָב איך אָפּגעפינצטערט אין שאַפּ,
 אויסגעטריקנט געוואָרן... איצט איז מיר געבליבן איינס פון די ביידע: אַדער
 לעבן גלייך מיט אַלעמען, אַדער אין ריווער... דעמאָלט — מעגסטו זיך חכמהנען
 וויפל דו ווילסט...
 פייוול (אויפגעשטאַנען, בלייך): ווער טשעפעט דיך? איך פאַרשטיי ניט...
 בעסי: וועסט שוין פאַרשטיין!... (לאַזט זיך צו דער טיר. פייוול מאַכט

אינסטינקטיוו אַ באַוועגונג צו גיין נאָך איר, ביידע דערהערן די שטים פון אַנטאָן,
 וועלכער איז אַריינגעקומען פון דרויסן, בלייבן שטיין).

אַנטאָן (אַ שיינענדיקער, אַ פאַרפלאַמטער, רעדט צו חיענע-מלכה, וואָס גייט
 אים נאָך פון הינטן): וואָס רעדסטו, מיסעס פאַנטוליקאַ, האַרציקע? געוויס איז
 דאָס אמת! שור איז דאָס אמת!... אַלע מענטשן שרייען אין די גאַסן. אין דעם

פייפער אָפּגעדרוקט שוואַרץ אויף ווייס. שוין ניט מעגלעך אויסצוקומען... גוד-איוונינג, כווייוועל! פּאָזדראָוּליאַי, גוטער מענטש!... (נעמט אים אַן ביי דער האַנט, שאַקלט זי שטאַרק, טוט זיך אַ קער צו בעטיגן, גיט אויף איר אַ קוק פּאַר-שעמט): גוד איוונינג! אַ גרויסע פרייד!...

פייוויל (צו בעסיו): נו? וואָס האָב איך געזאָגט? (צו אַנטאַנעו): איך זאָג איר, אַז דו פּאַרסט קיין קאָזלאָוו פּאַרנעמען דעם צאַרס פּלאַץ — וויל זי ניט גלויבן!

אַנטאַן (קוקט אים אַן אַ וויילע פרעגנדיק, צעלאַכט זיך): אַיי, ביסטו אַ ליך, כווייוועל!... געזונט געזאָגט!... געוויס וועלן מיר פּאַרן! אָבער קיין צאַר וועט שוין מער ניט זיין... ניין, ברודער! די ביזנעס וועלן שוין מער ניט אַנגיין! חיענע-מלכה: דו הערסט, בעסעלע? ער פּאַרט דאָך אַהיים אַנטאַן!... (בעסי, וואָס איז די גאַנצע צייט געשטאַנען געפּלעפט, טוט אַ קוק דערשראָקן אויף דער מוטער און אויף אַנטאַנעו).

אַנטאַן: ניין, ברודער. די מאַנקי-ביזנעס וועלן שוין מער ניט אַנגיין! אויס צאַר! דאָלאַי! גענוג זיך אַנגעפרעסן!...

חיענע-מלכה: וואָס-זשע שטייסטו, אַנטאַן, זעץ זיך אַוועק. אפשר וועסטו טרינקען טיי, וויבאַלד ס'איז אַזאַ שמחה? איצט, אַז דו פּאַרסט פּון אונדז אַוועק, ביסטו דאָך גאָר אַ טייערער גאַסט... אַיי, וועט זיך דאָס אַהאַפּאַ, די מאַטקאַ דיינע, דערפרייען!...

אַנטאַן (זעצט זיך אַוועק אויף דער קאַנאַפּע, ווי מיד פּון גרויס פרייד): וואָס רעדסטו, פּאַנטוליכאַ, האַרציקע דו? עס דרייט זיך מיר דער קאַפּ אַט פּונקט ווי אַ ראָד!... עפעס... עפעס גלויבט זיך מיר גאַרניט!... אַזאַ פרייד דערלעבט! איך קוק אויף אייך אַלעמען — און עס ווילט זיך מיר, יעי באָהו, נאָר צעקושן זיך מיט אייך, האָט קיין פּאַראַיבל ניט... עך, מוטערל רוסלאַנד! עך, לייבלעכע!... וואַרזשע איז מיסטער פּאַנטולי, דער שכן אונדזערער, דער גוטער?

נפתלי (באַווייזט זיך אין טיר מיט אַ צייטונג אין דער האַנט): אַט איז ער! אַט איז מיסטער פּאַנטולי אַליין! (גייט-אַריין, שטעלט זיך אַוועק מיט צעשפרייטע פיס, קוקט מיט אַ שיינענדיק פנים): נו, אַנטאַן ברודער? וואָס האָב א יך דיר געזאָגט?... (צעשפרייט די הענט): קום, וועלן מיר זיך טאַקע צעקושן!

אַנטאַן: פּאַנטולי, פּאַטערל!... (ביידע נעמען זיך אַרום, צעקושן זיך). חיענע-מלכה: זע נאָר, ווי ער האָט זיך עס צו אים צוגעכאַפּט, ווי צו עפעס רעכטס!... מיט וועמען מע קושט זיך דאָ!

בעסי (וואָס האָט דערווייל אויסגעטאַן דעם הוט און מאַנטל, מאַדנע אויפגע-מונטערט פּון דער סצענע צווישן פּאַטער און אַנטאַנעו): וואָס איז? דער טאַטע טאָר זיך ניט קושן מיט אַנטאַנען? אַנטאַן איז אַן אייגענער מענטש... (חיענע-מלכה טוט אַ שאַקל מיטן קאַפּ אין שטומער דערביטערונג, דרייט זיך אויס און גייט-אַוועק אין קיך).

אַנטאַן (מיט טרערן אין די אויגן): יעי באָהו, פּאַנטולי, ניטאַ קיין ווער-טער... ווי פאַר אַ אייגענעם טאַטן, יעי באָהו... דו מיר אַ טאַטע, פּאַנטוליכאַ אַ מאַמע, יעי באָהו...!

נפתלי: דו דארפסט זיך גאר אזוי ניט שווערן, נארעלע. מיר גלויבן דיר אויפן ווארט!

אנטאן (ווענדט זיך צו פייוולעך, שטרעקט אים אויס די הענט): כווייוועל, ברודער מיינער לייבלעכער... אמאל ביידע געריסן בארלעך אין וואלד... לאמיר זיך פאר פרייד צעקושן!

פייוול (נעמט די צייטונג פון טיש, לאזט זיך גיין צו זיך אין צימער): ניין, מוחל, מוחל!

אנטאן (פארשעמט): עך, כווייוועל, כווייוועל! ביסט א בורזשוי!... יעי באהו, א בורזשוי!... (פייוול גייט־אָוועק לאַכנדיק).

נפתלי: וואָס פאַר אַ בורזשוי איז ער? גלאַט ניט קיין פאַרגינער!... בעסי: וואָס־זשע? ער פאַרגינט דען, אָו יענער לעבט אויף דער וועלט?... נפתלי (אויסגעטאָן דעם מאַנטל, רייבט די הענט): הכלל, אַנטאָן? וועלן מיר האָבן, הייסט עס, אין קאָזלאָו אַ פרעזדענט?

אנטאן (פריילעך): יעס סער!

נפתלי: מיט עלעקשאַנס?

אנטאן: יעס סער!

נפתלי: מיט... מיט פאליטישנס?

אנטאן: יעס סער, פאטערל!

נפתלי: אויב אזוי, וואָס־זשע שטייען מיר, דאַרף מען דאָך אַרויסנעמען דעם רויטן גראַפֿין!...

אנטאן: נאָ סער, מיסטער פאַנטולי! בראַנפן — דאָס איז היינט מיין זאַך. היינט, מיסטער פאַנטולי, שטעל איך בראַנפן. ליוו אים טו מי!... איך גיי שוין אין סאַלון! (נעמט דאָס היטל).

נפתלי: מילא! לאַז זיין פאַר דיר די מצווה. נאָר זע, זאָלסט דאָרט אין סאַלון ניט פאַרפאַלן ווערן... אָו יאָ טרינקען, וועלן מיר שוין טרינקען אַלע צוואַמען!

אנטאן: שור, אַלע! וואָס רעדסטו דאָס, מיסטער פאַנטולי? מיר זיינען ניט אַזעלכע... (גייט־אַרויס).

נפתלי: און איך וועל דערווייל זען, וואָס דערציילט אונדז דאָ די „עקסטרע“... (נעמט־אַרויס די ברילן, זעצט זיך צום טיש): דו זעסט, בעסי, וואָס דאָ טוט זיך? (ווייזט אויף דער צייטונג): אַיי־אַיי־אַיי! „דער צאַר הינטער אייזערנע גראַטעס“!... נו, דערלעבט יאָרן!... (לייענט פאַר זיך).

בעסי (האַט זיך צוגעזעצט צום טיש, קוקט אויפן פאַטער אין שטילער אויפ־רעגונג): וואָס, ס'איז טאַקע אַן אמת? מע האָט טאַקע אַראַפּגעוואָרפן דעם צאַר? נפתלי: נאָך אַ מין אַראַפּוואָרפן!... (לייענט): אַיי־אַיי־אַיי, וואָס דאָ טוט זיך! טאַט־טאַט־טאַט!...

בעסי (נאָך אַ קליינער פּוּזע): נו, און ער... אַנטאָן מיין איך... ער וועט טאַקע פאַרן אַהיים?...

נפתלי (קוקנדיק אין צייטונג): ווי דען, ער וועט דאָ בלייבן? וואָס וועט ער דאָ דערלעבן אין אַמעריקע? וואָשן דישעס פאַר אַכצן טאַליאַרעס אַ וואָך?... יענער קאָן זיך איצט דערדינען דאָרטן צו אַ אוריאַדניק, אַדער גאָר צו אַ פּריס־

טאוו!... (בעסי לאזט אַראָפּ דעם קאַפּ) : עפעס אַ קלייניקייט, וואָס דאַרטן טוט זיך? ... (לייענט) : חיענע־מלכה, וואו ביסטו?

חיענע־מלכה (באַוויזט זיך אין טיר) : שאַ, וואָס איז שוין ווידער?
נפתלי : וואָס האָסטו זיך פאַרקליבן דאַרטן צו די טעפלעך? קום אַהער, וואָס דאָ טוט זיך אין פייפער!...

חיענע־מלכה : מער האָב איך נישט וואָס צו טאָן, נאָר אויסהערן דיינע נאָר־רישקייטן! איך דאַרף מאַכן אַ הערינג — די קינדער זיינען הונגעריק!

נפתלי : דאַרט מאַכט מען רעוואָלוציעס, און זי מאַכט גאָר אַ הערינג!... נאַרישע יידענע, ס'איז דאָך משיח צייטן! נאָ, הער : דער צאַר, דער יתום הייסט עס, זיצט שוין נעבעך הינטער אייזערנע גראַטעס. שוין אויס „וואַשע בלאַהאַ־ראַדיע“ — אַ פּראַסטער שלש־סעודות... (לייענט פאַר זיך, צעלאַכט זיך) : אוי, מע דאַרף זיין שטאַרקער פון אייזן — „מיסטער ראַמאַנאָוו“ רופט אים דער שריי־בער פונעם פייפער!... (לייענט) : דו הערסט? אַז מע האָט אים אָנגעזאָגט די גוטע בשורה, האָט ער זיך נעבעך צעווייגט פון האַרצווייטיק, לאָז מען אים, זאָגט ער, אַפּלאַזן מיט דער נשמה, וועט ער פאַרן, זאָגט ער, גאָר פּלאַנצן בלומען!... אַ פיינער דזשאַב פאַר אַ קייסער!... (לייענט) : איי־איי־איי! דו הערסט? דער קליינער נאַסליעדניק איז נעבעך גאָר אויף צרות... קראַנק אויף מאַזלען... וואָרט נאָר, וואָס עפעס אַזוי שפעט מאַזלען?...

חיענע־מלכה (שטייט אונטערגעשפּאַרט די באַק מיט אַ פינגער, מיט אַ האַלב־איראַנישן שמייכל) : ביי אים בלייב עס! וואָס גייט עס דיך אָן, צי יאָ שפעט, צי נישט שפעט?

נפתלי : וואָס הייסט? אַלץ באַדאַרף דאָך זיין מיט אַ חשבון!... ער איז דאָך שוין. דאַכט זיך, נאָך מיין רעכענונג, אַ היפשער שייגעצל?... מילא, בין איך דאָס די ר מוחל... (לייענט) : ווי געפעלט דיר? דער בראַטאַק זיינער, דעם צאַרס הייסט עס, מיכאַילאַ איז זיין הייליקער נאָמען, האָט זיך שוין אויך אָפּגעזאָגט פון זיין חלק ירושה... (חיענע־מלכה רוקט זיך שטיל אַוועק פון טיר) : איידער אַזוי זיין אַ קייסער, זאָגט ער, איז שוין בעסער גאַרניט... איך וויל נישט, זאָגט ער, אייער ביס, איך וויל נישט אייער האַנגי... ער פאַרלאָזט זיך אויף יושר — ווי אַזוי קהל וועט פסקענען... ווי אַזוי אַנטאָן וועט הייסן... נו, חיענע־מלכה? וואָס וועסטו איצט זאָגן אויף אונדזער אַנטאַנען? זיך פאַרט דערשלאַגן צו אַ תכלית!... (הויבט־אויף דעם קאַפּ פון דער צייטונג) : חיענע־מלכה!. וואוהין ביסטו אַנט־לאָפן? צום הערינג?... האַ, נישט געדאַכט זאָלן ווערן די ווייבער! ס'איז עפעס גאָר קיין פאַלק נישט!... זי מיינט, ס'איז איר אַ קינדערשפּיל! גיי־אַרויס אין סטריט, וועסטו הערן! האַלב אַמעריקע קלייבט זיך דאָך צו פאַרן צוריק!... (שטייט־אויף, שפּרייזט איבערן צימער, רייבט זיך די הענט) : איי־איי! נו־נו! האָבן מיר שוין ד אַ ס אויך דערלעבט! איצט פעלט נאָר איין זאַך — משיח זאָל קומען!...

בעסי (קוקט נאָך דעם פּאַטער, ווי ער שפּרייזט, שלאָגט זיך עפעס מיט דער דעה) : טאַטע... אויב אַזוי... וואָס־זשע וועט זיין מיט אונדז?
נפתלי (שטעלט זיך אָפּ) : וואָס הייסט?
בעסי : איך מיין... מיר'ן אויך פאַרן קיין רוסלאַנד?

נפתלי: קיין רוסלאַנד? ... וואָס־זשע מיינסטו? איך וואָלט דער ערשטער געפאָרן!

בעסי: און איך אויך ...

נפתלי: איך וואָלט דער ערשטער געפאָרן! ווען ניט דער פּושקאַרט, וואָלט איך געפאָרן כאַטש מאָרגן ... בפרט, אַז מע דאַרף שוין דאַרט קיין פּאַספּאָרט אויך ניט ... (טוט זיך אַ כאַפּ): גוט, וואָס דו האָסט מיך דערמאַנט! (גייט צו דער קיך): היימי! היימקע! וואו איז ער, דער קליינער וואָרעם? וואו איז סיידעלע?

היענע־מלכה (אין טיר): אַרויסגעלאָפּן אין סטריט. זיי האָבן דערהערט „ראַוואָלוטשע“ — זיינען זיי ניט געוואָרן! ... וואָס דאַרפסטו זיי? נפתלי: איך דאַרף דעם סעטשל.

היענע־מלכה: וועלכן סעטשל?

נפתלי (אומגעדולדיק): אַיי, וועלכן סעטשל! דעם היימישן טשעמאַדאַנטשיק, מיט די פּאַפּירן, מיט די מעטריקעס, מיטן פּאַספּאָרט ... היענע־מלכה: אויף וואָס דאַרפסטו ביינאַכט אַ פּראַשפּאַרט? ... (נפתלי טוט אַ מאַך מיט דער האַנט, לאַזט זיך אין קיך): ניט אַנדערש, אַז ער איז פון זינען! ... (גייט־אַרויס).

נפתלי (קומט־צוריק, שלעפט איבער דער ערד אַן אַלט רענצל): אַט איז דער סעטשל! (קלאַפט דעם שטויב): דער סעטשל איז עלטער פון מיר ...

בעסי (שטייט הינטערן פּאַטער): כּלעבן, איך וואָלט געפאָרן אַהין ... אַזוי מיאוס געוואָרן דער שאַפּ! ...

נפתלי (קלאַפט דעם שטויב): ס'איז נאָך מיין טאַטנס, עליו השלום ...

בעסי (מיט איינגעהאַלטענע טרערן): וואָס וועט זיין דער תּכלית? איך וועל דאָך פּאַרפוילט ווערן דאָ ...

נפתלי (הויבט־אויף דעם קאַפּ, גיט אויף איר מאַדנע אַ קוק): עה, נאַרעלע, דו רעדסט גאַר וועגן דעם? ... מע דאַרף ניט זאָרגן ... מע טאַר ביי זיך ניט אַראַפּפּאַלן ... נישקשה, גאַט איז אַ פּאַטער. אַז ער האָט זיך אומגעקוקט אויף רוסלאַנד, וועט ער זיך אויף דיר אודאי אומקוקן ... נאַ, מיר וועלן נאָך זען ... דערווייל דאַרף מען געפינען דעם פּאַס! (עפּנט־אויף דאָס רענצל, פּאַררוקט די ברילן אויפן שטערן, שלעפט־אַרויס פּאַפּירן, אַלטע ספּריט, אַ קוימען פּון אַ סאַ־מאַוואַר, אַ קליין תּפּילין־זעקל): וואָס איז דאָס? דאָס זיינען אַפּנים, די מעטריקעס? און דאָס? אַלטע געז־בילס ... אויסגעמישט קאַשע מיט באַטשווינע! ... נאַ דיר — אַט איז דער קוימען פון סאַמאַוואַר! דער סאַמאַוואַר איז שוין לאַנג אויף דער וועלט ניטאַ, און דער קוימען לעבט נאָך! ... שאַ, וועמעס תּפּילין איז דאָס? אַפּנים, הרב הגאון רב פייוולס. אַ שיינעם אַרט געפונען פאַר די תּפּילין! ... (לייגט־אָוועק דאָס תּפּילין־זעקל אויפן טיש): איי, אַמעריקע, ניט געדאַכט זאָל עס ווערן! ... און נאָך כלומרשט אַ ציוניסט! ... (זוכט אין רענצל): וואו־זשע איז דער פּאַס־פּאַרט? איך האָב דאָך אים אַליין באַהאַלטן דאָ!

בעסי (זעצט זיך צו אויף די קני): אפשר וועל איך געפינען? (זוכט): וואָס איז דאָס? ניט דער פּאַספּאָרט? (באַווייזט אַ פּאַרשטויבט פּעקל).

נפתלי (אַ קוק געטאָן): ניין! ס'איז גאַר אַלטע שיר־המעלותן ... פון דער

מאמעס לעצטן קינפעט, אפנים ... וואס דיין מאמען פאלט-איין צו באהאלטן אויף דער עלטער! ... (זוכט נערוועז): ווארזשע איז ער אהינגעקומען, געוואלד? ... (שרייט הויך אויפן קול): פייוול! פייוול!

פייוול (באווייזט זיך פון זיין טיר מיט דער צייטונג אין האנט): וואס איז טאטע, וואס איז דאס פאר א בארג מיסט?

נפתלי: אין אט דעם בארג מיסט האבן זיך נעבעך אפגעזוכט דינע תפילין ... (מיט א פארצווייפלטער מינע): פייוול, דו ווייסט ניט, וואו איז דא ערגעץ נעלם געווארן אונדזער רוסישער פאס? איך זוך שוין צוויי שעה — און ווי איך וואסער אריין! כאטש לייג זיך און שטארב! ...

פייוול (קוקט אויף אים מיט א שמייכל): אויף וואס דארפסטו אין אמעריקע א רוסישן פאס? דו קלייבסט זיך פארן צוריק קיין קאזלאוו?

נפתלי: ניין, זאל גאט אויסהיטן! ... גארנישט, גלאט אַווי, איך האב גע- וואלט א קוק געבן ... זען, וואס פאר א פנים ער האט איצט ... מע וועט דאך שוין אין רוסלאנד ניט קריגן קיין פאס אפילו פאר א מיליאן! ...

חיענע-מלכה (קומט-אריין): אז יענער איז משוגע געווארן! זע נאר, וואס פאר א הקדש ער האט דא אנגעמאכט אין פראנט-רום!

פייוול: עי, טאטע, זעסטו — דאס פארדריסט מיר שוין! אנומלטן, אז ס'איז אנגעקומען די בשורה וועגן ארץ-ישראל, ביסטו גארניט געווען אזוי פארקאכט, ווי איצט ... (זעצט זיך צום טיש).

נפתלי (שטייט-אויף פונעם רענצל, א ביסל מטושטשט): ווער זאגט דען, אז ניט פארקאכט? ... וואס איז — איך בין חלילה קיין ייד ניט? צי איך פארשטיי ניט קיין פאליטיקע? ... אדרבה, פארקערט ... נאר ... וואס גלייכסטו צו דאס? ... נארעלע, דו האסט דען א פאניאטיע, וואס הייסט אין רוסלאנד א רעפובליק מיט א פרעזדענט? בארעכען זיך נאר — אנטאן א רעפובליקאנער! ... דאס וועט דאך זיין — ווי אזוי זאל איך דיר דאס ארויסברענגען? — א ... א ... א מין אמעריקע מיט ... מיט ... ארץ-ישראל צוזאמען! ... אה, אט איז אנטאן אליין, ביים עסן דערמאנענדיק! הא, אנטאן, וואו האלסטו אין דער וועלט? א רעפובליקאנער, צי א דעמאקראט? ...

אנטאן (קומט-אריין א אנגעלאדענער): צוויי פלעשער בראנפן! און פאר- ביסן אויך! ... (נאך אים לויפן-אריין היימי און סייד).

נפתלי (פריילעך): צוויי פלעשער בראנפן פאר איין מאל? קיין עיין-הרע ניט! ווער וועט דאס אויסטרינקען?

אנטאן (שטעלט-אונטן די פלעשער אויפן טיש, נעמט-ארויס פון די קעשענעס שקארמיצלעך מיט לעקט): אלע וועלן מיר טרינקען אויף אונדזער פרייד, אלע! (צו היימין און סיידין): קומט אהער, טשילדרי, נאט איך א קייק ... (גיט זיי ביידן לעקט): ווארט, איך וועל אייך נאך געבן א האנ ... האנ ... (טאפט אין קעשענע, שאקלט מיטן קאפ): ווידער פארגעסן, ווי מע רופט דאס!

היימי: הנוכה-געלט!

סידי: א ניקל!

אנטאן: ריכטיק! א האנקע-געלט ... אבער ניט קיין ניקל. נאסער, טיי- ערינקע! היינט גיב איך איך א גרויסן האנקע-געלט! (נעמט-ארויס צוויי מטבעות):

ביידן צו קוואַדערס. דיר אַ קוואַדער, איר אַ קוואַדער ... (די קינדער נעמען-צו דאָס געלט מיט אַ שמחה, דרייען זיך אַ וויילע אַרום טיש און לאָזן זיך ביידע מיט אַ טענצל אין קיך).

חיענע-מלכה (מיט): אַ גאַנצן האַלבען טאַלער? צו וואָס, אַנטאַש, אַזוי אויס-ברענגען זיך? ...

נפתלי: וואָס זשאַלעוועסטו? נישקשה, קאַזלאָווער רעפּובליק איז מער ווערט!... אַנטאַן: וואָס רעדסטו דאָס, פּאַנטוליכאַ, מאַמע מיינע? איך וואָלט, דאָכט מיר, פאַר גרויס פּרייד זיך אויסגעטאַן פּון העמד, יעי באַהו ... לאַמיר אויסטרייבן קען, ליבע מענטשן!

נפתלי: ביי מיר האָסטו שוין געפּוועלט! (נעמט זיך צו די פּלעטלעך): וואו זיינען קעלישקעס?

אַנטאַן (טוט-אויס דעם מאַנטל): גלויב מיר, מיסטער פּאַנטולי, ווי פאַר גאַט אַליין זאָג איך דאָס דיר! אַט גיי איך אַזוי אין סטריט מיט די פּלעשער, דער קאַפּ דרייט זיך אַט פּונקט ווי אַ ראָד, און ניטאַ פאַר וועמען די פּרייד אַרויסצוואַנגן ... איך זע מענטשן פּילדערן, פּרייען זיך ... יידעלעך אַלץ ... גוטע מענטשן — דאָס איז אמת, אָבער פּרעמדע אַלע ... וועמען האָב איך דאָ, אַז ניט אייך? איינער אַליין, אַט ווי אַ יתום פּונקט ...

חיענע-מלכה: וואָס-זשע דאַרפסטו זיך אַזוי נעמען צום האַרצן, אַנטאַש? אַט פאַרסטו דאָך שוין אַהיים. פייוול וועט דיר העלפּן קויפּן אַ שיפּסקאַרט ... (קאַפט אַ קוק אויף בעטיגן, באַמערקט איר אומרויאַקייט).

נפתלי: וואָס טרייבסטו אים אַהיים? ער וועט נאָך צייט האָבן צו פאַרן! (בעטי אַטעמט-אַפּ, קוקט אויפן פּאַטער מיט אַ דאַנקבאַרן בליק): דו גיי בעסער מאַך דאַרטן דיין הערינג, און פאַרבראַק מיט אַ ציבעלע לכּבוד דער רעוואָלוציע! בעסי (אויפּגעמונטערט): טאַטע! איך גיי מאַכן אַ הערינג! (לאָזט זיך אין קיך). נפתלי (שרייט איר נאָך): מיט אַ ציבעלע, טאַכטער! און מיט עסיק! און ברענג אַהער, זיי מוחל, די קעלישקעס!

חיענע-מלכה: וואָס איז ביי דיר היינט, שמחת-תורה?

נפתלי: אַיי, חיענע-מלכה, זיי ניט קיין גרינע! שוין צייט געווען זיך אויס-לערנען אין אַמעריקע אַ ביסל דומאַקראַטיע ... האַ, וואָס זאָגסטו, פייוול? פייוול (וואָס איז די גאַנצע צייט געזעסן איבער דער צייטונג מיט אַ קרום שמייכל): איך זאָג, אַז מיר ליגן נאָך טיף אין גלות ...

נפתלי: אין גלות גאָר? אדרבה, פאַרקערט, איצט זיינען מיר דאָך אַרויס פון גלות! ... עפעס אַ קלייניקייט — אַ וועלט מיט יידן זיינען געראַטעוועט געוואָרן! גלויב מיר, ווען דער דאָקטאָר הערץ אַליין וואָלט איצט געלעבט, וואָלט ער מיט אונדז אויך גענומען אַ ביסל באַראַפּן ... (בעטי קומט-אַריין מיט אַ טעלער און מיט קעלישקעס): אַה, אַט איז דער הערינג אַן עדות! אַנטאַן, גיס-אַן די כּוסות — ס'איז דיין שמחה!

אַנטאַן: מיט אונדזער גרעסטן פּלעזשער! (גיסט-אַן די קעלישקעס, דער-לאַגנט פּריער נפתלין, דערנאָך חיענע-מלכהן, יענע וויל ניט נעמען): פּליז, מיסעס פּאַנטוליכאַ, זיי אַ מאַמע!

חיענע-מלכה: מער פעלט מיר ניט, ווי טרינקען בראָנפן!
 נפתלי: לאַז זי צורו. וואָס ווייסט זי פון פּאַליטיקע?
 אַנטאַן (האַלט אַ ווילע דעם קעלישעק אין פּאַרלעגנהייט): נו, און דו, כווייול?
 (שטרעקט אים אויס דעם קעלישעק).

פּייול: איך טרינק ניט קיין בראָנפן — איך טרינק וויין!
 אַנטאַן: עי, כווייול! (שאַקלט מיטן קאַפּ): מיר ביידע צוזאַמען זיך געהאַ-
 דעוועט אַמאַל... באַוויי אַ לאַסקע, טו גאַט צוליב... זיין ניט קיין בורזשוי!
 נפתלי: זיי זשע טאַקע ניט קיין בורזשוי, פּייול! למאי זאַלסטו אים פאַר-
 שעמען? ...

אַנטאַן (מיט באַדויערן): מיר ביידע געשלעפט אַמאַל האַלץ פון דער הרעב-
 ליע... געווען בחור־מלעך קליינע...

בעסי (פלוצעם, אויפגעפלאַמט): גיב מיר, אַנטאַן, איך וועל מיט דיר טרינ-
 קען! (חיענע-מלכה און פּייול קוקן זיך איבער).
 אַנטאַן: מיט אונדזער גרעסטן פּלעזשור! (גיט איר דעם קעלישעק).
 פּייול (וויל איבערכאַפּן דעם קעלישעק, צו אַנטאַנען): וועלל, איין קעלישעק
 קאַן איך מיט דיר טרינקען... צוליב דיין אַוועקפאַרן...

בעסי (אַנגעצונדן, האַלט שטייף דעם קעלישעק): גיין, ס'איז מיינס... איך
 טרינק!

פּייול (לאַזט-אַראָפּ די האַנט): דו טרינקסט? טרינק, טרינק...
 אַנטאַן: אַט גיס איך אָן נאָך, טייערינקע, ס'איז דאָ גענוג...
 חיענע-מלכה (צו בעסי): וואָס פאַר אַ מחותנתטע ביסטו דאָ — ווייס איך
 טאַקע ניט!

בעסי (דער קעלישעק אין איר האַנט ציטערט): מער מחותנתטע פון אים!
 (ווייזט אויף פּייולען).

נפתלי: נו? וואָס נודיעט איר? ... לחיים! (טרינקט-אַפּ אַ ביטל, דערלאַנגט
 אַנטאַנען די האַנט): גיב גאַט געזונט, אַנטאַש!

אַנטאַן: גיב גאַט געזונט, גוטער מענטש! (מאַכט צו אים אַ באַוועגונג. ביידע
 צעקושן זיך).

חיענע-מלכה: ווידער געקושט זיך? עס ווערט זיי גאַר ניט נמאס! ...
 נפתלי: זיזשע וויסן, ברודער... (טרינקט-אויס דעם כוס): זיזשע וויסן...
 (מאַכט-צו אַ ווילע די אויגן): עפעס גאַר נישקשה פון בראָנפן — וואו האַסטו
 דאַס איינגעהאַנדלט? ... זיזשע, הייסט עס, וויסן, אַנטאַן ברודער, אַז דו ביסט
 אַלל-ראַיט! ...

אַנטאַן: אַ דאַנק, פּאַנטולי. ווי פאַר גאַט אַליין, יעי באַהו... (צו פּייולען):
 גיב גאַט געזונט. טרינק, כווייועל, באַוויי אַ לאַסקע... (פּייול שמייכלט, טרינקט):
 אַט אַזוי איז ריכטיק! ... (צו בעסי): גיב גאַט געזונט, מיסעס. (צו חיענע-מלכה):
 פאַר דיין געזונט, גוטע זעל! (טרינקען און פאַרבייטן).

חיענע-מלכה (קוועטשט מיט די פלייצעס): נאָ דיר גאַר אַזאַ מין שמחה אין
 מיטן דער וואָך! ... (גייט-אַרויס אומצופרידן).

נפתלי (גיסט-אַן די כוסות): דו ביסט אַלל-ראַיט, און מיר זיינען אויך אַלל-

ראיט ... מיר זיינען אלע אלל-ראיט ... (טרינקט, מאַכט צו די אויגן): אַבער גאַר וואַזשענע משקה! ... (פאַרבייטט): מיר זיינען אלע, הייסט עס, אלל-ראיט ... אַז גאַט האָט געהאַלפּ, מיר זענען געוואָרן פרייע דומאַקראַטן מיט אַמעריקע צוגלייך ... אויס קייסער, אויס פאַספאַרטן ... בקיצור, וואָס טויג מיר זאַכן? ס'איז אלל-ראיט! ... (גיסט אַן די כוסות): וואָס זאַגסטו, פייוול? דו פאַרשטייסט דאָך עפעס יאָ פאַליטיקע? ...

פייוול (נעמט דעם קעלישעק, מיט בוימלדיקע אויגן): וועלל, ס'איז טאַקע אלל-ראיט! (טרינקט).

נפתלי: זעסטו שוין? ... (טרינקט. צו אַנטאַנען, ווייזט אויף פייוולען): דאַכט זיך, אַ בורשווי, האָ? און פונדעסטוועגן! ... וואָס-זשע שווייגסטו, אַנטאַן? רעד עפעס!

אַנטאַן (קייטט): וואָס זאָל איך רעדן, גוטער מענטש? אַ פול מויל — און ניטאָ קיין ווערטער ... יעי באַהו ...

נפתלי: אַ פול מויל? נאָ דיר נאָך אַ קעלישעק, שווענק-אַראַפּ דעם הערינג, וועט דיר פריי ווערן דאָס מויל ... נו? וואָס קוקסטו אויף מיר?

אַנטאַן: איך קוק אַזוי — ביסט אַ גוטער מענטש, פאַנטול, יעי באַהו ... אַ גאַלדן האַרץ ביי דיר ... איר זייט אלע גוטע מענטשן ... כווייוועל, בעסי — אלע גוטע מענטשן ... כווייוועל ברודער, לאַמיר זיך צעקושן פאַר פרייד! ביידע געווען בחורילעך אַמאָל ... (שטייט-אויף, שטרעקט-אויס די הענט צו פייוולען).

נפתלי: נו, פייוול? פאַרבויג אַמאָל דעם אינדזשיניער! איך הייס! אַ טאַטע הייסט! ...

בעסי (מיט ברענענדיקע אויגן): פיליפ! צעקוש זיך מיט אים, פליז! ... (נעמט מיט איין האַנט אַנטאַנען, מיט דער אַנדערער פייוולען, שלעפט זיי איינס צום אַנדערן, דערביי טוליעט זי זיך מיטן אַקסל צו אַנטאַנען): זיי ניט קיין גרויסהאַלטער, פיליפ! ... דו זעסט דאָך — אַזאַ גוטער ... (צערטלעך, מיט אַ מאַדנעם שמייכל אין די אויגן): פליז, גאַלובטשיק, כוויי-אַ-בעל! ...

פייוול (שמייכלט, רייסט זיך פון אירע הענט): שאַראַפּ! איך בין נאָך גאַרניט אַזוי שיכור, ווי דו ... אַ מיידל טרינקט ווהיסקי — פע! ... (צו אַנטאַנען): וואָס דאַרפן מיר זיך קושן? לאַמיר בעסער טרינקען! פאַניע פאַנמאַיעש?

אַנטאַן: שור, אַנדערסטענד! ... לאַמיר טרינקען אויף אונדזער פרייד! (אַלע טרינקען): פונדעסטוועגן ביסטו אַ גוטער מענטש, כווייוועל ... אַ גוטע זעל ... (צו נפתלי און צו בעסי): מיר אַמאָל געגעבן אויף אייער פאַסכאַ אַ דאָס ... אַזאַ מיין ווייסע, אַ קיילעכיקע ... (צעלאַכט זיך): אַיי, אַ גוט בחורל געווען דעמאָלט! ... איר אלע גוטע מענטשן ...

נפתלי: מיר זיינען יידן, פאַרשטייסטו מיר, יידישע נשמות, דו האַסט עפעס אַ פאַניאַטיע אין דעם, אַנטאַן? ...

אַנטאַן: אלע גוטע מענטשן ... ברידער! לאַמיר אלע פאַרן צוריק קיין קאַזלאָוו ... פאַנטול, פאַרגעס אַ קרוידע, ווי פאַר גאַט אַליין, יעי באַהו ... לאַמיר פאַרן!

נפתלי: געוויס וועלן מיר פאַרן! מיר'ן פאַרן און מיר'ן וואוטן פאַר דיר ...

פייוול, מיר'ן וואוטן פאר אנטאָנען, מיר'ן אים עלעקטן פאר א דזשאָדזש! הוריי, דזשאָדזש אַנטאָן! ...

בעסי: איך פאר די ערשטע! אַנטאָן, איך פאר מיט דיר די ערשטע! ...
 היענע-מלכה(קומט-אַריין מיט אַ האַנטוך אין האַנט): וואָס פאַרן? וואוהין פאַרן? וואָס פלוידערט איר? ... וויי מיר ניט געשען, ווי זיי האָבן זיך דאָ אַלע אַנגעשיכורט! איר זייט פון זינען אַראָפּ? ...
 נפתלי: הוריי, דזשאָדזש אַנטאָן!

היענע-מלכה: נפתלי, טרפהנער האַלדז! וואָס טוט זיך דאָ מיט דיר? ...
 נפתלי: ס'איז אַלל-ראַיט, היענע-מלכה! (שטייט-אויף, גייט צו איר מיט אַ קעלישעק אין האַנט): זיי אַ פאַליטישן, נעם אַ ביסל בראַנפן! פאַרדין דו אויך אַ מצווה, ס'איז משיחס צייטן! מיר זיינען אַרויס פון גלות! ... (היענע-מלכה שטופט אים פון זיך): ווילסט ניט? וועל איך דיך מוציא זיין מיט קידוש! ... (טרינקט): פייוול, מיר זיינען אַרויס פון גלות! פייוול, יידן זיינען אויפגעריכט געוואָרן! לאַמיר זינגען, פייוול! ... לאַמיר אַלע זינגען! (זעצט זיך אַוועק, זינגט, פאַטשט-צו מיט די הענט אויפן טיש): ברוך אלהינו, שבראנו לכבודו! ברוך אלהינו, שבראנו לכבודו! ברוך אלהינו, שבראנו לכבודו — טאַיר-אַיר-אַיר-אַיר-אַיר! ... נו, וואָס שווייגט איר? טאַיר-אַיר-אַיר, טאַיר-אַיר-אַיר, טאַיר-אַיר-אַיר! טאַיר-אַיר-אַיר, טאַיר-אַיר-אַיר, טאַיר-אַיר-אַיר! ... (בעסי באַמקעט-צו, פייוול קלאַפט מיט אַ גאַפל אין טיש).

היענע-מלכה: פייוול, דו אויך?! וויי מיר ניט געשען, וואָס טוט זיך עס מיט איך? ...

פייוול (פאַררויכערט אַ פאַפּיראַס, גייט צו דער קאַנאַפע): ס'איז אַלל-ראַיט, מאַמע! ...

בעסי (שמייכלט גליקלעך): מאַמע, ס'איז אַלל-ראַיט!
 אַנטאָן (מאַכט אַ טריט צו היענע-מלכהן): פאַנטוליקאַ, גוטע זעל, זיי ניט אין כעס!

בעסי: זיי ניט אין כעס, פאַנטע ... פאַנטעכוליקאַ! ...
 אַנטאָן: זיי ניט אין כעס. פאַרגעס אַ קריוודע, גוטע זעל ... איך ווייס, מע האָט איך אַרויסגעטריבן פון דאַרף, געקריוודעט אייך, דאָס איז אמת ... פינצטערע מענטשן געווען, בלינדע קנעכט, הייסט עס, ... איצט אָבער — וועט זיין אַנדערש ... אַלע פריי, אַלע גלייך ... פויעריים, יידעלעך — אַלץ איינס ...

נפתלי: אַלץ איינס! איין גאַט פאַר אַלעמען! דומאַקראַטיע! ... נו, וואָס שווייגט איר, קינדער? ברוך אלהינו, שבראנו לכבודו! ... (לאַזט זיך פון טיש מיט אַ דריבנעם טענצל, פאַטשט-צו מיט די הענט).

אַנטאָן (גייט אים נאָך): פאַנטולי! ווי פאַר גאַט אַלייך, יעי באַהו ... מיר וועלן איך געבן ער, איר וועט זיך באַזעצן מיט אונז ... (מיט טרערן): פאַרגעס אַ קריוודע, גוטער מענטש ... אַט שטעל איך זיך פאַר דיר אויף די קני ... (לאַזט זיך אַראָפּ אויף די קני, אין דער צייט באַווייזט זיך אין טיר רייטש).

נפתלי: היענע-מלכה! דו זעסט, ווער עס שטייט פאַר מיר אויף די קני? אַ דזשאָדזש! ... פייוול, העלף מיר זינגען! ברוך אלהינו, שבראנו לכבודו! ...

בעסי: טראַל-לאַל-לאַ! (גיט צו צו דער קאָנאַפּע): פּייוול, העלף זינגען!
 פּייוול: שאַראַפּ!
 רייטשיל (באַטראַכט די סצענע פון טיר): אַהאָ, ס'איז דאָ ביי אייך פּריילעך!
 נאָך פּריילעכער, ווי אין סטריט!
 חיענע-מלכה (קוקט זיך אום אויף איר): נאָ דיר! נאָר זי האָט דאָ געפּעלט
 צום טאַג, די טאַליענערקע! ... (רייטשיל מאַכט זיך ווי זי הערט ניט).
 נפתלי: בקיצור, ס'איז אַלל-ראַיט, אַנטאַן ... שטיי-אויף, יוד האַנער, עס
 פאַסט ניט פאַר אַ דזשאָדזש ... (הויבט אים אויף, גייען ביידע צום טיש).
 בעסי (האַט באַמערקט רייטשילען, שרייט צו איר): רייטשיל! איך האָב גע-
 טרונקען ווהיסקי!
 רייטשיל: ווהיסקי? איז דהאַט סאָ? (קומט-אַריין).
 בעסי: האַנעסט! דריי קעלישקעס! ... נאָ, ווילסט אַ שטיקל קייק? (גיט
 איר לעקען): אַנטאַן, גיס איר אָן ווהיסקי!
 אַנטאַן: מיט אונדזער גרעסטן פּלעזשער! (גיסט-אַן): טרינק, וואַשע בלאַ-
 האַראַדיע, פאַר אונדזער מוטערל רוסלאַנד ...
 נפתלי: טרינק. מיר וועלן ביי דיר אַמאַל אַפּטרינקען, אַז דו וועסט ווערט
 זיין ביי גאַט ... (גיט אַ וואונק צו אַנטאַנען. ביידע טרינקען-אויס און פאַרבייטן).
 רייטשיל (מיטן לעקען אין איין האַנט און מיטן בראַנפן אין דער אַנדערער,
 גייט-אַפּ מיט בעסין אָן אַ זייט): אַלבעטשיו, אַן ענגיידזשמענט?
 בעסי (שטיל, מיט גלאַנציקע אויגן): נאָ, אַבער ער וויל, מיר זאָלן אַלע פאַרן
 צו אים אין קאָנטרי ... יו נאָו, קאָזלאָוו, אַ דאַרף אַזאַ ... ס'איז דאַרט איצט גע-
 וואָרן פּריי ... פּרידאָם, ניטאָ קיין קייסער, פאַרשטייט? ... איך פאַר! (שמייכלט
 גליקלעך).
 רייטשיל: איז דהאַט סאָ? אָן אַן ענגיידזשמענט? ... (באַמערקט חיענע-
 מלכה. וואָס איז צוגעקומען זיך אונטערהערן, ווענדט זיך צו איר מיט אַ גיפטיק
 שמייכל): מיסעס טשערניאַק! איר וועט לאָזן אייער בעסין גיין אויפן גליטש ...
 איי מין — פאַרן אָן אַן ענגיידזשמענט?
 בעסי (ציט זי פאַרן קליידל): שוש ...
 חיענע-מלכה: ווער פאַרן? וואָסער פאַרן? וואָס פאַר אַ נעגיידיזשמענט? ...
 רייטשיל (שאַרף): איי מין ... בעסי פאַרט מיט אַנטאַנען אין זיין קאָנטרי
 גאַר אָן ... האָו דו יו קאָל איט אין יידיש? ... גאַר אָן תנאים?
 חיענע-מלכה (צו בעסין, דערשראָקן אויף טויט): האָ? ... וואָס פּלאַפּלט
 זי? וואָסערע תנאים, ווי איז מיר? ... (בעסי שטייט מיט גלאַנצענדיקע אויגן און
 שוויגט): וואָס שוויגסטו?
 נפתלי: פּייוול! וואָס האָסטו זיך פאַרקליבן אַהינצו, אין גלות אַריין? ...
 קום אַהער, ס'איז דאָ נאָך געבליבן אַנדערהאַלבן באַטלס רעוואָלוציע! ... (גיסט-
 אַן די כוסות, זינגט הייזערליקלעך): ברוך אלהינו שבראנו לכבודו ...
 חיענע-מלכה: משומדתשע, וואָס שוויגסטו? ... ווי מיר ניט געשען, וואָס
 טוט זיך דאָ? ... (פאַרברעכט די הענט, טוט זיך פּלוצעם אַ וואָרף צו נפתלין, גיט
 אַ פאַטש איבערן טיש מיטן האַנטוך, שרייט אויסער זיך): הער-אויף צו זינגען, דו
 אַלטער נאָר! ... (נפתלי און אַנטאַן שפּרינגען-אויף פון זייערע ערטער).

נפתלי (שמייכלט פארלעגן): ס'איז אַלל־ראיט, חיענע־מלכה... יו"ר האָנערר...

אַנטאָן: זיי ניט אין כעס, פּאַנטוליקאַ. פּאַרגעס אַ קרוודע...
חיענע־מלכה (פּאַלט־אַן אויף נפתלי): שיכור! פּיאַניצע! דיין טאַכטער
האַט זיך פּאַרליאַפּעט אין אַ גוי, וויל אַפּטאַן דעם שוואַרציאַר ווייסט וואָס — און ער
האַט זיך דאָ אַוועקגעזעצט מיט אים שיכורן אויף מיין אומגליק!... (דרייט זיך אויס
צו בעסין מיט פּאַרבּראַכענע הענט): נו?...

בעסי (צוגעגאַנגען צום טיש, די ליפּן אירע ציטערן איר): ניט אַ גוי, מאַמע...
מיט אַ גוי וויל איך אַליין ניט...

נפתלי (די אויגן באַקומען ביי אים אַ מער ניכטערן אויסדרוק): וואָס האָב
איך געזאָגט? ס'איז אַן סכּנות...

רייטשיל (אויך צוגעגאַנגען צום טיש): שור! אַנטאָן קאָן ווערן אַ ייד, אויב ער
וויל... ער קאָן זייער לייכט... האָו דו יו קאַל איט?

בעסי: זיך מגייר זיין...
רייטשיל: דהאַטס ראַיט, מגייר זיין. אויב ער וויל נאָר...

בעסי: אַז דער טאַטע וועט אים זאָגן... דעם טאַטן וועט ער פּאַלגן...
נפתלי: האָ? וואָס זאָגן? ווער פּאַלגן? (קוקט אויף דער טאַכטער פּאַרווירט).
רייטשיל: אַז אַנטאָן זאָל ווערן אַ ייד.

נפתלי: ווערן אַ ייד?... (דיין פנים, שוין אינגאַנצן אויסגעניכטערט, באַקומט
אַ איראַנישן אויסדרוק): איין קלייניקייט! נו, מע דאַרף אים אַ פּרעג טאָן... פּון

מיינעטוועגן, אויב ער וויל נאָר... (די אויגן טוען אים פּלוצעם אַ גלאַנץ מיט אַ
שמייכל): אַ פּאַר תּפּילין קאָן ער שוין האָבן... (נעמט דאָס תּפּילין־זעקל פּון טיש):

פּייוולס תּפּילין, נאָך ניט קיין געיוזטע... האָ, אַנטאָן, וואָס זאָסטו צו דעם?
אַנטאָן: טשאַהאַ?

נפתלי: אַט הערט איר אַ קלאַרע תּשובּה!... (צו אַנטאָנען): די מיידלעך
ווילן דיך מגייר זיין... (אַנטאָן קוקט צעטומלט פּון איינעם אויפן אַנדערן, פּאַר־

שטייט נאָך ניט אינגאַנצן וואָס דאָ קומט־פּאַר, דאָס פנים ווערט אים וואָס־ווייטער
מער ניכטער).

רייטשיל (גייט־צו צו אַנטאָנען מיט אַ שעלמיש שמייכל): וועלל, מיסטער קרי־
וואַוילק, ווער איז גערעכט, איי טאַלד יו, אַז בעסי גלייכט דיך — האָסטו ניט גע־

וואָלט גלויבן... זי איז גרייט מיט דיר צו פּאַרן איוון קיין ראַשע!...
פּייוול (שפּרינגט־אויף פּון דער קאַנאַפּע, לאַזט זיך גלייך צו רייטשילען, כאַפּט

זי אָן ביי די אַקסלען): דו... דו... אויסגעלאַסענע מויד! אַרויס פּון דאַנען!
אַרויס!

רייטשיל (רייסט זיך פּון זיינע הענט): סעי, מיסטער, הענדס אָף, פּליו!
חיענע־מלכה (היסטעריש): אַרויס, די חצופּה! וואָן פּון דאַנען! דיין זוואַניע

זאָל דאָ ניט זיין!...
בעסי (שטעלט זיך צווישן דער מוטער און רייטשילען): מאַמע, וואָס איז דאָס?

טשעפּע זי ניט! טרייב זי ניט! טרייב זי ניט, זאָג איך דיר!... (טופּעט מיט די
פּיס): מאַמע, איך וועל לויפּן צום ריווער זיך טרינקען! דו הערסט? איך וועל זיך

טרינקען נאך היינטיקע נאכט!... (רייסט פון זיך די האָר): איר ... איר פאָר-
פינצטערט מיר די יאָרן! איר טרייבט מיך אין גרוב אַריין!...

נפתלי (לויפט צו בעסין אַ דערשראָקענער, שטופט-אָוועק חיענע-מלכה און
פייזולען פון איר): שאַ, שאַ, וואָס טוט זיך דאָ, רבונאַ דעלמא כולאַ!... שאַ, שאַ, נאָ-
רעלע, עס זיך ניט אַפּ דאָס האַרץ, קינד איינע... (גלעט זי איבערן קאַפּ): ווייס איך
וואָס, נאַרישקייטן... עס וועט איבערגיין... עס זיך ניט אַפּ דאָס האַרץ...
(מיטן פנים צום ווייב און צו פייזולען): בהמות! וואָס ליאַרעמט איר ביידע? וואו
איז אייער שכל, וואו? דאַכט זיך, בעסער מיט גוטן, איידער אַפּעסן אַ קינד דאָס
האַרץ?... (בעסי וויינט. חיענע-מלכה און פייזול שטייען שטאַרק צערודערט).

רייטשיל (מאַכט צו-רעכט די האָר): פאַנגי, הע?... אַזעלכע אינדיאַנער!
נפתלי: אַזעלכע בהמות!...

אַנטאָן (וואָס האָט זיך אָנגעהויבן צו שטויסן, וועגן וואָס דאָ האַנדלט זיך, נאָר
איז נאָך אַלץ ניט זיכער, גייט-צו צו נפתלי): מיסטער פאַנטולי, וואָס קומט דאָ פאַר?
נפתלי (פאַרדראַטיק): וואָס קומט דאָ פאַר? אַ רעוואָלוציע קומט דאָ פאַר...
גיי, גיי, ס'איז ניט דיינע ביזנעס... .

אַנטאָן: זיי ניט אין כעס, מיסטער פאַנטולי... ניט אונדזער שולד, יעי
באָהו... ס'איז אַבער גאָר ניט מעגלעך... אימפּאַסיבל הייסט עס... .
נפתלי: וואָס אימפּאַסיבל? ווער פרעגט ביי דיר? גיי דיר געזונטערהייט...
אַנטאָן (טרעט-אַפּ אַ פאַרשעמטער, צענעמט די הענט): ניט אונדזער שולד!...
ס'איז אימפּאַסיבל!...

רייטשיל (שטעלט זיך אַרויס, מיט אַ צו-להכעיס-קוק אויף חיענע-מלכה):
פאַר וואָס עפעס אימפּאַסיבל? ווען דו זאָלסט וועלן, ווען דו זאָלסט וועלן זיין אַ
דושענטלמאַן... .

אַנטאָן (פאַרווירט): סאַרי, רעטשליאַ... קען העלפּ איט...
רייטשיל (קרימט אים נאָך): „קען העלפּ איט“! פאַר וואָס עפעס?
אַנטאָן (מיט אַ פיינלעכן אויסדרוק): ביקאַז... ביקאַז... ס'איז ניט אין
אונדזערע הענט... .

רייטשיל: וואָס הייסט?

אַנטאָן: ביקאַז... (קוקט-אַראַפּ צו זיך אויף די פיס, הויבט דערנאָך אויף די
אויגן, קוקט רייטשילען גלייך אין פנים אַריין): ביקאַז, הייסט עס, ס'איז פאַראַן אַ
ווייב... (ווישט זיך מיטן אַרבּל דעם שווייס פון שטערן. אַלע קוקן אים אַן איבער-
דאַשט).

נפתלי (לאָזט באַלד אַפּ בעסין): האָ? וואָס איז פאַראַן? וואָס האָט ער דאָ
געזאָגט?...

אַנטאָן: אַ ווייב, הייסט עס.

נפתלי: אַ ווייב? וואָס הייסט אַ ווייב?!

אַנטאָן: שוין חתונה געהאַט, הייסט עס.

נפתלי: וואו חתונה געהאַט? דאָ אין אַמעריקע?

אַנטאָן: גיין, אין קאָזלאָוו, הייסט עס. שוין לאַנג. פינף יאָר, נאָך אונדזער

רעכענונג... .

נפתלי (קוקט איס אן): אַנטאָן! האָסט זיך שוין אויסגעלערנט בלאָפּן אויך אין אַמעריקע? ביסטו דאָך טאַקע אַלל-ראַיט! ...

אַנטאָן: ניין, מיסטער פּאַנטולי, וואָס רעדסטו דאָס? גאַט באַהיט! מיר זיינען ניט אַזעלכע! ... מיר קאַנען גיין, הייסט עס, אפילו אונטער אַ שבועה ...

נפתלי (קוקט אַ וויילע אויף אַלעמען ווי פּאַרווירט, דערנאָך בויגט ער זיך איין, טוט זיך אַ פּאַטש מיט ביידע הענט אויף די קני, שיסט-אויס אַ געלעכטער): אוי, קינדער, איך שטאַרב! ... היענע-מלכה, דו הערסט אַ ניס? ער איז דאָך גאָר אַ באַווייבטער! ... (אַלע לאַכן הילכיק, אויסער בעסיג, וואָס קוקט דערשראָקן און אומצוטרוילעך. רייטשל, וואָס האָט ניט אַלץ פּאַרשטאַנען, שמייכלט, קוקט אויף אַלעמען פרעגנדיק. אַנטאָן שטייט ווי אַ באַגראַבענער, ווישט זיך מיטן אַרבּל אונטערן קאַלנער): וואָס-זשע האָסטו געשוויגן צוויי יאָר נאַכאַנאַנד? וואָס האָסטו מורא געהאַט צו דערציילן אַזאַ טייערן סוד, בהמה דו?

אַנטאָן: ניט געקאַנט, מיסטער פּאַנטולי. עפעס ניט אויסגעקומען. נפתלי (לאַכט): פּאַרגעסן?

אַנטאָן: גאַט באַהיט! וואָס רעדסטו דאָס? ווי אַזוי קען מען פּאַרגעסן? ... נאָר, הייסט עס, געווען עפעס ניט-לאַזקע ...

נפתלי: ניט-לאַזקע? נו, פּאַרשטייט זיך! מיט אַ ווייב איז טאַקע ניט אַזוי שטאַרק לאַזקע ...

אַנטאָן: ניין, מיסטער פּאַנטולי, ניט דאָס ... שווער פאַר אונדז אַרויסצו-זאָגן ... (שאַקלט מיטן קאָפּ): פּריער, אַז איך בין געקומען מיטן שיף, האָט איר ניט געפרעגט, האָב איך ניט דערציילט ... געפרעגט אויפן באַטקאַ געפרעגט אויף דער מאַטקאַ — האָב איך דערציילט. ניט געפרעגט אויף דער זשינאַק — האָב איך ניט דערציילט. שפעטער איז געווען שוין, הייסט עס, ניט-לאַזקע צו רעדן ... אַפּנים, געשעמט זיך ... אַלץ צוליב אונדזער פּויערשער נאַטור, הייסט עס ... ניט אויסגעקומען ...

נפתלי (קוקט אויף איס און קוועלט): אוי, ס'איז דאָך דיר אַן אַקציע מיט אַנטאַנען!

היענע-מלכה: אַט אַ באַלוואַן! אַפּגעווען דריטהאַלבן יאָר און שווייגט! אַנטאָן: זיי ניט אין כּעס, מיסעס פּאַנטוליכאַ, קען העלפּ איט! אַלץ צוליב אונדזער פּויערשער נאַטור ...

נפתלי: געוואַלד, ראַזבאַיניק! כ'האַב דאָך שוין געזוכט דאָ אַ כּלה פאַר דיר, דיך שיער ניט חתונה געמאַכט!

אַנטאָן (שוין מיט אַ שמייכל): איך וואַלט זיך ניט געלאַזט! ... ביקאַז — ס'איז אימפּאַסיבל.

נפתלי: איך קוק, וואָס ער טענהט נעבעך די גאַנצע צייט „אימפּאַסיבל! ... ביסטו, הייסט עס, גאָר אַ באַווייבטער, אַנטאַשקאַ? ...

אַנטאָן (קוועלט שוין): הע-הע! שור! ... שוין, הייסט עס, פינף יאָר, נאָך אונדזער רעכענונג, יאָודאַכאַ רופּט מען זי ביי נאַמען. כּוועדער קאַזשוכס אַ טעכטערל רעכנט זי זיך.

נפתלי: כוועדער קאזשוך? ווארט נאר א ווילע — וועלכער כוועדער איז דאס? ניט דער פאסטוך?

אנטאן: עהע!

נפתלי (מיט א שיינענדיק פנים): קען איך דאך אים! דו הערסט, חיענע-מלכה, וואס פאר א יחוס? כוועדקע דער פאסטוך!

חיענע-מלכה (פאראינטערערטירט): וואס איך הער! כוועדקעס א טאכטערלע גאר? ער האט דאך ניט געהאט ביי זיין געביין אויף א פאר לאפטיעס! ...

אנטאן: גענומען זי א נאקעטע. אן נדן, הייסט עס. צוליב איר שיינקייט. זייער שיין געמאלן, הייסט עס ...

נפתלי: ביסט דאך גאר קיין נאר ניט!

אנטאן (שמייכלט, קוקט צו זיך אויף די פיס, מינעט זיך. דערנאך הויבט ער אויף דעם קאפ מיט א כיטרען גלאנץ אין די אויגן): און דאס בחורל, מיסטער פאנטול, אויך אין איר געראטן. זייער שיין געמאלן ...

נפתלי (פארוואונדערט): דאס בחורל? וואסער בחורל? ...

אנטאן: מיין בחורל. איך האב א בחורל. א באי, הייסט עס.

נפתלי: הא? (קוקט אויף חיענע-מלכה): ער איז משוגע? צי חסר-דעה? ווי קומט צו דיר א בחורל?

אנטאן: טאקע פונעם ווייבל, הייסט עס ... איבערגעלאזט אט אזא ברעקע-לע ... (ווייזט מיט דער האנט צו דער ערד): צוויי יאר אלט, נאך אונדזער רע-כענונג ...

נפתלי (קוקט אים אן איבעראשט): וואס זאגסטו צו אים? (צום ווייב): נו? דארף מען שכל? ...

אנטאן: שוין אָנגעהויבן גיין אליין מיט די אייגענע פיסלעך ... אט אזא ברעקעלע איבערגעלאזט ... (דאס פנים ציטערט אים): שווער געווען צו געזע-גענען זיך ... אט אזא ברעקעלע ... (פון די אויגן הויבן אן צו קאפען טרערן):

שווער געווען צו שווייגן ... די גאנצע צייט געבענקט דא ... (דעקט-צו דאס גע-זיכט מיט די פויסטן, צעכליפעט זיך, גייט-אָפּ אָן אַ זייט).

חיענע-מלכה (גערירט): וואס-זשע דארף מען דא וויינען, נארישער קאפ וואס דו ביסט? ... אבי איך האב אלץ געמיינט, אז דו בענקסט גאר נאך דער מאטקא דיינער!

אנטאן (פון דער זייט, מיט א פאָרשטיקט קול): נאך דער מאטקא אויך! ... אויך שווער געווען צו שידן זיך ... דו פאָרסט, זאָגט זי, זונעניו, אין די ווייטע לענדער אריין — גאָט ווייסט, זאָגט זי, צי מיר וועלן זיך זען אַמאָל ... (זעצט זיך צום טיש, ווייט זיך די אויגן מיט די הענט).

ריימשל (וואָס האָט די גאַנצע צייט באַטראַכט די סצענע האַלב שמייכלענדיק, האַלב פרעגנדיק, גייט-צו צו בעסן): וואָס איז דער מער, בעסי? וואָס האָט דאָ אַנטאָן דערציילט? ער האָט גאָר אַ ווייב? ...

חיענע-מלכה: אַ ווייב, אַ ווייב! און אַ קינד אויך! ... איצט האָסטו שוין דאָ געוויס ניט וואָס צו טאָן! ...

ריימשל: איז דאָס סאָ? ... טאָקע אַ ווייב, בעסי? אַ רעגעלע ווייב? ... (קוקט אויף אַנטאָנען, לאַכט): אוי, ווי פאַנגי! ... (בעסי ענטפערט ניט).

נפתלי (געשטאנען אַ ווילע פאַרטראַכט): אַזוי גאַר? האָט שוין פּראַקאַפּ, הייסט עס, אַן אייניקל אויף דער עלטער! ... (צו פייוולען און צו בעסין, האָלב ערנסט, האָלב שפּאַסיק): וואָס־זשע? פּון אייך וועט מען זיך דערלעבן אַ שטיקל נחת? ... אַה, נישט געדאַכט זאָלט איר ווערן! ... (טוט אַ מאַך מיט דער האַנט, זעצט זיך צום טיש).

פייוול (כלומרשט מיט אַ זיפּ, צענעמט די הענט): קען העלפּ איט! ... (קוקט אַ היפשע ווילע, ווי רייצנדיק זיך, אויף בעסין. יענע, געשטאַנען אַ דער־שלאַגענע, מיט אַ פאַרווירט פּנים, טוט זיך אַ וואַרף אויף אַ שטול, באַהאַלט דאָס געזיכט אין די הענט. פייוול גייט־צו צום טיש, שטרעקט־אויס אַ האַנט צום פלעשל): טאַטע! וואָס־זשע האַסטו זיך אַזוי פאַרזאַרגט? וואָס האַסטו אַפּגע־סטאַפט די רעוואָלוציע? ... ס'איז דאָך אַלל־ראַיט! אַנטאָן פאַרט קיין קאַזלאָוו, און מיר וועלן פאַרן קיין אַרץ־ישׂראל! ... נו, טאַטע, נעמען מיר צו־ביסלעך? (גיסט פאַמעלעך אַן דעם קעלישעק, גייט אויף רייטשלען, זינגט שטיל, ווי טרי־אומפירנדיק): ברוך אלהינו, שבראנו לכבודו! ברוך אלהינו ... (ביי בעסין צי־טערן די אַקסלען, חיענע־מלכה ווינקט צו פייוולען, ער זאָל אויפהערן. רייטשל קרימט זיך קעגן אים מיט בייזע אויגן, נפתלי און אַנטאָן זיצן פון ביידע זייטן טיש מיט אַראַפּגעלאַזטע קעפּ).

פ א ר ה א נ ג

„ימי צקלג“ פון ס. יזהר

עס איז שוין דאָ, אין לאַנד, אַ סך געשריבן געוואָרן וועגן דער היגער באַפריי-
אונגס-מלחמה; עס זיינען שוין געדרוקט נישט ווייניק וויכטיקע ווערק, וואָס באַ-
לויכטן אויף אַן אינטערעסאַנטן אופן יענעם קריג. אָבער ס'איז קיין ספק נישט,
אַז דאָס בוך „ימי צקלג“ פון ס. יזהר (דערשינען אין 1958, אין תל-אביבער פאַר-
לאַג „עם עובד“) שטעלט מיט זיך פאַר אַ גרויסן זיג אויפן געביט פון דער קינסט-
לערישער קריגס-ליטעראַטור אין ישראל. דער קינסטלערישער זיג איז פונקט
אַזאַ מערקווירדיקער, ווי עס איז געווען דער מיליטערישער זיג אויף די שלאַכט-
פעלדער פונעם דעמאָלסדיקן ארץ-ישראל — אין 1948.

ס. יזהר (פון דער באַקאַנטער היגער שרייבער-משפּחה סמיליאַנסקי) איז גע-
בוירן געוואָרן אין רחובות — אין 1916, ער איז געווען אַ לערער און פאַרוואַלטער
פון אַ שול און גענומען אַן אַקטיוון אַנטייל אינעם ישראל-קריג. אַ חבר פון דער
1טער, 2טער, 3טער און אויך פון דער איצטיקער, 4טער „כנסת“ (פאַרשטייער פון
מפּא"י). ביז זיין לעצטן ווערק „ימי צקלג“ האָט ס. יזהר פאַרעפנטלעכט פּאָלגנדיקע
ביכער: „בפּאתי נגב“, 1945; „החורשה בגבעה“, 1947; „סיפור חורבת חזאה“,
„השבוי“, 1949; „שיירה של חצות“, 1950; „ששה ספורי קיץ“, 1950. דאָס זיינען
גרעסערע און קלענערע, ביז גאָר אַריגינעלע דערציילונגען וועגן די צייטן פון
מלחמה און שלום אין לאַנד. — וואָס אַרום זיי איז שוין געשאַפן אַ רייכע ליטעראַטור.
די צוויי בענדער „ימי צקלג“, מיט די העכער עלף הונדערט (1143) געדיכט-
אַנגעפיקעוועטע זייטן, וואָס דער מחבר רופט זיי אַן מיט דעם באַשיידענעם נאָמען
„סיפור“, האַלטן אין איין שלאַגן אומרואיקע כוואַליעס אין דער היגער געזעל-
שאַפטלעכער מיינונג. מיט אַ יאָר צוריק האָט די זשורי פונעם „פרס ביאָליק“ זיך
נישט געקאַנט באַשליסן צו פרעמירן דאָס ווערק. האָט שוין ס. יזהר, שפּעטער,
שיער זיך נישט געהאַט אָפּגעזאַגט פונעם „פרס ברענער“. צום סוף, אינעם עלפטן
יאָרטאָג פון דער מדינה, האָט ס. יזהר באַקומען דעם פייערלעכן „פרס ישראל“ —
פאַר „ימי צקלג“ טאַקע. יעדעס מאָל האָט זיך אַרום אָט דער שאַפונג באַנייט אַ
ליידנשאַפטלעכע פּאָלעמיק — אַן אינטערעסאַנטע און פילדייטיקע אַליין פאַר זיך.
דאָס ריזיק-גרויסע, אומרואיקע ווערק איז באַזירט אויף די „חורבת חזאה“
שלאַכטן, וואָס גראַדע אין זיי האָט זיך דער מחבר נישט באַטייליקט. די שלאַכטן
האַבן זיך דאַרטן געצויגן פונעם 30טן סעפטעמבער ביזן 6טן אָקטאָבער 1948 —
דאָס הייסט אַ וואַך צייט. דאַרט טאַקע האָבן די אַראַבער געליטן זייער ערשטע
גרויסע מפּלה אין אַן אָפּענעם קאַמף. פון דאַרטן האָט זיך אָנגעהויבן דער גליקלעכער
קער אין דעם גאַנצן ישראל-קריג.

אינעם „ספר פלמ"ח“ פון 1953 (צווייטער באַנד, ז"ז 594-613) דערציילן וועגן

דעם אלעם 13 אַנטיילנעמער אין יענעם קאַמף, — פון אַ פשוטן זעלנער ביו אַ בריי-גאַדע-קאַמאַנדיר. קיין נעמען ווערן דערביי נישט אַנגעגעבן. עס איז בלויז אַנגע-וויון דער מיליטערישער ראַנג און די שלאַכט-אויפגאַבע פון יעדן איינעם באַזונדער. צו יענער צייט, ווערט דאָרט דערציילט, איז דער נגב, דעמאָלט אַן אַקטיווע קריג-זאַנע פאַר זיך, געווען אַרומגערינגלט און אַפגעשניטן פונעם איבעריקן ישוב. יעדער יידישער פונקט אין נגב גופא איז געשטאַנען, איינזאַם און איזאָלירט, אין אַן אויסזיכטלאָזן קאַמף מיט גרויסע אַראַבישע כוחות. הילף האָט געקאַנט קומען בלויז דורך דער לופט. כדי אַפצוהיטן דעם פרימיטיוון, אויף גיך צונויפגעקלאַפּטן עראַ-דראַם אין דער געגנט פון רוחמה, האָט מען געמוזט פאַרלויפן דעם וועג און פאַר-כאַפן אַ ריי בערגלעך אויפן שאַסיי פלוו' ה'עזה-באר-שבע. איין בערגל אַזאַ האָט געהייסן חורבת חזאה. אַ נעבעכדיק קליין אַראַביש דערפל אויפן גרויסן וועג פון דרום און צפון. דער באַפעל האָט געקלונגען קורץ און שאַרף: אומבאַדינגט פאַר-נעמען און באַפעסטיקן זיך אויף אַט דעם סטראַטעגיש-ווויכטיקן פונקט. דריי מאָל איז דאָס אַרט, פאַרלאָזט אין בהלה פון די איינוואוינער, אַריבערגעגאַנגען פון הענט צו הענט הין און צוריק צווישן די אַראַבישע און יידישע קעמפער. אין די נעכט האָט אַ קליין הייפל יידישע שלאַכטלייט פיבערדיק געגראַבן אַקאַפעס. בייטאַג — אַפגע-שלאָגן איין מאַסן-אַנגריף נאָכן צווייטן. צום שונא האָט געפלייצט אַלי אַ גרעסערער צופלוס פון כוחות. אונדזער הילף איז געקומען טראַפנווייז. אין דער נאַכט פונעם 4טן אויפן 5טן אַקטאַבער האָט מען צום דריטן, שוין לעצטן מאָל, זיך אויפסני געלאָזט אייננעמען חורבת חזאה. צו אונדזער רשות זיינען געשטאַנען 4 פולע טיילן, — 50 שווער באַוואַפנטע מענטשן. די אַראַבער האָבן אַפערירט מיט אַן אויסלעב-דישער שטאַרקער רעגולערער אַרמיי (אינפאַנטעריע, פאַנצערצוג, אויאַציע), וואָס האָבן מיט זיך געדעקט די היגע אומרעגולערע צעווילדעוועטע באַנדעס ...

די איינגעהאַלטענע רייד פון די 13 קעמפער קלינגען מיט פאַרוואונדערונג און שטוינונג: עס איז זיי אַליין, אַפנים, שווער צו פאַרשטיין, ווי אַזוי זיי האָבן גע-פירט און אויסגעהאַלטן אַט דעם פאַרצווייפלטן געראַנגל. פון זייערע קאַרגע ווער-טער פילט זיך אַרויס, אַז אויך לאחר המעשה בלייבט דער אומגלויבליכער זיג פאַר זיי אַליין — אַ געהיימניש.

דער סוד איז איינגעטלעך נישט קיין מיליטערישער, דאָס געהיים-געווער פון דער, אויף שנעל צונויפגעקלאַפּטער, ארץ-ישראלדיקער אַרמיי איז נישט געווען פון איין און שטאַל. עס איז געווען, דער עיקר, צונויפגעשטעלט פון אינגאַנצן נישט קיין ממשותדיקע עלעמענטן. אַט די ריין-מענטשלעכע סודי-סודות פונעם זיג האָט ס. יזהר אַנטפלעקט אין „ימי צקלג“.

קלאַר און איינדייטיק ווערט דאָרט געשילדערט און אויסגעפירט: וואָלטן מיר פאַרמאַגט מער מענטשן, מער געווער און מער נסיון; וואָלטן מיר געהאַט אויף וועמען זיך צו פאַרלאָזן: וואָלט דער „צד שכנגד“ (די קעגנער) נישט געווען אַזוי שטאַרק זיכער אין זיין אייזערנעם כוח. — וואָלט אונדזער זיג אין ישראל-קריג נישט געווען אַזוי בליצאַרטיק און גרויס. דער, אויפן ערשטן בליק, פאַראַדאַקסאלער געדאַנק איז אַרויסגעזאָגט געוואָרן אין דער היגער קריגס-ליטעראַטור אויך פריער, פאַר יזהרן. ס. יזהר האָט אַט דעם געדאַנק געלייגט ווי אַ יסוד צו זיין ווערק. דאָס אַרט און די צייט אין יזהרס ווערק זיינען באַגרענעצט. די האַנדלונג קומט

פאַר אויף אַ באַשטימטן פּראָנט־אַפּשניט, אין משך פון געוויסע זיבן טעג — פון דאָנערשטיק בייטאָג ביז מיטוואָך פאַרנאַכט. אָבער ס. יזהר האָט די פּאַקטישע האַנדלונג שפּעצערש פאַרברייטערט און פאַרטיפּט. אָן אַ שיער לעבעדיקע אינטימע פעדעם פאַרבינדן דאָס ווערק מיט די פּיל „יזכור־ביכער“ וועגן די געפּאַלענע און מיט זכרונות פון די לעבן־געבליבענע, וואָס האָבן געקעמפט אויף פאַרשיידענע שלאַכט־פעלדער אין לאַנד.

די אַלע אַריינגעפירטע אָפּנייגונגען פון די ווירקלעכע פּאַסירונגען און פּאַק־טישע אָנטיילנעמער; די אַלע אַריינגעבראַכטע קליינע „נישט אמתן“ ווערן אין „ימי צקלג“ פאַרוואַנדלט אין איין גרויסן קינסטלערישן אמת. עס ווערט דאָרט געבראַכט צום פאַרשיין די אויסטערלישע אַטמאָספּער פונעם גאַנצן ישראל־קריג; עס ווערט געבראַכט צום אויסדרוק דער אויסטערלישער גייסט פון דער יוגנט אין ארץ־ישראל, וואָס האָט אין דעם קריג געזיגט.

נאָך מער — אין „ימי צקלג“ ווערן געוויזן די ערשטע וואַקליקע טריט פון יענעם ישראל־טיפּ, וואָס האַלט ביז איצט נאָך אַלין אין עצם־פּראָצעס פון בילדן זיך און פאַרמירן.

אין „ימי צקלג“ ווערט דערציילט:

אין מאָמענט פון העכסטער געפּאַר פאַר קיום אין לאַנד, ווערט אַרויסגעשיקט אַ קליינער מיליטערישער טייל אין קריגס־געביט פונעם שונא. דער ציל־פּונקט איז אַ גאָט־פּאַרלאָזטער בערגיקער ווינקל צווישן אַן אומענדלעכער, מאָנאַטאַנער קייט פון ענלעכע בערגלעך. אין אָנהויב זיינען זיי בלויז 12 (צוועלף!) אין משך פון די 7 מאָל באַנייטע, פאַרלאָרענע און געוואונענע שלאַכטן — קומען צו נאָך קעמפּער, פון פאַרשיידענער עלטער און אינטעליגענץ; פון כלערליי פאַרגעשריטענע און אויך אָפּגעשטאַנענע שיכטן. הי־געבוירענע און ערשט־וואָס אָנגעקומענע עולים. אָבער מיטן קאַמף פירן אָן אַ חברה יונגע אַקטיווע סאַברעס — און זיי טאַקע פאַר־נעמען דעם טעפּערישן אויבנאָן אין בוך, סיי קינסטלעריש און סיי אידיאיש.

דאָס מיליטער אין „ימי צקלג“ איז כאַראַקטעריסטיש סאַבריש. מאָדנע זעט זי אויס, אַט די, אין לעצטן סך־הכל, זיגרייכע אַרמיי. באַגלייך מיט אַ קנאַקעדיקער אַמעריקאַנער אונפּאַרם, טרעפט מען אַ ברייט־ראַנדיקן אַלטן הוט, אָן איבערבלייב פון אַן אויסטראַלישן זעלנער; אַ רויטע אַראַבישע קעפּיע מיט ווייסע פּרענדזען, אַ מתנה פון אַ מיידל; און סתם אַן אָפּגעריסענער, אָפּגעשליסענער הולך (הוילעד). כאַראַקטעריסטיש סאַבריש זיינען אויך די נעמען פון די קאַמאַנדרן: (לאָרד־דווקא די אמתע נעמען פון די פּאַקטישע אָנטיילנעמער אין די חורבת־חזאה־שלאַכטן). יצחקעלע, מישקא, אדעלע און לטוף — שרוליק דער מגיד (מפקד הגדוד, באַטאַ־ליאַן־קאַמאַנדר).

די קאַמאַנדרן שאַצן אָפּ ווי געהעריק די קאַטאַסטראַפּאַלע לאַגע און זיי נאַרן נישט די זעלנער, די חברים. „זייט וויסן, — רעדט פאַר זיי דער פיין־געקליידעטער מגיד שרוליק, — אַז אונדזער גדוד איז פאַרשפּרייט אויף אַ שטח פון הונדערט קי־לאַמעטער די לענג און פּופּציק — די ברייט. און מיר ציילן ווייניקער פון פינף הונדערט מענטשן“.

„לויט אַלע באַגריפּן, אָנגענומענע אינעם אַלועלטלעכן מיליטער, איז פאַר אונדז

אויס מיטן נגב, שוין נאך אלעמען! — אזוי דרשנט פאר זיי ספי דער קמ'ן (קצין מודיעין, אויפקלערונג-אפיציר) מיט דעם ישיבה-בחורשן אפגעלאזענעם אויסזען — אבער ביים שונא זיינען 30 זעלנער פונקט דרייסיק, מיט אלע אייגנשאפטן, וואס דריי צענדליק מענטשן קאנען העכסטנס ארויסברענגען פון זיך. ביי אונדז — שטעלן זיך אוועק 30 מענטשן קעגן א פאנצער-צוג און דאס קאמישע איו, — אז זיי מוזן און וועלן דערביי זיגן.

גידי דער מם כף (מפקד כחה) מאכט עס נאך פשוטער: „מיר האבן נאך נישט געענדיקט — שרייט ער הייזעריק נאכן אנטלויפן אין דער ריכטונג פונעם פאר-לארענעם בערגל — מיר זיינען נאך דא, ימח שמכם!“ און צום שלום שיסט ער אויס מיט א גרויסער לאדונג פון שווערע אויפרייסערישע קללות.

איין קאמאנדיר רעדט קורץ און קאטעגאריש, א צווייטער חכמה זיך און רופט ארויס ביי דער חברה א געלעכטער, דער דריטער שעלט זיך, — אבער דער זין פון אלע זייערע רייד איז דער זעלבער. מען טאר נישט ווארטן קיין איין רגע. מען דארף איבערראשן דעם שונא תיכף ומיד. נישטא קיין שום אנדערער אויסוועג. נישטא קיין שום ברירה!

ווי כאראקטעריסטיש איז דאס בילד אויף די סאמע-פאדערשטע פאזיציעס. אין א קליינער הפסקה צווישן שרעקלעכע שיסערייען און אויפרייסן — טאנצן די חברה, געוואלדעווען, שרייען אויס זייער שפאנונג. דריי יינגלעך, פונקט אזעלכע ווי זיי, גידי, זאביק און צביקע, רוקן זיך אפ אין א זייט, כדי זיי נישט צו שטערן און מאכן אין דער גיד, אויף איין פוס — ווייטערדיקע מלחמה-פלענער. דאס זיינען דריי קאמאנדירן...

נישט קיין סטאנדארד-זעלנערישע איז אויך די שטעלונג צום שונא — צו די באנדעס אויפגעהעצטע צערייצטע היימישע אראבער, איבערגעמישט מיט ארמייען פון דעם פרעמדן ריזיקן אראבישן אויסלאנד. די באציאונג צו זיי וואקלט זיך פון גראבער ברוטאלישקייט ביז עכטער מענטשלעכקייט. וואס וואלט געווען, טראכט ביי זיך בעני, דער 19-יעריקער „פילאזאף“ פון דארף, — ווען ער הענגט ארויס א ווייסע פאן און שרייט אריבער צו די נאענטע פיינטלעכע ליניעס: טאלסטא, טאלסטא, גאנדי, גאנדי...

ס. יזהר פירט אריין זיינע העלדן אין דער אקציע — איינציקווייז. ער שטעלט זיי פאר מיט אן אויסשעפנדיק-קורצער כאראקטעריסטיק — און לאזט זיי איבער, אלע צוואמען, אויפן באראט פונעם שטראם געשעענישן. אבער יעדער איינער פון זיי בלייבט, פונעם אנהויב ביזן סוף, אין די פרעציוז-געצייכנטע אינדיווידועלע רא-מען פון זיין שיער נישט סצענישער געשטאלט. פון דעם ווי גידי, דער „מס-כף“, רוקט ארויף דעם אויסטראלישן הוט אויפן געדיכטן פלאנטער פון זיינע געקרייזלטע האר, אדער ווארפט אראפ דעם הוט אויף דער פלייצע; פון דעם ווי בעני, דער מאשינ-ביקסער, נעמט האסטיק ארויס פונעם מויל אדער שטעקט לאנגזאם אהין צוריק אריין זיין פייפ — ווערט דעם לייענער קלאר — ווי מען האלט אויף דער וועלט...

אויף די פארשיידנסטע אופנים, אבער שטענדיק ווארעם און צערטלעך, האלט ס. יזהר אין איין אנטפלעקן פארן לייענער ווי יונג און אפט ווי פשוט-קינדעריש

עס זיינען אין תוך די בראָווע סאַברישע זעלנער. דווקא און גראַדע אין יענע מאָ- מענטן, בשעת זיי אַליין פילן זיך רייף און זיינען זייער געניט. וויפל זיינען דען אַלט די אויסגעפרוואווע, „מלחמה וועטעראַנען“ בראש מיט דעם חבלן (קובי, דעם סאַניטאַר עמיחי און דעם קאַמאַנדיר מוטה (מאַטע-?). אַ ביסל ווייניקער אַדער אַ ביסל מער פון 20 יאָר.

אַט שפּאַנט ער, דער הויכוואוסיקער קאַבי אין אַ לאַנגער שווייגנדיקער שורה, וואָס לאַזט זיך אין דער פינצטערניש אייננעמען זייער מיליטערישן ציל-פּונקט — צום צווייטן מאָל. קאַבי טראַכט זיך דערביי: מען זאָל יעדן איינעם פון דער חברה אַ גוטן טרייסל טאַן וועלן אַראַפּפּאַלן פון אים אַלע שאַלעכצן און עס וועט זיך באַווייזן אַ קליין, צעטומלט נאַקעט פייגעלע מיט אַ דערשראַקענעם ציף-ציף, ציף-ציף... פאַרן ענדגילטיקן קאַמף רייסן זיך דורך אויף עראַפּלאַנען, פונעם פרייען ישוב, אַ פרישע פאַרטיע שלאַכטלייט. זיי טומלען און רעשן, ווי עס פאַסט פאַר זעלנער, וואָס זיינען געקומען ראַטעווען דעם כבוד פון גדוד, ראַטעווען דעם נגב. גרויסער גאַט, דערשרעקט זיך גידי, זיי זיינען דאָך „צוציקעס!“ אַט פאַלט אים איינער פון זיי אויפן האַלדז. דאָס איז עווד, אַ יינגל פון זיין דאָרף. אויסגעסטראַיעט אין אַן אַמעריקאַנער אוניפּאַרם. און גידי, וואָס איז עלטער פון עוודן, מן הסתם, אויף אַ גאַנצן קיילעכיקן יאָר — רעדט צו יענעם געלאַסן, ווייך און מילד — ווי אַ טאַטע. און יאקוש? אַ יינגל — אַ ברען. דאָר און בויגעוודיק ווי אַ ריטל, מיט אַ פאַר ברייט-צעפענטע, נייגעריק-פלאַקערדיקע אויגן. וויפל ווילדע שטיק האָט ער שוין אַפּגעטאַן אין זיינע 18 יאָר מיט דריי חדשים. וויפל צרות האָט ער פאַרשאַפט די לערער און, דער עיקר, דער מאַמען. ער קערט וועלטן אויך אויפן שלאַכט-פעלד. לויפט אַרום, אונטערן פייער, פון איין שוצגראַבן צו דעם צווייטן. העלפט אַרויס, גיט-צו מוט די זעלנער פון זיין טייל, וואָס זיינען ניט מיט קיין סך יינגער פון אים. און יאקוש — דער „גיבור שבגיבורים“, דער „קעניג פון אַלע יאקושן אויף דער וועלט“ — ווי עס זאָגט וועגן אים ס. יזהר, — ווערט שטערבלעך פאַרוואַנדעט. ער שרייט אויס פאַרן סוף: „אמאָלע, אמאָ!“ די זעלנער אַרום און אַרום, וואָס זיינען ניט קיין סך עלטער פון אים, שאַקלען צו טרויעריק מיטן קאַפּ: „אַ שרעקלעך- כער צוציק געווען — און פּלוצעם, דווקא ער“...“

אין „ימי צקלג“ נעמען אַנטייל בלויז און נאָר מענער, על פי רוב — יינגלעך. אַבער די אַטמאָספּער אַרום און אַרום עטעמט שטענדיק מיט פרויען. מיט פרויען — מאַמעס. און מיט פרויען — מיידלעך.

די מאַמעס, וואָס דערשיינען אינעם אויפגערודערטן געמיט פון די פאַרשיידענע זין — זיינען אינגאַנצן נישט ענלעך צווישן זיך. אַבער זיי אַלע צוזאַמען ווירקן אין „ימי צקלג“ ווי איין מאַמע. אויף אַ גאָר באַזונדערן אופן ווערט דאָרט אַרויסגע- בראַכט יענע רירנדיקע באַצייאונג פון אונדזערע סאַברעס צו די מאַמעס, וואָס איז בשעתן ישראל-קריג ספּאַנטאַנערהייט געקומען צום אויסדרוק און אַזוי איבער- ראַשט אַלעמען דאָ-הי. דער עיקר — די מאַמעס אַליין. עס דאַכט זיך, אַז די זין האָבן מיטגענומען אין קריג און קלאַמערן זיך אַזוי קינדעריש אין דעם וואַרעמען שווי-אַטעם פון דער מאַמען. זיי האַלטן שטענדיק אין מיטן פון עפעס אַ האַרציקן צוויי-געשפרעך (דיאַלאָג) מיט דער מאַמען. אין די שווערסטע מאַמענטן, ווען זיי פאַלן ביי זיך אַראָפּ, ווענדן זיי זיך צו דער מאַמען; די מאַמע רופן זיי אין דער לעצ-

טער רגע פון זייער לעבן. דערביי ווערן זיי אין דער באַציאונג צו דער מאַמע, מיט איינמאַל רייף און דערוואַקסן. „פּרעגט אונדזערע מאַמעס, — זאָגט גידי אומגעריכט פאַר זיך אַליין, — זיי קאַנען אונדו גוט, נישט אומזיסט זיינען זיי שטענדיק אויף אונדזער צד“. עס וואַכט-אויף אין זיי אַ מין, נייע פאַר זיי, מענעריש-ריטערלעכע זאַרג פאַר דער מאַמען. זיי באַגרייפן פּלוצעם, ווי שווער עס איז צו זיין אַ מאַמע דאָ-הי אין שלום-צייטן און ווי טויזנט מאַל שווערער עס איז פאַר איר — בשעת אַ קריג.

„מיין מאַמע, למשל, איז אַ פאַרפאַלענע, טאַמער קום איך נישט צוריק, — טראַכט פיניעלע מיט דער רויטער קעפּיע אויפן קאַפּ, קורץ פאַר זיין טויט, — וואָס איז זי, נעבעך שולדיק, די מאַמע, זאָגט אַדער טראַכט, אזוי אַדער אַנדערש, איינער, אַ צווייטער, אַ דריטער...“

ביז גאָר אינדיווידואַליזירט איז די דערשיינונג פון די פּרויען-מיידלעך אין דער צעהוידעטער פאַרשטעלונג פון דער חברה אויפן פּראָנט. עס גייען דורך אין „ימי צקלג“, עס שוועבן פאַרביי אַ לאַנגע פּילגעשטאַלטיקע ריי פון יונגע פּרויען. אַט ליגט דער סאַניטאַר עמיחי אויף דער פייער-ליניע, מיטן פנים אין שטויב. שטומערהייט שיקט ער אַרויס אין אַלע עקן פון דער וועלט אַן אייגענעם שיר-השירים צו לילך, זיין מיידל. ער בענקט נאָך איר אזוי שטאַרק, אַז ער שטעקט אַן די לופט מיט זיין בענקשאַפט. ווערט שוין גידי, דער „מם-כּף“, שיער נישט פאַר-ברענט און פאַרשרפהט פון באַגער און גלוסטונג צו לילך, וואָס ער האָט זי בעצם קיינמאַל נישט געזען. פון דעם דערהויבן-ראַמאַנטישן עמיחי ביזן ליידינשאַפטלעכן גידי און נאָך ווייטער, ביזן סתם-ציניקער יאַקאַבסאָן — גייען דורך אין בוך אַן אַ שיער שטופּעס פון יינגלשער ליבע און האָס.

שלעכט איה, ווען די חברה קלייבט זיך צונויף, זיצט צוזאַמען. דעמאַלט שניידן די מיידלעך אָפּ זייער שלעכט. זיי באַקומען אַזעלכע פאַרציעס ניבול פּה (מיאוסע רייד). אַז פון זייערע גראַבער רייד דערשרעקט זיך אַזש דער ווינט. אַבער אַט קומען מאַמענטן בשעת עפעס רירט זיי אַן טיפּער. דאָן ווערט זייער בראַווירנדיקער חברה-מאַנישער טאָן ווי אַפּגעשווענקט. עס ווייזט זיך פּלוצעם אַרויס ווי עמ-פינדלעך זיי זיינען אין תּוך.

עס איז גלייך נאָך זייער ערשטער ביטערער מפּלה. אויפן צוריקטריט דער-גרייכן צו זיי, פונעם באַזיס, פעקלעך און טעפלעך מיט שפּייז. געגרייט און געפאַ-קעוועט דורך די זעלנערקעס. דערביי ליגט אַ צעטל מיט די פאַר בפּירושע ווערטער „לבנים באהבה מהבנות“ (פאַר די בחורים מיט ליבע פון די מיידלעך). איין קליי-ניקייט! דאָס צעקנייטשטע, פאַרשטויבטע פּאַפּירל גייט איבער פון האַנט צו האַנט. יעדער וויל עס אַ ווילע האַלטן, אַנרירן עס. מען לייענט עס ביים פּלאַם פונעם צע-לייגטן פייער, נאָכאַמאַל און נאָכאַמאַל. נישטאַ גאָר קיין גרענעצן צו זייער באַ-גייסטערונג: הוי-הוי און הא-הא-הא...“

אַ צווייט מאַל דערגייט צו זייערע פּאַזיציעס אַ ידיעה: אינעם קיבוץ „דורות“ זיינען געהרגעט געוואָרן צוויי מיידלעך. זיי קאַנען נישט קומען צו זיך פון צער און פאַרדראָס. ווי אזוי האָט מען עס דערלאָזט. עס פאַרפלייצט זיי אַן עכט-מענערישער געפּיל פון באַשיצער. מיידלעך, אונדזערע מיידלעך — וואָס הייסט. און סטייטש. און היתכן!?!“

דער סטודענט ברזילי, דער וואילקענער צווישן זיי, זאגט אין אנהויב אַרויס אַ סברא (סוואַרע), אַז דאָס בערגל, וואָס זיי האָבן פאַרנומען, האָט אַמאָל געהייסן צקלג. ער נעמט שפעטער צוריק זיינע ווערטער. אָבער פאַר דער חברה קלינגט צקלג, דער נאָמען פון אַן אַמאָליקן ישוב, נעענטער און וואַרעמער ווי די טרוֹ-קענע מיליטערישע באַצייכענונג פונעם אָרט: משלט 244. און זיי האַלטן זיך, זיי בלייבן ביזן סוף ביים נאָמען צקלג. אין משך פון דער וואַך ווערט עס שוין „אונדזער צקלג“.

יאַ צקלג אָדער נישט צקלג — איז עס ווייט נישט יענער נגב, וואָס האָט גע-לעבט אַזוי בוילעט און שאַרף אין זכרון און פאַרשטעלונג פון דער חברה. מיט איין מאַך פאַרווישן זיך פּלוצעם די איינדרוקן און אַפּקלאַנגען פון די פּריערדיקע שפּאַ-צירן, פון אַלע געזונגענע לידער און דערציילטע מעשיות; פון די פאַרשיידנסטע חלומות און טרוימען, וואָס זיינען געווען פאַרבונדן מיטן כישוף-וואָרט „נגב“. עס באַגעגנט זיי אַ מדבר. דאָרנדיק-שטעכיקע סטעפּן פאַרלירן זיך אין אומענדלעכע ווייטן; בערג און טאָלן זינקען אין ברייט-צעפענטע פאַרהוילענע תהומען; רויב-פיגל שוועבן אין אַן אָפּגעפרעמדטן הימל, קרייזן דאָרט אַרום מאַדנע פּראַנק און פּריי. אַן אומהיימלעכע הפּקר-שיינקייט הערט נישט אויף בייטן אירע בילדער און קאָ-לירן; לאַזט נישט, מען זאָל זי אויפנעמען מיט געוויינטלעכע חושים. האַלט אין איין פאַרטרייבן יעדן פונק פון היימישקייט.

אַ מוראדיקע שטילקייט פליסט און ריזלט ווי אַ וואַסערפּאַל און פּלוצעם בלייבט זי הענגען, אַ שווער-אַנגעלאָדענע, איבער די קעפּ, און פאַרשטאַפט אַזש די אויערן. יעדעס מאָל מאַכט זי אויפסניי צונישט דעם גאַנצן אויפּרייסערישן טומל און רעש, וואָס די מענטשן הויבן דאָ אויף מיט זייער פייער-געווער; רופט אַרויס ביי דער חברה, יעדעס מאָל אויפסניי, אַ געהיימען געפיל פון הילפּלאַזיקייט און פאַרלאָרנ-קייט קעגן דעם אייביקן דאָזיין פון נאַטור, קעגן דעם אייביקן פאַראויסגיין פון דער צייט.

דאָ באַגעגענען זיי זיך, פנים אל פנים מיט דעם אוראַלטן תושב פון דעם מדבר — מיט דעם גרויסן פּחד, וואָס אַט איז ער, דער פּחד, אַ קאַלטער און אַ נאַסער, און אַט ברייט ער און באַקט אָפּ. ער מיידט קיינעם נישט אויס. ער פאַרגנבעט זיך צו די יינגערע און צו די עלטערע, צו די שרעקעוודיקע און צו די דרייסטע. ער פאַקט זיי בשעת זיי רעדן, בשעת זיי עסן און אוודאי בשעת זיי בלייבן אַליין מיט זיך...

ס. יזהר ברענגט אַרויס יעדע שעה פון זייער זיבן-טאָגיקן צוואַמענשטויס מיטן ווילד-נייעס נגב — מיט אַ באמת-בראשיתדיקער צויבערקראַפט.

עס איז די צייט פון ראש השנה. בייטאָג איז דאָרט נאָך אַלץ אומדערטרעגעלעך הייס, מיט דער סוף זומערדיקער פאַרביסענער ביטערער היץ. אַ מבול פון בלענ-דענדיק-העלער פלאַמיקער שיין פייערט און ברענט מיט אַ שרעקלעכער רציחה, געדיכט און דריקנדיק דרייען זיך, קנוילן און שלענגלען זיך עקשנותדיק זיילן שטויב. זיי קומט צוהילף דער ווינט. אַט צעפּיצלט ער זיך אויף אַן אַ שיער בייסנדי-קע ווילד-פּייגלשע שנאָבלען. און אַט פליט ער און יאָגט זיך אין אַ שטורמישן שוואַונג.

אָט טראַגט דער ווינט דאָרט שיער נישט אַוועק צוויי חברה-לייט, אין אַ שטיק אָפן פעלד. „א ריזיקער ווינט“, — רופט זיך אַן איינער מיט אַ פאַרכאַפּטן אַטעם. „אַ מעכטיקער“ — רעדט קוים אַרויס דער צווייטער. און ביידע דערפילן זיי, דערציילט ס. יזהר, אַז זיי האָבן דערמיט נאָך גאַרנישט געזאָגט וועגן דעם כוח פון ווינט.

ווינט, שטויב און היץ — זיינען אַזוי פיל אומעטום, אַזוי דאַמינירנדיק אַקטיוו, פונקט ווי זיי וואַלטן געווען די אמתע קאַמאַנדירן, וואָס קערן און ווענדן אַן מיט דער שלאַכט — אין די העלע שעה'ן פונעם מעת-לעת.

סוף-כל-סוף ווערט עס יעדעס מאָל דאָך אויס טאַג. די בערג און די בערגלעך ווערן גרוי און גרויער, ביז די פינצטערניש שלינגט איין הימל און ערד. מיט אַ רגע צוריק האָבן נאָך די חברה-לייט געזען ווער איז ווער צווישן זיי. איצט גיסן זיי זיך צונויף אין איין שטיק געדיכטן חושן (פינצטערניש), און ביינאַכט איז שטאַרק קאַלט מיט דער בייסנדיקער ערב-ווינטערדיקער קעלט. אַזוי אומדער-טרעגלעך קאַלט, — אַז די חברה פּראַווט זיך דערוואַרעמען מיט די היציקע ציק-צאק-גרילצערייען פון די נאַכט-גרילן, מיט די גלייאַקע נאַכטישע ריחות פון די טרוקענע גראַזן.

דערצו קומט נאָך צו דער אומגעוויינלעכער מאַרש פון דער צייט בשעתן קריג. רעליעף און אויסדרוקפול שילדערט ס. יזהר ווי אין די בייטאַגעדיקע שעה'ן פון געפאַר און פון ערב-געפאַר — פאַרלאַנגזאַמט זיך דער גאַנג פון דער צייט. רירט זיך כמעט נישט פון אַרט; פאַרהאַלט אין אַ פאַרגליווערטן הימל — אויך די זון. עס דאַכט זיך, אַז די צייט רייצט זיך מיט דער חברה. צווינגט זיי אויסעטעמען ביזן סוף יעדן אויגנבליך. גאַר אַנדערש איז אין די ביינאַכטיקע קאַמף-הפסקות. די צייט רינט דעמאָלט אַרויס פון צווישן זייערע פינגער און יאָגט זיך הענדום-פענדום צו אַ נייעם פרימאַרגן, מיט אַ שפּאַגל נייער געפאַר...

ווער ווייסט, צי וואַלטן זיי דאָס אַלץ אויסגעהאַלטן, ווען עס טרעט יעדעס מאָל נישט אַרויס פון עפעס אַ באַהעלטעניש — די חברשאַפט.

ס. יזהר האָט אַ די אַלוועלטלעך באַזונגענע מענערנישע פריינטשאַפט אין שלאַכט באַוויזן אין דעם ספעציפישן „נוסח פלמ"ח". ווי נאָר עמעצער פון די צקלג-חברה גיט זיך אַ וואַקל, אויסגעשעפט און פאַרצווייפלט, — דערשיינט פון ערגעץ-וואו גאַר נאָענט אַ חבר, אַ פריינט, פונקט ווי פאַרבייגייענדיק דרך אגב, שטעלט ער גוטברודערש אונטער אַ פלייצע. עס טרעפט, אַז יענער וואָס ווערט געהאַלפן, וויל זאָגן דעם וואוילן חבר, דעם האַרציקן פריינט, אַ פאַר „ריזיקע" ווער-טער. אַבער אין בעסטן פאַל גיט ער יינגלש-פאַרשעמט אַ שמיכל.

אַט דער איינגעהאַלטן קאַרגער צקלג-שמיכל איז שטענדיק פול מיט אַזאַ גלעטנדיקער צערטלעכקייט, אַז יעדעס מאָל ווערט דערפון אויך דעם ליענער וואַרעם און גוט אויפן האַרצן...

עלנט, מיד און דערשלאַגן, קלייבן זיך צונויף אויפן זאַמלפונקט די צום צווייטן מאָל אַנטלאַפענע פון צקלג. פּלוצעם נעמט אַרומגיין צווישן זיי דער העל-האַריקער, בלויז-אויגיגער קובי, דער חבלן. ער טיילט איין, אין דער אַוונט-שטילקייט, יעדן איינעם אַ פעקל ביסקוויט, און נאַכדעם — אַ טרונק וואַסער פון אַ בלעכל. אַ קלייני-קייט, דאַכט זיך, אַ האַנטפול ביסקוויט, אַ קאַפּ וואַסער! אַבער אומדערוואַרטעט ביז גאַר ווערט יעדער איינער פון די באַזיגטע אויפגעהייטערט און געשטאַרקט.

דער זעלבער קובי טאקע שאפט מיט זיינע צוויי געהילפן ביים מינירן — א זעלטענעם מענטשלעכן דרייעק. זייערע צווישן באציאונגען געהערן אפשר צו די דעהויבנסטע מאמענטן אין בוך. „ווי וואויל ביסטו, היימקע, און ווי ליב איז דיין שמיכל, — טראכט קובי וועגן איינעם פון די צוויי — ווען איך זע דיר, צע-פלאנטערן זיך אלע מיינע חשבונות און איך געם טרוימען וועגן א שיין רואיק לעבן מיט א סך היימקעס ארום מיר.“

אבער דער 20-יעריקער חבלן און פאָעט קובי, אַ בן-יחיד ביי זיינע עלטערן אין קיבוץ, ווערט אויפגעריסן פון די אייגענע מינעס. היימקע באַוויינט אים, ווי נאָר אַ געטרייער זון קאָן באַוויינען אַ האַרציקן פּאָטער. די יינגלעך אַרום און אַרום פאַר-געסן אויף אַ וויילע וועגן זייער זעלנערישן האַנאַר און זיי וויינען-מיט פון זייער גאַנצן חברשן האַרצן.

ביים אַנטפלעקן די חברשאַפט גייט נישט ס. יזהר אויף לייכטע וועגן. ער גע-פינט שפורן פון חברשאַפט נישט בלויז ביים פּאָעט קובי און זיינס גלייכן.

ווער איז ער, אַט דער קובטשיק, דער שאַפער? חברה קאַנען אים ווייניק. ער האָט אַ ממזרישן אויסדרוק, זאָגן זיי, און זיין דזשיפּ רופן זיי „האַלטע זאכני“ (אַלטע זאַכן). ער שלאָפט, אַפנים, קיינמאַל נישט. בייטאַג און ביינאַכט פירט ער הין און צוריק, צווישן דער באַזע און צקלג — אַלץ וואָס עס לאַזט זיך נאָר. פון געווער ביז ליבע בריוולעד. ווי צופעליק און סתם אַזוי זיך, דערקוויקט יעדעס מאַל שווייגנדיק, איז מהנה דעם אָדער יענעם מיט אַ פיינעם פאַפּיראַס, אַ נאַש. און שטענען-דיק טרעפט ער אַן איינעם, וואָס גראַדע אין יענעם מאַמענט נויטיקט ער זיך שטאַרק אין אַ גוט וואָרט. יעדעס מאַל, ווען ער פאַרט אַוועק בלייבט איבער אין דער לופטן אַ וואַרעמער הויך. און חברה וואַרטן שטענדיק אויף אים, ווי אויף אַ גוטער בשורה.

דווקא ביי בעני, דעם פעסימיסט און שיער נישט ציניקער, אַנטדעקט ס. יזהר און וויינט אַן אויף פעדעם פון לייכטיקער נאַענטקייט, וואָס ציען זיך פון אים אַט צו איינעם און אַט צו אַ צווייטן פון די חברים.

אויפן פינפטן געפערלעכן טאַג קומען פרייוויליק קיין צקלג אַ טייל פון דער „אַלטער גוואַרדיע“, וואָס האָבן דאָרט געקעמפט פונעם ערשטן טאַג. אומגעריכט פאַר אַלעמען, געפינט זיך צווישן זיי אויך דער נודניק שאול. ער הויבט, פאַרשטייט זיך, גלייך אַן מיט זיינע שטענדיקע טענות און מענות, מיט זיין אייביקן פאַרוואָס און פאַרווען. ער האַלט זיך, ווי שטענדיק, אין איין קלאַנג און באַקלאַנג זיך. אַבער דאָס, וואָס ער, דווקא און גראַדע ער, קומט צוריק אין פייער אַריין, פון זיין אייגענעם מונטערט שטאַרק אויף די חברים.

ס. יזהר אידעאָליזירט נישט די חברה. ער ברענגט אַרויס באַגלייך מיט די גוטע אויך די שלעכטע אייגנשאַפטן און דערמיט שטרייכט ער אונטער די אינדי-ווידועלע באַזונדערקייט פון דעם צופעליק-צונויפגעבראַכטן געזינדל. ס. יזהר וויינט אַן אויך אויפן ענגהאַרציקן געאַאיסטל פעמפיק, וואָס אפילו אין די שרעק-לעכסטע שעה'ן קריכט ער, אויף קיין איין רגע, נישט אַרויס פון זיין פעמפיק-הויט. ער ברענגט אַרויס, אין זיין גאַנצער נעבעכדיקייט, שמוליק דעם קעכער, וואָס אין גרויס פלאַטערניש פאַר זיין בידנע לעבן, טוט ער אַפ אַ גאַנצע ריי געמיינע שטיק. ס. יזהר שטרייכט אין „ימי צקלג“ אויך אונטער יענע טשיקאַווע דערשיינונג.

וואָס קומט אין פינצטערע צייטן צום פאַרשיין אומעטום אויף דער גאַרער וועלט: ניט אַלע וואָס ווערן אין רואיקע צייטן געקרוינט ווי העלדן, — האַלטן אויס דעם פייער-פרואו פון קאַמף. און אויך פאַרקערט. מאַטע, דער אימפּאַזאַנטער 20-יאַריקער „מם-מם“ (מפקד מחלקה), וואָס פאַרהילכט די חברים מיט זיין באַס און מיט זיינע געשליפענע רייד, פול מיט פסוקים, — פאַרלירט זיך ביים ערשטן קריטישן מאַך-מענט. ער פאַרשוואונדט פון דער קאַמף-אַרענע אין צקלג און פון דער ספור-המעשה — ווי נישט געווען. און בעני, דער קליינוואוקסיקער צווייפלער און גריבלער, ווייזט זיך אַרויס אַ קעמפער און זיגער אויף אַלע 100 קאַמף-פּראָצענט. אויב נישט מער, אומגעריכט פאַר די אַרומיקע און נישט ווייניקער אומפאַרהאַפט פאַר זיך אַליין. געוויס, עס זיינען אין יענער צייט געווען דאָ הי, יונגעלייט, וואָס זיינען צום פּראָנט בכלל נישט דערגאַנגען. אויך אַזעלכע, וואָס האָבן זיך אויסבאַהאַלטן אין אויסלאַנד פון יעדער מעגלעכער פליכט. וועגן זיי ווערט נישט איינמאַל דערמאַנט. מיט גרינג-שעצונג און ביטול, אינעם הייסן יוכה, וואָס שניידט זיך שאַרף אַריין אין סאַמען מיט און תוך פון „ימי צקלג“.

ווי נאָר מען עטעמט אַ רגע פרייער אָפּ, קלייבן זיך די חברה צונויף און מען פאַלעמיזירט, מען אַמפּערט זיך, מען רעדט זיך אַראָפּ פונעם האַרצן. אין דעם נעמען אַנטייל כמעט אַלע. פונעם פשוטן זעלנער ביזן העכסטן קאַמאַנדיר. איינער דריקט זיך אויס שייך און גלאַטיק, אַ צווייטער — שטאַמלט, ביים דריטן צעקלינגט זיך די שטימע קינדעריש-דיין. אַפט שרייען זיי און געוואַלדעווען אַלע צוזאַמען, שלאָגן זיך איבער די רייד. יעדער איינער רעדט אין נאָמען פון אַלע, אין נאָמען פון דער גאַנצער יוגנט אין ארץ-ישראל. די פאַרם פון דער פאַלעמיק איז אַן איבערגעטריי-בענע. אַפט מיט אַ צולהכעיסדיקן דוקא-טאָן. אַפט דערפירט צו אַן אַבסורד. אַבער אין דער אייגנאַרטיקער רייד-דעמאַנסטראַציע דעפילירן (גייען) פאַרביי אַן אַ שיער פּראָבלעמען: אייביקע און אַקטועלע, אַלגעמיינע און לאַקאַלע; אבות ובנים (עלטערן און קינדער); מלחמה און שלום; שטאַט און דאָרף; קליינלעכע זעלבסט-צופרידענע באַלעבעסלדיקייט און פרייער זוכערישער גייסט. און נאָך און נאָך וויכטיקע פּראָגן, וואָס טראַגן זיך אַרום אין דער לופטן דאָ-הי — ביז איצט.

פאַראַן צווישן דער חברה אויך אַזעלכע, ווי די צוויי קאַמאַנדירן יודקא און זאביק, וואָס טרייסלען זיך אָפּ מיט אַ כיוון פון אַלע פּראָבלעמען און ראַנגלענישן. זאָל מען דערמיט זיך פאַרנעמען אין פּראַנקרייך אָדער ענגלאַנד — דערקלערן זיי פעסט און אַנטשלאָסן. חלומות, ספקות און זוכענישן זיינען אַן ענין פאַר שרייבער. די ארץ-ישראלדיקע יוגנט האָט נישט דערצו קיין צייט. זי איז מאַביליזירט. זי געפינט זיך אין אַ פּערמאַנענטער שליחות (מיסיע). דער איצטיקער קריג איז נישט דער לעצטער. אין סאַמע מיט פון די בעסטע פּלענער און שענסטע טרוימען וועט מען זיי ווידער רופן. די גאַנצע תקופה הייסט „מען פּרעגט דיך נישט“. אַנטרינען איז נישט שייך. נאָך די דעזערטירן וועט מען זיך יאָגן. טאַמער כאַפט מען זיי נישט, וועט זיי פאַקן דער אייגענער געוויסן, און דאָס איז נאָך ערגער ...

אַפט ווערט זייער שמועס איבערגעריסן מיט געוואַלד דורך די דראַסטישע גע-שעענישן. אַמאָל שטילט ער זיך גלאַט אַזוי איין. אַבער ער לאַזט זיך קיינמאַל ניט אויס. ער ווערט ווייטער געפירט שטומערהייט, — ווען די חברה-לייט בלייבן אַליין. פאַר-טיפט אין זיך, שווייגן זיי אויס אין דער שטיל גאַנצע מאַנאַלאָגן און אַפט דיאַלאָגן.

אָט דער אינעווייניקסטער שטראָם שפּירונגען און טראַכטענישן האַלט אין איין קייטלען זיך מיט די געשפרעכען אויף אַ קול און זיי שאַפן צוזאַמען דעם דינאַמישן אומרו פונעם ווערק, וואָס וויברירט און באַוועגט זיך אָן אויפהער אין אַלע שעה'ן פון צקלג ...

*
*

פון די אַלע צעוואַרפענע אומרואיקע רייד און מחשבות אין „ימי צקלג“ שטעלט זיך אויף אַן איינציאָרטטיק בילד פון די ארץ־ישראלדיקע אבות ובנים (עלטערן און קינדער). עפעס אַ מיין פאַרמעסט, שיער נישט קיין אייפערזוכט מצד דעם יונגן דור. פונקט ווי דער עלטערער דור האָט זיי, די יונגע, פאַרלאָפן דעם וועג.

וואָס איז אייגנטלעך די אומצופרידנקייט און פאַרדראָס קעגן די עלטערן ? זיי אַליין, די עלטערן, טענהן די סאַברעס, האָבן געלאָזט שטיין די גייסטיקע ירושה פון די זיידעס און געמאַכט אַ ריזיקן שפרונג פון דער אַלטער היים — אַזש אַהער. און זייערע קינדער האַדעווען זיי, ווי מען האַדעוועט פייגעלעך, נעסט־זיער, — מיט גרייטע לאַזונגען און פאַרטיקע מוסטערן. זיי האָבן געוואַלט, אַז די קינדער זאָלן זיך פאַרפלאַנצן אין די וועלדער און פעלדער — אין איין צויבער־שעה. אָבער זייערע נייע היימען זיינען דאָך דערווייל עקספּערימענטאַלע גרינע ווינקלען צווישן ווילדע פיינטלעכע שטחים, אַנגעלאָדן מיט אַ שטענדיקער געפאַר. אייניקע טאַטעס האָבן געטרוימט צו זען אין זייערע זין דעם מוט פון נמרד (נימרעד) דעם יעגער, די קריגערישע דרייסטיקייט פון יואב און אבנר בן נר. אַנדערע טאַטעס, ווידער, האָבן געפראַוואוט אַריינטריפן אין די קינדער אַ „רגש יהודי“, אַ געפיל צום פּאָלק. געחלומט, אַז אין זיי זאָל אויפגיין דאָס ליכט פון ר' נחמן בראַצלאַווער. אָבער אַוואַ איז דען געווען אַרום זיי אַ פּאָלק, אין דעם ישראל־שטעטל עפּלה ?

מען האָט זיי געבראַכט אויף דער וועלט אונטער אַ שוואַכן דאָך פון אַ ישוב, וואָס איז אַלט אַ טאַג. מיט אַן אַפּגעהאַקטן יחוסי־קייט, וואָס הייבט זיך אָן פון די טאַטעס.

און נאָך אַ זאָך, טענהן די חברה אין זייערע היציקע רייד: די עלטערן האָבן געהאַרעוועט איבער די כוחות. נישט דערעסן און נישט דערשלאָפן. און די קינדער געשטאַפט מיט אַלדאָס גוטס. מיט די בעסטע שפייזן און גרעסטע קולטור־ווערטן. פון תנ"ך ביזן היסטאָרישן מאַטעריאַליזם. מיטן העכסטן פאַטאָס — פון בית־מדרש און פון רעוואָלוציע. דאָס אַליק געגעבן אין צו גרויסע מאָסן. האָבן די קינדער טאַקע אַט דעם גייסטיקן איבערפלוס געשטעמפלט מיט אַ צולהכעיסדיקן שפּאַט־וואָרט „ציונות“.

בשעתן ויכוח זאָגט מען איינעם פון דער צקלג־חברה, אַז ער דעקלאַמירט א. ד. גורדון, באַליידיקט זיך יענער: „גלויבט איר דען — פּרעגט ער, געטראַפן, — אַז מיט אַזאַ פּרצוף ווי מיינער, האָב איך אַמאָל געלייענט א. ד. גורדון ? “

זיי רעכענען זיך אָפּ פונדערווייטנס מיט דער גאַנצער סביבה, בראש מיט די מדריכים (דערציער) פון די יוגנט־באַוועגונגען פאַר די יאָרן פון לעבן אונטער זייער השפּעה. אָבער נאָך שאַרפּער רעכענען זיי זיך אָפּ — מיט זיך אַליין. „ימי צקלג“ קלינגט ווי אַן אמתער „אשמנו בגדנו“ (מיר האָבן געזינדיקט און געפּעלשט) — אין אַ חוצפהדיקן יונג־סאַברישן נוסח. עס איז אינטערעסאַנט — דורך זייערע

אייגענע ספקות און ראנגלענישן שפילען זיך, אין אַ גרויסער מאַס, אַפּ סיי די פּאַלשע און סיי די גערעכטע טענות, וואָס די סביבה האַלט זיי אין איין באַשענקען דאָ-הי — מיט אַזאַ ברייטער האַנט.

וואָס וואָרפן זיי זיך דען נישט פאַר, אין וואָס באַשולדיקן זיי זיך נישט אינעם ברען פון דעם וויכוח? אַ שרעקלעכער צעטל! עס קומט אויס, רחמנא ליצלן, אַז זיי האָבן נישט קיין וואַרצלען נישט אין פּאַלק, נישט אין לאַנד און נישט אין קולטור.

דאָס ברענגען אָהער יידן אויף שיפן און שיפלעך, דאָס איינשטעלן דערביי זייער לעבן — דאָס אַלץ וואָס ווערט באַזונגען אין טויזנט און איין ליד. אָבער האָבן זיי דען ליב די אַריינגעבראַכטע יידן? יעדער איינער, וואָס איז נישט פונקט אַזוי ווי זיי, — איז זיי פרעמד. מעג ער זיין אַ ביסל ווייסער פון זיי, ווי דער איראָפּיאישער ייד אָדער אַ סך שוואַרצער פון זיי, ווי דער ייד פונעם ווייטן מזרח.

היימלאַנד? פּאַטערלאַנד? מיטן היימלאַנד האַלט מען דאָך, אין בעסטן פּאַל אינעם סאַמען אָנהויב. ביים פּאַטערלאַנד דאַרף מען ערשט פּאַרטייטשן די יסודות. קולטור? זיי אַנטלויפן דאָך ווי אָפּגעברייטע פון אַלץ, וואָס דערמאָנט זיי די מיטגעבראַכטע גייסטיקע אוצרות פון גלות, און זיי שטאַלצירן מער פון אַלץ מיטן אייגענעם אויסגעגלייכטן רוקן.

בלייבט איבער — ליבע צו מענטש. 18-19-20 יאָר האָט מען געציטערט איבער זיי און אין 8 חדשים צייט האָט זיך אַלץ געשטעלט אויפן קאָפּ. נאָך אַלע שבת-זמירות און שיינע ווערטער וועגן מענטש און פּראַגרעס, זיינען זיי געווען געצוואונגן-גען, געמוזט אַריינשטעקן אַ שפיז אין אַ מענטשישן בויד — און דערביי קיין פינטל נישט טאָן מיט קיין אויג.

ווי געזאָגט, זיינען די טענות פון דער חברה קעגן דער סביבה און קעגן זיך אַליין שטאַרק איבערגעטריבן. אָפט דערפירט צו אַן אַבסורד, אָבער אין זיי אַלע שטעקט, אַ גרעסערער אָדער קלענערער, ברוכטייל פון אמת. אַט ווערן זיי, די טענות, באַשטעטיקט אין „ימי צקלג“, און אַט ווערן זיי דאָרט אָפּגעוואָרפן. נאָכ-אַמאָל און אויפסניי.

ווי דרך אגב ווערט אין „ימי צקלג“ באַוויזן די סאַברישע אָפּגעפרעמדקייט צו די מאַביליזירטע און פּרייוויליקע פונעם גרויסן ברייטן יידישן אויסלאַנד. כדי צו פּאַרלאַטען דעם שרעקלעכן מאַנגל אין מענטשן, האָט מען די אויף גיך צונויפן-געשטעלטע, גרופעס פון מח'ל און גח'ל געבראַכט אויפן פּראָנט גלייך פון שיף. זיי האַלטן זיך אָן אַ זייט, טוליען זיך איינער צום צווייטן, זינגען מוטיקע פרעמד-קלינגענדיקע לידער. זיי וואָרטן, מען זאָל פאַר זיי איבערזעצן דעם באַפעל צו גיין פּאַראַויס אויף די פּיער-ליניעס און רופן אַרויס עפעס ניט קיין באַקוועמען גע-פיל ביי דער חברה: עס איז שרעקלעך צו זיין פרעמד! טאַמער פּאַלן זיי, וועט אפילו נישט זיין וועמען מיטטיילן וועגן זייער טויט.

און דאָרט, אין פּיער גופא? אַט לויפט אַ שווער-פּאַרוואַנדעטער. ער לאָזט נישט אַרויס פון די הענט, קלאַמערט זיך אין זיין שייס-געווער און הערט נישט אויף עפעס צו שרייען. אויף רוסיש? אויף פּויליש? אויף יידיש? דאָס איז, ווייזט זיך אַרויס, עפעס אַ פּיליפּ, אַ געוועזענער פּאַרטיזאַן פון די וועלדער. ער ליגט

שוין אויפן סאניטארישן טראג-בעטל, דאס געווער געפינט זיך שוין ערגעץ אן א זייט, אבער ער שרייט נאך אלץ, אז ער וועט בשום אופן נישט אַוועקגעבן דאס געווער. מען טומלט זיך אַרום אים, מען פּראווט אים באַרואיקן אויף אַ צעבראָ-כענעם יידיש. אָבער ווען מען פירט אים אַוועק, — עטעמען אַלע אָפּ פּרייער. און עס דאַכט זיך דערביי דעם ליינענער, אַז צוזאַמען מיט זיי, עטעמען פּרייער אָפּ אויך דער מחבר, דער טאַברע.

איז פאַר דער חברה באמת אַזוי ווילד-פרעמד דער קלאַנג פון יידיש? אין אַ צווייטער שטעלע פון בוך טיילט עמעצער אויס אין דער פינצטערניש עסן. „אכלו, קינדערלעך!“ זאָגט ער, און דאָס יידישע וואָרט „קינדערלעך“ קלינגט פאַר זיי אַלע פּלוצעם צערטלעך, ווי אַ גלעט פון דער מאַמען...

ווי באַראַקטעריסטיש איז, למשל, אַט דאָס וואונדערבאַר געשילדערט בילד: ברזילי (בארזילאי), דער אינטעלעקטועלער בחור פון שטאַט, גראַבט אין דער ערשטער צקלג-נאַכט אַן אַקאַפּ. ער זינגט זיך אונטער דערביי. עס גייט פאַרביי עמיחי, דער פּיאיִקער בחור פון קיבוץ. עס איז דאָך בראַמס — דערקענט עמיחי, דער סאַניטאַר. ער פאַרהאַלט זיך, כאַפּט אונטער די מעלאָדיע. און עס גייט אַוועק אַ פאַרמעסט אין קלאַנגען. זיי זינגען און פּיפּן אויס די בעסטע שאַפּונגען פון דער וועלט-מחיק. נישטאָ שוין מער אַרום זיי דער „משלט 244“, און אויך נישט צקלג, די נאַכטישע לופט איז פול מיט בראַמס, מיט באַך, מיט בעטהאַווען...

בלויז מיט בראַמס, מיט באַך, מיט בעטהאַווען? — אַט איז 4 אַזויגער נאַכמיטאָג אויפן זעקסטן צקלג-טאַג. באַלד וועט די לענגערע הפסקה אין שיסערייען זיכער קומען צו אַ סוף. ביי עמעצן רייסט זיך פּלוצעם אַרויס: „יאה-בי-באם-באם“ און ווייטער „יאה-בי-באם-באם“. אַ חסידישער ניגון דווקא! און פונקט ווי מען האָט נאָר אויף דעם געוואָרט, כאַפּן עס אַלע אונטער פון אַלע זייטן. אויך דער פּיינ-שמעקער עמיחי. ווער עס זינגט מיטן פולן אַטעם, ווער עס קלאַפּט צו מיט די הענט און מיט די פיס. דאָס זינגען צוזאַמען צעעפנט ברייטע טויערן צו עפעס, וואָס איז זיי אַלעמען טייער. און זיי קוקן זיך אַריין אין די אויגן מיט אַ בפירושער נאָענט-קייט — דערציילט ס. יזהר...

גלויבט טאַקע די כאַליאַסטרע אין גאַרנישט, ווי עס קאָן זיך באַקומען פון זייערע רייד? אָבער דאָס עצם פרעגן: „וואָס האָבן מיר, אויסערן געביט פון מלחמה, אַריינצוטראַגן, אונדזער אייגנס, אין דעם אוצר פון דער נייער מדינה?“ דער עצם פרעגן און איבערפרעגן: „אין וואָס גלויבן מיר, צו אַלדי רוחות?“ — איז דאָך דיינו, גענוג.

„זאָלסט וויסן ווי איך וויל מיט מיין גאַנצן האַרצן און חיות גלויבן אין לעבן, אין ליב, אין פּראַגרעס“, — זאָגט עמיחי צו ברזילי. און דאָס חזרן איבער, אַזוי אַדער אַנדערש, דאָס רוב צווישן זיי.

אין זייער קאַלעקטיווער באַשולדיקונג-רעדע קעגן זיך שפּיגלט זיך אָפּ דאָס פּייער, וואָס האָט זיך אין זיי אַנגעצונדן ביים אויסברוך פון דער באַפּרייאונגס-מלחמה. זיי זיינען געלאַפּן אין קריג. פון די קיבוצים און דערפער. פון די רייכע און אַרעמע היימען אין שטאַט. אַ 16-יעריקער האָט געשוואוירן, אַז ער איז שוין אַלט 18. אַ פאַרוואונדעטער האָט זיך אַרויסגעגנבעט פון שפּיטאַל. קיין שום קראַפּט אויף דער וועלט וואָלט זיי נישט געקאַנט איינהאַלטן.

זיי האָבן אויך אין די „רואיקע“ צייטן זיך קיינמאָל ניט אַרויסגעדרייט פון אַ געפערלעכן גאַנג אין דער „מחותרת“ (מאַכטערעס — אונטערערד). ווי נאָר מען האָט צו זיי אַ וואונק געטאַן: „העי, מען רופט דיך!“ זיינען זיי גרייט געווען צו לויפן אין עק וועלט, אָבער ערשט אינעם איצטיקן אָפענעם קאַמף זיינען זיי געוואָרן זעלבסשטענדיק אויף אַ רעכטן אמת. מיט איין שטורמישן שפּרונג, זיך געשטעלט אויף די אייגענע פיס און גלייכצייטיק דערפילט ווי געוואָלדיק גרויס עס איז די אחריות, וואָס לייגט זיך אויף זייערע בעצם שוואַכע יינגלשע פלייצעס. דער „מס־כף“ גידי פילט ביים אַנטלויפן פון צקלג, אַז צוזאַמען מיט זיי שפּאַנט האַסטיק אויף צוריק אויך די גרענעץ פון לאַנד. אַז מיט יעדן טריט ווערט פאַר זיי אַלץ קלענער און קירצער דער נגב.

ביי דעם און ביי יענעם פון דער חברה נעמט אויפגיין, פון די טיפענישן אַרויס, דאָס באַוואוסטזיין, אַז זיי שטייען אויף די פאָדערשטע פּאָזיציעס נישט בלויז פון ארץ־ישראל, נאָר פונעם גאַנצן יידישן פּאָלק, באַשר הוא שם (וואו ער געפינט זיך נאָר). אַז זיי זיינען פאַראַנטוואָרטלעך פאַר דער יידישער געשיכטע און פאַר דער פאַר־גאַנגענהייט און פאַר די האַפענונגען פון פּאָלק אין דער צוקונפט. אייניקע צווישן זיי ווילן זיך דערפון אַפּטרייסלען, אָבער די אחריות שטעקט אין זיי ווי אַ דיבוק. זיי נעמען זיך אַנדערש צוהערן אין די פרקים פון תנ"ך, פון שמואל א' און שמואל ב', וואָס ברזילי לייענט זיי פאַר. לכתחילה הערן זיי נישט גערן, מיט אַ „מען ווייטט שוין די אַלע זאַכן!“ אָבער צוביסלעך הויבן אָן די מעשיות וועגן צקלג, וועגן דוד און די פּלשתים זיך ממשותדיק באַהעפטן מיט זייערע איצטיקע געשעענישן און איבערלעבונגען. די צופיל־באַקאַנטע פּסוקים דערשיינען פאַר זיי אין אַ נייעם, אַ נאָענטן ליכט.

עס טרעפט, אַז עס הויבן אָן ביי זיי אַרויסשווימען ווערטער און באַגריפן, וואָס פריער האָבן זיי נישט געוואָלט הערן דערפון. עס קומט אַ רגע, ווען נחום, דער געזונטער, באַלאַנסירטער בחור פונעם קיבוץ, דערפילט, אַז איצט וואָלט מען באַדאַרפט נעמען צו הילף עפעס אַ פּסוק, כדי אויפצומונטערן די חברה. זאָל זיין „ציונות“, זאָל זיין עפעס פון דער באַבעס סידור — אַבי דער מענטש זאָל האָבן אין וואָס זיך אָנהאַלטן. אין מאַמענט פון „כלו כל הקיצין“ (נאָך אַלעמען) קוועלט־אויף, פון ווייט־ווייטן זכרון, ביי איינעם פון דער הפּקר־חברה אַ געבעט פון דער באַבען אָדער עלטער־באַבען. „גאָט אין הימל, גאָט פון אברהם, פון יצחק, פון יעקב — גיב אונדז אַ 'בזוקה', אַ קליין 'בזוקנות' (אַ האַנט־געווער קעגן טאַנקען). דו ווילסט דאָך מיר זאָלן לעבן, דער נגב זאָל לעבן — גיב־זשע אונדז אַזאַ מין בזוקה, וואָס זאָל דורכרעכען דעם ענגן פאַרכישופּטן קרייז!...“

זיי האָבן אַריינגעקוקט דער מלחמה גלייך אין די אויגן און זיינען דערשיטערט געוואָרן. אייגנטלעך טרעפן זיי זיך צום ערשטן מאַל אַזוי נאָענט און אַזוי אכזריות־דיק מיטן טויט: דער רירעוודיקער זוּיק צעקוועטשט פון אַ טאַנק; שמוליק, דער פּחדן, געשטאַכן, און אורי, דער סקעפטישער שיינער אורי, אַ בן־יחיד ביי זיין טאַטן דעם דאָקטער, — וואַלגערט זיך ווי אַ פּגר (פייגער) אין שמוץ. אַ געקעפטער, אָן דעם וואונדערבאַרן קאַפּ זיינעם...

דער עיקר האָבן זיי זיך דערשראָקן פאַר זיך אַליין. זיי וואָלטן דאָך אַ לעבן אָפּגעלעבט און קיין אַנונג נישט געהאַט, אַז זיי זיינען מסוגל: צינדן, אויפרייסן

און הרוב מאַכן; שלאָגן, רויבן און מאַרדן. „דו מוזט הרגענען, — פייניקט זיך פאַר און נאָך יעדער שלאַכט בעני, דער געשוואוירענער פאַציפיסט. — טאַטע־מאַמע, דאָס גאַנצע לאַנד קוקט אויף דיר: הרגע, מיין זון, כדי מיר זאָלן קאַנען לעבן רואיק און שיין...“

*
**

לויט אַלע דייטלעכע אויסערלעכע סימנים שטעלט מיט זיך פאַר „ימי צקלג“ אַ קריגס־ווערק, שיער נישט קיין „אויסגעשריי אויפן שלאַכט פעלד“. אָבער אין תוך קלינגט „ימי צקלג“ ווי אַ הימן צו שלום. איבערן האַלדז פאַרוונקען אין פייער און רויך, האַמערן אויס די יונגע שלאַכטלייט אַ פלאַמיקן געבאַט קעגן עצם מלחמה, קעגן יעדער מאַכט און יעדער פּאָן, וואָס באַזינגט און גלאַריפּיצירט דעם קריג. אפילו קעגן די 4 באַרימט־געוואַרענע שורות פון דער אומגעקומענער ארץ־ישׂראל־דיקע פאַראַשוטיסטין חנה טענעס: „אשרי הגפרור שנשרף והצית להבות...“ (גליקלעך איז דאָס שוועבעלע, וואָס האָט ביים אויסברענען אָנגעצונדן אַ פלאַם). עס הערט זיך אין „ימי צקלג“ אַ ליידנשאַפטלעכער אויסרוף פון כמעט אַלע קעמ־פער: „איך האָס, איך האָס, איך האָס דעם קריג!...“

געוויס איז עס אַ בושה צו זיין אַ פחדן, אַ פינצטערער בזיון צו זיין אַ דעזער־טיר. אָבער מען זאָל נישט ווערן פאַרבלענדט. מען זאָל נישט פאַרגעסן, אַז מלחמה איז שטענדיק און אומעטום אָן אומגליק. אומגליקלעך איז די צייט און דער גאַט, וואָס קאַנען זיך נישט באַגייין אָן אַן עקדה (אַקייידע). אומגליקלעך און געבעכדיק זיינען אַלע טאַטעס פון דער וועלט, בראש מיט אברהם אַבינו, וואָס פירן זייערע זין צו דער עקדה, פאַר אַן אידייע דאַרף מען לעבן... לאַנג לעבן זאָל דאָס לעבן! — הערט זיך די גאַנצע צייט אַרויס, אַמאָל העכער און אַמאָל שטילער, פון „ימי צקלג“.

עפעס אַ מיין פאַרשיכורנדיקע קווינטעסענץ פון לעבן קוועלט אַרויס פון די יונגע הערצער, וואָס ברענען מיט בענקשאַפט צו דעם אַלעם, וואָס שטייט זיי נאָך פאַר אין דער צוקונפט. נחום פון קיבוץ און רפי (ראפי) פונעם מושב (מוישעוו) קלייבן זיך פאַרזעצן זייער איבערגעריסענע אַרבעט, זייער איבערגעריסענע ליבע צו זייערע מיידלעך. טשיבי וויל זיין, נאָך מער ווי פרייער, אַ פרייער פויגל אויף דער וועלט. אָבער דאָס רוב ווייסן נישט וואוהין און ווי אַזוי זיי וועלן זיך קערן און ווענדן. עס איז דאָך אוממעגלעך זיך אויפצופירן און האַנדלען, זאָגן זיי, פונקט ווי קיין שום זאָך איז נישט געשען!

אַ נייער גייסט וועט מוזן ריינוואַשן די טונקעלע פלעקן אויף דער נשמה, וואָס וועלן זיכער בלייבן פון דעם גאַנצן איבערגעלעבטן שוידער און גרויל. אַ טייל צווישן זיי לאָזט נישט צורו דער געדאַנק: וועלן זיי נאָכן קריג זיין אומשטאַנד צוזאַמען צו לעבן און שאַפן — אַט אַזוי ווי זיי זיינען איצט אומשטאַנד צוזאַמען קעמפן און צעשטערן.

עס איז זיכער נישט קיין צופאַל, וואָס יזהר לאָזט דווקא ביי בעני, דעם שוואַרצ־זעער, אויפקומען די אידייע, אַז די אַנטיילנעמער פון דעם איצטיקן קאַמף זאָלן אָפגעבן צען נאָך־מלחמה־יאָרן און אויפבויען אַ נייעם ארץ־ישׂראלדיקן־וואונדער, אַ ישוב אויף אַט דעם אַרט פון די שלאַכטן, אויפן „משלט 244“ — אין צקלג...

*
**

דער סטיל און שפראך פונעם בוך אנטפלעקן נישט־געאנטע שטופעס פון שפאָנונג. די דערשיינונגען פון נאַטור, פאַסירונגען און צושטאַנדן פון קריג. די איבערלעבונגען און שטימונגען פון די העלדן, — דאָס אַלץ ווערט געגעבן אין עצם פראַצעס פון ווערן, פון וואַקסן, פון דערגרייכן אַ הויכפונקט — און ווידעראַמאַל פון אַנטשטיין, פון אויפקום. אין דער אומאויפהערלעכער שפאָנונג ווערן ביי די אַנטיילנעמער רייף און צייטיק געפילן און געדאַנקען, וואָס וואַלטן, מן הסתם, נאָך לאַנג געדרעמלט אין זיי. און אפשר גאַר קיינמאַל נישט געקומען צום אויסדרוק, און דאָס ווירקט אַזוי נאַטירלעך, אַז דער לייענער גלויבט זיי און פילט מיט זיי מיט... די שפראַך איז שווער בלויז ביים אַנהויב, וואָס־ווייטער ווערט קלאַרער, אַז קיין אַנדער שפראַך, קיין אַנדער אַרט סטיל און ריטם — זיינען גאַרנישט שייך. די קינסטלערישע פאַרם וואַקסט אַרגאַניש אַרויס פון טיף־מקורותדיקע (קוואַליקע) יידישע וואַרצלען. אַנטוויקלט זיך און מאַכט דורך אַלע וואַנדלונגען פונעם דער־ציילערישן גאַנג. אַרגאַניש ווירקט אויף דעם לייענער, ווי דאָס בוך איז געדיכט גע־זעצט און געדרוקט. אַלץ גייט דאָרט כסדר, אַן נייע שורות. עס דאַכט זיך, מען זאָל פון דער מאַנאַליטער מאַסע אויסטיילן באַזונדער די מאַנאַלאַגן און דיאַלאַגן, — וואַלט דערמיט געשעדיקט געוואָרן דער ריטם פונעם בוך. ערשט ביים סוף פונעם ווערק, ווען פון די לעצטע צוויי זייטלעך פליען שיער נישט קיין פונקען, — ווערן די שורות אַפּגעוואַקסט און קורץ־עטעמדיק.

אַן אינטערעסאַנטער פרט: דאָס מקורותדיקע עברית (דער טיף־אַריגינעלער העברייאיש) פון „ימי צקלג“ גייט איבער, ביים איבערזעצן, אין יידיש מיט אַן אומדערוואַרטן פרייען שוואונג.

דאָס ווערק „ימי צקלג“, געשריבן מיט אַזאַ נישט־געוויינטלעכן שוואונג און פאַרנעם, — פאָדערט אַן אַקטיוון, שעפּעריש־וואַכן אַנטייל פונעם לייענער. דער מחבר לאַזט אים נישט, דעם לייענער, זיך גליטשן איבערן אויבערפלאַך פון דער סיפּור־המעשה. ער דערלאַנגט אים נישט קיין גרייטע, פאַרטיקע אויספירן. ער רעגט אַן, סטימולירט אים, ער זאָל נעמען אַ שטעלונג בעתן לייענען. נעמען זיך טאַקע ביים לייענער קייטלען פיל זאַכן, וואָס ער האָט וועגן זיי געוואוסט, אָדער געאַנט, בלויז צעוואַרפּענערהייט.

דער עלטערער לייענער בינדט זיך צו צו די העלדן — ווי צו אייגענע גוטע און שלעכטע קינדער. דאָס שטענדיקע האַקן, קנאַקן, אויסהאַמערן שוואַרעבנס אינעם האַרטן פעלדזיקן שטיין, קלינגט אין די אויערן פונעם לייענער ווי אַ געמיינזאַמער אומרוואַיקער דופק (דויפּעק — פּולס) פון אַלע זעלנערישע הערצער צוואַמען.

און אויב עס איז אַ לייענערין, דאַכט זיך איר, ביים אומקומען פונעם חבלן און פאַעט קובי, אַז עס איז געפאַלן דער בעסטער, ווי דאָס וואַלט זיך געדאַכט זיין אייגענער מאַמע.

די זעלטענע טרערן, וואָס ווייזן זיך ביים לייענער, זיינען נישט קיין ווייכהאַר־ציקע, סענטימענטאַלע. זיי זיינען קאַרגע, אַבער זיי בריען און ברענען אומרוואַיק, ווי אומרוואַיק עס איז די גאַנצע שאַפּונג „ימי צקלג...“

און אַט קומט דער לעצטער, דער זיבעטער טאָג. אַלע ידיעות און קלאַנגען האָבן זיך באַשטעטיקט. עס רוקט זיך אויף „אונדזער צקלג“ אָן אומגעהויער שטאַל און אייזערנער כוח. דאָס וואָס עס קומט פאַר, איז שוין בכלל נישט קיין קאַמף, קיין געראַנגל, קיין שלאַכט. נישטאַס מער קיין גרענעצן צווישן צייט, רוים און שטח. עס איז אַ הייסער געווירבל... דאָן — אויף אַ שמאַלן ראַנד פון אַ תהומיקן (טהאַ-מיקן — אַפּגרוניקן) סוף, באַווייזט זיך אין סאַמע מיטן פון די אומזיגבאַרע טאַנקען ביים שונא — אַ מין גראַטעסקע האַרמאַטן-סטראַשילדע, וואָס קאָלערט און קייקלט זיך אין אַ פאַרקערטער ריכטונג — מיטן הינטערשטן טייל פאַראַויס...

דער אויפמערקזאַמער ליינער דערמאַנט זיך, אַז שרוליק דער „מגיד“, האָט זיך אַרומגעטראָגן מיט עפעס אַ פאַטענט: צוזאַמענשטעלן באַזונדערע טיילן פון פאַרשיידענע אַלטע מאַשינעס, לייגן אַ לאַטע אויף אַ לאַטע, און... די חברה האָט זיך דעמאָלט געקאַמטעט פון געלעכטער ווען ספי, דער „קמ׳ן“, האָט זיי וועגן דעם דערציילט.

איצט איז אַט די „מפלצת“ (מיפלעצעט), פאַרזעניש, דאָ. זי צילט פון גאָר נאַענט, שיסט, רייסט-אויף — איבעראַשט, רופט אַרויס מיסטישן שרעק און זייעט בהלה, צווישן די אייזערנע ריינע פונעם שונא...

עס קומט דאָס לעצטע בילד פונעם בוך. איינס פון די פּרעכטיקסטע אין דער לאַנגער קייט פּרעכטיקע בילדער. אינגאַנצן פאַרשיכורט פון דעם אומגלויבליכען ריזיקן זיג, לויפן די קעמפער, ווי פלאַקערדיקע פאַקעלן, אין אַ מין ווילד-אויפגע-פראַלטן אַנטבלויזטן צושטאַנד פון אויסער זיך. לויפן, ניין, — פליען, אַלע ווי איינער, פאַראַויס...

אויף דעם אַרט ווערט דאָס בוך ווי איבערגעריסן אין מיטן. דעם ליינער טוט באַנג. עס איז אים אַ שאַד זיך צעשיידן מיט דער צקלג-חברה. עס גלוסט זיך אים וויסן וואָס איז געוואָרן מיט יענעם אַרט — יאָ אַדער נישט-צקלג...

בשעת ס. יזהר האָט פאַראַיאַרן באַקומען דעם ישראל-פרייז פאַר „ימי צקלג“ — האָט ער צום סוף פון זיין פייערלעכער רעדע געזאָגט: „ער האָט נאַרוואָס אויפסניי באַזוכט דאָס בערגל, וואָס אין יענער ווילדער סביבה, פון יענעם אויסגע-טריקנטן באַדן, איז אויסגעוואַקסן די „ימי צקלג“. אָבער אַלץ האָט איצט דאָרט אויסגעזען אַנדערש. פשוט נישט צום גלויבן. עס פאַרלירן זיך אין אומענדלעכע-ווייטן — ברוינלעך-צעאַקערטע און פריש-גרינע פעלדער. עס רויטלען זיך דעכער פון נייע ווייסע הייזער. נעבן זיי, אַ סך טונקעלע פלעקן פון יונגע ביימער. אויף אַ גלאַנציקן אַספאַלט-שאַסיי לויפן אַרום, הין און צוריק, אויטאָס. דאָס אַלץ וואָלט אינגאַנצן זיך נישט געקאַנט לייגן אויפן זינען, — ווען עס זעט נישט אויס אַזוי רעליעף און באַשיינפערלעך. מען האָט זיך דאָרט נישט געקאַנט באַפרייען פון עפעס אַן אומראַיקן פילגעשטאַלטיקן: „ובכן“... „גו, איז וואָס?“...

פראגמענטן פונעם בוך „ימי צקלאג“

ניין, פיניעלע דער אַרטילעריסט, איז נישט צופרידן. פיניעלע זוכט אויס צווישן דעם עולם דודן, זיין פֿאַר ביים האַרמאַט, און גיט אים אַ רוף מיט אַזאַ פינצטער געזיכט, אַז יענער דערשרעקט זיך, און דער שמיכל אויף זיין פנים רינט גלייך אויס: „וואָס האָט זיך געטראָפֿן? “ פרעגט דוד, בשעת ער שטייט מיט פיניעלען ערגעץ אין אַ זייט. — „מען פֿאַרט באַלד“, זאָגט פיניעלע דערשלאָגן. — „נאָך אַ מין פֿאַרן“, זאָגט דוד און וואונדערט זיך אויף זיין חבר. — „אַך, — הייבט יענער אָן פליסיק ריידן, אָבער לייכט קומט עס אים נישט אָן — וואָס טוט מען? גראַדע איצט. איך דאַרף זיך טרעפֿן מיט עמעצן“. רעדט פיניעלע מיט אַפּגעהאַקטע רייד. „מיט אַ מיידל. מיט אורח. יא, אַפּגעשמועסט, אַז פרייטיק, מאַרגן, הייסט עס, באַגעגענען מיר זיך דאָ. איינגעאַרדנט זי זאל קומען אַהער“. — זאָגט פיניעלע, גריזשעט עפעס אַ שטענגל, קוקט נישט דודן גלייך אין די אויגן, ווענדט זיין בליק ערגעץ אין די ווייטע ברייטיקייטן, און דאַרט, בלאַנקעט אומרואיק אַרום דער ווינט, וואָס ווייסט אַלע סודות. — „ביזו מאַרגן וועלן מיר שוין זיין צוריק“, טרייסט דוד זיין חבר. „און טאַמער נישט?“ און דאָס איז נאָך נישט אַלץ. בכלל האָבן זיי, דאָס הייסט, אורח און ער, און אזוי האָט מען זיי אויך צוגעזאָגט, אַז זיי וועלן קאָנען ביידע, דאָס מיינט צוזאַמען, פליען קיין צפֿון. וואָס? מען וואַלט דערביי געקאָנט, אוי, וואַלט מען געקאָנט, צום טיילו — וואָס ווייס איך, גלאַט אזוי, אין דער היים, וואָס נאָך? גאַרנישט. נישט וויכטיק. אָבער זי האָט אים פֿאַרבעטן צו זיך אַהיים, צו אירע עלטערן. און יענע האָבן איר אויך געשריבן, וואַלטן זיי אפשר געקאָנט... „חתונה האָבן?“ האָט דוד געגעבן אַ שנעלן, אַ צו אַפּענעם וואונק. און יענער, פיניעלע, האָט דעם וואונק אַדורכגעלאָזט, צעשפרייט די פינגער פון איין האַנט, געדרייט מיט איר אַהער און אַהין. דו לאַכסט? אַט־דאָס נאָך נישט. אָבער הער, עס איז אַזאַ שאַד. ווען דו ווייסט. — האָט פיניעלע געזאָגט. און זיך געקראַצט אין קאַפּ. און גע־קנייטשט דעם שטערן. און געקוקט פֿאַר זיך אין דער לופטן. און געווען ערנסט. און אַנגעצונדן אַ פֿאַפּיראַס.

— „אַך, גאַר־נישט! — האָט דוד גענומען אַ פֿאַפּיראַס, אַרויס מיט לשון, און יענעם געטרייסט — אַן ענין פון אַ טאַג־צוויי און שוין וועט מען אונדז פֿאַר־בייטן“. — האָט ער געזאָגט און גענומען פֿייער ביים חבר. וואָס נאָך? אויב מען גרייט זיך באמת צו אַ גרויסער שלאַכט — האָט דוד געגעבן צו פֿאַרשטיין — וועט מען פריער געבן חופש (כאפעש — פרייהייט). און אויב מיר וועלן דעם ענין דורכ־פירן אויף אַ רעכטן אמת — וועט צוריק אויפגעשטעלט ווערן די פֿאַרבינדונג מיטן

צפון. וועסטו זיך קאנען פארן אהיים אין אן אויטאָ. נישט מיט קיין עראַפלאַנען, און נישט פּויונדיק אויף דעם בויך. און די נסיעה וועט זיין אַזאַ רואיקע, אַז פון גרויס שטילקייט וועט מען קאָנען אין אויטאָ אַנדרימלט ווערן. — אָבער פיניעלען ליגט נישט דער קאַפּ צו אַט־די מלחמה־פלענער. דערפאַר אָבער וויל פיניעלע וויסן, אויב שוין יאָ אַזוי, ווי האַלט עס צווישן דודן מיט רות; און צי טראַכטן זיי נישט ערנסט אַזוי אָדער אַזוי. הא, וואָס וואָס עפעס ערנסט — האָט זיך דוד פון אים אָפֿ־געשאַקלט — וואָס איז די איילעניש. קודם זאָל זיך ענדיקן די מלחמה! — זאָלסט נישט וואַרטן — האָט פיניעלע אים געמוסרט — זאָלסט נאָר נישט וואַרטן צופיל, פּאָלג מיך, אַ מענטש קאָן נישט וויסן, וואָס עס וועט זיך מיט אים טרעפן! — און עס האָט זיך אים געדאַכט, אַז אויב שוין יאָ אַזוי, דאַרף מען דאָך זאָגן עפעס זייער אַ וויכטיקע זאַך, פון האַרץ צו האַרץ, אָבער דוד האָט זיך שוין געאיילט. געזאָגט אַ ברייטן „צו אַלדי רוחות“, און זיך אָפּגעווענדט פון אים. און פיניעלע האָט גלייך מסכים געווען, „ימח שמם!“ האָט פיניעלע געזאָגט און נישט אָנגעגעבן דערביי קיין גענויעם אָדרעס — „איך האָב אַ געפיל אַזאַ, אַז דער סוף איז נאָענט, אַז דער קריג וועט זיך גיך ענדיקן, אַ סך פריער ווי מען מיינט!“ — האָט פיניעלע געזאָגט שוין אין גאַנג. און ער האָט נאָך צוגעגעבן: „אוי, וויי, עס גלוסט זיך מיר נישט, דו זאָלסט נאָר וויסן!“

און נאָכדעם איז געקומען די צייט אַרויפצוקריכן אויף די לאַסט־אויטאָס —

און דאָן איז אָנגעקומען מאַטע און האָט מיטן באַס זיינעם זיך אָנגערופן: „וואָס ביסטו אָנגעבלאָזן, עווי? — און עווי האָט פאַרקרימט דאָס מויל, כדי צו באַהאַלטן זיין שמייכל: „אַ שיינע אַרדענונג!“ האָט עווי קעמפּעריש אויסגעברומט אַט־די צוויי ווערטער. „צו וואָס טויג דיר עפעס אַן אַרדענונג — האָט מאַטע געבאַסעוועט, און די אויגן זיינע האָבן דערביי געשמייכלט — מיר האָבן אַ גאַט אין הימל, אַ באַ־רעמהאַרציקן, און ער וועט שוין אונדז ביישטיין אין דער נויט! דו ווילסט, איך זאָל פאַר דיר האַלטן אַ רעדע? דו ווייסט נישט, פאַרוואָס עס איז נישטאָ קיין אַר־דענונג? וואו זיינען מיר דען און וואָס קומט דען דאָ פאַר און וואָס טוט מען אַז מען דאַרף פּלוצעם זיך רירן פון אַרט — און דאָ האָט ער מיט איינמאַל שאַרף אָפּגעהאַקט: און אויס מיט די פאַרשטעלונגען אייערע — און דאיאַש, גייט, קריכט אַרויף!“ — „גוט — האָט עווי גלייך נאָכגעגעבן, אַרויסגערוקט דערביי דעם קאַפּ און אויפּגעהויבן די אַקסלען מיט די הענט — „אָבער וויסן זאָלסטו, אַז איך בין נישט פאַראַנטוואָרט־לעך!“ — „ווער בעט דיך צו זיין פאַראַנטוואָרטלעך? — די אחריות איז דאָ אויף מיר, אויף מיר און אויף מיין קאַפּ. קריכט נאָר אַרויף, שפּרינגט אַרויף, אַ שאַד יעדע רגע!“ אַט דאָס איז מאַטע דער מעם־מעם* און אַזוי פירט ער זיך שוין. און בשעת מען שלעפט צום צווייטן לאַסט־אויטאָ דעם האַרמאַט, און אויך די שיס־מאַשין מיטן געשטעל און די פּלעקער, דרענגער, די קייטן און די קאַסטנס, דרייט זיך אויס מאַטע און שרייט אַן אויף שמוליקן דעם קעכער: „שוין געענדיקט וויינען? גיי, שפּרינג אַרויף!“ ניין, ער האָט נישט געענדיקט, ער גייט נישט, אַז אַ קאַסטן איז אַן פּראָדוקטן, און אויב אַן פּראָדוקטן, צו וואָס דאַרפסטו אַ קעכער? — דאָ איז

* מס־מם — מפקד מחלקה.

אורי, מאַטעס געהילף, געוואָרן אין כעס, זיך געלאָזט האַסטיק לויפן, געקומען צוריק מיט אַ זאַק, און אים דעם זאַק, אַ שטופ געטאָן שמוליקן גלייך אונטער דער נאָז: „נעם דעם זאַק, דו פאַרשוין איינער, לייג אין זאַק אַרײַן, און קיין פיפּס נישט מער! נעם און פאַק אַרײַן אין זאַק!“ — די טענות פונעם קעכער האָבן זיך אויסגעלאָזט, אָבער נאָך נישט געענדיקט — „וואָרט נאָר צו, האָט שמוליק געזאָגן, וואָרט ביז איר וועט קומען בעטן עסן — וועט מען זען, וואָס איר וועט עסן ביי מיר, און ווער עס וועט לאַכן דער לעצטער!...“ — אַזוי האָט ער גערעדט און אַזוי איז ער געוואָרן שטיל און זיך אינגאַנצן אַרײַנגעטאָן אינעם פאַקן דעם זאַק.

צום סוף זיינען אונטן געבליבן אַ גרופע לציים, וואָס פאַרן נישט מיט און וואָס פאַרנעמען זיך מיט דער אייביקער שפּיל, זיי וואָרפן שטיינדלעך אין דער פּלייצע פון די אַפּפּאַרנדיקע און מאַכן זיך דערביי תּמּעוואַטע. אונטן זיינען געשטאַנען, פאַרטיפּט אין אַן אַפּשייד־געשפּרעך, מאַטע, אורי און גידי, אויך די צוויי שאַפּערן — זיי איז שוין נמאס געוואָרן מאַכן אַן אַנשטעל פון מענטשן, וועלכע זיינען אויף זייער לעבן בייגעווען גרויסע זאַכן און דערפאַר איז זיי איצט לאַנגווייליק און זיי זיינען אַנטוישט ביים צווען אַזאָ הילפּלאַזיקייט דאָ, און דאָן האָט גידי אַ שפּרונג געטאָן אויפן אַראַפּגעלאָזטן אויטאָ־ווענטל, זיין סטען האָט זיך געטאָן אַ וואַקל און געגעבן עמעצן אַ קלאַפּ, האָבן אייניקע זיך צוגעאיילט, אַנגעכאַפּט גידי פאַר די הענט, ער זאָל נישט ווערן פאַרשעמט און זיך נישט אַראַפּקייקלען אויף צוריק, און אַז דער קליינער טומל האָט זיך איינגעשטילט, האָט מאַטע פון אונטן געהאַלטן זיינע אַפּשייד־רײַד: „אײז, גידי, אַלץ קלאָר?“ און גידי האָט אים אַפּגעעענטפּערט: „הונדערט פּראָצענט!“ און מאַטע האָט נאָך צוגעגעבן: „ביז די הייער אויפן וועג.“ און גידי האָט געענטפּערט: „יאָ.“ און מאַטע האָט געזאָגט: „און דאָרט גייט מען אַראַפּ.“ און גידי האָט געענטפּערט: „יאָ.“ און מאַטע האָט געזאָגט: „און פון דאָרטן שטייגט מען אַרויף!“ און אויך גידי האָט געזאָגט: „יאָ, מען שטייגט אַרויף.“ און נאָכדעם האָט מאַטע געזאָגט צו שייקען, וואָס איז גלייך געוואָרן רויט: „און דו, שייקע, זאָלסט באַלד אויפשטעלן די פאַרבינדונג אויף און אונטער דער ערד, און עס זאָלן נישט זיין קיין צרות!“ און שייקע האָט אים געענטפּערט מיט אַ שוואַכן „גוט“, אָבער מיט אַן אַפענעם בליק, און מאַטע האָט געזאָגט: „און וואָס נאָך?“ און גידי האָט אים אַפּגעעענטפּערט: „דאָס איז אַלץ!“ „נו, — האָט מאַטע געזאָגט — דער זייגער איז שוין באַלד האַלב דריי! איז שטייט־זשע אויף, זין מיינע, נעמט אַן זיינע צווייגן, האַקט דורך, לעכערט זיין שלײַף!“ איז ער אַרויס מיט אַ פּסוק און געטרייסלט דערביי מיטן פּויסט אין דער לופטן, און אַלע האָבן געשמייכלט, און מען איז שוין גרייט געווען זיך לאָזן אין וועג אַרײַן מיט אַ שוואַונג, אָבער דעם ענין האָט, פאַרשטייט זיך, געפּטרט דער ערשטער אויטאָ, וואָס זיין מאַטאָר האָט זיך צע־בונטעוועט און נישט באַווייליקט זיך אַנצוצינדן, — „וואָס טוט זיך דאָרט?“ — האָט פון אויבן געפּילדערט גידי, — „דער, סעלף איז נישט אין אַרדענונג!“ — האָט געענטפּערט ברױלי, וועלכער קאָן גוט די געגנט און ער האָט זיך אַוועקגעוועצט נעבן דעם שאַפּער צו ווייזן אים דעם וועג, — „און וואָס ביסטו זיך געזעסן ביז איצט ווי אַ סולטאַן אין אַ וואַנע“ — איז אויפן שאַפּער אַנגעפאַלן אורי, דער היצקאַפּ. — „וואָס האַסטו געטאָן ביז איצט? — אָבער דער שאַפּער האָט אַפּגעברײט אורי מיט אַזאָ בליק פּול מיט ביטול, אַז ווערטער זיינען שוין געווען בכלל איבעריק, און דאָך

האָט ער געפונען פאַר נויטיק דורכצוויפן: — „ביסט נאָר געוואוינט צו אַ 'סעף', וואָס איז אין אַרדענונג? אַנדערש פאַסט דיר נישט? און ער האָט מיטאַמאָל גע- מאַכט פריי דעם טאַרמאַז און געזעצט דעם אויטאָ אין באַוועגונג, האָבן אויבן, אויפן אויטאָ, אַלץ און אַלע זאַכן און די מענטשן, גענומען פאַלן, — און פון דער גאַנצער אָפּשייד-שטימונג האָט זיך אויסגעלאָזט אַ טומל, אַ געשריי און אַ זידלעריי, און די רעדער האָבן גענומען צערייבן אונטער זיך דעם זאַמד, און דער זאַמד איז געוואָרן צעמאַלן אין שטויב, און דער שטויב האָט זיך אויפגערעגט, זיך אויפגעהויבן אין דער הויך, און דער ווינט האָט דעם שטויב אויפגעכאַפט, אים פאַרדרייט, אויפגע- ווירבלט אין רויכיקע שליערן, און די שליערן האָבן זיך געקנוילט, איבערגע- פלאַכטן, פאַרוויקלט און זיך אויסגעצויגן אין אַ נידעריקן שלייף, וואָס האָט זיך געדיכט אַראָפּגעלאָזט און זיך גענומען שפרייטן צו די ווייטע, אַזעלכע ליידיקע פעלדער ...

*
**

— „אפשר האָט עמיצער אַ פאַפיראַס? איך האָב שוין גאַרנישט.“ — האָט גידי הייעריק געזאָגט. — „ליידער, מיר רויכערן נישט.“ — האָט אים יאָש שטילערהייט געענטפערט. מען הערט זיך איין און מען שוויגט. אַלץ אַרום איז ווי איינגעדערעמלט. פונקט ווי עס קאָן שוין גאַרנישט פאַסירן. פינף מינוט נאָך פיר. עס האָט נישט קיין זין איבערצוקלערן. — „אָוואו איז דאָנס?“ — „ווער וויסט, כאַפט ערגעץ-וואו אַ דרעמל.“ — „און ווען וועט איר שוין כאַפן אַ שלאָף?“ — „בלויז נאָך אַ ביסל איינגראָבן אין דער טיף.“ — האָט יאָש געזאָגט און זיך גענומען צו דער קרייזהאַק. — „איצט איז מיין ריי.“ — האָט צו אים געזאָגט יובל. — „לאָז צו רו, דו, מיט דער האַנט דינער.“ — האָט אים יאָש אָפּגעענטפערט און אָנגעהויבן האַקן. יובל האָט אַרויפגעקלעטערט, געמאַכט פאַר יענעם פלאַץ. — „וואָס איז דען מיט דיין האַנט?“ — האָט גידי געזאָגט. — „גאַרנישט, שוין כמעט געזונט.“ — האָט געזאָגט יובל. — „געזונט!“ — האָט יאָש אַ זאַג געטאָן פון אונטן און ווייטער גערעדט: „קוים דעם גיפס אַראָפּגענומען, און שוין ווייטער צעבראַכן. נאָך אייערנעכטן געהאַט היץ! מעגלעך, אַז היינט אויך!“ — „הער אויף יאָש.“ — „נישט ריכטיק? ער האָט נישט געטאַרט קומען אַהער!“ — „טו אַ טובה, יאָש, הער אויף, האַסט עס שוין טויזנט מאָל געזאָגט.“ — „איך וועל עס זאָגן נאָך טויזנט מאָל: האַסט נישט באַדאַרפט קו- מען אַהער.“ — „דו ביסט נישט געווען אין מלכיה?“ — האָט איצט גידי געפרעגט. — „געווען, ווער איז נישט געווען.“ — „פון ערגעץ-וואו געדענק איך דיך.“ — „יאָ? איז רעכן טאַקע אויס: משמרה-העמק און זרעין, אויסער מלכיה, און דריי חדשים אין שפיטאַל.“ — „יאָ? אַזוי שטאַרק אַריינגעכאַפט?“ — „נישט שלעכט.“ — „ביסט אפשר פון מאַטקעס חברה?“ — „גענוי.“ — „אַהא, איצט איז פאַרשטענדלעך. גע- ווען אַ טייערער יאָט, מאַטקע. וויפל זיינען נאָך איבערגעבליבן פון אייעריקע? די לעצטע מאָהיקאַנער, וואָס?“ — „בערך“ — האָט געזאָגט יובל. — „פו“, — האָט גידי געזאָגט. — „יענע טעג טאַקע, שוידערלעכע ... אויך קראַנק, וואָס-זשע ביסטו געלאָפן אַהער?“ — „נישט קראַנק, יאָש איינפאַלן.“ — „איינפאַלן, וואָס?“ — האָט יענער געמרוקעט צווישן איין האַק און אַ צווייטן. — „איז אַזוי“, האָט גידי גענומען פון זיי אָפּשייד. „זיי געזונט.“ — האָט זיך שטיל געזעגנט מיט אים יובל.

*
**

און ווייטער הערט מען זיך איין אין דער פינצטערניש. דער זיגער רירט זיך נישט. נאָר נישט טראַכטן. פון יענער זייט הייזל, ביים שיין פון אַ שוועבעלע: זיבן מינוט נאָך פיר. מיט דער פלייצע צו דער וואַנט. נישטאָ וואָס צו טראַכטן. אַז מען איז הפקר. און אפשר האָבן זיי פאָרט פאַרקערעוועט צו די האַרמאַטן, אין הינטער-לאַנד. אָדער צום גרויסן וועג. שוין אַזוינס אויך פאַסירט. כדי נישט אַריינצופאַלן ביים טאַג-ליכט. איך וואָלט דאָס זעלבע געטאָן, און דער אויפרייס? איך ווייס נישט. יעדע נאַכט — עפעס אָן אויפרייס, דאָ אָדער דאָרט, אַ שאַס, אַ פייערצייכן. איצט איז אינגאַנצן שטיל. נאָר נישט זאָרגן, זיך נישט אויפרעגן. וואָס טוען אַלע? פשוט און פראַסט — מען שלאַפט. עס באַרואיקט שרעקלעך, וואָס מען שלאַפט פשוט און פראַסט. וואָס מען לאַזט דער וועלט, אַט דער אַלטער מכשפה, גיין איר אייגענעם גאַנג. זיי האָבן פֿיין געאַרבעט, די נייע. בעסער פון די אונדזעריקע. אַט די וועלן שוין נישט אַנטלויפן. יא, אָבער וואָס פאַר אַ באַדינגונגען האָבן מיר געהאַט! — נישטאָ מיט וועמען אַ וואָרט אויסצורעדן. וואָס שלאַפן זיי אַלע. איינגעדעקט. אויף דער קאַלטער ערד אונטער אַזאַ הימל, און עס איז זיי גוט. פאַטערן אַזאַ שעה אין שלאַף! די קעלט וועט זיי שוין אויפוועקן. פאַרוואָס בין איך אַזוי שלעכט? לאַז זיי, זאָלן זיי שלאַפן. גוט, איך לאַז. באַלד ווערט טאָג? און אפשר קלעטערן זיי שוין באַרג אַרויף, אין דעם איצטיקן מאַמענט טאַקע און גלייך וועלן זיי זיך באַווייזן, מידע, איינגעבויען אין גאַנג, כאַפן קוים דעם אַטעם, שמייכלען אויסגעשעפט, וואָס די זאָך איז הינטער זיי, שוין אָפגעטאָן. אינגאַנצן אַליין, הפקר, קיינער קאָן זיי נישט העלפן. די גאַנצע וועלט, ווי גרויס, ווי רייך, ווי פילזייטיק זי איז. — איז ווייט אַפֿ-גערוקט פון זיי. איינער אַליין וועלן זיי מוזן זיך ראַנגלען מיט ריזן, מיט שוידער און גרויל — וואָס זיי קאַנען אַנטרעפן אין וועג. און קיינער ווייסט גאַרנישט און וועט גאַרנישט וויסן, ווי דאנוס האָט זיך געקווענקלט, זיך שווער אַנטשלאָסן. עודד! עודד איז מיט זיי. עס זאָל נאָר נישט זיין עודד. זיין שוועסטערל, דאנינא. דאנינא דאָס פּיצל, לויפט אָן אַ מיצל. און נחום. און קוביס געהילף, ווי הייסט ער דאָרט. און קובי אַליין. פון יענע וואָס דו וואָלסט גערן געוואָלט האָבן אַ קלאַרערע מיינונג וועגן אים און דו האָסט זי נישט. איינער, וואָס נישט... און עמיחי איז שיער נישט אַוועק מיט זיי. עמיחי און... האַ, איך הויב שוין אָן. שווייג, בהמה, וואָס פאַר אַ ריזיקע שטאַל איז ביי דיר אין האַרצן. אַ שרעק, די געלע... אַ קליין ביסל טראַכטן וועגן איר. באַלד. זיי האָבן זיכער פאַרקערעוועט. געאַנגען אַרום און אַרום. זיי נישט קיין שמאַטע. עס איז ערשט צען מינוט נאָך פיר. וואָס איז דער רעש? זיי האָבן פאַרקערעוועט. נאָך אַ רגע, און זיי וועלן זיך באַווייזן, און ווי נאָר זיי וועלן זיך באַווייזן, וועט די גאַנצע זאָרג זיך צעקריכן, צערינגען ווי קיינמאַל נישט געווען. זי האָט אַ ווייסן קערפער, ווייס ווי אַן אָפגעשיילטע קוקורוזע... און דער אויטאָ וועט אויך באַלד קומען, מיר וועלן אַוועקפאַרן פון דאַנען, און שוין. אפשר בלייב איך נאָך דאָ אַ ביסל? היינט וועט אין צקלג זיין דער אמתער טאָג. זאָל פאַרן ווער עס וויל. זיי וועלן זיך דאָרט, ביי די האַרמאַטן, באַגיין אָן מיר. אה, נישט איצט, קודם זאָלן יענע קומען צוריק, אַ קליינטיק גלעט אַזאַ, אַז... הער אויף, גענוג. — ״ווער איז דאָרט?״ — ״איך, ראפי״. — ״שלאַפסט נישט?״ — ״זיך ערשט

אויפגעכאפט. ווי שפעט איז איצט? — „צען מינוט נאך פיר. האָסט אַ פאַפּיראַס? ראַטעווע אַ מענטשן.“ — „נישטאָ שוין. ליידער.“ — „אַ שאַד? — “ליידער. זיי זיינען נאָך נישט צוריק? — “פרעגט ער שטיל און פאַרשלאָפּן. — “ניין.“ — “לאַנג-זאַם און שווער: “דו טראַכטסט איבער? — “ניין, נישטאָ וואָס איבערצוטראַכטן.“ קאַלט. סתם קאַלט. עס רירט זיך נישט. שטיל. און די שטערן. לאַנגווייליקע. די געדולד זייערע. דער אידיאָטישער אויסדויער זייערער. קאסיאָפּע און די איבעריקע, שוין נמאס. זיי און זייער שייַן. פאַרוואָס זינקען זיי נישט. — “איך שטאַרב רוי-כערן“ — האָט גידי אַ כריפּע געטאָן. — “איך שטאַרב טרינקען“ — האָט אַ מורמל געטאָן ראפּי. — “די קישקעס שרומפּן מיר איין.“ און שפעטער אַ ביסל: „האָסט געהערט אַן אויפרייס? — “האָט גידי געזאָגט. — “וועלכער, יענער, דער גרויסער, אַ זייגער דריי? וואָס איז עס געווען? — “איך ווייס נישט, איך האָב גאַרנישט געהערט.“ — “אַ ריזיק גרויסער, — האָט ראפּי געשילדערט. — ביסט אומרואיק?“ — “ניין. אַזוי זיך.“ — פּלוצים כאַפט אַרום אַ פעסטער פּחד, וויקלט אַרום ווי אַ קלייד פייכט פון שווייס. ברענט און בריט אינווייניק. אַן אומגעווענע מידקייט. אַ קופּע מידקייט — און אַ קליין מענטשעלע ווערט אונטער איר צעקוועטשט ווי אַ גראַזגריל. נישטאָ קיין שפּאַלט וואו צו באַהאַלטן זיך. אויסגעשטעלט קעגן אַלדאַס־שלעכטס. אַזאַ פּוסטקייט און עקל. די פּלייצע זאָגט זיך אַפּ צו טראַגן. האָ, הער אויף, מענטש איינער. וואָס איז מיט דיר? נעם זיך אין די הענט. אַנגעצונדן אַ שוועבעלע אין פּויסט איבערן זייגער. אַ פּערטל נאָך פּיר. אין שטויב שטעקט אַן עק פון אַ פאַפּיראַס. אויפּגעהויבן, נישט געטראַכט, צוגעטראַגן צו די ליפּן, אַנגעצונדן און זיך טיף פאַר-צויגן. שטייף, מיט פאַרמאַכטע אויגן. קייקעלעך תּהום. נאָכדעם אויסגעלאָזט דער רויך און דער מאַמענט איז פאַרביי. — “וואָס קוקסטו אַזוי? — “האָט גידי הייזע-ריק געזאָגט צו ראפּי. — “גיב מיר אַ ציי.“ — האָט יענער זייער שטיל אַפּגעענטפּערט.

**

„... אַה, קוקסט“, — שרייט פּלוצים רחמים אַזוי, אַז אפילו בעני דערשרעקט זיך, און ווייזט אַן אַלע איבערגעשראַקענע די ריכטונג. מען דאַרף גאַר קיין סך נישט ווייזן. מען דערזעט זיי גלייך. ווער זיינען זיי? — קובי מיט זיין חברה? — פון דאַרטן גאַר? — וויפל זיינען זיי? — ווייניק. דריי-פּיר. אַה, גוט, וואָס עס זיינען זיי! איך האָב דאָך אייך געזאָגט, אַז זיי קומען צוריק. קוביס משוגעתן. אַ וואונ-דער, וואָס זיי קומען נישט פון הינטן — פון דרום. וואָס איז דער וואונדער. אַה, שוין נמאס געוואָרן צו וואַרטן און אויסקוקן זיך די אויגן. איין פּינלעכער צווייפל אַראָפּ. האָבן מיר, הייסט עס, מינירטע וועגן העט-ווייט. דאָס איז פּיין. וואָס קריכן זיי אַזוי? אומגעלומפּערט, קוים וואָס זיי רירן זיך, נאָך אַזאַ לאַנגע נאַכט. מאַדנע האַמעטנע, פּונקט ווי אַנגעלאָדן. אַדער ... טראַגן זיי עפעס? גאָט מיינער: עמעצן! פאַר-וואונדערט? ווער? דערהרגעט? ניין! זאָל זיין ניין! וואָס איז מיט זיי. פאַרוואָס אַזוי לאַנגזאַם! (פאַרמאַך די אויגן, בעט גאָט: פאַר וועמען?) איז עס אַן אמת? מען שפּאַנט פאַמעלעך און מען טראַגט אַ שווערע זאָך. קלאַר. מען זעט עס דייטלעך. מען האַלט זיך צוזאַמען (אַה, ניין, ניין! פאַר וועמען בעסטו גאָט, נאָר נישט ער, אַה, זאָל זיין ניין, בכלל ניין!). פּלוצים, ווי אַ בליץ: דער אויפרייס ביינאַכט. אַדער

די שיסערייען, דאָס האַרץ האָט געוואוסט פאַרוואָס עס ציטערט. דער פחד, וואָס מען האָט אים די גאַנצע צייט אָפגעשטויסן און פאַריאַגט, שטעלט זיך איצט אויף, אַן אויסגעגלייכטער, אַ זיכערער אין זיך, אַזוי פּראַנק און פּריי, כמעט שפּאַטיש: איך בין דאָ. די זאך האָט פּאַסירט. בפּירוּש. נישט אויסגעמיטן. נאָדיר. וועמען ברענגען זיי? אַזוי אָנגעשטרענגט. קובי, און חיימקע, אין עווד, און נחום. אַה, ניין, ניין, ניין (גראַדע חיימקען קען מען ווייניקער פון די אַנדערע ... — אַ געמיינ- הייט, אַ געמיינהייט!). פאַרוואונדעט? שווער? צעבראַכן אַ פּוס? דערהרגעט? ... די אויגן שליסן זיך אויף אַ וויילע. פאַרהאַלטן די צייט. באַשווערן. אַלע גייסטער. גאַט. אים, גאַט אַליין, אויב ער איז דאָ. איין וויילע קאָן אַלץ ענדערן. אַ געפיל אַזאַ אַז נישט געאַנטע, ווילדע, ערגסטע מעגלעכקייטן פון אַ פינצטערער פּאַנטאַזיע, וואָס ביי איצט זיינען זיי געווען בלויז שאַטנס פון פאַרציטיקע שרעקן — האָבן זיך אַלע מאָל אָנטפלעקט פאַר דיר. שטייסט הויל און נאַקעט קעגן זיי. די שרעקן האָבן שוין פון לאַנג, אפּשר פון קינדוויז אָן, געלויערט אויף דיר. האָסט זיי שטענ- דיך אָפגעשטופּט פון זיך מיט אַן אוי-וויי. איצט איז סוף-סוף געקומען זייער שעה. אַ גורלדיקע. וואָס פאַרלענדט און פאַרטיליקט. (אַה, ניין! אַה, ניין!) — עס האָט נישט קיין זין: שוין דעצידירט. אַן עק. אומזיסט בעסטער רחמים. עס וועט שוין נישט העלפּן. ווער איז ער? ווער זיינען די דריי? האָבן מיר עס נישט געזען פון דער-ווייטן. דער פון פאַרנט איז חיימקע. אַ נידעריקער. נאָר ער דרייט אַזוי מיטן קאַפּ. דערצו זיין זאָק-היטל. די אַנדערע צוויי טראַגן צוזאַמען פון הינטן. אַזוי איז עס. ווי ביי אַ בליץ-שיין זעען אַלע אַ סך זאַכן, העל און דייטלעך. דאָס האַרץ וויל נאָך אַלץ נישט וויסן. אַבער ער ווייסט. אַלע דאָ אַרום ווייסן פּלוצים, אַז דאָס איז קובי. באַשטימט. קובי? קלאַר. נישט קיין אַנדערער. ער. זיכער. לאַזט זיך אויס, אַז אויך דאָס האָסטו פּריער געוואוסט. געוואוסט, אַז אַזוי וועט עס זיין. אַז דאָס איז ער. שאַ-שטיל לאַזט ער זיך טראַגן פון די דריי. צוויי פון הינטן און איינער פון פאַרנט. זיינע אַרעמס נעמען אַרום די העלדזער פון די צוויי (ער עטעמט נאָך) אַזוי נאָענט און חבריש. אַבער מאַדנע שוואַך, אַזוי מאַדנע מאַט. (טויט? שוין טויט? נעמט אַרום זיינע חברים און איז טויט?) טוליעט זיך. שוואַך און מאַט איבער אַלע מאַסן. דער העלער קאַפּ פּאַלט אַראָפּ אויף דער ברוסט, שאַקלט זיך, וואַקלט זיך, אַהין און אַהער, אינעם שווערן, נישט גלייכמעסיקן, אויסגעשעפּטן גאַנג. בחור פון פאַרנט, אָנגעבויגן פאַראויס, חיימקע, האַלט אים אונטער די קני. פון ביידע זייטן הענגען נאָך די פּיס אין די שווערע שיך, וואָס זיינען דאָך אייגנטלעך בלויז לייכטע סאַנדאַלן. זיי וויגן זיך, צעשפּרייטן זיך, אַט בויגן זיי זיך אַראָפּ און אַט דרייען זיי זיך אויס צו די זייטן, און יענע קלעטערן אַלץ און קלעטערן אַרויף. די הענט. אַט די איינע האַנט. הענגט נאָך. זיך אַראָפּגעגליטשט פונעם האַלד, אָפּגעלאַזט, הענגט אַראָפּ. גלייך אַראָפּ, שווערוואַגיק, שווערער פון שווער, ציט אַראָפּ צו דער ערד, אַ לאַנגע, מיט פינגער וואָס רינען אַראָפּ. אַ האַנט, אַראָפּגענומען פון קרייץ, הענגט נאָך און ציט אַראָפּ צו דער ערד. קובי. גאַט אין הימל! קובי! דווקא ער. זיי קומען אַלץ נעענטער און נעענטער. — „אַ טראַג-בעטל!“ — רייסט זיך דאנוס סוף-סוף מיט געוואַלד אַרויס פונעם שטומען קרייז. — „אַ טראַג-בעטל!“ — אַבער עמיחי לויפט שוין סיי-ווי מיטן טראַג-בעטל, און די סאַניטאַר-טאַרבע באַמבלט זיך פון הינטן, פליט אים נאָך. אויך בעני האָט זיך אַ ריס געטאַן פון אַרט און יאַגט אים נאָך. אויך

ברזילי לויפט נאך זיי. און די איבעריקע נישט. זיי לויפן נישט. זיי רוקן זיך צונויף. וואָס ווייסט איר. ביים קליינעם הייל. דער מאַמענט וואַקסט, ווערט אַלץ גרעסער. ווי אַ באַרג. און אַזוי איז עס. אַזוי.

מען צענעמט דאָס טראַג-בעטל. מען לייגט אים פאַרזיכטיק אַריבער. ער פאַלט אַנידער. ער זינקט איין. אַלע רינגלען אים אַרום, מען בויגט זיך אָן צו אים. די דריי, וואָס האָבן אים געטראָגן, זיינען נאָך אַלץ אָנגעשטרענגט, פאַרשטאַרט און געבונדן. שווער זיך אַפּרייסן, שיידן פון אים. עמיחי קניט, הערט אויס, הערט זיך איין. אַלע נעבן אים. פון דער זייט. זיי ווילן נישט דערזען דאָס שרעקלעכע און דערביי ווילן זיי זען ווי שרעקלעך דאָס איז... זיי רוקן זיך צונויף צו כאַפּן אַ בליק. אויף דאָס וואָס מען טאַרט נישט. זיך איבערצייגן, דאָס אַרט. די וואונד, דאָס בלוט, דאָס שרעק-לעכסטע פון אַלץ. מען ווייסט, אַז עס איז דאָ נאָך אַ זאך. אַבער אַזוי ווייט איז דאָך נישט שייך. מען שווייגט. עמיחי הויבט אויף דעם קאַפּ. דאָס איז עס. פאַרפאַלן. אויס. נישטאַ. די דריי, וואָס האָבן אים געבראַכט, שטייען נאָך אַלץ אָפּגעזונדערט. טויט צוזאַמען מיט אים. מיט אַראַפּגעלאָזטע אַקסלען. מיד אָן אַ שיער. אין די אויגן נעמען זיך זאַמלען טרערן. מען זאל קאָנען עפעס זאָגן. פשוט, עפעס אַזוינס, וואָס זאל אַרויסזאָגן אַלץ. האַ, צום טיילוול. זאָגט עפעס. זאל זיין גראַב, נישט איידל, זאל זיין געמיין, סענטימענטאַל, עס זאלן אַ שפּריץ טאָן די טרערן, זאל זיין וואָס עס וועט זיין, זאל אַרויסגעזאָגט ווערן דער פאַקט, ווי מעגלעך — קורץ און שאַרף. דאָס איבעריקע וועלן מיר אַליין שוין פאַרשטיין. אַבער וואָס, ווער וועט זאָגן, וואָס וועט מען זאָגן! בלויז און נאָר „אַזוי איז עס“. הייזעריק, און דערמיט איז, ווייזט אויס, אַלץ געזאָגט. דערצו אַ שאַקל מיטן קאַפּ. מען הויבט אויף דאָס טראַג-בעטל. אַלע גיבן זיך אַ לאָז העלפּן. ער איז אַזוי נאַענט און דערביי שוין אַזוי ווייט פון דאַנען. ווי שרעקלעך שווער. טראַץ די אַלע הענט. קובי! אַט דאָס איז קובי. טריט פון אַ סך פּיס. מען שטופּט זיך. מען פאַרגעסט וואָס און ווען. אַז עס איז שוין טאַג. אַז די זון איז אויף. און נאָך און נאָך זאַכן. פון דער וועלט. פון דער שלאַכט. און ווער ווייסט. מען זינקט. אויס. זאָגט — ווי אַזוי איז עס געווען? עס וואַרגט אין האַלדו. אין שלינג. נאָך מער וואַרגט עס אין מוח. פאַראַליזירט. אייגנטלעך וואָס איז שוין וויכטיק, ווי אַזוי עס איז געווען. צו וואָס דאַרף מען דאָס וויסן. צו וואָס די אַלע פּרטים — אַנטקעגן אַט דעם סוף, וואָס האַט אַלץ פאַרחתמעט. אַט דער סוף. אַבער דערביי, געפינט זיך, ווי שטענדיק, פאַרט איינער, וואָס פּרעגט: „ווי אַזוי איז עס געווען?“ לאַזט זיך אויס, אַז אַלע האָבן עס שרעקלעך געוואָלט פּרעגן. עס האַט אַלעמען געשטיקט. סוף-סוף. און איינער פון יענע ענטפּערט אָפּ טרוקן און קורץ: „געפאַלן, געפאַלן אויף אַ מינע.“ — „פשוט געפאַלן?“ — פשוט. געפאַלן. געווען שרעקלעך מיד, ווייזט אויס. אַזוי איז עס...

וואָס דאַרף מען טאָן אין המנס צייטן ?

חשובע פריינט!

אין 1937 איז געוואָרן צוויי טויזנט יאָר פון יענעם מאַמענט אָן, זינט דער רוימישער הערשער פאַמפעאוס האָט מיטגעבראַכט די ערשטע יידישע געפאַנגענע פון ירושלים קיין רוים (63 פאַר קריסטוסן). דאָס איז געווען דער אָנהייב פונעם יידישן ישוב אין אייראָפּע. אין אַ פאַר יאָר אַרום זיינען שוין די געפאַנגענע געוואָרן פרייע מענטשן, און דער גרויסער רוימישער אַראַטאַר ציצעראָן האָט אַליין עדות־געזאַגט, אַז יידן שפּילן אַן אָנגעזעענע ראָלע אין רוימישן געזעלשאַפטלעכן לעבן. אַזוי וואָלטן מיר געקאָנט מאַכן איצט אַ צוויי־טויזנט־יאָריקן יובל פון אונדזער אייראָפּעאישן ישוב, ווען ס'וואָלט אונדז אין אָנהייב פון דריטן יאָרטויזנט ניט פאַרשטערט אַט דעם יום־טוב אַ גלגול פון יענע גערמאַנישע באַרבאַרן, וואָס האָבן אין דער צייט פון פאַמפעאוס־צעזאַר נאָך געפירט אַ האַלב ווילדן לעבן. די לעצטע צוויי היטלער־יאָרן 1938-1939 מאַכן אויף אַ סך מענטשן דעם איינדרוק, אַז עס הייבט זיך אָן דער חורבן פון אייראָפּעאישן יידנטום, און אַז דער העגעמאַני־שער צענטער פון אונדזער פּאָלק וועט זיך מוזן אַריבערטראָגן אויף יענער זייט ים — קיין אַמעריקע אָדער אַזיע.

מיר לעבן איבער איינעם פון די גרעסטע קריזיסן אין אונדזער געשיכטע. די יאָרן תרצ"ח — תרצ"ט וועלן פאַרצייכנט ווערן אין דער רשימה פון די שרעק־לעכסטע היסטאָרישע דאַטעס: תתנ"ו (קרייצצוגן), ק"ח — ק"ט (שוואַרצער טויט), רנ"ב (גירוש ספרד), ת"ח ות"ט (כמעלניצקי), תרמ"א — תרמ"ב און תרס"ג — תרס"ו (רוסישע פאַגראַמען), תרע"ט — תר"פ (אוקראַיניש־פעטלורישע פאַגראַמען). אין די היינטיקע גזירות אין מיטל־אייראָפּע האָבן זיך פאַראייניקט אַלע צרות פון

פון דער רעדאַקציע.

דעם דאָזיקן אינטערעסאַנטן און וויכטיקן „בריוו“, האָט שמעון דובנאָוו, ע"ה, געשיקט פון ריגע זומער 1939 צו דער רעדאַקציע „אויפן שיידוועג“, קיין פאַריז. „אויפן שיידוועג“ איז געווען „אַן אומפאַרטייאישער אַרגאַן פאַר ערנסטער פובליציסטיק, פאַר יידישע קולטור־פּאָליטישע און קולטור־פּילאָסאָפּישע פּראַבלעמען“ א. א. ו. און „אַ פרייע טריבונע פאַרן זוכנדיקן יידישן געדאַנק און פאַר יעדן איינעם, וואָס האָט צו זאָגן זיין דורכגעטראַכט וואָרט וועגן די פּראָגן, וואָס מאַטערן אַ וועלט מיט יידן“. די זאַמליכער זיינען דערשינען אונטער דער רע־דאַקציע פון א. טשעריקאָווער און י. עפרויקין.

שמעון דובנאָוו איז דאָן אַלטע געווען 79 יאָר.

דער „בריוו“ פון ש. דובנאָוו איז פאַרעפנטלעכט געוואָרן אין „צווייטן זאַמלבוך“, אויגוסט 1939. קאָן זיין, אַז ס'איז דער לעצטער אַרטיקל פונעם גרויסן יידישן היסטאָריקער ש. דובנאָוו, וואָס איז אומגעבראַכט געוואָרן דעם 30טן נאַעמבער 1941 אין דער ערשטער „אַקציע“ דורך די דייטשע מערדער, ימח שמם ונמח זכרם מלהזכירם. מיר גיבן דעם דובנאָוו־בריוו אין פאַרבינדונג מיט זיין 100סטן געבוירנטאָג.

אמאליקע צייטן מיט א מאדערנסטער סיסטעם פון רציחות, רויב און פייניקונגען, וואס עס האט געקאנט צוטראכטן נאָר די אינקוויזיטאָרישע פּאַנטאָזיע פון אַ היטלער, אַ גערינג אָדער אַ שטרייכער. מיר לעבן איבער באמת המנס צייטן: היטלערס „אויסראַטונגס־סיסטעם“ איז אַ פשוטע איבערזעצונג פון המנס פּלאַן „להשמיד להרוג ולאבד את כל היהודים“ — מיט דעם אונטערשייד, וואָס דאָרט איז עס געבליבן נאָר אַ פּלאַן, ווייל דאָס יידישע פּאַלק האָט זיך אַנטקעגנגעשטעלט און האָט דערפירט המנען צו דער תּליה, און היטלער — האָט זיין פּלאַן כמעט ווי דורכגעפירט. אַ מיליאָן יידן אין דייטשלאַנד, עסטרייך און טשעכאָסלאַוואַקיע זיינען פּאַריכטעט, באַרויבט, צעשלאָגן, לערך אַ העלפט — פּאַרטריבן, און די אַנדערע העלפט זיצט נאָך אין דעם היטלער־לאַנד, ווי געפּאַנגענע אָדער ווי ערבניקעס, וואָס ווערן לאַנגזאַם פּאַרפייניקט, אויף אַלע קאָנטינענטן און ימים הערן זיך איצטער די געשרייען פון צענדליקער טויזנטער „גולי אַשכּנז“, וואָס קלאַפּן אין די טירן פון אַלע לענדער, — און מען לאָזט זיי ניט אַריין צוליב די אימיגראַציע־געזעצן אָדער סתּם רשות.

וואָס דארף מען טאָן אין אַזאַ צייט ? ווען דער חלף ליגט אויפן האַלדו, מוז מען זיך איילן אַפּצושטעלן די האַנט פון גולן און ראַטעווען דעם קרבּן. מען דארף שאַפּן אין דער גאַנצער וועלט אַ באַוועגונג קעגן דער באַנדע רוצחים און אויך אַראַגיאַנזאָציעס צו זוכן לענדער פאַר די פּאַרטריבענע אָדער אַנטלאַפּענע. שוין עטלעכע יאָר, ווי די יידישע און טיילווייז אויך די ניי־יידישע וועלט אַרבעט אין אַט דער ריכטונג. אין דער לעצטער צייט האָט זיך אַנגעהויבן אין דער גאַנצער וועלט דער אַנטי־אַגרעסיווער קאַמף קעגן יענעם פּאַשיסטיש־נאַציסטישן בונד, וואָס איז גלייכצייטיק אַ סכּנה פאַר דער מענטשהייט, ווי פאַר איר יידישן טייל. אין דעם דאָזיקן גרויסן קאַמף דאַרפן זיך אַריינואַרפן אַלע אַקטיווע כוחות פון דעם יידישן פּאַלק, כדי אַרויסצושלעפּן איראַפּע פון דעם זומפּ, וואָס זי איז אין אים אַריינגעפאַלן, און ראַטעווען די איראַפּעאישע יידן פון אונטערגאַנג. אין דער ערשטער ריי שטייט די רעטונג־אַקציע, און שפּעטער וועט קומען די ריי איבערצובויען די צעשטערטע וועלט און אונדזער אייגן וועלטל אויף יסודות פון גערעכטיקייט און פּרייהייט, מענטש־לעכן און נאַציאָנאַלן פּראַגרעס.

איז גראַד אין אַט די טעג פון מהומות און מלחמה־שרעק, צווישן פעק מיט צייטונגען, פּול מיט געשרייען פון היטלער־קרבות, אַנגעקומען צו מיר דער ערשטער פון איערע זאַמליכער, „אויפן שיידוועג“, וואָס אין נאָרמאַלע צייטן וואַלט ער מיר פּאַרשאַפט פיל פּאַרגעניגן, אָבער היינט רופּט ער ביי מיר אַרויס קריטישע גע־דאַנקען. איך וואַלט באַגריסט דעם עצם פּאַקט, וואָס מענטשן שטעלן זיך אַפּ „אויפן שיידוועג“ און פּאַרטראַכטן זיך, צי זיינען די פּריערדיקע וועגן פון דער יידישער אינטעליגענץ געווען ריכטיקע און צי דאַרף מען ניט עפעס ענדערן אין אונדזער אידעאָלאָגיע פון 19טן און אָנהייב 20טן יאָרהונדערט. אָבער, איצטער, ווען עס גייט דער קאַמף פאַר אונדזער פיזישן קיום, פאַר אונדזער מענטשלעכער ווערדע, ווען יעדער טאַג רייסט אַרויס פון אונדזערע רייען טויזנטער קרבנות, ווען ביי אַ מיליאָן ברידער גייען אויס די כוחות, פון די שרעקלעכע יסורים, וואָס דערפירן אַ סך מענטשן צו זעלבסטמאָרד אָדער משוגעת, — צי קאָנען מיר אין אַזאַ צייט טראַכטן וועגן אידעאָלאָגישע רעוויזיעס ? איך מייך, אַז מיר שטייען ניט אויפן שיידוועג

אין גייסטיקן זינען, נאָר אויפן שלאַכטפּעלד, וואו אַרום אונדז פאַלן צעשלאַגענע, פאַרפייניקטע מענטשן.

מען וועט פרעגן: וואָס קאַנען אומבאַוואָפנטע יידישע מאַסן אויפטאָן אויפן שלאַכטפּעלד? זייער אַ סך. אַן אינטערנאַציאָנאַל מיליאָנען-פאַלק, פול מיט האָס צום פאַשיום און נאַציוזם קאָן דינען, ווי אַ שטאַרקער פערמענט אויפצורודערן די וועלט קעגן די דאָזיקע מערדערישע באַוועגונגען, אויפּוועקן דאָס וועלט-געוויסן.

מיר האָבן שוין ניט ווייניק אויפגעטאָן מיט דעם באַיקאַט פון דייטשע סחורות, באַזונדערס — אין אַמעריקע, וואו עס גייען צוזאַמען מיט אונדז אויך גיט-יידישע אַרבעטער-מאַסן. די לעצטע סטאַטיסטיק באַווייזט, ווי עס איז אַ דאַנק דעם באַיקאַט געפאַלן דער עקספּאָרט פון דייטשע סחורות, און היטלער אַליין מיט זיינע אַגענטן האָבן געמוזט מודה זיין, אַז דאָס וועלט-יידנטום האָט אַנגעטאָן נאַצי-דייטשלאַנד גרויסע צרות. אַפּנעמען דאָס שטיקל ברויט אָדער פוטער פונעם מערדערס מויל, — הייסט אַרויסרייסן פון זיין האַנט די שווערד, מיט וועלכער ער וויל אונדז טויטן. מיר העלפן דערמיט דער עקאָנאָמישער בלאַקאָדע, וואָס די גרויסע אַנטי-אַגרעסיווע מלוכות שאַפן אַרום היטלער-לאַנד און מוסאַליני-לאַנד. דורך אונדזער פּראָפּאַגאַנדע העלפן מיר צו שאַפן אויך די מאַראַלישע בלאַקאָדע אַרום ביידע רויבערישע מלוכות. ווען עס וועט קומען צו אַ וועלט-מלחמה, וועלן באַגייסטערטע יידישע סאַלדאַטן פרייוויליק קעמפן אויפן פּראָנט פונעם אַנטי-אַגרעסיוון בלאַק.

דאָס איז איין זייט פון אונדזער קאַמף — די אַנדערע איז נאָך וויכטיקער: איינ-אַרדענען אונדזערע פאַרוואַגלטע ברידער, וואָס זוכן אין אַלע טיילן וועלט אַ דאָך איבערן קאָפּ. דאָ מוזן מיר אויך פירן אַ שווערן קאַמף: אין אַרץ-ישראל — מיט די אַראַבישע טעראָריסטן און אַראַבאַפּילן אין דער ענגלישער רעגירונג, אין די איבעריקע אימיגראַציע-לענדער — מיט די וועכטער פון פאַרשלאָסענע טויערן. אין יענע עמיגראַציע-לענדער, וואָס זיינען מער אָדער ווייניקער אַנגעשטעקט מיט דער נאַציסטישער מגיפה און ווילן פטור ווערן פון דער יידישער באַפעלקערונג, מוז מען נאָך ווייטער פירן דעם אַלטן קאַמף פאַר אונדזערע בירגערלעכע רעכט. אַזוי אַרום האָבן מיר דרינגענדיקע אַרבעט, אַרבעט איבער אונדזערע כוחות, און דאָ קומט מען צו אונדז מיט שטימונגען פון יאוש און רעזיגנאַציע, מיט הרהורי-תשובה און גאַט-זוכענישן. ניט צום ערשטן מאַל הערן מיר אַזעלכע תשובה-שטי-מונגען. אַפילו אין די לעצטע זעכציק יאָר — פון די רוסישע ביז די דייטשישע פאַגראַמען — האָבן מיר שוין עטלעכע מאַל דורכגעמאַכט אַ רעוויזיע פון אונדזערע אידעאַלן: חִיבת-ציון, פּאָליטישער און גייסטיקער ציוניזם, גלות-אויטאַנאָמיזם, טעריטאָריאַליזם און סאָציאַליסטישע קאַמבינאַציעס פון אַט די אַלע „איזמען“. איר, מינע פריינט, זייט גאַנץ גערעכט, ווען איר שרייבט („אויפן שיידוועג“, 1. ז. 5): „נאָך יעדער גרויסער קאַטאַסטראַפּע אין לעבן פון פאַלק, פלעגט פון די חורבות אויפגיין אַ נייע שטאַרקונג און חשבון-הנפשׁ“. יא, נאָך דער קאַטאַסטראַפּע, אָבער ניט אין די טעג פון דער קאַטאַסטראַפּע, מיר זיינען נאָך פון איר ניט אַרויס, ווייל זי איז לענגער און שאַרפּער, ווי אַלע פריערדיקע קאַטאַסטראַפּעס אין לעצטן יאָר-הונדערט. ווען דער „גירוש אַשכּנז“ וועט זיך פאַרענדיקן, און מיר וועלן האָבן אַלע הונדערטער טויזנטער פליטים איינגעאַרדנט אין אַנדערע לענדער, וועלן מיר דעמאָלט זיך אַרומזען אויף וויפל די אַסימילאַציע-ריכטונג איז ביי אונדז אויסגע-

וואַרצלט נאָך דעם שטורעם פון ראַסיוזם און היטלעריזם, און ווי קאָן מען גייסטיק ראַטעווען די אויסגעליידיקטע נשמות פון דעם נייעם דור. דערווייל אָבער דאַרפן מיר ראַטעווען זייערע גופים. אַפריער יידן — דערנאָך יידישקייט. דערווייל דאַרפן מיר קעמפן מיט דער מגיפה פון שנאת־ישראל אין איר נאַציסטישער פאַרם, מיט די פלענער פון נייע גירושים און רדיפות אין מזרח־אײראָפּע.

אין אונדזער תקופה פון קאָנטרעמאַנסיפאַציע טאָר מען ניט שטעלן די איי־ראַנישע פראָגע: נו, און וואָס האָט זי אונדז געבראַכט אָט די עמאַנסיפאַציע? יא, זי האָט מיטגעבראַכט אַסימילאַציע, אָבער אויך — פרייהייט, מענטשלעכע ווערדע, זי האָט אויפגעלעבט דעם פרייען מענטשן און דעם יידן, — און די אויפגאַבע פון אונדזער גרויסער נאַציאָנאַלער באַוועגונג אין לעצטן האַלבן יאָרהונדערט באַשטייט דערין, אַז מען זאָל קעמפן פאַר עמאַנסיפאַציע אָן אַסימילאַציע, פאַר בירגערלעכע און נאַציאָנאַלע רעכט צוזאַמען. נאָך דער וועלט־מלחמה האָבן מיר אַזאַ פרייהייט שוין אויסגעקעמפט, אָבער נאָר יוֹר־יִשׁ, אין די אָפּמאַכן פון פעלקער־בונד מיט די מזרח־אײראָפּעאישע לענדער. מען האָט קוים באַוווּן צו פאַרווירקלעכן די דאָזיקע פּוּלשטעננדיקע עמאַנסיפאַציע, איז געקומען די היטלעריסטישע מגפה און האָט פאַרסמט די מוחות אין די לענדער פון גרויסע יידישע צענטערען.

הייסט עס, אַז די עמאַנסיפאַציע האָט אונדז אָפּגענאַרט? מיר מוזן קעמפן קעגן דעם גייסט פון קאָנטרעמאַנסיפאַציע, קעגן די מיאוסע פלענער פון „עוואַקואירן“ מיליאָנען יידן פון די לענדער, וועלכע זיי האָבן געבויט הונדערטער יאָרן צוזאַמען מיט דער קריסטלעכער באַפעלקערונג, קעגן דער מגיפה פון די היטלער־גירושים, אָבער ניט אַראַפּלאָזן די הענט און זיפצן: די עמאַנסיפאַציע האָט אונדז אָפּגענאַרט! איר וועט זאָגן, אַז אין מזרח־אײראָפּע קאָן זיך איבערחזרן דער „גירוש־אַשכּנז“ פון היטלער־לאַנד, — אָבער דאָ האָט מען דאָך שוין פאַרוזכט דעם טעם פון היטלע־ריוזם, און מען האָט דאָך געמוזט צושטיין צום אַנטי־אַגרעסיוון בלאַק פון די דע־מאַקראַטישע לענדער קעגן די וועלט־גולנים. וועט די אַנטי־אַגרעסיע־באַוועגונג באַפרייען אײראָפּע, וועט באַפרייט ווערן אויך איר יידישער טייל.

אַט פייערט מען איצטער, אין דער צייט פון דער שרעקלעכסטער קאָנטרע־רעוואַלוציע, דעם 15טן יובל פון דער גרויסער פראַנצויזישער רעוואַלוציע, וואָס האָט געשאַפן אַ נייע תקופה אין דער וועלט־געשיכטע. און אונדזער פאַלק וועט אין זיינע פראַגרעסיווע קרייזן מיט התלהבות פייערן דעם ערשטן סימבאָל פון „זמן חירותנו“. אין צוויי יאָר אַרום וועט קומען דער יובל פון אונדזער ערשטער עמאַנסיפאַציע (1791), — וועלן מיר דערמאַנען דער וועלט, אַז צו דער דאָזיקער עלעמענטאַרער בירגערלעכער עמאַנסיפאַציע, האָבן מיר אין דער לעצטער תקופה צוגעגעבן די נאַציאָנאַלע, אָדער די זעלבסט־עמאַנסיפאַציע. מיר שטייען און פאַלן מיט דעם פראַגרעס אָדער רעגרעס פון דער גאַנצער מענטשהייט, ניט מיט עטלעכע אירע דעגענערירטע טיילן.

דער רוף „צוריק צום געטאָ“ איז ניט ניי, און מיר האָבן אים שוין עטלעכע מאָל געהערט אין די לעצטע צענדליקער יאָרן. אויף וויפּל דאָס הייסט: „צוריק צו יידישער קולטור, אָדער צו יידישקייט און מאַדערנעם זינען“ — גייט דאָך דאָס אַריין אין דער פראַגראַם פון דער נאַציאָנאַלער באַוועגונג. אָבער צום היטלע־לעטער־לעכן געטאָ און זיין יידישקייט וועט דאָס פראַגרעסיווע יידנטום קיינמאַל זיך ניט

אומקערן. דער רוף „צוריק צו גאט, צו דער אַלטער פרומקייט“ וועט האָבן דעם זעלביקן דערפאַלג, ווי ענלעכע רופן פון די קריסטלעכע קירכן צו זייערע פעלקער. די רעליגיעזע מאַסן וועלן בלייבן ביי זייער גלויבן, אָבער די פּרייזניקע וועט מען ניט אַרײַנשלעפּן צוריק ניט אין בית־המדרש אַרײַן און ניט אין דער קירך אַרײַן.

מיט הונדערט יאָר צוריק האָט דער שאַפּער פון דער נײַ־אַרטאָדאָקסיע געמאָן רפאל הירש אין זײַנע „19 בריוו“ פּראַקלאַמירט די האַרבע פּאָדערונג: „ניט די תורה דאַרף זיך צופאַסן צום לעבן. נאָר דאָס לעבן צו דער תורה“. און דאָך האָבן די נײַע דורות באַווײַזן, אַז מען קאָן אָפּהײַטן דעם רײַנעם קערן פון ייִדישקײַט נאָר דורך צופאַסן זיך צו די פּאָדערונגען פונעם נײַעם לעבן. מיר האָבן איצטער אַ רעליגיעזע ייִדישקײַט און אַ נאַציאָנאַלע ייִדישקײַט, אָדער אַ קאַמבינאַציע פון די בײַדע. זאָל יעדע פּאַרטיי גײַן אין איר ריכטונג. אָבער מאַנאַפּאַליזירן די גאַנצע ייִדישקײַט פאַר זיך האָט קײַנער קײַן רעכט ניט. די חלוקי־דעות זײַנען געשאַפּן געוואָרן דורך גרויסע היסטאָרישע פּראַצעסן, וואָס אַ לעבעדיק פּאַלק מוז דורכמאַכן. דער פּרײַער אידיען־קאַמף מוז ווײַטער אָנגײַן, און דער אינסטינקט פון נאַציאָנאַלן קיום וועט שוין באַווײַזן דעם עלטסטן היסטאָרישן פּאַלק דעם ריכטיקן וועג פאַר זײַן ווײַטערדיקער עקזיסטענץ.

וועגן די אַלע אינעווייניקסטע פּראַגן וועלן מיר נאָך שמועסן, ווי נאָר די משוגע־געוואָרענע וועלט וועט זיך באַרואיקן, נאָך דעם, ווי דער נײַער „אַנטי־אַגרעסיווער בונד“ וועט אָפּהאַלטן אַ נצחון איבער די רויבער־מלוכות אין יענעם קאַמף, אין וועלכן די מער פון אַלעמען באַרױבטע און צעשלאַגענע ייִדישע נאַציע מוז זיך אַקטיוו באַטייליקן אין די גרענעצן פון אירע מעגלעכקײַטן.

שמעון פרוג אין ליכט פון דער יידישער קריטיק

(צו זיין הונדערטסטן געבוירנטאג)

1.

עס ווערט איצט 100 יאר, ווי שמעון שמואל פרוג איז געבוירן געוואָרן. עס איז געוואָרן 80 יאר, ווי ער האָט זיך באַוווּן אין דער רוסיש-יידישער דיכטונג און גלייך פאַרנומען אַ בכבודיקן אַרט צווישן די רוסיש-יידישע פּאָעטן און אויך אין דער רוסישער דיכטונג. עס איז שוין איבער 70 יאר, ווי ער איז אַריינגעטראַטן אין דער יידישער ליטעראַטור מיט זיינע אייגנאַרטיקע לידער און פּאָעמען.

שמעון פרוג האָט פאַרנומען און פאַרנעמט עדיהיום אין דער יידישער ליטע-ראַטור אַ גאַנץ-באַזונדערן אַרט. די מיינונגען וועגן אים און זיין שאַפן אין דער יידישער ליטעראַרישער וועלט זיינען ווידערשפרעכנדיקע. אייניקע טיילן אים אויס אַ גאַר וויכטיקן פּלאַץ אין דער יידישער דיכטונג. אַנדערע, פאַרקערט, האָבן נישט קיין באַזונדערע געהויבענע מיינונג וועגן זיין דיכטערישן שאַפן אין יידיש. ריכטיק זאָגט ש. דובנאַוו (1860 — 1941), דער גרויסער יידישער היסטאָריקער און נאָענ-טער פריינט פונעם דיכטער, אַז „פרוגס באַדייטונג פאַר אונדזער דיכטונג אין דער פאַלקס-שפראַך האָט מען נישט גענוג אָפגעשאַצט“. ער דערקלערט עס דערמיט, וואָס „זיין ראַלע אַלס ערשטער יידישער ליריקער אין דער רוסישער ליטעראַטור האָט פאַרשטעלט פאַר דעם [יידישן] עולם זיין פיאַנערישן אויפטו אין יידיש“.

(ש. דובנאַוו — „פון זשאַגאַן צו יידיש“, ז' 172).

שמעון פרוג האָט דעביוטירט אין רוסיש אין יאר 1880. זיין ערשטע לידער-זאַמלונג אין רוסיש איז דערשינען אין 1885, דערנאָך זיינען דערשינען לידער-זאַמלונגען אין 1887, 1890, 1898, 1901. אין 1905 זיינען פאַרעפנטלעכט געוואָרן פרוגס רוסישע לידער אין 6 בענד, אַ צווייטע פאַרגרעסערטע אויפלאַגע איז אַרויס אין 1912. אין יידישן האָט פרוג אָנגעהויבן שרייבן אַרום 1888. ווי זלמן רייזען זאָגט „לעקסיקאָן פון דער יידישער ליטעראַטור“, ב' 3, 1929), איז צו פרוגס ערשטער דערציילונג „אַ חתן“ דאָ אַ פאַרוואָרט פון דער רעדאַקציע „פאַלקסבלאַט“, וואו מען „פרייט זיך צו זען, אַז דער ווייט און ברייט-באַקאַנטער רוסישער דיכ-טער, פרוג, ווידמעט זיין פעדער אויך אונדזער פאַלקס-שפראַכע“, און „מען דריקט אויס די האַפענונג, אַז ער וועט דינען אַלס ביישפּיל אויך פאַר אַנדערע שרייבער, וואָס שרייבן אין אייראָפּעאישע שפראַכן, זיי זאָלן אָנהויבן שאַפן פאַר די יידישע פאַלקס-מאַסן אין זייער שפראַך“ („ביילאַגע צום יידישן פאַלקסבלאַט“, נ' 3).

זיין ערשט ליד אין יידיש איז פאַרעפנטלעכט געוואָרן אין נ' 4 פון דער „ביי-לאַגע“. נאָך דעם האָט ש. פרוג געדרוקט פיל לידער און דערציילונגען, און ס'איז

געווען ווי עס האָט זיך געעפנט ביי אים אַ פאַרשלאָסענער קוואַל. זיין ערשטע לידער-זאַמלונג אין יידיש איז דערשינען אין אָדעס, אונטערן טיטל: „לידער און געדאַנקען“, 1896, 160 זײַ.

שמעון פרוג איז געקומען צו דער יידישער ליטעראַטור און דיכטונג, ווען ער איז שוין געווען אַן אַנערקענטער און באַליבטער רוסישער און רוסיש-יידישער דיכטער, און נאָך דעם ווי אַנגעזעענע רוסישע זשורנאַלן האָבן אים גערן געדרוקט, און רוסישע קריטיקער האָבן פאַרעפנטלעכט וועגן אים לויב-געזאַנגען.

אַט דעם איבערגאַנג פון דער רייכער רוסישער ליטעראַטור צו דער זייער אַרעמער, אין יענער צייט, יידישער ליטעראַטור האָט ש. פרוג גופא, ווי אויך די יידישע ליטעראַרישע וועלט און די יידישע קריטיק, אויפגענומען פאַרשיידן. איי-ניקע האָבן געזען אין דעם אַ מין ירידה, אַ באַרג-אַראַפּ פון זיין טאַלענט און אייניקע האָבן הייס באַגריסט פרוג, — ער איז צוריקגעקומען אַהיים, צו זיין יידישן מקור. ש. פרוג, אַדאַנק זיין ביטול-באַציאונג צו יידיש, האָט לכתחילה נישט אַרויסבאַוויזן צו זיין יידיש-שאַפן קיין ספעציעלע ליבשאַפט און פאַרערונג, און נישט באַמיט זיך זיין יידישע דיכטונג אַרויסצוהויבן. און דאָס האָט זיך געלאָזט פילן אין זיינע יידישע לידער און אין זיין יידיש שאַפן. עס קומט אויס, ווי ער האָט זיך אַראַפגעלאָזט פון זיין דיכטערישער הויך און זיך צוגעפאַסט צום געשמאַק פון דעם פשוטן פאַלק, וואָס איז, לויט זיין מיינונג, נישט געווען דערוואַקסן צו פאַר-שטיין אמתע, טיפע פאַעזיע.

ש. דובנאָו, אין זיין האַרציקער אַפּהאַנדלונג וועגן ש. פרוג, זאָגט, אַז ווען פרוג „האַט אַנגעהויבן צו שרייבן יידיש אין פעטערבורגער „פאַלקסבלאַט“, האָט ער געהאַט פאַר זיך אַ מוסטער: דער געקרוינטער העברייאישער דיכטער פון יענער צייט יהודה לייב גאַרדאַן (1829 — 1892) האָט אין 1886 אַפּגעדרוקט אַ קליין ביכל „לידער אין דער פאַלקס-שפראַך“, מיט דעם נאָמען „שיחת חולין“, ד.ה. פּלודיעריי, שמועסן מיט פּראָסטאַקעס, און גראַד אין דעם דאָזיקן ביכל געפינען מיר עטלעכע פערלען פון אמתער פאַלקס-דיכטונג. אַזוי האָט אויך פרוג, וואָס איז צו יענער צייט שוין געווען אַרויפגעפירט אויפן רוסישן פאַרנאַס דורך גרויסע רוסישע קריטיקער, „אַראַפגעלאָזן“ זיך אויף אַ וויילע צום „זשאַרגאָן“, אַנגע-הויבן לייכטזיניק, פעליעטאַניסטיש, אַבער שפעטער געוואָרן אַלץ ערנסטער און טיפער. אַ וואַרעמער שטראָם פון דער פאַלקס-נשמה האָט אים אַריינגעצויגן, האָט באַלעבט זיין שפראַך, באַפליגלט זיין לירישן געדאַנק, עס האָבן אים נאָר געפעלט נאָך אַ צוואַנציק יאָר לעבן, כדי אויסצוהייבן זיך אין יידיש אויף דער הויך פון זיין רוסישער ליריק“ (ז' 172).

ש. דובנאָו ווייזט ריכטיק אָן, אַז „צו יענער צייט איז שוין געווען אַזאַ מאַדע: ווען אַ באַקאַנטער שרייבער אין אַ מיוחסדיקער שפראַך — רוסיש אָדער העברייאיש — האָט אַנגעהויבן שרייבן „זשאַרגאָן“, האָט ער געמוזט אַ ביסל אַפלאַכן פון דער זעבעכדיקער פאַלקס-שפראַך. אַזאַ מנהג איז געווען איינגעוואַרצלט אין צעדער-בוים-לעוויס פעטערבורגער „פאַלקסבלאַט“. מ. ספעקטאָר און שלום עליכם, וואָס האָבן געשריבן אין „פאַלקסבלאַט“, האָבן, זעבעך, געמוזט אויסהערן נישט ווייניק אַזעלכע קאַמפלימענטן פון די באַלעבאַטים און פון אַראַפגעקומענע ליטעראַטור-גענעראַלן. פרוג האָט אויך מקיים געווען די מצווה און האָט אין איינעם פון זיינע

פעליעטאנען אין „פאלקסבלאט“ א ביסל חוזק געמאכט פון דער „זשארגאנישער מוזע“ — „אן אלטימשקע פרומע יודענע אין צעריסענע קליידער, פארגאסענע מיט שבת־משאלענט און וואָס פון הבדלה־ליכט“. דערויף האָט ער באַקומען אַ שאַרפע תשובה אין מ. ספּעקטאָרס „הויז פריינד“ פון איינעם שטאַרקמעסט, וואָס האָט באַשולדיקט פּרוגן אין פיינטשאַפט צו דער פּאָלקס־ליטעראַטור. פּרוגן האָט דאָס פאַרדראָסן. — ער האָט עס גאַרנישט אַזוי שלעכט געמיינט און גלאַט אַזוי אַ ביסל ליצנות געמאכט“.

ש. דובנאָוו ציטירט אַ בריוו פון ש. פּרוג צו אים (פּונעם 15טן מאַי 1889, איי־בערוזעצט פון רוסיש): אין „הויז פריינד איז געדרוקט, כמעט איבנאָן, אַ זייער קוריאָזער פעליעטאָן, וואו מען האָט מיר שוין געגעבן אַ חלק דערפאַר, וואָס אין מיין סקיצע „לידער פון יידישן זשאַרגאָן“ האָב איך אויסגעלאַכט נישט נאָר דעם זשאַר־גאָן, נאָר אויך אַלע, וואָס רעדן אויף דעם לשון, ד.ה. די גאַנצע כנסת־ישראל. מיר דוכט, אַז איר, פריינט, האָט מיין סקיצע נישט געלייענט. דערום שיק איך אייך אַן אַפּדרוק פון דער דאָזיקער אומשולדיקער זאָך, אין וועלכער פון דעם זשאַרגאָן האָט מען טאַקע, אין אַ געוויסן זין — „אַפּגעלאַכט“, אָבער מען האָט אויך באַזייגט די, וואָס רעדן זשאַרגאָן. און דאָס — מוזט איר דאָך מודה זיין — האָט גאַרנישט צו טאָן מיט דעם, וואָס ס'שרייבט דער „הויז פריינד“...

2.

ש. פּרוג און זיין דיכטונג, — די רוסישע און די יידישע — איז אַ פּראַבלעם, וואָס האָט פאַרנומען די יידישע קריטיקער די אַלע יאָרן, זינט ער איז אַריבער פון דעם רוסישן שאַפן צום יידישן. ס'איז אינטערעסאַנט, פון איין זייט האָט מען זיך געגרייט, וואָס באַוואוסטע העברייאישע און יידיש־רוסישע שרייבער האָבן גענומען שרייבן יידיש, און מ'האָט שטענדיק געטייטלט אויף פּרוגן, — אַט איז ער געקומען צום יידישן לשון. און אַנדערע, ווי, למשל, דער באַקאַנטער יידישער שרייבער פּלטיאל זאַמאַשטיין (1851 — 1909) האָט אין אַ בריוו פון 1888 געשריבן צו מרדכי ספּעקטאָר, אַז „די מאַסע, פאַר וועלכער מיר אַלע שרייבן זשאַרגאָן, קאָן דאָס (פּרוגס לידער) ניט איינבייסן. היינט זאָגט מיר, איך בעט אייך, שרייבן מיר דען זשאַרגאָן, מיר זאָלן ווייזן אין אים קונצן? יעדער פון אונדז זאָל מיט זיין שרייבן ברענגען די קלענערע ברידער עפעס נוצן — אויסלאַכן די פעלערן. בעסערן די זיטן, לערנען זיי מוסר... וואָס זשע פאַר אַ נוצן, וואָס פאַר אַ זיטן, וואָס פאַר אַ מוסר געפינט מען אין פּרוגס הימל־פּאַעזיע?“ („ייוואָ־בלעטער“, 1947, ז' 245).

לאַמיר געדענקען, אַז די זעליקע טענות האָט מען געהאַט צו י. ל. פּרץ, ווען ער האָט גענומען שרייבן אין 1888 יידיש. נישט אומזיסט האָט י. ל. פּרץ דערפילט אַ נאַענטקייט צו ש. פּרוגן, ער האָט איבערגעזעצט זיין ליד „דער כּוּס“ אויף יידיש, און אויך ש. פּרוג האָט איבערגעזעצט פּרצן אויף רוסיש („חסידיש“, אין 1902). און עס איז אַלץ פאַרבליבן אַ האַרבע פּראַגע ביי די ערנסטע יידישע קריטיקער, צי האָט ש. פּרוג באַקומען נייע כּוחות ביים איבערגיין פון רוסיש צו יידיש, אָדער ער האָט פאַרלוירן פון זיין גלאַנץ, ווען ער האָט פאַרביטן די פּושקין־לערמאַנטאָוו־

שפראך אויף דעם אַרעמערן דעמאָלסטיקן יידישן לשון. און נאָך עפעס, וואָס האָט פאַראַניטערעסירט די יידישע קריטיק, צי ס'איז געווען אַ מזל-ברכה פאַר אים גופא, פאַר פרוגן, די איבערוואַנדלונג, און צי זיין באַהעפטונג צו דער יידישער דיכטונג האָט משפיע געווען צום גוטן אויף דער יידישער פּאָעזיע פון זיין צייט. און אויב יאָ — וואָס אַזוינס האָט ער אַריינגעבראַכט אין דער יידישער דיכטונג, און וואָס האָבן מיר אים צו פאַרדאַנקען?

וועלן מיר גיין כסדר, און וועלן ברענגען די מיינונגען און אַרויסזאָגונגען פון אַ צאָל אַנגעזעענע פאַרדינסטפולע קריטיקער און ליטעראַטור-פאַרשער און וועלן זען, ווי ש. פרוג קוקט אויס אין דער ליכט פון דער יידישער קריטיק.

מיר וועלן אָנהייבן מיט בעל-מחשבות (1873 — 1924). לאַמיר זען, ווי ער האָט אין זיין צייט אויפגענומען ש. פרוג און זיין איבערגאַנג פון רוסיש אויף יידיש. אין אַן אָפּהאַנדלונג, געשריבן אַרום 1905 (דער אַרטיקל איז פאַרעפנטלעכט אין זיינע „געקליבענע שריפטן“, ווילנע, ב' 1), רעדט ער ברייט וועגן ש. פרוג און זיין שאַפן, און ער גיט צו: „און געשריבן האָט ער זיי [זיינע לידער] אויף רוסיש... אין אַ פּרעמדער שפראַך האָט זיך געמוזט קליידן זיין געדאַנק, ווייל ער האָט קיין אייגענע [נישט] געהאַט. ניט דאָ איז דאָס אַרט צו ווייזן, ווי טיף די רוסישע שפראַך האָט געוויקלט אויף פרוגס פּאָעזיע, צו ווייזן, וואו זי האָט געשטאַרקט זיין טאַלענט. פאַרן קריטיקער איז היינט קלאַר, אַז מיר וואַלטן געהאַט גאַר אַן אַנדערן פרוג פאַר זיך, ווען דער נאַציאָנאַלער גייסט פון זיינע פּאָעטישע בילדער וואַלט אויך געפונען אַ נאַציאָנאַלע שפראַך פאַר זיך...“

בעל-מחשבות מאַכט אַ פאַרגלייך צווישן פרוגן מיט דעם דיכטער ס. נאַדסאַן (1862 — 1887), וועלכער איז אַריין אין דער רוסישער דיכטונג ווי אַ רוסישער פּאָעט, הגם ער האָט געשטאַמט פון יידן. בעל מחשבות זאָגט: „צוויי באַשענקטע פון גאַט, צוויי ברידער אין גייסט זיינען אַריין אין איין צייט אין דער רוסישער ליטעראַטור. דער צווייטער האָט געהייסן נאַדסאַן. עס איז נאָך אַ גרויסע פּראַגע, ווער פון די ביידע איז געווען גרעסער. נאָר פאַר קיינעם איז היינט קיין ספק ניט: פרוג געהערט אונדז, און געהערט נאָר אַ ביסל, נאָר אַ העלפט, ווייל אַ פּאַלק אָן אַ נאַציאָנאַלער שפראַך, אָן אַ לאַנד קאָן קיין זאָך ניט פאַרמאַגן אינגאַנצן... און דאָך, ווען מען וויל פרוגן ריכטיק פאַרשטיין, מוז מען אים געמען אַזוי ווי ער האָט זיך אַרויסגעוויזן אין זיינע רוסישע לידער. דען אין זיינע זשאַרגאָן*—לידער הויבט ער גאַר ניט אָן צו זיין דער פרוג, וועלכן מיר שעצן אַזוי הויך. דאָס באַווירקט זיין בוך „לידער און געדאַנקען“. די גאַנצע פאַראַכטונג פון זשאַרגאָן קלינגט אַרויס פון זיינע שירים. די יידישע מוזע זעט אויס אין זיינע אויגן, ווי זיין אַלטע באַבעניו מיט אַ צעריסענער וואַטאווקע אין אַלע מיתה-משונהדיקע קאַלירן... די זשאַרגאָן מוזע איז פאַר אים געווען אַ משל צו אַט דעם שמוץ, צו אַט דער ווילדקייט פון יידישן פּאַלקס-לעבן...“

בעל-מחשבות זאָגט ווייטער, אַז פרוג „סטאַרעט זיך אַפילו ניט אין זיינע זשאַרגאָן-לידער אַרויסצובאווייזן זיין אמתן טאַלענט. ביי אים איז רעכט אַנאַהוויבן

(* אין יענער צייט האָט בעל-מחשבות, ווי פיל אַנדערע גערופן יידיש — זשאַרגאָן, „דער זשאַרגאָן“ הייסט זיין ערשטער אַרטיקל (אנטישאַט פאַררעדע) אין בוך. און דער צווייטער — „ווי אַלט איז די זשאַרגאַנישע ליטעראַטור?“ — ג. מ.)

א ליד מיט א טיף-אומעטיקן פאָעטישן טאָן און צו ענדיקן פּלוצעם אין גייסט פון אַ פאַרבייזטן, אָפּגעעקלטן משכיל. למשל, זיין ליד „דער הימל שפּאַלט זיך“. דער זשאַרגאַן שטויסט אים אָפּ, ער באַשרייבט אים מיט די ווערטער:

„איך האָב מיט דעם לעצטן צאָן,
געביסן און געריסן דעם זשאַרגאַן,
געקייט די ליבע שפּראַך פון אונדזער מאַמען,
געפּעפּערט מיט צעזור, געזאַלצט מיט גראַמען,
צו מאַכן זי אַ ניסעלע כאַטש ווייך
און צו פאַרדושן יענעם ריח
פון ווילנער מאַרק און דינאַבורגער יאַטקעס,
מיט אַלערליי פאַרוואַלגערטע אַסטאַטקעס,
וואָס שמעקט אויף דרייצן מאָל אַרום דעם אָרט,
וואו נאָר עס בליט כאַטש איין זשאַרגאַניש וואָרט...“

אין דעם זעלביקן אַרטיקל (מיט אַ 3-4 זייטן פּריער) זאָגט בעל-מחשבות. אין פאַרבינדונג מיט פּרוגס ליטעראַרישן יוביליי, וואָס מגרייט זיך צו פייערן: „... יונג און פּריש איז ש. פּרוג אַריין אין דער יידישער ליטעראַטור. ער האָט מיטגעבראַכט מיט זיך דעם גערודן מיט שמעקנדיקע גראַזן, דעם פאַרליבטן בליק פון אַ בלומען-פּריינט, די באַטרונקנקייט פון אַ נאַטור-מענטש, וואָס טרינקט די שטראַלן פון דער ליכטיקער זון, די פּרעכטיקע פאַרבן פון בליענדיקע פעלדער. ש. פּרוג איז געקומען פון אַ יידישן קאָלאָניסטן-דאָרף, וואו ער האָט שוין אינגע-זויגן די ליבשאַפט צו דער ערד פון קינדהייט-אויף. ער איז געווען אַ נייער מענטש אין דער ליטעראַטור, אַ נייע נשמה צווישן די פאַרטריקנטע מליצה-שרייבער. ניט פון א. מאַפּוס „אהבת ציון“ האָט ער זיך באַקענט מיט דער לעבעדיקער נאַטור, און ער האָט ניט באַדאַרפט ליינענען אַבראַמאָוויטשעס „תולדות הטבע“ אום זיך צו פאַראַינטערעסירן מיט איר. ווי פאַר יעדן געבוירענעם פּאָעט, איז די נאַטור אַליין זיין רבי געווען:

זי האָט אים געלערנט אי זינגען, אי שפּילן,
זי האָט אים געלערנט אי דענקען, אי פּילן,
צו אַלץ זאָל ער האָבן אַ וואָג און אַ מאָס“.

(„ליענער און געדאַנקען“, אָדעס, 1898).

און נאָך דעם ווי ער ציטירט שורות פון פּרוגס נאַטור-לידער, שרייבט בעל-מחשבות: „... אין דער נאַטור האָט ער געפּילט די גרויסע וועלט-נשמה, דאָס לעבן, וואָס גיסט זיך אין טויוזנטער שטראַמען, דעם איינציקן קוואַל, פון וואַנען אַ געזונט פּאַלק שעפּט חיות און ליבשאַפט צום לעבן, דעם כוח צום לעבן. און דעריבער איז פּרוג געווען דער נייער מענטש אין אונדזער ליטעראַטור, דעריבער איז דער טאָן פון זיין פּאָעטישן פּידל אַזוי וואונדערלעך גיי, אַזוי וואונדערלעך פּריש געווען“ (ז"ל 124 — 129).

בעל-מחשבות ברענגט אַרויס די באַזונדערע נאָענטקייט פון ש. פּרוג צום תנ"ך. „... ער איז געגאַנגען צום תנ"ך, ווי פאַרציטן די עולי רגל פּלעגן גיין פון בבל קיין ירושלים, כאַטש יום-טוב צייט זיך פּילן אין דער היים. ביים תנ"ך האָט פּרוג געפונען דאָס לאַנד, וואָס האָט אין גלות אים און זיין פּאַלק געפּעלט. ביים תנ"ך האָט ער אַ וויילע זיך דערפּילט אַ דערלייזטער פון גלות. זיין פאַר-

העלטעניש איז געווען אַ רייך־ראַמאַנטישע — און דאָס איז דער חילוק צווישן די פּאָעטן מיטן גייסט פון דער השכלה־צייט און צווישן פּרוג... דער ערשטער האָט זיך אין תנ"כ כל אָפּגערייניקט פון זיין געטאָ־שימל, דער אַנדערער — אָבער איז שוין געקומען אַ גערייניקטער איינצוזויגן זיין קראַפט... דער ערשטער האָט זיך אויסגעלערנט דאָרטן דקדוק... דער צווייטער האָט פון דאָרטן אַרויסגעשעפט אַ נאָ־ציאָנאַלן אידעאַל פאַרן יידישן פּאָלק" (ז' 127).

און בעל מחשבות פאַרענדיקט זיין אַרטיקל וועגן ש. פּרוג, וואו ס'זיינען דאָ לויב־געזאַנגען און אויך פאַראַיבלס־פאַרוואַרפן: „אין די 80ער יאָרן האָבן די יידן געבענקט נאָך אַ זינגער, וואָס זאָל זינגען און זאָגן זייערע לידן און האַפּע־נונגען. ער איז געקומען. אַ סך האָט ער אונדז ניט דערגעבן, זיינען מיר אַליין שולדיק אין דעם" (ז' 130).

3.

ראובן בריינין (1862 — 1939) האָט אין פאַרשיידענע צייטן געשריבן וועגן שמעון פּרוג. ער האָט צוגעגעבן אַן אַריינפיר וועגן ש. פּרוג צו דער זאַמלונג פון זיינע לידער, וואָס זיינען דערשינען אין 1899 אין העברייאיש אין „תּושיה" (איבערגעזעצט דורך יעקב קאַפּלאָן). ער האָט אויך געשריבן אַ הקדמה צו דער יידישער אויסגאַבע פון ש. פּרוגס לידער, דערשינען אין ניו־יאָרק אין 3 בענד.

אין דער פאַררעדע צו „אַלע שריפטן פון ש. פּרוג" (1910, ב. 1) שרייבט ראובן בריינין: „...ש. פּרוג האָט באַקלאַגט און באַזונגען זיין פּאָלק און זיין פאַרגאַנ־גענהייט מיט אַזאַ קראַפט, מיט אַזאַ טיפּן פּאָעטישן געפיל, ווי ביז אים האָט דאָס נאָך קיינער [ניט] געטאָן אין דער רוסישער שפּראַך. פּערל האָבן זיך געשאַטן פון זיין בריליאַנטענער פּעדער, איינע נאָך די אַנדערע" (און ווייטער באַמערקט ר. בריינין, אַז „אין די 90ער יאָרן פונעם פאַריקן י"ה האָט דער דיכטער ווי פאַר־לאָרן אַ שטיק פון זיין קראַפט און גלאַנץ"...

און רעדנדיק וועגן פּרוג, וועלכער האָט גענומען שרייבן יידיש, זאָגט ראובן בריינין: „...פּרוג אַלס דיכטער אין יידיש, טראַגט אויף זיין קאַפּ אַ גאַנץ אייגנ־אַרטיקע קרוין, און גאַנץ אייגנאַרטיק (אָבער זייער געזונט און געשיקט) שפילט ער אויף זיין גייעם געדאַנקען און געפילן־אינסטרומענט — די יידישע שפּראַך. און וואָס פאַר אַ קינסטלער איז פּרוג אין יידיש! ווי מייסטער־האַפּט ער באַהערשט די יידישע שפּראַך, אויף וועלכער ער קלאַגט זיך שטענדיק, דאָס זי איז אַרעם, האַרט און, אַן און פאַר זיך, זייער ווייניק פּאָעטיש" (ז' VIII). און ווייטער זאָגט בריינין: „די יידישע פּאָעזיע פון פּרוג ווירקט ניט ווי אַ באַרוישנדער וויין, וועל־כער טרינקט זיך מיט פאַרגעניגן, נאָר וואָס מער מ'טרינקט אים, דרייט זיך מער און שווינדלט מער דער קאַפּ... פּרוגס יידישע שירים — באַזונדערס די אַרבייטער און פרייהייט־לידער, ווי אויך פיל פון זיינע סאַטירישע לידער — ווירקן ווי אַ פרישער, קלאַרער קוואַל, וועלכער קרעפטיקט דעם דורשטיקן און מידן וואַנדערער... קיי־נער פון די יידישע דיכטער האָט [ניט] מיט אַזאַ ביטערער, גיפטיקער, גאַליקער, סאַ־טירע באַשפּאַטעט דאָס יידישע שאַכער־מאַכער־לעבן, די ווינט־פּרנסות און דעם אייביקן אַהי־ן און אַהער־שאַטאַיען זיך, ווי דאָס האָט געטאָן פּרוג"...

ר. בריינין קערט זיך אום צו פּרוג, דעם רוסיש־יידישן דיכטער, און ער

זאגט: — „שוין דאָס ערשטע געדיכט פון פרוג האָט אין דער יידיש־רוסישער אינטעליגענטער וועלט געמאַכט גרויס אויפזען. מ'האַט גלייך דערקענט, דאָס דער לאַנג־דערוואַרטעטער יידישער פּאָעט איז געקומען... און ער איז געקומען פריש, שטאַרק און עכט... די רוסיש־יידישע ליטעראַטור איז דאָן געשטאַנען אין איר בלי־צייט. דעם ערשטן פּלאַץ אין איר האָבן פאַרנומען די דערציילער יוסף ראַבינאוויטש, לייב לעוואַנדא און ג. באַגראָוו. קיין יידיש־רוסישער פּאָעט פון ערגעץ־וועלכער באַדייטונג איז אָבער ביז פרוג ניט געווען.“

נאָכן טויט פון ש. פרוג (אין 1916) האָט ר. בריינין פאַרעפנטלעכט אַן אַרטיקל אין „התורן“ (איבערגעדרוקט אין „כל כתבי ר. בריינין, ניו־יאָרק תרצ״ו, ב' 2).

אין דעם העברייאישן אַרטיקל שרייבט צווישן אַנדערן ר. בריינין: „פרוג איז געווען האַלב אַ קלאַגער, אַ מקונן, און האַלב — אַ פאַרוויילער און שפּאַטער. אַלס מקונן איז ער געווען אַ „בעל בכי“ (אַ וויינער). איינער פון ירמיהוס אייניקלעך, וואָס פון זיין טרערן־קוואַל האָט ער געשעפּט, אָבער זיינע טרערן האָבן גע־שטראַלט ווי דימענטן און אַלע מיני רעגנבויען־פאַרבן האָבן זיך אין זיי איבערגע־בראַכן. די קרעכצן פון פרוג דעם דיכטער זיינען געווען אי העברייאישע און אי יידישע, קרעכצן, וואָס האָבן צעבראַכן דעם גוף און אַריינגעדונגען טיף אין דער נשמה. אין זיינע בעסערע לידער פון דער ערשטער תקופה פאַרנעמען מיר דעם קרעכץ־אַפּקלאַנג פון אַ גאַנץ פּאַלק, וואָס איז פאַרטריבן געוואָרן פון זיין היימלאַנד, דאָס קרעכצט אַ בן־מלך (פריינץ), וואָס איז געפאַנגען געוואָרן, דאָס קרעכצט אַן אַרעסטירטער, וואָס לעכצט נאָך פרייהייט... אינעם קרעכצן פונעם דיכטער פאַרנעמען מיר אַפּטמאַל פאַרצווייפּלונג און האַפענונג, סיי נאַציאָנאַלע און סיי מענטשלעכע.“

און ר. בריינין זאָגט ווייטער: „ווי אַ שרייבער און דיכטער אין יידיש האָט ער זיך פיל באַנוצט מיט שאַרפער סאַטירע, אויך מיט לייכטער בדהנות און אַפילו מיט ביליקער ליצנות. אין דעם זינען שטאַמט ער פון לינעצקיס ליטעראַרישער שולע, אָבער דערנאָך האָט ער זיך אינגאַנצן באַפרייט פון אים.“

„ווי אַן אויפגייענדיקער שטערן האָט זיך פרוג באַוווּן, אין די צוואַנציקער יאָרן פון זיין עלטער, אויף די הימלען פון דער רוסיש־יידישער ליטעראַטור, און זייער שנעל איז זיין נאָמען באַקאַנט געוואָרן אויך אין דער אַלגעמיינער רוסישער ליטעראַטור. די בעסטע רוסישע זשורנאַלן האָבן פאַרעפנטלעכט זיינע לידער און אַפּגעגעבן אים דעם אויבנאָן. דערנאָך איז אין 1885 דערשינען די ערשטע זאַמלונג פון זיינע לידער און פּאָעמעס, און די באַוואוסטע רוסישע קריטיקער האָבן אים שטאַרק געליבט און פירגעזאָגט אַ גרויסע צוקונפּט.“

„דער ייד פרוג — זאָגט ווייטער ר. בריינין — איז געווען אַן אויסנאַם. אַן אייגנאַרטיקער אין דער רוסישער דיכטונג. זיינע יידישע קאַלעגן זיינען ווייט געווען פון זייער פּאַלק און פון זיינע שטרעבונגען, בענקשאַפּט, טרוימען און האַ־פענונגען, ווי זיי זיינען טויב געווען צו זיינע טיפע קרעכצן. נאָדסאָן, וואָס שטאַמט פון יידן (אַ נאָענטקייט אַ גייסטיקע, אַ נישט־באַוואוסטזיניקע געפינען מיר דאָך אין דער דיכטונג פון נאָדסאָן און פרוג) האָט נישט געקענט און נישט דערמאַנט דאָס יידישע פּאַלק. דער דיכטער מינסקי האָט פאַרשוויגן, באַוואוסטזיניק פאַר־לייקנט דעם יידן אין זיך און זיך דערווייטערט פון יידן, אויך די איבעריקע וואונ־

דערלעכע שרייבער, וואָס דאָס רוסישע ייִדנטום האָט געגעבן דער רוסישער ליטעראַטור, ווי וואָלינסקי, האָבן זיך אין יענער צייט אָפּגעקערט פון יידן. בלויז פּרוג האָט זיך פון זיין ערשטן ליד אָן אַנטפלעקט פאַר אונדז ווי אַ יידישער דיכטער, וואָס שרייבט רוסיש. זיין יעדעס ליד, געשריבן אין זיינע יונגע יאָרן, האָט געוועקט ליבשאַפט־געפילן צו אונדזער פּאָלק און געוועקט געפילן פון נאַציאָנאַלן שטאַלץ ביי דער יוגנט, וואָס האָט זיך דערצויגן אין דער רוסישער ליטעראַטור, ווי אויך ביי דער רוסישער אינטעליגענץ.

די מאַטיוון פון זיין דיכטונג זיינען געווען „די ליידן פון פּאָלק, די נביאישע זעאוונגען, די שיינע פרעכטיקע פאַרצייטיקע לעגענדעס פונעם ייִדישן פּאָלק“. ווי אַ משורר — זאָגט ר. בריינין — איז ער אין זיינע צוואַנציקער יאָרן — געווען קרעפטיק, אין די דרייסיקער — פאַרנופטיק, און ווען ער איז אַריבער די פּער־ציקער, האָט ער פאַרלוירן זיין גבורה, און די פליגעלען פון זיין פּאַנטאַזיע זיינען שוואַכער געוואָרן.

ראובן בריינין שרייבט ווייטער: „עס קלינגט נאָך אין מינע אויערן, פונקט ווי איך וואָלט עס ערשט היינט אינדערפרי געלייענט, די פּאַעטישע צוואה פון יהודה לייב גאַרדאָן צו ש. פּרוג, וואָס הייבט זיך אָן מיט די ווערטער:

„עלה נבל אנכי — אתה ציץ פורח,
יבש כחרש כוחי — אתה מלא לה;
יומי יפנה לערוב — זמתי נתקו —
בך חזון נוער כפגשו, נשקו“.

דאָס מיינט: „אַ פאַרועלקט בלאַט בין איך, און דו ביסט אַ בליענדיקע בלום, עס איז טרוקן ווי אַ שערבּל מיין כוח, און דו ביסט פול מיט פּרישקייט, מיין טאָג פאַרגייט, מינע געדאַנקען זיינען צערטן, — און ביי דיר — וויזע און יונגשאַפט באַגעגענען און קושן זיך“.

ר. בריינין פאַרענדיקט זיין אַרטיקל: „31 יאָר זיינען פאַריבער זינט יענעם טאָג, ווען י. ל. גאַרדאָן האָט געשריבן די שורות, און אויך די בליענדיקע בלום און די וויזע און די יונגשאַפט זיינען איצט געפירט געוואָרן צו קבורה“... — „קין נייע אמתן, קין נייע האַרץ־אַנטפלעקונגען, קין באַשייד אויף אונדזער לעבנס־רעטענישן זוכן מיר נישט אין פּרוגס לידער, אָבער אין זיי איז באַהאַלטן אַ טייל פון אונדזער נאַציאָנאַלער נשמה, אַ חלק פון אונדזער אייגענער נשמה, און דאָס איז גענוג... ווען פּרוג וואָלט אָנגעשריבן בלויז דאָס ליד „דער כּוס“, אין וועלכן ער האָט אַריינגעטריפט זיין שטראַלנדיקסטע טרערן־פּערל, וואָלט ער אויך פאַר־דינט, מיר זאָלן אויפשטעלן אים אַן אַנדענק־מצבה אינעם היכל פון אונדזער נאַציאָנאַלער דיכטונג און אויך אין אונדזער אייגענעם האַרץ“...

4

איידער מיר גייען ווייטער ציטירן אויסצוגן פון ייִדישע קריטיקער וועגן ש. פּרוג, לאַמיר ברענגען די טייערע, ליבע, האַרציקע שורות, וואָס עס האָט אָנגעשריבן מיכה יוסף בערדיטשעווסקי (1865 — 1921) אין זיינע „ייִדישע כתבים“. „פון אַ ווייטן קרוב“ הייסן זיינע ייִדיש־כתבים, אין אמתן זיינען עס כתבים, געשריבן פון אַ גאָר נאַענטן, פון אַ גאָר היימישן, אייגענעם קרוב.

מ. י. בערדיטשעווסקי זאגט אויף זיין עכטיידישעלעכן אופן:
 „וואָס פּרוג האָט געמאַכט אויף רוסיש, ווייס איך נישט. אָבער פון זיינע
 יידישע שירים ווייס איך גראַד. נאָר מיר דאַכט זיך, אַז זיי וואָלטן געמאַכט דעם
 אמתן גרויסן רושם, ווען זיי וואָלטן באַשטאַנען פון אַ פּערטל פון דעם, וואָס עס
 איז דאָ. לייענט מען איין שיר פון פּרוג און נאָך איינעם, הערט מען נאָך אין
 זיי דעם קול פון אַ לעבעדיקן יידן. אָבער אַז מען לייענט מער און מער, קומט
 שוין אויס, אַז דאָס זיינען פּיוטים פון אַ מחזור. שירים זיינען דאָס נישט, און
 לידער פון אַ פּאַלק זיינען דאָס אויך נישט; אָבער תּפּילות זיינען זיי, די אמתע
 תּפּילות פון אַ סידור, און איידער אַ פּראָסטער ייד זאָל זאָגן ברכות און זיי נישט
 פּאַרשטיין, וואָלט געווען אַ סך גלייכער, ער זאָל דאווענען און זאָגן פּרוג. דאָס
 מיין איך אויף דער אמתן. און ווען פּרוג האָט נאָר דאָס אַליין אויפגעטאָן, איז
 אויך ווערט, אַז יהי זכרו ברוך!“ (אַז זיין אַנדענק זאָל זיין געבענטשט).
 („יידישע כתבים“, „איקהל-פּאַרלאַג, ב' ז' 191).

און איצט לאַמיר ברענגען אויסצוגן פון דעם באַגייסטערטן אַרטיקל, וואָס
 שאול טשערניבאָווסקי (1875 — 1944), באַוואוסטער העברייאישער דיכטער (אַגב,
 אַ נעאַנטער „לאַנדסמאַן“ צו ש. פּרוג, אַ קרימטשאַק), האָט פּאַרעפּנטלעכט אין
 רוסיש אין דער רוסיש-יידישער ענציקלאָפּעדיע (ב' 15, ז"ז 456 — 458).

„פּרוג — שרייבט ער — איז אויסגעוואַקסן צווישן דער פּרייער דרום-רו-
 סישער נאַטור, מיט וועלכער ער איז געווען פּאַרבונדן פון די סאַמע קינדער-
 יאָרן, און דאָס האָט זיכער געהאַט אַ געוואָלדיקן איינפלוס אויף דעם געבוירן
 און אויף דער אַנטוויקלונג פון זיין פּאַעטישן טאַלענט.“ טשערניבאָווסקי רעדט
 וועגן דעם שנעלן רום און ליבשאַפט, וואָס ער האָט זיך דערוואַרפן ביי די יידישע
 לייענער. פּרוג איז געווען אויפגעטרייסלט פון די מוראדיקע פּאַגראַמען אין 1881.
 „דאָך נישט געקוקט אויף די שווערע איבערלעבענישן, האָט ער נישט פּאַרלוירן
 די האַפּענונג אויף אַ בעסערער צוקונפט, ווי דאָס פּאַלק האָט עס נישט פּאַרלוירן...
 פּרוג אַנטפּלעקט אַ גאַנצע וועלט פון אידעאַלן אין די נביאישע רייד... אין דער
 ליריק פון נביאישן זשאַנר האָט פּרוג דערגרייכט צום פולן פּאַרנעם פון זיין
 טאַלענט. דער פּאַטאָס, וואָס איז אים נאַענט און אייגן, האָט באַקומען זיין פולע
 אַנווענדונג... אויסער זייער קינסטלערישער ווערט, האָבן די מאַטיוון פון זיינע
 עפישע ווערק, גענומען פון תּנך, תּלמוד, מדרש, זוהר, פון יידישער געשיכטע און
 פּאַלקס-שאַפן, געהאַט אויך אַ גרויסע דערציערישע באַדייטונג. זיינע לייענער
 האָבן זיך באַקענט מיט די פּאַלקס-אוצרות, וואָס זיינען צוגעטראַגן געוואָרן אין
 אַ טאַלאַנטפולער פּאַרם דורכן דיכטער...“ (1. 457).

ש. טשערניבאָווסקי באַצייכנט, אַז „אין דער לעצטער צייט האָט ש. פּרוג זיך
 אַפּגעגעבן דער ליטעראַטור פון אַ מער לייכטערן זשאַנר: ער האָט גענומען שרייבן
 לידער און פּעליעטאַנען אויף טאַג-טעגלעכע טעמעס. אין די ערשטע שאַפונגען פון
 דעם מין פילט זיך די השפּעה פון היינע. שפּעטער האָט פּרוג זיך באַפּרייט פון
 דעם היינעשן איינפלוס און ער האָט אַפילו אויסגעאַרבעט אַן אייגנאַרטיקן אופן
 פון שרייבן. מיט אַ וואונדערלעכער לייכטקייט פליסט זיין בויגעוודיקע שפּראַך,
 וואָס איז אַדורכגעפּלאַכטן מיט טיפּיש-יידישע שאַרפּקייטן, אַפט מיט קאַפּריזונע,
 אָבער אַלעמאַל פּרישע, נאַטירלעכע, רייכע פּערזן“ (1. 457).

און א צווייטער באוואוסטער דיכטער, דער העברייאיש-יידישער משורר און עסייאסט יעקב פיכמאן (1881 — 1958) אין זיין פאַררעדע „די יידישע ליריק“ (צו דער זאַמלונג „די יודישע מוזע“, וואַרשע 1911) רעדט וועגן „דעם צווייטן דור פון די יידישע דיכטער, די שעפער פון דער מאָדערנער יידישער פּאָעזיע“. ער הייבט אָן מיט די דיכטער: „פּרוג, פּרישמאַן, פּרץ און יהואש“. פּרוג — שרייבט יעקב פיכמאן — איז געווען דער ערשטער, אין וועמעס לידער ס'האַט אַ הילך געטאָן דער פּריילעכער פּרילינגס-קוואַל פון ווייטע סטעפּ-טיילעך. דאָס ליבע ברומען פון בענקענדיקע טייכן אין די ערשטע זונען-טעג פון ניסן, איז שטיל אויפגעגאַנגען אין אונדזערע אויערן, און כאַטש אַרום און אַרום איז נאָך געווען די טרויעריקע יידישע גאַס, נאָר אין האַרץ האַט פּריילעך אַ ציטער געטאָן דער געדאַנק, אַז ס'איז דאָ נאָך ערגעץ אַ גרויסע פּרייע ערד מיט גרינע בערג און ליבע קלאַרע וואַסערן...“

„פּרוג — זאָגט ווייטער י. פיכמאן — האַט אונדז נאָך נישט געשאַפן זיין גרינע ערד און זיינע בלויע הימלען. אַ מידער און אַ קראַנקער איז ער אַנטלאָפן פון דער ענגער יידישער גאַס און אַ באַצויבערטער איז ער אַנידערגעפאַלן צווישן הייכע סטעפּ-גראַז, פּאַרשיכורט פון די נייע ריחות און נייע קלאַנגען“. און י. פיכמאן גיט ריכטיק צו: „אַ קינסטלער דאַרף אָבער זיין ניכטער, ווען ער וויל אונדז ניט נאָר רופן אין נייע וועלטן, נאָר אויך ווייזן די נייע וועלטן... פּרוג איז אָבער נאָר אַ פּאָעט, ניט קיין קינסטלער. מיר טראָגן אַרויס אַ האַרץ פּול מיט געפילן פון זיינע לידער, אָבער ניט קיין בילדער...“ (ז. 15).

יעקב פיכמאן שטעלט זיך אויך אָפּ אויף פּרוגן דעם יידישן דיכטער, וואָס איז געווען פּריער אַ רוסישער פּאָעט. ער זאָגט: „דער זעלבער פּרוג, וואָס שרייבט אין רוסישן לירישע לידער, אין וועלכע עס פילן זיך ריין-אינטעליגענטע איבער-לעבונגען, שרייבט אין יידישן גאַנץ-אַנדערע זאַכן. ער נעמט גאָר דאָ אַ גאַנץ-אַנדערן טאָן. עס איז דער טאָן פון יידישן פּאָלקס-ליד, אין וועלכן דער האַרט-סטער טרויער ווערט פּאַרווייכערט דורך דעם שטענדיקן אָפּטימיזם, וואָס צייכנט אויס יעדע פּאָלקסטימלעכע שאַפונג, עס איז דער ליבער הומאַר, מיט וועלכן דאָס פּאָלק האַט אָפּט ליב אָפּצו-לצ'ן אייגענע צרות...“

י. פיכמאן באַטאָנט אַז „פּרוגן געהער אויך דאָס גרויסע פּאַרדינסט, וואָס ער האַט אָנגעהויבן אַריינפירן אין דער יידישער פּאָעזיע די יידישע פּאָלקס-לעגענדע. דאָס, וואָס איז שפּעטער ביי פּרצן געוואָרן דער גרונט-מאָטיוו פון זיין שאַפן...“ (ז. 16).

5

ווי ווערט אויפגעפאַסט ש. פּרוגס אַרט און ראַלע אין דער יידישער ליטעראַטור דורך איר ערשטן געשיכטע-שרייבער ?

ד"ר מ. פינעס אין זיין „געשיכטע פון דער יידישער ליטעראַטור“ (וואַרשע 1911), — דאָס ווערק, וואָס איז נישט ריכטיק און נישט באַרעכטיקט אין זיין צייט אַראַפּגעריסן געוואָרן דורך אייניקע צו-אייפערדיקע קריטיקער, — שענקט ש. פּרוגן אַ גאַנצן קאַפּיטל (באַנד 2, ז"ל 7 — 39), אין וועלכן ער באַמיט זיך אַרויסצו-ברענגען אים און זיין דיכטונג אין דער פּולער ליכט. ער הויבט אָן זיין אָפּהאַנד-לונג מיט די ווערטער, אַז ש. פּרוג „איז דער ערשטער, לויט דער צייט, אין דער

גלענצנדער ריי פאָעטן, וועלכע האָבן פאַר די לעצטע פינף און צוואַנציק יאָר באַרייכערט די יידישע פּאָעזיע, אָדער, בעסער געזאָגט, האָבן זי פּונדאָסניי גע- שאַפן..."

און רעדנדיק וועגן דער יידישער פּאָעזיע פון דער השכלה-עפּאָכע, וואָס איז געווען הויפטזעכלעך צו-ראַציאָנאַליסטיש און שטאַרק-פּראָזאַאיש, הגם זי איז גע- שרייבן געוואָרן אין גראַמען, רוקט מ. פינעס אַרויס פּרוגס פּאָעזיע, וואָס מיט איר הויבט זיך אָן „אַ נייע עפּאָכע אין דער געשיכטע פון דער יידישער פּאָעזיע“. ער באַטאָנט, אַז ווען „פּרוג האָט אָנגעהויבן שרייבן לידער אין יידיש, איז ער שוין געווען באַקאַנט אין דער רוסישער ליטעראַטור אַלס אַ פּאָעט מיט אַ טאַלענט, און די וואונדערבאַרע קונסט, וועלכע ער האָט זיך אויסגעלערנט אין דער שול פון די בעסטע פּאָעטן, פּושקין און לערמאַנטאָוו, צו שרייבן לייכטע, נאַטירלעכע, פּראַכט- פולע, גראַציעזע פּערזן, האָט זיך אַרויסגעוויזן אויך אין זיינע יידישע ווערק. פּרוגס לידער האָבן געוויזן דעם עולם, אויף וויפל יידיש, וואָס מען האָט דערקלערט פאַר אַ גראַבן און אומהאַרמאַנישן דיאַלעקט, קאָן אין די הענט פון אַ פּאָעט מיט אַ טאַ- לענט און אַ פּאַך-קענער, ווערן אַן אינסטרומענט פאַר די זיסטע, פיינסטע און האַר- מאַניסטישע טענער“ (ז"ז 7-9).

„קיינער פון די פּאָעטן פון דער פּריערדיקער עפּאָכע — זאָגט מ. פינעס — איז נישט געווען אַזוי עמפּינדלעך פאַר דעם אינערלעכן ריטם פון דער שפּראַך, פאַר דער באַוועגלעכקייט, האַרמאָניע, פאַר דאָס אַלץ, וואָס בילדעט דעם עסטעטישן ווערט פון דעם פּערזן, ווי פּרוג. אין דער לייכטקייט און פאַרשיידנאַרטיקייט פון זיין ווערסיפיקאַציע קאָן זיך מיט אים פאַרגלייכן, לויט שיינקייט און רייכקייט, נאָר איינער פון קעגנווערטיקע פּאָעטן — מאַריס ראָזענפעלד“ (י. 9).

מ. פינעס ווייזט אָן, אַז פּרוג האָט זיך אַרויסגעטיילט „פון די יידישע משכילישע שרייבער דערמיט, וואָס ער זעט דאָס וואַרעמע און ליבנדע האַרץ פון דער יידישער מוזע, וואָס קלאַפט אונטער אירע מיאוס-קאָלירטע קליידער“. מ. פינעס דערמאָנט די לידער, וואָס פּרוג האָט געווינדמעט דעם יידישן דיכטער מיכל גאַרדאַן (1823 — 1890), אין וועלכע ער לויבט די באַשיידענע, אַבער נוצלעכע אַרבייט פונעם פּאָעט, וואָס איז געווען איינער פון די ערשטע שרייבער אין דער פּאָלקס-שפּראַך.

זייער ריכטיק באַטאָנט מ. פינעס, אַז דער פּאָקט גופא, וואָס „דער ערשטער און בעסטער יידישער פּאָעט, וועלכער האָט געדיכטעט אין רוסיש, האָט זיך גע- נומען שאַפן יידישע ליטעראַטור“, איז דער בעסטער „באַוויי, וואָס פאַר אַ איבער- קערעניש עס איז פאַרגעקומען אין דער מיינונג פון די געבילדעטע יידן בנוגע צו יידיש“ (ז. 12). און, דעריי זיינען עס נישט געווען יענע אַרעמע מוסר-לידער, וועלכע בילדן מייסטנס דעם מין פון די משכילישע פּאָעמען, נאָר לידער אין אמתן זיינען פון וואַרט, אין וועלכע דער פּאָעט האָט אַריינגעלייגט זיינע טיפע געפילן און קינסטלערישע כוחות“ (ז. 12).

מ. פינעס שטעלט זיך אָפּ אויף דער סביבה, וואו דער דיכטער איז אויסגע- וואַקסן, און דאָס, וואָס ער „האַט פאַרבראַכט זיין קינדהייט און אַ טייל פון זיין יוגנט אין אַ דאָרף צווישן יידישע ערד-אַרבייטער, — דאָס האָט אים געגעבן די מעגלעכקייט אַריינצוברענגען אין דער יידישער ליטעראַטור, וועלכע איז אַזוי אַרעם מיט נאַטור-באַשרייבונגען, אַ נייעם עלעמענט; דעם פּרישן ריח פון די פעלדער

און וועלדער, די לויטערע און אייגנטימלעכע איינדרוקן, וואָס ער האָט געהאַט אין שוים פון דער נאַטור...” (י. 18).

און ווייטער: „די ליבשאַפט צו דער נאַטור, די ליבע צו פיזישער אַרבעט, באַ-זונדערס צו ערד-אַרבעט, וואָס דער פּאָעט האָט אַרויסגעטראָגן פון דער פעלד-סביבה, אין וועלכער ער איז אויסגעוואַקסן, איז געוואָרן איינס פון די שטאַרקסטע געפילן, וואָס האָבן באַגייסטערט זיין מוזע“... (י. 20).

מ. פינעס ווייזט, אָן הגם „פרוגס בליק איז אינגאַנצן געווענדט צו דער פאַר-גאַנגענהייט“, אָבער דאָך איז ער מיט זיינע ווערק „אַ באַדייטנדיקע דערשיינונג אין דער יידישער פּאָעזיע מיט דער וואַרהייט און לויטערקייט פון זיין באַגייסטע-רונג, מיט דער שיינקייט פון זיין שפּראַך און אויך, געוויסערמאַסן, מיט דעם ראַ-מאַנטישן גייסט, וועלכן מיר געפינען שוין אין אייניקע פון זיינע לידער און וועלכער איז געוואָרן איינער פון די הויפט-שטרעמונגען, וואָס הערשן אין דער מאָדערנער יידישער ליטעראַטור“ (י. 39).

6.

נישט קיין געהייבענע מיינונג וועגן ש. פּרוג האָט מ. אַלגין (1878 — 1939). אין זיין אָפּהאַנדלונג, (געדרוקט אין זיין „אין דער וועלט פון געזאַנגען“, ניו-יאָרק, 1919) זאָגט ער, אַז „איינ דילעמע באַשעפטיקט שטענדיק פּרוג: אַדער-אַדער, אַדער „צייגן דעם ריכטיקן וועג“, אַדער זיין אַ בדחן; אַדער „וועקן פון שלאַף“, אַדער טרייבן ליצנות; אַדער כשרן הערצער און שיערן קעפּ“, אַדער אַמוזירן דעם עולם... ווייטער פון אַט דער דילעמע איז פּרוג ניט געגאַנגען“.

מ. אַלגין מאַכט אַ פאַרגלייך צווישן ש. פּרוג דעם דיכטער, וואָס האָט געשריבן רוסיש און דעם יידישן פּרוג. „דאָרט, ביי די רוסי (גיכער: ביי די רוסיפיצירטע יידן) האָט ער געהאַט אַן אַנדער צורה. דאָרט האָט ער זיך געקאַנט פריי אָפּגעבן צו יעדער באַוועגונג פון זיין נשמה, דאָרט האָט ער גערעדט ווי אַ גלייכער צו גלייכע. אַהער, אין תרחעווקע, זלידניווקע, שכינעווקע, צפרדעווקע, איז ער געקומען מיט אַ באַשטימטער אויפגאַבע. דאָס אַליין האָט שוין געשטעלט אַ געוויסע גרענעץ פאַר זיין פּאָעטישן שאַפּן. דאָס האָט געמוזט אַרויפלייגן אַ שטעמפל אויף זיין גאַנצער יידישער ליריק“.

מ. אַלגין וואַרפט פאַר ש. פּרוג, אַז ער „האַט פאַרזען אין דער יידישער גאַס זייער פיל; ער האָט ניט באַמערקט דעם געטרייסטן לעזער פון דער יידישער ליטעראַטור — דעם יידישן אויפגעקלערטן אַרבעטער, מיט זיין אויסגעאידילטער נשמה און פינענען געשמאַק; ער האָט ניט געזען דעם מאָדערנעם יידישן אינטע-ליגענט, וועלכער האָט גענוג רייכע גייסטיקע באַדערפענישן און קלויבט זיך דאָך ניט אַוועקצוגיין פון דער יידישער וועלט; ער האָט איבערהויפט פאַרגעסן, אַז אַפילו דער מיטלמעסיקער יידישער לעזער האָט זיך שוין אויך אויפגעהויבן העכער פון די פרימיטיווע פאַרשטעלונגען און דעם גרוביאַנסקן געשמאַק פון אַ פאַרצייטיקן שטעטלידיקן יידן“... אָבער מ. אַלגין נעמט נישט אין באַטראַכט די צייט, ווען ש. פּרוג האָט גענומען שרייבן יידיש — דאָס יאָר 1888, און זיין סביבה, אין דעם אינטעליגענטן משכיליש-העברייאטישן קרייז פון די שרייבער אין פע-טערבורג.

ווייטער געפינט מ. אַלגין, אַז „די פּאַעזיע האָט מיט פּרוגן געשפּילט אַ שלעכ־טע שפּיל. עס איז אים ניט שטענדיק געלונגען אַריינצושפּאַרן זיין שאַפּערישע אַרבעט אין אַט די שמאַלע ראַמען. ער האָט מלחמה געהאַלטן — ניט מיט דעם „זשאַרגאָן“, ווי ער מיינט — נאָר מיט זיך אַליין, כדי אַריינצופאַסן זיך אין דער יידישער וועלט, ווי ער האָט זי זיך פּאַרגעשטעלט. וואָס זשע איז אַרויסגעקומען? האָט דער דיכטער געזיגט, האָבן מיר באַקומען מיטלמעסיקע, אַפּטמאַל סענטימענט־טאַלע גלאַטע לידער, וואָס הונדערט פּון זיי זיינען ניט ווערט איין גוטע לירישע שורה.“

דאָך האַלט מ. אַלגין, אַז „ווען ער איז געקומען צו דער נאַטור“, האָט „דער דיכטער געזיגט“, ווייל „דער חוש צו דער נאַטור איז אין אים אַזוי שטאַרק, אַז דאָ ווערט ער אַן אַנדער מענטש, אַדער ריכטיקער, — ער קערט זיך אום צו זיך אַליין. דאָ באַקומט זיין ליד גאָר אַנדערע, וויכערע, צארטערע טענער, דאָ קלינגט אַזאַ אינטימע אויפּריכטיקע מוזיק. דאָ פייערט די נשמה איר אייגענעם הנעוודיקן יום־טובּ.“

מ. אַלגין מיינט, אַז „פרוג האָט זיך אַליין פּאַרוואַנדלט אין אַ זלידנעווקער יידן. פּרוג איז אַ היינטוועלטיקער מענטש, אַ אינטעליגענט און אַ פּריידענקער... ער רעדט אַבער מיט זלידנעווקע... וואָס זשע טוט פּרוג? פּאַרשטעלט ער זיך, אַז ער אַליין האָט אויך פּון די אַלע זאַכן [וואָס זיינען הייליק און זלידנעווקע — נ. מ.] אַ נחת־רוח...“ אויך די לידער, וואָס ש. פּרוג האָט געזונגען צו ציון, געפּעלן נישט מ. אַלגיןען. „אין פּרוגס ציון־לידער, זוי אין פּיל אַנדערע, איז פּרוג ניטאַ, איז איבערהויפּט קיין פּערזאָן ניטאַ. עס רעדט עפּעס אַן אומבאַשטימטער דורכשניט־מענטש, דורכ־שניט־ייד.“

„עס איז — זאָגט מ. אַלגין — ניט מער ווי מליצה. פּרוגס ליריק איז אין איר גרעסטן טייל פּובליציסטישע ליריק...“

און כדי דאָס צו באַשטעטיקן, לייגט פּאַר מ. אַלגין „צו פּאַרגלייכן פּרוגס נאַטור־שטימונגען מיט פּרוגס ציון־לידער. דאָרט — יעדעס וואָרט באַזעלט, יעדע שורה דורכגעפילט, יעדעס בילד אַ לעבעדיקע איינהייט. דאָ — קאַזיאַנע פּראָזן מיט קאַזיאַנע פּאַרגלייכן, פּאַנאַנדערעגלאָזן אין גאַנצע עמערס ווערטער. דעם דיכטער פעלן פשוט בילדער...“

מ. אַלגין איז אויך נישט צופרידן מיט ש. פּרוגס יידיש. „פּרוגס שפּראַך איז גלאַט. זי פליסט אָן שטערונגען. דער פּערזאָן איז ליכט, שורות קייקלען זיך איינע נאָך דער אַנדערער. עס פּאַרטשעפּעט זיך ניט אין ערגעץ... — וואָס פעלט אַבער? די נשמה פּון דער שפּראַך...“ מ. אַלגין פּרעגט אויך אָפּ די מיינונג, אַז פּרוג איז פּאַלקסטימלעך. „דאָס איז ניט ריכטיק, פּרוגן פעלט גראַד די תּמימות, די נאַאוויטעט, די הנעוודיקייט פּון דעם פּאַלקס־שאַפּן...“

.7

אַ פּולע כאַראַקטעריסטיק און אַפּשאַצונג האָבן מיר וועגן ש. פּרוג ביי זלמן רייזען (1888 — 1941).

אין זיין לענגערער ביאָגראַפּישער און קריטישער אָפּהאַנדלונג וועגן ש. פּרוג פּאַרנעמט ער זיך אויך מיטן דיכטער, וואָס האָט לכתחילה געשאַפּן אין רוסיש

און שפעטער גענומען אויך שרייבן יידיש. ז. רייזען זאגט: „פרוג אין דער רוסישער שפראך רעכנט זיך פארן באדייטנדיקסטן יידיש-נאציאנאלן דיכטער. די לעבעדיקע לייכטע שפראך, דער מוזיקאלישער פערז און די אויפריכטיקייט און הארציקייט פון זיינע שירים האבן אים געשאפן אַ היפשן קרייז לעזער. דערצויגן אויף די בעסטע טראדיציעס פון דער השכלה, איז ער אונטער דעם רושם פון די פאָראַמען פון 1881 געוואָרן דער „זינגער פון דעם געיאָגטן פּאַלק“ און דער באַגייסטערטער אויסדריקער פון די געפילן פון ביטערקייט און יאוש, וואָס באַהערשט די יידישע אינטעליגענץ נאָך דעם בראַך פון אירע אידעאַלן“... „פרוג — זאָגט ווייטער ז. רייזען — האָט זיך אויף אַזוי פיל דורכגעדרונגען מיט דעם פּאַלקס-ליידן און פריידן, אַז ביי אים, דעם ליריקער אין תּוֹך, איז ניט געבליבן קיין אַרט פאַר פּערזענלעכע איבערלעבונגען, פאַר די רעגונגען פון דער אייגענער נשמה. אין די לפי-ערך ווייניקע שירים, וואו די דאָזיקע דערשטיקטע עמאַציעס רייסן זיך אַדורך, קומט פּרוג פאַר קאַלט, מליצהדיק און אַן אייגנאַרטיקייט. דערפאַר קלינגט נאָך שטאַר-קער זיין פּערז, ווען ער באַוויינט דעם גורל פון דעם גערודפטן פּאַלק. אין דער ליריק פון נביאישן זשאַנר האָט פּרוג דערגרייכט דעם פולסטן אויסדרוק פון זיין טאַלענט, דער פּאַטאָס זיינער האָט דאָ באַקומען די בעסטע אָנווענדונג“...

און באַטראַכטנדיק ווייטער דעם תּוֹך, דעם מהות פון פּרוגס שאַפן, זאָגט ז. רייזען: „דורך דער גאַנצער שאַפונג זיינער קלינגט דער לייט-מאַטיוו: צוויי קנינים האָט מיר דער גורל געגעבן: „דעם דאַרשט נאָך פרייהייט און די מערכה פון אַ שקלאַף“. אונטער די קלעפּ פון מזל האָט פּרוגס מוזע זיך געניגט דאָ אין איין זייט, דאָ אין דער צווייטער, אַפט געוואָרן אַפּהענטיק אין קאַמף, אָבער אַלץ ווידער און ווידער געשעפט נייע כוחות און בטחון אין דער באַהעפטונג מיט דער נאַציאָנאַלער באַוועגונג אין איר ענגן זין — מיט דעם ציוניזם און העברעאיזם — פון וועלכע פּרוג איז געווען דער געשוואַרענער זינגער“ (זו 147 — 148).

און ברענגענדיק אַ לענגערן אויסצוג וועגן ש. פּרוג פון דעם באַוואוסטן רבֿ-סישן קריטיקער א. מ. סקאביטשעווסקי, אַז „פּרוג וועט ניט פאַרנעמען קיין אַנגע-זעענעם אַרט אין דער רוסישער פּאַעזיע, ניט שאַפן קיין שולע, ניט צווינגען די מיטצייטלער, בפרט די נאָכקומענדיקע דיכטער צו זינגען מיט אים אין איין שטים א.א.וו.“ — זאָגט ז. רייזען, אַז פּרוג איז „אויך ניט באַשערט געווען אין דער יידישער שפּראַך צו אַנטפלעקן זיין גאַנצע דיכטערישן טאַלענט“.

זלמן רייזען שרייבט: „... אויף פּרוג האָט זיך אויסגעגאַסן די שטראַף צו בלייבן קרה מכאן וקרח מכאן“ (א פליך פון איין זייט און דער אַנדערער זייט)... פּרוג האָט באַהערשט יידיש בשלמות, געקענט די שפּראַך מיט אַלע קליפּערלעך, געווען אויסגעבונדן מיט אַלע אירע באַהאַלטנסטע ווינקלעך און געוואוסט, ווי אַזוי אויס-צונוצן אויפן גלענצנדסטן אופן אירע אייגנאַרטיקע טענער און פאַרבן, אָבער... און דער „אָבער“ איז, ווי ס'האַבן שוין געזאָגט אַנדערע קריטיקער: „ער האָט צו דער יידישער שפּראַך געהאַט אַ באַציאונג אי ווי פון אַ משכיל אי ווי אַ העברייאסט, און די דאָזיקע אומווערדיקע באַציאונג צו יידיש האָט זיך ביטער אין אים נוקם געווען, און זיינע דערגרייכונגען אין דער יידישער פּאַעזיע זיינען אַ סך גידעריקער און מינדערווערטיקער, ווי זיי וואַלטן געקאַנט זיין, ווען ער וואַלט זיך

מיט דער יידישער פאָעזיע אָפּגעגעבן ערנסט ווי מיט דער רוסישער... (ו"ז 150 — 151).

אַבער מיט די אַלע טענות, וואָס ז. רייזען מאַכט צו ש. פּרוג, קומט ער לסוף צום אויספיר, אַז "אין דער געשיכטע פון דער יידישער פאָעזיע האָט פּרוג געעפנט אַ נייעם פרק, כאָטש ער האָט אין יידיש ניט דערגרייכט די מדרגה וואָס אין רוסיש". ז. רייזען פּרואוט עס פאַרענטפערן דערמיט, וואָס "די גרעסערע קינסטלערישע שלימות פון פּרוג דעם רוסישן דיכטער דערקלערט זיך אפשר אויך דערמיט, וואָס אין דער יידישער פאָעזיע האָט ער אַליין געמוזט שאַפן דעם סטיל, בשעת ווען אין רוסיש האָט ער געהאַט שוין פאַר זיך גרויסע דיכטערישע גאונים מיט ריינע און פעסטע שפּראַך-פאַרמען" (ז' 155).

ש. פּרוג גופא אין דער פאַררעדע צו דער זאַמלונג פון זיינע יידישע לידער, האָט דעם 18טן דעצעמבער 1909 געשריבן צווישן אַנדערן: „אַרעם, עלנט, יידיש ליד! וואו איז דיין זיסער פּרילינג, דיין ליכטיקער פּרימאַרגן, די פּרישע, שטאַלצע יוגנט דיינע? האָבן זיך דיינע זאַנגען געבאָדן אין הימל-שיין? די צווייגן גערוישט, די בינען געזשומט, די שטראַלן געוועבט פאַר דיר אַ פּריי, גאַלדן געצעלט?" און ער ענדיקט די סענטמענטאַל-רירנדיקע פאַררעדע:

„און דאָך... לעבן און בליען זאָל דאָס יידישע האַרץ. — שוועסטער מיינע, שוועסטער געטרייע, — רופט צום אַלטן ליד דאָס אַלט פאַרביטערט האַרץ. און טוליעט עס צו, און פּרעסט עס צו זיך און גיסט אַריין אין אים נייע, פּרישע איינ-קלאַנגען, און שעפט אַליין פונעם אַלטן ליד נייע, יונגע טרייסט און פּרישע יונגע האַפּנונגען"... און ער רופט אויס דער דיכטער: „לעבן און בליען און וואַקסן און קלינגען זאָל דאָס אַרעם, עלנט יידיש ליד!"

ס'איז אַן ספק אַן אויטאָאָראַקטעריסטיק פונעם דיכטער ש. פּרוג, און אַ באַ-צייכענונג פון זיין פּאָעטישן מהות און פון זיין אַריינלעבן זיך מיטן יידישן וואָרט.

8.

אַ גאַר באַזונדער קאַפיטל, אַ טרויעריקער און טראַגישער, אין דעם לעבן און שאַפן פון שמעון פּרוג זיינען זיינע מאַטעריען, סיי מאַטעריעלע און סיי גייסטיק-מאַראַלע, אין פעטערבורג. ער האָט געמעגט זיין אַ פאַרערטער און אַנערקענטער רו-סישער דיכטער, אָבער קיין וואוינרעכט אין פעטערבורג, האָט ער נישט געהאַט. איז ער איין צייט געווען צוגעשריבן ווי אַ „לאַקעי" ביי זיין פּריינט מאַרק וואָר-שאַווסקי. אָבער דער פּאָליציי-שעף האָט, צוליב אַ סכסוך מיט מ. וואַרשאַווסקי (*), אַנולירט די רעכט און אַרויסגעגעבן אַ באַפעל אַרויסצושיקן דעם דיכטער אין משך פון 24 שעה. אַדאַנק דער אינטערווענץ פון אַנזעענע מענטשן, איז דער אורטייל אָפּגעשריען געוואָרן. ש. פּרוג האָט אויך לאַנגע יאָרן געליטן מאַטעריעלע נויטן. ער האָט געאַרבעט וואו ס'האָט זיך געלאָזט, אין „מפיצי השכלה" אין פאַר-שיידענע רוסיש-יידישע צייטונגען פאַר אַ גאַנץ נידעריקן אָפּצאַל. ער איז געווען

(* מאַרק וואַרשאַווסקי — אַנזעענער אַרוואַקאַט אין פעטערבורג. נישט פאַרכייטן מיט מ. מ. וואַרשאַווסקי, דעם פאַרפאַסער פון די פּאָפּולערע פּאַלקם-לידער.

א מיטארבעטער פון דער רוסישער ביליקער צייטונג „פעטערבורגסקי ליסטאק“, געשריבן דארט פעליעטאנען אונטערן נאמען קאפיטאן קוק... אבער לסוף האט ער זיך אפגעזאגט, ליידנדיק מאַראַליש, וואָס ער דאַרף פאַרקויפן זיין טאַלענט און שרייבן פאַר דער בולוואַר־צייטונג. ער האָט באַזונדערס געליטן פילנדיק ווי זיינע פריער־דיקע דיכטערישע כוחות פאַרלאָזן אים. און ס'איז אויך צוגעקומען נאָך אַ פּער־זענלעכע טראַגעדיע. ער האָט זיך פאַרליבט אין דער קינדער־דערציערין פון דר. י. ל. קאַנטאַר, — אַ שיינע רוסישע מיידל און מיט אַ גוטן כאַראַקטער, אָבער לויט די אַמאַליקע צאַרישע געזעצן, האָט זי זיך נישט געקאַנט מגייר זיין. הכלל, פון אַלע זייטן האָבן זיך אויף דעם טאַלענטפולן דיכטער גערוקט שוועריקייטן, אומגליקן, און אַ צייט האָט ער זיך, דער פריערדיקער ליבלינג פון דער געזעלשאַפט, אָפּגע־רוקט אַן אַ זייט... ער איז, נאָך 28 יאָר, לעבן אין קאַלטן פעטערבורג, קראַנק גע־וואָרן אויף די נירן, און זומער 1909 איז ער געקומען קיין אַדעס, וואו ער האָט זיך באַשעפטיקט ווי אַן אינספעקטאָר פון אַ פאַרזיכערונג־געזעלשאַפט...

אין 1889 האָט ער אין 2טן באַנד פון שלום עליכמס „די יידישע פאַלקס־ביבליאָ־טעק“ פאַרענטלעכט אַן אויטאָביאָגראַפיש ליד, אַ „בלעטל ווידוי“, וואו ש. פּרוג קלאַגט זיך :

„ווי פויל און ווי שלעפּעריק קריכן די טעג,
ווי גיך אָבער פליען די יאָרן!
ווייט, ווייט ווייט איז נאָך ביז צום עק פון מיין וועג,
און זעט, ווי איך בין שוין פאַרחושכט געוואָרן!
געבויגן דער רוקן און גרוי איז דאָס האַר,
פאַרטריקנט די באַקן, אין קנייטשן דער שטערן,
די אויגן פאַרטונקלט פון ביטערע טרערן...
אָ, ברודער! מיר גייט ערשט דער דרייסיקסטער יאָר...“

זלמן רייזען, אין זיין אָפּהאַנדלונג וועגן ש. פּרוג, רעדט וועגן די אַלע שווערע איבערלעבענישן און פאַרשיידענערליי צרות, וואָס האָבן פאַרביטערט און פאַר־אומערט דאָס לעבן פונעם דיכטער... „דערנאָך איז געקומען דער טויט פון זיין איינציקער, הייס־געליבטער 13 יאָריקער טאָכטער, וואָס האָט אים אינגאַנצן דער־שלאָגן. די נירן־קראַנקייט האָט זיך געשטאַרקט, ער האָט געמוזט דורכמאַכן שמערצ־לעכע אָפּעראַציעס...“ אויפן קראַנקבעט האָט ער געשריבן אויף יידיש זיינע זכרונות און „מיט אַ מאַדנעם אימפעט זיך גענומען פאַרפּולקומען אין העברייאיש און אַ פאַר טעג פאַר זיין טויט האָט ער איבערראַשט זיינע אַדעסער פריינט, ווי ח. נ. ביאַליק, י. ז. ראַבניצקי, דוד פרישמאַן מיט זיינע העברייאישע שירים „על ערש דוי...“ (אויפן ליידנס־בעט)“...

ש. דובנאָו גיט צו אין זיין וואַרעמען פּרוג־אַרטיקל:

„די מוטער־שפּראַך, צו וועלכער דער קראַנקער דיכטער האָט זיך צוגעטויליעט אין יענע יאָרן, האָט אים אַלץ מער אַריינגעצויגן אין דער טיפעניש פון דעם פאַלקס־גייסט. זיינע נאַציאָנאַלע לידער אויף יידיש זיינען גאָר אַנדערש, ווי די זעלבע אויף רוסיש; אַריגינעל, עכט־יידישלעך...“

און ציטירנדיק פּרוגס ליד „אַביסעל ווייניקער צרות“, פירט אויס ש. דובנאָו: „ווער וועט גלויבן, אַז אין אַזאַ ריינער פשוטער שפּראַך, אַן אָפּקלאַנג פון אַלטע יידישע זורות, האָט געשריבן דער מייסטער פונעם רוסישן פּאָעטישן סטיל, דער

גרויסער רוסישער ווערסיפיקאטאָר! דעם דאָזיקן וואונדער האָט געמאַכט די מוטער־שפראַך, וועמענס קלאַנגען דער דיכטער האָט ווידער־דערהערט אין זיין נשמה". וועגן די לעצטע יאָרן פון פרוגס לעבן האָבן מיר ביי פאַרשיידענע שרייבער רירנדיקע, האַרצקלעמענדיקע שילדערונגען. מ. קיטאַי (1886 — 1945) דערציילט, אַז „די לעצטע יאָרן פון זיין לעבן איז ש. פרוג געווען אָפּגעזונדערט פון אַלעמען, הגם ער האָט געלעבט אין אַדעס, וואָס איז תמיד געווען אַ ליטעראַרישער צענטער, און אין די מלחמה־יאָרן (1914 — 1916) איז דאָרט געווען אַ גרויסע גרופע יידישע שרייבער. די סיבה דערפון: ער האָט געליטן פון אַ שווערערן נירן־קראַנק־הייט, וואָס האָט אים געהאַלטן צוגעשמידט צום בעט לאַנגע יאָרן כסדר. ווי נאָר די קראַנק־הייט האָט אים אַ ביסל אָפּגעלאָזט, האָט ער זיך באַוווּזן אין דער עפנט־לעכקייט... זיין הויכע שטאַלצע פיגור, די קלוגע גוטמוטיקע אויגן, וואָס זיינען די לעצטע יאָרן געווען טיף איינגעגראָבן אונטערן הויכן שטערן פונעם גלאַט־ראַזירטן קאַפּ — האָט תמיד געמאַכט אַן אימפּאַזאַנטן אייגנדרוק. פון אַלע זייטן פלעגט מען אים אַרומרינגלען און אויסהערן זיינע שאַרף־וויציקע רייד און גייסטריכע ווערט־לעך. ער האָט פאַרמאָגט דעם ברייטן זשעסט פון אַ רייכן גוטבאַזיצער, די אַריס־טאַקראַטישע מאַניערן צוזאַמען מיטן הפּקרדיקן און פרייען שוואונג פונעם באַהעמע־מאַן, אָבער זיין קרענקלעכער אויסזען — די איינגעפאַלענע באַקן און דער ליידנ־דיקער גלאַנץ פון זיינע אויגן האָבן געוועקט אומרו און מיטלייד־געפילן צו אים“ („ליטעראַרישע בלעטער“ 1926, סעפטעמבער).

דוד פרישמאַן (1865 — 1922), וועלכער האָט געקענט ש. פרוג פון זיינע יונגע יאָרן, האָט געלעבט אין אַדעס בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה און געזען פרוג אַ קראַנקן, אַ צעבראַכענעם. זיין אַרטיקל, געשריבן נאָך ש. פרוגס טויט, פאַרענדיקט ער מיט די שורות: „עטלעכע טעג אָבער פאַר זיין טויט, האָט ער געשריבן אַ געדיכט אויף העבריאיִש, און דאָרט לייענען מיר: „פאַרראַסט איז מיין פעדער, מיין בלאט איז געטאַפלט וואָס שטייט דאָרט גע־שריבן, וואָס לייענט מען אין אים? אַ ליידיק פאַפיר... אַ ליידיק פאַפיר... און אויס איז מיין שיינדל, מיין טאַג פאַרגייט“ (ב' 4, וואַרשע 1938, ז' 71).

9.

ש. פרוג איז געשטאַרבן אין 1916, בעתן ערשטן וועלט־קריג. צוליב דער קריגס־צייט איז נישט דערלויבט געוואָרן צו האַלטן הספדים נאָכן נפטר. זיין אַרזן איז געטראָגן געוואָרן דורך די גרויסע יידיש־העבריאיִשע שרייבער ח. נ. ביאַליק, דר' י. קלויזנער, דוד פרישמאַן, מ. ספּעקטאָר, י. ח. ראַבניצקי א.א. שמעון פרוג איז געשטאַרבן, אָבער זיין נאָמען איז געבליבן לעבן אין דער יידישער ליטעראַטור, אין דער יידישער דיכטונג. זיינע לידער ווערן אָפט געזונגען דורך יידישע זינגער און פּאָלקס־כאַרן, שמעון פרוג איז אַריין אינעם גאַלדענעם אוצר פונעם יידישן שאַפן.

די יידישע קריטיק קערט זיך אָפּט אום צו אים און צו זיין דיכטערישן שאַפן, און באַמיט זיך צו באַשטימען זיין אַרט און ראַלע אין דער יידישער ליטעראַטור און דיכטונג. לאַמיר גיין ווייטער און ברענגען נאָך מיינונגען, אַרויסזאָגונגען פון יידישע קריטיקער וועגן ש. פרוג.

אברהם רייזען, אין אַ טיף־רירנדיקן אַרטיקל (פאַרעפנטלעכט גלייך נאָך פּרוגס טויט, אין „פרייע אַרבעטער שטימע“ פונעם 14טן אַקטאָבער 1916) שרייבט צווישן אַנדערן: „ווי לאַנג איז דאָס, דאָכט זיך, געווען, ווען מיר האָבן געלייענט די הימנען צו דעם יוגן אויפגייענדיקן שטערן שמעון פּרוג, פון צוויי גרויסע דיכטער י. ל. גאַרדאַן און מאָריס ראָזענפעלד? דער ערשטער האָט אים אָנגערופן „ציץ פּורח“, בליענדיקער קנאַספּ, און דער צווייטער, מאָריס ראָזענפעלד, האָט צו אים געזונגען:

„שאַט, ווער לאַזט עס מיך ניט דרימלען,
וועלכע טענער הער איך קלינגען,
פלי איך אפשר אין די הימלען,
און איך הער מלאכים זינגען?“

און אַט לייענען מיר טרוקענע, קאַלטלעכע נעקראָלאָגן אין די צייטונגען אויף דעם טויט פון שמעון פּרוג.

דער „קנאַספּ“ איז פאַרוועלקט געוואָרן און די טענער — פאַרקלונגען! ... און א. רייזען שרייבט ווייטער: „אין צוויי גערטנער איז אויסגעפאלן דעם קנאַספּ צו בליען, אָבער ביידע גערטנער האָבן פאַר אים צו ווייניק זון און לופט פאַרמאָגט. אין צוויי שפּראַכן האָט פּרוג געזונגען זיינע געזאַנגען. ביידע זיינען געווען זיינע און נישט זיינע, און דערפאַר האָט זיין ליד אַזוי טרויעריק געקלונגען ... שמעון פּרוג איז נישט געשטאַרבן, — ער איז פאַרוועלקט געוואָרן, ניט קיין אַפּגע־שאַצטער, ניט קיין פאַרשטאַנענער, ביים לעבן נאָך אַ פאַרגעסענער“ ...

ש. ניגער אין דער סעריע אַרטיקלען „בריוו וועגן דער אַלטער און נייער יידישער ליטעראַטור“ („צוקונפּט“ 1938, איבערגעדרוקט אין זיין בוך „בלעטער געשיכטע פון דער יידישער ליטעראַטור“, ניו־יאָרק 1959) רעדט וועגן די ניי־צוגע־קומענע שרייבער פון דער רוסיש־יידישער ליטעראַטור צו יידיש אין יאָר 1888, און ער זאָגט: „אינעם ערשטן באַנד [פון מ. ספּעקטאָרס] „הויז־פּריינד“ ווערט פאַר־עפנטלעכט פּרוגס ליד „דאָס יידישע קינד“ מיט אַן אַנערקענונג [אַ באַמערקונג] פון דער רעדאַקציע: „דער שיר איז ניט קיין איבערזעצונג, נאָר אַריגינעל געשריבן יידיש פון דעם באַרימטן רוסישן פּאַעט ש. פּרוג“. מרדכי ספּעקטאָר האָט שטאַל־צירט, וואָס ער האָט פאַרעפנטלעכט ש. פּרוגס יידיש ליד. און ער האָט געמעגט שטאַלץ זיין. אַזעלכע לידער זיינען דאָן ניט געווען קיין סך אין דער יידישער פּאַעזיע.

„טיף באַגראָבן אין דער פינצטער ווייט פון לופט און ליכט — זעסטו דאָרט דעם בלינדן וואָרעם, ווי ער קריכט?“	איז אים אייביק, אייביק קריכן אין דער ערד . . .
איין דער ערד איז ער געבוירן, און באַשערט	ווי אַ וואָרעם אין דער פינצטער, שוואַך און שטום און בלינד, לעכסטו אָפּ די קינדהייטס יאָרן, יידיש קינד!“

ש. ניגער ברענגט בלויז די ערשטע 3 סטראַפּן, לאַמיר ברענגען, צוליב גאַנצ־קייט, די איבעריקע 6 סטראַפּן פונעם פּרוג־ליד:

<p>טיפע זיפצן, הייסע טרערן מיט א שטארקער מאכט קלינגען, רוישן אין דעם לידל טאג און נאכט.</p>	<p>„אויף דיין וויגל זינגט די מאמע ניט קיין ליד פון א רואיק-שטילן לעבן, פרייהייט, פריד,</p>
<p>טיפע זיפצן, הייסע טרערן הונגער, קעלט שלעפן זיך מיט דיר צוזאמען אויף דער וועלט.</p>	<p>פון די גערטנער, פון די פֿעלדער וואו דאס פרישע קינד שפילט און פרייט זיך פריי און לוסטיק ווי דער ווינט.</p>
<p>און פון וויגל ביז צום קבר אויף דעם לאנגן וועג וואקסן נאנצע וועלדער צרות אן א ברעג...“</p>	<p>ניין! א קוואל פון טיפן יאמער, רוישט און קלינגט... אוי, ווי ביטער איז דאס לידל, וואס זי זינגט!</p>

און ש. ניגער, נאך דעם ווי ער ברענגט די ערשטע 3 פערזן פונעם ליד, זאגט: „זאָ אַ געהאַמערטן פּערז, אַזאַ קאַנדענסירטקייט פון אויסדרוק, אַזאַ לויטערקייט פון טאָן איז זעלטן געווען אפילו ביי פּרצן אַדער ביי פּרישמאַנען, און עס איז ניט קיין וואונדער, וואָס רבי קצין (ראבניצקי), דער וויכטיקסטער יידישער קריי-טיקער פון יענער צייט, איז אין דער „ייד. פאלקס־ביבליאָטעק“ [פון שלום עליכם], אין זיין רעצענזיע פון ערשטן באַנד „הויז פריינד“, אַזוי אַנטציקט געווען פון ש. פּרוגס ווייזן זיך אין „הויז פריינד“. „ה' פּרוג — האָט געשריבן רבי קצין — איז שוין לאַנג באַקאַנט אַלס איינער פון די בעסטע יונגע פּאַעטן אין רוסישער שפּראַך, האָט ערשט גאָר די לעצטע צייט זיך אַנגעהויבן אַפּצוגעבן מיט דער זשאַרגאַנישער מוזע און אויף זיינע לידער אינעם אַרעמען זשאַרגאַן איז אויסגעגאַסן דער אייגענער חן און (עס זיינען דאָ אין זיי) די אַלע טייערע מעלות פון זיין זיסן טאַלאַנט, גלייך ווי אין דער רייכער רוסישער שפּראַך. די אַלע, וואָס מאַכן חוזק פונעם זשאַר-גאַן-לשון, דאַרפן פּרוגס שירים לעזן, וועלן זיי קיין מויל ניט עפענען. יאָ, אונדזער זשאַרגאַנישע ליטעראַטור מעג שטאַלצירן מיט אַזאַ ליכטיקן שטערן, וואָס באַ-שיינט איר דאָס לעצטע יאָר (ז' 308). און ש. ניגער גיט צו: „די זשאַרגאַנישע ליטעראַטור, וואָס האָט אַזוי געליטן פון דעם חוזק, וואָס אַנדערע מאַכן פון איר, ווי אויך פון איר אייגענעם שפּלּות-געפּיל, איז געהויבענער געוואָרן ביי זיך, ווען ש. פּרוג, איינער פון די, וואָס האָבן פאַרנומען אַ חשובן אַרט אין דער רוסישער לי-טעראַטור, האָט אַנגעהויבן שרייבן — און מיט דעם אייגענעם חן — אויף דעם „אַרעמען זשאַרגאַן“. אויף אַזאַ אופן איז פּרוגס אַפּגעבן זיך מיט דער „זשאַרגאַני-שער מוזע“ געווען, אַחוץ אַ דערגרייכונג פאַר זיך אַליין, אויך אַ מיטל צו פאַר-שטאַפן די מיילער פון די, וואָס „מאַכן חוזק פונעם זשאַרגאַן-לשון“ (ז"ז 388 — 390). אַט אַזוי גייט די איבערשאַצונג פון פּרוגס איבערגאַנג צו יידיש, מען זעט אין דעם אַ וויכטיקן קער אין דער געשיכטע פון דער יידישער דיכטונג.

10.

דער דיכטער און ליטעראַטור-פאַרשער נ. ב. מינקאָוו (1893 — 1958) טרעט אַרויס אין זיין אַפּהאַנדלונג וועגן ש. פּרוג („יידישע קלאַסיקער פּאַעטן“, ניו-יאָרק 1937, ז"ז 7-32) קעגן דער אַנגענומענער מיינונג, אַז „אין רוסישן איז פּרוג אַן, אמתער, וואַרער און גרויסער דיכטער“, און אַז אין זיינע יידישע ליטעראַטור איז ער בלוז, אַ מאַטער אַפּגלאַנץ, אַ 'מידער עפּיאַנץ'...“ די לעגענדע — זאָגט ער

— ווערט צערונען ווען מען באטראכט זיינע רוסישע און יידישע לידער אין שייכות מיטן צושטאנד פון די ביידע ליטעראטורן פון זיין צייט" (ז' 7).

ג. ב. מינקאוו שרייבט: „ש. פרוג איז אין רוסישן ניט געווען קיין פירשפרעכער און אויך ניט קיין סך-הכל פון זיין עפאכע, ניט קיין אַנזאָגער און ניט קיין ביישפיל פאַר אַ נייער קינסטלערישער קאַנצעפּציע... ער איז דאָס אָבער פּולשטענדיק געווען אין דער יידישער ליטעראטור, ניט קוקנדיק אויף זיין פאַסיוו-קינסטלערישער, הגם הויך-באַגאַבטער, נאַטור" (ז' 7).

אַפּשטעלנדיק זיך אויפן צושטאנד פון דער רוסישער פּאָעזיע אין דער צייט, ווען פרוג איז געקומען מיט זיינע לידער, ברענגענדיק מוסטערן פון זיינע, פרוגס, רוסישע לידער און פאַרגלייכנדיק זיי מיט אַ צאָל לידער פון באַקאַנטע רוסישע דיכטער, זיינע מיטצייטלעך, פירט אויס ג. ב. מינקאוו: „... דער צושטאנד פון ביידע ליטעראטורן אין פרוגס צייטן און זיין נאַטירלעכע צונויפגעוואָרצלטיקייט מיט דעם יידישן לשון, ווי אויך מיטן יידישן לעבן, מיט זיינע טרוימען און גאַ-רונגען, זיינען געווען די סיבה, פאַרוואָס ער איז געווען אין דער רוסישער פּאָעזיע אַ ווייניק-אַריגינעלער פּאָעט און אין דער יידישער — דער פּאָעטער פון דער מאַ-דערנער פּאָעזיע" (ז' 14).

און נאָך מער: „אין זין פון פּיאָנערישקייט — שרייבט ג. ב. מינקאוו — האָט פרוג אין דער יידישער פּאָעזיע פאַרנומען אַן ענלעך אַרט, וואָס מענדעלע אין דער פּראָזע, דאָך איז פרוג ניט געווען דער מייסטער איבער זיין וואָרט, ווי דאָס איז געווען דער קינסטלעריש-אַקטיווער מענדעלע. פרוג איז געווען אַ באַנייער, פאַר-מירט אונטערן דרוק פון דרויסנדיקע באַדינגונגען. דאָס דערקלערט אפשר פרוגס נישט-דערהויבענע טענדענץ-לידער. (זיינע ציוניסטישע און גלות-לידער), זיין אויבנאויפיק באַזירן זיך אויף דער ביבל און די אַפּוועזונקייט פון מייסטערשאַפט, ווי דאָס באַווייזן זיינע פילע מעכאַנישע גראַמען און די אַרעמקייט אין געהעריקע עפּיטעטן" (ז' 14).

עס איז געשען ביי פרוג אַ מערקווירדיקע זאַך — זיין אַריבערגיין פון רוסיש צו יידיש האָט אויף אים גופא, אויף זיין טאַלענט געווירקט נישט גוט. אָבער אין דער זעלביקער צייט — איז עס געווען אַ מזל ברכה פאַר דער אַפּגעשטאַנענער, אין יענער צייט, יידישער דיכטונג. ג. ב. מינקאוו זאָגט: „צוליב דעם נידעריקן מצב פון דער יידישער פּאָעזיע האָבן פרוגס פּאָעטישע קלישעען, געבאַרגט פון דער רוסי-שער ליטעראטור, געדינט ווי באַנייאונגען אין דער יידישער דיכטונג. זיין אַנקומען אין דער יידישער ליטעראטור איז דערפאַר פאַר אים געווען אַן „אַראַפּשטייג". די בעסטע יידישע פּערזן-שרייבער פון זיין צייט זיינען געווען פּרימיטיווע באַלמעלאַכעס, אַן אַ שאַפּערישן פּונק, אָבער רייכע פּאָעטישע נאַטורן אַן שום פּאָעטישער קולטיווי-רונג, אָדער גאַר טענדענציעזע פּראָזע-שרייבער אין גראַמען"...

ג. ב. מינקאוו, אַליין אַ דיכטער, זאָגט: „פרוג האָט אַריינגעבראַכט זייער וויכטיקע עלעמענטן: וואוילקלאַנג, בויגיקייט און ריטם — שוין פון לאַנג אַנגענומענע זעלבסט-פאַרשטענדלעכקייטן אין דער רוסישער פּערזן-קונסט. זיי זיינען אָבער געווען נייע און אַפּפּרישנדיקע דערשיינגען אין דער יידישער פּאָעזיע" (ז' 15).

ציטירנדיק אייניקע לידער פון ש. פרוג זאָגט ג. ב. מינקאוו, אַז „פרוג האָט מיטגעטראָגן די חסרונות פון זיין „סביבה און צייט". ער איז נישט אַרויסגעטראָטן

קעגן זיין טראַדיציע ווי אַ מורד [מוירעד]... (ז' 17). און ווייטער: „פרוג האָט איבער־גענומען פון די משכילים דעם עלעמענט פון אַפּהוּזקן. דער עכטער דיכטער אין אים פלעגט אָבער געפינען אַ וועג צו ראַפּינירטער איראָניע און אמתער פּאָעטישער סאַטירע; זיין אויפריכטיקע געפילפולקייט פלעגט מיט איר ליריזם פאַראידעלן זיינע סענטימענטן“ (ז' 20).

„פון דער רוסישער פּאָעזיע האָט ער געירשגט אַ גרויסע באַהאַונטקייט אינעם פּאָעטישן אויסדרוק. דערמיט איז ער געשטאַנען העכער איבער זיינע יידישע צייט־קאַלעגן, און במילא איז זיין ליד געווען רייפער פון די אַנדערע יידישע לידער פון זיין צייט. די וואולגאַרע און דרויסנדיקע סענטימענטאַלקייט, די מליצה, וואָס איז דעמאַלט געווען אַנגענומען, האָט ער אויסגעמיטן אַדאַנק זיין הויך־אַנטוויקלטן געשמאַק“ (ז' 22).

און באַהאַנדלענדיק זיינע פּאַרשיידענע לידער, אויך די ציון־לידער, נאַטור־שילדערונגען, אַרבעטער און פרייהייט־לידער, און אַנאַליזירנדיק זייערע מעלות און חסרונות, פירט אויס נ. ב. מינקאָוו: „אויפגעקומען איז פרוג אין אַ משכיליש־בדחני־שער צייט. זיין גרויסע דערפאַרונג אין דער רוסישער פּאָעזיע, זיינע אייגענע עכטע פּאָעטישע אייגנשאַפטן און זיין הויכער עמאַציאָנאַליזם האָבן אים געשטעלט אין דער מדרגה פון דעם פּאָטער פון דער מאַדערנער יידישער פּאָעזיע. ער האָט אַריינגע־בראַכט מיט זיינע נאַטור־און פרייהייט־לידער, ווי נאָך קיינער פאַר אים, אַן איבער־ברוך און אַ נייעם אַקאָרד אין דער יידישער פּאָעזיע פון זיין צייט. פאַר אַ פּאָטער פון דער מאַדערנער יידישער פּאָעזיע דאַרף ער פאַררעכנט ווערן דערפאַר, ווייל ער האָט געעפנט נייע וועגן פון פּאָעטישער קולטור און אַריינגעבראַכט נייע מאַטיוון. דערמיט האָט ער געעפנט אַ ניי קאַפיטל; ער האָט אַנגעהויבן און געשטאַרקט די אנקומענדיקע מאַדערנע יידישע פּאָעזיע אין אַלע אירע פּאַזן“ (ז' 32).

11.

נאָך ווייטער און מיט אַ בפירושן ווילן צו רעווידירן די אַנגענומענע נישט־ריכ־טיקע מיינונגען וועגן ש. פרוג און זיין באַדייט פאַר דער יידישער דיכטונג קומט אַרויס דער באַוואוסטער דיכטער־עסיאיסט ב. י. ביאַלאַסטאַצקי אין זיין וואָגיק בוך „חלום אין וואָר“ (ניו־יאָרק 1956). ער נעמט אַ וואָרט אין דעם אַלטן וויכוח — ווען איז פרוג געווען שטאַרקער, וויכטיקער — אין זיינע רוסישע אַדער אין די יידישע לידער. „אין רוסיש — זאָגט ער — זיינען פרוגס לידער דווקא גאַנצערע, מער־פאַררונדיקטע, פּאָעטיש־אויסגעהאַלטענע. דאָך וואָלט איך ניט זאָגן, אַז פרוג איז גרעסער ווי אַ פּאָעט אויף רוסיש ווי אויף יידיש. זיין אויסלעבן זיך, זיין אינערלעכ־קייט, זיין אויפטו האָט ער איבערגעלאָזט אין יידיש. דאָ האָט ער עפעס געשאַפן; דאָ איז ער געווען אַ פּיאַנער; דאָ האָט ער געגעבן אַנהויב פון ליד־נוסח... שרייבנדיק די געשיכטע פון דער רוסישער ליריק, קאָן מען פרוגן גרינג פאַרבייגיין. אָבער שרייבנ־דיק די געשיכטע פון דער יידישער ליטעראַטור, — קאָן מען פרוגן שוין גאַרניט פאַרבייגיין“ (ז' 480).

און ווייטער זאָגט ב. י. ביאַלאַסטאַצקי: „ניט גערעכט זיינען דעריבער די עלטערע קריטיקער, בעל־מחשבות און מ. אַלגיין, אַז אין רוסיש איז פרוג גרעסער. איך האָלט מער מיט די יינגערע קריטיקער, ווי נ. ב. מינקאָוו און מיט י. קיסין, אַז דווקא אויף יידיש איז ער פולער, בעסער און דויערנדיקער, מיט אַלע זיינע פעלערן“ (דאַרט).

„ש. פרוג — שרייבט ב. י. ביאלאָסטאָצקי — איז געווען דער ערשטער מאָדערנער ליריקער אין דער יידישער פּאָעזיע... ער האָט דער ערשטער געבראַכט אמת־פּאָעטישן אַטעם אין יידישן ליד; ער האָט דער ערשטער געבראַכט פּאָעטישע קולטור... ער האָט דער ערשטער גענומען געבן נוסח דעם ניי־יידישן ליד. נוסח — פּאָעטישע קולטור, געבונדן מיט יידישער פּאָלקסטימלעכקייט, מיט יידישן שטייגער, מיט יידישן שפּראַך־ניואַנס“... (ז' 477).

און ב. י. ביאלאָסטאָצקי באַקעמפט די מיינונג, אַז ער האָט פּינט געהאַט יידיש. אדרבא, „אַנשטאַט שנאה, פּילט זיך ליבשאַפט. און פּאַרוואָס זאָל ער אינערלעך, עמאַציאָנעל, ניט האָבן ליב געהאַט די יידישע שפּראַך; ערשט דאָ, אין יידיש, אַ סך מער ווי אויף רוסיש, האָט ער דאָך געקאַנט פּריי פּאַנאַדערנעמען זיין פּאָעטישן קלומען... ערשט דאָ האָט ער געקאַנט זיך אויסריידן און דורכריידן מיטן ליענער, מוסרן, שטראַפּן, זינגען און באַזינגען. — לויט דעם גייסט פון יענער צייט“... (ז' 479). און זייער וויכטיק זיינען די שטעלן אין דער פּרוג־אַפּהאַנדלונג, וואו ב. י. ביאַ־לאָסטאָצקי רעדט וועגן פּרוגס „גרויסער השפּעה אויף דער אַנטוויקלונג פון דער יידישער פּאָעזיע... מען קאָן פּרוגס איינפלוס, זיין מאַטיוו, זיין ריטמיק, זיין נאַטור־ליבשאַפט, זיין נאַציאָנאַלן אַטעם, ווי אויך זיין פּאָעטישן גראַטעסק, — געפּינען אויף דער גאַנצער לענג פון אונדזער פּאָעזיע ביז צו די יינגסטע פּאָעטן“ (ז' 479).

ב. י. ביאלאָסטאָצקי דערמאַנט, פּאַרבייגייענדיק, אַז „מאַריס ראָזענפעלד (1861 — 1923) אַליין איז אין זיין אַנהייב שרייבן שטאַרק באַאיינפלוסט געוואָרן פון פּרוג“... און „פּרוגס פּאָעטישע השפּעה זעט זיך אַפילו ביי פּרצן...“ (ז' 482)... „מען קאָן אַ שטייגער אַפילו אַנווייזן פּרוגס דירעקטן איינפלוס אויף די גראַטעסק־לידער פון מ. ל. האַלפּערן“... און אַן איינפלוס אויף מאַני לייבן... א.א.וו. און ב. י. ביאַ־לאָסטאָצקי פירט אויס, אַז „ווען מען רעדט וועגן פּרוג, דאַרף מען פריער פאַר אַלין באַנעמען די גרויסע השפּעה זיינע אויף אונדזער פּאָעזיע“, ער באַווייזט, אַז „אויך די סענטימענטאַלע נאַציאָנאַלע טענער פון אברהם גאַלדפּאַדן זיינען דורך פּרוג באַנייט און מאָדערניזירט געוואָרן...“ (ז' 484).

און לאַמיר פון אונדזער זייט צוגעבן: ש. פּרוג האָט אויך באַאיינפלוסט ח. נ. ביאַליק, — אַזוי שרייבט יעקב פּיכמאַן אין זיין ספר „שירת ביאַליק“ (ירושלים, תש"ו), אַז „ביאַליק אַליין האָט אַנגעוויזן אויף די השפּעות פון יהודה הלוי און פּרוג אויף זיין דיכטונג“ (ז' 450).

הקיצור, מיר זעען, אַז די יינגערע יידישע קריטיק האָט רעווידירט די שטעלונג צו ש. פּרוג דעם דיכטער און אַרויסגעפונען זיין געבענטשטע השפּעה און די מזל־ברכה, וואָס ער האָט אין זיין צייט געבראַכט מיט זיינע יידישע לידער צו דער יידישער דיכטונג.

זאָל דער 100סטער געבוירנטאָג פון ש. פּרוג אויפּוועקן ביים יידישן ליענער אַ פּאַראינטערעסירונג צו דעם שאַפּן פון אַט דעם אייגנאַרטיקן דיכטער, אַ פּאַראינטער־רעסירונג, וואָס וועט זיכער ברענגען צו אַ פּאַרערונג און ליבשאַפט פון זיין אייגנאַר־טיקן דיכטערישן שאַפּן. עס וואָלט זיכער געווען אַ וויכטיקער אויפּטו, מ'זאָל אַרויס־געבן אַ זאַמלונג פון זיינע בעסטע לידער פאַר דעם פּאָלק.

צום פראבלעם ווי די יידן האבן זיך פארהאלטן אונטער דער דייטשער אקופאציע

א פראגע, וואס לאזט אונדז נישט צורו „פון יענע צייטן ביזן היינטיקן טאג“. שוין די מענטשן, וואס זיינען געווען דארט, אונטער דער מוראדיקער דייטשער אקופאציע, — האבן זיך אפגעשטעלט אויף דער פראגע.

פארן פשוטן באאבאכטער, ווי אויך פארן וויסנשאפט-מענטש, האט זיך געשטעלט פון אנהויב אן די פראגע, ווי אזוי וועלן די מענטשן (יידן) רעאגירן אין די נייע, נישט-געוויינטלעכע באדינגונגען, וואס זיינען דורכן אקופאנט געשאפן געווארן. די רעאקציעס פון א מענטשן אין נארמאלע באדינגונגען, צו וועלכע ער איז פון געבוירן אן צוגעוואוינט, זיינען אונדז, בדרך כלל, באקאנט. זיי זיינען נארמאלע, געוויינטלעכע און מיר קענען זיי אפריער. אבער ווי אזוי וועט א מענטש האנדלען, ווען פלוצעם מיטאמאל וועט זיך אלץ, אבסאלוט אלץ ארום אים בייטן? — אט דאס פראבלעם האט באשעפטיקט דעם דייטש, וואס האט באוואוסטזיניק די ענדערונג געבראכט, ווי אויך פון דער צווייטער זייט, האט דאס דאזיקע פראבלעם אינטער-רעסירט דעם אביעקט, דעם יידן, וואס אים איז שפעטער אויסגעקומען פון די ענדערונגען צו ליידן, און דאס פון מאמענט, ווען ער האט די ענדערונגען מער פאר-געפילט, ווי פאראויסגעזען. דער פחד פאר די דייטשן איז געגאנגען פאר זיי, נאך איידער מ'האט געקאנט זען בפועל ממש, וואס זיי ווילן און טוען.

מיר לאזן אויס אין אונדזערע איצטיקע באטראכטונגען דעם פאקטאר-דייטש, וואס האט דער פראגע סיי טעארעטיש, סיי פראקטיש א סך אויפמערקזאמקייט געווידמעט.

מיר ווילן זיך דא אפשטעלן אויפן צווייטן צד, אויפן אביעקט.

ווען ס'איז דערשינען די ערשטע אלגעמיינע דיסקרימינירנדיקע פאדערונג וועגן טראגן די געלע לאטע, האבן זיך יידן — סתם-יידן, ווי אויך די אינטעליגענץ, פארקלערט, צי וועלן די יידן אנטאן א לאטע צי נישט?

און שפעטער, ווען ס'איז דערשינען די פארארדענונג וועגן שאפן א געטא, איז ווידער וואך געווארן די זעלבע פראגע: וועלן יידן גיין אין געטא, צי זיי וועלן נישט גיין? די פראגע איז געשטאנען פארן גאנצן כלל, ווי אויך פאר יעדן איינעם באזונדער. די זעלבע פראגע איז אויך אנטשטאנען בעת עס זיינען דערשינען די אלע איבעריקע אנטיידישע פארארדענונגען (גירושים, אקציעס, סעלעקציעס א.א.וו.). אלע פארשער, אבסערוואטארן פון דארט, וואס האבן איבערגעלאזט זייערע פארצייכענונגען פאר אונדז, שטעלן זיך נישט איין מאל אפ אויף די פראגן און בא-

מיצן זיך — זעלטענער — צו געבן אויך א קאמענטאר צום באשריבענעם, פראוון פארענטפערן די פראגע. פארוואס האבן די יידן אזוי און נישט אנדערש רעאגירט. פון די אלע פראגן שווימט ארויס די הארבסטע פראגע: וועגן פאסיוון צי אקטיוון פארהאלטן זיך פון גאנצן פאלק אין יענע צייטן. מעגלעך, אז אלע פראגן וועגן פאר-האלטן זיך פון יידן אין יענער צייט אין יענע מקומות לאזן זיך רעדוצירן צו אט דער עיקר-פראגע.

צווישן אנדערע בארירט אויך די דאזיקע פראגע — נישט איינמאל — דער הויפט-אבסערוואטאר פון יענען צייטן אין ווארשעווער געטא, דר. עמנואל רינגעל-בלום. ווי באוואוסט, איז ע. רינגעלבלום אין זיינע נאטיצן, געשריבענע אין ווארשע-ווער געטא, דער עיקר א זאמלער פון פאקטן, פון אבסערוואציעס, וואס ער באמיט זיך מיט קורצע ווערטער איבערצוגעבן „פאטאגראפיש“: גאנץ אביעקטיוו און זאכלעך, און קאמענטארן. די דאזיקע צייט, וואס האט זיך פון מינוט צו מינוט געענדערט, וואס איז געווען פון אנהויב אן אנגעפילט מיט דינאמיט און געקאנט יעדע מינוט אויפרייסן און אומברענגען דעם גאנצן יידישן ארום — איז נישט געווען קיין צייט פון שטעלן פראגן און פארענטפערן זיי. דערצו דארף מען האבן צייט און א רואיקן קאפ. פונדעסטוועגן שטרייכט נישט איינמאל אונטער רינגעלבלום דעם פאקט מיט פארוואונדערונג: „פארוואס גייען אויס די יידן שטיל“, אן פראטעסט... מיט אנדערע ווערטער, פארוואס לאזט זיך דער סתם-ייד פירן צו דער עקדה אן שום אקטיוון ווידערשטאנד, אפילו נישט קעגן שוואכסטן גליד פון דייטשן אויסראטונג-פאפראט, דעם יידישן אדע-מאן...

די דאזיקע פראגע האט אין יענער צייט געפיניקט זייער געוויסן און ביו היינט טיקן טאג אויך אונדזער געוויסן. און אפהענגיק פון דער תשובה, וואס מ'האט גע-געבן אויף דער פראגע, האט מען אנגעהויבן ארויסגעבן מאראלישע אורטיילן וועגן די דאזיקע יידן, וואס זיינען קודם — לענגערע צי קירצערע צייט געשטאנען אויפן ראנד פון אומקום און דערנאך טאקע אומגעקומען. פארשטייט זיך, ווי אומעטום ביי פראגן פון עטיק, דעצידירן ביי דער אפשטאנונג נישט די אביעקטיווע רעאליא — ווער קען דען זיי און אלע זייערע פריטים פעסטשטעלן? — ווי די סוביעקטיווע איי-נטעלונגען, אגשוואונגען, פאליטישע איבערצייגונגען א.א.וו.

פון דעם שטאנדפונקט געזען האבן מיר פון איין צד, — די יעניקע וואס שטעלן פנטסט, אז: דאס גאנצע פאלק האט זיך אין יענער צייט פארהאלטן פאסיוו, געגאנגען כצאן לטבח (ווי שאף צו שחיטה), בלויז יחידיים האבן זיך מיט כוח אנטקעגנגע-שטעלט: דאס זיינען די געטא-קעמפער און פארטיאנער. צו דער פעסטשטעלונג קומט צו די מאראלישע אפשטאנונג: מיר האבן אין יענער תקופה געהאט קדושים און גבורים; די ערשטע האבן זיך געלאזט שעכטן, געטאן דעם רצון פון צורר (מערדער) און דערמיט דערנידעריקט דעם כבוד פון יידישן פאלק. די צווייטע, די גבורים, האבן דעם דאזיקן נאציאנאלן כבוד געראטעוועט. פון דער דאזיקער טע-אריע האלט — כדי אנצורופן א קאנקרעטע פערזאן — יצחק גרינבוים. פון דער צווייטער זייט האבן מיר די יעניקע, וואס פארטיידיקן דעם כבוד פון גאנצן פאלק, און פראוון אויסטייטשן און פארשטענדלעך מאכן דאס פארהאלטן זיך פון גאנצן פאלק — מיט די עקזיסטירנדיקע אין יענער צייט באדינגונגען. דאס דאזיקע פארהאלטן זיך, איז געווען — לויט זיי — א נאטירלעכע און לאגישע קאנסעקווענץ

פון יענע לעבנס-באַדינגונגען. אַנדערש האָט עס נישט געקאָנט זיין. און אויב אַזוי, איז שוין ניט שייך דאָ ציצוגיין מיט עטישע באַגריפן. מאַראַלישער וואָג און מאַס, נאַטור-דערשיינונגען, נויטווענדיקייטן שטייען מחוץ פון אונדזער מענטשלעכער עטיק. אויף דעם שטאַנדפונקט שטייט — ווידער דאָ אַנצורופן אַ קאַנקרעטע פּער-זאָן — נתן עק, וואָס איז געווען דאָרט און תּיכּף נאָך דער באַפּרייאונג אַנגעשריבן אַ שטודיע וועגן די פּראָגן אונטערן נאָמען „חללי המלחמה היהודית“ (איצט דערשינען אין בוכפּאַרם צוזאַמען מיט אַנדערע מאַמרים פון דעם זעלבן מחבר אונטערן אַל-געמיינעם נאָמען: „התועים בדרכי המוות“).

וואָס זיינען די צוויי כאַראַקטעריסטישע אַנטקעגנגעזעצטע שטאַנדפונקטן, וואָס קומען צום אויסדרוק אין אונדזער היסטאָריאָגראַפיע פון יענער צייט.

מיר לאָזן אַדורך דעם דריטן שטאַנדפונקט, דעם רעליגיעזן, וואָס האַלט, אַז אַלע די יעניקע, וואָס זיינען אומגעקומען פאַר זייער ייִדות זיינען קדושים-גבורים. דער דאָזיקער שטאַנדפונקט איז נישט קיין נייער. דאָס איז דער אַלט-ייִדישער שטאַנדפונקט פון „קידוש-השם“, אַנגעווענדט צו דער נייער צייט — און דערפאַר שטעלן מיר זיך איצט אויף אים נישט אַפּ.

מיר וועלן זיך נישט אַריינלאָזן אין סתם רעליגיעז-מאַראַלישע אַפּשאַצונגען, ווייל — ווי געזאָגט — הענגען זיי אַפּ פון יעדנס אינדיווידועלן שטאַנדפונקט. מיר וועלן זיך אָבער דאָ באַגרענעצן צו דער פּאַקטאַגראַפיע, וואָס איז ביז איצט אויך נישט פעסטגעשטעלט געוואָרן אין אַלע אירע פרטים.

דאָס פאַרשטיין די פּאַקטן, דאָס דערקלערן זיי, און אפּשר אויך דאָס זאַמלען זיי און אויסדרוקן, קלאַסיפּיצירן און קאַטאַלאָגירן זיי, איז פאַרשווערט דורך דעם, וואָס מיר האָבן נישט דעם געהעריקן שליסל צו זיי. מיר ווילן אין דער פרשה פון אונדזער געשיכטע זיין אַביעקטיווע היסטאָריקער, בלויז דאָס און מער גאַרנישט. און דאָס איז ווייניק, נישט גענוג, ווייל די פרשה — און קודם-כל דאָס פּראַבלעם, וואָס מיר האָבן פאַר זיך אין איצטיקן מאָמענט, איז ראשית כל אַ קאַפיטל, וואָס מיט אים וואַלטן זיך געדאַרפט פאַראינטערעסירן קודם-כל די טעאָרעטיקער פון מאַסן-פּסיכאָלאָגיע, ווען עס וואַלטן אַזעלכע ביי אונדז געווען, ווייל וואָס האָבן מיר געזען אין יענער תקופה?

מ'האַט גענומען אַ פּאַלק, וואָס האָט זיך געהאַט זיינע איינגעשטעלטע פון יאַרן לעבנס-פאַרמען, געהאַט זיינע איבערצייגונגען, אַנשוואונגען, זיינע מנהגים, ראַט-געבער, וואָס אין יעדן קריטישן פּאַל, ווען זיינע אייגענע כוחות האָבן אים נישט געקלעקט, האָט עס געהאַט צו וועמען צו ווענדן זיך נאָך הילף, צו לכל הפחות נאָך אַן עצה — און פּלוצעם האָט מען עס צעשניטן אויף שטיקער, נישט צו געבן זיי אַ מעגלעכקייט איינס מיטן אַנדערן זאַל זיך קאַנען צונויפטרעפן. צוגענומען ביי אים און חרוב געמאַכט אַלץ דאָס, צו וואָס עס איז צוגעוואוינט געווען און באַטראַכט עס ווי דעם איינגעשטעלטן לעבנס-שטייגער נישט צום ענדערן, ווי אַזוי קאָן דען זיין אַנדערש? אפילו אויפן רעיון — אין אַ שלעכטן הלום — האָט דאָס נישט גע-קאַנט קומען! — און דאָ פּלוצעם ווערט דאָס פּאַלק אַריינגעוואָרפן אין אַ גאַנץ אַנדערער — נישט-נאַרמאַלער — לויט זיין איבערצייגונג-וועלט. ווי אַזוי האָט עס געקאַנט און געדאַרפט האַנדלען?

צי קאן אַ מאַסן-פּסיכאָלאָגיע אַ סך אַזעלכע פּאַלן פון דער מענטשלעכער גע-
 שיכטע בכלל און צי קאָן זי אונדז געבן אַ תּשובה אויף דער פּראָגע? צי איז די דאָ-
 זיקע וויסנשאַפֿט בכלל אומשטאַנד — ביי דער איצטיקער אַנטוויקלונג — צו
 געבן אַ תּשובה, אויף אונדזערע פּאַלגנדיקע פּראָגן? צי דאָרף זיך נישט אפשר די
 דאָזיקע וויסנשאַפֿט לערנען ביי דער תקופה, אויף דעם נייעם, נישט באַקאַנטן ביז
 איצט מאַטעריאַל און פּרוואַון אויפשטעלן טעאָריעס, וואָס וועלן קאַנען אַנגעווענדט
 ווערן, אויסטייטשן שפּעטער די פּאַרגאַנגענע תקופה? לערנען אָבער פון די
 טעאָריעס וועט מען קענען ערשט אין דער נאַענטער צי ווייטערער צוקונפֿט!

מיר ווייסן, און דאָס ווערט פון קיינעם נישט אָפּגעפרעגט (א פּאַקט), אַז די
 יידישע מאַסן, וואו זיי זיינען נישט געווען, זיינען געווען פּינטלעך איינגעשטעלט
 צום אָקופּאַנט. זיי האָבן אויף קיין איין מאַמענט נישט געמאַכט שלום מיט אים,
 נישט גערעכנט אויף זיין זיג, און אַז „אַזוי בלייבט עס טאַקע“. מיר ווייסן אויך,
 אַז די דאָזיקע מאַסע איז געווען — אין געוויסע מאַמענטן (סעלעקציעס, אַקציעס)
 קאַמפּגרייט, געהאַט פאַר זיך און אין זיך אַלע תּכונות (שטריכן) פון אַ צו אַלץ
 גרייטן העלדישן סאַלדאַט. רעזיגנירט פון אַלץ איבעריקן, אַלץ פּאַרלירן, שטייט
 איצט די מאַסע פאַרן מערדער, און די איינציקע האָפּענונג, אויף בלייבן לעבן
 (לכל הפּחות אויף דערווייל) איז געווען דער קאַמף, דאָס דערמאָרדן דעם מער-
 דער-שונא; טאָן דאָס — איז איבעריקנס נישט געווען פון די גרויסע זאַכן, ווען
 מ'נעמט אין באַטראַכט, אַז בעת אַן אַקציע זיינען געווען טויזנט יידן און אַ קליין
 הייפל רוצחים.

און פונדעסטוועגן איז צו דעם אויפברויז נישט געקומען! און ס'האָט געפּעלט
 אַזוי ווייניק, ס'זאָל ווען דערצו קומען! ס'וואָלט געווען גענוג — פּילן מיר — ווען
 עמעצער וואָלט נאָר אַ געשריי געטאָן אין געהעריקן מאַמענט: „לאַזט זיך נישט!“
 „הרגעט דעם הענקער!“ און אַלץ וואָלט אַנגענומען אַ גאַנץ אַנדערע פּאַרם, די קדושים
 וואָלטן זיך פּאַרוואַנדלט — אַלע אַן אויסנאַם — אין גבורים — אָבער אַזאָ רוף איז
 נישט געקומען! נישט איין אָפּגעראַטעוועטער דערציילט וועגן אַזעלכע מאַמענטן,
 ווי ער איז גרייט געווען צו קעמפּן, שלאָגן זיך, נישט לאָזן און נאָר געוואַרט, עמעץ
 זאָל אים דערצו אין געהעריקן מאַמענט אַ רוף טאָן! אַנדערע ווידער זיינען בעת
 מעשה געווען אַזוי פּאַרטעמפּט, אַז דער רעיון פון פּאַרטיידיקן זיך איז געקומען
 צו זיי לאַחר המעשה!

כדי אַרויסצוברענגען בעסער מיינע אייגענע געדאַנקען, און מאַכן זיי פּאַר-
 שטענדלעך פאַרן ליענער, וועל איך מיר דערלויבן ברענגען אַ ציטאַטע פון אַ בוך,
 וואָס ס'האָט אַנגעשריבן אַ פּשוטער רוסישער סאַלדאַט (קאָן זיין אַ נידעריקער אַפי-
 ציר, וואָס איז ערשט שפּעטער געשטיגן אין זיין קאַריערע) בעק, ער זאָגט:

„זייט וויסן — קאַלעקטיווע העלדישקייט איז נישט נבמאַא, אויב עס פעלט אַ
 פּירער; אויב ס'איז נישט פּאַראַן דער יעניקער, וואָס גייט דער ערשטער. — קיי-
 נער וועט נישט גיין צו קיין אַטאַקע, אויב ס'וועט נישט זיין קיין איינער, וואָס זאָל
 אַרויספּרינגען און גיין פּאַראַויס, מיטשלעפּנדיק נאָך זיך די איבעריקע.“ („וואָ-
 לאַקאַלאַמסקאַ שאַסיי“). דער פּוילישער באַקאַנטער סאַציאַלאָג י. כאַלאַשינסקי רופֿט
 אַן די דאָזיקע מעשה-באַשרייבונג פון פּשוטן זעלנער „אַ לעקציע פון סאַציאַלאָגיע

פון זעלנער". («קווינצאָ" נו' 13-14, 1948). אַזוי איז ביי אַראַגאַניזירטע געשולטע זעלנער, מכל שכן ביי אַ נישט-אַראַגאַניזירטער מאַסע. און מיר מיינען, אַז ער איז פולשטענדיק גערעכט.

אונדז האָט אין יענער צייט געפעלט דער פירער, «דער ערשטער». און אַזוי ווי דאָס פאַלק איז צעשניטן געווען אויף שטיקלעך, האָבן געפעלט די «ערשטע» אין יעדן אָפּשניט באַזונדער. דאָרט, וואו זיי האָבן זיך יאָ געפונען, האָט עס טאַקע אַנדערש אויסגעזען. מעג עס זיין אַ קליינער פאַרוואַרפענער העק, אַ לאַכוע, אַ ניסווויזש א.א.וו.

מיר האָבן אין פּוילן, למשל, געהאַט אַ וואונדערלעכע יידישע מאַסע, געטיילט אויף פאַרטייען — וועלכע גרעסער, וועלכע קלענער. יעדער איינער איז געווען געטריי זיין פאַרטיי, זיין פירער, געווען גרייט לאָזן זיך פאַר זיין פאַרטיי מקריב זיין. די מאַסע איז געווען גוט דיסציפּלינירט, גוט אויסגעשולט. אין משך פון יאָרן אַרויסגעוויזן געטריישאַפט צו אירע אידעאָלן, פירער א.א.וו. נישט קיין ווילדע מאַסע, נישט קיין אַנאַרכיזירטע איז זי געווען. איז טאַקע, ווען עס האָט פאַרפעלט דער רוף פון די פירער, פון דער פאַרטיי-אַראַגאַניזאַציע, איז די מאַסע געבליבן טויט, אומבאַוועגלעך. און פאַרוואַס ס'האָבן פאַרפעלט פירערס — איז אַן אַנדער פראַגע. עס קלאַנגט זיך אויף דעם צווישן אַנדערן אויך רינגעלבלום; אייגנטלעך, קלאַנגט ער זיך נישט, ער פאַרצייכנט עס בלויז, פונקט ווי דאָס איבעריקע, ווי אַ פאַקט!

מיר קאַנען די אַלע פירער-אויסגערעכנטע פאַקטן קאַנקרעטיזירן: די פאַ- סיווע קעגנערשאַפט פון די מאַסן (אין שטעטיק) איז צוליבן פעלן פון דעם אַנטשיידנ- דיקן גורם (פאַקטאָר), נישט פאַרוואַנדלט געוואָרן אין מעשים. אין שייכות מיט דעם לאַזט זיך פעסטשטעלן אַ צווייטע טעזע: מיר האָבן מער פאַלן פון אַקטיוון, אינדיווידועלן אַנטקעגנשטעלן זיך פון יחידים, ווי פון גרעסערע קאַלעקטיוון (מאַסן). דער יחיד האַנדלט אויף אייגענער אחריות, ער איז אַריינגעפאַלן, ער זעט פאַר זיך דעם טויט און גלייכצייטיק דעם איינציקן רעטער פאַר זיך, דאָס איז ער אַליין. איז זוכט ער נישט קיין אַנדערע אויסוועגן — ווען דער חלף ליגט אים אויפן האַלדז — און טוט אַלץ, וואָס ער אַליין קאָן טאָן כדי זיך צו ראַטעווען. ער שטעלט זיך אַקעגן, שלאַנגט זיך מיטן שונא, פראוואוט גליק און שלאַנגן זיך און אַנטלויפן...

געפינט זיך אַבער דער יחיד אין אַ קאַלעקטיוו, איז אומווילקירלעך פאַרלירט ער זיין איניציאַטיווע. ער איז דאָך נישט מער, ווי איינער פון אַ סך, אַ קליין קערנדל אין אַ הויפן. ווי די מאַסע וועט גיין וועט ער זיך אויך לאָזן מיטשלעפן... און אויב די «מאַסע» רעאַגירט נישט, טאָ וואָס קאָן ער איינער אַליין אויפטאָן?...

די מאַסע, דער קאַלעקטיוו נעמט-צו די איניציאַטיוו ביים דורכשניטלעכן יחיד און מאַכט אים אַפהענגיק פון זיך. איז די מאַסע דיסציפּלינירט און ווערט געפירט דורך עמעצן, ווערט אויך דער יחיד מיטגערופן, ווערט אויך דער פחדן אַ העלד... איז אַבער די מאַסע אַליין אָן אַ ווילן, אָן אַ קאַפּ, גייען אויך די איינצלנע, די יחידים, וואָס וואַלטן אַליין פאַר זיך אויסגעקעמפט זייער רעכט, פאַרלוירן אין אַלגעמיינעם שטראָם...

געוירקט האָט אויך דאָ די אַלגעמיינ-אַנגענומענע — ריכטיקע און נאָרמאַלע

באדינגונגען — מיינונג, אז קיין גאנץ פאלק הרגעט מען נישט אויס א. א. וו. די דאזיקע רייד האבן די יידן איבערגעחזרט טאג און נאכט. איבעריקנס איז דער דאזיקער יידישער געדאנק עלטער פאר היטלערן. (ער איז שוין געווען אין די צארישע צייטן, מיר געפונען אים אין מויל פון מענדעלעס העלדן). א יחיד קאן מען נאך אומגעזעצטען הרגענען; פאראן אויף דער וועלט אפילו אין נארמאלע צייטן יחידים-רוצחים; קומען קאטאקליזמען, וועלט-איבערקערענישן, קאנען פארא-קומען — אויך נישט אומעטום, נאר אין די „אפגעשטאנענע“ לענדער — גרעסערע רציחות, פאגראמען, ווען ווילדע נישט-דיסציפלינירטע באנדעס — איידער עס שטעלט זיך איין א רעגולערע מאכט — נוצט אויס די געלעגנהייט, ראבעוועט און מארדעוועט (אויפן צווייטן ארט) יידן דערביי. אבער נעמען און אויסמארדעווען א גאנץ פאלק — און דאס נאך אין נארמאלע צייטן? א, דאס נישט! אט דער גע-דאנקען-גאנג האט צוגעהאלפן צו דעם פארהאלטן זיך פון יחיד אין דער מאסע. ער האט זיך געפילט זיכער, ווייל ער איז אין דער מאסע, הגם זי האט גארנישט ניט געטאן, כדי אים און זיך אליין צו באשיצן. דער עצם-פאקט פון זיין אין דער מאסע — איז שוין פארן יחיד א... הצלה א רעטונג!

קאנקרעטע פאקטן פון אזא מין ארט דענקען קאנען מיר געפינען אין דער יזכור-ליטעראטור אן א סוף. דערציילט, למשל, א בחור, וועמען ס'איז געלונגען בעת דער ליקוידאציע פון א געטא (צווייטע אקציע) צו אנטלויפן: „אזוי ווי איך האב זיך נישט געהאט געזעגנט (!) מיט מיינע עלטערן, האב איך באשטימט זיך צוצושטעלן אליין, טראכטנדיק, וואס עס וועט זיין מיט אלע, וועט זיין מיט מיר“ (ספר בילגאריי, ז' 258). די דאזיקע שטעלונג פון יחיד כלפי דעם כלל, דריקט אויס דאס פאלקסווערטל: „וואס ס'וועט זיין מיט כל ישראל, וועט זיין מיט רב ישראל“. אין לאדזשער געטא האט מען געזאגט: „וואס ס'וועט זיין מיט אלע, וועט זיין מיט דער כלה“. און איז — קאן זיין — דער מהות פון אונדזער גאנצער גלות-געשיכטע, געזען פון אינעווייניק. זי איז אן אויסדרוק פון דעם אלגעמיינעם „מאסן-אינסטינקט“, וואס איז ביי יידן באזונדערס בוילעט (ווערט מער אונטערגעשטראכן דורך פרעמדע, ווי דורך יידן גופא).

דאס איז אפשר דער איינציקער „אינסטינקט“, וואס איז ביי אונדז יידן פארא-בליבן לעבעדיק ביז אויפן היינטיקן טאג; ווייל וואס-וואס נאר מיר זיינען ווייט, גאר ווייט אוועק פון צו זיין א פרימיטיוו פאלק, וואס רעגירט זיך, לאזט זיך פירן דורך אינסטינקטן. פארקערט, אונדזער גאנצער לעבנס-וועג, אונדזער טראדיציע, אונדזער קולטור, עטיק, לעבנס-שטייגער האט געהייסן האמעווען און דערשטיקן אין זיך די אינסטינקטן און לאזן זיך פירן דורך „העכערע“ אידעאלן. מיר זיינען אוועק פון דער וועלט פון פיזישע נאטור-כוחות און אריין אין א וועלט פון מאראלישע באגריפן. און דאס האט זיך אפגערופן אין קעגנזאץ אויף אונדזער פארהאלטן זיך „בימי השואה“ (חורבן און בראך צייטן). אויך אויף דאס צו באגרינדן פעלן אונדז: נישט קיין פאקטן. מיר וועלן אין שייכות דערמיט, ציטירן בלויז איין שטעלע פון א בוך, געשריבן דורך א פויליש-יידישן שרייבער, וואס געהערט אליין צו די דורך א נס געראטעוועטע. ער זאגט: „מ'האט אונדז נישט געלערנט אין אונדזערע שולן צו זיין בונטארן און ווידערשטענדלעך; מיר זיינען אויפגעצויגן געווארן אין

אַ מיסטישן דרך-אָרץ פאַר אַרדענונג און רעכט. די מורא אַראָפּצונעמען די יידישע לאַטע האָט איר מקור קודם-כל אין דער דיסציפּלינירטקייט פון אַן ערלעכן מענטשן, וועמען ס'איז באַדייטנדיק לייכטער אויסצוגיין פון הונגער איידער צו גנבענען אַ שטיקל ברויט". (הענריק פּאָגלער: ווסטענפּ דאָ פיזיאָלאָגיאַאָ סטראַכּו, "אַריינפיר צו דער פיזיאָלאָגיע פון פּחד").

און ס'איז פאַרשטענדלעך, פאַרוואָס דווקא מיר, יידן, זיינען געווען די היטער פון „אַרדענונג און גערעכטיקייט" אין יעדער געזעלשאַפּט, אין יעדן לאַנד, וואו מיר האָבן זיך געפונען. אונדזער לאַנג-יעריקע געשיכטע אין די אַלע לענדער, וואו מיר זיינען געווען אַ מעוט (מינדערהייט), אין משך פון יאָרהונדערטער, האָט אונדז דערצו געבראַכט. און איך מיין, אַז מ'דאַרף דערצו נישט ברענגען קיין שום איבעריקע ראיות און באַווייזן. דאָס איז אונדזער לעבנס-פּילאָזאָפּיע, צו וועלכער מיר זיינען דערגאַנגען אין משך פון יאָרן, מיט וועגן וואָס האָבן געפירט דורך דער-נער און אומקום.

אויך דאָס פעסטשטעלן פון דעם געזעץ פון מענטשלעכער — אין דעם פּאַל — יידישער האַנדלונג, איז גיכער שייך צו דער מאַסן-פּסיכאָלאָגיע, דער פּסיכאָלאָגיע פון אַ פּאַלק (יידישן), ווי צו געשיכטע, וואָס באַגרענעצט זיך נישט זעלטן צום באַשרייבן פּאַקטן און בינדן זיי אויף אַ פּראַגמאַטישן אופן. (אויך דער לעצטער באַגריף פאַרלאַנגט פון אונדז — אין ליכט פון דער לעצטער געשיכטע אונדזערער און נישט גראַד — אַ גרונטיקן אַנאַליז און רעוויזיע).

די פּראַגע פון געווער. מיר קאָנען די פּאַקטן, צוליב מאַנגל אין געווער האָבן די אויפשטאַנדן, וואו זיי זיינען פאַרגעקומען, געדויערט קירצער און געווען ווייניקער געפערלעך פאַרן שונא און געבראַכט אים קלענערע שאַדנס, ווי דאָס וואָלט געווען, ווען יידן וואָלטן געהאַט געווער און גוט, פּאַסיק געווער. צוליב מאַנגל אין געווער איז נישט איינעם אויסגעקומען זיך שלאָגן מיט... די הוילע הענט. צוליב מאַנגל אין געווער האָט מען דעם שונא נישט געקאַנט דערגרייכן פון דער ווייט און בכלל גאַרנישט אים ניט געקאַנט טאָן.

די פּאַקטן זיינען אונדז מער-ווייניקער באַקאַנט. מ'האַט אָבער נישט דערזען דעם פּסיכאָלאָגישן מאַמענט. דער מאַנגל אין געווער — אין אַ צייט פון הויך-אַנטוויקלטער טעכניק — האָט פּסיכיש דערשלאָגן דעם יידן, האָט אים נישט גע-לאָזט זיך גייסטיק מאַביליזירן און קלערן אין קעמפּערישע קאַטעגאָריעס; בפרט, אַז מ'האַט געהאַט קעגן זיך אַ שונא, וואָס איז געווען באַרימט מיט זיין מלחמה-טעכניק און ביז 1943 געשלאָגן אַלע זיינע קעגנער מיט איר. אפילו די גרויסע אַרמיען פון די אַליאירטע זיינען אין דעם פּרט געשטאַנען לכתחילה ווייט הינטער היטלער-דייטשלאַנד. דאָס זוכן ווידער געווער, די אַנשטרענגונגען אָן אַ מאַס, וואָס יידן האָבן געמאַכט, כדי צו קריגן דאָס געווער (מיר רעדן דאָ שוין נישט וועגן די מיליטערישע מיטלען, וואָס מ'האַט דערצו געדאַרפט האָבן), די אַנטווישונגען, וואָס זיי האָבן דערביי איבערגעלעבט (וויפּל מאַל האָט מען זיי דערביי אָפּגעגאַרט און פאַרפירט), האָט ביי יידן פאַרשלונגען מער כוח, צייט און מענטשן, ווי ביי אַנדערע פעלקער און טיילמאַל גענצלעך געבראַכן דעם ווילן צום קאַמף און חשק

צום לעבן! קיינער האָט דאָך זיי אין דעם פּרט נישט געהאַלפּן. זיי האָבן נישט געהאַט צו וועמען זיך צו ווענדן, מ'זאָל זיי אין דעם פּרט אונטערשיצן. די אונטערטערהאַנדלונגען מיט די עקזיסטירנדיקע אין פּוילן אונטערערד-באַוועגונגען האָט נישט נאָר ניט געגעבן דעם געוואונטשענעם רעזולטאַט, נייערט אויך געקאַנט דער-פירן צו אַ פּולשטענדיקער אַפּאַטיע, צו אַ גייסטיקער דעפּרעסיע. אויב אונדזערע פּריינט, פּאַרבינדעטע, פּאַרלאָזן אונדז, טאָ וואָס קאַנען מיר אַליין אויפּטאָן?!

פון דער צווייטער זייט אונטערשאַצט מען די באַדייטונג פון באַזיצן געווער. מ'קאָן זאָגן: געווער רופּט אַרויס דעם קאַמפּניסט. עס שטרייכט דאָס אונטער סיי יידישע סיי פּוילישע קעמפּער-פּאַרטיזאַנער. „דאָס באַוואוסטזיין“, אַז מ'האַט אין קעשענע אַ רעוואָלוציע און גראַנאַטן האָט געווירקט באַרואיקנדיק... אַבער וויפּל יידן האָבן זוכה געווען צו זיין רואיק... צוליב דעם?!

און רעדנדיק וועגן פּראַבלעם קאַמף, צי נישט-קאַמף אין יענע צייטן, אַ קאַ-פּיטל, וואָס אַנטהאַלט פּיל נישט באַקאַנטע ביז דעמאָלט פּאַקטן און מיינונגען, צו וועלכע די וויסנשאַפט דאַרף ערשט איצט זוכן אַ צוגאַנג, אַ דערקלערונג, וויל איך מיט איין פּאַקט אַנווייזן אויף אַן אַנדער געביט פון יענער תקופּה. נעמלעך: דאָס לעבן פון יידן אויף דער אַרישער זייט. מיר האָבן אַ סך באַשרייבונגען וועגן דעם פון מענטשן, וואָס האָבן דאָס אַליין איבערגעלעבט. מיר האָבן אַ גענוג גענויע סטאַ-טיסטיק און טעאָריע פון פּאַרהאַלטן זיך פון יידן צווישן נישט-יידן אין יענער צייט. אַ טעאָריע, וואָס איז באַשטעטיקט געוואָרן דורכן לעבן, זיינען דאָך די, וואָס האָבן אַנגעווענדעט די דאָזיקע אַנווייזונגען, געבליבן לעבן?!

אַבער אויך אויף דעם געביט קומען צום אויסדרוק טעזיסן, דאָקטרינעס, וואָס זיינען — אויב כ'האַב נישט קיין טעות — פאַר דער ביז-איצטיקער וויסנשאַפט לחלוטין נישט באַקאַנט. נייע פּאַקטן רופן אַרויס נייע פּראַבלעמען. און די וויסנ-שאַפט פּאַרשפּעטיקט זיך תמיד ביים לערנען זיי! עס איז באַקאַנט, אַז יידן אויף דער אַרישער זייט מיינן זיך קעגנזייטיק אויס. ס'איז פּאַרשטענדלעך פּאַרוואָס, אויב איינער וועט מיט זיין סעמיטישן אויסזען וועקן דעם פּאַרדאַכט פון שונא, קאָן ער זיכער מיטשלעפּן דעם צווייטן. מיר האָבן דאָ אַ קעגנזעצטע האַנדלונג ווי אין נאַטירלעכע צייטן, ווען איין אומגליקלעכער זוכט דווקא אַ צווייטן, אַן „אח לצרה“, כדי נישט זיין איינזאַם, אַליין. דאָ מיינט מען זיך קעגנזייטיק אויס, ביי דער גרעסטער סימפּאַטיע, געפּילן, וואָס איינער האָט צום צווייטן.

אַבער אַט אַנטדעקט אין דעם פּאַל העלענאַ שערעשעווסקא, וואָס האָט אַליין דורכגעלעבט אַזעלכע סיטואַציעס, אַ נייע טעזע, וואָס שיינט צו זיין ריכטיק: צוויי יידן האָבן נישט געטאַרט זיין צוזאַמען, וויל די סעמיטישע אייגנשאַפטן, וואָס דרימלען אין יעדן איינעם פון אונדז, האָבן זיך אומדערוואָרט (און איך וואָלט צוגע-געבן: אומבאַוואוסטזיניק און קעגן אונדזער ווילן) נאָך מער פּאַרשטאַרקט צוליב דער נאַענטקייט פון אַ צווייטן יידן. דאָס איז געווען אַן אַלגעמיינ-באַקאַנטע, לויט דער מחברטע, טעאָריע אין יענע צייטן („צווישן צלם און מזוזה“, ז' 83). און די טעזע וואָלט די „וויסנשאַפט“ געדאַרפט אַנגעמען, פּולשטענדיק ווי אַ באַגרינדעטע. אַבער ווער האָט זיך מיט די צי ענלעכע פּראַבלעמען פּאַרנומען? ווער האָט דאָס געטאָן פּאַרן חורבן און ווער טוט דאָס היינט-צו-טאָג נאָכן חורבן?!

די אַלע פּאַקטן וואָרטן נאָך, מ'זאָל זיי זוכן, צונויפּזאַמלען, סעגרעגירן, דערנאָך ערשט וועט קומען דער וויסנשאַפטסמאַן און וועט פּרוּאוון שאַפּן אַ טעאָריע צו זיי, אויב דאָס וועט אים געלינגען! און ערשט דעמאָלט וועט מען קאָנען „אַבסאָלוט“, און „וויסנשאַפטלעך“ זיך אַרויסזאָגן, צי דאָס פאַרהאַלטן זיך פון די יידן בימי השואה (אין די חורבן־טעג) איז געווען אַ נאַרמאַלע, צי נישט נאַרמאַלע. צי האָט עס געמוזט זיין אַזאַ אַדער עס האָט געקאָנט זיין אַנדערש, און צום סוף: צי האָט עס אונדז געבראַכט כבוד אַדער אומכבוד.

ווען וועט דאָס געשען?

יולי 1960

60 יאָר יידיש קולטור־לעבן אין די פאראייניקטע שטאַטן

1.

אין משך פון די לעצטע 60 יאָר איז דאָס יידישע לעבן אין אַמעריקע דורכגע־
גאַנגען אַ גרינטלעכע טראַנספּאָרמאַציע, און די פיזיאָנאָמיע פון דער אַמעריקאַנער
יידישער קולטור האָט זיך קאַרדינאַל געענדערט. מער ווי אין וועלכן ס'איז אַנדערן
פּעריאָד פון די איבער 300 יאָר פונעם היגן דינאַמישן יידישן לעבן. אמת, אויך
אַנדערע יידישע ישובים איבער דער וועלט האָבן זיך אין דעם צייט־אַפּשניט גרינט־
לעך געענדערט, און טייל שטריכן אין דער קולטור־אַנטוויקלונג אין די פאראייניקטע
שטאַטן זיינען ניט נאָר אַנאַלאָגיש צו דעם גאַנג פון דער יידישער קולטור אין אַנדערע
לענדער, נאָר זיי זיינען אויך באַווירקט געוואָרן פון די ענדערונגען. אָבער, צוליב
דער ספּעציפּישקייט פון די היגע היסטאָרישע, געזעלשאַפטלעכע און פּאָליטישע
באַדינגונגען איז דער כאַראַקטער פון דער אַמעריקאַנער אַנטוויקלונג אַנדערשדיק
און אייגנאַרטיק.

ביים אָנהייב פון יאָרהונדערט — און יאָרצענדליקער נאָכדעם — איז די יידיש־
וועלטלעכע קולטור אין אַמעריקע געשאַפן געוואָרן אויסשליסלעך פונעם מזרח־
איראָפּעאישן, יידיש־רעדנדיקן יידן. דער ייד פון דייטשער אַפּשטאַמונג, שוין אָפּגע־
רעדט פון די שפּאַניש־אַפּשטאַמיקע יידן, האָט מיט וועלטלעכער שאַפונג, מיט די
סאַמע קלענסטע אויסנאַמען, קיין שום מגע ומשא ניט געהאַט. דער גערמאַנישער
ייד איז געווען פאַרנומען מיט זיין רעפּאָרם־יידישקייט און מיט חכמת היהדות, דער
ספרדישער ייד האָט בכלל ווייניק יידישע קולטור־ווערטן געשאַפן. דער ענגליש־
רעדנדיקער ייד האָט, ביים אָנהייב יאָרהונדערט, מיט דער יידישער ניט־רעליגיעזער
קולטור קיין קאַנטאַקט ניט געהאַט. אויף ענגליש זיינען, אַחוץ רעליגיעזע, קיין
ווערטן ניט געשאַפן געוואָרן.

וידער, מיט קליינע אויסנאַמען: עמאָ לאַזאַרוס איז שוין מער ניט געווען צווישן
די לעבעדיקע. זי איז געשטאַרבן אין 1887. אירע צוויי בענד לידער, דערשינען
אין 1889, זיינען כמעט נישט געווען באַוואוסט. עטלעכע שרייבער, ספּעציעל
מערי ענטין, איר בוך „דהי פּראָמיסד לענד“ — דאָס צוגעזאַמטע לאַנד — איז
דערשינען אין 1912, האָבן געשילדערט מיט צאַרטע און אַפּ־טונקלע פאַרבן, די
שוועריקייטן און זאַרגן פון דעם מזרח־איראָפּעאישן אימיגראַנט ביים שווערן צופאַס־
פּראָצעס צו אַמעריקע. אָבער דאָס זיינען בעיקר געווען ווערק, געשריבן פאַר דעם
ניט־יידישן ליינער, פון יידן, וואָס האָבן זיך געוואַלט אַריבערכאַפן אין דער ניט־
יידישער וועלט און האָבן די יידישע וועלט ווייניק געקענט און נאָך ווייניקער געוואַלט
קענען. נאָך אַ בוך פון דער צייט: „דער גייסט פון געטאָ“ פון האַטשינס האַפּנוד,
אַ ניט־ייד, איז דערשינען אין 1909. צו דער ליטעראַטור דאַרפן אויך צוגערעכנט

ווערן ישראל זאָנאוויילס „קינדער פון דער געטאַ“, וועגן אימיגראַנטן־לעבן אין לאַנדאָן, וואָס איז דערשינען אין 1893, און „דער שמעל־טאַפּ“ וועגן יידישן אימיגראַנט אין אַמעריקע — אין 1908.

דאָס וועלטלעכע קולטור־פנים פון דער יידישער אַמעריקע — און אין אַ גרוי־סער מאַס, פאַרשטייט זיך, אויך דאָס רעליגיעזע — איז געשאַפן געוואָרן דורכאויס פונעם מזרח־איראָפּעאישן יידן. ער האָט אַריבערגעבראַכט פון דער אַלטער היים רעליגיעזע ווערטן און זיי פאַרפלאַנצט אויפן אַמעריקאַנישן באַדן, — פון דעם חסידי־שטיבל ביזן אַלטמאָדישן חדר. ער האָט אַריבערגעבראַכט וועלטלעכע ווערטן און דאָ געשאַפן נייע וועלטלעכע אינסטיטוציעס. ביים אָנהייב פון יאָר־הונדערט איז די רעליגיעזע קולטור פון מזרח־איראָפּעאישן יידן געבליבן כמעט אינגאַנצן אין איר איראָפּעאישער געשטאַלטונג. ערשט נאָך אַ פּעריאָד פון עקאָנאָמישע און געזעלשאַפטלעכע טראַנספּאָרמאַציעס, האָט דער מזרח־איראָפּעאישער ייד זיך אַריבערגעקליבן פון אַרטאָדאָקסישן צום קאַנסערוואַטיוון אויסדרוק פון דער יידישער רעליגיע, וואו מערסטע פון זיי געפינען זיך נאָך איצט, און שפּעטער — טיילווייז — צום רעפּאָרמיזם.

בעת די יידישע רעליגיע איז אַריבערגעבראַכט געוואָרן קיין אַמעריקע ווי אַ פול־אַנטוויקלטע קולטור־דערשיינונג, אויסגעשמידט אין פייער פון דורות, וואָס האָט זיך דאָ בלוזי צוגעפאַסט צו די באַדינגונגען און פּאָדערונגען פון דער נייער צייט און פון דער אַנדערשדיקער סביבה, איז די יידיש־וועלטלעכע קולטור, ניט געקוקט אויף אירע נאַענטע שייכותן און קעגנזייטיקע ווירקונגען מיט דער קולטור פון יענער זייט ים, אין איר עצם, געווען אַ פּאָלקס־שאַפונג, וואָס האָט זיך אויסגע־שטאַלטיקט אויפן אַמעריקאַנער באַדן.

ביים אָנהייב פון יאָרהונדערט, אַפּגעזען פון פּאַקט, אַז עס איז אַריבערגעקומען אַ קליינשטעטלדיקע, אויף רעליגיע דערצויגענע אימיגראַנטן־מאַסע, זיינען די פּאַר־אייניקטע שטאַטן געוואָרן איינס פון די שעפּערישסטע געבורטס־ערטער פון דער וועלטלעכער, יידישער קולטור. די וועלטלעכע קולטור, צווישן 1890 און 1910, איז פּאַקטיש געווען דער ווירקנדיקסטער קולטור־כוח אין אַמעריקאַנער יידישן לעבן. זי האָט שנעל אַנטוויקלט, ספּעציעל ביים אָנהייב, אייניקע גרונט־אייגנשאַפטן, וואָס האָבן אויסגעפורעמט איר היסטאָרישע ראַלע אין יידישן לעבן: אַ נאַענטע שייכות און פאַרשטענדעניש פאַר דער מאַסע, וועמען זי האָט באַדאַרפט דינען. זי האָט געשאַפן קולטור־אינסטרומענטן, וואָס האָבן געהאַלפן דער אימיגראַנטישער מאַסע אַנצוהאַלטן די פעדעם מיט דער אַלטער היים און גלייכזייטיק — און דאָס איז געווען דער עיקר — באַהערשן די נייע, פרעמדע סביבה און שלאַגן וואַרצלען אין איר. די יידישע קולטור, דער עיקר די אַרבעטער־ליטעראַטור, אין לעצטן צענדליק פון 19טן יאָר איז געווען מער אַמעריקאַניש און זי האָט געוואַרצלט מער אין היגן באַדן, ווי די, וואָס איז געשאַפן געוואָרן ביים אָנהייב פון צווייטן צענדליק פון היינטיקן יאָרהונדערט. זי איז געווען ניט בלוזי אַ היינצזייטיקע, נאָר אַ דורכאויס דאַאיקע. די עסקיפּיסטישע בענקעניש נאָך דער אַלטער היים, ווי אַן אויסדרוק פון פּראָטעסט קעגן דער פרעמדער, דערשרעקנדיקער אַמעריקאַנער ווירקלעכקייט, קומט ערשט אַרום 1907 — 1910. דעמאָלט איז אַנגעקומען אַ גרויסער צופלוס פון קליינביר־גערלעכער אינטעליגענץ — אַן אַנטווישטע אין דער רעוואָלוציע פון דער אַלטער היים.

אן אויסגעוואַרצלטע, וואָס האָט ניט געקאָנט אָננעמען און שלום מאַכן מיטן אימ-פעט און מיט דער דעהומאַניזאַציע פון דער אַמעריקאַנער סביבה און מיט דעם ווילדן טעמפּאָ פון דער גרויסשטאַט. אָפּגעריסן פון דער אַלטער היים און ניט פּילנדיק קיין באַדן, זיינען די שרייבער געווען פאַרכאַפט פון רעזיגנאַציע-שטימונגען און פאַרלייקענונג פון דעם רעאַלן לעבן (משה לייב האַלפּערנס „בענק אַהיים און האָס דיין היימלאַנד“). אינטערעסאַנט, אַז די פון די „יונגע“, וואָס זיינען געקומען פריער און האָבן אָנגעהויבן דאָ שרייבן אַרום די ערשטע יאָרן פון יאַרהונדערט, האָבן לכתחילה געשאַפן אין אַ טאָן, וואָס איז פיל געענטער צו ראַזענפעלדן און עדעלשטאַטן ווי צו זייערע אייגענע לידער מיט צען יאָר שפעטער. (למשל: ראַלניקס ערשטע לידער, האַלפּערנס, אַפילו נאָדירס).

2.

אין די יאָרן 1890-1910, אַן ערך, איז אין אַמעריקע געקומען צום לעבן אַ פּראָ-גרעסיווע יידישע פּאָליס-קולטור — בעיקר, אַ ליטעראַטור און אַ פרעסע, שפעטער אויך דאָס טעאַטער — וואָס האָט פאַרמאַגט שטאַרקע, סאָציאַליסטישע אויבערטענער, אַ באַשטימטע דינאַמישקייט און געזוכט אַן אָנהאַלט אין דער אַמעריקאַנער סביבה. דער הויפּט-געברויכער פון דער קולטור איז געווען דער יידישער שאַפּ-אַרבעטער און די יידישע אַרבעטער-אינטעליגענץ, וואָס האָט געקראָגן איר ערשטע דערציאונג אין דער אַלטער היים, אָבער איר רייה געוואָרן אין אַמעריקע.

דער פּעריאָד האָט געהאַט זיינע אויפשטייגן און ירידות, זיינע עקספּאַנסיווע מאַ-מענטן און מאַמענטן פון איינדאַרן. אין דער-אַ צייט איז געשאַפן געוואָרן אַ פּאַר-צווייטע יידישע פרעסע, אַ דינאַמיש יידיש טעאַטער, אַ שפערישע יידישע ליטע-ראַטור. געראַנגלענישן אין דער קולטור זיינען אָנגעגאַנגען אין משך פון אַט דער צייט, דער עיקר — אַרום אידיאישע חלוקי-דעות (מיינונגס-פאַרשיידנקייטן) אין דער אַרבעטער-באוועגונג; אַרום פּראָבלעמען פון נאַציאָנאַליזם און סאָציאַליזם, אַרום פּראָבלעמען פון ביליקן שונד און אַחריותפולער געזעלשאַפטלעכער קולטור.

ביים סוף פונעם ערשטן און אָנהייב פונעם צווייטן צענדליק פון היינטיקן יאַרהונדערט, האָט די יידיש-וועלטלעכע קולטור געהאַט וויכטיקע געווינסן פון אַ פּאַרנעם, וואָס האָבן געהאַפן דעם שפעטערדיקן וואוקס און אַנטוויקלונג פון דער יידישער קולטור אין די פּאַראַיניקטע שטאַטן. אין טעאַטער האָבן יעקב גאַרדין און לעאַן קאַברין, טיילווייז ליבין און אַנדערע, געהאַט באַדייטנדיקע דערגרייכונגען אין דער רעפּאַרמירונג פון דער יידישער דראַמאַטישער קונסט, אין זייער טיילווייז זיג אבער דער לאַטיינער-הורוויץ „דינאַסטיע“, אין דער זשורנאַליסטיק האָבן טייל עקזיסטיבנדיקע זשורנאַלן („דער אַרבעטער“, „די צוקונפט“, ד״ר זשיטלאָוסקיס „דאָס נייע לעבן“ 1908-1912), געשטעלט אַן ערנסטן טאָן ביים אַפּשאַצן סאָציאַלע, נאַציאָנאַלע און קולטור-פּראָבלעמען און דורכגעפירט אַ היסטאָרישע דערציאונג-פּונקציע פאַר דער אימיגראַנטישער מאַסע.

אין דער ליטעראַטור האָבן די „יונגע“ אָנגעהויבן זאָגן זייער ערנסט וואַרט. עס האָבן זיך באַוויזן די ערשטע זאַמליכער און ביכער זייערע. („שריפטן“, דער-שינען אין די יאָרן 1912-1914, „נייע היים“ — אין 1914, אַרויסגעגעבן פון י. אַפּאַטאַשו, יוסף ראַלניק, י. שוואַרץ, מ. י. חאַימאַוויטש, פּראַדל שטאַק, ווי אַ

פראַטעסט קעגן די „עסטעטן“ — זישאָ לאַנדוי, מאַני־לייב, דוד אינגאָטאָוו, וואָס זיינען געבליבן מיט די „שריפטן“. דער קאָמף פון די „יונגע“ קעגן דער קלאַסישער ליטעראַטור, בעיקר קעגן דער פראַלעטאַרישער ליטעראַטור אין אַמעריקע, וואָס איז געפירט געוואָרן אין נאַמען פון באַפרייען די ליטעראַטור פון די פענסטעס פון די פאָרגייער, איז באמת געווען אַן אידייען־געראַנגל קעגן דער סאָציאַלער אַנלאַדונג פון דער ייִדישער קלאַסישער ליטעראַטור, ניט נאָר פון די אַמעריקאַנער אַרבעטער־פאַעטן, נאָר אויך פון מענדעלע־שלום־עליכם־פּרין. זייער פראַקלאַמירן די ליטעראַטור ווי אַ ווערט פאַר זיך אַליין, אַפגעשיידט פון לעבן, איז פאַר זיך געווען אַ סאָציאַל־אַלער אויסדרוק פון זייער אייגענער געזעלשאַפטלעכער אויסגעוואַרצלטיקייט און מורא פאַרן לעבן. זייער עקסטרעמער סוביעקטיוויזם, דאָס שטעלן זיך איבערן לעבן און איבערן המון און זיך אַפגעבן דער עיקר מיט דער פאַרם, האָט עדות געזאָגט אויף זייער אַנטישונג און פחד פאַר דער רעאַליטעט פונעם נייעם לעבן. דער קער אין דער ליטעראַטור איז געווען אַ שאַרפער אַוועקגאַנג פון אַמעריקאַנער לעבן און פון די פראַבלעמען, וואָס זיינען געשטאַנען פאַר דער אימיגראַנט־מאַסע.

מיט 40 יאָר שפּעטער האָט יוסף אַפאַטאַשו אַזוי אַפגעשאַצט די ליטעראַטור און די „יונגע“: „די ייִדישע ליטעראַטור האָט אויפגעהערט צו זיין אַ מיטל צו בילדונג. זי איז געוואָרן אַ ווערט פאַר זיך אַליין, און איר מאָס איז געוואָרן די קינסטלערישע מאָס. די טעמע פאַר זיך אַליין האָט מער די הויפּט־ראַלע ניט גע־שפּילט...“ (י. אַפאַטאַשו, 50 יאָר ייִדישע ליטעראַטור אין די פאַראייניקטע שטאַטן, 47, „יוואָ בלעטער“, ב' 38, 1954). דער גרויסער הומאַניזם, דער געזעלשאַפטלעכער פראַטעסט, די מידה פון מיטליד צום פאַלק, און דער עיקר — די אויפרייסערישע סאַטירע פון די קלאַסיקער, זיינען ביי די יונגע, ספּעציעל אין אַנהייב, לחלוטין ניט בנמצא. י. ל. פּרין האָט באַטראַכט מענדעלען ווי דעם „ראַד־אַנטדעקער“ פון דער ייִדישער ליטעראַטור, יוסף אַפאַטאַשו (אין דער אויבן־דערמאָנטער עסיי) דערציילט, אַז ביי די „יונגע“ איז געווען אַ פאַרדרוס און ביטערניש צו מענדעלען, וואָס האָט אַנגעטאַן „ישראל־קין“ אַ שנאָרער־טאַרבע.“

אַבער ניט קוקנדיק אויף דעם פאַקט, וואָס די „יונגע“ האָבן טיילווייז אַוועקגע־פירט די ייִדישע ליטעראַטור פונעם ברייטן דרך־המלך אויף די סטעזשקעס פון סוביעקטיווע בלאַנדזשענישן, האָט דער אימפעט, פאַרנעם און פילפורעמדקייט פון זייער שאַפן עדות געזאָגט אויף אַן אינערלעכער יורונג און וואוקס פון דעם ייִדישן שאַפן. זייער אַנטלויפן פון קאַנקרעטקייט און דאָאיקייט, ספּעציעל אין דער דיכטונג (די גלאַריפיקאַציע פון דעם „ערגעץ“, „עפעס“ און „עמיץ“, ווי נאָדיר האָט עס באַ־צייכנט), טיפּישע קענציכנס פון ראַמאַנטיזם, האָבן ביז אַ געוויסן גראַד געהאַט אַ פּאָזיטיווע ווירקונג מיט דעם, וואָס זיי האָבן דאָך געהאַלפן דעם נייעם אימיגראַנט אַרויסברענגען פון זיך די נאַסטאַליגע צו דער אַלטער היים און אַזוי אַרום באַפרייען זיך פון איר.

שוין אַפגערעדט פון פאַקט, וואָס די „יונגע“ האָבן — אין טעמע און אין פורעם — פאַנאַדערגעשפאַרט די ווענט און אויסגעברייטערט די האַריזאָנטן פון דער ייִדישער ליטעראַטור.

נאָך מער: ניט געקוקט אויף דער מרידה קעגן דעם דעוויז פון דער קלאַסישער ליטעראַטור, אַז ליטעראַטור מוז זיין נוצלעך פאַר די מאַסן, האָבן טייל „יונגע“ דאָך

מיטגעטראגן מיט זיך די קלאסישע טראדיציעס, ניט נאר פון פרצן, נאר אפילו פון ראזנפעלדן און ווינטשעווסקין. די „יונגע“ זיינען ניט געווען קיין איינהייטלעכע ליטערארישע שולע. שוין טייל פון מ. ל. האלפערנס ערשטע לידער („מיר פון היינט“, „דער גאנספויקער“, „אין דער פרעמד“), נאָדירס ערשטע לידער און הוי מאַרעסקעס, ראָלניקס ערשטע לידער, אַפּאַטאַשוס ערשטע דערציילונגען פון אַמע-ריקאַנער לעבן („גאַרעק סטריט“ און אַנדערע) האָבן קלאָר עדות געזאָגט, אַז ניט געקוקט אויפן גאַנצן רעוואָלט קעגן דער איינשטעלונג פון אַ פּאַלקס-ליטעראַטור, און קעגן דער דיאָקטיק פון די פּאַרגייער — האָבן טייל פון די מורדים (ווי דערשפּעניקע), ביי זייער גאַנצער פּאַרלייקענונג, דאָך פונדאַסניי אַפּירמירט און אַפּילו פּאַרגעזעצט באַשטימטע דעמאָקראַטישע טראַדיציעס פון דער קלאַסישער ליטעראַטור.

3.

אַ וויכטיקער עטאַפּ, אין דער אַנטוויקלונג פון דעם יידישן סעקולאַריזם איז געווען דער אויפקום פון דער יידיש-וועלטלעכער שול אין אַמעריקע. געבוירן ביים אָנהייב פון צווייטן יאָרצענדליק, האָט די שול געטראָגן אין זיך אַן אַנזאָג אויף גרויסע קולטור-פּאַטענצן: פון איין זייט האָט זי פּאַרגעשטעלט מיט זיך אַ היסטאָרישן, כמעט רעוואָלוציאָנערן, אַרויסרוף צו דער דורותדיקער איינשטעלונג, אַז דערציאונג און רעליגיע זיינען ביי יידן ניט צום אַפּטיילן. פון דער אַנדערער זייט — אַ קלאָרער אַנדייט אויף די אינטערלענדישע שייכותן פון דער יידיש-וועלטלעכער קולטור. די וועלטלעכע שולן אין אַמעריקע קומען צום לעבן כמעט איינצייטיק מיט די יידיש-וועלטלעכע שולן אין איראָפּע. אויף ביידע זייטן ים איז אין דער זעלבער צייט, — אומאַפּהענגיק, אָבער מיט קעגנזייטיקע השפּעות — רייף געוואָרן די נויט פאַר דער יידיש-וועלטלעכער קולטור צו פּאַרוואַרפן פאַר זיך אַ בריק צו דער צוקונפּט. דאָס סאַמע געבורט פון דער וועלטלעכער שול איז געווען אַן אַנזאָג אויפן דויער פון דער וועלטלעכער מאַדערנער קולטור. די ערשטע סימנים: 1908 — אין בראַנזוויל, ניו-יאָרק. 1910 — אין ניו-יאָרק, די ערשטע נאַציאָנאַל-ראַדיקאַלע שול. אין 1911 — טאַראַנטאָ און מאַנטרעאַל, נאָך זיי — שיקאַגע. אין 1914 — דערשיינט דאָס ערשטע לערנבוך פאַר יידיש אין די פּאַראייניקטע שטאַטן, „די יידישע שפּראַך“, צוואַמענ-געשטעלט פון לעאַן עלבע.

די דערשיינונג פון דער וועלטלעכער שול איז געווען פון גרויסן היסטאָרישן באַדייט פאַר דער וועלטלעכער קולטור אין אַמעריקע. די בעסטע שעפּערישע כוחות האָבן זיך געשטעלט אַרום דער שול. מערסטע אַמעריקאַנער יידישע שרייבער זיינען, ווער אין איין צייט, — ווער אין אַן אַנדערער, געווען לערער אין די וועלט-לעכע שולן. ס'איז געקומען צום לעבן אַ נייער פּראָפּעסיאָנעלער אינטעליגענט — דער יידישער לערער, איינער פון די איבערגעגעבנסטע קולטור-שאַפּער אין מאַ-דערנעם יידישן לעבן. די שול האָט זיך באַמיט איבערגעגעבן צו קומענדיקע דורות די וועלט-אַנשוואַונגען, דעם אידיאישן האַב-און-גאַב פון די מאַדערנע יידישע אַרבעטער און פּאַלק-מאַסן און זייערע נייע לעבנס-פּאַרמען. די וועלטלעכע שול האָט רעוואָלוציאָניזירט די יידישע דערציאונג מיט דעם, וואָס זי האָט אַפיציעל און צום ערשטן מאַל פּראַקלאַמירט די יידישע שפּראַך ווי די דערציאונג-שפּראַך פון דעם יידישן קינד.

דאָס געבורט פון דער שול האָט געהאַט נאָך אַ גרויסע באַדייטונג: דער זיג פון די נאַציאָנאַל-באַוואוסטניקע כוחות איבער דעם אַפאַרטוניזם און דער אַסימילאַציע פון די עלעמענטן, וואָס האָבן אין משך פון יאָרן ניט דערלאָזט די שול צום לעבן קומען. די עלעמענטן, וואָס האָבן גערעדט אין נאָמען פון „אַמע-ריקאַניזאַציע“ — געמיינט, גראַבע אַסימילאַציע, — קאָסאַפּאַליטישקייט, אַנטי-יידיש און א. וו. טייל פירער אין אַרבעטער-רינג האָבן אין משך פון יאָרן באַ-קעמפט די וועלטלעכע שול. אַב. קאַהאַן, מיט זיין אַסימילאַטאַרישן אַפאַרטוניזם האָט געשטערט יעדן פּראוואו און יעדן געדאַנק צו שאַפן וועלטלעך-יידישע שולן.

דאָס געבורט פון דער וועלטלעכער שול, ניט געקוקט אויף אַלע שפּעטערדיקע אַפּוויכונגען פון איר אידייאַישן תּוֹך, איז געווען אַ זיג פון די דעמאָקראַטישע, פּאַר-געשריטן-וועלטלעכע כוחות אין דער יידישער אַמעריקע.

מער ווי אין איראָפּע, צוליב די תּנאים פון היגן לעבן, איז דער יידישער אַר-בעטער געווען דער טרעגער פון דער וועלטלעכער קולטור אין דער יידישער אַמעריקע. די אַמעריקאַנער טרייד-יוניאָנס, מיט הונדערטער טויזנטער יידישע מיטגלידער, האָבן געשפּילט אַ באַדייטנדיקע ראָלע אין פּראָצעס פון קולטור-פּאַרזיכערונג. בעת אין איראָפּע זיינען עס געווען די קליין-בירגערלעכע עלעמענטן, וואָס האָבן געשאַפן די באַזע פאַר דער מאַדערנער וועלטלעכער קולטור, האָט אין אַמעריקע דער יידי-שער שאַפּ-אַרבעטער מיט זיך פאַרגעשטעלט דעם מאַסן-פונדאַמענט, אויף וועלכן עס האָט זיך באַזירט דער בנין פון דער אַמעריקאַנער יידישער פּאַלקס-קולטור, בעיקר ביים אָנהייב.

אַרום דעם פּעריאָד, ביז דער ערשטער וועלט-מלחמה — בערך (אייגנטלעך: ביז אַרום 1915-1917), איז דאָס בילד פון דער יידישער קולטור-שאַפונג אין אַמע-ריקע פּיל ווייניק אַזאַ: די וועלטלעכע קולטור, נאָך אַלץ די קולטור פון אַ מינאַריטעט, איבט אויס אַ היסטאָרישן איינפלוס אין פּראָצעס פון אויסגעשטאַלטיקן דאָס אַמערי-קאַנער יידישע לעבן. אַרום דער וועלטלעכער קולטור גרופּירן זיך די אַקטיווסטע און די שעפּערישסטע פּאַלקס-כוחות, מיט די יידישע אַרבעטער בראש. דער עלע-מענט שאַפּט אַרגאַניזאַציאָנעלע פּאַרמעס — פּראָפּעסיאָנעלע, קולטורעלע, פּראַ-טערנאַלע. ער שטויסט דאָס יידישע לעבן פאַראויס. עס איז די צייט, ווען אַ יונגע קולטור פּאַדערט פאַר זיך איר באַרעכטיקט אַרט ביים איבערטראַגן דאָס לעבן פון אַ פּאַלק אויף אַ נייעם באַדן.

אַבער ניט נאָר דער באַדן איז ניי, אַפילו דער לעבנס-שטייגער, וואָס זיי שאַפן, איז ניי. די יידישע וועלטלעכקייט דאַרף פאַר זיך אויסגעשטאַלטיקן אייגנאַרטיקע און נייע לעבנס-אויסדרוקן און פּאַרמעס, בעת די רעליגיעזע קולטור האָט פאַר זיך פּאַרטיקע דורותדיקע צערעמאָניעס און אַ טויזנט יאָריקן קולט, וואָס זי דאַרף בלויז אַריבערטראַגן און צופאַסן צו דער נייער ערד. עס איז לייכטער געווען אַרי-בערפלאַנצן אַ ביאָליסטאַקער חדר, אַדער אַ וואַרשעווער חדר-מתוקן קיין ניו-יאָרק, ווי עפענען אַ וועלטלעכע שול, אָן פּרעצעדענטן און אָן טראַדיציעס, אויף דעם האַרטן באַדן פון דער צענטער גאַס, אין מאַנהעטן.

שפּראַכלעך האָט זיך די וועלטלעכע קולטור באַוועגט אינגאַנצן אין דער ספּעצע פון יידישן לשון. דאָס העברייאַישע שאַפן איז געווען אין בעסטן פּאַל פּעריפּעריש

און שטעגלדיק. די טעמעס — אמונה און ציון. די ברייטע מאַסן האָט עס ווייניג באַאיינפלוסט. עס האָט צופרידנעשטעלט די נויט פון אַ באַגרענעצטער גרופע ליב-האַבער און ציוניסטיש-גענייגטער אינטעליגענץ. די יידן, וואָס האָבן זיך שוין דעמאָלט אויסגעלעבט אין ענגליש, האָבן מיט דער יידיש-וועלטלעכער סביבה קיין פאַרקער ניט געהאַט. ערגער נאָך, די יידן פון מזרח-אײראָפּע, וואָס זיינען אַרום דער צייט אַריבער פון דער יידישער צו דער ענגלישער שפראַך-ספּערע, מערסטע פון זיי — פון דער פּראַפעסיאָנעלער אינטעליגענץ און מיטלקלאַס-עלעמענטן, האָבן באַ-וואוסטזיניק פאַרלייקנט דאָס יידיש-וועלטלעכע שאַפן, געקוקט אויף דער קולטור, אויף דער שפראַך און אויף די, וואָס האָבן אין דער שפראַך געלעבט, פון אויבן אַראָפּ. זייער אַסימילאַציע איז געווען אַן אַפּאַרטוניסטישע און אַ פּאַלק-נעגירנדיקע. זיי האָבן ניט נאָר אָנגעטאַן שאַדן דער יידישער קולטור, נאָר אויך געהאַלפן פאַר-קריפלען דעם תּוך פון דער אַמעריקאַנער דעמאָקראַטיע ווי אַ פּלוראַליסטישע קול-טור, און געדינט דעם שמעלין-טאַפּ, אין וועלכן עס האָט זיך געקאַכט די פּאַרפיי-רעישע אילוזיע פון גאַלדענעם קאַלב פון אַמעריקאַנער צוואַנג. זיי האָבן זיך איבערגע-וואונקען מיט די עלעמענטן אין דער יידישער שפראַך-ספּערע, וואָס האָבן, אין נאָ-מען פון כלומרשטער „אַמעריקאַניזאַציע“, פאַרגרעבט און פאַרשאַכערט די יידישע שפראַך און קולטור אין די פאַראייניקטע שטאַטן.

אין דעם פעריאָד, — און דאָס האָט אָנגעהאַלטן נאָך צענדליקער יאָרן שפּעטער, — איז קלאַר געוואָרן איינער פון די פונדאַמענטאַלע, היסטאָרישע מינוסן פון אַמעריקאַנער יידישן לעבן: די פולשטענדיקע אָפּגעפרעמדקייט און צערסינקייט פון די צוויי באַזישע עלעמענטן פון יידישן פּאַלק אין אַמעריקע — די יידיש-רעדנדיקע און די ענגליש-רעדנדיקע. מען האָט זיך קעגנזייטיק געלייקנט און נעגירט, זיך ניט פאַרשטאַנען און ניט געוואָלט פאַרשטיין. די טראַגעדיע פון דער וועלטלעך-יידישער קולטור אין אַמעריקע קומט פון אַט דער געשיכטלעכער קורצזיכטיקייט פון די יידיש-רעדנדיקע. זייער קולטור האָבן זיי די קינדער ניט איבערגעגעבן, מיט זייער לעבנס-אופן די קינדער ניט באַקענט. דער פּראַוואו אין 25 יאָר אַרום צוריקצוכאַפּן איז שוין געקומען טראַגיש שפּעט. די איינציקע ליכט-פונקטן אין דעם חושך פון אָפּגעפרעמדקייט אין יענער צייט זיינען געווען:

דאָס דערשיינען פון דער יידיש-וועלטלעכער שול; די איבערזעצונג פון י. ל. פּרצעס „דערציילונגען און בילדער“ פון העלענאַ פּראַנק, אַן ענגלענדערין, (אַרויס-געגעבן פון דער „דזשואיש פּאַבליקיישאַן סאַסייעטי“, אין 1906. אויך אַ באַנד „יידישע מעשיות“, דערציילונגען פון פּרץ, שלום-עליכם, פּרישמאַן און אַנדערע פון דער זעלבער איבערזעצערין) און דער זשורנאַל „איסט ענד וועסט“ (מזרח און מערב). רעדאַגירט פון הלל ראָגאַף, דערשינען פון אַפּריל 1915 ביז מערץ 1916, וואָס האָט זיך אָפּגעגעבן מיט איבערזעצונגען פון דער יידישער ליטעראַטור.

4

צווישן דער ערשטער און צווייטער וועלט-מלחמה, אייגנטלעך בלויז ביז די מיטעלע דרייסיקער, איז אין דער יידישער קולטור אין די פאַראייניקטע שטאַטן פאַר-געקומען אַ שטאַרקער אויפשטייג. אין אַ באַשטימטער מאָס האָט דער אויפשטייג אַפּ-געשפיגלט דעם אַלגעמיינעם באַרג-אַרויף פונעם יידיש-וועלטלעכן שאַפן איבער דער

וועלט. דער סאָוועטיש-ייִדישער קולטור-בוי האָט שטאַרק באַאיינפלוסט צום גוטן דאָס ייִדישע קולטור-שאַפן אין אַמעריקע. אין דעם פעריאָד אין דער ניו-יאָרקער ייִדישער קולטור-צענטער געוואָרן גלייכווערטיק מיט וואַרשע און מאַסקווע. די דריי צענטערן האָבן זיך קעגנזייטיק באַאיינפלוסט און דערגאַנצט. יעדער האָט זיך אויסגעצייכנט מיט זיין וויטאַליטעט און שעפּערישקייט. אָבער די דעטערמינירנ-דיקע סיבות, וואָס האָבן גורם געווען דעם באַרג-אַרויף פון דעם פעריאָד אין די פאַראייניקטע שטאַטן זיינען אין תּוך געווען אייגנטימלעך פאַר דער אַמעריקאַניש-ייִדישער געמיינדע: דער צופלוס פון אימיגראַציע די ערשטע יאָרן נאָך דער ערשטער וועלט-מלחמה, וואָס האָט געבראַכט מיט זיך אַ קולטור-דאַרשטיקן פּאַלק-עלעמענט; דער פּאַקט, וואָס דער היגער קולטור-שאַפּער האָט זיך שוין געהאַט פאַרוואַרצלט אין אַמעריקע, און דער אַמעריקאַנישער עלעמענט אין ייִדישן קולטור-בוי אין געוואָרן מער שטאַנדהאַפטיק, קרעפטיקער; דער פּאַקט, וואָס אין אַלגעמיינעם אַמעריקאַנער לעבן זיינען אָנגעגאַנגען ערנסטע געזעלשאַפטלעכע און קולטורעלע יוירונגען, וואָס האָבן אויך באַווירקט די ייִדישע קולטור-ספּעצע; דער פּאַקט וואָס אין ייִדישן קולטור-שאַפן איז פאַרגעקומען אַ באַנייאונג פון סאַציאַלן באַוואוסט-זיין, וואָס האָט געשטרעבט אויפלעבן די טראַדיציעס פון די אַרבעטער-קלאַסיקער און שאַפן אַ פּאַלקס-קולטור אויף אַ ברייטער מאַסן-באַזע. אַפילו יאָרן נאָכדעם, ווען דער אימיגראַציע-שטראָם האָט זיך רעדוצירט, האָט דער אימפעט פון קולטור-בוי נאָך אַלץ אָנגעהאַלטן ביי גרויסע טיילן פון דער היגער ייִדישער באַפעלקערונג.

אין דעם פעריאָד האָט די וועלטלעכע קולטור אַרויסגערופן דעם פרימאַט פון דער רעליגיעזער קולטור, דער וועלטלעכער טאָן אין ייִדישן שאַפן איז געוואָרן כמעט גלייכוויכטיק און גלייכווערטיק מיטן רעליגיעזן. דאָס וועלטלעכע שאַפן האָט צופרידגעשטעלט די אַקטיווסטע עלעמענטן פון פּאַלק. קוואַנטיטאַטיוו איז דער וועלטלעכער סעקטאָר נאָך אַלץ געווען אַ מינאַריטעט אין ייִדישן לעבן, אָבער אַ שעפּערישער, מיליטאַנטער און וואַרטזאָגנדיקער מיטעל. די וועלטלעכע עלע-מענטן, כאַטש אַ מינדערהייט, האָבן געשטאַלטיקט און באַפעסטיקט דאָס ייִדישע לעבן. דאָס זיינען בעיקר געווען די עלעמענטן, וואָס זיינען געווען פאַרבונדן מיט גע-ראַנגלען פאַר סאַציאַלן פראַגרעס און האָבן זיך געשטיצט אויף די וויכטיקסטע טיילן פון ייִדישן פּאַלקס-לעבן אין יענער צייט — די אַרבעטער- און פּאַלקס-מענטשן. און ווידער איז וויכטיק צו באַטאָנען, אַז די איינציקע וויטאַלע און אַקטועלע וועלטלעכע קולטור איז, אויך אין דעם פעריאָד, געשאַפן געוואָרן, כמעט אויס-שליסלעך, אין ייִדיש. ניט אויף העברייאיש און ניט אויף ענגליש איז דאָ צופיל צו פאַרצייכענען. די סאַציאַלע געראַנגלענישן פון דעם פעריאָד זיינען, וואָס שייך דעם ייִדישן לעבן, פאַרגעקומען דער עיקר אין דער דאָזיקער ספּעצע פון די ייִדיש-רעזנדיקע.

אין דער צייט איז פאַרגעקומען אַ שאַרפע סאַציאַלע דיפּערענצירונג אין דער ייִדיש-וועלטלעכער קולטור אין אַמעריקע. צום ערשטן מאָל אין דער געשיכטע פון דער ייִדישער וועלטלעכקייט איז געצויגן געוואָרן אַזאַ שאַרפער אונטערשייד צווישן די עלעמענטן, וואָס זיינען געשטאַנען אויף פאַרגעשריטענע, געזעלשאַפט-לעכע פּאָזיציעס, און די, וואָס האָבן פאַרטראַטן קאַנסערוואַטיווע און רעאַקציאָנאַרע איינשטעלונגען בנוגע דעם אַמעריקאַנער לעבן, דעם ייִדישן לעבן און דעם אינהאַלט

און כאַראַקטער פון דער יידישער פּאָלקס-קולטור. אין יענער צייט זיינען ביידע טיילן געשטאַנען אויף די פּאָזיציעס פון קאַמף פאַר יידיש. האָבן אָנערקענט וועלט-לעכקייט ווי אַ קלאַרן און אומאַפּהענגיקן יידישן לעבנס-אופן. אָבער אַרום דער פּראָגע פון געזעלשאַפטלעכן מהות פון דער וועלטלעכקייט זיינען אָנגעגאַנגען שאַרפע, אידיאָישע שטרייטן. די חילוקי-דעות האָבן אויך אָנגערירט פּראָבלעמען פון אַמע-ריקאַנער לעבן און די באַציאונג צו דעם יידישן קולטור-שאַפן אין סאָוועטן-פאַר-באַנד. (די טענדענץ צו פאַרמינערן די וועלטלעכע ווערטן טובת די רעליגיעזע איז געקומען ערשט שפעטער, ווי אַ רעזולטאַט פון דער צווייטער וועלט-מלחמה, פון דעם קאַטאַקליזם פון פּאַשיזם און פון דער קאַלטער מלחמה-אַטמאָספּערע).

אַט דער געראַנגל אויפן קולטור-געביט אין יידישן לעבן האָט אַרויסגערוקט אומפאַרמיידלעכע, פאַרשאַרפטע עקסטרעמען פון ביידע זייטן: פון איין זייט, אַ באַשטימטער, שאַרפער אַנוואַקס פון רעאַקציאָנערע און נאַציאָנאַליסטישע שטרע-מונגען, וואָס האָבן פאַרלייקנט די דעמאָקראַטיש-פאַרגעשריטענע טראַדיציעס פון דער יידישער קולטור, און פון דער אַנדערער זייט — מצד די פּראָגרעסיווע עלעמענטן — אַ באַשטימטע טענדענץ מינדערצושאַצן נאַציאָנאַלע ווערטן, וואָס האָט צום גליק אָנגעהאַלטן בלויז געציילטע עטלעכע יאָר. די פּראָגרעסיווע עלעמענטן האָבן גלייך פולשטענדיק צוריקגעוואונען דעם גלייכגעוויכט אין שאַצן נאַציאָנאַלע ווערטן און זיינען געוואָרן אַ דינאַמישער כוח אין יידישן קולטור-בוי אין לאַנד, און איינער פון די שטאַרקסטע דאַמבעס קעגן אַסימילאַציע.

דורך דער צייט האָט די יידישע פרעסע אין אַמעריקע אָנגעהאַלטן אירע פּאָזיציעס און איר ווירקונג (1925 — 10 צייטונגען מיט אַ טיראַזש פון 605.000; 1935 — 10 צייטונגען מיט אַ טיראַזש פון 486.000 — נאָך קנאַפע 15 יאָר פון געשלאַסענער עמיגראַציע). עס זיינען צוגעקומען נייע טעגלעכע צייטונגען („די צייט“ — אַרויסגעגעבן פון פּועלי-ציון, 1920-1922 און „די פּרייהייט“, שפעטער „די מאָרגן פּרייהייט“, 1922, וואָס עקזיסטירט שוין קנאַפע 40 יאָר, אַרויסגעגעבן פון די פּראָגרעסיווע יידישע עלעמענטן אין לאַנד. אַ צייטונג וואָס האָט געשפּילט אַ היסטאָרישע ראַלע אין קאַמף פאַר דער יידישער פּאָלקס-קולטור אין לאַנד). די צאָל יידישע צייטשריפטן האָט זיך אין משך פון דער צייט פאַרגרעסערט. עס זיינען צוגעקומען געזעלשאַפטלעכע און ליטעראַרישע זשורנאַלן, וואָס האָבן געהאַט אַ באַ-דייטנדיקן איינפלוס אויפן אַמעריקאַנער יידישן לעבן („דאָס נייע לעבן“ פון דר. חיים זשיטלאָווסקי, באַנייט אין משך פון 1922-1923; „אין זיך“ — פון 1920 ביז 1940, מיט איבעררייסן; „האַמער“, חודש-זשורנאַל פון די לינקע עלעמענטן — 1926-1938; „יונג קונויע“ — פון פּראָלעטפען — 1924-1925, שפעטער — „סיגנאַל“ 1933-1936; „אונזער שול“ פון אַרבעטער-רינג, 1931-1938 — שפעטער „קולטור און דערציאונג“; „די פעדער“; „פּראָלעטאַרישע דערציאונג“ (שפעטער „היים און דערציאונג“) חודש-זשורנאַל פון די אַרדן-שולן, 1935-1941; „ניוואָ-בלעטער“ דער-שיינט פון 1940 אין ניו-יאָרק. דאָס נעמט ניט אַריין אין חשבון די זשורנאַלן פון די פּראָטערנאַלע אַרגאַניזאַציעס, פּאַרטיי-אַרגאַניזאַציעס און די זשורנאַלן פון די טרייד-יוניאָנס).

.5

א באַזונדערן און באַדייטנדיקן שפּרייט פאַראויס האָט אין משך פון דעם פעריאָד געמאַכט דאָס יידישע טעאַטער אין אַמעריקע. נאָך אַ טרויעריקן איבעררייס פון קנאַפע צוויי צענדליק יאָר בעת דער שונד האָט געהאַט כמעט די אויסשליסלעכע שליטה איבערן יידישן טעאַטער אין אַמעריקע, זיינען צום לעבן געקומען צוויי טעאַטערן (אַחוץ אַ צאָל קלענערע און ניט לאַנג־דויערנדיקע פּרוּאוּזן), וואָס האָבן אויס־געלייזט דאָס יידישע טעאַטער פון דער שונד־מגפה און באַאיינפלוסט צום גוטן די יידישע דראַמאַטישע קונסט אין אַ סך לענדער — מאַריס שוואַרצעס „קונסט טעאַטער“ און דער יידישער אַרבעטער־טעאַטער, „אַרטעף“. זיכער איז דער אויפבלי פון יידישן טעאַטער אין אַמעריקע אויך באַאיינפלוסט געוואָרן פונעם האָסטין פאַנאַנדערבלי אין יענער צייט פון דער יידישער טעאַטער־קונסט אין סאַוועטן־פאַרבאַנד. אין תוך אָבער איז דער אויפבלי פון טעאַטער, ווי די גאַנצע קולטור־אויפּלעבונג אין אַמעריקע, געווען אַ רעוולוטאַט פון אַ דערוואַכטן קולטור־באַוואוסטזיין ביי די פּאָלקס־מאַסן און פון אַ רייף־געוואָרענער פּאָלקס־און אַרבעטער־אינטעליגענץ. ביידע האָבן גענומען שטעלן גרעסערע פּאָדערונגען צו דעם קולטור־שאַפּער. די היגע יידישע טעאַטער־קונסט האָט באַקומען אַ נייעם תיקון, און דערגרייכט נייע הויכן. אויך אין טעאַטער, ווי אין יעדן קולטור־צווייג, זיינען אָנגעגאַנגען אידיאישע געראַנגלענישן, קאַמפּן פאַר אינהאַלט, פאַר אַקטועליקייט און פאַר געזעלשאַפּטלעכער אַחריות. דאָס קונסט־טעאַטער, וועמעס פאַרדינסטן און אויפּטוען זיינען פון גרויס־היסטאָרישער ווערט, האָט דאָך געצאָלט צינז דעם קאַמערציאַליזם און אָפט דעם שעדלעכן סטאַר־סיסטעם. דאָס „אַרטעף־טעאַטער, ווייל געזעלשאַפּטלעך־קאַנטראָלירט, אויף אַ ניט־פּראָפיט באַזע, איז כסדר געשטאַנען אויף אַ הויך פון אידיאישער און קינסטלערישער אַחריות.

דאָס דראַמאַטישסטע אין דעם פעריאָד איז מסתמא געווען דאָס יידיש־וועלט־לעכע שולוועזן אין אַמעריקע. אויך דאָ זיינען פאַרגעקומען געזעלשאַפּטלעכע און אידיאישע קאַמפּן פון גאָר אַ גרויסן פאַרנעם. פּאַקטיש, די שאַרפּסטע געראַנגלען אויפן קולטור־געביט. כאָטש די יידיש־וועלטלעכע שול האָט זיך אָנגעהויבן נאָך פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה, איז איר אַנטוויקלונג געקומען ערשט אין דעם צווייטן פעריאָד. אין דער צייט זיינען געבוירן געוואָרן די שלום־עליכם־שולן, די אַרבעטער־רינג שולן און שפעטער די שולן פון יידישן פּראָטעראַלן פּאָלקס־אַרדן (פון אָנהייב באַקאַנט ווי די „אומפּאַרטייאישע שולן“), גלייכצייטיק האָבן זיך ווייטער אַנטוויקלט די פאַרבאַנד־שולן. די יידיש וועלטלעכע שולן האָבן אין משך פון דער צייט דערגרייכט די מאַקסימאַלע צאָל תלמידים אין זייער געשיכטע — 20 טויזנט (ניט ווייניקער ווי די צאָל תלמידים אין די „צישאַ“־שולן פון דעם דעמאָלטיקן, יידיש־רעדנדיקן, פּויליש־יידישן ישוב).

דער אידיאישער קאַמפּ אין דער יידיש־וועלטלעכער שול האָט פיל ווייניק אויסגעדריקט די זעלבע קאָליזיעס און אידעאָלאָגישע פאַרשידנקייטן, וואָס אין אַלגעמינעם יידישן קולטור־לעבן. אַ קאַמפּ צווישן פּראָגרעסיווע און קאָנסערוואַטיווע איינשטעלונגען, אַ קאַמפּ צווישן רעאַקציאָנערע און פאַרשריטלעכע אויפפאַסונגען פון יידישן נאַציאָנאַלן מהות, אַ געראַנגל אויך וועגן אָפּקלייב פון ווערטן אין דער קול־טור־ירושא פון אונדזער פּאָלק.

אין רעטראספעקט האט דער קאמף ניט אָנגעטאָן קיין שאַדן. ער האָט נאָך, אין אַ באַשטימטן זין, אויסגעשפּרייט די פּעריפּעריע פּון דער יידיש־וועלטלעכער דערציאונג. דער אידיען־קאמף אין דער שול האָט בילעטער אונטערגעשטרעכט דעם פּאַקט, אַז אין יענעם פּעריאָד האָט וועלטלעכקייט אויפּגעהערט זיין אַ מאַנאָליטישער אויסדרוק אין יידישן פּאַלקס־לעבן, און אַז כאָטש אַלע וועלטלעכע שולן זיינען נאָך אַלץ געשטאַנען אויף דער פּאַזיציע פּון וועלטלעכקייט, האָבן זיי זיך אָבער גע־שטיצט אויף פּאַרשיידנאַרטיקע עלעמענטן און איינשטעלונגען אין יידיש־געזעל־שאַפטלעכן לעבן. די יידיש־וועלטלעכע שול אין אַמעריקע, פּאַרברידערט מיט אַ גרויסער נעץ יידיש־וועלטלעכע שולן אין פּוילן און אין סאָוועטן־פּאַראַבאַנד — אין יענער צייט, צוזאַמען מיט זיי, דורכגעאַנגען אַ בליי־פּאַכע פּון גרויסער היס־טאָרישער באַדייטונג אין דעם יידישן קולטור־שאַפּן פּון אונזער צייט.

6.

די יידישע ליטעראַטור אין אַמעריקע האָט אין דעם פּעריאָד פּאַרצייכנט איינע פּון אירע פענאַמענאַלסטע אַנטוויקלונגען. אין דער ליטעראַטור גופא זיינען אָנגע־גאַנגען שטאַרקע און פּאַרשאַרפטע אידיאָישע קאַמפּן, וואָס האָבן די ליטעראַטור פּאַראַויס געטראָגן מיט זיך, געהאַלפּן איר וואַוקס און איר געגעבן דינאַמישקייט. אין דער ליטעראַטור זיינען אויפּגעקומען פּאַרשיידענע שטראָמען און שטרעמונגען. דער קאַמף פּאַר אינהאַלט און פּורעם איז כּסדר אָנגעגאַנגען. די יידישע ליטעראַטור אין די פּאַראַייניקטע שטאַטן האָט דערגרייכט איר העכסטן אַנטוויקל פּונקט אין אַט דער צייט.

אין די צוואַנציקער יאָרן זיינען מערסטע שפּערישע ליטעראַרישע כּוחות געווען פּאַרבונדן מיט דעם פּאַרגעשריטענעם טייל פּון דער יידישער ליטעראַטור. מער יידישע וואַרט־שאַפּער פּון פּאַרנעם און קוואַליטעט, פּון עטלעכע דורות, האָבן אין דער צייט מיטגעאַרבעט אין דער „פּרייהייט“, ווי אין די איבעריקע יידישע ציי־טונגען. אין דער ליטעראַטור האָבן אין דער צייט געווירקט כּמעט פּיר דורות יידישע וואַרט־קינסטלער. אָנהייבנדיק פּון די ראַשונים, ווי מ. ווינטשעווסקי און ל. קאַברין, די „יונגע“, די „אינזיך־גרופּע, אַ גרויסע צאַל שרייבער, וואָס האָבן ניט געהערט צו קיינער פּון די דערמאַנטע שאַטירונגען און האָבן זיך גרופּירט אַרום די פּאַרשיידענע ליטעראַרישע זשורנאַלן, ביז צו דער ניי־אויפּגעקומענער פּראַלעטאַרישער גרופּע, „פּראַלעטפען“, וועמעס מיטגלידער האָבן אָנגעהויבן שרייבן ערשט אַרום די צוואַנציקער יאָרן. א. ליעסין, וועלכער האָט אַ צייט ניט געשריבן, האָט צוריק אָנגעהויבן שאַפּן נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה. יהואש האָט אין דעם פּעריאָד געשריבן זיינע בעסטע לידער און אויך פּאַרענדיקט דאָס ווערק, וואָס איז איינע פּון די קרוינ־שאַפּונגען פּון דער יידישער ליטעראַטור — זיין איבערזעצונג פּון תּנך אויף יידיש. די יידישע ביכער־פּראָדוקציע איז דורך דער צייט געשטיגן. עס זיינען דער־שינען די געזאַמלטע ווערק פּון אַלטע און נייע שרייבער, אַחוץ די גרויסע טעקסט־בוך־ליטעראַטור, וואָס האָט זיך אין משך פּון דער צייט אַנטוויקלט אין די פּאַראַיי־ניקטע שטאַטן. צענדליקער נייע שרייבער זיינען אין משך פּון דער צייט צוגעקו־מען צו דער יידישער ליטעראַטור אין לאַנד. נייע פּאַרלאַגן זיינען אויפּגעקומען. נאָך איין שטריוך, וואָס האָט כאַראַקטעריזירט די ליטעראַטור פּון דעם פּעריאָד :

זי איז, אין אַלע אירע שאַטירונגען, געוואָרן מער אַמעריקאַניש. סיי די יונגע, מערסטע פון זיי דעמאָלט שוין אַנערקענטע שרייבער מיט וועלט־נעמען, סיי די אַנדערע שריי־בער, און דער עיקר — די שרייבער פון דער „פּראָלעטפּען־גרופּע, האָבן אין משך פון דעם פעריאָד געשריבן ווערק פון אַמעריקאַנער יידישן לעבן (ניט קוקנדיק אויף אַ סך אַפּקערן אין דער פּאַרגאַנגענהייט אָדער צוריקאַנגען צו איראַפּעאַישע טעמעס. אַ גרויסע צאָל שרייבער האָבן געשריבן סיי אויף איראַפּעאַישע, סיי אויף אַמעריקאַנישע טעמעס. פון די יונגע אין דעם פעריאָד — האָט ראַבאָי גע־שריבן די מערסטע ווערק זיינע פון אַמעריקאַנער־יידישן לעבן — „הער גאַלדנבאַרג, „אַ פּאַס פון ים“, שפּעטער — „9 ברידער“ און „דער יידישער קאַובאָי“; אַפּאַטאַשו זיינע ראַמאַנען און דערציילונגען; שוואַרץ — „קענטאַקי“ (1921); לייזיק — „שאַפּ“ און „שמאַטעס“ און אומצאָליקע אַנדערע).

אין דער יידישער ליטעראַטור זיינען אין דעם צייט־אַפּשניט בולט געוואָרן די גרויסע מעלות (און די הינטערשטעליקייטן) פון אַלע ריכטונגען און אויסדרוקן אין דער יידיש־אַמעריקאַנישער שאַפּונג. די „יונגע“ האָבן זיך נאָך אַלץ באַטראַכט ווי מעשה בראשית און געלייקנט אין דער ליטעראַטור פון זייערע פּאַרגייער און נאָך אַלץ געזוכט צו אַנטגעזעצשאַפּטלעכן די ליטעראַטור. די „אין־זיך־גרופּע“ האָט זיך נאָך אַלץ געהאַלטן ביים מאַדערניסטישן פּאַרמאַליזם און געלאָזט זיך אויף וואַסערן פון פּרוידיאַנישן סוביעקטיוויזם (זיי האָבן, אייגנטלעך, אין דער יידישער סביבה, אויסגעדריקט די שטימונגען פון דעם אַנגענומענעם דיכטערישן אַוואַנגאַרד פון דער צייט. בעיקר, זיינען זיי באַאיינפלוסט געוואָרן פון דעם אינטראַספּעקטיוויזם פון דער דעמאָלטיקער אַמעריקאַנער פּאַעזיע). זייער שאַפּן איז געווען באַגרענעצט צו אַ קליינער עסאַטערישער אוידיענץ. דעם מאַסן־לייענער האָבן זיי איינגאַריט און ער האָט זיי ניט געקענט. די פּראָלעטפּען־גרופּע האָט געזוכט אַנצוקניפּן איר שאַפּן אין די טראַדיציעס פון די פּראָלעטאַרישע קלאַסיקער אין אַמעריקע, און בכלל געשטרעבט צו שאַפּן אַ ליטעראַטור פון געזעצשאַפּטלעכן אינהאַלט און סאַציאַלער אַנלאַדונג. אין פּראָלעטפּען זיינען אויסגעוואַקסן אַ צאָל יונגע שרייבער — פּראָזע־שרייבער און דיכטער, מיט דעם פּראַגרעסיוון פּליגל זיינען מיטגעגאַנגען אַ צאָל פון די עלטערע שרייבער, וואָס זיינען דעמאָלט באַווירקט געוואָרן פון די סאַציאַלע אויפרודערונגען פון דער צייט. די הויפּט־שוועריקייט פון דער פּראָלעטפּען גרופּע איז געווען אַ שאַרפּער אומבאַלאַנגן צווישן אינהאַלט און פּורעם, וואָס טרעפט זיך אַפט ביי אַ נייער סאַציאַל־באַוואוסטזיניקער קינסטלערישער גרופּע. אָבער פון אירע רייען זיינען אַרויסגעוואַקסן דינאַמישע און טאַלאַנטפולע יונגע יידישע קינסט־לער אין אַמעריקע.

דער פּאַקט איז, אַז דער סאַציאַלער טאַן פון די פּיאַנערן און פון די אַרבעטער־דיכטער איז בלויז אויף געצילטע יאָרן פאַרשטילט געוואָרן אין דער אַמע־ריקאַניש־יידישער ליטעראַטור. זייער סאַציאַלע ציל־באַוואוסטקייט האָט זיך דורכ־געריסן פון דאָס נייַ ביים אָנהייב פון די צוואַנציקער יאָרן. שנעל גענוג און פרי גענוג, אַז דער זיידע, מאַריס ווינטשעווסקי, זאָל נאָך קאַנען מיטזינגען מיטן נייעם דור.

אין דער זעלבער צייט, ביים אָנהייב צוואַנציקער יאָרן, האָט זיך אויך באַוווּזן אַ נייער קולטור־אויסדרוק, וואָס האָט געשפּילט אַ גרויסע ראָלע ביים פּרעזערווירן

און אנטוויקלען דאָס יידיש־וועלטלעכע געזאַנג, דאָס אַרבעטער־ און פּאַלק־ליד — אַ קייט פון פרייהייט־געזאַנג־פאַראיינען (שפּעטער די פּאַלקס־כאַרן) אַנגעפירט פון די פּראָגרעסיווע קולטור־עלעמענטן אין צענדליקער אַמעריקאַנער שטעט.

די גאַנצע אַנטוויקלונג פון יידיש־וועלטלעכן קולטור־שאַפן אין דעם פּעריאָד צווישן ביידע וועלט־מלחמות האָט זיך נאָך אַלץ געפונען אין דער ספּערע פון די יידיש־רעדנדיקע. די יידיש־וועלטלעכע קולטור איז אין משך פון דער צייט געוואָרן אַ זויכטיקער, נאַציאָנאַל־שאַפּערישער, אַנטי־אַסימילאַטאָרישער און פאַרגעשריטענער כוח אין אַמעריקאַנעם יידישן לעבן. דעם ענגליש־רעדנדיקן יידן האָט עס נאָך אָבער אַלץ ווייניק אַנגערירט. ער איז ניט נאָר ניט געווען קיין פּראָדוצירער, ער איז אפילו קיין קאָנסומענט פון דער קולטור ניט געווען. די קולטור, וואָס איז געשאַפן געוואָרן אויף יידיש, האָט ער ניט געקענט. די ליטעראַטור איז געלייענט געוואָרן פון יידיש־רעדנדיקע, די וועלטלעכע שולן זיינען באַזוכט געוואָרן פון קינדער פון יידיש־רעדנדיקע, אין די כּאַרן האָבן יידיש־רעדנדיקע זינגער געזונגען לידער פאַר יידיש־פאַרשטייענ־דיקע פּובליקומס.

אויף ענגליש איז אין דעם פּעריאָד זייער ווייניק געשאַפן געוואָרן, וואָס זאָל האָבן אַ שייכות מיט דער וועלטלעכער קולטור און וואָס זאָל האָבן אַ נאַציאָנאַלע באַדייטונג פאַר דעם ענגליש־רעדנדיקן יידן. אין דער אַנגלאַ־יידישער ליטעראַטור האָט מען איבערגעדרוקט טייל ביכער וואָס זיינען געשריבן געוואָרן פריער. (די פון מערי ענטין, אַנדזשאַ יעזשערסקא און אב. קאַהאַנס „ראַיז אָו דייוויד לעווינסקי“) נייע איבערזעצונגען פון דער יידישער ליטעראַטור זיינען כמעט ניט געווען בנמצא, מיטן אויסנאַם פון שלום אַשס ווערק. אויפן מאַרק האָבן זיך געפונען עטלעכע ביכלעך פון פּרעזן און שלום־עליכמען, איבערגעזעצטע פון פריער. דאָס גאָר.

7.

אָבער דאָס איז ניט דאָס פולע בילד פון דעם פּעריאָד, וואָס איז נוגע דעם אַנגלאַ־יידישן שאַפן. אין דעם צייט־אַפּשניט האָבן זיך באַוווּזן טענדענצן אין דעם יידישן שאַפן אויף ענגליש, וואָס האָבן שפּעטער געהאַט אַ ווירקונג אויף דעם ווייטערדיקן גאַנג פון דער אַנגלאַ־יידישער ליטעראַטור. פון איין זייט — אַ פּאַזיטיווע דער־שיינונג: עטלעכע ווערק וואָס האָבן אַנגעהויבן אַריינברענגען אַ בילד פון אַ נייעם יידן, רעאַליסטיש און סימפּאַטיש געשילדערט, וואָס טראַכט און ווירקט ווי אַ ייד און אויך ווי אַ טייל פון אַמעריקע (ווי מייקל גאַלדס „יידן אָן געלט“, און טייל אַנדערע), פון דער אַנדערער זייט, דער טיפּ פון אַמעריקאַנער יידן, אַנגעפילט מיט יידישן זעלבסט־האַס (בען העכטס „אַ פאַרליבטער ייד“ — „עי דזשו אין לאָוו“). און נאָכ־דעם — אַ גאַלעריע פון אַגרעסיווע, אַמאַראַלישע, סטעראַטיפישע יידישע „העלדן“, וואָס טרעטן אויף אַלץ און אַלעמען, כדי צו דערגרייכן זייער ציל (דער אָנהייב פון דעם זשאַנר איז געווען אב. קאַהאַנס „ראַיז אָו דייוויד לעווינסקי“, (דער אויפשטייג פון דייוויד לעווינסקי“), אין זעלבן טאָן זיינען געשריבן געוואָרן דזשעראַם וויידמאַנס „אי קען געט אים פאַר יו האַלסייל“ (1937), און באד שולבערגס „וואַט מעיקס סעמי ראָן“ (1941).

די צרה מיט דער ליטעראַטור איז געווען ניט דאָס וואָס זי האָט אַרויסגערוקט נעגאַטיווע טיפן פון יידישן לעבן, אַזעלכע זיינען געווען און זיינען דאָ לרוב, און

די ליטעראטור דארף זיי ניט באהאלטן. נאָר ווייל זי האָט די טיפּן געוויזן אין אַ געזעלשאַפטלעכן יידישן חלל, זיי ניט אַנטקעגנגעשטעלט די פּאָזיטיווע געשטאַלטן פון יידישן לעבן, וואָס זיינען, ווי ביי יעדן פּאַלק, די איבערוועגנדיקע מאַיאָריטעט פון פּאַלק-לעבן. ווי אַ טיפּ, איז אַשס „אַנקל מאָזעס“ בפירוש ניט בעסער פון קאַהאַנס „דייוויד לעווינסקי“, אָבער כאָטש „אַנקל מאָזעס“ איז דער העלד פון בוך, ווערן זיין רשעות, סאַדיום און גראַבקיטי, עקספּלאַטאַטאַרישקייט און אוממאַראַאלישקייט בטל אַנטקעגן דעם טיפּן, וואָרעם-געשילדערטן הומאַניזם פון די קוזמינער לאַנדסלייט, וואָס זיינען אין לעצטן סך-הכל די הויפּט-קאַנווע און העלדן פון בוך.

אָבער, עפעס האָט זיך פּאַרט אַ רודער געטאַן. טייל שרייבער האָבן געפרוּאוּט זאָגן אַ ניי וואָרט. וויפל ווערטפּולער און נאַציאָנאַל רייכער וואָלט געווען דאָס שאַפּן פון די פּאַרגעשריטענע אַנגלאַ-יידישע שרייבער, ווען זיי וואָלטן געווען אַנגעהויכט מיט דער טראַדיציע פון מענדעלען אָדער מאָריס ראָזענפעלדן! קיין המשך פּאַר דער גרויס-אידיאלישקייט פון דער יידישער ליטעראַטור, געשאַפּן אויף יידיש, האָט זיך אין די ווערק ניט געפילט. אַפילו קיין אַנדייט אויף המשך!

אין משך פון דער צייט האָבן די פּראַטערנאַלע אַראַגאַניזאַציעס אַנטוויקלט אַ ברייטע קולטור-טעטיקייט. סיי דער נאַציאָנאַלער אַרבעטער-פּאַרבאַנד, סיי דער אַרבעטער-רייג און דער יידישער פּראַטערנאַלער פּאַלקס-אַרדן האָבן זיך אָפּגעגעבן מיט שול-אַרבעט, דערציאונג פון דערוואַקסענע און פּאַרלאַג-טעטיקייטן. דער עיקר האָט זיך אויסגעצייכנט אין די יאָרן (פון אַרום 1930 ביז די פּופציקער, ווען ער איז פּאַרטייליקט געוואָרן פון די רעאַקציאָנערע כוחות אין אַמעריקאַנער לעבן) דער יידישער פּראַטערנאַלער פּאַלקס-אַרדן. ער האָט אַרויסגעגעבן אַן אייגענעם זשורנאַל (פּריער „דער פּונק“, נאַכדעם „אונדזער וואָרט“) אין יידיש און אין ענגליש, און עטאַבלירט אַ גרויסן פּאַלקס-פּאַרלאַג, וואָס האָט אַרויסגעגעבן צענדליקער ביכער, אַ גרויסע צאַל שול-ביכער, 3 גרויסע אַלמאַנאַכן (2 אין יידיש און איינער אין ענגליש). די אַלגעמיינע צאַל אַרויסגעגעבענע ביכער האָט דערגרייכט אין די הונד-דערטער טויזנטער.

ביים סוף פון דעם צייט-אַפּשניט איז פּאַרגעקומען אַ קולטור-געשעעניש פון גרויסן באַדייט אין דער אַנטוויקלונג פון דער וועלטלעך-יידישער קולטור. סוף 1937, איז צום לעבן געקומען דער אַלוועלטלעכער יידישער קולטור-פּאַרבאַנד „איקוף“. געבוירן אין געראַנגל קעגן פּאַשיזם, און טריי דער אידייע אָפּצוהייטן און צו פּאַרטיידיקן די פּראַגרעסיוו-וועלטלעכע יידישע קולטור-טראַדיציעס — האָט דער איקוף געשפילט אַ היסטאָרישע ראַלע אין דער אַנטוויקלונג פון דער יידיש-וועלטלעכער קולטור איבער דער וועלט. אין אַמעריקע איז דעם איקוףס ראַלע געווען ספּעציעל גרויס און וויכטיק, ער האָט אַרומגערינגלט אַרום זיך די איבערגעגעבן-סטע קולטור-שאַפּער אין לאַנד. אַפילו נאַכדעם ווי אייניקע פון די, וואָס זיינען מיט אים מיטגעגאַנגען ביים אָנהייב, זיינען אַוועק, האָט דער איקוף ניט נאָר באַווירקט דעם פּאַראַויסגאַנג פון דער קולטור אין זיינע אייגענע ספּערן, נאָר אויך די קרייזן פון די, וואָס האָבן זיך געשטעלט קעגן אים. ער האָט מיט זיין דינאַמישקייט באַ-אינפלוסט און מיטגעריסן דאָס שאַפּן פון אַנדערע יידישע קולטור-ספּערעס. דער פּעריאָד איז געווען פול מיט זעלטענע צוואַנגן, איצט, אין רעטראַספּעקט, קאַן מען זאָגן, אַז וואָלט דער גלייכגעוויכט פון דער געשיכטע ניט איפּגעריסן גע-

וואָרן פון די פינצטערע כוחות פון פאַשיום און רעאַקציע, און שפּעטער פון דער צווייטער וועלט-מלחמה, וואָלט דער גאַנג פון דער יידישער וועלטלעכקייט געווען אויסגעשטאַלטיקט אַ פּאַלקס לעבן, וואָס וואָלט געגאַנגען אונטערן פּאַן פון דעמאָ-קראַטישער און הומאַניסטישער פּאַרגעשריטנקייט. די יידישע וועלטלעכקייט וואָלט געוואָרן נאָך אַ גרעסערער שעפּערישער כוח, וואָס וואָלט באַווירקט און געשטאַל-טיקט די צוקונפט פון פּאַלק.

דער אייביקער „ווען ניט“ פון אונדזער געשיכטע, — ווען ניט די כוחות פון פינצטערניש.

8.

די טראַנספּאַראַמאַציעס, וואָס זיינען פּאַרגעקומען אין יידישן לעבן אין אַמעריקע זינט דער צווייטער וועלט-מלחמה, האָבן שאַרף געענדערט דאָס אויסזען פונעם אַמעריקאַנער יידישן ישוב. די גייסטיקע טראַנספּאַראַמאַציע וואָס די אַמעריקאַנער יידן האָבן אַדורכגעמאַכט האָט זיך גענומען פון די אַלגעמיינע ענדערונגען אין יידישן לעבן איבער דער וועלט, פון די ענדערונגען אין אַלגעמיינעם אַמעריקאַנער לעבן און פון די אַנטוויקלונגען אינעם היגן יידישן לעבן.

דער חורבן, וואָס דער פּאַשיום האָט געבראַכט אין דער יידישער וועלט, דער אונטערגאַנג פון טויזנט-יאַריקע יידישע ישובים אין מזרח-אײראָפּע, דאָס געבורט פון מדינת ישראל, דער אויפשטייג פון אַרטיק-געבירטיקע באַפעלקערונגען ווי דאָמינירנדיקע עלעמענטן אין אַ גרויסער צאָל יידישע ישובים, דאָס אונטערגיין פון די שעפּערישע קולטור-קוואַלן אין אַנדערע לענדער — אַט די אַלע אויפֿרו-דערונגען און שינויים האָבן געהאַט אַ טיפע ווירקונג אויך אויף דעם יידישן לעבן אין די פּאַראַייניקטע שטאַטן.

אין אַמעריקע גופא זיינען פּאַרגעקומען עקאָנאָמישע, פּאַליטישע און גייסטיקע אַנטוויקלונגען, וואָס האָבן שטאַרק באַווירקט דאָס יידישע לעבן אין לאַנד. עס איז געוואָסן די אַלגעמיינע שטאַטישע באַפעלקערונג, דער מיטלקלאַס האָט זיך באַ-דייטנדיק פּאַרגרעסערט, מיטן וואַקס פון מיטלקלאַס און ווי אַ רעזולטאַט פון דער קאַלטער מלחמה און דעם אַנוואַקס פון רעאַקציע, ספּעציעל אין די מעקאַרטי-יאָרן, איז פּאַרגעקומען אַ באַדייטנדיקער צוואַואַקס אין דער קירכע-מיטגלידערשאַפט (די צאָל קינדער, וואָס באַזוכן די רעליגיעזע קירכע-שולן אין די פּאַראַייניקטע שטאַטן, איז אין משך פון 30 יאָר, פון 1926 ביז 1956, געשטיגן פון 23 ביז 40 מיליאָן) — דאָס אַלץ האָט נאַטירלעכערווייז געמוזט האָבן אַ טיפע ווירקונג אויף די יידן אין אַמעריקע, וואָס זיינען אַן אינטעגרירטער טייל פון עקאָנאָמישן, פּאַליטישן און קולטורעלן לעבן פון לאַנד.

ווי זעט אויס די יידישע אַמעריקע ביים סוף פון זעקסטן צענדליק פון היינטיקן יאָרהונדערט? עס געפינען זיך אין לאַנד אַרום פינף און אַ האַלב מיליאָן יידן, אַן ערך דריי פּערטל פון זיי זיינען הי-געבוירענע. די אַמעריקאַנער יידישע גע-מיינדע פּאַרלירט איר אימיגראַנטישן אויסזען, בכלל וואַקסט דער מיטלקלאַס אין אַמעריקע, נאָר ווייל יידן זיינען אין זייער גרעסטן פּראָצענט אַ שטאַטישע באַפעלקערונג, גייט די יידישע באַפעלקערונג שנעלער אַריבער צום מיטל-קלאַס, ווי די אַלגעמיינע. קליינהאַנדל טרעט אַפּ דאָס אַרט פאַר די פּראָפּעסיעס

און „וויס קאלנער“ אַרבעטער, וואָס ווערן די באַזע פון יידישן מיטלקלאַס. דאָך איז נאָך געבליבן אַ גרויסער יידישער אַרבעטער-קלאַס. כאַטש אין די טיפישע „יידישע“ פּאַכן — ווי די נאַדל-פּאַכן, — זיינען זיי שוין מער ניט קיין מערהייט. יידן האָבן זיך מערסטנס טראַנספּערירט אין די ביוראָס און אין די קראַמען. צוזאַמען מיט דער גאַנצער אַמעריקאַנער באַפעלקערונג וואַקסט אויך ביי יידן די טענדענץ זיך אַריבער-צוקלייבן אין די פאַרשטעט און מיט דעם, אויך אין הסכּם מיטן גאַנג פון דער אַל-געמיינער באַפעלקערונג. אַ טענדענץ זיך אַנצושליסן אָן די אינסטיטוציעס פון דער אַראַגאַניזירטער רעליגיע. ד. ה. אין סינאַגאָעס. אָט די אַנגעהערדיקייט, אין קירך אָדער סינאַגאָע, איז אַ קען-צייכן פון מיטלקלאַס-רעספּעקטאַביליטעט, וואָס ווערט נאָך שאַרפּער אין די פאַרשטעט, מחמת דאָס לעבן איז דאָרט אַ סך אַפּענער און האָט פאַרלוירן די אַנאַנימיטעט פון דער גרויסשטאַט, ווי עס איז געווען אַמאָל אין די געדיכטע יידישע שטאָט-קוואַרטאַלן, וועלכע פאַרשווינדן שנעל.

דער וואַקס אין סינאַגאָע-אַנגעהערדיקייט שטאַמט פון עטלעכע סיבות: פון איין זייט, דער דרוק פון דער געזעלשאַפטלעכער מיינונג, דער אַביעקטיווער פּאַק-טאָר, און פון דער אַנדערער זייט, אַ סוביעקטיווער פּאַקטאָר: — דער פאַרלאַנג ערגעץ צו „געהערן“. די אַמעריקאַנער יידישע סאַציאַלאָגן און רעליגיעזע פירער האָבן שוין אַנגעוויזן, — אַז קיין טיפע רעליגיעזע אָדער גייסטיקע ענדערונג האָט דער וואַקס אין סינאַגאָע-מיטגלידערשאַפט ניט געבראַכט אין יידישן לעבן אין אַמעריקע, כאַטש ער האָט דערפירט צו אַן איינשטעלונג פון סינאַגאָאַלער אַנגע-הערדיקייט, ווי אַ סימן פון נאַציאָנאַלער שייכות.

די מיטגלידערשאַפט אין די סינאַגאָעס איז געשטיגן די לעצטע 15-20 יאָר פון אַרום 35 ביז 51 פּראָצענט פון דער אַלגעמיינער יידישער באַפעלקערונג לאַנד. צווישן די דריי ריכטונגען פון דער יידישער רעליגיע, איז די אַרטאָדאָקסישע ריכטונג דורך דער צייט געוואָרן אַגרעסיווער, שיער ניט מיליטאַנטער, כאַטש זי פאַרכאַפט ניט קיין גרויסע טיילן פון פּאַלק. כשרות-און שומר-שבת-באַוועגונגען, וואָס זיינען כמעט געוואָרן אַ זעלטנקייט אין יידישן לעבן מיט אַ 20-30 יאָר צוריק, האָבן צוגעקראַגן אַ נייעם טעמפּאָ און שוואַונג. דער וואַקס פון אַרטאָדאָקסישע ישיבות האָט זיך די לעצטע 20 יאָר פאַרגרעסערט אויף צענדליקער מאָל. (כאַטש די צאָל פון זייערע תלמידים איז ניט מער ווי 8 פּראָצענט פון אַלע יידישע קינדער, וואָס קריגן אַ יידישע דערציאָנונג) די צוויי אַנדערע ריכטונגען פון דער יידישער רעליגיע, דער קאָנסערוואַטיווע און די רעפּאָרם-יידישקייט, האָבן זיך אויך באַ-דייטנדיק פאַרגרעסערט. קוואַנטאַטיוו האָט דעם גרעסטן וואַקס פאַרצייכנט די קאָנסערוואַטיווע יידישקייט, אָט דער טיפיש-אַמעריקאַנער אויסדרוק פון יידיש-רעליגיעזע פּראָגמאַטיווע.

צוזאַמען מיטן אַנוואַקס פון רעליגיע און מיט דעם געבורט פון מדינת-ישראל, איז טיילווייז געוואַקסן דער אינטערעס צו העברייאיש און צו דער ישראל-דיקער קולטור. אָט דער אינטערעס האָט אין דרום-און צענטראַל-אַמעריקאַנישע לענדער אַנגענומען די פּאַרם פון אַ ישראלדיקער קולטור-אַגרעסיע. אין יענע לענדער שטופט העברייאיש אַרויס יידיש ביד חזקה, דורך די ישראל-שליחים וואָס קומען אָן אַהין ווי לערער אין די אַרטיקע רעליגיעזע און העברייאישע שולן. אין די פאַראייניקטע שטאַטן גייט עס אַ סך פאַמעלעכער, אָבער די טענדענץ אַנ-

צונעמען די ישראל־קולטור (און דאָס בלויז אַ ווייטער, אויבערפלעכלעכער אָפֿ-קלאַנג פֿון דער קולטור), ווי די איינציקע יידישע קולטור, איז דאָ אויך געוואָקסן זינט דעם געבורט פֿון דער מדינה. עס איז אַ טענדענץ צו פֿאַרבייטן דעם נאַטירלעכן אינטערעס אין ישראל און אין דער דאָרטיקער קולטור אויף אַ פֿאַלשער איינשטעל-לונג, אַז ישראל וועט ווערן דער פֿראָדוצירער און צושטעלער פֿון קולטור־ווערטן פֿאַר אַלע יידישע ישובים איבער דער וועלט. אַט די איינשטעלונג, וואָס שטאַמט פֿון ניט דערשאַצן די קולטור־ווערטן, וואָס יעדער יידישער ישוב שאַפט, ברענגט מיט זיך אויך די טענדענץ צו נעגירן יידיש און צו מינימיזירן די גרויסע קולטור־אוצרות, וואָס זיינען אויף יידיש געשאַפֿן געוואָרן.

נאָך אַ פֿאַקטאָר, וואָס האָט באַווירקט דעם גייסטיקן מהות פֿון אַ טייל יידישע שיכטן אין אַמעריקע, איז געווען די שרעק און דער קאַנפֿאַרמיזם, וואָס האָט באַהערשט אונדזער לאַנד נאָך דער צווייטער וועלט־מלחמה, ווי אַ רעזולטאַט פֿון קאַלטן קריג און פֿון רעאַקציע־אַנוואַקס. באַזונדערס אין די מעקאַרטי־צייטן, ווען עס האָט געדראַעט מיט דערשטיקן דעם פֿרייען געדאַנק אין לאַנד. אינטעל־עקטועלע פּחדנות, האָט אַרומגעכאַפט גרויסע קרייזן פֿון דער יידישער אינטעל־ליגענץ אין לאַנד, דער עיקר, אפשר, פֿון דער יידיש־יידישער אינטעליגענץ. ווי אַ רעזולטאַט פֿון דעם האָט זיך געשטאַרקט די טענדענץ אָפֿצוקערן זיך פֿון וועלטלעכקייט, און פֿרעדיקן אַ צוריקערן זיך צו דער סינאַגאָגע. אַט די צוריק־אין־שול־באַוועגונג האָט געבראַכט שאַדן דעם וועלטלעכן יידישן קולטור־שאַפֿן אין אַמעריקע.

כדי מאַראַליש און אינטעלעקטועל צו באַגרינדן און באַרעכטיקן דעם צוריק־קער צו רעליגיע, האָט מען די לעצטע 15-20 יאָר אַנטוויקלט פֿאַרשיידענע טעאָ-ריעס וועגן דער צוקונפֿט פֿון יידישן לעבן אין לאַנד, וועגן כאַראַקטער פֿון דער אַמעריקאַנער דעמאָקראַטיע בשייכות צו די קולטורן פֿון נאַציאָנאַלע מינדערהייטן. די אַלע טעאָריעס און איינשטעלונגען זיינען זיך סומך אויף די פֿאַלגנדיקע עטלעכע היפּאָטעזעס:

אַמעריקע קאָן פֿאַרדייען פֿערמאַנענטע אונטערשיידן אין שייכות צו רעליגיע, אָבער עטנישע, קולטורעלע און שפּראַכלעכע אַנדערשקייטן קאָן זי בלויז טאַלע־רירן ווי פֿאַרבייגייענדיקע דערשיינוגען, וואָס מוזן פֿאַרשווינדן, זיי זיינען ניט אייגנטימלעך פֿאַרן אַמעריקאַנער לעבן בכלל, זיכער ניט ווי אַ פֿערמאַנענטע, געזעלשאַפֿטלעכע דערשיינונג.

די הערשנדיקע קולטור אין אַמעריקע ווערט „אַלץ מער אומגעדולדיק“ צו די קולטורן פֿון נאַציאָנאַלע מינדערהייטן, און דער פּראָווו צו דערהאַלטן די קולטורן ביים לעבן, איז דעריבער „ניט אין הסכם מיט דעם גאַנג פֿון דער אַמע־ריקאַנער געשיכטע“.

אין אַמעריקע איז פֿאַראַן איין הערשנדיקע קולטור, די אַמעריקאַנער, און אַ צאָל רעליגיעזע סוב־קולטורן, יעדער אַמעריקאַנער מוז קומען צו דער אַלגע־מיינער קולטור און צום אַלגעמיינעם אַמעריקאַנער לעבן דורך די טויערן פֿון איינער פֿון די רעליגיעזע סוב־קולטורן. יעדער אַמעריקאַנער איז דעריבער אַ פּראָטעסטאַנטישער אַמעריקאַנער, אַ קאַטוילישער אַמעריקאַנער, אַ יידישער אַמע־ריקאַנער (ד. ה. אַ יידישער אַמעריקאַנער על־פּי רעליגיע) א.א.וו. א.א.וו.

צו די אויבן־דערמאנטע טעאָריעס, זיינען צוגעקומען נאָך צוגאַב־טעאָריעס, וואָס זיינען אַנטוויקלט געוואָרן פון באַשטימטע ייִדיש־וועלטלעכע גרופּעס גופּא. דער סך־הכל פון אַט דעם געדאַנקען־גאַנג, וואָס האָט אַרומגעכאַפט אַ היפּשן קרייז פון וועלטלעכע קולטור־שאַפּער אין לאַנד, איז פּיל־ווייניק דער: ביי יידן איז פּאַקטיש קיינמאַל ניט געווען קיין באַזונדערע וועלטלעכקייט. „ייִדישקייט איז מער ווי סעקולערער נאַציאָנאַליזם און שפּראַך־קולטור. עס איז כולל אין זיך אַנ־געזאַמלטע טראַדיציעס און אַ מעטאַפיזיש־רעליגיעזן וועלט־באַנעם“. וועלטלעכ־קייט איז אַ דערשיינונג פון יענער זייט ים, וואָס מען דאַרף אין אַמעריקע פּאַר־וואַרפּן — „די גאַנצע טעאָריע שטאַמט פון מזרח־איראָפּע און קאָן אפּשר בלויז אַנגעווענדט ווערן אין יענע לאַקאַלע גרענעצן“, צוואַמען מיט דעם קומט די הנחה, אַז בלויז די ייִדישע רעליגיע האָט געטראָגן אין זיך עלעמענטן פון וועלטלעכקייט, — ד. ה. אַז בלויז „אַ דור וואָס איז דערצויגן געוואָרן אויף דעם שולחן ערוך און איז דערנאָך אַוועק פון רעליגיע“, איז מסוגל אויף סעקולערער שאַפּונג. פון דעם איז בלויז איין טריט צו דער מורא, אַז „וועלטלעכקייט קאָן ווערן אַן אויסדרוק פון פּולער אַנטיִידישונג, ווען זי איז ניט געבוירן און געהאַדעוועט געוואָרן אין דער גוואַלדיקער אומוועלטלעכער לופט פון דער אַמאַליקער מזרח־איראָפּע“. פון דער היפּאַטעזע וואָסט אַן אויגנשיינלעכער פּעלי־יוצא — „אויף דעם לאַזונג פון וועלטלעכקייט איז אַנגעוואָסן אַ סך ווילדגראַז... מיר וועלן זיך אינגאַנצן באַפּרייען פון דער סעקולערער פּראַזעאַלאַגיע... אויפהערן זיך אידענטיפּיצירן מיטן סעקולאַריזם“, — און, ווי דער קאַנסעקווענטער אויספיר — אַ פּולשטענדיקע דענענצירונג פון סעקולאַריזם: „אויב ייִדיש־וועלטלעכע דערציאונג זאָל, חלילה, פירן צו אַסימילאַציע, צו אַפּגעפרעמדקייט פון ייִדישן פּאַלק, זיינען מיר מוותר אויף אַזאַ וועלטלעכקייט“.

די אויבן־דערמאנטע טענדענצן זיינען פאַרשפּרייט צווישן צוויי עלעמענטן אין אַמעריקאַנער ייִדישן לעבן — די וואָס האָבן קיינמאַל קיין שום מגע משא ניט געהאַט מיט דער ייִדישער פּאַלק־קולטור און נעמען אַן רעליגיע ווי די באַזע פון ייִדישער אייניקייט, זיי פּראַקלאַמירן מיט ניט־באַהאַלטענער שאַדן־פּרייד דעם אונטערגאַנג פון דעם סעקולאַריזם, „די פּאַרבייגייענדיקע דערשיינונג אין ייִדישן לעבן“... און פון דער אַנדערער זייט — מצד טייל עלעמענטן, וואָס האָבן פּאַר־לירן זייער גלויבן אין וועלטלעכקייט. דער רעזולטאַט איז אַן ערנסטער קריזיס אין דער ייִדישער סעקולערער וועלט־אַנשוואונג און אין דעם געראַנגל פאַר ייִדיש אין די פּאַראייניקטע שטאַטן.

די טעות, אויף וועלכע די טענדענצן זיינען זיך סומך, זיינען אויגנשיינלעכע: א) עס איז היסטאָריש פּאַלש די איינשטעלונג, אַז די אַמעריקאַנער קולטור איז אַ מאַנאַליט, וואָס לייקנט און שליסט אויס די קולטורן פון נאַציאָנאַלע מינדער־הייטן. דאָס איז אַ פּרוואו צו באַנייען די באַנקראַטירטע אַנטי־דעמאָקראַטישע שמעל־טאַפ־טעאָריע. (2) די טענדענץ צו פּאַרבינדן וועלטלעכקייט מיט אפיקורסות, גאַטלאַזיקייט און אַטעאיזם איז אַ שעדלעכע און אַ פּאַלשע. ייִדישע וועלטלעכקייט איז אַ פּאָזיטיווער, מיט טראַדיציע־פּאַרבונדענער לעבנס־שטייגער ביים ייִדישן פּאַלק, וואָס שטיצט זיך אויף דער איינשטעלונג, אַז דער פּונדאַמענט פון אייניקייט ביי יידן איז פּאַלקישקייט און ניט רעליגיע. פּאַרוואַנדלען וועלטלעכע יידן אין

חלבענע-ליכטלעך-עסער מיינט וואולגאריזירן א לעבן-אינשטעלונג, וואס האט גענערט די נאציאנאלע שטרעבונגען פון ברייטע שיכטן אין יידישן פאלק די לעצטע עטלעכע דורות. דאס האט געבראכט א צעמישעניש ביי די היגע יידישע פאלקס-מאסן, אנטשטאט העלפן זיי צו געפינען, יעדן איינעם אויף זיין אופן, דעם וועג צום פאלקס-לעבן. דער פראוואו אנטווארן אויפן אַמעריקאַנער יידישן לעבן אַ צוואַנג-העמדל פון רעליגיעזן קאָנפּאַרמיזם, איז ניט נאָר אַ רע-אַקציאָנרער, נאָר אויך אַ דעסטרוקטיווער. ווייל ער לייקנט אין דעם עלעמענטאַרן פּרינציפּ פון פּאַרשיידנאַרטיקייט און רעכט אויף אַנדערשקייט אין נאַציאָנאַלן יידישן אַרגאַניזם.

צו דעם זיינען נאָך צוגעקומען, ספּעציעל נאָך דער צווייטער וועלט-מלחמה, אין דער אַמעריקאַנער יידישער ליטעראַטור, שטימונגען פון ירידה און רעזיג-נאַציע, שטימונגען פון רעאַקציע און אומגלויבן, מיסטישע זוכענישן און אַבסאָק-ראַנטע בלאַנדזשענישן, וואָס האָבן ביז אַ גרויסן גראַד פּאַרפירט די ליטעראַטור אויף אַנטי-סאַציאַלע אומוועגן. די ליטעראַטור האָט, אין אַ מאָס, פּאַרלירן איר וויטאַליטעט און דעם חוש פאַר קעמפּערישקייט און גלויבן אין מענטשן, וואָס זיינען אַלעמאַל געווען דער ווערטפּולסטער יסוד פון אונדזער קולטור-טראַדיציע.

דער פּאַרגעשריטענער יידישער קולטור-בויער אין אַמעריקע דאַרף זיך ראַנגלען ניט נאָר קעגן דער סכנה פון העסלעכער אַסימילאַציע און פּאַלקס-פּאַר-גרעבטקייט, קעגן אַנוואַקס פון קאָנפּאַרמיזם און רעליגיע, נאָר אויך קעגן דער פּאַניק פון ירידה-און אונטערגאַנג-שטימונגען, אַנטי-גוי און שאַוויניסטישע טענ-דענצן, וואָס שטערן דער אַנטוויקלונג פון דער אַמעריקאַניש-יידישער פּאַלקס-קולטור.

9.

צום סוף פון זעקסטן צענדליק פון צוואַנציקסטן י"ה איז דער מצב פון יידישן קולטור-לעבן אין אַמעריקע אַזאַ:

פון איין זייט אַן אויבנאויפיקע אויפלעבונג פון רעליגיעזע פּאַרמעס. די אויפ-לעבונג דריקט זיך אויס, ווי געזאָגט, אין אַ וואַקס פון סינאַגאָגע-מיטגלי-דערשאַפט, אין אַ וואַקס פון דער צאַל קינדער (אויף 131 פּראָצענט פון 1948 ביז 1958), וואָס קריגן אַ יידישע דערציאָונג, און אין אַ באַשטימטן סכום ניט-קלאַרע אויס-דרוקן, ווי — טראַדיציאָנעלע יום-טוב-מאכלים, ראש-השנה-יום-כיפור אין שול, אַ וואַקסנדיקער אינטערעס אין ביכער אויף יידישע טעמעס, אין באַשטימטע מנהגים, וואָס לייגן ניט אַרויף קיין צו גרויסע פליכטן (חנוכה-ליכטלעך, בר-מצוה שמחות, פורים-פייערונגען אין די צענטערן א.א.וו.). קיין באַדייטונגפולע, פּאַרטיפּטע רע-ליגיעזע אויפלעבונג קומט בשום אופן ניט פאַר אין די פּאַראַייניקטע שטאַטן, אין משך פון די לעצטע 20 יאָר.

דער ניי-דערוועקטער אינטערעס אין מערסטע יידיש-ענגלישע קולטור-קרייזן באַגרענעצט זיך צו ישראל און צו רעליגיעזע אויסדרוקן. אַזוי, למשל, פירט דורך די „יאָנג מענס היברו אַסאָסיאַישאַן“, וואָס באַטראַכט זיך ווי אַ ניט-רעליגיעזע אַרגאַניזאַציע אין יידישן לעבן, צענדליקער לעקציעס און לעקציע-ציקלען וועגן תנ"ך, תלמוד, קבלה, וועגן חסידיזם און — ווינטער-נאָך-ווינטער — האָט זי ניט,

מיט זעלטענע אויסנאמען, קיין איינציקע לעקציע וועגן דער יידיש־וועלטלעכער קולטור. יידיש־ענגלישע זשורנאלן, וואָס דערשיינען אין די פאַראייניקטע שטאַטן — וועלן אָפט האָבן אַרטיקלען וועגן דער אַלטער און נייער העברייאישער קולטור, דער עיקר וועגן דער רעליגיעזער, און אינגאַנצן אינגאַרירן די יידיש־וועלטלעכע קולטור. (ווידער, מיט קליינע אויסנאמען, ווי דער פראַגרעסיווער ענגלישער זשורנאַל „ניו־קארענטס“ און צייטנווייז אַ צופעליק אַרטיקל אין זשורנאַל פון אַמעריקאַנער יידישן קאַנגרעס, „קאַנגרעס ביי־וויקלי“, אָדער אין אַן אַנדערן זשורנאַל).

מיר דערמאָנען די דאָזיקע דערשיינונג צוליב די אַלגעמיינע אויספירן, וואָס מיר ווילן מאַכן. אין דער יידישער אַמעריקע זיינען די לעצטע יאָרן קלאַר געוואָרן אייניקע באַגריפן וועגן דער יידיש־וועלטלעכער קולטור, וואָס רירן אָן אַלע יידישע ישובים איבער דער וועלט. אמת, אַז צוליב דער איינגאַרטיקער ספּעציפיק פון דער אַמע־ריקאַנער ווירקלעכקייט, זיינען סיי די הינטערשטעליקייטן און סיי די דערגריי־כונגען, סיי די חסרונות און סיי די מעלות, אין אונדזער לאַנד אַן אַ שיער שאַרפּער. אין די פאַראייניקטע שטאַטן איז קלאַר געוואָרן דער היסטאָרישער פּאַקט, אַז וועלטלעכע יידישקייט האָט שיער ניט פאַרלוירן איר געשיכטלעכן זכות הקיום, מיט דעם, וואָס אין גערעכטן אייפער צו פאַרבינדן יידישע שפּראַכלעכקייט מיט יידישער וועלטלעכקייט און זיך ראַנגלען פאַרן קיום פון יידיש, האָט דער סעקולאַריזם דאָ זיך ניט אָנגעשפּאַרט אַן דעם ענגליש־ריידינגן יידן, דאָס הייסט, אַז טאַטעס האָבן ניט אַריבערגעטראַגן דעם וועלטלעכן אויסדרוק צו קינדער, אַז יידישע וועלטלעכקייט האָט זיך ניט נאָר בלויז באַגרענעצט צו שפּראַך, נאָר האָט אויך געשטעלט מחוץ דער וועלטלעכער ספּערע די אַנדער־שפּראַכיקע יידן. אַזוי אַרום האָבן מיר געשטיצט די פאַלשע טעאָריע, אַז וועלטלעכקייט אין אַן איראָפּעאישער פּראָדוקט און אַז בלויז יידן, וואָס זיינען געבוירן אויף יענער זייט ים, זיינען מסוגל צו בויען די יידיש־וועלטלעכע קולטור.

גענומען האָט זיך דאָס, אין אַ באַשטימטער מאָס, פון דעם, וואָס דער פּראָ־גרעסיווער יידיש־וועלטלעכער קולטור־געראַנגל אין די פאַראייניקטע שטאַטן — און אין אַנדערע לענדער — האָט פאַרלוירן די גרויס־אידיאישקייט פון קאַמף פאַר נאַציאָנאַלן קיום. איבערגעלאָזט האָבן מיר די גרויס־אידיאישקייט פון יידישן נאַציאָנאַליזם צום ציוניזם, פאַרגעסן אַרויסשטעלן די וועלטלעכקייט און די פּראָ־גרעסיווע פּאַלקס־קולטור, ווי היסטאָרישע כוחות, וואָס האָבן פאַרהיט אונדזער עקזיסטענץ אין אַמעריקע. דער פּאַקט איז, אַז אַן דעם וועלטלעכן שאַפן וואָלט די יידישע אַמעריקע שוין פון לאַנג זיך געווען רעדוצירט צו אַ רעליגיעזער גע־מיינדע. דאָס היגע יידיש־וועלטלעכע שאַפן האָט ניט נאָר צוגעגעבן פילגעשטאַל־טיקייט און פילקאָלירקייט צום יידישן לעבן אין אַמעריקע, נאָר האָט אויך, אין דער היסטאָרישער פּערספּעקטיוו, פאַרויכערט אונדזער נאַציאָנאַלן קיום דאָ אין לאַנד און די נאַציאָנאַלע שייכותן צווישן אַמעריקאַנער יידישן לעבן און די אַנדערע יידישע ישובים איבער דער וועלט. צווישן דעם וועג אויף וועלכן עס איז גע־גאַנגען די יידישע רעליגיע און דעם וועג, אויף וועלכן עס איז געגאַנגען די יידישע אַסימילאַציע, האָט די יידישע וועלטלעכקייט געשפּילט אַ היסטאָריש־דעצידירנ־דיקע ראָלע ביים אויסגעשטאַלטיקן דאָס פּיל־פּרעמדיקע יידישע לעבן אין לאַנד.

אבער ווי-ווייט האבן די דערגרייכונגען און דער נאציאנאלער אויפטו פון דער יידיש-וועלטלעכער קולטור אָנגערירט און באַוירקט דעם רוב מנין פון דער יידישער אַמעריקע, די 75-80 פּראָצענט הי-געבוירענע? אויף וויפל האַבן מיר איינגעגלידערט אין דער קולטור-אויפפאַסונג פון דעם אַמעריקאַנער יידן דעם גאַנצן קולטור-מהות פון דער יידיש-וועלטלעכער קולטור-שאַפונג און ירושה? די פּראָגעס זיינען פונקט אזוי אָנגעמאַסטן אויף דעם יידיש-פּראָנציווישן און יידיש-סאַוועטישן ישוב, דעם אַרגענטינישן און קאַנאַדער ישוב, זיי זיינען פאַקטיש נוגע דעם גאַנצן געראַנגל פאַר דער יידיש-וועלטלעכער קולטור און פאַר דעם אַלגעמיינעם קאַמף פאַר אונדזער נאַציאָנאַלן קיום.

וויפל האַבן מיר געטאַן? סיי זייער ווייניק, סיי זייער אַ סך. מיר האַבן אַרויסגע-וויזן סיי נאַכלעסיקייט, סיי אַחריות. מיר זיינען איבערוועלטליקט סיי פון אַן אָנזאָג אויף גרויסע מעגלעכקייטן און סיי פון אַן אָנסט-געפיל, אַז מיר קאַנען פאַר-שפילן אַ ירושה, פאַר וועלכער דאָס פאַלק האָט זיך געראַנגלט אין משך פון דורות. אין דער יידישער אַמעריקע האָט זיך אין די לעצטע צוויי צענדליק יאָר באַוווּן אַ דערשיינונג, וואָס איז קליין אין כמות, אָבער גרויס אין היסטאָרישן באַדייט — אַן אויפגעלעבטער אינטערעס מצד אַ טייל ענגליש-רעדנדיקע יידן צו דער יידיש-וועלטלעכער קולטור. אין יידישן לעבן איז אָנגעוואַקסן, זינט דעם חורבן פון פאַשיום און זינט דעם אויפקום פון דער יידישער מדינה, אַ פאַר-שטאַרקטער נאַציאָנאַלער באַוואוסטזיין, אַ פאַרלאַנג צוגערעכנט ווערן ווי אַ טייל פון פאַלק (אין ענגליש איז פאַפולער געוואָרן דער אויסדרוק: „סענס אָו בילאַנג-גינג“ — אַ חוש פאַר אָנגעהעריקייט). אַט דער פאַרלאַנג צו ווערן אַ „יבוא בקהל“ איז גאַנץ מטושטש, אָפּט — טראַגיש-אויבערפּלעכלעך, און ער רעדוצירט זיך צו אַ מינ פעטיש-יידישקייט, וואָס שטעלט זיך צופרידן מיט יום-טוב-שפייה, אַ חנוכה-לעמפל, אַ סדר. אָבער אין דעם קאַמפלעקס פון נאַציאָנאַלע יירונגען, אומקלאַר און צעטומלט ווי זיי זאָלן ניט זיין, האָט זיך די לעצטע יאָרן באַוווּן אויך אַ פאַרלאַנג פאַר יידיש-וועלטלעכער אָנגעהעריקייט, אַן אָנוואַקסן פון אַ נאַ-ציאָנאַל-וועלטלעכען באַוואוסטזיין ביי אַמעריקאַנער געבוירענע יידן, וואָס קאַנען קיין יידיש ניט און האַבן פריער געהאַט אַ קנאַפע שייכות מיט דער יידיש-וועלטלעכער קולטור (און מיטן יידישן לעבן בכלל).

די אַנטוויקלונג איז ניט געקומען פון זיך אַליין: אין יידישן לעבן אין אַמע-ריקע, טאַקע אין די אימיגראַנטישע היימען, איז געווען אַ לאַנג-יאַריקע, איצט — שוין כמעט דורותדיקע, טראַדיציע פון סאַציאַליזם, פרייהייטלעכקייט, פּראַגרע-סיווער וועלטלעכקייט. — אויף וויפל דאָס אַמעריקאַנער לעבן האָט אָפּגעריסן די קינדער פון די עלטערן, אויף וויפל דער אָפּאַרטוניזם און קאַריעריזם און די אַסימילאַציע האַבן דערווייטערט די קינדער, איז אָבער די היים-אַטמאָספּערע ניט אַוועק אָן שפורן. נאָך אַ סיבה: אין די פּופציק יאָר פון איר עקזיסטענץ האָט די יידיש-וועלטלעכע שול באַוירקט צענדליקער טויזנטער, אפשר הונדערטער טויזנטער, יידישע קינדער אין אַמעריקע — עס איז ניט מעגלעך געווען, אַז די שול זאָל ניט האַבן געהאַט איר איינפלוס.

און ווייטער: אין דער אַמעריקאַנער אַרבעטער-באַוועגונג, אין אַלע פּראַ-

גרעסיווע און רעפּאַרם-באַוועגונגען אין אַמעריקע, האָבן יידן געשפּילט אַן אַנגע-
זענע, אָפּט פּירנדיקע, ראַלע. אין די פּרערידיקע יאָרן איז די טענדענץ געווען
(און אַ שלעכטע טענדענץ?) אַז די עלעמענטן האָבן מיטן ייִדישן לעבן קיין שייכות
ניט געהאַט. אונטערן דרוק פון פּאַשיזם, און טיילווייז ווי אַ רעזולטאַט פון דעם
געבורט פון ישראל, טיילווייז אויך צוליב דעם אַנטיסעמיטיזם, האָבן די עלע-
מענטן אַנגעהויבן זוכן אַגרייר-פּונקטן מיט זייער פּאַלק. עס איז געווען נאַטיר-
לעך, אַז טייל פון זיי זאָלן זוכן וועלטלעכע און קולטורעלע אויסדרוקן און ניט
דווקא רעליגיעזע. און נאָך עפּעס: איז טאַקע מעגלעך, אַז אין דער צווייטער
העלפט פון 20סטן יאָרהונדערט, נאָך אַ פּעריאָד פון באַדייטנדיקער סעקולאַרי-
זאַציע פון ייִדישן לעבן, זאָל וועלכער עס איז ישוב זיך פּלוצים אַ קער טאָן אויף
צוריק און געפינען זיינע נאַציאָנאַלע באַרייר-פּונקטן בלויז דורך דער ייִדישער
רעליגיע? דאָס קאָן געמאַלט זיין אין אַ ספרדיש-ייִדישן ישוב, דאָס קאָן אפילו
געמאַלט זיין אין אַ קליינעם, פּאַרוואַרפענעם, אינזאַלירטן, לאַטיין-אַמעריקאַנישן,
ייִדישן ישוב. אָבער קאָן דאָס געשען אין דינאַמישע ייִדישע ישובים, מיט טראַ-
דיציעס פון וועלטלעכער שאַפּונג, מיט איינפלוסן פון ייִדישן אַרבעטער, מיט אַ
געשיכטע פון קאַמף פאַר קיום? קאָן עס טרעפּן אין די פּאַראַייניקטע שטאַטן,
אין סאָוועטנפּאַרבאַנד, אין מזרח-איראָפּעאישע לענדער, אין פּראַנקרייך, אין קאָ-
נאַדע, אין דינאַמישן ייִדישן ישוב אין אַרגענטינע, בראַזיל, מעקסיקע, אַדער
ישראל?

אין די פּאַראַייניקטע שטאַטן איז אין משך פון די לעצטע צוויי צענדליק יאָר
געבוירן געוואָרן אַ נייער רעזערוו פאַר ייִדישער וועלטלעכקייט צווישן דעם
ענגליש-רעדנדיקן יידן, וואָס טראַגט מיט זיך צוואַנג פון אַ פּאַטענציעלער אויס-
שפּרייטונג און פּאַרוואַרצולונג פון דער ייִדיש-וועלטלעכער קולטור. אין דער
צייט איז דער אַמעריקאַנער געבוירענער ייד געוואָרן דער אַנפּירער און דער
הויפּט-אַנשאַפּאַר פאַר דער ייִדיש-וועלטלעכער שול אין די פּאַראַייניקטע שטאַטן.
אין לאַנד געפינען זיך אין 1960 איבער 200 ייִדיש-וועלטלעכע שולן מיט אַ
תּלמידיםשאַפּט פון אַ 15 טויזנט. אַ קליינער פּראַצענט אין פּאַרגלייך מיט די
מער ווי אַ האַלבער מיליאָן קינדער, וואָס קריגן אַ רעליגיעז-ייִדישע דערצאָונג.
אָבער די ייִדישע וועלטלעכקייט איז קיינמאַל ניט געווען קיין מאַיאָריטעט-באַ-
וועגונג אין ייִדישן לעבן. די שולן ווערן באַדינט פון עטלעכע הונדערט לערער,
דאָס רוב — דער אַלטער פּראָפּעסיאָנעלער לערער פון דער ייִדישער שול, אָבער
מיט אים שטייט שוין, אמת אַ האַלב רויער, אַ ניט גענוג איבערצייגטער און זיכער
ניט גענוג איבערגעגעבענער, אין אַמעריקע געבוירענער לערער.

אין דער אַנגלאַי-ייִדישער ליטעראַטור אין אַמעריקע זיינען פּאַרגעקומען
באַשיידענע ענדערונגען, כאַטש ווייט ניט גענוג צופּרידנשטעלנדיקע. די ליטעראַטור
איז אָפּט צעטומלט און פּיליסטעריש, ווי ביי הערמאַן וואוק, טיילווייז נאָך אַלק אין
אַלטן נוסח, וואו דער ייד איז אַדער אַ פּרויען-הענדלער אַדער אַ צדיק. דאָך
מערקן זיך אויך נייע טענער, נייע שפּירונגען. אַן ענדערונג האָבן אַריינגעבראַכט
איבערזעצונגען פון ייִדיש. קיין מאַל נאָך איז די ייִדישע ליטעראַטור אַזוי פּיל ניט גע-
לייענט געוואָרן אין ענגליש ווי אין די לעצטע יאָרן. שלום-עליכם איז געוואָרן אַ באַ-
קאַנטער נאַמען אין דער ייִדישער אַמעריקע. מיר האָבן שוין אַ צענדליק שלום-עליכם-

ביכער אין ענגליש. אין די לעצטע יארן זיינען דערשינען עטלעכע נייע פּרין-אויסגאַבעס, עס געפינען זיך שוין דריי-פיר מענדלעך איבערזעצונגען («די קלייאַטשע», «קליין מענטשעלע», «מסעות», «פישקע דער קרומער»), דאָס בוך «עי טרעזשורי אָוו יידיש סטאָריס» (אַן אַוצר פון יידישע דערציילונגען), פון אוירווין האו און אליעזר גרינבערג (אַ בוך מיט ערנסטע חסרונות — הן אין אויסוואַל און הן אין איבערזעצונג), האָט געהאַט אַ גאַנץ ברייטע צירקולאַציע, דער שרייבער פון דעם אַרטיקל האָט צונויפגעשטעלט צוויי זאַמלונגען פון יידישע דערציילונגען אין ענגליש פאַר קינדער (מימעאַגראַפירטע אויסגאַבעס), און ביידע זאַמלונגען האָבן אין משך פון צוויי יאָר געהאַט צוויי און דריי אויפלאַגעס.

צו דעם איז צוגעקומען די געענדערטע באַציאונג צו יידיש ביי אונדז אין לאַנד. די מערכה פון יידיש צווישן דעם ענגליש-רעדנדיקן עולם האָט זיך באַ-דייטנדיק געענדערט די לעצטע יאָרן. די אוניווערזיטעטן אין ניו-יאָרק האָבן איינגעפירט יידיש-קאָטעדורעס, אויך אַ צאָל אוניווערזיטעטן איבערן לאַנד און אין קאָנאָדע. אין די ניו-יאָרקער מיטלשולן זיינען אין די לעצטע צוויי יאָר איינגעשטעלט געוואָרן יידיש-קלובן, וואָס וועלן מיט דער צייט פירן צו דעם, אַז יידיש זאָל איינגעפירט ווערן ווי אַ געגנשטאַנד אין די שולן. דער בוילעסטער באַווויניג איז נאָך אַלץ דער, וואָס אין די יידיש-וועלטלעכע שולן לערנען טויזנטער תלמידים, וועמעס היגעבוירענע עלטערן ווילן, אַז זייערע קינדער זאָלן צו-זאַמען מיט דער קולטור און געשיכטע, אויך דערלערנען די יידישע שפראַך. דער סנאָביזם בנוגע יידיש האָט, אויב ניט אינגאַנצן אויפגעהערט, זיך באַדייטנדיק פאַרקלענערט. עס איז אויך טיילווייז פאַרקלענערט געוואָרן די געפאַר פון אַסי-מילאַציע אין באַשטימטע יידישע קרייזן אין אַמעריקע, דער עיקר צווישן די פאַר-געשריטענע עלעמענטן, וואָס האָבן אַמאָל באַטראַכט אַסימילאַציע און נאַציאָנאַלע נעגאַציע, ווי אומבאַדינגלעכע באַגלייט-תנאים פון זייער קאָסמאָפּאָליטישער וועלט-אַנשוואַונג.

(בעת מען שאַצט די ענדערונגען וואָס זיינען פאַרגעקומען ביים ענגליש-רעדנדיקן יידן, דער עיקר ביים פראַגרעסיוו-טראַכטנדיקן אַמעריקאַנער יידן, דאַרף מען זיין פאַרויכטיק און באַשיידן. סיי פסיכאָלאָגיש און סיי אידיאָלאָגיש שלעפן זיך אים נאָך אַלץ נאָך טייל היסטאָרישע צויטן; אַ מורא, אַז מען וועט אים חלילה צופיל «פאַריידישן»; אַ קאָמפּולסיווע נויטווענדיקייט אונטערצושטרייכן, אַז ער איז ניט קיין «געטאַ-ייד, און וויל נישט צוריקגיין צום «שטעטל» און אַז ער איז «אַב-דערש» פון יידיש-ריינדיקן יידן; אַ טענדענץ ניט דיפּערענצירן צווישן סעקולעריזם ווי אַ פּאָזיטיווער לעבנס-אופן און רעליגיעזן רעפּאַרמיזם; אַ גרינגשאַצונג בנוגע דער צוקונפט פון יידיש א.א.וו. א.א.וו. אַלץ — איבערבלייבענישן פון קאָסמאָפּאָ-ליטישער קאָנפּוזיציע און נאַציאָנאַלער נעגאַציע. קינדער-קראַנקהייטן, וואָס מען דאַרף קאָנען מיט דער צייט אַנטוויקלען אָן אימוניטעט צו זיי.)

פון דעם אַלעם געזאַגטן ציען מיר דעם שלום, אַז יידישע וועלטלעכקייט דאַרף ניט בלייבן אַנגעוויזן אויסשליסלעך אויף דעם יידיש-רעדנדיקן אַדער מורח-איי-ראַפעאיש-אַפּשטאַמיקן יידן. נאַטירלעך, אַז מיר שטיצן זיך אויף דער מסקנא, אַז יידישע וועלטלעכקייט האָט ניט בלוז אַ רעכט, נאָר אויך נאַציאָנאַלע תביעות, ביים אויסגעשטאַלטליקן דאָס פנים פון דעם יידישן לעבן פאַר די קומענדיקע דורות.

דער סך־הכל איז, אַז די מערכה פון יידיש, נאָך אַ 40 יאָר געשלאָסענער אימי־גראַציע אין די פאַראייניקטע שטאַטן, איז גאַרניט אַזאַ פינצטערע, ווי די שוואַרץ־זעער האָבן פאַראויסגעזאָגט מיט צוויי דורות צוריק, און ווי די אַסימילאַטאָרן און שוואַיי־יידיש זענען עס איצט. מיר זיינען עדות פון אַ דערוואַכטן אינטערעס אין יידיש ביי טייל ענגליש־רעדנדיקע יידן, וואָס איז ניט געווען מיט 25 יאָר צוריק. די סיבות פון דעם אינטערעס זיינען פילפאַכע: אַ געענדערטע באַצאָונג צו שפּראַכן בכלל אין די פאַראייניקטע שטאַטן; אַ באַשטימט געפיל פון זעלבסט־זיכערקייט ביים דריטן דור אַמעריקאַנער יידן, וואָס האָט זיך באַפרייט פון די מינדערווערטיקייט־געפילן בנוגע דער שפּראַך פון טאַטע־מאַמע (אַן ענלעכע אַנטוויקלונג איז אויך קענטיק ביי דעם צווייטן און דריטן דור קינדער פון אַנ־דערע פעלקער אין אַמעריקע); אַן אָנהייב פון אַ פאַרשטענדעניש, אַז יידיש איז מער ווי אַ שפּראַך, אַז יידיש איז אַ וויכטיקע היסטאָרישע קולטור־מאַניפעסטאַציע אין יידישן לעבן אין משך פון יאָרהונדערטער.

די אַלע אַנטוויקלונגען בנוגע יידיש האָבן ניט אין קיין שום אַנדערן יידישן ישוב אַזוי פיל מעגלעכקייטן און צוזאָגן, ווי אין אונדזער לאַנד. ביים אונטערזיען דעם סך־הכל פון 60 יאָר יידישער קולטור־אַנטוויקלונג אין די פאַראייניקטע שטאַטן, איז וויכטיק אונטערצושטרייכן דעם מאַמענט, ניט בלויז כּדי בעסער צו זען די ניט־קלאַרע קאָנטורן פון דער יידישער צוקונפט אין אַמעריקע, נאָר ווייל אויך אין אַנדערע אַמעריקאַנישע לענדער, און אפילו אין מערב־און מזרח־אייראָפּע, ניט קוקנדיק אויף זייער אייגנאַרטיקער ספּעציפיק, איז מעגלעך אַן ענלעכע אַנט־וויקלונג. די וועלטלעכע קולטור איז טאַקע געווען אַן אייגנאַרטיקע אין יעדן לאַנד, אונטערגעוואָרפן די לאַקאַלע, פּאָליטישע, סאָציאַלע און קולטורעלע אַנט־וויקלונגען, אָבער עס זיינען פאַרט געווען געמיינזאַמע צווישן־שייכותן און איינפלוסן אין דער אַנטוויקלונג פון דער יידיש־וועלטלעכער קולטור און פון יידיש אויף אַ וועלט־מאַסטשטאַב. די אַנטוויקלונגען אין די פאַראייניקטע שטאַטן קאָנען זיין אַן אַנשפּאַר און אַן אַנווייז פאַר דער אַנטוויקלונג פון יידיש אויך אין אַנדערע לענדער.

ווי האָט אויסגעזען די יידישע קולטור אויף יידיש אין משך פון דעם לעצטן פעריאָד ? ראַשית, איז נויטיק צו קאָנסטאַטירן, אַז ניט קוקנדיק אויף דעם פּאַקט, וואָס דער מזרח־אייראָפּעאישער ייד מאַכט אויס ניט מער ווי 20-25 פּראָצענט פון דער אַמעריקאַנער יידישער באַפעלקערונג, דערגרייכט זיין איינפלוס אין גע־זעלשאַפטלעכן און קולטורעלן לעבן פון דער יידישער געמיינדע ווייט אַריבער די גרענעצן פון זיין פּראָצענטועלן פאַרנעם. ער פאַרנעמט נאָך אַלץ אַן אַנגעזען און וויכטיק אַרט אין יידישן געזעלשאַפטלעכן לעבן אין אַמעריקע. אין דער סאַמע אויבערשטער פירערשאַפט פון טרעיד־יוניאָנס, פּראָטעראַלע אַרגאַניזאַ־ציעס, געזעלשאַפטלעך־פּאָליטישע באַוועגונגען איז ער נאָך זייער אַפט דער בעל־דעה, פאַרקערט, אַפט איז ער פאַרנומען מיט דער באַוואוסטזיניקער אויפגאַבע צוצוגרייטן אַ פירנדיקן קאָדער ענגליש־רעדנדיקע איבערצונעמען די געזעלשאַפט־לעכע און קולטורעלע אַרגאַנען, וואָס דער רוסיש־פּוילישער ייד האָט דאָ געבויט. ס'וואַלט געווען פּאַלש צו מיינען, אַז דער דור האָט מיטאַמאַל פאַרלוירן זיין האַפט און זיין איינפלוס.

אמת, די יידיש-וועלטלעכע קולטור אויף יידיש האָט, זינט דער צווייטער וועלט-מלחמה, דורכגעמאַכט אַ צוריקגאַנג אין די פאַראייניקטע שטאַטן, אַ גרע-סערן מסתמא ווי אין אַנדערע אַמעריקאַנישע לענדער, מחמת דער צופלוס פון אימיגראַנטן איז אין די שטאַטן, צוליב די רעאַקציאָנערע אימיגראַציע-געזעצן, געווען דער סאַמע מינימאַלסטער. אויך ווייל, צווישן די צוגעקומענע, ס'רוב פליכטלינגען, זיינען געווען ווייניק יידיש-רעדנדיקע, און די וועמעס היימישע שפראַך איז יאָ געווען יידיש, האָבן דאָ, סיי צוליב די פאַרפאַלגונגען אויף ניט-בירגער אין די פופציקער יאָרן, און סיי צוליב די פסיכאָלאָגישע צערודערונגען פון היט-לער-טעראַר, צו וועלכן זיי זיינען געווען אויסגעשטעלט, געזוכט פאַר זיך די זי-כערקייט, וואָס אַ מינאַריטעט-באַוועגונג, ווי עס איז די יידיש-וועלטלעכע באַווע-גונג אין אַלע אירע מאַניפעסטאַציעס, האָט זיי ניט געקאַנט געבן. עס איז פאַר זיי לייכטער און „זיכערער“, געווען אַריינצוגלייטשן זיך אין אַלגעמיינעם שטראָם פון יידישן מיטלקלאַס-לעבן אין אַמעריקע, ווי ראַנגלען זיך מיט אַ מיעוט-גרופע, וואָס גייט קעגן שטראָם.

דער ערשטער קרבן פון דעם צוריקגאַנג איז געווען דאָס יידישע טעאַטער. אין דער צוויי-און-אַ-האַלב-מיליאָניקער יידישער ניו-יאָרק פונקציאָנירן די לעצ-טע יאָרן קוים צוויי-דריי טעאַטערן, וואָס האָבן קורץ-טערמיניקע סעזאָנען און שטעלן מינדערווערטיקע פיעסן, פון צייט-צו-צייט ווערן געמאַכט קליינע פראוואן, עס פונק-ציאָנירן האַלב-פראַפעסיאָנעלע גרופעס, וואָס באַמיען זיך לעבעדיק האַלטן דאָס בעסערע יידישע טעאַטער אין געצייילטע וואָכן אַ יאָר (די „פאַלקס-בינע“, פאַר-בונדן מיטן אַרבעטער-רינג אין ניו-יאָרק, און די „פאַלקס-בינע“, וואָס שפאַרט זיך אָן און ווערט אַנגעפירט פון די פראַגרעסיוו-יידישע קולטור-כוחות, אין לאַס-אַנדזשעלעס), די יידישע קליינקונסט, אַדער עסטראַדע-קונסט, איז רעדוצירט געוואָרן צו אַ מינימום. צוויי קאַנצערט-טורנעס, דורכגעפירט פון אַרבעטער-רינג און נאַציאָנאַלן אַרבעטער-פאַרבאַנד, פאַרן יערלעך איבער טייל פראווינץ-שטעט. אָבער סיי זייער מאַרשרוט און סיי זייער איינפלוס-ספערע ווערט קלענער פון יאָר צו יאָר. צענדליקער עסטראַדע-קאַנצערטן ווערן געגעבן יערלעך, דער עיקר אין די גרויסע שטעט, פון ספעציעלע אַרגאַניזאַציעס. קיין ציפערן וועגן זיי זיינען ניטאָ, זייער באַדייטונג און אויפטו טאַרן אָבער ניט מינימיזירט ווערן.

די יידישע פרעסע איז רעדוצירט געוואָרן בלויז צו דריי טעגלעכע צייטונגען, אַלע אין ניו-יאָרק (די „מאַרגן פרייהייט“, דער „טאַג-מאַרגן-זשורנאַל“ און דער „פאַרווערטס“). אַלע אַנדערע יידישע צייטונגען וואָס זיינען דערשינען (אין פי-לאַדעלפיע, קליוואַנד, שיקאַגע, לאַס-אַנדזשעלעס און אַנדערע שטעט), זיינען אונ-טערגעגאַנגען. די צירקולאַציע פון די צייטונגען איז באַדייטנדיק געפאַלן. דער סך-הכל מסתמא ניט מער ווי אַרום 140 טויזנט (אינטערעסאַנט: אין 1915, האָבן עקזיסטירט אין אַמעריקע 10 יידישע טאַג-צייטונגען מיט אַ צירקולאַציע פון 605 טויזנט, אין 1930 — 10 צייטונגען מיט אַ צירקולאַציע פון 486 טויזנט, אין 1940 — 9 צייטונגען מיט אַ טראַזש פון 403 טויזנט).

מען דאַרף אָבער אונטערשטרייכן, אַז די יידישע וועלטלעכע, חודש-זשור-נאַלן און צייטשריפטן האָבן פיל-ווייניק פאַרהיט זייער עקזיסטענץ און אפילו זייער טראַזש. די צוויי הויפט-זשורנאַלן וואָס דערשיינען אין יידיש, די „יידישע

קולטור, אַרויסגעגעבן פון „איקוף“, און די „צוקונפט“, אַרויסגעגעבן פון דער „ציקאַ“, פאַרנעמען, יעדער אויף זיין אַרט און אין זיין ווירקונגס־ספּערע אַ וויכ־טיקן פּלאַץ אין ייִדישן קולטור־לעבן, ניט נאָר אין אַמעריקע, נאָר איבער דער וועלט. די „ייִדישע קולטור“, וואָס דערשיינט אַן איבעררייס די לעצטע 22 יאָר, ווערט געלייענט אין יעדן ישוב פון דער ייִדישער וועלט און פילט אויס אַ היס־טאַריש־וויכטיקע פּונקציע אין געראַנגל פאַר דער פּראָגרעסיוו־וועלטלעכער פּאַלקס־קולטור. אַחוץ די צוויי זשורנאַלן דערשיינען אין די פּאַראַייניקטע שטאַטן נאָך אַ גרויסע צאַל ליטעראַרישע זשורנאַלן און זשורנאַלעכע, וואָס פילן אויס אַ באַשטימטע קולטור־נויט, כאַטש דער ליינער־קרייז פון יעדן זשורנאַל איז אַ שטאַרק־באַגרענעצטער. (עס דערשיינען צ״א די פּאַלאַנדיקע וואַכנבלעטער: „די וואָך“, די „פרייע אַרבעטער שטימע“, וואָס דערשיינט שוין מיט איבעררייסן איבער 60 יאָר; „דער קעמפּער“, פון די פּועלי־ציון, וואָס דערשיינט שוין זינט 1906, „דער אַמע־ריקאַנער“ און אַנדערע. פון די צייטשריפטן: „זאַמלונגען“, דריי־חודש־זשורנאַל, פון דער שרייבער־סעקציע פון „איקוף“; „היינטיקע לידער“, „אונזער צייט“, „זיין“, „אויפּסיגני“, „ניו־יאָרקער וואַכנבלאַט“ א. א. וו.). פון די דריי ייִדישע קינדער־זשורנאַלן וואָס פלעגן דערשיינען מיט צען יאָר צוריק — „יונגוואַרג“ פון די אַרדן־שולן, „קינדער־זשורנאַל“ פון די שלום־עליכס־שולן און „קינדער־צייטונג“ פון די אַרבעטער־רינג־שולן — דערשיינען די לעצטע צוויי ביזן היינטיקן טאַג.

די ביכער־פּראָדוקציע אויף ייִדיש איז נאָך אַלץ גאַנץ באַדייטנדיק. אמת, די מערסטע ביכער דערשיינען דורך די אַזוי־גערופּענע ביכער־קאַמפּעטן, וואָס באַשטייען פון פריינט און איבערגעגעבענע ליינער פון די מחברים, אַבער גלייכ־צייטיק פּונקציאָנירן געזעלשאַפטלעכע פּאַרלאַנג, וואָס שפילן אַ באַדייטנדיקע ראַלע. עס עקזיסטירן דער „ציקאַ־פּאַרלאַנג, פּאַרלאַנג „מתנות“, דער גרויסער פּאַרלאַנג פון „איקוף“, וואָס האָט אין משך פון 15 יאָר עקזיסטענץ אַרויסגעגעבן אַ 170 ייִדישע ביכער, מיט אַ סך־הכל טיראַזש קרוב צו אַ האַלבן מיליאָן עקזעמ־פלאַרן, דער „איקוף־פּאַרלאַנג האָט געשפילט אַ וויכטיקע ראַלע אין פּאַרשפּרייטן דאָס פּראָגרעסיוו־ייִדישע וואָרט און די ייִדישע פּאַלקס־קולטור. צווישן די ביי־כער, וואָס זיינען דערשינען אין פּאַרלאַנג, דאַרף מען פּאַרצייכענען די פּיל־בענ־דיקע זאַמלונגען פון מענדעלע, דר. חיים זשיטלאָווסקי, די ווערק פון קלמן מרמר, די צוויי־בענדיקע געשיכטע פון דער ייִדישער ליטעראַטור אין 19טן יאָרהונדערט פון מ. ווינער, דאָס שלום־עליכס־בוך פון י. ד. בערקאָוויטש, די אַנטאַלאָגיע „אַמעריקע אין ייִדישן וואָרט“, פון נחמן מייזל, „דאָס מענדעלע־בוך“ פון נחמן מייזל, קונסט־אַלבאָמען, אַ צאַל ווערק פון ז. ווינפּער, די צוויי־בענדיקע אויס־גאַבע פון פּריץ מאַרקישעס „מלחמה“, די ווערק פון ד. בערגעלסאָן, דער נסתּר, דר. ר. מאהלערס צוויי בענד „נייסטע געשיכטע פון דעם ייִדישן פּאַלק“, און אומ־צאָליקע אַנדערע ווערק. די ביכער וואָס דער פּאַרלאַנג פון דעם „איקוף“ האָט אַרויסגעגעבן, זיינען פון דעם בעסטן, וואָס איז דאָ אין דער וועלטלעכער קולטור די לעצטע צענדליקער יאָרן. מען דאַרף אויך געדענקען, אַז אַ גרויסע צאַל ביכער פון אַמעריקאַנער ייִדישע שרייבער דערשיינען — צוליב פינאַנציעלע סיבות — אין פּאַרלאַנג פון אַרגענטינע און ישראל. אויך זיי געהערן צו אונדזער חשבון. אַ ספּעציעל אַרט אין דעם אַלגעמיינעם קולטור־פּאַרמעגן פּאַרנעמט די ייִדיש־

וועלטלעכע שול אין אמעריקע (און מ'דארף ארייננעמען אין חשבון די זומער-קאלאניעס פאר קינדער, וואָס זיינען פאַרבונדן מיט די פאַרשיידענע שול-צווייגן). אין יאָר 1960 געפינען זיך איבערן לאַנד מער ווי 200 וועלטלעכע שולן מיט אַרום 14-15 טויזנט תלמידים. דאָס איז דאָס גרעסטע יידיש-וועלטלעכע דערציאונג-וועזן אין וועלכן ס'איז לאַנד. די צאָל תלמידים איז אַן ערך פיר-פינף טויזנט ווייניקער ווי אין די דרייסיקער יאָרן, אָבער מסתמא ניט ווייניקער ווי אין די צוואַנציקער יאָרן. געאָגראַפיש זיינען די שולן פאַרשפרייט צווישן די אַלט-יידישע קוואַרטאַלן אין די גרויסע שטעט און די שפּאַנגל-נייע ישובים אין די פאַר-שטעט. עס פונקציאָנירן איבערן לאַנד אַ צאָל מיטלשולן (אַרום אַ צענדליק) און עטלעכע אינסטיטוציעס פאַר העכערער בילדונג. אין פאַרגלייך מיט דער רעלי-גיעזער דערציאונג זיינען די וועלטלעכע שולן געגאַנגען אויף צוריק. פּראָצענט טועל איז די צאָל תלמידים אין פאַרגלייך מיט דער גאַנצער יידישער דערציאונג אין לאַנד שטאַרק געפאַלן (פון אַן ערך מער ווי 10 פּראָצענט אין די דרייסיקער יאָרן ביז קנאַפּע צוויי פּראָצענט צום סוף 50ער יאָרן), אָבער די שולן האַלטן נאָך אַלץ אַן זייער ספּעציעל אַרט אין דער יידישער דערציאונג — דאָס אַרט פון אַן אַנדערשדיקן שול-אינסטרומענט, וואָס שטרייכט אונטער, אַז יידישע דערציאונג קאָן — און מוז — זיין פאַרשיידנאַרטיק.

דער שליסל צום מצב פון דער יידישער וועלטלעכער דערציאונג ליגט אָבער אין פאַקט, וואָס אַלע תלמידים, וואָס לערנען איצט אין די וועלטלעכע שולן, זיינען ניט נאָר הי-געבוירענע, נאָר קינדער, און אפילו אייניקלעך, פון אמעריקאַנער-גע-בוירענע יידן. די וועלטלעכע שול האָט אויפגעהערט זיין אַן אימיגראַנטן-שול. זי באַפרידיקט אַ באַשטימטע קולטור-נויט, ניט נאָר פון הי-געבוירענע קינדער, נאָר אויך פון אמעריקאַנער געבוירענע יידישע עלטערן. די יידיש-וועלטלעכע שול ווערט אָנגענומען פון אַ גרויסער צאָל עלטערן, וואָס האָבן אַליין געהאַט אַ קנאַפּע שייכות צו דער יידישער שפּראַך. אַלע שולן, ניט קוקנדיק אויף זייער פאַרשיידנאַרטיקע, אידעאָלאָגישע איינשטעלונגען, נעמען אַריין יידיש ווי אַ טייל פון זייערע לימודים, כאָטש זיי האָבן אַלע אויפגעהערט צו זיין שפּראַך-שולן און באַנוצן זיך מיט ענגליש כדי צו דערגרייכן דאָס קינד. (אויך אין אַפּהיטן יידיש ווי אַן אומבאַדינגלעכער באַשטאַנד-טייל פון דער דערציאונג ליגט אַ רמז פאַר אַנדערע יידישע ישובים איבער דער וועלט).

אידעאָלאָגיש איז פאַרגעקומען אַ ראַדיקאַלע ענדערונג אין טייל וועלטלעכע שולן. עס ווערן קאָנטיק קאָמפּראַמיסן מיט רעליגיע און אַ באַשטימטע טענדענץ צו פאַרוואַרפן און קאָנטאַמינירן סעקולערע ווערטן, צוזאַמען מיט דעם אויך אַן אַנוואַקס פון אַ באַשטימטער רעטראַגרעסיע אין דעם סאָציאַלן באַנעם. ווי אַ רע-זולטאַט פון אַט די נייגונגען מערקט זיך אויך די פּראַקטיק צו באַזייטיקן יידיש אויפן חשבון פון העברעאיש.

ס'איז אָבער קלאַר, אַז עס איז פאַראַן אַ פּלאַץ און אַ נויט אין אַן אויסגע-האַלטענער, פאַרגעשריטן-וועלטלעכער שול אין יידישן לעבן אין אמעריקע. אַזאַ שול איז די פּראַגרעסיווע שול, וואָס כאָטש זי האָט ניט הינטער זיך דעם אַנשפּאַר פון אַ פּראַטערנאַלער אַרגאַניזאַציע, איז זי דאָך געבליבן אַ וויכטיקער כוח אין דער אמעריקאַנער יידיש-וועלטלעכער דערציאונג.

עס פונקציאָנירן אויך איבערן לאַנד יידישע פּאָלקס־כאַרן, ס'רוב פאַרבונדן מיט דער פּראָגרעסיווער קולטור־באַוועגונג, וואָס פירן דורך אַ וויכטיקע קולטור־מיסיע מיט זייער געזאַנג. זיי היטן אָפּ דאָס יידישע פּאָלקס־ליד און אַרבע־טער־ליד און דערמוטיקן קאָמפּאָזיטאָרן צו שאַפן מוזיק צו טעקסטן פון יידישע דיכטער. אין שווערן פּראָצעס אַריבערצוטראַגן די געשאַפענע פּאָלקס־ווערטן צו נייע דורות יידן אין אַמעריקע, האָבן די פּאָלקס־כאַרן דערפילט אַ גרויסע אויפגאַבע און האָבן פאַרוואַרפן אַ בריק צו דער צוקונפטיקער יידישער אַמע־ריקע, וואָס הייבט זיך אָן אויסשיילן.

דער סך־הכל פון יידישן קולטור־מצב אין אַמעריקע איז דעריבער אַ געמיש פון ליכט און שאַטן, פון האַפענונג און אַנגסט. צוליב באַשטימטע, טיף־נייענדיקע סיבות אין יידישן לעבן, איז די יידישע וועלטלעכקייט אין אַמעריקע צוריקגע־שטיסן געוואָרן פון אירע פּאָזיציעס, אַבער אין פּראָצעס פון צוריקגאַנג האָט זי באַוויזן זיך טיילווייז צו פאַרשאַפן אויף אַ נייער פּאָזיציע — אויף אַ נייעם שטאַפל — צווישן דער ענגליש־רעדנדיקער יידישער באַפעלקערונג אין לאַנד. ווי קליין אָט די נייע פּאָזיציע זאָל ניט זיין, טראַגט זיך דאָך אין זיך אַנזאַגן און פּאַטענצן פון גרויסן היסטאָרישן באַדייט. גלייכצייטיק פאַרמאַגט נאָך די יידישע קולטור־שאַפונג אויף יידיש אַ סך וויטאַליטעט און קרעאַטיוון כוח אין זיך. הונדערטער טויזנטער יידן פאַרשטייען יידיש, הונדערטער טויזנטער לייענען נאָך יידיש (אַ סימן: 140 טויזנט טעגלעכע צייטונגען — ווען אפילו בלויז צווי־דריי לייענער אויף אַ צייטונג!).

וואָס איז מכוּח דער צוקונפט? נאַכשפּירנדיק די טענדענצן, וואָס זיינען שוין איצט קאַנטיק, פּרואוון מיר דערקענען די קאַנטורן פון די קולטור־פאַרמעס, וואָס הייבן זיך אָן אַרויסצושיילן.

פונקט ווי אַמעריקע בכלל פאַרהיט איר פּיל־פעלקערלעך פנים, ניט נאָר אין רעליגיעזן, נאָר אויך אין עטנישן און אין קולטורעלן זין, פונקט אַזוי וועט, ווייט אויס, יעדע פעלקערשאַפט אין די פאַראייניקטע שטאַטן אָפהיטן איר אינער־לעכע פּיל־פּנימדיקייט. ניט בלויז די יידן, נאָר אויך די שוועדן, אַדער פּאָליאַקן און אַנדערע, פון דריטן דור פאַרהיטן ניט נאָר זייערע רעליגיעזע אַנגעהערדיקייטן, נאָר אויך די קולטור־שייכותן מיט זייער היימלאַנד און זייער אָפּשטאַמיקייט. עס טיילן זיך אַבער אויס אַ צאָל ספּעציפישע שטריכן ביים יידישן פּאָלק אין אַמע־ריקע: אַ באַשטימטע פּאָזיטיווע שפּירונג צו ישראל, אַבער גלייכצייטיק אַ פאַר־שטענדעניש, אַז די יידישע אַמעריקע דאַרף שאַפן איר אייגנאַרטיקע היגע קולטור. דער געדאַנק ווערט אַנגענומען פון דער אַלגעמיינער פּירערשאַפט פון אַמערי־קאַנעם יידישן לעבן, מערסטע בירגערלעכע קרייזן אַריינגערעכנט (ווי עס איז קלאָר פונעם ענטפּער פון דעם פּירער פון בני־ברית און אַנדערע יידישע פּירער אין אַמעריקע, צו בני־גוריונס באַהויפּטונג, אַז די „גלות־לענדער דאַרפן רעדן־צירט ווערן בלויז צו געברויכער פון ישראלדיקער קולטור). אין אַמעריקע איז אויך פאַרגעקומען אַן ענדערונג צום גוטן, בנוגע דער באַצייאונג צו פּרעמדע שפּראַכן. די צאָל תלמידים וואָס האָבן געלערנט פּרעמדע שפּראַכן אין די אַלגעמיינע עפנט־לעכע שולן (פּאַבליק סקולס) איז פון 1940 ביז 1960 געשטיגן פון עטלעכע גע־ציילטע טויזנט ביז איבער אַ מיליאָן און אַ האַלב. אַז די געענדערטע באַצייאונג

האָט געבראַכט אַן ענדערונג אין דער באַציאונג צו יידיש, האָבן מיר שוין פריער אָנגעווויזן. מען דאַרף צוגעבן, אַז צוליב די ספעציפישע באַדינגונגען פון יידישן לעבן, די אינטער־לענדישע שייכותן און באַציאונגען צווישן פאַרשיידענע יידישע ישובים, צוליב דעם, וואָס יידיש איז נאָך אַלץ די אינטערנאַציאָנאַלע שפראַך פון יידישן שאַפן און די פאַרבינד־שפראַך צווישן יידישע ישובים, שטייען מיר אין די פאַראייניקטע שטאַטן פאַרן פאַקט, אַז יידיש האָט אין אַמעריקע אויסגעהאַלטן לענגער ווי אַלע אַנדערע שפראַכן, וואָס די אימיגראַנטישע גרופעס האָבן גע־בראַכט מיט זיך. די יידישע שפראַך־ספערע, נאַכאַמאַל אַ מיעוט־ספערע, שטייט נאָך אַלץ ניט ביי איר סוף און זי קאָן (אין אַ געענדערטן און אַ קנאַפערן פאַרנעם) צוציען צו זיך קרייזן פון היגעבוירענע יידן. די אויפגאַבע, וואָס שטייט פאַר דער יידיש־וועלטלעכער אַמעריקע אין שייכות צו יידיש איז דעריבער אַ טאַפלטע: איבערגעבן וויפל עס וועט נאָר מעגלעך זיין פון יידיש־שפראַכלעכן אוצר צו אַזויפיל קינדער און יוגנטלעכע, וויפל די וועלטלעכע שולן קאָנען נאָר דערגרייכן (אַ מינימום שפראַך צו אַ מאַקסימום יחידים), און גלייכצייטיק אַנטוויקלען אַ קאָדער, ווי קליין ער זאָל ניט זיין, פון געלערנטע, שאַפער, פאַרשער און איבער־זעצער פון יידיש. ס'איז נאָך קיינמאַל ניט נויטיק געווען אַ יידיש־יידישע „יבנה“ ווי איצט, אָבער זי טאָר ניט בלייבן אַן אינדזל פאַר יחיד־סגולה, זי מוז אַרומ־גערינגלט ווערן מיט אַזויפיל יידיש־קענער ווי נאָר מעגלעך. דאָס מיינט שאַפן סיי אַ קערן און סיי אַ פערופערע. פאַר דעם איז נויטיק ניט נאָר לערנען יידיש ווי אַ שפראַך, נאָר פונדאָסניי פאַרשטאַרקן די באַציאונג און די ליבע צו דער שפראַך. אינטעגרירן די שפראַך אין דער טאַטאַליטעט פון וועלטלעכער לעבן־אויפפאַסונג.

עס שטייט פאַר אונדז די אויפגאַבע צו פאַרטיפן די יידיש־וועלטלעכע קול־טור־אַרבעט אויף יידיש פאַר דעם דור, וועמעס קולטור־שפראַך איז יידיש. דער דור ציילט נאָך אַלץ הונדערטער טויזנטער מענטשן, מיט אַן אינטעליגענץ, וואָס דערגרייכט אין די פיל טויזנטער. וואָס־טיפער ס'איז אונדזער קולטור־אַר־בעט, וואָס פאַרצווייגטער, אַלץ דויערנדיקער וועט זיין דער איינפלוס אויף די קול־מענדיקע דורות. עס איז נויטיק צו אַנטאַלאַגירן די וויכטיקסטע טיילן פון דער יידישער קולטור־שאַפונג. ניט נאָר די בעלעטריסטיק, נאָר אויך די וויסנשאַפט־לעכע ווערק, דער עיקר פון די באַגרינדער, שאַפער און פאַרשטייער פון דער יידישער וועלטלעכקייט.

צוזאַמען מיט דעם דאַרפן די איבערזעצונגען אויף ענגליש צענטראַליזירט און קאָנטראַלירט ווערן. עס איז נויטיק איבערצוזעצן אין דער טיף דאָס יידיש־וועלטלעכע שאַפן, ניט — ווי עס איז ביז איצט געטאָן געוואָרן — צופעליקע, איינצלע ביכער, וואָס זיינען געוויינלעך אָנגעוויזן אויפן חסד און אויף דער נייגונג פון צופעליקן איבערזעצער. אונדזער אויפגאַבע דאַרף זיין אַריבערצופירן אין ענגליש, און דאָס מיינט אין דער אַנגלאַ־יידישער קולטור, דעם סכום פון די פאַר־געשריטן־וועלטלעכע ווערטן, וואָס זיינען געשאַפן געוואָרן אין יידיש די לעצטע דורות. דער גאַנצער מהות פון דער יידיש־וועלטלעכער קולטור — איר הומאַניזם, פאַלקס־נאַענטקייט, געראַנגל פאַרן יושר און פאַר דער גאולה־אידיע זיינען אַטריבוטן, וואָס מ'קאָן, וואָס מ'מוז, אַריבערטראַגן אין אַלע שפראַכן אין וועלכע

דאָס פּאָלק לעבט, כדי העלפן אויסגעשטאַלטיקן אונדזער צוקונפטיק, נאַציאָנאַל פנים אין לאַנד. די שנור פון אונדזער קולטור־אַנטוויקלונג מוז זיין אַ צוויי־שפראַכיקע אין יעדן לאַנד — אין יידיש און אין דער לאַנד־שפראַך (אומאַפגעזען פון אונדזער באַציאונג צו העברייאיש). עס מוז פאַר אונדז קלאַר ווערן: אָן המשך פון דער גרויסער אידייע פון מענטשנס קאַמף פאַר יושר און הומאַניזם, וואָס איז דער קערן פון פּאָלקס־שאַפן אויף יידיש (ניט קוקנדיק אויף אַלע שטרויכלונגען און אַפּוויכונגען), וועט די צוקונפטיקע יידישע קולטור, אויף וועלכער שפראַך זי זאָל ניט געשאַפן ווערן, ווערן בלוט־אַרעם.

בלויז אַ קאַנצענטרירטע, ציל־באַוואוסטע, גרויס־אַטעמדיקע קולטור־פּלאַני־רונג קאָן האָבן גענוג נאַציאָנאַלע האַפט זיך אַנטקעגנזשטעלן דעם שטראַם פון אַסימילאַציע און פאַרגרעבטקייט, וואָס דראַעט דער יידישער אַמעריקע פון איין זייט, און דעם פונקט אַזוי שעדלעכן שטראַם פון אַבסאָרפּאָניזם, קאַנפּאַרמיום און פּרוואו אונדז צוריק צו פאַרוואַנדלען אין אַ רעליגיעזער געמיינדע, וואָס דראַעט אונדז פון דער אַנדערער זייט. עס גייט אונדז אין אַ וועלטלעכקייט, וואָס בלייבט געטריי צו די טראַדיציעס פון די קלאַסיקער און צו די גרויס־מענטשלעכע ווערטן, וואָס זיינען געשאַפן געוואָרן אין יידישן פּאָלק אין משך פון דורות. ווערטן, וואָס אין דער מאַדערנער עפּאָכע האָבן זיי געפונען זייער אידיאָם, דער עיקר, אין דער שאַפונג אויף יידיש און זיינען אין משך פון דריי־פיר דורות געטראָגן געוואָרן און דערטראָגן געוואָרן ביז אונדז, דורך יידישע פּאָלקס־מענטשן און אַרבעט־מענטשן, דורך פּרצעס „פּראַסטן ייד“ און שלום־עליכמס „יידן פון אַ גאַנץ יאַר“ און ווינטשעווסקיס „קינדער פון פּאָלק“.

מיר זיינען בכוח די ווערטן ווייטער צו טראָגן. זיי זיינען קיינמאַל ניט געווען קיין פּרעמדע אויף אַמעריקעס ערד. זיי קאַנען בלייבן פונקט אַזוי אייגן אויף ווייטערדיקע דורות.

יידישע מוזיק און יידישע מוזיקער אין אמעריקע

1.

אמעריקע, דאָס יינגסטע לאַנד אויפן ערד־קוגל, האָט באַוווּן פיל גרויסע וואונדער. וואָס פאַר אַ געביט איר זאָלט ניט נעמען, זיינען די דערגרייכונגען קאַ-לאַסאַלע. איבערהויפט האָט אמעריקע באַוווּן אין אַ קורצער צייט אַ סך אויפצוטאָן אויפן מוזיקאַלישן געביט. אין די לעצטע דריי צענדליק יאָר האָט זיך אמעריקע מוזיקאַליש ברייט צעצוווינגט און פאַנאַנדערגעבלויט. עס איז אויסגעוואַקסן אַ רייכע מוזיקאַלישע ליטעראַטור און עס זיינען אויפגעקומען פיל מוזיקער, סימפאָנישע אָרקעסטערס, קאָנסערוואַטאָריעס, מוזיק־פאַרלאַגן, מוזיקאַלישע קלובן — מיט איין וואָרט: אמעריקע איז געוואָרן אַ מוזיקאַליש לאַנד!

אַ גרויסן חלק אין דעם האָבן די פאַרשיידענע פעלקער־גרופעס, נאַציאָנאַליטעטן, וועלכע האָבן אַריינגעוואַנדערט קיין אמעריקע. יידן קאָנען מיט שטאַלץ אָנווייזן אויף זייער צושטייער, וואָס איז אפשר דער גרעסטער פון אַלע! ווען מען וועט שרייבן די געשיכטע פון אמעריקאַנער מוזיק, וועט מען זיכער אויסטיילן דעם גרויסן חלק, וואָס יידן האָבן בייגעטראָגן.

אויב מען וויל פאַרשטיין אַ פּאָלק, זיין לעבן און געשיכטע, זיין פרייד און צער, מוז מען זיך קודם צוהערן צו זיין ניגון, ווייל דער ניגון איז די נשמה פון אַ פּאָלק! יידישע קולטור מיינט נישט בלויז פּאָעזיע, עסייען, דערציילונגען און ראַמאַנען, נאָר אויך די אַנדערע קונסטן: מאַלעריי, טאַנץ און מוזיק! דאָס לעצטע פאַרנעמט זייער אַ וויכטיקן אָרט אינעם יידישן לעבן, סיי צווישן רעליגיעזע יידן, סיי צווישן די ברייטע פּאָלקס־מאַסן.

וואָס מער יידישע נגינה און מוזיק, אַלץ מער יידישער באַוואוסטזיין, און אויך אַלץ מער קעמפּערישקייט אויף אַלע אַנדערע קולטור־געביטן!

און וואו אַ ניגון — דאָרט איז פאַראַן לעבן!

די יידישע נגינה און מוזיק איז אַן אַלטע, איר יחוס ציט זיך אַזוי ווייט, ווי ביז צו די לויים אין בית־המקדש.

דער ייד האָט נישט אַרויסגעלאָזט זיין ניגון פונעם מויל ביים אויפשטיין אינ-דערפרי, ביים אַנטאָן זיך, ביים לייגן זיך שלאָפן, ביים עסן און טרינקען, ביים וואַשן זיך, ביים דאַונען, ביי שמחות און לויות, ביים זאָגן אַ קאַפיטל תהילים, מודה־אני, סיי אינדערוואַכן, סיי אין ימים־טובים.

רייך זיינען די קוואַלן פון דער יידישער נגינה און מוזיק — צווישן זיי פאַרנעמט דעם אויבנאָן דער ליטורגישער קוואַל, וואָס האָט קיין גלייכן ניט צו זיך אין דער גאַרער ליטורגישער מוזיק פון דער וועלט. וואָרעם אַפילו די אַזוי־גערופענע גרעגאָריאַנישע מוזיק, וואָס פאַרכאַפט מיט איר מיסטישקייט, איז אַן אַפּשטאַמונג

פון אלטן יידישן ליטורגישן קוואל — א זאך, וואס איז שוין פון לאנג פעסטגעשטעלט געווארן פון גרויסע מוזיקאלאגן און מוזיק-פארשער.

נאכן רייכן ליטורגישן קוואל, קומט דער חסידישער קוואל, וואס איז באהויבט מיט א מיסטישן אראמאט און פארמאגט א נשמה-יתירה, דערהויבונג און ארויפ-שטייג...

דערנאך קומט דער אומאויסשעפלעכער קוואל פון פאלקס-לידער, פאלקס-מאטיוון און ניגונים אן ווערטער, וואס האט זיך אנגעזאמלט ביי יידן אין משך פון דורות אין פארשיידענע לענדער.

די רייכע קוואלן פון דער יידישער נגינה און מוזיק זיינען נאך ניט ווי גע-העריק אויסגעפארשט געווארן, און אויך ניט גענוג אויסגענוצט געווארן פון מוזיק-קאלאגן און קאמפאזיטארס. דאס דארף ערשט קומען.

מיט אריבער פופציק יאר צוריק איז אין דער אמאליקער רוסישער הויפט-שטאט פעטערבורג געלייגט געווארן דער פונדאמענט פאר דער נייער מאדערנער יידישער נגינה און מוזיק — דורך דער גרינדונג פון דער היסטארישער פעטער-בורגער „געזעלשאפט פאר דער אנטוויקלונג פון דער יידישער נגינה און מוזיק“.

דעם גרעסטן איינפלוס אויף דער גרופע וואס האבן געגרינדעט די געזעלשאפט, האבן געהאט די צוויי רוסישע קאמפאזיטארס: נ. רימסקי-קארסאקאוו און מ. מוסארגסקי, וועלכע האבן געצויגן זייער אויפמערקזאמקייט אויף די מוזיקאלישע אוצרות, וואס ליגן פארבארגן ביי יידן און האבן געעצהט זייערע תלמידים, אז אויב זיי ווילן שאפן ווערטפולעס, זאלן זיי שעפן פון די אייגענע נאציאנאלע קוואלן. דער אמתער קינסטלער מוז שעפן פון זיינע פאלקס-אוצרות.

2.

עס ליגט פאר מיר א מאנומענטאל ווערק: א חזנישע אנטאלאגיע («אנתולוגיה חזנית») פון פינף בענד, וואס דער יידישער מוזיקאלאג גרשון אפרת האט ארויסגע-געבן. ביי „לייטן“ ארבעטן געוויינלעך אויף אזעלכע ווערק אקאדעמיעס מיט פיל עקספערטן, ביי אונדז אבער ווערן זיי געשאפן פון יחידים. אין דער יידישער לי-טעראטור, למשל, האט זלמן רייזען, איינער אליין, אויפגעבויט דעם „לעקסיקאן פון דער יידישער ליטעראטור און פרעסע“. אין יידישן טעאטער האט א צווייטער זלמן — זלמן זילבערצווייג (מיט דער הילף פון יעקב מעסטל) געשאפן דעם „לעקסיקאן פון יידישן טעאטער“. און אין דער יידישער ליטורגישער נגינה, האט אויך איין מענטש אויפגעשטעלט א קאלאסאלן מוזיקאלישן בנין, וואס וועט בלייבן לדורות: א פינף בענדיקע אנטאלאגיע פון אנגעזאמלטע אוצרות אין דער יידישער ליטורגישער נגינה במשך פון דורות, אנגעהויבן פון די סאמע עלטסטע ביז צו די סאמע יינגסטע, חזנים און קאמפאזיטארן.

דער ערשטער באנד באשטייט פון קאמפאזיציעס פון ראש-השנה-תפילות, דער צווייטער — פון יום-כיפור-תפילות, דער דריטער — פון שלוש-רגלים-דיקע, דער פערטער — פון שבת-תפילות, דער פינפטער — פון וואכעדיקע תפילות.

דרייסיק יאר האט דער מחבר געארבעט אויף זיין מאנומענטאלן ווערק, אין וועלכן ער האט אריינגעלייגט ניט בלויז זיין טיפן מוזיקאלישן און פארשערישן וויסן, נאר אויך זיין גאנצן ליב-אויף-לעבן. אחוץ מוזיקאלישן און אקאדעמישן וויסן,

צייט, געדולד און שווערע האַרעוואַניע, פאַדערט זיך אויך זייער פיל קרבנות-גרייטיקייט, איבערהויפט אין אזא קאָמערציעל לאַנד ווי אַמעריקע.

די הונדערטער און הונדערטער פאַרשיידענע קאָמפּאָזיציעס, וואָס דער מחבר האָט אַריינגענומען אין זיין מאָנומענטאַלער אַרבעט, שפּיגלען אָפּ די גאַרע יידישע ליטורגישע נגינה, וואו די יידישע נשמה זינגט אַרויס דורך פאַרשיידענע פּאַלן, מאַטיוון, טענער, גוסטן און קנייטשן, וואָס קלינגען איינגאַרטיק און עכט-יידישעלעך.

אַט בליצט פאַר אייך אויף דער אור-אַלטער בית-המקדשדיקער געזאַנג, און אַט — דאָס געזאַנג פון אַ חזן און קאָמפּאָזיטאָר ווי שלמה ראָסי, וואָס האָט געלעבט אין 16טן י"ה אין איטאַליע. עס גיט פאַר אייך אַ שפרודל-אויף דאָס פּאַלקסטימלעכע געזאַנג פון זיידל ראָוונער, פון דוד רויטמאַן, פון יחיאל קאַרניאַל, און אַט — פון זאַוול קוואַרטין, פון ניסי בעלזער, פון יאַסעלע ראָ-זענבלאַט, ברוך שאַר, דחנאָיעווסקי, סאַלאַמאַן זולצער און אַ לואיס לעוואַנ-דאָווסקי, דוד נאָוואַקאָווסקי און אליעזר געראַוויטש, לעאַ ליאַוון און לאַזאַר ווינער, מאַקס העלפּמאַן און משה קוסעוויצקי, לייב גלאַנץ און פּנחס יאַסינאָווסקי, ערנסט בלאַך און זאַוועל זילבערטס, יעקב וויינבערג און בערעלע חגי, פיניע מינקאָווסקי און אברהם-משה בערנשטיין, ירוחם הקטן און אפרים-זלמן ראָזומני, דוד אייזנשטאַט און ראובן קאַזאַקאָף, איזידאַר פריד און פ. פינטשיק, יוסף אַכראָן און יעקב ראַפּאַפּאַרט, און משה מילנער, אברהם בינדער און דאַריוס מילאַ. און ישראל אַלטר, מאַריאַ טעדעסקאַ און אַברהם-יצחק שערמאַן, אַאָז״וו.

דער געמיט און שטייגער פון יעדן קאָמפּאָזיטאָר זינגט און רעדט צו אייך דורך זיינע קאָמפּאָזיציעס, דורך זיין אַריינדרינגען אין די טעקסטן און דעם אויסטייטש פון וואָרט און קלאַנג; איר פילט דעם ציטער און פלאַטער פון די נאַטן, פון די בויגן און קנייטשן, תנועות און פּאַלן, וואוהיין זיי צילן, די טרייסט און די האַפענונג, וואָס עס ליגט אין זיי; עס איז דאָס געזאַנג פון אַ פּאַלק, וואָס האָט געקעמפט פאַר זיין גלויבן, פאַר זיין תורה, פאַר זיין לייב-און-לעבן, דורך טויזנטער יאָרן פון אויס-דויער און קרבנותשאַפט; ס'איז אַ געזאַנג וואָס איז אייביק!

אייך האָב זיך דאָ אָפּגעשטעלט אויף אַט דעם מאָנומענטאַלן ווערק, ווייל פון די ביכער און ענציקלאָפּעדיעס, וואָס ווערן געשריבן פון נייט-יידין, סיי וועגן דער געשיכטע פון יידישער נגינה און מוזיק, סיי וועגן די פאַרשיידענע אויפטוען אויפן מוזיקאַלישן געביט, איז נישט לייכט צו דערגיין וואָס עס טוט זיך אין דער יידישער מוזיקאַלישער וועלט...

3.

אַז ווייט ניט אַלע שלעסער, טיר און טויער פון דער יידישער נגינה און מוזיק זיינען נאָך ניט אויפגעשלאָסן געוואָרן — דאָס איז קלאַר. די קוואַלן פון דער יידישער נגינה און מוזיק וואָרטן נאָך אַלץ אויף די געבענטשטע קאָמפּאָזיטאָרס, וועלכע זאָלן בכוח זיין פאַנגדערצוואוויקלען און אויסשטיקן פון די אַנטיקע גאַלדענע פעדעס פון דער יידישער נגינה און מוזיק, נייע געוועבן פון אַלערליי מוזיקאַלישע שניטן, אַז ניט בלויז די יידישע וועלט, נאָר אויך די ברייטע וועלט זאָל זיי באַ-וואונדערן.

דער ניגון איז די נשמה פון אַ פּאַלק. דורכן ניגון הערן מיר אויפציטערן

יענע סטרונעס, וועלכע זיינען פארבארגן אין די טיפסטע קעמערלעך פון א פאלקס געפילן און איבערלעבונגען. פון אלע צווייגן אבער אין דער מוזיק, פארנעמט דער ניגון מיטן וואָרט דעם סאַמע חשובסטן אָרט ביי יעדן פּאָלק בכלל — און ביי יידן בפרט.

שפּילט דעם יידן וואָס איר ווילט, אָבער צו אַ ניגון מיט ווערטער קומט עס ניט. דער ייד איז פאַרקאַכט אין אַ ניגון מיט תפילה-וואָרט — חזנות! חזנות ביי יידן האָט תמיד געשפּילט — און שפּילט נאָך איצט — אַ גרויסע ראָלע.

קיין פולע אמתע געשיכטע פון דער יידישער נגינה און מוזיק און פון חזנות ביי יידן, האָט מען נאָך ביז איצט ניט אָנגעשריבן. אַ פולע, גאַנצע געשיכטע, גע-שריבן אויף אַ וויסנשאַפטלעכן אופן, ווי געשיכטע דאַרף געשריבן ווערן...

די געשיכטע פון דער יידישער נגינה און מוזיק בכלל, און די געשיכטע פון חזנות ביי יידן בפרט, איז פון די זעלטנסטע אין דער געשיכטע פון פעלקער. אחוץ דעם, וואָס די יידישע נגינה און מוזיק איז אייגנאַרטיק, איז זי אויך איינע פון די עלטסטע. און פון חזנות איז דאָך אָפּגערעדט, אחוץ דער אייגנאַרטיקייט און אַלטן יחוס, איז זי אויך איצט די איינציגקארטיקסטע קונסט אין דער וועלט!

די יידישע נגינה גייט האַנט אין האַנט מיט חזנות, — וועגן דעם קאַנען קיין צוויי מיינונגען ניט זיין. מ'קאָן נישט אָפּטיילן איינס פון דאָס אַנדערע. שרייבט מען וועגן דער יידישער נגינה, מוז מען אויך שרייבן וועגן חזנות. וואָרעם דאָס איז דער וויכטיקסטער קוואַל פון יידישער נגינה!

לאַמיר צוריקגיין צו דער טעמע: יידישע מוזיק און יידישע מוזיקער אין אמעריקע.

ווי יונג אמעריקע איז, איז נאָך יינגער איר ליטעראַטור, קונסט און מוזיק, און אַוודאי איז יונג נאָך די יידישע נגינה און מוזיק אין אמעריקע — און אויך — יידישע מוזיקער און מוזיקער-יידן.

נישט לאַנג צוריק האָט מען געפראַוועט דריי הונדערט יאָר יידיש לעבן אין אמעריקע, דאָס איז אָבער בלויז אַ וויכטיקע דאַטע. דאָס אמתע יידישע לעבן אויפן אמעריקאַנעם באָדן איז ניט מער ווי הונדערט יאָר אַלט.

דער וואַקס און פאַנאָדערבלי פון יידישער נגינה און מוזיק אין אמעריקע, ווי אויך דער גרויסער יידישער בייטראַג צו דער אמעריקאַנער נגינה און מוזיק, איז איינער פון די גלאַרייכסטע קאַפיטלען אינעם היגן יידישן קולטור-לעבן. פון די קוואַלן פון דער יידישער נגינה און מוזיק, וואָס איז אַהער אַריבערגעבראַכט גע-וואָרן פון די יידישע אימיגראַנטן, האָבן ניט ווינציק געשעפט די היגע געבאַרענע יידישע קינדער, וואָס האָבן זיך אָפּגעגעבן מיט באַרייכערן די אמעריקאַנער נגינה און מוזיק.

אַמעריקאַנער יידישע קינדער פון יידישע אימיגראַנטן-עלטערן זיינען געווען צווישן די, וואָס האָבן פאַרלייגט דעם פונדאַמענט פון דער אמעריקאַנער מוזיק אויף אַלע געביטן; געזאַנג, סימפאָניע, אָפּערע, אָפּערעטע, פּאָלקס-אָפּערעטע, מוזיקאַלישע קאַמעדיע, וכדומה.

דער אמעריקאַנער קריסטלעכער דימס טיילאַר איז געוויס געווען צווישן די ערשטע היגע קאַמפּאָזיטאָרס, וואָס האָבן געשאַפן סימפאָנישע מוזיק, אָבער דאָס איז דורכאויס געווען סימפאָנישע מוזיק לויטן מוסטער פון דער איראָפּעאישער סימ-

פאנישער מוזיק. דער ערשטער וואָס האָט זיך אַרויסגערוקט מיט ריינער אַמערי-
קאַנער מוזיק פֿון אַ סימפּאָנישן כאַראַקטער, איז געווען דזשאָרדזש גירשווין!
דזשאָרדזש גירשווין האָט געוווּזן דעם וועג פֿאַר אַמעריקאַנער סימפּאָניעס,
אַזוי גוט ווי פֿאַר אַמעריקאַנער אָפּערעס. סיי זיין „ראַפּסאָדיע אין בלוי“, הן זיין
„פּיאַנאָ-קאָנטשערטאָ אין עף“, אַזוי גוט ווי זיין פּאָלקס-אָפּערע „פּאַרגי ענד בעס“,
זיינען געוואָרן דער קען-צייכן פֿון אַמעריקאַנער מוזיק נישט בלויז אויפֿן אַמע-
ריקאַנער קאָנטינענט אַליין, נאָר אין דער גאַרער וועלט.

דאָס זעלביקע קאָן אויך געזאָגט ווערן וועגן דער אַמעריקאַנער אָפּערעטע
און פּאָלקס-אָפּערעטע, וואָס האָט די לעצטע פֿאַר צענדליק יאָר דערגרייכט אַ הויכע
מדרגה, צו אַן אייגענעם אויסגעפורעמטן פֿנים — אַ פֿנים, וואָס צוויי יידן-קאָמ-
פּאָזיטאָרס האָבן איר געשאַנקען: אַנהייבנדיק מיט דזשעראָם קוירנס „שאָו באָוט“
ביז ריטשאַרד ראָדזשערס „אַקלאַהאַמאַ“ און „סאָוט-פּאַסיפּיק“.

עס קאָנען דערמאָנט ווערן די קאַריפּיען פֿון דער אַמעריקאַנער פּאָפּולערער
מוזיק, וואוּ יידן האָבן געשפּילט — און שפּילן — אַ געוואָלדיקע ראַלע אין איר
געבורט און באַשאַפּונג.

לאַמיר אָנרופן דעם איינעם נאָמען: אוירווינג בערלין!

קאָן ער, וועט ער אַמאָל אַרויספּאַלן פֿון דעם צעטל גרונטלייגער פֿון דער
אַמעריקאַנער פּאָפּולערער מוזיק?

אין דער רשימה פֿון אַמעריקאַנער געבאַרענע אָפּערע-זינגערס, ערשטע טענאַרן.
באַסן, באַריטאָנען, סאָפּראָנאַס אין דער ניו-יאָרקער מעטראָפּאָליטן, וועלכע זיינען
מיט גרויס דערפּאָלג אַרויסגעטראָטן אויך אין אויסלאַנד, אויף די אָפּערע-בינעס
פֿון מילאַן, רוים, לאַנדאָן, פּאַריז, בוענאָס-אירעס, מאַסקווע, ריאַד-דע-זשאַניראַ,
זיינען ווידער זינגער-יידן: יאָן פּיערס, ריטשאַרד טאַקער, ראַבערט מעריל, דזשאָרדזש
לאַנדאָן, ראַבערטאָ פּיטערס.

און מען קאָן אָט די רשימה ציען נאָך און נאָך.

און ווילט איר אויך אַן אַמעריקאַנער געבאַרענעם דיריגענט, וואָס האָט
אַרויסגערופֿן איבעראַשונג אין דער וועלט, קומט גלייך אויפֿן געדאַנק לעאַנאַרד
בערנשטיין, וועלכער איז אויך באַוואוסט געוואָרן ווי אַ קאָמפּאָזיטאָר פֿאַר זיין
סימפּאָניע „ירמיהו“, וואָס האָט געוואונען דעם „פּריז“ דורך דער „ליגע“ פֿון אַמע-
ריקאַנער מוזיק-קריטיקער.

עס איז בכלל, אַ זעלטנקייט, אַז אַן אַמעריקאַנער געבוירענער יידישער יונג-
געראַמאָן זאָל דווקא אויסקלייבן פֿאַר זיין ערשטער סימפּאָניע אַ ריין יידישע טעמע.
דאָס אַליין איז אַ גרויס חידוש און איז ווערט צו באַוואונדערן.
לעאַנאַרד בערנשטיין באַזיצט נישט בלויז יידישע געפּילן, נאָר אויך עכטן
יידישן מוט. ער האָט קיינמאָל ניט פּרוּבירט באַהאַלטן זיין יידישקייט, אָדער
פּאַרלייקענען זיין אָפּשטאַם, ווי עס טוען אַ סך פֿון זיינע יונגע קאַלעגן אין אַמע-
ריקע...
ריקע...

בערנשטיין האָט זיין סימפּאָניע „ירמיהו“ געשאַפֿן אין אַ צייט, ווען די גאַנצע
וועלט איז געווען איינגעוויקלט אין פּלאַמען, ווען גאַנצע יידישע קהילות זיינען
פּאַקטיש אָפּגעמעקט געוואָרן פֿונעם פֿנים פֿון דער ערד, ווען מיליאָנען יידישע לעבנס

זיינען פארברענט געוואָרן אין די גאַז־קאַמערן, וואָס די דייטשישע מערדער האָבן אויפגעשטעלט.

אינעם דריטן טייל פון דער דאָזיקער סימפּאָניע, וואָס הייסט „לאַמענט“, האָט בערנשטיין, כדי נאָך מער אונטערצושטרייכן דעם יידישן כאַראַקטער פונעם ווערק, אַרײַנגענומען פּסוקים פון „איכה“. בערנשטיין האָט אויך ניט אַנדערש געוואָלט, אַז די זינגער־סאָליסטן זאָלן די דאָזיקע „פּסוקים“ פון „איכה“ זינגען אין דער אַריגינעלער העברייאישער שפּראַך אין וועלכער זיי זיינען געשריבן געוואָרן, און אַז מען האָלט ביי די דיריגענטן־יידן, וואָס פירן דאָ אַן מיט די באַרימטסטע סימפּאָנישע אַרקעסטערס און וועלכע לעבן און ווירקן אין דער אַמעריקאַנער מוזיקאַלישער וועלט, דאַרפן דערמאָנט ווערן אַזעלכע דיריגענטן ווי ברונאַ וואָלטער, יודזשין אַרמאַנדי, פּריץ ריינער, וויליאַם סטיינבערג, סאַלאַמאַן אייזלער (אַן איידעם פונעם פאַרשטאַרבענעם יידישן שרייבער משה מלמד), ס'האַט דאָ לאַנגע יאָרן אויך געווירקט אַזאַ מוזיקאַלישע פּערזענלעכקייט און דיריגענט ווי סערגעי קוסע־וויצקי, דער מוזיק־לייטער פונעם באַסטאַנער סימפּאָנישן אַרקעסטער, און מ'וואָגט יאַקבי איר, אַז דער באַרימטער דיריגענט לעאַפּאַלד סטאַקאַווסקי איז אַ ייד און אַזוי ווערט עס בפּירוש אויך אַנגעגעבן אין דער אַלגעמיינער יידישער ענציקלאָפּעדיע. איך בין מסופק אין דעם.

סערגעי קוסעוויצקי, ברונאַ וואָלטער אָדער יודזשין אַרמאַנדי. זיי האָבן איבערגעקערט דעם „פּעלץ“, אָבער זיי האָבן קיינמאַל נישט געלייקנט, אַז זיי זיינען געבאָרן געוואָרן יידן. זיי דערמאָנען עס אויך אין זייערע ביאָגראַפּיעס.

4

דער גלאַרייכסטער קאַפּיטל אויפן היגן באַדן, ווי דער שטייגער איז אומעטום וואו יידן האָבן געלעבט, האָט זיך אָנגעהויבן מיט דער שול, ד. ה., מיט דער ליטור־גישער נגינה, וואָס איז, דער אַריגינעלסטער קוואַל און אויך דער וויכטיקסטער פונדאַמענט פון דער יידישער מוזיק, וואָרעם פונקט ווי עס קאָן דאָך נישט זיין קיין יידיש־לעבן אָן יידישן שטייגער, אָן יידישע ימים־טובים, אַזוי קאָן ניט זיין קיין אמתע יידישע מוזיק אָן דעם קוואַל פון דער יידישער ליטורגישער נגינה — די פאַרוואַרצלע הימישע יידישע נוסחאות!

יעדער ייד, וואָס איז אַמאָל געאַנגען אין אַ שול, איז מער־ווייניקער באַקאַנט מיט די פאַרשיידענע יידישע נוסחאות. די אמתע טרעגער ביי יידן פון די דאָזיקע אַלערליי נוסחאות זיינען געווען — און געבליבן — די חזנים. פון די דאָזיקע היי־מישע געשמאַקע נוסחאות איז אַרויסגעוואַקסן דאָס, וואָס ווערט אַנגערופן איצט חזנות.

און פונקט ווי נישט אַלע נוסחאות זיינען גלייך, און זיי שטאַמען נישט אָפּ פון דער זעלביקער צייט, אַזוי זיינען אויך חזנים צו חזנים נישט גלייך... מ'קאָן מער־ווייניקער פעסטשטעלן ווען דער אָדער יענער נוסח איז באַשאַפן געוואָרן, וואָס פאַר אַ צייט און אַרט און די ראַלע וואָס ער שפּילט אין דער יידישער ליטורגיע, אינעם יידישן דאוונען, — וואַכעדיקן, שבתדיקן, ימים־נוראימדיקן, שלוש־רגלימדיקן — פונקט ווי מ'קאָן אויך פעסטשטעלן, ווער עס איז יאָ אָדער נישט קיין חזן. דאָס, וואָס אַ חזן פּוצט זיך אין אַ יאַרמולקע, מיינט נאָך גאַרנישט

— אַ חזן ווערט מען געבאָרן! איינער קאָן האָבן אַ שטאַרקן קול, אָדער פאַרמאָגן אַן אמתע קאַרוסאַ-שטימע, אָבער דאָס הייסט נישט אַז ער קאָן זיין אַ חזן...

די ראָל פון חזנות אין יידישן לעבן בכלל, און בפרט אין אמאָליקן צאָרישן רוסלאַנד, פוילן, גאַליציע, בעסאַראַביע, רומעניע, ליטע, לאַטוויע, איז גאַנץ גוט באַוואוסט אין דער יידישער געשיכטע. דאָס וויגעלע פון חזנות איז געווען אוקראַינע. אַזעלכע באַרימטע חזנים, למשל, ווי ניסי בעלזער, זיידל ראָוונער, ראָזומני, מינד-קאָוסקי, באַכמאַן, בלומענטאַל, שלמה ווינטרויב, שעסטאַפּאַל, ירוחם הקטן, פּיצע אַבראַס, געראַוויטש, ווי אויך די וואָס זיינען געקומען נאָך זיי, ווי קוואַרטין, גרשון סיראַטאַ, יאַסעלע ראָזנבלאַט, דוד רויטמאַן, דוד-משה שטיינבערג, מרדכי הערשמאַן, פּינטשיק, לייב גלאַנץ, זיינען געבאַרענע אויף דער פעטער ערד פון אוקראַינע, וואו עס האָט אין משך פון הונדערטער יאָרן געבליט אַ רייך-זאַפּטיק יידיש לעבן.

ניסי בעלזער קאָן אָנגערופן ווערן דער „פּרץ“ פון דער טראַדיציאָנעלער יידי-שער נגינה. ער האָט איבערגעלאָזן אַ גרויסע צאָל מוזיקאַלישע שאַפּונגען וואָס באַשטייען פון פרעכטיקע כאַר-קאַמפּאָזיציעס און פאַרשיידענע אַנדערע פאַרמען. אַ מאַדערנער מוזיקער וועט אפשר קוקן קרום אויף זיי, אָבער זיי זיינען דאָך אַריגינעליידיש און קלינגען העכסט-מעלאָדיש.

אויך זיין מיטצייטלער זיידל ראָוונער, וועמען איך באַטראַכט פאַרן „שלום עליכם“ פון דער טראַדיציאָנעלער יידישער נגינה, איז לאַנגע יאָרן געווען דער שטאַלץ פון טראַדיציאָנעלע יידן אויף ביידע זייטן אַטלאַנטיק. ער האָט פאַרפאַסט אַן אַ שיעור כאַר-קאַמפּאָזיציעס און רעטשיטאַטיוון, פאַר חזן מיט כאַר און אויך מיט אַרקעסטער-באַגלייטונג. צענדליקער וועלט-באַרימטע חזנים, פּאַלקס-זינגערס און אַפּערע-זינגערס, קאַמפּאָזיטאָרן און דיריגענטן, זיינען געווען זיינע משוררים און תלמידים.

זאָל דאָ דערמאַנט ווערן, אַז סיי ניסי בעלזער און סיי זיידל ראָוונער האָבן קיינמאַל קיין מוזיק-שול נישט באַזוכט — זיי זיינען געווען אמתע פּאַלקס-קינסטלער, טאַמאַראַדנע מנגנים...

אַ זייער וויכטיקן אַרט אין חזנות פאַרנעמט פּיניע מינקאַווסקי, וועלכער האָט געלעבט און געשטאַרבן אין אַמעריקע. דרייסיק יאָר צייט האָט מינקאַווסקי געקייניגט אין דער באַרימטער בראַדער שול אין אַדעס. ער איז געווען נישט בלויז העכסט מוזיקאַליש, נאָר אויך העכסט-אינטעליגענט. ער האָט אַ סך געשריבן וועגן יידישער נגינה און יידישער מוזיק בכלל אין „התקופה“ און אויך אין רוסישע און דייטשישע אויסגאַבעס.

מינקאַווסקי איז געווען פּראַפעסאָר פון מוזיק און אַלגעמיינער מוזיק-געשיכטע אין דער אַדעסער יידישער קאָנסערוואַטאָריע און איז דער מחבר פון אייניקע אַפּ-געדרוקטע ביכער וועגן דער ליטורגישער און אַלגעמיינער יידישער מוזיק.

און אַ זייטיקע באַמערקונג: כאַטש מינקאַווסקי איז אַזוי באַליבט געווען אין אַדעס, אָבער „עמד“ איז גערן געלאָפּן אין דער „שאַלאַשנער“ שול צו הערן דאָרט דאַווען ראָזומנין, ווייל דער לעצטער האָט געדאַוונט מער מיט די געפילן פון זיין האַרצן, ווי מיטן מוח...

פּיניע מינקאַווסקי איז לויט זיינע שריפטן געכאַפט געווען אויף דער „השכלה“.

ער האָט זיך נישט געשעמט צו שרייבן, אַז „חסידיומוס“ שמעקט מיט „פינסטער-טום“ וכדומה...

די העכסטע מדרגה פון וועלט-באַרימטקייט האָט דערגרייכט חזן זאַנוויל קוואַרטין, וועלכער האָט לאַנגע יאָרן געלעבט און געווירקט און איז אין 1952 געשטאָרבן אין ניו-יאָרק.

קוואַרטין איז געווען נישט בלויז אַ גרויסער חזן, נאָר אַ „שולע“ פאַר חזנים, אין זיינע פּוס-טריט גייען הונדערטער חזנים. זיין עיקר דערפאַנג אַלס אַ חזן באַ-שטייט אין דעם, וואָס ער האָט געשאַפן נוסח. אחוץ זיין קרישטאָל-קלאַרער דיקציע און זיסן יידישן דאַוונענדיקן מויל, האָט חזן קוואַרטין געפורעמט זיין חזנות דורכאויס אויפן ריינעם האַרציקן היימישן נוסח.

אויך איז חזן קוואַרטין געווען געבענטשט מיט אַ באַריטאָן, וואָס האָט זיך אויסגעצייכנט מיט אַ טענאַרישן טעמבער אין דער הויך און אַ באַסאָון טעמבער אין דער טיף. זיין קרוין-ווערק איז די טיף-רינדדיקע רעליגיעזע עלעגיע, וואָס ווערט געזאָגט אינעם יום-כיפורדיקן דאַוונען „טיהר רבי ישמעאל עצמו“ פון די גוט-באַוואוסטע „עשרה הרוגי מלכות“.

לאַנגע יאָרן אין אמעריקע איז געווען דער פאַטריאַרך פונעם עמוד יאַסעלע ראָזנבלאַט, וועמעס חזנישע אייגנשאַפטן זיינען אַזוי שאַרף-קענטיק, אַז מ'קאָן זיי אַנטאָפן ממש מיט די פינגער. זיך איינהערנדיק צו יאַסעלע ראָזנבלאַטס שטייגער-חזנות, קומען אויפן געדאַנק ניט בלויז דאָס קוואַליקע יידיש-לעבן אין דער אַמאָליקער צאַרישער אוקראַינע, די רביאישע-הויפן, די ירושה פון אַ בעל-שם-טוב, אַפּקלאַנגען פון אַ ר' נחמן באַראַסלאָוער, אָדער אַ ר' לוי-יצחק באַרדיטשעווער, נאָר אויך די אוקראַינער לאַנדשאַפטן, די גרינע לאַנקעס, די ווייס-באַגילדעטע פעלדער מיט ווייץ און קאַרן, די זיסע ריחות פון די געדיכטע וועלדער און סעדער, און דאָס רוישן פון דניעפער — אַ סימפּאָניע פון טענער, אומעטיקע און פריילעכע, וואָס זיינען געווען צעזיט און צעוואַרפן איבער הונדערטער שטעט און שטעטלעך פון דער גרויסער און פעטער אוקראַינע, וואָס איז דורכגעעצט מיט ניט ווינציק אומשולדיק פאַרגאַסן יידיש בלוט...

און ווען איך טראַכט פון אַ גרויסן חזנישן שטעל און פון אויסעראַרדנטלעכע שטימע-מיטלעך, וואָס זייער ווייניק חזנים און זינגער בכלל פאַרמאָגן אין אַזאַ מאָס און קוואַליטעט, דערמאָן איך זיך אין דעם חזן גרשון סיראַטאָ, וואָס איז לאַנגע יאָרן געווען דער קעניג פון דער באַרימטער טלאַמאַצקער סינאַגאָגע אין וואַרשע און וועלכער האָט אַ פאַר מאָל באַזוכט אויך אמעריקע.

אחוץ זיין „לייבן-שטימע“, אַ העלדישער טענאַר, האָט סיראַטאָ פאַרמאָגט אויך אַ גוואַלדיקן ברויזנדיקן טעמפּעראַמענט, וואָס האָט אַלעמען מיטגעריסן. זיין ערשטער באַזוך אין אמעריקע, אין יאָר 1912, צוזאַמען מיטן וועלט-באַרימטן יידישן קאָמפּאָזיטאָר און כאַר-דיריגענט לעאַ ליאַוו, האָט דאָ איבערגעלאָזט אַ טיפן רושם. דער ערשטער קאָנצערט איז פאַרגעקומען אין קאַרנעגעי האַל, צו וועלכן עס זיינען געקומען מאַסן יידן און אויך ניט-יידן. אַפילו דער צאַרישער גענעראַל-קאָנסול פון ניו-יאָרק, באַראַן שליפענבאַך, איז געקומען אַפּצוגעבן כבוד זיין „רוסישן לאַנדסמאַן“...

סיראטעס אַריגינעלער אופן פון זינגען, זיין באַזונדערער סטיל, האָט געהאַט אַ באַשטימטע השפּעה אויפן גאַנג פון דער חזנישער קונסט.

5.

איינער פון די באַדייטנדיקסטע חזנים-אימפּראָוויזאָטאָרס אין אַמעריקע איז געווען בלי ספק דוד רויטמאַן. ער האָט פאַרמאַגט אַן אייגענעם דרך, טאָן און קאַליר; ער איז געווען מער דערציילער ווי זינגער, אַ ליריקער אין זיין גאַנצן מהות. זיינער אַ רעטשיטאַטיוו איז געווען מער אַ מאָלעריש בילד, ניט קיין געזאַנג סתּם. ער איז געווען איינער פון די ערשטע, וואָס האָט באַוווּזן „חריפותן“ אינעם חזנישן רעטשיטאַטיוו. און זיין לירישער טענאָר איז ווי אַנגעמאַסטן געווען סיי פאַרן עמוד בכלל און סיי פאַר דער חזנישער קונסט בפרט.

די סאַמע שענסטע פון זיינע קאַמפּאָזיציעס און געלונגענסטע שאַפּונגען איז גע- ווען „רחל מבכה על בניה“.

ווען חזן פינטשיק האָט זיך באַוווּזן אין אַמעריקע, האָט ער געמאַכט אַ איי- בערקערעניש אין דער היגער חזנישער וועלט. ניט בלויז ליבהאַבער פון חזנות, נאָר אויך חזנים האָבן אַנגעשטעלט מויל און אויערן — אַזוי אַנדערש און ניי איז געווען פינטשיק מיט זיין חזנות, וואָס באַשטייט פון אַ פּיר-גאַרנדיקער קאַמבינאַציע: אַן אויסערגעוויינלעכע לאַשטשענדיקע לירישע טענאָר-שטימע, מיט ווייכע סאַמע- טענע טענער, אַן ערשט-קלאַסיקער אַרטיסטישער-געזאַנג, אַ וואונדערלעכער אויס- טייטשער און אַ העכסט-באַגאַבטער ליטורגישער רעטשיטאַטיוו-קאַמפּאָזיטאָר.

פינטשיקס חזנות פאַרמאַגט חידושים, בליציקע איינפאַלן, וואונדערלעכע גע- דאַנקען און אַן איבעראַשנדיקע אַריגינאַליטעט, וואָס איז שווער אויסצומאַלן אין ווערטער. ער האָט געבראַכט צום עמוד די פּיינסטע ניואַנסן און שאַטירונגען פון מענטשלעכע געפילן, שטימונגען און אַן עכט-רעליגיעזע פאַרקלערטקייט. ער האָט אויפגעעפנט פאַר דער ליטורגישער נגינה נייע גוסטן און קנייטשן.

זיין קרוין-ווערק איז געוואָרן רואַ דשבת. אויך זיין צווייטער רעטשיטאַטיוו „רבּונו של עולם“ פון „ספּירה“, איז פּונקט אַזוי רייך אין ניואַנסן און אין נגינהדיקע- חידושים, ווי די קאַמפּאָזיציע „רואַ-דשבת“. די דאָזיקע צוויי ליטורגישע רעטשי- טאַטיוו, זיינען מוסטערן פון יידישער ליטורגישער נגינה.

מ'האַט מרדכי הערשמאַנען גערופן דער „פּרינץ פון חזנות“ — אַ נאַמען, וואָס ער האָט כשר פאַרדינט. ער איז געווען אַ זינגער בחסד-עליו, פאַרמאַגט אַ פול האַרץ מיט געזאַנג. זיין שטימע — אַ ליריש-דראַמאַטישער טענאָר — האָט געקלונגען טויאיק-פּריש, זוניק-ליריש, צאַרטיק-זאַנפּט, אַז ס'איז זיך צעגאַנגען אין יעדן אבר!

כאַראַקטעריסטיש פאַר הערשמאַנס זינגען איז געווען דאָס פּאַקן די „נשמה“ פון דער קאַמפּאָזיציע, פּונעם רעטשיטאַטיוו אַזוי גוט ווי פּונעם פּאַלקס-ליד, ווי ער וואָלט דעם רעטשיטאַטיוו אַדער פּאַלקס-ליד, אַליין געשאַפּן. אין תּוך גענומען האָט הערשמאַן אַליין קיין איין אייגענע קאַמפּאָזיציע ניט געשאַפּן, ער איז אַבער געווען אַ וואונדערלעכער איבערשאַפּער — אַן אמתער ווירטואַז אויף דעם געביט.

צווישן די אַריגינעלע קינסטלער-חזנים ווערט אויך פאַררעכנט לייב גלאַנץ, כדי צו באַגרייפן די פּולע שיינקייט פון גלאַנצס עכט-פּאַעטישן דאָווען, פּראַזירונג און

ניואנסירונג, פאָדערט זיך פיל געשמאַק. עס איז נישט קיין געוויינלעכע חזנות, נאָר עפעס וואָס האָט צו טאָן מיט פאַרטיפן זיך און פאַרקלערן זיך. גלאַנצט האַרציק־ווייכער לירישער טענאָר איז אויך אַנגעמאַסטן פאַרן חזנישן שטייגער. זיין רע־טשיטאַטיוו „שמע ישראל“, אַזוי גוט ווי דער צווייטער רעטשיטאַטיוו זיינער „שומר ישראל“, האָבן אים אַוועקגעשטעלט אויבנאָן פון דער חזנישער קונסט.

נאָך דער צווייטער וועלט־מלחמה איז די אַמעריקאַנער חזנים־וועלט באַריי־כערט געוואָרן מיטן אַהערקומען פון חזן משה קוסעוויצקי, וואָס האָט געהאַט די טראַגישע זכיה צו זיין דער לעצטער חזן פון דער אַזוי באַרימטער טלאַמאַצקער סינגאַגע, וואָס היטלערס דייטשישע מערדער האָבן פאַרברענט אינאיינעם מיט די וואַרשעווער יידן און גרויסע טיילן פון פוילישן יידנטום.

חזן משה קוסעוויצקי צייכנט זיך אויס הן מיט זיין ליריש־דראַמאַטישן טענאָר און הן מיט זיין אייגנאַרטיקן אופן פון זינגען. ביים עמוד הערט איר דעם געבאַ־רענעם חזן און אויף דער קאַנצערט־בינע זעט איר דעם געבאַרענעם אַרטיסט. ער ווייסט וואו־איין און וואו־אויס, וואו מ'דאַרף אַ קוועטש טאָן און וואו מ'דאַרף אַ זינג־טאָן. חזנים און אויך זינגער פון דעם קאַליבער ווי אַ משה קוסעוויצקי זיינען נישטאָ קיין סך. זיי ווערן נישט געבאַרן צו אָפט און זיי קומען נישט יעדן טאָג — מ'דאַרף לאַנג וואַרטן אויף זיי.

און משה אוישער! קיין סך אַזעלכע זינגער ווי משה אוישער זיינען נישטאָ נישט ביי יידן און נישט ביי די אומות־העולם. ער איז, וואָס אַן אמת, געווען אַ רויער און ווייניק־געהובלטער טאַלאַנט, אָבער אַ טאַלאַנט אין פולן זין פון וואַרט. ער האָט, פאַר אַלעמען, פאַרמאַגט אַ פענאַמענאַלע שטים, אַ באַריטאַן, מיט אַ טענאָרישן טעמבער, אַ פייערלעכן טעמפּעראַמענט, טעאַטראַלישקייט — ועל כולם, אַ גוואַלדיקן אַפעטיט צום זינגען.

אַ שאַד, וואָס ער איז אַזוי יונג אַוועק פון דער וועלט. זיין שטערן האָט זיך שנעל אַנגעצונדן און גיך פאַרלאַשן געוואָרן. ער איז געווען אַן אמתער שטיק עמד, אַ גוט־ברודער — און אַזוי איז אויך געווען זיין זינגען סיי אין שול ביים עמוד און סיי אויף דער קאַנצערט־בינע: גוט־ברודעריש...

אַן אייגנאַרטיקע געשטאַלט סיי אין דער חזנישער־וועלט און סיי אין דער קאַמ־פּאָזיטאַרישער־וועלט, הן ווי אַ שאַפּער פון חזנישע רעטשיטאַטיוון און הן ווי אַ שאַ־פּער פון מוזיק צו גאָר אַ סך פון די לידער און פּאַעמעס פון אונדזערע אַנגעזעענסטע יידישע דיכטער, איז געווען פּנחס יאַסינאַווסקי. ער איז געווען אַ סינטעז פון אַ חזן, פּאַלקס־זינגער און קאַמפּאָזיטאָר. פון די יידישע פּאַלקס־זינגער אין אַמעריקע, איז ער געווען צווישן די ערשטע, וואָס האָט דאָ אויף דער קאַנצערט־בינע פאַרגעשטעלט סיי דאָס תּמיומתידיקע יידישע פּאַלקס־ליד און סיי דאָס יידישע דיכטערישע ליד. ווען פּנחס יאַסינאַווסקי איז געקומען קיין אַמעריקע איז דאָס יידישע פּאַלקס־ליד דעמאָלט נאָך געווען אַ שטיף־קינד און דאָס יידישע דיכטעריש־ליד איז דעמאָלט נאָך געווען גאַנץ פרעמד דער יידישער גאַס. דער עיקר האָט דאָ דאַמינירט דאָס יידישע טעאַטער־ליד און נישט אַלעמאַל פון די פיינערע, נאָר דווקא פון די סאַמע פּרימיטיווסטע. עס איז געווען די צייט ווען „דאָס טליתל“ און „גאָט און זיין משפּט איז גערעכט“ און נאָך ענלעכע לידער אַזעלכע האָבן פאַרקלונגען די יידישע גאַסן פון דער איסט־סייד און פון בראַנזוויל. מ'האַט אויף אַ יידישן זינגער געקוקט ווי

אויף אַ בדיחן אָדער ענלעכעס. עס איז געווען שווער פאַרן יידישן פּאַלקס-ליד און נאָך מער פאַרן קינסטלערישן ליד זיך דורכצושלאַגן אַ וועג צום יידישן אויער, וועמען עס איז דעמאָלט נאָך געווען פרעמד אַ ניי וואָרט, און דער עיקר אַ ניי פּאַעטיש-וואָרט און אַ נייער יידישער קלאַנג...

אַט ווי פּנחס יאַסינאָוסקי באַשרייבט איינעם פון זיינע ערשטע קאַנצערטן אין קאַמער-זאַל פון קאַרנעגיאַ-האַל: „נאַכן אַפּזינגען „אלי-אלי“, אָן וועלכן קיין יידי-שער קאַנצערט האָט זיך דעמאָלט ניט געקאַנט באַגיין, האָב איך צום ערשטן מאָל אויספרובירט מיין פּובליקום מיט אַ קונסט-ליד, וואָס האָט לחלוטין ניט געהאַט צו טאָן מיטן שטייגער און נוסח פון יענער צייט“... „עס איז געווען — דערציילט יאַסינאָוסקי ווייטער — אַברחה רייזענס אַ פּאַעמע „די יונגע מוטער“ מיט מיין אייגענער מוזיק, וואָס איך האָב געשאַפן דאָ אין אַמעריקע. איך האָב געוואוסט, וואָס עס קאַן מיך דערוואָרטן, בפרט נאָך די שטורמישע אַפּלאַדיסמענטן פון „אלי-אלי“... און ווי אַ נס איז געשען. איר מעגט מיר גלויבן, אַז איך האָב געוואַכט מיט שרעק איבער די פּנימער פון מיינע צוהערער, מער ווי איבער דער קונסט פון מיין נגינה“.

עס איז קלאַר, דאָס יידישע פּאַלקס-ליד און נאָך מער דאָס יידישע קונסט-ליד איז דאָ דעמאָלט נאָך געלעגן אין די „וויקעלעך“. מ'האַט ערשט געדאַרפט וואַגן, צו ברעכן צויםען, געפּינען אַ ריכטיקן וועג ווי צו ברענגען צום יידישן אויער אַ ניי פּאַעטישן וואָרט און אַ נייעם יידישן קלאַנג. מ'דאַרף אָבער זיין גערעכט אויך צו דעם דעמאָלטיקן יידישן מענטשן אין אַמעריקע. מ'דאַרף געדענקען ווער און וואָס ער איז געווען און די סיבות, פאַרוואָס אַ יידיש פּאַלקס-ליד און איבערהויפט אַ יידיש קונסט-ליד איז אים געווען פרעמד, און כדי דאָס צו דערקלערן דאַרף איך גיין צוריק צום סאַמע אַנהייב.

6.

די יידישע נגינה און מוזיק איז נישט געגאַנגען פּאַראַלעל מיט דער יידישער ליטעראַטור, ניט מיט דער אַלטער און נישט מיט דער נייער, סיי אין דער אַלטער היים און סיי אין אַמעריקע.

בעת פון דער אַלטער רעליגיעזער ליטעראַטור האָט דורך די ווענט פון די בתי-מדרשים, שולן, קלויזן, שטיבלעך, חדרים, תלמוד-תורות און ישיבות, וועלכע זיינען אויפגעקומען אין די פאַרשיידענע לענדער, גענומען אַרויסשלאַגן שטראַמען, וועלכע האָבן אַנגעשלאַגן די גאַלדענע תקופה אין שפּאַניע, וואָס האָט אַרויסגעגעבן אַ יהודה הלוי, אַן אבן-גבירול, אַן אבן-עזרא; דערנאָך דורך פאַרשיידענע דורות און תקופות און דורך די אַלערליי לענדער, וואו יידן האָבן אַדורכגעמאַכט איבערוואַנד-לונגען אין זייער לעבן און שאַפן ביז די דריי פונדאַמענט-לייגער פון דער נייער יידישער ליטעראַטור: מענדעלען, שלום עליכמען און פרצן, איז די יידישע נגינה און מוזיק, מיט איר רייכער פאַרגאַנגענהייט, וואָס האָט איר אורשפרונג אינעם געזאַנג פון די לווים אין בית-המקדש, און אינעם איינגאַרטיקן יידישן לעבן, וואָס איז פאַרבונדן געווען מיטן באַדן פונעם לאַנד, פאַר אַ לאַנגער צייט געבליבן שטעקן דורכאויס אין די די אמות פון די ענגע פיר ווענט פון דער שול.

די אמתע גאולה פאַר דער יידישער נגינה און מוזיק איז, ווי שוין דערמאַנט,

געקומען אינעם ערשטן צענדליק יאָר פונעם איצטיקן יאָרהונדערט — אינעם יאָר 1908, ווען אין דער אמאָליקער צאָרישער הויפט־שטאָט, פעטערבורג, האָט זיך געגרינדעט די „געזעלשאַפט פאַר דער אַנטוויקלונג און פאַרשפּרייטונג פון דער יידישער נגינה און מוזיק“, מיט אַ גאַנצער ריי פּראָמינענטע יידישע קאָמפּאָזיטאָרס און מוזיקערס אָן דער שפּיץ. צוליב דער ערשטער וועלט־מלחמה איז דער ניי־געשאַפענער קלאַנג געבליבן הענגען אין דער לופטן און ניט באַוווּן צו דערגיין צו די אַיערן פונעם גאַרן ייִדנטום — איבערהויפט צו די יידן אין אַמעריקע. מען דאַרף אויך געדענקען די שווערע באַדינגונגען, וואָס די יידישע אימיגראַנטן האָבן דאָ באַגעגנט: שקלאַפּעריי אין די „שוויץ־שעפּער“ און אויך אַ שרעקלעכע פרעמד־קייט, וואָס האָט זיך געלייגט שווער אויף די הערצער און נשמות פון די אויס־געוואָרצלטע מענטשן ...

ס'איז דעריבער פאַרשטענדלעך, פאַרוואָס די יידן פון דער איסט־סייד און פון בראַנזוויל האָבן זיך אין אָנהייב שטאַרק פּאַסאַקעוועט אי מיט אַזעלכע ליידער ווי „אלי־אלי“ און אי מיט די יידישע טעאַטער־ליידער. אָבער סיי „אלי־אלי“ און סיי די מייסטע יידישע טעאַטער־ליידער קומען פונעם חזנישן קוואַל. ס'איז באַקאַנט אַז „אלי־אלי“ שטאַמט אָפּ פונעם שיינעם יידישן „אַהבה־רבה־גוסט“, וואָס איז שטאַרק באַליבט צווישן יידן. און די מייסטע יידישע טעאַטער־ליידער קומען פון חזנישער נגינה ...

„אין אינפּלוס, — שרייבט דער טעאַטער־קאָמפּאָזיטאָר שלום סעקונדא — וואָס האָט געהאַט די ווירקזאַמסטע השפּעה אויף דער יידישער טעאַטער־מוזיק, און האָט זיך טיף אַיינגעוואָרצלט אינעם מוזיקאַלישן סטיל פונעם יידישן טעאַטער, איז די חזנישע נגינה, די שול־מוזיק, וואָס הערט ניט אויף צו אינספּירירן דעם יידישן טעאַטער־קאָמפּאָזיטאָר, — איצט פּונקט ווי אין יענער צייט, ווען אַברהם גאַלדפּאָדן האָט געלייגט דעם גרונטשטיין, דעם פּונדאַמענט פאַר אַ טעאַטער פאַר יידן.“ ... עס וועט ניט זיין איבערטריבן — שרייבט ש. סעקונדא — צו זאָגן, אַז ווען ניט די שול־מוזיק, ווען ניט די חזנישע רעטשיטאַטיוון און כאַראַלע־קאַמ־פּאָזיציעס פון יענער פעריאָדע, ווען גאַלדפּאָדן האָט אָנגעהויבן צו חלומען „יידיש טעאַטער“, וואָלטן די ערשטע יידישע טעאַטער־ליידער געהאַט אַן אַנדער פּנים, אַן אַנדער קלאַנג, אַדער אפּשר אינגאַנצן ניט געבוירן געוואָרן.“

„דער אינפּלוס — ועצט סעקונדא פאַר — פון דער שול און דער ליטורגישער מוזיק איז קיינמאָל ניט אָפּגעשוואַכט געוואָרן אין יידישן טעאַטער און אויך ניט נימאס געוואָרן דעם יידישן טעאַטער־באַזוכער. אַמאָל, ווי איצט, ווען אַ שוישפּילער אַדער אַ שוישפּילערין האָט נאָר געקאַנט זינגען חזניש, האָבן זיי געבעטן רחמים ביי דעם קאָמפּאָזיטאָר, ער זאָל פאַר זיי עפעס אָנשרייבן אַ ליד מיט אַ שטיקל חזנות, כדי צו פאַרזיכערן זיך מיט גרויסע אַפּלאַדיסמענטן, און האָט דער עולם נאָר דערהערט אַ תפילה, האָט ער אַפּלאַדירט, און ניט סתם אַפּלאַדירט, נאָר הייליך און מיט גרויס באַגייסטערונג.“

דערמאָנענדיק דאָ די יידישע טעאַטער־ליידער דאַרף מען זאָגן, אַז וועגן דער יידישער טעאַטער־מוזיק האָט מען ביי אונדז נאָך גאָר ווייניק געשריבן. און ס'איז דאָך ביז איצט געשאַפן געוואָרן, סיי אין איראַפּע, ספעציעל אין רוסלאַנד און אין פּוילן, און סיי אין אַמעריקע, אַ גאָר רייכע יידישע טעאַטער־מוזיק.

7.

די יידישע טעאטער-מוזיק איז אַ סך אַריגינעלער און נעענטער צום פּאָלק-שורש, פּאָלק-קוואַל, צו די פּאָלק-נוסחאות, ווי למשל, די אַמעריקאַנער טעאטער-מוזיק, וואָס שעפט מיט פּולע עמעס פון פרעמדע קוואַלן...

אין אַלגעמיין האָט די יידישע טעאטער-מוזיק געמאַכט גרויס פּאַרשריט. מען קאָן מיט שטאַלן אַפילו אַנווייזן אויף גאַנץ וויכטיקע מוזיקאַלישע טעאטער-שאַפונגען, דער יידישער טעאטער-קאָמפּאָזיטאָר איז געטרייער געווען זיין אייגענעם קוואַל — ווי אייניקע יידישע דראַמאַטורגן... דאָס מיינט נישט, אַז דער יידישער טעאטער-קאָמפּאָזיטאָר האָט זיך דורכאויס אויסגעהיט פון פרעמדע איינפלוסן, אָבער ער האָט די פרעמדע איינפלוסן אַזוי פּאַריידישט, אַז זיי זיינען געוואָרן אייגענע...

דער יידישער טעאטער-קאָמפּאָזיטאָר, איבערהויפט דער אַמעריקאַנער יידישער טעאטער-קאָמפּאָזיטאָר, האָט געהאַט אין זיינען דעם עולם, וואָס קומט אין טעאטער, און דעריבער איז דער טייל יידישע טעאטער-מוזיק, וואָס יידישע טעאטער-קאָמפּאָזיטאָרס האָבן געשאַפן אין אַמעריקע, דורכגעדרונגען מיט עכטערע יידישע טענער, מיט האַרציקערע יידישע מעלאָדיעס און ער איז אפשר מער פּאָלקסטימלעך, ווי דער טייל יידישע טעאטער-מוזיק, וואָס יידישע טעאטער-קאָמפּאָזיטאָרס האָבן געשאַפן אין רוסלאַנד, אַדער אין פּוילן, און וואָס ווערט געשאַפן איצט אין ישראל.

מ'קאָן שרייבן וועגן יעדן יידישן טעאטער-קאָמפּאָזיטאָר באַזונדער, וואָס האָט אַמאָל געשאַפן אַדער שאַפט איצט יידישע טעאטער-מוזיק, יעדער איינער פון זיי האָט צוגעטראָגן — און טראָגט צו — ניט בלויז זיין אייגענעם חלק, נאָר אויך זיין אייגענעם חותם צו דער יידישער טעאטער-מוזיק. ווי אַנדערש עס איז רומשינסקיס מוזיק פון סעקונדאס, אַזוי אויך אַנדערש איז אַלשאַנעצקיס מוזיק פון עלשטיינס, אַדער טשערניאַווסקיס פון אַכראָנס, צי מילנערס פון ענגעלס, אַדער קריינס פון ראַזאַווסקיס, צי פון הענעך קאַנס.

דער צושטייער פון דער יידישער טעאטער-מוזיק צו דער יידישער טעאטער-קונסט איז נישט קיין קלענערער, ווי דער צושטייער פון דער יידישער דראַמאַ-טורגיע צו דער יידישער טעאטער-קונסט. איך מיינ, אַז יוסף אַכראָנס מוזיק צו שלום עליכמס „סטעמפּעניו“, אַדער צו שלום אַשס „קידוש השם“, זיינען פאַר זיך אַזוי אינטערעסאַנט ווי די ווערק פון די צוויי מחברים, און אַודאי קאָן עס אויך געזאָגט ווערן אויף יואל ענגעלס מוזיק, וואָס ער האָט געשאַפן צו אַנסקיס „דיבוק“! און אַלעקסאַנדער קריינס מוזיק צו י. ל. פרצעס „ביינאַכט אויפן אַלטן מאַרק“, משה מילנערס מוזיק צו לייזיקס „גולם“, אַדער צו ריכאַרד-בער האַפּ מאַנס „יעקבס חלום“! אַדער יוסף רומשינסקיס מוזיק צו פרצעס „דריי מתנות“, וואָס מאַרס שוואַרץ האָט אויפגעפירט אין יידישן קונסט-טעאטער אין ניו-יאָרק!

אַ גאַנץ וויכטיקן אַרט אין דער געשיכטע פון יידישער טעאטער-מוזיק, פאַר-נעמט אַמעריקע מיט אירע יידישע טעאטער-קאָמפּאָזיטאָרס — ווי חנא וואַלפּסטאַל, יודעלע בעלזער, הערמאַן וואַל, יוסף ברוידי, פּרץ סאַנדלער, יוסף רומשינסקי, שלום סעקונדא, אייב עלשטיין, אַלעקסאַנדער אַלשאַנעצקי, יוסף טשערניאַווסקי, איליאַ טרילינג, פּיליפּ לאַסקאַווסקי, יאַשאַ קרייצבערג.

יוסף רומשינסקי ווערט פאַררעכנט פאַרן נאָראַטאָר פון דער יידישער טעאטער-

אָפּערעטע אין אמעריקע. ער האָט אַרײַנגעבראַכט נײַקײטן, וועגן און מעטאָדן, עפּעקטן און מאַניפּעסטאַציעס, וואָס האָבן דער יידישער אָפּערעטע און יידישן טעאַטער אין אמעריקע צוגעגעבן חן, קאָליר, שפּילעווודיקייט און דערהויבונג. ער איז געווען פון די ערשטע, וואָס האָט דאָ אײַנגעפירט אַ גרויסן אַרקעסטער אינעם היגן יידישן טעאַטער, וואו פאַרשיידענע אינסטרומענטן האָבן זיך צום ערשטן מאל געלאָזט הערן בײַ אַ יידישער טעאַטער־פאַרשטעלונג. ער איז געווען אַ שפּרודלדיקער זינגעווודיקער קאָמפּאָזיטאָר.

רומשינסקיס אַ קאָמפּאָזיציע פאַרמאַגט: אי קלאַנג, אי געזאַנג. דאָס איז דער־פאַר, וואָס ער האָט געקענט גוט אי די „נשמה“ פונעם אינסטרומענט, אי די זעלענע וואַרעמקייט פון דער מענטשלעכער שטים. פון אַט די עלעמענטן באַשטייען רומ־שינסקיס שאַפונגען — סײַ זײַנע געזאַנג־נומערן, וועלכע צײלן זיך אין די הונדערטער טעאַטער־לידער, און סײַ זײַנע אַווערטורעס און אַרקעסטראַציעס צו די צענדליקער אָפּערעטעס, וואָס ער האָט געשאַפן פאַרן יידישן טעאַטער אין אמעריקע אין משך פון אַ האַלבן יאָרהונדערט.

ער האָט אויך געשאַפן אײַניקע ליטורגישע קאָמפּאָזיציעס פאַר כאָר און סאָלאָ. ווי די תּפילה „אָז ישיר“, „שמע קולנו“, און געשריבן מוזיק צו דיכטערישע לידער, ווי מ. באַסינס באַלאַדע דער „בעל־שם־טוב“, אַ ביז גאָר אײַנגעגעבענע קאָמפּאָזיציע, אפשר אײַנע פון רומשינסקיס שענסטע שאַפונגען!

אויך שלום סעקונדאס בײַטראַג צום אַמעריקאַנעם יידישן טעאַטער איז אַ הישפּער און אַ וואַגניקער. זײַן נאָמען איז גוט באַקאַנט צוליב זײַן מוזיק פאַר אַ גרויסער צאָל טעאַטער־לידער, ווי אויך פאַר דיכטערישע לידער. ס'איז כּדאַי צו דער־מאַנען זײַן פײַנע מוזיקאַלישע שאַפונג צו ה. לײוויקס ליד „אײביק“. סעקונדאס האָט אַ באַציאונג צום יידישן וואָרט; צו יידישער קולטור צום יידישן טעאַטער. די לעצטע צײט האָט ער געשאַפן ליטורגישע קאָמפּאָזיציעס, וואָס אײַניקע האָט דער באַרימטער אָפּערע־זינגער און חזן רײטשאַרד טאַקער פאַראײביקט אין פּלאַטן. שלום סעקונדאס האָט אויך געשאַפן אײַניקע אַרקעסטראַלע קאָמפּאָזיציעס פון אַ סימפּאָנישן פאַרנעם און כאַראַקטער. ער איז אַ יידישער קאָמפּאָזיטאָר מיטן טראַפּ אויף ייִדיש. ער האַלט זײער שטאַרק פון יידישע פּאָלקס־אָפּערעטעס מיט פּאָלקס־טימלעכער מוזיק. ער האָט דאָס דעמאָנסטרירט מיט זײַן מוזיק צו פרץ הירשביינס פּיעסע „גרינע פעלדער“, וואָס איז איבערגעאַרבעט געוואָרן אין אַ פּאָלקס־אָפּערעטע. אַ שפּרודלדיקער טעאַטער־קאָמפּאָזיטאָר און מוזיקער בכלל, איז אײב עלשטיין. ער האָט דעם יידישן טעאַטער קוואַנטיטאַטיוו אפשר נישט געגעבן אַזויפיל ווי רומשינסקי. אָדער שלום סעקונדאס, אָבער דאָס וואָס ער האָט צוגעטראַגן, איז טאַלענטפול און מיט אַ פאַרנעם. אײב עלשטיין איז אַן אַמעריקאַנער פּראָדוקט: ער איז דאָ געבוירן געוואָרן, אָבער ער איז אַ יידישער מוזיקער מיט אַלע קלײַ־פּערלעך. ער האָט אויך געשאַפן מוזיק צו אַ רײ דיכטערישע לידער, ווי אויך ליטורגישע קאָמפּאָזיציעס.

און אַלעקסאַנדער אַלשאַנעצקי! ער האָט דעם יידישן טעאַטער אין אמעריקע שטאַרק באַרייכערט מיט זײַנע האַרציקע טעאַטער־לידער, וואָס האָבן שטאַרק אויס־גענומען ביים יידישן טעאַטער־גײער. זײַן ליד „מײן שטעטלע בעלז“ איז דאָך געוואָרן באַרימט. און דאָס איז נישט זײַן אײנציק ליד, וואָס איז אַריבער די גרע־

געצן פון אנדערע פעלקער און לשונות. זיין מוזיק צו מאַרס שוואַרצעס אויפפיר-
 רונג „שבת צבי“, איז געווען פון אַ פאַרנעם, וואָס האָט איבערגעלאָזן אַ טיפן
 רושם סיי ביים בעסערן יידישן טעאַטער-עולם און סיי ביי מוזיק-מבינים. בקיצור,
 אַ יידישער טעאַטער-קאַמפּאָזיטאָר מיט אַן אייגנאַרטיקן טאָן און קאָליר.
 פון אַ גאַנץ אנדער שניט, איז געווען יוסף טשערניאָוסקי. ער שטאַמט פון
 דער „שולע“ פון ענגל, מילנער, קריין, אַכראָן און אנדערע. פונקט ווי יוסף אַכראָנס
 וואונדערלעכע מוזיק צו שלום עליכמס „סטעמפּעניו“ און שלום אָסם „קידוש השם“,
 אַזוי האָט טשערניאָוסקי מוזיק צו אַנסקיס „דיבוק“, וואָס מאַרס שוואַרץ האָט
 אויפגעפירט אינעם יידישן קונסט-טעאַטער, אַרויסגערופן גרויס אַנזען מיט דער
 ערנסטקייט, און יידיש-קערנדיקייט.

יוסף טשערניאָוסקי האָט איבערגעלאָזן אַן אוצר פון יידישע פּאָלקסטימעלעכע
 אַרקעסטראַלע מוזיק, וואָס ווערט אָפט געשפּילט אויף דער יידישער ראַדיאָ-סטאַנ-
 ציע „דאַבעליו-איווי-די“, וואָס פאַרמאַגט אַ גרויסן טייל פון דעם אוצר אין איר
 ביבליאָטעק. אַ שאַד, וואָס אַ טייל פון אַט דער דאָזיקער געשמאַקער אַרקעס-
 טראַלער מוזיק, וואָס באַשטייט פון חסידישע טענץ, פריילעכצן, ווערן נישט פאַר-
 אייביקט אין פּלאַטן! מיר איז אויסגעקומען אַנצופירן אויף דער דאָזיקער סטאַנציע
 מיט די זומער-פּראָגראַמען, ביי וועלכע דער שטענדיקער אַרקעסטער פון דער
 סטאַנציע, אונטער דער לייטונג פון נ. זאַסלאָוסקי און פון יוסף גאַרנעט, האָט
 גאַנץ אָפט געשפּילט טשערניאָוסקי מוזיק, איך בין יעדעס מאָל געווען באַ-
 גייסטערט פון דער האַרציקייט, וואָס האָט אַרויסגעזונגען פון די דאָזיקע קאַמ-
 פּאָזיציעס.

8.

איידער איך גיי איבער צו יוסף אַכראָן, וויל איך זיך פאַרבייגייענדיק אָפּשטעלן
 אויף אַ מאַדנער דערשיינונג. ס'איז באַוואוסט, אַז יידן האָבן אַרויסגעגעבן אַ סך
 פון די גרעסטע וועלט-באַרימטע ווירטואָזן: סיי פידלער, סיי פיאניסטן,
 טשעליסטן און וויאליניסטן. איך וועל אָנהייבן מיט יאַאַכימען, קרייזלערן, צימ-
 באַליסטן אין דייטשלאַנד און עסטרייך, און אַריבערגיין צו דער פּלעיִאָדע
 פידלער, פיאניסטן און טשעליסטן פון רוסלאַנד און פּוילן, ווי: מישאַ עלמאַן, יאַשאַ
 חפץ, וולאַדימיר האַראָוויץ, אַרטור רובינשטיין, עמנואל פּאַיערמאַן, בראַניסלאָוו
 הובערמאַן, פּיאַטיגאַרסקי, נייטן מילשטיין, עמיל גילעלס, דוד אויסטראַך, ביז צו
 די אַמעריקאַנער יידישע פידלער: יהודה מנוחין, אייזיק סטורן, מייקל ראַבין.
 דאָ בעט זיך אויך צו דערמאָנען דעם יונגן יידיש-אַמעריקאַנעם פיאניסט, דעם
 טראַגיש-אומגעקומענעם אין אַן עראַפּלאַן-קראַך, וויליאַם קאַפּעל. שוין פון זיינע
 ערשטע קאַנצערט-אויפּטריטן האָט ער געוווּן, אַז ער שניידט זיך אויף אַ פּיאניסט
 פון אַ גאַר הויכן קאָליבער; אַן „אייזיק סטורן“ פון דער פּיאנאַ, ווי דער שרייבער
 פון די שורות האָט אים געהאַט באַצייכנט נאָך זיינעם אַ קאַנצערט אין קאַרנעגי האַל.
 אַבער מערקווירדיק; ווען עס קומט צו יידישע קאַמפּאָזיטאָרן מיט אַ ברייטן
 וועלט-פאַרנעם (קאַמפּאָזיטאָרן יידן האָבן מיר אַ סך), איז די לאַגע אַ סך אנדערש.
 מיר האָבן נישט געהאַט קיין גרויסע יידישע קאַמפּאָזיטאָרן.
 דער ערשטער, וואָס האָט זיך באַוווּן אויפן מוזיקאַלישן האַריוואַנט מיט
 ריינער יידישער טעמאַטיק און מיט אַ פאַרנעם, איז געווען יוסף אַכראָן מיט זיין

„קליינער“ פידל-קאמפאזיציע „העבריאישע מעלאדיע“, וואָס איז שנעל באַרימט געוואָרן אין דער גאַנצער וועלט און וואָס איז געשפּילט געוואָרן און ווערט געשפּילט פון די גרעסטע פּידל-ווירטואַזן.

אַבער דאָס איז געווען בלויז אַן אַנזאָג וועגן די רייכע קוואַלן פון דער יידישער מוזיק. דער ערשטער, און דערווייל דער איינציקער, וואָס האָט מיט זיינע עכט-יידישע גרויסע מוזיקאַלישע קאָמפּאָזיציעס איינגענומען די וועלט איז ערנעסט בלאַך.

ווי נאָר ער האָט זיך באַוווּזן מיט זיין ערשטער סימפּאָניע „ישראל“, האָט די מוזיקאַלישע וועלט דערזען פאַר זיך אַ געניאַלן קאָמפּאָזיטאָר, און צום ערשטן מאַל דערהערט יידישע טענער און קלאַנגען אויף אַ ברייטן פאַרנעם, וועלכע זיינען געקומען פון די רייכע קוואַלן פון דער יידישער מוזיק!

אינגיכן איז די מוזיקאַלישע וועלט נאָך מער איבערראַשט געוואָרן, ווען זי האָט דערהערט די צווייטע גרעסערע שאַפונג פון ערנעסט בלאַך — זיין טאָן-פּאַעמע: „שעלאַמא“, פאַר טשעלאַ און אַרקעסטער.

וואָס פאַר אַ רייכקייט פון אַרקעסטראַציע, פון קלאַנגען און ווידערקלאַנגען, פון פאַרביקן דיאַלאָג, פון יוגנטלעכקייט און אויפברוי, פון פרייד און געוויין, פאַרמאָגט די דאָזיקע מאָנומענטאַלע שאַפונג!

און דאָס לעצטע וואָגיקסטע ווערק, וואָס דער געניאַלער יידישער קאָמפּאָזיטאָר זיטאַר האָט געשאַפן, זיין גרויסע רעליגיעזע קאָמפּאָזיציע „עבודת הקודש“, פאַר סאַלאַ, כאָר און אַרקעסטער — אַ שאַפונג, וואָס איז דורכגענומען מיט די ריינסטע יידישע טענער פון אַלטע און נייע יידישע ליטורגישע קוואַלן, פון יידישע נוסחאות. לאַמיר אויך דערמאָנען ערנסט בלאַכס באַרימטע פּידל-קאָמפּאָזיציע מיט פּיאַנאָ-באַגלייטונג, וואָס איז באַוואוסט אַלס דער „בעל-שם-ניגון“, וואָס ווערט געשפּילט פון די גרעסטע פּידל-ווירטואַזן אין דער וועלט.

ס'האָט געלעבט אין אמעריקע אַ יידישער קאָמפּאָזיטאָר און אַ זינגער סאַלאַמאָן גאַלוב. ער האָט זיין לעבן אַוועקגעגעבן דער יידישער מוזיק. ער איז אַרומגע-פאַרן איבער אמעריקע און געזונגען זיין ליד, פאַרפאַסט פאַר די ווערטער פון אונד-זערע פיינסטע יידישע דיכטער. סאַלאַמאָן גאַלוב האָט אין דער לענג און ברייט פון אמעריקע צוזאַמענגענומען גרופעס יידן, מענער און פרויען, און מיט זיי איינגע-זונגען יידישע לידער, איינגעקעלט יידישע נגינה, טענער און קלאַנגען.

ער האָט אויך געשריבן טעקסטן. איינס פון זיינע לידער „תנחום“, איז באַ-רימט איבער דער יידישער וועלט. ער האָט פאַר זיין טעמע גענוצט דעם באַ-קאַנטן גמרא-ניגון, אין אברהם רייזענס „מאַי קאָ משמע לך“ קלאַגט דער ישיבה-בחור אויף די טעג, וואָס ער דאַרף עסן, און אין „תנחום“ וויינט דער ישיבה-בחור אויף אַ פאַרלאָרענער ליבע, עס איז יידישלעך סיי לויטן טעקסט און סיי לויט דער נגינה.

זייער פיל האָט אויפגעטאָן פאַרן יידישן פּאָלקס-ליד, יידישן ניגון און חסידישן ניגון, דער ניט-לאַנג פאַרשטאַרבענער יידישער פּאָלקס-זינגער חיים קאַטיליאַנסקי. ער איז געקומען מיט אַן אייגענעם טאָן, אויסטייטש, מיט טיפער התלהבות. ער איז דערצו געווען אַ יידישער קולטור-מענטש, געזוכט דערהויבונג, און שטענדיק מיטגעריןן זיינע צוהערער.

ווען חיים קאטיליאנסקי איז געשטאנען אויף דער קאנצערט-בינע האָט מען געפילט, — אז עס שטייט פאַר אייך אַ יידישער פּאַלקס-זינגער מיט אַחריות פאַר זיך און פאַר זיין פּאַלק. ער האָט געוואוסט וואָס ער זינגט, און יעדעס וואָרט, יעדער קנייטש האָט געהאַט אַ באַדייט. באַזונדערס האָט ער זיך אויסגעצייכנט אין די חסידישע ניגונים, וואָס שטאַמען פון אוקראַינע, ווייל ער אַליין איז געווען אַן אוקראַינער ייד, געבוירן אין זשיטאָמיר — אין אַט דעם זשיטאָמיר, וואו עס איז דערצויגן געוואָרן דער באַרימטער נאַציאָנאַלער יידישער דיכטער חיים-נחמן ביאַליק.

און אז איך האָלט ביי יידישע פּאַלקס-זינגער, טאָר מען נישט אויסלאָזן סידאַר בעלאַרסקי. זייער ווייניק זינגער קאָנען זיך באַרימען מיט אַן אייגענעם סטיל; ער איז צווישן די געציילטע מיט אַן אייגענעם מוזיקאַלישן פנים — און דאָס מיינט זייער פיל. אין דער געשיכטע פון אונדזער זינגעוודיק-ליד, האָט ער אַריינגעשריבן אַ וויכטיקן קאַפיטל. ער איז געבענטשט מיט אַ וויכער באַסאָווער שטים און קאָן זינגען אַ יידיש ליד.

9

מיר איז שוין ביז איצט אויסגעקומען אַנצושרייבן הונדערטער אַרטיקלען וועגן די פאַרשיידענע יידישע פּאַלקס-כאָרן אין אַמעריקע, — ווי די פאַרבאַנד-כאָרן, אַרבעטער-רינג-כאָרן, יידישע פּאַלקס-כאָרן, צווישן זיי אויך דער יידישער פיל-האַרמאָנישער פּאַלקס-כאָר, דער זילבערטס געזאַנג-פאַראייניק, יידישער קולטור-כאָר, און די פאַרשיידענע כאָרן פון די יידישע „וואַיס“. די ראַלע פון אַט-די פאַרשיידענע פּאַלקס-כאָרן פון די פאַרשיידענע אידעאָלאָגיעס, איז ביז גאָר אַ רייכער בלאַט געשיכטע אינעם יידישן קולטור-לעבן פון אַמעריקע. זייער אויפטו פאַרן יידישן וואָרט, פאַרן יידישן ליד, פאַר דער יידישער פּאַעמע, פאַר דער יידישער נגינה און מוזיק איז זייער גרויס. זיי האָבן זייער פיל אויפגעטאָן פאַר דער פאַר-שפרייטונג און אויפלעבונג פון דער פּאַלקס-נגינה און דער מאָדערנער יידישער מוזיק אין אַמעריקע. נישט איין דיכטערס ליד, באַלאַדע, פּאַעמע האָט דורכן גע-זאַנג פון די יידישע פּאַלקס-כאָרן געקראָגן אַ מוזיקאַלישן תיקון...

אינעם מוזיקאַלישן רעפערטואַר פון די יידישע פּאַלקס-כאָרן פאַרנעמט דאָס יידישע פּאַלקס-ליד, און נאָך מער — דאָס יידישע רעוואָלוציאָנערע אַרבעטער-ליד, און דאָס יידישע נאַציאָנאַלע ליד, אַן אַנגעזעענעם אַרט. פונקט ווי דאָס יידישע פּאַלקס-ליד איז איינע פון די קוואַלן, פון וואָנען יידישע קאָמפּאָזיטאָרס שעפן טענער און טעמעס פאַר זייערע שאַפונגען, אַזוי איז דאָס יידישע רעוואָלוציאָנערע אַרבעטער-ליד און דאָס יידישע נאַציאָנאַל-ליד ברייט אויסגענוצט געוואָרן דורך די פּאַלקס-כאָרן.

דאָס פּאַלקס-ליד האָט איינגעפלאַנצט אַ ליבע ביי די יידישע פּאַלקס-מאַסן צו יידישער מוזיק, און דאָס יידישע רעוואָלוציאָנערע אַרבעטער-ליד האָט גע-וועקט ביי די ברייטע יידישע מאַסן, ביים יידישן אַרבעטער און פּאַלקס-מענטש, דעם געפיל פאַר סאַציאַלער גערעכטיקייט, — פונקט ווי דאָס יידישע נאַציאָנאַלע ליד האָט געוועקט ביי די מאַסן נאַציאָנאַלן מוט און באַגייסטערונג. פון יידישע פּאַלקס-לידער, רעוואָלוציאָנערע אַרבעטער-לידער און נאַציאָנאַלע

לידער, זיינען די יידישע פאלקס-כאָרן אַריבערגעגאַנגען צו דער גרויסער יידישער אַראַטאָאָריע און קאַנטאַטע. דער וועג איז ניט געווען קיין גרינגער, בפרט פאַר ניט קיין פּראָפעסיאָנעלע זינגערס, פאַר ניט קיין נאַטן-לייענער, אָבער מיט טיפן גלויבן אין דער זאַך און מיט אַ סך געדולד און עקשנות האָט מען פיל באַוווּזן אויפֿ-צוטאַן און דערגרייכן. די ליבע פון די זינגערס צום יידישן וואָרט, יידישן ליד, יידישן ניגון, טאַן און קלאַנג, צוזאַמען מיט דער גרויסער איבערגעגעבנקייט פון די דיריגענטן, האָט באַזיגט אַלע שוועריקייטן.

די דיריגענטן פון די דאָזיקע יידישע פאלקס-כאָרן זיינען נישט פון איין שניט. פאַר אַזעלכע כאָרן, ווי דער פאַרבאַנד-כאָר, אַרבעטער-רינג-כאָר, פאלקס-כאָרן איז ווייניק צו זיין אַ גוטער, גרויסער דיריגענט. מ'דאַרף דערצו זיין אויך אַ יידישער פאלקס-מענטש, אַ יידישער קולטור-מענטש. ער מוז ליב האָבן דאָס יידישע וואָרט, דאָס יידישע ליד און ער מוז אויך זיין סאַציאַל-באַוואוסטזיניק. חוץ דעם מוז ער זיין אויך אַ לערער, אַ דערציער און האָבן פיל געדולד. ווייל, די פאלקס-כאָרן באַשטייען, ווי געזאַגט, פון ניט קיין פּראָפעסיאָנעלע זינגערס.

ניט לאַנג צוריק איז געפייערט געוואָרן דער 80-יאָריקער יובל פונעם „דיען“ פון יידישע קאַמפּאָזיטאָרס און כאָר-דיריגענטן — דעם באַוואוסטן לעאַ ליאַוו, וועלכער האָט געדינט ניט בלויז דער אַדער יענער יידישער באַוועגונג, נאָר האָט זיין ניגון אויפגעזונגען פאַר אַלעמען פאַר אַרעם און רייך. דער יידישער פאלקס-מענטש, דער רעוואָלוציאָנער און ציוניסט, דער אינטעליגענט און דער פשוטער אַרבעטער האָבן מיט פרייד און באַגייסטערונג אויפגענומען סיי לעאַ ליאַווס באַאַרבעטע פאלקס-לידער, און סיי זיינע אַריגינעלע שאַפונגען, און גענאָסן פיל פון זיינע טעטיקייטן ווי אַ דיריגענט און פּיאַנער פון פאַרשיידענע כאָרן אויף ביידע זייטן פונעם אַטלאַנטיק.

אין דער געשיכטע פון דער יידישער נגינה און מוזיק, און אין דער געשיכטע פון גרויסע יידישע פאלקס-כאָרן, סיי אין מזרח-איראָפּע און סיי אין אמעריקע, וועט לעאַ ליאַוו פאַרנעמען אַן אַנגעזעענעם אָרט.

לעאַ ליאַווס צוזאַמענאַרבעט מיט פרצן אין „הומיר“-כאָר אין וואַרשע, איז געווען דער בראשית פון די יידישע פאלקס-כאָרן איבער דער יידישער וועלט. אין פוילן, רומעניע, אמעריקע און ארץ-ישראל, האָט לעאַ ליאַוו געהאַלפן גרינדן און דיריגירט יידישע פאלקס-כאָרן.

ווי אַ דיריגענט האָט לעאַ ליאַוו אַרויסגעהויבן דאָס יידישע געזאַנג, הן אויף דער קאַנצערט-בינע דורך גרויסע יידישע פאלקס-כאָרן, און סיי אין באַרימטע שולן און טעמפלען, ווי די טלאַמאַצקע סינאַגאָגע אין וואַרשע און טעמפל בית-אל אין באָראָ-פאַרק, ברוקלין, ניו-יאָרק. אין דער טלאַמאַצקער סינאַגאָגע איז ער יאָרן-לאַנג געווען צוזאַמען מיטן באַרימטן חזן גרשון סיראַטא, און אין טעמפל בית-אל איז ער געווען מיטן באַרימטן עמוד-קינסטלער און פאלקס-זינגער מרדכי הערשמאַן.

לעאַ ליאַוו איז איינער פון די ערשטע, וואָס האָט זיך גענומען צו באַאַרבעטן באַוואוסטע יידישע פאלקס-לידער, ווי אַ „דודעלע“, אַ „דין-תורה מיט גאַט“, וואָס ווערן געזונגען פון אַזעלכע באַרימטע זינגערס ווי יאַן פּיערס, וועלכער האָט די

דאזיקע צוויי פאלקס-לידער, אונטער דער באגלייטונג פון א גרויסן סימפאנישן אָרקעסטער, פאראייביקט אין אַ לאַנג־שפּילנדיקן אַר.ס.ע.י.־וויקטאָר פּלאַטע. דער באַרימטער נעגער־זינגער פּאָל ראָבסאָן האָט אויך געזונגען די דאָזיקע לידער. זיין גרעסטע שאַפּונג, אַ קאַנטאַטע, אויפן טעקסט פון יהואש, איז „ראש־השנה לאילנות“ (ניי־יאָר פון די ביימער), פאַר סאַלאַ און כאָר, וואָס די מעטראָ מוזיק פירמע אין ניו־יאָרק האָט אַרויסגעגעבן.

10.

אַ גאַר, גאַר וויכטיקן אַרט אינעם ייִדיש־מוזיקאַלישן לעבן פון אַמעריקע, ווי אַ קאַמפּאָזיטאָר, דיריגענט און גרינדער פון ייִדישע פּאָלקס־כּאָרן, פּאַרנעמט דער יונג־פּאַרשטאַרבענער יעקב שייפּער. דאָס איז געווען אַ טאַלאַנט פון גרויס באַדייט, איבערהויפּט אַלס וויכטיקער שאַפּער פון גרויסע כּאָר־קאַמפּאָזיציעס, ער איז אויך געווען דער ערשטער, וואָס האָט זיך פּאַרמאַסטן צו פּאַרפּאַסן עכט־ייִדישע אַראַטאָ־ריעס, קאַנטאַטעס, וואָס וועלן בלייבן לדורות. זיין מוזיק צו פרצעס „צוויי ברידער“, אָדער צו באַוושאָוערס באַוואוסט ליד „הייב אויף דינע אויגן“, זיינען פּערל פון ייִדישע מוזיקאַלישע שאַפּונגען.

יעקב שייפּער האָט געוואוסט פון וואָגען ער קומט, און וואָס ער וויל אין זיינע מוזיקאַלישע שאַפּונגען. ער איז נישט געגאַנגען צו קיין פּרעמדע קוואַלן זוכן טענער און טעמעס, ער האָט זיי געהאַט אין זיין בלוט, האַרץ און נשמה. זייענדיק דורכ־געזאַפּט מיט דער ייִדישער נגינה פון זיין פּריסטער יוגנט אָן, ווי אַ משורר ביי חזנים, און ווי אַ דיריגענט אין שולן, האָט ער געשעפּט די נגינה פון ייִדישע קוואַלן. און אַלטע ייִדישע נוסחאות האָבן געקראָגן אַ תּיקון אין זיינע מוזיקאַלישע ווערק, — דער עיקר אין אַט די צוויי פּריער דערמאַנטע פּאַרנעמיקע קאַמפּאָזיציעס.

ער האָט אַריינגעוועבט אין זיין מוזיק צו פרצעס „צוויי ברידער“, דעם ייִדישן נוסח, ייִדישן קנייטש, ייִדישן פּאָלקס־מאַטיוו. דאָס כּאָראַלע געזאַנג און די אָרקעסטראַלע באַגלייטונג קלינגען אַריגינעל־ייִדישעלעך, געבויט אויפן טראַפּ. און וויפּל איר זאָלט אַט די אַראַטאָריע ניט הערן, וועט איר זי וועלן הערן נאַכאַמאַל. אַזוי אויך מיט באַוושאָוערס „הייב אויף דינע אויגן“, וואו איר פּילט די ייִדישע טענער, דעם קאַלאָריט, — זיי זיינען פּערלען אין דער ייִדישער מוזיק־ליטעראַטור.

וואָלט יעקב שייפּער נאָך געלעבט און געשאַפּן, וואָלט די ייִדישע מוזיק נאָך ניט מיט איין קאַמפּאָזיציע באַרייכערט געוואָרן. דער פּלוצלונדיקער טויט האָט איר בערגעריסן זיין אַרבעט אין סאַמע מיטן פון זיין פּאַנאַנדערבלי. עס איז פשוט צו באַוואונדערן, ווי ער האָט אין אַזאָ קורצער צייט באַוויזן איבערצולאָזן אַזאָ רייכן אוצר פון ייִדישע מוזיקאַלישע שאַפּונגען. ער איז געווען אַ העכסט ענערגישער מענטש, און עס האָט אים געצויגן צו אַלי־גרעסערע פּאַרמעסטן, וואו זיין טאַלאַנט האָט געקאַנט קומען צום פולן אויסדרוק. ער האָט זיך אַראַפּגעלאָזט אין די טיפּענישן פון דער ייִדישער נגינה און אויסגעזוכט די שענסטע פּערל און דערנאָך מיט זיי באַשטראַלט זיינע ווערק.

און פונקט ווי יעקב שייפּער האָט געקאַנט זיין ערנסט און דערהויבן אין זיינע מייסטע שאַפּונגען, אַזוי האָט ער געקאַנט זיין אויך שטיפּעריש, ווי ער האָט דאָס

דעמאנסטרירט אין זיין שאפונג צו יאָסל קאַטלערס שפילעוודיק-הומאָריסטיש ליד „נישקאַ“! יעדעס מאָל, וואָס מיר איז אויסגעקומען צו הערן אָט דאָס ליד זינגען דעם יידישן פילהאַרמאָנישן פּאָלקס-כאַר, האָב איך אָנגעקוואַלן פון דער זינגעווער-דיקער אַרביטעקטאַנישקייט, וואָס דער מחבר האָט אין דעם אַרײַנגעלייגט. די יידי-שע מוזיק האָט אין יעקב שייפערן פאַרלאָרן אַ פּאָלקס-קאַמפּאָזיטאָר פון גרויס פאַרנעם און באַדייט. זײַן מוזיקאַלישע ירושה, וואָס ער האָט איבערגעלאָזט, ווערט אָפט געזונגען פון פאַרשיידענע כּאָרן איבערן לאַנד.

צו די אָנגעזעענע יידישע קאַמפּאָזיטאָרס און כּאָר-דיריגענטן אין אַמעריקע, געהערט אויך לאַזאַר וויינער, דער דיריגענט פונעם אַרבעטער-רינג-כאַר. סײַ ווי אַ קאַמפּאָזיטאָר און סײַ ווי אַ דיריגענט, האָט ער זײַן אייגענעם פנים. יעדע שאַפונג זײַנע ווייזט, אַז ער האָט דעם דרד-המלך גאַנץ באַוואוסטזיניק און בכיוודיק אויס-געמיטן אין די סאָלאָ-שטעלן, און נאָך מער אין דער האַרמאָניזאַציע. נישט אַלע מאָל איז אים גרינג צו פאַרשטיין, צו באַנעמען דעם פולן מײַן פון דער אַדער אַ צווייטער קאַמפּאָזיציע זײַנער...

לאַזאַר וויינער וויל אונדז פאַרכאַפן ניט בלויז מיטן קלאַנג, נאָר אויך מיטן זאָג. אין זײַנע שאַפונגען איז דאָ פאַרמעסט און גערעאַנגל מיט איינגעפונדעוועטע מוזיקאַלישע געזעצן, מאָנעריזמען, מאַניפעסטאַציעס, וואָס פּאָדערן ניט בלויז קענ-טעניש, נאָר אויך מוט און געוואַגטקייט אויף צו צעברעכן זײ. ער שטרעבט אַלע מאָל אויפשטעלן נייע בנינים, אויסשמידן נייע רינגען פון יחידישע און האַרמאָנישע טענער און קלאַנגען. אַמאָל גיט זיך עס אים איין און אַמאָל נישט, אָבער ער קומט אַלע מאָל מיט עפעס אייגנס, מיט עפעס וואַגיקס.

די רײען פון יידישע קאַמפּאָזיטאָרס און כּאָר-דיריגענטן אין אַמעריקע, נאָך מער ווי די רײען פון יידישע שרייבערס, ווערן וואָס אַמאָל שייטערער. עס קומען נישט צו קיין נייע יידישע קאַמפּאָזיטאָרס און דיריגענטן, פונקט ווי עס קומען נישט צו קיין נייע יידישע שרייבערס — פון אַ פאַרנעם. אַזעלכע קאַמפּאָזיטאָרס ווי אַ יעקב וויינבערג און אַ זאַוול זילבערטס ווערן נישט געבוירן יעדן טאָג.

פון וויסרוסישע יידישע שטעטלעך איז דער פאַרשטאַרבענער קאַמפּאָזיטאָר און כּאָר-דיריגענט זאַוול זילבערטס געקומען צו דער יידישער נגינה און מוזיק. ער האָט געלאָזט הערן זײַן קול, טאָן און קלאַנג, וואָס האָט זיך פּאַנאָדערגעטראָגן אומעטום, וואו עס איז נאָר געווען אַ יידישער ישוב. ער איז געווען איינער פון די ערשטע יידישע קאַמפּאָזיטאָרס און כּאָר-דיריגענטן אין צאַרישן רוסלאַנד און פּוילן, וואָס האָט זײַן גאַנצן מוזיקאַלישן טאַלאַנט און מוזיקאַלישן וויסן אַוועקגעגעבן דער יידישער נגינה און מוזיק, וואָס האָט זיך דעמאָלט ערשט אָנגעהויבן פּאַנאָדער-וואַקסן.

אין יעדן ווערק זײנעם פילט זיך דער חסידישער פּייער, ברען און דער בטחון-טאָן, וואָס האָט געצונדן יידישע הערצער און געבראַכט פרייד אין יידישע הימען, טרייסט און האַפענונג. זײַנע שאַפונגען פאַרמאָגן רײנעם יידישן מעלאָס. צווישן די וויכטיקסטע ווערק וואָס זאַוול זילבערטס האָט געשאַפן, דאַרף מען דערמאָנען „על נהרות בבל“, „יעקבס חלום“ (טעקסט: אַברהם רײזען) און „מנהג חדש“ (נייע מאַדעס) פון ביאַליקן. די דאָזיקע שאַפונגען זײנען כּאַראַקטעריסטיש

פאר זילבערטס מוזיקאלישן טאלאנט. ווי ווייט מעגלעך האָט ער אויסגעמיטן שווער-
באלאָדנקייט אין זיינע קאָמפּאָזיציעס. ער האָט ליב געהאַט דעם ריינעם מעלאָדישן,
פריידיקן קלאַנג און זיך געשפּילט מיט טאָן-אַרטן און וואַריאירונגען. דער זינ-
געוודיקער פּערז האָט דאָמינירט אַלע זיינע שאַפּונגען.

דער „זילבערטס געזאַנג-פּאַראַיין“ אין ניו-יאָרק, איז געווען אַ מערקווירדיקע
כאַר-אינסטיטוציע, וואָס איז מייסטנס באַשטאַנען פון אַמעריקאַנער געבוירענע
יידישע מענער און פּרויען, וועלכע זיינען געווען אי גרויסע חסידים פון יידיש-
געזאַנג און אי גרויסע פּאַרערער פון דעם באַגאַבטן קאָמפּאָזיטאָר און כאַר-דירי-
גענט. נאָכן טויט פון זאַוול זילבערטס עקזיסטירט נאָך אַלץ דער כאַר און גיט
אַלע יאָר קאַנצערטן אין טאָן האַל צום אַנדענק פון זייער באַליבטן לערער און
דיריגענט. דער איצטיקער דיריגענט פונעם „זילבערטס געזאַנג פּאַראַיין“ איז דער
אַמעריקאַנער געבוירענער יונגערמאַן, ש. זילבערמאַן.

דער „קולטור געזעלשאַפט כאַר“ מיט זיין דיריגענט וולאַדימיר חפּץ, האַלט
זיך אויף אייגענע כוחות, ער האָט נישט קיין דעה-זאָגערס. אָן אַ פּאַרטיי, אָן אַ
באַוועגונג, עקזיסטירט ער מיטן חסד פון די זינגערס, וועלכע זיינען פּאַראַיני-
טערעסירט אינעם יידישן וואָרט און אין דער יידישער נגינה.

וולאַדימיר חפּץ איז אַ שפּרודלדיקער קאָמפּאָזיטאָר, ער איז פון די געציילטע,
וואָס פאַרמעסט זיך אויף הונדערט אין דער מוזיק. זיין „משה גבעט אַרבעס“, איז
איינע פון די שפּילעווודיקסטע כאַרווערק אין דער יידישער נגינה. צווישן זיינע
אַנדערע וויכטיקע שאַפּונגען, דאַרף מען דערמאָנען ה. לייזיקס „גולם“, פּרצעס
„מאַניש“ און ביאָליקס „לעגענדע“. דורך דער צייט וואָס חפּץ איז פאַרבונדן מיטן
„קולטור-געזעלשאַפט כאַר“, האָט ער באַוויזן צו שאַפן ווערטפולע קאָמפּאָזיציעס,
וועלכע האָבן באַרייכערט די יידישע מוזיק-ליטעראַטור. ער איז געקומען צו אונדז
פון דער „פּרעמד“, אָבער ער האָט זיך שנעל איינגעברייגערט אינעם יידישן קול-
טורעלן לעבן, אינעם יידישן מעלאָס. ער האָט צוגעטראַגן זיין חלק צו די יידישע
פּאַלקס-כאַרן אין אַמעריקע.

וולאַדימיר חפּץ איז אויך אַ באַגאַבטער פּיאַניסט און אַרקעסטראַטאָר. זיינע
אַראַנזשירונגען ווערן אָפט געשפּילט סיי אויף די יידישע ראַדיאָ-סטאַנציעס און
סיי אויף די נייטיידישע ראַדיאָ-סטאַנציעס. ער איז פלינק אויף דער „פּען“, ער
שאַפט גרינג און שפּילעווודיק. ער איז אַלעמאַל גרייט זיך צו פאַרמעסטן אויף
אַ ניי ליד, אַ נייער פּאַעמע, אָבי נאָר דער תּוכן פּאַראַינטריגירט אים, רייצט זיין
מוזיקאַלישן אַפעטיט.

מיכל געלבאַרט איז איינער פון די פּיאַנערן, וואָס האָט אָנגעהויבן מוזיקאַליש
אויסהאַמערן דאָס פּיינערע יידישע ליד אין אַמעריקע — פאַר אַלט און יונג. ער
האַט באַזאָרגט מיט ליד דעם קאַנצערט-זינגער אויף דער בינע, דעם יידישן פּאַלקס-
כאַר און דאָס יידישע קינד אין דער יידישער פּאַלקס-שול. זיינע גרעסטע מעלות
זיינען: פּשוטקייט און מעלאָדישקייט. איר פּילט אין אים דעם יידישן מנגן, די
פאַרוואַרצלטקייט זיינע אין דער יידישער נגינה און וואוהין ער צילט אַלס קאָמ-
פּאָזיטאָר.

מיכל געלבאַרטס פּיינסטע כאַר-אַרבעט, איז פּרצעס „מיין ניט די וועלט איז
אַ קרעטשמע“. זייענדיק אַ דיריגענט פון יידישע פּאַלקס-כאַרן אין פאַרשיידענע

שטעט איבער אמעריקע, דער עיקר אין ניו-יאָרק, פילאדעלפיע, לאַס־אַנדזשעלעס, האָט ער באַוווּן צו שאַפן פאַרשיידענע כאַרקאָמפּאָזיציעס, זיין קאַנטאַטע „מיין ניט די וועלט איז אַ קרעטשמע“ און „איך ליב די אַרבעט“, אויפן טעקסט פון אייזיק פּלאַטנער, זיינען פיינע אינטערעסאַנטע כאַרקאָמפּאָזיציעס, סיי מיט זייער סאַציאַלער טעמע און סיי מיט דעם געבוי פון דער מוזיקאַלישער קאַנווע.

פאַר אַ באַזונדערן בריה האָט זיך געלבאַרט אַרויסגעוויזן ביים אָנפירן מיט קינדער-כאַרן. מ'דאַרף אים זען דיריגירן אַ קינדער-קאָנצערט, כדי אָפּצושאַצן זיין פעאַקייט. די צאָלרייכע קינדער-לידער, וואָס ער האָט געשאַפן, זיינען צעזויט און צעשפרייט איבער פאַרשיידענע טעקסט-ביכער און כרעסטאַמאַטיעס, וואָס זיינען אַרויסגעגעבן געוואָרן פאַר די יידישע פּאָלקס-שולן. קיין אַנדער יידישער קאַמ-פּאָזיטאָר האָט ניט אָנגעשריבן אַזאַ גרויסע צאַל קינדער-לידער, ווי מיכל געל-באַרט. ער איז דער הויפט-געזאַנג-לערער פון די אַרבעטער-רינג-שולן אין ניו-יאָרק, אָבער זיינע קינדער-לידער זינגט מען אין אַלע פּאָלקס-שולן.

מען דאַרף זיך אויך אָפשטעלן אויף דעם ענערגישן דיריגענט און קאַמפּאָזיטאָר משה ראָוד, וואָס ווייזט אַרויס פיל אַמביציע אין די ביידע געביטן, — זינט יאָרן פירט ער אָן דערפאַלגרייך מיט פאַרשיידענע פּאָלקס-כאַרן, און לעצטנס — מיטן גרויסן יידישן פילהאַרמאָנישן פּאָלקס-כאַר, וועלכער איז פאַראייניקט מיט די כאַרן פון די קולטור-קלובן. אין די לעצטע יאָרן האָט משה ראָוד פאַרפאַסט מוזיק ביי פאַרשיידענע געלעגנהייטן, צו יוביליי-פייערונגען פון גאַלדפּאַדען, שלום-עליכם, פּרץ א.א. לעצטנס האָט ער פאַרפאַסט מוזיק צו י. ל. פּרצעס „אויב נישט נאָך העכער“ (טעקסט באַזירט אויף פּרצעס מעשה, אָנגעשריבן דורך א. גאַלדבערג). ער האָט אויך אַראָנזשירט מוזיק צו „אַ שנירל פּרץ“, אין וועלכער ער האָט אַריינגעפלאַכטן באַקאַנטע מוזיק פון פאַרשיידענע יידישע מוזיקער, עלטערע און יינגערע, משה ראָוד האָט אויך פאַרדינסטן פאַר די קינדער- און יוגנט-כאַרן ביי די יידיש-וועלט-לעכע שולן. און משה ראָוד איז דאָך אַן אַמעריקאַנער פּראָדוקט, אויפגעוואַקסן אין אַמעריקע.

אַן אינטערעסאַנטער יידישער קאַמפּאָזיטאָר און דיריגענט איז אַברהם בינדער. אין תוך האַלט ער זיך אַלע יאָרן אין די עכט-יאַהודימשע קרייזן, אָבער ער איז יידישע אַפילו ווען ער רעדט מייסטנס ענגליש, און זיינע שאַפונגען זיינען דורכ-אויס יידישע. ער איז דער עיקר פאַרטאָן אַרום די יידישע כאַרן פון די „וואַיס“, וואו ענגליש איז די הערשנדיקע שפּראַך, ער באַמיט זיך, אויף ווי ווייט ער קאָן אַריינצוברענגען אין די דאָזיקע כאַרן יידישן אינהאַלט, יידיש געזאַנג.

בינדער איז דער פאַרפאַסער פון אַ ריי כאַראַלע ווערק און אויך אַרקעסטראַלע אַרבעטן וואָס ער האָט געלונגען געשאַפן אויף די נייע ארץ-ישראלדיקע ניגונים, און פאַרשיידענע געזאַנגען, וועלכע זיינען געוואָרן שטאַרק פּאָפּולער אין הויך-לאַרץ. ער האָט אויך געשאַפן אייניקע אַריגינעלע סימפּאָניעס, וואָס זיינען גע-שפילט געוואָרן פון גרויסע סימפּאָנישע אַרקעסטערס. ער איז שטאַרק אָנגעזען אין די יידיש-אַמעריקאַנער קרייזן און ביי דער יידיש-אַמעריקאַנער אינטעליגענץ, איבערהויפט ביי יענער יידיש-אַמעריקאַנער אינטעליגענץ, וואָס גרופירט זיך אַרום די טעמפלען, קאָנסערוואַטיווע האַלב-רעפּאָרמירטע און גאַנץ רעפּאָרמירטע. עס דאַרף דאָ נאָך צוגעגעבן ווערן, אַז בינדער איז דער לאַנג-יאַריקער כאַר-

דיריגענט פון סטיפען ווייס באַרימטער „פריי־סינאָגאָג“. און צו זיין דער כאַר-
 דיריגענט, וואו סטיפען ווייס איז געווען דער פירער, איז ניט קיין קליינער כבוד...
 און אַוודאי דאַרף דאָ דערמאָנט ווערן דער טאַלאַנטפולער יידיש-אַמעריקאַנער
 קאַמפּאָזיטאָר און אַרקעסטער־דיריגענט אַראָן קאַפּלאַנד. ער איז געקומען אַהער אַ
 קינד פון רוסלאַנד, און דאָ איז ער געוואָרן אַ דורכאויס אַמעריקאַנער מוזיקער. אמת,
 ער האָט געפרוּאוּוט שאַפֿן אַ יידישע קאַמפּאָזיציע „וויטעבסק“. אָבער ס'איז אַרויס־
 געקומען אַ בלאַס ווערק. דערפאַר אָבער ווען ער קומט צו אַמעריקאַנער מאַטיוון,
 איז ער שטאַרק איבערצייגנדיק. ער איז היינט צו טאָג איינער פון די פּאַפּולערסטע
 אַמעריקאַנער קאַמפּאָזיטאָרן, וואָס האָט שוין אַ נאָמען אין דער וועלט. זיינע צוויי
 קרעפטיקע שאַפּונגען מיט אַ ריינעם אַמעריקאַנער קאַלאָריט זיינען „בילי דהי קיד“
 און „אַ לינקאַלן־פּאַרטורעט“, אויף די ווערטער פונעם באַרימטן אַמעריקאַנער פּאַעט
 קאַרל סאַנדבורג. אויך פאַר אַנדערע שאַפּונגען האָט ער געשעפּט פון אַמעריקאַנער
 פּאַלקס־מוזיק. ער פאַרמאָגט פאַרשטענדעניש פאַרן עכט־אַמעריקאַנער מעלאַס.
 ער איז דאָ נישט לאַנג אַלט געוואָרן 60 יאָר, און ער איז אין זיין פולער רייפֿקייט.

**

אינדזער אַרבעט האָט זיך צעוואַקסן. מיר האָבן זיכער נישט אויסגעשעפּט
 די טעמע „יידישע מוזיק און יידישע מוזיקער אין אַמעריקע“. זי איז אַ צו־ברייטע
 און רייכע, מ'זאָל זי קאַנען אויסשעפֿן אין איין אָפּהאַנדלונג. מיר ווערן אַליין איי-
 בעראַשט פון די גרויסע אויפטוען, פאַרמעסטן און דערגרייכונגען אין דעם דאָזיקן
 פעלד. און די אויפטוען און דערגרייכונגען גייען אָפּט האַנט אין האַנט — מיר זעען
 זיי אין דער אייגענער היימישער יידישער מוזיקאַלישער וועלט, און אויך — אין
 דער אַלגעמיינער רייכער אַמעריקאַנער מוזיק־וועלט, וואו יידן האָבן צוגעטראָגן און
 טראָגן צו זייער, זייער פיל.

אַקטאָבער 1960

**בארימטער אמעריקאנער-יידישער קינסטלער
סאלאמאן נונעם קארוואלהא
(1815—1897)**

דער וואויל-קלינגענדיקער נאמען פון דעם קינסטלער סאלאמאן נונעם קארוואלהא וועקט אין אונדז זכרונות וועגן דער יידישער פארגאנגענהייט אין שפּאַניע און פּאַרטוגאַל, סיי וועגן דער ביטערער צייט פון אויטאָ-דע-פע, אינקוויזיציעס און גירושים, סיי וועגן דער גאַלדענער עפּאָכע מיט די גלענצנדיקע נעמען פון ר' יהודה הלוי און דעם רמב"ם.

סאלאמאן נונעם קארוואלהא איז געבוירן געוואָרן אין טשאַרלסטאָן, סאוט-קאָראָליינאַ, דעם 2טן אפריל, 1815, ביי יידישע שפּאַניש-פּאַרטוגעזישע עלטערן, וועלכע האָבן עמיגרירט פון ענגלאַנד. דער פאָטער זינער, אַ סוחר און אַ מענטש מיט אַ פיינעם ליטעראַרישן געשמאַק, האָט געגעבן זיין זון אַ גוטע אַלגעמיינע און יידישע דערציאונג, כאָטש קיין פרטים וועגן דעם ווייסן מיר ניט. אויך ווייסן מיר ניט וואו און ווי אזוי ער האָט דערלערנט זיין קונסט. ערשט ווען ער איז שוין אין זיינע צוואַנציקער יאָרן, הערן מיר וועגן אים ווי וועגן אַ קינסטלער. זיין פאָטער, וועלכער האָט געוואָלט מאַכן פון אים אַ געשעפטסמאַן, האָט אים אַוועקגעשיקט צו אַן אַנקל אין די וועסט-אינדיעס, וואו ער האָט פאַרבראַכט עטלעכע יאָר און געאַרבעט אַלס פאַרקויפער. ווי עס ווייזט אויס, האָט עס אים ניט צופרידגעשטעלט, ווייל גלייך ווי ער האָט זיך צוריקגעקערט קיין טשאַרלסטאָן, האָט ער זיך ווידער פאַרנומען מיט זיין קונסט. אַגב, האָט ער דאָס געטאָן נאָך איידער ער איז אַנגעקומען אַהיים. די שיף, אויף וועלכער ער האָט זיך געלאָזט פאַרן אַהיים, איז אויפן וועג צעבראַכן געוואָרן. ער איז געבליבן אינגאַנצן אַן געלט-מיטלען, און האָט זיך פאַרנומען מיט מאַלן פאַרטרעטן און מאַכן צייכענונגען. דאָס האָט אים געגעבן אַ מעגלעכקייט דורכצוקומען.

טשאַרלסטאָן איז דעמאָלט געווען — און נאָך פאַרבליבן ביז היינט — איינע פון די שענסטע, אָבער אויך גרויזאַמסטע שטעט אין די פאַראייניקטע שטאַטן. אויף אירע גאַסן און אַלייען האָבן זיך פאַרהיט גענוג מאַנומענטן, סימנים פון די קאַלאָניאַלע צייטן, פון די פיאַנערישע קאַמפּן און פון דער רעוואָלוציע; פון דעם שקלאַפּן-האַנדל, פון בירגער-קריג און פון לינטשערייען. און פונקט ווי עס איז דאָ גענוג זאַכן, וואָס דערמאָנען אַן דער פריערדיקער גרויזאַמקייט און חרפה, זיינען אויך דאָ גענוג סימנים פון דער איצטיקער פאַנאַטיש-פרומער היפּאָ-קריסטטווע.

טשאַרלסטאָן איז אַ שטאָט פון גערטנער און בלומען. זי פאַרמאַגט אַ סך אַזאַליאַס-ביימער, פּרעכטיקע רויזן, שמעקעדיקן יאַסמין און, פאַרשטייט זיך,

א וועלט מיט מאַגנאַליאַ-ביימער. די מאַגנאַליאַ-גערטנער זיינען פון די שענסטע אין לאַנד. ווען עס קומט זייער בליאונג-סעזאָן, באַצויבערן זיי פשוט מיט זייערע קאַליר-שאַטירונגען. די ציפּרעסן-גערטנער, וואָס געפינען זיך דערביי, פאַרכאַפּן דאָס אויג מיט זייער גרינער טונקלקייט, איינגעהילט אין שפּאַנישן מאַך, וואָס שפיגלט זיך אָפּ אין דעם דערבייאיקן לעיק. ווען מען זיצט אין אַ שיפל און מען גליטשט זיך צווישן און אַרום די ציפּרעסן-ביימער, פּאַלט מען אַריין אין אַ שטי-מונג פון געהיימניספולער פאַרהלומטקייט.

די אַלטע געביידעס פון דער סט. מייקלס און הוגענאַטישער קירכן, די וואוינונגען פון די אַלטע אַריסטאָקראַטישע פּלאַנטאַטאָרס מיט זייערע אייזערנע צוימען און באַלקאַנען; די אַלטע שקלאַפּן-הייזער און אפילו דער ראַשיקער האַפּן — זיי אַלע טראַגן אויף זיך אַ מין גרינעם שימל פון אַלטקייט, וואָס איז אין פולן קאָנטראַסט צום שרייענדיקן קאָמערציאַליזם פון קינג סטריט.

אין דער ערשטער העלפט פון נייצנטן יאָרהנדערט איז טשאַרלסטאָן געווען איינער פון די גרויסע קאָמערציעלע צענטערס און איינע פון די בליענדיקסטע שטעט אין לאַנד. זי האָט אויך פאַרמאַגט איינע פון די גרעסטע יידישע באַפעל-קערונגען. די יידן האָבן זיך פאַרנומען, פונקט ווי די ניט-יידישע ווייסע באַפעל-קערונג, מיט פאַרשיידענעם האַנדל און מיט פּראָפּעסיעס. זיי האָבן געקויפט, פאַרקויפט און אימפּאָרטירט סיי סחורות, סיי שקלאַפּן, אין די אינטעלעקטועלע פּראָפּעסיעס זיינען זיי געווען גוט פאַרטראַטן.

מיר איז אויסגעקומען צו פאַרברענגען אין טשאַרלסטאָן אַ גאַנץ יאָר. איך האָב אַ היפש ביסל אַרומגעוואַנדערט איבער די שטאָטישע גאַסן און געסלעך, אַריינגעכאַפט זיך אין דער הוגענאַטן-קירך, באַטראַכט די אַמאַליקע שקלאַפּן-קוואַרטיר, באַזוכט די בית-עלמינס און געפרואווט פּאַנאָדערקלייבן זיך אין די אַלט-פרענקישע אויפּשריפטן אויף די מצבות. איך האָב געשפּאַנט איבער די גאַסן, איבער וועלכע קאַרוואַלהאַ איז מסתמא אַמאַל אַרומגעגאַנגען, באַזוכט די סינאַגאָגע, אין וועלכער ער האָט געדאַוונט. אגב, האָט די ערשטע געביידע פון דער „בית-אלהים“-סינאַגאָגע געהאַט אָפּגעברענט נאָך אין 1838, אָבער, צום גליק, האָט קאַרוואַלהאַ גוט פאַרגעדענקט איר אינעווייניקסטן און דרויסנדיקן אויסזען און האָט געשאַפּן פון איר אַ בילד לויט זיין זכרון. דאָס בילד איז פאַרקויפט גע-וואָרן צו דער סינאַגאָגע און הענגט נאָך דאַרטן ביז איצט.

דאָס איז געווען מיין ערשטער קאָנטאַקט מיט קאַרוואַלהאַס לעבן און שאַפּונ-גען. קיין שטאַרקן איינדרוק האָבן זיי אויף מיר ניט איבערגעלאָזט. אָבער מיט גען. קיין שטאַרקן איינדרוק האָט ער אויף מיר ניט איבערגעלאָזט. אָבער מיט יאָרן שפעטער, ווען איך האָב זיך פאַראינטערעסירט מיט דער פּיאָנערישער באַ-וועגונג פון אויסשפּרייטן די גרענעצן ווייט-ווייט צו מערב-צו און מיט דער וויר-קונג, וואָס דאָס האָט געהאַט אויף דער אַמעריקאַנער ליטעראַטור, האָב איך איבערגעלייענט קאַרוואַלהאַס בוך „אינסידענטס אָו טרעוועל ענד אַדווענטשורס אין די פאַר-וועסט“ (אינצידענטן און דערפאַרונגען פון אַ ריזע צו דעם ווייטן מערב), וועלכער האָט געמאַכט אויף מיר אַ שטאַרקן איינדרוק. דאָס האָט שוין געפירט צו דעם, איך זאָל זיך וועלן באַקענען מיט זיינע קינסטלערישע אַרבעטן. צום

באַדויערן, האָב איך זיך באַלד דערקונדיקט, אַז זיינע מערסטע קונסט־שאַפונגען זיינען פאַרלוירן געגאַנגען.

אין טשאַרלסטאָן האָבן אַמאָל געלעבט אַ סך פּלאַסטישע קינסטלער, איבער־הויפט אין איר בליאוונג־פּעריאָד. טאַמאַס סולִי, סעמועל מאָרס, דזשאַן דזשאַרוויס, דזשאַן טרומבול זיינען בלויז עטלעכע פון זיי, — די מער־באַוואוסטע, צווישן די קינסטלער זיינען אויך געווען יידן — אין די אַנגעזעענסטע פון זיי זיינען געווען טעאָדאָר סידני מאָיסע און סאָלאַמאָן נונעס קאַרוואַלהאַ. מיר ווייסן אויך פון איינעם מיטן נאָמען קאַנטאָר און פון אַ יינגל יהושע קאַהען, וואָס האָט מיט זיינע קינסט־לערישע אַרבעטן געצויגן אויף זיך די אַלגעמיינע אויפּמערקזאַמקייט, ווען ער איז נאָך געווען אַ יינגל פון 13 יאָר.

קיינ מעצענאַטן, וואָס זאָלן שטיצן קונסט און קינסטלער מיט אַ ברייטער האַנט, זיינען דעמאָלט ניט געווען. קיינ סך מעגלעכקייטן צו שטודירן קונסט — אויך ניט: נאָך ווייניקער זיינען געווען די מעגלעכקייטן צו באַקענען זיך און באַטראַכטן וויכטיקע קונסט־שאַפונגען. דאָס וואָס איז געווען צו זען, איז גע־וויינלעך אימפּאַריטרט געוואָרן פון אייראָפּעאישן קאַנטינענט, דער עיקר — פון ענגלאַנד און פראַנקרייך. דאָס ביסל דערמוטיקונג, וואָס אַ פּלאַסטישער קינסט־לער האָט יאָ געקראָגן פון דעם עולם, איז געווען אין דער פּאַרם פון באַשטעלונגען אויף פּאַרטערטן; דערביי האָט מען געפּאַדערט, אַז דער פּאַרטערט זאָל ניט קאָסטן טייער און זאָל פאַרמאָגן אַ שטאַרקע ענלעכקייט צום סוביעקט.

די קינסטלער פון טשאַרלסטאָן, פונקט ווי די קינסטלער פון גאַנץ אַמעריקע זיינען געווען שטאַרק אַנטישט. זיי האָבן געהאַט געלייגט גרויסע האַפּענונגען אויף דער רעוואָלוציע און דערוואַרט, אַז די ניי־געשאַפּענע רעפּובליק זאָל דער־מוטיקן די פּלאַסטישע קינסטלער און שאַפּן פאַר זיי באַשעפּטיקונג דורך פּיקטאָ־ריעלע רעפּרעזענטאַציעס פון איר רומפּולער געשיכטע, דורך פאַראייביקן קינסט־לעריש די וויכטיקע געשעענישן און די פּראַמינענטע פּערזענלעכקייטן. זיי האָבן געוואַלט, אַז דאָס גאַנצע פּאָלק זאָל ווערן דער שטיצער און מעצענאַט פון קונסט — און ניט בלויז געציילטע אַריסטאָקראַטן, ווי עס האָט זיך געפירט אין די אייראָ־פּעאישע לענדער. אַ דעמאָקראַטיע האָט, לויט זייער מיינונג, געדאַרפט שאַפּן אַ געהעריקן באַדן פאַר דער גינסטיקער אַנטוויקלונג פון דער פּלאַסטישער קונסט.

ווי ווייט די קינסטלער זיינען געווען פון רעאַליזירן זייערע וואונטשן, קאָן מען זען פון דעם פּאַלגנדיקן אַנעקדאָט, וואָס דונלאַפּ, דער ערשטער אַמעריקאַנער קונסט־היסטאָריקער, דערציילט:

דער גאַווערנאָר טרומבול פון קאָנעטיקוט, דער פּאַטער פון דעם באַרימטן קינסטלער דזשאַן טרומבול, האָט געוואַלט איינרעדן זיין זון, ער זאָל וואַרפּן זיין קונסט און בעסער פאַרנעמען זיך מיט שטודירן יוריספּרודענץ, ווייל אין דער נייער רעפּובליק איז עס אַ זייער נוצלעכע פּראַפּעסיע. אויף דעם האָט אים דער זון דערווידערט, אַז „די הויפט־זאַך מיט וואָס אַדוואָקאַטן פאַרנעמען זיך איז מיט אַרויסראַטעווען שווינדלער פון אַ פאַרדינטער שטראַף פאַר זייערע געמיינע מעשים“. און דערנאָך האָט דער זון גענומען מאַלן אין העלע קאַלירן דאָס לעבן פון אַ קינסטלער. „... דערהויבן און באַלוינט מיט דעם גרויסן כבוד פון די

אלטע פאַרצייטיקע פעלקער, דער עיקר — די גריכן, די אטעניער... דערויף האָט דער עלטערער טרומבול געענטפערט: „מיין זון! דו האָסט אַרויסגעבראַכט אַן אויסגעצייכנטן אַרגומענט, וואָס קאָן אַנגעווענדט ווערן קעגן דיר גופא. דו האָסט, ווי די אַדוואָקאַטן זאָגן, דורכגעלאָזט איין וויכטיקן פּונקט.“ וועלכן פּונקט? — האָט דער זון נייגעריק געפרעגט. „אַז קאַנעטיקוט איז ניט אַטענס!“ — האָט דער פּאָטער אויסגערופן מיט טריאומף.

דעם קינסלער איז שווער געווען צו לעבן פון זיין קונסט. ער האָט דעריבער געמוזט גאַנץ אָפט ווענדן זיך צו אַנדערע פּראָפּעסיעס און זייטיקע פרנסות. טשאַרלס מאָרס, אַ קינסטלער מיט גרויסע פּיאיאָקייטן, וועלכער האָט אַ לאַנגע צייט געאַרבעט אויף אַ קאַלעקטיוון בילד פון דער אַמעריקאַנער רעגירונג, איז געצוואונגען געווען, אַ שטאַרק אַנטישטער, אויפצוגעבן די אַרבעט, און איבער-לאָזן זי אַ ניט-פּאַרענדיקטע. אמת, ער איז געבליבן צווישן די אומשטערב-לעכע, אָבער אַ נאָמען האָט ער געקראָגן ניט ווי אַ פּלאַטישער קינסטלער, נאָר ווי דער דערפינדער פון דעם טעלעגראַף. אויך ראַבערט פּולטאָן, נאָך אַ קינסט-לער מיט אַ גרויסן טאַלאַנט, איז געוואָרן באַרימט ניט דורך זיין קונסט, נאָר אַדאַנק זיין דערפינדן די ערשטע דאַמף-שיף. דזשאַן אָדוואַן איז געוואָרן באַ-רימט ווי אַן אַנגעזעענער נאַטוראַליסט, אָבער ניט ווי דער פּיינער קינסטלער וואָס ער איז געווען. דאָס איז ריכטיק אויך בנוגע פיל אַנדערע קינסטלער, איינ-געשלאָסן סאַלאַמאָן נונעס קאַרוואַלהאַ.

די טשאַרלסטאָנער קינסטלער פּלעגן אַריינשטעלן אַנאַנסן אין דער לאַקאַ-לער פרעסע, דערביי פּלעגט יעדערער רעקלאַמירן זיין ספּעציאַליטעט. אַט איז אַ טיפּישער אַנאַנס אין דעם „טשאַרלסטאָנער קוריער“ פון דעם 2טן סעפטעמבער וועגן דעם גוט-באַקאַנטן יידישן מאַלער טעאַדאָר סידיני מאַסיע:

„מר' מאַסיע נעמט זיך אונטער צו רייניקן און פאַריכטן אַלטע בילדער, ווי אויך מאַכן פאַרשיידענע אַרנאַמענטאַלע האַנטשריפט-אַרבעט פאַר דאַמען.“

צופעליק פּלעגט די צייטונג אַריינשטעלן אַ פּשוטן אינפּאַרמאַטיוון נאָטיץ וועגן אַ קינסטלער. אין דעם זעלבן „טשאַרלסטאָנער קוריער“ פון פעברואַר 3, 1851 געפינען מיר אַ נאָטיץ וועגן קאַרוואַלהאַס „פאַמיליאַריטעט, ווי אַ פּראָפּע-סיאָנעלער קינסטלער, מיט די פּילאָסאָפּישע פּרינציפּן פון ליכט און שאַטן, וואָס דאָס מאַכט מעגלעך פאַר אים צו קאַמבינירן אויפן בעסטן אופן די טעאָריע און פּראַקטיק פון ביידע זאַכן. די וואונדערלעכע דעליקאַטע אייל-צייכענונג, וואָס ער האָט ערשט פּאַרענדיקט, רופט אַרויס די באַוואונדערונג פון אַלע באַזוכער און ווערט באַטראַכט פון אַ סך מבינים ווי אַ זייער דערפאַלגרייכער פּרוואו צו צייכענען אַ שווערן געגנשטאַנד מיט דעם געהעריקן אויסדרוק. מר' קאַרוואַלהאַס צימערן זיינען אָפּן אַלע שטונדן פון פּרימאַרגן און נאַכמיטאָג; ער איז שטענדיק גרייט אויפצונעמען די הערן און דאַמען, וואָס ווילן זיך באַקענען מיט זיינע מוס-טערן און זיינע קונסט-אויסבעסערונגען.“

אויסער אויל-מאַלעריי און פאַרטעטן האָט קאַרוואַלהאַ זיך פאַרנומען אויך מיט דער פּרימטיווער פאַרם פון פּאַטאַגראַפּיע, וואָס איז באַקאַנט ווי דאַגעראַטיפּ (לויט איר פּראַנציוזישן דערפינדער מיטן נאָמען דאַגער). די טעכניק פון דער

דאָגעראַטיפ־פּאַטאַגראַפֿיע איז היפּשלעך קאָמפּליצירט און פּאָדערט אַ סך קענ־טעניש און געדולד. צוליב די שוועריקייטן און דער לאַנגזאַמקייט פון דעם פּראָג־צעס איז דאָגעראַטיפ־אַמבעסטן צוגעפּאַסט צו אומבאַוועגלעכע זאַכן. ניט קוקנ־דיק אויף דער באַגרענעצונג, זיינען די רעזולטאַטן פון דאָגעראַטיפ־פּראָצעסן זיי־ער גוטע. ווען מיר פּאַרגלייכן אַן אַלבאַם דאָגעראַטיפ־בילדער מיט אַ קאָלעקציע מאָדערנע פּאַטאַגראַפֿיעס, וועט דער דאָגעראַטיפ־געווינען פון דעם פּאַרגלייך. גלייך ווי דאָגעראַטיפ־בילדער האָבן זיך געוויזן, איז אַרויפגעשוואומען די פּראָגע: איז דאָס קונסט? די מיינונגען האָבן זיך צעטיילט אויף יאָ און אויף ניין, אין די ביידע צדדים האָט מען געקאָנט געפינען סיי קינסטלער, סיי ניט־קינסט־לער. די פּראָגע ווערט נאָך דיסקוטירט אפילו איצט, ווען דער קינסטלער האָט זיך אויסגעלערנט צו זיין כמעט אַזוי אומפּערזענלעך ווי דער פּאַטאַגראַפֿישער אפּאַראַט, און די קאָמערע — אַראָפּנעמען אפילו ניט־אַביעקטיווע אַבסטראַקציעס. דאָגעראַטיפ־איז דערפונדן געוואָרן אין פּראַנקרייך אין 1839, און איז פון סאַמע אַנהייב אָן פּאַרשפּרייט געוואָרן אין די פּאַראַייניקטע שטאַטן און געוואָרן דאָ גאַנץ פּאָפּולער. קאָרוואַלהאָ איז געוואָרן זייער דערפאַלגרייך אין פּראַקטיצירן די דאָ־זיקע פּאַטאַגראַפֿישע קונסט.

די לאַקאַלע צייטונגען האָבן רעקלאַמירט קאָרוואַלהאָס אָנבאַט צו מאַכן פּאַרטערען אין ביידע מעדיומס, און דער אַפרוה איז, ווי עס שיינט, געווען אַ צופרידנשטעלנדיקער. צי האָט עס אים באַפרידיקט ווי אַ קינסטלער, — איז אָן אַנדער פּראָגע. זיכער האָט ער געהאַט אַמביציעס צו שאַפן זאַכן פון אַ גרעסערן און מער דויערנדיקן ווערט. וועגן איין בילד מיט אַזאַ גרויסן פּאַרנעם האָבן מיר גענויע אינפּאַרמאַציע. דאָס איז זיין מאַלעריי מיטן נאָמען „משהס איינשטעלן זיך ביי גאָט פאַר די איזראַעליטן“. פאַר דעם דאָזיקן בילד האָט קאָרוואַלהאָ אין 1852 געקראָגן אַ זילבערנעם מעדאַל פון דעם אינסטיטוט אין סאַוט־קאַראַליינאַ, איך וועל איצטער ברענגען אויסצוגן פון דער דעמאָלטיקער פרעסע, וואָס אויסער מיינונגען וועגן קאָרוואַלהאָס מאַלעריי, ווייזן זיי אויך אַרויס דעם אַלט־מאָדישן פּאַרשימלעך בליק אויף קונסט, צו וועלכער זיי באַציען זיך דווקא סימ־פּאַטיש. דערביי כאַפט זיך אַריין אַ געדאַנק: אויף וויפּל האָבן מיר זינט דאָן פּראַגרעסירט, אויב מיר האָבן איבערהויפּט פּראַגרעסירט?

ראַבאָי לעסערס זשורנאַל „דהי אַקסידענט ענד דזשוואיש אַדוואַקייט“ (דער מערב און דער יידישער אַדוואַקאַט) האָט אין נומער פון יאַנואַר 1853 אָפּגעדרוקט אַן אַרטיקל, אין וועלכן ער באַדויערט, וואָס יידן גיבן ניט קיין דערמוטיקונג ניט דער פּלאַסטישער קונסט און ניט דער ליטעראַטור. „אין דער צייט, ווען דאָס פעלד איז אַזוי נאַקעט“, — זאָגט זיך אין דעם אַרטיקל, — וועלן אַמביציעזע יונגע מענטשן ווייכן פון אַ פּראַפעסיע, וואָס האָט ביז איצטער געהאַט אַ סך דער־נער, אָבער ווייניק רויוז, מיט וואָס צו באַלוינען אירע בויער, פּלאַנצער און פּלע־גער. . . . דעריבער זיינען מיר שטאַרק צופרידן, וואָס מיר זיינען אומשטאַנד צו געבן אונדזערע ליענער אויסצוגן פון דער טשאַרלסטאָנער און באַלטימאָרער פרעסע וועגן די אויפטוען פון אונדזערע פּערזענלעכע פּריינט, וואָס איינער פון זיי, מר' סאַלאַמאָן נונעס קאָרוואַלהאָ, האָט געמאַכט אַ גרויסן בייטראַג צו קונסט, און דער צווייטער . . .“

„ווען מיר האָבן פֿאַריקן ווינטער באַזוכט טשאַרלסטאָן, האָט אונדז קאַרוואַלהאַ געוויזן זיין ניט־פֿאַרענדיקט בילד „משה טעלעט זיך איין פֿאַר די איזראַעליטן אויפן באַרג סיני“. מיר זיינען זיך מודה, אַז מיר האָבן ניט קיין ספּעציעלע ניי־גונג צו דער גראַפֿישער קונסט, ווען זי פֿאַרנעמט זיך צו מאַלן אַזאַ גרויסן און דערהויבענעם געגנשטאַנד, וואָס דער סאַמע באַגאַבטער מאַלער קאַן ניט דער־גרייכן דעם אמת פֿון זיין רעאַליטעט... דערפֿאַר האָבן מיר צופֿיל ניט דערמ־טיקט דעם מר' קאַרוואַלהאַ אין זיין אַרבעט. אפשר האָט ער אונדזער קאַלטע באַ־ציאונג באַטראַכט פֿאַר אומפֿריינטלעך. מיר האָבן זיך צוריקגעהאַלטן, דערפֿאַר וואָס מיר באַטראַכטן זיך ניט פֿאַר קיין קונסט־מבין, וואָס קאַן איינס און צוויי אַרויסקו־מען מיט זיין מיינונג, און מיר האָבן טאַקע מורא געהאַט פֿאַר דער רעפּוטאַציע פֿון אונדזער פֿריינט דעם קינסטלער: אפשר וועט זיך אים ניט איינגעבן צו פֿאַר־קערפּערן די פּערזאָן פֿון אונדזער גרויסן געזעצגעבער. דערפֿאַר ברענגען מיר מיט אַן אמתן פֿאַרגעניגן די ווייטערדיקע אויסצוגן פֿון דעם „טשאַרלסטאָן סטענדערד“ פֿון דעם 26סטן נאַוועמבער; דערביי דריקן מיר אויס די האַפּענונג, אַז מר' קאַרוואַלהאַ וועט זיך ניט צופֿרידנשטעלן מיט זיינע ביז איצטיקע אויפ־טוען, נאָר ער וועט זיך באַמיען צו גיין נאָך ווייטער דורך שטודירן די גרויסע מייסטערס פֿון דער פֿיקטאַריעלער קונסט און נאָכפֿאַלגן אין זייערע פּוסטריט. אויף אַזאַ אופן וועט ער קאַנען איבערלאָזן נאָך זיך גרויסע שאַפּונגען, וואָס וועלן אַרויסרופן אַנערקענונג און באַוואַנדערונג פֿון די, וואָס פֿאַרמאַגן מבינות און טאַלאַנט אַפּצושאַצן אַלדאַס גוטע, וואָס געפינט זיך אין דער פּלאַסטישער קונסט“.

און אַט איז דער אויסצוג פֿון „טשאַרלסטאָן סטענדערד“:

„כדי צו זיין גערעכט צו סאָלאַמאָן קאַרוואַלהאַ אַריגינעלער מאַלעריי „משהס איינשטעלן זיך ביי גאַט פֿאַר די איזראַעליטן“, האָבן מיר אַוועקגעגעבן גענוג צייט און גוט באַטראַכט דאָס דאָזיקע בילד, וואָס איז ניט לאַנג צוריק אויסגעשטעלט געוואָרן אין דעם סאַט־קאַראַליינאַ אינסטיטוט. זעלטן ווען קומט אונדז אויס צו באַטראַכטן אַן אַריגינעל היסטאָריש אַדער ביבליש בילד פֿון אונדזער אַן איי־גענעם קינסטלער, אַ טשאַרלסטאָנער. ווען דאָס דאָזיקע בילד פֿאַרמאַגט נאָך שטריכן פֿון אמתן טאַלאַנט, סיי אין פֿאַרנעם, סיי אין קאַמפּאָזיציע, קאַרקטע לייכטע צייכענונגען; ווען צו דעם פֿאַרמאַגט עס אויך אַ קלאַרע אילוסטראַציע פֿון דער קראַפט און דעם עפעקט פֿון קאַליר, פֿון ליכט און שאַטן, ווי אויך אַ פֿאַר־זיכטיקייט ביים איבערגעבן אויף אַ העכסט־אומפּאַנדיקן אופן דעם אינהאַלט פונעם געגנשטאַנד. ווען אַ בילד פֿאַרמאַגט אַזוי פֿיל גוטע אייגנשאַפטן, קאַנען מיר ניט צוריקהאַלטן זיך פֿון אויסדריקן דעם אונטערנעמערישן קינסטלער אונדזער לייב־געזאַנג און אונדזער באַוואַנדערונג. מיר באַנוצן זיך מיט אויפקלערערישע באַמערקונגען פֿון אונדזערן אַ מיטצייטלער“.

די טעמע פונעם בילד איז גענומען געוואָרן פֿון ספר שמות (קאַפיטל 32, פּסוקים 7 ביז 15). „און גאַט האָט געזאָגט צו משה: גיי נידער אַראָפּ, וואָרם פֿאַרדאַרבן געוואָרן איז דיין פֿאַלק, וואָס דו האָסט אויפּגעבראַכט פֿון לאַנד מצרים; זיי האָבן זיך גיך אַפּגעקערט פֿון דעם וועג, וואָס איך האָב זיי באַפוילן... און משה

האַט זיך אומגעקערט און האָט אַראַפּגענידערט פון באַרג...*" (* משה ווערט פאַר־געשטעלט ווי ער שטייט מיט איין האַנט אויפּגעהויבן צום הימל און מיט דער צוויי־טער — אַנווייזנדיק אויף די יידן אונטן אויף דער ערד, וועלכע מען קאָן קוים זען דורך די שטייגנדיקע געדיכטע רויך־וואַלקנס, אין וועלכע די בערג זיינען איינגע־הילט. משהס פיגור איז איינגעהילט אין וויסן. די געדיכטע וואַלקנס אונטער אים, ווייל ער געפינט זיך אויפן שפיץ פון באַרג סיני, צווישן ערד און הימל. די צוויי לוחות ליגן ביי משהס פיס; זיי זיינען געשריבן, זאָגט מען אונדז אָן, קאַרעקט און אין דעם אַרייגינעלן העברייאיש (דאָס האָט אַזודאי אַרויסגערופן אַ שמיכל ביי קאַרוואַלאַהאַ — ל. ל.). משה איז באַרוועס, ווייל ער שטייט אויף הייליקער ערד, און אפשר טאַקע לויט אַ באַפעל. ביי יידן פירט זיך, אַז ווען זיי קומען ביי געוויסע געלעגנהייטן נאָענט צו אַ מקום קודש, טוען זיי אויס זייערע שיד; דערמיט ווייזן זיי, אַז אַלדאָס ערדישע האָבן זיי איבערגעלאָזט הינטער זיך. קיין בעסערע אַראַנג־זשירונג פון משהס פיגור אויף צו געבן אַ פינקטלעכע אילוסטראַציע פונעם טעקסט, האָט גאָר ניט געקאָנט זיין, ווייל נאָכן פסוק 15 שטייט, אַז משה האָט זיך אַ קער געטאָן און זיך געלאָזט גיין אַרונטער פון באַרג. די ווייסע קליידונג זיינען איז אַ סימבאָל פון ריינע מחשבות און כוונות. ער איז קרעפטיק און פול מיט לעבן, זיינע האָר און באַרד זיינען שוואַרץ, להיפוך דעם אַנגענומענעם נוסח פון אַרויס־שטעלן משהן ווי אַן אַלטן מאַן מיט אַ ווייסער באַרד. דער טעקסט אין ספר דברים זאָגט, אַז צו 120 יאָר איז משה געווען ביי אַלע זיינע כוחות — „זיין אויג איז ניט געווען טונקל און זיין פרישקייט איז ניט אַוועק“. און איצט איז ער דאָך געווען מיט 43 יאָר יינגער !

„זיין פּאַזע און זיין נאַכלעסיקע קליידונג ווייזן, אַז דער געדאַנק איז אים גע־קומען פּלוצלונג — צו בעטן גאָט, ער זאל זיך דערמאַנען אָן דער זיכערקייט, וואָס ער האָט פאַרשניטן מיט אברהם, יצחק און יעקב — און זאל ענדערן זיין באַ־שלוס צו פאַרניכטן זיין פּאַלק. די העלע ליכט, וואָס פּאַלט אויף זיין פיגור איז זייער עפעקטיוו. דאָס דאָזיקע בילד ברענגט אַרויס די געשעעניש וועגן די עשרת הדברות, וואָס זיינען געגעבן געוואָרן אויפן באַרג סיני און זיינען שפעטער געוואָרן די באַזע פאַר אַלע געזעצגעבונגען פון די ציוויליזירטע פעלקער.“

„דאָס בילד איז זייער אינטערעסאַנט. מיר האָפּן צו הערן אינגיכן, אַז עמעצער אין טשאַרלסטאָן וועט אָפקויפן דאָס בילד פאַר אַ פרייז וואָס איז צופרידנשטעלנדיק פאַר דעם קינסטלער. אונדזער מיינונג וועגן קאַרוואַלאַהאַס טאַלאַנט ווערט געטיילט דורך די מיינונגען פון נאָך מענטשן, מיט וועמען מיר האָבן געשמועסט, און אויך דורך דער מיינונג פון דער קאַמיסיע וועגן מאַלעריי אין דעם סאַוט קאַראָליינאַ אינסטיטוט, וועלכע האָט פאַריקן יאָר אַרויסגעגעבן דעם קינסטלער אַ דיפּלאָם און באַלוינט אים מיט אַ זילבערנעם מעדאַל פאַר זיין אויסגעצייכנטן מאַלן. מיר ווינטשן אים דערפּאַלג אין זיין ווייטערדיקער אַרבעט.“

צום באַדויערן זיינען די דאָזיקע האַפענונגען און גוטע וואונטשן ניט רעאַלי־זירט געוואָרן. ניט געקוקט אויף ראַבאָי לעסערס אַנערקענונג, איז די רייכע יידישע

(* די איבערזעצונג פון די דאָזיקע פּסוקים, ווי אויך פון דעם פּסוק ביים סוף פון פאַראַגראַף איז גענומען געוואָרן פון יהושעס תנן.

געמיינדע אין טשאַרלסטאָן ניט געקומען צו הילף איר אייגענעם קינסטלער, וואָס האָט איר פאַרשאַפט אַזוי פיל כבוד. די פאַרמעגלעכע ליינער פון ראַבאָי לעסערס צייטשריפט זיינען וואַרשיינלעך געווען מער פייאיק אויפצונעמען זיינע רעליגיעזע דרשות ווי זיינע רייד וועגן קונסט. אַזוי אַרום איז קאַרוואַלהאַס מאַלעריי פאַר-שוואַנדן געוואָרן און ניט איבערגעלאָזט נאָך זיך קיין שפור. וואו איז עס? ווער איז דער אייגנטימער דערפון? אפשר געפינט זיך עס ערגעץ אין איינעם פון יענע „אַנטיק“־געשעפטן, וואו קונסט־ווערק — אָפטמאַל פון זייער קאַמפּעטענטע קינסט-לער — וואַלגערן זיך צווישן בריק־א־בראַק־צאַצקעס? עס ווערט טרויעריק אויפן האַרצן, ווען מען כאַפט זיך אַריין אין איינעם פון יענע געשעפטן און מען נעמט וואַנדערן צווישן די פאַרוואַרלאָזטע, מיט שטויב־באַדעקטע מאַלערייען, אויף וועל-כע מאַלער האָבן מיט אַ פאַרשווענדעריש־ברייטער האַנט אַריינגעטאָן אַזוי פיל וויסן, קענטעניש, ליבשאַפט און האַפענונג. עס קאָן זיין, אַז ווען עס איז וועט אימיצער אַריין אין איינעם פון אַזעלכע קונסט־מאַוואַלייען צו קויפן אַ קאַסטבאַרע באַגילדעטע ראַם, וועט מען אים דערלאַנגען אַזאַ ראַם מיט אַ פרייען צוגאַב פון קאַרוואַלהאַס בילד.

אין 1853 האָט דער קאַלאַנעל דושאַן טשאַרלו פרימאַנט איינגעלאָדן קאַרוואַלהאַן, ער זאָל, אַלס קינסטלער און פאַטאַגראַפער, באַטייליקן זיך מיט אים אין אַ פאַר-שונג־עקספּעדיציע איבער דער ברייט פון אַמעריקאַנער קאַנטינענט. פרימאַנט איז געווען אַ זייער קאַלירפולע פּערזענלעכקייט: אויסער אַ מיליטער־מאַן איז ער אויך געווען אַ מאַטעמאַטיקער, פאַרשער און גרויסער רייזנדער. זיין יוגנט האָט ער פאַרבראַכט אין טשאַרלסטאָן (דערפאַר, מסתמא, האָט ער געוואוסט וועגן קאַרוואַלהאַס אַרבעטן). אַ שטיקל צייט איז ער געווען אַן אַסיסטענט ביי אַ פראַנ-צויזישן פאַרשער פון דער טעריטאָריע צווישן די טייכן מיסיסיפי און מיזורי. שפעטער האָט ער גענומען דורכפירן אייגענע עקספּעדיציעס, פאַרשנדיק טייכן, בערג, פלאַכלאַנד און טאָלן אויף די וועגן, וואָס ציען זיך צו אַרעגאָן און קאַלי-פאַרניע. אייניקע וועגן זיינען שוין געווען אַ ביסל באַקאַנט, אָבער די איבעריקע זיינען געווען פון דעם מין, וואָס אַ מענטשלעכער פוס האָט זיי נאָך ניט באַטראַטן. פרימאַנט איז בייגעווען ביי דער אַנטדעקונג פון גאַלד אין קאַליפּאָרניע; ער האָט גע-דינט אַלס סענאַטאָר, און שפעטער — באַטייליקט זיך אויך אין דעם בירגער־קריג אויף דער זייט פון דער וואַשינגטאָנער צפון־רעגירונג. די עקספּעדיציע צו וועלכער ער האָט איינגעלאָדן קאַרוואַלהאַן, איז געווען די פינפטע, אָבער די ערשטע, אין וועלכער ער האָט אָנגעשטעלט אַ קינסטלער צו אילוסטרירן, פיקטאָריעל באַלעבן און מאַכן קלאַרער און מער איבערצייגנדיק זיין ווערטערלעכן באַריכט וועגן די דערגרייכונגען פון דער עקספּעדיציע.

לאַמיר ניט פאַרגעסן, אַז די באַוועגונג צו שפרייטן זיך אַלץ ווייטער אין מערב־זייט, וואָס די דאָזיקע עקספּעדיציע איז געווען אַ טייל פון איר, איז געווען איינע פון די וויכטיקסטע פאַקטאָרן אין דער אויספאַרמירונג און אַנטוויקלונג פון דעם אַמעריקאַנער פאַלק און זיין געזעלשאַפטלעכן לעבן. ביים סוף פון דער אַמערי-קאַנער רעוואַלוציע, ביי דער גרינדונג פון דער אומאָפּהענגיקער אַמעריקאַנער רעפובליק, איז אַמעריקע פאַקטיש באַשטאַנען פון אַ שמאַלן פאַס לאַנד ביים אַט-

לאַנטישן ים-ברעג. איינצלנע מענטשן האָבן געוואָגט אַוועקלאָזן זיך ווייטער אַזש ביז די אַלעגענדי-בערג, און די דאָזיקע קליינע צאל איז געווען שטאַרק צעוואָרפן איבער אַ גרויסן שטח. ווען שלום איז איינגעשטעלט געוואָרן און ספּע- ציעל נאָך דער מלחמה פון 1812, האָט די באַוועגונג אויף מערב זיך שטאַרק צעוואָקסן און גענומען שפּרייטן זיך איבער די אומענדלעכע שטרעקעס פונעם אַמעריקאנער קאָנטינענט, ווייט-ווייט אַריבער די באַקאַנטע גרענעצן. צוליב דעם וואָס די באַוול-פלאַנטאַציעס זיינען באַאַרבעט געוואָרן דורך שקלאַפן, זיינען אַ סך ווייסע פרייע אַרבעטער געבליבן אַן אַרבעט און זיינען געצוואונגען געווען צו לאָזן זיך זוכן לעבנסמיטל ערגעץ אַנדערשוואו. צו דעם זיינען נאָך צוגעקומען אַרבעטער פון די מזרח-שטאַטן, וואָס האָבן געזוכט זיך צו ראַטעווען פון דער מוראדיקער עקס-פלאַנטאַציע און אומסאַניטאַרע באַדינגונגען אין די פאַבריקן, אויך אַ טייל פון די אימיגראַנטן, וואָס זיינען געקומען פון פאַרשיידענע לענדער און געזוכט צו פאַרבעסערן זייער לאַגע און לאָזן וואַרצלען אין דעם נייעם באַדן. אַט די אַלע עלעמענטן — אַ געמישטער פאַרשיידנאַרטיקער עולם — גרייט פאַר אַרבעט און וואַנדער, האָט געבראַכט צו אַן אומגעהויערן דראַנג נאָך מערב, וואו נייע מעגל-לעכקייטן האָבן געשיינט צו זיין אומדערשעפלעך. אין אָנהייב איז עס געווען אַ דין שטראַמלעך וואַנדערער, אָבער ביסלעכווייז איז עס פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַן אמתן אַוואַלאַנט. מ'איז געפאַרן אין בוידן אַדער רייטנדיק אויף פערד; מ'איז געגאַנגען צופוס, געבראַדיעט איבער טיילעך, דורכגעשלאָגן זיך דורך געדיכטע וועלדער, באַזעצט זיך אין ווילדערנישן.

די דאָזיקע אַרעמע פאַרוואַרלאָזטע מענטשן, וואָס האָבן ניט געוואוסט פון קיין פּריווילעגיעס, זיינען געווען גוטער מענטשן-מאַטעריאַל פאַר אַ דעמאָקראַטיע. מ'האַט געלעבט צווישן זיך אין גוט-שכנהשאַפט און געהאַלפן איינער דעם אַנ-דערן אַרויסשלעפן אַ וואָגן פון בלאַטע, פאַרוייען אַ גאַרטן, בויען אַ שטיבל פון רויע קלעצער אַדער גאַר אַרויסגיין קעמפן קעגן אַן אַנפאַל פון אינדיאַנער. אין דער זעלבער צייט איז יעדער איינער געווען אַריינגעטאַן אין זיינע אייגענע אינטע-רעסן, באַנוצט אין אַ פולער מאָס זיין כוח, זיין שכל און זיינע פּיאַיקייטן אויף צו פאַרבעסערן זיין לאַגע, אויף אַרויסקומען פון יעדן שווערן געראַנגל מיט עפּעס אַ געווינס פאַר זיך. אַזוי אַרום האָבן זיי זיך אויסגעלערנט צו געניסן סיי פון דער אינדיווידועלער אינציאַטיוו, סיי פון געזעלשאַפטלעכער קאָאָפּעראַציע.

פון דער ווייטן האָט דאָס לעבן פון דער דאָזיקער שטאַרק-באַוועגלעכער מענטשן-מאַסע אויסגעזען ווי אַ מוסטערהאַפט צוזאַמענלעבן פון אַן עגאַליטאַרן קאָלעקטיוו, און האָט איבערגעלאָזט אַ טיפן איינדרוק אויף דער אַמעריקאַנער לי-טעראַטור פון יענער צייט. אַזעלכע מענטשן ווי טהאַראַאָ, עמערסאָן און ספּעציעל — וואַלט ווהיטמאַן האָבן עס אַנגענומען ווי אַ צוזאַג און ווי אַן אַנדייט אויף דער צוקונפט. אַט איז ער, ענדלעך, דער פשוטער מענטש, וואָס איז געוואָרן באַלע-באָס איבער זיך אַליין, איבער זיין אייגענעם גורל; אַט איז ער, דער וואָס שאַפט אַ נייע געזעלשאַפט פון זעלבסטענדיקע מענטשן!

אגב, האָט ניט גענומען לאָנג ווי דער פּיאַנערן-גייסט פון די גרענעץ-אויס-שפּרייטער האָט באַקומען אַ נייע ווענדונג אין דער ריכטונג און גייסט פון „פּרי

ענטערפרייז" (פרייע אונטערנעמונג). ווי נאָר עס האָט זיך געוויזן אַ געלעגענהייט הייט צו מאַכן פּראָפּיטן, האָט זיך אַ גאַנצע מחנה ספּעקולאַנטן אַראָפּגעלאָזט אויף דער סצענע, מאָנאָפּאָליזירט שטיקער לאַנד, צעשטערט נאַטירלעכע רעסורסן, אויפגעשטעלט גאַנצע שטעטלעך — און אַלץ צוליב גרעסערע פּראָפּיטן. ביים סוף פון בירגער־קריג האָט שוין דער "רויער אינדיווידוואַליזם" פון די פּיאָנערן געדינט ווי אַן אויסרייז ביי די רויבער־באַראָנען פאַר זייערע עקסצעסן און רויבערישע מעשים.

דאָס איז אַבער געווען שפּעטער.

דערווייל אַבער, אין דער צייט פון פּרימאַנט, האָט דער גייסט פון פּיאָנערישער אונטערנעמערישקייט נאָך געפּילט זיך אַ היפש ביסל. דאָס לאַנד איז וויסנשאַפּט־לעך אויסגעפּאַרשט געוואָרן, פּרישער באָדן איז דעראַבערט געוואָרן און רעגור־לירט געוואָרן דורך אַנגענומענע געזעצן. קאַרוואַלהאַס צוגעצויגן ווערן צו פּריי־מאַנטס עקספּעדיציע איז געווען אַ נייט, ווייל ביז דעמאָלט האָט נאָך קיינמאַל נייט פּאַסירט, אַז אַ קינסטלער זאָל איינגעלאָזן ווערן צו אילוסטרירן און פּיקטאָריעל דערגאַנצן די באַשרייבונג פון אַן עקספּעדיציע, וואָס איז, פאַרשטייט זיך, באַ־שטאַנען פון ווערטער. קאַרוואַלהאַ האָט מיט פּרייז אַנגענומען דעם פּאַרשלאַג.

אַט איז וואָס קאַרוואַלהאַ דערציילט וועגן דעם מיט זיינע אייגענע ווערטער :

דעם 22טן אויגוסט, 1853, האָב איך, נאָך אַ קורצן שמועס מיטן קאַלאָנעל דזשאַן פּרימאַנט, אַנגענומען זיין אַנבאַט צו באַגלייטן אים אויף זיין פּאַרשונג־עקספּעדיציע ביז אַריבער די ראַקי מאָנטענס. ווען עמעצער זאָגט מיר מיט אַ האַל־בער שעה פּריער, אַז איך וועל זיך אַוועקלאָזן אין אַ רייזע איבערן לאַנד אַזש ביז קאַליפּאָרניע, וואָלט איך אים געענטפּערט, אַז קיין קראַפט קאָן מיך נייט באַ־וועגן צו אונטערנעמען אַזאַ געפּערלעכע נסיעה. און דאָך האָב איך דעם אַנבאַט אַנגענומען און זיך אַפּילו נייט מיישב געווען מיט מיין פּאַמיליע. גאַנץ אימפּול־סיוו האָב איך געגעבן מיין הסכּם צוצושטיין צו דער פּאַרשונג־פּאַרטיע אונטער דער פּירערשאַפּט פון קאַלאָנעל פּרימאַנט, אַוועקלאָזן זיך צוזאַמען מיט זיי אין נייע בערגיקע נאָך נייט באַטראַטענע געגנטן און זיין אויסגעזעצט צו כלערליי אומבאַקוועמלעכקייטן פון דעם אומברחמנותדיקן אַרקטישן ווינטער. איך ווייס נייט, צי איך וואָלט אין אַזעלכע באַדינגונגען פּאַרטרויט מיין לעבן צו אימיצן אַנדערש אויסער צו דעם קאַלאָנעל פּרימאַנט."

"זיינע פּריערדיקע אויסערגעוויינלעכע פּאַרשונגען, זיינע בייטראַגן אין דער אַסטראָנאָמישער און געאָגראַפּישער וויסנשאַפּטן, וואָס ער האָט דערגרייכט אונ־טער שווערע אומשטענדן, האָבן מיך טיף פּאַראַינטערעסירט און געהאַלפּן, אַז אין מיין געדאַנק זאָל זיך פּאַרמירן דער שיינער אידעאַל פון אַלץ וואָס איז העל־דיש און נאָבל."

"... די געפּאַרן, אויף וועלכע דער קאַלאָנעל פּרימאַנט האָט מיר אַנגעוויזן, זיינען פּאַרטונקלט געוואָרן דורך דעם פּאַרגעניגן, וואָס איך האָב באַצייטנס שוין דער־פּילט, אַז מיט מיינע באַגרענעצטע פּיאַיקייטן וועל איך קאַנען מאַכן זיך נוצלעך און העלפּן רעאַליזירן איינעם פון די צילן פון דער עקספּעדיציע — שאַפּן אַ פּינקט־לעכע באַשרייבונג פון די שטרעקעס לאַנד, וואָס מיר וועלן דורכרייזן."

די עקספעדיציע איז באַשטאַנען פון 22 מענטשן, פון וועלכע צען זיינען געווען הויפטן פונעם אינדיאַנער שבט דעלאַווער און צוויי — מעקסיקאַנער. עס איז באַשטימט געוואָרן, מען זאָל זיך באַגעגענען אין קענזעס סיטי און פון דאָרטן אַרויסלאָזן זיך אויף דער עקספעדיציע. ס'איז געווען אָנהייב האַרבסט. אַלץ איז צום אָנהייב געווען ווי עס באַדאַרף צו זיין: דער וועטער — אַ גינסטיקער, און שפּיז — איבערגענוג. וואָס ווייטער זיינען די טעג ביסלעכווייז געוואָרן קילער. און די נעכט — נאָך קעלטער, און שפעטער — טאַקע שטאַרק פּראַסטיק. די ווייס־בלענדנדיקע שניי־שטורעמס אין דער אומבאַקאַנטער טעריטאָריע האָבן מוראדיק געשטערט אונדזער באַוועגונג פאַראויס, אַזוי אַז אונדזער פאַרטיע האָט גענומען קריכן ווי אַ טשערעפּאַכע. די שפּיז־רעזערוון אונדזערע האָבן גענומען איינ־שרומפּן, און קריגן אַנדערע שפּיז איז ניט געווען וואו. דערצו האָבן נאָך ביי א סך פון אונדזערע מענטשן די שייך זיך אויסגעטראָגן. מ'האַט אָנגעהויבן אונטערהונגען, און ווען ס'איז געקומען צו דעם, אַז מ'האַט אין משך פון 24 און אַפילו 36 שעה גאָר־נישט ניט געהאַט אין מויל, האָט מען גענומען הרגענען די שטוב־חיות, וואָס מ'האַט גענומען מיט זיך, און נוצן זייער פלייש אַלס שפּיז. אַן די בעלי־חיים איז שוין ניט געווען, ווער עס זאָל שלעפּן די מאַסע וויכטיקע מאַטעריאַלן, וואָס זיינען נייטיק געווען פאַר דער עקספעדיציע. מיר זיינען געצוואונגען געווען צו באַהאַלטן זיי אין אונטערערדישע גריבער. אָבער מיט די אַלע שוועריקייטן האָט זיך די פאַר־טיע דאָך באַוועגט ביסלעכווייז פאַראויס, געקלעטערט איבער בערג, געקראַכן דורך וועלדער און אַפילו אָפּגעשלאָגן אָנפאַלן פון פיינטלעכע אינדיאַנער.

אַט איז איינע פון קאָרוואַלהאַס באַשרייבונגען וועגן די געפאַרן, וואָס האָבן געלויערט אויף זיי.

„ביים אַריבערגיין דעם טייך גרים זיינען מיר שוין אַלע געאַנגען צופוס. צוליב דעם מאַנגל אין נאַרהאַפּטער שפּיז זיינען מיר מיט יעדן טאָג געוואָרן שוואַכער. דערצו האָב איך נאָך שטאַרק אָפּגעפרוירן אַ פוס, אַזוי אַז יעדער טראַט איז מיר אָנגעקומען מיט שטאַרקע ווייטיקן, ביז עס איז געקומען צו דעם, אַז איך האָב ניט געקאַנט מער מיטגיין מיט דער פאַרטיע. מיין ענערגיע און מיין אַנטשלאָסנקייט האָבן מיך כמעט פאַרלאָזן. געבליבן אַליין, אַן דער מינדסטער האַפענונג אויף הילף פון עמעצן, האָב איך געפילט, אַז מיין לעצטע שעה האָט געשלאָגן. פון דעם שפּיץ באַרג, אויף וועלכן איך האָב זיך געפונען, האָט מען ניט געקאַנט אין ערגעץ זען אפילו אַ בוים. אַז די נאַכט איז צוגעפאַלן, האָב איך גענומען זוכן אַ שפור פון אונדזער פאַרטיע דורך אַ רויך אַדער אַ פייער פון ווייטן. אָבער מיינע באַמיאונגען זיינען געווען אומזיסט: מיין מידער אויסגעמאַטערטער בליק האָט גאָרנישט ניט געזען אַרום זיך אויסער וויסטענישן. איך האָב זיך אַוועק־געזעצט אויף אַ פאַרהאַרטעוועטן בערגל שניי און אַריינגעשטעלט מיינע פיס אין די פיס־שפורן פון די וואָס זיינען דאָ פריער דורכגעגאַנגען. איך האָב אַרויס־גענומען פון מיין קעשענע די קליינע בילדלעך פון מיין פרוי און קינדער, כדי צום לעצטן מאָל אַ קוק טאָן אויף זיי. זייערע טייערע שמיכלענדיקע פנימער האָבן מיט אַ מאָל אויפגעוועקט אין מיר פרישע ענערגיע. איך האָב דערפילט, אַז איך האָב עפעס אַווינס, צוליב וואָס ס'איז כדאי צו לעבן; אַז מיין טויט וואַלט גע־

בראָכט טרויער און אומגליק צו מיינע ליבסטע, וואָס קוקן אַרויס אויף מיין הילף. גלייך איז ביי מיר געשאַפן געוואָרן אַ פעסטער באַשלוס אָנצואווענדן מיין גאַנצע ענערגיע און דעריאָגן אונדזער פּאַרטיע. איך האָב שוין מער ניט געטראַכט וועגן אויסרוען מיינע מידע גלידער: רוען וואַלט געמיינט אַנטשלאַפּן ווערן מיטן לעצטן שלאָף. פון וועלכן מ'כאַפט זיך אויף אויף יענער וועלט... מיט אַ שטילער תּפילה אויף די ליפּן האָב איך זיך גענומען גרייטן אין וועג אַריין. איך האָב גוט באַטראַכט מיינע ביקסן און פּיסטוילן, גרייט צו פּאַרטיידיקן זיך קעגן אַן אָנפאַל פון וועלף אָדער פון שלעכטע אינדיאַנער. איך האָב זיך פּאַמעלעך אָנגעהויבן באַוועגן אין דער ריכטונג פון אונדזער פּאַרטיע. וואָס ווייטער אין דער גאַנצער אַלץ קעלטער איז געוואָרן; אַ שרעקלעכער שניי־שטורעם האָט גענומען שליידערן הורבעס שניי מיר אין פנים אַריין און מאַכן מיד בלינד. איך האָב אָבער ניט אָפּגעשטעלט זיך, נאָר עקשנותדיק גערוקט זיך פּאַמעלעך איבער דער טיפּער סטעזשקע, און אַרום 10 אַזויגער האָב איך ענדלעך דערגרייכט דעם קעמפּ פון אונדזער פּאַרטיע. נאָר דער, וואָס האָט פּערזענלעך געהאַט אַזאַ דערפּאַרונג, קאָן באַגרייפּן, וואָס פאַר אַ פיזישע און גייסטיקע יסורים איך האָב אין יענער נאַכט איבערגעלעבט, די דאָזיקע שוידער־לעכע אָנגסטן האָבן זיך אַזוי שאַרף איינגעקריצט אין מיין זכרון, אַז קיין זאַך וועט זיי קיינמאַל ניט קאָנען אָפּמעקן."

און ווידער שרייבט קאַרוואַלהאַ:

"ווי געזאַגט, האָבן מיר צוליב שפּייז געמוזט הרגענען אונדזערע פּערד. אויך מיין אייגענער "פּאַני", אויף וועלכן איך האָב געריטן אין מיין ערשטן יאָגד אויף בופּלאַקסן, איז געפאַלן אַ קרבן. אַ גאַנצע וואַך פאַר דעם איז ער געלאָפּן מיט ליי־דיקן — ניט געהאַט קיין כוח צו טראָגן אויף זיך אפילו אַ פּעקל קאַלדרעס. דער מאַמענט איז געווען אַ פייערלעך־ערנסטער און איז געוואָרן נאָך מער ערנסט דורך דער סצענע, וואָס האָט זיך גלייך נאָך דעם אָפּגעשפּילט."

"דער קאַלאָנעל פּרימאַנט איז אַרויסגעקומען רעדן צו אונדז. נאַכדעם ווי ער האָט דערמאַנט די שרעקלעכע זאַכן, וואָס די נויט האָט אונדז געצוואונגען אָפּצוטאָן, האָט ער אונדז דערציילט וועגן אַן אָפּטיילונג פון זיינע מענטשן, וועמען ער האָט אַרויסגעשיקט צו העלפן אַ פּריערדיקער עקספּעדיציע, אָבער אויפן וועג האָבן זיי אויפּגעפּרעסן איינעם פון זייערע אייגענע מענטשן. דערביי האָט פּרימאַנט אויסגע־דריקט זיין שוידער אויף אַזאַ פּאַרברעכן, און האָט אונדז אָנגעזאַגט, אַז אַזוינס זאַל ביי אונדז קיינמאַל און אונטער קיינע אומשטענדן ניט פּאַסירן. אויב מיר וועלן דאַרפן שטאַרבן, לאַמיר שטאַרבן אַלע צוזאַמען, און — ווי מענטשן! ער האָט מיטן האַרבן וואָרט אָנגעזאַגט, אַז ער וועט דערשיסן יעדן איינעם, וואָס וועט אָנדייטן אָדער דערמוטיקן צו אַזאַ שוידערלעכן אַקט."

"די סצענע, וואָס האָט זיך אָפּגעשפּילט נאָך פּרימאַנטס פּאַרענדיקן זיינע רייד, איז געווען געוואַלדיק־פייערלעך און איינדרוקספול. אַ גרופּע מענטשן — ווייסע, אינדי־אַנער און מעקסיקאַנער — זיינען געשטאַנען מיט אַנטבליויזטע קעפּ אויף אַ פּאַר־שנייטן באַרג, און דורך שווייגנדיקן אָננעמען איינער דעם אַנדערן ביי דער האַנט, געשלאָסן אַ פייערלעכן אָפּמאַך אויף לעבן און טויט. ביז יענעם מאַמענט האָב איך ניט געפּילט אַזוי שטאַרק די שוידערלעכע לאַגע, אין וועלכער מיר האָבן זיך געפונען."

אַבער ניט געקוקט אויף די מוראדיקע שוועריקייטן האָט מען פונדעסטוועגן באַ-
וויזן צו שטודירן די טאָפּאָגראַפֿישע און מעטעאָראָלאָגישע צושטאַנדן, וואָס זיינען
פאַרצייכנט און אויפגענומען געוואָרן אויף אַ געהעריקן אופן דורך קאָרוואַלהאַ. איר
שטויסט זיך אָפּ אָן אויף זיינע באַמערקונגען: „איך בין געווען היפּשלעך פאַרנומען
מיט מאַכן מיינע דאַגעראַטיפֿ-פּאָטאָגראַפֿיעס פון דעם שטיק לאַנד, איבער וועלכן
מיר האָבן געדאַרפט זיך אוועקלאָזן דעם צווייטן טאָג.“ אָדער אַזאַ פאַרצייכענונג:
„איך בין געגאַנגען אין דאַרף נעמען דאַגעראַטיפֿ-בילדער פון זייערע שטיבלעך,
האַט זיך מיר איינגעגעבן צו שאַפן בילדער מיט שטאַרקער ענלעכקייט צווישן אַ זייער
אַלטער אינדיאַנישער פּרינצעסין און אַ זויג-קינד אין וויגעלע, ווי אויך פון די
עטלעכע עלטסטע.“

אָדער גאַר אַזוינס: „שטענדיק ביןן גאַרטל אין טיפן שניי, האָב איך געמאַכט
אַ פּאַנאָראַמע פון דער אַרומיקער בערגיקייט.“

דאָס אַלץ איז געווען איידער מ'האַט איבערגעלאָזן די אויסשטאַטונג ערגעץ אין
אַן אונטערערדישער גרוב. קאָרוואַלהאַ דערציילט וועגן אור-אַלטע אַטעם-פאַר-
כאַפּנדיקע פּאַנאָראַמעס, וועגן אומגלויבלעך-זאַפּטיקע פּלאַנצן, וועגן פּרעכטיקע פּיל-
פאַרביקע ווילדע בלומען און געדיכטע ניט-דורכדרינגלעכע וועלדער.

קאָרוואַלהאַ רופט זיך אָפּ אויף אַלצדינג, וואָס ער האָט געזען, שטאַרק-עמאַצי-
אַנעל, אָבער ער פאַרפעלט ניט צו זיין וויסנשאַפטלעך-פּינקטלעך, ווען דאָס איז ניי-
טיק, באַנוצנדיק זיך מיט דער געהעריקער טערמינאָלאָגיע.

ער פאַרמאַגט אַן אומגעהויערן נייגער פאַר אומגעוויינלעכע זאַכן און דערשיי-
נונגען, ווען ער דערוויסט זיך, אַז עס איז דאָ ערגעץ אַן אונטערערדיש שוועבל-
טיכל, לייגט ער אָן אַ שטיק וועג כדי אַנצוקוקן און באַטראַכטן עס.

ער איז געווען דער ערשטער אַמעריקאַנער אַנצוקוקן און באַטראַכטן די פּרע-
היסטאָרישע איינקריצונגען אין אַ פעלדז, וואָס איז געמאַכט געוואָרן פון אַ פּרע-
היסטאָרישן מענטשן. ער האָט דאָרטן געפונען צאָלרייכע היעראָגליפן, וואָס שטעלן
מיט זיך פאַר אַ מענטשלעכן קאָפּ, פּערד, הינט, קראָליקעס, פויגלען און עפעס אַ מין
זאָדיאַק (חיות פון שטערן-מזלות). קאָרוואַלהאַ קלעטערט אַרויף אויפן פעלדז כדי
ער זאָל קאָנען מאַכן צייכענונגען פון אַט די היעראָגליפן, און פּראַוווט אפילו מאַכן
אַ השערה וועגן זייער אורשפרונג. ער נעמט אַרונטער אַן אינדישן וואָקאַבולאַר און
לאָזט זיך אפילו אַריין אין אַ ספּעקולאַציע וועגן אַ העכסט-מאָדערנעם ענין — דעם
קינסטלעכן רעגן.

ווען די פּאַרטיע האָט אַריבערגעקלעטערט איבער אַ שאַרף-משופּעדיקן באַרג
און באַוויזן צו דערגרייכן פאַראַוואַן אין דעם שטאַט יוטאַ, האָבן קאָרוואַלהאַס כוחות
אינגאַנצן אים פאַרלאָזן. ער האָט פשוט ניט געקאַנט רירן זיך פון אַרט, ער האָט
געהאַט פאַרלוירן 40 פונט און איז געווען שטענדיק דערשעפט. מען האָט אים אַוועק-
געפירט קיין סאָלט לעיק סיטי, וואו ער האָט פאַרבראַכט צווישן די מאַרמאַנען גאַנצע
3 חדשים ביז ער איז געקומען צו זיך און געקאַנט זיך ווידער לאָזן אויפן וועג צו
קאַליפּאָרניע און צושטיין צו דער פּרימאַנט-פאַרטיע. אין דער צייט, וואָס ער האָט
פּראַוויילט אין סאָלט לעיק סיטי האָט ער פאַרבראַכט מיט זייער גאַווערנאַר בריגהעם

יאָנג און מיט אַנדערע הויך-געשטלעטע לאַקאַלע פּערזענלעכקייטן און זייערע פּאַמיר-ליעס. אומעטום האָט מען אים אויפגענומען ווי אַן אייגענעם מענטשן, געזאָרגט זיך פאַר זיין וואוילזיין, באַקוועמלעכקייט און בכלל באַהאַנדלט אים מיט גרויס רעס-פּעקט. זיי האָבן אים פאַרשאַפט די נייטיקע קונסט-מאַטעריאַלן, מיט וועלכע ער האָט טאַקע געמאַכט אַ סך פאַרטרעטן פון זייערע אָנגעזעענע מענטשן.

מיט זיין געוויינלעכער קלאַרקייט דערציילט קאַרוואַלהאַ וועגן דעם לעבן אין סאַלט לעיק סיטי און וועגן די דאַרטיקע אינסטיטוציעס — דאָס געריכט-הויז, די קירכע, ער דערציילט אויך וועגן אַ פּלאַץ פון איינעם אַ באַגייסטערטן מר' אַנדזשעל אויפצובויען אַ טעמפל, וואָס זאל זיין אַ פינקטלעכער מאָדעל פון דעם אוראַלטן טעמפל אין די צייטן פון דעם מלכי-צדק פּריסטענטום.

קאַרוואַלהאַ איז געווען איינער פון די ערשטע אָפּצוגעבן אַן ערלעכן באַריכט וועגן די מאַרמאַנען. ער האָט באַוואונדערט זייערע גוטתאָרטיקע וואוילטאַטן און זייער פּלייסיקייט, ווי אויך זייער גוטן באַהאַנדלען די אינדיאַנער. ער באַמערקט דערביי, אַז ביי די מאַרמאַנען זעט מען ניט קיין שכרות און פאַרברעכן און מען הערט ביי זיי ניט קיין שמוציקע רייד און קיין ניבול-פה. איין זאך האָט אים נאָר שטאַרק פאַרדראָסן און וויי געטאַן — זייער פּראַקטיצירן פּאַליגאַמיע (פּילויביעריי); אין דעם גאַווערנאָרס פּאַלאַץ האָבן זיך דעמאָלט געפונען 19 ווייבער; אויך די אַנדערע אָנגעזעענע איינוואוינער האָבן געהאַט גענוג ווייבער — יעדער איינער לויט זיין וואוילשטאַנד און זיין פּאַזיציע אין געזעלשאַפטלעכן לעבן. ער האָט ניט געקאַנט שלום מאַכן צווישן זייערע מוסטערהאַפטע כאַראַקטערן און זייער באַרבאַרישער פּראַקטיק פון פּילויביעריי. אין שמועסן וועגן דעם פּלעגן זיי ברענגען ראיות פון פּסוקים פון דער ביבל צו באַרעכטיקן עס, אָבער אויך קאַרוואַלהאַ האָט געפונען גע-נוג פּסוקים אין דער ביבל אויף אָפּצושלאַגן זייערע באַווייזן. אַזוי איז עס געווען דעמאָלט.

דעם וועג פון יוטאָ קיין לאַס-אַנדזשעלס האָט קאַרוואַלהאַ דורכגעמאַכט אונטער גינסטיקע באַדינגונגען, אָבער אויך ניט אינגאַנצן אַן געפּערלעכע צופאַלן, ווידער געפּינען מיר ביי אים באַשרייבונגען פון די וואונדערלעכע נאַטור-פּאַנאָראַמעס, וואָס ער האָט געטראָפּן אויפן וועג. דאָ זיינען געווען, פון איין זייט, — רייכע פאַרשיידן-אַרטיקע בונט-קאַלירטע פּלאַנצן, און ווי אַ קאַנטראַסט — די וויסטע פּוסטיקייט פון דעם דראַענדיקן מדבר. נאָך יוטאָ איז שוין לאַס-אַנדזשעלס ביי אים געווען אַן אַנטווישונג.

אַט וואָס קאַרוואַלהאַ שרייבט וועגן דער דעמאָלטדיקער לאַס-אַנדזשעלעס: „יעדן פּרימאַרגן באַגריסט מען אייך מיט דער געוויינלעכער פּראַגע; וויפּל מאַרדן זיינען באַאַנגען געוואָרן די פאַריקע נאַכט? און דער ענטפּער איז געוויינלעך: בלויז פיר — 3 אינדיאַנער און אַ מעקסיקאַנער. אין דער צייט, וואָס איך בין דאָרטן געווען, איז כמעט יעדע נאַכט באַאַנגען געוואָרן אַמאָניציקסטן איין מאַרד“.

געמבלינג און אַנדערע געזעלשאַפּטיקייטן זיינען נאָך דער אַנטדעקונג פון גאַלד געוואָרן אַ טאַג-טעגלעכע דערשיינונג אין קאַליפּאָרניע. עס זיינען אויך געווען גענוג מענטשן, וואָס האָבן זיך אָפּגעגעבן מיט פאַרמירי און מיט אַנדערע ערלעכע באַ-שעפּטיקונגען. קאַרוואַלהאַס אויגן זיינען שטענדיק געווען אָפּן, גרייט אויפצוכאַפּן

אלדאָס אַרומיקע, איבערהויפט — דאָס אומגעוויינלעכע. אַזוי אַרום האָט ער איינמאַל אויסגעגראָבן פֿון דער ערד אַ פֿרעהיסטאָרישן מאַסטאָדאָן, וואָס איין צאָן פֿון דעם דאָזיקן מאַנסטער האָט געוואויגן אַכט פֿונט.

קאָרוואַלהאָ איז שוין גרייט געווען אומצוקערן זיך אַהיים צו זיין פֿאַמיליע און צו זיין פֿריערדיקער באַשעפֿטיקונג. ער האָט אינגיכן איבערגעגעבן פֿרימאַנטן זיינע צייכענונגען און דאָגעראַטיפֿ־פֿאַטאָגראַפֿיעס פֿאַר דעם פֿולן באַריכט פֿון דער עקספּעדיציע, וואָס פֿרימאַנט האָט געהאַלטן אין צוגרייטן. צום באַדוירערן, איז פֿרימאַנט געווען דעמאָלט שטאַרק פֿאַרנומען מיט אַנדערע זאַכן און האָט זיך ניט געקאַנט אָפּגעבן אינגאַנצן מיט זיין באַריכט. דער רעזולטאַט דערפֿון איז געווען, אַז די בילדער זיינען פֿאַרשוואַונדן געוואָרן און מ'האַט זיי קיינמאַל ניט געפֿונען. מען ווייסט אויך ניט, וואָס עס איז געוואָרן פֿון די מערסטע בילדער, וואָס ער האָט געשאַפֿן אין יוטאַ. ערשט מיט פֿיר יאָר שפּעטער, אין 1857, האָט קאָרוואַלהאָ פֿאַר־עפֿנטלעכט זיין „לינקאָלן“ אינצידענטן פֿון אַ ריזיקאַלישער ריזע אין דעם ווייטן מערבֿ. אַזוי אַרום איז דורך אַ מאַדנעם צופֿאַל דער פֿלאַן צו דרוקן בילדער אָן אַ בוך פֿאַר־וואַלדט געוואָרן אין אַ בוך אָן בילדער.

נאָכן צוריקקערן זיך אַהיים, האָט קאָרוואַלהאָ געשאַפֿן אַ צאַל פֿאַרטרעטן און לאַנדשאַפֿטן (אייניקע זיינען געווען באַזירט אויף דעם וואָס ער האָט געזען אויף זיין ריזע). די סאַמע אַמביציעזע אַרבעט זיינע פֿון יענער צייט איז אָן ספֿק — זיין פֿאַרטרעט „לינקאָלן“. פֿונקט ווי זיין „משהס איינשטעלן זיך פֿאַר די איזראַעליטן“, האָט אויך „לינקאָלן“ אַ טיפֿערן ציל און באַדייטונג ווי אַ געוויינלעכער פֿאַרטרעט. דאָס דאָזיקע בילד האָט צו דערציילן אַ וויכטיקע מעשה און געבן אַ מאַראַלישע לעקציע. אין אַ סך הינזיכטן איז פֿאַראַן אַן אונטערשייד צווישן די צוויי בילדער: דאָס „משה“ בילד איז היסטאָריש און שטעלט מיט זיך פֿאַר אַ באַשטימטן מאַמענט אין אַ באַ־שטימטן אַרט. „לינקאָלן“ איז אָבער אַן אַלעגאָריש בילד, אין וועלכן איר קאַנט זען סיי די פֿאַרגאַנגענהייט, סיי די געגנוואָרט; דאָס אינווייניקסטע, פֿונקט ווי דאָס דרויסנדיקסטע. מיר וועלן אפשר בעסער באַגרייפֿן קאָרוואַלהאָס „לינקאָלן“, אויב מיר וועלן האָבן אין זינען, אַז יידן האָבן זיך געפֿונען אויף ביידע זייטן פֿון דעם ביר־גער־קריג; אין דער צייט, וואָס ראַבאָאי מאַריס ראַפֿאַל איז געווען אַ הייסער אָנהענגער פֿון די שקלאָפֿן־שטאַטן, זיינען אַנדערע מענטשן, ווי ראַבאָאי איינהאַרן, געווען קעמפֿער קעגן שקלאָפֿעריי. אויך צווישן דוּשאַן בראַונס אָנהענגער זיינען געווען יידן, צווישן וועלכע עס איז געווען אויך דוּשאַן קאַנדי.

בנוגע קינסטלער איז עס אויך געווען אַזוי: פֿון די צוויי באַוואוסטע יידישע פֿלאַסטישע קינסטלער אין טשאַרלסטאָן איז סידיני מאַיסע געווען אויף דער זייט פֿון דער „סאָוט“ (קאָנפֿעדעראַציע) און קאָרוואַלהאָ — אויף דער זייט פֿון דער „נאַרט“ (וואַשינגטאָנער רעגירונג). עס ווערט אפילו דערציילט אין דעם דרומדיקן „מוירקורי“ וועגן אַ יידישן קינסטלער קאַהען, וואָס ער איז „אַזוי שטאַרק געווען אויפֿגעבראַכט קעגן דער אַגרעסיע“ פֿון דעם „צפֿון“, אַז ער האָט אַ שליידער געטאַן זיין פענול און איז אַריין אין אַקטיווער מיליטערישער דינסט מיט דער קאָנפֿעדעראַציע (דרום).“

קאָרוואַלהאָס „לינקאָלן“ איז אַן אויסדרוק פֿון טיפֿער אַכטונג און אַנערקענונג

צו א גרויסן מענטשן. באשיצט מיט א שווערן פארהאנג, ויצט לינקאלן אויף זיין שטול אין א פייערלעכער פאזע און מיטן באוואוסטזיין פון זיין הויכן אמת און די שווערע פאראנטווארטלעכקייטן, וואס זיינען פארבונדן מיט דעם. אויף זיין לינקער זייט זעט מען דעם קופאל פון דער „קעפיטאל“-געביידע — א סימבאל פון זיין סטאטוס. הינטער אים אויף דער רעכטער זייט געפינט זיך וואשינגטאנס סטאטוע, וועמעס מאנטל ער האט געירשנט. וואשינגטאן האט געהאט געפירט א קאמף פאר דער אומאפהענגיקייט פון לאנד און פאר דער איינשטעלונג פון א רעפרעזענטאטיווער דעמאקראטיע. לינקאלן האט פארגעזעצט וואשינגטאנס ארבעט דורכן קאמף פאר פרעזערווירן די גאנצקייט פון לאנד און באפרייען די שקלאפן. דער דאזיקער קאמף איז ארויפגעצוואונגען געווארן אויף אים; ער האט ניט געוואלט, עס זאל בלייבן א שנאה צווישן די צוויי קעמפענדיקע צדדים. אין האנט האלט ער א צונויפגעוויקלטן פאפיר, וואס האט אויף זיך א ציטאטע פון זיין אייגענער רעדע, וואס ער האט געהאלטן ביי זיין אריינטרעטן אין זיין צווייטן טערמין אלס פרעזידענט:

„מיט ביזע אבזיכטן צו קיינעם ניט,
און מיט גוטע געפילן צו אלעמען“.

קארוואלהא זעט לינקאלנען פון א נאך ברייטערער פערספעקטיוו. ער באטראכט אים ווי דעם טרעגער פון דער פרייהייט-טראדיציע, וואס ציט זיך דורך די דורות צוריק אויף זיין דער אלטערטימלעכער וועלט. אין ווייטן הינטערגרונט זיינען די צוויי גרויסע פאלקס-טריבונען און רעפארמאטארן פונעם אמאליקן רוים, — די בריי-דער גאיוס און טיבעריוס גראקוס. פונקט ווי לינקאלן, האבן די גראקוס ברידער אויך געקעמפט פאר דעם וואוילזיין פון די ארעמע און די ניט-פריווילעגירטע, און פונקט ווי לינקאלן, זיינען זיי אויך דערמארדעט געווארן. נעענטער אין פאדערגרונד איז דיאגענעס, דער באשיידענער גריכישער פילאזאף, וואס האט זיך אויפגעהאלטן אין א פאס און ארומגעטראגן זיך טאג און נאכט מיט א לאמטערן, זוכנדיק אן ערלעכן מענטשן. נאך צוויי טויזנט יאר זוכן האט דיאגענעס ענדלעך געפונען דעם „ערלעכן אייב“ (האנעסט אייב). און ווי באלד דאס זוכן איז געענדיקט, דארף ער שוין ניט די לאמטערן — לאזט ער זי פאלן צו דער ערד.

די קאמפאזיציע פון דעם בילד איז א געוויינלעכע; פונקט ווי א סך אנדערע קינסטלער פון זיין צייט, האט אויך קארוואלהא שטארק געהאלטן פון גיין אין די פוס-טריט פון די קלאסיקער. דאס זעט זיך ארויס קלאר פון זיינער א קורצער צו-פעליקער באמערקונג אין זיין בוך „אינצידענטן...“ באטראכטנדיק איינע פון די וואונדערלעכע נאטור-לאנדשאפטן אויף זיין רייזע, זאגט ער: „די אמאליקע מייס-טערס האבן אלעמאל געשאפן הארמאניע אין זייערע בילדער, ווייל זיי האבן זיך נאענט צוגעקוקט צו דער נאטור און גוט געשטודירט זי, כאטש מען מוז צוגעבן, אז פון דער וויסנשאפט פון קאלירן האבן זיי ניט געוואוסט, ווייל אין די צייטן פון ראפאעל אדער טיציאן זיינען ניט געווען קיין ביכער וועגן דער טעאריע פון קאלירן. מאדערנע פארשער האבן אויסגעפונען פארוואס די נאטור איז אזוי הארמאניש-שיין אין וואס פאר א קליידער זי זאל זיך ניט אויספונן“.

„די שאפונגען פון מאדערנע קינסטלער דארפן דעריבער אלעמאל זיין ריכטיק סקיצירט, ווייל די נאטור פון וועלכער זיי מאכן, איז דאך די זעלבע ווי ביי די אלטע

מייסטערס; אויסער דעם העלפט דאָך זיי די וויסנשאַפט מיט טעאָרעטישע פּראַב-
לעמען, באַזירט אויף וויסנשאַפטלעכע שטודיעס אין די פּאַרשיידענע צווייגן פון
נאַטור-פּילאָסאָפּיע.

די סכעמע, אויף וועלכער די קאָמפּאָזיציע פון דעם „לינקאָלן“ בילד איז באַ-
זירט, איז אויף דיאָגאָנאַלע ליניעס: פון אויבן רעכטס ביז אונטן לינקס, און פון
אויבן לינקס ביז אונטן רעכטס, פאַרמירנדיק דעם בוכשטאַב X (עקס). קאָלירן ווערן
פאַרזיכטיק אויסגעקליבן לויט זייער מאַקסימום-עפעקט. טונקעלע קאָלירן דאַמינירן
אינעם בילד: טונקל-רויטער פּאַרהאַנג, טונקל-ברוינער שטול, שוואַרצער אַנצוג
פון דעם פּרעזידענט און די גרויסע פענומבראַ (האַלב-שאַטן — האַלב-ליכט), אין
וועלכער די סטאַטוע פון וואַשינגטאָן איז איינגעהילט. דער ליכטיקערער טייל איז
אויף דער רעכטער זייט: דער קופּאַל פון דעם „קעפיטאַל“, די בלאַט-בליוע און
בלאַס-גריןע קאָלירן פונעם הימל און די ביימער. טשיקאָווע איו, וואָס דיאָגענעס
און די גראַקסוס-ברידער זיינען געמאַלן אין ווייסן קאָליר, פונקט ווי זיי וואַלטן נאָך
אַלץ געווען פאַרזיכטיקע אַלטע סטאַטוען, וואָס זיינען פּלוצלונג אויפגעשטאַנען
תּחית המתים.

אין פּערזענלעכער כאַראַקטער-שטריך פון קאָרוואַלהאָ דאַרף מען באַמערקן:
דאָס איז זיין אינטערעס צום געזעלשאַפטלעכן לעבן, וואָס זעט זיך קלאַר אַרויס אין
די פּאַלגנדיקע צוויי אינצידענטן: אין 1857 האָט די פאַראייניקטע שטאַטן פאַר-
האַנדלט וועגן אַ מלוכה-אַפּמאַך מיט שווייצאַריע. דער דאָזיקער אַפּמאַך האָט געהאַט
אַ שטאַרקע שייכות צו יידן, ווייל אייניקע שווייצאַרישע קאָנטאַנען האָבן ניט דער-
לויבט יידן צו וואוינען אויף זייער טעריטאָריע. ווען אַזאַ אַפּמאַך וואַלט אונטערגע-
שריבן געוואָרן, וואַלט עס געמיינט, ערשטנס, אַז יידן טאָרן ניט רעפּרעזענטירן
אַמעריקע ביי דער שווייצאַרישער רעגירונג; עס וואַלט אויך געמיינט, אַז אַמעריקע
גיט אומדירעקט איר הסכמה אויף דער שווייצאַרישער דיסקרימינאַציע קעגן יידן.
קיין וואונדער ניט, וואָס אין לאַנד האָט זיך אויפגעהויבן אַן אַגיטאַציע קעגן ראַטיפּי-
צירן דעם דאָזיקן אַפּמאַך, און די באַוועגונג האָט טאַקע געהאַט אַ שטאַרקע ווירקונג
אויפן סענאַט און אויפן סעקרעטערי אָו סטעיט. אין דער דאָזיקער פּראָטעסט-באַ-
וועגונג האָט זיך קאָרוואַלהאָ שטאַרק באַטייליקט — דורך אַגיטירן און אַרגאַניזירן
וואָס מער מענטשן קעגן ראַטיפּיצירן דעם אַפּמאַך.

דער צווייטער פּאַל איז געווען, ווען אַ קאַטוילישע קראַנקן-שוועסטער האָט אין
1858 אין געהיים אָפּגעשמדט אַ יידיש קינד מיטן נאָמען עדגאַרדאַ מאַרטאַראַ אין
באַלאַנאַ. זי האָט דאָס געטאָן, ווייל זי האָט גערעכנט, אַז דאָס וועט העלפן דעם קינד
גיכער געזונט ווערן. אין זעקס יאָר אַרום איז דעם פּויפּסט פּאַליציי געקומען צום
קינדס עלטערן און מיט גוואַלד אַוועקגענומען אים פון זיי, כדי צו דערציען אים אַלס
אַ קאַטאָליק. עס האָט ניט געהאַלפן קיין טענות און קיין בעטן זיך פון די עלטערן.
די דאָזיקע ברוטאַלע האַנדלונג האָט אויפגערודערט ערלעכע מענטשן אומעטום און
געוועקט סימפּאַטיע צו די אומגליקלעכע עלטערן. ניט געריט זיינען געבליבן דער
פּויפּסט און זיין פּאַליציי. אַן אַמעריקאַנער קאַטאָליק האָט אין אַן אַרטיקל אין ראַבאָאי
לעסערס זשורנאַל געפראוואוט „אויפקלערן“ די יידן, וואָס פאַרשטייען ניט די קריסט-
לעכע דאָקטרינן, אַז די טויפונג איז אַ הייליקער אַקט, וואָס נעמט אַוועק די איינגע-

בוירענע זינד און פאַרוואַנדלט דעם געטויפטן אין גאַטס אַ קינד, און דעריבער קאָן מען עס ניט צוריקקערן צו די עלטערן.

אויך אין דעם קאַמף פאַר צוריקברענגען דאָס קינד צו זיינע עלטערן האָט זיך קאַרוואַלהאָ אַקטיוו באַטייליקט.

קיין צופיל זאַכן האָט קאַרוואַלהאָ אין זיין קונסט ניט אויפגעטאַן נאָך זיין צוריק-קערן זיך פון דער עקספעדיציע. אַזוי ווי ער האָט ביי פאַרשיידענע געלעגענהייטן אַרויסגעוויזן אַ נייגונג צו וויסנשאַפט, איז געבליבן ביי אים, ער זאָל אַ פּראַוו טאַן צו פאַרנעמען זיך אין דער ריכטונג פון וויסנשאַפטלעכער טעטיקייט. דאָס מאָל האָט זיך עס אים איינגעגעבן: ער האָט דערפונדן אַ נייע סיסטעם פון באַהייצונג דורך הייסע וואַסער און דאַמף. אינגיכן האָט ער אַרגאַניזירט זיין אייגענע פירמע — „דהי קאַרוואַלהאָ היטינג ענד סופּערהיטינג קאָ.“ פון וועלכער ער האָט געצויגן אַ סך אַ גרעסערע הכנסה ווי פון זיינע פאַרטערטן און דאַגעראַטיפּ-בילדער.

די לעצטע יאָרן האָט ער פאַרבראַכט אין ניו-יאָרק, וואו ער איז געשטאַרבן דעם 21טן מאַי 1897, דורכשפאַנענדיק אַ שטיקל פון דעם 19טן יאָרהונדערט מיט אַלע זיינע עוואָלוציאָנערע אַנטוויקלונגען און רעוואָלוציאָנערע אויפבריוון.

אַ סך פון קאַרוואַלהאָס קינסטלערישער ירושה איז פאַרשוואונדן געוואָרן, אָבער אַ צאָל פון זיינע פאַרטערטן קאָן מען נאָך טרעפן אין מוזיען און ביי פּריוואַטע קונסט-קאַלעקטאָרס. לויט זייער איינפאַכקייט און כאַראַקטער-אַנאַליז דאַרף מען זיי צורע-כענען צו זיינע בעסטע שאַפונגען. לאַמיר האַפן, אַז איצטער, ווען קאַרוואַלהאָס נאָמען ציט צו אַלגעמיינע אויפמערקזאַמקייט, וועלן זיך אַפּזוכן נאָך פון זיינע שאַפונגען. עס קאָן זיין, אַז צווישן זיי וועלן אפילו זיין אייניקע מיט געפּעלשטע אונטערשריפטן, וואָס דאָס גופא וואַלט שוין געווען אַ סימן פון זיין באַרימטקייט.

לאַמיר אים געבן די גרעסטע אַנערקענונג פאַר זיין בוך „אינצידענטן“... וואו עס איז פאַרצייכנט געוואָרן די כראַניק פון אַ געוואַגטער עקספעדיציע אין אַ העכסט-אינטערעסאַנטער עפאַכע. קאַרוואַלהאָס רייזעס זיינען ניט געווען פון אַזאַ ברייטן פאַרענעם ווי די רייזעס פון זיין ווייטן יידישן פאַרגייער רבי בנימין פון טודעלאַ, אָבער זיין דערפאַרונג צווישן „די צען פאַרלירענע שבטים“ קאָנען זיך גוט אַריינפאַסן אין בנימין פון טודעלאַס טאַג-בוך.

יידיש: נ. הייקין

צו דער געשיכטע פון יידישע פילםס

1.

די פילם-קונסט איז איצט אָנערקענט ווי אַ וויכטיקער געביט פון דער קולטור. די פילם-קונסט איז איינע פון די איינפלוסרייכסטע קונסט-צווייגן, וואָס באַווירקט דאָס קולטור-לעבן און שאַפונג-פראָצעס פון מאַדערנעם מענטשן אין דער גאַרער וועלט.

אמת, מיט דער אַנטוויקלונג פון טעלעוויזיע אין די לעצטע יאָרן, איז געפאַלן די צאָל באַזוכער אין די פילם-טעאַטערס. ס'זיינען אָבער פאַר דער צייט צוגע-קומען צענדליקער מיליאָנען נייע צושויער, וואָס דער טעלעוויזיע-אַפּאַראַט ברענגט אין זייערע היימען נייע און אַלטע פילםס.

אַ רייכע ליטעראַטור איז אין משך פון די לעצטע זעכציק יאָר — זינט דעם געבורט פון מאַדערנעם פילם — געשאַפן געוואָרן אין פאַרשיידענע שפּראַכן וועגן יעדן צווייג פון דער פילם-קונסט און טעכניק: סצענאַרע, שווישפּיל, איינ-פלוס, פּראָדוקציע, רעזשי און פאַרשפּרייטונג. שרייבער, וויסנשאַפטלער און פאַרשער האָבן זיך פאַרנומען מיט דער פילם-קונסט.

אפילו אַזאַ לאַנד, ווי מדינת ישראל, וואו די פילם-קונסט און פּראָדוקציע איז נאָך אין די וויקעלעך, האָט שוין אַרויסגעגעבן עטלעכע ערנסטע ביכער וועגן פילםס, צווישן זיי: „קולנוע“ (קלאַנג-פילם) פון יהודה הראל, פאַרלאַג „יבנה“, תל-אביב, 1956; „צרלי צפלין, חייו ויצירתו“ (טשאַרלי טשאַפלין, זיין לעבן און שאַפן), פון א. ב. יפה, פאַרלאַג „עדית“, תל-אביב, 1955. חוץ דעם דערשיינען אין תל-אביב ספּעציעלע פילם-זשורנאַלן: „אמנות הקולנוע“ (די קונסט פון קלאַנג-פילם) — אַן ערנסטער זשורנאַל וועגן דער פילם-קונסט און די צוויי פּאָפּולערע זשורנאַלן: „קולנוע“ (קלאַנג-פילם) און „עולם הקולנוע“ (די וועלט פון קלאַנג-פילם).

די יידישע ליטעראַרישע וועלט, מיט איין וויכטיקן אויסנאַם, האָט געשאַנקען ווייניק אויפּמערקזאַמקייט פאַר דער מאַסן-קונסט פון אונדזער יאָרהונדערט אויך אין יענע „זיבן גוטע יאָרן“, ווען צענדליקער יידישע פילםס זיינען פּראָדוצירט געוואָרן. ספּעציעל האָט געזינדיקט די יידישע פּרעסע פון אַמעריקע, וואָס האָט ווייניק זיך פאַראינטערעסירט מיטן יידישן פילם אין לאַנד און במילא ניט גע-האַלפן דער אַנטוויקלונג פונעם יידישן פילם.

דאָס ווערט אַרויסגעבראַכט אין אַ קאַרעספּאָנדענץ פון ניו-יאָרק צו די „לי-טעראַרישע בלעטער“ (וואַרשע, נ' 29, 1930). עס ווערט געזאָגט: „... מיר האָבן שוין אין ניו-יאָרק די „יהודה פילם-פּראָדוקציע“, וואָס שטעלט זיך אַן אויפּגאַבע

„אויסצופירן דראַמען פון יידישן לעבן, סצענעס און פאָסירונגען פון דער יידישער געשיכטע, יידישן פאָלקלאָר און לעגענדעס, קאָמעדיעס און סצענישע בילדער“ — בקיצור, אַ יידישע קלאַנג־פּילם געזעלשאַפּט מיט אַ גרויסן פּאַרנעם.

דער הויפט פון דער „יהודה פּילם־קאַרפּאָראַציע“ איז, אגב, געווען יוסף זיידען, דער „פּאַטער“ פון יידישן קלאַנג־פּילם אין אַמעריקע.

ווייטער דערציילט דער קאַרעספּאַנדענט פון ניו־יאָרק: „די ערשטע יידישע קלאַנג־פּילמען, וואָס די געזעלשאַפּט האָט פּראָדוצירט, ווערן שוין באַוווּן אין די קינאָ־טעאַטערס פון די ניו־יאָרקער יידישע קוואַרטאַלן. דערווייל ווערט געגעבן אַ מעלאָדראַמע „די יידישע מאַמע“, אַ קאָמעדיע „שוסטער ליבע“, מיטן אַנטייל פון די מיטגלידער פון דער ׳ווילנער טרופע׳, וואָס געפינט זיך אין ניו־יאָרק, און אַ סצענירונג פון אברהם רייזענס ׳מאי קא משמע לך׳...“

דער קאַרעספּאַנדענט וואַרפט פאַר דער יידישער פּרעסע אין אַמעריקע: „דער אינהאַלט פון דער מעלאָדראַמע און קאָמעדיע איז, צום באַדויערן, ניט פון אַ געהויבענעם סאָרט, און דאָס איז אפשר די סיבה, וואָס די היגע יידישע פּרעסע האָט לעת עתה פאַרשוויגן די ערשטע דעמאָנסטראַציע פון יידישן קלאַנג־פּילם, כאַטש אַן עוולה איז עס. אַ גרויסע מחנה פּיעסן פון ניט קיין בעסערן סאָרט, וואָס ווערן געוווּן אין יידישן טעאַטער, ווערן יאָ רעצענזירט און אפילו געלויבט... די זינד פון פאַרשוויגן איז נאָך גרעסער דערמיט, וואָס שוין דער נייער אויפטו — יידישע קלאַנג־פּילמען — וואָלט געדאַרפט אַרויסרופן אַ גרעסערע פאַראַינטערע־סירונג מצד דער יידישער פּרעסע.“

ס׳איז נויטיק צו באַריכטן, אַז ביז 1930 זיינען פּראָדוצירט געוואָרן עטלעכע צענדליק יידישע פּילמס, הויפטזעכלעך אין צאָרישן רוסלאַנד, צווישן זיי — לויט די ווערק פון יידישער בינע און באַקאַנטע שרייבער, ווי יעקב גאַרדין, ז. ליבין, אַסיפּ דימאָוו, פּרץ הירשביין, יעקב וואַקסמאַן, שלום אַש, איזידאַר זאָלאַטאַרעווסקי, יוסף לאַטיינער, י. ל. פּרץ, מ. ריכטער, שלום עליכם און ל. קאַברין.

מען האָט אויך פאַרשוויגן די יידישע פּילמען אין די סוף דרייסיקער יאָרן, ווען ערנסטע פּאַרזוכן זיינען געמאַכט געוואָרן, הויפטזעכלעך אין אַמעריקע און פּוילן, צו איבערזעצן אין דער פּילם־שפּראַך די ווערק פון פּרץ הירשביין („גרינע פעלדער“, 1938); ש. אַנסקי („דער דיבוק“, 1937); יעקב גאַרדין („מירעלע אפרת“, 1938); דוד פּינסקי („יאַנקל דער שמיד“, 1938); מענדעלע מוכר ספרים („די קליאַטשע“, 1939); שלום עליכם („טביה דער מילכי־קער“, 1939). די יידישע פּרעסע האָט זיך באַנוגנט געוויינלעך מיט „פּובליסיטי־נאַטיצן און מיט קורצע אַפּהאַנדלונגען וועגן די יידישע פּילמס.

אַן אויסנאַם אויף אַט דעם קולטור־געביט איז געווען די „ליטעראַרישע בלע־טער“ (דערשינען אין וואַרשע פון 1925 ביז אָנהויב פון דער מלחמה אין 1939 אונטער דער רעדאַקציע פון נחמן מייזל), צענדליקער אַרטיקלען און אַפּהאַנדלונגען וועגן יידישע פּילמס אין פּוילן, אַמעריקע און סאָוועטנפּאַרבאַנד זיינען דערשינען אין די „ליט־בלעטער“, געשריבן פון נחמן מייזל, פון פאַרשיידענע מיטאַרבעטער און פון יידישע טעאַטער־און פּילם־קינסטלער.

אין 1926 איז אין די „ליט. בלעטער“ דערשינען אַן אַרטיקל אונטערן נאָמען

„ארום די יידישע פילמען“, אין וועלכן דער שרייבער צ. ב. טורקאוו פראטעסטירט קעגן דער הפקרות, וואָס הערשט אין דער יידישער פילם-וועלט.

אין 1928 זיינען פאַרעפנטלעכט געוואָרן אין די „ליט. בלעטער“ באַשרייבונגען ארום דער אַרבעט פון שאַפן דעם פילם „פוילישע וועלדער“, לויט יוסף אַפאָטאָשוס ראָמאַן. אין 1930 דערציילט יאנאס טורקאוו, דער רעזשיסער, אין אַ לענגערן אַרטיקל, איינצלהייטן וועגן די באַמיאונגען צו אונטערדריקן דעם פילם.

אין 1936 איז דערשינען אין די „ליט. בלעטער“ אַ לענגערער געשרעך מיטן פראָדוצירער יוסף גרין וועגן יידישע פילמס בכלל און ספעציעל וועגן דעם פילם „אידל מיטן פידל“ (מיטן אַנטייל פון מאַלי פיקאַן). דאָס זעלבע יאָר איז אויך דערשינען אַ לענגערע אַפּהאַנדלונג וועגן פילם „מיר קומען אָן“ — וועגן דער מעדעם-סאַנאַטאָריום אין וואַרשע.

דאָס זעלבע יאָר איז אין די „ליט. בלעטער“ פאַרעפנטלעכט געוואָרן אַ פראָטעסט קעגן די געשמאַקלאַזע יידישע פילמס, מיט וועלכע אַמעריקע האָט צו יענער צייט פאַרפלייצט פוילן. אַ שאַרפע קריטיק קעגן פאַרביליקן דעם יידישן פילם האָט אַרויס-געזאָגט אין אַן אינטערוויו מיט מ. קיטאי דער סצענאַריע-שרייבער פונעם פילם „על חטא“ י. מ. ניימאַן (געשטאַרבן מיט עטלעכע יאָר צוריק אין ארץ-ישראל).

ניימאַן און אַלעקסאַנדער מאַרטען, פראָדוצירער פון „על חטא“, האָבן אין 1938 פאַרעפנטלעכט אין די „ליט. בלעטער“ זייערע פלענער פאַר אַן אויסגעברייט-טערטער פראָדוקציע פון יידישע קונסט-פילמס. דעם זעלבן יאָר איז אויך איבער-געדרוקט געוואָרן אין די „ליט. בלעטער“ אַן אַרטיקל פון ב. צביון מיט איינגאַרטיקע געדאַנקען וועגן פילם „דער דיבוק“.

אַן אַרטיקל וועגן פילם „גרינע פעלדער“ פון פּרץ הירשביין האָט פאַרעפנט-לעכט אין די „ליט. בלעטער“ אין 1938 נחמן מייזל, וועלכער האָט זיך דאָן שוין געפונען אין אַמעריקע, וואו דער פילם איז פראָדוצירט געוואָרן. נ. מייזל שרייבט: „עס איז שוין אַ מעשה פון אַ צען וואָכן, ווי אין פיל ניו-יאָרקער קינאַס גייט מיט גרויס דערפאַלג דער פילם „גרינע פעלדער“, סצענאַריע פון פּרץ הירשביין, רעזשי פון יעקב בן-עמי, אונטער דער דירעקציע פון עדגאַר ג. אולמער, אויפגעפירט דורך דער קאַלעקטיווער פילם-פראָדוקציע, וואָס איז געשאַפן געוואָרן אין ניו-יאָרק אויפצופירן גוטע, קינסטלערישע פילמען. „גרינע פעלדער“ איז דער ערשטער אָנהויב. עס ווערט צוגעגרייט דוד פּינסקיס „יאַנקל דער שמיד“, ה. ליייוויקס אַ בילד, פּרץ הירשביינס „די פּוסטע קרעטשמע“ און אַנדערע... איך האָב געזען דעם פילם „גרינע פעלדער“ און געוואַלדיק הנאה געהאַט. אַ טייל סצענעס האָבן מיך געירט ביו טרערן...“ („ליט. בלעטער“, וואַרשע, נ' 9, 1938).

וויטער דערציילט נ. מייזל, אַז ער האָט זיך פאַראינטערעסירט מיט די „הינ-טער קוליסן“ און זיך דערוואוסט פון די „הויפט-מחזותנים“ יעקב בן-עמי, עדגאַר ג. אולמער, לודוויג לאַנדי, ראַמאַן ריבוש, עדוואַרד טשאַדרוו און גריגאָרי מאַסקאו, אַז זיי האָבן געהאַט שוועריקייטן פונעם קינסטלערישן יידישן פילם „גרינע פעלדער“.

צוואַנציק טויזנט דאָלער — אַ מינדערוויכטיקע סומע פאַר אַ פילם! די נאָך איין וויכטיקער קוואַל צו דער געשיכטע פון יידישע פילמען איז — די אינפאַרמאַציע פון שוישפילער, וועלכע האָבן אַנטיילגענומען אין די פילמס. אין

אַמעריקע לעבן שוישפילער, וועלכע זיינען אויפגעטראָטן אין די יידישע פילם, וואָס זיינען פראָדוצירט געוואָרן אין צאָרישן רוסלאַנד. ביים אינטערוויוואירן אייניקע יידישע שוישפילער, האָבן מיר זיך דערוואוסט, אַז די אַמעריקאַנער שוישפילער פלעגן פאַרבאָטן צו דערציילן דעם עולם וועגן זייער אַנטייל אין פילם. בינע- שוישפילער האָבן ניט געהאַלטן פון דער פילם-קונסט. די באַציאונג האָט זיך גע- ענדערט ערשט אין 1912, נאָכדעם ווי די באַרימטע סאַראַ בערנאַרד האָט זיך באַ- וויזן אויפן לייזונג אינעם פילם „קעניגין עליזאַבעט“.

די זעלבע באַציאונג האָט געהערשט ביי יידישע שוישפילער צו די יידישע פילם. אמת, ס'איז ניט געווען מיט וואָס זיך איבערצונעמען. די מערסטע יידישע שוישפילער האָבן אפילו „פאַרגעסן“, אין וועלכע פילם זיי זיינען אויפגעטראָטן.

ביים צוזאַמענשטעלן אַ צעטל פון יידישע פילם האָט געקאָנט העלפן דער „לעקסיקאָן פון יידיש טעאַטער“, רעדאַקטירט פון זלמן זילבערצווייג, מיט דער מיטאַרבעטערשאַפט פון יעקב מעסטל. די מערסטע יידישע שוישפילער האָבן אָבער פאַרשוויגן וועגן זייער אַנטייל אין יידישע פילם. אָדער צוגעשטעלט אינפאַרמאַציע בלויז וועגן די פילם, וואָס זיינען זיי געווען צום האַרצן.

אין דער ביאָגראַפיע פון מאַלי פיקאַן, צום ביישפיל, ווערט דערציילט אין „לעקסיקאָן“, אַז זי האָט אַנטיילגענומען אין צוויי פילם: „אידל מיטן פידל“ (1936) און „מאַמעלע“ (1938). מאַלי פיקאַן האָט אָבער אויך אַנטיילגענומען אינעם שטומען יידישן פילם „מול טוב“, צו וועלכן ס'איז שפעטער צוגעשטעפּט געוואָרן אַ „טאַקינג פראָלאָג און עפילאָג“.

מאַריס שוואַרץ, ווייזט זיך אַרויס, האָט אַנטיילגענומען אין דריי פילם: „די אומגליקלעכע כלה“, „יזכור“ און „טביה“. אין דער ביאָגראַפיע פון מאַריס שוואַרץ ווערן אָבער דערמאָנט בלויז די לעצטע צוויי פילם. בנוגע דעם פילם „די אומגליקלעכע כלה“ (פריער „צעבראַכענע הערצער“) ווערט אַנגעגעבן אין אַן אַנאַנס, אַז דאָס איז „אַן אמת בילד פון יידישן לעבן — וואו דער ייד ווערט געוויזן פאַר דער וועלט אין זיינע פריילעכע און טרויעריקע מאַמענטן — אין צייטן פון צער, ליידן, פרייד און האַפענונג; אַ בילד פון אמת ריינער צאַרטער ליבע — פול מיט טרערן און געלעכטער, ווי דאָס לעבן...“ צוזאַמען מיט מאַריס שוואַרצן האָבן אין דעם יידישן קלאַנג-פילם אַנטיילגענומען: בינאַ ראַבינאוויטש, ליזאַ זילבערט, הענריעטאַ שניטצער, אַנאַ אַפעל, יוליוס אַדלער, איזידאָר קעשיר, מיכאַל ראָזענבערג, טשאַרלס נאַטאַנאָהן, משה שטראַסבערג, וואַלף גאַלפאָדען און ליילאַ ליע.

עס האָט אונדז אַרויסגעהאַלפן יוסף זיידען, דער „פאַטער“ פונעם יידישן פילם אין אַמעריקע, וועלכער איז געווען פאַרבונדן מיט די פילמען פון דעם מין „די אומגליקלעכע כלה“ און יוסף גרין, וועלכער האָט פראָדוצירט אין פוילן די פיר פילם: „אידל מיטן פידל“ (1936); „דער פורים שפילער“ (1937); „מאַמעלע“ (1938) און „אַ בריוועלע דער מאַמען“ (1939). ביי די ביידע פראָדוצירער, וועלכע וואוינען איצט אין ניו-יאָרק, געפינען זיך וויכטיקע מאַטעריאַלן וועגן דער אַנט- וויקלונג פונעם יידישן פילם.

עס וואָלט גויטיק געווען צו שאַפן אַ צענטראַלן אַרכיוו פון יידישע פילם,

אן ארכיוו, וואָס זאָל אַרײַננעמען ניט בלויז מאַטעריאַלן וועגן דער געשיכטע פון דעם יידישן פילם, נאָר טאַקע די פילמס גופא. אַזעלכע צענטראַלע פילם-אינסטי-טוציעס געפינען זיך שוין איצט אין פיל לענדער.

רעדנדיק וועגן די קוועלן פאַר דער פאַרשונג פון יידישן פילם, דאַרף מען דערמאָנען דאָס בוך, אין רוסיש, „קינסטלערישע פילמס אין רוסלאַנד ביז דער רעוואָלוציע“, אַרויסגעגעבן אין מאַסקווע אין 1943 פון „גאַסקינאַאיזדאַט“. אין דעם בוך איז פאַרעפנטלעכט געוואָרן אינפאַרמאַציע וועגן 2016 גרעסערע פילמס, וואָס זײַנען פּראָדוצירט געוואָרן אין רוסלאַנד פון 1907 ביז 1917. אינעם בוך איז אויך דאָ אינפאַרמאַציע, אמת, גאַנץ מאַגערע, וועגן 69 יידישע פילמס, וואָס זײַנען פּראָדוצירט געוואָרן אין רוסלאַנד אין משך פון די יאָרן, צווישן זיי — 31 פילמס באַזירט אויף ווערק פון דער יידישער ליטעראַטור.

אויפן סמך פון די דערמאָנטע קוואַלן האָבן מיר צונויפגעשטעלט אַ רשימה פון אַרום 170 יידישע פילמס, אַנגעהויבן מיטן ערשטן יידישן פילם „לחיים“ (פּראָדוּ-צירט אין רוסלאַנד אין 1910) און געענדיקט מיט „קעטסקיל האַנימון“, פּראָדוּ-צירט אין אַמעריקע אין 1950.

דאָס איז די ערשטע רשימה פון יידישע פילמס, וואָס איז ווען ס'איז צונויפ-געשטעלט געוואָרן.

2.

דער יידישער פילם האָט דורכגעמאַכט דריי פּעריאָדן, זײַנט 1910, ווען ס'האַט זיך באַוויזן אויפן ליינונט „לחיים“, ביז 1950, ווען „קעטסקיל האַנימון“ איז צוגע-טראָגן געוואָרן דעם צושיער.

דער ערשטער פּעריאָד איז פאַרבונדן מיטן געבורט פונעם יידישן פילם אין צאַרישן רוסלאַנד.

דער צווייטער פּעריאָד נעמט אַרײַן די יאָרן נאָך דער ערשטער וועלט-מלחמה, ווען דער „מאָדערנער“ יידישער פילם (שטילער און קלאַנג) האָט אַנגעהויבן צו אַנטוויקלען זיך אין סאָוועטנפאַרבאַנד, פוילן און אַמעריקע.

דער דריטער פּעריאָד — סוף דרייסיקער יאָרן — שליסט איין דעם הויך-פונקט אין דער אַנטוויקלונג פון יידישן קונסט-פילם און באַצײכנט אויך אַפּ דעם באַרג-אַראָפּ פון דער יידישער פילם-קונסט.

וועגן ערשטן יידישן פילם „לחיים“, איז קיין סך אינפאַרמאַציע ניטאָ. אינעם דערמאָנטן סאָוועטישן בוך איז פאַרצײכנט, אַז דער פילם איז געמאַכט געוואָרן „לויטן אינהאַלט פון אַ יידישן פּאַלקס-ליד און די סצענאַריע איז, וואַרשיינלעך, צוגעגרייט געוואָרן פון א. טורקאָוו. דעם פילם האָט פּראָדוצירט די „פּאַטע-קאַמפּאַני דורך איר אַפּטיילונג אין מאַסקווע (די „פּאַטע“ איז געווען אַ פּראָדוציוזישע געזעלשאַפט). די רעזשיסערן זײַנען געווען: א. מעטר און ק. גאַנזען, אינעם פילם האָבן אַנטיילגענומען: מ. רײזען, אין ראָל פון רחלע; נ. וואַסיליעו, אין ראָל פון משה, איר פּאַטער; ל. סיטשעווא, אין ראָל פון איר מוטער, און מ. דאַראַוין, אין ראָל פון שלמה מאַטעץ. לויט די נעמען פון די שוישפילער איז צו זען, אַז דער ערשטער יידישער פילם איז פּראָדוצירט געוואָרן אין מאַסקווע מיט רוסישע שוישפילער.

דער פילם איז אויך געוויזן געוואָרן אין אַמעריקע.

אויך נאָך „לחיים“ זיינען געקומען פילמס פון זעלבן מין: „דער בלינדער יידישער מוזיקאַנט“ (1911); „רחל“ (1912); „חליצה“; „טראַגעדיע פון יידישער סטודענטין“; „וואו איז גערעכטיקייט?“ (1913); „יידן אין מלחמה“; „לאהס ליידין“; „יידישע שפּאַסן“; „ברוכס נקמה“; „טראַגעדיע פון יידישער מיידל“ (1914); „יידן פרייוויליקע“; „חיים קינאַמאַטאָגראַפטישק“; „כאַימאַוויטש און ציפּקאַוויטש“ (1915); „דרייצן שוואַרצע לייבן“ (1916); „בלינדע שנאה צווישן צוויי רעליגיעס“; „אין זייער בלוט זיינען מיר ניט שולדיק“; „דער אמת וועגן בייליס פּראַצעס“; „אַלע מענטשן זיינען ברידער“; „יידישע פּראַגע אין רוס-לאַנד“; „טאַכטער פון פאַרפאַלגטן פּאַלק“ (1917).

אין יענעם פּעריאָד זיינען געמאַכט געוואָרן די ערשטע פּראוואן פון יידישע קלאַנג-פילמס. עס זיינען געווען שטומע פילמס, וואָס זיינען באַגלייט געוואָרן דורך אַ ספּעציעלן פּאַנאָגראַף פון דער עדיסאָן-קינעטאָפּאָן קאָמפּאַני. אַזעלכע יידישע „קלאַנג-פילמס“ זיינען געווען: „זשידאָוקאַ וויכרעסטקאַ“; „אַ בריוועלע דער מאַמען“ (1911); „וואו איז מיין היים“, „אידל מיטן פידל“ (1912); „בעסער דעם טויט איידער אַזאַ שאַנדע“, „קידוש השם“ (1914); „יידן אין מלחמה“, און ווידער — „זשידאָוקאַ וויכרעסטקאַ“ (1916).

אייניקע פילמס זיינען נאָך דער ערשטער וועלט-מלחמה פאַרשפּרייט געוואָרן אין פּוילן. אַן אַנונג וועגן זייער אינהאַלט און ווערט האָבן מיר פון אַ באַשרייבונג פון ב. צ. טורקאָו אין די „ליט. בלעטער“, נ' 71, 1926. טורקאָו דערציילט: „אין זאַמאַטש האָבן זיך מיר געוואָרפן אין די אויגן אויף אַלע גאַסן, ראַגעס פּאַנאַ-דערגעקלעפטע אַפּישן וועגן דעם גרויסן פילם פון יידישן לעבן, לויט אַסיפּ דימאָוס ראַמאַן 'יאַשקע מוזיקאַנט'... די אַפּישן האָבן באַלד אַרויסגערופן אַ געוויסן חשד... איך בין געגאַנגען זיך איבערצייגן, וואָס דאָס איז און אַט: אַן אַלטע שאַמאַטע, אַ פאַר-מלחמהדיקע. אַ מעשה מיט עפּעס אַ מוזיקאַנט, אַ דינסט-מיידל און אַ באַלעבאַטישן זונדל, מיט אַ שטיקל פּאַגראַמל און ענלעכע זאַכן. ס'איז דאָ עפּעס אַן ענלעכקייט צו דימאָוס 'יאַשקע', אַבער דאָס איז ווייט ניט דאָס זעלבע... אויסער דעם אַלעם, וואָס דאָס איז אַליין אַ מיאוסע זאַך, אויסצונוצן אַ דאַנקבאַרן עטיקעט פאַר אַ שלעכטער סחורה, קומען נאָך ספּעציעלע מעלות פון דעם פילם: קיין יידיש פנים איז דאָרטן ניטאָ. קיין איין גוטער אַקטיאָר און קיין גוטע סצענע פון יידישן לעבן, ווייל מען דאַרף ניט פאַרגעסן... די גרעסטע מעלה און דער גרעסטער 'כוח' פון די יידישע פילמען איז דאָס, וואָס זיי זיינען סביבה-פילמען, זיי האָבן אין זיך אַן עקזאָטישן רייץ פון דעם אַפּגעשטאַרבענעם אַלטן יידישן לעבן. אין דעם פילם איז ניטאָ קיין איין יידיש בילד, אפילו אַ בית-עולם איז געשמאַקלאָז אויפגעשטעלט פון נאַריש-געמאַכטע הילצערנע מצבות און די פאַר סטאַטיסטן, וואָס זיינען אַנגעטאַן פאַר יידן, זעען אויס, ווי מען וואָלט זיי אַנגעקלעפט אויסגע-צוואַנגענע קעזישע עקן אויף די פּנימער. אַן ערשט קלאַסיקע שאַמאַטע מיט אַלע מעלות טובות איז פאַרשלייערט געוואָרן מיט אַ פּרעמדן נאַמען און אַן אונטערקעפל 'פון יידישן לעבן' און זאָל זיין ששון ושמחה. זאָל די געזעלשאַפּט 'זדאָלבאַפּילם' (די פאַרשפּרייטערין פון דעם פילם) מאַכן אַ פאַר גראַשן אויפן חשבון פון דער הפּקרות, וואָס ס'הערשט ביי אונדז אויף דעם געביט פון דער פילם-קונסט“.

טורקאוו האָט אויך אָנגעווויזן אויף דער פראַקטיק צו פעלשן נעמען פון באַ- קאַנטע יידישע שרייבער און עקספּלאַטירן זייער פּאַפּולאַריטעט ביי די מאַסן. דאָס האָט אויך באַטאַנט יעקב מעסטל, ע"ה, ווען ער האָט מיט מיר גערעדט וועגן דעם יידישן פילם.

אינעם בוך „קינסטלערישע פילמס אין רוסלאַנד ביז דער רעוואָלוציע“ איז פאַרציילנט, אז א. י. קאַמינסקי האָט אין 1915 פּראָדוצירט אין וואַרשע פאַר דער „קאַסמאָפּילם“ געזעלשאַפּט דעם פילם „די פאַרשטויסענע טאַכטער“ פון אברהם גאַלדפּאָדן, מיטן אַנטייל פון א. קאַנעווסקאַיאַ, העלענע גאַטליב, אַדאַלף בערמאַן, פישעלעוויטש, שליין, עפּעלבוים און קאַמינער. יעקב מעסטל האָט אָנגעווויזן, אז אברהם גאַלדפּאָדן האָט קיינמאַל ניט געשריבן אַ ווערק אונטער דעם נאָמען. מען האָט אברהם גאַלדפּאָדנס נאָמען אויסגענוצט ביים מאַכן דעם פילם. ערגער האָט אָפּגעשיטן יעקב גאַרדין.

יעקב גאַרדינס פיעסן זיינען געווען פּאַפּולער אויף דער יידישער בינע אין רוסלאַנד, און אויך — אין די ערשטע יידישע פילמס.

יעקב מעסטל האָט אָנגעווויזן, אז די פילם-פּראָדוצירער האָבן צוגעשריבן גאַרדינען צוויי פיעסן פון ז. ליבין „דער ווילדער פּאַטער“ און „גאַטס שטראַף“ און איין פיעסע פון יוסף לאַטיינער „יום החופּה“.

אויך מיט אַ ווערק פון י. ל. פּרץ איז געשען אַן ענלעכע געשיכטע.

אין 1917 האָט די „מזרח“ געזעלשאַפּט (אַדעס) פּראָדוצירט אַ פילם אונטערן נאָמען „סודיטיע, לודי“ (אורטיילט, מענטשן), וואָס איז אויך געווויזן געוואָרן אונטערן נאָמען „ראַזוביטיע סקריזשאַלי“ (צעבראַכענע לוחות). דער רעזשיסער איז געווען א. אַרקאַטאוו. אין קאַטאַלאַג פון די רוסישע פילמס ווערט אָנגעגעבן, אז דער פילם איז געמאַכט געוואָרן לויט „יידישער פּאַלקס-מעשה פון פּרצין“. י. ל. פּרץ האָט אָבער קיינמאַל ניט געשריבן קיין פּאַלקס-מעשה אָדער ווערק אונטער די דערמאָנטע נעמען.

דעם „טעות“ האָט אויפגעקלערט דער יידישער שרייבער חיים מאַרגאַלעס-דאַוידזאָן. ער האָט דערציילט, אז ער האָט געזען דעם פּרץ-פילם אין אַדעס אין 1918. אויף ווי-ווייט ער געדענקט, איז דער פילם באַזירט געווען אויף פּרצעס פּאַלקס-מעשה „אַראַפּגעלאָזטע אויגן“. פון פּרצעס פּאַלקס-מעשה איז געוואָרן: „זייט איר שופּטים, מענטשן“ אָדער דער נאָך מער יידישלעכער נאָמען — „צע-בראַכענע לוחות“.

חיים מאַרגאַלעס-דאַוידזאָן האָט איבערגעגעבן נאָך אַן אינטערעסאַנטן עפּי-זאָד בנוגע דעם פּרץ-פילם, וואָס איז געווויזן געוואָרן אין אַדעס אין 1918 אין איינער פון די שטאַטישע קולטור-אוידיטאָריומס. ער דערציילט, אז „זוי אַ קלאַנגלאַזער פילם, איז ער באַגלייט געוואָרן מיט לעבעדיקע דערקלערונגען און מיט אַן איינלייטונג פון אַ לעקטאָר אין רוסיש, און איצט, נאָך אַזויפיל יאָרן זינט איך האָב געזען דעם דאָזיקן פילם, וואָכט נאָך אין מיין זכרון סיי די פּראַכט-פּולע איינציקע סצענעס און סיי דער פילם ווי אַ גאַנצער, פּונקט ווי דאָס שפּילן און די כּאַראַקטעריזאַציעס מצד די באַזונדערע אַנטיילנעמער אין אים“.

אויך שלום-עליכס „ווען איך בין ראַטשילד“ האָט זיך באַווויזן אין 1917

אויפן עקראַן אין רוסלאַנד. דעם פילם האָט וואַרשיינלעך פּראָדוצירט אַ ניט-יידישע געזעלשאַפּט. אונטער דער רעזשי פון א. ארקאטאוו. געוויסע איינצלהייטן פון דער טעכניק אַרום די יידישע פילמס אין צאָרישן רוסלאַנד האָט איבערגעגעבן יצחק ארקא. וועלכער האָט אַנטיילגענומען אין די פילמס: „גאָט פון נקמה“, לויט שלום אַש; „כאַסיע די יתומה“, לויט יעקב גאַרדין און „זיין ווייבס מאַן“, לויט היימאַן מייזעל.

זיין טרופע. — האָט יצחק ארקא איבערגעגעבן מיט עטלעכע יאָר צוריק אין גיריאַרק, — האָט זעקס סעזאָנען געשפילט אין ווילנער צירק-טעאַטער. די טרופע האָט אויפגעפירט „כאַסיע די יתומה“. אין די אַוונטן האָט די טרופע גע-שפילט טעאַטער. אין די פרימאַרגנס איז אויף דער זעלבער בינע געמאַכט גע-וואָרן דער פילם. די אַרבעט אַרום פילם „כאַסיע די יתומה“ האָט אין 1912 גע-דויערט גאַנצע צוויי וואָכן. קיין ליכט-עפּעקטן האָט דער רעזשיסער מאַרק אַרנשטיין ניט באַנוצט. ער פלעגט צוויילן די שוישפילער כדי צו האָבן אַ מעגלעכ-קייט וואָס-לענגער אויסצונוצן די נאַטירלעכע שיינן פון דער זון. די באַוועגונג פון די שוישפילער אין פאַרטיקן פילם איז דעריבער געווען אַפט צו-שנעל און ניט נאַטירלעך.

יצחק ארקא דערציילט, אַז אַרנשטיין איז באַשטאַנען אויף דעם, אַז די יידישע אַקטיאָרן זאָלן ביים שפילן פאַרן שטומען פילם אויסרעדן זייערע ראַלן, ווי אין דער טעאַטער-פאַרשטעלונג. ער האָט באַגרינדעט די דאָזיקע פאַראַרדענונג מיט דעם אינצידענט, מיט וועלכן עס האָט זיך דאַן געטומלט אין גאַנץ רוסלאַנד. אַ רוסישע טרופע האָט צוגעגרייט אַ פילם, וואָס מ'האַט אים געוויזן אין פעטערבורג פאַר אַן אוידיענץ פון שטומע, האָט צווישן די צושייער אויסגעבראַכן אַ געלעכטער. די שטומע, האָט זיך אַרויסגעוויזן, האָבן פאַרשטאַנען די שטומע שפראַך פון די פילם-שוישפילער, וועלכע האָבן, בעתן צוגרייטן דעם פילם, גערעדט ניט קיין וואַזשנע ווערטער...

יצחק ארקא האָט איבערגעגעבן, אַז אפילו אין די פרימיטיווע יידישע פילמס איז דער רעזשיסער געצוואונגען געווען צו מאַכן ענדערונגען אין די טעאַטער-פיעסן צוליב פילם-עפּעקטן. דאָס האָט אויך פאַסירט מיט יעקב גאַרדינס „כאַסיע די יתומה“. נאָכן פאַרענדיקן דעם פילם אין ווילנע, האָט די טרופע זיך אומגע-קערט קיין אַדעס, וואו ס'איז צוגעגרייט געוואָרן אַ נייער סוף פאַר דעם פילם. אַנשטאַט צו ס'מען זיך, ווי יעקב גאַרדין האָט פאַרענדיקט זיין פיעסע, האָט די שוישפילערין וועראַ זאַסלאָוסקאַיאַ, אַריינגעשפאַצירט אין שוואַרצן ים אין אַדעס און דער פילם „כאַסיע די יתומה“ האָט זיך געענדיקט מיט טרינקען זיך אין ים. וועגן דער באַצייאונג פון די יידישע בינע-שוישפילער אפילו צום בעסערן יידישן פילם האָבן איבערגעגעבן יוליוס אַדלער, וועלכער האָט אַנטיילגענומען אין 1912 אין פילם פון יעקב גאַרדינס „מירעלע אפרת“ און הערמאַן שעראַצקי, וועל-כער האָט אין 1911 אַנטיילגענומען אינעם פילם „דער ווילדער פאַטער“ פון ז. ליבין. שעראַצקי דערציילט, אַז נאָכדעם ווי דער פילם איז פאַרענדיקט געוואָרן, האָט אַ פאַרשטייער פון דער פראַנצויזישער „פאַטע“ קאַמפאַני פאַרהאַנדלט מיט אים, אַלס דירעקטאָר פון דער טרופע, וועגן אַ קאַנטראַקט פאַר אַנדערע יידישע פילמס. שעראַצקי האָט זיך אָבער אַפּגעזאָגט, ווייל סיי ער און סיי די אַנדערע בינע-

שווישפילער האבן געוואלט שפילן אויף דער לעבעדיקער בינע און קומען אין די-
רעקטן קאנטראקט מיטן צושוינער.

יוליוס אדלער האט דערציילט, אז ער האט אין 1926 פארבלאנדזשעט קיין
האליוואוד און אַנטיילגענומען אין דעם סענסאציאָנעלן האַליוואוד-פילם „שי“ (זי).
ער איז שטאַרק געלויבט געוואָרן פאַר זיין שפילן. אַ קאָנטראַקט מיט האַליוואוד
האַט אַדלער זיך אָבער אָפגעזאָגט אונטערצושרייבן, ווייל אים האַט געצויגן צו דער
בינע, צו דער יידישער בינע.

הקיצור, דער יידישער פילם, וואָס איז געבוירן געוואָרן אין צאָרישן רוסלאַנד,
איז געווען אַ וויכטיקע קולטור-דערשיינונג אויף דער יידישער גאַס. די טעכנישע
זייט פון דעם יידישן פילם איז געווען אַ פרימיטיווע, ווייל די פילם-טעכניק בכלל
איז נאָך דאָן געשטאַנען אויף זייער אַ נידעריקער מדרגה. דער יידישער פילם האַט
אָבער זיך גענומען פאַראינטערעסירן מיט די קלאַסיקער פון דער יידישער ליטע-
ראַטור, ווי מענדעלע מוכר ספרים, י. ל. פּרץ און שלום-עליכם.

צווישן די 69 יידישע פילמס, וואָס זיינען געשאפן געוואָרן אין רוסלאַנד פון
1910 ביז 1917, געפינען זיך 31 פילמס פון די ווערק פון די קלאַסיקער פון דער
יידישער בינע און ליטעראַטור. אין דער צאָל גייען אַריין 12 פילמס פון די ווערק
פון יעקב גאַרדין, וואָס זיינען פּראָדוצירט געוואָרן פון יידישע און ניט-יידישע
גרופעס.

אין דער רשימה פון די ליטעראַרישע פילמס געפינען זיך אויך:
שלום אַש — „גאַט פון נקמה“ (פּאַטע-קאַמפּאַני, רעזשיסער א. אַרקאַטאוו),
צווישן די אַנטיילנעמער: יצחק אַרקאַ, כינע בראַנינסקאַיאַ, בראַנדעסקאַ, קונ-
דיסקאַ, וועראַ זאַסלאַווסקאַיאַ, מאַניע אַרקאַ, א. פּישוואַן, קונדיסקי, שמואל
איריס (1912).

הענרי גאַסטווירט — „דער משומד“, לויט הענרי רייבאַק, רעזשיסער נ.
ליבקען (1914).

אַטיף דימאָוו — „שמע ישראל“, רעזשיסער א. קאַמינסקי (1914).
פּרץ הירשביין — „די פּוסטע קרעטשמע“, רעזשיסער מ. נאַוויקאָוו (1912).
יעקב וואַקסמאַן — „די פאַרשטויסענע“ (1912), „סילאַ“-קאַמפּאַני וואַרשע;
„דער געלער בילעט“ (1917), ניט-יידישע טרופע, רעזשיסער איוואַנאו-גאַני,
צווישן די אַנטיילנעמער: א. פּאַוּלאַוואַ, נ. סקראַבין און וו. געראַנאוּ.
משה זיפּערט — „דאָס פינטעלע ייד“ (1912), „מינטוס“-געזעלשאַפט, ריגע,
רעזשיסער א. סלאַווינסקי.

איזידאָר זאַלאַטאַרעפּסקי — „דער ישיבה בחור“ (1912), ריגע.
יוסף לאַטיינער — יום החופה“ (1912), ריגע, רעזשיסער אי. סלאַווינסקי.
ז. ליבין — „דער ווילדער פּאַטער“ (1911), „סילאַ“ וואַרשע, צווישן די אַנ-
טיילנעמער: זינאַ גאַלדשטיין און הערמאַן שעראַצקי; „דעם חונס טאַכטער“
(געבראַכענע הערצער — 1913), „קאַסמאַפּילם“ וואַרשע, רעזשיסער א. י. קאַ-
מינסקי, צווישן די אַנטיילנעמער: לאַנדאַו, אַסתר רחל קאַמינסקאַ, שלאַסבערג,
ראַטשטיין און קאַמפּאַניענען; „גאַטס שטראַף“ (1913), „קאַסמאַפּילם“ וואַרשע,
רעזשיסער א. י. קאַמינסקי, צווישן די אַנטיילנעמער: אַסתר רחל קאַמינסקאַ,
לאַנדאַו, איזראַעלס, גאַטליב, מייערסאָן, פּאַליאַקאָוו, ג. ווייסמאַן.

- היימאן מיזעל — „זיין ווייבס מאַן“ (1913), רעזשיסער א. י. קאַמינסקי, צווישן די אַנטיילנעמער: יצחק אַרקא און מ. פּישאַזן.
- פּאָלינאַ פּרילוצקי — „לייבע דער שוסטער“ (1913), ריגע, דורכגעפירט דורך דעם וואַרשעווער יידישן טעאַטער.
- י. ל. פּרץ (דערמאַנט אויבן).
- ל. קאַברין — „לייזער דער זייגעראַכער“, לויט דער פּיעסע „יידן“ פון יעווגעני טשיריקאָוו (1912), ניט־יידישע טרופּע, מיטן אַנטייל פון מ. נאַוויקאָוו און ה. סאַלין.
- שלום־עליכס — „ווען איך בין ראַטשילד“, ניט־יידישע טרופּע, רעזשיסער א. אַרקאַטאָוו.
- מ. ריכטער — „הערצעלע מיוחס“ (1913), וואַרשע, רעזשיסער א. י. קאַ־מינסקי, צווישן די אַנטיילנעמער: אַסתר רחל קאַמינסקאַ, גאַטליב, לעשקאַ, פּישעלעוויטש.
- אין יענעם פּעריאָד זיינען פּראָדוצירט געוואָרן 12 פּילמס לויט די ווערק פון יעקב גאַרדין:
- „מאיר יוועפּאָויטש“, לויטן ראַמאַן פון אזשעשאַ (1911).
- „דער ווילדער מענטש“ (1911), געשפּילט פון וואַרשעווער יידישן טעאַטער.
- „מירעלע אַפּרת“ (1912), רעזשיסער וו. קריוואָוו.
- „קרייצער סאַנאַטאַ“ (1912).
- „כאַסיע די יתומה“ (1912), רעזשיסער מאַרק אַרנשטיין, צווישן די אַנטייל־נעמער: וועראַ זאַסלאָווסקאַ, כ. בראַגינסקאַ, יצחק אַרקא, קושינסקאַ, א. פּיש־זאַן, מאַניע אַרקא, קושינסקי און בראַנדעסקאַ.
- „מירעלע אַפּרת“ (1912), רעזשיסער א. י. קאַמינסקי, מיטן אַנטייל פון: אַסתר רחל קאַמינסקאַ, רודאָלף זאַסלאָווסקי, דוד לואי, וויסמאַן, ליבערט, עידלמאַן, אַפּעל און יוליוס אַדלער.
- „גאַט מענטש און טייוול“ (1912), רעזשיסער א. י. קאַמינסקי, מיטן אַנטייל:
- רודאָלף זאַסלאָווסקי, וואַלסקאַיא און דובראַוונער.
- „די שבועה“ (1912), רעזשיסער וו. שומסקי.
- „כאַסיע די יתומה“ (1912), רעזשיסער נחום ליפּאָווסקי, מיטן אַנטייל: א. אייזענבערג, פּאָוויניק, וואַלסקאַיא, סאַקאַל, שריפּטזעצער, נחום ליפּאָווסקי, שוואַר־צער און קאַמינסקי.
- „דער אומבאַקאַנטער“ (1913), רעזשיסער נחום ליפּאָווסקי, מיטן אַנטייל:
- אַסתר רחל קאַמינסקאַ, וועראַ זאַסלאָווסקאַ, וויסמאַן, יעקב ליבערט.
- „די שחיטה“ (1913), רעזשיסער א. י. קאַמינסקי.
- „די שטיפּמוטער“ (1914), רעזשיסער א. י. קאַמינסקי, מיטן אַנטייל: קאַמ־פּאַניעוויץ, שלאַסבערג, מ. אייזענבערג, ראַטשטיין, לאַנדאָו און פּישעלעוויטש.

אַמעריקע, סאַוועטנפּאַרבאַנד און פּוילן זיינען געווען די פּראָדוקציע־צענטערן פונעם יידישן פּילם אינעם צווייטן פּעריאָד פון זיין אַנטוויקלונג נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה ביז דעם מיטן פון די דרייסיקער יאָרן.

אין סאָוועטנפארבאנד און אין פוילן זיינען געמאכט געוואָרן ערנסטע פראוואן, וואָס האָבן צום סוף פון די דרייסיקער יאָרן געבראכט אויפן עקראַן דעם יידישן קונסט־פילם. אין אַמעריקע האָט דער יידישער פילם דורכגעמאַכט אַ קולטור־ריידה, ניט געקוקט אויף דעם, וואָס אין לאַנד זיינען פאַר דער צייט פראָדוצירט געוואָרן אַרום 60 קלענערע און גרעסערע יידישע שטומע און קלאַנג־פילמס. בדרך כלל איז דער אַמעריקאַנער יידישער פילם פון יענער צייט געווען, אויך טעכניש אַ קאַפּיע פון דעם ביליקערן יידישן טעאַטער.

אַט זיינען עטלעכע נעמען פון די יידישע פילמס פון יענער צייט: „בר מצוה“ מיט באָריס טאַמאַשעווסקי; „ליבע און ליידשאַפט“, מיט לאַזאַר פריד און חזן לייבעלע וואַלדמאַן; „דעם רבינס כּוּח“, מיט יוסף בולאַוו; „איביקע נאַראַנים“, דירעקציע סידני גאַלדין; „מיין יידישע מאַמע“, מיט סימאָר רעכטצייט און חזן שמואליקל; „די יידישע ציגיינער“, מיט מרים קרעסין; „די שטימע פון ישראל“, מיט אַ צענדליק חזנים; „זיין ווייבס געליבטער“, מיט לודוויג זאַץ; „איך וויל זיין אַ מאַמע“, מיט לעאַ פּוקס; „דער יידישער ניגון“, מיט איזידאָר קעשיר; „איר צווייטע מאַמע“, מיט מוני סערעבראַף; „וואו איז מיין קינד“, מיט ציליע אַדלער; „די אומגליקלעכע כּלה“, מיט מאָריס שוואַרץ; „מזל טוב“, מיט מאַלי פיקאַן און „מאַטל דער אַפּערעיטאָר“ מיטן אַנטייל פון „פּאַעט זינגער“ חיים טאובער און חזן לייבעלע וואַלדמאַן.

די מערסטע יידישע פילמס פון יענער צייט זיינען פראָדוצירט געוואָרן אין אַ פרימיטיווער פילם־סטודיע אויף איסט 38טער גאַס, ניו־יאָרק, און האָבן גע־קאָסט צו עטלעכע טויזנט דאָלער. מיטן דערפאַלג פון זיין ערשטער יידישער „טאַקי“, „מיין יידישע מאַמע“ (1930), האָט דער פראָדוצירער י. זיידען זיך גע־נומען צו אַ „קונסט־פילם“ אונטערן נאָמען „די שטים פון ישראל“, אין וועלכן ס׳האָבן געזונגען אַ צענדליק חזנים, צווישן זיי יאַסעלע ראָזענבלאַט, מרדכי הערשמאַן, לייבעלע וואַלדמאַן און אַנדערע. דער דאָזיקער פילם איז צונויפגע־שטעלט געוואָרן פון סצענעס פון שטומע ביבלישע פילמס און איז באַגלייט גע־וואָרן דורך חזנים פון כאָרן. די „אַפּעראַציע“ האָט געקאָסט אַרום צוואַנציק טויזנט דאָלער. אָבער צו אַט דעם „קונסט־פילם“ האָט יוסף זיידען דערציילט, האָט די קאַמפּאַני דערלייגט געלט און ער האָט באַשלאָסן, אַז „קונסט און פראָפּיטן“ גייען ניט האַנט אין האַנט, אַלנפאַלס — ניט אין פילמס ...

אייניקע יידישע פילמס פון יענער צייט ווערן געוויזן עד־היום אין יידישע אַנשטאַלען, שפּיטאַלן און אפילו אין קאַמיוניטי צענטערס איבערן לאַנד. אין אַ ספּעציעלער רעקלאַמע־בראַשור געפינען מיר אַ באַשרייבונג פון „מאַטל דער אַפּערעיטאָר“. די באַשרייבונג קאָן דינען אַלס אַ היסטאָרישער דאָקומענט, וואָס גיט איבער דעם אינהאַלט פון די מערסטע יידישע פילמס פון יענער צייט, און דערציילט אויך וועגן דער באַציאונג צו דער יידישער שפראַך און דעם „קולטור־צוגאַנג צו דעם יידישן פילם בכלל. מיר ברענגען דעם פולן טעקסט:

„מאַטל דער אַפּערעיטאָר, סצענאַריע פון חיים טויבער. דאָס בילד גע־דויערט 89 מינוט. קעסט: חיים טויבער, מאלווינא ראפּעל, יעקב זאַנגער, יעטאַ צווערדלינג, גוירטרוד קראָזע, מאָריס קראָנער, בערטאַ האַרט, סימאָר רעכטצייט, אייב גראָס און איזידאָר פּרענקעל.

„שוין 6 זעקס חדשים ווי מאַטל דער אָפּערעיטאָר איז אין סטרייק. זיין קינד איז קראַנק, און ער קומט פון פיקעט-ליין זען, ווי דאָס קינד פילט, און גע- פינט אויס, אַז דער דאָקטער איז געווען, געלאָזט אַ פּרעסקריפּשאַן, אָבער עס איז ניטאָ פאַר וואָס צו נעמען די מעדיצין.

„אַ הונגעריקער, אַ פאַרשמאַכטער לויפט ער צוריק אויפן פיקעט-ליין. אפשר וועט ער ביי עמיצן פון זיינע מיטסטרייקער קריגן אַ פאַר סענט צו נעמען דעם מעדיצין, און ראַטעווען זיין קינד. און מאַטל קריגט. ניט קיין געלט, נאָר מיט אַ באַטל איבערן קאַפּ פון אַ גענגסטער, וואָס זיין באַס האָט אָנגעשטעלט צו פאַר- טרייבן די סטרייקער. מאַטל ווערט צוגענומען אין אַ קריטישן צושטאַנד אין שפיטאַל. עס קומט אַ סאָשל וואַרקער צו אסתר פרידמאַן אין הויז, און זי גיט אים אַוועק דאָס קינד פאַר אדאפּשאַן. אַליין ניט וויסנדיק וואָס זי טוט, און ווען זי הויבט אָן באַגרייפן וואָס זי האָט געטאָן, מאַכט זי אַ סוף צו איר לעבן דורך גען.

„און אַט זעען מיר די רייכע היים פון מר. און מרס. בענדזשאַמין ראָזענוואַלד, דעם טאָג ווען זיי דאַרפן באַשטימען די חתונה פון זיער זון. זיי דערוואַרטן די מחותנים פון דער כלה. זיי זיינען רייך און גליקלעך. און פּלוצים באַווייזט זיך מר. בענסאָן מיט אַ טרעמפּ, וואָס ער האָט געבראַכט מיט אַן אויסגעפלאַנעוועטן איינפאַל, אויסצופּרעסן געלט פון די ראָזענוואַלדס. דעם טרעמפּ וואָס מיר זעען, איז ניט קיין אַנדערער ווי מאַטל דער אָפּערייטאָר, און ער דערווייט זיך, אַז זיין דזשייקלע איז דער אדאפּטירטער זון פון די ראָזענוואַלדס. ער זאָגט זיך אָפּ צו רעדן וואָס בענסאָן הייסט אים. עס קומט צו אַ סכסוך. בענסאָן פאַלט טויט פון אַ רעוואַלווער-שאַס.

„אוודאי האָט מאַטל אים ניט געוואַלט טויטן, ס'איז אַ צופאַל. און אַזוי האָט דער שיקזאַל געבראַכט, אַז די ערשטע ערפאַלגרייכע קעיס אַלס לאַיער, האָט ער, דזשייק, באַפרייט פון מאָרד קלאַגע זיין אייגענעם טאָטן, אַליין ניט וויסנדיק.

„עס איז דער טאָג פון דזשייקס חתונה. דער מחותן, מר. פרומקין האָט אַרייַנגעכאַפט אַ פאַר איבעריקע כּוסות און זייענדיק פריילעך, האָט ער געעפנט די אויגן און דערווען אַז דעם, וואָס זיין צוקונפטיקער איידעם האָט באַפרייט, איז ניט קיין אַנדערער ווי מאַטל דער אָפּערייטאָר, טאַקע זיין איידעם טאַטע. מאַטל, זאָגט ער, האָסט שוין גענוג געליטן, ערקלעך דזשייקן, ווער דו ביסט. ניין, זאָגט מאַטל, מיין זון איז גליקלעך מיטן געדאַנק, אַז מר. און מרס ראָזענוואַלד זיינען זיינע טאַטע-מאַמע, און אַ טאַטע וועט ניט צעשטערן זיין קינדס גליק...”

אַזאַ פּילם האָט ניו-יאָרק דאַן צוגעשטעלט צו די גרעסערע און קלענערע יידישע ישובים אין די פאַראייניקטע שטאַטן און אויך איבער דער וועלט, ספּע- ציעל פּוילן.

אַ בייסיקע כאַראַקטעריסטיק פון די אַמעריקאַנער יידישע פּילמס פון דעם מין און אַ פּראָטעסט קעגן דער פאַרשוועכונג פון דער יידישער קולטור געפינען מיר, ווידעראַמאַל, אין די „ליט. בלעטער“ (נ' 19, 1936) אין אַן אַפהאַנדלונג וועגן דעם ערשטן יידישן קלאַנג פּילם „על חטא“, אין פּוילן. דער שרייבער מ. קיטאי וווייזט אָן, אַז דער פּילם „על חטא“ איז אַזוי ווייט פון די אַמעריקאַנער (יידישע פּילמס) ווי מזרח פון מערב, ווייל „די עצם אַוועקשטעלונג איז אַ זויבערע, אַ

קולטורעלע" און אז "א סך געשמאק פארן יידישן פאָלקלאָר האָט אַרויסגעוויזן דער דירעקטאָר יעקב אַדלער און דאָס אייגענע הענעך קאָן מיט זיין מוזיק־אילוסטראַציעס". מ. קיטאי שרייבט וועגן דעם יידישן פילם פון אַמעריקע:

"די געשיכטע פון יידישן קלאַנג־פילם אין אַמעריקע איז אַ קורצע, אָבער ניט קיין פריילעכע. ביז איצט האָבן מיר געזען קלאַנג־פילמען אין דער יידישער שפראַך, וואָס זיינען עקספּאָרטירט געוואָרן פון אַמעריקע... די אַמעריקאַנער, וואָס מען זאָל וועגן זיי ניט זאָגן, האָבן אַ מעכטיקן געווער אין זייערע הענט (חוץ דעם דאָלער). זיי וויסן גוט דעם געשמאק און די געשמאַקלאַזיקייט פון דעם יידישן קליינבירגער און אַט דער דאָזיקער שיכט באַדאַרף, אין זיין צופרידנהייט, אָדער ניט צופרידנהייט, צי אויף דער וועלט איז רואיק (מען שלאַגט ניט קיין יידן) אָדער אויף דער וועלט איז אומרואיק (מען שלאַגט יאָ), קוגל. קוגל דאַרף מען עסן, שבת צום טיש מוז דאָך זיין טשאַלנט. צי מען עסט אים מיט פרייד, אָדער, חלילה, מיט טרערן אין די אויגן און מיט אַ קרעכץ, אָבער ס'שאַדט ניט. עס שאַדט ניט, אַז ס'זאָל זיין אַ ביסל פעטער. מילא, מ'עסט דאָך סיי־ווי טשאַלנט. אַמעריקע (איך רעד איצט בלויז וועגן די דאָרטיקע יידישע פילמס) האָט דער־לאַנגט דעם טשאַלנט, ס'איז אַזש גערונען איבער דער מאָרדע! ס'איז געווען אי זיסלעך, אי שמאַלציק, דערצו אַ ביסל זייערלעך, אַפּגעשטאַנען און ס'האַט שוין אונטערגעשמעקט. אָבער אַ טשאַלנט! שוין איינמאַל! מ'האַט אַזש די פינגער געלעקט. פיינשמעקער האָבן זיך אפילו געקרימט, אָבער ווער האָט זיי געהערט..."

עס זיינען אָבער אויך געמאַכט געוואָרן אין אַמעריקע פראוון צו פראָדוצירן ערנסטע יידישע קונסט־פילמס. אַ וויכטיקע ראָל האָט געשפילט מאָריס שוואַרץ, דירעקטאָר פונעם "יידישן קונסט־טעאַטער" און דער פיאַנער פון בעסערן יידישן פילם, דער פראָדוצירער סידי גאַלדין.

כדאי זיך אָפּצושטעלן אין קורצן אויף צוויי פראוון: "יזכור", לויט הערי סעקלערס דראַמע (1924) און "אַנקל מאָזעס" לויט שלום אַש (1932). אמת, "יזכור" איז פראָדוצירט געוואָרן אין ווין. דער פילם קאָן אָבער באַטראַכט ווערן אַלס אַן אַמעריקאַנער פראָדוקט, ווייל עס איז געמאַכט געוואָרן בעת דער יידישער "קונסט־טעאַטער" האָט זיך געפונען אויף אַ טור אין אייראָפּע. דעם פילם האָט פראָדוצירט סידי גאַלדין מיטן אַנטייל פון מאָריס שוואַרץ, איזידאַר קעשיר, בערטאָ גערסטין און משה שטראַסבערג.

"אַנקל מאָזעס" איז דורך סידי גאַלדין פראָדוצירט געוואָרן אין אַ סטודיע אין ניו־דזשוירזי מיטן אַנטייל פון מאָריס שוואַרץ, יעקב מעסטל, מאַרק שווייד, און יהודית אַבאַרבאַנעל.

די ביידע ערנסטע פראוון זיינען געלויבט געוואָרן. דער טעאַטער־קריטיקער נ. בוכוואַלד האָט וועגן "יזכור" געשריבן צווישן אַנדערן: "דער פילם האָט אַלע סימנים פון אַ דערפאַלג... דער סוזשעט גופא רייסט מיט און וואַרפט אַן אויפן עולם אַ שטימונג פון פּאָעטישן טרויער... אויף ניט־יידן דאַרף די מעשה מאַכן אַ שטאַרקן איינדרוק, ווייל אַ חוץ דער שפּאַנונג... וועלן זיי געפינען אויך דעם רייץ פון פּרעמדקייט. דעם צויבער פון אומבאַקאַנטן (יידישן) פּאָלקלאָר..."

(פרייהייט, יאנואַר 30, 1925).

אין אַ קאַרעספּאַנדענץ פון ניו־יאָרק צו די „ליט. בלעטער“ אין וואַרשע האָט ל. מלאַך געשריבן וועגן „אַנקל מאָזעס“: „דאָס בילד (פילם) אין אַלגעמיין איז אימפּאַזאַנט, מיט אַ ברייטער האַנט אויפגעפירט און מיט אמת אַ פיינער פאַר־טראַכטונג און פאַרטיפונג... די אַלע באַקאַנטע טיפן, וואָס מיר באַגעגענען אין (אַש) ראַמאַנען און וואָס מיר האָבן געזען אויף דער בינע, נאָר מיט מער פאַר־נעם, מיט די ברייטערע מעגלעכקייטן, וואָס דער פילם גיט — צו מאַכן מער פלאַץ פאַר דעם שאַפּ, די אַלערליי ווינקעלעך פון אַן אַפּיס — דאָס אַלץ איז אויס־גענוצט געוואָרן פון דער רעזשי.“ ל. מלאַך ווייזט אָן, אַז עס האָט זיך איינגעגעבן מאַרס שוואַרצן און דעם רעזשיסער סידי גאַלדין, אַרויסצוברענגען אויפן לייזונג דעם סאַמע עיקר אין אַש ווערק. ער שרייבט: „די קאַנפליקטן זיינען בוילעטע און די אונטערגעשטראַכענע סאַציאַלע מאַטיוו, קלאַס־אונטערשיידן זענען זיך אַן אויף שריט און טריט... חוץ דעם סאַציאַלן מאַמענט האָט זיך די רעזשי אויך באַמיט צו ברענגען דאָס פּאַלקסטימלעכע, דאָס יידישלעכע, און דאָס איז איר אויך געלונגען...“ („ליט. בלעטער“, 3טן יוני, 1932).

„יזכור“ און „אַנקל מאָזעס“ זיינען געווען דער אָנהויב און דער סוף פון ערנסטע יידישע פילמס אין אַמעריקע אין דעם פעריאָד, וואָס האָט זיך אָנגעהויבן נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה און זיך געצויגן ביזן סוף פון די דרייסיקער יאָרן. געשאַמאַלאַזיקייט און קולטורלאַזיקייט האָבן בדרך כלל פאַרנומען דעם אויבנאָן אין דעם יידישן פילם.

אין די אַרכיוו פון יוסף זידען, געפינט זיך אַן אינטערעסאַנטער דאָקומענט — אַ צושריפט צו דער פרעסע פון דער „יהודה פילם־קאַמפאַני“ — וואָס דער־ציילט, אַז די יידישע אַקטיאָרן־יוניאָן אין ניו־יאָרק האָט אין 1930 פאַרבאָטן אירע מיטגלידער אַנטיילצונעמען אין די יידישע קלאַנג־פילמס כדי ניט צו ברענען גען שאַדן דעם יידישן טעאַטער. דער פרעזידענט פון דער קאַמפאַני, זידען — ווערט דערציילט אין דעם דאָקומענט — האָט באַצייכנט די האַנדלונג פון דער יידישער אַקטיאָרן־יוניאָן „קינדיש און אַ פאַרווך אַפּצושטעלן דעם פּראַגרעס, אַ פאַרווך, וואָס וועט זיכער זיין אַ דורכפאַל“.

דער פאַרבאָט אויף יידישע שוישפילער אַנטיילצונעמען אין די יידישע קלאַנג־פילמס איז שפעטער אַראַפגענומען געוואָרן.

וויכטיקע אויפטוען אין דער יידישער פילם־קולטור זענען מיר אין פוילן און סאָוט־פּאַרבאַנד, די יידישע פילמס, וואָס זיינען דאָן פּראָדוצירט געוואָרן אין די ביידע לענדער, זיינען געווען פון אַ הויכע קולטור־ניוואָ און אַזוי אויך פון קינסט־לערישן שטאַנדפונקט, עס זיינען געווען פילמס און ניט קיין פילם־פּאַטאַגראַפיעס פון בינע־פאַרשטעלונגען.

דער יידישער פילם אין פוילן האָט אָנגעהויבן מיט זייער אַרעמע מיטלען. דער סצענאַריע־שרייבער י. מ. ניימאַן דערציילט אין די „ליט. בלעטער“ (נ' 6, 1938) דעם פּאָלגנדיקן עפּיאָד וועגן פילם „תּקיעת כּף“ (1923), וואַרשיינלעך, איינער פון די ערשטע יידישע פילמס אין פוילן: „כדי זיך צו באַקענען אינטימער מיט דער בראַנזשע (פילם־פּראָדוקציע) האָב איך געשפילט צוזאַמען מיט אסתר רחל קאַמינסקאַ אין אַ קליינער ראַל (אין שטומען פילם „תּקיעת כּף“ פון ה. בוים).

איך קאן ניט ארטיילן, ווי-ווייט איך בין א פילם-שווישפילער — אָבער קראַנקע אויגן האָבן איך באַקומען אויף אַ קורצער צייט נאָך מיין אויפטרײט. די לאַמפּן זיינען אין יענער צייט געווען פּאַטאַלע...”

אַ פּילם פּון אַ מער ערנסטן ליטעראַרישן כאַראַקטער איז געווען די „פּוילישע וועלדער“, לויטן ווערק פּון י. אָפּאַטאַשו, סצענאַריע פּון ה. בויס, פּראָדוצירט אין 1928 דורך לעאַ פּאַרבעט, אונטער דער רעזשי פּון יאַנאַס טורקאָוו מיטן אַנטײל פּון יידישע און נײַ-יידישע שווישפּילער. די מערסטע עפּיזאָדן זיינען פּאַטאַגראַפּירט געוואָרן אין די היסטאָרישע פּלעצער אין פּוילן, וואָס ווערן דער-מאָנט אין אָפּאַטאַשוס ווערק, ווי די ליפּצאווער וועלדער, „ביאלאוועזשער וויסטע“ און אין פּאַרשיידענע שטעט און שטעטלעך אין לאַנד.

אונטערן דרוק פּון די קלעריקאַלן איז דער פּילם צעקריפּלט געוואָרן און איז ענדלעך אַריינגעלייגט געוואָרן אין חרם. דער רעזשיסער, יאַנאַס טורקאָוו, דערציילט וועגן טראַגישן גורל פּונעם פּילם: „צום באַדויערן האָט י. אָפּאַטאַשו ניט געקאַנט האָבן קיין נחת פּון זיין געפּילמט ווערק. די קעגנער פּון זיינע „פּוילישע וועלדער“ האָבן ניט גערוט... עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ שאַרפע אַקציע קעגן די „פּוילישע וועלדער“ און עס איז געלונגען אויסצופּועלן, אַז ביים צענ-זורירן דעם פּילם זאָל זיך געפּינען אַ פּאַרשטייער פּון ראַבינאַט... אין דעם פּרט איז אָפּאַטאַשו אָן אויסדערווילטער: ער איז דער ערשטער אין געשיכטע פּון פּילמס, וואָס האָט געהאַט דאָס 'גליק', אַז זיין פּילם זאָל געזען ווערן דורך אַ וואַר-שעווער רב. דאָס אָבער האָט דעם פּילם געבראַכט אַ גרויסן שאַדן, ווייל דער רב איז טאַקע געווען באַגייסטערט פּון די 'לעבעדיקע מענטשעלעך', וועלכע ער האָט געזען צום ערשטן מאַל אין זיין לעבן 'אויפן לייזונט', נאָר ער האָט ניט געקאַנט גלייכצייטיק צוקוקן ווי אַ אשה, אַן אייניקל פּון קאַצקער, קושט זיך מיט אַ זכר און ווי אין שטוב פּון רבי דודל קומען זיך צונויף 'יינגלעך מיט מיידלעך'. פּאַר-שטייט זיך, אַז אַזאַ 'מומחה' האָט שוין געזאָרגט דערפּאַר, אַז מען זאָל וואַס-מער אַרויסשניידן פּון בילד. איז טאַקע פּאַרבליובן אַ געלאַטעטער פּילם, אַן אַ גאַנצ-קייט, אַן אַ פּרצוף“.

יאַנאַס טורקאָוו פּאַרענדיקט זיין באַשרייבונג: „אַזוי איז אַ גרויסע שטיק אַרבעט לאיבד געאַנגען און פּון די גרויסע האַפּענונגען זיינען געבליבן — גרויסע לעכער אין פּילם און במילא אויך אַ גרויסע אַנטוישונג ביי די וואָס האָבן אַזוי פּיל מי און אַרבעט אַריינגעלייגט אין בילד — מסתמא אויך ביים מחבר י. אָפּאַטאַשו...” („ליט. בלעטער“, נ' 7, 1930).

אַן אינטערעסאַנטע דיסקוסיע האָט זיך אָנגעהויבן, ווען ס'איז דערשינען אין 1936 אין פּוילן דער ערשטער יידישער קלאַנג-פּילם „על חטא“, לויט דער סצענאַריע פּון י. מ. ניימאַן, רעזשי אַלעקסאַנדער מאַרטען, דעקאָראַציעס און קינסטלערישע אויפזיכט יאַנקל אַדלער, פּילם-אויפנאַמען ס. ליפּינסקי, מוזיק פּון הענעך קאַן, לייטונג פּון י. באַק און ל. פּאַרבעט, מיטן אַנטײל פּון: רחל האַלצער, אברהם מאַרעווסקי, ש. דזשיגאַן, י. שומאַכער, קורט קאַטש, רות טורקאָוו, קלאַראַ סעגאַלוויטש, חבל בוזגאַן, ש. גאַלדשטיין, שערצער, מ. ברין א.א.

בכלל איז דער פּילם געלויבט געוואָרן. מ. קיטאי האָבן אָבער אַרויסגעשטעלט

די פאלגנדיקע טענה: „דער פילם איז זיכער אַ וויכטיקער אויפטו אין אַ סך הינ- זיכטן. געוויס קאָן מען אָבער האָבן טענות צום 'על חטא' און גרויסע טענות. קודם-כל דער סוושעט פון פילם, וואָס איז אַזוי ווייט פון אונדזערע באַגריפן. מיר לעבן דאָך אין אַן אויסטערלישער צייט פון שטרם, דראַנג און פּיין. פאַראַן שטאַרקע, וויכטיקע אַקטועלע פּראַבלעמען. אַרום אונדז און אין אונדז קומט פאַר אַ געראַנגל פון וועלטן. קיינמאַל האָט נאָך די וועלט אפשר אין משך פון יאָר- הונדערטער ניט געלעבט אַזוי פיבערדיק, זיך אַזוי ניט געוואָרפן אין קאַנוואַל- סיעס, ווי איצט. מיר זיינען עדות און צוועער, ווי אַזוי דער וואַגשאַל פון פעלקער און מדינות וואַקלט זיך שטאַרקער, שאַרפער. ביי אונדז גופא קומען פאַר גרויסע פּראַצעסן פון אומשיכטונגען און איבערוואַנדלונגען. און צו וואָס זיך לאָזן אויפן וועג פון מעלאַדראַמאַטישקייט? דער פּאַלקס-מענטש מוז דאָך ערגעץ געפינען אַ באַשייד, אַ רמז אויף דעם, וואָס ס'קומט פאַר אַרום אונדז. די ליטעראַטור און קונסט מוזן זיך דאָך אַפּרופן אויף די אַקטועלע פּראַגן און ניט אַוועקגיין ערגעץ אויף אַבסטראַקטע וועגן, וואָס זיינען בלויז עלול צו פאַרוויגן דעם עולם מיט די זעלבע מיטלען מיט וועלכע דאָס פּרוואַווט דער טעאַטער, קעגן וועלכע ס'קעמפט די אַרבעטערשאַפט צוזאַמען מיט דער פּאַלקס-אינטעליגענץ. צו וואָס נאָכאַמאַל אַרויסקומען מיט די קאַפּאַטעס, בית-מדרש, בטלנות, חדר, און אַנדערע קלאַפּער- געצייג? מען האָט זיך שוין אַנגעזען דערמיט אין יידישן טעאַטער און אויפן עקראַן. (מ. קיטאי, „ליט. בלטער“, נ' 19, 1936).

אין אַמעריקע האָט ב. צביון, ווען ס'איז דערשינען דער פילם „דער דיבוק“, געשריבן צווישן אַנדערן: „... קורץ און גוט. איך האָב זיך דעם 'דיבוק' אויס- געלערנט אויסווייניק פונקט ווי דאַוונען. איצט האָב איך דעם 'דיבוק' געזען נאָכאַמאַל און איך האָב אים נאָך מער פּיינט געקראַגן. ס'איז אַ 'דיבוק' אין פילם. דער משולח איז מיר איינפאַך דערגאַנגען די יאָרן. ער לאָזט זיך אויף אַ מינוט ניט פאַרגעסן. ער טרעט ניט אָפּ פון אייערע אויגן. נאָר אַלס 'פילם' איז ער אַ גרויסע פּראָדוקציע. שוין אפשר צו גרויס. די, וואָס האָבן די מאַווי געמאַכט, האָבן אין איר געוואַלט אַריינפאַקן, וואָס נאָר זיי האָבן געקאַנט, און זיי האָבן געשאַפן אַ פילם, וואָס ציט זיך צוויי פולע שטונדן אויפן לייזונג. פאַר דער יונגער יידישער פילם- פּראָדוקציע איז דאָס אַן צווייפּל אַ גרויסער אויפטו, און פאַר די, וואָס האָבן ליב דעם 'דיבוק', און איך גלויב, אַז עס זיינען פאַראַן אַ סך אַזעלכע, איז דער פילם אַן אמתער אוצר, ווייל אין אים איז פאַראַן אַזויפיל 'דיבוק', וואָס איז ביז איצט ניט געזען געוואָרן...“ (ציטירט פון „ליט. בלעטער“, נ' 13, 1938).

אַ וואָרט אין דער דיסקוסיע וועגן דעם אינהאַלט און פאַרם פון יידישן פילם האָט אויך גענומען י. מ. ניימאַן, וועלכער האָט אגב זיך געגרייט צו שאַפן אַ פילם וועגן בעל שם טוב. י. מ. ניימאַן שרייבט: „דער (מיין) ערשטער סצענאַר איז רעאַליזירט געוואָרן מיט צוויי יאָר צוריק (1936). 'על חטא' — אַדער ווי ער ווערט טיטולירט אין ניו-יאָרק: 'איך האָב געזינדיקט', יא, איך האָב געזינדיקט. דער סצענאַר איז געשריבן פאַר די ברייטע מאַסן. מעלאַדראַמע! עס איז נעמלעך מיין איבערצייגונג, אַז קודם-כל דאַרף געשאַפן ווערן די מאַטעריעלע באַזע פאַרן יידישן פילם און מען קאָן נישט עקספּערמענטירן מיט ראַפּינירטן שטאַף. די אַנטוויקלונג (פון יידישן פילם) מוז זיין אַ בהדרגהדיקע. עס איז געווען אַ

דערפאלג סיי אין פוילן, סיי אין ארץ-ישראל — אין דער העברייאישער ווערזיע — סיי אין ניר-יאָרק. כאַראַקטעריסטיש איז, אַז די ניט-יידישע קריטיק, ווי די 'ניר-יאָרק טאַימס' און אַנדערע האָבן זיך צום פילם באַצויגן פּאַזיטיווער ווי ס'רוב יידישע קריטיקער. דער שוועדישער שריפטשטעלער ראַבערג האָט אין זיינס אַ בוך געווידמעט זיבן זייטן דעם פילם און אַנגעוויון, אַז דער פּאַלק-לאָר האָט פאַר דער איראַפּעאישער קולטור-וועלט אַזאַ באַדייטונג, ווי זאַנגוויילס ענגלישע ראַמאַנען פון יידישן לעבן.

און ווייטער זאָגט י. מ. ניימאַן:

„ביים אַנטשטיין פון פילם האָבן חברים-קריטיקער געהאַט צו מיר אַ טענה: פאַרוואָס אַ בילד פון אַלטן יידישן לעבן? קאַפּאַטעס? חדר? יידישע יום-טובים? פּאַלקלאָר? עס איז געווען אין יענער צייט, ווען מען האָט זיך שטאַרק אַרומגעקוקט אויף די קונסט-שטרעמונגען, וואָס קומען פון מאַסקווע. איצט איז דאָרט אויך אַן ענדערונג. די פּאַלקסטימלעכקייט און דער נאַציאָנאַלער עלעמענט זיינען רע-האַביליטירט. דער מאַסקווער יידישער קונסט-טעאַטער שפּילט שוין 'שולמית' און 'בר כוכבא'. די אַלטע טענות זיינען אַזוי אַרום פאַרעלטערט. איך בין דעמאָלט ווי איצט איבערצייגט, אַז דער יידישער פילם מוז זיין אייגנאַרטיק. דאָס וועלט-לעכע יידישן לעבן האָט נאָך ניט קיין פאַרם. אגב, קאַנען איראַפּעאישע שוישפּילער בעסער טראָגן אַ פּראַק און אויף דעם געביט וועלן מיר תמיד זיין הינטערשטעליק. מיר מוזן ווייזן אונדזער אייגן פנים. די קאַנצעפּציע האָט געזיגט אויף דער פולער ליניע. דאָס באַווייזט דער דערפּאלג פון 'דיבוק' און 'תקיעת כף'. אויך 'יידל מיט זיין פּידל' האָט אין זיך פּאַלקסטימלעכע עלעמענטן און יידישן שטייגער.“ (ליט. בלעטער, 'נ' 6, 1938).

דער יידישער ישוב אין פוילן, ספּעציעל די יידישע אַרבעטערשאַפט און פּאַלקס-אינטעליגענץ, האָט באַוויון, נאָך אין 1936, אַז אויך דער היינט אויף דער יידישער גאַס, קאָן אָפּגעשפּיגלט ווערן דורך דער פילם-קונסט. יענעם יאָר איז אין וואַרשע פּראָדוצירט געוואָרן אַ יידישער פילם-דאָקומענט וועגן דעם „מעדעם-סאַנאַטאַריע“ פאַר קינדער אונטערן נאָמען „מיר קומען אָן“. צווישן די פיל לויב-געזאַנגען פאַרן פילם געפינען מיר אויך אַ לענגערע אָפּשאַצונג פון מ. קיטאי אין „ליט. בלעטער“ (נ' 20, 1936). מ. קיטאי שרייבט צווישן אַנדערן: „מען קאָן ניט רעדן אָן התפּעלות וועגן דעם דאָזיקן אויפטו פון די אינציאַטאָרן, וואָס האָבן גורם געווען די שאַפונג פון פילם 'מיר קומען אָן'. ס'איז ניט בלויז די קונסט פון דער פילם-אינדוסטריע. ס'איז פיל מער. ס'איז די קונסט פון לעבן, פון אוממיטלבאַרקייט. מענטשלעכע באַציאָונגען, מוסטער פון דערציאָונג, שאַטנדיקע און ליכטיקע זייטן פון דער יידי-שער אַרעמקייט ... אַזאַ פילם רעדט דירעקט צום האַרצן, צו די געפילן. ער זאָגט מער ווי הונדערט רעדעס, אַרטיקלען און ביכער ... ס'איז אַ לעבנס-קונסט אויפ-געכאַפט און פאַרפלאַכטן אין אַ ריי כאַראַקטערפולע און בילדערישע מאַמענטן, וואָס אַ געניט אויג און קינסטלערישע האַנט פון זייער אַ באַגאַבטן רעזשיסער (פאַרד) האָט פאַרפיקסירט מיטן פילם-אַפּאַראַט. די פוילישע שריפטשטעלערין וואַנדאַ וואַסי-לעווסקאַ (צוזאַמען מיט יעקב פאַט) האָבן צוזאַמענגעשטעלט דעם סצענאַר. באַ-זונדערס האָט זיך באַוויון מיט זיין גאַנצער קראַפט דער באַקאַנטער קאַמפּאָזיטאָר הענעך קאָן. ער האָט באמת געשאַפן אַ וואַנדערלעכע מוזיקאַלישע קאַמפּאָזיציע.

וואָס איז אַ ווערק פֿאַר זיך. צום גוטן דאַרף אויך דערמאָנט ווערן דער אָפּעראַטאָר ליפּינסקי מיט זיין זויבערער אַרבעט.

„מיר קומען אָן“, פּונקט ווי י. אָפּאַטאַשוס „די פּוילישע וועלדער“ איז געפּאָלן אַ קרבן פון דער רעאַקציע אין פּוילן. די פּוילישע רעגירונג האָט פּאַרבאַטן צו וויוון דעם פּילם פּאַרן ברייטן עולם.

צווישן די יידישע פּילמס, וואָס זיינען פּראָדוצירט געוואָרן אין פּוילן אין יענעם פּעריאָד, האָבן מיר אויך:

„די געהיימנישן פון די נאַלעווקעס“ (1921), לויט דער דערציילונג פון גוסטאַוו ביליין, סצענאַריע פון פּראַנציזשעק זינדראַס-סוכאַ, אַ דראַמע פון יידישן לעבן אין וואַרשע, פּראָדוצירט דורך ניט-יידישע שווישפּילער.

„דאָס לעבן פון די יידן אין וואַרשע“ (1922), דאָקומענט-פּילם. פּראָדוצירט פון אַלבערט וויווערקאַ, גוסטאַוו קרינסקי און אַנטאַני וואַרדזשי, לויט אַ באַשטע-לונג פון אַמעריקאַנער רעליף-אַרגאַניזאַציעס (דזשאַינט).

„דער למד-וואָוניק“ (1925), סצענאַריע פון ה. בויס, רעזשי פון הענריק שאַראַ, פּילם-אָפּעראַטאָר ס. שטיינוואַרצל, מיטן אַנטייל פון: יאַנאַס טורקאַוו, מ. ליפּמאַן, קלאַראַ סעגאַלאַוויטש, אירענע גריין, זשאַק לעווי, רוזשאַ שושנאַ, הערמאַן פעניג-שטיין און דוד לעדערמאַן.

„דאָס נייע פּאַלעסטינע“ (1925), דאָקומענט-פּילם וועגן דערפעפּונג פון העב-רעאַישן אַוניווערסיטעט אין ירושלים, פּילם-אָפּעראַטאָר ס. שטיינוואַרצל.

די פּראָדוצירער פון די בעסערע יידישע פּילמס אין פּוילן זיינען געווען פּיאַ-נערן אויף דעם געביט. זיי האָבן געהאַט אַן ערנסטע באַציאָנונג צו דער יידישער קולטור. זיי האָבן זיך גערעכנט מיט די מיינונגען פון יידישע שרייבער. זיי האָבן צוגעצויגן די טאַלאַנטירטע יידישע שווישפּילער. איין זאַך האָט זיי אַבער אויסגע-פעלט — פּינאַנציעלע מיטלען. אויף דעם באַקלאַגן זיך כמעט אַלע פּראָדוצירער פון יידישע פּילמס אין פּוילן.

פון אַט דעם מאַנגל האָט ניט געוואוסט דער יידישער פּילם אין סאָוועטנפּאַר-באַנד. די סאָוועטן-רעגירונג האָט אַרויסגעוויזן אינטערעס פֿאַר דער אַנטוויקלונג פונעם יידישן פּילם. דער פּילם האָט געדאַרפט דינען דעם לאַנד, איבערדערציען דעם מענטשן, א.א.וו.

די פּראָדוצירער פונעם יידישן פּילם אין סאָוועטנפּאַרבאַנד האָבן געשטרעבט ערשטנס, צו באַקענען די יידן און אויך די ניט-יידן, מיט די סאַציאַלע ווערטן פון דער יידישער קלאַסישער ליטעראַטור, און צווייטנס, דינען דעם לאַנד אַלס אַ קול-טור-אינסטרומענט פֿאַר זיינע אויפגאַבן צו בויען סאַציאַליזם.

דער יידישער פּילם פונעם סאָוועטנפּאַרבאַנד איז געווען נאָענט צום רעאַלן לעבן און צו די לעבנס-פּראַבלעמען און האָט זיך פּאַרנומען פּאַרצוברענגען אויפן לייזונג די ווערק פון די יידישע קלאַסיקער, שלום-עליכם — אין דער ערשטער ריי. אַט דער געזונטער פּראָצעס איז, ליידער, ווי אַנדערע פּאַרמען פון דער יידישער קולטור, געקומען צו אַ סוף, ווען ס'האַט זיך אַנגעהויבן אַנטוויקלען, אין מיטן פון די דרייסיקער יאָרן, דער פּאַרקריפּלער צוגאַנג צו דער נאַציאָ-נאַלער פּראָגע אין סאָוועטנפּאַרבאַנד, וואָס האָט, ווי באַקאַנט, געפירט אין 1948 צו דער פּולשטענדיקער פּאַריכטונג פון דער יידישער קולטור.

אין יענע יארן זיינען אין סאָועטנפּאַרבאַנד געשאַפן געוואָרן פילמס, וואָס האָבן אַרויסגעבראַכט דעם עקלהאַפּטן פנים פון אַנטיסעמיטיזם, וואָס האָבן געשיל-
דערט די איבערשיכטונג פון די יידישע מאַסן פון „לופט מענטשן“ אין פּראָלע-
טאָריער און ערד-אַרבעטער, זיי האָבן פּאַרגעבראַכט, אין אַ צאָל פילמס, די העלדן
פון שלום-עליכם.

פּאַלגנדיקע יידישע פילמס אָדער פילמס אויף יידישע טעמעס זיינען אין
יענע יארן — פון נאָך דער רעוואָלוציע אין 1917 ביז 1936 — געשאַפן געוואָרן
אין סאָועטנפּאַרבאַנד:

„חבר אַבראַם“ (1919), אַגיטאַציע-פילם קעגן אַנטיסעמיטיזם, מאַסקווע, לויט
סצענאַריע פון פ. שיפּוּלינסקי, רעזשי פון א. ראָזומני.

„אויף די חורבות פון אַלטן לעבן“ (1924), פּראָדוצירט לויטן אויפטראַג פון
„אידקעזאַם“, לויט סצענאַריע פון לינאָ עפשטיין.

„שמואל ענגעל לאַקאַמאַטיוו“ (1924), לויט אַ קאַרעספּאַנדענץ פון מ. לוצקי,
פון מאַסקווע צו דער צייטונג „טריבונאַ לודו“, וואַרשע, געפינט זיך אין פילם-
אַרכיוו פון מאַסקווע, אַ דאַקומענט-פילם פון אַ פייערונג, וואָס איז דורכגעפירט
געוואָרן דורך די אַרבעטער אין מאַסקווע לכבוד אַ נייעם לאַקאַמאַטיוו אויפן נאַמען
פון יידישן אַרבעטער שמואל ענגעל, וועלכער איז הינגעריכטעט געוואָרן דורך
דער פּוילישער מאַכט אין לאָדזש פאַר זיינע רעוואָלוציאָנערע טעטיקייטן.

„דער מבול“, לויט שלום-עליכם (1925), כאַראַקטאָר, פּראָדוצירט דורך „פּראָ-
לעטיקאַנאַ“, רעזשיסער א. איוואַנאָוו, סצענאַריע ד. רובענסקי, מוזיק מ. מילנער
מיטן אַנטייל פון די „הבימה“-שוישפילער פון מאַסקווע: בערטאַנאָוו, א. מעסקין,
אַפּרתי-טשעטקין, איטקין, חנה ראָווינאַ, פּרומקין, ג. פּרידלאַנד, א. וואַרשעווער,
בן חיים, בן ארי, ב. שניידער, ג. ווינאַר, תּמימה יודילעוויטש, באַראַץ, ב. טשע-
מערינסקי, ברוך פ. ליוביטש, בנימין צמח און אַנדערע.

„בעניע קריק“ (1927), לויט י. באבעל, רעזשיסער ג. ווילנער.
„בלאַנדזשענדיקע שטערן“, לויט שלום-עליכם, סצענאַריע פון י. באבעל, רע-
זשיסער ג. גריטשער-טשעריקאָווער (1927).

„פּאַרגעסט ניט זייערע פּנימער“ (1928), לויט דער סצענאַריע פון אפרים
קריין, וועגן אַנטיסעמיטיזם.

„יידישע גליקן“, לויטן בריוו „ס'פּידלט ניט“ און „מנחם מענדל“ פון שלום-
עליכם. רעזשיסער א. גראַנאָוסקי, דעקאָראַציעס פון ג. אַלטמאַן מיטן אַנטייל פון
ש. מיכאַעלס, און אַנדערע שוישפילער פונעם יידישן קאַמער טעאַטער אין
מאַסקווע, פּראָדוצירט פון „גאַסקינאַ“ (1929).

„געלעכטער דורך טרערן“, לויט שלום-עליכם (1929), סצענאַריע פון ג. גרי-
טשער-טשעריקאָווער און אי. סקווירסקי לויט „מאַטל פייסי דעם חזנס“ און „דאַס
שניידערל“. רעזשיסער גריטשער-טשעריקאָווער מיטן אַנטייל פון מאַטעלע זיל-
בערמאַן און שוישפילער פון מאַסקווער און כאַראַקאָווער יידישע מלוכה-טעאַטערס.
„מאַטעלע שפּענדלער“ (1930).

„קין און ארטעם“, לויט מאַקסיס גאַרקי (1930), רעזשיסער און סצענאַריע-
שרייבער פ. פעטראָו-ריטאוו, מיטן אַנטייל פון די שוישפילער עמיל גאל, ניקאָלאַי
סינאַנאוו און עלענאַ עגראווא.

„יידן אין מלחמה“ (1931).

„אַ קליינשטעטלדיקער“ לויט דוד גאַרעליקס „דער טרוימער“, פּראָדוצירט אין אָדעס, לויט סצענאַריע פון וו. סטראיעווא און ג. ראשעל, רעזשיסער גריגאָרי ראשעל. פילם-אַפּעראַטאָר ב. ביעלסקי, דעקאָראַציעס אי. שפיגעל. „הירש לעקערט“ (1932).

„גייטן בעקער פאַרט אַהיים“, (גליקזוכער, 1933), רעזשי קארש-סאכלין. הויפּט-ראָל געשפילט פון ב. זוסקין. אין פילם ווערט אויסגעלאַכט דער „גליק-זוכער“ פּיניע קאַפּמאַן, וואָס איז געפאַרן קיין ביראָ-בידזשאַן זוכן גאַלד און האָט געטרוימט צו ווערן אַ „קעניג“ פון שלייקעס.

אין 1938 זיינען אין סאָוועטנפּאַרבאַנד פּראָדוצירט געוואָרן נאָך צוויי קלאַנג-פילמס אויף דער יידישער טעמע: „פּראָפּעסאָר מאַמלאַק“ לויט פּרידריך וואָלף, מיט אַלעקסאַנדער גראַנאַך אין דער הויפּט-ראָל, און „די משפּחה אָפּענהיים“, פון ל. פּויכטוואַנגער. דאָס זיינען אַבער געווען אַלגעמיינע פילמס, אין וועלכע די יידישע טעמע איז באַנוצט געוואָרן אַרויסצוברענגען די גרויזאַמקייט פון די נאַציס.

פון די פּופּצן דערמאָנטע יידישע פילמס פון סאָוועטנפּאַרבאַנד זיינען בלויז די פּאָלגנדיקע פיר געוויזן געוואָרן אין אַמעריקע: „יידישע גליקן“, געלעכטער דורך טרערן, „קין און ארטעם“ און „גייטן בעקער פאַרט אַהיים“. מיטן אויסנאַם פון „גייטן בעקער פאַרט אַהיים“ האָט די קריטיק, יידישע און ניט-יידישע, וואָרעם אויפגענומען די אַנדערע דריי יידישע פילמס פון סאָוועטנפּאַרבאַנד.

דער פילם „גייטן בעקער פאַרט אַהיים“ איז קריטיקירט געוואָרן איבער דעם, וואָס אַנשטאַט אַרויסצוברענגען דעם פּאָזיטיוון מאָמענט, האָט מען כּסדר באַטאַנט די נעגאַטיווע שטריכן.

סוף 1936 און אין משך פון 1937 זיינען פּראָדוצירט געוואָרן אין פּוילן די ערשטע פון דער סעריע יידישן קונסט-פילמס; „אידל מיטן פידל“, מיט מאָלי פיקאָן אין דער הויפּט-ראָל; „דער דיבוק“, לויט ש. אַנסקי; „דער פורים שפּילער“, מיט מרים קרעסין, זיגמונד טורקאָוו און היימי דזשיקאַבסאָן אין די הויפּט-ראָלן; און „דער יידישער קעניג ליר“, לויט יעקב גאַרדין, פּראָדוצירט פון הערי טאַ-מאַשעווסקי.

ג. בוכוואַלד איז צוגעגאַנגען שטרענג צו דעם פילם „אידל מיטן פידל“, דאָך האָט ער צוגעגעבן: „... אַבער דער יידישער קלאַנג-פילם (טאַקי) איז דאָך ניט אַן חן. דער מאַטעריאַל איז אַ פּאָלקסטימלעכער. די וואַנדערנדיקע קלעזמער שלאַנגן אָפּ סיי מיט קאַמיוז און סיי מיט פּאַטאַס ... פאַראַן אין דעם בילד אַ צאַל זייער פּינע סצענעס. די בעסטע איז, פאַרשטייט זיך, די היימישע חתונה. דאָ איז דערגרייכט געוואָרן סיי די לויטערע פּאָלקסטימלעכקייט און סיי די קינסטלערישע עכטיקייט. נאָך אַ וואוילע סצענע איז דער מאָמענט אין הויף, ווען די צוויי קאַנג-קורענטישע קלעזמער-קאַפּעליע גיסן זיך צונויף. מאָליס (פיקאָן) בעסטע סצענע קומט צום סוף, ווען זי טרעט אויף אין טעאַטער. דער דרויסן אין פילם איז זייער גוט, אָפּטמאַל פאַרכאַפּנדיק מיט דער עכטיקייט פון אַרעמער סביבה. א. עלשטיין האָט באַשטאַט דאָס בילד מיט געהעריקער מוזיק און איציק מאַנגער — מיט אַ פאַר וואוילע לידער. אַרום און אַרום — אַ יידישע מאַווי, אַן האַליוואַדער שמד-

שטיק, אָבער מיט אַ האַרציקן ציטער פון אַ היימישער קאַפּעליע". (נ. בוכוואַלד, "מאַרגן-פּרייהייט", יאַנואַר 1, 1937).

אַן ענלעכע מיינונג האָט אַרויסגעזאָגט וויליאַם עדלין אין "טאַג", וועגן "דער פּוּריש-שפּילער": "... אין דער האַנדלונג זיינען דאָ אַ סך שיינע סצענעס — שייך פון טעכנישן ווי אויך קינסטלערישן שטאַנדפּונקט. די מוזיק פון ניקאָלאַס בראַדסקי איז זייער שייך... אסטרקע, געשפּילט פון מרים קרעסין, איז אַ פאַר-געניגן אַנצוקוקן... די אַנטאַמבאַל-סצענעס זיינען אַרויס גוט און דער פּאַטאַגראַף-פּישער טייל פון דער גאַנצער זאַך איז באַפּרידיקנדיק".

שפּעטער (1938) זיינען צוגעקומען די יידישע קונסט-פּילמען: "די גרינע פעלדער", לויט פּרץ הירשביין; "יאַנקל דער שמיד", לויט דוד פּינסקי; "אַן אַ היים", לויט יעקב גאַרדין, מיטן אַנטייל פון בערטאַ גערסטין און "מאַמעלע" מיטן אַנטייל פון מאַלי פּיקאַן.

4.

אין דער צייט, וואָס דער יידישער טעאַטער אין אַמעריקע האָט דורכגעמאַכט אַ ירידה, האָט דער יידישער פּילם זיך אַנטוויקלט און אַריינגעבראַכט יידישע קולטור אין ברייטערע קרייזן. "אידל מיטן פּידל" איז געשפּילט געוואָרן אין ניו-יאָרק אין אַמבאַסאַדאָר טעאַטער, אין "טאַימס סקווער" געגנט, וואו די באַזוכערשאַפט באַשטייט דאָס רוב פון ניט-ייִדן. וועגן דער ברייטער באַזוכערשאַפט פונעם פּילם "גרינע פעלדער" האָט געשריבן נחמן מייזל: "עס איז שוין אַ מעשה פון צען וואָכן ווי אין פּיל ניו-יאָרקער קינאַס גייט מיט גרויס דערפאַלג דער פּילם "גרינע פעלדער"... דער פּילם האָט אַן אויסערגעוויינלעכן קינסטלערישן און מאַטע-ריעלן דערפאַלג, וואָס האָט נאָך זיין גלייכן ניט אין דער געשיכטע פון יידישע פּילמען אין אַמעריקע. ביז איצט אין דער פּילם שוין געאַנגען אין איבער זיבע-ציק פאַרשיידענע ניו-יאָרקער קינאַס און עס ווערט פאַראַוויסגעזען, אַז אין לויף פון דער נאָענטער צייט זאָל ער גיין אין נאָך אַ 30-40 קינאַס. אַזוי אַרום וועט דער פּילם באַוויזן ווערן און ניו-יאָרק אין איבער הונדערט קינאַס — און דאָס איז אפילו פאַר דער גרויסער שטאַט ניו-יאָרק אַ גוזמאדיקע צאָל... עס האָבן דעם פּילם געזען קרוב צו אַ מיליאָן מענטשן — ווייל אויסער ניו-יאָרקער האָבן שוין אַריינגעכאַפט צו זען דעם פּילם אויך פּיל מענטשן פון די אַרומיקע שטעט". ("ליט. בלעטער", וואַרשע, נ' 9, 1938).

אין דעם זעלבן אַרטיקל רעדט נ. מייזל וועגן דער באַזוכערשאַפט פון יידישן פּילם פון יענער צייט. ער שרייבט: "איצט, נאָכדעם, ווי דער פּילם גייט אין די בעסטע קינאַס, האַלטן די טוער, אַז די וואַנט איז דורכגעבראַכן. פּיל קינאַ-איגנ-טימער האָבן לכתחילה גאַרניט געוואָלט געבן אין זייערע קינאַס אַ יידישן פּילם. עס איז דאָס ערשט מאַל, וואָס אַזאַ גרויסער טעאַטער-טראַסט, ווי די 'מעטראַ-גאַלדווין', זאָל אַריינגעמען אין זיינע קינאַס אַ יידישן פּילם. און דאָס טשיקאַוסטע איז, וואָס ניט געקוקט אויף דעם, וואָס דער פּילם ווערט געשפּילט אין אַ וואונ-דערבאַרן ריינעם יידיש, קומען זען דעם פּיל מענטשן פון די אַסימילירטע קרייזן און אויך אַ גרויסער פּראָצענט יידישע יוגנט, וואָס פאַרשטייט ניט קיין יידיש...". אויף דער זעלבער דערשיינונג האָט זיך אויך אָפּגעשטעלט אין וואַרשע י. מ.

ניימאָן, ווען ער האָט גערעדט וועגן זיינע ווייטערדיקע פּלענער אויפן געביט פון יידישן פּילם. ער האָט אונטערגעשטרעכט: „יידישע פּילמען האָבן פאַר זיך אַ גוטן מאַרק, בפרט איצט, ווען אפילו ביי אַסימילירטע יידן האָבן זיך דערוועקט יידישע שטימונגען“.

דער יידישער קונסט־פּילם האָט אָפּעלירט ניט בלויז צו די ברייטסטע יידישע פּאַלקס־מאַסן און פּאַלקס־אינטעליגענץ; ניט בלויז צו די „אַסימילירטע יידן, ביי וועמען ס'האָבן זיך דערוועקט יידישע שטימונגען“; ניט בלויז ביי אַ גרויסן פּראָצענט פון דער יידישער יוגנט, וואָס פאַרשטייט ניט קיין יידיש“. דער יידישער קונסט־פּילם האָט אויך אָנגעהויבן דורכצופירן אַ וויכטיקע קולטור־מיסיע — באַקענען דעם ניט־יידישן מיטן יידן פון נעכטן און היינט, מיט דער יידישער קולטור און ליטעראַטור.

ווען „מאַמעלע“ איז דערשינען אויפן לייוונט אין ניו־יאָרק האָט די „ניו־יאָרק טאַימס“ געשריבן צווישן אַנדערן: „טעכניש איז 'מאַמעלע' בעסער פון די וויכטיקסטע פּילמס פון פּוילן“. די „ניו־יאָרק פּאַסט“ האָט גערופן די ניט־יידישן זיך צו באַקענען מיט דער יידישער פּילם־קונסט. די צייטונג האָט געשריבן וועגן „מאַמעלע“: „מאַלי פּיקאַן טרעט אויף אין אַ וואַרעמער מענטשלעכער גע־שיכטע און אינעם פּילם שפּילן אויך אַנדערע ערשט־קלאַסיקע קינסטלער. אין דעם יידישן פּילם איז ניטאָ קיין איין עלעמענט פון אַלט־מאַדישקייט אָדער אַריבער־שרייענדיקס. דער יידישער פּילם איז פּונקט אַזוי מאַדערן, ווי ער וואַלט נאָר וואָס אַרויסגעקומען פון האַליוואָוד. די ענגלישע אויפּשריפטן העלפן אַרויס די ניט־פאַרשטייער (פון יידיש) און אויך זיי וועלן זיכער האָבן הנאה פונעם פּילם פּונקט אַזוי ווי די יידן האָבן הנאה“.

אין זעלבן גייסט האָט זיך אַרויסגעזאָגט וועגן דעם יידישן פּילם „מאַמעלע“ כמעט די גאַנצע ענגלישע און יידישע פּרעסע פון ניו־יאָרק. און ניט בלויז אין ניו־יאָרק.

אין אַ יאָר אַרום, אין 1939, האָט זיך באַוווּזן אויפן לייוונט דער פּילם „די קליאַטשע“ לויט מענעדעלע מוכר ספרים. דער קאַרעספּאַנדענט פונעם פּילם־זשורנאַל „האַליוואָוד־רעפּאָרטער“ האָט דאָן באַריכטעט פון קענזעס סיטי: „דער סורפּריז און די סענסאַציע וועגן די פּילמען ביי אונדז אין קענזעס סיטי זיינען די גוטע געשעפטן, וואָס דער 'וואַג־טעאַטער' מאַכט איצט מיט דעם פּילם 'די קליאַטשע'. די גאַנצע היגע פּרעסע האָט אויפּגענומען דעם פּילם מיט לויב־גע־זאַנגען און רופט ניט־יידישן הנאה צו האָבן פונעם פּילם צוזאַמען מיט זייערע יידי־שע שכּנים“ (20טן דעצעמבער, 1939).

ביי דער פּרעמיערע פון די „גרינע פעלדער“, אָנהויב 1938, אין ניו־יאָרק, האָט פּרץ הירשביין, ע"ה, אויסגעדריקט דעם וואונטש: „מיט צוואַנציק יאָר צוריק איז די פּיעסע 'גרינע פעלדער' געווען דער אָנהויב פון אַ בעסערן יידישן טעאַטער אין אַמעריקע. — זאָל דער פּילם 'גרינע פעלדער' זיין אַן אָנהויב פון אַ בעסערן יידישן פּילם“.

דאָס יאָר 1939 האָט געבראַכט אויפן לייוונט: „דער ווילנער שטאַט־חזון“ (דער ווילנער בעל־הביתל), לויט אַסיפּ דימאָוו, מיטן אַטייל פון משה אוישער; „אַ בריוועלע דער מאַמען“, מיטן אַטייל פון לויס און מישאַ גערמאַן; „די

קליאטשע", לויט מענדעלע מוכר ספרים און „טביה דער מילכיקער", לויט שלום-עליכם, מיט מאָריס שוואַרץ אין די הויפט-דאָלן.

אין פּוילן און אין אַמעריקע זיינען דאָן צוגעגרייט געוואָרן פּלענער פאַר נאָך יידישע קונסט-פילמס. י. מ. ניימאַן איז אָנגעקומען קיין ניו-יאָרק מיט אַ סצענאַריע פון אַ פילם וועגן בעל שם טוב. אין אַמעריקע האָבן זיך געפונען בעלנים אויף דער סצענאַריע. ניימאַן איז אָבער באַשטאַנען אויף דעם, אַז דער פילם זאָל גע-מאַכט ווערן אין פּוילן, וואו דער בעל שם טוב האָט געלעבט און געוויקט. אויף דעם זיינען די בעלי מאה פון ניו-יאָרק ניט איינגעגאַנגען. ניימאַן האָט אַרויסגע-נומען אין וואַשינגטאָן אַ „קאָפּיראָיט" סיי אויף דעם נאָמען „בעל שם טוב" און סיי אויף דעם אינהאַלט פון זיין סצענאַריע.

ניימאַן האָט אויך געהאַט אָנגעשריבן, צוזאַמען מיט שלום אַשן, אַ סצענאַריע פאַרן פילם „פאַר אונדזער גלויבן" און האָט זיך געקליבן אים צו פּראָדוצירן.

יוסף גרין, וועלכער האָט פּראָדוצירט אין פּוילן די פיר יידישע קונסט-פילמס, האָט זיך געגרייט צו מאַכן אַ פילם אין פּוילן פון י. י. זינגערס „יאָשע קאַלב" מיט מאָריס שוואַרץ אין דער הויפט-ראָל. ער האָט אויך געקראָגן אַ סצענאַריע פון יעקב גלאַדשטיין פאַר אַ פילם פון „גאַט, מענטש און טייוול" פון יעקב גאַרדין, מיט משה אוישער אין דער הויפט-ראָל.

די אַמעריקאַנער „דזשואיש קאַלעקטיוו פילם-סטודיאָ", וואָס האָט פּראָדוצירט די „גריןע פעלדער", האָט זיך אַרומגעטראָגן מיט פּלענער פאַר אַנדערע וויכטיקע יידישע פילמס, ווי „די פּוסטע קרעטשמע" פון פּרץ הירשביין, אַ דראַמע פון ה. לייזיק ווי אויך אַ דראַמע אויף אַ יידישער טעמע פון אַרטור שניצלער.

בער גרין האָט פאַר דער זעלבער קאַמפאַני אָנגעשריבן אַ סצענאַריע פאַר אַ יידישן פילם וועגן די קאַנצענטראַציע-לאַגערן אין נאַצי-דייטשלאַנד.

אין 1938 איז געוואָרן 30 יאָר זינט דער פּאַטער פון יידישן טעאַטער אברהם גאַלדפּאָדן איז געשטאַרבן. צו דער געלעגנהייט איז דערשינען אין דעם פּאַרלאַג פון יידישן פּאַלקס-אַרדן אין ניו-יאָרק אַ ביכל וועגן א. גאַלדפּאָדן פון נחמן מייזל. נחמן מייזל האָט, נאָך אַ שמועס מיט מאָריס שוואַרץ, אים צוגעשטעלט אַ פּלאַן פאַר אַ יידישן פילם וועגן א. גאַלדפּאָדן, וואָס האָט באַדאַרפט אַרייננעמען די וויכטיקסטע מאַמענטן אין לעבן און שאַפן פון אברהם גאַלדפּאָדן און אויך די וויכ-טיקסטע העלדן פון זיינע דראַמאַטישע שאַפונגען. לכתחילה האָט מ. שוואַרץ זיך אָנגעכאַפט אין דעם פּלאַן, אָבער דער אויסברוך פון דער צווייטער וועלט-מלחמה האָט צונויט געמאַכט דעם פּראָיעקט.

נאָך איידער מאָריס שוואַרץ האָט פאַרענדיקט זיין פילם „טביה דער מיל-כיקער", האָט ער זיך שוין געגרייט צו פּראָדוצירן יידישע פילמס פון די אַנדערע ווערק פון שלום-עליכם. דעם 17טן דעצעמבער, 1937, האָט פּרוי שלום-עליכם פאַרעפנטלעכט אין דער יידישער פרעסע אַ בריוו. אין דעם בריוו, אונטערגעשריבן א. ראַבינאַוויטש (פּרוי שלום-עליכם) ווערט געמאַלדן: „איך וויל אָפיציעל באַ-שטעטיקן, אַז איך האָב פאַרקויפט צו מאָריס שוואַרץ די אַבסאָלוטע וועלט-רעכט פון שלום-עליכם פיר ווערק: 'טביה דער מילכיקער', 'שווער צו זיין אַ ייד', 'דאָס גרויסע געווינס' און 'סטעמפעניו' צו מאַכן פון זיי יידיש-רעדנדיקע ביל-

דער ... מאַריס שוואַרץ האָט אויף דער בינע זיך באַצויגן מיט יראת הכבוד צו שלום-עליכמס ווערק, און איך האָף, אז אין פילם וועט עס אים געבן נאָך גרע-סערע מעגלעכקייטן אַרויסצוברענגען לעבעדיק און קינסטלעריש שלום-עליכמס פּאַלקס-העלדן".

ווי ס'איז צו זען, האָט דער דערפּאָלג — קינסטלעריש און מאַטעריעל — פון די ערשטע יידישע קונסט-פילמס פון פּוילן און אַמעריקע אַריינגעבראַכט אַ דער-הויבונג אין דער קולטור-וועלט.

מיט וואָס דערקלערט זיך דער פּאַקט, וואָס דער נייער יידישער פילם פון פּוילן און אַמעריקע האָט אַזוי שטאַרק אַפּעלירט צו די ברייטסטע יידישע פּאַלקס-מאַסן, צו די אַסימילירטע יידן און צו דער יידישער יוגנט, וואָס פּאַרשטייט ניט קיין יידיש און אויך צו די ניט-יידישע צושייער ?

אַ געוויסע ראָל האָט געשפּילט, אַן ספק, די טעכנישע זייט פון דעם נייעם יידישן פילם — די מאַדערנע האַליוואַוד-טעכניק. אויף דעם זאָגט עדות דער פילם גופא. וועגן דעם איז באַריכטעט געוואָרן אין פּאַרשיידענע באַשרייבונגען פון דער אַרבעט אַרום פילם.

דער פילם „יאַנקל דער שמיד“, צום ביישפּיל, איז פּראָדוצירט געוואָרן ניט אין אַ סטודיע, ווי דאָס איז געווען דער פּאַל מיט די מערסטע יידישע פילמס פון פּריערדיקן פּעריאָד, נאָר לעבן ניוטאָן, ניו-דזשורני.

בער גרין דערציילט וועגן זיינעם אַ באַזוך ביים פילמען „יאַנקל דער שמיד“ : „אַ היימיש שטעטל פון אַלטן רוסלאַנד האָט זיך מיט האַק און פּאַק אַריבער-געקליבן אַהער אויפן גרינעם פעלד אין ניו-דזשורני. אַט לייענט איר רוסישע שילדן און זעט „פּאַריקמאַכערס-קאַיאַ“, די „באַקאַלעיונע“ קלייט, דאָס „גאַלאַנטע-ריינע“ געוועלבל, דאָס איינפּאַר-הויז, די אַרעמע שטיבלעך מיט שטרוענע דע-כער, דעם גבירס הויז מיט יחוסדיקע לאַדנס אויף די פענצטער; די קונויע, וואו בענדעט דער שמיד פינצטערט אַפּ זיינע יאָרן און וואו יאַנקל (געשפּילט פון משה אוישער) לערנט זיך די מלאכה. און אַט איז דער שטעטלדיקער קלויסטער, אַזאַ פּרעמדער, אַן אומהיימלעכער. אַט דאָס אַלץ איז אויפגעבויט געוואָרן אין די לעצטע פּאַר וואָכן, כדי אויפצולעבן אויפן לייונט דאָס שטעטל, וואו עס קומט פּאַר די האַנדלונג אין „יאַנקל דער שמיד“.

„עס פּאַרגייט שוין די זון. די טעכניקער, די שווישפּילער, דער דירעקטאָר זיינען שוין פּאַראַטערט. מ'האַט היינט 'אַריינגעשאַסן' עטלעכע סצענעס. אַט אַזוי-אַ, אַבי געדולד ... און אינגיכן וועט פּאַרטיק ווערן אַ נייע יידישע מאַווי. איך וואַרף אַ בליק אויפן דערבייאַיקן טייך. ער שלינגט לאַנגע שאַטנס פון די בייער און מאַכט זיך ניט וויסנדיק, אַז דאָ דערנעבן ווערט געבוירן אַ נייער פילם. דאָס פעלד קוקט אויס מיד. עס וועט זיך שוין באַלד לייגן שלאָפן. מאַרגן האָט עס אַ שווערן טאָג אַרבעט; עס דאַרף שפּילן אין די מאַוויס.“ (בער גרין, „מאַרגן-פּרייהייט“, יולי 11, 1938).

מיט דעם זעלבן פלייס, פּאַכמענישקייט, מיט דעם זעלבן ערנסטן צוגאַנג זיינען אין יענע יאָרן פּראָדוצירט געוואָרן אין אַמעריקע און פּוילן די מערסטע יידישע פילמס.

אין אן אינטערוויו אין ניו־יאָרק, דעם 1טן סעפטעמבער, 1960, האָט יוסף גרין מיר אָנגעוויזן, אַז די פּוילישע קולטור־טוער האָבן פאַר דער מלחמה גערופן די פּילם־פּראָדוצירער פון פּוילן זיך אָפּצולערנען פון דעם יידישן פּילם. אָבער ניט בלויז אין דער הויכער טעכניק איז געלעגן דער סוד פון דער פּאָפּולאַריטעט פונעם נייעם יידישן פּילם סוף דרייסיקער יאָרן. דער נייער יידישער פּילם האָט פּאָרגעבראַכט אויפן לייוונט, פאַר דעם יידישן ווי דעם ניט־יידישן צושויער, נאַציאָנאַלע און סאַציאַלע מאַמענטן פון דער רייכער יידישער קולטור. ס'איז דעריבער ניט געווען קיין צופאַל, וואָס דער נייער יידישער פּילם איז אַריבער פון דעם פּיל־עקספּלואַטירטן פּאָלקלאָר צו די ווערק פון די יידישע קלאַסיקער.

די פּראָדוצירער פון די נייע יידישע פּילמס האָבן געוואוסט „וואָס די מאַסן ווילן“. אין אַ געשפרעך מיט דער רעדאַקציע פון די „ליט. בלעטער“ אין וואַרשע (נ' 39, 1936), האָט דער פּראָדוצירער יוסף גרין דערקלערט צווישן אַנדערן וועגן זיין ערשטן פּילם „אידיל מיטן פּידל“; „דער סוזשעט (פונעם יידישן פּילם) דאַרף זיין יידיש און דאָך אַלמענטשלעך, ווי־ווייט אויסמיידן דעם 'גלות־ייד' — קאַ־פּאַטעס, איבערלאָזנדיק טראַדיציע... אַ געוויסע מאַס יידישן פּאָלקלאָר און עטנאָגראַפּיע. איך האָב זיך אויך באַמיט, אַז די אונטערגעשטראַכענע מאַמענטן פון סאַציאַלער אומגעווענדיקייט זאָלן ניט אַרויסקומען צופּיל שרייענדיקע פּראָ־פּאַגאַנדע, נאָר ריין קינסטלערישע מאַמענטן. דער פּילם דאַרף אויך האָבן אַ קולטורעלן ווערט, ריינקייט פון דער יידישער שפּראַך, פּאָלקלאָר און עטנאָגראַפּיע און גלייכצייטיק זיין אַמוזירנדיק...“

ביידע מאַמענטן — נאַציאָנאַלע זעלבסטוויירדע און סאַציאַלער פּראָטעסט — האָט אויך אַרויסגעהויבן אין אַן אינטערוויו לעם וואַרד, דירעקטאָר פונעם פּילם „די קליאַטשע“, ווען ער האָט דערקלערט: „מיר האָבן אויסגעקליבן דאָס ווערק הויפּטזעכלעך צוליב צוויי סיבות: צוליב דעם סאַציאַלן אינהאַלט און צוליב דעם, וואָס מיר קריגן אַ מעגלעכקייט צו דערנענטערן די יידישע יוגנט, וועלכע האָט אפּשר קיינמאַל אין איר לעבן ניט געהערט דעם נאָמען מענדעלע מוכר ספרים, צו דער יידישער ליטעראַטור און צום יידישן לעבן.“ (דוד מאַטיס, „יידישע קול־טור“, ניו־יאָרק, נ' 10, 1957).

אַז דער פּילם „די קליאַטשע“ האָט דערגרייכט זיין ציל, איז צו זען פון דעם פּאַרוואָרף אינעם „מאַרגן־זשורנאַל“, דער אַרגאַן פון כּלי־קודש און „שענסטע באַלעבאַטיים אין שטעטל“, וואָס האָט אויסגענוצט די געלעגנהייט נוקם צו זיין זיך אין מענדעלען און אַטאַקירן דעם פּראָגרעסיוון יידישן שרייבער כאַווער־פּאַווער, סצענאַריע־שרייבער פונעם פּילם. דער „מאַרגן־זשורנאַל“ האָט דאָן גע־שריבן צווישן אַנדערן: „... כאַווער פּאַווער האָט פון זיין זייט געטאָן אַלץ, וואָס מען באַדאַרף, צופּרידנצושטעלן זיין אידעאָלאָגיע, און מענדעלע האָט אים געדינט ווי אַ סאַציאַלער הינטערגרונט.“ (ניו־יאָרק, 2טן אָקטאָבער, 1939).

פון דער צווייטער זייט האָט די ניו־יאָרקער אַוונט־צייטונג „וואַירלד טעלע־גראַם“ געגעבן אַן עצה די פּראָדוצירער פון אַנדערע יידישע פּילמס נאָכצוטאָן דעם פּילם „די קליאַטשע“. די צייטונג האָט דאָן געשריבן: „די יידישע פּילם־

פראָדוצירער וועלן דאַרפן ציען זייער אינפאַרמאַציע פונעם פילם 'די קליאַטשע', ווען זיי וועלן פאַרטראַכטן זיך וועגן נייע פילמס... דער פילם האָט דערגרייכט אומגעהויערע הויכן... פאַרשטייט זיך, אַז די פראַבלעם פון די פראָדוצירער פון יידישע פילמס וועט זיין צו געפינען אַ סצענאַריע, וואָס איז אַזוי פערפעקט ווי אינעם פילם 'די קליאַטשע'". (אַקטאַבער 9, 1939).

אייניקע קריטישע באַמערקונגען האָט געמאַכט נ. בוכוואַלד וועגן פילם „טביה דער מילכיקער“. ער האָט דאָן, צווישן אַנדערן געשריבן: „די טעכנישע זייט פון דעם פילם וואָלט געווען מער ווי צופרידנשטעליק, ווען מאָריס שוואַרץ, דער רעזשיסער און סצענאַריסט, וואָלט געלייגט מער אַכטונג אויף שלום-עליכמען און ווייניקער אויף טרערן-צאַפעניש; ווען ער וואָלט זיך אָפגעגעבן מער מיט דעם אמת פון טביה און זיין סביבה און ווייניקער — מיט דער אומוירדיקער באַטאָנונג פון דעם פאַרדריסלעכן און בשום אופן ניט שלום-עליכעמדיקן שאַ-וויניזם“.

נ. בוכוואַלד האָט פאַרענדיקט זיין אָפשאַצונג פון דעם פילם „טביה“: „ס'איז אַ שטאַרקער פילם, וואָס וועט אייך האַלטן געשפּאַנט און אייך מאַכן צו וויינען. ס'איז אַ פילם, וואו די צענטראַלע ראָל ווערט געשפּילט מיט טיפער פאַרשטענ-דעניש פאַר טביה און מיט פיינער קינסטלערישער שפּירונג. ס'איז אַבער ניט 'טביה דער מילכיקער' נאָר עפעס אַנדערש און ערגערס“. (מאַרגן-פרייהייט, דעצעמבער 22, 1939).

וואָס איז געווען די ווירקונג פון דעם נייעם יידישן פילם אויף דעם צושויער בכלל, און ספּעציעל אויפן יידישן צושויער? אַ טרעפלעכן ענטפער אויף דער פראַגע האָט געגעבן דער קריטיקער פון דער „ניו-יאָרק טאַימס“ אין זיין אָפשאַצונג פון דעם פילם „די קליאַטשע“. ער האָט געשריבן: „דער פילם ('די קליאַטשע') איז ספּעציעל וויכטיק צוליב זיין דערמוטיקנדיקן אַנזאָג פאַרן וועלט-יידינטום. ניט געקוקט אויף דעם וואָס די געשיכטע אינעם פילם האָט צו טאָן מיט די אַכציקער יאָרן פון 19טן י"ה אין אַ פאַראַרעמט פּויליש שטעטל, קאָן מען אַבער ציען אַ פאַראַלעל צווישן די ליידן אין דער פאַרגאַנגענהייט און היינט צו טאָג (דאָס איז געשריבן אינעם ערשטן יאָר פון די היטלער-רציחות), ווי דער גוטמוטיקער פּילאַזאָפּירנדיקער אַלטיטש-קער מענדעלע מו"ס זאָגט אַן דאָס פאַרצווייפלטע יונגע פאַר פאַלק, די בלינדע האַדל און דעם הינקענדיקן פּישקע, אַז די צוקונפט איז געלאָדן מיט האַפענונג פאַר זיי און זייער פאַלק...“ (ניו-יאָרק טאַימס, 28טן סעפטעמבער, 1939).

5.

מיט 50 יאָר צוריק, אין 1910, איז פראָדוצירט געוואָרן דער ערשטער יידישער פילם „לחיים“. אין די פּופציק יאָר זיינען געשאַפן געוואָרן אַרום 170 יידישע פילמס, שטומע און קלאַנג-פילמס, גרעסערע און קלענערע, קונסט-ווערק און געשמאַקלאָזע פילמס. די פראָדוקציע פון יידישע פילמס האָט זיך אָפגעשטעלט מיט אַ 20 יאָר צוריק. אויף ווי-ווייט ס'איז באַקאַנט, זיינען פאַר די לעצטע 20 יאָר פראָדוצירט געוואָרן אין אַמעריקע: „גאַט, מענטש און טיזול“, לויט יעקב

גארדין, סצענאריע פון איזידאר פרענקל, מוזיק פון שלום סעקונדא, דירעקציע פון יוסף זיידען, מיטן אַנטייל פון מיכאל מיכאלעסקא, בערטא גערסטין, גוסטאוו בערגער, לוי גערמאן, מאַקס באַזשיק, שיפּרה לערנער, לעאַן שאַכטער, אסתר זאַלצמאַן און יהושע זעלדיס, און דער פילם „קעטסקיל האַנימון“, פּראָדוצירט פון מאַרטין קאַהען און אונטער דער דירעקציע פון דזשאָו בוירן, מיטן אַנטייל פון אַכצן „סטאַרט“ פון דער יידישער בינע.

„גאַט, מענטש און טייל“ (1947) איז געווען אַ פילם-פּאַטאַגראַפיע פון אַ בינע-פּאַרשטעלונג.

„קעטסקיל האַנימון“ (1950) איז געווען אַ פרימיטיווע און געשמאַקלאַזע פילם-מאַכערייקע.

דער פילם „די גרינע פעלדער“ איז אין אין און דער זעלבער צייט געוויזן געוואָרן אין צענדליקער טעאַטערס אין ניו-יאָרק, אַריינגערעכנט אין טעאַטערס אויף בראָדוועי. היינט צו טאָג איז ניטאָ קיין איין טעאַטער אין ניו-יאָרק און איבער אַמעריקע וואָס ווייזט יידישע פילמס.

איז דאָס אַ נאַטירלעכע דערשיינונג פאַר אַ לאַנד, וואָס האָט אַ יידישן ישוב פון העכער פינף מיליאָן, און אַ שטאַט, וואו ס'וואוינען העכער צוויי מיליאָן יידן? איז דאָ וועלכע ס'איז האַפענונג, אין דער נאָענטער צוקונפט, פאַר דער אויפ-לעבונג פון דעם יידישן קונסט-פילם?

די פילם-קונסט איז היינט צו טאָג אַן אינטעגראַלער טייל פון דער קולטור פון יעדן פּאָלק, גרויס אָדער קליין. דער יידישער קונסט-פילם איז געווען אַן אינטעגראַלער טייל פון דער יידישער קולטור. דער יידישער קונסט-פילם, ווי די יידישע קולטור בכלל, האָט זיך פּאַנאַדערגעבליט אין אַ פּעריאָד, ווען יידישע שרייבער און קולטור-טוער האָבן מיט פאַראייניקטע כוחות געבויט די יידישע קולטור. דער יידישער פילם איז געווען דער ערשטער קרבן פון דער „קאַלטער מלחמה“ אויף דער יידישער גאַס אין די נאָך-מלחמה יאָרן. דער יידישער פילם, ווי מיר האָבן געזען, האָט אַן עולם. אַ שרייבער, אויב ער וויל, קאָן אַרויס-געבן זיין בוך אין פאַרלאַג „אַליין“. צו פּראָדוצירן אַ פילם זיינען אָבער נויטיק פיל, גרעסערע מיטלען, קולטורעלע און עקאָנאָמישע.

ס'איז נאָך דאָ אַ מעגלעכקייט אויפצולעבן דעם יידישן קונסט-פילם אין אַמעריקע. דער הויפט-באַדינג פאַר דעם איז די אַלגעמיינע אויפלעבונג פון דער יידישער קולטור אין לאַנד, וואָס קאָן קומען בלויז דורך געמיינשאַפטלעכע באַ-מייאונגען פון די אַלע, וועלכע זיינען באמת פאַראינטערעסירט אין דעם.

נחום סאקאלאָו און די יידישע שפראך

(צו זיין 100-סטן געבוירנטאָג)

א.

ניט נאָר צוויי-שפראַכיקע, אויך פיל-שפראַכיקע שרייבער פאַרמאָגן מיר. אין רוסלאַנד, פּוילן, גאַליציע און אין אַנגלאַ-זאַקסישע לענדער זיינען אין יעדער צייט און אין יעדער עפאַכע געווען שרייבער, וואָס אויסער העברייאיש און יידיש, האָבן זיי אויך געשריבן אין זייער לאַנדס-שפראַך און אין אַנדערע לשונות. פון זיי אַלעמען פאַרנעמט נחום סאקאלאָו דעם ערשטן פּלאַץ. ער האָט גע-שריבן אויף גיין שפראַכן: העברייאיש, יידיש, רוסיש, פּויליש, דייטש, ענגליש, פּראַנצויזיש, איטאַליעניש און שפּאַניש. אין דעם קאַלירטן רעגנבויגן פון זיין פיל-שפראַכיקן שאַפן, האָט רוסיש אַ קליינעם אָפּבליץ פון זיין גרויסן טאַלאַנט. ער האָט זייער ווייניק געשריבן אין איר און דאָס אויך — צופּעליק. באַקאַנט איז זיינער אַן אַרטיקל, געדרוקט אין „וואַסכאָד“ 1901, וואָס איז אויך אַרויס אין אַ בראַשור. דערפאַר פאַרנעמט פּויליש אַ חשובן אָרט אין זיין זשורנאַליסטישער טעטיקייט. יאַרן-לאַנג האָט ער רעדאַקטירט די וואַרשעווער „איזראַעליטאַ“, און יעדן נומער אויסגעפילט מיט זיינע אַרטיקלען און פעליעטאַנען. ער האָט גענומען רעדאַקטירן דעם „איזראַעליטאַ“ אין 1897, נאָך דעם טויט פון ש. ה. פעלטין, דעם גרינדער און רעדאַקטאָר פון בלאַט זינט 1865. אָבער אויך פריער איז סאקאלאָו געווען אַן אָפטער מיטאַרבעטער פון „איזראַעליטאַ“, אַזוי איז אין 1890 געדרוקט פון אים אַ סעריע אַרטיקלען אין דער צייטשריפט — אַ פּראַגראַם וועגן ציל און צוועק פון דער יידישער אינטעליגענץ, וואָס איז אויך דערשינען אין בוכפאַרם.

פּראַנצויזיש האָט ער געשריבן נאָך אין זיינע יונגע יאַרן, אַ געוויסע צייט רעגולער געדרוקט קאַרעספּאָנדענציעס אין פאַריזער „ארשיוו איזראַעליט“.

אין ענגליש — געפינען מיר שוין אָנהויב ניניציקער יאַרן זיינעם אַן אַרטיקל וועגן יהודה ליב גאַרדאַן און אַנדערע אַרטיקלען אין לאַנדאַנער „דזשואיש קראַניקל“, און פון 1906 און ווייטער באַטייליקט ער זיך אָפט אין דעם דאָזיקן אַרגאַן פון די בריטישע יידן און צו דער זעלבער צייט באַווייזט ער זיך אויף די זייטן פון דעם צווייטן יידיש-ענגלישן אַרגאַן „דזשואיש וואַירלד“, רעדאַקטירט פון דעם באַ-קאַנטן זשורנאַליסט, היסטאָריקער און כלל-טווער לוסיאַן וואַלף; ער באַטייליקט זיך אויך אין דער יידישער ביילאַגע פון דעם דאָזיקן בלאַט.

אין דער צייט פון דער ערשטער וועלט-מלחמה, ווען סאקאלאָו האָט געלעבט

קאָפיטלען פון אַ גרעסערער אַרבעט.

אין לאַנדאָן, שרייבט ער אין לאַנדאָנער „טיימס“ אויף פּאָליטישע, אַלגעמיינ־יידישע און ציוניסטישע טעמעס, באַטייליקט זיך אין אַ צאל יידיש־ענגלישע שריפטן און זשורנאַלן אין ענגלאַנד און אירע „דאָמיניאָנס“ און קאַלאָניעס, און אין אַמעריקע. דעם ציוניסטישן לייענער זיינען באַוואוסט די צוויי ביכער סאַקאַל־לאָוס, „די געשיכטע פון חיבת ציון“ און „די געשיכטע פון ציוניזם“, וואָס ער האָט געשריבן אין ענגליש. ער האָט אויך פאַרפאַסט קלענערע ביכלעך און בראַך־שורן, וואָס זיינען גוט באַקאַנט.

די געשיכטע פון דער חיבת ציון באַוועגונג איז אויך דערשינען אין דייטש. אין דער דאָזיקער שפראַך האָט נ. סאַקאַלאָוו עטלעכע יאָר רעדאַקטירט דעם ציוניסטישן אַרגאַן „די וועלט“, און זיינע אַרטיקלען, וואָס זיינען צעשפרייט און צעוואָרפן אין פאַרשיידענע אַנדערע דייטש־יידישע צייטונגען וואַלטן געוויס אויס־געפילט עטלעכע בענד.

די אַלע שפראַכן, אין וועלכע ער האָט געשריבן, און בתוכם אויך יידיש, זיינען באַמט געווען אַ נעבן־זאַך ביי אים, בעיקר איז ער געווען אַ העברעאישער שריי־בער, וואָס האָט העכער זעכציק יאָר ווי אַ ווירטואַז געמייסטערט מיט דער פּען, רעדאַקטירט די טעגלעכע „הצפירה“, דעם וועכנטלעכן „העולם“, די יאָרביכער „האסיף“ און „ספר השנה“ און נאָך עטלעכע זאַמליכער ווי אַ צוגאַב. ער האָט טאַג־טעגלעך געשריבן אין „הצפירה“ עטלעכע אַרטיקלען, אַ פעליעטאַן און רייזע־בילדער, ליטעראַרישע אָפּהאַנדלונגען און עסייען.

אַחוץ דעם האָט ער פיל געשריבן אין אַנדערע — קרוב צו פּערציק — העב־רעאישע צייטונגען. זשורנאַלן און זאַמליכער, אַזוי אַז דער סך־הכל פון זיינע העברעאישע אַרטיקלען, וואָס ער האָט געשריבן פון 1874 ביז זיין טויט אין 1936, דערגרייכן קרוב צו צען טויזנט, ניט אַריינרעכענענדיק זיינע ביכער, אַריגינעלע און איבערזעצונגען (1).

יידיש פאַרנעמט אויך אַ באַדייטנדיקן אַרט אין זיין שאַפן, כאָטש די צאָל אַר־טיקלען, וואָס ער האָט אין יידיש געשריבן איז אַ סך ווייניקער פון דער צאָל, וואָס ער האָט געדרוקט אין פּויליש און דייטש. ער האָט געשריבן אין אַ מאַזאַאיק פאַרביקן סטיל און מיט אַ רייכן ווערטער־שאַץ פון אַלע העברייאישע שפראַך־קוועלן. אין דער געשיכטע פון דער יידישער פּרעסע איז אַ באַזונדער קאַפיטל אַריינגעשריבן מיט דעם „טעלעגראַף“, וואָס ער האָט אין 1906 אַרויסגעגעבן אין וואַרשע.

די אויסגאַבע פון דעם בלאַט איז זיין ערשטער פּראַווו געווען אויפן פּעלד פון דער יידישער זשורנאַליסטיק, אָבער ווי אַ יידישער שרייבער האָט ער זיך באַווויזן מיט אַ צען־עלף יאָר פּריער, איידער ער האָט דעם „טעלעגראַף“ אַרויס־געגעבן. מען קאָן אַפּשר אָנהויבן מיט אַ 23 יאָר פּריער און זיין „יחוס“ ווי אַ יידישער שרייבער ציען ביז 1882.

אין יענעם יאָר איז אין וואַרשע דערשינען זיין ביכל „נייע פּראַקטישע מעטאָדע דער ענגלישן שפראַכע“. אַט דאָס ביכל האָט ער פאַרפאַסט אין דער זעלבער צייט, וואָס ער האָט געשריבן זיין „תורת למוד השפה האנגלית“. ביידע ביכער זיינען געווען אַ פּראָדוקט פון דער צייט — נאָך די פאַגראַמען אָנהויב אַכציקער יאָרן און דעם געלאַף נאָך אַמעריקע. נ. סאַקאַלאָוו, ווי פיל העברייאישע

און יידישע שרייבער אין דער השכלה־עפאכע (און אויך מענדעלע מוכר ספרים צווישן זיי), וואָס האָבן זיך באַמיט צו דינען די מאַסן און ברענגען זיי נוצן מיט וויסנשאַפֿטלעכע פּראַקטישע ביכער, איז אויך אין זיינע מעטאָדעס אויסן געווען די הילפֿלאָזע עמיגראַנטן באַהילפֿיק זיין מיט פּאַרלייכטערן זייער מערכה אין דער פרעמד, געבן זיי אַ געלעגנהייט זיך צו באַקענען מיט דער לאַנדס־שפּראַך, זיי זאָלן אין זייער נייער היים ניט אַרומגיין ווי שטומע. אויפֿן שער־בלאַט פֿון דער מעטאָדע איז טאַקע אָנגעגעבן: „אין אַ קורצע צייט צו ערלערנען אַהנע הילפע איינעם לעהרערס לעזען, שרייבען אונד שפּרעכען, געלייפֿיק ענגליש. נאָך איינעם נייעם זייער לייכטען סיסטעם אַריגינעל באַאַרבעט פֿון ״ס״2״.

דאָס ביכל איז בשעתו זייער פּאַפּולער געווען, און דאָס, וואָס עס האָט אויס־געהאַלטן פֿיל אויפֿלאַגעס, איז דער בעסטער באַווייז פֿון די נוצן, וואָס סאַקאַלאָאָוס ביכל האָט געבראַכט די עמיגראַנטן פֿון סוף 19טן און אָנהויב 20טן יאָרהונדערט. פֿאַר מיר ליגט איצט די זעכצנטע אויפֿלאַגע, אַרויס דורך א. צוקערמאַנס בוכ־האַנדלונג און געדרוקט אין יאָר תרס״ה (1905) אין וואַרשע.

עס איז אינטערעסאַנט סאַקאַלאָאָוס אויפֿפּאַסונג פֿון דעם יידישן פּאַלק ווי אַ וואַנדער־פּאַלק, אַן אַ פעסטן באַדן און זיכערן מעמד, ווי עס ווערט אַרויסגעבראַכט אין דער הקדמה צום ביכל. אין דער קורצער הקדמה איז אויך אויסגעדריקט זיין דאַנקבאַרְקייט צו די ענגלענדער, וואָס די פּאַגראַמען האָבן זייער געוויסן אויפֿגע־וועקט און אויפֿגע־רעגט, און זיי האָבן זייערע פּראַטעסטן געלאָזט הערן דורכן פּאַרלאַ־מענט, פּרעסע און עפּנטלעכע פּאַרזאַמלונגען, וואָס זיינען פּאַרגעקומען אין פּאַרשיי־דענע שטעט אין ענגלאַנד און אויך אין אירע קאָלאָניעס. עס איז אויך אינטערעסאַנט זיין שטעלונג צו יידיש. ער באַנוצט זיך מיט דעם וואָרט יידיש־דייטש, ווי די פּאַרצייטיקע משכילים פלעגן זי רופן, אָבער ער זאָגט, אַז „מיט דעם גראַבן זשאַראַגאָן קאָן מען זיך מיט איינע לעבעדיקע איראַפּעאישע שפּראַכע ניט אויסגלייכן.“ יידיש איז נאָך ביי אים געווען „אַ געמיינער קוידער־וועלש“, כאַטש מענדעלע מ״ס. לינעצקי און אפילו יהודה ליב גאַרדאָן האָבן באַוויזן, אַז מען קאָן שרייבן אין יידיש ליטעראַרישע זאַכן. עס איז שוין געווען 10 יאָר נאָכן „קול מבשר“ און ווי דער „יידישער פּאַלקס־בלאַט“ האָט דעמאָלט גענומען דערשיינען, וואָס איז געווען אַ חשובער געזעלשאַפֿטלעך־ליטעראַרישער אַרגאַן, געשריבן אין אַ ריינעם יידיש.

כדי צו האָבן אַ באַגריף פֿון סאַקאַלאָאָוס מעטאָדע און זיין יידישן סטיל אין יענער צייט, ברענג איך אַן אויסצוג פֿון זיין הקדמה (3):

„קיינע איינציקע שפּראַכע אין דער וועלט איז זא פּאַרברייטערט אין אַלען וועלט געגענדן, ווי די ענגלישע שפּראַכע. אין אַלע וועלט־טיילן, איראַפּע, אַזיען, אַפּריקע, אַמעריקע, אונד הויפּטזעכלעך אָבער, הערשט זי אין ענגלאַנד אין אַלען ענגלישע קאָלאָניען, ווי אויך אין גאַנץ אַמעריקע איז זי די הערשענדע שפּראַכע געוואָרדן. נון, ווען די קענטעניס דער ענגלישן שפּראַכע איזט נייטיק אונד העכסט ניטצלעך פֿיר אַלע נאַציאָנען, ווי נייטווענדיק איזט אירע קענטעניס פֿיר אונדז יודן, וואָס אונדזער היימאַט איזט די וועלט, הייטע היר, מאַרגן דאָרט, אונד אונדזער צושטאַנד אַלס האַנדעלס־פּאַלק, אַלס קאַמערציע־מענשן צווינגט אונדז דאַצו צו ערקענען די שפּראַכע פֿון דער גרעסטן אונד ציוויליזירטסטן נאַציאָן וועלכע אים וועלטהאַנדל

די גרעסטע ראָלע שפּילט, אונד וועלכע ביי אונדזערן לעצטן פּגעים רעים, אונדז ברידערלעך געדינט האָט מיט גוטן ווערטערן אונד מיט מעשים טובים, נאָך דעם גרויסן אונד פרייען אמעריקע גיין אונדזערע ברידער טויזנטער ווייזע, אום דאָרט איין נייעם לעבן צו באַגינען, ווי ביטער איזט אָבער דאָס לעבן פיר די יעניקע וועלכע ווי שטום אָנגעזען ווערדן, — דיזע גרויסע אונאנגענעמלעכקייט האַפע איך דורך מיינע פארלעגענדע מעטאָדע אי"ה צו באַזייטיקן, אונד דאהער עמפּפעלע איך זי אַלען, די פון ניט אָדער צום נוטצן אונד פאַרגעניגן אין די געהיימניסע דער שפּראַכע אָנגעווייט ווערדן וואָלן. איך האָב געוואַלט איינען קורצן וועג, איך ליפּערע דען שליסל צו דער שיינען אונד אינטערעסאַנטן שפּראַכע, ווייטער ברויכע איך די לערבענדן ניכט צו פירן, לויט דיזעס וועג-ווייזער ווערדן זי שוין גאַנץ אַליין גיין. אום די מעטאָדע פּראַקטיש — ניטצלעך צו מאַכן פיר יעדן איינציקן אָנע אייס-נאַמע, געבילדעט אָדער אונגעבילדעט, באַנוטצע איך אין דער ערקלערונג אונד אין דער איבערזעצונג איין לייכטע יודיש-דייטש, דען מיט גראַבן זשאַרגאָן קען מען זיך מיט איינער לעבעדיקן אייראָפּעאישן שפּראַכע ניט אויסגלייכן, דאָרום האַלטע איך מיך אין דעם מיטעלוועג, ניכט צו געמיינע קוידערוועלש. איך האַפע מיינען צוועק צו עררייכן, אונד איבערגעבע דעם פּובליקום די מעטאָדע מיט פאַרטרויען אונד האַפע עטוואָס ניטצלעכעס צו האַבן.

עס רעדט צו אונדז ניט סאָקאלאָו דער זשורנאַליסט, נאָר סאָקאלאָו דער מחבר פון „מצוקי ארץ“, זיין ערשטער חיבור, אַ ווערק וועגן פיזישער געאָגראַפיע, וואָס איז דערשינען אין 1878, און דעם יונגן מחברס כוונה איז געווען אויפּקלערן, לערנען און ברענגען נוצן דעם העברייאישן לייענער.

זיין באַהערשן די ענגלישע שפּראַך אין זיין פריסטער יוגנט, האָט אים אויך געבראַכט צו באַוואונדערן זי ווי אַ ציוויליזירטע שפּראַך פון ערשטן ראַנג.

דעם „מצוקי ארץ“ האָט ער באַאַרבעט פון דעם ענגלענדער מאורס בוך. אַזוי אויך זיין בוך „ארץ חמדה“, אַ געאָגראַפיע פון ארץ ישראל, וואָס אַ טייל פון איר איז באַאַרבעט פון לאַרענס אליפּאנטס רייזע-בוך. אין יענע יאָרן, פון זיינע ערשטע שריט, האָט ער פיל איבערזעצט פון ענגליש, אַרטיקלען פון יידישער געשיכטע, אַרכעאָלאָגיע פון ארץ ישראל, און פון אַלגעמיינעם כאַראַקטער, און אַלץ מיטן צוועק צו באַרייכערן מיט זיין וויסן דעם לייענער, און אויסברייטערן זיינע ידיעות.

עס איז כּדאי צו באַמערקן אַז סאָקאלאָו דער לינגוויסט, האָט געפּילט אַ באַזונ-דערע שוואַכקייט צו דער ענגלישער שפּראַך. זי איז ביי אים געווען חשובער פון די אַלע „שרייב לשונות“, וואָס ער האָט באַהערשט. אַ קעגנער פון חבית ציון אין יענער צייט, איז אים געוויס אפילו אויפן געדאַנק ניט אַרויפגעקומען, אַז ער וועט שפּעטער זיין אַ הויפּט-פירער פון דער ציוניסטישער באַוועגונג, וועט דעם גורל פון יידישן פּאַלק און לאַנד, פאַרבינדן מיט ענגלאַנד און וועט מיט זיין ענגליש קענען דינען דעם ציוניזם, וועט זיין פון די וואָס וועלן אויסאַרבעטן דעם נוסח פון דער באַלפור-דעקלאַראַציע.

ניט ער און ניט די חובבי-ציון האָבן דעמאָלט אפילו אין חלום זיך ניט געקאַנט פאַרשטעלן. אָבער אָנהויב אַכציקער יאָרן איז סאָקאלאָו פאַרליבט אין דעם ענ-גלענדער חובב-ציון אליפּאנט, האָט געשריבן וועגן אים און זיינע אַרטיקלען און

ביכער וועגן ארץ ישראל, איבערזעצט אין העברייאיש און געדרוקט אין „הצפירה“ און אין אַ באַזונדערן בוך.

ס'איז אויך ווערט צו דערמאָנען סאַקאַלאָאָס מער־פּאַזיטיווע שטעלונג צו יידיש אויך אין יענער צייט, ווען די מערסטע משכילים האָבן זיך באַציונג מיט גרינגשעצונג צום זשאַרגאָן, איר ליטעראַטור און לייענער.

אַנהויב אַכציקער יאָרן איז די יידישע ליטעראַטור פאַרשווענקט געוואָרן פון שונד־ראַמאַנען, געשריבן אין אַ צעקאַליעטשטער שפּראַך. אָבער אין דער זעלבער צייט האָבן זיך אין „יוד. פּאַלקסבלאַט“ באַוווּזן די ערשטע זאַפטיקע און פשוט־געשריבענע פּאַלקס־ראַמאַנען פון מרדכי ספּעקטאָר, און עס האָט זיך אויך אַנט־פּלעקט שלום־עליכם מיט זיין אייגנאַרטיקן הומאָר און שילדערונגען פון יידישן פּאַלקס־לעבן. דערווייל שווערלעך, מיט ניט־זיכערע טריט און אויף די ערשטע זאַכן אונטערגעשריבן מיט אַ זייטיקן פּסעוודאָנים. אַט דער יונגער שרייבער, וואָס וועט מיט אַ פּאַר יאָר שפּעטער מיט אַן אימפּעט און יוגנט־ברען זיך נעמען צו דער דאָזיקער שונד־ראַמאַן־מגפה, אויסראַטן זי און אירע מחברים, פאַרטייבן און פאַריאָגן פון דער זשאַרגאָן־ליטעראַטור, ווי שלום־עליכם האָט דעמאָלט יידיש אַנט־גערוּפּן; וועט שרייבן „שמ״רס משפט“ און נעמען אַרויסגעבן „די יידישע פּאַלקס־ביבליאָטעק“.

עס פילט זיך שוין דער ערב־רענעסאַנס פון דער יידישער ליטעראַטור, און עס מערקן זיך שוין אירע ערשטע בליטן. סאַקאַלאָאָו כאַטש אַליין ניט קיין „זשאַר־גאַניסט“, איז אָבער סימפּאַטיש צו דער אויפֿלעבונג פון דער יידישער שפּראַך און איר ליטעראַטור. ער גיט אין „הצפירה“ פּלאַץ פאַר אַרטיקלען און אָפּהאַנדל־לונגען איבער יידיש. אַזש פון אַמעריקע האָט אַלכסנדר האַרקאָווי צוגעשיקט אַ גרעסערן אַרטיקל וועגן דער חשיבות פון יידיש 4), אַפּאַלאַגעטיש, אָבער וויסנשאַפּט־לעך באַהאַנדלט, און צו דער זעלבער צייט אַקטועל, ווי אַ צייט־פּראָגע. הנ״ץ (נפּתלי יהודה הערץ ניימאַנאוויץ), דער שטענדיקער פעליעטאַניסט פון „הצפירה“, איז די 80ער און 90ער יאָרן, וואָס איז געווען אַ ליבהאַבער פון יידיש און נאָך אין די 60ער יאָרן געשריבן אין נייפעלדס „וואַרשויער יידישע צייטונג“ און זיך באַטיי־ליקט אין ספּעקטאָרס „הויז־פּריינד“ — הנ״ץ ניימאַנאוויץ פּלעגט אין זיינע פּע־ליעטאַנען „בראש הומיות“ שרייבן וועגן יידיש, האָט זיך אָפּגעשטעלט אויף ספּעק־טאָרס און פּרצעס אויסגאַבן און אַנדערע דערשיינונגען אין יידיש, האָט אויך רע־אַגירט אויף האַרקאָוויס אַרטיקל. ער רעדט באַריכות 5) וועגן האַרקאָוויס פּראַוואַ צו מאַכן אַ גראַמאַטיק אין יידיש, גיט צו פאַרשיידענע ווערטער, אויסדרוקן און רעד־ניואַנסן; ברענגט אַ ריי סינאָנימען אין יידיש, און דערמוטיקט האַרקאָווי און די אַנדערע יידיש־פאַרשער אַנצוגיין מיט זייער אַרבעט.

אַ צווייטער האַלב וויסנשאַפּטלעכער פעליעטאַן וועגן דעם באַדייט פון יידיש און איר יחוס, איז אין יענער צייט געווען געדרוקט אין „הצפירה“ 6) מיטן נאָמען „אַחרי בלוּתי היתה לי עדנה“, פון דר. מאַריי גרינוואַלד, ראַבינער אין יונג־בענצלוי, מערן, און רעדאַקטאָר פון „יידישעס צענטראַל בלאַט“, און א. ד. פינקל האָט אים איבערזעצט אין העברייאיש.

אין דעם אַרטיקל באַטאָנט דר' גרינוואַלד: „איין צוועק און ציל פון די צילן איז איבערצוצייגן, אַז די דאָזיקע 'קוידער־וועלש' שפּראַך, וואָס איז צו שפּאַט און

שאַנדע, די שאַנדע פון 19טן י"ה און די שאַנדע פון די וואָס רעדן זי — אַז די דאָ-זיקע שפראַך איז באַגרינדעט אויף געוויסע און פעסטע רעגלען און כללים, און האָט אַ רעכט צו לעבן און עקזיסטירן".

דער נאָמען פון אַרטיקל אין דייטש איז פשוט: „איבער דען יודיש-דייטשער זשאַרגאָן". אָבער דער העברייאישער טיטול איז זייער טרעפלעך און צוגעפאַסט צום אינהאַלט. פונקט ווי שרה די ערשטע פון די „ארבע אמהות", האָט יידיש דעמאָלט געקאָנט זאָגן: „אחרי בלותי היתה לי עדנה" (נאָך מיין פאַרוועלקט ווערן האָב איך באַקומען די צייט) און ניט מיט אַ פראַגע-שמייכל, נאָר ווי אַ פאַקט.

אַ העברייער-יידישיסט איז אויך געווען אַלחנן קלמנסאָן (7), אַ יונגער משכיל און שרייבער-אַנפאַנגער אין יענער צייט, אַ זון פון אַ משכיל און העברייאישער שרייבער, משה קלמנסאָן (דער מחבר פון „ענות עני" און „עשרה מאמרות"). אין קיעוו זיינען די קלמנסאנס געווען שלום-עליכמס מקורבים, און אונטער זיין איינ-פלוס זיינען זיי געוואָרן אָנהענגער פון יידיש און אַרויסגעוויזן אינטערעס אין דער יידישער ליטעראַטור. אַלחנן קלמנסאָן האָט אין „הצפירה" פאַרעפנטלעכט אַ פע-ליעטאָן „וועגן דער זשאַרגאַנישער ליטעראַטור" (8), אין וועלכן ער נעמט זיך אָן די קריודע פון יידיש און וואו ער שטעלט אַרויס די שאַפנדיקע קרעפטן וואָס זי באַזיצט. זיין שטאַרקער אַרגומענט איז דאָס וואָס מענדעלע מו"ס שאַפט אין יידיש, און נוצט די שפראַך ווי אַ באַווייז, אַז די שפראַך האָט געמאַכט פראַגרעס אין איר אַנטוויקלונג. ער טענהט זיך אויס מיט די קעגנער פון יידיש, וואָס דענקען, אַז יידיש וועט אָפּשטויסן העברייאיש און ווייזט אָן, אַז זי איז ניט קיין קאַנקורענטין צו העב-רייאיש. אין זיין פעליעטאָן דערמאָנט ער אויך „קריטיקוס" (דובנאָוו) אָפהאַנדלונג וועגן יידיש אין „וואַסכאָד", וואָס האָט אויף די יידישיסטן, און שלום-עליכמס בראַשם, געמאַכט אַ שטאַרקן איינדרוק מיט זיין וואַרעמער באַציאונג צו יידיש און איר לי-טעראַטור. אין זיין פעליעטאָן שטעלט זיך א. קלמנסאָן בעיקר אָפּ אויף דער אויפ-לעבונג פון דער יידישער ליטעראַטור און באַטאָנט די נויטיקייט פון אויסברייטערן אירע גרענעצן און שאַפן אַ פּאָלקס-ליטעראַטור, ער פאַדערט איבערזעצן דעם תנך אין יידיש, מעשיות פון תלמוד און מדרש און שרייבן וויסנשאַפטלעכע ווערק.

אַן אַפּרוף אויף קלמנסאנס אַרטיקל איז דאָ אין „הצפירה" (9) „צו דער איבער-זעצונג פון תנך אין דער זשאַרגאַנישער שפראַך" פון השמשוני (10) אין פּיאַטער, רומעניע. דער שרייבער וואָס גיט זיך אָן ווי אַ פשוטער ייד, בעט זיך, מען זאָל גלייך צוטרעטן צו דער אַרבעט צו איבערזעצן דעם תנך און ניט אָפּלייגן, ווייל עס איז אַ נויטווענדיקייט.

סאָקאלאָוו אַליין לאָזט ניט דורך קיין איין געלעגנהייט אויף צו דערמאָנען די יידישע ליטעראַטור. אין זיינע ביבליאָגראַפישע נאָטיצן, „בשוך הספרים והסופרים", וואָס ער פלעגט שרייבן כמעט אין יעדן נומער „הצפירה", פאַרציכנט ער יעדע דערשיינונג אין יידיש, פיל מאל מיט קריטישע באַמערקונגען און באַלייכטונגען. ווען עס איז דערשינען דער צווייטער באַנד מענדעלעס שריפטן סוף אַכציקער יאָרן אין אָדעס, שרייבט סאָקאלאָוו: „די ווערק פון דעם קלאַסיקער אין דער יידיש-רעדנדיקער שפראַך, דער געלערטער שלום יעקב אַבראַמאָוויטש, גיען אַרויס אין אָדעס, אונטערן נאָמען „אַלע כתבים פון מענדעלע מוכר ספרים". איצט איז דערשינען דאָס צווייטע בוך „די קליאַטשע אָדער צער בעלי חיים". אַט דאָס דאָ-

זיקע בוד, ווי די מערסטע אַבראַמאַוויטשעס ביכער, איז אַ דערציילונג, וואָס וואָל-גערט זיך אין דעם מיסט פון דער זשאַרגאַנישער ליטעראַטור, און צוליב אים אַליין איז די עקזיסטענץ פון זשאַרגאַן באַרעכטיקט.

אַזוי פאַרציכנט ער די דערשיינונג פון „די יודישע פּאָלקס-ביבליאָטעק“ (11): „מיר האָבן געמאַכט ברכת הנהנין אויף דעם נייעם אוצר אין דער יידיש-רעדנדיקער שפּראַך 'די יודישע פּאָלקס-ביבליאָטעק' פון שלום-עליכם“.

אין זיינע נאָטיצן פלעגט סאָקאָלאָו אויך אינפאָרמירן דעם לייענער וועגן אי-בערזעצונגען פון יידיש אין אייראָפּעאישע שפּראַכן און וואָס עס איז אין יידישע פרעמד-שפּראַכיקע צייטונגען אין אויסלאַנד געשריבן וועגן יידיש. אַזוי גיט ער איבער (12): די דערציילונג 'סטעמפּעניו' פון שלום-עליכם, אין דעם זשאַרגאַן-נישן זאַמלבוך 'יודישע פּאָלקס-ביבליאָטעק', וואָס גייט דורך אים אַרויס, דרוקט זיך איצט אין דעם לעמבערגער 'איוראַעליט' איבערזעצט אין דייטש דורך דר' מאַנעש. דער דאָזיקער איבערזעצער איז אַ ליבהאַבער פון זשאַרגאַן, מאַכט כללים און באַלייכט זיין אָפּשטאַם אין אַ לענגערן אַרטיקל 'דער יודישער פּאלענישער זשאַרגאַן', וואָס דרוקט זיך אין פאַרזעצונגען אין דעם דאָזיקן בלאַט. וועגן מאַנעש אַרבעט איבער יידיש האָט סאָקאָלאָו אַ באַזונדערן נאָטיץ אין 'הצפירה'. ער האָט אויך זיין ביאָגראַפיע געדרוקט אין זיין לעקסיקאָן „ספר זכרון לסופרי ישראל“, וואָס איז דערשינען אין 1889 אין וואַרשע.

שלום-עליכם „יודישע פּאָלקס-ביבליאָטעק“ האָט אין דער העברייאישער פרעסע אַרויפגעבראַכט די שפּראַכן-פּראַגע.

אין „הצפירה“ איז דר' אהרן קאַמינקאַ אַרויס מיט אַ סעריע אַרטיקלען „אזהרה למכתבי עמל“, וואָס אין זיי האָט ער געשיכטלעך און פּילאָלאָגיש אויפ-געוויזן, אַז יידיש האָט ניט קיין צוקונפט און קיין עקזיסטענץ-באַרעכטיקונג, טאַד-לענדיק דערביי שלום-עליכמען, וואָס ער ווידמעט זיין טאַלאַנט צום זשאַרגאַן, וואָס פאַרדאַרבט דעם געשמאַק פון פּובליקום און שטעלט אין אַ סכנה די אויפ-לעבונג פון העברייאיש און איר ליטעראַטור. סאָקאָלאָו האָט אין דער דאָזיקער פּראַגע גענומען אַ פּאָזיטיווע שטעלונג צו יידיש. אין אַן אַרטיקל „יקר מזולל“ (13) פּאָלעמיזירט ער מיט קאַמינקאַ, איז סותר זיינע טענות און שלאָגט אָפּ אַלע זיינע אַרגומענטן. איינע פון קאַמינקאַס הויפט-טענות איז געווען, וואָס יידיש האָט ניט קיין יסוד און קיין וואַרצלען ביים פּאָלק, שרייבט נ. סאָקאָלאָו: „דער הער קא-מינקאַ טרעט מיט זיינע פּוסטריט דעם דאָזיקן זשאַרגאַן און דרשנט וועגן אים ווי ער זאָל זיין אַ ניי אַרטיקל וואָס האָט איבערבאַכט זיך באַזוויזן און האָט קיין שום יסוד ניט אין דעם פּאָלקס-לעבן, און פאַרגעסט, אַז אַט דער דאָזיקער נייער אורח, זיצט אויך צווישן אונדז, לכל הפחות, אַ טויזנט יאָר. פון דער דאָזיקער פּראַמידע קוקן אויף אייך אַרויס טויזנט יאָר! קאַנען די זשאַרגאַניסטן אויסרופן צו זייערע סאַלדאַטן: 'מיר זיינען טאַקע אַן אַלט פּאָלק, אָבער ווייל מיר זיינען אַזעלכע זקנים מופלגים זיינען מיר ניט באַרעכטיקט צו טרעטן אויף די קעפּ פון אַזעלכע זקנים וואָס זיינען יינגער פון אונדז. דער וואַלפיק האָט דערווייל נאָך ניט געפּייערט דעם טאַג פון זיין אַנטווייניונג, עס שפּראַצן און שניידן זיך נאָך די ציין ביי אים, און ער טומלט שוין און באַרימט זיך אַז ער עקזיסטירט שוין יאָרן-לאַנג, לעבט, האָט כוח צו לעבן און וועט ניט אונטערגיין, און וויפל יאָרן ציילט מען די אַנדערע אייראָפּע-

אישע שפראַכן? יש אומרים — צוואַנציק דורות, צען דורות, און עס זיינען אויך דאָ אזעלכע וואָס דאָס פּאַלק און שפראַך צוזאַמען ציילן נאָר צוויי-דריי דורות. טויזנט יאָר — איז אַ הויכער עלטער. און כאַטש אונדזער גוט-באַקאַנטער זשאַר-גאַן איז ניט קיין גוואַלטיקער למדן, איז אַ זקן עס-הארק, אָבער וואָס עס זאָל ניט זיין, איז ער אונדזער זקן און מיר טאַרן זיך ניט דערלויבן צו בריקן אים".

סאָקאלאָו טרעט ניט אַרויס ווי אַ מליץ-יושר פאַר יידיש, ער נעמט זיך אויך ניט אָן די קרוידע פון זשאַרגאָן, מאַכט ניט קיין וועזן וואָס זי איז די שפראַך פון ניט אינטעליגענטן פובליקום, אַ פּראַסטן עולם פון עס-הארצים און ווייבער; ער איז אויסן געווען אויפווייזן, אַז יידיש איז ניט פון נעכטן, איז דורות-לאַנג איינגע-וואַרצלט אין פּאַלק, איז אַ טייל פון זיין מהות, און זיין עלטער אַליין באַדאַרף אַרויס-רופן דרך-ארץ און ניט גרינשעצונג. סאָקאלאָו באַטאַנט שטאַרק, אַז ער אידענטי-פיצירט זיך ניט מיט די זשאַרגאַניסטן, אָבער ער אַנערקענט די אייגנשאַפטן און חשיבות ווי אַ פּאַלקס-שפראַך. ער האָט אויך ניט פאַרזען אירע פאַרדינסטן פון אַ נאַציאָ-נאַלן שטאַנדפונקט, און שלאַגט מיט דעם אָפּ קאַמינקאַס אַרגומענטן קעגן יידיש, און ברענגט אַרויס דעם פּאַקט, וואָס קאַמינקאַ האָט ניט דערמאַנט, נעמלעך, אַז די יידישע נאַציאָנאַלע באַוועגונג, וואָס קאַמינקאַ רעדט אין איר נאַמען, איז בעצם אַ פּראָדוקט פון זשאַרגאַן-רעדנדיקע יידן און „ניט פון די יעניקע יידן, וואָס רעדן פליסיק אייראָפּעאישע שפראַכן און אויך ניט פון די מזרח-יידן, וואָס רעדן העב-רייאיש מיט פתחן" (14).

פונקט ווי סאָקאלאָו האָט באַגריסט די דערשיינונג פון שלום-עליכמס „יודישע פּאַלקס-ביבליאָטעק“, אזוי האָט ער זיך אָפּגערופן אויף ספּעקטאַרס „הויז-פריינד“ און פרצעס „יודישע ביבליאָטעק“ און די אַנדערע אויסגאַבן זיינע אָנהויב ניציאָקער יאָרן. ער אינפּאַרמירט אויך (15) וועגן אַ איבערזעצונג פון פרצעס אַ דערציילונג אין דייטש, געדרוקט אין „אַלגעמיינע צייטונג דעם יודענטומס“.

צו פרצן האָט סאָקאלאָו בכלל געהאַט וואַרעמע סענטימענטן. זיי האָבן זיך געקענט נאָך פון 1873, ווען ביידע יונגע משכילימלעך (16), ערשט פון איי אַרויס האָבן זיך באַגעגנט אין וואַרשע, פלעגן זאָלבענאַנד זיך אַרומדרייען אין קראַשינסקי-גאַרטן, אַרום די בענק, אויף וועלכע די „חכמים וסופרים“, ליטעראַטן און משכילים, פלעגן זיצן און שמועסן, אין דייטש, אַדער פּויליש, וועגן טיפּע השכלה-ענינים און אַנדערע וויכטיקע זאַכן, און מיט אַנגעשפיצטע אויערן זיך צוגעהערט אויפצוכאַפּן אַ וואַרט פון די געשפּרעכן. די וואָס האָבן געלייענט סאָקאלאָוס אַרטיקלען וועגן פרצן, די „ציונים“, וואָס ער האָט אין 1901 געשריבן צו פרצעס פּופּציק-יאַריקן יוביליי (17), אין דעם לענגערן אַרטיקל, וואָס ער האָט געשריבן אין 1915 נאָך פרצעס טייט (18), זעען, ווי הויך ער האָט געהאַלטן פון פרצן און פון זיין פּאַעטישן טאַלאַנט, ווי אים האָט אינטערעסירט אַלץ וואָס איז נוגע פּרצן און געזאַרגט פאַר זיין אַנטוויקלונג. סאָקאלאָו איז פרצעס אַנטפּלעקער געווען. אויב סמאַלענסקין און גאַטלאַבער האָבן אים אַנטדעקט און זיינע שירים געדרוקט אין „השחר“ און „הבוקר אור“, האָט סאָקאלאָו אַנטפּלעקט פּרצן אין זיין צווייטן גלגול, צען יאָר נאָך זיין אַנטשוויגן ווערן, נאָך דער דערשיינונג פון „ספורים בשיר“, דאָס ביכל, וואָס פּרץ האָט געשריבן מיט זיין שווער, גבריאל יהודה ליכטנפעלד, אין 1877. אמת, פרצעס צווייטע תקופה הויבט זיך אָן מיט דער נאָוועלע „הקדיש“, געדרוקט

אין 1886 אין קאנטארס "היום", אָבער צעבליט האָט ער זיך אין סאָקאלאָווס יאָר-ביכער "האסיף" און אין טאָגבלאָט "הצפירה". צווישן די דערציילונגען און לידער, וואָס פּרץ האָט געדרוקט אין "האסיף" געפינען זיך אויך די טיף-פּסיכאָלאָגישע סקיצע "ליל זועה" און "מגניבות הזמן". אין "הצפירה" — קורצע דערציילונגען, פעליעטאָנען, איבערזעצונגען, און די גרעסערע דערציילונג "הציץ ונפגע". נ. סאָקאלאָוו פּלעגט וועלטן איינלייגן אַריינציען פּרצן אין דער ליטעראַטור, געהאַלטן אין איין דערמוטיקן אים און איינגעשטעלט זיך פאַר אים ווען מען האָט אים אָנגע-רירט און שלעכט אויסגעטייטשט. ער האָט אים צוגעצויגן צום "הצפירה" קעגן דעם ווילן פון ת. ז. סלאָנימסקי, וואָס האָט געהאַט חשבונות מיט פּרצן נאָך פון דער צייט, וואָס ער איז געווען דער איידעם פון גבריאל יהודה ליכטענפעלד, סלאָנימ-סקיס בר-פלוגתא אין תּכונה און מאַטעמאַטישע פּראָבלעמען, און בשעת רוגזא און מחלוקת צווישן זיי ביידע, האָט פּרץ אַרויסגעהאַלפּן דעם שווער, געשריבן שטעך-לידלעך און פּאַבלען אויף סלאָנימסקין...

אויך פּרצעס שאַפּן אין יידיש האָט אַרויסגערופּן סאָקאלאָווס אינטערעס. עס איז קיין וואונדער ניט, וואָס אין "הצפירה" האָבן פּרצעס ביכער און אויסגאַבן באַ-קומען אַ געהעריקן אָפּלאַנג. אויף פּרצעס ביכל "בעקענטע בילדער", וואָס יעקב דינעזאָן האָט אין 1890 אַרויסגעגעבן, שרייבט עזרא גאַלדין, אַליין אַ צאַרטער דיכ-טער און דערציילער, כמעט אַ פאַרגייער פון שלום אַש אין שילדערן דאָס שטעטל, אַ באַגייסטערטע רעצענזיע אין "הצפירה" (19). גאַלדין איז בכלל געווען פון פּרצעס ערשטע חסידים צווישן די העברייער. און אין אַ יאָר שפּעטער, שרייבט ער ווידער מיט התלהבות וועגן פּרצעס "מאַניש", אין אַ רעצענזיע איבערן "יודישעס פּאַלקס-ביבליאָטעק" אין סובאַלסקיס "כנסת הגדולה".

די דערשיינונג פון יעדן באַנד "יודישע ביבליאָטעק" ווערט דערמאָנט אין "הצפירה". אויפן ערשטן באַנד שרייבט באַריכות ב. ח. רייז. עס דערמאָנען די "יודישע ביבליאָטעק" הנ"ץ און אַנדערע שרייבער. אויך סאָקאלאָוו שטעלט זיך אָפּ אויף דער "יודישע ביבליאָטעק" און פּרצעס "יום-טוב בלעטלעך" אין זיינע "בשוק הספרים והסופרים"-נאָטיצן.

סאָקאלאָוו פילט זיך מער-ווייניקער נאָענט צו דער יידישער ליטעראַטור, און ער שרייבט אַן אַרטיקל אין יידיש, וואָס איז פאַרעפנטלעכט אין דריטן באַנד "יודישע ביבליאָטעק" (תרנ"ה—1894).

סאָקאלאָווס אַרטיקל איז וועגן ר' נחמן קראַכמאַל. עס איז דער ערשטער אַר-טיקל סאָקאלאָווס אין יידיש און דער ערשטער, וואָס איז אין יידיש געשריבן וועגן קראַכמאַל, אָבער ניט דער ערשטער וואָס סאָקאלאָוו האָט וועגן אים געשריבן. ר' נחמן הכהן קראַכמאַל, אַ יידישער פּילאָזאָף מיט אַ העגעלשער אויפפאַסונג אויף דער יידישער געשיכטע און אַנטוויקלונג פון יידן ווי אַ פּאַלק (20), וואָס אין אָנהויב ניינצנטן יאָרהונדערט האָט ער ביי די משכילים פאַרנומען דעם זעלבן אַרט וואָס דער רמב"ם אין מיטלאַלטער און ווייטער ביז מענדעלסאָנס תקופה, און זיין ספר "מורה נבוכי הזמן", איז געווען ווי אַ צווייטער "מורה נבוכים", איז אין די 60ער און 70ער יאָרן כמעט ווי פאַרגעסן געוואָרן, און זיין איינפלוס איז ניט קענטיק געווען, כאָטש עס האָבן דעמאַלט נאָך געלעבט עטלעכע פון זיינע תּלמידים און מיטצייטלער. זיין זון אברהם קראַכמאַל, אַליין אַ געלערנטער תּלמודיסט, תּנך-

פארשער און פרייער דענקער, האָט אין 1871 געדרוקט אַ בוך „אבן הראשה“, ווי אַ צוגאַב צו סמאַלענסקינס „השחר“, אַ פאַרטײדיקונג פון שפּינאַזען און זיין פּילאַז-זאַפּיע, געשריבן אין פאַרם פון אַ וויכוח צווישן ר' נחמן קראַכמאַל, ר' צבי הירש חיות און קונע, קראַכמאַלס טאַכטער. אין די דיאַלאָגן ווערן אַרויסגעבראַכט זיין פּאַטערס טעאַלאָגישע מיינונגען. סמאַלענסקין, וואָס אין זיין נאַציאָנאַליזם און אויפֿ-פּאַסונג, אַז יידן זיינען בעיקר אַ גייסטיק פּאָלק און אַז די תּורה — דער „רוחני-המוחלט ואין סוף“, ווי ר' נחמן קראַכמאַל דריקט זיך אויס (21), איז דער „נצח ישראל“, האָט אויפּגעהאַלטן אונדזער עקזיסטענץ און געמאַכט אונדז פאַר אַן „עם עולם“ — אַן אייביק פּאָלק (22). — סמאַלענסקין האָט צו אברהם קראַכמאַלס בוך אַנ-געשריבן אַ הקדמה, וואָס צום סוף באַרירט ער אויך ר' נחמן קראַכמאַלס פּערזענלעכקייט, שטעלט אים אַרויס ווי דעם ריזן-גייסט, וואָס „האָט זיין גאַנצן לעבן פּיל געלערנט און געפּאַרשט, געזוכט וויסן און געשטרעבט צו לערנען די בלאַנדזשענדע פון דער אמונה און גערעכטיקייט ניט צוליב מאַטעריעלע נוצן און צוליב כבוד וועגן, נאָר צוליב חכמה און אמת“.

ר' נחמן קראַכמאַל איז פאַרגעסן געוואָרן ביים ברייטן עולם משכילים. געלערנטע און פאַרשער פּלעגן פון צייט צו צייט אים דערמאָנען. סוף אַכציקער יאָרן הויבט זיך אַן די אויפּלעבונג פון ר' נחמן קראַכמאַל. שלמה שעכטער איז דער ערשטער וואָס איז אַרויס מיט אַ לענגערער — און גייסטרייכער עסיי וועגן אים אין לאַנד-דאַנער „דזשואיש קראַניקל“. אין העברייאיש האָט ש״י איש הורוויץ, דעמאַלט אַ נאַציאָנאַליסט פון סמאַלענסקינס שולע און רעוויזיאָניסט פון די השכלה-ווערטן, אַפּגעדרוקט אַ באַזונדער ביכל וועגן קראַכמאַל (23), פּראַקלאַמירנדיק אים ווי דעם פּאַטער פון יידישן נאַציאָנאַליזם, און צו דער זעלבער צייט רעוואַלטירט קעגן מענ-דעלסאָן, אויסשרייענדיק: „נידער מיט דעם יידישן סאַקראַטעס“ (24).

אין „המליץ“ שרייבט שמעון בערנפעלד באַריכות וועגן קראַכמאַל און נחום סאַקאַלאָוו ווידמעט אים עטלעכע „הצופה לבית ישראל“ — דער טעגלעכער לייט-אַרטיקל זיינעם אין „הצפירה“.

וואָס האָט געבראַכט סאַקאַלאָוו פאַר זיין ערשטן אַרטיקל אין יידיש צו נעמען די טעמע קראַכמאַל? — מעגלעך אַז עס איז געווען די נייע אויסגאַבע — די דריטע — פון „מורה נבוכי הזמן“, וואָס דער וואַרשעווער דרוקער ישראל אלאפין האָט אין יענער צייט (תרנ"ד—1894) אַרויסגעגעבן בשותפות מיט אליעזר יצחק שאַפּיראַ. דאָס האָט סאַקאַלאָוו אַנגערעגט שרייבן וועגן ספר און זיין מחבר. יעדנפאַלס, איז געווען אַ געלונגענער שריט צו שרייבן וועגן ר' נחמן קראַכמאַל, זיין פּילאַסאָפּיע און שיטה, אין יידיש. פאַר דעם פשוטן לייענער איז נחמן קראַכמאַל געווען אַ האַרבערע סוגיא פון רמב"ם, וואָס איז געווען פּאָפּולער ביי אַלע יידן און צווישן פּאָלק זיינען אַרומגעגאַנגען מעשות און לעגענדעס וועגן אים, בשעת קראַכמאַל איז ווייניק באַקאַנט געווען. זיין נאָמען האָט ביים פּאָלק ניט צירקולירט, און אפילו אינטעליגענטן האָבן ניט געהאַט קיין אַנונג פון אים, און גיי קנעל מיט אַזע עולם וועגן קראַכמאַל, אויפקלערן זיין שיטה פאַר זיי און אַריינפירן זיי אין די טויערן (25) פון „מורה נבוכי הזמן“.

פון סאַקאַלאָווס אַרטיקל איז טאַקע צו זען, אַז ער האָט געוואַלט געבן אַ באַגריף וועגן זיין גרויסקייט פאַר אַן עולם צוהערער און צעקייען פאַר זיי דעם

אינהאלט פון „מורה נבוכי הזמן“, אבער ס'איז אָנגעקומען שווער. דאָס אַליין וואָס אין „די יודישע ביבליאָטעק“ האָט זיך געדרוקט אַן אַרטיקל וועגן קראַכמאַל ווייזט, אַז עס האָבן זיך שוין געפונען אינטעליגענטע ליענער אין יידיש פאַר אַזאַ מאַטעריאַל.

סאָקאַלאָווס אַרטיקל האַלט 18 זייטן אין קומט אין דער וויסנשאַפֿטלעכער אַפֿ-טיילונג פון „די יודישע ביבליאָטעק“. אָבער זיין פּלאַץ וואַלט גיכער געדאַרפֿט זיין אינם ליטעראַרישן טייל. ער איז מער פעליעטאַן ווי וויסנשאַפֿט. „אַ שמועס אין וואַגאַן“ קומט נאָכן נאָמען פון אַרטיקל „רבי נחמן קראַכמאַל“. דער אַרטיקל טראַגט טאַקע דעם כאַראַקטער פון אַ שמועס, געשריבן אין דיאַלאָג־פּאַרם. מען זעט אין אים סאָקאַלאָוו דעם אויפקלערער, דעם מסביר און אויסטייטשער פון אידיען, — דעם סאָקאַלאָוו פון „הצפירה“ און „האסיף“, אָבער אויך דעם „שמועסער, ווי ער האָט זיך מיט יאָרן שפּעטער אַנטפּלקעט אין זיינע פעליעטאַנען „משבת לשבת“ און די „אישים“־פּאַרטערטן, און וואָס מען שפירט שוין אין זיינע פּובליציסטישע אַרטיקל־לען „הצופה לבית ישראל“ און די פּאָליטישע איבערבליקן „דברי הימים“.

דער אָנהויב פון אַרטיקל איז בעלעטריסטיש־דערציילעריש:
 „פּאַרנדיק פון קראַקע קיין לעמבערג, האָב איך געזען קעגנאייבער מיר אין וואַגאַן גאַר אַ פּיין יודל. געקליידט האַלב יודיש, האַלב דייטש, מיט אַ שפּאַר־בערדל, שוין פאַרקעמט, און אַ קיילעכדיק בייכל געקריינט מיט אַ גאָלדענער קייט, האָט ער אויס־געזען ווי אַ קליין־שטאַטישער גביר.“

סאָקאַלאָוו דערציילט ווייטער, שילדערט און כאַראַקטעריזירט:
 „פאַר גאַליציע איז ער מיר געווען צופיל דייטש, פאַר בוקאַווינע — צופיל יודיש. ער האָט מיר אָבער נישט לאַנג געלאָזט אין ספק. ער האָט מיר באַלד אָנגעהויבן אויסצופּרעגן ווי דער מלאך דומה: ווי איך הייס און פון וואַנעט איך בין, און וואָס פאַר אַ געשעפטן איך האָב אין לעמבערג. טראַכט איך מיר: מיין נשמה איז דאָך אויך נישט קיין ראָזשינקע, און גיב אים אַ פרעג:
 — זאָגט־זשע מיר, פון וואַנעט זייט איר, ר' קרוב?
 — איך בין אַ זשאלקיעווער, בער שמעלקעס — ענטפּערט ער מיר מיט גרויס גאווה.

— אַ זשאלקיעווער! — פאַל איך אים אין די רייד, וואָרן אין דער מינוט האָב איך מיר דערמאָנט, אַז ר' נחמן קראַכמאַל האָט געוואוינט אין זשאלקיעוו.“
 עס איז אַ סיפור המעשה, כמעט ענלעך אויף שלום־עליכמס „סאָליגן“, ווען ער טרעפט זיך אין באַן מיט אַ קאַלאַמיער, פאַרפירט אַ שמועסל מיט אים, און יענער טאַפט אָן דעם דופק, וויל אויסגעפינען צי שלום־עליכמס איז אויך אַ קאַלאַ־מיער, אָדער קען אימיצן פון דאַרט. אויך סאָקאַלאָוו דערציילט:
 „מיין 'קעגנאייבער' האָט דערקענט, אַז איך בין עפעס שטאַרק נתפעל גע־וואָרן פון דעם נאָמען זשאלקיעוו. ער פרעגט:

„קענט איר אימיצן אין זשאלקיעוו? איר זענט אפשר אויך אַ שטיקל זשאל־קיעווער?“ און סאָקאַלאָוו ענטפּערט אים:

„ניין, מיין ליבער יוד, מיר איז זשאלקיעוו באַקאַנט דורך ר' נחמן קראַכמאַל. איר ווייסט דאָך אודאי, אַז ביי אייך אין זשאלקיעוו האָט געוואוינט ר' נחמן קראַכ־מאַל. איז דאָ עפעס אַ זכרון פון אים?“

געוויס איז דער זשאלקיעווער שיינער ייד נשתומם געוואָרן, צו הערן צום ערשטן מאל אזאָ אויסטערלישן נאָמען פון א זשאלקיעווער תושב, וואָס דער פרעמ־דער יונגערמאַן האָט גרויס התפעלות פון אים, פרעגט זיך שטאַרק נאָך און וויל וויסן איינצלהייטן וועגן אים. עס האָט צערייצט זיין נייגיר צו דערוויסן זיך, ווער דער קראַכמאַל איז, און דערגיין וואָס זיין מיטשמועסער איז אויסן אויסצוגעפינען וועגן דעם דאָזיקן קראַכמאַל, צי האָט דאָס ניט צו טאָן וועגן אַ געשעפטל עפעס אַדער גאָר וועגן אַ שידוך? ער טאַפט דעם דופק און פרעגט מיט אויסרוף־צייכנס, אויסציענדיק דעם נאָמען קראַכמאַל:

ר' נחמן קר־א־כ־מ־א־ל??! מיינט איר נישט אַמאַל דעם געלן ר' נחמן וואָס האָט אַ סקלאַד פון פּיאַנאָס? ניין, דער הייסט, דאַכט זיך מיר, זילבערמאַן. עס איז געוועזן ביי אונדז אַמאַל אַ געוויסער קראַכמאַל, וואָס האָט געהאַנדלט מיט לעדער — נאָר דער איז שוין לאַנג באַנקראַט... יעצט זאָגט מען, איז ער אַ גרויסער בערויאַנער (26 געוואָרן אין ווין).

עס דערמאָנט אין פרעסע אַרטיקל „וועגן געשיכטע“ אין צווייטן באַנד „יודישע ביבליאָטעק“. מען דערציילט אַ יידן אין וואַרשע אַז גרעץ איז געשטאַרבן, און יענער זאָגט: „ברוך דיין אמת“, און פרעגט: „ווער איז ער געווען — אַ הי־גער?“ פּרין, דעם משכיל און אויפקלערער, איז געגאַנגען אין לעבן איינצוקנעלן מיט יידן, ווער גרעץ איז געווען און דערציילט אים, אגב, וואָס יידישע געשיכטע איז און וואָס דער היסטאָריקער גרעץ האָט אויפגעטאָן פאַר זיין פּאַל.

סאָקאלאָוו קנעלט אויך, פירט אַ שמועס מיטן זשאלקיעווער, גיט אים צו פאַר־שטיין ווער ר' נחמן קראַכמאַל איז. סאָקאלאָווס דערקלערונג איז ניט פאַר דעם יידנס השגות, זיין מוח קאָן דאָס גאַרניט תופס זיין, און סאָקאלאָוו דערציילט: „דאָס עסק האָט מיר אָנגעהויבן נישט צו שמעקן, אָבער ווי קריכט מען דאָ אַרויס? גיב צו פאַרשטיין ר' בער שמעלקעס, ווער ר' נחמן קראַכמאַל איז געווען! ווען ער פאַרלאַנגט עס דורכאויס! פריער האָט ער געמיינט ס'איז אַ געשעפטס־זאַך, דערנאָך — אַז ס'איז וועגן אַ שידוך, צום סוף מאַכט ער צו מיר: נו, אדרבה, זאָגט־זשע מיר, ווער איז געווען דער נחמן קראַכמאַל? אפשר וועל איך מיר דער־פרעגן אין זשאלקיעוו?

„איך טראַכט מיר: אַ שיינע ריינע כפרה! נאָכאַמאַל לאָז דיך נישט אַריין אין אַ שמועס מיט זשאלקיעווער גבירים. אַצינד אָבער איז פאַרפאַלן! דו מוזט זיך דיך פעסט אונטערגאַרטלען צו דער דרשה. דערווייל האָבן זיך צוגערוקט אחינו בני ישראל פון די רעכטע קי־רהעס: אַ קראַקעווער וויינהענדלער, וואָס פאַרט קיין אונגאַרן, אַ טאַרנער קאַלעקטאָר, אַ לעמבערגער שדכן, אַלע אין פלושענע קאַפעלושלעך אַלאַ ר' אברהם יעקוניע — מיט די אָפּגעריסענע רעגנשירמער אין די הענט.“

די דרשה איז אויף פּופצן זייטן אויסגעצויגן, און אין זיין חנעוודיקן בילדער־לעכן יידיש, מוסרט ער, דערציילט, שילדערט און דערקלערט ווער ר' נחמן קראַכמאַל איז געווען, שילדערט זיין תקופה, זיינע חברים און תלמידים; דער־מאַנט שיי־רן (27); גרעצן, צונצן (28) און אַנדערע חכמי ישראל, גיט אַיבער דעם אינהאַלט פון „מורה נבוכי הזמן“; קראַכמאַלס שיטה און די פּילאָסאָפיע

פון פילון האלכסנדרוני, דער אבן עזרא, רמב"ם, עזריה מן האדומים, שפינאָזאָ, העגעל און פיל אַנדערע. ער שילדערט די גאַליציאַנער משכילים אין זייער קאַמף פאַר השכלה און וועלטלעכקייט, און אַלץ אין אַ דערציילערישער פאַרם, לאַזט זיינע צוהערער ווערן מיטשמועסער, אַרייַנוואַרפן דאָ און דאַרט אַ באַמערקונג, שטעלן אַ פּראָגע — ס'איז אַ שיינע מעשה וואָס פאַרכאַפט זיי.

און ווען דער שמועסער סאַקאַלאָו זאָגט: „איך וועל ענן דערציילן נאָר עט-לעכע זאַכן פון קראַכמאַלס לעבן, און דערנאָך ערשט וועלן מיר ריידן אַ וואָרט וועגן זיינע ספרים, וואָס ער האָט געמאַכט“, „האַבן די פּאַסאַזשירן מסכים געווען“ און געבעטן אים: „אדרבה, דערציילט, ס'איז נאָך אַ שטיק וועגס נאָך לעמבערג“. און סאַקאַלאָו גיט איבער וואָס צונץ און שי"ר האָבן געשריבן וועגן קראַכמאַל, דערמאָנט דעם רשב"א און זיינע חברים, וואָס האָבן מחרים געווען און געאַסרט פּילאָזאָפּיע; דעם קאַמף אַרום „מורה נבוכים“; גיט צו פאַרשטיין, אַז פּונקט ווי דער רמב"ם האָט פאַרשטאַנען די בלאַנדזשענישן אין זיין צייט, אַזוי האָט נחמן קראַכמאַל פאַרשטאַנען „די פאַרבלאַנדזשעטע פון אונזער צייט“, און האָט צום „מורה נבוכים“ צוגעלייגט דעם „הזמן“ (די צייט), „מורה נבוכי הזמן“.

סאַקאַלאָווס אַרטיקל איז בחינות אַקאַדעמישע לעקציע, גערעדט צום פּאַלק אין אַ פּשוטער שפּראַך, אָבער וועגן העכערע ענינים. אמת, ניט אַלץ האָט דער לייענער-צוהערער געקאַנט פאַרנעמען ווען סאַקאַלאָוו האָט זיך צעדרשנט. ער האָט שוין געהאַלטן ביים דערקלערן, אַז ר' נחמן קראַכמאַל האָט געוויזן אַ וועג ווי יעדער דענקענדיקער מענטש זאָל „גיין ווייטער און ווייטער, פון ר' סעדיה גאון צום רמב"ם, פון רמב"ם צו מענדעלסאָן, פון מענדעלסאָן צו קראַכמאַל“. האָט ער זיך געכאַפט, אַז בשעת ער האָט זיך מיט התלהבות צערעדט, האָבן זיינע צוהערער איינגעשלאָפן, און ער שרייבט: „איך האָב געוואַלט נאָך ווייטער דרשנען, נאָר איך קוק מיך אַרום: מיין גאַנצער עולם שלאָפט געשמאַק. ערשט דאָס קול פון קאַנדוקטאָר: „לוואָו, ווישאַדאַטש, לעמבערג, אויסשטייגן“. האָבן זיי זיך אויפגעכאַפט“.

סאַקאַלאָוו ענדיקט דעם אַרטיקל מיט אַן איראַניע:

„אַפנים פאַר די פאַרבלאַנדזשעטע איז ר' נחמן אויך נישט געווען קיין וועג-

ווייזער!“

עס איז ניט אויסגעשלאָסן, אַז דער אַרטיקל איז געשריבן אויפן יסוד פון אַ מעשה שהיה. אָנהויב אַכציקער יאָרן איז סאַקאַלאָוו געפאַרן קיין לעמבערג, וואו מען האָט אים פאַרגעשלאָגן אַ פּאַסטן פון אַ פּריידיקער אין אַ טעמפל אויפן פּלאַץ פון דעם ראַבינער יששכר בער לעווינשטיין, און אויפן וועג האָט ער זיך אַנגע-טראַפן מיט דעם פאַרשוין און דעם עולם יידן, וואָס ער באַשרייבט. ווי אַ פאַר-ערער פון ר' נחמן קראַכמאַל האָט ער געוויס אַרויפגעפירט אַ שמועס וועגן אים. ער האָט זיך דערוואוסט וואָס אין רוסלאַנד און אין פּוילן האָט מען ניט געוואוסט — אַז די גאַליציאַנער ווייסן זייער ווייניק וועגן זייערע גדולים און האָבן ניט קיין אַנונג פון ר' נחמן קראַכמאַל. דאָס האָט אים געבראַכט מיט יאָרן שפּעטער צו דערציילן און שילדערן מיט הומאָר און סאַטירע, יעדנפאַלס, איז אַ געלונגענער איינפאַל געווען צו שרייבן וועגן ר' נחמן קראַכמאַל אין יידיש אין אַ פעליעטאַניס-

לעבן און שאפן פון גרויסן יידישן פילאסאף, וואס איז ניט נאר געווען א לערער צו די בלאַנזשנדיקע פון זיין צייט, נאר האט דורות שפעטער געהאט א גרויסן איינפלוס אויף דעם יידישן נאציאנאלן געדאַנק. האָט באַאיינפלוסט די טרעגער פון חכמת ישראל, פאַרשער און דענקער ביז אונדזער צייט ממש.

אויפן אַרטיקל האָט סאָקאלאָוו זיך אונטערגעשריבן אחתי, א פסעוודאָנים, וואָס ער האָט עטלעכע מאָל גענוצט אויף פעליעטאַנען אין „הצפירה“ פון די 80ער יאָרן און איז אויך אונטערגעשריבן אויף זיין אַרטיקל „יוצרי תוהו“, וואָס ער האָט אין יענעם יאָר (1894) געדרוקט אין פרצעס „החץ“, אין וועלכן ער איז שאַרף אַרויס קעגן דער חובבי-ציון אידעאָלאָגיע, און דער אַרטיקל האָט טאַקע אַרויסגערופן אומצופרידנקייט אין די „חובבי-ציון“־קרייזן. מען האָט שטאַרק גע־טאַדלט פרצן פאַר זיין אַנטי-חיבת-ציון־שטעלונג. אין „המליץ“ האָט מען אויפן „החץ“ און פרצן רעאַגירט מיט אַ שאַרפן לייט־אַרטיקל „נתבעין לעגל ונותנין“, אַריינלייגנדיק פאַלשע כוונות בנוגע פרצן, און פּרץ האָט אויף דעם גע־ענטפערט מיט אַ הכחשה וואָס איז געדרוקט אין „המליץ“.

לויט נחמן מייזל (אין זיין בוך „י. ל. פרץ און זיין דור שרייבער“) האָט סאָקאלאָוו גענומען שרייבן יידיש אונטער פרצעס איינפלוס. עס איז ניט קיין צופאַל געווען, וואָס סאָקאלאָוו ערשטלינג אין יידיש איז געדרוקט אין פרצעס אַן אויסגאַבע. עס איז געווען אַ מין „השפעת גומלין“ (א קעגנזייטיקע השפעה) צווישן זיי, און דערצו האָבן זיי דעמאָלט אָנהויב 90ער יאָרן, געהאַט געמיינזאַמעס צווישן זיך און איין אידעאָלאָגישע אויפפאַסונג וועגן יידישן נאציאנאליזם.

ב.

די שטרעמונגען און אידיען־געראנגלענישן אין יידישן לעבן סוף 19טן י"ה, דער אויפקום פון פּאָליטישן ציוניזם און „בונד“, די קאַמפן צווישן נאציאנאליזם און אַסימילאַציע, אַרטאָדאָקסיע מיט ראַדיקאַליזם; דאָס שטאַרקע בליען פון דער העב־רייאישער ליטעראַטור און פרעסע; די גרינדונג פון פאַרלאַג „אחיאסף“ און „תושיה“, דאָס אַלץ האָט געבראַכט צו דער שאַפונג פון אַ יידישער פרעסע אין רוסלאַנד. ציוניסטן און בונדיסטן פילן אַ נויטווענדיקייט צו רעדן צו די מאַסן אין זייער שפראַך. אויפן שוועל פון 20סטן י"ה נעמט דער „אחיאסף“, אַ העברייאישער פאַרלאַג מיט אַ נאציאנאָלער טענדענץ, אונטער די השגחה פון אחד העם, אַרויסגעבן דעם „יוד“. דאָס ערשטע יאָר, 1899 — צוויי־וועכנטלעך, און פון 1900 און ווייטער — וועכנט־לעך. דער רעדאַקטאָר איז געווען י. ה. ראַבניצקי, און נאָך אים — דר' יוסף לוריע, ביידע העברייער מיט סימפּאַטיעס צו יידיש. אחד העם אַליין שרייבט (אונטערן פסעוודאָנים א—ד—ם) אין „יוד“ אַ בריור־אַרטיקל, וויזנדיק דעם וועג אויף וועלכן אַ יידיש בלאַט דאַרף זיין—צו דינען דעם נאציאנאלן געדאַנק, אָבער ניט שטעלן יידיש אויף דער מדרגה פון אַ נאציאנאָלער שפראַך. אין דער זעלבער צייט נעמט אויך דערשיינען אין ווין דער ציוניסטישער וואַכנבלאַט „די וועלט“, אונטער דער לייטונג פון דר' הערצל, רעדאַקטירט פון ראובן אשר ברוידעס. און נאָך אים נעמט שמואל ראָזענפעלד איבער די רעדאַקציע. ביידע צייטונגען האָבן זיך געדרוקט אין אויסלאַנד, אָבער זיי זיינען געווענדט צום יידישן ליענער אין טיש־דערציילערישער פאַרם, און אַזוי באַקאַנט מאַכן דעם יידישן ליענער מיט דעם

רוסלאַנד. כאָטש מיט אַ ציוניסטיש-נאַציאָנאַליסטישער טענדענץ, זיינען זיי ניט געווען קיין פאַרטיי-אַרגאַנען, נאָר ליטעראַרישע און פּובליציסטיש-געזעלשאַפֿט-לעכע, און די גרעסטע יידישע שרייבער, פון די עלטערע ביז די יינגסטע, האָבן זיך אין זיי באַטייליקט. איבערהויפּט איז אויף אַ הויכן ליטעראַרישן ניוואַ געשטאַנען דער "יוד", אַזוי אַז ער איז צו "הויך" געווען פאַרן פּשוטן לייענער. ביידע צייט-שריפטן האָבן זייער עקזיסטענץ ניט לאַנג אָנגעהאַלטן.

אין יאָר 1902 שטעלט זיך דער "יוד" אָפּ און 1903 הויבט אָן אין פעטערבורג צו דערשיינען דער "פריינד" — אַ טאגבלאַט אין יידיש, וואָס האָט גלייך געהאַט אַ הויכן טיראַזש. מיט אים הויבט זיך אויך אָן שאַפֿן אַ יידישע פרעסע אין רוס-לאַנד. אין אַ קורצער צייט אַרום נעמען דערשיינען יידישע צייטונגען, טאָגבלע-טער און וועכנטלעכע, אין וואַרשע, ווילנע, אָדעס און אין אַנדערע שטעט אין רוסלאַנד. צו דעם אויפקום פון דער יידישער פרעסע און איר אויסברייטערונג האָבן געבראַכט די פאַרגאַמען, די רוסיש-פאַפּאַנישע מלחמה, און די אומזיכערע לאַגע פון די יידן אין רוסלאַנד ערב די פאַרגאַמען. בלעטער אין יידיש האָבן דעם פּשוטן ייד געגעבן אַ געלעגנהייט צו שטילן זיין נייגיר צו וויסן וואָס עס קומט פאַר אויף דער ברייטער וועלט.

די יידישע פרעסע ווערט אַ קאָנקורענטין צו דער העברייאישער. כאָטש אין איין צייט מיטן "פריינד" האָבן אויך גענומען אַרויסגיין דער "הצופה" אין וואַרשע און דער "הזמן" אין פעטערבורג. דער ערשטער טעגלעך, און דער צווייטער — צוויי מאַל אַ וואָך, און אין גיכן — אַ טאָגבלאַט, און ווערט אַריבערגעפירט אין ווילנע. צוזאַמען מיטן "המליץ" און "הצפירה" זיינען אין 1903-1904 דערשיינען פיר טעגלעכע צייטונגען, און אין 1906 איז בלויז געבליבן דער "הזמן", וואָס זיין טיראַזש איז אויך ניט געווען קיין צו הויכער.

צו ראַטעווען זייער עקזיסטענץ האָבן די העברייאישע צייטונגען גענומען אַרויסגעבן יידישע בלעטער. לעאָן ראַבינאָוויטש, גיט צום "המליץ" אַרויס דעם "טאָג", דער "הזמן" — "די צייט". דער "המליץ" וואָס איז געווען פאַרערעכנט ווי דער עלטסטער העברייאישער אַרגאַן איבער דער גאַנצער וועלט און האָט שוין געציילט זיין 44טן יאַרגאַנג, האָט נאָך שווערע ראַנגלענישן אויסגעהויכט דעם אָטעם אין 1904. געשריבן האָט מען, אַז ער איז אויסגעגאַנגען פון אַלטקייט, האָט שוין זיינע יאָרן אויסגעלעבט און ניט געקאַנט גיין מיטן שטראָם און זיך צופאַסן צו די נייע באַדינגונגען. לעאָן ראַבינאָוויטש אַליין, ווי אויך אייניקע פון זיינע מיטאַר-בעטער און פּילע לייענער, האָבן דעם אונטערגאַנג פון "המליץ" געזען אין דער דערשיינונג פון "הצופה" און "הזמן", וואָס האָבן קאָנקורירט מיט אים. אָבער גע-וויסע העברייאישע שרייבער האָבן געהאַלטן, אַז די יידישע פרעסע איז געווען די סיבה פון דעם "המליץ"-אונטערגאַנג. "ניט דער "הצופה" און ניט דער "הזמן" האָבן אויפגעגעסן דעם אַלטן "המליץ", נאָר די זשאַרגאַנישע פרעסע", באַטאָנט א. מ. גאַנצער אין זיין אַרטיקל "נגד הזרם". דער "הצופה" אַליין, ווי מאַדערנע-איראַפּעאיש ער איז ניט געווען און געשטאַנען אויף אַ ליטעראַרישער הויך, האָט אויך ניט געקאַנט אויסהאַלטן, און האָט אין מיטן 1905 זיך אָפּגעשטעלט.

די "הצפירה" איז געבליבן דאָס איינציקע בלאַט, וואָס איז מער-ווייניקער איינגעפונדעוועט געווען. זי האָט שוין געהאַלטן ביים 32סטן יאָר פון עקזיסטענץ

און נאכן אונטערגאנג פון "המליץ" געווארן דאס עלטסטע העברייאישע (און אויך יידישע) בלאט אויף דער גארער וועלט. איר לאגע איז אבער שוין ניט זיכער געווען. דווקא נאכן אונטערגאנג פון "הצופה", נעמט זי זיך שאקלען און וואקלען. די וועכנטלעכע "הוספה ספרותית" — אן אילוסטרירט-ליטערארישע ביילאגע, וואס איז געווען א בלאט פאר זיך זעלבסט, האט סאקאלאוו אפגעשטעלט. ער קאנ- צענטרירט זיך צו באפעסטיקן די "הצפירה" כדי צו קאנען אויסהאלטן די קאנקורענץ פון דער יידישער פרעסע, וואס האט געפונען א באדן אויך אין ווארשע און גענומען זיך באפעסטיקן דארט. סאקאלאוו נעמט אריינברענגען אויסערלעכע שינויים אין בלאט. פון מיטן יוני 1905 הייבט אן די "הצפירה" ארויס אין א פארגרעסערטן פארמאט, דער זעלבער ווי די גרויסע רוסישע צייטונגען. א שינוי קומט אויך אין "קאפ" פון בלאט. ביו דעמאלט איז סיי דער אויסזען און סיי די אויסשטעלונג פון "קאפ" געווען סאליד, אין טראדיציאנעלן נוסח פון דער העבריי- אישער פרעסע זינט דעם "המגיד": דער נאמען "הצפירה" געזעצט מיט באשיי- דענע אותיות און געשטעלט אין מיטן. אונטערן "קאפ" איז געווען אנגעגעבן "מכ"ע יומי לדברי מדינות, למדעים, לספרות, למסחר ולכל עניני ישראל" נוסד על-ידי ה. ז. סלאנימסקי, שנת תרכ"ב" (א טאג-צייטונג פאר פאליטיק, וויסנשאפט, ליטע- ראטור, קאמערץ און אלע יידישע אינטערעסן, געגרינדעט דורך חיים זעליג סלא- נימסקי אין יאר תרכ"ב). ביי די ווינקלען, רעכטס — דער אבאנענטן-פרייז און מודעות, און לינקס — די דאטעס פון טאג, חודש און יאר. איבערן קאפ דער יאר- גאנג און נומער צאל אין העברייאיש.

פון נומער 12 און ווייטער איז דער יארגאנג פארציכנט אין רוימישע ציפערן. דער נאמען "הצפירה" קומט אין ווינקל פון אנהייב בלאט, דער קאפ שארפער און בוילעטער. און די אותיות פון "הצפירה" אנדערש געשיצט. דאס בלאט האט זיך גענומען דרוקן מיט א מאדערנער ראטאציאנער מאשין און אין אנהייב נומער ווערט דעם ליענער אנגעגעבן וועגן די שינויים, און דערציילט, אז די "הצפירה" איז דאס ערשטע העברייאישע בלאט, וואס דרוקט זיך נאך דער נייער טעכניק. עס ווערט געזאגט: "אז מען האט באדארפט יארן לאנג ארבעטן, טאן שווערע ארבעט, וואס שלינגט איין אלע כוחות, אז די "הצפירה" זאל ווערן באפעסטיקט. כדי מען זאל אין איר אריינפירן אט דעם טעכנישן עפעקט". די דערקלערונג ענדיקט זיך מיט א ווענדונג צום ליענער: "אט די צוגעגעבענע הארעוואניע וואס מיר האבן גענומען אויף זיך, וועט זיין דערפאלגרייך נאר אויב מיר וועלן באקומען א שטיצע ניט נאר פון אונדזער יארן-לאנג קהל, נאר אויך אויב עס וועט צוקומען א ניי פובליקום, וואס דאס העברייאישע ווארט זאל אים דערגרייכן. און מיר האפן, אז אונדזער מי וועט ניט זיין אומזיסט".

דער אינהאלט פון פארגרעסערטער "הצפירה" איז כמעט דער זעלבער ווי פריער. די זעלבע רובריקן, אבער מער פאליטיש ווי ליטעראריש. די "הצפירה" איז שוין ניט מער די סאלידע באלעבאטישע צייטונג. עס פילט זיך שוין ניט דער רואיקער און גוטמוטיקער טאן; אין איר שפיגלט זיך שטארק אפ די שטורעמדיקע צייט פון רוסלאנדס גרויסער מפלה, די שלום-פארהאנדלונגען מיט יאפאן, דער אויפברויז פון דער רעוואלוציע, די ארבעטער סטרייקן (די "הצפירה" איז עטלעכע מאל צוליב דעם ניט דערשינען), די כוואליעס פאגראמען אויף יידן, און דער קאמף פאר

יידישע רעכט, דאָס דערווילן יידישע דעפוטאַטן אין דער דומע. די נומערן ווערן אויסגעפילט מיט נייס, פרימאַרגנדיקע און לעצטע נייס, טעלעגראַמעס און נייס דירעקט פון פעטערבורג, פון איבעראַל אין רוסלאַנד און לאַקאַלע נייס; אַלגעמיינע און יידישע נייס; קאַרעספּאָנדענציעס וועגן פּאַגראַמען און שחיטות אויף יידן; פּראָטעסטן און אַפּקלאַנגען. יעדער נומער איז פול מיט בריוו און שטורם.

סוף 1905, ווען די רעאַקציע נעמט שטאַרק בושעווען, פּאַגראַמען ברעכן אויס און מ'האַלט אין איין שלאַגן יידן, טראַגט זיך דורך דעם פּלאַמען-פּייער און מ'בול-בלוט, סאַקאַלאָוס שטימע, דורך אַרטיקלען וועגן און פּאַרוואַס מען שלאַגט יידן; רואיק און געלאַסן, אָבער יעדער זאָץ איז פול מיט ווייטאַק, וואו ס'פילט זיך איינ-געהאַלטענער צער און אונטערדריקטע טרערן, שרייבט ער אַרטיקל נאָך אַרטיקל.

דאָס יאָר 1905 איז פאַר דער „הצפירה“ ווי פאַר דער גאַנצער פרעסע אין רוסלאַנד זייער אַ שווערס געווען. אין אַ לענגערער מודעה אין די לעצטע נומערן פון 1905 דערציילט די אַדמיניסטראַציע וועגן די אַלע שוועריקייטן וואָס זי האָט דורכגעמאַכט, און גיט צו: „מיר זיינען זיך אָבער ניט מיאש און אונדזער מוט איז ניט געפאַלן. די „הצפירה“ וואָס פירט איר זשורנאַליסטישע אַרבעט דריי און דרייסיק יאָר נאַכאַנאַנד, וועט ווייטער שטיין אויף דער וואַך און וועט דערפילן אירע פליכטן צו איר לייענער-פּובליקום און וועט פּאַרזעצן צו קעמפן קעגן אַלע שטערונגען פון אינעווייניק און פון דרויסן. מיר פון אונדזער זייט וועלן מיט אַלע מעגלעכקייטן זען צו דערהייבן דעם מוט פון דער „הצפירה“ לויט דעם גייסט פון אונדזער צייט. מיר האָבן זיך ענדלעך באַפרייט פון די צענזור-קייטן, און מיר זיינען פריי אויסצודריקן אונדזערע מיינונגען און מיט דעם דאָזיקן געווינס אונדזערן וועלן מיר געוויס וויסן אויסצונוצן לטובת דער „הצפירה“, אָבער אויך די לייענער באַ-דאַרפן פון זייער זייט אונדז באַהילפיק זיין און אונדז געבן די געלעגנהייט צו מאַכן די „הצפירה“ וואָס זי באַדאַרף זיין — אַן אַלגעמיינער און העברייאישער בלאַט אין די דאָזיקע טעג אונדזערע.“

ווייזט אויס, אַז די לאַגע פון דער „הצפירה“ איז ניט גלענצנד געווען, זי וואַלט מיט אירע אייגענע כחות ניט געקאַנט זיך האַלטן, און סאַקאַלאָוו האָט געטאָן דאָס זעלבע, וואָס דער „המליץ“ און „הזמן“, ער האָט צו דער „הצפירה“ גענומען אַרויס-געבן אַ יידישן טאַגבלאַט „דער טעלעגראַף“. אין לעצטן נומער 268 „הצפירה“ פון 1905, וואָס איז דערשינען ט"ו טבת תרס"ו (30 דעצעמבער — 12 יאַנואַר — 6/1905), איז אויף דער ערשטער זייט אַנאַנסירט: „צו דעם דאָזיקן נומער איז בייגעלייגט דער פּראָספּעקט פון 'טעלעגראַף', און אויף דער לעצטער זייט קומט די פּאַלגנדע מודעה: „דער טעלעגראַף, נייע יידישע סאַציאַל-פּאָליטישע און ליטעראַריש-וויסנשאַפטלעכע צייטונג, הייבט אָן צו דערשיינען דינסטיק דעם 16טן (3טן) יאַנואַר 1906.“

ג.

אויב 1905 איז געווען אַ שווער יאָר פאַר דער „הצפירה“, איז 1906 געווען גאָר שלעכט פאַר איר. „די לאַגע אין פעטערבורג ווערט אַלץ ערגער“, ווערט גע-זאָגט אין דער כראָניק „על הפרק“ אָנהייב ערשטן נומער פון 1906 (י"ז טבת תרס"ו; 14/1 יאַנואַר, 1906), און דאָס איז געווען זייער צוגעפאַסט צו דער „הצפירה“.

פון טאָג צו טאָג ווערט איר לאַגע ערגער און ערגער. עס איז ניט געווען אַזוי דער פינאַנציעלער צושטאַנד, ווי די צרות וואָס זי איז אויסגעשטאַנען פון דער רעגירונג, אין דעם פּאָליטישן כאָאָס אָנהייב 1906. עס איז ניט געווען די „הצפירה“ אַליין, נאָר אַלע רוסישע ליבעראַלע צייטונגען זיינען דעמאָלט פאַר-פּאָלגט געוואָרן, אָפּגעשטעלט געוואָרן און זייערע פאַראַנטוואָרטלעכע רעדאַקטאָרן זיינען געשטעלט געוואָרן צום געריכט. אויב סוף 1905 האָט אַ שטראַל האָפענונג אַ בליץ געטאָן און די פרעסע אין רוסלאַנד האָט פאַרצייכנט דעם פּאַקט פון דרוק-און פרעסע-פּרייהייט ווי די וויכטיקסטע געשעעניש פון יאָר, און דער „פּריינד“ האָט מיט פּריינד אויסגערוּפּן: „געקומען דער סוף צום צענזאָרס שאַרפּן חלף.“ — האָט מען אָנהייב 1906 אָנגעהאַנגען אַ שלאָס אויף דער פרעסע, געזוכט צו פאַרשטומען און דערשטיקן זי אין גאַנצן. דעם צענזאָרס חלף האָט איצט צייטונגען אינגאַנצן געקוילעט. אָנשטאַט דרוק-און פרעסע-פּרייהייט האָט מען גענומען אַרויפלייגן פרעסע-שטראַף. די „הצפירה“ איז קיין אויסנאַם ניט געווען, זי איז פּונעם פרעסע-שטראַף פיל אויסגעשטאַנען. צוויי נומערן, דער 8טער און 14טער 1906, זיינען קאָנפּיסקירט געוואָרן. ביים 18טן נומער איז די „הצפירה“ אינגאַנצן אָפּגע-שטעלט געוואָרן, און אויף סאָקאלאָוו האָט זיך אָנגעפּאַנגען אַ סדרה פון פּראָצעסן. ז' שבט תרס"ו (דעם 20סטן יאַנואַר [2טן פעברואַר] 1906), האָט די „הצפירה“ אויפּגעהערט צו דערשיינען נאָכדעם ווי זי איז אַרויס צוויי און דרייסיק יאָר כּסדר, כּמעט אָן אָפּשטעל, פון 1874 ביז 1886 וועכנטלעך, און פון 1886 אָן און ווייטער — טעגלעך, — נאָך אַזוי פיל יאָרן פון געזעלשאַפטלעכער און ליטעראַרישער לייס-טונג און אַ צוגעבונדנקייט פון טויזנטער לייצענער, וואָס סאָקאלאָוו איז זייער לערער און דערציער געווען, וואָס האָבן זיינע „הצופה לבית ישראל“, „דברי הימים“ און „משבת לשבת“, פשוט געלערנט. זי איז אָפּגעשטעלט געוואָרן. אויף סאָקאלאָווס מויל איז אויפּגעהאַנגען געוואָרן אַ שלאָס אין מיטן קאַמף פאַר יידישע רעכט אין דעם פאַרפּוילטן צאַרישן רעזשים וואָס האַלט אין קראַכן, איז אָבער נאָך גענוג שטאַרק צו מאַכן פאַרגראַמען אויף יידן, איז נאָך פול מיט שנאת ישראל און מיט יידן-פרעסער מכל המינים...

בשעת מען האָט צוגעמאַכט די „הצפירה“ האָט סאָקאלאָוו זיך אָן עצה געגעבן. ער האָט אויסגעליען ביי דעם געוועזענעם אַרויסגעבער פון „הצופה“, א. א. פּרידמאַן, די דערלויבעניש און זיך מיט דעם באַנוצט פאַרצוזעצן די אויסגאַבע פון „הצפירה“ מיטן נאַמען „הצופה“, האָפּנדיק אַז דער פאַרבאַט אויף דער „הצפירה“ וועט ניט לאַנג אָנהאַלטן, און „עד יעבור זעם“ וועט ער צו זיינע לייצענער ריידן דורכן „הצופה“. כ' שבט תרס"ו גייט אַרויס דער ערשטער נומער פון „הצופה“ אונטער זיין רעדאַקציע, מיטן טיטול: „הצופה עתון ישולח אל חותמי הצפירה במשך ימי הפסקתה“ (הצופה, אַ בלאַט וואָס ווערט געשיקט צו די אַבאָנענטן פון „הצפירה“ דורך דער צייט פון איר ניט דערשיינען). ווי אַ פאַרזעצונג פון „הצופה“ הייבט דאָס בלאַט ציילן אַ נייעם יאָר — פּערטער יאַרגאַנג זייט די דערשיינונג פון „הצופה“, „כּדת וכדין“ פון דער דערלויבעניש אויפן „הצופה“ (ער האָט גענומען דערשיינען 1903 און זיך אָפּגעשטעלט אין מיטן 1905, אין דריטן יאַרגאַנג פון זיין עקזיסטענצן), אַזוי אַז עס זאָל קיין שום סירכאַ ניט זיין און קיין פּסול זיך ניט געפינען אויף אים. אין ערשטן נומער קומט אַ מודעה צו די אַבאָנענטן: „דער משפט פון „הצפירה“

וועט קלאָר ווערן דעם 14טן פון דעם חודש, און ביז זי וועט באַנייען איר אויסגאַבע וועלן אירע אַבאָנענטן באַקומען דעם „הצופה“. אָבער די „הצפירה“ איז שוין לחלוטין אָפגעשטעלט געוואָרן, און איז ערשט אין 1910 באַנייט געוואָרן. אויך די אויסגאַבע פון „הצופה“ איז אינגיכן פאַרבאָטן געוואָרן. בסך הכל זיינען פון „הצופה — הצפירה“ דערשינען עלף נומערן. דער דאַטום פון לעצטן נומער איז ב' אָדר, תרס"ו (14טן פעברואַר 1906).

אום צו פאַרגיטיקן די לייענער פון „הצפירה“ האָט מען זיי דערווייל אַנשטאַט דעם העברייאישן בלאַט געשיקט דעם יידישן „טעלעגראַף“. אייגנטלעך האָט מען זיך מיט דעם „טעלעגראַף“ באַנוצט פאַר אַן אויסבייט נאָך פאַר דער אויסגאַבע פון „הצופה“.

אין נומער 18 (י' שבט, תרס"ו) „טעלעגראַף“, קומט פאַלגנדע מעלדונג:
 „צו די אַבאָנענטן פון 'הצפירה' אויף באַשטימונג פון צענזורנעם קאָמיטעט האָט דער וואַרשעווער „קרייזגעריכט“ אין זיין זיצונג פון 19טן יאָנואַר באַשלאָסן, צו קאָנפּיסקירן דעם נומער 14 פון „הצפירה“ און פאַרמאַכן די צייטונג, ביז עס וועט זיין דער פּראָצעס. די רעדאַקציע פון „הצפירה“ באַערט זיך אַלזאָ מודיע זיין די געערטע אַבאָנענטן, אַז ביז די „הצפירה“ וועט איבערנייעם אָנהייבן ערשיינען — און מיר האָפּן אַז דאָס וועט זיין אין גיכן — וועלן זיי ערהאַלטן אַן אַנדער צייטונג. דערווייל וועלן מיר זיי שיקן דעם „טעלעגראַף“.

די מודעה איז געשריבן אין יידיש. עס איז פון איר צו דרינגען אַז סאָקאַלאָוו האָט פאַרהאַנדלט וועגן דער דערלויבעניש פון „הצופה“ און אַלערליי פאַר-מאַליטעטן צו באַנוצן זיך מיט איר, אָבער עס איז אים ניט לייכט אָנגעקומען. אין 21טן נומער „טעלעגראַף“ (י"ג שבט, תרס"ו), קומט אַ מודעה אין העברייאיש: „די אַבאָנענטן פון „הצפירה“ באַקומען דערווייל דאָס בלאַט 'דער טעלעגראַף'. אין 25סטן נומער (י"ח שבט, תרס"ו), איז געדרוקט אַ מער גענויע דערקלערונג צו די אַבאָנענטן פון „הצפירה“, געשריבן אין העברייאיש און וואָס גיט איבער דעם צו-שטאַנד פון דער אָפגעשטעלטער „הצפירה“:

„דער געריכט-אורטייל אויף דער „הצפירה“ וועט קלאָר ווערן דעם קומענדן 14טן פעברואַר. פון די באַגרינדונגען פון דעם באַשולדיקונגס-אַקט איז זיכער, אַז דער פּסק-דין וועט ניט אָנרירן די אויסגאַבע פון דער „הצפירה“, וואָס וועט נעמען דערשיינען גלייך ווי דער אורטייל וועט אַרויסגעגעבן ווערן.

„מיר גיבן דערווייל די אַבאָנענטן פון דער „הצפירה“ דעם „טעלעגראַף“, אום זיי צו געבן די מעגלעכקייט צו וויסן וואָס עס קומט פאַר אויף דער וועלט. די יעניקע אַבאָנענטן וואָס ווילן ניט דעם דאָזיקן בייט, זאָלן אונדז לאָזן וויסן, וועלן מיר פאַרלענגערן זייער אַבאָנענטס-קוואַרטאַל דורך די גאַנצע צייט, וואָס די „הצפירה“ דערשיינט ניט“.

אַ טאָג שפעטער, אין 26טן נומער „טעלעגראַף“, איז ווידער דאָ אַ מודעה אין העברייאיש, אין נאָמען פון דער „הצפירה“-רעדאַקציע:

„צו די אַבאָנענטן פון דער „הצפירה“. פון מאַרגן אָן וועלן מיר אונדזערע אַבאָ-נענטן שיקן דאָס בלאַט „הצופה“, אַנשטאַט דער „הצפירה“, ביז זי וועט באַנייען איר אויסגאַבע“.

ווי געזאָגט האָט די „הצופה“ אויפגעהערט צו דערשיינען ב' אָדר, און אין דעם

38טן נומער „טעלעגראף“ פון ג' אדר תרס"ו, קומט די פאלגנדע מעלדונג אין העברייאיש :

„צו די אבאנענטן פון „הצפירה“, לויט דעם אורטייל פון דעם קרייזגעריכט, וואָס איז נעכטן אַרויסגעגעבן געוואָרן ווערט די „הצפירה“ פאַרמאַכט אויף נאָך דריי חדשים, און אַחוץ דעם איז דער רעדאַקטאָר באַשטרעבט געוואָרן צו באַצאָלן 150 רובל קנס אָדער אַ חודש אַרעסט.

„ביז איצט האָבן מיר די אבאנענטן פון „הצפירה“ געשיקט די „הצופה“, אָבער צוליב פילע סבות וואָס זיינען נישט אָפהענגיק פון אונדז, קאָנען מיר אויף ווייטער די „הצופה“ אויך ניט געבן, און מיר זיינען געצוואונגען צו בעטן אַנטשולדיקונג ביי אונדזערע אבאנענטן אויף דעם אָפּשטעל וואָס איז געצוואונגענערהייט אַרויפ־געלייגט געוואָרן אויף אונדז.

„מיר שיקן דערווייל צו די אבאנענטן פון „הצפירה“ דעם „טעלעגראף“, און מיר האָפּן, אַז אינגיכן וועלן מיר זיי קאָנען געבן אַ העברייאיש בלאַט ווי ביז אַהער.“ מיט דעם ענדיקט זיך דער קאַפיטל „הצפירה“.

ד.

פון דער מודעה אין „הצפירה“ וועגן דער דערשיינונג פון „טעלעגראף“, ווייסן מיר, אַז דער ערשטער נומער האָט געזאָלט אַרויס דעם דריטן יאַנואַר 1906. אָבער דער קאַמפלעט „טעלעגראף“ וואָס ליגט פאַר מיר איז אַ חסר, עס פעלן די נומערן 9-1, 11-16, 27-37, און איך קאָן דעריבער ניט באַשטימען די גענויע דאַטע פון ערשטן נומער ; איך קאָן ניט איבערגעבן דאָס פראַגראַם פון בלאַט, וואָס איז געוויס געבראַכט אין ערשטן נומער, ווי אויך דעם אינהאַלט פון די פעליקע נומערן. פאַר מיר ליגט אָבער דער פראַספעקט, און אין אים געפינען מיר דאָס פולע פראַגראַם פון „טעלעגראף“.

דער פראַספעקט אַנטהאַלט צוויי פולע גרויסע פּאָליאַ-פאַרמאַט זייטן אין דער גרויס פון „טעלעגראף“, און איז אינטערעסאַנט ווי אַ היסטאָרישער דאָקומענט ניט נאָר צו דער געשיכטע פון דער יידישער פרעסע אין רוסלאַנד אין ערשטן צענדליק פון 20סטן י"ה, נאָר אויך פון דער שטורעמדיקער צייט, ווען דער „טעלעגראף“ האָט גענומען דערשיינען און די באַדינגונגען וואָס האָבן געבראַכט דעם העברייאישן זשורנאַליסט און שריפטשטעלער נחום סאָקאלאָוו צו ווערן אַ רעדאַקטאָר און אַרויסגעבער פון אַ יידישער צייטונג, רעדן צום פּאָלק אין זיין שפראַך און רעאַגירן איבער ברענענדיקע טאַג-פראַגן און שטורעמדיקע צייט-געשעענישן אין יידיש.

דער פראַספעקט, ווי „דער טעלעגראף“, זיינען איצט אַ זעלטהייט, אַ יקר המציאות (29), און עס וועט ניט איבעריק זיין אויב מיר וועלן אים איבערגעבן אַן קירצונגען.

אַט וואָס עס ווערט אין פראַספעקט געזאָגט :

„אין אַ ברענענדיקן היסטאָריש-פּאָליטישן מאַמענט טרעטן מיר אַרויס מיט אונדזער נייער צייטונג, כמעט ביי דעם לעצטן אַקט פון דער בלוטיקער רעוואָלוציאַנס־דראַמע, יעדנפאַלס ביי דער גרעסטער אַנשטרענגונג פון דער „שטורם־און־דראַנג־פּעריאָדע“. שוין איצט ליגן חרוב די הויפט־זיילן פון דעם אַלטן רעגירונגס־

בנין, א שטיק נאך א שטיק פאלן איין די חורבות פון דער פינצטערער „באסטיליע“, פון אירע שפארעס הייבן אן ארויסצוקוקן נייע, ליבע פנימער, אויף וועלכע מיר האבן אזוי לאנג מיט וויימוט און בענקעניש געווארט; דורך דער גרויסער נאכט הייבן זיך אן דורכצורייסן פריילעכע מארגן-שטראלן.

„און צוזאמען מיט דעם אויפלעבן פון א נייער געזעלשאפטלעכער ארדענונג אין רוסלאנד, שטייט אויך דאס רוסישע יודענטום, די ברייטע יודישע פאלקס-מאסן, אויפן שוועל פון א נייעם לעבן. נאך זיינען נישט איינגעפאלן די געטא-מויערן פון דער „טשערטא-אסיעדלאסט“, וואס דריקן ווי א שווערע מצבה אויף דעם יודישן פאלק, נאך זיינען נישט אפגעשאפט די מיטלאלטערלעכע אכזריותדיקע אויסנאם-געזעצן, וואס נעמען ביי אונדז צו לופט, ליכט און לעבן, — נאר די אנט-וויקלונג פון די לעצטע פאקטן גיט אונדז די מעגלעכקייט פריילעכער צו קוקן אויף דער נאענטער צוקונפט און פון איר דערווארטן פולע יודישע גלייכבארעכטיקונג.

„צום ערשטן מאל רירט אן א פאלשטענדיקע רעוואלוציע די ברייטע יודישע פאלקסמאסן, דאס רוב פון יודישן פאלק, די פראנצויזישע רעוואלוציע און די רעוואלוציעס פון 1848 האבן אויף זייער וועג געטראפן נאר קליינע יודישע גרופן אן יודיש-נאציאנאלער ווידערשטאנדס-קראפט, וועלכע זיינען צעריבן און צעמאלן געווארן אין דער אלגעמיינער רעוואלוציאנס-מאשין, די רוסישע רעוואלוציע טרעפט אבער אויף איר וועג א באדייטענדע יודישע פאלקס-מאסע, מער אדער ווייניקער ארגאניזירט, אבער יעדנפאלס באוואפנט מיט דעם אינסטינקטיוון כוח פון ווידערשטאנד פון קאמף פאר איר אייגענער עקזיסטענץ.

„די רוסישע רעוואלוציע מוז און וועט דעריבער ארויסרופן גרויסע גרונד-ענדערונגען אין דער אינריכטונג פון יודישן לעבן. עס ביטן זיך די יודישע סא-ציאל-עקאנאמישע און סאציאל-פאליטישע לעבנס-באדינגונגען, עס ביטן זיך דע-ריבער אויך די מיינונגען און וועלט-אנשויואונגען, און די אלגעמיינ-רוסישע איינ-ריכטונגען קאנען נישט און טארן נישט דאס יודישע לעבן אין זיך איינשלינגען, נייע דעמאקראטישע פאלקס-אינריכטונגען פון פאלק אליין ארויסגעוואקסן, מוזן בא-שאפן ווערן אויפן ארט פון די אלטע פארשימלטע גביריש-משכיליש-שתדלגישע געמיינדן, וואס מוזן ערשט חרוב ווערן. מיר שטייען אלזא פאר א געוואלדיקער ארבעט פון צעשטערן און בויען, צעווארפן און אויפריכטן.

„און אין דעם מאמענט פון צעשטערן און בויען האלטן מיר פאר אונדזער חוב אפן און שארף ארויסצוטערען מיט אונדזער פראגראם פאר דעם יודישן פאלק, מיט אונדזער ערלעכער, אפענער איבערצייגונג — דאס רעזולטאט פון קעמפן און דענקען, חלומות און פאקטן, ווירקלעכקייט און האפענונג. ס'איז ערשט נישט די צייט אנטעכטיק אויפן שידע-וועג צו שטיין, מיט א פראגע-צייכן אויפן גע-קנייטשטן שטערן און אויף די בלייכע ליפן דער ביטערער אויסרוף: „וואו איז דער ריכטיקער וועג?“ ס'איז געקומען די צייט דעם יודישן פאלק זיכער און בא-שטימט צו זאגן: „דאס איז דער וועג!“

„מיר, יונגע, איבערצייגטע, פילן אין זיך דעם כוח. אונדזער איבערצייגונג איז גענוג, כדי מיר זאלן האבן דאס רעכט פאר אונדזער גרויסער פאלקס-מאסע איר צו טראגן, מיר פילן זיך שטארק גענוג, נישט מיטן שטראם נאר אויך, ווען נייטיק איז, קעגן אים צו שווימען, אן מורא פאר וועלכן ס'איז חרם-שופר.

„מיר ווילן פון אונדזער „טעלעגראַף“ מאַכן אַ יונגן, פירנדן קאַמף-אַרגאַן פאַר די ברייטע, יודישע פּאָלקס-מאַסן. מיר ווילן, אַז אין אונדזער צייטונג זאָל זיך הערן דער ערלעכער, הייסער טעמפּעראַמענטפולער, יונגער טאַן, וואָס זיין קאַמף-רוף איז: „מלחמה פאַרן יודישן פּאָלק, פאַר די יודישע פּאָלקס-אינטערעסן“.

„די אַלגעמיינע פרייהייטס און רעוואָלוציאַנס-באַוועגונג אַרום אונדז זאָל און מוז אויך אונדז אין זיך אַריינציען. די יודישע פּאָלקס-מאַסן מוזן זיין די טרעגער פון די פרייהייטס-אידעאַלן שוין צוליב דער פרייהייט אַליין, ווי אויך צוליב איר רעאַלער, פּראַקטישער באַדייטונג פאַר אונדז, יודן. פון דער רעגירונג פון פינצ-טערניש און אַבסאָלוציאַניזם קאַנען מער ערוואַרטן נאָר מאַרד, רויב און רדיפות, — די פרייהייט קאָן אונדזער לאַגע שטאַרק פאַרבעסערן.

„אַבער אין דער גרעסטער התלהבות פון פרייהייטס-קאַמף טאַרן מיר זיך נישט פאַרלאָזן אויף דעם, אַז אונדזער באַפרייאַונג, די באַפריידיקונג פון אונדזערע רעכט פאַרשטייט זיך ממילא, איז געדרונגען פון די פרייהייטס-פרינציפּן אַליין. נישט איין מאָל האָבן מיר שוין געהאַט דעם ביטערן באַווייז, אַז אין דעם אַלגע-מיינעם נצחון בלייבט דער יוד פאַרגעסן און פאַריתומט. די פרייהייטס-באַוועגונג אין רוסלאַנד האָט אונדז נאָך „רייכער“ געמאַכט מיט אַזעלכע באַווייזן, ווען אַלעס קעמפט און זיגט — זיצן מיר „שבעה“, טרויערן מיר „שלשים“. אין קאַמף — די ערשטע, אין נצחון — די לעצטע. אונדזערע לייבן און הירשן פאַלן אין די ערשטע שורות, — אויף זייערע קברים בליט אַבער נישט אויף די יודישע פרייהייט.

מיר טאַרן נישט פאַרמאַכן די אויגן, פאַרבליענדן פון גלאַנץ פון שיינע חלומות און מיראַזשן. — אין דער גרעסטער היץ פון קאַמף מוזן מיר קעמפן פאַר דעם יודישן פּאָלק. מוז שוין אַזוי זיין, אַז אונדזערע לייבן און הירשן זאָלן אין דער מלחמה פאַלן — איז ווייניקסטנס אין אונדזער מלחמה, אין קאַמף פאַר אונדזערע רעכט, זאָל ווייניקסטנס פון יעדער טראָפּן פון זייער גבורים-בלוט אַרויסצושפּריצן די פורפור-רויטע בלוים פון יודישער פרייהייט!

„און האָט שוין אונדזער פּאָלק די קנעכט-קייטן געבראַכן, די שטריק פון אויסגאַנגס-געזעצן פון זיך אָפּגעשאַפט, און פריי און שטאַלץ הייבט ער אָן אַריינ-צוטערען אין דער ברייטער, פּאָליטישער וועלט, — דאָן שטייט ער, אַלס פּאָלק, פאַר אַ נייער געפאַר.

„מיר, יודן, האָבן אין דעם פרט אויך גענוג ביטערע דערפאַרונגן, צווישן שטאַרקע פאַרשידענע נאַציאָנען מיט פאַרשידענע קולטורן לעבט דער יוד אין די „פרייע“ מדינות אין מערב-איראָפּע. ווי אַ שפּיל-פּילקע ווערט ער פון איין נאַציאָן צו דער אַנדערער געוואַרפן, באַלד צוגעצויגן, באַלד אָפּגעשטויסן, דערוועקנדיק דאָ כּעס, דאָרט האָט, שפּילנדיק די מיאוסע ראַלע פון אַ בזיונדיקן פאַרמיטלער. זיין פּאָליטיק איז אַ מין עקספּאַרט-אַרטיקל פאַר פאַרשידענע פּאָליטיק-ספּעקולאַנטן, און זיינע אייגענע אינטערעסן ווערן דערביי געשענדעט, אָפט אויך מיט זיין הילף, ווען אַפילו אַן זיין וויסן.

„דעם אומגליק מוזן מיר פאַרמיידן. גענוג אַנגעלערנט, וואַרפן מיר אַוועק די אויסטרעלעכע פּאָליטיק, ד. ה. דאָס אַרומ'הנעווען זיך מיט אַנדערע און נעמען זיך צו אונדזערע, יודישע פּאָלקס-פּאָליטיק, צו מאַטעריעלע, גייסטיקע און פּאָליטישע יודישע זעלבסט-הילף.

„צווישן פוילן און רוסן, רוסן און ליטווינען, ליטווינען און דייטשן, וועט דער רוסישער יוד ווי אַ שטויב, ווי אַ פליג צעריבן ווערן, ווען ער וועט נישט פירן זיין אייגענע יודישע נאַציאָנאַל-פּאָליטיק. שטענדיק אויף דער זייט פון גערעכטקייט, געדריקטן און שוואַכן — מער פון אַלץ אַבער אויף דער זייט פון זיינע אייגענע פּאָלקס-אינטערעסן.

„דאָס רוסיש-יודישע פּאָליטישע לעבן וועט זיך ערשט אָנהויבן, און רייך און פּאַרשידן וועלן זיין זיינע פּאַרמען. די תּשובה אויף די איינצלע פּראָגן וועט אונדז שטענדיק געבן דאָס פּראָקטישע לעבן אין אונדזער פּאָלק און צווישן אים — שטענדיק די אַבער וועט די תּשובה זיין באַלויכטן פון דעם אַלגעמיינעם שטאַנדפּונקט: יודישע נאַציאָנאַל-פּאָליטיק.

„דאָס איז אונדזער געגענוואָרטס-אַרבעט. אַלס אַ צייטונג מיט שטאַרק אויס-געדריקטע יודיש-נאַציאָנאַלע שטרעבונגען וועט דער „טעלעגראַף“ קעמפן פּאַר דעם מאַקסימום פון יודישער פּרייהייט, וועלכע מיר קאַנען דאָ אין גלות דערגרייכן, דאָס האַלטן מיר פּאַר אַ חוב, וואָס קומט אונדז און נישט פּאַר אַ מתנה.

„אַבער אויך אויף אײן מינוט לאָזן מיר זיך נישט נאָרן מיט מגוזמדיקע האַ-פענונגען. מיר ווייסן און זאָגן אָפן, אַז די גלייכאַרעכטיקונג, אַפילו, די פּולסטע, וועט אונדזער לאַגע שטאַרק פּאַרבעסערן, אַבער אונדזער פּראָגע נישט גאַנץ פּאַר-ענטפּערן. זי איז נישט דער „קץ“, וואָס יאַרטוויזנטער דענקען מיר, חלומען און קעמפן אים מגלה צו זיין, וואָס יעדע גרויסע יודישע נשמה — לויט דער שיינער, פּאָלקס-לעגענדע — נעמט צוזאַמען אין די לעצטע מינוטן פון דער גסיסה די לעצטע כוחות, כדי פון דעם סוד דעם פינצטערן שלייער אויפצודעקן און לאָזט דערביי אַרויס דעם לעצטן אַטעם.

„אויך די קאָנסטיטוטאַנטע, דער סיים, אַפילו דער יודישער סיים — ווען מען זאָל אים אַפילו געבן — וועט אונדז די פּאָלשטענדיקע גאולה, די פּולע פּאַרענט-פּערונג פון דער אייביקער יודישער פּראָגע, נישט געבן. אַלץ, וואָס מיר קאַנען דאָ דערגרייכן זיינען נאָר האַלב-פּרייהייטן. פינצטערער אַדער ליכטיקער דער גלות, שווערער אַדער לייכטער די קייטן — עס בלייבט אַבער דער גלות.

„דאָס פּראָבלעם פון דעם יודישן צער זעען מיר אין דעם, וואָס דאָס יודישע פּאָלק איז אַ פּאָלק אין גלות, אַן אייביקער וואַנדערער, אַן אַן אייגענעם באַדן אונטער זיינע פיס, אומעטום אַ פּרעמדער און דעריבער אַ פּאַריתומטער און אַ פּאַרגעסענער, ביי שלעכטע צייטן ווערט ער צום מיינסטן פּאַרפינצטערט און געפייניקט, ביי בע-סערע — צום ווייניקסטן באַריקזיכטיק גענויטיקט צו לעבן פון די שלעפּערישע ברעקלעך, וואָס פּאָלן אַראָפּ פון דעם אַלגעמיינעם טיש פון זיינע „בעלי טובות“ צווישן די „אומות העולם“. ביי די ליכטיקסטע צייטן לאָזט מען אים לעבן, כאַטש ער איז אַ יוד און נישט אַלס יוד. ער קאָן זיך גאַנץ און פּול קיין מַחל נישט אויסלעבן, ער קאָן נישט אַנטוויקלען די מעלות פון זיין נאַטור, די אייגנשאַפטן, וואָס ער האָט אַלס אַ טרעגער פון באַשטימטע קולטור-אייגנטימער. ער מוז זיך שטענדיק קרימען, ברעכן און צופאַסן צו דער אַלגעמיינער סביבה, ער לעבט דעריבער שטענדיק האַלב, מיט מורא זיך אַרומקוקנדיק צו זיינע שטאַרקערע שכנים, אַן דעם שטאַלץ און זיכערקייט, וואָס גיט דאָס געפיל פון געפיינען זיך אין זיין אייגענער סביבה. גאַנץ

און פול, געזונט און נאָרמאַל וועט דאָס ייִדישע פּאָלק קאָנען נאָר דאָן, ווען ער וועט צוריק געווינען זיין פּאַרלאָרענטס פּאַטערלאַנד, וואו ער וועט זיין דאָס רוב, ווען ער וועט ווידער קאָנען אָנהייבן וועבן די פעדעס פון זיין גייסט-און-נשמה-אַנטוויקלונג וואָס זיינען איבערגעריסן געוואָרן, זייט ער איז אויך אין גלות.

„דאָס איז אונדזער ענדציל, אונדזער אידעאַל, אונדזער וועלט-אַנשוואונג וועלכע באַלעבט פאַר אונדז יעדע פּראָגע אין ייִדישן לעבן — דאָס אויפֿלעבן פון ייִדישן פּאָלק אין ייִדישן לאַנד. דעם ציל וועלן מיר נישט דערגרייכן אין דעם עמאַנ-ציפּירטן גלות, אַזוי ווי מיר האָבן נישט דערגרייכט אין דעם עמאַנציפּירטן.

„מיר ווייסן אויך און זאָגן אַז אונדזער ענדציל איז נאָך זייער ווייט. פיל טעג און יאָרן וועלן מיר מוזן אוועקגעבן, ביז מיר וועלן דעם טויזנט-יאָריקן גלות-עול פון זיך אַראָפּוואַרפן. דאָס שטרעבן צו דעם ציל איז אונדזער אויפגאַבע, יעדע געלעגנהייט מוזן מיר אויסנוצן, כדי צו דעם אידעאַל נעענטער צוקומען, און צו אַלערערשט מוזן מיר אונדזער פּאָלק אַרגאַניזירן, שטאַרקן, בילדן, אין זיין אינעווייניקסטן עצם אַ רעוואָלוציע אַרויסרופן, די שלעכטע אייז-קאַלטע בורזשאַזיע-פּאַרמען אויסצוואַרצלען. אים צו שטאַלצן, פרייען מענטשן צו מאַכן וועקן אין אים דאָס שטרעבן צו אַ פרייען, נאַציאָנאַלן לעבן, וואָרום נאָר דורך דער פרייהייט קאָן מען קומען צו דער פרייהייט.

„דאָס איז אונדזער פּראָגראַם, אונדזער ריכטונג. יעדע צייטונג מוז אָבער צוויי פונקציאָנען דערפילן: זי מוז זיין די פירערין פון דער געזעלשאַפטלעכער מיינונג פון איין זייט און פון דער צווייטער — דער ווידערקול פון לעבן, דער ריכטיקער, ריינער פּילזייטיקער און אמתער שפּיגל פון לעבן, וואָס שילדערט אַלע לעבנס-דערשיינונגען ווי זיי זיינען.

„בנוגע צו דער ערשטער פונקציאָן האָבן מיר אונדזער פּראָגראַם קלאָר און שאַרף אַרויסגעזאָגט, וועגן דער צווייטער ווילן מיר באַמערקן קורץ. „קודם כל וויל דער „טעלעגראַף“ זיין אַ גוטע אינפּאָרמירנדע, אייראָפּעאיש געאַרדענטע צייטונג. מיר ווילן אונדז באַמיען האַלטן די האַנט אויפן פּולס פון לעבן און מיט יעדער באַוועגונג דעם לעזער באַקאַנט צו מאַכן. אַלץ, וואָס וועט פאַרקומען אין אַלגעמיינעם, רוסישן און ייִדישן לעבן, וועט ווערן באַהאַנדלט אין אין אַ רייע פון פּאָליטישע, סאָציאַלע, עקאָנאָמישע און היסטאָרישע אַרטיקלען, מיטאַרבעטער-פאַכמענער אויף אַלע באַדייטנדע צענטערן, וואָס האָבן אַן אַלגע-מיינע אָדער אַ ספּעציעל ייִדישע באַדייטונג, וועלן רעכטצייטיק ריכטיק מודיע זיין וועגן אַלעס וויכטיקעס, וואָס קומט פאַר אין לעבן. דעם פּאָליטישן האַרזאָנט פון אונדזערע לעזער ווילן מיר ערווייטערן דורך פּאָליטישע אַרטיקלען פון אַ גע-ניטן פּובליציסט געשריבן אין יעדן נומער פון „טעלעגראַף“.

„מיר ווילן אין אונדזערע לעזער וועקן דאָס געפיל צום שיינעם און עסטעטישן און מיר וועלן פיל מי אַנווענדן אויסשטאַטן רייך און מיט געשמאַק אונדזער ליטע-ראַיישע אָפּטיילונג. אַלעס, וואָס מיר האָבן אייגנס טאַלאַנטפאַלעס אין אונדזער ליטעראַטור וועט דעם לעזער באַקאַנט מאַכן מיט אונדזער ייִדישן לעבן ווי אויך מיט דעם אַלגעמיינעם. גוטע און ריכטיקע איבערזעצונגען וועלן אונדזערע לעזער ברענגען די בעסטע פּערל פון דער אַלגעמיינ אייראָפּעאישער ליטעראַטור: ראַמאַנען,

נאוועלן, דערציילונגען, ריזיע-באשרייבונגען פון פארשיידענע לענדער און פעלקער. „מיר ווילן דורך דעם „טעלעגראף“ פראקטישע און ריכטיקע וויסנשאפט פאר- ברייטן אין טעכניק, נאטורוויסנשאפט, היגיענע, דורך אפטע ארטיקלען פון אונדזערע שטענדיקע מיטארבעטער-פאכמענער אין פאפולערער, פארשטענדלעכער פאָרם באַ- אַרבעט.

„באָזונדערע אויפמערקזאמקייט ווילן מיר ווידמען דער סאָציאַל־עקאָנאָמישער און סאָציאַל־פּאָליטישער וויסנשאַפט.

„עס ענדערט זיך ערשט פאַר אונדזערע אויגן דאָס גאַנצע געזעלשאַפטלעכע לעבן, און יעדער לעזער מוז האָבן אַ ריכטיקן וויסנשאַפטלעכן בליק אויף דער באַשאַפונג פון דער געזעלשאַפט אין פאַרשיידענע לענדער און פעלקער.

„אַ שטענדיקע יוריטישע אָפטיילונג.

„אָפטיילונג פאַר בעלי מלאכות און אַרבעטער.

„אָפטיילונג פאַר סוחרים און האַנדל.

„אָפטיילונג פאַר „לומדים מעצמם“, וואָס האָבן נישט די מעגלעכקייט סיס- טעמאַטישע קורסן מיט הילף פון לערער דורכצומאַכן — דאָס זיינען די פראַקטישע טיילן פון „טעלעגראַף“, אויף וועלכע מיר וועלן פיל מי אָנווענדן.

„אַזוי גיך וועלן נאָך, ליידער, נישט אויפהערן זיך פאַנאַנדערגיין אויף דער גאַנצער וועלט די מרה־שחורהדיקע כוואַליעס פון עמיגראַציע, און דעריבער וועלן מיר מיט באָזונדער אויפמערקזאמקייט באַהאַנדלען אַפט און בפרוטרוט די עמיגראַציאָנס־פראַגע. שטענדיקע מיטארבעטער אין די גרויסע עמיגראַציאָנס־ צענטערן וועלן אונדזערע לעזער העלפן מיט גוטן ראַט און ריכטיקע אינפאָרמאַציעס.

„אונדזער פאַרוואַרפענע פראַווינץ, אָן הילף אין ליכט, וועט געפינען אין „טע- לעגראַף“ די ריכטיקע שילדערונג פון איר לעבן און די נויטיקע פאַרבעסערונגען, וועלכע וועט באַאַרבעט ווערן דורך אַ רייכער, אויפמערקזאמער פראַווינץ־אָפטיילונג.

„אַלס אַ צייטונג, וואָס גייט אַרויס אין וואַרשע, אין דער הויפטשטאָט פון פוילן וועט זיך דער „טעלעגראַף“ באַמיען ריכטיק און קלאַר אָפצושפּיגלען דאָס אַלגע- מיינ פוילישע און יודיש־פוילישע לעבן, זיך אַפרופן אויף יעדער געזעלשאַפטלעכער פראַגע אין אַ ספעציעלער פוילישער אָפטיילונג, אין דער אָפטיילונג: „פוילישע פרעסע“ און אין דער לאַקאַל־כראַניק.

„די יודישע, רוסישע און אויסלענדישע פרעסע וועט זייער אַפט באַקאַנט מאַכן דעם לעזער פון „טעלעגראַף“ מיט די מיינונגען און פאַקטן, וואָס הערשן אין דער אַלגעמיינער וועלט.

„שוין די „פאַרלויפיקע אויסגאַבע“ פון „טעלעגראַף“ האָט אין דער קור- צער צייט פון איר דערשיינען איבערצייגט אונדזערע לעזער ווייניקסטנס פון אונדזער פרייען, דרייסטן טאָן און פון אונדזערע באַמיאונגען. מיר ווילן האָפן, אַז מיט דער הילף פון פרישע יונגע, טאַלאַנטפאלע קרעפטן, וואָס זיינען נאָענט צו אונדז דורך זייער בילדונג און איבערצייגונגען, וועלן מיר זיין אימטשאַנד צו געבן אין „טעלעגראַף“ דאָס מאַקסימום, וואָס קאָן געבן אַ גרויסע, פּאָליטישע צייטונג.“

דער פראַספעקט איז געוויס געשריבן פון נ. סאַקאַלאָוו. ווי אַ רעדאַקטאָר און

ארויסגעבער האָט ער דאָך געשטעלט דעם טאָן פון צייטונג. עס פילט זיך אין אים אַן אַפּקלאַנג פון זיינע פּאָליטישע און יידיש-געזעלשאַפטלעכע אַרטיקלען אין „הצפירה“ ערב דער דערשיינונג פון „טעלעגראַף“ און זיין שטעלונג צו דער יידישער פּראָגע אין ליכט פון דער רעוואָלוציע. אָבער אין פּראָספּעקט געפינען זיך ניט סאָקאלאָווי-שע אויסדרוקן ווי למשל, „מיר יונגע“, וואָס איז זעלטן צו געפינען אין זיינע אַרטיקלען. אַפילו אין דער צייט, וואָס ער האָט זיך אַנטפּלעקט ווי אַ בעלעטריסט און געשריבן סימבאָליסטישע דערציילונגען לויט דעם זשאַנער פון די „יונגע“. אין תּוֹך איז ער געבליבן דער מיושבדיקער פּיקח, מער שכל ווי עמאַציעס.

איך באַריר דאָס דרך-אגב ניט ציענדיק קיין שום מסקנות. מעגלעך אַז אין אויסאַרבעטן דעם פּראָספּעקט האָט זיך באַטייליקט מ. נ. סירקין, וואָס איז אין סאָקאלאָווס אַפּוועזנהייט געווען דער פּאַקטישער רעדאַקטאָר פון „טעלעגראַף“, און ער איז טאַקע דעמאַלט געווען יונג אין יאָרן און יונג אין גייסט. קעמפּעריש און פּאַלקסטימלעך. אין דער רעדאַקציע פון „טעלעגראַף“ האָבן זיך געפונען אַב-דערע יונגע ווי דר. יחזקאל ווארטסמאן, בעל-מחשבות און ש. ז. זעצער, אַזוי אַז „מיר, יונגע“, איז ניט אַ מליצה געווען, נאָר טאַקע יונגע ממש, און זייער ווילן איז טאַקע געווען צו מאַכן פון „טעלעגראַף“, אַ יונגן קאַמף-אַרגאַן פאַר די ברייטע יידישע פּאַלקסמאַסן.

סאָקאלאָווס גייסט פילט זיך אָבער אין פּראָספּעקט. דער היסטאָרישער הינטער-גרונט פון דער פּראָנציוזישער רעוואָלוציע און די רעוואָלוציע פון 1848, דעם אַנטייל פון יידן אין דעם קאַמף פאַר פּאָליטישע פּרייהייט אין יענע רעוואָלוציעס, פּאַראַלעל צו דער רעוואָלוציע אין רוסלאַנד אין וועלכער גרויסע יידישע מאַסן, זיי-נען „מער ווייניקער אַראַגאַניזירט, אָבער יעדנפאַלס באַוואַפנט מיט דעם אינסטינק-טיוון כוח פון ווידערשטאַנד פון קאַמף פאַר דער אייגענער עקזיסטענץ“, ווי די אויפ-פּאַסונג וועגן דעם שינוי, וואָס די רעוואָלוציע וועט ברענגען אין די יידישע סאַ-ציאַל-עקאָנאָמישע און סאַציאַל-פּאָליטישע לעבנס-באַדינגונגען און וועלט-אַנשויואונג, ווי עס איז אַרויסגעבראַכט אין פּראָספּעקט, איז זיכער סאָקאלאָווס. אַזוי אַז ער איז אַן שום ספק דער מחבר פון פּראָספּעקט. ער האָט זיין חותם אויפן בלאַט אַרויפ-געלייגט, אָבער אַ קורצע צייט נאָכן דערשיינונג פון „טעלעגראַף“ האָט ער פּאַרלאָזן רוסלאַנד, און פון ווייטנס האָט ער ניט אַלע מאַל געגעבן דעם טאָן פון צייטונג, וואָס אין דער שטורעמדיקער צייט זיינען די געשעענישן געלאָפן האַסטיק, געפּאָדערט שנעלע רעאַגירונג און באַלויכטונג פון פּאָליטישע פּאַסירונגען.

דאָס פּראָגראַם פון בלאַט, ווי עס איז אַרויסגעבראַכט אין פּראָספּעקט, איז זייער ברייט און אינטערעסאַנט. דער „טעלעגראַף“ האָט געוואָלט זיין פיל מער פון אַ סאַציאַל-פּאָליטישע און ליטעראַריש-וויסנשאַפטלעכע צייטונג, ווי עס איז אַנגעגעבן אין אָנהייב פון פּראָספּעקט און געשריבן אין יעדן נומער פון בלאַט. ער האָט באַדאַרפט זיין אַ קאַמפּס-אַרגאַן פאַר יידישע רעכט, פּאַלקיש און נאַציאָנאַל-ציוניס-טיש, הגם בפירוש ארץ-ישראל ווערט אין פּראָגראַם נישט דערמאַנט. ס'איז דאָך געווען די צייט, ווען טעריטאָריאַליום האָט באַהערשט די מוחות פון פיל ציוניסטן, און מ'האַט מער באַטאַנט לאַנד, ווי ציון.

ווי מיר זעען אין דעם פּראָספּעקט זיינען דאָ אַרויסגעבראַכט געוואָרן קלאַרע

דיבורים וועגן פולע יידישע רעכט און וועגן די קאמפן, וואָס יידן באַדאַרפֿן פירן צו דערגרייכן די רעכט. פיל קלערער און שאַרפער ווי פריער אין דער „הצפירה“. נאָך אַמאַל — דער פּראָסעקוט איז אַ צייכן און פּראָדוקט פון דער „שטורעם און דראַנג“־צייט פון 1906, וואָס האָט פאַרכאַפט אויך נחום סאַקאַלאָוון. און וועגן „טעלעגראַף“ גופא — אַ צווייטן מאָל.

ב א מ ע ר ק ו נ ג ע ן :

- (1) אין 1939 האָב איך, אויף דער איינלאַדונג פון פאַרשטאַרבענעם שמעון ראָוידאַוויטש, צוזאַמענגעשטעלט אַ ביבליאָגראַפיע פון נ. סאַקאַלאָווס העברייאישע שריפטן, פאַר דעם „ספר סוקולוב“, וואָס ער האָט רעדאַקטירט. איך האָב פאַרצייכנט אַריבער זיבן טויזנט אַרטיקלען, אָבער נאָר די רשימה פון זיינע ביכער און זשורנאַלן איז דאָן גערוקט געווען.
- (2) נחום סאַקאַלאָו.
- (3) אַרטאָגראַפיע טיילווייז מאַדערניזירט.
- (4) „לשאלת שפת יהודית מדוברת“, „הצפירה“ 1888, נומ' 207, 208.
- (5) „בראש הומיות“, „הצפירה“ 1888, נומ' 211.
- (6) 1889, נומ' 10, 11.
- (7) ער איז יאָרן־לאַנג געווען בוכהאַלטער ביים גלאַד־פאַבריקאַנט דוב יצחק וואַרשאַווסקי אין קיעוו, נחמן מייזלס זיידע. פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט א. קלמנסאָן זיך באַזעצט אין ארץ־ישׂראל, געוואוינט אין תל־אביב און געווען אַ מקורב צו הרב אברהם יצחק הכהן קוק און י. ח. ברענער. ער האָט דאַרט אַרויסגעגעבן באַשאַרן „הרהורים על דבר שירתנו הצעירה“ און וועגן קוק. עטלעכע יאָר נאָך דער וועלט־מלחמה האָט ער זיך באַזעצט אין ריגע, און פאַר־עפנטלעכט אין ריגע „פּרימאַרן“, אינטערעסאַנטע זכרונות וועגן העברייאישע און יידישע שרייבער. מחבר פון דער באַשאַר „דאָס לעבעדיקע וואַרט“ (קיעוו, 1910).
- מערערע פרטים וועגן אים ברענגט נחמן מייזל אין דעם קאַפיטל „די עלטערע קיעווער שרייבער — די מיטצייטלער פון שלום־עליכם“ (אין בוך „אונזער שלום־עליכם“, וואַרשע, 1959, זײַ 40־38). ווי נ. מייזל ווייזט אָן, איז אלחנן קלמנסאָן אַרויסגעבראַכט דורך דוד בערגעלסאָן אין זיין בוך „ביים דניעפער“, וואו ער רופט אים קאדיסאָן.
- (8) „לספרות הושארגאנית“, „הצפירה“ 1888, נומ' 223, 224.
- (9) 1889, נומ' 20.
- (10) אפשר דער זעלבער ב. שמשוני, וואָס האָט אין 1909 זיך באַטייליקט אין דער אויסגאַבע פון העברייאישן חודש־זשורנאַל „המקיץ“, וואָס איז דערשינען אין רומעניע.
- (11) „ידיעות ספרים“, „הצפירה“ 1889, נומ' 28.
- (12) „בשוק הספרים והסופרים“, „הצפירה“ 1889, נומ' 165.
- (13) „הצפירה“ 1889, נומ' 132.
- (14) געמיינט די הברה הספרדית.
- (15) „הצפירה“ 1890, נומ' 256.
- (16) פרץ איז שוין דעמאַלט געווען נאָך דער חתונה מיט זיין ערשטער פרוי.

- 16) פרץ איז שוין דעמאלט געווען נאך דער תהונה מיט זיין ערשטער פרוי. וועגן דער באַ-
געגעניש דערציילט נ. סאקאלאָו גופא אויספירלעך אין זייגע זכרונות וועגן פרצן.
- 17) „הצפירה“ 1901, נומ' 91.
- 18) געדרוקט אין פאַרזעצונגען אין „הצפירה“. דער אַרטיקל איז איבערגעזעצט אין יידיש דורך
משה שענדער, אַריין אין סאקאלאָוס בוך „פערזענלעכקייטן“, בוענאָס-אייירעס, 1948, ז"ז 64-71.
באריכות וועגן די באַציאונגען צווישן פרץ און סאקאלאָו האָט געשריבן נחמן מייזל אין אַ באַ-
זונדער קאָפּטל אין זיין בוך „יצחק לייבוש פרץ און זיין דור שרייבער“, ניריאַרק, 1954, ז"ז
215-228.
- 19) „בעולם הספרות“, „הצפירה“ 1890, נומ' 211.
- 20) ראָוידאוויטש אין זיין גרויסער איינלייטונג „כתיב ר' נחמן קראַכמאַל“, בערלין תרפ"ד,
וואַרפּט אָפּ אין אַ באַזונדער קאָפּטל (ז"ז 160-201) קראַכמאַלס העגעליאניזם, און ווייזט אויף,
אַז אין זיין היסטאָרישער אויפפאַסונג וועגן די ירידות, עליות, אויפגאַנג און אונטערגאַנג פון פעל-
קער איז קראַכמאַל גיט באַאיינפלוסט געווען פון העגעל.
- 21) אין „מורה נבוכי הזמן“, שער ז', „גוים ואלהים“.
- 22) זע סאַמעלנסקינס „עם עולם“, איבערויפּט די קאָפּטלעך „החזונים והמהוקקים“ און
„קנאת התורה“. אין בוך פילט זיך שטאַרק קראַכמאַלס השפעה, אויך דעם איינפלוס פון משה
העסעס „רוים און ירושלים“, וואָס שפורן אין אים פילט זיך פון קראַכמאַלס השפעה.
- 23) „ציון לנפש ר' נחמן קראַכמאַל“, וואַרשע, תרמ"ח.
- 24) ווי מען האָט דעמאלט גערופן מענדעלסאָנען.
- 25) דער „מורה נבוכי הזמן“ איז איינגעטיילט אין זיבעצן „שערים“.
- 26) האַנדלט אויף דער בערזע.
- 27) ר' שלמה יהודה ראַפּאַפּאַרט, פון די חכמי ישראל, רב אין טאַרנאָפּאָל און פּראַג, אַ
תלמיד-חבר און דער ערשטער אים מספיד זיין אין זיין גרויסקייט, אָפּגעשאַצט אין אַן אַרטיקל
אין „כרם חמד“, וואָס איז דערשינען גלייך נאָך קראַכמאַלס טויט.
- 28) באַרימטער געלערטער, פּאַטער פון יידישע וויסנשאַפט, קראַכמאַלס אַ נאָענטער פּריינט,
וואָס האָט דעם „מורה נבוכי הזמן“ צוזאַמענגעשטעלט און צוגעגרייט צום דרוק.
- 29) לויט זלמן רייזען (אין זיין אַרטיקל וועגן סאקאלאָו „לעקסיקאָן פון דער יידישער לי-
טעראַטור און פּרעסע“, ב' 2), איז דער „טעלעגראַף“, „איצט די גרעסטע ביבליאָגראַפישע זעלטנ-
קייט, אויב ס'איז בכלל ערגעץ-וואו פאַראַן אַ קאָמפּלעקט פון דער דאָזיקער צייטונג“. פולער
קאָמפּלעקט, אויסער עטלעכע פעלנדע נומערן, געפינט זיך אין דער יידישער אָפּטיילונג פון דער
ניר-יאַרקער פּאָלס-ביבליאָטעק, און מיט דעם עקזעמפּלאַר האָב איך זיך באַנוצט שרייבנדיק
דעם אַרטיקל.

צו דער געשיכטע פונעם אלוועלטלעכן ידישן קולטור-קאנגרעס

1.

מיר זיינען געוואוינט אַנצוהויבן די געשיכטע פון דעם אַלוועלטלעכן יידישן קולטור-קאנגרעס אין פאַריז (וואו עס איז געבוירן געוואָרן דער אַלוועלטלעכער יידישער קולטור-פאַרבאַנד, איקוף) מיט דעם רוף, וואָס איז אַרויסגעשיקט געוואָרן סעפטעמבער 1936 דורכן יידישן קולטור-פאַרבאַנד אין פאַריז, צו אַרגאַניזירן אין פאַריז אַ וועלט-קאנגרעס פאַר דער פאַרטיידיקונג פון דער מאַדערנער יידישער קולטור". מיט אַט דעם אויפרוף הויבט זיך אויך אַן דער סטענאַגראַפישער באַריכט פונעם קולטור-קאנגרעס, וואָס די צענטראַל-פאַרוואַלטונג פון דעם ניי-געגרינד-דעטן איקוף האָט אַרויסגעגעבן אין פאַריז סוף 1937*).

עס איז באַזעט נישט ריכטיק, אַז מיט אַט דעם אויפרוף האָט זיך אַנגעהויבן די באַוועגונג פאַר דעם יידישן קולטור-קאנגרעס. די אידיע פאַר אַ קולטור-קאנג-גרעס איז ביי פאַרשיידענע געלעגנהייטן אויפגעוועקט געוואָרן פיל פריער, און עס זיינען אויף פאַרשיידענע צוזאַמענפאַרן אַנגענומען געוואָרן פייערלעכע רעזאַ-לוציעס צונויפצורופן אַן אַלוועלטלעכן צוזאַמענקום פון די קולטור-שאַפערישע כוחות. קאָן זיין, אַז מען דאַרף גאָר זוכן דעם סאַמע-אַנהויב אין די פאַרבעיי-טונגען צו דער טשערנאָוויצער שפראַך-קאנגרעס (פון יאָר 1908), וואָס האָט באַדאַרפט, לויט די כוונות פון אירע איניציאַטאָרן, זיין מער אַן אַלגעמיינע קולטור-קאנגרעס, ווי בלויז אַ שפראַך-קאנגרעס.

די אַלע פריערדיקע וואונטשן און פלענער פון אַ יידישן קולטור-קאנגרעס האָבן געהאַט מער אַרגאַניזאַציאָנעלע און ענג-פראַקטישע קולטור-אויפגאַבן, צו שאַפן בעסערע באַדינגונגען פאַר די קולטור-טעטיקייטן. אין אַט די ראַמען האָבן זיך געפונען די פאַרשיידענע אַמאָליקע פלענער און פאַרשלאַגן. זיי זיינען אַרויסגעוואַקסן פון דער יידישער קולטור-אַרבעט, אַן אַלגעמיינע ברייטערע און טיפערע פּאָליטיש-געזעלשאַפטלעכע לאַזונגען און טענדענצן.

גאָר אַנדערש, פון גאָר אַן אַנדערן כאַראַקטער איז געווען די באַוועגונג פאַר דעם קולטור-קאנגרעס. זי איז געווען אַ פראַדוקט פון דער אַלגעמיינער אַנטי-פאַשיסטישער באַוועגונג, וואָס האָט אין די יאָרן 1934-1935 אַרומגעכאַפט פיל לענדער און אַריינגעצויגן די בעסטע און ראַדיקאַלסטע געזעלשאַפטלעך-קינסט-לערישע עלעמענטן אין גאָר דער וועלט.

* ערשטער אַלוועלטלעכער יידישער קולטור-קאנגרעס, פאַריז 17-21 סעפטעמבער 1937, סטע-נאַגראַפישער באַריכט. צענטראַל-פאַרוואַלטונג פון אַלוועלטלעכן יידישן קולטור-פאַרבאַנד (איקוף), פאַריז-ניו-יאָרק וואַרשע, פאַריז 1937, 372 ז"ו.

דעם דירעקטן שטויס צו רופן דעם אַלעוולטלעכן יידישן קולטור־קאנגרעס האָט געגעבן דער אינטערנאַציאָנאַלער שרייבער־קאנגרעס, וואָס איז פאַרגעקומען אין פאַריו יוני 1935, וועלכער איז גערופן געוואָרן מיטן ציל צו פאַרטיידיקן די קולטור, וואָס איז וואָס־ווייטער אַלצמער באַדראַט געוואָרן אין אַ צאָל לענדער.

אויף דעם־אָ קאנגרעס זיינען בייגעווען עטלעכע הונדערט שרייבער פון 48 לענדער. צווישן די פאַרשיידענע שאַרפע רעדעס, וואָס זיינען דאַרטן געהאַלטן געוואָרן, האָט זיך אויסגעצייכנט די רעדע פונעם גרויסן דייטשישן פראַגרעסיוון שרייבער היינריך מאַן, וועלכער האָט גערופן „צו אַן אַנטשלאַסענעם קאַמף קעגן דעם בלוטיקן פאַשיום“. אין זיין רעדע האָט ער אויסגעדריקט דעם פראַטעסט, וואָס „ציוויליזירט־דעמאָקראַטישע פעלקער אונטערהאַנדלען מיטן היטלעריזם, ווי מיט אַ „גלייכן“. דער קאנגרעס האָט דאָן געגרינדעט אַן „אינטערנאַציאָנאַלן שריי־בער־פאַרבאַנד צו פאַרטיידיקן די קולטור“. אין דעם פרעזידיום זיינען אַריין די באַרימטע וועלט־שרייבער: אנרי באַריס, מאַקסימ גאָרקי, ראַמען ראַלאַן, היינריך מאַן, בערנאַרד שאַו, סינקלער לוואַיס, אַנדרע זשיד, סעלמע לאַגערלעף און אַנדערע.

אַט דער שרייבער־קאנגרעס איז געווען דער דריטער פון אַט דעם מין אין כאַראַקטער. אין 1934 איז פאַרגעקומען אין מאַסקווע דער אַלפאַרבאַנדישער שרייבער־צוזאַמענפאָר, וואו עס זיינען געווען פאַרטראַטן פאַרשטייער פון אַלע נאַציאָנאַליטעטן אין פאַרבאַנד, ווי אויך האָבן זיך באַטייליקט אַנגעזעענע אויס־לענדישע שרייבער. אין אַפּריל 1935 איז פאַרגעקומען אַן אינטערנאַציאָנאַלער שרייבער־קאנגרעס אין ניו־יאָרק מיט פאַרשטייער פון קאַנאַדע, קובע, מעקסיקע א. א. אויף אויף אַט די צוויי קאנגרעסן איז אַרויסגעבראַכט געוואָרען די געפאַר, וואָס האָט זיך אַנגערוקט אויף דער וועלט, דורך דעם חוצפהדיקן פאַשיום און נאַ־ציוזם, וועלכע האָבן געמאַכט שנעלע און האַסטיקע שריט צו באַהערשן און פאַר־שקלאַפֿן די וועלט, ביים גוט־הייסן אַדער שטילשווייגן פון אייניקע גרויסע מאַכט־האַבער.

אנרי באַריס, דער פייערדיקער קעמפער קעגן פאַשיום און פאַר אַ פרייד־לעכער פראַגרעסיווער וועלט, האָט קורץ פאַר זיין טויט (ער איז געשטאַרבן אין מאַסקווע, אויגוסט 1935) געזאָגט אין אַ שמועס מיט אַ פאַרשטייער פון דער „ליט. גאַזעטאַ“ וועגן דעם פאַריזער קאנגרעס צו שיצן די קולטור, אַז „ער איז אַדורך אונטערן צייכן פון קאַמף מיט פאַשיום, הגם לכתחילה איז נישט געווען אַזוי פאַרמולירט די אידיע פונעם קאנגרעס. דאָס באַווייזט אַן איבעריקן מאַל, אַז יעדער קאַמף פאַר דער קולטור, הייסט קודם־כל קאַמף קעגן פאַשיום. פאַ־שיום — האָט אַנרי באַריס געזאָגט — איז דער קעגנזאַץ פון קולטור“.

אינעם פאַריזער אינטערנאַציאָנאַלן שרייבער־קאנגרעס, יוני 1935, זיינען געווען פאַרטראַטן פאַרשטייער־קרבות פון די פאַשיסטישע לענדער, וואָס האָבן אַליין, דירעקט שטאַרק געליטן פונעם גרויזאַמען פאַשיום. עס זיינען געווען דייטשישע, איטאַליענישע, בולגאַרישע און שפּאַנישע שרייבער; עס זיינען געווען אויך פאַרשטייער פון די ערב־פאַשיסטישע לענדער, פון לענדער, וואָס זיינען האַסטיק געזאַנגען צום פאַשיוזם, נישט באַגרייפנדיק זיין אמתן וועזן און

נישט פאַרשטייענדיק, אַז דער ברוטאַלער פאַשיזם וועט זיי שנעל אויפפּרעסן, ווי זיי זאָלן זיך נישט חנדלען צו אים און ווי זיי זאָלן נישט מיטהעלפּן זיין מאַכט. די וויכטיקסטע רעדעס אויף אַט דעם קאַנגרעס זיינען געווען אַדורכגעדרונגען מיט דעם אַלאַרם, אַז די מענטשלעכע קולטור איז אין געפאַר, און אַז מען מוז וואָס גיכער זיך פאַראייניקן פאַר דער פאַרטיידיקונג פון דער באַדראַטער קולטור.

אַט די וויכטיקע פרואוון צו אַרגאַניזירן די גייסטיקע פירער פון דער וועלט, די פּראַגרעסיווע שרייבער פון די פאַרשיידענע לענדער פאַר דעם קאַמף און פאַר-טיידיקונג פון דער קולטור, האָט געפונען אַן אַפּקלאַנג אין די רייען פון די פּראַ-גרעסיווע יידישע שרייבער און טוער פון פאַרשיידענע לענדער, ווי אויך אין פּוילן, וואו די אַלגעמיינע פינצטערע רעאַקציאָנערע כוחות האָבן זיך אַלץ געמערט און געשטאַרקט. די כוואַליעס פון אַקטיוון אַנטיסעמיטיזם, וואָס איז דערגאַנגען אַפט צו אַנפּאַלן און פּאַגראַמען אויף יידן, האָבן גענומען פאַרפלייצן דאָס פּרידלעכע יידישע לעבן, אין קלענערע פּוילישע שטעט — אויף די יאַרדן און געמאַרקן, אין די גרעסערע שטעט — אין די אוניווערסיטעטן, האָבן די פינצטערע עלעמענטן, ביים גלייכגילט און אַפט אונטער דער דירעקטער העצע און דערמוטיקונג פון דער מאַכט און פּאַליציי, אַרגאַניזירט יידישע עקסצעסן און פּאַגראַמען. און וואו די יידן האָבן געפרואווט שטעלן אַ ווידערשטאַנד, זיינען זיי דערנאָך דורך די רעגיר-רונגס-געריכטן פאַראורטיילט געוואָרן צו תּפּיסה פאַר „שטערן די רן“... אין פּשיטיק און ראַדאָם, אין בריסק און ווילנע, אין וואַרשע און לעמבערג, אין טשענס-טאַכאָוו און פּלאַצק זיינען פאַרגעקומען בלוטיקע אַנפּאַלן אויף יידן, מ'האַט גע-רויבט זייער האָב און גוטס. אין דער זעלבער צייט איז אויך געגאַנגען אַן אַנגריף אויף די שווער-דעראַבערטע יידישע קולטור-פּאַזיציעס.

אין די פּראַגרעסיווע יידישע צייטונגען פון פּוילן זיינען אין יענער צייט (זומער 1935) פאַרעפנטלעכט געוואָרן אַרטיקלען, וואָס האָבן גערופן צו שאַפּן אַ געמיינזאַמען פּראָנט צו פאַרטיידיקן די יידישע קולטור-פּאַזיציעס.

2.

און אַט קומט דער ערשטער קאַלעקטיווער רוף צו אַרגאַניזירן די פאַרטיי-דיקונג פון דער יידישער קולטור. אויגוסט 1935 איז פאַרגעקומען אין ווילנע דער אַלוועלטלעכער צוזאַמענפאַר פונעם יידישן וויסנשאַפּטלעכן אינסטיטוט (ייוואָ). די אַלע, וואָס האָבן זיך אַרומגעטראָגן מיט דער אידייע צו פאַראייניקן די קולטור-כוחות, האָבן באַשלאָסן אויסצונוצן די טריבונע פונעם ייוואָ-צוזאַמענפאַר צו פּראַקלאַמירן די גויטיקייט צו שטעלן זיך אין שוץ פאַר דער באַדראַטער יידישער קולטור.

אין וואַרשע זיינען פאַרגעקומען באַראַטונגען פון שרייבער און טוער, אויף וועלכע עס זיינען אַנגעצייכנט געוואָרן די פּרינציפּן און אויפגאַבן פון אַזאַ מין קולטור-אַרגאַניזאַציע. עס זיינען אויך פון אַנדערע שטעט אַנגעקומען ידיעות וועגן באַראַטונגען מיטן צוועק צו מאַביליזירן די כוחות אויפצוהאַלטן די עקזיס-טירנדיקע קולטור-פּאַזיציעס און קולטור-אַנשטאַלטן, וואָס ווערן שטאַרק באַדראַט. מ'האַט אפילו אַנגערופן דעם נאַמען פון דער אַרגאַניזאַציע — „יידיש-ליגע“, און

באשלאסן צו רופן אין ווילנע, בעת דעם ייווא-צוזאמענפאָר, אַ גרעסערע פּאַרזאַמ-
לונג, אויף וועלכער ס'זאל פּראָקלאַמירט ווערן די גרינדונג פון דער אַרגאַניזאַציע.
די איניציאַטאָרן האָבן פּאַרפּאַסט אַ „ווענדונג“ צום ייווא-צוזאמענפאָר און
צו זיינע דעלעגאַטן. אויף אַט דער „ווענדונג“ זיינען געווען אונטערגעשריבן אַ
פּאַר צענדליק באַוואוסטע שרייבער, קינסטלער, שוישפילער און לערער. אין
נאָמען פון דער איניציאַטיוו-גרופע האָט מען זיך געווענדט צום פּרעזידיום פון
ייווא, און די מערהייט האָט איינגעשטימט צו געבן אַ מעגלעכקייט איבערצולייענען
פון דער צוזאמענפּאַר-טריבונע די „ווענדונג“. אָבער צוויי פון די ווילנער ייווא-
פירער האָבן געקערט וועלטן, און ניט דערלאָזט צו ברענגען פּאַר דעם צוזאמענפּאַר
די דעקלאַראַציע. די פּראָגע איז אַרויפגעבראַכט געוואָרן אויף אַ ספּעציעלער זיי-
צונג פון דער צענטראַל-פּאַרוואַלטונג פונעם ייווא. עס געדענקט זיך גוט די ביי-
נאַכטיקע זיצונג אין אַ ווילנער רעסטאָראַן, נאָך אַ פּלענאַרער-זיצונג פונעם צוואַ-
מענפּאַר, אונטערן פּאַרזיץ פון ב. ווירגילי-כהן.

אַ ייווא-פירער איז מיט ווילדע זידלערייען אַרויסגעטראָטן קעגן מיר, הלמאי
איך פּאַרלאַנג דורכאויס, מען זאל געבן די מעגלעכקייט איבערצולייענען די דע-
קלאַראַציע. עס האָט נישט געהאַלפן דער היסטערישער אויסברוך פון דעם ייווא-
פירער, און ס'איז באַשלאָסן געוואָרן דורך דער ייווא-פּאַרוואַלטונג, אַז די גרופע
דעלעגאַטן האָט די פּולע רעכט צו מאַכן אַ דערקלערונג אויפן פּלענום פונעם
צוזאמענפּאַר.

און אַט איז זי, די היסטאָרישע דערקלערונג, אָדער „ווענדונג“, ווי מען האָט
זי, צוליב פּאָליטישע טעמים, גערופן מיט אַזאַ אומשולדיקן נאָמען:

„צום שוין פון דער קולטור אויף דער יידישער גאָס!

צום צוזאמענפּאַר פֿון יידישן וויסנשאַפֿטלעכן אינסטיטוט אין ווילנע.

זייער חשובער צוזאמענפּאַר!

מיר, אונטערגעשריבענע, האַלטן פּאַר אונדזער פליכט און אויפגאַבע צו ווענדן די אויפ-
מערקזאַמקייט פונעם צוזאמענפּאַר פֿון יידישע וויסנשאַפֿטלייט, שרייבער, קינסטלער און אַנ-
דערע קולטור-טוער אויף אייניקע פֿון די וויכטיקסטע אויפגאַבן, וועלכע רוקן זיך איצט אַרויס
אויפֿן קולטור-פּראָגראַם.

דער ציל פֿון דער גרעסטער צאַל באַטייליקטע אינעם צוזאמענפּאַר איז דאַס ווייטערדיקע
אויסבויען און פּאַרברייטערן די קולטורעלע שאַפֿונג אין דער יידישער שפּראַך פֿאַר די יידישע
פּאָלקס-מאַסן. יעדן פֿון אונדז איז באַוואוסט, ביי וואַסערע באַזינגונגען די קולטור- און קונסט-
שאַפֿונג אין אונדזער געזעלשאַפֿט קומט פֿאַר, ווי ווייט זי אַזוי אויך אַרעמע קולטור-דערגריי-
כונגען ביי אונדז זיינען באַדראַט פֿון אונטערגאַנג און פֿון אַ פּאַרפֿלייצונג פֿון באַרבאַריזם
מצד ברוטאַלע פֿינצטערע כוחות פֿון אויסן און מצד אינערלעכע פּאָלקס-פֿיינטלעכע און קולטור-
פֿיינטלעכע עלעמענטן. אַ גרויסער טייל פֿון אייך פּאַרשטייט גאַנץ גוט און דערקלערט אפֿילו
אַפֿן, אַז דער געביט פֿון קולטור-שאַפֿונג איז נישט און קאָן נישט זיין אָפּגעריסן פֿונעם גאַנצן
קאָמפּלעקס אַקטועלע לעבנס-פּראָבלעמען, וועלכע שטייען פֿאַר די ברייטע פּאָלקס-מאַסן, קודם-
כל פֿאַר זייערע אַרבעטנדיקע טיילן.

די קולטור ווי אַזעלכע, דאַס בעסטע, ווערטפֿולסטע און דויערהאַפֿטע אין איר, איז באַדראַט.

דער מוראדיקער ביישפיל פֿונעם היטלערישן דייטשלאַנד באַווייזט דאָס אַמבעסטן. דאָס האָט שוין באַוואויגן די בעסטע פֿון דער קולטור-וועלט, דאָס קינסטלערישע און קולטורעלע געוויסן פֿון דער מענטשהייט — ראָמען ראָלאַן, אַנדערע זשיד, אַנרי באַרביס, היינריך מאַן, ליאָן פֿויכט-וואַנגער, אַל. טאַלסטאָי און די גאַנצע פֿלעיאַדע איבעריקע — צו אַלאַרמירן די וועלט אויף דעם נישט-לאַנג פֿאַרגעקומענעם אַינטערנאַציאָנאַלן שרייב-קאַנגרעס צו פֿאַרטיידיקן די קולטור אין פֿאַרייניגטן ווערט באַדראַט אפילו אין פֿראַנקרייך.

ווי גרויס איז די געפֿאַר ביי אונז, אין דער יידישער געזעלשאַפט, ביי די מוראדיקע באַ-דינגונגען, אין וועלכע ס'געפינען זיך די יידישע מאַסן אין אַ ריי לענדער פֿון מיטל-אייראָפּע ! אין היינטיקן דייטשלאַנד איז די לאַגע פֿון די יידישע מאַסן, לויט איר גרויזאָמקייט און באַרבאַרישער אויסראַטונג ערגער ווי אין צאַרישן רוסלאַנד. די כּוואַליע פֿון אַנטיסעמיטיזם און פֿאַשיזם האָט זיך אויסגעברייטערט ווייט איבער די גרענעצן פֿון היטלערישן דייטשלאַנד און באַדראַט די קולטורעלע דערגרייכונגען פֿון די ברייטסטע פֿאַלקס-מאַסן. אויך אין געוויסע אַנדערע לענדער גייט די באַרבאַרישע אונטערדריקונג פֿון דער קולטור-שאַפֿונג אין דער יידישער שפּראַך פֿאַראַלעל מיט דער עקאָנאָמישער אַרויסשטויסונג און מיט פֿאַלן פֿון פּשוט פיזישער אויסראַטונג פֿון די יידישע מאַסן. די באַציאונג צו דער יידישער שול, צום יידישן טעאַטער, צו פֿאַרשיידענע יידישע קולטור-אינסטיטוציעס, דעם יוואָ גופּא נישט אויסגעשלאָסן, האָט איצט אַנגענומען דעם כאַראַקטער פֿון אַ קרייץ-צוג קעגן דער עצם עקזיסטענץ. דאָס דערקלערן יידן פֿאַר מינדערווערטיק, דאָס צונעמען ביי זיי די עלעמענטאַרסטע רעכט, דאָס אונטערדריקן יעדן ווידע קולטור-שפּראַצונג אויף דער יידישער גאַס, — דאָס איז די פֿאַרסטע אַטמאָספּערע, ביי וועלכער עס קומט אויס דעם יידישן קולטור-טוער צו פירן זיין קאַמף. די טרויעריקע לאַגע פֿון דעם קליינעם ביסל יידישע שולן, די גרויסע ירידה פֿונעם יידישן טעאַטער און פֿונעם יידישן בוך — דאָס אַלץ דערגאַנצט דאָס טרויעריקע בילד פֿון קולטור-פֿאַרוויסונג אויף דער יידישער גאַס.

אין דער זעלבער צייט האָבן מיר אין דער יידישער סביבה אַ חילדע פֿאַרפֿלייצונג פֿון די פינצטערע אַנטי-קולטורעלע באַרבאַרישע כּוחות, וואָס הוליען די לעצטע יאָרן אומגעשטערט אויף דער יידישער גאַס. צי דאָס זיינען פֿאַרשיידענע פינצטערע קלעריקאַלן, וואָס ברענגן יידישע ביבליאָטעקן און מאַכן חילדע אָנפֿאַלן אויף די גאַסן, צי דאָס זיינען די, וואָס ווילן איינ-פירן היטלערישע מעטאָדן אויף דער יידישער גאַס, צי די, וואָס פֿאַגראַמירן יידיש אין פֿאַלעסטינע, אַ צוזאַמענפֿאַר פֿון יידישע וויסנשאַפטלער און קינסטלער קאַן נישט פֿאַרבייגיין שטיל-שווייגנדיק איבער דעם אַלעמען. מען מוז נישט בלויז פֿראַטעסירן, ס'מוזן ווערן צוגויפּגע-זאַמלט אַלע כּוחות, וועלכע זיינען קעגן רעאַקציע און פֿאַר פֿאַרטיידיקן די קולטור.

מיר גלויבן, אַז די גרעסטע צאָל געקומענע צום צוזאַמענפֿאַר וויסנשאַפטלער און קולטור-טוער פֿאַרשטייען אויסגעצייכנט, אַז אַן פֿאַרטיידיקן די קולטור, אַן פֿאַרטיידיקן די מינימאַלע דערגרייכונגען, קאַן ערנסט קיין רייד נישט זיין וועגן ווייטערדיקן קולטורעלן און וויסנשאַפטלעכן בויען און שאַפֿן.

חשובער צוזאַמענפֿאַר !

מיר דריקן אויס אונדזער הייסטן וואונטש, אַז דער יוואָ זאָל אין זיין ווייטערדיקער טעטי-קייט אַנבינדן אַן ענגן קאַנטאַקט מיט דער איצט-איינציקער אַפּטיילונג פֿון קולטור- און וויסנ-שאַפט-טוער פֿון דער וועלט, וואו עס ווערט אויף יידיש געשאַפֿן און געבויט, נישט מיט קיין פֿרוואַטע אָרעמע מיטלען, נאָר מיט מלוכהשע מיטלען, און ביי דער וואַרעמסטער אונטערשטי-

צונג פון דער געזעלשאפט. דאָרט ווערט געבויט אַן אימפּאָזאַנטער קולטור- און וויסנשאַפֿט־ בנין, וועלכער געניסט פון די גרעסטע סימפּאָטיעס פון די יידישע מאַסן פון דער גאַנצער וועלט. פּאַרטיידיקן און מיטהעלפֿן אַט די גרויסע קולטורעלע דערגרייכונגען, פּאַרבינדן זיך מיט זיי איז איינע פון די אַקטועלע אויפגאַבעס פון יידישע קולטור־טוער און פון זייערס אַ צוזאַמענפּאַר אין דער איצטיקער שווערער און פּאַראַנטוואָרטלעכער צייט.

דער קאַמף פון פּאַרטיידיקן די קולטורעלע דערגרייכונגען פון די מאַסן קאָן נישט זיין אַפּגעזונדערט און אַפּגעריסן פון דער אַלגעמיינער אַרבעטער־און פּאַלקס־באַוועגונג. אין קאַמף קעגן די באַרבאַריום און רעאַקציע שליסן זיך אַן אַלץ מער באַדייטנדיקע טיילן פון די קולטורעלע כוחות אין די אַרבעטנדיקע און פּראָגרעסיווע עלעמענטן אין דער וועלט. אויך אין פּוילן ווערט אַלץ־שטאַרקער די באַוועגונג פּאַר שאַפֿן אַזאַ ברייטן פּראָנט פון אַרבעטער און פּאַלקס־מאַסן צו פּאַרטיידיקן די קולטור.

מיר ווענדן זיך צו אייך, חשובער צוזאַמענפּאַר, צונויפּזאַמלען אַלע כוחות צו פּאַרטיידיקן די קולטור. מיר לייגן אייך פּאַר אַנצושליסן זיך אַן דער איניציאַטיווע פון פּאַריזער קאָנגרעס, איבערטראָגן אַט די איניציאַטיווע אין פּאַרבינדונג מיט אַלע פּראָגרעסיווע כוחות אין דער יידישער סביבה, דערגאַנצן זי מיט די פּאַר אונדז אַקטועלע אויפגאַבן פון קאַמף קעגן פּאַר־פּאַלן און פּאַר אונטערשטיצן די יידישע שול, טעאַטער א. ד. גל. און באַקעמפֿן די פינצטערע אַנטי־קולטורעלע כוחות אויף דער יידישער גאַס, פון ענגער חברישער צוזאַמענאַרבעט מיט די בליענדיקע צענטערס פון פּראָגרעסיווער יידישער קולטור.

מיר ווענדן זיך מיט אונדזער רוף און פּאַרשלאַג צו אַלע וויסנשאַפֿטלעך און קינסטלעך, וואָס באַקערן זיך צו דער אַרבעטער־באַוועגונג און צו די פּאַרטיידיגסטע פּראָגרעסיווע און דעמאָקראַטישע באַוועגונגען פון פּאַלק. מיר ווענדן זיך צו אַלע אויפריכטיקע קולטור־שאַפֿער, וואָס ווילן שטעלן זייער טעטיקייט אין דינסט פון די מאַסן, צו שאַפֿן צוזאַמען מיט אונדז דעם פּראָנט פּאַר פּאַרטיידיקן די קולטור.

מיר ווילן האַפֿן, אַז דער רוף צו פּאַרטיידיקן די קולטור אויף דער יידישער גאַס וועט אויפֿן צוזאַמענפּאַר געפינען אַ הילכיקן אָפּקלאַנג און וועט צונויפּזאַמלען אַרום זיך די בעסטע און אויפריכטיקסטע כוחות פון דער יידישער ליטעראַטור, טעאַטער, וויסנשאַפֿט און קולטור.

דאָס איז דער טעקסט פון דער דעקלאַראַציע אָדער „ווענדונג“, וואָס איז פּאַר־געלייענט געוואָרן אויפֿן ייוואָ־צוזאַמענפּאַר אין ווילנע, אויגוסט 1935. מ'דאַרף נעמען אין באַטראַכט די שווערע צענזור־באַדינגונגען פונעם האַלב־פּאַשיסטישן פּוילן כדי צו פּאַרשטיין די אַנדייטונגען מכות „געוויסע לענדער“. ס'איז נישט אַנגערופן דאָס „קינד“ ביי זיין ריכטיקן נאָמען. דאָס האָט זיך באַצויגן אויף פּוילן, אויך אויף רומעניע, לעטלאַנד און ליטע, וואָס האָבן דערקלערט אַ פּאַרביטערטן קאַמף די יידישע קולטור־אינסטיטוציעס. פּאַרעפּנטלעכן די „ווענדונג“ אין דער פּרעסע איז געווען אַ שווערע פּראָבלעם. מיר האָבן זי געגעבן אין „ווילנער טאַג“ און אין די „ליטעראַרישע בלעטער“, און זיך געשראַקן, צי די צענזור וועט נישט קאַנפּיסקירן די צייטונגען. דורך אַ פּאַרזען פונעם צענזור, איז דער רוף אַפּגע־דרוקט געוואָרן צווישן די אַלע אַנדערע מאַטעריאַלן, רעדעס און באַריכטן פונעם צוזאַמענפּאַר, און ס'איז אַדורך בשלום.

אויפֿן רוף זיינען געווען אונטערגעשריבן די שרייבער, קינסטלעך, שוין־שפּילער, לערער, וואָס זיינען דאָן געווען אין וואַרשע און ווילנע: גוסטאַו אייזנער

(ניו-יאָרק), מרים אַרלעסקאַ, ה. אַלטמאַן, יעקב באַטאַשאַנסקי (אַרגענטינע), ג. בוקסבוים, דוד בערעזער (ניו-יאָרק), מ. גראַסמאַן, בער האַראַוויץ, בונעם העלער, יעקב וואַסערמאַן, אַריה טעפער, וו. לוצקי, יצחק ליכטנשטיין, שמחה לעוו, מ. מזאה, אהרן מאַרק, נחמן מיזיל, ל. מלאך, מ. פופס, יהושע פערלע, טאַניאַ פוקס, פעליקס פרידמאַן, קורט קאַטש, אַלטער קאַצינע, מ. קיטאַי, י. ראַבאַן, דר. ישראל רובין (תל-אַביב), מאַרק שאַגאַל (פאַריז), דר. יעקב שאַצקי (ניו-יאָרק), און אַ גרופע לערער-דעלעגאַטן אויפן צוזאַמענפאַר.

הינטער די ווערטער „אַ גרופע לערער-דעלעגאַטן“ האָבן זיך באַהאַלטן דר. רפאל מאַהלער, דר. מ. וויכערט, דר. ע. רינגעלבלום, דר. א. בערמאַן און נאָך לערער, וואָס האָבן געהאַט שטעלעס אין יידישע מיטל-שולן מיט מליכה-רעכט, און זיי איז פאַרבאַטן געווען, לויט די געזעצן פון פוילן, זיך צו באַטייליקן אין „עפנטלעכע אַרויסטריטן, וואָס מ'קאַן זען אין זיי פּאַליטישע כוונות“... אין די שפּעטערדיקע וואָכן זיינען צוגעקומען נאָך אונטערשריפטן אויף דער „ווענדונג“; די שרייבער, שוישפילער און קינסטלער: העלענאַ באַרקאָוסקאַ, צעלינע בעקער, ח. באַרקאָאָוש, מאַקס בריך, ב. גאַרבאַזש, ש. לאַנדוי, דוד ליכט, א. סאַמבערג, י. סטרוגאַטש, מ. פאַטאַשינסקי, שלמה קוטנער, י. קורלענדער, רחל אויערבאַך, ש. בערלינסקי, ב. גאַלדבערג, יצחק גרודבערג-טורקאָוו, חיים האַנפּט, ש. האַראַנטשיק, צ. זאַקאַליק, ש. זאַראַמב, א. ל. טאַף, ברוך טשעבוצקי, קלמן ליס, יחיאל לעהרער, בער מאַרק, כלאַוונע קאַגאַן, רחל קאַרן, א. קורץ, י. קירמאַן, מ. א. קנאַפּהייס, שלמה ראַזענבערג, יעקב ראַטבוים, יוסף רובינשטיין, דוד רויכל, ג. שטערנבערג, ב. שנאַפער.

3.

מיר האָבן געבראַכט די רשימה פון די אונטערגעשריבענע אויף דעם רוף. אייניקע פון זיי זיינען איצט אין ניו-יאָרק, אַרגענטינע, ישראל, אַ גרעסערע צאַל זיינען שוין געשטאַרבן, אייניקע זיינען אומגעקומען אָדער דערמאַרדעט געוואָרן דורך די דייטשישע מערדער און פייניקער, און אייניקע זיינען, ווי באַקאַנט, איצט אַקטיוו-פיינטלעך צו די לאַזונגען, וואָס זיי האָבן אַמאַל געגעבן פאַר זיי זייערע אונטערשריפטן...

מיר באַטאַנען די זאַטע פון אַט דער איניציאַטיוו, דאָס אַרט פון וואַנעט עס שטאַמט, די חאַטיוון, וואָס זיינען אַרויסגעבראַכט אינעם רוף, באַזונדערס איז נויטיק אויפּמערקזאַם זיך אַפּשטעלן אויף די אונטערשרייבער, וואָס רופן צו אַר-גאַניזירן זיך פאַר דער פאַרטידיקונג פון דער יידישער קולטור. מיר שטרייכן עס אונטער, כדי צו ווייזן, וויפּל אמת עס איז דאָ אין דעם שקר-בלבול, אַז דער אַלוועלטלעכער יידישער קולטור-קאַנגרעס אין פאַריז איז געווען אַ „קאַמוניסטישע מאַכערייקע“, — דער שקר-בלבול, וואָס אפילו די „אומפאַרטייאישע“ אַלגעמיינע ענציקלאָפּעדיע“ אין דער יידישער שפּראַך האַלט אונטער מיט מכלומרשטער „אַביעקטיווקייט“.

די וויסנשאַפטלעך-פאַרשער, די מיטרעדאַקטאָרן פון דער „אַלגעמיינער ענ-ציקלאָפּעדיע“ ר. אַבראַמאָוויטש און א. מענעס האָבן דעם „יידישן קולטור-קאַנג-גרעס“ (זיין אמתן נאָמען ווייסן זיי, נעבעך, נישט!) אונטערגעוואָרפן ווי אַ „ממזר“

צו די „פאריזער יידישן קאמוניסטן“. אין דעם אפזאץ וועגן דער „יידישער קאמוניסטישער באוועגונג אין מזרח-איראפע“ (באנד 3, „יידן“, שפאלט 623) האבן זיי אריינגעשמוגלט דעם „אלוועלטלעכן יידישן קולטור-קאנגרעס“ דורך אט די פאר שורות: „אין די יארן פון 'פאלקס-פראנט' זיינען אויך די יידישע קאמוניסטן געווארן טעטיק. אין 1937 איז, לויט דער איניציאטיוו פון די יידישע קאמוניסטן, צונויפגערופן געווארן אין פאריז א יידישער קולטור-קאנגרעס, אין וועלכן ס'האבן זיך אויך באטייליקט א ריי אָנגעזעענע אומפארטייאישע שרייבער און קולטור-טוער (די גרויסע יידישע קולטור-אָרגאַניזאַציעס פון פוילן און אַמעריקע האָבן זיך אין פאריזער קולטור-קאנגרעס ניט באטייליקט).“

אַבער לאַמיר ווייטער דערציילן די געשיכטע פונעם אַלוועלטלעכן יידישן קולטור-קאנגרעס. מיר וועלן גיין כסדר און איבערגעבן בקיצור וואָס עס האָט זיך געטאָן אין דער יידישער וועלט ביז וואָנעט ס'איז געקומען דער באַוואוסטער רוף פון דעם פאריזער קולטור-פראַנט, סעפטעמבער 1936.

יעקב באַטשאַנסקי, וואָס איז בייגעווען אויפן ייוואַ-צוזאַמענפאַר (אויגוסט 1935), האָט און זיינעם אַן אַרטיקל זיך אָפגעשטעלט אויף די חילוקי-דעות, וואָס זיינען אויפגעקומען אויפן צוזאַמענפאַר, און ער שרייבט: „מ. ווינרייך האָט פאַר-לאַנגט, אַז דער אינסטיטוט זאָל בלייבן נאָר אַ וויסנשאַפטלעכער, און אַ סך אַנ-דערע האָבן פאַרלאַנגט, אַז דער ייוואַ זאָל ווערן אַ קולטור-צענטער און פאַרטיידיקן די פּאָליציעס פון יידיש אויף דער ליניע פון אַנטי-פּאַשיסטישן פּראָנט. אייניקע פון די וויסנשאַפט-מענער האָבן געפאַדערט, אַז אין די אויסגאַבעס פון ייוואַ זאָל מען זיך דערנענטערן צו די אַקטועלע פּראַבלעמען פון אונדזער לעבן, אַנדערע האָבן געוואָלט, אַז די וויסנשאַפט פון ייוואַ זאָל בלייבן אָפגעגעבענע צו פון לעבן און פאַרשלאָסן אין אַן עלפאַנטביין-טורעם.“ („ליט. בלעטער“, 1935, ג' 34).

אַלטער קאַצינע, אין זיין רעדע אויפן ייוואַ-צוזאַמענפאַר, האָט אונטערגע-שטראַכן: „... אונדזערע ליידן זיינען דאָך אַ טייל פון די ליידן פון דער וועלט אין די צוואַנגען פון פּאַשיזם. אונדזער קאַמף-אַפּשניט איז דעריבער אַ טייל פון דעם אַלגעמיינעם קאַמף קעגן פּאַשיזם, אַ קאַמף, וועלכן מיר מוזן צופאַסן צו אונדזערע ספּעציפישע באַדינגונגען, אַבער פון וועלכן מיר קאַנען נישט און מיר טאָרן זיך נישט אַרויסדרייען, אויב מיר ווילן לעבן מיט ווירדע און נישט וועגע-טירן! און אַט די אַלע, וועלכע האָבן אַ זין און אַ פאַרשטענדעניש פאַר אַ ווירדיק קולטור-לעבן, מוזן זיך דערלאַנגען די הענט און זיך פאַראייניקן אין קאַמף קעגן יענער גרויסער פּאַשיסטישער געפאַר, וועלכע באַדראַט אונדז אינגאַנצן אַראַפ-צושווענקען פון אויבערפלאַך פון לעבן.“

אין מיין אַרטיקל „דער סך-הכל“ (פון דעם פאַרגעקומענעם ייוואַ-צוזאַמענ-פאַר, „ליט. בלעטער“ פונעם 30טן אויגוסט, 1935) האָב איך צווישן אַנדערן גע-שריבן: „... און נישט אומזיסט האָט מען אַזוי גוט אויפגענומען דעם געדאַנק וועגן שאַפן אַ ליגע פאַר יידיש. די באַראַטונג, וואָס איז פאַרגעקומען אין דער צייט פונעם צוזאַמענפאַר וועגן שאַפן אַ יידיש-ליגע, האָט געפונען אַן אָפּקלאַנג. די אַלע דעלעגאַטן, וואָס זיינען בייגעווען אויף דער באַראַטונג, האָבן דערציילט וועגן דער הפּקרות, וואָס עס הערשט אומעטום, וועגן דעם חורבן אויפן קולטור-

פראנט, און אלע האבן אויסגעפונען, אז עס איז איצט די העכסטע צייט צו שאפן א ליגע פאר דער יידישער שפראך און פאר די יידיש-וועלטלעכע אינסטיטוציעס. און דער רעזאלוציע איז איבערגעלייענט געווארן אויף א פלענארער זיצונג פונעם צוזאמענפאר, און דער גרעסטער עולם האט מיט באפרידיקונג אויפגענומען די ידיעה וועגן דעם, אז מ'איז צוגעטראטן צו ארגאניזירן אזא ליגע.

די איינצלנע שטרעמען, וואס האבן געריזלט פון פארשיידענע זייטן און אפט פארבאהאלטן פונעם אויג, האבן אנגעהויבן זיך ארויסרייסן אויף דער פריי. אנהויב נאָוועמבער 1935, אין אן אַרטיקל „וואָס עס איז איצט גיטיק?“ (ליט. בלעטער, „נ' 45, 1935) איז געווען געשריבן: „מיר מערקן סיי אין צענטער, סיי אויף די ערטער אַ דראַנג אַרויסצורייסן זיך פונעם הינערפלעט... דאָס שטענדיקע באַקעמפן זיך פון די פאַרשיידענע ריכטונגען האָט פיל מיטגעהאַלפן דער פאַרויסטונג, וואָס הערשט אויף דער יידישער קולטור-גאַס...“ „פון פאַרשיידענע זייטן מערקט זיך איצט אַ שטאַרקער דראַנג צו קאָנסאַלידירן די פראַגרע-סיווע און ראַדיקאַלע קולטור-כוחות אויף דער יידישער גאַס... אַט דער ווילן צו שאַפן אַ געמיינזאַמען קולטור-פראַנט דרינגט איצט אַרויס פון פאַרשיידענע זייטן... אַט דער דראַנג דאַרף אויך סטימולירן די שעפערישע כוחות — די דיכטער, קינסטלער, שוישפילער — פאַר אַ נייער פאַרשטאַרקטער טעטיקייט און פאַר אַ נייעם פאַטאַס אין שאַפן... מיט געמיינזאַמע כוחות, מיט אַ נייעם ברען צו דער אַרבעט — צו שיצן און באַשיצן די דעראַבערטע קולטור-פאַזיציעס אויף דער יידישער קולטור-גאַס.“

אין נאָוועמבער 1935, אין דער צייט ווען אין פוילן האָט זיך צעוואַקסן די באַוועגונג צו פאַראייניקן די קולטור-כוחות, איז אין פאַריז אָפּגעהאַלטן געוואָרן אַ גרויסע יידישע קולטור-קאָנפערענץ מיטן צוועק צו אַרגאַניזירן אַ קולטור-פראַנט אינעם יידישן פאַריז. ס'זיינען זיך צונויפגעקומען 120 באַקאַנטע יידישע שרייבער, וויסנשאַפטלער, זשורנאַליסטן, מאַלער, דאַקטוירים, אַדוואַקאַטן. „צום ערשטן מאַל — האָט מען געשריבן פון פאַריז — פאַרזאַמלען זיך דאָ 120 פון די בעסטע פאַרשטייער פונעם יידישן קולטורעלן פאַריז, צום ערשטן מאַל אין אזא צאָל און אין אזא צוזאַמענשטעל, כדי זיך צונויפּרעדן וועגן שאַפן דעם אינהייטלעכן קולטור-פראַנט אויף דער יידישער גאַס, וועלכער האָט דעם ציל צו פאַרטיידיקן די אינטערעסן פון דער יידישער אינטעליגענץ, זיך אָנצושליסן אינעם אַלגע-מיינעם אַנטי-פאַשיסטישן פראַנט און פירן אַ ברייטע קולטור-אויפקלערערישע אַרבעט צווישן די יידישע מאַסן.“

4.

די קאָנפערענץ איז געווען אַ רעזולטאַט פון אַ ריי באַראַטונגען, וואו ס'איז אויסגעקליבן געוואָרן אַ צייטווייליקער קאָמיטעט, וואָס האָט אָנגעפירט מיט דער צוגרייט-אַרבעט.

די איינלאַדונגען צו דער קולטור-קאָנפערענץ זיינען אונטערגעשריבן גע-וואָרן דורך דעם באַוואוסטן סקולפּטאָר נחום אַראַנסאָן, דר. אַגוז, מ. יאַרבלום, פראַפ. קיוועלעוויטש, מאַנע קאַץ און אַנד. אינעם פּרעזידיום פון דער קאָנפערענץ

זיינען אויסגעקליבן געוואָרן דר. אַגוז, דוד איינהאַרן, א. טשערקאָווער, מאַנע קאַץ, אַדוואָקאַט ראָזענגאַרט, פּראָפ. קיוועלעוויטש. „שוין דער צוזאַמענשטעל פון דעם פרעזידיום — האָבן די „ליט. בלעטער געשריבן — באַווייזט, ווי ווייט עס גייט די פאַראייניקונג — פון רעכטס אויף לינקס: אַלע זיינען געאייניקט דורכן ווילן צו שטעלן זיך אויפן רוף, ווען עס דראָט די געפאַר דער יידישער קולטור פון אַלע זייטן.“ מיר האָבן פאַרענדיקט: „אַ סוף צו דער צעשפּליטערונג אויף דער יידישער קולטור-גאַס! עס איז די העכסטע צייט פאַר אַ פאַראייניקונג לטובת דער יידיש-וועלטלעכער מאַסן-קולטור.“

דער ערשטער וויכטיקער ממשותדיקער שריט פון דעם דראַנג צו פאַראייניקונג איז געמאַכט געוואָרן אין וואַרשע, מיט דער גרינדונג פון אַ צענטראַל-קאַמיטעט צו פייערן דעם 100סטן געבוירנטאָג פון מענדעלע מוכר ספרים. דער קאַמיטעט איז צונויפגעשטעלט געוואָרן פון פאַרשטייער פון די צענטראַלע קולטור-אַרגאַניזאַציעס: יידישער פען-קלוב, יידישער ליטעראַטור-און זשורנאַליסטן-פאַראיין אין וואַרשע, יידישער אַרטיסטן-פאַראיין אין פּוילן, דער ייוואַ אין וואַרשע, יידישע קינסטלער-פּלאַסטיקער אין פּוילן, פאַראיין פון לערער פון יידישע שולן אין וואַרשע, יידישע געזעלשאַפט פאַר לאַנדקענטעניש אין פּוילן און אַנדערע.

פון די פאַרשיידענע צענטראַלע קולטור-אַרגאַניזאַציעס, וואָס האָבן דורך זייער באַטייליקונג אינעם מענדעלע-קאַמיטעט פּראַקלאַמירט די אידייע פון פאַר-אַייניקונג און אייניקייט, איז בלויז די צענטראַלע שול-אַרגאַניזאַציע (ציש"א) נישט צוגעשטאַנען. און ס'איז גאַנץ פאַרשטענדלעך: דער „בונד“ האָט אָנגעפירט מיט דער ציש"א און געהאַט אַ מערהייט אין דער פירערשאַפט, און דער „בונד“ ווי די פ.פ.ס. (די פּוילישע סאָציאַליסטישע פאַרטיי) זיינען געווען דעם-שונאים פון פּאַלקס-פּראָגנא, פון קולטור-פּראָגנא. די ציש"א, צום פאַרדרוס און צום צאָרן פון די יידישע פּאַלקס-מאַסן, האָט אין אַלע פּאַלקס-מאַניפעסטאַציעס, וואָס זיינען געווען פאַרבונדן מיט די מענדעלע-פייערונגען, געשטאַנען אָן אַ זייט... און נאָך מער — וואו דער צ. ק. פון די מענדעלע-פייערונגען האָט אַרגאַניזירט אַן אונ-טערנעמונג, האָט מען בכיוון אַראָנזשירט אַן אַנדער אָונט, כדי צו צעשטערן די שמחה, כדי „אַפּצוציען“ אַן עולם. די באַקאַנטע צעשטערערישע מעטאָדן...

און ווי אין פּוילן אַזוי אין אַנדערע ערטער — און אַזוי אויך אין פאַריז. אין דעם אַלגעמיינעם כאָר פון באַגייסטערונג פאַר דער הייליקער פאַראייניקונגס-טעטיקייט רייסן זיך אַריין אומגעלומפערטע שטימען פון די „בונדיסטן“ און זיי-ערע נאַכליפער, וואָס חוזקן אָפּ פון די אַלע פּראַוואָן און פאַרמעסטן.

די וואַרשעווער בונדישע „פּאַלקס-צייטונג“ האָט אָפּגעדרוקט אַ קאַרעס-פּאַנדענץ פון פאַריז פון איינעם א. פּונק, וואו די פאַרייער קולטור-קאַנפּערענץ ווערט שאַרף געטאַדלט. אויף אַ וואונק פון וואַרשע, האָט ער צוגעגרייט אַ „געקעכצל“ מיט אַלע „טעמים“. ס'זיינען געווען אין דעם אָנפאַל די טענות פון שלום-עליכמס יידענע פּונעם „טעפּל“. ערשטנס, האָט דער קולטור-פּראָגנא פאַר-געסן, אַז די יידישע גאַס איז קלאַסן-צעטיילט און אַז די אינטערעסן פון די פאַר-שיידענע שיכטן ביי יידן זיינען שטאַרק קעגנזעצלעך. צווייטנס, די יידישע אינ-טעליגענץ, וואָס איז פּראָגרעסיוו און איז פאַר יידישער מאַסן-קולטור, האָט שוין

איר אדרעס: די יידישע פראַלעטאַרישע פאַרטייען (לייען: „בונד“ — דער „איין-ציקער פאַרשטייער“!), און שאַפן נייע אַרגאַניזאַציעס צום שוין פון דער יידישער קולטור איז דעריבער איבעריק. דריטנס, אויב ס'איז באַרעכטיקט אַ פאַלקס-פראַנט צווישן די פראַנצויזישע מאַסן, איז ער נישט באַרעכטיקט אויף דער יידישער גאַס, ווייל דער יידישער ווירקונגס-קרייז אין פראַנקרייך איז קליין. און פערטנס (הערט און שטוינט!), „רעדן ערנסט וועגן אַ פאַשיסטישער געפאַר אויף דער יידישער גאַס אין פאַריז איז אַביסל שווערלעך.“

אין אַן אַרטיקל „גאַרנישט געלערנט און קיין זאך נישט פאַרגעסן“ (ליט. בלעטער, 6טן דעצעמבער 1935), שרייבט ל. סימכאוויטש וועגן אַט דעם בונדישן אַנפאַל אויף דער פאַריזער קולטור-קאַנפערענץ: „דער היטלעריזם אין דייטשלאַנד האָט באַוויזן, ווי אַזוי דער פאַשיום איז בויגעוודיק, קאָן זיך צופאַסן אויף אַריינצו-ציען אין זיין איינפלוס-קרייז דאָס קליינבירגערטום, טיילן פון אַרבעטער-קלאַס, און, בעיקר, די אינטעליגענץ... שיצן די קולטור-דעראַבערונגען און די דעמאָ-קראַטישע פרייהייטן קעגן אַנגריף פון פאַשיום קאָן ווערן אַן אויסגאַנג-פונקט פאַר שטריצן דעם פאַשיום און פאַנאַדערצובינדן דעם אַנגריף אין ראַדיקאַלסטן זין פון וואַרט...“ און ווייטער: „... די דערפאַרונג אין דייטשלאַנד האָט אויך געגעבן אַ טויט-קלאַפּ דער אַסימילאַציע און געשאַפן פּסיכאָלאָגישע פאַרבאַדינ-גונגען פאַר אַ דערנענטערונג צווישן דער אינטעליגענץ און דער יידישער מאַסן-קולטור, וואָס זיינע טרעגער זיינען די יידישע האַרעפאַשניקעס. דאָס איז דער סוד, פאַרוואָס ס'איז געוואָרן מעגלעך, אַז „אַדאַמיטש“ (לינקער), דוד איינהאַרן (בונדיסט), מ. יאַרבלום (רעכטער פ. צ.) און א. טשעריקאָווער (אומפאַרטייאישער) זאָלן קאַנען זיצן ביי איין טיש, כדי צו פאַרטיידיקן זיך אַלס „יידן, קולטור-מענטשן און קעמפער פאַר אַ בעסערער צוקונפֿט“ (פון דער פּלאַטפאָרם פון קולטור-פראַנט)...“ און ל. סימכאוויטש פירט אויס: „אין קאַמף קעגן דער גרויזאַמער געפאַר פון פאַשיום, וואָס באַדראָט אַלע אונדזערע קולטור-דערגרייכונגען, איז נויטיק צו פאַראיינטיילעכען אַלע כוחות, כדי געמיינזאַם אָפּצושלאַגן די אַטאַקעס אויף אונדזערע קולטור-פאַזיציעס.“

5.

דערווייל האָט זיך די אַרבעט אַרום די מענדעלע-פיייערונגען אין פּוילן גע-וואַלדיק צעוואַקסן און פאַרוואַנדלט געוואָרן אין גראַנדיעזע פאַלקס-מאַניפעס-טאַציעס. אין צענדליקער שטעט און שטעטלעך זיינען אַרגאַניזירט געוואָרן אַר-טיקע קאַמיטעטן, וואָס האָבן אַראַנזשירט אַקאַדעמיעס, פרימאַרנס, דיסקוסיע-אַוונטן, שול-פיייערונגען א. א. ס'זיינען אַרויסגעגעבן געוואָרן ספּעציעלע מענ-דעלע-מאַרקעס און קלעפּ-פאַרטעטן, עס זיינען אַרויסגעפאַרן איבער פאַרשיי-דענע שטעט מיטגלידער פון דעם מענדעלע-קאַמיטעט, און אין די גרעסערע שטעט — וואַרשע, לאָדז, ווילנע, לעמבערג, טשענסטאַכאָו, ביאַליסטאָק, פּלאַצק א. א. עס זיינען אויפגעטראָטן פאַרשטייער פון די פאַרשיידענע ריכטונגען, כדי דערמיט אונטערשטרייכן די אייניקייט. אין די רעדעס איז באַטאָנט געוואָרן דער מאַמענט פון קולטור-פראַנט. פרייטיק, דעם 27טן דעצעמבער, 1935, האָט די יידישע פרע-סע, לויט דער אויפפאַדערונג פונעם מענדעלע-קאַמיטעט, געווידמעט גאַנצע זייטן

וועגן מענדעלען; די מענדעלע-אויסגאבע, 22 בענד, איז ברייט פארשפרייט גע-
וואָרן צו אַ גאָר ביליקן פרייז. אין פאָרין, וואו מ'האַט געקאָנט אָפן פירן די אַרבעט
אין נאָמען פון קולטור-פראָנט, זיינען די מענדעלע-פייערונגען אַרגאָניזירט גע-
וואָרן דורכן קאָמיטעט פונעם קולטור-פראָנט.

דעצעמבער 1935, האָט זיך אין פאָרין קאָנסטרוואירט דער עקזעקוטיוו פון
יידישן קולטור-פראָנט; נחום אַראָנסאָן, פאָרזיצער; דוד איינהאַרץ* פראָפ.
קיוועלעוויטש, וויצע-פאָרזיצערס; דר. ח. סלאוועס, סעקרעטאַר; דר. ראָזענגאַרט,
פענצטער, וויצע-סעקרעטאַרן; אַדוואָקאַט ווערבאַ, קאַסירער; עקזעקוטיוו-
מיטגלידער; אבערדאם, אַדאַמיטש, דר. איינסקי, א. טשעריקאָווער, מ. יאַרבלום,
פּרוי שניידערמאַן.

ווי מיר זעען, זיינען די טעטיקייטן אין פּוילן און אין פאָרין געאַנגען באַ-
זונדער, נישט-צונויפּערעדטערדייט. אין אַן אַרטיקל „אין שוץ פאַר דער יידי-
שער קולטור“ (ליט. בלעטער פון 3טן יאַנואַר, 1936) ווערט טאַקע דערציילט,
אַז „אין פיל שטעט און שטעטלעך פון פּוילן, ווי אויך אין אַ ריי לענדער, איז מען
ספּאַנטאַן געקומען צו אַזאַ מיין געמיינזאַמער אַרבעט... אַ באַווייז, ווי רייף ס'איז
דער געדאַנק, אַז מען מוז מאַכן אַ סוף צו דער צערינסקייט און צעשפּליטערטקייט,
וואָס האָט אַנגעמאַכט חורבנות אויף דער יידישער קולטור-גאַס.“

סוף דעצעמבער איז אין וואַרשע, אינעם לאַקאַל פונעם יידישן לערער-פאַר-
איי, אָפּגעהאַלטן געוואָרן אַ באַראַטונג, אין וועלכער ס'האַבן זיך באַטייליקט עט-
לעכע צענדליק פאַרשטייער פון קולטור-אינסטיטוציעס, קולטור-קאָמיסיעס ביי
פראַפעסיאָנעלע פאַראיינען, פון ביבליאָטעקן, צייטשריפטן, ווי אויך שרייבער און
קולטור-טוער. עס זיינען אויסגעהערט געוואָרן פּאָלגנדיקע רעפּעראַטן: „די אַל-
געמיינע לאַגע פון דער יידישער קולטור און די אויפגאַבן פון דער קולטור-פאַר-
אייניקונג“, „אונדזערע אויפגאַבן אויפן געביט פון אויסער-שול-בילדונג“, וועגן
דער לאַגע פון דער יידישער ליטעראַטור, שרייבער און בוך“, „דאַס יידישע טעאַטער
אין איצטיקן מאָמענט“, און אַ רעפּעראַט „וועגן דער נויטווענדיקייט פון אַ פאַר-
אייניקונג פון די קולטור-כוחות“. די רעפּעראַטן זיינען געהאַלטן געוואָרן דורך
דר. א. בערמאַן, דר. ר. מאַהלער, נחמן מיזיל, מ. מירסקי, א. קאַציונע, דר. ע.
רינגלבוים, נאָך אַ לענגערער דיסקוסיע האָט די באַראַטונג אַרויסגעטראָגן אַ ריי
וואונטשן, באַשלוסן און רעזאָלוציעס. זי האָט איבערגעגעבן די איניציאַטארן
„פּאַנאַנדערצעוויקלען די אַרבעט אין די אַלע אינסטיטוציעס און קולטור-קאַ-
מיסיעס און צוציען וואָס-מער אָנהענגער פאַר דער געמיינזאַמער קולטור-טעטי-
קייט און אין וואַרט און שריפט צו אַגיטירן פאַר דעם אַנשלוס צו דער איניציאַטיוו,
וואָס קומט צונויפּזאַמלען די פראַגרעסיווע כוחות אין שוץ פון דער יידישער
קולטור.“

* דוד איינהאַרץ איז געווען וויצע-פאָרזיצער פונעם קולטור-פראָנט ביז מיטן זומער 1937,
און נאָך זיין באַזוך אין אַמעריקע, וואו ער האָט באַקומען אַ „קאַפּולער אַנזווערעניש“, איז
ער אויף אַ נישט-וויידיקן אופן אַרויס פונעם קולטור-פראָנט דורך אַ הינטער טיר... איך בין
געווען אין פאָרין זומער 1937 און געווען אַן עדות פון זיין אַוועקגיין...

אין איינקלאַנג מיט אַט די באַשלוסן האָט זיך די אַרבעט פֿאַר דער פֿאַראַייִ-
ניקונג אַלצמער צעוואַקסן און אין פֿאַרשיידענע שטעט זיינען אָפּגעהאַלטן געוואָרן
פֿאַרזאַמלונגען געווידמעט דער צעמענטירונג פֿון די אַלע כּוחות. ס'איז אויך פֿאַר-
געקומען אַ גרויסער קאַלעקטיווער אַרויסטריט פֿון שרייבער און קינסטלער אינעם
וואַרשעווער ליטעראַטור־פֿאַראַיין אויף דער טעמע „וואָס פֿאַרלאַנגען מיר פֿונעם
יידישן שרייבער?“ עס האָבן גערעדט א. קאַזיצנע, נ. מייזל, דר. א. בערמאַן,
מ. מירסקי, דר. ע. רינגלבלום, ש. לעוו. ס'האָבן געלייענט זייערע שאַפּונגען י.
קירמאַן, י. רובינשטיין, ב. שנאַפּער, נ. באַמזע, ב. העלער, מ. שולשטיין, ס'האָבן
רעציטירט די שוישפּילער דוד ליכט, י. קורלענדער, א. וואַלפּשטאַט און מ. גיבסאַן.
אין די „ליט. בלעטער“ ווערט זייער פֿאַרזיכטיק, צוליב די צענזור־באַדינגונגען,
איבערגעגעבן, אַז „דער אַוונט איז געווען גאָר אַ נייער מיט זיין איינהייטלעכן טאָן
און פעסטן ווילן פֿאַר אַ ווייטערדיקער געמיינזאַמער קולטור־אַרבעט.“ דער אַוונט
איז געווען דער ערשטער פֿון אַ ריי אַוונטן פֿונעם זעלבן כאַראַקטער. ס'איז פֿאַר-
געקומען אַ קאַלעקטיווער אַרויסטריט, אַ פּרימאַרגן אין וואַרשעווער „יונג־טע-
אַטער“ אויף דער טעמע „וואָס איז פֿאַר אונדז מענדעלע?“, אין וועלכן ס'האָבן
זיך באַטייליקט א. קאַזיצנע, מ. מירסקי, דר. ר. מאַהלער, נ. מייזל, דר. מ. וויכערט,
בער מאַרק, און די שוישפּילער ב. גודיס, י. גליקסאַן, נ. וואַלפּשטאַן, ל. ווערטהיים,
פיניע זיגעלבוים.

אין אַן אַרטיקל „אַ שטיין, געוואָרפֿן אין דער יידישער מאַסן־קולטור“ וועגן
דער צעשטער־אַרבעט פֿון די „בונדיסטן“ אין דער פּראָגע פֿון אייניקייט, ווערט
געזאָגט: „די באַוועגונג צום שוץ פֿון דער יידישער קולטור וואַקסט זיך איצט
פֿאַנאַנדער אין פֿאַריז און אין ניו־יאָרק, אין וואַרשע און אין לאַנדאַן, אין קאָוונע
און אין בוענאַס־אירעס. וואו נאָר עס לעבט און קעמפט אַ יידישער מאַסן־קיבוץ,
גייט אַ שטראַם באַגייסטערונג, פֿון אַ שאַפּערישער אַנשטרענגונג... כדי געמיינ-
זאַם צו קעמפֿן פֿאַר באַשיצן די באַדראַטע קולטור־פֿאַזיציעס און איבערגיין צו אַן
אינטעסיווער קולטור־שאַפּונג...“ („ליט. בלעטער“, יאָנאַר 1936).

דאָס איז אין קורצן די געשיכטע פֿון די פֿאַרשיידענע פֿאַרמעסטן צו שאַפֿן אַ
געמיינזאַמען פּראָגט פֿאַר דער פֿאַרטידיקונג פֿון דער יידישער קולטור איידער
ס'איז פֿאַרעפּנטלעכט געוואָרן דער פֿאַריזער רוף.

6.

סעפטעמבער 1936 איז דורך דער עקזעקוטיוו פֿונעם יידישן קולטור־פּראָגט
אין פּראַגרייך (אונטערגעשריבן: פֿאַרזיצער — פּראָפ. נחום אַראָנסאַן, וויצע-
פֿאַרזיצער — דוד איינהאַרן און פּראָפ. קיוועלעוויטש, סעקרעטאַר — דר. ת.
סלאָוועס, און אייניקע מיטגלידער, וואו מיר האָבן אויך דעם נאָמען בן־אדיר
א. ראָזין) אַרויסגעשיקט געוואָרן אַ רוף צו אַלע יידישע געזעלשאַפּטלעכע אינ-
סטיטוציעס איבער דער גאַרער וועלט, ווי אויך צו אַנגעזעענע יחידים וואָס זיינען
געבעטן געוואָרן צו געבן זייער הסכּם, און די ענטפּערס האָט מען געבעטן צוצו-
שיקן צום פֿאַרזיצער — פּראָפ. נ. אַראָנסאַן, פֿאַריז.

אינעם רוף איז פאָרגעלייגט געוואָרן צונויפצורופן אַ וועלט-קאָנגרעס פאַר דער פאַרטיידיקונג פון דער מאָדערנער יידישער קולטור, וואָס זאָל פאַרקומען אין פאַריז זומער 1937.

דער רוף, וואָס זיין פולער טעקסט איז אָפגעדרוקט אינעם סטענאָגראַפישן באַריכט פונעם אַלזוועלטלעכן יידישן קולטור-קאָנגרעס, הויבט זיך אָן מיט די ווערטער:

„נאָך קיינמאָל, פון די נאָך-מלחמה-יאָרן, איז די לאַגע פון די יידישע ישובים נישט געווען אַזוי טראַגיש, ווי איצט. נאָך קיינמאָל האָבן די יידישע פּאָלקס-מאַסן נישט געמוזט אַזוי שווער און עקשנותדיק קעמפן פאַר דער אָנערקענונג פון זייער רעכט אויף פשוטער, מענטשלעכער עקזיסטענץ. צוגלייך מיט דער פּאָליטישער אונטערדריקונג, צוגלייך מיט אַן עקאָנאָמישער- און אָפט פיזישער אויסראַטונג, ווערט אין אַ ריי לענדער אָנגעווענדט בנוגע דער יידישער באַפעלקערונג אַ פּאָ-ליטיק, וואָס צילט באַוואוסטזיניק צו צעברעכן און פאַריכטן די אַלע הערלעכע פּאָליציעס פון דער יידיש-וועלטלעכער קולטור, וואָס זיינען מיט אַזוי פיל מי און קרבנות אויפגעבויט געוואָרן דורך די יידישע פּאָלקס-מאַסן.“

אינעם אויפרוף איז אָנגעוויזן געוואָרן, אַז „עס איז נויטיק אַ פאַרשטענדיקונג צווישן אַלע אויפריכטיקע פריינט פון דער מאָדערנער יידישער קולטור, אין וועלכע לענדער זיי זאָלן זיך נישט געפינען, כדי געמיינזאַם, און מיט דער אונטער-שטיצונג פון דער נישט-יידישער פּראָגרעסיווער געזעלשאַפטלעכער מיינונג, צו פירן אַ קאָאָרדינירטע פאַרטיידיקונגס-אַקציע.“

ווי ס'איז געווען צו דערוואַרטן, האָט די איניציאַטיוו צונויפצורופן דעם לאַנג-געטרוימטן קולטור-קאָנגרעס געפונען אַ ברייטן אָפּקלאַנג אין דער יידישער קול-טור-וועלט. פיל אַרגאַניזאַציעס און באַוואוסטע שרייבער האָבן גלייך אויסגע-דריקט די גרייטיקייט צו באַטייליקן זיך אינעם געפלאַנטן קולטור-קאָנגרעס. פּראָפ. שמעון דובנאָוו — דער באַרימטער היסטאָריקער — האָט אין אַ בריוו צו די איניציאַטאָרן צווישן אַנדערן געשריבן: „אַלס תשובה אויף אייער פריינט-לעכער איינלאַדונג, טייל איך אייך מיט, אַז איך סימפּאַטזיר זייער מיט אייער אונטערנעמונג און ווינטש איר דעם בעסטן דערפאַלג... די באַדייטונג פונעם קומענדיקן קאָנגרעס איז גרויס.“

דער באַוואוסטער עקאָנאָמיסט פּראָפ. ל. הערש (זשענעווע) — אַ טרייער בונד-דיסט — האָט געענטפערט: „איך באַגריס אייער איניציאַטיוו און ווינטש איר דערפאַלג. אַ שיינעם דאַנק פאַר דער איינלאַדונג אַנטיילצונעמען אין געפלאַנטן קאָנגרעס. כיוועל טאָן אַלץ וואָס מעגלעך, כדי איך זאָל דירעקט זיך קאָנען אין אים באַטייליקן.“

ש. ניגער (ניו-יאָרק) האָט געענטפערט: „כ'באַגריס אייער איניציאַטיוו. אין דער איצטיקער שווערער און פאַראַנטוואַרטלעכער צייט איז יעדע איניציאַטיוו אויפן פּראָנט פון קולטור — אויף דעם נישט-באַשיצטן און פון אַלע זייטן באַדראַטן פּראָנט — ווערט באַגריסט צו ווערן. צי איך וועל אַליין קאָנען אַנטיילנעמען אין קאָנגרעס, וועט זיך ווענדן אָן פאַרשיידענע אומשטענדן. פון דער ווייטנס אָבער — וועל איך זיכער נישט שטיין.“

און נישט נאָר יחידים, אויך אַרגאַניזאַציעס האָבן אויפגעכאַפט מיט באַגייס-טערונג דעם רוף.

די פאַרוואַלטונג פונעם וואַרשעווער יידישן ליטעראַטן און זשורנאַליסטן פאַר-איין האָט אויף אַ זיצונג אָנגענומען אַ באַשלוס „צו סאַלידאַריזירן זיך מיט די אויפגאַבן פונעם קאָנגרעס און אָנצושליסן זיך אין אים“. דער באַשלוס איז איבער-געשיקט געוואָרן קיין פאַריז.

דאָס נעמלעכע איז געשען מיטן יידישן פען-קלוב אין וואַרשע. — די פאַרוואַל-טונג האָט הייס באַגריסט די אינציאַטיוו פון די פאַריזער טוער, און אייניקע פאַר-וואַלטונגס-מיטגלידער האָבן זיך געשטעלט אָן דער שפיץ פון אַ גרעסערן קאָמי-טעט אין וואַרשע צוצוגרייטן די געזעלשאַפטלעכע מיינונג און פירן אַ ברייטע פראָפאַגאַנדע פאַרן קולטור-קאָנגרעס.

אין דעם וואַרשעווער אַרגאַניזיר-קאָמיטעט פאַרן קולטור-קאָנגרעס זיינען אַריין באַוואוסטע שרייבער, שוישפילער, לערער, קולטור-טוער א. א. וו. — פון פאַרשיידענע ריכטונגען און גרופירונגען, אויך מיטאַרבעטער פון די פאַרשיידענע צייטונגען.

די זיצונגען פון אַט דעם קאָמיטעט זיינען אָפּגעהאַלטן געוואָרן אין לאַקאַל פונעם ליטעראַטן-פאַראיין אין וואַרשע.

דער יידישער שול-פאַראיין אין בוקאַוויןע האָט צוגעשיקט קיין פאַריז אַ בריוו, וואו ס'איז צווישן אַנדערן געווען געזאַגט: „מיט גרויס פרייד האָבן מיר אויפגע-נומען די ידיעה וועגן קולטור-קאָנגרעס און מיר באַגריסן פון גאַנצן האַרצן אייער וויכטיקע אינציאַטיוו. אונדזער צענטראַל-קאָמיטעט האָט באַשלאָסן פרינציפיעל זיך צו באַטייליקן אין קאָנגרעס און מיר האָפּן צו קאָנען שיקן אַ דעלעגאַציע.“

דער ש. אַנסקי-פאַראיין אין אַמסטערדאַם האָט מיטגעטיילט: „מיט גרויס צו-פרידנדיקייט נעמען מיר אויף די ידיעה וועגן געפלאַנטן וועלט-קאָנגרעס פאַר יידי-שער קולטור. מיר וועלן זיך אין אים באַטייליקן.“

דער קונסט-קלוב אין טיען-טיין (כינע) האָט געענטפערט: „מיר שיקן אייך איבער די האַרציקסטע וואונטשן צום קולטור-קאָנגרעס. מיר וועלן וואַרשיינלעך שיקן אַ דעלעגאַציע.“

דער קאָפּענהאַגענער יידישער פאַראיין האָבן געשריבן: „מיר דאַנקען אייך פאַר דער איינלאָדונג צום קולטור-קאָנגרעס. מיר באַגריסן אייך און ווינטשן מזל און ברכה אין דער אַרבעט.“

די יידישע אינטעלעקטועלע קרייזן פון בוקאַרעשט האָבן „איבערגעשיקט אַ וואַרעמען יישר-כוח פאַר דער גליקלעכער אינציאַטיוו.“

די יידישע סעקציע פונעם אינטערנאַציאָנאַלן אַרבעטער אַרדן (ניו-יאָרק) האָט מיטגעטיילט: „אונדזער באַציאָנאַלע עקזעקוטיווע האָט אייער איינלאָדונג מיט פאַרגעניגן אָנגענומען. נישט נאָר ווילן מיר זיך אַליין באַטייליקן אין קאָנ-גרעס, מיר וועלן אויך זען, אַז ווי ווייט מעגלעך זאַל זיין די ברייטסטע פאַרטער-טערשאַפט צו דעם צוזאַמענקום.“

דער יידישער אַרבעטער-אוניווערסיטעט (ניו-יאָרק) האָט געענטפערט: „מיר

באגרייפן די באדייטונג פון א וועלט-קאנגרעס פאר דער פארטיידיקונג פון דער מאָדערנער יידישער קולטור און מיר זיינען מסכים אַנטיילצונעמען אין אים".

דער יידישער פאראייניקטער קולטור-פראָנט אין דרום-אפריקע (יאָהאַנעס-בורג) האָט געשריבן: „אין נאָמען פון דער עקזעקוטיוו פון יידישן פאראייניקטן קולטור-פראָנט אין דרום-אפריקע האָבן מיר דעם כבוד אייך מיטצוטיילן וועגן אונדזער באַשלוס אַנטיילצונעמען אין דעם וועלט-קאנגרעס פאר דער פארטיידי-קונג פון דער מאָדערנער יידישער קולטור. מיר באַגריסן אייך האַרציק פאר אייער איניציאַטיוו“.

און אַזוי ווייטער און ווייטער זיינען אָנגעקומען דערמוטיקנדיקע אַפרופן אייף דער ערשטער ווענדונג פון פארשיידענע שטעט און לענדער.

אויך אין דער יידישער פרעסע האָט די איניציאַטיוו צונויפצורופן דעם קול-טור-קאנגרעס געפונען באַגייסטערטע אַפקלאַנגען.

אין די „ליטעראַרישע בלעטער“ (2טן אַקטאָבער 1936) קומט אַ לייט-אַרטיקל, וואו ס'ווערט צווישן אַנדערן געזאָגט: „עס איז איבעריק אַ וואָרט צו פאַרלירן וועגן דער נויטיקייט אין דרינגלעכקייט פון אַזאַ מין קולטור-קאנגרעס. במשך פון די לעצטע יאָרן האָבן מיר נישט איין מאָל אויפגעהויבן די פראָגע און גערופן די קולטור-טוער, די שרייבער, קינסטלער, ווי אויך די צענטראַלע יידישע אינסטי-טוציעס צונויפצורופן אַ יידישן קולטור-קאנגרעס, וואָס זאָל אונטערפירן אַ סך-הכל פון די אַלע וויכטיקע קולטור-דערגרייכונגען אין גאָר דער יידישער וועלט, ווי אויך זיך פאַרטראַכטן אויף די גרויסע בלויוזן אין דער קולטור-טעטיקייט אין פאַר-שיידענע לענדער. מיר האָבן נישט אויפגעהערט אָנצואווייזן אויף די קאַלאַסאַלע שאַדנס, וואָס די צעריסנקייט און צעשפליטערטקייט, וואָס עס הערשט ביי די פאַרשיידענע ריכטונגען און אין די פאַרשיידענע צענטראַל-אינסטיטוציעס ברענגט דער מאָדערנער יידישער קולטור-אַרבעט, וואָס האָט געדאַרפט איין מאָל פאַר אַלע מאָל באַקעמפט ווערן. ליידער איז ביז אַהער נישט געלונגען צו רעאַליזירן די קאַלאַסאַלע אויפגאַבע צו קאָארדינירן די טעטיקייט פון אונדזערע צענטראַלע קולטור-אינסטיטוציעס לכל-הפחות אויף אַזאַ וויכטיקן פונקט ווי אַ קולטור-צו-זאַמענפאַר... און דערווייל גייט ווייטער דער חורבן און די פאַרוויסטונג אויף די פאַרשיידענע געביטן פון אונדזער קולטור-שאַפן סיי אין צענטער און סיי אויף די ערטער!“

די „יידישע פרעסע“ פון בראַזיל האָט געשריבן: „די איניציאַטיוו צונויפצורופן אַן אַלגעמיינלעכן יידישן קולטור-קאנגרעס וועט בלייבן צוציען די אויפמערק-זאַמקייט פון אַלע פראָגרעסיווע כוחות אין יידישן פאַלק. דער יונגער יידישער ישוב אין בראַזיל פאַרמאָגט אַ ריי אינסטיטוציעס (צייטונגען, ביבליאָטעקן, פאַלקס-שולן, קולטור-פאַראיינען א. א.), וועלכע זיינען געבויט אויף יסודות פון יידיש-וועלטלעכקייט. עס וועט געוויס זיין די איידלסטע אַמביציע פון פראָגרעסיוו-קולטורעלן יידישן ישוב אין בראַזיליע צו זיין וואָס-ברייטער פאַרטראַטן אויף דעם קולטור-קאנגרעס“.

די געבראַכטע באַגריסונגען, באַשלוסן און וואונטשן זיינען בלויוז אַ קליינער טייל פון דער מאַסע בריוו, ברכות, דערמוטיקונגען, וואָס דער איניציאַטיוו-קאָמי-

טעט אין פאריז האָט באַקומען פון פאַרשיידענע עקן וועלט, וואו ס'איז געווען נאָר אַ יידישער קיבוץ.

דער קולטור־קאָנגרעס איז אַרויסגעוואַקסן פונעם ווילן און דראַנג פון די ברייטסטע יידישע פּאָלקס־מאַסן, וואָס האָבן יאָרצענדליקער געטרוימט און גע־שטרעבט זיך צו פאַראייניקן, כדי פאַרשטאַרקן די צעשפּליטערטע קולטור־כוחות אין דער יידישער וועלט פאַר געמיינזאַמער טעטיקייט און אויך כדי אינאיינעם בעסער צו קאָנען באַשיצן די קולטור־פּאַזיציעס, וואָס דער אַלץ־וואַקסנדיקער פּאַ־שיום און האַלב־פּאַשיום האָט זיך גענומען אומצוברענגען.

7.

אין דעם אַלגעמיינעם כאַר פון באַגייסטערונג און דערמוטיקונג, האָבן זיך, לידער, גענומען אַריינרייסן אויך אַנדערע שטימען.

ביים אָנהייב האָבן די קעגנער פון אַזאַ פּאָלקס־פאַראייניקונג געשוויגן, זיי האָבן געהאַפט, אַז מ'וועט בלייבן ביי די באַשלוסן און רעזאָלוציעס צו רופן אַן אַלוועלט־לעכן יידישן קולטור־קאָנגרעס.

אין דער יידישער וועלט, אין יעדן לאַנד אויף זיין שטייגער, האָבן זיך געפונען פאַרשיידענע יחידים, ווי אויך קולטור־אַרגאַניזאַציעס, וואָס האָבן זיך גענומען דעם „מאַנאַפּאַל“ אויף די פאַרשיידענע געביטן פון יידישער טעטיקייט, — אויף דער פּאָליטישער, עקאָנאָמישער אָדער קולטור־עלער. אַט די עלעמענטן האָבן זיך געהאַלטן פעסט ביי זייער העגאַמאַניע אויף די יידישע פּאָלקס־מאַסן און אַרבעטער. אַזוי אין די פאַראייניקטע שטאַטן, אַזוי אין פּוילן און אין אַנדערע לענדער.

ווען עס איז מיטן וואוקס פון פּאַשיום אויפגעקומען דער לאַזונג פון דעם פּאָלקס־פּראָגנאָ, האָבן אַט די עלעמענטן אים באַקעמפט. מען האָט נישט געוואָלט אַרויסלאָזן די מאַכט פון די אייגענע הענט. אין דעם האַלב־פּאַשיסטישן פּוילן איז די רעאַקציע געוואָרן אַלץ־שטאַרקער, מען האָט פאַרמאַכט פּראָפּעסיאָנעלע פאַראיינען, ביטער פאַרפּאָלגט די פאַרשיידנסטע קולטור־אַרגאַניזאַציעס, קאַנפּיסקירט אויסגאַבן, וואָס האָבן געטראָגן אַ פּראָגרעסיוון קולטור־ליטעראַרישן כאַראַקטער, מען האָט פּאַנאַג־דערגעטריבן פאַרזאַמלונגען, פאַרהאַקט אַוונט־קורסן, ביבליאָטעקן, שולן, נישט דערלאָזט קיין קולטור־ליטעראַרישע לעקציעס. מ'האַט אויפגעשטעלט די טרויעריק־באַרימטע קאַרטווי־בערעזא — אַ שוידערלעכן קאַנצענטראַציע־לאַגער, וואוהין מען האָט פאַרשיקט אַן אַ שום געריכט פאַר יעדן מינדסטן חשד, פאַר יעדער פּראָגרע־סיווער פּאָליטישער טעטיקייט. ס'איז פאַרשטענדלעך, וואָס אין אַזאַ שווערער, רע־אַקציענערער אַטמאָספּער איז דער לאַזונג פאַר אַ פּאָלקס־פּראָגנאָ הייס אויפגעכאַפט געוואָרן דורך די דערדריקטע און פאַרפּאָלגטע אַרבעטער־מאַסן. אָבער דער רעכטער טייל פונעם פ. פ. ס. (די פּוילישע סאַציאַליסטישע פּאַרטיי) און די מערהייט פונעם „בונד“, וואָס איז אַלץ־מער אַריינגעפאַלן אין די אַרעמס פון די רעכטע פ. פ. ס. האָבן מיט אַלע מיטלען באַקעמפט דעם לאַזונג פונעם פּאָלקס־פּראָגנאָ, און יעדן אויפשפּראַץ אין די אייגענע רייען האָט מען מיט פּאַנאַטישער שנאה אויסגעראַטן.

דאָס וואָס די פ. פ. ס. האָט געטאָן אויף דער אַלגעמיינער גאַס אין פּוילן, האָט דאָס נעמלעכע געטאָן דער „בונד“ מיט מער אייפער. און טריי זיין „טראַדיציע“

פון וועלן דורכאויס זיין „דער איינציקער פֿאַרשטייער“ אויף דער יידישער גאַס, האָט דער „בונד“ אָנגענומען אַ שאַרפע נעגאַטיווע שטעלונג צום קולטור-קאָנגרעס, וואו עס דאַרפן זיין פֿאַרטראַטן פֿאַרשטייער פון פֿאַרשיידענע ריכטונגען אין דער יידישער וועלט.

די ציש״א, די צענטראַלע יידישע קולטור-אָרגאַניזאַציע אין פוילן, וואָס דער „בונד“ האָט מיט דער צייט באַקומען אין איר אַ גרויסע פֿאַרטרעטערשאַפט — (אַרום אַ העלפט מיטגלידער אין דער צענטראַל-פֿאַרוואַלטונג) האָט גענומען שפּילן פֿאַליטיק מיט די אינציאַטאָרן פונעם קאָנגרעס, — יאָגענעטפּערט און נישט-גע-ענטפּערט אויף דעם רוף פון פֿאַריז, מען האָט געברויכט פֿאַרשיידענע דיפּלאַמאַטישע קונצן, ווען מען האָט דערזען, אַז דער קולטור-קאָנגרעס ווערט אַ פֿאַקט, האָט מען אויף דעם פּלענום פון דער הויפּט-פֿאַרוואַלטונג פון ציש״א, וואָס איז פֿאַרגעקומען דעם 5-6טן דעצעמבער 1936, מיט 11 שטימען קעגן 9 אָפּגעוואָרפן די ווענדונג פון פֿאַריזער אינציאַטיוו-קאָמיטעט זיך צו באַטייליקן אינעם קאָנגרעס. די „מערהייט“ (די בונדישע שטימען) אויף דעם פּלענום איז נישט געווען די אַבסאָלוטע מערהייט פון דער הויפּט-פֿאַרוואַלטונג. עס האָבן אויסגעפּעלט אייניקע מיטגלידער, גראַד באַגייסטערטע אָנהענגער פונעם קולטור-קאָנגרעס (צווישן אַנדערע דר. י. קרוק, וועלכער האָט זיך באַטייליקט אין אַ ריי באַראַטונגען פון דעם אינציאַטיוו-קאָ-מיטעט אין פֿאַריז).

אַט דער נישט-קאָנסטיטוציאָנעלער און שעדלעכער באַשלוס פון דער ציש״א האָט אַרויסגערופן אויפּרעגונג און פֿאַרביטערונג קעגן דער צופּעליקער מערהייט פון דער ציש״א-פֿאַרזאַמלונג.

אין דעם אומפֿאַרטייאישן „ווילנער טאַג“, וואָס איז אויך געווען דער אָרגאַן פונעם ווילנער שולוועזן, פונעם צ. ב. ק. (צענטראַלן בילדונג-קאָמיטעט, וואָס האָט געהאַט אַ גרויסע צאַל שולן, לערער, שילער), — איז פֿאַרעפּנטלעכט געוואָרן אַ שאַרפּער אַרטיקל אונטערן נאָמען: „די מאַסן וועלן דעם באַשלוס נישט אָנער-קענען!“ צווישן אַנדערן איז אינעם אַרטיקל געזאָגט געוואָרן: „... מיר רייבן די אויגן פון פֿאַרוואַנדערונג: אָפּגעוואָרפן?! די צענטראַלע יידישע קולטור-אָרגאַניזאַציע, אונדערזע העכסטע אינסטאַנץ אויפן געביט פון יידישער פֿאַלקס-בילד-דונג, די אָרגאַניזאַציע, וואָס איז באַרופן צו שטיין אויף דער וואַך פון יידיש און יידישער קולטור, וואָרפט אָפּ אַ אינציאַטיווע אַט די קולטור צו פֿאַרטיידיקן און פֿאַרשטאַרקן?“

דער מחבר פונעם אַרטיקל ברענגט די טענות פון דער בונדישער „מערהייט“ קעגן די אינציאַטאָרן פונעם קולטור-קאָנגרעס. ער ציטירט דעם אויפּרוף פון דעם אינציאַטיוו-קאָמיטעט אין פֿאַריז און זאָגט: „איצט משפּט אַליין, צי אַט די ווענדונג איז טאַקע אַזוי געפּערלעך אָנגעפּראַפט מיט אָפּאַרטוניזם און כלל-ישראלדיקייט, ווי מען שרעקט אונדו.“ דער מחבר ענדיקט זיין אַרטיקל מיט די ווערטער: „... די מאַסן פון ציש״א וועלן נישט אָנערקענען דעם פֿאַלשן באַשלוס פון פּלענום, זיי וועלן צווינגען די אָנפירונג פון דער ציש״א צו רטווידירן זייער שטעלונג צו דער גאַר וויכטיקער פֿאַריזער אינציאַטיווע פון אַ וועלט-קאָנגרעס צו פֿאַרטיידיקן די מאַדערנע יידישע קולטור.“

א באַוואַסטער שרייבער, קולטור-און שול-טוער פון ווילנע האָט געמאַלדן אין אַ בריוו צו די „ליטעראַרישע בלעטער“, אַז „דער באַשלוס פון דער ציש״אַ איז אַ גרויסער פעלער און וועט דאַרפן געענדערט ווערן פונקט ווי זיי האָבן גע-ענדערט דעם פריער-אַנגענומענעם באַשלוס נישט צו באַטייליקן זיך אין די וואָלן צו די קהלות. דערנאָך האָבן זיי (די בונדיסטן!) געקלאַפּט אויף צוריק.“

דער ווילנער לערער-פאַראיין (פון די ציש״אַ-שולן), האָט אַרגאַניזירט אַן אַלגעמיינע פאַרזאַמלונג וועגן דעם אומגערעכטן ציש״אַ-באַשלוס. די מערהייט פאַרזאַמלטע איז „אַרויסגעטראָטן קעגן דעם באַשלוס פון דער ציש״אַ נישט צו באַ-טייליקן זיך אינעם קאַנגרעס, און האָבן אונטערגעשטראַכן די וויכטיקייט פון קאַנ-סאַלידירן די פּראָגרעסיווע כוחות אין שוץ פון די קולטור-פּאַזיציעס. עס איז באַ-שלאָסן געוואָרן אַליין אין קאַנגרעס זיך יאָ באַטייליקן און ווענדן זיך צום צב״ק, ער זאָל צונויפּרופן אַ פּלענום, וואָס זאָל נעמען אַ שטעלונג צום קאַנגרעס. די פאַר-זאַמלונג האָט זיך געשלאָסן מיט דער מיינונג, אַז די ציש״אַ מוז איר באַשלוס רע-ווידירן.“

אין ווילנער „אַוונט-קוריער“ האָט דער רעדאַקטאָר (א. י. גראַדזענסקי) גע-שריבן וועגן דעם ציש״אַ-באַשלוס אַט וואָס: „אין אַ מאַמענט ווען די יידישע קול-טור איז אַרומגערינגלט מיט אַזוי פיל שונאים, ווען די יידישע שפּראַך ווערט אין טייל לענדער פאַרפאַלגט, יידישע שולן ווערן געשלאָסן, די יידישע ליטעראַטור ווערט נישט אונטערגעשטיצט, ווען ס'פאַלט די יידישע בוך-פּראָדוקציע, ווען יידישע קינסטלערישע זשורנאַלן זיינען כמעט נישט בנמצא, אין אַזאַ צייט האָט דער עצם פאַקט, וואָס די יידישע קולטור שטייט פאַר אַ סכנה פון פאַרטריבן צו ווערן פונעם יידישן לעבן דורך פאַרשיידענע פאַשיזמען, געדאַרפט ענגער צונויפּשליסן די רייען פון דער יידישער געזעלשאַפּט אַרום דער יידישער קולטור און נעמען זי אונטער אַן אַלגעמיינער שוץ. ווער קאָן אין אַזאַ מאַמענט פון סכנה נאָך האָבן די דרייסט-קייט אַפּצואווענדן זיי אַ האַנט פון הילף, זיך אומצוקערן מיטן רוקן צו אַ יידישן קולטור-קאַנגרעס?“

עס האָבן גענומען שטרעמען פּראָטעסטן צו דער ציש״אַ אין וואַרשע. די פאַרוואַלטונגס-מיטגלידער פון דער ציש״אַ (די לינקע פּועלי-ציון, די אומאַפּהענ-גיגע, די אומפאַרטייאישע) האָבן געשריבן שאַרפע אַרטיקלען, אויפגעטראָטן אויף עפנטלעכע פאַרזאַמלונגען, אָבער די בונדיסטן האָבן איגנאָרירט די אַלע פּאַדע-רונגען און פּראָטעסטן.

די פאַרוואַלטונג און פּעדאַגאָגישער ראַט פון דער יידישער פּאַלקס-שול (פון דער ציש״אַ) אין היידזשישאק (ווילנער געגנט) האָט איינשטימיק אַנגענומען אַזאַ רעזאָלוציע: „די מערהייט פון ציש״אַ האָט נישט געטאַרט מיט אַזאַ לייכטן געמיט אַפּוואַרפן די ווענדונג פון פאַריזער איניציאַטיוו-קאָמיטעט. די פאַרוואַלטונג און פּעדאַגאָגישער ראַט זיינען ביי דער מיינונג, אַז די ציש״אַ האָט קודם-כל געמוזט זיך אַנפּרעגן וועגן דער שטעלונג פון אַלע שולן און שול-טוער און נישט מיט אַ מערהייט פון צוויי שטימען אַפּוואַרפן אַזאַ לעבנס-וויכטיקן קולטור-ענין. מיר פּאַדערן דעריבער אויף די ציש״אַ צו רעווידירן דעם באַשלוס און בעטן די פּריינט פון יידישן שול-וועזן זיך אַרויסצוזאָגן אין דעם דאָזיקן ענין.“

8.

כדי רעכטפערטיקן דעם אומדערהערטן באשלוס — אפצואוואַרפן די וועגן-
דונג פון דעם פאַריזער איניציאַטיוו-קאָמיטעט — איז מען אַרויס פון די בונד-
קרייזן מיט אַרטיקלען צו „באַגרינדן“ דעם פאַלשן באשלוס. מען האָט געבראַכט
פאַרשיידענע „טעאָרעטישע“ סברות און געפרוואווט „מטהר זיין דעם שרץ מיט
ק"ן טעמים“...

מען האָט די איניציאַטאָרן פונעם קאָנגרעס געפרוואווט פאַרוואַרפן איין חטא.
אַ צווייטן, אַ דריטן.

דער דעמאָלסדיקער פאַרזיצער פון דער צייש"אָ ח. ש. קאָזדאַן איז אַרויס מיט
אַן אַרטיקל אין דער „נייער פאַלקסצייטונג“ (1 יאַנואַר 1937) מיט קנאַקנדיקע
אונטערקעפלעך: „אַן איבערגאַנג, וואָס איז איצט אויף דער ריי“, „כאַפּערלעך“,
„דער געוועט וועגן פרינציפּלאַזיקייט“, „די פּראָגרעסיווע פּערזענלעכקייט“, פון
די „קעפלעך“ פאַרשטייט מען שוין, ווי דער צייש"אָ-פירער האָט „צערעכט גע-
מאַכט“ די גאַנצע איניציאַטיוו פון אַ קולטור-קאָנגרעס. דערביי האָט ער צוגע-
געבן אַ „היסטאָריש“ וואָרט, וואָס מוז פאַרצייכנט ווערן לזכרון: „די געמיינזאַמ-
קייט און אַלוועלטלעכקייט פון די שול-און קולטור-באַוועגונגען אין באַזונדערע
לענדער איז זייער פּראָבלעמאַטיש“. דאָ האָט זיך אַרויסבאַוויזן די פאַלשע איינ-
שטעלונג פונעם „בונד“ נאָך פון די אַלטע סאַביעסקיס צייטן... און מיט אַט דעם
לאַנג-פאַרזאָווערטן געווער האָט מען געוואַלט קעמפן קעגן דער אידיע פונעם
אַלוועלטלעכן קולטור-קאָנגרעס. מען האָט אויך פאַרעוואַרפן די איניציאַטאָרן,
הלמאי זיי פאַרבעטן צום קאָנגרעס באַוואוסטע פאַרדינסטפולע שרייבער און
וויסנשאַפטלער. מען האָט געמאַכט שטעכווערטלעך, הלמאי מען רעדט וועגן
יידישן פאַלק א. א. וו. מען האָט באַשולדיקט דעם פאַריזער קאָמיטעט מיט „פרינ-
ציפּלאַזיקייט, צעשוואַמענקייט“, מיט „יידישלעכן רודף-שלום“, און נאָך אַזעלכע
אַבסורדן...

באַוואוסטע שרייבער, לערער און קולטור-טוער זיינען אין יענער צייט אויפ-
געטראָטן אין דער פרעסע, אויף פאַרזאַמלונגען און אויפגעוויזן די שעדלעכקייט
און אומפאַראַנטוואָרטלעכקייט פון די בונדישע אַרויסטריטן.

דער מאַנגל אין פּלאַץ דערלויבט נישט ברייטער זיך אַפצושטעלן אויף די
וויכטיקע אַרטיקלען, וואָס זיינען דאָן פאַרעפנטלעכט געוואָרן. מירן ברענגען בלויז
אַ פאַר קירצערע אויסצוגן.

גרשון פּלודערמאַכער, דער פאַרדינסטפולער ווילנער לערער, איינער פון די
ערשטע גרינדער-באַגרינדער פון דער יידישער וועלטלעכער שול, אַליין אַ לאַנג-
יאַריקער „בונדיסט“, האָט שאַרף קריטיקירט די צייש"אָ-שטעלונג און אַפגע-
וואַרפן די טענות-מענות פון די בונדישע צייש"אָ-פירער.

ג. פּלודערמאַכער האָט ריכטיק באַטאָנט, אַז „די אידיע (פון אַ קולטור-קאָנ-
גרעס) איז גאַרניט קיין נייע, זי איז פון איין עלטער מיט דער גאַנצער אַרגאַני-
זירטער מאַדערנער יידישוועלטלעכער קולטור-באַוועגונג אין דער פּוילישער
רעפּובליק. זי איז אַנטשטאַנען שוין אויף די ערשטע קולטור-באַראַטונגען אין
וואַרשע אין די יאָרן 1919-1920, ווען ס'איז געלייגט געוואָרן דער פּונדאַמענט פון

דער יידישער שול-ארגאניזאציע... א סך אנהענגער האט די קאנגרעס-אידיע געהאט אויפן ערשטן שול-צוזאמענפאר אין יאר 1921. מיט דער צייט איז דער געדאנק געווארן נאך רייפער, אזוי ארום, אז אויפן צווייטן שול-צוזאמענפאר אין יאר 1925 איז דער באשלוס וועגן קאנגרעס אָנגענומען געווארן איינשטיימיק דורך די 264 דעלעגאטן, וואָס האָבן געהערט צו די פאַרשיידענע פּראָקציעס*.

ג. פלודערמאכער טרעט באַזונדערס שאַרף אַרויס קעגן דער אומגעלומפער-טער הנחה, אז „די געמיינזאמקייט און אַלױעלטלעכקייט פון די שול-און קולטור-באַױעגונגען אין באַזונדערע לענדער איז זײער פּראָבלעמאַטיש“. ער ברענגט אויסצוגן פון דעמזעלבן ת. ש. קאַזשאַן, וואָס ער האָט געשריבן מיט אַ פּאַר יאָר פּרײער: „פאַרױאַס זאָל יעדע מדינה און מדינהלע געלאָזט װערן אויפן אייגענעם באַראַט און רײזיקע? פאַרױאַס זאָל דאָ נישט אַרגאַניזירט װערן אַ סיסטעמאַטישע צוזאַמענאַרבעט מיט מאַקסימאַלער שפּאַרזאַמקייט און ראַציאָנאַלער כּוחות-פּאַר-טײלונג?... די יידישע מאַסן-קולטור װערט געבױט אין פּאַרשײדענע לענדער, אַלע סעקטאָרן רעדן אַבער אײן לשון, אַרבעטן מיט די זעלבע מעטאָדן, און לאַמיר גלױבן, אַז אויף אַט דעם באַדן װעט סוף כל סוף קומען צו אַ פּאַרשטענדיקונג מיט די יעניקע, װאַס זײנען בײז איצט געװען פּײנטלעך צו אונדזער אַרבעט“. און אַפֿ-שלאַגנדיק די אַלע אַטאַקעס קעגן דעם געפּלאַנטן קולטור-קאָנגרעס, פרעגט ג. פּלודערמאַכער: „הײנט װי זשע קאָן מען זיך איצט אַרױסזאָגן קעגן קולטור-קאַנגרעס?... און צי דען קאַנען מיר אין אונדזער אַרבעט אויסמײדן אַלױעלטלעכע צוזאַמענקומס?“

און נאָכן אַנצײכענען אַ רײ פּלענער און װאונטשן פאַרן קולטור-קאָנגרעס, באַטאַנט ג. פּלודערמאַכער: „בײ אַזאַ ברייטער פּלאַטפּאַרם קאָן דער קאָנגרעס װערן אַ זאַמלפּױנקט פון פּאַרשײדענע עלעמענטן פון דער פּראָגרעסױווער יידישער געזעל-שאַפטלעכקייט, װעלכע װעלן דאָ דאַרפן געפּינען אײן געמײנזאַמע שפּראַך“. (ליט. בלעטער, 22טן יאַנואַר 1937).

ש. מענדעלסאָן, וואָס האָט זיך אַטעסטירט, פאַר אַ „פּערזענלעכן אַנהענגער פון אַ קולטור-קאָנגרעס“, איז אַרויס מיט שפּאַגל נייע טענות-מענות צום קולטור-קאָנגרעס. דאָס שמעקט אים נישט און דאָס איז אים נישט צום האַרצן. אַ קולטור-קאָנגרעס בכלל — אדרבא וּאדרבא, נאָר װאַס דען? אײן קלײניקייט פּעלט דאָ: װען מען זאָל זיכערן דעם „בונד אַ מערהײט, װאַלט ער מסכים געװען צו קומען, װי אַ לײטישער מחותן, אויף דער קולטור-חַתונה.

און אַט אַ נייער מוראדיקער פּאַרברעך: הלמאי, און פאַרױאַס האָט מען גע-שיקט דעם אויפּרוף צו ש. דובנאַױן, וואָס האָט אפילו געשיקט צו די אינציאטאָרן אַ באַגריסונג...*).

דעם 5טן פעברואַר 1937, איז מען אַרויס מיט אַן אַרטיקל, „נאָך אַמאַל װעגן אַלױעלטלעכן קולטור-קאָנגרעס“, װא מען האָט געמאַכט בלבולים, אַז „דער פּאַ-

* מיר ברענגען אײנעם אַלמאַנאַך אַן אַרטיקל פון בן אדיר (א. ראָזין) װעגן די פּאַרוואָרפן פונעם בונידשן צ. ק, הלמאי צװישן די אײנגעלאַנדענע איז אויך דאָ אַזאַ „שעדלעכער“ נאָמען הי ש. דובנאַױן...

ריווער קולטור-קאָנגרעס איז שוין אַרײַנגעפאַלן אין פּאַליטישער געפּאַנגענשאַפּט, און אַז ״קינדער אין די װיגן װיסן, אַז מען איז טאַקע אויסן פּאַליטישע פּאַרטיי-פּאַליטיק״. ח. ש. קאַזדאַן האָט אינעם ציש״אַ-אַרגאַן „שול-װעזן“ פּאַרגעװאָרפּן, אַז דער פּאַרײַזער קולטור-קאָנגרעס גייט גאַר אויפן װעג פּון „קאַמפּראַמיסן — בּנוגע דעם פּרינציפּ פּון יידיש און װעלטלעכקייט, בּנוגע דעם כאַראַקטער פּון אונדזער מאַסן-קולטור, בּנוגע דער באַדייטונג פּון אונדזער יידיש-װעלטלעכער שול און איר אַדורכגעמאַכטן װעג“.

דער װידערשטאַנד קעגן געפּלאַנטן קולטור-קאָנגרעס אין די בּונדיסטישע קרייזן איז געגאַנגען אַלץ װײטער.

אויף דעם װעג פּון אומפּאַראַנטװאַרטלעכע אַרויסטריטן איז מען געגאַנגען װײטער און װײטער, און אַלץ מיט דער כּוונה אַפּצושװאַכן די געװאַלדיקע באַװע-גונג פּאַרן קולטור-קאָנגרעס.

עס איז טשיקאַװע, אַז די פּאַרװאַלטונג פּונעם יידישן אַרטיסטן-פּאַראַיין איז פּוילן האָט אויך אַנגענומען (מיט עפּעס אַ גישיקער מערהייט!) אַ באַשלוס גישט צו באַטייליקן זיך אינעם קולטור-קאָנגרעס, הגם די אַנגעװעזענע און די קולטור-רעלטע שװישפּילער אין פּוילן האָבן אַפּן און מוטיק געקעמפט פּאַרן קולטור-קאָנגרעס. װי עס איז געשען? פּשוט — עס איז דער קליינער פּאַרװאַלטונג געגעבן געװאָרן פּאַלשע אינפּאַרמאַציע דורך דעם דעמאָלסדיקן פּירער פּונעם פּאַראַיין, אַ מענטש, װאַס איז ביטער באַקעמפט געװאָרן דורך די שװישפּילער גופּא, און װאַס זײן אייגענע פּאַרטי האָט זיך פּון אים אַפּגעשאַקלט. ער האָט זיי דערציילט בבא-מעשיות, אַז דער פּאַרײַזער פּון ליטעראַטור-און זשורנאַליסטן פּאַראַיין און דער פּאַרײַזער פּונעם פען-קלוב אין װאַרשע האָבן אַפּגעגעבן שריפטלעכע דערקלערונג-גען, אַז די ביידע אינסטיטוציעס ציען צוריק זייערע פּריערדיקע באַשלוסן זיך צו באַטייליקן אינעם קולטור-קאָנגרעס אין פּאַריז. אויפּן סמך פּון אַט דער „אינפּאַר-מאַציע“, האָבן די פּאַר מיטגלידער פּון אַרטיסטן-פּאַראַיין זיך „סאַלידאַריזירט“ מיטן פען-קלוב און ליטעראַטור-פּאַראַיין. די מעשה איז אַבער געװען אַ געמײנער ליגן.

די ביידע פּאַרײַזער האָבן עפּנטלעך פעסטגעשטעלט, אַז ס'איז שקר וכזב. װאַס שײך דעם יידישן װיסנשאַפּטלעכן אינסטיטוט — איז די גאַנצע צײט, זײנט דער קולטור-קאָנגרעס איז גערופּן געװאָרן, גישט פּאַרגעקומען קיין פּלענאַרע זײ-צונג פּון דער צענטראַלער פּאַרװאַלטונג. און ס'איז געװען פּאַלש די מעשה, אַז דער ייוואַ איז געװען קעגן דעם קולטור-קאָנגרעס. װען אַ ייוואַ-פלענום װאַלט געװען פּאַרגעקומען, װאַלט געװיס אַ גרויסע צאַל, אויב גישט אַ באַדייטנדיקע מערהייט — געשטימט פּאַר דעם קולטור-קאָנגרעס. אין אונדזער װאַרשעװער ייוואַ-פּירערשאַפּט האָבן מיר געהאַט אַן אַבסאָלוטע מערהייט אַנהענגער און אויך אַקטיווע טוער פּונעם קולטור-קאָנגרעס, װי נח פּרילוצקי, י. גיטערמאַן, דר. ר. מאַהלער, דר. ע. רינגעל-בלום, איך, א. א. װ. אויך דער ציוניסטישער און ייוואַ-פּירער דר. יצחק שיפּער איז געװען דורכאויס סימפּאַטיש צום קולטור-קאָנגרעס.

יאַ, צװישן די פּאַרשיידנסטע טענות-מענות האָט מען אויך פּאַרגעװאָרפּן דעם איניציאַטיוו-קאָמיטעט פּאַר דעם װאַל-מאַדוס. די טענה איז צװישן אַנדערע אַרויס-געזאַגט געװאָרן דורך די בּונדישע ציש״אַ-פּירער. מען װיל מיטן װאַל-מאַדוס עמעצן אַרײַנגאַרן...

לאָמיר ברענגען דאָ די ווענדונג פונעם פאַריזער אַרגאַניזיר-קאָמיטעט, גע-
שיקט דעם 13טן פעברואַר 1937 צו דער ציש"אָ, צום ייוואָ, צום אַרבעטער-רינג אין
אַמעריקע: „כדי צו געבן אייער אַרגאַניזאַציע אין די צוגרייטונגס-אַרבעטן צום
קאַנגרעס דעם פּלאַץ, וועלכן זי פאַרדינט, לייגן מיר פאַר, אַז עס זאָל זיך צונויפ-
טרעפן פאַרשטייער פון אונדזער אַרגאַניזיר-קאָמיטעט מיט די פאַרשטייער פון די
גרויסע יידישע קולטור-אַרגאַניזאַציעס אין אייראָפּע און אַמעריקע. אויף דער באַ-
ראַטונג וועט דאַרפן ענדגילטיק אויסגעאַרבעט ווערן דאָס פּראָגראַם פון קאַנגרעס
און אויך דער וואַל-מאַט. אויב אַלע אַנוועזנדיקע אַרגאַניזאַציעס וועלן קומען צו
אַ הסכּם, וועט גלייך אויפן אַרט געשאַפן ווערן דער צענטראַלער אַרגאַניזיר-קאָמי-
טעט פאַרן קאַנגרעס. מיר בעטן, איר זאָלט אונדו ענטפּערן, צי זיינט איר מסכים
מיט אונדזער פאַרשלאָג און אויב יאָ, וועלכע דאַטע זעט איר פאַראויס פאַר דער
דאָזיקער באַראַטונג.“

אויף וויפל די אַרגאַניזאַציעס האָבן „ערנסט“ געמיינט מיט אַ קולטור-קאַנגרעס,
וויזט דער פּאַקט, אַז אַט די ווענדונג פון אַרגאַניזיר-קאָמיטעט איז געבליבן אָן
אַן ענטפּער.

אַט אזוי זעט אויס די אומגעלומפערטע באַשולדיקונג, אַז אַ גרופּע פאַריזער
יידישע קאָמוניסטן האָבן גערופן אַ קולטור-קאַנגרעס, — די באַשולדיקונג, וואָס
אויך די „אַלגעמיינע ענציקלאָפּעדיע“, ווי געזאָגט, האָט פאַרציכנט, אין 1942,
לזכרון עולם.

מיר ברענגען ווייטער אַ פאַר שורות פון נאָך אַן אַפיציעלער ווענדונג צו יידישע
שרייבער און קולטור-בויער, וואָס איז אַרויסגעשיקט געוואָרן פון פאַריז מאַי 1937,
שוין אינעם נאָמען פונעם פאַרברטייערטן אַרגאַניזיר-קאָמיטעט פונעם יידישן קול-
טור-קאַנגרעס. עס ווערן אויסגערעכנט אייניקע צענטראַלע קולטור- און קונסט-
אינסטיטוציעס פאַר פאַרשיידענע לענדער, וואָס האָבן זיך שוין אָנגעשלאָסן אין דעם
קולטור-קאַנגרעס און עס ווערט געזאָגט: „אַבער דער ענין קולטור-קאַנגרעס האָט
נאָך נישט געוואונען, צום באַדויערן, אַלע קרייזן, וואָס שטייען אויף דער וואַך פון
דער יידיש-וועלטלעכער קולטור. פיל גרויסע אינסטיטוציעס האַלטן זיך נאָך אָן
אַ זייט פון די צוגרייט-אַרבעטן, און עטלעכע, אגב זייער וויכטיקע, האָבן זיך אינ-
גאַנצן אָפּגעזאָגט אַנטיילצונעמען אינעם קאַנגרעס.“

אין דער ווענדונג קומט אַ וויכטיקע פאַריזערונג: „דער קאַנגרעס וועט זיין
געבויט אויף די אויסשליסלעכע צוויי פּרינציפּן: פון יידיש און וועלטלעכקייט.
מיר גלויבן אויפריכטיק, אַז אויף דער דאָזיקער באַזע קאָנען מיטאַרבעטן אַלע, אָן
אויסנאַם, די וואָס טוען באמת יידישע קולטור-אַרבעט און וואָס בויען די קולטור
פון די יידישע פּאַלקס-מאַסן. אין דעם זין וועט אין די קאַנגרעס-אַרבעטן באַאירט
ווערן בלויז דאָס, וואָס פאַראייניקט אַלעמען און נישט דאָס, וואָס צעטיילט. אין די
ראַמען פונעם פּרינציפּ פון יידיש-וועלטלעכקייט, וועלן קאָנען קומען צום אויסדרוק,
פאַרשטענדלעך, אַלע פאַרשיידענע ניואַנסן פונעם יידישן קולטור-געזעלשאַפּטלעכן
געדאַנק. אַבער עס וועט נישט דערלאָזן ווערן קיין שום מעגלעכקייט פון מאַיאָריזירן
דעם קאַנגרעס דורך וועלכע עס זאָל נישט זיין ריכטונגען פון רעכטס אָדער לינקס.“

אין דעם זין גיבן מיר, און שטרייכן עס עפנטלעך אונטער, די ווייטגייענדיקסטע און פארמעלטטע גארָאָנטייטס."

מיר זעען גאנץ קלאַר, אַז קיינער האָט קיינעם נישט געוואָלט „אַרײַנפֿאַרן" און מאַיאַרזירן אים...

9.

זומער 1937 בין איך געווען אין פאַרזי ווי דער ייִדישער דעלעגאַט פון פּוילן צום אינטערנאַציאָנאַלן קאָנגרעס פון די פען־קלובן. אין פאַרזי איז אויך פאַרגעקו־מען, אַ פאַר וואָכן נאָך דעם קאָנגרעס פון די פען־קלובן, דער אינטערנאַציאָנאַלער שרייבער־קאָנגרעס.

די לופט איז דאָן געווען אַנגעפּילט מיט פּולווער, וואָס האָט געקאָנט יעדע מי־נוט אויפֿרייסן. אין שפּאַניע זיינען דאָן פאַרגעקומען די גרויליקע קאַמפּן, — עס איז געווען דער גרויסער, דרייַסטער פאַרמעסט פון מוסאָליני און היטלער, דער פאַרמעסט, וואָס פון זיין אויסוועג איז געווען געווענדט זייער ווייטערדיקער גאַנג צו פאַרכאַפּן און אַקופּירן די וועלט. מען איז געווען געשפּאַנט ביז דער לעצטער מדרגה. אַט די אומרואַיקייט און געשפּאַנטקייט האָט זיך געלאָזט פּילן אויך אין דעם פען־קאָנגרעס, וואָס מען האָט אַלעמאַל באַמיט זיך צו האַלטן אים ווייט פון אויפֿ־רייזנדיקע פּאָליטישע פּראָגן. שוין דאָס אַליין, וואָס דער קאָנגרעס איז פאַרגעקומען נישט אין רוים, וואו ער איז געווען געפּלאַנט, נאָר אין פאַרזי, דאָס אַליין האָט צוגעגעבן דעם פען־קאָנגרעס אַ באַזונדערן אויסזען. דאָס פּאַשיסטישע דייַטשלאַנד, מיט זיינע „ראַסן־שרייבער, איז נישט געווען פאַרטראַטן. פאַרשטייער פון דייַטשלאַנד זיינען געווען: היינריך מאַן (ערן־מיטגליד), לעאָן פּויכטוואַנגער און נאָך אייניקע באַקאַנטע רעוואָלוציאָנערע דייַטשע שרייבער. שפּאַניע, דאָס פאַרגאַ־סענע מיט בלוט פונעם מאַרטירער־פּאַלק, איז געשטאַנען פאַר די אויגן און נישט אַראָפּ פון די ליפּן. און ווי מען האָט אינעם קאָנגרעס־פרעזידיום נישט באַמיט זיך אַרויסצונעמען די שאַרפע אויסדרוקן פון דער פאַרגעלייגטער רעוואָלוציע וועגן שפּאַניע, זיינען דאָך פאַרבליבן אייניקע האַרבע פּראָטעסט־און וואַרנונג־ווערטער. עס איז אויך געווען אַ רעוואָלוציע וועגן די רדיפות אויף יידן אין פאַרשיידענע לענ־דער, וואָס איז אויסגעהערט געוואָרן מיט טיפּן ערנסט. אין לויף פון די עטלעכע טעג האָט מען אויפּן פען־קאָנגרעס געהערט ווערטער און איבערגעלעבט מאַמענטן, וואָס זיינען זעלטן געווען אויף די צירליך־מאַנירלעכע פּאַרזאַמלונגען פונעם פען־קאָנגרעס.

גאַר אַנדערש איז געווען דער שרייבער־קאָנגרעס צו פאַרטיידיקן די קולטור. אויפּן פען־קאָנגרעס האָט מען זיך באַמיט אויסצומיידן שאַרפע פּאָליטיק און אַלץ געזוכט מיטלען צו באַרואיקן די געמיטער. דאָ, אויפּן שרייבער־קאָנגרעס פאַר־קערט — איז אויבנאָן אַרויסגערוקט געוואָרן שאַרפע אַנטי־פּאַשיסטישע פּאָליטיק... אויף דער בינע איז געהאַנגען אַ ריזיק בילד פון דעם דערמאָרדעטן שפּאַנישן פּאַעט גאַרציע לאַרקאַ, — אַ באַשיינפּערלעכער באַוויזן פון פּראָקאַס מעשי־תעוועים.

די ערשטע זיצונגען פון אַט דעם שרייבער־קאָנגרעס זיינען פאַרגעקומען אין שפּאַניע גופּא, אין דעם באַלאַגערטן מאַדריד. דאָס האָט געהאַט אַ געוואָלדיקן באַ־

טייט, — דאָס האָט אונטערגעשטרעכט דעם קעמפּערישן און רעוואָלוציאָנערן כאַ-ראַקטער פונעם קאָנגרעס, וואָס האָט פאַרבונדן זיין גורל און זיינע טראַכטענישן מיט דעם היסטאָרישן קאָמף אין דער צעפּייניקטער שפּאַניע, וואָס איז געווען פיל מער ווי אַ קאָמף בלויז פון און פאַר שפּאַניע. די אַלע באַטייליקטע אינעם שרייבער-קאָנגרעס זיינען געווען אונטער דעם פּרישן אויפשטיערנדיקן איינדרוק פון דעם געזעענעם און געהערטן אין דער פאַרבלוטיקטער שפּאַניע.

אין דער זעלבער צייט האָט זיך געעפנט אין פאַריז די גראַנדיעזע וועלט-אויסשטעלונג. אין הונדערטער און הונדערטער פּרעכטיקע געביידעס, פּאָויליאָנען און פּאַלאַצן, צעוואַרפן אויף די גרויסע, שיינע, ברייטע שטחים פון דער זעלטענער שטאַט פאַריז, זיינען אויסגעשטעלט געווען דורך פעלקער און זייערע קולטורן אַלדאָס שענסטע און דערהויבנסטע, וואָס דער מענטשלעכער געדאַנק און זיין פּאַנטאַזיע האָבן געשאַפן. אָבער „צווישן די שורות“ פון אַט די מעכטיקע „מענטשלעכע מגילות“ האָט מען געקאָנט דערזען און אַרויסלייענען די מורא, דעם אַנאַג, די וואַרונג, אַז מען שטייט ערב אַ גרויסער וועלט-און קולטור-קאָטאָסטראַפּע.

אין סאַמע צענטער פון דער אויסשטעלונג, אויף דער הויפּט-אַלייע, ביי דעם שפּאַנישן פּאָויליאָן איז אויף אַ ריזיקער וואָנט געווען אויסגעמאַלט פּיקאַסאָ באַ-רימט שרייענדיק בילד — דער צעשניטענער אויף שטיקער אַקס, — דער סימבאָל פון דער צעריסענער און צעפּיצלטער שפּאַניע, וואָס גייט אָפּ מיט בלוט ביים גלייכ-גילט פון דער מערהייט פון דער וועלט. און דערביי איז אויפגעבויט געווען דער דייטש-נאַצישער מעכטיקער פּאָויליאָן מיט די קאַלאָסאַלע טעמפע פיגורן, וואָס האָבן געדראַט מיט זייער שוואַרצער גבורה און אַנגעזאַגט דער נאַרישער סענטי-מענטאַלער קולטור-וועלט, אַז זיי גרייטן זיך, גאַרנישט אויף קאָטאָוועס, צו פאַרכאַפן די וועלט — פאַרשקלאַפן זי און פאַרשליידערן זי אויף יאָרהונדערטער צוריק.

אַט דער געמיש פון ליכטיקייט און פינצטערניש, פון האַפענונג און דערדריקונג האָט געהערשט דאָן, אין יענעם זומער, ווען עס האָט זיך געוואַרעמט און אויסגעפיקט אין די פּראַגרעסיווע יידישע קרייזן דער דרייטער געדאַנק צו פאַררופן די פּאַר-שטייער פונעם יידישן שאַפן, פון דער יידישער קולטור איבער גאַרער וועלט צו באַראַטן זיך וועגן דער פאַרטיידיקונג פון די עקאָנאָמישע און קולטור-פּאָזיציעס, וועלכע ווערן באַדראַט.

10.

אין איינעם אָן אָונט, יוני 1937, בין איך בייגעווען אין דער סטודיע-גאַלעריע פון באַרימטן סקולפּטאָר נחום אַראַנסאָן אויף אַ זיצונג פון דער עקזעקוטיווע פונעם יידישן קולטור-פּראָגראַם אין פאַריז, וואו מען האָט אַרומגערעדט פּרטים וועגן דעם פאַרשטייענדיקן יידישן קולטור-קאָנגרעס. עס זיינען געקומען צו דער זיצונג: בן אדיר (א. ראָזין), פּראָפּ. קיוועלעוויטש, דר. ה. סלאָוועס, משה שאַליט, לעאַ קעניג, דר. י. נ. שטיינבערג און נאָך אייניקע. אויף די קליינע ווייכע שטולן, אין דער אַרומרינגלונג פון די מייסטערשטיק פונעם גרויסן סקולפּטאָר, האָט מען זיך באַ-ראַטן. פון אַרבע פּינות העולם, פון אַלע וועלט-ווינקלען, וואו עס איז דאָ אַ יידישער ישוב, זיינען געפלאָסן באַגייסטערטע און דערמוטנדיקע ידיעות, פול מיט גלויבן און האַפענונג אויף דעם געפלאַנטן קולטור-קאָנגרעס. בלויז פון די קולטור-אַר-

גאניזאציעס, וואו עס האבן זיך פעסט אריינגעזעצט אָפגעשטאַנענע, רעאַקציאָנערע כוחות, די קעגנער פון פראַגרעס, די באַקעמפער פונעם פראַגרעסיוון פּאָלקס-און קולטור-פראַנט, זיינען אָנגעקומען אַפּזאָגן, אַדער, אין בעסטן פאַל, האָט מען אויף די אַלע ווענדונגען נישט געענטפערט, זיי איגנאָרירט און צונוישט געמאַכט. און שעדלעכער פון די אָפענע ניין-זאָגער, פון די אויסגעשפראַכענע קעגנער, איז געווען די וואַקלדיקע שטעלונג און האַלטונג פון די כלומרשט סימפּאַטיקער, וועלכע האָבן יאָ-און-ניין אָנערקענט די לעבנס-וויכטיקייט פונעם צונויפקום פון די פאַרשטייער פון פאַרשיידענע לענדער אין דער שעת-חירום, אָבער... זיי האָבן זיך געוואַקלט, נישט געהאַט קיין "מוט" זיך קעגנצושטעלן. אָבער נישט געוואַלט און נישט געקאַנט "מורד זיין" אין די "אָפיציעלע" פירער-פאַרפירער פון דער יידישער עפנטלעכקייט. אַזעלכע זיינען געווען אין פאַריו, אין וואַרשע, ווילנע, ריגע, און אודאי — אין גרויסן ניו-יאָרק, וואו דער רוף האָט געפונען איבערגעגעבענע אָנ-הענגער און באַגייסטערטע מיטקעמפער, און גלייכצייטיק אויך וואַקלדיקע. און וואַס-מער און פעסטער מ'האַט גענומען רעדן וועגן דעם קולטור-קאָנגרעס, אַלצמער זיינען אַרויסגעקראַכן פון די לעכער און נאַרעס די רעאַקציאָנערע שרייבער און טוער. זיי האָבן געקערט וועלטן, זיי האָבן זיך נישט אָפגעשטעלט פאַר קיינע מיטלען צו פאַרשוואַרצן די איניציאַטיוו און זיך צעלאָזט מיט זייערע "פעדערן" קעגן דעם געפלאַנטן קולטור-קאָנגרעס.

אין משך פון די וואַכן, וואַס איך האָב פאַרבראַכט זומער 1937 אין פאַריו, זיינען מיר ניט איין מאָל זיך צונויפגעקומען אויף דרינגדיקע זיצונגען פון די איניציאַטאָרן און באַטראַכט יעדעס מאָל די לאַגע ביי די געשאַפענע "סיטואַציעס". און מערק-ווירדיק, ווי דער געלאָסענער בן אדיר איז יעדעס מאָל געווען פון די "פאַרבינסטע" עקשנים, אַז דער קולטור-קאָנגרעס מוז און זאָל דורכאויס צונויפגערופן ווערן. אין די "ליטעראַרישע בלעטער" פון 21טן מאַי, 1937, אין אַן אַרטיקל פון בן אדיר פון פאַריו, וואַס טראַגט דעם נאָמען "פאַרטיי-פּאָליטיק און קולטור-אינטערעסן", איז דאָ זיינס אַן ענטפער אויף דער רעזאָלוציע, וואַס די פלענאַר-זיצונג פון צ. ק. פון פּוילישן "בונד" האָט אָנגענומען וועגן אַלוועלטלעכן יידישן קולטור-קאָנגרעס. דער ערנסטער און אַלעמענס פאַרערטער בן אדיר זאָגט, אַז "דער פלענום פון בונד-דישן צ. ק. האָט זיך דערלויבט עפנטלעך צו פאַרמולירן קעגן אַ ריי קולטור-טוער אַזוינע באַשולדיקונגען, וועלכע לאָזן זיך נישט אַנדערש קלאַסיפּיצירן, אַלס בלבוליס". און דאָס לעכערערסטע און משונהדיקסטע דערביי איז, וואַס באַזונדערס איז אָנגע-גריפן געוואָרן אין אַט דעם בונדישן דאָקומענט דער באַרימטער היסטאָריקער, פראַפ. ש. דובנאָוו. "ער, הייסט עס, זאָל עס זיין דער אויסגעשפראַכענער קעגנער פון דער מאַדערנער יידיש-וועלטלעכער קולטור". (*).

און אַזוי האָט זיך געצויגן דער אָפענער און באַהאַלטענער קאַמף קעגן דער עצם אידייע פון צונויפרופן דעם קולטור-קאָנגרעס אין דער צייט. ווען פון אַלע זייטן זיינען געפלאַסן באַגייסטערטע ענטפערס און דערמוטיקונגס-רעזאָלוציעס, וואַס האָבן פאַרלאַנגט, אַז דער קאָנגרעס זאָל אומבאַדינגט צונויפגערופן ווערן.

(* דער אַרטיקל פון בן-אדיר ווערט געדרוקט אין אַלמאַנאַך. ער איז באַזונדערס אַקטועל אין דער איצטיקער צייט, בעת די פייערונגען פון ש. דובנאָס 100סטן געבוירנשאַט.

.11

און ווי זיינען צוגעגאנגען די פארבערייטונגען צום קולטור-קאנגרעס אין אמעריקע?

אויפן סמך פון די מאטעריאלן, וואס קלמן מרמר ע"ה (דער דעמאלסדיקער סעקרעטאר פונעם „אמעריקאנער קאמיטעט פאר דעם אלזעלעטלעכן יידישן קולטור-קאנגרעס אין פאריז) האט מיר געגעבן, וועל איך בקיצור דערציילן וועגן די הכנות צום קולטור-קאנגרעס אין ניו-יארק.

הגם אין תוך אזוי געשטאנען איינע און די זעלבע אויפגאבע — די צוגרייטונג צום יידישן קולטור-קאנגרעס — אבער די פארבערייטונגען צום קאנגרעס, די געראנגלענישן און קאמפן מצד די היגע ארגאניזאציעס און יחידים, זיינען געווען אין ניו-יארק פון א גאר אנדערן שניט און כאראקטער, ווי זיי זיינען געווען אין פראנקרייך, פוילן, רומעניע, ליטע. די פארהעלטענישן צווישן די היגע קולטור-ארגאניזאציעס, די קעגנזייטיקע באציאונגען צווישן די ארטיקע שרייבער זיינען פיל-פאר-שאפטער און פיינטלעכער ווי זיי זיינען געווען אין די אייראפעאישע יידישע ישובים.

דאס זעט מען פון די פארשיידענע הונדערטער בריוו פון באוואוסטע יידישע שרייבער, וואס זיינען זארגפעליק אויפגעהיט געווארן דורך קלמן מרמר. זיי ווארפן א ליכט אויף די היגע „איינשטעלונגען“ און „טראדיציעס“, וואס איז שווער געווען צו ברעכן און צו ענדערן. די בריוו מיט די טענות, פארווארפן, מאנונגען, חשדים זיינען פון קולטור-געזעלשאפטלעכן און פסיכיש-פסיכאלאגישן אינטערעס און באטייט. מיר וועלן איצט ארויסטיילן די מאמענטן, וואס דערציילן וועגן די הכנות צום קאנגרעס און צו דער אימפאזאנטער יידישער קולטור-קאנפערענץ, וואס איז פארגעקומען שבת אונט, דעם 28טן אויגוסט, 1937, אין ניו-יארק, טאון-האל.

אנהויב אפריל 1937 זיינען דורך קלמן מרמר פאנאנדערגעשיקט געווארן בריוו צו פארשיידענע יידישע שרייבער, קינסטלער, געלערנטע, קולטור-טוער, וואו ער האט צווישן אנדערן געשריבן: „... איך איז געוויס באקאנט דער פאריזער אויפרוף פאר אן אלזעלעטלעכן יידישן קולטור-קאנגרעס אין דער צייט פון דער וועלט-אויסשטעלונג אין פאריז דעם זומער, 1937, אויף דעם דאזיקן אויפרוף האבן זיך אונטערגעשריבן קולטור-טוער, שרייבער, קינסטלער און געלערנטע פון אלע ריכטונגען... דא, אין אמעריקע, איז נאך גארנישט געטאן געווארן וועגן באטייליקן זיך אין דעם דאזיקן קאנגרעס. מיר שלאגן פאר צוזאמענצושטעלן א קליינעם קאמיטעט פון א זיבן פערזאן (פיר בירגערלעכע און דריי פראלעטארישע), וואס זאלן ארויסלאזן א רוף פאר א דעלעגאציע פון אמעריקע צום אלזעלעטלעכן יידישן קולטור-קאנגרעס אין פאריז“. און ווייטער: „דר. חיים זשיטלאוסקי האט מסכים געווען צו זיין א מיטגליד פון אונז אינציאטיוו-קאמיטעט. מיר דערווארטן אויך אייער צושטימונג צו זיין איינער פון אונז דעם קאמיטעט“.

אייניקע האבן מיט פרייד אנגענומען די איינלאדונג, אנדערע האבן אפגעווארפן דעם פארשלאג און אנגעגעבן פארשיידענע מאטיוון, אנדערע ווידער האבן זיך גע-דונגען און זיך געקווענקלט. ס'וואלט אוודאי געווען אינטערעסאנט צו ברענגען

מערערע בריוו פון די שרייבער, אָבער מיר וועלן בעסער גיין ווייטער און דערציילן וועגן דער טעטיקייט פון דער איניציאַטיוו־גרופע, וואָס איז נישט מיד געוואָרן צו־נויפצוברענגען מענטשן פון פאַרשיידענע ריכטונגען פאַר דער וויכטיקער קולטור־אויפגאַבע.

נאָך פיל באַראַטונגען און „דיפּלאַמאַטישע“ פאַרהאַנדלונגען איז ענדלעך, אין יולי חודש, צונויפגעשטעלט געוואָרן דער „אַמעריקאַנער קאָמיטעט פאַר דעם ייִדישן קולטור־קאָנגרעס אין פאַריז“ אין פּאַלגנדיקן באַשטאַנד: דוד איגנאַטאָוו, י. אַפּאַ־טאַשו, מ. אַלגיין, יעקב בן־עמי, ב. צ. גאַלדבערג, ב. גלאַזמאַן, פּרץ הירשביין, אַלעק־סאַנדער האַרקאָווי, א. וואַליבער, ז. וויינפער, משה כץ, ה. לייזויק, ב. לאַפּין, דר. א. מוקדוני, יעקב מילך, ד. ל. מעקלער, אברהם מאַניעוויטש, משה נאָדיר, יואל סלאָנים, ש. ערדבערג, מלך עפשטיין, לעאַן קאַברין, א. ראַבאָי, אַלגאָ ראַבינאוויטש (שלום עליכם), יונה ראָזענפעלד, לאַמעד שאַפיראַ, אסתר שומיאַטשער, דר. חיים זשיט־לאָוסקי, פאַרזיצער; קלמן מרמר, סעקרעטאַר.

אין נאָמען פון אַט דעם קאָמיטעט איז דעם 17טן יולי, 1937, אַרויסגעשיקט געוואָרן אַ בריוו (אויפן בריוו זיינען אָנגעגעבן אין ייִדיש און אין ענגליש אַלע נעמען פון די קאָמיטעט־מיטגלידער) בזה הלשון:

„חשובער פריינט:

„ווי איר זעט פונעם בייגעלייגטן רוף פון דעם אַמעריקאַנער קאָמיטעט פאַרן אַלועלטלעכן ייִדישן קולטור־קאָנגרעס אין פאַריז, ווערן אָנגענומען מיטלעך, אַז אין דעם אַלועלטלעכן ייִדישן קולטור־קאָנגרעס, זאָלן זיך באַטייליקן וואָס מער ייִדישע קולטור־געזעלשאַפטן, קולטור־גרופעס און יחידים פון אַלע ריכטונגען, לייענט דורך דעם בייגעלייגטן רוף, און אויב איר פילט, אַז איר געהערט צו די פריינט פון ייִדישן קולטור־קאָנגרעס, טיילט אונדז מיט, צי איר ווילט קומען אַלס דעלעגאַט צו דער קאָנפערענץ, צו וועלכער עס זיינען אויך באַרעכטיקט אַלע שעפּערישע יחידים (שרייבער, קינסטלער, וויסנשאַפטלער) און קולטור־טוער.

מיט דרך־אָרץ,

דר. חיים זשיטלאָוסקי, פאַרזיצער,

קלמן מרמר, סעקרעטאַר.

מיר ברענגען דאָ ווייטער דעם רוף, אין וועלכן עס ווערן פאַרמולירט די הויפט־אויפגאַבן, וואָס זיינען געשטאַנען פאַרן קולטור־קאָנגרעס. דער רוף איז געדרוקט אויף אַ בלאַנק מיט די דערמאָנטע נעמען און אונטערגעשריבן דורכן „אַמעריקאַנער פּראָוויזאָרישן קאָמיטעט פאַר דער אַרגאַניזאַציע פון דעם אַלועלטלעכן ייִדישן קולטור־קאָנגרעס אין פאַריז“: דר. חיים זשיטלאָוסקי, פאַרזיצער; קלמן מרמר, סעקרעטאַר; די מיטגלידער; מ. אַלגיין, יוסף אַפּאַטאַשו, ב. צ. גאַלדבערג, פּרץ הירשביין, משה כץ, ה. לייזויק, דר. א. מוקדוני, א. ראַבאָי.

אין דעם רוף ווערט געזאָגט:

„חשובער פריינט:

„אין סעפטעמבער 1936 האָט דער ייִדישער קולטור־קאָנגרעס אין פּראַנקרייך־אַרויסגעלאָזן אַן אויפרוף פאַר אַן אַלועלטלעכן ייִדישן קולטור־קאָנגרעס. אויף דעם

דאזיקן אויפרוף האָבן זיך אונטערגעשריבן קולטור-טוער, שרייבער, קינסטלער און געלערנטע פון אַלע ריכטונגען.

„דער אויפרוף האָט אויך פאַרמולירט די וויכטיקסטע צוויי הויפט-אויפגאַבן, וואָס שטייען פאַר אַזאַ אַלוועלטלעכן יידישן קולטור-קאַנגרעס :

1. די פינצטערע כוחות פון פאַשיזם און אַנטיסעמיטיזם דראָען צו פאַרניכטן די יידן פיזיש און גייסטיק. באַזונדערס גיפטיק ווערט געפירט דער קאַמף קעגן דער יידיש-וועלטלעכער קולטור. דער אַלוועלטלעכער יידישער קולטור-קאַנגרעס דאַרף דעריבער אויסאַרבעטן די מעטאָדן פון אַ ווירקזאַמען קאַמף צו פאַרטיידיקן די יידישע וועלטלעכע קולטור קעגן אַלע אירע שונאים, סיי אויסערלעכע, סיי אי-נערלעכע.

2. די יידישע וועלטלעכע קולטור לעבט איצט איבער אַ שווערע צייט. אירע פאַרשיידענע אַנשטאַלטן זיינען שטאַרק אַנגערופן פונעם עקאָנאָמישן קריזיס. אינעם יידישן פאַרלאַג-וועזן הערשט אַ שטילשטאַנד. באַדייטנדיקע קינסטלער און וויסנ-שאַפטלער האָבן ניט וואו צו פאַרעפנטלעכן זייערע ווערק. דער אַלוועלטלעכער יידישער קולטור-קאַנגרעס דאַרף דעריבער אונטערפירן אַ סך-הכל פון דער יידי-שער וועלטלעכער קולטור פון דער גאַנצער וועלט; באַטראַכטן די גרונט-פראָב-לעמען פון דער יידישער שול, פון יידישן בוך, פון דער יידישער פרעסע, פון יידישן טעאַטער, פון דער יידישער קונסט און וויסנשאַפט.

„אין אַזוי צוויי אויפגאַבן זיינען זיכער פאַראינטערעסירט אַלע פראַגרעסיווע עלעמענטן, וואָס ווילן אָפהיטן די רייכע יידישע קולטור-שאַפונגען און זיי ווייטער אַנטוויקלען.

„אַן אַלוועלטלעכער יידישער קולטור-קאַנגרעס, צו וועלכן ס'זאָלן קומען אַלע אַראַגאָניזאַציעס און יחידים, וואָס בויען און שאַפן יידישע קולטור-ווערטן, וועט שטאַרקן דעם מצב פון דער יידישער וועלטלעכער קולטור סיי פון אינעווייניק סיי פון דרויסן.

„אין יעדן לאַנד זיינען פאַראַן אַ סך פראַגרעסיווע כוחות, וואָס זיינען העכסט סימפּאַטיש צו די יידישע פּאַלקס-מאַסן און צו זייער קולטור. אַן אַלוועלטלעכע מאַניפעסטאַציע פאַר דער יידישער קולטור פון אירע בויער און שאַפער וועט האָבן אַ טאַפלטע ווירקונג. זי וועט געבן די יידישע פּאַלקס-מאַסן און זייערע שעפּערישע יחידים מער מוט און ענערגיע פאַרצוועצן זייער קולטור-אַרבעט. זי וועט אויך אויפהויבן די חשיבות פון די דאָזיקע קולטור-ווערטן אין די אויגן פון די ניט-יידישע פראַגרעסיווע עלעמענטן פון יעדן לאַנד.

„ס'איז דעריבער פון דער העכסטער וויכטיקייט, אַז אין דעם דאָזיקן קולטור-קאַנגרעס, וואָס וועט אָפּגעהאַלטן ווערן אין פאַריז, אין דער צייט פון דער וועלט-אויסשטעלונג, זאָלן זיך באַטייליקן וואָס מער יידישע קולטור-געזעלשאַפטן, קולטור-גרופּעס און יחידים פון אַלע געביטן און פון אַלע ריכטונגען, ניט אויסשליסנדיק און נישט מאַיאָריזירנדיק קיינעם. ס'דאַרף דאַרט דעמאָנסטרירט ווערן די גרויסע ביז-איצטיקע אויפטוען פון דער יידישער וועלטלעכער קולטור, איר רייכע ירושה פון דער פאַראַנגעהנהייט און אירע שעפּערישע כוחות אין דער געגנוואַרט.

„די צייט פון קאַנגרעס דערנענטערט זיך. מען מוז זיך צואייילן, כדי צוצוגעבן

דעם אַלױעלטלעכן ייִדישן קולטור-קאָנגרעס מער חשיבות און אים אַױעקשטעלן אויף דער הויך, אויף װעלכער אַזאַ קאָנגרעס דאַרף שטיין.

„די אונטערגעשריבענע פריינט פון ייִדישן קולטור-קאָנגרעס האָבן גענומען אויף זיך די איניציאַטיווע צוזאַמענרופן אַ נאַציאָנאַלע קאָנפערענץ פון אַלע ייִדישע אַרגאַניזאַציעס, װעמען עס איז טייער דער גורל און די צוקונפט פון אונדזער ייִדי-שער קולטור. די נאַציאָנאַלע קאָנפערענץ װעט אויסקלייבן די דעלעגאַציע, װאָס װעט פאַרטרעטן אַמעריקע אויפן קאָנגרעס אין פאַריז. די קאָנפערענץ װעט אויך אויסאַרבעטן די נויטיקע רעזאָלוציעס און אינסטרוקציעס פאַר דער אַמעריקאַנער דעלעגאַציע“...

אַזוי װי די דערעפענונג פון דעם קולטור-קאָנגרעס איז לכתחילה געפלאַנירט געװאָרן אין פאַריז אויף דעם 20טן אויגוסט, 1937, איז „די אַמעריקאַנער נאַציאָנאַלע קולטור-קאָנפערענץ פון אַלע ייִדישע אַרגאַניזאַציעס“ און „שאַפער׳שע יחידים“ באַשטימט געװאָרן אויף זונטיק, דעם 10טן אויגוסט, 1937, אין „בראָדװעי צענטראַל האַטעל“. די דאַטע פונעם קולטור-קאָנגרעס איז דערנאָך איבערגערוקט געװאָרן אויפן 17טן סעפטעמבער, 1937, איז די „אַמעריקאַנער ייִדישע קולטור-קאָנפערענץ“ באַשטימט געװאָרן אויף שבת אַװנט, דעם 28סטן און אויף זונטיק, אין ניו-יאָרק, דעם 29טן אויגוסט, 1937.

גלייכצייטיק איז אויך אַנגעפירט געװאָרן אַ אינטענסיווע אַרבעט צװישן די ייִדישע שרייבער. עס איז געשיקט געװאָרן צו זיי בריוו, איינלאַדונגען, עס זיינען אַנגעקומען פון זיי ענטפערס — קורצע און אויך לענגערע, און ס׳איז לסוף פאַרגע-קומען אַ ספעציעלע באַראַטונג פון אַ גרעסערער צאַל שרייבער, דיכטער, דערצייל-לער, עסייאַסטן. די אַלע בריוו-תשובות פון די כלערליי שרייבער זיינען אויך זייער באַלערנדיק. מיר האָבן דאָ גאַנץ אינטערעסאַנטע אַרױסזאַגונגען װעגן װײטיקדיקע פראַבלעמען און אויך װיכטיקע מאַטעריאַלן װעגן די קרענקלעכע פאַרהעלטענישן אין דער היגער ליטעראַרישער און שרייבערישער װעלט.

אין דער זעלבער צײט האָבן די ייִדישע קינסטלער — מאַלער און סקולפּטאָרן, — לױט דער איניציאַטיוו פון פּרענק קוירק, גערופן אויף דעם 12טן אויגוסט, 1937, אַ פאַרזאַמלונג פון קינסטלער װעגן דעם פאַרשטייענדיקן קולטור-קאָנגרעס. אין אַ לענגערן ענגלישן אויפרוף, אונטערגעשריבן דורך װ. גראַפער, א. גודעלמאַן, מינאַ האַרקאווי, א. האַריטאַן, פּרענק קוירק, ב. קאַפּמאַן, מ. קאַלעם, ל. לאַזאַװיק, א. מאַנעװיטש, מאַקס װעבער, זוני מאוד, ל. ריבאַק, מ. סאַיער, ר. סאַיער, װערן גע-רופן די קינסטלער צו באַטייליקן זיך אין דער אַמעריקאַנער ייִדישער קולטור-קאָנ-פערענץ פון דעם 28-29טן אויגוסט.

מיר האָבן אין דעם פּעקל מאַטעריאַלן פון ערב דעם אַלױעלטלעכן קולטור-קאָנגרעס אַ רײ פראַטאַקאַל-באַריכטן, פיל בריוו פון פאַריז, פון דעם פאַריזער ייִדישן קולטור-פראַנט און פון אַרגאַניזיר-קאַמיטעט פונעם אַלױעלטלעכן ייִדישן קולטור-קאָנגרעס (ד.ר. ה. סלאָװעס, סעקרעטאַר), פון װאַרשע (פון נחמן מיזיל).

פון האוואַנע, שיקאגע, לאַס־אַנדזשעלעס, פיסטבורג, דעטראַיט, און פון די פאַר־שיידנסטע אַרגאַניזאַציעס און יחידים אין ניו־יאָרק.

איך וויל דאָ ציטירן אויסצוגן פון מיינעם אַ בריוו (געשריבן דעם 30טן יוני, 1937, פון פאַריז צו קלמן מרמר), וואָס גיט איבער, ווי מ'האַט אין פאַריז אַרויסגע־קוקט אויף דער אַרבעט לטובת דעם קולטור־קאָנגרעס, וואָס האָט זיך געפירט אין ניו־יאָרק: „איך בין דאָ אין פאַריז און האָב שוין געהאַט מיט די חברים דאָ אייניקע זיצונגען און אויך עפנטלעכע אַרויסטריטן. מען דאַרף אייך וועגן דעם כאַטש אין עטלעכע ווערטער מיטטיילן. געוויס באַקומט איר בריוו פון דר. סלאָוועס, אָבער איך וויל אייך אויך אויפמערקזאַם מאַכן, אַז איר מוזט געדענקען, אַז אַ שטיק האַפע־נונג אויפן דערפאַלג פונעם קאָנגרעס ליגט אויף אייך, אַמעריקאַנער. דאָ אויך, אין פאַריז, ווי ביי אייך, ווערט געפירט אַ הינטער־קוליסן אַרבעט קעגן דעם קאָנגרעס. אַזוי אויך אין וואַרשע. איז איצט געווענדט אין די אַמעריקאַנער, צי זיי וועלן קומען און זיך אַנגאַנושירן אין דער אַרבעט. עס איז געבליבן צו דער עפענונג עטלעכע וואַכן און עס שטייט נאָך פאַר פיל אַרבעט. און דאָ איז דאָ אַ קליינע גרופע טוער, און קיין געלט איז אויך נישטאָ. דאַרף מען געדענקען, אַז מען שטעלט אויף דער קאַרט זייער פיל, וויבאַלד אַז מען האָט שוין באַשלאָסן צו רופן דעם קולטור־קאָנגרעס, איז על אפם וחמתם פון די קעגנער, מוז מען זען אַלץ טאָן, אַז דער קאָנגרעס זאָל זיין וואָס־אימפּאַזאַנטער און זאָל טאַקע אויסער דער מאַניפעסטאַציע ברענגען אויך רעאַלע רעזולטאַטן. אפשר קאָנט איר דעלעגירן אַהער אַ מענטשן, וואָס זאָל דאָ זיין אַ פאַר וואַכן פאַרן קאָנגרעס, ער זאָל מיטהעלפן דאָ די אַלע הכנות. אַז עס וועט קומען אַזאַ מין שליח מיוחד, וואָס וועט זיין פאַרנומען בלויז דערמיט, וועט ער פיל אויפטאָן, ווייל דאָ איז יעדער איינער פון די טוער פאַרנומען מיט זיינע אייגענע טאָג־טעגלעכע זאַרגן. ווען איך האָב צייט און דאַרף נישט טראַכטן וועגן די „ליט. בלעטער“, וואָלט איך דאָ פאַרבליבן אַ פאַר וואַכן און געהאַלפן טרייבן די אַרבעט. אָבער איך פאַר אין אַ צען טעג אַרום צוריק... און איצט מכוּח געלט. זיי זיינען דאָ קבצנים, און האָבן אפילו קיין געלט נישט אויף אַ דירה און אַ מענטשן. מוזט איר זיי גלייך טעלעגראַפיש אַרויסהעלפן. און בכלל מוזט איר אַלץ טאָן, אַז עס זאָל זיין אַ וואָס־גרעסערע און וואַגיקערע דעלעגאַציע. געדענקט, מיר טאָרן נישט פאַר־שפילן די שלאַכט. לאַמיר נישט דערלאָזן, אַז די קעגנער זאָלן רייבן די הענט פאַר שמחה. איר האָט גענומען אויף זיך אַ זייער פאַראַנטוואַרטלעכע אויפגאַבע. אַלואַ, גאַרטלט זיך אונטער!“

דער פאַריזער אַרגאַניזיר־קאָמיטעט איז פאַרטראַטן אינעם פעקל מאַטעריאַל מיט אַ גאָר גרויסער צאָל בריוו, וואָס האָבן אַ אומגעהויערן קולטור־געזעלשאַפט־לעכן און היסטאָרישן באַטייט.

אינעם בריוו פונעם 23טן יולי צום אַמעריקאַנער קאָמיטעט ווערט מיטגע־טיילט, אַז „מיר האָבן באַשלאָסן אַריבערצוטראַגן דעם קאָנגרעס אויפן 17טן סעפֿ־טעמבער, די הויפט־סיבה איז — אונדזער פאַרלאַנג, אַז איר זאָלט דורכפירן אין אַמעריקע אַ וואָס־ברייטערע און וואָס־שטאַרקערע קאָמפּאַניע פאַרן קאָנגרעס... דער אַנטייל פון אַ ברייטער און אַנגעזעענער אַמעריקאַנער דעלעגאַציע איז אַזוי וויכטיק פאַרן קאָנגרעס, אַז מיר האָבן מסכים געווען מיטן געדאַנק אפילו צו פאַרלירן אַ צאָל דעלעגאַטן פון איראַפע, ספעציעל פון דער לערערשאַפט, וועלכע אַרבעט

שוין אין סעפטעמבער אין די שולן... ס'זיינען געווען נאך סיבות, וואָס האָבן גע-
וירקט אויף אונדזער באַשלוס אָפצולייגן דעם קאָנגרעס. די צוגרייטונגען אין איי-
ניקע לענדער, און דער עיקר אין פּוילן, האָבן זיך איצט, צוליבן דאָטשע-סעזאָן,
כמעט ווי אָפגעשטעלט... דער מאָנאַט פון 20טן אויגוסט ביזן 17טן סעפטעמבער
קאָן אין די דאָזיקע לענדער זייער שטאַרק אויסגענוצט ווערן..."

און אַט נאָך אַ בריוו פונעם 28טן יולי פון פאַריז צו ק. מרמר. מען שרייבט:
„אייערע בריוו פון 13טן און 16טן יולי האָבן מיר באַקומען. קודם-כל, דערלויבט
איך צו באַגריסן פאַר דער פרעכטיקער קאָמפּאַניע, וואָס איר האָט אויפגעהויבן
אין די פאַראייניקטע שטאַטן אַרום דעם קולטור-קאָנגרעס. מיר לייגן גרויס האָפּע-
נונג אויף אייער קאָנפּערענץ און מיר זיינען זיכער, אַז זי וועט האָבן אַ גרויסע באַ-
דייטונג נישט נאָר פאַרן קאָנגרעס אין פאַריז, נאָר אויך פאַר דעם אינערלעכן קול-
טור-לעבן אין די פאַראייניקטע שטאַטן.“

און בעת מען איז פון ווייטנס געווען שטאַרק צופרידן און באַגייסטערט פון די
הכנות צו דער אַמעריקאַנער קולטור-קאָנפּערענץ, וואָס דאַרף זיין אַ שריט ווייטער
צום פאַרשטייענדיקן אַלזעלטלעכן קולטור-קאָנגרעס, איז די לאַגע אין ניו-יאָרק,
אין דעם „הויפט-שטאָב“ פון די צוגרייטונגען צו דער קולטור-קאָנפּערענץ, געווען
גאַרנישט אַזוי פּויגלידיק, און די שטימונג — ווייט נישט קיין געהויבענע.

מיר וועלן ווייטער ברענגען קאָפּיעס פון צוויי בריוו, וואָס דער ליבער, שטילער
און מילדער קלמן מרמר האָט געשריבן דעם 6טן אויגוסט, 1937, אַ דריי וואָכן פאַר
דער ניו-יאָרקער קולטור-קאָנפּערענץ, צו דר. חיים זשיטלאָווסקי און צו ב. צ.
גאַלדבערג, די בריוו רעדן, ווי מ'זאָגט, פאַר זיך און זיי נויטיקן זיך נישט אין פירושם.
דער בריוו צו דר. ח. זשיטלאָווסקי:

„ליבער חבר דר. חיים זשיטלאָווסקי: אונדזער קאָמיטעט און דער יידישער
קולטור-קאָנגרעס זיינען אין סכנה, די געפאַר קומט פון אינעווייניק, אייניקע מיט-
גלידער פון קאָמיטעט, סאַמע גדולים, האָבן אונטערן דרוק פון דעם שונאָ אַנגעהויבן
זיך שרעקן פאַרן אייגענעם שאָטן. אויף דער לעצטער זיצונג, דעם 4טן אויגוסט,
איז ה. לייזויק אַרויס מיט אַ לאַנגער רעדע, היות, אַזוי ווי די רעכטע באַטייליקן זיך
נישט אין מאַסן, זייערע פירער, קולטור-טוער, שרייבער און לערער וועלן ניט זיין
גענוג פאַרטראַטן, דאַרפן מיר אָפּלייגן דעם קאָנגרעס פאַר ווייניקסטנס אַ האַלב
יאָר צייט, ביז וואָנען עס וועט אונדז געלינגען איבערצוצייגן די קעגנער אינצוגיין
אויף אַ פאַראייניקטן קולטור-קאָנגרעס. צוזאַמען מיט לייזויקן שטייען אויך י.
אַפּאַטאַשו, דוד איגנאַטאָו און דר. א. מוקדוני. ב. צ. גאַלדבערג איז ניטאָ אין שטאַט.
מיר האָבן באַשאַסן אָפצולייגן וועלכן עס איז באַשלוס וועגן דער דאָזיקער פּראַגע
ביז קומענדיקן מיטוואָך.

„ווי איר וויסט גוט, איז ה. לייזויק פון אָנהויב אָן געווען קעגן דעם קאָנגרעס.
ער האָט אויך אויף די ערשטע זיצונגען, וואו ער האָט זיך באַטייליקט, גערעדט
וועגן אָפּלייגן אויף אַזאַ לאַנגע צייט, וואָס דאָס האָט געמיינט פאַקטיש, אויפגעבן
די אידיע פון קאָנגרעס. אויף וויפל זיינע חברים זענען עס איין, ווייס איך ניט.
אַ נייס איז אָבער זיכער, אַז אָפּלייגן איצט דעם קאָנגרעס אויף קומענדיקן יאָר, מיינט
קאָפיטולירן פאַר זיינע קעגנער און שונאים. אַזוינע ניט-פּאָליטיקער ווי ב. לאַפּין,

ש. ערדבערג, ל. שאַפּיראַ און דערגלייכן שרייבער האָבן אויך תּיכּף באַמערקט די פּאַליטישע באַדייטונג פּון אַזאַ באַשלוס און זיינען שאַרף אַרויסגעטראָטן קעגן דעם. עס פּאַרשטייט זיך, אַז ווען איר וואָלט געווען אויף דער זיצונג, וואָלט מעגלעך חּבר לייזויק גאָר ניט געוואָגט אַרויסצוטערעטן מיט אַזאַ פּאַרשלאַג. נאָר אַז איר און גאַלדבערג זיינען ניט געווען, האָט ער גלייך אַריבערגעוואונען די אויבנדערמאָנטע שרייבער און ס'איז דאָ אַ געפּאַר, אַז דאָס זאָל שעדיקן דער אַרבעט.

„אמת, מען האָט באַשלאָסן אַנצוגיין מיט אונדזער אַל-אַמעריקאַנישער יידישער קולטור-קאַנפּערענץ, דעם 28טן און 29טן אויגוסט. דאָך וואָלט געווען וויכטיק, אויב איר זאָלט קענען מיטהעלפּן צו שטאַרקן די שוואַכע און ניט דערלאָזן, אַז דער טעראָר פּון די קעגנער פּון אַ יידישן קולטור-קאַנגרעס זאָל צעשטערן אונדזער אַרבעט נאָך דעם ווי מיר האַלטן שוין ביי אַ דערפּאַלגרייכן סוף...“

חבריש אייערער,

קלמן מרמר.

און אַט איז קלמן מרמרס בריוו פּונעם 6טן אויגוסט צו ב. צ. גאַלדבערג:

„טייערער חּבר ב. צ. גאַלדבערג,

„מעגלעך, אַז עמעצער האָט אייך שוין געשריבן וועגן אונדזער זיצונג פּון דעם 4טן אויגוסט. עס זעט אויס, אַז מען האָט שטאַרק לייזויקן באַווירקט צו צעשטערן דעם אַלוועלטלעכן יידישן קולטור-קאַנגרעס. ער איז אַרויס מיט דעם פּאַרשלאַג אַפּצולייגן דעם קאַנגרעס ביז מאי 1938. ער האָט געהאַלטן אַ גאַנצן רעפּעראַט. ער האָט אויך אַריבערגעוואונען אויף זיין זייט (נאָך פּאַר דער זיצונג) די שרייבער: דוד איגנאַטאָוו, י. אַפּאַטשוו, דר. מוקדוני און מעגלעך אויך פּרץ הירשביינען (ער איז ניט געווען אויף דער זיצונג). אַלע אַנדערע אַנוועזנדיקע מיטגלידער זיינען געווען קעגן. די שאַרפּסטע רעדע קעגן האָט געהאַלטן אייער מיטאַרבעטער ש. ערדבערג. עס האָבן אויך גערעדט קעגן אַזוינע שרייבער ווי ל. שאַפּיראַ... ס'איז אַבער זיכער, אַז ווען איר וואָלט אַנוועזנד געווען, וואָלט דערצו ניט געקומען. גראַד אַ מיטאַרבעטער פּון אייער צייטונג האָט דערקלערט, אַז די שטאַרקסטע אַגיטאַציע איצטער קעגן דעם קאַנגרעס ווערט אַנגעפירט פּריוואַט פּון יחיד צו יחיד פּון א. גלאַנץ און ש. מאַרגאַשעס. ווער עס האָט באַווירקט אַזוי שטאַרק לייזויקן איז ניט זיכער. פּריוואַט האָבן איך אים געזאָגט, אַז ער שטייט אונטער דער ווירקונג פּון א. גלאַנץ. נאָר ער האָט עס געלייקנט. ער האָט, פּאַרקערט, מיך געזוכט איבערצוצייגן, אַז ס'וועט זיין דער בעסטער גליק פּאַר דער קאַנגרעס-באַוועגונג, ווען מען וועט אַפּלייגן דעם קאַנגרעס אויף קומענדיקן יאָר.

„אויב איר קאַנט עפּעס וואָס טאָן וועגן דעם, טוט. אַלענפּאַלס, לאַזט וויסן אייערע פּריינט, אייער מיינונג וועגן דער פּראָגע. מיר האָבן באַשלאָסן צו האָבן וועגן דעם נאָך אַ זיצונג קומענדיקן מיטוואַך, דעם 11טן אויגוסט. די צוגרייטונגען צו דער אַל-אַמעריקאַנישער קאַנפּערענץ זאָל אַנגיין אַן שום שטערונגען און דורכגע-פירט ווערן אַזוי פּיין ווי מעגלעך. דאָס אַלץ וואָס איך קאָן אייך היינט שרייבן.

מיט חּברשן גרוס,

קלמן מרמר.

די געוואלדיקע באגייסטערונג פון דעם ברייטן יידישן עולם סיי אין ניו-יאָרק און סיי אין אַלע אַנדערע שטעט פון די פּאַראַייניקטע שטאַטן פאַר דעם קולטור-קאָנגרעס און פאַר דער אַמעריקאַנער קולטור-קאָנפּערענץ האָט לטוף צונישט גע-מאַכט די צעשטער-אַגיטאַציע און די העצעס, וואָס ס'האַבן אָנגעפירט די פאַרבי-סענע קעגנער פונעם קולטור-קאָנגרעס.

13.

און לאַמיר, נאָר בקיצור, זיך אָפּשטעלן אויף די העצעס און אויף די אָנגריפן מצד אַ צאָל ניו-יאָרקער שרייבער און טוער קעגן דעם געפלאַנטן קולטור-קאָנגרעס און קעגן דער אַרבעט פון די איניציאַטאָרן אין אַמעריקע. עס איז אַ אינטערעסאַנט קאַפיטל אויך צו דער קולטור-געשיכטע פון יידן אין אַמעריקע בכלל.

עס איז באַקאַנט די טרויעריק-באַרימטע דערקלערונג פון די 26 שרייבער און האַלב-שרייבער, וואָס איז פאַרעפנטלעכט געוואָרן, דעם 13טן אויגוסט, 1937, ערב דער קולטור-קאָנפּערענץ אין ניו-יאָרק אין דער יידישער פרעסע.

ואלא שמות, — און דאָס זיינען די נעמען פון די „26“, וואָס האָבן „געגלויבט“, אַז זיי זיינען שולדיק דער יידישער עפנטלעכקייט אַ דערקלערונג, פאַרוואָס „זיי ווילן נישט האָבן צו טאָן“ מיטן „קולטור-קאָנגרעס“ אין פאַריז און מיט דער „וואַל-קאָנפּערענץ צום פאַריזער קאָנגרעס“ אין ניו-יאָרק: אפריים אויערבאַך, ר. אייזלאַנד, א. אלמי, מ. אַשעראַוויטש, י. גלאַטשטיין, א. לעיעלעס-גלאַבן, מ. דאַנציס, מ. ווינאַ-גראַד, י. י. זינגער, י. חייקין, ש. יודסאָן, נ. כאַנין, חיים ליבערמאַן, לייבוש לעהרער, ה. ליליפוט, דר. ש. מאַרגאַשעס, ה. נאָוואַק, ה. סעקלער, מ. עלקין, דר. ל. פאַגעלמאַן, י. פאַשאַק, דוד פינסקי, הלל ראַגאַף, ב. רעסלער, ד. שוב, ז. שוסטער.

דוד פינסקי האָט, אגב, געמאַכט אייניקע „רעזערוואַציעס“ צו דער דערקלערונג. מ'דאַרף נעמען אין באַטראַכט, אַז אין יענער צייט, זומער 1937, ווען מ'האַט אין דער „דערקלערונג“ געמאַכט גאַנץ קלאַרע אַנדייטונגען, אַז „די טרייב-קראַפט פון דער גאַנצער אַגיטאַציע פאַר אַ יידישן קולטור-קאָנגרעס“... „זיינען די קאַ-מוניסטן“, איז עס, איידל גערעדט, געווען אַ שטיקל מסירה און געשטעלט אין געפאַר אַ גרויסע צאָל דעלעגאַטן פון אַ צאָל לענדער אין איראָפּע.

אויף אַט דער אומווירדיקער דערקלערונג איז געקומען אַ אינטערעסאַנטע „קעגן-דערקלערונג“ פון דר. חיים זשיטלאָוסקי (געדרוקט אין „טאַג“ דעם 20סטן אויגוסט 1937, איבערגעדרוקט אין „יידישע קולטור“ נאָוועמבער 1943*), אַ שאַרפער ענטפער פון מ. אַלגין אין „מ. פרייהייט“ (איבערגעדרוקט אין מ. אַלגינס ביכל „פאַלק און קולטור“, ניו-יאָרק, 1939, ז"ל 11-16), און אַ תשובה פון ה. לייזויק („טאַג“ פון 26סטן אויגוסט 1937).

דר. חיים זשיטלאָוסקי אין זיין לענגערן ענטפער גייט פונקט נאָך פונקט און צעשלאַגט די פאַלשע טענות פון די שרייבער, וואָס האָבן געגלויבט, אַז „זיי זיינען שולדיק דער יידישער עפנטלעכקייט אַ דערקלערונג“.

מ. אַלגין האָט צווישן אַנדערן געשריבן אין זיין אַרטיקל: „מיר וואַלטן גע-

(* די „קעגן דערקלערונג“ ווערט ווייטער געבראַכט אינעם איקוף-אַלמאַנאַך.

קאנט ניט אומקוקן זיך אויף די טרויעריק-בארימטע, 26/ וואָס האָבן אונטערגע-
שריבן די באַוואוסטע, דערקלערונג פונעם 13טן אויגוסט. אָבער זי איז דאָך אָפגע-
דרוקט געוואָרן אין אַלע צייטונגען: זי איז דאָך געלייענט געוואָרן פון טויזנטער
מענטשן; זי איז דאָך דער פראָדוקט פון געוויסע פינצטערע קרעפטן אינעם יידישן
לעבן; זי איז דאָך ניט קיין זאך פון יחידים; זיי, אָט די 26, זיינען דער אַוואַנגאַרד
פון דעם רעאַקציאָנערסטן, וואָס ס'איז דאָ אינעם יידישן לעבן. איז אַז מען באַגעגנט
זיך מיט אַזאַ מין אַרויסטריט, לאַזן זיך ניט אַראָפּ די הענט, אָ, ניין! — אָבער מען
קאָן אויף אונדז קיין פאַראיבל ניט האָבן, אויב אונדז איז געוואָרן איבלדיק... ”
(ז"ו 11-12).

אין זיין ענטפער האָט ה. לייזויק געשריבן: „זיי פירן כסדר צווישן זיך אַ פאַר-
ביטערטן קאַמף און פּלוצים אַזאַ אידיילע! מ. אַשעראַוויטש און א. גלאַנץ, מ.
דאַנציס און י. גלאַטשטיין, חיים ליבערמאַן און סעקלער, נ. כאַנין און ל. לעהרער...”
וויטער האָט לייזויק געשריבן, אַז צווישן די קעגנער (פונעם קולטור-קאַנגרעס)
„האַבן זיך אַריינגעמישט אויך שטימען, וואָס האָבן זיך קיינמאַל נישט געלאָזט
הערן אין שייכות צום יידישן קולטור-מצב... שטענדיק פירן זיי אין זייערע ציי-
טונגען און אינסטיטוציעס אַ צעשטערערישע אַרבעט קעגן דעם יידישן שאַפן,
און פּלוצים דערפילן זיי זיך, שולדיק און, פאַראַנטוואָרטלעך פאַר אַזאַ, געפער-
לעכער זאך ווי אַ יידישער קולטור-קאַנגרעס...”

מיר וועלן זיך צוריקקערן צו די הכנות, וואָס זיינען געמאַכט געוואָרן אין ניו-
יאָרק, זומער 1937, און וועלן ברענגען ווייטערדיקע ידיעות.

אויף דער באַראַטונג, דעם 24טן יוני, 1937 אין ניו-יאָרק זיינען פאַרבעטן גע-
וואָרן 30 שרייבער פון די 80 — פריינט און אָנהענגער פונעם קולטור-קאַנגרעס.
עס זיינען געקומען 22 שרייבער. פ. הירשביין, א. וואַלינער, ה. לייזויק, דר. ק.
פאַרנבערג האָבן צוגעשיקט בריוו, וואו זיי האָבן מיטגעטיילט, אַז זיי קאָנען נישט
קומען צו דער זיצונג. אונטער דעם פאַרזיץ פון דר. ה. זשיטלאָווסקי איז פאַרגעקומען
אַ דיסקוסיע, אין וועלכער עס האָבן זיך באַטייליקט מ. אַלגין, י. אַפּאַטשאו, ב. צ.
גאַלדבערג, ב. גלאַזמאַן, ז. ווינפער, מ. כץ, ב. לאַפין, קאַדיע מאַלאַדאַווסקי, דר. א.
מוקדוני, יעקב מילך, קלמן מרמר, יואל סלאַנים, מ. עפשטיין, ל. קאַברין, נ. קאַמע-
נעצקי, ב. ריוויקין, ל. שאַפיראַ. עס איז באַשלאָסן געוואָרן צו רופן די ערשטע טעג
פון אויגוסט אַן אַל-אַמעריקאַנישע קאַנפערענץ פון די פאַראייניקטע שטאַטן און
קאַנאַדע וועגן דער באַטייליקונג פון אַמעריקע אינעם אַלועטלעכן יידישן קולטור-
קאַנגרעס. אַ ספּעציעלער קאַמיטעט איז אויסגעקליבן געוואָרן צוצוגרייטן אַ רוף
אין אַ טאַג-אַרדענונג פאַר דער קאַנפערענץ, ווי אויך צוגרייטן די אַרגאַניזאַציע-
פלענער פאַר דער קאַנפערענץ. דער רוף זאָל זיין געווענדט צו אַלע יידישע אַרגאַ-
ניזאַציעס און אויסנאַם.

אין אַ בריוול צו די „ליטעראַרישע בלעטער“, אַרויסגעשיקט פון ניו-יאָרק,
דעם 13טן יולי, ווערט מיטגעטיילט: „... מיר האָבן שוין אַ היפשן אַפּאַראַט,
און די אַרבעט באַוועגט זיך. דעם 19טן יולי וועלן מיר האָבן אַ באַראַטונג פונעם
אַרגאַניזיר-קאַמיטעט, וואָס וועט מאַכן די לעצטע צוגרייטונגען צו אונדזער אַל-
אַמעריקאַנישער קאַנפערענץ. מיר דערוואַרטן אַ גרויסע צאָל דעלעגאַטן, נישט גע-

קוקט אויף דער קורצקייט פון דער צייט, וואָס איז אונדז פאַרבליבן. די קאָנפערענץ וועט אויסקלייבן די דעלעגאַטן צום קאָנגרעס און וועט וואַרשיינלעך אויך שאַפן מיטלען, אַלענפאַלס איז איצט די באַוועגונג אין גאַנג. קיין זאך קאָן זי שוין מער נישט אַפּשטעלן... עס זיינען געווען אַזוי פיל שטערונגען, אַז אפילו די, וואָס זיינען אין האַרצן סימפּאַטיש מיט דער אידייע פון קולטור־קאָנגרעס, זיינען טעראַריזירט געוואָרן און נישט געוואָגט אַרויסצוטרעטן אַפּן אַלס זיינע פריינט. איצט זיינען מיר שוין אויף אַ דרך..."

.14

די אַל־אַמעריקאַנישע קולטור־קאָנפערענץ איז פאַרגעקומען שבת און זונטיק דעם 28טן און 29טן אויגוסט. צו דער פייערלעכער עפענונג שבת אַוונט איז גע־קומען אַ ריזיקער עולם פון איבער 2000 מענטשן. 8 אַזייגער האָט מען שוין גע־שלאָסן די טירן פונעם טאָן־האַל, און אַ 2000 מענטשן זיינען צוריקגעגאַנגען. עס האָבן גערעדט ק. מרמר, י. אַפּאַטשאַוו, ב. צ. גאַלדבערג, מ. אַלגינ, דוד אינגאַטאָוו, ה. ליוויק, פּרץ הירשביין. אינעם קינסטלערישן פּראָגראַם האָבן זיך באַטייליקט אַלא לילית, יעקב בן־עמי, עמיליע באַבאַד, מאַריס שוואַרץ.

עס זיינען אַנגעקומען פיל טעלעגראַפישע באַגריסונגען פון פאַרשיידענע יחידים און אַרגאַניזאַציעס.

זונטיק פאַרמיטאַג זיינען אויסגעהערט געוואָרן (אין גרויסן זאַל פון בראַדוויי צענטראַל־האַטעל) רעפּעראַטן פון איטשע גאַלדבערג, דר. א. מוקדוני, דר. חיים זשיטלאָוסקי, ק. מרמר, און צוויי קירצערע באַריכטן פון פּרענק קוירק און דוד אינגאַטאָוו. די צווייטע, און לעצטע זיצונג, צוליב דעם צופלוס פון הונדערטער נייע מענטשן, איז אַריבערגעטראָגן געוואָרן אין גרויסן זאַל פון מאַנהעטן לייסעאָום. עס זיינען געלייענט געוואָרן רעפּעראַטן פון מ. כץ, א. טאַבאַטשניק, ס'זיינען אויסגעהערט געוואָרן פאַרשיידענע באַגריסונגען. עס איז פאַרגעקומען אַ דיסקוסיע, אין וועלכער ס'האָבן זיך באַטייליקט יודל מאַרק, ל. שאַפיראַ, משה פּעדער, ליבע שילדקרויט, מענדל אַקערמאַן, שפרה ווייס, ש. דייקסל, ש. ליפשיץ (אַרטעף), מ. איווענסקי.

אין אַ בריוו צו דר. חיים זשיטלאָוסקי פונעם 3טן סעפטעמבער, 1937, טיילט מיט קלמן מרמר, אַז ״ביי דער קאָנפערענץ זיינען געווען פאַרטראָטן 425 אַרגאַני־זאַציעס מיט 764 דעלעגאַטן און 50 יחידים, צוזאַמען 814 דעלעגאַטן. זיי זיינען גע־קומען פון 42 שטעט, 17 שטאַטן. די דעלעגאַציעס פון לאַס־אַנדזשעלעס, דעטראַיט, שיקאַגע, קליוולאַנד און פיטסבורג זיינען דערוויילט געוואָרן אויף שטאַטישע קאַנ־פּערענצן און האָבן פאַקטיש פאַרטראָטן 121 אַרגאַניזאַציעס און 70 יחידים. אַחוץ דעם זיינען אויך געווען דעלעגאַטן פון קאַנאַדע און קובאַ. אַרגאַניזאַציעס וואָס זיינען געווען דירעקט פאַרטראָטן (אַחוץ אין די אויסערן ניו־יאָרק שטאַטישע קאָנפערענצן) זיינען געווען פּאָלגנדיקע: 6 יוניאַנס מיט 13 דעלעגאַטן, 16 לאַנדסמאַנטשאַפּטן מיט 42 דעלעגאַטן, 30 אַרבעטער־רינג ברענטשעס מיט 371 דעלעגאַטן, 44 אַרדן־שולן מיט 105 דעלעגאַטן, איין פאַראייניקטע פּאַלס־שול פון פּאַל ריווער מיט 3 דעלע־גאַטן, 6 קולטור־אַרגאַניזאַציעס מיט 17 דעלעגאַטן, 36 איקאַר־ברענטשעס מיט 72 דעלעגאַטן, 4 טעאַטער קאַלעקטיוון מיט 3 דעלעגאַטן, 6 מוזיקאַלישע אַרגאַניזאַציעס מיט 11 דעלעגאַטן, 4 נאַציאָנאַלע קערפּערשאַפּטן מיט 12 דעלעגאַטן, 6 פאַרשיי־

דענע ארגאניזאציעס מיט 20 דעלעגאטן, 2 פאליטישע גרופעס מיט 6 דעלעגאטן, 7 פאטראנאטן מיט 19 דעלעגאטן.

אזוי האט זיך פארענדיקט דאס קאפיטל, — די הכנות צום קולטור-קאנגרעס אין פאריז — מיט דער דערפאלגרייכער אימפאזאנטער אל-אמעריקאנישער קול-טור-קאנפערענץ אין ניו-יאָרק שבת און זונטיק, דעם 28טן און 29טן אויגוסט 1937. אין זיין שלום-רעדע האט פרץ הירשביין צווישן אנדערן געזאגט: „דער קול-טור-קאנגרעס וועט זיין א קאנגרעס, וואו ברוגע וועלן זיך איבערבעטן צו קעמפן צוזאמען פאר פרייהייט און רעכט פון יידישן פאלק און פון דער גאנצער מענטשהייט.“ די דעלעגאציע פון די פאראייניקטע שטאטן איז באשטאנען פון דוד איגנא-טאוו, מ. איווענסקי, מ. אַלגין, יוסף אַפאטאָשו, ז. וויינפער, ר. זאלצמאן, ה. ליוויק, דר. א. מוקדוני, קלמן מרמר, דר. ש. פאקס, פרענק קוירק.

און אין אַ גוטער שעה זיינען די דעלעגאטן צום אלוועלטלעכן יידישן קולטור-קאנגרעס אָפּגעפאָרן פון ניו-יאָרק דעם 8טן סעפטעמבער 1937 מיט דער „קווין מערי.“ אויב די אַמעריקאנער דעלעגאטן צום קולטור-קאנגרעס האָבן געקאָנט אַראַנזשירן עפנטלעכע פייערלעכע פאָרזאָמלונגען און אַרויספאָרן פראַנק און פריי, איז די לאַגע פון די דעלעגאטן צום קולטור-קאנגרעס פון אייניקע לענדער אין אייראָפּע געווען אַ גאַנץ אנדערע. די הכנות צום קאנגרעס זיינען געווען האַלב-לעגאַלע, מ'האַט געאַרבעט, געפירט די פראָפּאָגאַנדע אונטער אַנדערע, פאַרשטעלטע נעמען, און מען איז אויך אַזוי האַלב-לעגאַל געפאָרן קיין פאריז.

געווען מאַמענט, ווען מ'האַט געמיינט, אַז דער קולטור-קאנגרעס וועט נישט פאַרקומען, אַז ער וועט אָפּגערופן ווערן און אַז מ'וועט נישט קאָנען דערגרייכן צו אים ...

און דאָך ...

„און דאָך קומט דער קולטור-קאנגרעס פאַר!“

אונטער אַט דעם האַפּערדיקן קעפל, איז געדרוקט געווען אַן אַרטיקל אין די „ליטעראַרישע בלעטער“ פונעם 10טן סעפטעמבער, 1937. איך בין דאָן געווען אין פּוילן, אין וואַרשע. איך האָב אַלץ געזוכט וועגן (און אומוועגן) צו קריגן אַן אויס-לענידישן פּאַס צו קאָנען פאָרן קיין פאריז צום קולטור-קאנגרעס. צוליב דער דער-קלערונג, וואָס די יידישע דעלעגאציע אויפן פּען-קאנגרעס אין פאריז (וואו איך בין געווען אַ דעלעגאַט פון פּוילן) האָט אָפּגעגעבן אויפן קאנגרעס וועגן די פאַר-פּאָלגונגען און אַנפּאַלן אויף יידן, די דערקלערונג, וואָס די פּוילישע פּרעסע האָט צעשמירט און געהאַלטן, אַז ס'איז גרוי-פראָפּאָגאַנדע קעגן דער פּוילישער רעגירונג, האָט מען מיר באין אופן נישט געוואַלט אַרויסגעבן קיין פּאַס צו פאָרן קיין אויסלאַנד. בלויז אַדאַנק אַ צופּאַל, האָב איך באַוווּזן ענדלעך, אין דער לעצטער מינוט צו באַקומען דעם פּאַס און בין בשתיקה אַרויסגעפאָרן פון וואַרשע קיין פאריז.

יא, „און דאָך קומט דער קולטור-קאנגרעס פאַר!“

וועלן מיר טאַקע ברענגען אַן אויסצוג פון דעם אַרטיקל, וואָס שילדערט יענע אומרויאַקע ערב-קאנגרעס-טעג, זומער 1937:

„און דאָך, נישט געקוקט אויף דער גאַנצער העצע, וואָס איז געפירט געוואָרן

קעגן דעם קולטור־קאָנגרעס, נישט געקוקט אויף די אַלע שקר־בלבולים, וועט דעם 17טן סעפטעמבער (1937) זיך עפענען אין פאַרזי דער ערשטער אַלגעמלעכער יידישער קולטור־קאָנגרעס ביי דער באַטייליקונג פון פאַרשטייער, דעלעגאַטן פון פאַרשיידענע גרעסערע און קלענערע יידישע ישובים און קיבוצים. — — — — —

„... די אָפּענע און באַהאַלטענע קעגנער פונעם קולטור־קאָנגרעס האָבן געאַרבעט טריי און עקשנותדיק, זיי האָבן זיך ניט אָפּגעשטעלט פאַר קיין שום מיטלען. מען האָט לכתחילה געפרואווט אָפּשרעקן דעם עולם, אָז מען איז פרינציפּלאַז, אָז רעכטע (למשל, ש. דובנאָו!) וועלן דאָ פאַרכאַפּן דעם אויבנאָן, און דערנאָך — האָט מען געלאָזט אין גאַנג אַ צווייט שרעק־מיטל — לינקע, און אין ביידע פּאַלן האָט מען בכיוון פאַרשוויגן דעם פּאַקט, אָז אין אַרגאַניזיר־קאַמיטעט און אין דער עקזעקוטיווע זיצן שרייבער און טוער, פאַרשטייער פון פאַרשיידנסטע ריכטונגען אויף דער יידי־שער גאַס, און אַזוי אויך אין די פאַרשיידענע לאַנד־ביראָס. די העצע איז געווען אַ ברייטע, אַ פיל פאַרצווייגטע. איינער אָן אַנגעזעענער שול־טוער און שול־פירער פון ווילנע שרייבט אונדז אַ בריוו: „איר קאָנט זיך גאַרניט פאַרשטעלן, סאַר אַ געוואַלדיקע העצע עס גייט קעגן קאָנגרעס. איך הויב נישט אָן צו פאַרשטיין די סיבה.“ די לייענער געדענקען, מיט וואָס פאַר אַ מיטלען און, באַגלויבטע ידעות מען האָט אַדורכגעפירט דעם באַשלוס אין וואַרשעווער אַרטיסטן־פאַראיין, ער זאָל זיך אָפהאַלטן פון דעם קאָנגרעס. די זעלבע מעטאָדן פון, קאַמף זיינען אויך אַנגע־גאַנגען אין אַנדערע לענדער. און דער „דזשענטלמענישער“ אָפּזאָג פון דוד איינהאַרן איז אויך אַ גענוגנדיקער באַווייז, אין וואָס פאַר אַן אַטמאָספּער עס האָט זיך געפירט דער אַנגריף אויף דעם געפלאַנטן קולטור־קאָנגרעס. ערשט די לעצטע טעג זיינען געגאַנגען, בריוועלעך פון פאַרזי אַהער און אַהין מיט, בשורות טובות, וואָס קומען פון, זיכערע קוועלן, אַז דער קולטור־קאָנגרעס ווערט אָפּגעלייגט...“

און די בריוועלעך האָבן געשריבן מכלומרשטע פריינט פונעם קולטור־קאָנגרעס. און דאָך — איז דער קולטור־קאָנגרעס פאַרגעקומען. אויף צעפוקעניש זיינע אַלע שונאים, די שונאים פון דעם פראַגרעסיוון געדאַנק, און פונעם פראַגרעסיוון יידישן שאַפן.

פארטיי-פאליטיק און קולטור-אינטערעסן

עס ליגט פאר מיר א מערקווירדיקער דאקומענט: דאס איז די רעזאלוציע. וואס די פלענאר-זיצונג פון צ. ק. פון פוילישן „בונד“ האט אנגענומען וועגן אלגעמיינע ליניעס פאר קולטור-קאנגרעס. מערקווירדיק איז דער דאקומענט דער-מיט, וואס אזא חשובע געזעלשאפטלעכע קערפערשאפט, ווי דער פלענום פון בונדישן צ. ק. האט זיך דערלויבט עפנטלעך צו פארמולירן קעגן א ריי קולטור-טוער אזוינע באשולדיקונגען, וועלכע לאזן זיך נישט אנדערש קוואליפיצירן, אלס בלבולים. עס ווערט אין דער רעזאלוציע בנוגע דער איניציאטיוו פון קאנגרעס געזאגט שארף און קאטעגאריש, אז „סיי צווישן די איניציאטארן, סיי אין דער רשימה פון די איינגעלאדענע געפינען מיר אויסגעשפראכענע קעגנער פון דער מאָדערנער יידיש-וועלטלעכער קולטור“ (זע „נייע פאָלקסצייטונג“ פון 9טן אפריל 1937).

און אַט האָב איך פאַר זיך די רשימה פון די איניציאטארן, וואָס האָבן אונטערגעשריבן דעם ערשטן אויפרוף וועגן קולטור-קאנגרעס. זי באַשטייט פון אייניקע ליניעס פאַרטייאישע קולטור-טוער, וואָס איר קאַנט זיי אפשר חושד זיין אין צו-לינקע שטימונגען און מיינונגען בנוגע קולטור-פראָגן, ס'איז אַבער לע-כערלעך און אומזיניק נישט נאָר צו באַהויפטן קאטעגאריש, נאָר אפילו בלויז צו וואַרפן אַ חשד, אַז זיי זיינען אויסגעשפראַכענע קעגנער פון דער מאָדערנער יידיש-וועלטלעכער קולטור. חוץ זיי געפינט איר דאָרט נעמען פון סקולפּטאַר נחום אַראָנסאָן, דוד איינהאַרן, פראָפּ. קיוועלעוויטש און מיין נאָמען. אויך וועגן אונדז קאָן קיינער נישט זאָגן, אַז מיר זיינען קעגנער פון דער מאָדערנער יידיש-וועלטלעכער קולטור, ובכן, בנוגע די איניציאטארן איז די עפנטלעכע דערקלערונג פון „בונד“ אַ פשוטער בלבול.

וואָס איז שייך דער רשימה פון די איינגעלאַדענע, האָבן די בונדישע אָנפירער פון ציש"א אַרויסגעשטעלט אַלס די „אַדיאָזע“* פיגור נאָר ש. דובנאַוון. ער, הייסט עס, זאָל עס זיין דער „אויסגעשפראַכענער קעגנער פון דער מאָדערנער יידיש-וועלטלעכער קולטור?“ דאַרף מען פאַרטיידיקן קעגן אַזאַ מין באַשולדיקונג

דער אַרטיקל פון בן-אדיר (1878-1942) איז פאַרעפנטלעכט געוואָרן אין די „ליטעראַרישע בלעטער“ (וואַרשע, דעם 21טן מאַי 1937, נ' 21). בן-אדיר איז געווען איינער פון די ענטווי-אַסטישע און טרייסטע מיטגלידער פון דער עקזעקוטיווע פונעם יידישן פאָלקס-פראָגן אין פראַנקרייך און פונעם אַרגאַניזיר-קאָמיטעט צו רופן דעם אַלגעמיינען יידישן קולטור-קאָנגרעס אין פאַריז. — רעד.

* אַ נישט אַנגענומענע, אומגעוואונטשענע פיגור, וואָס רופט אַרויס אַ נעגאַטיווע באַצייאונג.

דעם מאָן, וואָס האָט אַזויפיל אויפגעטאַן דווקא אויפן געביט פון מאָדערנער וועלטלעכער יידישער קולטור? איך גלויב נישט, אַז דער פלענום פון בונדישן צ. ק. זאָל האָבן דעם טרויעריקן מוט אַרויסצוטערען מיט אַזאַ באַשולדיקונג סתם קעגן אַנאַנימע איינגעלאָדענע, נאָר בפירוש קעגן דובנאַוו, אפילו נאָך דעם, ווי אויפן צוזאַמענפאַר פון ייוואַ האָט דובנאַוו „גערעדט וועגן פאַראַלעלן וועג פון ירושלים און ווילנע“. געוויס קאָן קיין שום רייד נישט זיין, אַז סיי די איני־ציאָטאַרן פון קאָנגרעס, סיי דער קאָנגרעס גופא זיינען מסכים מיט ש. דובנאַוו'ס שטאַנדפונקט וועגן אַט דעם „פאַראַלעלן וועג פון ירושלים און ווילנע“. דאָס הייסט אָבער כלל נישט, אַז פאַר דובנאַוו טאָר קיין פלאַץ נישט זיין אויף אונדזער קול־טור־קאָנגרעס, און אַז בלויז דאָס איינלאָדן דובנאַוו צום קאָנגרעס דאַרף גע־שטעמפלט ווערן שיעור נישט ווי אַ פאַראַט פון דער מאָדערנער וועלטלעכער יידישער קולטור... .

ס'איז באמת זייער אַ פיינלעכער פאַקט, וואָס די אַנפירנדיקע קערפערשאַפט פון „בונד“, וואָס פאַרדינט אַנזען און אַכטונג אפילו מצד די קעגנער, זאָל אין אַן עפנטלעכער רעזאָלוציע אַראַפלאָזן זיך צום ניוואַ פון עפעס אַן אומפאַראַנט־וואַרטלעכן פאַמפלעטיסט.

נאָר, איינגטלעך, די באַזונדערע „פאַמפלעט־רעזאָלוציע איז אַרויסגעטראָגן געוואָרן סתם אַזוי, בלויז כדי צו פסלען און מיאוס מאַכן די איניציאַטאַרן און אַנטיילנעמער פון קאָנגרעס. קיין אַנדערן, פראַקטישן זין האָט זי סיי־ווי־סיי נישט, ווייל ווען אפילו די איניציאַטיוו פון קולטור־קאָנגרעס זאָל זיך געפינען אין די סאַמע ריינסטע, כשרסטע, ממש לויטער בונדישע הענט, וואָלט אויך דער פלענום פון צ. ק. נישט געגעבן זיין הסכמה אויף באַטייליקונג אין אַזאַ קאָנגרעס, ווייל „אפילו איז אַזאַ פאַרם, האַלט ער, פאַדערט נאָך די פראַגע אַ גרינטלעכן מיינונגס־אויסטויש אין דער פאַרטיי“.

וואָס אַט דער „גרינטלעכער מיינונגס־אויסטויש“ באַשטייט, איז גענוג באַ־קאַנט. שוין אַ קיימא לן פון אַ פאַר צענדליק יאָר, אַז די מיינונגען וועגן קולטור־קאָנגרעס ווערן „גרינטלעך אויסגעטוישט“ אין די ראַמען פון צישײַאָ. ד. ה. פון דער אַרגאַניזאַציע, וואָס געפינט זיך אונטער דער בונדישער הויפט־פירערשאַפט, און די פראַגע איז, לויט דער מיינונג פון „בונד“, נאָך אַלץ נישט קלאָר, איינגטלעך — פון אַרט נאָך נישט גערירט געוואָרן. ווי עס שיינט, איז עס פאַרן „בונד“ אַ מין „פערפעטואום־מאַבילע“, און מ'קאָן זיכער זיין, אַז נאָך אין אַ פאַר צענדליק יאָר אַרום וועט דער פלענום פון בונדישן צ. ק. ווידער שטיין פאַר דעם זעלבן אומדערלייזבאַרן פראַבלעם און קיין אַנדער עצה נישט געפינען, ווי פאַר־צולייגן ממשיך זיין דעם „גרינטלעכן מיינונגס־אויסטויש“.

קאָן אָבער זיין דער מינדסטער ספק, אַז נישט די קאָמפליצירטקייט פון דעם פראַבלעם שטויסט דעם „בונד“ צו סאַבאַטירן כסדר יעדע איניציאַטיוו און יעדן פראַוואו ציוניפצורופן אַן אַללועטלעכן קולטור־קאָנגרעס? אַז דאָ ווירקן אין דער אמתן אַלטע פאַרטיי־פאָליטישע טראַדיציעס און חשבונות? און אַט־אָ די פאַרטיי־פאָליטיק צווינגט מען אַרויף אויף אַזאַ אין פלוג אומאַפהענגיקער, אומ־פאַרטייאישער אַרגאַניזאַציע, ווי צישײַאָ, קעגן די בפירושע קולטור־אינטערעסן

פון דער דאזיקער ארגאניזאציע. וואָרום דורך קיינע פּלפּולים וועט זיך אייך נישט איינגעבן צו דערווייזן, אַז אַן אַלגעמלעכע פּאַראַיניקונג פּון די מאַדערנע יידישע קולטור-כוחות, אין וואָס פּאַר אַ מאַס און פּאַרם דאָס זאָל זיך נישט אויס-דיקן, איז דורכאויס אַן איבעריקע און אומפּרוכטבאַרע זאַך, און אַז, בכּן, אַ צו-נויפּקום פּון די מאַדערנע יידישע קולטור-טוער פּון פּאַרשיידענע לענדער, כדי צוזאַמען באַטראַכטן די וועגן און מעטאָדן פּון געמיינזאַמער צוזאַמענאַרבעט, קאָן לחלוטין קיין שום נוצן נישט ברענגען. עס איז קלאַר, אַז די רעאַלע קולטור-אינ-טערעסן פּון אונדזערע קולטור-ארגאניזאציעס ווערן דאָ געבראַכט אַלס קרבן דער בונדישער טראַדיציע און דער „מענטאַליטעט“ פּון דער בונדישער פּאַרטיי, וועמען עס איז פּון תּמיד אַן דערווידער יעטוועדע „אינטערנאַציאָנאַלע“ יידישע פּאַראַיניקונג.

נישט דאָ איז דאָס אַרט צו אַנאַליזירן און אַפּשאַצן אין תּוך אַריין די טראַדי-ציעס און די „מענטאַליטעט“ פּון „בונד“. אַבער איין פּראַקטישן אויספיר מוז מען דאָך מאַכן.

איך ווייס נישט, עס קאָן זיין, אַז די בונדישע קולטור-טוער פּון ציש״אָ זיינען געבונדן דורך פּאַרטיי-דיסציפּלין און מוזן זיך אונטערגעבן דעם פּאַרטיי-באַ-שלוס, ווען אפילו דאָס געפינט זיך אין פולער סתירה צו זייערע אייגענע איבער-צייגונגען, אַבער על כל פנים פאַר די אַנדערע, פאַר די נישט-בונדישע טוער פּון ציש״אָ איז דער דאָך דער באַשלוס פּון בונדישן צ. ק. כלל נישט אַבליגאַטאָריש. אמת, גופא דער פּלענום פּון ציש״אָ האָט אויך מיט אַ מערהייט שטימען פּון 11 קעגן 9 (מסתמא מיט דער מערהייט פּון בונדישע שטימען) אַנגענומען דעם באַ-שלוס נישט צו באַטייליקן זיך אין קולטור-קאָנגרעס. נאָר דאָס איז חל בלויז אויף דער באַטייליקונג אין נאָמען פּון ציש״אָ, אַבער פּערזענלעך, אַלס קולטור-טוער, האָבן זיי דאָך דורכאויס פּרייע הענט. דאַרפן זיי די פּרייהייט אויסנוצן, כדי טאַקע צו נעמען אַן אַקטיוון אַנטייל אין קאָנגרעס און אויך אפשר שאַפן „אד-האַק“* פאַר דעם צוועק אַוועלכע נישט איז פּאַראַיניקונג צווישן זיך. די פּראַגע דאַרף נאָטירלעך באַטראַכט ווערן אויף די ערטער.

איינס איז אַבער קלאַר :

עס טאָר נישט דערלאָזן ווערן, אַז אונדזערע קולטור-אינטערעסן זאָלן גע-שעדיקט ווערן דורך אַ וועלכער נישט איז פּאַרטיי-פּאַליטיק.

א קעגן-דערקלערונג

אינעם „טאָג“ פונעם 13טן אויגוסט איז אָפגעדרוקט א „דערקלערונג וועגן קולטור-קאָנגרעס“, אונטערגעשריבן פון אַ היפשער צאָל זייער חשובע יידישע שרייבער און קולטור-טוער, וואָס האָבן געגלויבט, אַז זיי „זיינען שולדיק דער יידי-שער עפנטלעכקייט אַ דערקלערונג“, פאַרוואָס זיי „ווילן ניט האָבן צו טאָן“ ניט מיט דעם קאָנגרעס אין פאַריו, ניט מיט דער וואַל-קאָנפערענץ צו אים אין ניו-יאָרק. דער שרייבער פון אַט-דער „קעגן-דערקלערונג“ איז דער פאַרזיצער פון דעם „אַמעריקאַנער קאָמיטעט פאַר דעם אַלוועלטלעכן יידישן קולטור-קאָנגרעס“, אַן וועלכן עס זיינען אָפיציעל אָנגעשלאָסן אויך ניט ווייניקער זייער חשובע שרייבער און קולטור-טוער. אויך ער גלויבט, אַז ער איז „שולדיק דער עפנטלעכקייט“ אַ קעגן-דערקלערונג, פאַר וואָס ער האַלט, אַז אַלע טעמים פון דער דערקלערונג האָבן ניט קיין ברעקל האַפט.

ליידער געפינן איך מיך, צוליב דעם צושטאַנד פון מיין געזונט, אין אַזאַ לאַגע, אַז איך האָב ניט די מעגלעכקייט צונויפצורופן דעם קאָמיטעט, כדי צו באַשליסן,

דער אַרטיקל פון דר. ה. זשיטלאָווסקי „אַ קעגן-דערקלערונג“, וואָס מיר גיבן דאָ ווייטער, איז פאַרעפנטלעכט געווען אין ניו-יאָרקער „טאָג“, דעם 20טן אויגוסט, 1937, — עטלעכע וואָכן איידער ס'איז פאַרנעקומען דער אַלוועלטלעכער יידישער קולטור-קאָנגרעס אין פאַריו. ס'איז אַן ענטפער אויף דער באַרימטער „דערקלערונג“, וואָס 26 שרייבער און האַלב-שרייבער האָבן פאַרעפנטלעכט קעגן דעם געפלאַנטן קולטור-קאָנגרעס. די 26 צוזאַמענגענומענע קעגנער פון דעם יידישן קולטור-קאָנגרעס האָבן מיט אַ וואָך שפעטער, נאָך דעם ווי ס'איז פאַרעפנטלעכט געוואָרן דר. ה. זשיטלאָווסקי'ס פאַלגנדיקער אַרטיקל, באַקומען זייער פאַרדינטן ענטפער פון מ. אַליין (דער אַרטיקל איז איבערגעדרוקט אין מ. אַליינס ביכל „פּאָלק און קולטור“ — איקו-אויסגאַבע, ז"ז 11-16), ווי אויך פון ה. לייזיק, וואָס האָט אין „טאָג“ פון 26טן אויגוסט געגעבן אַ שאַרפֿן ענטפער די אָנפאלער אויפן קאָנגרעס. „זיי פירן כסדר — האָט לייזיק געשריבן — צווישן זיך אַ פאַרביטערטן קאַמף און פּלוצעם אַזאַ אידליע“, — מ. אַשעראַוויטש און א. גלאָזן, מ. דאַנצין און י. גלאָזשטיין, ה. ליבערמאַן און ה. סעקלער, נ. כאַנין און ל. לעהרער, און, זאָנט ווייטער ה. לייזיק, צווישן די קעגנער „האָבן זיך אַריינגעמישט אויך שטימען, וואָס האָבן זיך קיינמאָל נישט געלאָזט הערן אין שייכות צום יידישן קולטור-מאַכ“ . . . „ ש ט ע נ ד י ק — באַטאָנט ה. לייזיק — פ י ר ו ז י י א י ו ז י י ע ר ע צ י י ט ו נ נ ע ו א ו א י נ ס ט י ט ו צ י ע ס אַ צעשטערערישע אַרבעט קעגן דעם יידישן שאַפֿן, — און פּלוצעם דערפילן זיי זיך „שולדיק“ און „פאַראַנטוואַרטלעך“ פאַר אַזאַ „געפערלעכע זאַך“ ווי אַ יידישער קולטור-קאָנגרעס“ . . .

מיר גיבן דעם אַרטיקל פון דר. ה. זשיטלאָווסקי ווי ער איז דאָן, אין 1937, געשריבן — אַן ענדערונגען. ס'איז גוט באַקאַנט, אַז אין אייניקע באַהויפטונגען, וואָס דר. ה. זשיטלאָווסקי מאַכט דאָ, האָט ער גופא דערנאָך גענומען אַן אַנדער שטעלונג. — ר ע ד.

צי מען דאַרף בכלל ענטפערן אויף אַזאָ דערקלערונג און אין וואָס דער ענטפער זאָל באַשטיין. איך מוז דעריבער נעמען אויף מיין אייגענער, פּערזענלעכער אַחריות סיי דעם פּאַקט פון אַ קעגן־דערקלערונג, סיי די קריטיק פון אירע טעמים.

1) „די טרייב־קראַפט פון דער גאַנצער אַגיטאַציע פאַר אַ יידישן קולטור־קאַנגרעס“, פאַרזיכערט די דערקלערונג, „זיינען די קאָמוניסטן“. — אַפילו ווען דאָס וואָלט געווען אמת, טאָר דער קאַנגרעס נישט געפּסלט ווערן. כידוע, זיינען די טרייב־קראַפט פון דעם אַלגעמיינעם „אַלוועלטלעכן יידישן קאַנגרעס“, מיט ראַביי ס. וויזן אויף דער שפיץ, געווען די ציוניסטישע פאַרטייען, זיי האָבן אָבער גערופן אַלע ריכט־טונגען, קלאַסן און פאַרטייען פון דער דעמאָקראַטישער יידישער עפּנטלעכקייט אַנ־צושליסן זיך אָן דעם קאַנגרעס, געפּסלט דעם קאַנגרעס האָבן אויף אַט־דעם סמך נאָר יענע פאַרטיי־ריכטונגען, וואָס זיינען געווען קעגן דעם ציוניזם. און דאָס האָבן זיי נישט געטראָט טאָן. ווייל דערמיט האָבן זיי אַריינגעטראָגן אַ מאַסיוו פון פאַרטיי־פּאָליטיק אין אַן ענין, וואָס דאַרף זיין טייער אַלע יידן, אָן אַן אויסנאַם.

דעם אייגענעם חטא, — פון אַריינטראָגן פאַרטיי־פּאָליטיק אין אַן אַלגעמיינ־יידישן ענין, — באַגייען איצטער די מחברים פון דער דערקלערונג. דאָס איז אַ חטא אַנטקעגן די דעמאָקראַטישע יסודות, דער גלייכבאַרעכטיקונג און פרייהייט פאַר אַלע פאַרטייען, — יסודות, אויף וועלכע עס דאַרף געגרינדעט זיין אונדזער גאַנץ עפּנטלעך לעבן. אין אַ יידישן קולטור־קאַנגרעס פאַר דער פאַרטיידיקונג, פאַרטיי־פּונג און אויסברייטערונג פון אונדזער קולטור־ספּערע אין יידיש, האָבן אַ רעכט צו נעמען אַן אַנטייל אַלע יענע פאַרטייען און ריכטונגען, וואָס זיינען מחמת דעם אָדער יענעם טעם פאַראינטערעסירט אין אַט די צילן זיינען. פּסלען אַזאָ קאַנגרעס, ווייל די איניציאַטיווע שטאַמט פון איין־איניציאַקער פאַרטיי, הייסט אַריינטראָגן פאַרטיי־פּאָליטישע חשבונות אין אַן ענין, וואָס דער עצם תוך זיינער שליסט אין זיך איין אַ שטרעבן צו געפינען אַ געמיינשאַפּטלעכן באַדן, אויף וועלכן אַלע פאַרטייען און ריכטונגען זאָלן קאַנען גיין צו געמיינשאַפּטלעכע צילן.

דערצו איז עס אויך נישט אמת, אַז די קאָמוניסטן זיינען „די טרייב־קראַפט פון דער גאַנצער אַגיטאַציע“. די טרייב־קראַפט אירע איז דער פאַריזער „אַרגאַניזיר־קאָמיטעט“, וואָס צו אים געהערט אַזאָ חשובע פיגור, ווי בן־אַדיר, איינער פון די דריי הויפּט־רעדאַקטאָרן פון דער „אַלגעמיינער יידישער ענציקלאָפּעדיע“ און איינער פון די העפּטיקסטע קעמפּער אַנטקעגן דעם רוסישן באַלשעוויזם. אויף דער זיצונג פון דעם אַרגאַניזיר־קאָמיטעט, — דעם 18טן יוני אין פאַריז, — האָבן גע־נומען אַן אַנטייל: נחמן מייזל פון וואַרשע, משה שאַליט פון ווילנע, לעאָ קעניג און דר. י. נ. שטיינבערג פון לאַנדאָן. קיינער וועט יענע זייער חשובע עפּנטלעכע טוערס אונדזערע נישט באַשולדיקן אין באַלשעוויסטישע סימפּאָטיעס.

2) עס איז שווער צו גלויבן, זאָגט די דערקלערונג, אַז די קאָמוניסטן „זיינען געוואָרן ערלעכע בעלי־חשבונות“. „מאַרגן קאָן אַ נייער באַפעל זיי ווידער מאַכן פאַר ביזע שונאים דערפון, וואָס זיי פאַרטיידיקן כלומרשט היינט“. ס'קאָן זיין! אָבער די פּראָגע איז: ווער גיט וועמען אַ רעכט צו זיין אַ „בוהן כליות ולב“ פאַר אַ גאַנצער פּאָליטישער פאַרטיי אין אונדזער יידישער עפּנטלעכקייט, — אַ פאַרטיי, וואָס טרעט אַרויס מיט אַפיציעלע דערקלערונגען, פאַר וואָס זי האַלט פאַר נויטיק

צו מאַכן דעם אָדער יענעם שריט? אויב מיר זאָלן חושד זיין די קאָמוניסטן, אַז זיי גייען צו דעם קאָנגרעס נאָר לויט דעם באַפעל פון דעם מאַסקווער קרעמל, צי גיט דאָס ניט אַ רעכט חושד צו זיין די קעגנער פון דעם קאָנגרעס, אַז זייער קאָמף אַנטקעגן דעם ווערט געפירט צוליב די אינטערעסן פון אַ וועלכער עס איז אַנדערן פּאָליטישן „קרעמל“? — אויב די קאָמוניסטן וועלן מאַרגן ווערן די שונאים פון דער יידישער קולטור-ספּערע, וועלן מיר זיי מאַרגן באַקעמפּן. היינט זיינען זיי די פּריינט. דאַרפן מיר גיין מיט זיי האַנט אין האַנט, אין די גרענעצן פון אַט דער פּריינטשאַפּט.

3) די יידישע קאָמוניסטן פּאַרטיידיקן בלינדערהייט אַלע גרוילטאַטן, וואָס די איצטיקע מאַכטהאַבער באַגייען אין סאָוועטן-פּאַרבאַנד, — באַשולדיקט די דערקלערונג. ליידער, איז דאָס אמת. עס איז אַבער ניט אמת, אַז „דאָס לייגט אַרויף דעם שטעמפל פון פּאַלשקייט און היפּאָקריטישקייט אויף אַלע האַנדלונגען, צו וועלכע זיי רופן אין נאָמען פון קאָמף קעגן פּאַשיזם, קעגן דער מלחמה-געפּאַר, אין נאָמען פון דעמאָקראַטיע און פּרייהייט“. און אַט פאַר וואָס דאָס איז ניט אמת.

קודם: קיינער וועט ניט לייקענען, אַז די קאָמוניסטן זיינען בלויז בלויזק ערנסט אין דעם קאָמף אַנטקעגן דער מלחמה-געפּאַר. פאַרוואָס טאָר מען ניט גיין מיט זיי אינאיינעם אין אַט-דעם קאָמף? והשנית: די גרוילטאַטן פון די איצטיקע מאַכטהאַבער אין סאָוועטלאַנד איז אַ טראַגישער עפּיזאָד אין דעם גאַנג פון דער געוואַלטיקער רעוואָלוציע אין סאָוועטן-לאַנד. דאָס זעט איין אַפילו דער שטרענג אַנטי-באַלשעוויסטישער „סאַציאַליסטישעסקי וועסענטיק“, איך ווייס גאַנץ גוט, אַז די מאַראַלישע זשעבנות צווישן פּאַלקס-רעוואָלוציעס און באַפּרייאַונגס-קריגן פון איין זייט און די פּאָדערונגען פון דער טאַג-טעגלעכער מאַראַל פון דער אַנדערער זיינען נאָך בשום אופן ניט אויסגעגליכן. זיי האָבן גאַנץ אַנדערע מאַראַל-מאַסן, איידער די טאַג-טעגלעכע מאַראַל. ליידער, איז וועגן אַט דעם זייער וויכטיקן, זייער אַנגעווייטיקטן ענין ניט דאָ דאָס אַרט צו רעדן. דאָ איז וויכטיק די השלישית: אַז די „האַנדלונגען“, צו וועלכע ס'רופן די קאָמוניסטן אויף דעם פּאַריזער קאָנגרעס, ליגן טאַקע באמת אין די אינטערעסן פון דעם קאָמף אַנטקעגן פּאַשיזם, און דאַרפן געפירט ווערן אויך אין דעם נאָמען פון דעמאָקראַטיע און פּרייהייט — אויף דעם יידישן קולטורעלן פּראָנט. ס'איז קיינעם דאָגה ניט, צי די קאָמוניסטן מיינען ערנסט, צי ניט. האַנדלען וועלן זיי מוזן ערנסט, אָדער זיי וועלן אַרויסגעשליידערט ווערן פון דער געמיינשאַפּטלעכער אַרבעט.

5) די היגע קאָמוניסטן „פּאַרטיידיקן אַלע באַשולדיקונגען קעגן יידישע שריי-בער אין סאָוועטן-פּאַרבאַנד“. — איך בין ליידער ניט באַקאַנט מיט די שריפטן פון די סאָוועטישע שרייבער. איך ווייס אויך ניט, אין וועלכע „שוידערלעכע קלאַ-געס“ די סאָוועטישע רעגירונג באַשולדיקט זיי, אַן אַ שום גערעכטן באַווייז. אַבער אויף אַזוי פיל בין איך באַקאַנט מיט דעם גאַנצן כאַראַקטער פון דעם, וואָס קומט איצטער פאַר אין רוסלאַנד, אַז פאַר מיר איז קיין ברעקל ספּק ניט, אַז מען האָט דאָ צו טאָן מיט אידיאָישע קאָמפּן און גרויל-מעשים, וואָס קומען ניט זעלטן פאַר אין די קאָטאַקליימען פון אַ רעוואָלוציאַנערן צושטאַנד. איינשטעלן זיך פאַר דעם אָדער יענעם צד אין אַט דעם אידיאָישן פּאַרטיי-קאָנפליקט האָבן זיכער אַ רעכט

אלע פארטייען. אבער אריינטראָגן אַט די פארטיי־חשבונות אין אַן אומפארטייאישן קולטור־קאָנגרעס איז אַ פאַרברעכן. די קאָמוניסטן האָבן אַ רעכט צו שטעלן זיך אויף דעם צד פון די סטאַליניסטן. די אַנטי־קאָמוניסטן האָבן פונקט אַזא רעכט צו שטעלן זיך אויף דער זייט פון די אַנטי־סטאַליניסטן. אַבער — ביטע זייער! — דרויסן פון דער קאָנגרעס־באַוועגונג! די קאָמוניסטן שלעפן ניט אַריין אין איר קיינע פארטייאישע חשבונות. דאָס טוען די מחברים פון דער דערקלערונג. און זיי האָבן קיין ברעקל רעכט ניט דערצו.

6) זעקסטנס... נאָר פאַרדאָן! איך האָב אויס אַ פאַרזען דורכגעלאָזן דעם פונקט 4). אין אַט דעם פונקט דערקלערן די מחברים, אַז „דאָס יידישע וואָרט איז קיינמאָל ניט אַזוי געשענדעט געוואָרן, ווי אין די בלוט־דאַרשטיקע לידער און דעקלאַראַציעס פון געוויסע סאָוועטיש־יידישע דיכטער און קולטור־טוער.“ — קאָן זיין! קאָן זיין! איך בין לידער מיט דער יידיש־סאָוועטישער ליטעראַטור ניט באַקאַנט. אַבער אויב מיר זאָלן ניט צולאָזן צום קאָנגרעס אַלע יענע, וואָס האָבן די אַדער אַנדערע מיינונגען וועגן דעם, ווער עס שענדעט דאָס יידישע וואָרט און אין וואָס די שענדיקונג באַשטייט, — אַפילו דאָ אין לאַנד, — סיי אין דער היגער פרעסע, סיי אין דעם היגן טעאַטער, — וואָלט קיינמאָל ניט געקאַנט קומען צו קיין קולטור־קאָנגרעס. און אין אַט דער לאַגע געפינט זיך ניט נאָר דאָס יידישע פּאָלק, נאָר יעדעס פּאָלק. ביי אַלע פעלקער זיינען דאָ פאַרשיידענע פארטייען און ריכטונגען, וואָס האָבן זיך זייערע באַגריפן וועגן דעם, וואָס עס איז אַ שאַנד און וואָס עס איז אַ שיינדל פאַר אַ מענטשלעך „וואָרט“. אַן אַלגעמיינער קולטור־קאָנגרעס איז אַבער גראַד אַזא, וואָס שטרעבט צו באַשאַפן די מעגלעכקייט פאַר אַלע ריכטונגען, מיט אַלע זייערע „שאַנדעס“ און „שיינדלס“, זיי זאָלן זיך קאַנען אַנטוויקלען פריי, אַן דער צענזור פון אַ וועלכער עס איז אַנדער פּאָליטישער פארטיי, אַדער אידיאישער ריכטונג.

6) איצטער — צוריק צו פונקט זעקס. „די שטעלונג פון די יידישע קאָמוניסטן צום יידישן ישוב אין ארץ־ישראל איז פון זינט 1929 אַזא, וואָס גייט קעגן אַלע אינ־טערעסן פון דעם יידישן לעבן, וואָס איז אַ פאַרראַט צו דער יידישער געשיכטע און צו די טיפסטע נויטן פון די יידישע מאַסן“. אמת! דאָס איז אויך מיין מיינונג. אַבער קיינער האָט נאָך ניט באַוויזן, אַז אַט דער פאַרראַט איז באַגאַנגען געוואָרן צוליב נידעריקע, פּערזענלעכע מאַטיוון. אַלע מוזן מודה זיין, אַז זייער מאַימדיק־שעדלעכע שטעלונג צו דעם ארץ־ישראל־פּראַבלעם וואַקסט אַרויס ניט פון מאַראַליש־נידעריקע „פאַררעטערישע“ נייגונגען, ווי, זאָגן מיר, ביי אַזא פאַררעטער, ווי אַזע. זי וואַקסט אַרויס פון אַ פּאַלשן בליק אויף די סאָציאַליסטיש־רעוואָלוציאַנערע אויפ־גאַבן פאַר דער גאַנצער וועלט און פאַר דעם וואַלזיין פון די יידישע פּאָלקס־מאַסן. דאָס איז ווידער אַ פאַרטייאישער קאַנפּליקט. אויב מען זאָל מעגן אַריינטראָגן אַזעלכע פּאָליטישע חשבונות אין אַלגעמיין־יידישע ענינים, וואָלט איך אין דער ערשטער ליניע אויסגעשאַסן: א) אַלע אַסימילאַטאָרן, ב) אַלע העברייאישיסטן, ווייל זיי אַלע גייען קעגן די אינטערעסן פון דעם יידישן לעבן און זיינען פאַררעטער „צו דער יידישער געשיכטע און צו די טיפסטע נויטן פון די יידישע מאַסן“. איך וואָלט נאָך צוגעכאַפט ג) די „בונדיסטן“ וואָס ווילן ניט אַנערקענען דעם אַלגעוועלטלעכן כאַראַקטער פון דעם יידישן פּאָלק, וואָס דאָס איז אויך אַ פאַרראַט „צו (?) די טיפסטע

גויטן פון די יידישע מאַסן". מיר קאַנען אָבער קיינעם פון אַט די אידייאישע "פאַר־רעטער" ניט אויסשליסן פון דעם יידישן קולטור־קאַנגרעס, אויב זיי זיינען מסכים מיט זיינע צילן: צו פאַרשטאַרקן, פאַרטיידיקן, פאַרמערן און אויסברייטערן אַלע פאַזיציעס אין דער קולטור־ספּערע פון דער יידישער שפּראַך איבער גאַר דער וועלט.

מיר טאַרן זיי אַלע ניט אויסשליסן פשוט דערפאַר, וואָס וועגן די ענינים, אין וועלכע זיי האָבן זיך אַרויסגעוויזן ווי פאַררעטער, וועט מען אָדער גאַר ניט רעדן אויף דעם קאַנגרעס, אָדער מוזן רעדן אין אַזאַ זין און אַננעמען אַזעלכע באַשלוסן, וואָס זאָלן אויסשליסן יעדן פאַראַט "צו" די טיפּסטע גויטן פון די יידישע מאַסן איי־בער גאַר דער וועלט, אויך "צו" די קולטורעלע גויטן פון די יידישע מאַסן אין ארץ־ישראל.

7) "קולטור", דערקלערט די "דערקלערונג", "קולטור איז אמת, קולטור איז יושר, קולטור איז ערלעכקייט". נו — אַ גויס דאָס איז, אַז אמת, יושר און ערלעכקייט זיינען קולטור, הגם "קולטור" איז עפעס נאָך מער, איידער אמת, יושר און ערלעכ־קייט! אָבער ווי אַזוי שטימט מיט אַט דעם אמת יענער יושר, וואָס ווערט אַרויס־געבראַכט, אַז עס איז ניט אונדזער אויפגאַבע צו העלפן רעהאַביליטירן די יידישע קאַמוניסטן, צו ראַטעווען זייער פרעסטיזש, וואָס זיי האָבן אַליין מיט זייערע מעשים פאַרניכטעט אויף דער יידישער גאַס? — פאַר וואָס "ניט אונדזער אויפ־גאַבע"? יעדע פאַרטיי אין דעם יידישן לעבן האָט אַ רעכט צו געווינען פרעסטיזש מיט מעשים, וואָס דינען די אינטערעסן פון די יידישע פּאַלקס־מאַסן. אויב די יידישע קאַמוניסטן האָבן מיט שעדלעכע מעשים פאַרלאָרן דעם פרעסטיזש אויף דער יידישער גאַס (אויך אויף דער קאַמוניסטיש־יידישער גאַס? אָדער ווערט אַט דער יידישער טייל בכלל ניט אַריינגענומען אין דעם באַגריף: "יידישע גאַס"?), אויב די קאַמוניסטן, זאָג איר, האָבן פאַרלאָרן זייער פרעסטיזש מיט שעדלעכע מעשים און ווילן אים ווידער געווינען מיט נוצלעכע מעשים, פאַדערט דער יושר, מיר זאָלן זיי העלפן, אויב מיר באַטראַכטן יענע מעשים פאַר נוצלעכע. אָבער לכל הדעות איז דאָס ניט קיין יושר, צו שטערן זיי דערין.

שטערן זיי דערין מאַכן זיך אַ היתר נאָר פאַרטייאישע קעגנער, לויט די אינטע־רעסן פון דער אָדער יענער פּאַליטישער פאַרטיי, וואָס קעמפט פאַר איר פרעסטיזש, איז דאָס אַ פאַרטייקאַמף, וואָס האָט אַ ברעקל ניט צו טאָן ניט מיט אמת, ניט מיט יושר, ניט מיט ערלעכקייט, ווייל ערלעך וואָלט געווען, ווען די אַנטי־קאַמוניסטן וואָלטן געזאָגט אָפּן: מיר ווילן ניט לאָזן די קאַמוניסטן אויפהויבן דעם קאַפּ, מיר ווילן זיי געבן איבערן קאַפּ, ווייל דאָס איז אונדזער פּאַליטישער אינטערעס. און דאָס איז דער ריינער אמת וועגן דעם גאַנצן כאַראַקטער פון דער דערקלערונג. היינט — צו וואָס די הויכע רייד וועגן אמת, יושר און ערלעכקייט?

סוף דבר: אויב מיר ווילן, אַז אונדזער יידישע עפנטלעכקייט זאל אויסגע־בויט ווערן אויף די יסודות פון דעמאָקראַטיע און פרייהייט, מוזן מיר איצטער אין דער ערשטער ליניע קעמפן פאַר דער גלייכבאַרעכטיקונג פון דער קאַמוניסטישער ריכטונג, — אין אַלע אירע אויסצווייגונגען. אין אַלע אינסטיטוציעס, פאַרזאַמלונגען און אונטערנעמונגען, וואָס זייער פּראָגראַם גופא שליסט ניט אויס די קאַמוניסטישע

ריכטונגען, מוזן די קאמוניסטן, וואָס ווילן נעמען אַן אַנטייל אין זיי, האָבן די גלייכע רעכט מיט אַלע אַנדערע יידישע ריכטונגען, — פונקט ווי זיי האָבן די גלייכע רעכט אין דער היגער אַרבעטער-באַוועגונג, דער עיקר אין דער סי-אַי-אַ.

עס איז ניט קיין גרינגער ענין. בפרט ניט — פאַר אונדז, יידן, פאַנאַטיקער בני פאַנאַטיקער. אָבער דאָס איז שוין איצטער קלאָר געוואָרן, אַז אַ פרייהייטלעכע דעמאָקראַטיע בכלל איז ניט קיין גרינגע פאַרם פון אַן עפנטלעכן לעבן. צום גליק קאָן אָבער נאָר אין אַ פרייהייטלעכער דעמאָקראַטיע פאַרווירקלעכט ווערן דער אידעאַל פון גלייכבאַרעכטיקונג פאַר אַלעמען. מיר, יידן, פאַנאַטיקער בני פאַנאַטיקער, מוזן זיך אַליין דערציען צו אַט דעם גרונט-פרינציפ פון אַ פרייהייטלעכער דעמאָקראַטיע. און פאַר אונדז יידן איז די פרייהייטלעכע דעמאָקראַטיע נאָך מער אַ געבאַט פון „אמת, יושר און ערלעכקייט“, ווייל אין אונדזער פרייהייטלעך-דעמאָקראַטישער עפנטלעכקייט קאָן קיין ריכטונג ניט מאַיאָריזירן און פאַרגוואַלטיקן קיין אַנדערע.

ושלום על ישראל.

20 אויגוסט 1937.

אויפן ברייטן וועג

די מאַדערנע יידישע ליטעראַטור איז אַמאָל געגאַנגען אויף אַ ברייטן וועג. אַלע פּילן, אַז היינט צו טאָג גייט זי אויף אַ ריי שמאַלע וועגן — מיט דער אויסנאַם פונעם סאָוועטן־פאַרבאַנד, וואו די רעוואָלוציע און די נאַציאָנאַלע באַפרייאונג האָט געשאַפן די ברייטסטע מעגלעכקייטן פאַר אַ שעפּערישן אויפשוואונג. אַלע די וואָס קימערן זיך וועגן דעם גורל פון דער יידישער ליטעראַטור אין די אַלע אַנדערע לענדער, שטעלן די פראַגע: ווי אַזוי קאָן מען מעגלעך מאַכן, אַז אונדזער ליטע־ראַטור זאָל ווידער אַרויפגיין אויפן ברייטן וועג, וועלכער דאַרף, זעלבסטפאַרשטענד־לעך, זיין אין הסכּם מיט דער נייער צייט?

דער אמת איז, אַז די טראַדיציע פון דער קלאַסישער יידישער ליטעראַטור, ווי זי — אַט די טראַדיציע — איז פאַרקערפּערט אין די ווערק פון מענדעלע מוכר ספרים, שלום עליכם און פרץ, האָט קיינמאָל נישט אויפגעהערט באַווירקן די יידישע ליטעראַטור, אָבער עס דאַרף קאָנסטאַטירט ווערן, אַז בשעת געוויסע ריכטונגען האָבן זיך געשטעלט פאַר אַ דירעקטן ציל — אויפלעבן אין דער נייער סביבה פונעם לעבן פון די יידישע מאַסן און אין איינקלאַנג מיט דעם פראַגרעסיווסטן אידעאַל פון אונדזער צייט, דאָס בעסטע פון דער קלאַסישער טראַדיציע, זיינען אַנדערע ריכטונגען און שטרעמונגען באַוואוסטזיניק אַוועקגעגאַנגען פון יענעם ברייטן וועג.

דער וועג פון די קלאַסיקער איז געווען אַ ברייטער. די קלאַסיקער זיינען געשטאַנען אינעם ענגסטן, אינטימסטן קאָנטאַקט מיט די יידישע מאַסן, מיטן פּאָלק. זיי האָבן אין זיך אַריינגענומען דאָס פּאָלק, די דערפאַרונגען פון גאַנצן פּאָליקישן קאָלעקטיוו, און זיי האָבן דעריבער געקאָנט זאָגן: „דאָס פּאָלק — דאָס בין איך“. אויך דאָ זיינען געווען גרענעצן: סיי מענדעלע מוכר ספרים, סיי שלום עליכם האָבן כמעט ווי פאַרזען דעם אויפקום פון דעם היינטיגייטיקן יידישן פראַלעטאַריער מיט זיין קלאַסן־פּסיכאָלאָגיע און קאַמף־גייסט. אָבער די אַרעלנאַציע פון אַלע קלאַסיקער איז געווען אויף די מאַסן. די ליטעראַרישע אַרבעט איז פון זיי באַטראַכט געוואָרן ווי געזעלשאַפטלעכע אַרבעט אין די אינטערעסן פון די מאַסן. דער אינדיוידועלער שאַפונג־דראַנג — אַ קראַפט אַ מעכטיקע אין די קלאַסיקער — האָט זיי באַוואויגן אויסצופורעמען אויף אַ מעגלעכסט פּאָלקאַמענעם אופן די שטרעבונגען און בענק־שאַפטן פון די ברייטע מאַסן. די שטרעבונג איז געווען — צו אַ בעסער מענטשלעך לעבן. די בענקשאַפט איז געווען — צו אַן אידעאַל פון סאָציאַלער גערעכטיקייט. די שטרעבונג האָט זיך נישט אַלעמאָל אויסגעדריקט ביי די קלאַסיקער אין אַ דעפּי־ניטיווער פראַגראַם. דער סאָציאַלער אידעאַל איז ביי זיי צייטנווייז געווען מטושטש.

רעפּראַט, געהאַלטן אויף דער פייערלעכער זיצונג פון דער יידישער קולטור־קאָנפּערענץ אין ניו־יאָרק, דעם 28טן אויגוסט 1937.

אָבער דער פראַטעסט קעגן עקספּלואַטאַציע האָט העל געברענט אין די ווערק פון די גרינדער פון דער מאָדערנער יידישער ליטעראַטור. דאָס אָננעמען זיך אַקטיוו פאַר דעם פאַרפאַנגטן, באַליידיקטן, אונטערדריקטן איז איינס פון די שענסטע זייטן אין דער קלאַסישער שאַפונג. דאָס האָט ניט אויסגעשלאָסן די שאַפונג פון אינדי-ווידועלע כאַראַקטערן, לעבעדיקע פּערזאָנען. פאַרקערט, דאָס האָט סטימולירט צו דיפּערענצירן די יידישע מאַסע, זי ווייזן אין איר מענטשלעכקייט, וואָס דאָס הייסט אין איר באַשטיין פון לעבעדיקע, מיט לעבן אָנגעזאָפּטע און צום לעבן זיך רייסנדיקע יחידים. אָבער די יחידים זיינען געווען — אין די ווערק פון די קלאַסיקער — נישט קיין אָפּגעזונדערטע, אויסטערלישע, „אויסגעדיכטעטע“ געשטאַלטן, נאָר טיפּן, יידי-שע מענער און פּרויען, פון וועלכע עס איז צונויפגעשטעלט דאָס פאַלק. טאַקע אַדאַנק דעם, וואָס די קלאַסיקער האָבן זיך געפילט ווי שליחי צבור פונעם פאַלקס-קאַלעקטיוו און וואָס זיי האָבן גערעדט ניט צו אַ קרייזל, נאָר צו אַ פאַלק, האָבן זיי געקאָנט אויסהאַמערן די צאָלרייכע יידישע געשטאַלטן.

אין די פאַראייניקטע שטאַטן פון די ערשטע פאַר צענדליק יאָר פון דער מאַסן-אימיגראַציע געפינען מיר אַ פּלעיַאָדע קלאַסיקער: מ. ווינטשעווסקי, מאָריס ראָזענפעלד, דוד עדעלשטאַט, יוסף באַוושאָווער, א. ליעסיין, וואָס שטעלן אויך אַוועק די יידישע ליטעראַטור אויפן ברייטן וועג. די סביבה, די סאַציאַלע באַדינגונגען, דער פאַרנעם זיינען דאָ אַנדערש. אין אַ בהלה-אַטמאָספּערע, וואו הונדערטער טויזנטער און אַפילו מיליאָנען זוכן דורכן חבוט הקבר פונעם סוועט-שאַפ זיך אַריינצופאַסן אינעם נייעם לעבן, האָט די שטים פון די קלאַסיקער — לויט דער מאַס פון זייער טאַלאַנט, קלענער ווי די דערמאָנטע דריי ריזן — געקלונגען היל-ביקער, אינטענסיווער, אומגעדולדיקער און — קלאַרער. די מערסטע אַמעריקאַנישע קלאַסיקער זיינען געווען אויסגעשפּראַכענע פּראַלעטאַרישע רעוואַלוציאָנערן. זייער ענלעכקייט מיט מענדעלען, שלום עליכמען און פרצן באַשטייט אין נאָענטקייט צום פאַלק — ווי זיי האָבן עס געפונען אין די פאַראייניקטע שטאַטן — אין ריידן פאַרן גאַנצן פאַלקס-קאַלעקטיוו, אין פילן זיך פאַראַנטוואָרטלעך פאַר אים, אין קוקן אויף דער ליטעראַטור ווי אויף אַ גרויסער געזעלשאַפּטלעכער פונקציע. אינעם דינסט פון אַ געזעלשאַפּטלעכן אידעאַל, אינעם באַוואוסטזיניקן שטרעבן צו וועקן מיט זייער פּלאַמיקן וואַרט די ברייטסטע יידישע מאַסן. עס איז געווען שוואַנג און פאַרנעם אין דער קלאַסיק פון דער יידישער ליטעראַטור אויף ביידע זייטן אַקעאַזן.

אינעם פּעריאָד נאָכן אָנהייב פון 20סטן יאָרהונדערט און פאַר דער מלחמה, און דער עיקר — אינעם נאָך-מלחמהדיקן פּעריאָד אין דער יידישער ליטעראַטור פון די ברוזשואַווע לענדער, גייט שוין ניט די יידישע ליטעראַטור אויף דעם ברייטן וועג.

אויך די פּעריאָדן פאַרצייכענען אַ באַדייטונגספולע אַנטוויקלונג, אַ באַרייכערונג ערטערווייז אין טעמאַטיק, אָבער נאָך מער אין פּרט פון קינסטלערישער טעכניק, אַן אויפקום פון גאַנצע קאָדערען טאַלאַנטפולע שרייבער. אָבער דער אַלגעמיינער וועג פון דער יידישער ליטעראַטור ווערט שמעלער, ריכטיקער געזאָגט: עס איז ניטאָ קיין איין-איניציקער, אַלגעמיין-אַנערקענטער ברייטער וועג. עס זיינען דאָ וועגן און וועגעלעך און ביי-וועגן און שטעגן, וועלכע פירן אָפּט אין ערגעץ נישט. עס איז דאָ אַ וועלט מיט שרייבער, אייניקע פון זיי גאָר גרויסע טאַלאַנטן; עס איז דאָ אַ

גרויסער אויפֿלעב פֿון דער ייִדישער שפּראַך ווי אַ קונסט־אינסטרומענט; עס איז דאָ געזעלשאַפטלעכער אינטערעס פֿאַר טאַלאַנטן. עס איז אָבער נישט די איינע גרויסע ייִדישע ליטעראַטור, וואָס זאָל פֿאַרנעמען דעם אויבנאָן, דעם צענטראַל־פּלאַץ אין דעם קולטור־לעבן פֿון די ייִדישע מאַסן, וואָס זאָל זיין אַליין דאָס צענטראַל־פעלד פֿון ייִדישער מאַסן־קולטור, וואָס זאָל זיין דער אַנערקענטער וועג־ווייזער פֿון דעם פּאָלק.

די ליטעראַטור, וואָס איז אויפגעקומען אין ליטע און פּוילן ווי „דער צווייטער דור קלאַסיקער“ און אין אַמעריקע ווי די „יונגע“ — נישט געקוקט אויף דער פֿאַר־שיידנקייט, וואָס איז דיקטירט דורך פֿאַרשיידענע געזעלשאַפטלעכע, פּאָליטישע, סאָציאַלע און קולטורעלע סביבות, ווייזט אויף אייניקע ענלעכקייטן פֿון טענדענץ ביי דער גאַנצער נישט־ענלעכקייט פֿון אויסדרוק. איין טענדענץ איז — נאַציאָנאַליזם. די גרופּע קינסטלער און קריטיקער, וועלכע פֿאַרנעמט דעם אויבנאָן אין רוסלאַנד פֿאַר דער מלחמה און צווישן וועלכע עס שיינען אַרויס די נעמען ש. אַש, ש. אַנסקי, ה. ד. נאַמבערג, נסתר, פ. הירשביין, ז. י. אַנכי, א. וויטער, דוד איינהאַרץ, בעל מחשבות, ש. ניגער, וואָלט געקאָנט באַצייכנט ווערן מיטן נאָמען נעאַ־נאַציאָנאַליסטן. זייער נאַציאָנאַליזם, להיפּוך צו די נאַציאָנאַליסטישע טענער, וואָס האָבן זיך נישט זעלטן געהערט אין די ווערק פֿון מענדעלע — פּרץ — שלום עליכם, און וואָס זיינען מערסטנס געווען אַן אויסדרוק פֿון נאַציאָנאַלן זעלבסטבאַוואוסטזיין, איז אַפּאָלאָגעיִש. דער גייסט פֿון נאַציאָנאַלער זעלבסט־קריטיק, וואָס האָט דורכגעדרונגען די ווערק פֿון די קלאַסיקער אין זייער באַציאָנונג צו די אומנאַרמאַלקייטן און העסלעכקייטן פֿונעם ייִדישן לעבן, פֿאַרשווינדט כמעט אינגאַנצן ביי די נעאַ־נאַציאָנאַליסטן און ווערט פֿאַרביטן מיט אַ גייסט פֿון ראַמאַנטיש פֿאַרהערלעכן די נאַציאָנאַלע אייגנ־שאַפטן און דער עיקר די נאַציאָנאַלע פֿאַרגאַנגענהייט. די אַמעריקאַנישע „יונגע“ — וועלכע בילדן אייגנטלעך נישט קיין איינהייטלעכע שול, נאָר וועלכע האָבן געפּראווט אַרויסשטעלן אַ פּלאַטפֿארמע פֿון נישט־געזעלשאַפטלעכקייט, האָבן אין זייער איי־בערוועגנדיקער מערהייט אַנערקענט איין געזעלשאַפטלעכע טענדענץ — נאַציאָ־נאַליזם. אין יושר צו אַט דער גרופּע, וועלכע איז אייגנטלעך נישט קיין גרופּע, נאָר כמעט די גאַנצע פּירנדיקע ריכטונג אין דער ייִדישער אַמעריקאַנישער ליטע־ראַטור קורץ פֿאַר דער מלחמה און וועלכע מען קען מיט רעכט באַצייכענען: „דער צווייטער דור אַמעריקאַנישע ייִדישע קלאַסיקער“, מוז געזאָגט ווערן, אַז זי איז קיינמאַל נישט געבליבן געטריי ביז סוף דעם „אידעאַל“ פֿון נישט־געזעלשאַפטלעכקייט. די ווערק פֿון ה. לייזיק, יוסף אַפּאַטאַשו, א. ראַבאָי, מ. ל. האַלפּערן, ל. שאַפּיראַ, דוד אינגאַטאָו, טיילווייז אויך די ווערק פֿון משה נאָדיר, וועלכער האָט זיך נישט אידענטיפּיצירט מיט דער גרופּע „יונגע“, נאָר געטיילט איר אידעאָלאָגיע, שפּע־טער די ווערק פֿון די יינגערע „יונגע“: ז. ווינפּער, ב. גלאָזמאַן, זיינען דאָך געווען דורכגעדרונגען מיט סאָציאַלע מאַטיוון אַפילו אין דער צייט, ווען זיי אַלע האָבן זיך נאָך נישט אָנגעהויבן באַוואוסטזיניק אַריענטירן אויף לינקס. אָבער אין דער זעלביקער צייט הערן זיך אין די ווערק פֿון אַ גרויסן טייל פֿון אַט־די שריפטשטעלער, ווי פֿון אַ סך אַנדערע, עלטערע (ד. פינסקי, ל. קאַברין) די שאַרפע טענער פֿון אַזאַ נאַציאָנאַליזם, וואָס גרענעצט זיך כמעט מיט שאַוויניזם. אין די ווערק פֿון שלום אַש, וועלכער געהערט פֿונקט אַזוי צו דער אַמעריקאַנישער, ווי צו דער אַיראָפּעאישער

יידישער ליטעראַטור, ווערט דער שאַוויניזם אַ באַוואוסטזיניקע ריכטונג (כמעט אינגאַנצן פריי פון נאַציאָנאַליזם ביים צווייטן דור קלאַסיקער זיינען דוד בערגעלסאַן, אברהם רייזען, ז. ליבין).

אַן אַנדער ריכטונג איז דער אינדיווידואַליזם, וועלכער נעמט אָן פאַרשיידענע פאַרמען — פון סימבאָליזם ביז עקספרעסיאָניזם און וועלכער געפינט זיין שאַרפסטן אויסדרוק אין די אינזיכיסטן. יהואש אין אַמעריקע איז דער דיכטער, וואָס האָט פאַרבונדן דעם עקסטרעמען נאַציאָנאַליזם מיטן עקסטרעמען אינדיווידואַליזם, פון וועלכן אַ מאָדערנער גלגול עס איז דער היינטיקער אינזיכיסם. דער אינדיווידואַליזם שטעלט דעם טראַפּ אויפן דיכטער אַלס יחיד, אויף זיינע פּערזענלעכע איבערלעך־בונגען, וועלכע קענען אַפט האָבן אַ ווערט נאָר פאַר אים אין זיין ווינקל. ס'איז די שטרעבונג, וואָס פירט אַוועק פונעם ברייטן וועג פונעם סאָציאַלן לעבן אויף די שמאַלע און גאַנץ אַפט אומפרוכטבאַרע געביטן פון פּסיכאָלאָגישער ראַפּינירטקייט־זוכעריי. מאַני לייב, זישאָ לאַנדוי, טיילווייז יוסף ראַלניק און ראובן אייזלאַנד זיינען געווען די גרינדער פון אַט־דער שול, וועלכע ווערט פאַרטגעזעצט פון אַ גאַנץ צער סעריע עפיגאַנען.

דאָס אַלץ ווערט אַפט באַגלייט מיט אַ פאַרם לשם פאַרם־טענדענץ, וואו דער גאַנצער קינסטלערישער איך איז אַנגעשטעלט נישט אויף דעם וואָס, נאָר אויף ווי אַזוי, נישט אויף דעם בעסטן קונסט־מעטאָד צו דערגרייכן די ברייטסטע מאַסן, נאָר אויף דעם אויסטערלישן, ביזארן, וואָס ווערט על פי טעות פאַרטוישט מיטן אַריגינעלן, וואָס ווייטער פונעם לעבן מיט זיין געזונטן שטורעם און דראַגג, אַלץ אַריגינעלער — אינעם באַגריף פון אַזוינע פּאַעטן.

סיי קעגן אַפּאָליטיזם, סיי קעגן שאַוויניזם, קעגן אינדיווידואַליזם און קונסט־לשם־קונסט פאַרמאָליזם האָט זיך אין די לעצטע יאָרן באַוואוסטזיניק אַוועקגע־שטעלט די גרופּע, וואָס האָט זיך גענומען שאַפן אין אַמעריקע — פּראָלעטאַרישע ליטעראַטור. די דאָזיקע גרופּע אין וועלכער עס געפינען זיך סיי מענטשן אַרי־בערגעקומענע פון די „יונגע“: משה נאָדיר, ראַבאָי, ז. ווינפּער, מלכה לי, גלאַזמאַן, סיי מענטשן, וואָס האָבן נאָר טיילווייז געהערט צו די „יונגע“: א. קורץ, ל. פיינ־בערג, ל. מילער, יאָסל קאַטלער, סיי אַריבערגעקומענע, וואָס האָבן פריער גיט געהערט צו קיין גרופּע, ווי צבי הירשקאָן, סיי קינסטלער, וואָס זיינען אויפגעקומען אין דער אַרבעטער־באַוועגונג (מעזניקע קאַץ, מ. א. סול, מאַרטין בירנבוים, י. גרינשפּאַן, כאַווער־פּאַווער, י. א. ראַנטש, א. מיזעל, משה שיפּריס, פּסח מאַרקוס, ל. כאַנאָקאָו, ל. סאַברין, ל. יורמאַן, מ. באַרנשטיין און אַנדערע), שטרעבט צו פאַר־בינדן די בעסטע פאַרם פון קונסט אויסדרוק, דעם רעוואָלוציאָנערן רעאַליזם, מיט אַ נאַענטקייט צו די אַרבעטער און האַרעפּאַשע מאַסן און מיט אַ קונסט־טעטיקייט, וואָס דינט דעם אידעאַל פון סאָציאַלער באַפרייאַונג, וואָס דאָס הייסט גלייכזייטיק די אַפּשאַפונג פון נאַציאָנאַלער אונטערדריקונג און דאָס אויפשטעלן פון באַדינגונגען פאַר אַן אויפבלי פון נאַציאָנאַלער קולטור אויף אַ סאָציאַליסטישער באַזע. די פּראָ־לעטאַרישע שרייבער האָבן געהאַלטן הויך די טראַדיציע סיי פון די דריי גרויסע קלאַסיקער, סיי פון די קלאַסיקער פון דער אַמעריקאַניש־יידישער ליטעראַטור. זייער וועג איז גיט געווען אויסגעבעט מיט רויון, די אַרבעט פון אויסשמידן אַן אייגענע אידעאַלאָגיע, פון אַנטוויקלען אַ שרייבער קאַלעקטיוו, פון אַנמערקן די

פאסיקע קונסט-טעכנישע מיטלען, פון באַלעבן דעם נייעם סאָציאַלן שטאַף מיט דעם אַטעם פון אמתער קונסט, איז געווען אַ שווערע, ווייל קיינמאַל ביז אַהער ניט קיין אויסגעפרואוועטע. די פּראָלעטאַרישע שרייבער, צווישן וועלכע עס האָבן זיך שוין אַרויסגערוקט נייע באַדייטנדיקע טאַלאַנטן, אַחוץ די אַנערקענטע עלטערע, האָבן פאַרשריבן אַ באַמת ניי קאַפיטל אין דער געשיכטע פון דער יידישער ליטעראַטור אין אַמעריקע. צו זייער פּרייד האָבן זיי, דער עיקר פאַר די לעצטע עלטלעכע יאַר, דערזען, אַז אַ גרופּע פּונעם צווייטן דוד קלאַסיקער, געוועזענע „יונגע“, אַריענטירט זיך מער און מער אויף לינקס, אַזוי אַז עס ווערט מעגלעך די אויסבילדונג פון אַ געמיינזאַמען לינקן ליטעראַרישן פּראָנט. אָבער אויך די פּראָלעטאַרישע ליטעראַטור איז ביז אַהער געבליבן נאָר אין ריכטונג, איינער פון פילע וועגן פון דער אַמערי-קאַנישער יידישער ליטעראַטור.

וואָס ס'איז נויטיק און צו וואָס עס דאַרף שטרעבן דער קולטור-צענטער, וועל-כער וועט, לאַמיר האַפּן, אַרויסוואַקסן פּונעם איצטיקן גרויסן קולטור-צוזאַמענקום אין אַמעריקע, איז צוריק אַרויספירן די יידישע ליטעראַטור אויפן ברייטן וועג, איר אומקערן די חשיבות, וואָס זי האָט געהאַט אין די הענט פון די קלאַסישע מייסטערס, אָבער אין דער זעלביקער צייט זי האַלטן אויף דער הויך פון דער היינטיקער עפאַכע און אין הסכם מיטן שענסטן אידעאַל פון דער היינטיקער צייט.

מיר דאַרפן אַ ליטעראַטור, וואָס זאָל זיין בלוט און פלייש און נערוון און מאַרץ פון דעם יידישן פּאָלק, אַ ליטעראַטור, וואָס קען סיי דאָס לעבן פון דעם שאַפֿ-אַרבעטער אויף דער זיבעטער עוועניו אָדער אינעם ריווער רוזש פלענט, סיי דאָס לעבן פּונעם יידישן פאַרמער ערגעץ אין נאָרט-דאָקאָטאָ אָדער ניו-דזשוירזי, סיי דאָס לעבן און די איבערלעבונגען און די דערפאַרונגען פּונעם יידישן פּראָפּעסאָר אין אַ ניי-ענגלענדער קאַלעדזש, און פון זיין שכן, דעם באַלעבאַס פון אַ קליידער-„ריפּערי-שאַפֿ“ אין דעם זעלביקן שטעטל, סיי דאָס לעבן פון דעם יידישן „קאַראַ-בעלינק“ אין דרום, סיי דאָס לעבן פון דעם יידישן מלוכה-באַזאַמטן ערגעץ-וואו אין אַן אַפּיס אין וואַשינגטאָן. מיר דאַרפן אַ ליטעראַטור, וואָס זאָל זיין פּונקט אַזוי אינטיים דורכגעוועבט מיטן לעבן פון אַט די מאַסן, וואָס זאָל אַזוי קענען זייערע פּראָבלעמען, זייערע מאָנוגען, זייערע שטרעבונגען, ווי מיר זעען דאָס אין אַזוינע אומשטערבלעכע מוסטערן, ווי מענדעלעס „ווישפינגערל“ אָדער שלום-עליכמס „יידישע קינדער“, אָדער פּרצעס „רייזע נאַטיצן“.

מיר דאַרפן אַ ליטעראַטור, וואָס דער גורל פון אַט די מיליאָנען זאָל זיין איר עסק, אַ ליטעראַטור וואָס זאָל ניט זיין בלוז אַ באַאַבאַכטערין, אַ רעגיסטרירערין, נאָר איינע וואָס מישט זיך אינעם לעבן, וואָס פּרואוועט פּורעמען דאָס לעבן, קנעטן עס אַזוי און אַזוי (לויט גאַרקיס אומשטערבלעכן אויסדרוק). אַזאָ ליטעראַטור וועט אומפאַרמיידלעך שטיין אויפן צד פון די אונטערדריקטע און עקספּלאַטירטע. זי וועט אומפאַרמיידלעך אויסדריקן דאָס, וואָס ס'טוט זי וויי. אַזאָ אויסדרוק, געמאַכט פון מאַדערנע קולטור-מענטשן, מוז אומבאַדינגט אַננעמען די פאַרמע פון סאָציאַלן פּראָטעסט.

מיר דאַרפן אַ ליטעראַטור, וואָס איז דורכגעצייטערט מיטן געפיל פון סאָציאַלער גערעכטיקייט, וואָס פילט זיך געקרענקט און באַליידיקט דאָרט, וואו מענטשלעכע נשמות, מענטשלעכע ווערדע ווערן געקרענקט און באַליידיקט. מיר דאַרפן אַ לי-

טעראטור, וואס זאל האָבן דעם מוט אויפצודעקן די איבלען פון אַ גאַנצער וועלט, וואָס זאל זיך ניט שרעקן פאַר אַט די איבלען ווען זי געפינט זיי אויך אינעם יידישן לעבן, און וואָס זאל אין דער זעלביקער צייט פאַרמאָגן גענוג אַפטימיזם, גענוג גלויבן אין די שאַפנדיקע קרעפטן פון די מאַסן אַזוי אַז זי זאל קענען איבערצייגן מיליאָנען אין דער מעגלעכקייט פון פאַרוואַנדלען די איצטיקע וועלט אין אַ וועלט פון גערעכטיקייט און געזיכערטן פרידן.

מיר דאַרפן אַ ליטעראַטור, וואָס זאל דינען ניט אַ קלייזל, ניט אַ גרופע, ניט אַ „ריכטונג“, נאַר דעם פּאָלק. אַזאַ ליטעראַטור וועט זיך במילא ניט קאַנען פאַרשאַפן אין די ד' אמות פון אינדיווידועלער פּסיכאָלאָגיע, ווי טשיקאָווע זי זאל ניט זיין פאַרן אינדיווידועלן קינסטלער. אַזאַ ליטעראַטור וועט זיך ניט קענען אַפּיקרעווען פון די דרינגענדיקסטע פּאָדערונגען פונעם לעבן, ווייל אַניט וועט די מאַסע זי ניט הערן. אַזאַ ליטעראַטור וועט דאַרפן ריידן מיט דער שפּראַך, וואָס דאָס פּאָלק זאל פאַרשטיין, און דורך געשטאַלטן, וואָס זיינען נאָענט צום לעבן פונעם פּאָלק. אַזאַ ליטעראַטור וועט זיך מוזן לערנען אויף די מוסטערן פון די גרויסע קלאַסיקער און אויפן בעסטן, וואָס די פּאָלגנדיקע דורות שרייבער האָבן אַרויסגעבראַכט. זי וועט דאַרפן איבער-פורעמען די ריזיקע מאַסע דערפאַרונגען פון דורות פּאָלקס-לעבן אין דעם שמעליך-אוייוון פון אַ נייער קונסט, וועלכע זאל אי ווערט זיין דעם נאָמען קונסט, ווייל זי גיט אונדז די ווירקלעכקייט אין איר אמת און אין אירע טיפישע געשטאַלטן, אי זיין צוגענגלעך און פאַרשטענדלעך פאַר די פּאָלקס-מאַסן.

אַ ליטעראַטור, וואָס אַטעמט פריי, ברייט, שטאַלק; וואָס פאַרנעפלט ניט, נאַר קלערט אויף און מאַכט ליכטיק; וואָס אויב זי באַקלאַגט זיך אויף עפעס, איז כדי באַלד אַנצואווייזן, ווי אַזוי דאָס שלעכטע אַפּצושאַפן און דעם פעלער פאַרריכטן; וואָס זוכט ניט קיין פאַרגעניגן אין קלאַגן, נאַר אין מונטערן און שטאַרקן און ווייזן דעם אויסוועג; אַ ליטעראַטור, וואָס פילט זיך ניט אַליין פאַרבלאַנדזשעט און אומבאַהאַלפן, נאַר שטייט אין קאָנטאַקט מיט די וואַקסנדיקע סאַציאַלע קרעפטן, וועלכע זוכן נאַר אַ תיקון; אַ ליטעראַטור וואָס טיילט ניט אַפּ דעם „ייד“ פונעם „גוי“, וואָס פּאַלט ניט אַרייק אינעם פּאַטאַלן טעות פון דערקלערן, אַז וואָס יידיש איז גוט און וואָס ניט-יידיש איז שלעכט, נאַר ווייזט אָן וואָס ס'איז גוט און וואָס ס'איז שעדלעך סיי אינעם יידישן לעבן, סיי אינעם אַרומיקן נישט-יידישן לעבן (אויף וועלכן די יידישע ליטעראַטור טאַר בשום אופן ניט פאַרמאַכן אירע אויגן); אַ ליטעראַטור, וואָס זעט די גאַר ברייטע פערספעקטיווע, וואו די בעסטע זין פון אַלע פעלקער מאַרשירן האַנט אין האַנט, יעדער מיט זיינע באַזונדערע אייגנשאַפטן, מיט זיין פאַרגאַנגענהייט און מיט זיין נאַציאָנאַלן לעבן, אָבער אַלע צוזאַמען אין איין ריכטונג — צו אַ באַפרייטער מענטשהייט. אַזאַ ליטעראַטור און נאַר אַזאַ קען באַפרידיקן די באַדערפענישן פון אונדזער גרויסער און פאַראַנטוואַרטלעכער עפּאָכע.

קאָן אַזאַ ליטעראַטור געשאַפן ווערן? מיר זיינען זיכער, אַז מיט דער פאַר-אייניקונג פון קרעפטן, פאַר וועלכער דער איצטיקער צוזאַמענקום לייגט דעם פונ-דאַמענט, קאָן מען אַ סך דערגרייכן. מען קאָן אין אַ גרויסער מאַס אַפּשאַפן די צעשפּליטערטקייט, די פאַרפרעמדקייט, דאָס ניט-פאַרשטיין איינער דעם אַנדערן צווישן די פּראָגרעסיווע טוער אויפן געביט פון ליטעראַטור, די פיינטלעכקייט וואָס עקסיסטירט אָפּט צוליב ריינער מיספאַרשטענדעניש. מיר שטעלן זיך ניט

פאַר, אַז אידיען־ריכטונגען קענען אָפּגעווישט ווערן. אַלס מאַרקסיסט אָנערקען אײַך, אַז קלאַסן־ליניעס אין קולטור־אַרבעט זײַנען אַ נאַטירלעכע דערשיינונג. אײַך שטעל זײַך נײַט פאַר, אַז מײַר קענען שאַפן אין אַמעריקע אין דער איצטיקער צײַט אַ קלאַסן־לאַזע ײִדישע קולטור. מײַר װײַסן אָבער, אַז, זײַענדיק צעטיילט אױף קלאַסן און גרופּעס, געהערט דאָך די רײַזיקע מערהײַט פּונעם ײִדישן פּאָלק, די גרױסע האַר־רעפּאַשנע ײִדישע מאַסע, צו אײַן לאַגער — דעם לאַגער פּון די עקספּלואַטירטע, קעגן װעלכן עס שטײַט דער אַנדער לאַגער, דער לאַגער פּון די גרױסע עקספּלואַטאַטאָרס מײַט זײַערע אַרױסהעלפּער. װען מײַר רײַדן דאָ װעגן אַ צענטער פאַר דער ײִדישער קולטור און װעגן אַ ײִדישער ליטעראַטור, װאַס גײַט אַרױס אױפן ברייטן װעג. מײַנען מײַר דאָ אַ צענטער פאַר דער קולטור פּון די עקספּלואַטירטע און אַ ליטעראַטור, װאַס דײַנט די עקספּלואַטירטע — װאַס זײַנען ראשם ורױבם פּונעם ײִדישן פּאָלק. צװישן די ליטעראַרישע קרעפּטן, װאַס אַרײַענטרן זײַך אױפן לאַגער פּון די עקספּלואַטירטע, קענען זײַן מײַנונגס־פאַרשײדנקײַטן, רײַכטונג־פאַרשײדנקײַטן און אידיען־קאַמפּן. אָבער עס דאַרף נײַט זײַן קײַן בירגער־קריג. עס דאַרף נײַט זײַן קײַן קריגס־צושטאַנד, װי ער האַט געהערשט ביז נײַט לאַנג אױפן קולטור־געביט. פאַר־קערט, עס קען זײַן אַ פאַרשטענדעניש, אַן אַרױסהעלפּן אײַנער דעם אַנדערן, אַ קעגנ־זײַטיקע דערמוטיקונג, װאַס דאָס קען נאָר פירן צו אַ באַרײַכערונג פאַר אַלעמען. דאָס קען זײַן די קראַפּט, װאַס װעט דערפּאָלגרייך פאַרטיידיקן די ײִדישע קולטור קעגן אײַנעווייניקסטע און אױסווייניקסטע שונאים — אין דער ערשטער ליניע דער פּאַשיזם און אַנטיסעמיטיזם, װאַס הױבן זײַער העסלעכן קאַפּ אױך אין די פאַראײַניקטע שטאַטן.

דאָס קאָן אױך זײַן אַ באַפּרוכטנדיקע קראַפּט, װאַס װעט אַרױספירן די ײִדישע ליטעראַטור אױפן ברייטן שעפּערישן װעג.

וועגן די יידישע שרייבער אין אמעריקע

חשובע דעלעגאטן און געסט,

ערשטנס, זאל מיר דערלויבט זיין צו באגריסן אייך אלעמען און אויך זיך אליין מיט דעם היינטיקן גרויסן יום־טוב אונדזערן. אָפּגערעדט דערפון, אַז איך באַטראַכט דאָס פאַר אַ גרויסער זכיה צו זיין היינט דאָ צוזאַמען מיט אייך און אַז איך וועל האַלטן פאַר אַ פּריווילעגיע צו ווידמענען מיין לעבן אונדזער יידישער קולטור. צווייטנס, זאל מיר דערלויבט זיין אויף דעם ערשטן יידישן אַלוועלטלעכן קולטור־קאָנגרעס, וואו מיר נעמען אויף אונדזערע קולטור־פּראָבלעמען מיט אַזאַ טיפּן ערנסט, דערמאָנען יענע שריפטשטעלער אונדזערע, וואָס זיינען ביי אונדז ניט נאָר די שאַפּער פון דעם קינסטלערישן וואָרט, נאָר אויך די קאַנאַל־בויער, דורך וועלכע דאָס יידישע קינסטלערישע וואָרט האָט אַ מעגלעכקייט צו קומען אין דער עפנטלעכקייט.

איך מיין דאָ יענע שריפטשטעלער אונדזערע, וואָס זיינען ביי אונדז אַחוץ ערשטראַנגיקע קינסטלער, אויך אַרויסגעבער פון זאַמליכער און זשורנאַלן. היינט, אין דעם טאָג, ווען מיר לייגן דעם פונדאַמענט פאַר איינהייטלעכער אַרבעט, פאַר אַ גרויסער און דויערנדיקער קולטור־בויאונג, אין וועלכער עס זאָלן אַנטײל נעמען אַלע קולטור־כוחות אונדזערע איבער גאָר דער ערד, זאָל דער ביישפּיל פון יענע איינצלנע, וואָס האָבן זיך ממש מוסר נפש געווען און זיינען זיך מוסר נפש ביז איצט, דינען ווי אַ סטימול.

ווען מיר זעען היינט פאַר זיך די צאָל שריפטשטעלער, וואָס מען רופט שוין ביי אונדז אַן דער צווייטער דור קלאַסיקער, — זייט וויסן, אַז זיי זיינען לעבעדיקע נסים.

די סביבה, וואָס האָט זיי באַגעגנט, ווען זיי האָבן זיך באַוווּזן, איז געווען אַזאַ פּראָסטיקע, אַז לויט אַלע נאָטור־געזעצן, האָבן זיי גלייך ביים אָנהייב געדאַרפט דערפּרוּרן ווערן.

מיר איז ניט גענוי באַקאַנט די באַצייאונג צום יונגן יידישן טאַלאַנט אין אַנדערע לענדער, אָבער ביי אונדז אין די פאַראייניקטע שטאַטן איז געווען צו די יונגע, ווען זיי האָבן זיך באַוווּזן, ניט נאָר גלייכגילטיקייט, נאָר פשוטער ביטול. עס האָט געמוזט זיין אַ קאַלאַסאַלער רעזערוו פון לעבנס־כוחות אין אַט די שריפטשטעלער, וואָס האָט זיי געראַטעוועט פאַר אונדזער קולטור.

וואָס זיינען געווען די קאַנאַלן, דורך וועלכע זיי האָבן זיך דורכגעריסן? די פּרעסע איז פאַר דעם יונגן, דעם ניי־קומענדיקן — אַזוי ווי היינט, אַזוי אויך פריער — געווען געשלאָסן. דעם קליינעם פּראָצענט שיינע ליטעראַטור, וואָס מען געברויכט אין דער פּרעסע, ווי אַ צושמעלצונג צו די שלעכטע, צעצויגענע

רעדע, געהאַלטן אויפן קולטור־קאָנגרעס אין פאַריז.

שונד־ראַמאַנען, שטעלן צו די שוין אינגעבירגערטע שריפטשטעלער. אַזוי איז דאָס געווען פריער און אַזוי איז דאָס אויך היינט.

דער איינציקער זשורנאַל, וואָס האָט עקזיסטירט אין ניו־יאָרק, ווען די גרופע „יונגע“ האָט זיך באַוווּזן, איז געווען די „צוקונפֿט“. אַדאַנק דעם, וואָס דער רעדאַקטאָר טאַר איז געווען דער דיכטער א. ליעסי, האָט די „צוקונפֿט“ געעפנט מער אַדער ווייניקער די בלעטער אירע פאַר די יונגע שריפטשטעלער, אָבער עס איז נישט געווען גענוג. צו גרויס איז געווען דער פרישער שטראָם פון נייעם יידישן טאַלאַנט, אַז איין זשורנאַל זאָל זיין גענוג אים אויפצונעמען. וואָס זשע האָט מען געטאַן? אָפּשטעלן די ברויזנדיקע שטראָמען אין זיך האָט מען נישט געקענט. צו שטאַרק און צו לעבעדיק זיינען זיי געווען, האָט מען אַליין פאַרקאַשערט די אַרבל און געבויט פאַזיציעס.

די גרופע „יונגע“ האָט מיט דוד איגנאַטאָוו בראש באַשאַפן פאַר זיך די זאַמליכער „שריפטן“, דורך וועלכע ס'האַבן אויפגעלויכטן פאַר אונדז מאַני לייב, זישא לאַנדוי, ראובן אייזלאַנד, א. ראַבאָי, מ. ל. האַלפערן, אברהם משה דילאָן, יוסף אָפּאַטשעו און טאַקע דוד איגנאַטאָוו אַליין.

אין די איצטיקע טעג, — ווער קען נישט ביי אונדז די ווערק פון יוסף אָפּאַטשעו? אָבער איך געדענק דאָך נאָך זייער גוט די צייט, ווען ער האָט מיט דער אייגענער מי און ענערגיע אַרויסגעגעבן דעם זאַמלבוך „די נייע היים“, דורך וועלכן ס'האַבן זיך פאַר אונדז באַוווּזן די לידער פון יוסף ראַלניק, י. י. שוואַרץ, יואל סלאָנים, די נאָוועלע פון מ. י. חימאַוויטש און טאַקע די נאָוועלע „פון ניו־יאָרקער געטאַ“ פון יוסף אָפּאַטשעו אַליין. דער דיכטער ה. לייזוויק, — זיין ערשטע סעריע לידער: „אויף סיבירער וועגן“ איז דאָך געקומען אין דער עפנטלעכקייט דורך דעם זאַמלבוך „איסט בראַדוויי“, וואָס משה לייב האַלפערן צוזאַמען מיט מנחם באַרישאַ אַבן מיט גרויס אַנשטרענגונג באַוווּזן אַרויסצוגעבן.

אין דעם זעלבן זאַמלבוך „איסט בראַדוויי“ האָבן איך דעם ערשטן מאַל באַוווּזן אויך מיין פנים דורך דעם ערשטן ציקל פון מיינע לידער וועגן וואַלין.

מיט וויפל מי און מאַטערניש איז אַנגעקומען אַרויסצוגעבן אַט די זאַמליכער! נישט געווען קיין איין קולטור־אינסטיטוציע, וואָס זאָל זיך אינטערעסירן, נישט געווען קיין איין געזעלשאַפט, וואָס זאָל אויסטרעקן אַ האַנט. איצט איז אויך נישט קיין סך בעסער. די צוויי גרויסע און זייער וויכטיקע זשורנאַלן, וואָס גייען אַרויס ביי אונדז אין ניו־יאָרק: „די צוקונפֿט“ און „דער האַמער“ זיינען קודם־כל זשור־נאַלן פאַר פּאָליטישע צוועקן. נישט אין זיי גענוג פּלאַץ אַפילו פאַר די שוין איינ־געוואַרצלטע שריפטשטעלער, אָפּערעדט פאַר די יונגע, פאַר די ניי־קומענדיקע. מען מוז אויך היינט — אַליין, מיט די אייגענע כוחות, בויען די קאַנאַלן פאַר דער שפּערישקייט, וואָס שלאַגט אין זיך.

און מען בויט זיי! מיט די גרעסטע אַנשטרענגונגען בויט מען זיי!

די לעבנס־כוחות פון די יונגע שריפטשטעלער באַוווּזן וואונדער.

איז נישט פאַר זיך קיין פאַרטיקע סביבה, באַשאַפט מען זי אַליין מיט די אייגענע הענט, מיט דער אייגענער מי.

און זאָל דאָ דערמאַנט ווערן, אַז די באַשאַפער פון מעגלעכקייטן צו ברענגען

דאס קינסטלערישע וואָרט אין דער עפנטלעכקייט האָבן ניט אין זיין בלויוז זיך, — נאָר די ליטעראַטור, ווי אַ גאַנצקייט.

לייוויק און אַפּאַטאַשו דאַרפן ניט קיין זאַמלביכער איצט פאַר זיך. אָבער זיי גיבן זיי אַרויס. דורך די צוויי, וואָס זיי האָבן באַוויון ביז איצט אַרויסצוגעבן, זיינען געקומען צו אונדז די לידער פון סוצקעווער און גראַדע פון פּוילן, סעגאַל פון ניו־יאָרק, אַ ראַמאַן פון דעם יונגן ניו־יאָרקער נאַוועליסט דעמבלין־טייטעלבוים, אַ נאַוועלע פון אַ יונגן קאַנאַדער שריפטשטעלער ל. טרייסטער, דערציילונגען פון דעם יינגערן שריפטשטעלער ש. מילער פון קאַליפּאָרניע.

אַפילו די פּראַלעטאַרישע שריפטשטעלער פון ניו־יאָרק, וואָס האָבן אַ פיל גרינגערן צוטריט צו זייער פרעסע, פילן אויך אַ שטאַרקן דוחק אין פּלאַץ, און זיי שטרענגען זיך אָן פון צייט צו צייט מיט גרויס מי און מאַטערניש אַרויסצוגעבן די שריפט „סינגאַל“, דורך וועלכן עס באַוויון צו קומען אין דער עפנטלעכקייט די ווערק פון אַזעלכע באַדייטנדיקע שריפטשטעלער, ווי משה נאָדיר, צבי הירש־קאַרן, אַהרן קורץ, ל. פיינבערג און די יינגערע: סול, מענקע קאַץ, בירנבוים, טאַ־באַטשניק, פאַמעראַנץ, פּסח מאַרקוס, גרין און אַ צאַל אַנדערע.

די „אינוויכיסטן“ גיבן אַרויס מיט גרויס מי און מיט אייגענע כוחות דעם זשורנאַל „אין זיך“, דורך וועלכן עס קומען צום אויסדרוק לעיעלעס, גלאַטשטיין און אַלקוויט. נ. ב. מינקאָוו גיט אַרויס דעם זאַמלבוך „באַדן“, קאַרלין — „די פעדער“. אין די מערב־שטאַטן פון אונדזער לאַנד דערשיינט פון צייט צו צייט אַ זאַמלביכל „העפטן“, דורך וועלכן עס ווייזן זיך פאַר אונדז די יונגע פון יענע געגנטן, איד אַליין גיב אַרויס שוין דאָס דרייצנטע יאָר דעם זשורנאַל „אויפקום“. אין געוויסע פעריאָדן האָבן מיר געהאַלפן די דיכטער: ביאַלאַסטאַצקי, לאַפּין און דער פּאַרשטאַרבענער גרויסער דיכטער מ. ל. האַלפּערן.

אַזוי ביי אונדז אין אַמעריקע, אַזוי אין פּוילן, בעלגיע, רומעניע, אַרגענטינע, פּאַלעסטינע, מעקסיקע, ליטע, קאַנאַדע און נאָך און נאָך, — אומעטום, וואו נאָר עס איז פאַראַן אַ יידישער ישוב. אומעטום איז דער יידישער שריפטשטעלער ניט נאָר דער שאַפּער, נאָר אויך דער בויער.

אַפילו די סאַמע יינגסטע ביי אונדז אין ניו־יאָרק, — די אַנהייבער אונדזערע, גיבן אויך אַרויס זייער אויסגאַבע „שריפט“ אויף זייער אייגענעם חשבון. דוד אַפּאַטאַשו, דניאל לייוויק, וואַלף פּאַגל, בעטי בערקאָוויטש און די אַנדערע יינגסטע אונדזערע טראַגן אַליין דעם יאָך פון אַט דער „שריפט“.

זאָלן אַט די בויער אונדזערע דערמאַנט ווערן אויף אונדזער היסטאָרישן ערשטן יידישן אַלוועלטלעכן קולטור־קאַנגרעס. זאָלן זיי דערמאַנט ווערן, ווי וויכטיקע און חשובע אַנטיילנעמער אַרום טיש פון אונדזער ליטעראַטור. זאָל זייער אַנשטרענגונג באַזעלן אונדזערע דעלעגאַטן און געסט, און זאָל זי דינען ווי אַ ביישפּיל פון ליב־שאַפט צו אונדזער קולטור, וועמענס אויפבוי עס גייט איצט איבער אין די הענט פון אונדזערע מאַסן איבער דער גאַרער ערד, אונטער דער פירערשאַפט פון דער פּערמאַנענטער יידישער קולטור־אינסטיטוציע, — דעם אַלוועלטלעכן יידישן קול־טור־צענטער.

יידישע שרייבער אין אמעריקע

דיכטער, דערציילער, דראַמאַטורגן, עפייאיסטן און זשורנאַליסטן

ערשטע ציפער — ווען געבוירן, צווייטע — ווען געשטארבן, אין קלאַמערן — ווען געקומען קיין אמעריקע.

- א.**
(1898)	אלעקסאַנדראַו ה. 1869 — 1909		
(1941)	אלפערן א. 1901 —		
(1909)	אלקאן יהושע 1895 — 1959	(1908)	אבן (עווען) יצחק 1861 — 1925
(1914)	אלקוויט ב. 1896 —	(1906)	אבעלסאָן אבא 1887 —
(1906)	אַסיפּאָו ש. ז. 1883 —	(1906)	אבערסאָן דוד 1873 — 1929
(1959)	אַסטור מיכאל (טשערניכאָו) 1916 —	(1938)	אַבראַמאָוויטש ה. 1880 — 1959
(1909)	אַסטאָן ישראל 1887 — 1951	(1940)	אַבראַמאָוויטש ר. 1880 —
(1907)	אַפּאַטאַשו י. 1887 — 1954	(1896)	אַגיו א. ד. 1865 — 1943
(אַמער.)	אַפּאַטאַשו דוד 1918 —	(1950)	אַגושעוויטש ראובן 1897 —
(1898)	אַפּאַטהעקער ד. 1851 — 1911	(1909)	אַגני א. 1889 — 1916
(1923)	אַפּאַלאָו ד. 1894 —	(1904)	אַדלער יוליוס 1879 —
(1930)	אַפּטער ש. 1907 —	(1894)	אַדלער יעקב 1874 —
(1906)	אַפּראַנעל א. 1890 —	(1899)	אַדערשלעגער מ. י. 1881 — 1940
(1912)	אַפּרת יצחק 1892 — 1959	(1926)	אַווענטאל א. ל. 1903 — 1939
(1920)	אַקערמאַן ה. 1901 —	(1915)	אַויערבאַך אפרים 1892 —
(1907)	אַקערמאַן מענדל 1889 —	(1935)	אַונגער מנשה 1899 —
(1924)	אַראָנאָווסקי א. 1906 —	(1911)	אַונטערמאַן יצחק 1889 —
(1924)	אַראָנאָסאָן ברוך 1898 —	(1946)	אַיצלטי ה. 1910 —
(1938)	אַראָנאָסאָן גריגאָרי 1887 —	(1906)	אַיגנאָטאָו דוד 1885 — 1954
(1894)	אַראָנאָסאָן מיכל 1879 —	(1909)	אַיגר חנן 1897 —
(1909)	אַש שלום 1880 — 1957	(1942)	אַיוואָנאָוויטש ט.ט. 1881 — 1944
(1909)	אַשעראַוויטש מ. 1887 —	(י.ו.ג.)	אַיווענסקי מיכל 1881 — 1954
(1948)	אַשרי אפרים 1915 —	(1907)	אַיוואַקאָוויטש ד. 1874 — 1949
		(1937)	אַיובאָן ש. 1905 —
		(1907)	אַיוראַעל לעאָן 1887 — 1949
		(אַמער.)	אַיבעלסאָן כייקע 1915 —
		(1912)	אַיבראַמס וויליאַם 1894 —
		(1900)	אַייגעס ט. ב. 1875 —
		(1914)	אַיידעלסבערג ד. 1883 —
		(1847)	אַייזיקס ש. ה. 1825 — 1917
		(1903)	אַיזלאַנד ראובן 1884 — 1955
		(1872)	אַיזענשטיין י. ד. 1854 — 1956
		(1940)	אַיזנהאַרן דוד 1886 —
		(1903)	אַייסען א. דײַר 1886 —
		(1892)	אַימבער נ. ה. 1856 — 1909
		(1914)	אַלגין מ. 1878 — 1939
		(1949)	אַליצקי מ. 1915 —
		(1913)	אַלמאַזאָו ש. 1888 —
		(1912)	אַלמי א. 1892 —
- ב.**
(1889)	באבאד נחום 1872 — 1903		
	באבינסקי יעקב 1882 —		
(1916)	באַגדאַנסקי מ. 1889 — 1938		
(1911)	באגין אַנאַ 1899 —		
(1912)	באדער גרשם 1868 — 1953		
(1891)	באָוושאַווער יוסף 1872 — 1915		
(1905)	באַטוויניק ב. 1885 — 1945		
(1901)	באַטשעליס ברוך 1886 — 1952		
(1916)	באָץ פעליס 1904 —		
(1948)	באָמזע נחום 1906 — 1954		
(1907)	באָנטשעק ש. 1890 —		
(1903)	באנק יוסף 1888 —		
(1907)	באסין מ. 1889 —		
(1907)	באַסקין יוסף 1880 — 1952		

- בערגמאן א. (1907)
 בערנארד ברוך 1901 — 1953 (1921)
 בערנשטיין הערמאן 1876 — 1953 (1893)
 בערנשטיין צבי הירש 1846 — 1907 (1870)
 בערקאוויטש י. ד. 1885 — (1915)
 בראַמבערג א.
 בראנשטיין יתזקאל 1897 — (1913)
 ברוסילאוו ניסן ד"ר 1892 — (1913)
 ברידזשער דוד 1907 — (1933)
 בריינין ראובן 1862 — 1939 (1911)
 בריקס ירחמיאל 1918 — (1949)
 ברכות ז. 1886 — (1917)
- ג.
- גאטליב נ. י. 1903 — (1930)
 גאטליב לעאָן 1878 — 1947 (1901)
 גאַטשעפּעלד חנא 1890 — (1908)
 גאטפריד מלכה 1907 — (1920)
 גאַלד בען 1900 — (1910)
 גאַלד הערמאן 1888 — 1953 (1905)
 גאַלדאָוסקי ה. 1893 — 1948 (1905)
 גאַלדבלאַט ד. 1866 — 1945 (1914)
 גאַלדבלום חיים 1865 — 1936 (1901)
 גאַלדבערג אַב. 1883 — 1942 (1901)
 גאַלדבערג איטשע 1904 — (1920)
 גאַלדבערג איטער 1896 — (1941)
 גאַלדבערג ב. צ. 1895 — (1907)
 גאַלדבערג לוי 1893 — (1909)
 גאַלדבערג נח 1902 — (1924)
 גאַלדזווירט בעלאַ 1902 — (1921)
 גאַלדמאַן פּאָל
 גאַלדפּאַדען א. 1840 — 1908 (1887)
 גאַלדשטיין בערנארד 1889 — 1959 (1946)
 גאַלדשטיין דוד 1868 — 1931 (1885)
 גאַלוב סאַלאַמאַן 1887 — 1952 (1906)
 גאַלין רבקה 1890 — 1935 (1907)
 גאַר יוסף 1905 — (1948)
 גאַרדאָן ה. ל. 1896 — (1917)
 גאַרדאָן ניסן 1918 — (1934)
 גאַרדין אבא 1887 — (1926)
 גאַרדין יעקב 1853 — 1909 (1891)
 גארין ב. 1868 — 1925 (1894)
 גארעליק אהרן 1880 — 1955 (1905)
 גארעליק ל. 1889 — 1941 (1906)
 גאַרעליק פ. 1907 — (1941)
 גובערמאַן סילווע 1914 — (אַמערי.)
 גודמאַן פּסח 1881 — 1947 (1901)
- באקאל משה 1891 — (1907)
 באַראָדוּלין ל. 1879 — 1947 (1907)
 באַראָכאָו ב. 1881 — 1917 (1914)
 באראָן א. ל. 1886 — 1954 (1906)
 באראן אהרן 1886 — 1953 (1914)
 באראָנאָו מ. 1864 — 1924 (1895)
 באַראָנדעס יוסף 1863 — 1929 (1888)
 בארדאָריחוקין מינא 1897 — (1927)
 באַריישאַ מנחם 1888 — 1949 (1915)
 באַרנשטיין משה 1892 — 1958 (1915)
 באַרקאָן חיים 1896 — (1920)
 בארקאָן שרה 1890 — 1958 (1907)
 באַשעוויס יצחק 1904 — (1935)
 בובליק גדליה 1875 — 1948
 בודיש י. מ. 1886 — (1912)
 בודין לואיס 1874 — 1952 (1891)
 בודין ש. 1899 — (1915)
 בוקשטיין אברהם 1877 — 1958 (1914)
 בוכוואָלד נ. 1890 — 1956 (1910)
 בורגין ה. 1870 — 1949 (1903)
 בורשטין ליבע 1901 — 1940 (1921)
 ביאַלאַסטאַצקי ב. י. 1893 — (1911)
 בידערמאַן איטשע 1892 — 1957 (1912)
 בייזער א.
 ביילין י. ה. 1883 — (1911)
 בייקער שמעון 1928 — (1952)
 ביירקע דאָרע 1897 — (1912)
 בימקאָ פ. 1890 — (1921)
 ביק אברהם 1913 — (1927)
 ביקל ש. ד"ר 1896 — (1939)
 בירנבוים מאָרטין 1904 — (1923)
 בלאַך יהושע ד"ר 1890 — 1957 (1907)
 בלום איזראַעל 1879 — 1932 (1887)
 בלום יצחק 1887 — (1905)
 בלעכמאַן משה 1896 — 1952 (1907)
 בן-אָזיר (א ראָזין) 1878 — 1942 (1940)
 בן-אליעזר מ. 1882 — 1944 (1906)
 בן ארי 1899 — (1926)
 בן צבי (א. שיינוק) 1888 — (1904)
 בן שלום 1890 — (1909)
 בעלסקי שלמה 1890 — (1909)
 בעז חיים
 בעלער יעקב
 בעקער יעקב לייב 1890 — (1912)
 בעקער שמואל 1886 — (1906)
 בערגער א. 1889 — (1902)
 בערגרין יעקב 1899 — (1918)
 בערמאַן לייב 1882 — (1940)
 בערמאַן פינטשע 1892 — (1907)

- ד.**
- (1924) דאחידונאן מיכל 1893 — 1941
 (1921) דאחידמאן שלמה 1900 —
 (1924) דאחידסאן ש. 1903 —
 (1892) דאליצקי מ. מ. 1858 — 1931
 (1905) דאנציס מרדכי 1885 — 1952
 (1921) דארפמאן זעליק 1905 —
 (1906) דובאָוויק סעמועל 1885 —
 (1905) דובאָוויק בנימין 1888 —
 (1941) דובנאָו-ערליך סאַפּיע 1885 —
 (1908) דוואָרקין מ. 1893 —
 דוכאָווי מ. — 1960
 (1922) דזשענאָווסקי א. 1901 —
 (1948) דיאמאנד ז. 1904 —
 (1914) דייטש מאטיס 1894 —
 (1911) דיימאנדשטיין ב. 1892 —
 (1888) דינארד אפרים 1846 — 1930
 (1912) דייקסל ש. 1886 —
 (1904) דילאן א. מ. 1883 — 1934
 (1925) דימאָו אָסיפּ 1878 — 1959
 (1943) דיוזשור א. 1896 —
 (1916) דינגאל ס. 1886 —
 (1913) דינסקי ל. 1890 —
 (1941) דלוזשנאָווסקי מ. 1906 —
 (1915) דן שמואל 1898 —
 (1922) דעמביצער פּ 1889 — 1937
 (1921) דעמבלין ב. 1897 —
 (1921) דמשק שלמה 1896 —
 (1925) דענק דוד 1893 —
 (1912) דראפקין ציליע 1888 — 1956
 (1932) דרוזוב נחמן 1877 —
 (1920) דרוק דוד 1883 — 1943
 (1921) דרוקער י. ל. 1904 —
 (1907) דרימער הערש 1883 — 1959
- ה.**
- (1910) האַלאָוויץ בעסי 1895 —
 (1913) האַלטמאָן רחל 1882 —
 (1908) האַלפערן מ. ל. 1886 — 1932
 (1932) האַלפערן פיליפּ 1894 —
 (1905) האַלפערן פרומע 1888 —
 האַמערי-דזשאַקלין שרה
 (1923) האַנאָר פ. 1904 —
 (1913) האַפּמאָן לאה ק. 1898 — 1952
 (1913) האַפּמאָן לעאָן 1900 — 1940
 האַראָוויץ יצחק
 (1882) האַרקאָווי אַל. 1863 -- 1939
- (1905) גודעלמאָן הערש 1892 —
 (אַמערי) גוטמאָן עזרא 1916 —
 (1939) גוטמאָן ראָזע 1903 —
 (1921) גוטמאָן שואל 1901 —
 (1913) גויכבערג י. 1893 —
 גוינגער ה.
 גיסער משה דוד 1893 — 1952
 (1912) גינצבורג יקותיאל 1889 — 1957
 (1896) גיסעט מאָריס 1880 —
 (1893) גינבורג איסר ד"ר 1872 — 1947
 (1930) גינבורג שאול 1886 — 1940
 (1888) גינצבורג לואיס 1870 —
 (1922) גיציס משה 1894 —
 (1890) גלאָבוס ד. 1873 — 1950
 (1914) גלאָטשטיין יעקב 1896 —
 (1911) גלאָזמאָן ב. 1893 — 1945
 (1909) גלאָזער אידא 1893 — 1947
 גלאָס-פענסטער רייזל
 (1913) גלאָנץ א. (לעיעלעט) 1889 —
 (1938) גלאָנץ וודאָלף 1892 —
 געביל מאָקס 1877 — 1952
 (1922) געבינער בנימין 1898 —
 (1945) געלבארט וואָלף 1882 —
 (1912) געלבארט מיכל 1889 —
 (1908) געלבוים הערש 1891 — 1954
 (1907) געליבטער פ. 1884 — 1935
 (1923) גערווין חיים 1904 —
 (1903) גערשאי מ. 1864 — 1937
 גערשמאָן י.
 (1910) גראַבאָרד ב. 1894 — 1957
 (1927) גראבער חיהלע 1898
 גראָדווענסקי שלמה
 (1948) גראָדע חיים 1910 —
 (1938) גראַנאָווסקי ראובן 1874 — 1945
 (1938) גראַנאָן אַלעקסאַנדער 1890 — 1945
 (1913) גראָס נפתלי 1897 — 1956
 (1912) גראפּשטיין מלך 1893 — 1958
 (1923) גרין בער 1901 —
 (1910) גרינבלאָט עליזה 1888 —
 (1885) גרינבערג דוד 1852 — 1917
 (1924) גרינבערג חיים 1889 — 1953
 (1913) גרינבערג אליעזר 1896 —
 גרינוואַלד י. י.
 (1886) גרינפעלד ב. 1868 — 1948
 (1917) גרינשפּאַן יוסף 1902 — 1934
 (1922) גרענג חיים 1901 — 1952
 (1869) גרשוני צבי הירש 1844 — 1897

ווייבערג ת. ל. 1861 — 1939 (1884)
 ווייבערג יהודה 1898 — (1923)
 וויינגארטן ירחמיאל 1902 — (1941)
 וויינפער זישע 1893 — 1957 (1913)
 וויינריב ב. 1900 — (1939)
 וויינרייך אוריאל 1926 — (1940)
 וויינרייך מ. ד״ר 1894 — (1940)
 וויינרייך סילווערמאן בינה 1928 — (אָמערי.)
 וויינשטיין ב. 1905 — (1925)
 וויינשטיין בערנארד 1866 — 1946 (1882)
 ווייס יוסף 1891 — (1914)
 ווייס שפרה 1889 — 1955 (1905)
 ווייסמאן י. א. 1904 — (1921)
 ווייסמאן משה 1885 — (1913)
 ווייסמאן נחום 1894 — 1944 (1920)
 ווייסמאן שלמה 1899 (1913)
 ווינטשעווסקי מאריס 1856 — 1932 (1894)
 וויקטאָר אַב. 1872 — 1954 (1904)
 וויכנין הלל 1879 — 1942 (1904)
 ווינער לעאָ 1862 — 1939 (1882)
 וואַדעק ב. 1886 — 1938 (1908)
 וועבער מאַקס 1881 — (1902)
 וועפּרינסקי ראַשעל 1895 — (1907)
 ווערניק פּרץ 1865 — 1936 (1885)
 ווישיניצער מאַרק 1882 — 1955 (1940)
 ווישיניצער בערנשטיין רחל 1884 — (1940)
 וואַדקע 1921 — (1946)
 וועקשטיין ב. צ. 1868 — (1886)
 ווארדי דוד 1893 — (1924)

האַרקאַווי לואי 1888 — (1898)
 הורוויטש א. 1866 — 1899 (1896)
 הורוויטש יצחק אייזיק 1860 — 1924
 הורוויץ 1913 — (1922)
 הורוויץ שאול 1886 — 1956 (1914)
 הארוויץ משה 1844 — 1910
 הייזלער קלמן 1899 — (1921)
 היימאן ל. 1884 — (1911)
 הייקין ג. 1890 — (1907)
 הילקוויט מאריס 1870 — 1933 (1887)
 הימלשטיין מרדכי 1835 — 1879
 הירשביין פּרץ 1880 — 1948 (1911)
 הירשהויט יחיאל 1908 — (1951)
 הירשקאן צבי 1886 — 1938 (1925)
 העלער זעליק 1893 — (1908)
 העלד אַדאָלף 1885 — (1893)
 העמלין אייזיק 1891 — (1909)
 הענדין ל. ד״ר 1895 — (1913)
 הערמאלין ד. מ. 1865 — 1921 (1885)
 הערדער מ. 1842 — 1915 (1882)
 העריס חיים 1884 — (1913)
 הערץ י. ל. 1856 — 1918
 הערץ ש. 1893 — (1940)
 הערשקאוויטש אב. 1887 — (1907)
 הערשפעלד פּאָמעראָנץ פעסי 1900 — (1913)
 העשעל א. י. 1907 — (1940)

ו.ו.

וואַלפּסאָן א. ל. 1867 — 1946 (1889)
 וואולמאן ל. ד״ר 1887 — (1939)
 וואַלפּאַווסקי ה. 1878 — 1949 (1900)
 וואלינסקי אָסיפּ 1886 — (1912)
 וואלינסקי גיומאן ראָזע 1911 — 1953 (1912)
 וואַלפּוּזאַהן י. מ. 1867 — 1929 (1891)
 וואַלק אָשר 1913 — (1933)
 וואַסער מאיר 1890 — 1953 (1941)
 וואַסערמאַן לייב 1915 — (1949)
 וואַסערמאַן שלמה 1898 — (1922)
 וואַסערמאַן קאַרל 1904 — (1926)
 וואַקסמאַן מאיר 1887 — (1905)
 וואַרטסמאַן יחיאל 1878 — 1938 (1907)
 ווארשאַ אברהם 1892 — (1921)
 ווארשע משה 1887 — 1912 (1906)
 וויטקעוויטש ב. 1883 — (1902)
 וויטיעס משה 1898 — (1907)
 ווייטמאן קלמן 1885 — 1946 (1906)

ז.

זאלאוויץ ג. 1892 — (1882)
 זאַלאַטאַראַו הלל 1865 — 1921 (1914)
 זאַלאַטאַרעוּ מ. 1901 — (1890)
 זאַלאַטאַרעווסקי א.י. 1875 — 1945 (1890)
 זאבלודאווסקי א. 1886 — 1943 (1926)
 זאַלאַטאַקאָו לעאַן 1866 — 1938 (1887)
 זאַלף פּאליק 1896 — (1926)
 זאַלצמאַן ראובן 1890 — 1959 (1911)
 זאַלצבערג י. ב. 1902 — (1913)
 זאַמעטקיין מ. 1860 — 1935 (1882)
 זאמד ש. מ. 1890 — (1909)
 זאַק ב. ג. 1889 — (1905)
 זאק שעפּטל 1907 — (1951)
 זאַקיהיים מ. צ. 1873 — (1904)
 זאַקס א. ש. 1878 — 1931 (1908)
 זאַקס ש. י. 1887 — (1912)

ז.

	טאבאטשניק א.	(1907)	זאר יצחק 1894 — 1957
	טאלטשין משה 1895 — 1953	(1914)	זארעצקי הינדע 1899 —
(1914)	טאלמי ל. 1893 —	(1893)	זווירין נ. 1873 — 1933
(1912)	טווערסקי אברהם	(1893)	זוסמאן א. י. 1877 — 1957
(1937)	טאראנט דבורה 1898 — 1957	(1946)	זיידמאן הלל 1915 —
(1923)	טונקעל יוסף 1881 — 1949	(1917)	זיידעל ק. 1879 — 1953
(1908)	טורקאוו יאָנאַס 1898 —	(1891)	זיילין יצחק 1873 — 1941
(1947)	טעפער קאַליאַ 1879 —	(1886)	זייפערט משה 1857 — 1922
(1907)	טייטלבוים אברהם 1889 — 1947	(1903)	זילבערמאן מ. 1881 —
(1919)	טייטלבוים דאָרע 1914 —	(1922)	זילבערבערג י. 1898 —
(1933)	טעלער י. ל. 1912 —	(1937)	זילבערצווייג זלמן 1894 —
(1921)	טענענבוים יוסף, ד"ר 1887 —	(1881)	זילבערשטיין ש. י. 1845 — 1919
(1920)	טענענבוים ש. 1910 —	(1907)	זינגער אלי 1892 — 1950
(1934)	טערמאן מ. 1874 — 1917	(1923)	זינגער יעקב 1902 —
(1908)	טקאטש מ. ז. 1894 —	(1932)	זינגער י. י. 1893 — 1944
(1913)	טרונק ישעיה 1905 —	(1920)	זינגער ש. ד. 1903 —
(1954)	טשאַרני דניאל 1888 — 1959	(1906)	זיסעלמאן י. ל. 1885 — 1943
(1941)	טשודנאָוסקי מ. ל. 1891 —	(1889)	זיסקינד מאריס 1872 — 1958
(1914)	טשעסטער ס. 1882 — 1941	(1918)	זיסקינד נתן 1906 —
(1899)	טשעריקאָווער א. 1881 — 1943	(1925)	זיפער יעקב 1900 —
(1939)	טשערגאָוויץ חיים (רב צעיר) — 1949	(1906)	זלאטין אברהם 1881 — 1941
(1921)	טשערנער פוליע 1901 —	(1904)	זלאטקין ה. י. ד"ר 1882 —
(1882)	טאַמאַשעווסקי ב. 1866 — 1939	(1890)	זעליגמאן בנימין
(1887)	טאנענבוים אבנר 1848 — 1913	(1905)	זעלין אַלעקסאַנדער 1882 — 1949
(1905)	טאפעל י. 1891 — 1959	(1912)	זעלטשען ש. מ. 1885 —
	טיגעל זעליג — 1947	(1898)	זעליג ה. ל. 1880 — 1960
(1905)	טילעס איידאָ 1888 —	(1887)	זעליקאָוויטש ג. פראַם. 1863 — 1926
	טרייסטער ל.	(1939)	זשאבאָטינסקי וו. 1880 — 1940
(1939)	טרונק י. י. 1887 —	(1912)	זעצער ש. צ. 1880 —
		(1907)	זשיטלאָוסקי ח. ד"ר 1865 — 1943
		(1922)	זשיטניק א. י. 1890 —
		(1941)	זשיכלינסקי רייזל 1910 —

ח.

(1885)	יאָנאַווסקי ש. י. 1864 — 1939		
(1891)	יאָפּע יודא א. 1873 —		
	יאָנג בועז 1870 — 1956	(1902)	חאַימאָוויטש מ. י. 1881 — 1958
(1889)	יאפּפּע יוסף 1853 — 1915	(1941)	חאַמסקי י. 1903 —
(1917)	יאָסינאָווסקי פּונחס 1886 — 1954	(1913)	חגי בערעלע 1892 — 1953
(1890)	יהואש 1870 — 1927	(1896)	חוקל תּמתיהו 1880 — 1955
(1909)	יודיטש פ. 1887 —	(1923)	חורגין גרשון 1905 —
(1927)	יודין אברהם 1908 —	(1915)	חורגין פּסח 1884 — 1957
(1929)	יודיקא 1900 —	(1938)	חייט אהרן 1908 —
(1916)	יוד נחום 1889 —	(1909)	חייקין יוסף 1885 — 1946
(1898)	יודסאן ש. 1878 —	(1923)	חכם משה 1888 —
(1930)	יוניץ וואָלף 1908 —	(1948)	חסיד מרדכי 1909 —
(1906)	יוקלסאן ר. 1885 —	(1912)	חפּץ-טוּמאַן מלכה — 1896
(1923)	יורמאן לעאָן 1906 —	(1892)	חל"פ א. א. ת. 1862 — 1916
(1920)	יעלין שרה פעל 1895 —		
(1892)	יפה יוסף 1865 — 1938		

- ליבער בן ציון ד"ר 1875 — 1958 (1904)
 ליבערמאַן אהרן ש 184... — 1880 (1879)
 ליבערמאַן חיים 1889 —
 ליבערמאַן ה.
 ליטוואַק א. 1874 — 1932 (1909)
 ליטוויין א. 1862 — 1943 (1914)
 לייבנער זש. 1883 — (1903)
 לייבעטשקע 1882 — 1960 (1940)
 לייזיק ה. 1888 — (1913)
 לייזערזאָוויטש יעקב 1893 — (1913)
 ליכט מיכל — 1953
 ליכטענשטיין יצחק 1888 — (1915)
 ליליען ר. ז. 1900 — (אָמער.)
 לינדער נ. ב. 1884 — 1959 (1903)
 לינדער שאול 1886 — 1960
 ליעסיין אברהם 1872 — 1938 (1897)
 ליפסאָן מ. 1885 — (1913)
 ליפציין סאל
 ליפציין סעם 1894 — (1909)
 לעאָנטיעוו מ. 1872 — 1939 (1891)
 לעבעדיקער דער 1887 — (1905)
 לעדער צבי שמחה
 לעוו (לאַנדאָר) שין 1896 — (1911)
 לעהרער דוד 1898 — (1941)
 לעהרער לייבוש 1887 — (1910)
 לעהרער ליפּע 1890 — (1913)
 לעוויט יחזקאל 1878 — (1902)
 לעוויטין ב. 1890 — 1943
 לעוו שמחה
 לעוויט מאָריס 1886 — (1908)
 לעוויין ז. 1877 — 1935 (1894)
 לעוויין יעקב 1884 — 1958 (1915)
 לעוויין יצחק
 לעוויין ס. ד. 1885 — (1901)
 לעוויין שמואל 1890 — 1959 (1935)
 לעווינסאָן סיימאָן 1870 — 1926
 לעמפּערט נייטן 1875 — 1899
 לעלשטשוק בערטאָ 1901 — (1923)
 לערנער שבתי 1879 — 1913 (1907)
 לעש אייזידאָר 1887 — 1948 (1902)
 לעשצינסקי יעקב 1876 — (1939)
 לעשצינסקי ש. — 1952
- ב.**
- מאגילניצקי י. י. 1870 — (1892)
 מאהלער רפאל ד"ר (1938)
- יערוואָלימסקי ישעיה — 1955
 יפה יעקב שמואל 1886 — (1907)
 יפה מרדכי 1894 —
 ירדני מרדכי 1908 — (1922)
 ישרון יעפים 1885 — (1907)
- ג.**
- כאָווערפּאָווער 1900 — (1923)
 כאָנוקאָוו ל. 1892 — 1958 (1914)
 כאָנין נחום 1885 —
 כערשער אל. 1891 — 1942
 כינאָי מאָרק 1884 — (1914)
 כמעלניצקי מ. ד"ר 1885 — 1946 (1939)
- ד.**
- כהן י. ל. 1881 —
 כהן יעקב 1900 — (1954)
 כהן מרדכי 1885 — (1915)
 כץ אַלף 1898 — (1913)
 כהן צבי ד"ר 1885 — (1917)
 כץ אסתר 1894 — (1910)
 כץ משה 1885 — 1960 (1912)
- ה.**
- לאַזאוויק ל. 1891 — (1906)
 לאַטיינער יוסף 1853 — 1935 (1883)
 לאנג ה. 1888 — (1904)
 לאַנדאָן מאיר 1871 — 1926
 לאַנדאָן נח 1888 — (1910)
 לאַנדוי וישאָ 1889 — 1937 (1906)
 לאַנדוי ל. (א. וואָהלינער) 1877—1942 (1902)
 לאַנדוי רייזל 1892 — (1906)
 לאַנדניסקי ש. י.
- לאַפּוכאָוויקאַרמען 1868 — 1943 (1888)
 לאַפּין ב. 1889 — 1953 (1909)
 לאקסאָן א. ב. 1872 — 1923 (1903)
 לואיס בערנאָרד 1889 — 1925 (1906)
 לאוער חיים 1907 —
 לובין ה. ד"ר 1895 — (1924)
 לודוויג ראובן 1895 — 1926 (1914)
 לווער י. ה. 1885 — 1915 (1910)
 לוצקי א. 1893 — 1957 (1914)
 לוריא רחל 1886 — (1898)
 לי מלכה 1904 — (1921)
 ליבין ז. 1872 — 1955 (1892)
 ליבמאַן יצחק 1899 — 1959 (1918)

	מאזער ב. 1892 —	(1921)	מלאַטעק י.
	מאוריס א. — 1955		מלאך לאטי פ.
	מאַטעס ל. 1897 — 1929	(1913)	מלאך לייב 1894 — 1936
	מאכלין ס. 1890 —	(1906)	מלאכי א. ר. 1895 —
	מאַלאַדאָוסקי קאַדיע 1894 —	(1935)	מלמד מ. 1882 — 1954
	מאַלאַכאָוסקי הלל 1860 —	(1886)	מעדעם וולאַד. 1879 — 1923
	מאלאמוט י. ל. 1886 —	(1903)	מעדעם גינא 1890 —
	מאלץ חיים 1861 — 1924	(1889)	מעלצער לייזער 1888 —
	מאַלץ שאול 1906 —	(1921)	מעלצער פייזל 1893 —
	מאנגער איציק 1901 —	(1949)	מענדעלסאָן שלמה 1896 — 1948
	מאַנדעלבוים א. מ. 1885 —	(1906)	מענעס אברהם 1897 —
	מאַני לייב 1883 — 1953	(1905)	מענקין ה. ל. 1880 —
	מאנעסאווטש מ. מ. 1857 — 1928	(1919)	מעסטל יעקב 1884 — 1958
	מאנפריד א. 1885 — 1955	(1907)	מעקלער ד. ל. 1891 —
	מאַקאָוסקי מ. 1883 — 1955	(1904)	מעריסאן י. א. 1866 —
	מאַסלאַנסקי צבי הירש 1856 —	(1895)	מעריסאן קאַטערינא 1870 — 1929
	מארגאלין אנוא 1887 — 1952	(1906)	מערקור וואָלף 1897 —
	מארגאליס-דאווידזאָן ח. 1891 — 1959	(1921)	מרמר קלמן 1876 — 1956
	מאַרגאַשעס יוסף 1866 — 1955	(1898)	
	מאַרגאַשעס ש. 1887 —	(1905)	
	מארגענשטערן הערמאַן 1896 —	(1905)	
	מארגענשטערן יוסף 1889 —	(1903)	
	מאַרינאַוו יעקב 1869 —	(1892)	
	מאַרק יודל 1897 —		
	מאַרקוס וו. ישראל 1946 —		
	מאַרקוס פסח 1896 —	(1922)	
	מוקדוני א. ד"ר 1878 — 1958	(1922)	
	מזח זלמן 1873 —	(1893)	
	מזיזיל נחמן 1887 —	(1937)	
	מזיזעל א. 1890 — 1936	(1911)	
	מזיער דוד 1888 —	(1924)	
	מזלך יעקב 1866 — 1945	(1891)	
	מזלער אסתר 1896 —	(1912)	
	מזלער ברוך		
	מזלער לואיס 1866 — 1927	(1886)	
	מזלער הערשל 1899 —	(1913)	
	מזלער ל. 1889 —	(1906)	
	מזלער ש. 1896 — 1958		
	מזניקעס חנון י. 1867 — 1932	(1885)	
	מזיץ מייקל 1858 — 1912	(1883)	
	מזיץ משה יצחק 1860 —	(1885)	
	מזינקאוו נ. ב. 1893 — 1958	(1914)	
	מזינקאָוסקי פנחס 1859 — 1924	(1922)	
	מזימאן בן-ציון 1877 —	(1890)	
	מזימאַכער ש. 1912 —	(1948)	
	מזקלישאַנסקי י. מ.		
	מזשקאָוסקי נח — 1950		
			נאַאומאַווטש י. ש. 1881 —
			נאַבל שלמה
			נאַדיר משה 1885 — 1943
			נאַדעלמאַן משה 1902 —
			נאַוויק פסח 1891 —
			נאַטאַנסאָן וו. 1883 —
			נאַקס מ. 1899 —
			נאַקס עזריאל ד"ר
			ניגער ש. 1883 — 1955
			ניומאַן-וואלינסקי ראָואַ 1953 —
			נייגרעשל מ. 1903 —
			ניימאַרק 1891 — 1960
			ניסעוויטש א. 1885 — 1955
			ניסענוואָן א. 1897 —
			נעוואַדאָוסקאַ ראָזע 1899 —
			נעטטער י. 1842 — 1918
			נעפּאָם ש. 1882 — 1939
			סאַבעל יעקב צבי 1831 — 1913
			סאַברין לייב 1907 — 1946
			סאהן דוד 1890 —
			סאלוצקי האנוא 1880 —
			סאלוצקי י. ב 1882 —
			סאנדלער פ. 1905 —
			סאַפּראָן חנה 1902 —

(1913) עפשטיין מלך 1889 —
 עסטרייך-בן-עמי סלאווע
 (1918) — עסעלין א. 1889
 (1923) עפעלבוים ב. 1887 — 1945
 (1908) עפשטיין אלטער 1879 — 1959
 (1909) עפשטיין שכנא 1883 — 1945
 (1915) ערדבערג ש. 1891 —
 (1913) עפראן ל. 1894 —

פ.

(1920) פאזי א. 1894 —
 (1924) פאזנער רפאל 1897 —
 (1919) פאזנער מאיר 1890 —
 (1905) פאזנער נחום 1882 —
 (1939) פאט יעקב 1890 —
 (1940) פאט עמנואל ד"ר 1912 —
 (1888) פאליי יאהאן 1871 — 1897
 פאלישוק יצחק ד"ר
 פאמעראנץ גרשון
 (1921) פאמעראנץ א. 1901 —
 (1912) פיין-טוערסקי י. י. 1895 —
 (1939) פאסירשטיין אברהם 1897 — 1955
 (1885) פיין מאַקס 1866 — 1928
 (1904) פויניאק וו. 1884 — 1919
 (1899) פינסקי דוד 1872 — 1959
 פיטרושקא שמחה 1893 — 1950
 (1912) פיראנשינקאוו יצחק 1859 — 1933
 (1922) פלאטנער אייזיק 1896 —
 (1927) פלאטקין חיים 1910 —
 (1921) פעט חיים 1902 — 1959
 פעטשעניק אהרן
 (1891) פעטריקאָוסקי י. 1857 —
 (1906) פעלאוויטש י. 1875 —
 פען אָשר
 (יונג.) פענקין דזשייקאָב 1879 —
 (1892) פעסקין שמואל 1871 — 1939
 (1924) פערלאַח מאַקס 1902 —
 פערלמאַן נ.
 (1923) פראוואטינער אב. 1887 —
 (1906) פערלמוטער שלום 1884 — 1954
 (1895) פערלמוטער ראובן 1880 —
 (1906) פערסקי דניאל 1890 —
 (1895) פפּעפּער יעקב 1874 — 1922
 (1922) פרייל גבריאל 1910 —
 (1890) פרייט ישראל 1872 —
 (1888) פּרענאָוויץ י. ש. 1871 — 1938
 (1894) פּרעס שלמה 1870 —

סודארסקי מ. ד"ר 1951 —
 (1948) סוועט גרשון 1893 —
 (1936) סווערדלין נ. 1907 —
 (1923) סול מ. א. 1908 —
 סולטאן י.
 סולער חיים 1902 —
 סומער נחום
 (1912) סטאדאלסקי יעקב 1890 —
 (1923) סטוטשקאָוו נחום 1893 —
 סטראנסקי היימאן 1871 — 1942
 סטרוגאָטש משה 1892 —
 (1920)
 (1923) סיגאל י. י. 1896 — 1954
 (1922) סיגאלאָוסקי מאיר 1903 —
 (1922) סיגאלאָוסקי נח 1901 —
 (1907) סיגעל וויליאַם 1893 —
 (1913) סימאָן ש. 1895 —
 (1908) סירקין נחמן ד"ר 1867 — 1924
 (1885) סלאָנים יואל 1883 — 1944
 (1920) סמאָלאַר ב. 1897 —
 (1893) סמאָלענסקי עוויר 1863 — 1937
 (1912) סמאָלער מינע 1898 —
 (1903) סמיטה סאראה 1888 —
 סעגאל סאל 1865 —
 (1947) סעגאלאָוויטש ז. 1884 — 1949
 סעיקין מ. ב. ד"ר
 (1914) סעמקאף שיינע רחל 1900 —
 (1927) סעגאל מאיר 1911 —
 (1920) סעלצער דוד 1904 —
 (1912) סעקולער ש. 1892 —
 (1902) סעקלער ה. 1883 —
 (1907) סערדאָצקי יענטע 1877 —
 (1882) ספיוואַק חיים ד"ר 1861 — 1927
 (1907) ספיוואַק יונה 1886 —
 (1910) ספעקטאָר יחיאל 1886 —
 (1921) ספעקטאָר מרדכי 1858 — 1925

ע.

(1891) עדלין וויליאַם 1878 — 1947
 עדעלבערג-ראַסקין ליוואַ
 (1882) עדעלשטאָט דוד 1866 — 1892
 (1911) עהרערניך חיים 1900 —
 (1857) עטעלואַן נ. ב. 1828 — 1920
 עלבוים משה 1902 —
 עלבערג יהודה
 עליס בנימין
 (1923) עלקין מענדל 1874 —
 (1891) ענטין יואל 1874 — 1959

פ.

- פאגעלמאָן ל. 1888 — (1921)
 פאלער יעקב 1885 — (1906)
 פאָס שמואל 1885 — (1904)
 פארבער ירחמיאל
 פאָרנבערג קארל 1871 — 1937 (1903)
 פאָרעם ל. 1902 — (1921)
 פוקס ח ל. 1897 —
 פייגין ש. ד"ר 1949 —
 פייגענבוים ב. 1860 — 1932 (1891)
 פיינבערג ל. 1897 — (1920)
 פיינסטאָן ס. 1888 — (1902)
 פיין יהודה 1866 — (1886)
 פינק ראובן 1889 — (1893)
 פינקלשטיין חיים 1899 — 1939
 פינקלשטיין ל. 1874 — (1894)
 פינקלשטיין לעאַ 1895 — 1950 (1948)
 פישבערג מאַריס 1872 —
 פישמאָן יעקב 1878 — 1947 (1890)
 פלאַקסער דוד 1902 — (1924)
 פלאַקסער מנחם 1898 —
 פּעדערבוש שמעון 1890 —
 פּעדערמאָן רפאל 1892 — (1940)
 פּעפּער דוד 1892 — (1909)
 פליישמאָן עוזיאל 1875 — 1953 (1896)
 פּעלדמאָן אהרן 1880 — 1952 (1911)
 פּערשלייסער ע. 1896 — 1959 (1921)
 פּעלייעלין שרה 1895 — (1920)
 פּענסטער ב. 1901 — (1920)
 פּראַנק הערמאָן 1892 — 1952 (1923)
 פּראַנק מ. ז. 1897 —
 פּרומקין אברהם 1873 — 1946 (1914)
 פּריד ישראל 1908 — (1921)
 פּריד-חייניקער מ.
 פּרידלאַנד י.
 פּרידמאָן א. ל. 1845 — 1920 (1892)
 פּרידמאָן בצלאל 1897 — 1941 (1922)
 פּרידמאָן אַדעלע 1900 — (1917)
 פּרידמאָן לוי 1896 — 1928 (1914)
 פּרידמאָן פ. ד"ר 1901 — 1959 (1948)
 פּרידמאָן קלמן 1895 — (1913)
 פּריידוס א. ז. 1867 — 1923 (1897)
 פּרייליך יחזקאל 1905 — 1956 (1924)
 פּריימאָן איציק 1908 — (1927)
 פּרענקעל א. צ 1852 — 1903

צ.

- צביון (ב. האַפּמאָן) 1874 — 1954 (1908)
 צונוזער אליקום 1836 — 1913 (1889)
 צוקערמאָן ח. 1885 —
 צוקערמאָן ש. ז. 1890 — (1906)
 ציוני ישראל 1862 — 1927 (1894)
 צייטלין אהרן 1898 — (1938)
 ציפּין מ. מ. 1874 — 1925 (1902)
 צעזאר משה 1868 — 1924
 צעשינסקי משה 1889 — (1914)

ק.

- קאַברין ל. 1872 — 1946 (1892)
 קאַברין פּאָלינע 1875 — (1893)
 קאַהאַן אַב. 1860 — 1951 (1882)
 קאַהאַן יוסף 1878 — 1953 (1903)
 קאהן יאַסל 1897 — (1909)
 קאהן מיכל 1867 — (1887)
 קאַזאַנסקי דוד 1945 —
 קאַזויניץ ש. י. 1890 — 1956 (1922)
 קאַודאַן ח. ש. 1883 — (1939)
 קאַטיליאַנסקי ח. 1888 — 1958 (1921)
 קאַטלער יאַסל 1896 — 1935 (1911)
 קאַטלער ש. 1885 —
 קאַטץ משה 1864 — 1941 (1888)
 קאַזיער חיל. 1876 — 1940 (1893)
 קאַלושינער י. ל. 1894 — (1911)
 קאַליך יעקב 1895 — (1916)
 קאַמאַי יוסף 1955 —
 קאַמייקאַ ז. ב. 1879 — (1899)
 קאַן הענעך
 קאַסאַווער מרדכי
 קאַנטאַראַוויטש ח. 1890 — 1936 (1915)
 קאַספּע אב. ד"ר 1861 — 1929 (1882)
 קאַפּלאַן אפרים 1878 — (1904)
 קאַפּלאַן דן 1879 — 1952 (1900)
 קאַפּלאַן מיכל 1882 — 1947 (1905)
 קאַפּלאַן מ. ח. 1889 — (1908)
 קאַפּלאַן נחמיה 1880 —
 קאַפּלאַן אהרן 1874 — (1905)
 קאַפּמאַן ב. 1887 — (1903)
 קאַפּילאוויטש האַפּמאָן לאה 1898—1952 (1914)
 קאַפּעלאַוו י. 1858 — (1882)
 קאַפּשטיין ברכה 1909 — (1924)
 קאַץ בנימין

- קאץ יוסף 1878 — 1945
 קאץ מעינקע 1906 — (1920)
 קאצאוויטש י. א. 1859 — 1934 (1881)
 קאצענעבלאגן אוריה 1885 — (1927)
 קאצענעבלאגן ברוך 1900 — (1921)
 קאראלניק א. ד"ר 1883 — 1937 (1920)
 קארטאזשינסקי א. 1882 — (1914)
 קארלין אהרן 1887 — (1901)
 קארמאן משה 1886 — 1928 (1906)
 קארמאן נ. ד. 1901 — (1927)
 קארמאן עזרא 1888 — 1959 (1925)
 קארן רחל 1898 —
 קארנבלט ז. 1871 — 1929 (1892)
 קארענמאן ישראל
 קארפילאוו מרים 1888 — (1905)
 קודלי ברכה 1893 — (1917)
 קוונעץ חיים
 קויפמאן לאלא (1922)
 קויפמאן מאיר 1889 — (1918)
 קויפמאן מיכאל 1887 — 1946 (1922)
 קוירק פרענק 1892 — (1910)
 קוסמאן לעאן 1884 — (1913)
 קורסקי פראנץ 1950 — (אמער.)
 קופערמאן כאסיע 1907 — (1903)
 קופערמאן לעאן 1883 — (1911)
 קורץ אהרן 1891 — (1910)
 קיזערמאן ח. נ. 1884 — 1950 (1910)
 קייטלמאן יחזקאל
 קינדמאן מעסטל שרה 1900 — (1912)
 קיסין י. 1886 — 1950 (1904)
 קיסמאן יוסף 1889 — (1888)
 קיען-זאמעטקין אדעלא 1863 — 1931 (1913)
 קיץ יוסף 1890 — 1960 (1913)
 קירשענבוים ה. מ. 189... — (1913)
 קירשענבוים יעקב 1885 — 1946 (1897)
 קיש משה 1898 — (1912)
 קלומאק א. דר. 1888 — (1902)
 קליגסבערג משה
 קליגער אבא 1893 — (1912)
 קליין ב. י. 1886 —
 קליין נחמיה 1892 — 1956 (1906)
 קלמנאוויטש ה. 1886 — (1901)
 קניזשניק זעלדע 1869 — (1910)
 קעסנער לעא 1886 — 1945 (1913)
 קערשטיין ז. מ.
 קעשיר דוד 1904 — (1922)
 קראוועץ מ. 1895 — (1909)
 קראוויץ נ.
- קראנץ פיליפ 1858 — 1922 (1890)
 קראסקאף ל. 1874 — (1903)
 קראקאווער ג. 1841 — 1922 (1891)
 קרול חיים 1892 — 1946 (1922)
 קרופין נחמן 1886 — (1907)
 קריוויצקי דוד 1884 — (1900)
 קריוזאווסקי א. י. 1885 — 1959 (1913)
 קריטישמארי-יורעאלי א. 1881 — (1900)
 קרייטער ש. 1899 — (1913)
 קרים אבא י. 1890 — (1906)
 קרישטאל ל. 1894 — 1959 (1914)
 קרישטאלקא אהרן 1940 — (קאנאדע)
 קרעטשמער ג. ר. 1883 — (1906)
 קרעמען יעקב 1883 — (1904)
 קרעפליאק יעקב 1885 — 1945 (1915)
- ר.
- ראבאי אייזיק 1882 — 1944 (1904)
 ראבאק א. א. ד"ר 1890 — (1892)
 ראבינאוויטש זינא
 ראבינאוויטש יצחק 1846 — 1900 (1889)
 ראבינאוויטש ישראל 1895 — (1911)
 ראבינאוויטש שלמה 1880 — (1907)
 ראבינס לעא 1895 — (1910)
 ראגאף הלל 1883 — (1891)
 ראדאק יעקב 1953 —
 ראדאשיצקי י. ח. 1883 — (1920)
 ראדוצקי אברהם 1868 — 1928 (1906)
 ראבינסאן מיכל 1845 — 1904 (1889)
 ראדושער מאריס 1890 — (1917)
 ראווויטש מלך 1893 — (1934)
 ראזן אברהם 1864 — (1904)
 ראזאף ל.
 ראזען אלטער 1884 — (1906)
 ראזען א. צ. 1893 — (1905)
 ראזענבוים מ. מ. 1870 — (1905)
 ראזענבלאט פ. 1884 — 1927 (1903)
 ראזענבלום בנימין 1872 — 1902 (יונג.)
 ראזענבערג אברהם... 186... — (1882)
 ראזענבערג א. ח. 1838 — 1925 (1891)
 ראזענבערג לייזער 1892 — (1913)
 ראזענבערג שלמה 1896 —
 ראזענשאל יהודה ד"ר
 ראזענפעלד הערש 1884 — (1906)
 ראזענפעלד יונה 1880 — 1844 (1921)
 ראזענפעלד מאריס 1861 — 1923 (1886)
 ראזענפעלד שמואל 1869 — 1943 (1925)

- (1924) רעוואזקי א. 1889 — 1946
 (1916) רעכטמאן אברהם 1890 —
 (1928) רעסלער בנימין 1901 —
- ש.**
- שאגאל בעלאַ (1882) — 1861 ראינעווסקי טש.
 (1899) 1955 — 1879 ראַלניק יוסף
 ראם מאטעויע 1858 —
 ראַנטש י. א. 1899 — (1913)
 ראן לייזער 1911 — (1947)
 ראסקין פ. מ. 1880 — 1944 (1915)
 ראסקין מרים
 ראסקין שאול 1878 — (1904)
 ראסקין רעי 1888 — (1905)
 ראפאפארט אהרן 1895 — (1911)
 ראפאפארט דוד
 ראפאלאוויטש קלמן 1882 — (1903)
 ראפארט אונא 1876 — (1890)
 ראָק יוליוס 1878 — 1947 (1894)
 ראַקער יהושע 1864 — ? (1891)
 ראַקער רודאָלף 1873 — (1926)
 רובין איסר משה 1871 — (1892)
 רובין רוט (רבקה) 1906 — (קאָנארע)
 רובין ש. ז. 1879 —
 רובינשטיין יוסף
 רובינשטיין צ. ה. 1889 — 1943 (1910)
 רובענטשיק א. א. 1868 — (1914)
 רודאי פנחס 1888 — (1921)
 רודענסקי מ. 1888 — 1953 (1920)
 רויזענבלאָט ה. 1878 — 1956 (1891)
 רויטבערג יוסף 1875 — 1925 (1922)
 רומשינסקי יוסף 1881 — 1956 (1904)
 רייבאלאָוו מנחם 1895 — 1953 (1921)
 ריבאק אפרים אליהו
 ריבלין משה 1896 — (1916)
 ריבקינד יצחק 1895 — (1920)
 ריווקין ב. 1883 — 1945 (1911)
 רייזען אברהם 1875 — 1953 (1908)
 רייזען מרדכי זאב 1880 — (1891)
 רייזען שרה 1885 —
 ריינגאלד יצחק 1873 — 1903 (1889)
 ריינהארט מאריס 1872 — (188?)
 ריינוויין אברהם 1887 — (1909)
 רייף הירש
 רעגעלסאָן אברהם 1896 — (1905)
 רעגענסבערג ס. 1895 —
- שאַמער אברהם 1876 — 1946 (1891)
 שאַמער-צונוזער מרים 1882 — 1957 (1891)
 שאַמער-באטשעליס ראָזע 1887 — (1891)
 שאַפיראַ ישראל 1882 — (1912)
 שאַפיראַ לאַמעד 1878 — 1948 (1906)
 שאַפיראַ מאיר 1886 — 1948 (1906)
 שאַפיראַ ש. מ. 1887 — (1906)
 שאַצקי יעקב ד"ר 1893 — 1956 (1923)
 שאָר אַנשל 1871 — 1942 (1900)
 שאולזאָן א. 1958 —
 שארקאנסקי א. מ. 1867 — 1907 (1890)
 שאַשקעס ח. 1891 — (1943)
 שוב דוד 1887 —
 שוואַרץ חיים 1904 — (1922)
 שוואַרץ י. י. 1885 — (1906)
 שוואַרץ מאריס 1887 — 1960 (1899)
 שוואַרץ פנחס
 שוואַרץ שלמה
 שוואַרצבערג א. ל. 1949 —
 שווייד מאַרק 1891 — (1911)
 שטאַלצענבערג אבא 1905 — 1941 (1923)
 שוים חיים 1884 — 1953 (1910)
 שוכטער מענדל 1890 — (1910)
 שולוואס מ. א.
 שולמאַן אליהו
 שולמאַן וויקטאָר 1876 — 1951
 שומיאַטשער אסתר 1900 — (1911)
 שוסטער זכריה 1902 — (1927)
 שושנה ר. 1889 — (1946)
 שטאַק צבי 1909 — (1927)
 שטיין פסח 1902 — (1922)
 שטאַק פראַדל 1890 — (1907)
 שטאַרקמאַן משה 1906 — (1920)
 שטיינבוים ישראל 1895 — (1913)
 שטיינבערג י. ג. ד"ר 1889 — 1957 (1940)
 שטיינבערג נח 1889 — 1957 (1907)
 שטיינגאַרט משה 1912 — (1927)
 שטיינזאַקס פנחס
 שעליובסקי מ. י. 1892 — (1912)
 שטיקער מאיר 1905 — (1920)

(1906)	שעלוין בערנארד 1882 — שעלי ס. 1888 — שעפנער ב. 1893 — שערמאן בצלאל שערמאן אליעזר — 1946	(1927)	שטערן שלום 1907 — שטערן מנחם שטריגלער מרדכי שינדלער אליעזר
(1909)	שער ז. 1888 —	(1910)	שייפער יעקב 1889 — 1936 שיפליאקאוו א. א. 1877 — 1934
(1913)	שפיטאלניק לייבוש 1898 —	(1914)	שיפריס משה 1897 —
(1940)	שפיזמאן ל. 1903 —	(1888)	שלאסבערג יוסף 1875 —
(1907)	שקאלניקאוו א. ש. 1896 — שקליארסקי מ. ש. 1888 —	(1914)	שלום עליכם 1859 — 1916
(1871)	שרהזאן כהריאל צבי 1834 — 1905	(1891)	שמואלעוויטש שלמה 1868 — 1943
	ת.		שמ"ר (ג. מ. שייקעוויטש) 1850 — 1905 (1889)
(1920)	תלוש 1887 —	(1943)	שניאור זלמן 1887 — 1959
(1889)	תשרק 1872 — 1926	(1913)	שניידער שלמה 1897 — 1936 שניידערמאן ש. ל. 1906 —
		(1910)	שלייען ישראל 1899 — 1953
		(1951)	שעכטער מרדכי 1927 —
	נ. מ.		

פון דער רעדאקציע

מיר האבן זיך באמיט, אן די געבראכטע רשימה פון די יידישע שרייבער אין אמעריקע זאל זיין חאָס פולער און גענויער. אויב אָבער עס פעלן שרייבער אין אַט דער רשימה, אָדער גישט ביי אַלע זיינען אָנגעגעבן די ריכטיקע ידיעות — איז עס גישט אונדזער שולד. אונדזער כוונה איז געווען, אן די רשימה זאל זיין אַן אויסשעפנדיקע. מיט זייער פיל מי האָבן מיר אויפגעזאַמלט די דאַטעס, חאָס זיינען דאָ געבראַכט.

די שרייבער, חאָס מיר האָבן גישט געגעבן וועגן זיי קיין ידיעות אָדער חאָס זייערע דאַטעס זיינען גישט קיין פינקטלעכע, ווערן געבעטן אונדז מיטטיילן, וועלן מיר געבן אַ צוגאַברשימה אין „יידישע קולטור“ אָדער אין צווייטן באַנד פון „איקוואַלמאַנאַן“.

ביישטייערער פאר דעם „איקהאלמאנאך“

עס האָבן בייגעשטייערט מיט גרעסערע סומעס

לאַפּאַנדזשעלעכער איקה און קאונפיל פון די ל"ק	הערי און ליליען סווערדלאָוו (ל"א)
פייגע ראפין (ל"א) אין אַנדענק פון איר מאַן מאיר	יוסף און סאַניע קאראבעלא (ל"א)
אהרן קוירטמאַן (ל"א) אין אַנדענק פון זיין פרוי רבקה	יוסף מאָרגענשטערן (קליוולאַנד)
וויניפּענער איקה אין אַנדענק פון ח'טע העלען טעסלער	ד"ר ל. שאצאוו (ניו-יאָרק)
נחום און שרה גאנאליק (קליוולאַנד)	אייזיק פרידמאַן (אוקלאַנד)
קאַלישער סאַשל פאַראיין	אין אַנדענק פון זיין פרוי חנה
מאַקס און רַצוו סאַבאַראַף (דעטראַיט)	שייע און סאַניע בראון (ל"א)
אייזיק און פּלאַרע קעסלער (דעטראַיט)	ליובע האָראָוויץ אין אַנדענק פון איר מאַן נייטן
	בראַניע און מאַטל גאלדין (שיקאַגע)
	אין אַנדענק פון מאַן און פאַטער סידיני
	שרה מיזעראַף (ניו-יאָרק)
	אַבראַשע שענאַק און זיינע זין (נ"י)

ביישטייערער פאַרן אַלמאַנאַך

מ. ה. גינבורג
סילויע גינבורג
פנחס און מרס. גיסקע
יוסף און לאה גליקסמאַן
ה. און קלארא דוליפקי
ש. דעמבוס
ראובן האָך
מאיר האריטאַן
לאה זילבערט
אין אַנדענק פון איר מאַן דזשעק און
זון אַלעקס
שלום און ליובע לעווין

ניו-יאָרק און אומגעגנט

עטקא און איז. אווער
י. און רַצוו אַלשאַנסקי
יאָשאַ אייזענבערג
אין אַנדענק פון זיין פרוי, מאַניע
מרים באומעל
א. און אנא בלאט
שמואל און דבורה בעקער
פאַולין בראַנסקי
בעלא גאַלדווירט
סאַלאַמאַן גאַרדאַן

א. ראבאי ליען-קרייז
ש. און כייקע דאוידזאָן
היימאן ראַבינאוויץ

שיקאַגע

משה און מאניע גיציס
מאקס און פייגל דאָרינסאָן
אין אַנדענק פון סאַניע קעס
יוסף און קונצע וואַרסאַ
אברהם טאלמי
קארל און פרידע סיינאָו
מאָריס און סאַניע פליישמאַן
הערי שלאָסבערג, עוואַנסטאָן

מילוואַקי

ראובן בריינין ליען-קרייז
עמאָ לאַוואַרוס קלוב
י. און מרס מייסטער
סעם בלייווייס, ראסיין

דעטראַיט

סעם באַסל
מאָקס און ראַו סאַבאַראַף
אייזיק און פלאַרע קעסלער
שיע און שפרה קעסלער
רבקה שויכעט
דוד פאָדאָלסקי, לאַנגביטש

מינעאַפאָליס

אברהם סאקס
הענעך און שפרה סופאק
טילי שוואַרצעלד
אין אַנדענק פון אין מאַן ליאַן

דענווער

אַרבעטער יידישער קולטור-קלוב

לאַס-אַנדזשעלעס

וויליאַם און רעי גאַלדשטיין
לכבוד דעם 85סטן געבוירנסאַג פון
מענדל קאַנטאַר
מערי און נתן גאַרפילד
ראַו וואַנטיק

ליקלאַנד פריינטשאַפט צירקל, פיקסקיל
י. פאליץ
ליאַ און בעלזא פּעלד
י. קאַלאַדני
דוד קיש
הערי ראַפּאַפּאָרט
וואַלף שאַפּין
יוסף און ראשע שאַפּיראַ
דר. מאַקס שיין
ל. שנור
לזכרון זיין פרוי טילי
טאַניע שניידערמאַן
יעקב —ל

ניו-דזשירזי

פעטערסאָן איקו-קלוב
קעמפ וואַדלאַנד
דזשעק און אַנא קאַהען, אַטלאַנטיק סיטי
מאָריס מילענקי, טאַמס-ריווער
ח. און לאה באַרזיקאַווסקי
אברהם און פעלע באַנדעל
חנה ברענמאַן
ישראל און חוה שורעק
יעקב-יוחנן און שרה העבער, וועסט נ. י.
סעם און מרים וואַרסאָקי, רידושפעלד
איטשע און מאַניע זלאַטניק, קליפּטאָן
דוד סעלאַף, פאַסעיק

באָסטאָן און אומגעגנט

דר. זשיטלאַווסקי איקו-ליען-קרייז, טשעלסי
טשעלסי יידישער קולטור-קלוב
דר. ה. האַלפּערן, פיבאדי
מישא און חוה וויינמאַן
בעלא און ניסן לאון
דר. סאַלאַטאַ
סעם און נעמי בער

פילאדעלפיע

פילאדעלפיער שטאַט קאַמיטעט איקו-
ראובן בריינין ליען-קרייז
פּרץ הירשביין ליען-קרייז
דר. זשיטלאַווסקי ליען-קרייז
מענדעלע מוכר ספרים ליען-קרייז
גינא מעדעם ליען-קרייז
הערשל סאַנדלער ליען-קרייז
ב. עפּעלבוים ליען-קרייז

- אב. און נעלי בערניקער (ווינדזאר)
 י. בעקער (מאָנטרעאַל)
 י. ל. בעקער (מאָנטרעאַל)
 י. ערלעכמאַן (וויניפּעג)
 י. שטיין (קאלגארי)
 איקוף-לייען-קרייז (קאלגארי)
 ז. וויינפער לייען-קרייז (וואַנקאווער)
 פיליפ און רחל פרעסמאַן (מאָנטרעאַל)
 א. הירשביין (מאָנטרעאַל)
 ה. גרין (מאָנטרעאַל)
 רחל לאַפּיצקי
 אין אַנדענק פון איר מאַן שלמה.

- ל. מאטלין
 דאָרא און מאַרקוס מייעל
 סעם און ראָוז סטעפּקין
 מאַקס פאלער
 מענדל און בעקי קאָנטאַר
 מאַריס און לאה בלום, עלסינאַר
 אוקלאַנד איקוף-לייען-קרייז

קאַנאַדע

- וו. גאַלדבערג (טאָראָנטאָ)
 הערי לידסקי (טאָראָנטאָ)
 א. קאסטעל (טאָראָנטאָ)

אַ ב א נ ע ו ט י

- חיים און שרה אָקון
 געניא אראָנאָוו
 סאַפי באַבריק
 י. באַרנבוים
 לילי באַרטניק
 רבקה בלום
 מאַקס בערנשטיין
 הערי באַרדי
 אברהם און שרה גאַנאָליק
 ליליען גאלאָוויץ
 א. גאַלדבערג
 אסתר גרינבערג
 יודל און פּאָלין גאַלדשטיין
 נינא גאַלדשטיין
 בלענטש גודמאַן
 פיליפ גודמאַן
 פיליפ און רודי גליק
 בער גרין
 ג. געזלס
 סייבל גראַוזל
 לזכרון איר מאַן משה
 מלכה גראַסמאַן
 גאַלדע דוביצקי
 אברהם און פרידע דזשענאווסקי
 מאַקס און לענא דזשענקינס
 אין אַנדענק פון די עלטערן
 יצחק און יוכבד ציפלאַוואַן
 הערי דענבערג

נ. י. איקוף — שטאַט-קאָמיטעט

- ליובא שעפּקאוויטש לייען-קרייז
 חנה סענעש, ל. ק.
 ז. וויינפער, ל. ק.
 יעקב מעסטל, ל. ק.
 שלום עליכם, ל. ק.
 י. באַרוכאוויטש איקוף-קלוב
 פּרץ הירשביין איקוף-קלוב
 ראובן בריינין ל. ק.
 איקוף-לייען-קרייז 34
 א. ראַבאָי איקוף-קלוב
 סאַברין-קאָזניץ איקוף-קלוב
 משה כץ איקוף-קלוב
 פּרץ מאַרקיש איקוף-קלוב
 איסט ניו-יאָרק איקוף-קלוב
 פאַר-ראַקאוועי לייען-קרייז
 מאַנהעטן קולטור-קלוב
 באַלטישע לאַנדסלייט
 אין אַנדענק פון ש. י. קאָזניץ
 און דבורה טאראַנט

ניו-יאָרק און אומגעגנט

- לאה אדלער
 ראוז אורליכט
 דוד איידעלמאַן
 א. אסתרזאָן
 קלמן אפעל, סוואן לעיק

רעי קאפלאן
 יוסף קאץ
 דוד קאפלאף
 שמואל און יהודית קארן
 פרענק און ראז קוירק
 רעגינא קויש
 שרה קינדמאן-מעסטל
 משה קיש
 מאיר קירשנער
 בעלא קעמל
 הערי קעסלער
 שרה קראל
 משה קריסטאל
 גאלדע ראבינאוויץ
 אהרן ראזנער
 מישא און פערל ראזמאן
 העלען ראזענמאן
 אין אַנדענק פון איר מאן מאַריס
 מ. ה. ראזענמאן
 דוד און ציליע ראָטענבערג
 בען ראָלער
 דזשעק רודינסקי, שראָב אָוק
 דר. דזשייקאָב רייכער
 בנימין און בערטא ריפין
 סעמיועל שוואַרץ, קראַמפּאָנד
 שרה שטילער
 י. שיפּמאַן
 דר. יוסף און סאַניע שעפּער
 אהרן און אדעלאַ שעק
 בען שפּיוואַק
 אשר און בתיה שרייבער

פילאָדעלפיע

יאָסל בראַגשטיין
 מענדל און דאָראַ גאַדיק
 אברהם און פעני ווינאַקור
 דזשאָ ווינצקי
 אברהם און בויז ווינצקי
 א. און מרים טאבאק
 סאַניע און יאָסל טראַכטנבערג
 סעמיועל ב. יוטין
 ברייגע כאָסידי
 אין אַנדענק פון איר מאן משה
 מאַקס סילווער
 נתן סטריקער
 אינדיאָר עלסאָן
 ב. פעלדמאַן
 מאַקס און מיני רובין
 רבקה שוכמאַן

הענעך דעניעלס
 בעסי האלאוויץ
 פרומע האַלפערן
 הערי האַכהאַוזער
 יענקל האַרוויץ
 ג. הייקין
 וויליאַם און בעלא וואולקאָן
 אידא וויניק
 לזכרון איר מאן הערי
 באַריס און לאה ווינער
 איידא ווישנעפּאָלסקי
 ש. ווינער
 י. זעלדין
 דוד טאנסקי
 אסתר און יעקב טון
 יעקב און ציליע טיטעפּסקי
 יוסף און בעלא טשארנאווער
 לואיס און ראָז יאַבקאָ
 ר. און פייגל יוקלסאן
 לייבל כהן
 דינה לאנדאו
 אברהם לופין
 א. לייב
 יעקב און רחל לייזעראַוויטש
 פייחל און לילי ליפשיץ
 א. לערנער
 דוד מאטיס
 משה מאַס
 שעווא מאריס
 נחמן און כיענע מייזיל
 ה. ב. מענדעלסאָן
 שלמה נאגאַשינער
 פסח און שוירלי גאַוויק
 יאָסל און דניע גודעלמאַן
 טשאַרלס נעמעראָף
 ג. סאנדלער
 רחל סאפּרין
 מאַקס ספּאַנדזשין
 סאל און בעסי סטאר
 היימאַן סטיין
 דר. מאַקס סילווער
 אהרן און ציליע סליפּצין
 אסתר סנידאַווער
 מאלי פאקס
 י. פישערמאַן
 בען פּאָדאַלסקי
 א. פעדלאַג
 רחל קאַהען, פיקסקיל
 שרה קאַהען

באַסטאַן און אומגעגנט

בען און לינא באַרדין
 נחום און בת-שבע גינבורג
 מאַקס גארט
 דר. י. מ. געלערמאַן
 נחום און פאניע וויינשטיין
 זלמן ליטט
 נאדיא מילער
 סאַניע סאַקאַל
 דר. ה. ב. און איידא סטעללער
 הערי פייערשטיין
 שרה און יעקב פינקל
 ש. פינקלשטיין
 ד. קריטשמאר
 חאסיע שאפיראַ
 אייזיק סורקעס, פאַל-ריווער
 מאיר י. קאַנאַוויץ, פאַל ריווער

א. קאַפלאַן ליען-קריין
 איזידאַר אַבערשטיין
 פסח באקאל
 אגא ביילין
 בראַניע און זון מאַטל גאַלדין
 ז. און מרים חפץ
 דר. ה. י. און פעני לובין
 קלמן און הענע לובקין
 אגא און בן-ציון לעפקאַוויטש
 יוסף מאזעליס
 פרענק מילמאַן
 בנימין און אסתר מילער
 סאַניע מעלניקאַוו
 מ. און סטעלא מעש
 י. און סאַפיע פעק
 י. פאַמעראַנץ
 סעם שער
 כייקע קאַטלער
 דר. בערנאַרד און שעלי שאַפיראַ
 י. שוואַרץ

ניו-דזשורזי

סיימאַן סמעלקינסאָן, קליפּטאָן
 אברהם עפשטיין, ספאטסוואוד
 איזידאַר אלטמאַן, אטלאנטיק סיטי
 אברהם און פעלא, יוניאן סיטי
 לייב און ריני, וועסט נ. י.
 יידישער קולטור-קלוב, עליזאַבעט
 עמא לאזארוס קולטור-קלוב, נואַרק
 בנימין לעוויט, נואַרק

דעטראַיט

בנימין אפעל
 שרה גאַלד
 ל. גרעי
 רבקה און ישראל האנדעלמאַן
 אַסקאַר וויינצווייג
 מאַריס און דינה לעטחיין
 שמערל און הילדע ליפשיץ
 שרה מארקוס, פלימוט
 לואיס סארווער
 מאַריס און ראוו סטריין
 חיה-גאַלדע און מענדל עסטריין
 ב. י. פאס
 מאַריס און נעלי פינקעלשטיין
 רובי און דאַראַ פישאַף
 הערי פרייזיס
 מיני קאַהען
 גייטן קאהן
 הערי און לויס קאַפלאַן
 וויקטאָר און שרה קעסלער
 סעם און פאַלין קעסלער
 סעם קראפט
 קלארא ראַמאַן
 ג. פ. ראסען
 מאַטל און ריסי שניידערמאַן

מילוואַקי

י. דזשאַסעף
 שמואליק שטיין
 הערי גליק, מעדיסאָן

שיקאַגע

איקוף און קאונסיל פון די ליען-קריין
 דר. זשיטלאַווסקי איקוף-צווייג
 נחמן מייזל איקוף-צווייג
 מ. אַלגין ליען-קריין
 שלום אַש ליען-קריין
 צבי הירשקאַן ליען-קריין
 ז. וויינפער ליען-קריין
 גינא מעדעם ליען-קריין
 מענדעלע מוכר ספרים ליען-קריין
 משה כץ, ליען-קריין
 כאַווער פאַווער ליען-קריין

איידע קדיש
 אין אַנדענק פון איר מאַן שמואל
 ריווא קענער
 דזשאָו ראַבינס
 אהרן און תוה ראַזען
 זינא און ה. ראָף
 ס. י. רעלין
 יודצי מאָרדען, אינדלוואוד
 ל. ב. סקאט, אַלבאַני
 דזש. ב. ראָזנפעלד, גארדן גראָו
 וואלי קולטור-קלוב
 י. ל. פּרץ לייען-קרייז, וועניס
 יוסף רעזניק, ווען-נייס
 ס. אַמפּער, עלטינאָר
 אַנא וואַרבין, סעבאַסטאָפּאָל
 אין אַנדענק פון איר מאַן נתן
 מאַקס קאַפּלאַן, פּאַמאַנא
 ה. און גאַלדע גרשטעל, שערמאַן אָקס
 וויליאַם קאַפּלאַן, ריטשמאַנד

סאַן פּראַציסקאַ

אי קוף קאַמיטעט
 אב. וויקטאָר לייען-קרייז
 כאַווער פּאַווער לייען-קרייז
 עוועלין אַלעקסאַנדער
 א. בינעמאַן
 גדליה און שרה געלער
 סעם לעווין
 כייקע און גייטן סיריס

פּעטאַלומאַ

פּעטאַלומאַ פּרויען לייען-קרייז
 חוה און לואיס אַלפּערט
 מלכה און זארי גאַטפריד
 יעטא און באָריס גרשטיין
 ראָז און דזשאָו גרינשפּין
 דאָראַ און אברהם וואַנסקי
 בערטא רעזניק

פּלאַרידע

מיאַמי ביטש און מיאַמי

קאָנסיל פון די אי קוף לייען-קרייזן
 דוד בערגעלסאָן ל. ק.
 מ. האַלטמאַן ל. ק.
 ז. ווינפּער ל. ק.

קליוולאַנד

מאלי און דזשאָו אייזענבערג
 דאָראַ בייער
 לזכרון איר מאַן מרדכי
 י. גאלאנט
 הערי טראַכט
 יודזשין און ליבע דובאַן
 דזשוליוס יוכעלסאָן
 וויליאַם און איוואַ מאַגיד
 שמואל לאַמאַז
 אין אַנדענק פון זיין פּרוי תּנה
 דוד סיימאָן, עקראָן
 מיני קאַהן
 מאשא קערי

לאַס-אַנדזשעלעס

גייטן אייעראָף
 גייטן אפּעל
 ראזו שאַמער-באַטשעליס
 היימי ביאלאַס
 ה. בוקרינסקי
 דוד בערגעלסאָן לייען-קרייז
 מאָריס גאלער
 אידיט גארעליק
 ז. גאַלדמאַן
 גאַלדע און יעקב טשערניצקי
 ראזו יאַנאַוסקי-ווייס
 סעם זעסאַר
 דר. י. טאַלמי
 שמעון טרייבובש
 כאַווער-פּאַווער
 ישראל און דאָרע לאַקריץ
 רחלה ליסט
 בען און אַנא לעי
 פּאַשא מאוריס
 אין אַנדענק פון איר מאַן א. מאוריס
 אסתר און שמואל מילער
 דזשעק מילער
 מאָריס סאַטין
 עטל סאוואל
 ס. סיידעמאַן
 סיידי סטאַלערמאַן לכבוד מענדל קאַנטאַר
 סעם סניידער
 מאַקס פּרידנשטאַל
 ב. פּרימאַק
 יוסף קאַרן

אברהם ראָזענבלאַט
שלום און סאַניע שטערן
נ. פאפעסקי (חיניפעג)

קאלגארי

ב. סמעהאף
ג. פרידמאַן
ה. שיינין

וואנקאווער

ל. באסמאן
י. גרינבערג
ז. נאַוויקאָו
ב. קאַפלאַן
ק. און מרס. קאַצענעלסאָן

מעקסיקאָ

ב. און אסתר בערקאוויטש
עזרא הארארי
מאקס האס
איזאק און בעלא ווארמאן
דר. אַיניק און סאַניע זינגער
לעאַן לובינסקי
אידא סטאַלאר
איזאַק און בערטא סטאַלאַר
בריינע לעוויץ
ש. און שרה מאגידין
לייזער מאָזעיקאַ
סוני און מאניא מאַשינסקי
אברהם און זשעני עלפמאַן
דזשאקאב פלאשנער
יאָסל פשישווא
משה קאחוא
בעטי ראָבינאַוויטש
פאני ראבעל
בעריש ראָזען

בראַזיל

זלמן מעלער (סאַן פּאָלאַ)
יאָסל העלפגאַט (ריאַ)

מעלבורן, אויסטראַליע

אברהם שלום און ברכה שון
יעקב און שפרינצע זעמעל
שלמה און ליובא מאַשקאוויטש

דוד עדעלשטאַט ל. ק.
י. ל. פּרץ ל. ק.
בעז און חיה בענאוויץ
ג. שענדלאַף
מאַריס בלום
נאַרמאַן און גאַסי לין
דזשוליוס צוויקל
מ. און מרס. דראבקיין, קאַראַל גייבלס
זעליג און באַשע בוש, גאלפארט, פּלאַ.
דזשאָרדזש קאַרט

פאַרשיידענע שטעט און שטאַטן

ג. קאַפלאַן, אַטלאַנטאַ, דזש.
סעם ליה, אַטלאַנטאַ, דזש.
בערל ראָנין, אַטלאַנטאַ
מאַריס און גיורדי מערלין, אטלאנטא
אשר פאין, דענווער, קאַל.
פיליפ פערלמוטער, דענווער, קאַל.
פ. מעלניק, דאַלאַס, טעקס.
א. טרעסקונאָו, אַנסאניע, קאַנ.
יהיאל און שרה ספּעקטאַר, גיר־היינען, קאַנ.
עליאַס אלפערט, ראקוועל, קאַנ.
וויקטאָר קעלער, סינסניגעטי, אַהייאַ
גייטן האַראָוויץ, פיטסבורג, פּאַ.
שלמה און מרס. יאַסנע, וואַשינגטאָן
אין אַנדענק פון זייער זון סאול

טאַראַנטאַ

מרס. בארענבערג
י. גאַלדען
י. גערשמאַן
גענסי קופּערסמיט
י. קליינשטיין
הערשל פאַט, האַמילטאָן
לואיס שטיינבערג

מאַנטרעאַל

מענדעלע שלום־עליכם לייזען־קרייז
קולטור לייזען־קרייז
פעני אַסטראָאָסקי לייזען־קרייז
א. אַפנער
גייטן און שבע אַרטענבערג
מ. בראָון
סירני און שרה יאַקובאַוויטש
איליא קאַן
שלום און שפרה קרישטאַלקע

- סעם בריליאנט
 ס. ערענרייך
 לייב און פריידל שטייער
 יוסף און עטל קאָואַדלאַ
 שלום און מרים פאַקטאַר
 משה כץ ל. ק.
 שמואל און אסתר פאַקטאַר
 מ. גלאַט
 משה און פייגל וואַלראַט
 חיים און חיה זשארנאווסקי
 עטל טריוואקס
 שלמה און ליובא מאשקאוויטש
- י. סיגל
 שלמה און לאַלאַ קוראַפּ
 שמואל און חנה ראָזענצווייג
 שמואל און רויזע וורובלעווסקי
 יעקב וויצמאַן
 יחיאל און ביילע ווינער
 נ. שקלאַר
 הענעך און חיה וויינטרויב
 משה און חנה בערמאַן (אַמאַל דאַנציקער)
 בערל און קלאַראַ גאַלדבאַנד
 חיים און רבקה האַלפערן
 יוסף און פעני ווייט (אַמאַל וויינשבוים)

א י ק ו פ א ר ל א ג

ניו־יאָרק

רשימה פון אַרױסגעגעבענע ביכער פון 1939 ביז 1961

ניו־יאָרקער שטאַט־קאָמיטעט

1941-1939

מ. אַלגין — דאָס יידישע פּאָלק און די יידישע קולטור (דער אלה־בית פון איקוף),
32 זײ.

נחמן מייזל — דער כוח פון יידיש, 32 זײ.

מ. אַלגין — פּאָלק און קולטור (אַרטיקלען און רעדעס), 96 זײ.

ז. וויינפער — משה לייב האַלפּערין (מיט בילדער און צייכענונגען).

דר. חיים זשיטלאָוסקי — אונדזער נייער קולטור־ווילן — וואָס וויל דער
איקוף? 48 זײ.

א י ק ו פ א ר ל א ג

1942

א. ראַבאָי — דער יידישער קאובאָי (ראַמאַן), 312 זײ.

נחמן מייזל — דורות און תקופות אין דער יידישער ליטעראַטור, 96 זײ.

ש. אַפטער — דער בונט און אַנדערע דערציילונגען, 96 זײ.

לעאַן קאַברין — ריווערסאָיד דרייוו (דראַמע אין 3 אַקטן), 80 זײ.

מאַקסימ גאָרקי — ווי איך האָב זיך געלערנט שרייבן. פון רוסיש — נ. מייזל, 64 זײ.

1943

דער נסתר — די משפּחה מאשבּער (ראַמאַן), מיט אַן אַריינפיר פון נ. מייזל, 400 זײ.

ז. וויינפער — דאָס געזאַנג פונעם גלויביקן (לידער), 320 זײ.

נחמן מייזל — דר. חיים זשיטלאָוסקי, דער אומדערמידלעכער קעמפּער פאַר דער
יידישער שפּראַך, 32 זײ.

איציק פעפּער — רויטאַרמייאיש (לידער און באַלאַדן), 128 זײ.

דער נסתר — העשל אנשעלעס, 32 זײ.

נחמן מייזל — איזיק מאיר דיק, 32 זײ.

דער נסתר — דער זיידע מיטן אייניקל (דערציילונג), 64 זײ.

יעקב מעסטל — אונדזער טעאַטער, 200 זײ.

שלום אַש — דער מאַן פון נצרת (ראַמאַן), 2 בענד, 740 זײ.

פּרידריך ענגעלס — לודוויג פּיערבאַך — מיט אַן אַריינפיר און איבערזעצט פון
ש. ווינער, 96 זײ.

1 9 4 4

- ג. בוכוואַלד — טעאָטער (מיט אילוסטראַציעס), 496 ז"ו.
 לעאָן קאַברין — פון דייטשמעריש צו יידיש אין אַמעריקע, 32 ז"ו.
 ב. עפעלבוים — פאַרלאַשן ליכט, 172 ז"ו.
 קלמן מרמר — דער אָנהויב פון דער יידישער ליטעראַטור אין אַמעריקע
 (1870-1890), 136 ז"ו.
 קעגן די אָנפאַלער אויף דר. ה. זשיטלאָווסקי, 112 ז"ו.
 איליאַ ערנבורג — דער קריג און דער שרייבער, פון רוסיש — ג. מייזיל, 32 ז"ו.
 בריוו און רעדעס פון י. ל. פּרץ, מיט אַריינפירן און דערקלערונגען פון ג. מייזיל,
 416 ז"ו.
 דאַרע טייטלבוים — אינמיטן וועלט (לידער), 128 ז"ו.
 אברהם ביק — חסידות-מאַטיוון אין דער יידישער ליטעראַטור און אין לעבן,
 128 ז"ו.
 א. ראַבאָי — איז געקומען אַ ייד קיין אַמעריקע (ראַמאַן), 300 ז"ו.
 פאַלקס-געזאַנגען לויטן נוסח פון חיים קאַטיליאַנסקי (מיט נאַטן), 152 ז"ו.

1 9 4 5

- דר. חיים זשיטלאָווסקי — ייד און וועלט, 320 ז"ו.
 מלכה לי — קינות פון אונדזער צייט (לידער און פּאָעמעס), 160 ז"ו.
 נחמן מייזיל — י. ל. פּרץ, זיין לעבן און שאַפן, 368 ז"ו.
 חיים גראַדע — דורות (לידער און פּאָעמעס), 220 ז"ו.
 מ. ווינער — צו דער געשיכטע פון דער יידישער ליטעראַטור אין 19-טן יאָרהונ-
 דערט, באַנד 1, 360 ז"ו.
 איציק פעפער — שאַטנס פון וואַרשעווער געטאָ (פּאָעמע), 80 ז"ו.
 דוד האַפּשטיין — איך גלויב (לידער), 160 ז"ו.
 דר. חיים זשיטלאָווסקי — דער זין פון מענטשלעכן לעבן, 320 ז"ו.
 א. סוצקעווער — די פעסטונג (לידער און פּאָעמעס), 112 ז"ו.
 א. ראַבאָי — מיין לעבן (באַנד) 1, 262 ז"ו.

1 9 4 6

- שלום אַש — דער תהילים-ייד (ראַמאַן), 505 ז"ו.
 לעאָ קאַץ — נקמה (ראַמאַן), 356 ז"ו.
 אברהם סוצקעווער — לידער פון געטאָ, 32 ז"ו.
 ראובן בריינין — פון מיין לעבנס-בוך, 384 ז"ו.
 ז. ווינפער — אויף די זאַמדן פון יהודה (ראַמאַן), 252 ז"ו.
 נחמן מייזיל — פאַרגייער און מיטצייטלער, 432 ז"ו.
 אהרן גאַרעליק — שטורעמדיקע יאָרן (זכרונות), 422 ז"ו.
 אברהם טייטלבוים — וויליאַם שעקספיר, 320 ז"ו.
 מ. ווינער — צו דער געשיכטע פון דער יידישער ליטעראַטור אין 19טן יאָרהונ-
 דערט, באַנד 2, 382 ז"ו.
 שלום לעווין — אונטערערדישע קעמפער (זכרונות), 381 ז"ו.

- מענדעלע מ׳ס — געקליבענע ווערק, באַנד 1, 250 ז׳ז.
 מענדעלע מ׳ס — געקליבענע ווערק, באַנד 2, 252 ז׳ז.
 אברהם ביק — ר' יעקב עמדין, 254 ז׳ז.
 דוד בערגעלסאָן — פרינץ ראובני (דראַמאַטישע פּאַעמע), 126 ז׳ז.
 יעקב מילך — אויטאָביאָגראַפישע סקיצן, 296 ז׳ז.
 ש. אַפּטער — אין דער רוימישער געטאָ (ראַמאַן), 375 ז׳ז.
 שלום אַש — דער ברענענדיקער דאַרן (דערציילונגען), 285 ז׳ז.
 מענדעלע מ׳ס — געקליבענע ווערק, באַנד 3, 252 ז׳ז.
 מענדעלע מ׳ס — געקליבענע ווערק, באַנד 4, 334 ז׳ז.

1 9 4 7

- א. ראַבאָי — מיין לעבן, באַנד 2, 356 ז׳ז.
 יהושע אלקאָן — די מלחמה אין מידלוויל (דערציילונג), 294 ז׳ז.
 חיים מאַרגאַליס-דאַוידזאָן — פאַרהאַנג (איינאַקטערס), 208 ז׳ז.
 ז. וויינפער — ביים גרענד־קעניאַן (לידער), 144 ז׳ז.
 שלום אַש — געקליבענע ווערק, באַנד 1, 264 ז׳ז.
 נחמן מיזיל — צווישן חורבן און אויפבוי (אַ ריזע איבער אייראַפּע און אַרץ־ישראל), 384 ז׳ז.
 ש. אַלמאַזאָוו — מיט דעם וואָרט צום פּאַלק, 336 ז׳ז.
 100 היינטייטיקע אַמעריקאַנער יידישע ממאַלער און סקולפּטאָרן, מיט אַן עסיי פון וואַיס לאַזאַוויק, 240 ז׳ז.

1 9 4 8

- י. פּאַפּערניקאָוו — געקליבענע לידער, 262 ז׳ז.
 פ. נאַוויק — אייראַפּע צווישן מלחמה און שלום (רייזע־בילדער), 416 ז׳ז.
 אַמעריקאַנער יידישער קולטור־צוזאַמענפאַר, 64 ז׳ז.
 דער נסתר — די משפּחה מאַשבער, 2טער טייל, 468 ז׳ז.
 יצחק קאַצענעלסאָן — דאָס ליד פונעם אויסגעהרגעטן יידישן פּאַלק, 80 ז׳ז.
 לעאַן קאַברין — דער פאַרלוירענער ניגון (ראַמאַן), 320 ז׳ז.
 צען יאָר איקוף (זאַמלונג), 32 ז׳ז.
 דער נסתר — משפּחה מאַשבער, באַנד 1 (נייע אויפלאַגע), 440 ז׳ז.
 אַלעקסאַנדער גראַנאַך — אָט גייט אַ מענטש, פון דייטש, יעקב מעסטל, 384 ז׳ז.
 יוסף ראָלניק — געקליבענע לידער, 260 ז׳ז.
 מיכה יוסף בערדיטשעווסקי — יידישע כתבים, באַנד 1, 286 ז׳ז.
 ב. ריווקין — גרונט־טענדענצן פון דער יידישער ליטעראַטור אין אַמעריקע, 340 ז׳ז.
 ל. מילער — שטורעמס און רעגנבוֹיגנס (לידער), 160 ז׳ז.

19 4 9

- אויף נייע וועגן (אַלמאַנאַך — 30 יאָר סאַוועטיש־יידיש שאַפן), 432 ז׳ז.
 מענדעלע מ׳ס — געקליבענע ווערק, באַנד 5, 288 ז׳ז.

- לעצ קאָץ — זריעה-צייט (ראַמאַן), יידיש — יעקב מעסטל, 324 ז״ו.
 דר. א. מוקדוני — י. ל. פרץ און דאָס יידישע טעאַטער, 272 ז״ו.
 נחמן מייזיל — הירש גליק און זיין ליד „זאָג נישט קיינמאַל“, 64 ז״ו.
 אברהם ביק — משה העס (כראַניק), 224 ז״ו.
 אבא גאַרדין — דענקער און דיכטער (עסייען), 320 ז״ו.
 מ. אַלגיין — קולטור און פּאַלק (מיט אַ פאַרוואָרט פון פ. נאַוויק), 360 ז״ו.
 שלום אַש — דאָס געזאַנג פון טאַל (ראַמאַן), 284 ז״ו.

1 9 5 0

- קלמן מרמר — דוד עדעלשטאַט, 410 ז״ו.
 ב. לאַפּין — דער פולער קריג (לידער), 264 ז״ו.
 שמואל גאַדינער — זאוועלער טראַקט און אַנדערע, 254 ז״ו.
 ראָזע שאַמער-באַטשעליס — אונדזער פּאַטער ש״מ״ר, 242 ז״ו.
 מלכה לי — דורך לויטערע קוואַלן (לידער), 174 ז״ו.
 חנה סאַפּראַן — היינט (לידער), 144 ז״ו.
 בועז יאַנג — מיין לעבן אין טעאַטער (מיט בילדער), 411 ז״ו.
 בילדער און סקולפּטורן (רעפּראָדוקציעס פון בילדער).

1 9 5 1

- רייזל גלאַז-פּענסטער — זון אויף באַרג (דערציילונגען), 264 ז״ו.
 ראובן פּאַזנער — אַ מענטש אין וועג (זכּרונות), 288 ז״ו.
 ב. ריווקין — אונדזערע פּראָזאַאיקער, 320 ז״ו.
 דר. חיים זשיטלאָוסקי — וויזיע און געדאַנק (מיט אַן אַריינפיר פון נ. מייזיל), 352 ז״ו.
 דר. חיים זשיטלאָוסקי — יצחק לייבוש פּרץ, 64 ז״ו.
 ברוך אַליצקי — מיין בלוט איז אויסגעמישט (לידער), 160 ז״ו.
 מיכה יוסף בערדיטשעווסקי — יידישע כתבים פון אַ ווייטן קרוב, ב' 2, 272 ז״ו.
 ז. וויינפּער — פּאַעמען וועגן די נביאים, 224 ז״ו.
 נחמן מייזיל — י. ל. פּרץ און זיין דור שרייבער, 404 ז״ו.

1 9 5 2

- שלום פּערלמוטער — יידישע דראַמאַטורגן און טעאַטער-קאַמפּאָזיטאָרן, 398 ז״ו.
 צען יאָר איקוף-פּאַרלאַג, 16 ז״ו.
 לעאַן קאַברין — דראַמאַטישע שריפטן, 456 ז״ו.
 אברהם ביק — אין באַגינען, 266 ז״ו.
 נחמן מייזיל — יידישע טעמאַטיק און מעלאָדיעס ביי באַוואוסטע מוזיקער, 96 ז״ו.
 ש. ווינער — אינדיווידועלע און סאַציאַלע פּרייהייט, 32 ז״ו.

1 9 5 3

- הירש גליק — לידער און פּאַעמעס, 64 ז״ו.
 דר. חיים זשיטלאָוסקי — מיינע אני מאמינס, 416 ז״ו.

- דוד בערגעלסאָן — צוויי וועלטן, 176 זײַ.
 א. מייזעל — דערציילונגען, 232 זײַ.
 ז. וויינפער — אַ גאַסט אין אַמעריקע, 308 זײַ.
 א. ראַבאָי — אַ דאַרף פון קינדער, 274 זײַ.
 קלמן מרמר — יעקב גאַרדין, 252 זײַ.

1 9 5 4

- יעקב מעסטל — 70 יאָר טעאַטער־רעפערטואַר, 112 זײַ.
 ז. וויינפער — לייך און פרייד (לידער), 300 זײַ.

1 9 5 5

- דוד בערגעלסאָן — אַפּאָנג, 240 זײַ.
 ש. בודין — טעג און לעבן (לידער), 190 זײַ.
 מ. אַלגין — י. ל. פּרץ, 48 זײַ.
 בעלאַ גאַלדווירט — אין דער פּרעמד, 240 זײַ.
 אַמעריקע אין ייִדישן וואָרט (אַנטאָלאָגיע), צווייפּעשטעלט דורך נחמן מייזעל,
 896 זײַ.
 י. ב. ביילין — פּערזענלעכקייטן, 340 זײַ.

1 9 5 6

- שרה באַרקאָן — לידער פון אַלע טעג, 160 זײַ.
 אסתר מילער — פון טעלעכאן קיין אַמעריקע, 410 זײַ.
 פּרץ מאַרקיש — מלחמה, 2 בענד, 620 זײַ.
 ח. סלאָוועס — ברוד פון אַמסטערדאַם (דראַמע), 112 זײַ.
 פּרענק קירק — קונסט־אַלבאָם (מיט אַ פּאַרוואָרט פון ז. וויינפער), ייִדיש און
 ענגליש, 178 זײַ.

1 9 5 7

- ש. י. קאַזיניץ — ביי דער דווינע, 360 זײַ.
 יוסף ווייס — אונדזער וועלט, 304 זײַ.
 דער נסתר — דערציילונגען און עסייען, 296 זײַ.
 אברהם ביק — דורות דערוואַכן, 158 זײַ.
 ש. ווינער — שפּינאַזע דער געבענטשטער, 64 זײַ.
 דר. ר. מאַהלער — נייסטע געשיכטע פונעם ייִדישן פּאָלק, באַנד 1, 336 זײַ.
 באַנד 2 — 224 זײַ.
 נחמן מייזעל — נאַענטע און אייגענע, 364 זײַ.

1 9 5 8

- י. ד. בערקאָוויטש — דאָס שלום־עליכם־בוך, 384 זײַ.
 ז. וויינפער — שרייבער און קינסטלער, 384 זײַ.
 ל. כאַנקאָו — אין קלעם פון צייט (דערציילונגען), 316 זײַ.

1 9 5 9

- קלמן מרמר — מיין לעבנס־געשיכטע, באַנד 1, 407 זײַ.
 קלמן מרמר — מיין לעבנס־געשיכטע, באַנד 2, 408 זײַ.
 נחמן מיזיל — דאָס ייִדישע שאַפֿן און דער ייִדישער שרײַבער אין סאָוועטנפּאַר־
 באַנד, 316 זײַ.
 דוד מאַטיס — די וועלט פון טשאַרלי טשאַפּלין, 160 זײַ.
 נחמן מיזיל — דאָס מענדעלע־בוך, 512 זײַ.
 שמואל דן — אין לאַסט פון טעג (לידער), 144 זײַ.

1 9 6 0

- חנה סאַפּראַן — ליכטיקע שטראַמען (לידער), 190 זײַ.
 ל. כאַנאָקאָו — ליטעראַרישע עסייען, 334 זײַ.
 איציק קיפּניס — אונטערוועגנס (דערציילונגען), 352 זײַ.
 צום 100סטן געבוירנטאָג פון שמעון פּרוג (זאַמלונג), 72 זײַ.

1 9 6 1

- צום 100סטן געבוירנטאָג פון שמעון דובנאָוו (זאַמלונג), 96 זײַ.
 איקוף־אַלמאַנאַך 1961, 576 זײַ.

The New Country

Stories from the Yiddish about life in America
 Translated by Henry Goodman,
 512 pp.

סײַהכל דערשינען ביז אַהער 157 ביכער און ביכלעך.

ע ם ו ן ג ם ם ם

- איטשע גאַלדבערג — אונדזער דראַמאַטורגיע.
 דאָס ז. וויינפּער־בוך.
 בער גרין — ייִדישע שרײַבער אויף אַמעריקאַנער ערד.
 יעקב מעסטל — ליטעראַטור און טעאַטער.

א ד ר ם :

YKUF, 189 Second Avenue
 New York 3, N. Y.